215
I210.2/1/:7

لۇشۈن ھەسەرلىرى

تەرجىمە قىلغۇچى : تۇختى باقى ئارتىشى

خالاس
خەلق نەشرىياتى

21500009813

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

لۇشۈن ھەسەرلىرى

1- ترم
قەبرە
ياۋا گىياھ
2- ترم
چۇقان
تېڭىرقاش
يېڭى يېزىلغان كونا ھېكايە
3- ترم
گىسىق شامال
سايۋەن
سايۋەننىڭ داۋامى
«سايۋەننىڭ داۋامى»نىڭ داۋامى
4- ترم
گۈچ «بىكار»
گالا كۆڭۈل
5- ترم
تاغدىن - باغدىن
ساختا ئەركىنلىكنامە
6- ترم
گۈلشەن پاراڭلىرىغا گىستىئارە
چىلتە كىلىك ئەدەبىيات
7- ترم
خالاس
كونس بوتكىسى فېلىيەتونلىرى
8- ترم
كەچتە گۈزۈلگەن سەھەر غۇنچىسى
شېئىرلار
گىككى يەردىن مەكتۇپلار
مەكتۇپلار

图书在版编目(CIP)数据

鲁迅文集.7/鲁迅著；托呼提·巴克译. —乌鲁木齐：新疆人民出版社，2006.3
ISBN 7—228—09896—X

Ⅰ.鲁… Ⅱ.①鲁… ②托… Ⅲ.鲁迅著作—选集—维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.I210.2

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2006)第 018421 号

责任编辑：艾合买提·伊明 帕提古丽·米吉提
责任校对：艾比布拉·艾力 牙生·扎衣都
封面设计：买买提·乃拜提

鲁迅文集（7）（维吾尔文）

鲁迅 著
托呼提·巴克 译

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编：830001）
新疆新华书店发行
新疆新华印刷二厂印刷
880×1230 毫米 32 开本 20.875 印张 2 插页
2006 年 3 月第 1 版 2006 年 3 月第 1 次印刷
印数：1—3000

ISBN 7—228—09896—X 定价：38.00 元

مۇندەرىجە

خالاس

«خالاس» قا بېغىشلىما 3
1927 - يىل
خۇاڭخۇاگاڭ خاتىرىسى توغرىسىدا پارچە تەسىرات 4
جۇڭگولۇقلارنىڭ يۇزى توغرىسىدا 8
ئىنقىلاب دەۋرىدىكى ئەدەبىيات 14
«ئەمگەك مەسلىسى» گە بېغىشلىما 25
شياڭگاڭ ھەققىدە 27
كىتاب ئوقۇش توغرىسىدا 40
خەت - خەۋەر 51
يۇخېڭ ئەپەندىگە جاۋاب 60
«ھەققانىيەت» تىن ئۆرگىلىپ كېتەي 69
«ئىختىيارىي سۆھبەت» كە قارشى 72
«تەبىئىي ئەمچەك» قايغۇسى 76
«سەردار» نىڭ كېرىكى يوق 80
«رادىكاللىق» توغرىسىدا 86
«تىل رىشتىسى» نى تۇتۇپ قېلىشتىن تەسىرات 94
«ئادالەت» نىڭ بار يېرى 106
بەتبەختلىك گۇناھى 108
«ئويلىمىغان يەردىن» 110
يېڭى دەۋردىكى جازانىخورلۇق 112
ۋېي، جىن دەۋرلىرىدىكى ئۇسلۇب ۋە ئەسەرلەر ھەققىدە 115

پارچه تەسىرات 145
يەنە شياڭگاڭ ھەققىدە 150
ئىنقىلابىي ئەدەبىيات 161
«داغ» قا بېغىشلىما 164
تاۋ يۇەنچىڭ ئەپەندىنىڭ رەسىملەر كۆرگەزمىسى ئېچىلغاندا 166
روسسو ۋە ئىشتىھا 169
ئەدەبىيات ۋە تەر 174
ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە ئىنقىلاب 177
ئاتالمىش «چوڭ ئارخىپ» توغرىسىدا 179
پەرەز 190
قوشۇمچە: 50 نىڭ سىرى 194
ئىزاھلار 205

كونس بوتكىسى فىلىيەتونلىرى

«كونس بوتكىسى فىلىيەتونلىرى» غا مۇقەددىمە 251
جۇڭگودىكى بەزى ئىشلار توغرىسىدا 254
«خەلقئارا ئەدەبىيات» تەھرىراتىنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب 265
«كونا شەكىلنى قوللىنىش» توغرىسىدا 267
رايىشلىق ھېكمىتى 273
ئەكىلىشپەرۋەرلىك 281
كىشىنىڭ ھالىغا كىشى يەتمەپتۇ 285
«ياغاچ ئويمىچىلىقىنىڭ تارىخى» غا كىرىش سۆز 291
ۋېي سۇيۈەن ئەپەندىنى ئەسلەيمەن 294
لىيۇ بەننۇڭ ئەپەندىنى ئەسلەيمەن 302
گەپنى بالىنىڭ سۈرىتىنى تارتىشتىن باشلايمەن 307

تىل - يېزىق توغرىسىدىكى چولتا پاراڭلىرىم 312
گۆشىنىڭ تەمىنى سەزمەسلىك ۋە سۇنىڭ تەمىنى سەزمەسلىك 346
جۇڭگولۇقلار ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويدىمۇ 349
«يۇز» توغرىسىدا 352
تەقدىر 357
بەشىرە بەلگىسى توغرىسىدا قىياسلىرىم 360
ئۇنى - بۇنى ئوقۇپ قويۇش كېرەك 364
ناپولېئون ۋە جېننېر 371
«تىياتىر» ژۇرنىلى مۇھەررىرىنىڭ خېتىگە جاۋاب 373
«تىياتىر» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرىگە 379
جۇڭگونىڭ ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى جىن - شەيتانلار 381
كېسەل بولۇپ قالغاندىن كېيىنكى ئۇششاق تەسىراتلىرىم 392
كېسەل بولۇپ قالغاندىن كېيىنكى ئۇششاق تەسىراتلىرىمنىڭ داۋامى 412
چاكىنا ئادەملەرنىڭ ئېسىل ئادەملەردىن ئۆزىنى قاچۇرۇشى توغرىسىدا 431
تېخىن جۇنىنىڭ «ئاۋغۇستتا يېزىدا» ناملىق ئەسىرىگە مۇقەددىمە 435
شۇي ماۋيۇڭنىڭ «پارچە ماقالىلەر» توپلىمىغا كىرىش سۆز 439
ھازىرقى زامان جۇڭگوسىدىكى كۇڭفوزى 446
«ھەجۋ» دېگەن نېمە 457
«گەپكە قالغان يامان» 461
يەنە «ئەدىلەر بىر - بىرىنى ياراتمايدۇ» توغرىسىدا 467
ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى ئۇچ خىل ئادەم 471
گۇپپاڭچىلىق ۋە مازلىق 476

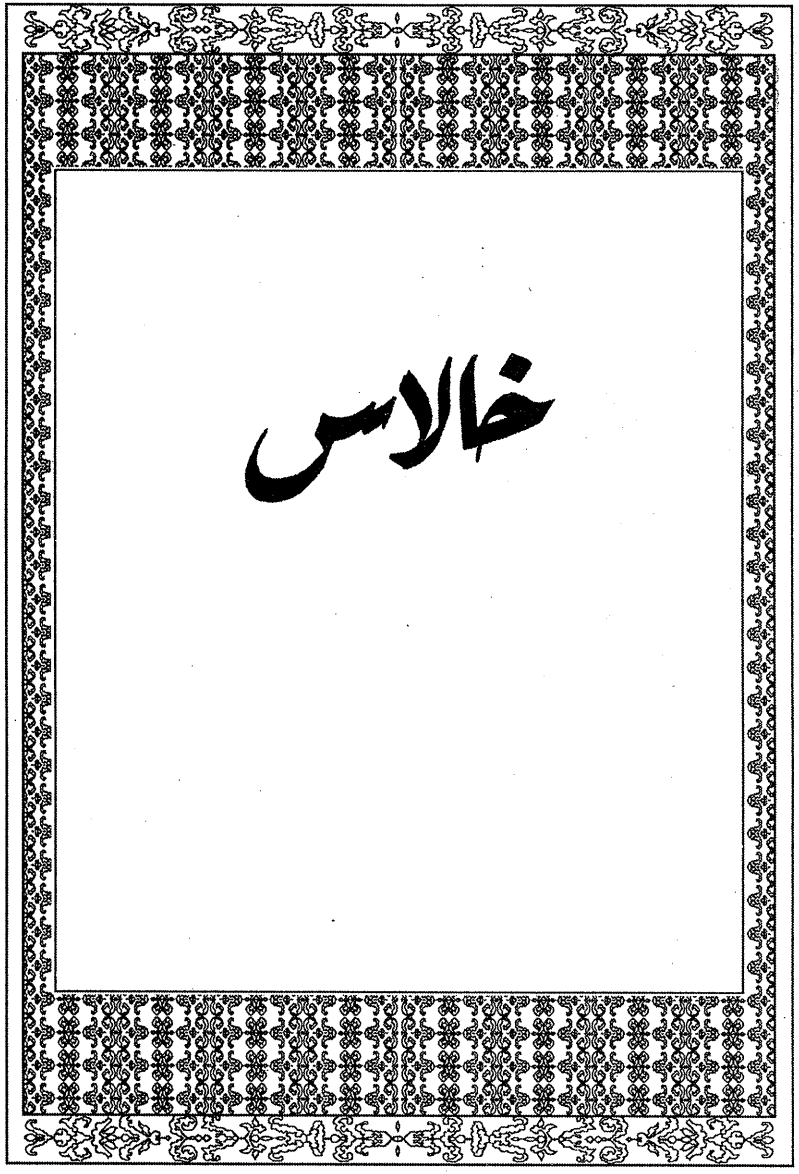

«تېمىسى بېكىتىلمىگەن» ماقالە 479
مەشھۇر ئادەم ۋە مەشھۇر سۆز..... 494
«ئەدەبىلەر بىر - بىرىنى ياراتمايدۇ» (6) — «دەستەك»
توغرىسىدا 501
تۇن كېچىدە يېزىلغان 505
شۇي ماۋيۈئىغا جاۋاب ۋە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى
بىرلىك سەپ مەسىلىسى ھەققىدە..... 523
تەييەن ئەپەندىنىڭ بەزى ئەھۋاللىرى توغرىسىدا 545
تروتسكىيچىلارنىڭ خېتىگە جاۋاب 551
ھازىرقى ئەدەبىيات ھەرىكىتىمىز توغرىسىدا..... 557
يازنىڭ يېرىمىدىكى پارچە خاتىرىلەر..... 561
«بۇمۇ تۇرمۇش» 567
ئۆلۈم 574
«ئالQ نىڭ رەسمىي تەرجىمھالى» نىڭ روسچە تەرجىمىسىگە
كىرىش سۆز ۋە ئاپتورنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى ... 583
كونا مۇقاملار ئېيتىلىپ بولدى 588
«ھېكايىلەردىن تاللانما» نىڭ ئىنگلىزچە تەرجىمىسىگە
مۇقەددىمە 600
شائېخەيدىكى تەسىراتىم 603
ئىزاھلار 608

«خالاس» قا بېغىشلىما[1]

كۆردۈم يەنە شۇ يېرىم يىلدا،
شۇنچە قان ۋە شۇنچە ياش.
لېكىن مەندە —
قالدى پارچە تەسىرات، خالاس.

ئۆچتى قان ۋە
سۈرتۈلدى ياش؛
بەھۇزۇر يۈرمەكتە
قاسساپلار —
پولات پىچاق،
يۇمشاق پىچاق
ئىشلەتكەن كاززاپلار.
لېكىن مەندە —
قالدى «پارچە تەسىرات»، خالاس.

«تېگىشلىك جايغا تاشلانغان» دا
«پارچە تەسىرات» لىرىم تامام،
لېكىن مەندە —
قالغىنى — پەقەت «خالاس» ۋەسسالام!

يۇقىرىدىكى مىسرالىرىمنى 1926 - يىل 10 - ئاينىڭ 14 - كۈنى كېچىدە، شۇ يىلى شۇ چاققىچە يېزىلغان پارچە تەسىراتلىرىمنى توپلام قىلىپ رەتلەپ بولغاندىن كېيىن ئاخىرىغا يېزىپ قويغانىدىم، ئەمدى ئۇنىڭدىن ئىبارەت 1927 - يىلدىكى پارچە تەسىراتلار توپلىمىغا بېغىشلىما قىلىپ قويدۇم.

1928 - يىل 10 - ئاينىڭ 30 - كۈنى، لۇشۈن.

1927 - يىل

خۇاڭخۇاگاڭ خاتىرىسى[2] توغرىسىدا پارچە تەسىرات

خۇاڭخۇاگاڭ خاتىرىسى يېقىنلىشىپ قالدى، بۇ ھەقتە ماقالە دېگەن بىرنەچىدىن بىرئاز يېزىش كېرەك ئىدى. لېكىن، مېنى مۇشۇ تېمىدا ماقالە يازغىن دېيىشىدىغان بولسا، مېنىڭ يازغان ماقالەم ئىلگىرىكى چاغلاردىكى مەنسەپ ئىمتىھانىدا «قۇرۇق گەپ» سانىقانغا ئوخشاش بولۇپ چىقىشى تۇرغان گەپ، چۈنكى — بۇ ھەقتە سۆزلەپ كەلسەم ئۆزۈمنىمۇ خجىل بولىمەن — خۇاڭخۇاگاڭ خاتىرىسى دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلسەممۇ، خۇاڭخۇاگاڭ دۆڭلۇكىدە جەڭ قىلىپ ئۆلگەن جەڭچىلەرنىڭ ئىسىم - فامىلىسى تۇگۈل، ئۇلارنىڭ سانىنىمۇ بىلمەيمەن.

مۇلاھىزە قىلىپ كۆرۈش ئۈچۈن بىرئاز ماتېرىيال تېپىش توغرا كېلىپ، «سىيۇەن»[3] ناملىق قامۇسنى ۋاراقلاپ كۆردۈم. ئۇنىڭدا بۇ ھەقتە گەپ بار ئىكەن، لېكىن ئۇ گەپ پەقەت: «خۇاڭ-خۇاگاڭ — يەر ئىسمى. گۇاڭدۇڭ ئۆلكە شەھىرىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسى سىرتىدىكى بەيىۇنشەن تېغىنىڭ ئېتىكىدە؛ چىڭ سۇلالىسى شۇەنتۇڭ خانىدانلىقىنىڭ 3 - يىلى 3 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ئىنقىلابچىلاردىن نەچچە ئون ئادەم دۇبەن مەھكىمىسىگە ھۇجۇم قىلىپ، مۇۋەپپەقىيەت قازىنالماي ئۆلگەندىن كېيىن، مۇشۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان.» دېگەن قىسقىغىنا بىرنەچچە ئېغىز

سۆزىدىنلا ئىبارەت ئىكەن. دېمەك، بۇ گەپ مېنىڭ بىلىدىغانلىرىمدىن ئانچە پەرق قىلمىغاچقا، ماڭا بۇنىڭدىن نەپ تەگمىدى.

بۇنىڭدىن 17 يىل ئىلگىرىكى 3 - ئاينىڭ 29 - كۈنىدىكى ئەھۋالنىمۇ بىلگۈم بار ئىدى، لېكىن شۇ ئەھۋالنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن، ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغان پېشقەدەم ئادەملەرنى ئۇچرىتالمىدىم. باشقا يەرلەر، مەسىلەن، بېيجىڭ، نەنجىڭ، ئۆز يۇرتۇمدا بولۇپ ئۆتكەن ئەھۋاللارغا قاراپ قىياس قىلسام، ئۆز ۋاقتىدا بەزى ئادەملەر ھېچقانداق پىكىر بىلدۇرمىگەن بولۇشى، بەزى ئادەملەر ھاراق ۋە چايلىرىنى ئىچىپ خۇمارىدىن چىققاندىن كېيىن بۇ ئىشنى سۆزلىشىدىغان پاراڭغا ئايلاندۇرۇۋالغان بولۇشى مۇمكىن. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئەھۋال كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن چىقىپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن. كۆپ ۋاقىت زۇلۇم چەككەن ئادەملەر زۇلۇم چېكىۋاتقان چاغلىرىدا دەرد - ھەسرىتىنى ئىچىگە يۇتىدۇ؛ بەختى - تەلىيى كېلىپ ئازادلىققا چىقسا، ئويۇن - تاماشىغىلا بېرىلىدۇ. پاجىئەلىك ئەھۋاللار كىشىلەرنىڭ خاتىرىسىدە ئۇزۇن قالمايدۇ.

لېكىن، 3 - ئاينىڭ 29 - كۈنىدىكى ئەھۋال بۆلەكچىلا بىر ئىش، ئۆز ۋاقتىدا ئۇلار مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان بولسىمۇ، 10 - ئايدا ۋۇچاڭدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلدى؛ ئىككىنچى يىلى جۇڭخۇا مىنگو دۆلىتىغا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى مەغلۇپ بولغان جەڭچىلەرمۇ شۇ چاغدا ئىنقىلاب مۇۋەپپەقىيىتىنىڭ سەركەردىلىرىگە ئايلىنىپ قالدى. دېمەك، پاجىئەنىڭ ئاخىرى مۇراد - مەقسەتكە يېتىش بىلەن تاماملاندى. بىز بۇنىڭدىن ناھايىتى مەنۇنمىز، بۇ مەنۇنىيەتنى خۇاڭخۇاگاڭ خاتىرىسى ئۆتكۈزۈلگەندە بايقاش مۇمكىن بولسا كېرەك. خۇاڭخۇاگاڭ خاتىرىسىنىڭ ئۆتكۈزۈلگەنلىكىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگىنىم يوق، چۈنكى مەن ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە شىمال تەرەپتە تۇردۇم. لېكىن جۇڭشەن ئەپەندى[4]

نىڭ خاتىرە كۈننى كۆردۈم: مەكتەپتە ئاخشىمى ئويۇن كۆرۈش ئۇچۇن كەلگەنلەر ناھايىتى كۆپ بولدى، ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن ھەتتا بىرنەچچە ئورۇندۇقمۇ دەسسىلىپ سۇنۇپ كەتكەنىدى، دېمەك، ناھايىتى قىزىق ئۆتكەنىدى، مۇشۇ ئەھۋال بىلەن قىياس قىلغاندا، خۇاڭخۇاگاڭ خاتىرىسىمۇ ناھايىتى قىزىق ئۆتكۈزۈلسە كېرەك.

3 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئاخشىمى، مەن ئەشۇ قىزىق سورۇندا، ئىنقىلابچىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى تېخىمۇ بەك ھېس قىلدىم. ئاشىق بىلەن مەشۇق بىر ـ بىرىنىڭ ۋىسالىغا يەتكەندە، ئۇلارنىڭ بىرى ئۆلۈپ كەتسە، ھايات قالغىنى ھەسرەتتە قالىدۇ؛ لېكىن ئىنقىلاب مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندا، ئىنقىلابچى ئۆلۈپ كەتسە، ھايات قالغانلار ھەر يىلى قىزغىنلىققا، ھەتتا شادلىققا چۆمىدىكەن. لېكىن، پەقەت ئىنقىلابچىنىڭ ئۆزى، مەيلى ھايات قالسۇن ياكى ئۆلۈپ كەتسۇن، كۆپچىلىككە بەخت ـ سائادەت كەلتۈرىدۇ. ئوخشاش بىر خىل مۇھەببەتنىڭ نەتىجىسى ئەنە شۇنداق پەرقلىق بولىدىكەن، شۇڭا ھازىرقى ياشلارنىڭ تولىسى ئىشق ـ مۇھەببەت بىلەن ئىنقىلاب ئىشىنى توقۇنۇشنىڭ ئازابىنى چېكىدىكەن ـ دە.

يۇقىرىدىكى «ئىنقىلاب مۇۋەپپەقىيىتى» دېگەن سۆز ۋاقىتلىق ئەھۋالغا قارىتىلغان سۆز؛ ئەمەلىيەتتە «ئىنقىلاب تېخى مۇۋەپپەقىيەت قازانمىدى»[5]. ئىنقىلابنىڭ چېكى يوق، ئەگەر دۇنيادا ھەقىقەتەن «كامالىتىگە يەتكەن» نەرسە بولىدىكەن، ئۇنداقتا ئادەمزات دۇنياسى ئەينى ۋاقىتتا قېتىپ قالغان بىرنەرسە بولۇپ قالىدۇ. بىراق، جۇڭگودا بىرمۇنچە جەڭچىلەرنىڭ روھى ۋە ئىسىق قېنىنىڭ سۇغىرىشى نەتىجىسىدە ھەقىقەتەن ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان بەخت ـ سائادەت مېۋىسى يېتىشىپ چىقتى، ئۇنىڭ بارا ـ بارا ئۆسۈپ يېتىلىدىغانلىقىدىن ئۈمىد بار. ئەگەر ئۇنىڭغا

كۆز يەتمەيدىكەن، ئۇ ئەھۋال ئۇنى داۋاملىق يېتىشتۇرىدىغان ئادەملەرنىڭ ئازلىقىدىن، شۇ چېچەكلەرنى تاماشا قىلىدىغان، سۈندۈرۈپ ئۇزۇۋالىدىغان، شۇ مېۋىلەرنى ئۇزۇپ يەيدىغان ئادەملەرنىڭ تولىمۇ كۆپ بولۇپ كەتكەنلىكىدىن بولىدۇ.

مېنىڭ بۇ سۆزۈمدىن، ھەممە ئادەم قۇربانلارنىڭ «روھى»غا ئاتاپ ھەر كۈنى ھازا ئېچىشى كېرەك، دېگەن مەنە كېلىپ چىقمايدۇ، ئۇلارنى يىلدا بىر كۈن ئەسلىسەك كۇپايە. لېكىن، گۇاڭدۇڭنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مېنىڭچە، خاتىرە كۈننى ئۆتكۈزۈش چارىسىنى بىرئاز ئىسلاھ قىلىش كېرەك. خۇاڭخۇاگاڭ خاتىرىسىنى قىزىق ئۆتكۈزۈش چارىسىنى بىرئاز ئىسلاھ قىلىش كېرەك. خۇاڭخۇاگاڭ خاتىرىسىنى قىزىق ئۆتكۈزۈش كېرەك، پۈتۈن بىر كۈن شۇنداق قىزىق بولسىمۇ مەيلى، خاتىرە كۈننى قىزىق ئۆتكۈزۈپ چارچاپ قالساق، ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن، ئۆزىمىزنىڭ شۇ كۈنكى تېگىشلىك ئىشىمىزنى قانىلاپ ئىشلىشىمىز كېرەك. بۇنىڭدا جاپا بولۇشى بولىدۇ، لېكىن مىللەتنىڭ چىققان ئوتنىڭ جان ئالىدىغان يەرنى تېشىپ ئۆتۈپ كەتكىنىدىن كۆپ ياخشى؛ ھالبۇكى، بۇمۇ كېيىنكى ئەۋلادلار ئۈچۈن بەخت ـ سائادەت مېۋىلىرىنى يېتىشتۇرۇش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

3 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى كېچىدە.

جۇڭگولۇقلارنىڭ يۇزى توغرىسىدا[6]

ئادەملەر نەزىرىگە ئانچە سىغمايدىغان نەرسىلەرنى كۆرگىنىدە ئۇنى غەلىتە ئىكەن دەپ ئويلىسا كېرەك. پەرەڭلەر (ياۋروپالىقلار) نى دەسلەپ كۆرگىنىدە، ئۇلارنىڭ يۇزى تولىمۇ ئاق، چاچلىرى تولىمۇ سېرىق، كۆزلىرى تولىمۇ كۆك، قاڭشىرى تولىمۇ ئېگىز ئىكەن دەپ ئويلايتتىم. سەۋەبىنى ئېنىق ئېيتىپ بېرەلمىسەممۇ، ھەرھالدا ئادەمنىڭ قىياپىتى بۇنداق بولماسلىقى كېرەك ئىدى، دەپ ئويلايتتىم. جۇڭگولۇقلارنىڭ يۇزى توغرىسىدا بولسا قىلچىلىكمۇ باشقىچە پىكرىم يوق ئىدى؛ ئۇلارنىڭ چىرايىدا سەت ياكى چىرايلىق دېگەن پەرقلەر بولسىمۇ، ماڭا ھەممىسى يارايتتى.

بىزنىڭ قەدىمكى ئادەملىرىمىز ئۆزىنىڭ — جۇڭگولۇقلارنىڭ قىياپىتىگە ناھايىتى ئەھمىيەت بەرسە كېرەك. جۇ زامانىسىدىكى مېڭكې[7] ئادەملەرنىڭ نېيىتىنىڭ ياخشى - يامانلىقىغا كۆز قارىچۇقىغا قاراپ باھا بېرىدىكەنمىش؛ خەن زامانىسىدا 24 جىلدلىق «قىياپەتۇلبەشەر»[8] مۇ ئوتتۇرىغا چىققانىكەن. كېيىنكى چاغلاردا شۇنداق بىرنەچچە بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار تېخىمۇ كۆپەيگەن. بۇلارنى ئىككى ئېقىمغا ئايرىش مۇمكىن: بىرى — ئادەمنىڭ چىرايىغا قاراپ، ئۇنىڭ ئەقىللىق، كالۋا، دانا، شۇمدىسز ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ دەيدىغانلار. يەنە بىرى — ئادەمنىڭ چىرايىغا قاراپ، ئۇنىڭ ئۆتمۈش، ھازىر ۋە كەلگۈسىدىكى بەخت - تەلىيىنى، شۇملۇقىنى بىلگىلى بولىدۇ دەيدىغانلار، ئەنە شۇنىڭ بىلەن جاھاندا گەپ كۆپەيدى، ئىش ئۇلغايدى، بىرمۇنچە ئادەملەر ئۆزىنىڭ چىرايىنى ئىنچىكىلەپ تەتقىق قىلىدىغان بولۇپ قالدى. ئەينەكنىڭ كەشپ قىلىنىشىدا ئەنە شۇ ئادەملەر ۋە خېنىملار چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن بولسا كېرەك. لېكىن، يېقىندىن بۇيان بىرىنچى ئېقىمغا ئەھمىيەت بېرىدىغانلار ئانچە كۆپ ئەمەس؛ بېيجىڭ ۋە شاڭخەيدەك يەرلەردە كۆز بوياپ يۇرگىنى — ئىككىنچى خىل ئېقىم.

پەرەڭلەرگە ئىلگىرىدىن دىققەت قىلىپ كەلدىم. نەتىجىدە شۇنىمۇ ھېس قىلدىمكى، ئۇلارنىڭ تېرىسى تولىمۇ يېرىك - قوپال بولىدىكەن؛ بەدىنىنىڭ سېرىق تۈكلىرىمۇ ئاق بولۇپ، سەت كۆرۈنىدىكەن. ئۇلارنىڭ رەڭگى بىزگە ئوخشاش سېرىق بولماي تولىمۇ ئاق بولغانلىقى ئۈچۈن، تېرىسىدىن دائىم قىزىل دانىخورەك كېمەيدىكەن. بولۇپمۇ سەت كۆرۈنىدىغىنى — قىزىل بۇرنى. ئۇلارنىڭ بۇرنى گويا ئېرىپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان شامدەك، ھېلىلا ئېرىپ تامچىلاپ چۈشىدىغاندەك، كۆرگەن ئادەمنى ئەندىشىگە سالىدىكەن، سېرىق تەنلىكلەرنىڭكىدەك مەنىلىك، خاتىرجەم ئەمەس. قىسقىسى، قىياپەت بۇنداق بولماسلىقى كېرەك دەپ ئويلايتتىم.

كېيىن پەرەڭلەر سىزغان جۇڭگولۇقلارنىڭ رەسىملىرىنى كۆرۈپ، ئۇلارنىڭمۇ بىزنىڭ قىياپىتىمىزنى ياراتمايدىغانلىقىنى بىلدىم. ئۇ رەسىملەر «ئەلپىل لەيلى ۋە لەيلى» ياكى «ئاندىرسېن چۆچەكلىرى»[9] دىكى قىستۇرما رەسىملەر بولسا كېرەك، ھازىر ئېنىق ئېسىمدە يوق. شۇ رەسىملەردە: ئادەملەر بېشىغا ئوتۇغات قىستۇرۇلغان قىزىل پۇپۇكلۇك تەلپەك كىيگەن، بىر تال ئۇرۇمە چېچى ھاۋادا پۇلاڭلاپ تۇرغان، شاھانە ئۇتۇكىنىڭ چەمى ناھايىتى قېلىن، لېكىن بۇلار مانجۇلارنىڭ كاساپىتى. ئىككى كۆزىنىڭ قىيسىقلىقى، چىشلىرىنىڭ ھىڭگاڭلىقى بولسا، ئۆزىمىزنىڭ ئەسلىي قىياپىتى. شۇنداق بولسىمۇ مەن ئۆز ۋاقتىدا، ئەملىيەتتە پۈتۈنلەي ئۇنداقمۇ ئەمەس، چەت ئەللىكلەر بىزنى قەستەن مەسخىرە

قىلىش ئۇچۇن شۇنداق ھەددىدىن ئاشۇرۇۋەتكەن، دەپ ئويلىغانىدىم.

لېكىن، شۇنىڭدىن كېيىن، جۇڭگونىڭ بىر قىسىم ئادەملىرىنىڭ قىياپىتىنى، يەنى ئۇلار دائىم ئۇچراپ تۇرمايدىغان بەزىبىر ۋەقەلەرنى ياكى پۇزۇر ئايالالارنى كۆرگەندە، بەزىبىر كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان سۆزلەرنى ئاڭلىغاندا، ئېڭىكىنى ئاستا ساڭگىلىتىپ، ئاغزىنى يوغان ئېچىپ، ھاڭۇېقىپ قالىدىغانلىقىنى ياراتمايدىغان بولدۇم. بۇنداق قىياپەت ھەقىقەتەن سەت، گويا مەنسۇى جەھەتتە قانداقتۇر بىرەر ۋىنتا كەمدەك تۇرىدۇ. ئادەم تەبىئىتىنى تەتقىق قىلىدىغان ئادەملەرنىڭ ئېيتىشىچە، بىر بېشى ياڭاق سۆڭىكىگە، يەنە بىر بېشى تۆۋەن ياڭاق سۆڭىكىگە تۇتىشىپ تۇرىدىغان «چاينىغۇچى سىكىر»نىڭ قالتىس چوڭ كۇچى بار ئىكەن. بىز بالا ۋاقتىمىزدا ياڭاق يېگۈمىز كەلسە، ئۇنى ئىشكىنىڭ قىسىلچىقىغا قىسىپ تۇرۇپ چاقاتتۇق، لېكىن چوڭ ئادەم چىشى ساق بولسىلا، ھېلىقى چاينىغۇچى سىكىرنىى بىرلا قويۇپ ياڭاقنى چېقىۋېتەتتى. ئەنە شۇنداق كۇچلۇك سىكىر بەزىدە ئۆزىنىڭ ھېچقانداق ئېغىرلىقى بولمىغان ئېڭىكىنى كۆتۈرەلمەي قالىدىكەن. ھاڭۇېقىپ قالغان ۋاقىتىدا شۇنداق بولسا، ئۇنىڭغا خەيرىيەت. شۇنداق بولسىمۇ، مەن ئۇنداق ئەھۋالنى تولىمۇ سەت بىر ئەھۋال دەپ ئويلايمەن.

ياپونىيەلىك چاڭگۇ چۈەنرۇشىشەن[10] ھەجۇيي ئەسەر يېزىشقا ماھىر بىر ئادەم، بۇلتۇر ئۇنىڭ «مۇشۇك، ئىت، ئادەم» ناملىق پارچە خاتىرىلەر توپلىمىنى ئوقۇپ قالدىم. ئۇ توپلامنىڭ قايسىبىر قىسمىدا جۇڭگولۇقلارنىڭ يۈزى توغرىسىدا ئومۇمەن مۇنداق بىر مەزمۇندىكى سۆزلەر بار ئىكەن: جۇڭگولۇقلارنى يېڭى كۆرگەن چاغدا، ئۇلارنىڭ يۈزىدە ياپونلارنىڭ ياكى پەرىشتىلەرنىڭكىگە قارىغاندا نېمىدۇر بىرنەرسە كەمدەك كۆرۈنىدۇ؛ ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن

كۆپ كۆرۈپ ئادەتلىنىپ قالغاندىن كېيىن، كىشىدە شۇ ئېپتىمۇ يېتەرلىك ئىكەن، ھېچ نەرسە كەم ئەمەس ئىكەن دېگەن تەسىرات پەيدا بولىدۇ؛ ئەكسىچە، پەرىشتىلەرنىڭ يۈزىدە قانداقتۇر بىرنەرسە ئارتۇقتەك بىلىنىدۇ. چاڭگۇ چۈەنرۇشىشەن شۇ ئارتۇق نەرسىگە «ھايۋان سۈپەت» دەپ ئانچە قاملاشمىغان نام بەرگەن. جۇڭگولۇقلارنىڭ يۈزىدە ئۇنداق سۈپەت يوق. ئادەم ئىكەن، ئۇنىڭغا ئارتۇق بىرنەرسە قوشۇلسا مۇنداق بىر فورمۇلا كېلىپ چىقىدۇ:

ئادەم + ھايۋان سۈپەت = پەرىشتە.

چاڭگۇ چۈەنرۇشىشەن جۇڭگو ئادەملىرىنى تەرىپلەش باھانىسى بىلەن پەرىشتىلەرنى سۆكۈپ، ياپونلارغا تەنە قىلىش مەقسىتىگە يەتكەن. جۇڭگولۇقلارنىڭ يۈزىدە شۇنداق ھايۋان سۈپەتنىڭ كۆرۈنمىگەنلىكى ئەسلىدە يوق بولغانلىقىدىن بولغانمۇ ياكى ھازىر يوقلىپ كەتكەنمۇ؟ ئەگەر كېيىن يوقلىپ كەتكەن بولسا، ئۇنى ئاستىلاپ يوقىتىۋەتكەندىن كېيىن پەقەت ئادەم سۈپىتىلا قالغانمۇ ياكى بارا - بارا كۆنۈك بولۇپ قالغانمۇ، بۇ ھەقتە يەنە سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق، ئەلۋەتتە. ياۋا كالا ئۆي كالىسىغا، ياۋا توڭگۇز چوشقىغا، بۆرە ئىتقا ئايلانسا، ئۇلارنىڭ ياۋايىلىقى يوقالغان بولسا، بۇ ئەھۋال پادىچىنىلا خۇشال قىلىدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئۆزىگە پايدىسى يوق. ئادەم ھەرھالدا ئادەم، ئۇنىڭغا باشقا بىرنەرسە ئارىلاشسا ناھايىتى ياخشى بولغىنى. ئەگەر ھېچبىر ئىلاجى بولمىسا، مېنىڭچە تۆۋەندىكىدەك فورمۇلىغا توغرىلىنىپ قېلىش بېپەيزى بولىدىغان بولسا، ئاز - پاز ھايۋان سۈپەت بولسىمۇ يامىنى يوق:

ئادەم + ئۆي ھايۋىنى = مەلۇم بىر خىل ئادەم.

جۇڭگولۇقلارنىڭ يۈزىدە ھەقىقەتەن ھايۋان سۈپەتكە ياتىدىغان ئالامەتلەرنىڭ بار - يوقلۇقى توغرىسىدىكى گۇمان ئۇستىدىكى مۇزاكىرىمىزنى ھازىرچە قويۇپ تۇرايلى. مەن پەقەت يېقىندىن

بۇيان جۇڭگولۇقلارنىڭ غايىسىدىكى قەدىمكى ۋە ھازىرقى ئىلمىي دەملەرنىڭ يۇزىدە ئىككى خىل نەرسىنىڭ ئوشۇقچە ئىكەنلىكى توغرىسىدىلا توختىلىمەن. مەن گۇاڭجۇغا كېلىش بىلەنلا شۇنى ھېس قىلدىمكى، مەن بېرىپ كەلگەن شياميېنغا قارىغاندا گۇاڭجۇدا كىنو مول ئىكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارنىڭ تولىسى «مىللىي فىلىم» ئىكەن، بۇلارنىڭ ئىچىدە قەدىمكى سەرپايمۇ، زامانىۋى كىيىم ـ كېچەكمۇ بار ئىكەن. كىنو «سەنئەت» بولغانلىقى ئۈچۈن، كىنو سەنئەتكارلىرى ئەنە شۇ ئىككى خىل ئوشۇقچىلىقنى قوشۇپ قويغان.

قەدىمكى سەرپايلىق كىنولارنىمۇ يامان دېگىلى بولمايدۇ، يامان دېگىلى بولمايدىغانلىقى ئۈيۇننى كۆرۈش جەھەتتە ئەمەس، ھېچبولمىغاندا ئۇنىڭدا قۇلاقنى پاك قىلىۋەتكۈدەك ياخراپ تۇرمىدىغان ناغرا ـ كانايلار يوق. «ئېكران»غا قارىسىڭىز، قايسى زامانىنىڭدۇر كىيىملىرىنى كىيگەن ئادەملەر ئاقسىماي ئاستا ھەرىكەت قىلىدۇ؛ ئۇلارنىڭ چىرايى قەدىمكى ئادەملەرنىڭكىگە ئوخشاش خۇنۈك، ئۆلۈك؛ ئۇلارنى تىرىك قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن، ئۇلارغا كونا ئارتىسلارغا خاس تەلۋىلىك قوشۇپ قويۇلغان.

زامانىۋى كىيىملىك ئادەملەرنىڭ يۇزىگە كەلسەم، چىك سۇلاسىنىڭ گۇاڭشۇي يىللىرىدا شاڭخەيلىك ۋۇ يۇيرۇ[11] چىقارغان «رەسىملىك ژۇرنال»نى كۆرگەنلىكى ئادەم زامانىۋى كىيىملىك ئادەملەرنىڭ مەنىۋى قىياپىتىنىڭ ناھايىتى قاملاشمىغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ. بۇ «رەسىملىك ژۇرنال»دا، كۆپىنچە بىر بولسا لۇكچەكلەرنىڭ ئاياللارغا خىرىس قىلغانلىقى، بىر بولسا جالاپلارنىڭ كۇنداشلىق قىلىۋاتقانلىقى سىزىلغان، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ چىرايىدىن كاززاپلىق چىقىپ تۇرىدۇ. ئەنە شۇ مەنىۋى قىياپەت تاكى ھازىرمۇ ئۆزگەرمىگەندەك تۇرىدۇ. مىللىي فىلىملەردىكى ئادەملەر ئاپتونۇمىنىڭ نەزىرىدە ئاق كۆڭۈل، دانا بولسىمۇ،

ئۇلارنىڭ چېھرىسىدىن ئەجنەبىيلەر دىيارى بولغان شاڭخەي ئادەملىرىچە كازززاپلىق چىقىپ تۇرىدۇ. دېمەك، شۇنداق بولمىسا، ئاق كۆڭۈل، دانا ئادەملەردىن بولالايدىغان ئوخشايدۇ.

ئاڭلىشىمچە، مىللىي فىلىم جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ ياخشى كۆرگەنلىكى، ئۇنىڭدىن پايدا كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن كۆپىيىپ كەتكەنمىش؛ ھەرقايسى يېڭى فىلىم چىققاندا، ياشانغان ئادەملەر بالىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ بېرىپ، ئۇلارغا: «قاراڭلار، ۋەتىنىمىزنىڭ ئادەملىرى مانا مۇشۇنداق بولىدۇ» دەپ كۆرسىتىپ قويىدىكەن. گۇاڭجۇدىمۇ ئالقىشقا ئىگە بولسا كېرەك، كېچە ـ كۈندۈز بولۇپ تۆت قېتىم قويۇلسا، ھەرقاچان كۇلۇبنىڭ توشۇپ تۇرغانلىقىنى كۆردۈم.

گۇاڭجۇمۇ ھازىر شاڭخەيگە ئوخشاش ئۆزلىرىنىڭ ھەۋەسلىرىنى ئەنە شۇنداق يېتىشتۇرمەكتە. ئەپسۇسكى، كىنو قويۇلۇشقا باشلىشى بىلەنلا، ئېلېكتر چىراغلىرى ئۆچىدۇ، شۇڭا مېنىڭ كىشىلەرنىڭ ئېڭەكلىرىنى كۆرۈشۈم مۇمكىن ئەمەس.

4 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى.

ئىنقىلاب دەۋرىدىكى ئەدەبىيات[12]

— 4 - ئاينىك 8 - كۈنى خۇاڭپۇ ھەربىي ئەمەلدارلار مەكتىپى[13] دە سۆزلەنگەن سۆز

بۈگۈن سۆزلەيدىغان سۆزۈمگە مانا مۇشۇ «ئىنقىلاب دەۋرىدىكى ئەدەبىيات» ماۋزۇ بولۇپ قالىسۇن. بۇ مەكتەپ مېنى بىرقانچە قېتىم تەكلىپ قىلدى، مەن ئارقىغا تارتىپ، كەلمىدىم. نېمە ئۈچۈن؟ چۈنكى مەن ئويلايمەنكى، ھەرقايسىكىزلار مېنى بىرنەچچە ھېكايە يازغان ئىكەن، ئەدەب ئىكەن، دەپ تەكلىپ قىلغان بولسا-ڭلار كېرەك. ئەمەلىيەتتە مەن ئەدەب ئەمەس، ھېچ نەرسىنى بىل-مەيمەن. مېنىڭ دەسلەپتە ئوقۇغىنىم كانچىلىق. مېنى كۆمۈر قېزىش توغرىسىدا سۆزلەپ بەرگەن دېسەڭلار، ئۇ ھەقتە ئەدەبىياتقا قارىغاندا ئوبدانراق سۆزلەپ بېرىشىم مۇمكىن. دۇرۇس، ئۆزۈم ھەۋەس قىلغانلىقىم ئۈچۈن، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى بەزىدە ئوقۇپ قالىمەن، بىراق ھەرقايسىكىزلارغا نەپ تەگكۈدەك بىرنەرسىنى سۆزلەپ بەرگۈدەك بىلىمىم يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مۇشۇ بىرنەچ-چە يىلدىن بۇيان بېيجىڭدا شۇنداق بىر تەجرىبە ھاسىل قىلدىمكى، بۇ كەمگىچە ماڭا مەلۇم بولغان ئادەملەرنىڭ ئەدەبىيات توغرىسىدا بايان قىلىنغان مۇھاكىمىلىرىدىن بارا - بارا گۇمانلىنىدىغان بو-لۇپ قالدىم. ئوقۇغۇچىلارنى ئوققا تۇتقان ۋاقىت[14] بولسا كې-رەك، يازغۇچىلىق جەھەتتىكى پەرھىزلەرمۇ چىڭ ئىدى، شۇ چاغ-دا مۇنداق ئويلايتتىم: ئەدەبىيات دېگەن نەرسە قىلچىمۇ كارغا يارىمايدىغان، كۆچ - قۇۋۋىتى يوق ئادەملەر ئەھمىيەت بېرىدىغان

بىرنەرسە ئىكەن؛ كۆچ - قۇۋۋىتى بار ئادەملەر گەپ - سۆز قىلماستىن تۇرۇپ باشقىلارنى قىرغىن قىلىدۇ؛ مەزلۇملار بىر-نەچچە ئېغىز سۆزلەپ قويسا، ئۇنى - بۇنى يازسا بېشىدىن ئايرىلە-دۇ؛ بەختى - تەلىيى ئوڭ كېلىپ بېشى كەتمەي قالغان تەقدىردىمۇ ئەگەر ھەر كۈنى چۇقان سېلىپ، زارلىنىپ، داد - پەريات قىلىدىغان بولسا، كۆچ - قۇۋۋىتى بار ئادەملەر يەنىلا ئۇلارغا زۇلۇم - جەبىر قىلىۋېرىدۇ، ئۇلارنى قىرىدۇ، ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئامالى يوق، بۇنداق ئەدەبىياتتىن كىشىلەرگە نېمە پايدا تەگسۇن؟!

تەبىئەت دۇنياسىدىكى ئەھۋالمۇ شۇنداق. بۇركۇت قۇشقاچنى تۇتۇۋالسا، زۇۋان سۇرمەيدىغىنى بۇركۇت، ۋېچىرلاپ چىرقىرايدى-غىنى قۇشقاچ. مۇشۇك چاشقاننى تۇتۇۋالسا، زۇۋان سۇرمەيدىغىنى مۇشۇك، ۋېچىرلاپ چىرقىرايدىغىنى چاشقان. ئاخىر، زۇۋان سۇرگىنى زۇۋان سۇرمەيدىغىنىغا يەم بولۇپ كېتىدۇ. ئەدەب ئىش-نىڭ ئېپىنى تېپىپ بىرنەچچە پارچە ماقالە يازسا، ئەينى ۋاقىتتا تەرىپكە ئىگە بولۇشى ۋە ياكى بىرنەچچە يىل قۇرۇق ئاتاقا ئىگە بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. مەسىلەن، بىرەر قۇربانىنىڭ ماتەم يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، قۇربان توغرىسىدىكى ئەھۋاللار تىلغا ئېلىنىشتىن قالىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، پالانى - پوكۈنى ئادەم مەرسىيىنى ياخشى يازغانىكەن دېگەن سۆز داستان بولۇپ ئېغىز يۇرىدۇ. مانا بۇ ھەقىقەتەن ئوبدان گەپ.

لېكىن، بۇ ئىنقىلابىي جايدىكى ئەدىبلەر: ئەدەبىياتنىڭ ئىن-قىلاب بىلەن قويۇق مۇناسىۋىتى بار، ئەدەبىيات ئىنقىلابنى تەشۋىق قىلىشقا، تەرغىب قىلىشقا، قوزغىتىشقا ۋە ئىلگىرى سۈرۈشكە ھەم مۇۋاپىقىيەتكە ئېرىشتۈرۈشكە يارىدەم بېرەلەيدۇ، دەيدىغان سۆزنى قىلىشقا ئامراق بولسا كېرەك. لېكىن مەن ئويلايمەنكى، ئۇنداق ماقالە كۆچسىز بولىدۇ، چۈنكى ياخشى ئەدەبىي ئەسەر

شۇنداق بولىدۇكى، ئۇ ئەزەلدىن باشقىلارنىڭ بۇيرۇقىغا، پايدا - زىيانغا قارىماي، يۈرەكتىن تەبىئىي يوسۇندا قاياناپ چىقىدۇ. ئەگەر كىمكى ئاۋۋال بىرەر تېمىنى قاشقا قىلىپ ئېسىپ قويۇپ، ئاندىن ماقالە يازىدىغان بولسا، ئۇنىڭ باگۇ[15] دىن نېمە پەرقى بولسۇن؟! ئۇنىڭ كىشىلەرنى تەسىرلەندۈرەلىشى بۇياقتا تۇرسۇن، ئەدەبىياتتا قىممىتىمۇ بولمايدۇ. ئىنقىلاب قىلىش ئۈچۈن «ئىنقىلابىي ئادەم» بولۇش كېرەك؛ «ئىنقىلابىي ئەدەبىيات» قا ئالدىراشمىغان ھاجىتى يوق، ئىنقىلابىي ئادەم يازغان نەرسە ئىنقىلابىي ئەدەبىيات بولۇپ چىقىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئويلايمەنكى، ئىنقىلاب ئەكسىچە ماقالە بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئىنقىلاب دەۋرىدىكى ئەدەبىيات ئادەتتىكى چاغلاردىكى ئەدەبىياتقا ئوخشىمايدۇ، ئىنقىلاب دەۋرى يېتىپ كەلگەندە ئەدەبىياتنىڭ رەڭگى ئۆزگىرىدۇ. زور ئىنقىلاب ئەدەبىياتىنىڭ رەڭگىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ، لېكىن كىچىك ئىنقىلاب ئۆزگەرتەلمەيدۇ، چۈنكى كىچىك ئىنقىلاب ئىنقىلابقا كىرمەيدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەدەبىياتنىڭ رەڭگىنى ئۆزگەرتەلمەيدۇ. بۇ يەردە «ئىنقىلاب» دېگەن سۆز قۇلاققا ئۆزلىشىپ كەتكەن؛ جىياڭسۇ، جېجىياڭدا ئىنقىلاب دېگەن سۆز تىلغا ئېلىنسا، ئاڭلىغان ئادەم قورقىدۇ، سۆزلىگەن ئادەممۇ ئېغىر خەۋپكە قالىدۇ. ئەمەلىيەتتە «ئىنقىلاب» چۈچۈپ كەتكۈدەك بىرنەرسە ئەمەس، شۇ بولغاچقا جەمئىيەت ئىسلاھ بولىدۇ، ئىنسانىيەت تەرەققىي تاپىدۇ. ئىپتىدائىي ھاشاراتنىڭ ئىنسانغا تەرەققىي قىلىشى، بەدەۋىيەتنىڭ مەدەنىيەتكە تەرەققىي قىلىشى جەريانىدا ئىنقىلاب بولمىغان ۋاقىت يوق. بىئولوگىيە ئالىملىرى: «ئىنسان بىلەن مايمۇننىڭ ھېچقانچە چوڭ پەرقى يوق، ئىنسان بىلەن مايمۇن بىر نەۋرە تۇغقان» دەيدۇ. ئۇنداق بولسا، نېمىشقا ئىنسان ئىنسانغا ئايلىنىپ، مايمۇن مايمۇنلۇقىدا قېلىۋەردى؟ بۇنىڭغا مايمۇننىڭ ئۆزگىرىشنى خالىمىغانلىقى — تۆت پۇتلۇق بولۇپ مېڭىشنىلا ياخشى كۆرگەنلىكى —

سەۋەبچى بولغان. ئېھتىمال بىرەر مايمۇن ئۆرە تۇرۇپ، ئىككى پۇتى بىلەن مېڭىپ باققان بولسا، قالغان مايمۇنلار: «بىز ئاتا - بوۋىمىزدىن تارتىپ ئۆمىلەپ مېڭىپ كېلىۋاتىمىز، سېنىڭ ئۆرە تۇرۇپ مېڭىشىڭغا يول يوق!» دەپ، ئۇنى چاياناپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن. ئۇلار ئۆرە تۇرۇپ مېڭىشنى خالىمايلا قالماستىن، سۆزلەشنىمۇ خالىمىغان، چۈنكى ئۇلار كونىلىقنى ساقلاپ قالغان.

ئىنسان بولسا ئۇنداق ئەمەس، ئىنسانلار ئاخىر ئۆرە تۇرۇپ ماڭغان، سۆزلىگەن، نەتىجىدە غەلىبە قىلغان. ئۇلارنىڭ تەرەققىياتى ھازىرمۇ توختاپ قالغىنى يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىنقىلاب چۆچۈپ كەتكۈدەك بىرنەرسە ئەمەس. ھازىرمۇ يوقلىپ كەتمىگەن مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى ھەر كۈنى دېگۈدەك تىرىشىپ ئىنقىلاب — گاھىدا كىچىك ئىنقىلاب بولغان تەقدىردىمۇ — قىلماقتا.

چوڭ ئىنقىلابنىڭ ئەدەبىياتقا نېمە تەسىرى بار؟ بۇ ھەقتە ئومۇمەن ئۈچ دەۋرگە بۆلۈپ توختىلىش مۇمكىن:

(1) چوڭ ئىنقىلابتىن ئىلگىرىكى ئەدەبىيات ئومۇمەن تۇرلۇك ئىجتىمائىي ھالەتلەردىن نارازى بولۇپ، زارلىنىپ ئاھ ئۇرىدۇ، داد - پەريات قىلىدۇ؛ دۇنيا ئەدەبىياتىدا مۇنداق ئەدەبىيات ئاز ئەمەس. لېكىن بۇنداق ناله - زار قىلىدىغان ئەدەبىياتنىڭ ئىنقىلابقا ھېچقانداق تەسىرى بولمايدۇ، بۇنداق ناله - زار كۈچسىز بولغاچقا، سىلەرگە زۇلۇم قىلىۋاتقان ئادەملەر ئۇنىڭغا پەرۋا قىلمايدۇ، چاشقان ۋېچىرلاپ - چىرقىراپ، ھەرقانچە ياخشى ئەدەبىياتنى بارلىققا كەلتۈرسىمۇ، مۇشۇك رەھىم قىلماي يەۋېرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ناله - زار ئەدەبىياتى مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بىر ۋاقىتتا، ئۇ مىللەتتە ئۆمىد بولمايدۇ، چۈنكى ئۇ ئەدەبىيات ناله - زار بىلەنلا چەكلىنىپ قالغان. دەۋالاشقان ئادەملەرنى ئالساق، مەغلۇپ بولغان ئادەم كېسىم قەغىزىنى قولىغا ئالغاندا،

ئۇنىڭ رەقىبى ئۇ ئادەمنىڭ يەنە دەۋالىشىپ يۈرۈشكە كۈچى يەتمەي-
دىغانلىقىنى، دەۋانىڭ ئايىغى ئۈزۈلگەنلىكىنى چۈشىنىدۇ؛ دې-
مەك، ناله ـ زار ئەدەبىياتى گويا داد ـ پەريادقا ئوخشايدۇ، زۇلۇم
قىلغان كىشى ئەكسىچە بۇنداق داد ـ پەريادتىن خاتىرجەم بولۇپ
قالىدۇ. بەزى مىللەتلەر نالىنىڭ كارغا يارىمايدىغانلىقى ئۈچۈن
نالىمۇ قىلماي، شۇك بولۇپ قالىدۇ، بارا ـ بارا خارابلىشىپ
كېتىدۇ؛ مىسىر، ئەرەبستان، ئىران، ھىندىستاندا ھازىر ھېچ-
قانداق سادا چىقمايدىغان بولۇپ قالدى! ئىسيانكار، كۈچ ـ قۇۋۋە-
ۋەتلىك مىللەتنى ئالساق، ئۇلار نالىنىڭ كارغا يارىمىغانلىقى ئۈ-
چۈن ئۇيقۇسىنى ئېچىپ، ئىڭراشنى توختىتىپ قويۇپ، غەزەپ
بىلەن چۇقان كۆتۈرىدۇ. غەزەپلىك ئەدەبىيات پەيدا بولۇش بىلەنلا
ئىسيان يېقىنلىشىپ كېلىدۇ. ئۇلار قانتىق غەزەپكە كەلگەنلىكى
ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئىنقىلاب پارتلاش دەۋرىگە يېقىنلىشىپ قالغان
ئەدەبىياتىدا غەزەپلىك سادالار بولىدۇ؛ ئۇلار ئىسيان كۆتۈرىدۇ،
ئىنتىقام ئالىدۇ. سوۋېت روسىيىسىنىڭ ئىنقىلابى كۆتۈرۈلۈش
ئالدىدا تۇرغان بىر ۋاقىتتا، ئەنە شۇنداق ئەدەبىيات بارلىققا كەلگە-
نىدى. لېكىن بۇ قاتارغا كىرمەيدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. مەسىلەن،
پولشادا ئىنتىقام ئەدەبىياتى[16] خېلى بۇرۇنلا بارلىققا كەلگەن
بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ياۋروپا ئۇرۇشى مۇناسىۋىتى بىلەنلا قەد
كۆتۈرگەن.

(2) چوڭ ئىنقىلاب دەۋرى يېتىپ كەلگەندە ئەدەبىيات بولماي-
دۇ، سادامۇ بولمايدۇ، ھەممە ئادەم ئىنقىلاب دولقۇنىغا تارتىلغان-
لىقى، چۇقان كۆتۈرۈش باسقۇچىدىن ھەرىكەتكە ئۆتكەنلىكى، ئىن-
قىلاب قىلىش بىلەن بەند بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ئەدەبىيات
بىلەن شۇغۇللىنىشقا چولىسى تەگمەيدۇ. شۇنداق ئەھۋالمۇ بولىدۇ-
كى، ئۇنداق بىر ۋاقىتتا خەلق تۇرمۇش جەھەتتە مۇشكۈلچىلىككە
ئۇچراپ، نان تېپىپ يېيىش يولىنى تېپىشقا ئۇلگۈرەلمەي

تۇرغاندا، ئەدەبىيات بىلەن شۇغۇللىنىشقا نەدىمۇ چولىسى
بولسۇن؟! كونىلىقلا بېرىلگەن ئادەملەرمۇ ئىنقىلاب دولقۇنىنىڭ
زەربىسىدىن بېشى گاڭگىراپ قالغاندا، ئۆزلىرىنىڭ ئەدەبىيات ـ
پەدەبىيات دېگەنلىرىنىمۇ كۆيلىيەلمەيدۇ. بەزىلەر: «ئادەم گادايـ
لىق دەردىگە قالغاندا ئەدەبىيات بىلەن شۇغۇللىنىدۇ» دەيدۇ. ئەمە-
لىيەتتە ئۇنداق ئەمەس، گادايلىق دەردىنى تارتىۋاتقاندا ئەدەبىي
ئەسەر يارىتىش ناتايىن. مەن بېيجىڭدا تۇرغان چېغىمدا يانچۇقۇمدا
پۇلۇم تۈگەپ قالسىلا، ئۇنىڭدىن ـ بۇنىڭدىن قەرز ئالاتتىم، بىرەر
قۇر نەرسىمۇ يازمايتتىم، ماۋاشىمنى ئالغان چاغدىلا خاتىرجەم
ئولتۇرۇپ ماقاله يازاتتىم. ئالدىراپ يۈرگەن چاغدىمۇ ئەدەبىي
ئەسەر يارىتىش ناتايىن؛ ئېپكەش كۆتۈرۈپ ماڭغان ئادەم ئېپكەشنى
تاشلاپ قويغاندا ئاندىن ماقاله يازالايدۇ؛ ھارۋا سۈرەپ كېتىۋاتقان
ئادەممۇ ھارۋىسىنى توختىتىپ قويغاندا ئاندىن ماقاله يازالايدۇ.
چوڭ ئىنقىلاب دەۋرىدە ھەم ئالدىراشچىلىق، ھەم گادايلىق بولـ-
دۇ، بۇ بىر قىسىم ئادەم بىلەن ئۇ بىر قىسىم ئادەم بىر ـ بىرىگە
قارشى كۈرەش قىلغاندا، ئاۋۋال شۇ جەمئىيەتنىڭ ئەينى ھالىتىنى
ئۆزگەرتىش بىلەن بولۇپ قالىدۇ، ئۇلاردا ماقاله يازغۇدەك ۋاقىت-
مۇ، ھەپسىلىمۇ بولمايـدۇ. شۇنىڭ ئۈچـۈن چوڭ ئىنقىلاب
دەۋرىنىڭ ئەدەبىياتى ۋاقىتسىنچە شۇك بولۇپ قالىدۇ.

(3) چوڭ ئىنقىلاب مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندىن كېيىن ئىجتـ-
مائىي ھالەت پەسكويغا چۈشۈپ، ھەممە ئادەمنىڭ تۇرمۇشى بايىاشات
بولغاندا، ئەنە شۇ چاغدا ئەدەبىيات يەنە ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. شۇ
چاغدىكى ئەدەبىيات ئىككى خىل بولىدۇ: بىر خىلى، ئىنقىلابنى
تەرىپلەيدىغان، ئىنقىلابنى مەدھىيىلەيدىغان ئەدەبىيات؛ تەرەققىيـ
پەرۋەر ئەدىبلەر جەمئىيەتنىڭ ئۆزگەرگەنلىكىنى، جەمئىيەتنىڭ
پاچاقلانغانلىقىنى، يېڭى جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى ئەھمىيەت-
لىك بىر ئىش دەپ ھېس قىلىپ، بىر تەرەپتىن كونا تۈزۈمنىڭ

يەكسان بولغانلىقىدىن خۇشال بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن يېڭى قۇرۇلۇشنى مەدھىيىلەيدۇ. يەنە بىر خىلى، كونا جەمئىيەتنىڭ ھازىرسىنى تۇتىدىغان، يەنى ئۇنىڭغا مەرسىيە ئوقۇيدىغان ئەدەبىيات — بۇمۇ ئىنقىلابتىن كېيىن بولۇپ تۇرىدىغان ئەدەبىيات. بەزىلەر بۇنى «ئەكسىلئىنقىلابىي ئەدەبىيات» دەيدۇ. مېنىڭچە، ئۇنىڭغا بۇنچە چوڭ بەتنام چاپلاشنىڭ ھاجىتى يوق. ئىنقىلاب داۋام قىلىۋاتقان بولسىمۇ، جەمئىيەتتە كونا ئادەملەر يەنىلا خېلى كۆپ بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بىردەمدىلا يېڭى ئادەمگە ئايلىنىپ كېتىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس، ئۇلارنىڭ مېڭىسى كونا ئىدىيە، كونا نەرسىلەر بىلەن تولۇپ كەتكەن؛ مۇھىت بارا - بارا ئۆزگىرىپ، ئۇلارنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە تەسىر قىلغاندا، ئۇلار كونا زاماندىكى ھۆزۈر - ھالاۋىتىنى ئەسلەپ، كونا جەمئىيەتكە تارتىشىدۇ، ئۇنىڭدىن ئۇمىدىنى ئۈزەلمەيدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن كونىراپ كەتكەن، توقۇمۇغا ئايلانغان گەپلەرنى قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن شۇنداق ئەدەبىيات شەكىللىنىپ قالىدۇ. بۇنداق ئەدەبىيات مۇڭدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىئارام بولۇۋاتقانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ئۇلار بىر تەرەپتىن يېڭى قۇرۇلۇشنىڭ غەلىبە قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرسە، يەنە بىر تەرەپتىن كونا تۈزۈمنىڭ يوقالغانلىقىنى كۆرىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈم مەرسىيە ئوقۇيدۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ كوندىن رىشتىنى ئۈزەلمەي مەرسىيە ئوقۇغانلىقى ئىنقىلاب بولغانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ؛ ئىنقىلاب بولمىغان بولسا، كونا ئادەملەر دەۋر سۈرۈۋاتقان بولسا، مەرسىيە ئوقۇمىغان بولاتتى.

لېكىن جۇڭگودا كونا تۈزۈمگە مەرسىيە ئوقۇيدىغان، يېڭى تۈزۈمگە مەدھىيە ئوقۇيدىغان ئۇنداق ئىككى خىل ئەدەبىيات يوق. چۈنكى جۇڭگو ئىنقىلاب تېخى مۇۋەپپەقىيەت قازانمىغان، ئۈزۈك چىلىك بولۇپ تۇرغان، ئىنقىلاب بىلەن بەند بولغان بىر دەۋردە تۇرماقتا. بىراق كونا ئەدەبىيات ھېلىمۇ ناھايىتى كۆپ، گېزىتلەردىكى ماقالىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك كونا مۇقامدا. مەن ئويلايمەنكى، مانا بۇ ئەھۋال جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ كونا جەمئىيەتنى ھېچقانچە ئۆزگەرتمىگەنلىكىنى، كونىلىققا بېرىلگەن ئادەملەرگە ھېچقانچە تەسىر قىلمىغانلىقىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن كونا ئادەملەرنىڭ ھازىرمۇ پەرۋايى پەلەك بولۇپ يۈرگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. گۇاڭدۇڭ گېزىتلىرىدىكى ئەدەبىياتنىڭ ھەممىسى كونا، يېڭىسى ناھايىتى ئاز، بۇ ئەھۋالمۇ گۇاڭدۇڭ جەمئىيىتىنىڭ ئىنقىلاب تەسىرىگە ئۇچرىمىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ. يېڭىلىق توغرىسىدا مەدھىيە يوق، كونىلىق توغرىسىدا مەرسىيەمۇ يوق، گۇاڭدۇڭ يەنە شۇ 10 يىل ئىلگىرىكى گۇاڭدۇڭ پېتىچە تۇرۇپتۇ. بۇلا ئەمەس، نالىمۇ يوق، زارمۇ يوق؛ ئىشچىلار ئۈيۇشمىلىرىنىڭ نامايىشقا قاتناشقانلىقىنى كۆرۈۋاتىمىز. لېكىن بۇ ھۆكۈمەتنىڭ رۇخسىتى بىلەن بولغان، ئۇ زۇلۇمغا قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلغان ئەمەس، ئۇ پەقەت بۇيرۇق بويىچە ئىنقىلاب قىلىشتىنلا ئىبارەت. جۇڭگو جەمئىيىتىدە ئۆزگىرىش بولمىغانلىقى ئۈچۈن، كونىلىققا تارتىشىدىغان مۇڭ يوق، يېڭىلىققا ئىنتىلىدىغان مارشمۇ يوق، بۇنداق ئىككى خىل ئەدەبىيات پەقەت سوۋېت روسىيىسىدىلا بارلىققا كەلدى. ئۇلارنىڭ كونا ئەدەبىلىرى چەت ئەللەرگە قېچىپ بېرىپ يازغان ئەدەبىياتنىڭ تولىسى ھالاك بولغانلارنىڭ ھازىرسىنى تۇتىدىغان، كونىلىققا تارتىشىدىغان مۇڭ. يېڭى ئەدەبىيات بولسا تىرىشىپ ئالغا قەدەم تاشلىماقتا، تېخى ئۇلۇغ ئەسەرلەر يارىتىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن يېڭى ئەسەر ئاز ئەمەس، ئۇلار ھازىر غەزەپ بىلەن چۇقان كۆتۈرۈش باسقۇچىدىن مەدھىيە ئوقۇش باسقۇچىغا ئۆتتى. قۇرۇلۇشنى ماختاش — ئىنقىلاب بولغاندىن كېيىنكى تەسىرات؛ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئەھۋال قانداق بولىدۇ، بۇنى ھازىر بىلگىلى بولمايدۇ، لېكىن بۇنىڭدىن كېيىن ئاددىي خەلق ئەدەبىياتى مۇمكىن دەپ پەرەز قىلىش مۇمكىن، چۈنكى ئاددىي خەلق دۇنياسى — ئىنقىلابنىڭ نەتىجىسى.

ھازىر جۇڭگودا ئاددىي خەلق ئەدەبىياتى يوق، دۇنيادىمۇ ئاد-

دي خەلق ئەدەبىياتى يوق؛ بارلىق ئەدەبىيات، مەيلى ناخشا ياكى شېئىر بولسۇن، ئومۇمەن يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئادەملەرگە بېغىش-لانغان؛ ئۇلار قورسىقى تويغاندىن كېيىن، لوّم - لوّم ئورۇندۇقتا لاپچىيىپ يېتىپ، قولىدىن چۈشۈرمەي ئوقۇيدۇ: بىر ئۆلىما كو-چىدا بىر نازىنىنى كۆرۈپ قالدى، بۇ ئىككىيلەن بىر - بىرىنى يارىتىپ قالدى، ئۆلىما بولمىغان باشقا بىر ئادەم ئوتتۇرىغا قىستۇ-رۇلۇۋالدى، شۇنىڭ بىلەن ئارازلىق كېلىپ چىقتى، لېكىن ئۇلار ئاخىر مۇرادىغا يەتتى، ۋەھاكازا. يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئادەملەر ئەنە شۇنداق ئوقۇۋەرسە كۆڭلى قانداقمۇ ئارام تاپمىسۇن؟! شۇنداق ئەدەبىياتلار گاھىدا يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئادەملەرنىڭ كۇنىنىڭ قان-داق پەيزىلىك ۋە كۆڭۈللۈك ئۆتىدىغانلىقىنى، تۆۋەن مەرتىۋىلىك ئادەملەرنىڭ قانداق كۇلكىلىك بولىدىغانلىقىنى تەسۋىرلەيدۇ. «يە-كى ياش»[17] تا بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل ئىلگىرىكى گۇناھكارلار-نىڭ زىمىستاندىكى تۇرمۇشىنى تەسۋىرلەيدىغان بىرنەچچە ھېكايە بېسىلغانىدى، ئالىي مەكتەپ پروفېسسورلىرى بۇلارنى ئوقۇپ ياق-تۇرمىدى، چۈنكى ئۇلار بۇنداق يارىماس ئادەملەر تەسۋىرلەنگەن ئەسەرلەرنى يارىتمايدۇ. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئەگەر شېئىرلاردا ھار-ۋىكەشلەر تەسۋىرلەنگەن بولسا، ئۇنداق شېئىر يارىماس شېئىر بولىدۇ؛ بىرەر سەھنە ئەسىرىدە جىنايى ئىشلار تەسۋىرلەنگەن بول-سا، ئۇنداق ئەسەر يارىماس ئەسەر بولىدۇ. ئۇلارنىڭ سەھنە ئە-سەرلىرىدىكى روللاردا پەقەت ئۆلىمالار بىلەن نازىنىنلارلا بولىدۇ، ئۆلىمالار جۇڭيۈەن دەرىجىلىك مەنسەپكە چىقىدۇ، نازىنىنلار بە-رىنچى دەرىجىلىك خېنىملارغا ئايلىنىدۇ، بۇنىڭدىن ئۆلىمالار بە-لەن نازىنىنلارنىڭ ئۆزلىرى ناھايىتى خۇشال بولىدۇ، بۇنداق ئەسەرلەرنى ئوقۇغان يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئادەملەرمۇ خۇرسەن بو-لىدۇ؛ تۆۋەن مەرتىۋىلىك ئادەملەرمۇ ئىلاجىنىڭ يوقلۇقىدىن ئۇ-لارغا خۇشال بولۇشۇپ بېرىدۇ. ھازىرقى بەزىلەر ئادەتتىكى خەلق — ئىشچى، دېھقانلارنى ماتېرىيال قىلىپ ھېكايە، شېئىر يېزىۋاتىدۇ،

بىز ئۇلارنىمۇ ئاددىي خەلق ئەدەبىياتى دەپ ئاتاۋاتىمىز، ئەمەلىيەتتە ئاددىي خەلق ئەدەبىياتى ئەمەس، چۈنكى ئاددىي خەلق تېخى ئېغىز ئاچقىنى يوق. ئۇلار باشقا ئادەملەرنىڭ چەتتە تۇرۇپ كۆرگەن ئاددىي خەلق تۇرمۇشى بولۇپ، ئاددىي خەلق ئاغزى بىلەن بايان قىلىنغان. ھازىرقى ئەدىبلەر بىرئاز گاداي بولسىمۇ، لېكىن ئىش-چى، دېھقانلاردىن بايىاشاتراق، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ كىتاب ئوقۇش ئۈچۈن سەرپ قىلىدىغان پۇلى بار، ماقالە يېزىش ئىمكانى-يىتى بار؛ ئۇلارنىڭ يازغانلىرى قارىماققا ئاددىي خەلقنىڭ سۆزى-دەك كۆرۈنىدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەس، ئۇ ھەقىقىي ئاددىي خەلق ھېكايىسى ئەمەس. ئاددىي خەلق ئوقۇغان ناخشىلارنى ھازىر-قى ۋاقىتتا بەزىلەر ئاددىي خەلقنىڭ ساداسى، چۈنكى ئۇنى ئاددىي خەلق ئوقۇغان دەپ يېزىپ قالدۇرۇۋاتىدۇ. لېكىن خەلق كونا كىتابلارنىڭ تەسىرىگە بىۋاستە ھالدا خېلى كۆپ ئۇچرىغان. ئۇلار يېزىلاردىكى بەگلەرنىڭ قولىدا 3000 مو يېرى بولغانلىقىغا قال-تىس زوقلىنىپ، كۆپ چاغلاردا بەگلەرنىڭ ئىدىيىسىنى ئۆزلەش-تۇرۇۋاتىدۇ، بەگلەر بەش سۆزلۈك، يەتتە سۆزلۈك شېئىرلارنى ئوقۇشنى ئادەت قىلىۋالغان، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاددىي خەلقنىڭ ئو-قۇيدىغان ناخشىلىرىمۇ كۆپىنچە بەش سۆزلۈك ياكى يەتتە سۆز-لۈك شېئىر. بۇ — ئۇسلۇب جەھەتتىكى گەپ. ناخشىلاردىكى پىكىر - مەزمۇننى ئالساق، ئۇ جەھەتتىمۇ ناھايىتى كونا. ئۇنى ھەقىقىي ئاددىي خەلق ئەدەبىياتى دېگىلى بولمايدۇ. ھازىر جۇڭگو-نىڭ ھېكايە، شېئىرلىرى ھەقىقەتەن باشقا ئەللەرنىڭكىگە يەتمەيدۇ، شۇنداق بولسىمۇ ئىلاجىنىڭ يوقلۇقىدىن ئەدەبىيات دەپ ئاتىلىۋاتى-دۇ. ئىنقىلاب دەۋرىگە خاس ئەدەبىياتتىن ئېغىز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس. ئاددىي خەلق ئەدەبىياتىدىن ئېغىز ئېچىش تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ھازىرقى ئەدىبلەرنىڭ ھەممىسى ئوقۇمۇش-لۇق ئادەم. ئەگەر ئىشچى - دېھقانلار ئازاد بولمايدىكەن، ئۇلار يەنىلا ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەرنىڭ ئىدىيىسىنى ئۆزلەشتۇرۇۋالىدۇ؛

ئىشچى ـ دېھقانلار ھەقىقىي ئازاد بولغاندىلا ئاندىن ھەقىقىي ئاددىي خەلق ئەدەبىياتى بارلىققا كېلەلەيدۇ. بەزىلەر: «جۇڭگودا ئاددىي خەلق ئەدەبىياتى بار» دەيدۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ گەپ توغرا ئەمەس.

ھەرقايسىزلار ئەمەلىي جەڭ قىلغۇچىلار، ئىنقىلابىي جەڭچى. مېنىڭچە، ھازىر ئەدەبىياتقا زوقلانمىغىنىڭلار ياخشى، ئەدەبىياتنى ئۆگىنىشىڭ ئۇرۇشقا ـ جەڭگە پايدىسى يوق؛ ئەڭ ياخشىسى، بىرەر پارچە جەڭ ناخشىسى يازساڭلار، ئەگەر ئوبدان يېزىلىسا، جەڭدىن بوشاپ دەم ئالغان چاغلاردا ئوقۇساڭلار، مانا بۇ مەنىلىك بولۇپ چىقىدۇ. ھەشەمەتلىك قىلىپ ئېيتساق، بىرەر تۈپ مەجنۇن تال تىكسەك، يوغىناپ سايە بەرگەندە، چۈش ۋاقتىغىچە ئىشلىگەن دېھقان مەجنۇن تالىنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇپ تاماق يېيىشى، دەم ئېلىشى مۇمكىن. جۇڭگونىڭ ھازىرقى ئىجتىمائىي ئەھۋالى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، ئەمەلىي ئىنقىلابىي ئۇرۇش بولۇۋاتىدۇ، سۇڭ چۈەنفاڭ[18] نى بىرەر پارچە شېئىر قاچۇرالمىغانىدى، بىر پاي توپ ئوقى قاچۇرۇۋەتتى. تەبىئىيكى، ئەدەبىيات ئىنقىلابقا ناھايىتى زور كۈچ ـ قۇۋۋەت بېغىشلايدۇ دەيدىغانلارمۇ بار، لېكىن مەن بۇنداق گەپتىن ھامان گۇمانلىنىمەن، ئەدەبىيات ئومۇمەن بايقاتچىلىقنىڭ مەسئۇلى، ئۇنىڭ بىرەر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغانلىقى ھەق راست.

ئادەملەر ئۆزىنىڭ ھازىر شۇغۇللىنىۋاتقان ئىشىدىن مەنمۇن بولمىسا كېرەك، مەن ئەزەلدىن ماقالە يېزىشنىلا بىلمەن، بۇ ئىشتىن ئۆزۈممۇ زېرىكمەن، مانا مىلتىق تۇتىدىغان سىلەر بولساڭلار مېنىڭ ئەدەبىيات توغرىسىدىكى سۆزلىرىمنى ئاڭلاۋاتىسىلەر. مەنچۇ، مەن تەبىئىيكى، زەمبىرەكنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاشقا خۇشتارمەن، گويا زەمبىرەكنىڭ ئاۋازى ئەدەبىياتنىڭ ئاۋازىدىن كۈچ چىرايلىق ئاڭلىنىدىغاندەك ھېس قىلىمەن. شۇنچىلىكلا سۆزلەي، ھەرقايسىڭىزلارنىڭ ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ بەرگىنىڭىزلارغا رەھمەت!

«ئەمگەك مەسىلىسى» گە بېغىشلىما[19]

بۇلتۇر يازدا بېيجىڭدىكى ۋاقتىمدا جاڭ ۋۇچۈەن ئەپەندى بىلەن ئۇچرىشىپ قالغىنىمدا، ئۇنىڭ: «جۇڭگو ئادەملىرى تەيۋەنىنى[20] ئۇنتۇپ قالغاندەك تۇرىدۇ، كىشىلەر ئۇنى ئانچە تىلغا ئالمايدىغان بولۇپ قالدى» دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ قالدىم. ئۇ تەيۋەنلىك ياش.

شۇ چاغدا خۇددى بىر يېرىمدىن زەخمىلەنگەندەك ئازابلاندىم، لېكىن ئاغزىمدا: «ياق، ئۇنداق ئەمەس. پەقەت دۆلىتىمىز تولىمۇ خارابلىشىپ كەتكەنلىكى، ئىچكى قايغۇ ۋە تاشقى ئاپەت تولىمۇ كۆپىيىپ، ئۆز دەردى بىلەنلا بولۇپ قالغاچقا، تەيۋەنگە دائىر ئىشلارنى ھازىرچە بىر چەتكە قايرىپ قويۇشقا مەجبۇر بولۇپ قالغان...» دېدىم.

لېكىن، رىيازەت چېكىۋاتقان تەيۋەن ياشلىرى جۇڭگونىڭ ئۆزىگە دائىر ئىشلىرىنى ھەرگىزمۇ ۋاقتىنچە بىر چەتكە قايرىپ قويالمايدۇ. ئۇلار جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ، جۇڭگونىڭ ئىسلاھاتىغا ياردەم بېرىشنى، ئۆزلىرى ھازىر ئوقۇغۇچى بولسىمۇ بۇ يولدا كۈچ چىقىرىپ، جۇڭگونىڭ ھازىرغا ۋە كەلگۈسىگە نەپ يەتكۈزۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ.

جاڭ شيۇجيې[21] ئەپەندىنى گۇاڭجۇدا ئۇچرىتىپ قالدىم. بىرنەچچە قېتىم پاراڭلاشقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ جۇڭگوغا ئاتاپ «ئەمگەك مەسىلىسى» دېگەن كىتابىنى تەرجىمە قىلغانلىقىنى بىلدىم، ئۇ قىسقىچە مۇقەددىمە يېزىپ بېرىشىمنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى

قىنى ئېيتتى. مەن مۇقەددىمە يېزىشقا ماھىر ئەمەس، مۇقەددىمە يېزىشنىمۇ قۇۋۋەتلىمەيمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئەمگەك مەسىلىسى ھەققىدە ھېچ نەرسىنى بىلمەيمەن. بۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىش سالاھىيىتىم تېخىمۇ يوق. مېنىڭ جاۋابكارلىق بىلەن ئېيتالايدىغىنىم پەقەت: جاڭ شيۈجيې ئەپەندى جۈڭگو يېزىقىنىمۇ، ياپونىيە يېزىقىنىمۇ ئوبدان بىلىدۇ، تەرجىمىسى تولۇق ئىشەنچلىك بولۇشى مۇقەررەر، دېگەندىنلا ئىبارەت.

لېكىن قولۇمدىنلا كېلىدىكەن، بۇ تەرجىمىگە بېغىشلاپ بىر-نەچچە ئېغىز بىرنەرسە يېزىشنى ناھايىتى خالايمەن. ئەمگەك مەسىلىسى توغرىسىدا بىرنەرسە بىلمىسەممۇ، لېكىن كۆچ چىقىرىش يولىدىكى تىرىشچانلىقىنى ۋە ساممىيىتىنى ھېس قىلدىم.

مىننەتدارلىقىمنى ئەنە شۇ بىرنەچچە ئېغىز سۆز بىلەنلا ئىپادىلىيەلەيمەن، لېكىن بۇ تىرىشچانلىقنى ۋە ساممىيەتنى كىتابخانلارنىڭمۇ ھېس قىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. مانا بۇنداق ھېسسىيات، ھەرقانداق مۇقەددىمىدىنمۇ كۈچلۈك.

1927 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى،
گۇاڭجۇ جۇڭشەن ئۇنىۋېرسىتېتىدا
لۇشۈن

شياڭگاڭ ھەققىدە[22]

بۇ يىل 1 ـ ئايدا شياڭگاڭغا بىر قېتىم بارغانىدىم[23]. قايىرلىپ جارا-ھەتلەنگەن پۇتۇم ئۇ چاغدا تېخى ساقىيىپ كەتمىگەچكە، شياڭگاڭ كوچىلىرىنى تاماشا قىلالماي، نۇتۇق سۆزلەپ بولۇپلا ئالدىراپ قايتىپ كەلدىم. شياڭگاڭ مەنده ئانچە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرمىغانلىقى ئۈچۈن ئاللىقاچان يادىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قالغانىدى.

بۇگۈن «تىل رىشتىسى»[24] نىڭ 137 ـ سانىغا بېسىلغان چېن جياڭ ئەپەندىنىڭ خېتىنى كۆرۈپلا بىردىن ئېسىمگە چۈشۈپ قالدى. بىرئاز قىزىقچىلىق بولسۇن ئۈچۈن، ئاز ـ تولا گەپ قىلماقچىمەن.

مەن شياڭگاڭدا نۇتۇق سۆزلىگەن چاغدا[25]، يىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلغان كىشى كۆپ رىيازەت چەككەن ئوخشايدۇ، ئەمما ئۇ ئىشلاردىن ئانچە خەۋىرىم يوق. بىراق يىغىنىڭ توسقۇنلۇققا ئۇچرىغانلىقى، ئارىلىقتا ئۆكتىچىلەرنىڭ باشقىلارنى يىغىنغا قاتناشتۇرماسلىق ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتىپ بېلەتلەرنى يىغۇۋېلىپ بېسىپ قويغانلىقى، ئاخىردا نۇتۇقنى گېزىتتە بېسىشقا يول قويمىغانلىقى، كېيىن مەسلىھەتلىشىش نەتىجىسىدە بىرمۇنچە يەرلىرىنى قىسقارتىپ ۋە ئۆزگەرتىپ باسقانلىقى ماڭا مەلۇم.

ۋەھالەنكى، مېنىڭ سۆزلىگەن نۇتقۇم ھەقىقەتەن «ئاتام ئېيتقان بايىقى» گەپ ئىدى، يەنە كېلىپ يەتتە ـ سەككىز يىل ئىلگىرىكى «پاراڭ» ئىدى.

گۇاڭجۇدىن شياڭگاڭغا كېتىۋاتىپ، كېمىدە قىزىق بىر ئىشقا دۇچ كەلدىم. بىر كېمىچى قانداقلارچە مېنىڭ ئىسمىمنى بىلىۋالـدىكىنىتاڭ، ئۇ مەندىن بەك ئەنسىرىدى. ئۇ مېنى شياڭگاڭغا بارسا زىيانكەشلىككە ئۇچراپ قالارمۇ؟ دەپ ئويلايدىكەن. مەن ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش ئۇچۇن شۇنچە يىراقتىن گۇاڭدۇڭغا كېلىپ، سەۋەبسىزلا بىرەر بالا ـ قازاغا يولۇقۇپ قالىدىغان بولسام، گۇاڭدۇڭلۇق بۇ ئادەم خجالەت بولىدىكەن. شۇڭا ئۇ يول بويى پايپېتەك بولۇپ يۇردى ۋە ماڭا يۇرتقا يېتىپ بارغاندا قىرغاققا چىقىشقا رۇخسەت قىلمىسا قانداق قۇتۇلۇشىمىز، قولغا ئېلىنىشتىن قانداق قىلىپ ساقلىنىپ قېلىشنىڭ ئامالىنى ئۆگەتتى. پورتقا كەلگەندە يۇقىرىدىكىدەك ئىشلار يۇز بەرمىدى، ئەمما ئۇنىڭ كۆڭلى يەنىلا ئارام تاپمىدى. ئايرىلىش پەيتىدە ئۇ ماڭا ئەگەر خەۋپ ـ خەتەر يـۇز بېـرىپ قالسا، نەگە بېرىپ يوشـۇرۇنۇش لازىمـلىقىنـى قايتا ـ قايتا جېكىدى.

بۇ ئىشلار ماڭا كۇلكىلىكتەك بولۇپ تۇيۇلغان بولسىمۇ، بىراق شۇ ئاق نىيەت ئادەمدىن چىن قەلبىمدىن مىننەتدارمەن. ئۇنىڭ ئاشۇ ئەستايىدىل قىياپىتى ھېلىمۇ ئېسىمدىن چىقمايدۇ. ئۇچ كۇن ئۆتكەندىن كېيىن شياڭگاڭدىن ساق ـ سالامەت قايتىپ كەلدىم، ئەمما مىللىي تەۋەررۇكلەرگە تېگىپ قويغانلىقىم ئۇچۇن بىرمۇنچە كىشىلەرنى رەنجىتىپ قويدۇم. ھازىر ئويلاپ باقسام، ماڭا ئوخشاش كىشىلەر ئۇچۇن چوڭ خەۋپ ـ خەتەر بولمىسا كېرەك، بىراق شياڭگاڭغا بېرىش ھەرھالدا خەتەرلىك ئىكەن. بۇنىڭغا تۆۋەندىكى كىچىككىنە بىر ئىش دەلىل بولالايدۇ. مەسىلەن ئالايلى، «دەۋر» گېزىتى[26] نىڭ بۇگۇنكى سانىدا مۇنداق ئىككى پارچە خەۋەر بېسىلدى:

△ چېن گو ۋۇخۇجيې كوچىسى 157 ـ نومۇرلۇق قورۇدىكى

يەر ئاستى ھۇجرىدىن بىر شىم ئوغرىلىغانلىقى ئۇچۇن «س» فامىلىلىك سوراقچى تۇنۇگۇن ئۇنى 12 تاياق ئۇرۇشقا ھۆكۇم قىلدى.

△ تۇنۇگۇن يېرىم كېچىدە شىتاڭزۇي كوچىسىدا كاستۇم كىيگەن ئىككى ئەر كىشىنى··· بىر ئىنگلىز ساقچىسى توسۇۋېلىپ يانچۇقلىرىنى ئاختۇرغان. ئۇلار ساقچىغا ئىنگلىزچە سۆزلەپ قارشىلىق كۆرسەتسىمۇ ساقچى پەرۋا قىلمىغان ۋە ئۇلارنى □□□ ئىكەنسەن دەپ ساقچى مەھكىمىسىگە سۆرەپ بارغان.

بىرىنچى خەۋەردىن ئايانكى، جۇڭگولۇقلار شياڭگاڭدا يەنىلا تاياق يەيدۇ. بۇ يەردىكى ساقچى — س فامىلىلىك ئىنگلىز. چۇنكى شياڭگاڭ گېزىتلىرىدىكى «ھۆكۇمەت»، «ساقچى» دېگەنلەر ئەنگلىيىنىڭ. بۇ ناملار شاڭخەيدىكى «ساقچى ئىدارىسى» دېگەنگە ئوخشاش ئېنىق بولمىغاچقا، بۇنى بىلمەيدىغانلار ئاسانلا خاتا چۈشىنىپ قالىدۇ.

ئىككىنچى خەۋەردىكى «يانچۇق ئاختۇرۇش»تەك ماجىرالار شياڭگاڭدا پات ـ پات بولۇپ تۇرىدۇ. لېكىن، نېمە ئۇچۇن ئۇچ كاتەكچە بەلگىسى يېزىپ قويىدۇ؟ ھەزىر ئەيلەش ئۇچۇنمۇ؟ ھەرھالدا ياخشى ئىش بولمىسا كېرەك. بۇ □□□نىڭ قويۇلۇشىغا كاستۇم كىيىش ۋە ئىنگلىزچە سۆزلەش سەۋەبچى بولغاندەك تۇرىدۇ. ئىنگلىز ساقچىسى بۇ ئىككى ئىشنى يامان كۆرىدۇ. چۇنكى ئۇ خوجايىنلارنىڭ تىلى ۋە كىيىمى ئەمەسمۇ! يەن جىتۇي[27] شىيەنبى مىللىتىنىڭ تىلىنى ۋە پىپا چېلىشنى ئۆگەنگەن ئادەم ھايات ياشىيالايدۇ دېگەندەك دەۋر ئاللىقاچان كەلمەسكە كەتكەن.

شياڭگاڭدا ئالىي مەكتەپ تەربىيىسى كۆرگەن بىر ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈپ قالدىم. ئۇ ماڭا ئۆزىنىڭ خورلانغانلىقىدىن

ئىنگلىز ئەمەلدارىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى ئاقلىغانلىقىنى، ئىنگلىز ئەمەلدارىنىڭ ئاغزى تۇۋاقلىنىپ قالغان بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ بەرد-
بىر يېڭىلگەنلىكىنى، ئاخىردا: «سەن ئۆزۈڭ خاتا قىلدىڭ، چۈن-
كى مەن سېنى خاتا قىلدىڭ دەۋاتىمەن ـ دە!» دېگەن قاتتىق
دەشنەمنى ئاڭلىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

شىياڭگاڭدا كىتاب ئېلىپ يۈرۈشمۇ تەس ئىكەن. چۈنكى
سەل ـ پەل ئېھتىيات قىلمىسلا «خەتەرلىك ماتېرىيال ئېلىپ
يۈرىدۇ» دەپ ئەيىبلىنىدىكەن. بۇ «خەتەرلىك» دېگەن سۆزنىڭ
دائىرىسىگە نېمىلەر كىرىدىكەنتاڭ. قىسقىسى، گومانلىنىپ قال-
سىلا، ئىش چاتاق. ئالدى بىلەن ئۇ ئادەمنى سولاپ قويىدىكەن،
ئاندىن كېيىن كىتابلارنى ئىنگلىزچىغا تەرجىمە قىلىپ بولغاندىن
كېيىن سوراق قىلىدىكەن. «ئىنگلىزچىغا تەرجىمە قىلىش» —
ئادەمنى ۋەھىمىگە سالىدۇ. موڭغۇللار «جۇڭگوغا كىرىپ ھۆكۈم
سۈرگەن» زامانلاردا سوراقچىلار تىلماچ ئىشلەتكەن. شۇ چاغلاردا
بىر راھىب قەرزىنى سۈرۈشتۈرۈپ سوراقچىغا ئەرز سۇنۇپتۇ.
قەرزدار بولسا تىلماچ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋېلىپ، ئۇنىڭ ئەرزد-
نى، ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئۆزىنى كۆيدۈرۈپ ئۆلۈشنى خالايد-
كەن، دەپ تەرجىمە قىپتۇ. سوراقچى، خوپ، بولىدۇ، دەپ ئۇنى
ئوتقا تاشلاپ كۆيدۈرۈۋەتكەنىكەن.

مەن شياڭگاڭدا سۆزلىگەن نۇتقۇمدا يۇەن سۇلالىسىنى تىلغا
ئېلىپ ئۆتكەنىدىم. مېنىڭ ئۇ سۆزلىرىم «××مەھكىمىسى»
دىكىلەرگە ئانچە ياقماپتۇ. ئۇلار ھەقىقەتەن جۇڭگونىڭ تارىخىنى
ۋە كىتاب ـ نامەلىرىنى تەتقىق قىلىۋاتقانىكەن.

يۇەن سۇلالىسى ھەققىدىكى سۆزلىرىم «ھۆكۈمەت» نىڭ
«××مەھكىمىسى» دىكىلەرگىلا ئەمەس، بەزى «قېرىنداشلىرى-
مىز» غىمۇ ياقماپتۇ. مەن بۇنداق بولۇشنى ۋە ئۇلاردىن ياخشىلىق
كەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتىم. دەرۋەقە، مەن ئېھتىياتىن ئۇچۇن «ئ-

لىمدار»[28] لاردىن ئۆزۈمنى قاچۇرۇپ جۇڭشەن ئۇنىۋېرسىتېتـ
دىن كۆچۈپ كەتكىنىمدىن كېيىن، ئۇ يەردىكى «سودا ـ سانائەتـ
چىلەر گېزىتى»[29] دە مېنى «پارتىيىنى تازىلاش»[30] تۇپەيلىدىن
قېچىپ كەتتى، دېگەن خەۋەر بېسىلدى. كېيىن «دەۋر» گېزىتىدە
ئەدەبىيات ھەققىدە مۇلاھىزە قىلىش نىقابى بىلەن مېنى تىلغا ئې-
لىپ، ئەسلىدە «سەھەر گېزىتى» نىڭ ئەدەبىيات بېتى[31] گە مەخـ
سۇس ماقالە يازغۇچى ئىدى، ھازىر «خەنكۇغا بېرىۋالدى»[32]
دەپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ مېنى ئەسلىدە «تەتقىقاتچىلار» نىڭ
دوستى ئىدى، ھازىر كوممۇنىستلار بىلەن بىر يولدا مېڭىۋاتىدۇ
دېمەكچى بولغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ مۇناق دەپ تەشۋىق قىلىشى مەن
ئۇچۇن خەۋپلىك ئىكەنلىكىنى، بۇنىڭدىن ماڭا يول ئۇستىدە ئۆلۈم
كەلمىسىمۇ، ھەرھالدا پايدا كەلمەيدىغانلىقىنى، تەلىيىم تەتۇر كې-
لىپ قالسا قولغا ئېلىنىپ كېتىشىممۇ مۇمكىن ئىكەنلىكىنى بە-
لىپ، تۇزىتىش يۇزىسىدىن تۆۋەندىكى بىر پارچە خەتنى يازدىم:

«دەۋەر گېزىتىنىڭ 6 ـ ئاينىڭ 11 ـ، 12 ـ كۇنلىرىدىكى
سانلىرىدا شۇي دەنپۇ ئەپەندىنىڭ ‹بېيجىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت
ساھەسىدىكى گۇرۇھلار› دېگەن ماقالىسىنى كۆردۇم. ھەركىمنىڭ
ئۆزىگە يارىشا نۇقتىئىنەزەرى، پىكرى ۋە قوللىنىدىغان ۋاستىسى
بولىدۇ. باشقىلارنىڭ نېمە قىلىشى بىلەن مېنىڭ كارىم يوق.
لېكىن، مەن بىلەن مۇناسىۋەتلىك مۇنۇ ئۇچ ئىش ئۆزۈمگە ئايدىڭ.
ئۇنىڭغا تۆۋەندىكىدەك تۇزىتىش بېرىشىڭلارنى سورايمەن:

1. مەن ھېچقاچان «سەھەر گېزىتىنىڭ قوشۇمچە سەھىپـ
سى» گە «مەخسۇس ماقالە يازغۇچى» بولغان ئەمەسمەن.

2. چېن دايى[33] پەشۋا بېگەندىن كېيىن، مەن ماقالە يېزىپ
ئەۋەتىشنى توختاتقىنىم يوق.

3. مەن ھازىرمۇ گۇاڭجۇدا تۇرۇۋاتىمەن، «ۋۇخەنگە بېرىۋال-

غان ئەمەسمەن.»

بۇ خەتنى ئەۋەتكىنىمگە بۇگۈن توپتوغرا بىر ئاي بولغان بولسىمۇ، تېخى گېزىتكە بېسىلىپ چىقمىدى. «قىسقىسى، مەن سېنى شۇنداق دېگەن ئىكەنمەن، دېمەك، سەن شۇنداق» دېگەندەك بولسا كېرەك. تەلىيىمىزگە يارىشا ئىچكى ئۇلكىلىرىمىزدە «تىل رېشتىسى» بار. بۇ ژۇرنال بولمىغان بولسا، «ئون ئىككى تايىاق»، «□□□» نىڭ دەردىنى كىمگىمۇ ئېيتالايتتىم؟!

هازىرمۇ بەزىدە كېمىدىكى هېلىقى گۇاڭدۇڭلۇق بۇرادىرىمنى ئەسلەپ قالىمەن. ئۇ هەددىدىن ئارتۇق ئېهتىياتچان بولسىمۇ، لېكىن سەۋەبسىز زارلانمىغاندۇ. ئۇ نۇرغۇن ئىشلارنى كۆرگەن.

«گۈزەل شياڭگاڭ» (شياڭگاڭنىڭ ئېسىل سۈپىتىمىش) دا مىللىي تەۋەررۇكلەرنىڭ تىرىلدۈرۈلۈشىگە كەلسەك، هەقىقەتەن قالتىس تىرىلدۈرۈلۈۋاتىدۇ. مەسىلەن، «دەۋر» گېزىتىنىڭ 6 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىكى سانىدا «تۇنۇگۈن چۈشتىن كېيىن ژالىي مەھكىمىسىدە يېغىن ئۆتكۈزۈلدى» دېگەن سەرلەۋهە ئاستىدا مۇنداق خەۋەر بېرىلدى:

«(باش تەرىپى قىسقارتىلدى) ئۆلىما لەي جىشى زىياپەتكە ئىشتىراك قىلىپ نۇتۇق سۆزلىدى، ئۇ سۆزىدە: ئالىي مەكتەپلەردە خەنزۇ تىل - ئەدەبىياتى دەرسى ئىنتايىن مۇهىم، جۇڭگونىڭ كونا ئەدەپ - ئەخلاقى بىلەن مىللىي تەۋەررۇكلەرنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتىگە سەل قاراشقا بولمايدۇ، ئۇلار ئىزچىل يولغا قويۇلمىسا ناهايىتى ئېچىنىشلىق بولىدۇ، دېدى. (ئوتتۇرىدىكى سۆزلەر قىسقارتىلدى) جۇ شۇچېن تۆرىمۇ ئۆز نۇتقىدا خەنزۇ تىلىنىڭ هازىرقى دۇنيادىكى مۇهىملىقىنى، خەنزۇ تىلى دەرسىنىڭ دۆلەت بىلەن

شەخسىنىڭ شان - شۆهرىتى ۋە ئار - نومۇسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ ئۆتتى. ئاخىرىدا ژالىي شەخسەن ئۆزى خەنزۇ تىلىدا نۇتۇق سۆزلەپ، جۇڭگولۇق تۇرۇپ خەنزۇ تىلىنى بىلمەسە، بۇ، كىشىنى ئەڭ قاتتىق ئېچىندۇرىدۇ، جۇڭگولۇقلار خەنزۇ تىلىنىمۇ، ئىنگلىز تىلىنىمۇ بىلمىغان بولسا، بۇنىڭدىن كېيىن جۇڭگو بىلەن ئەنگلىيە ئوتتۇرىسىدىكى ئىناقلىق تېخىمۇ كۈچىيىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئالىي مەكتەپلەردە خەنزۇ تىلى دەرسى ئىنتايىن مۇهىم، ئۇنىڭغا سەل قاراشقا بولمايدۇ، دېدى. (تۆۋەندىكىسى قىسقارتىلدى)»

مەن گېزىتتە يەنە «جىن بېگىم» نىڭ مىللىي تەۋەررۇك هەققىدىكى گۇاڭدۇڭ شېۋىسىدە سۆزلىگەن سۆزلىرىنى ئوقۇدۇم، ئۇنى خېلى تەستە چۈشەندىم. مەن بۇ «جىن بېگىم» نى چىڭ سۇلالىسى زامانىسىدىن قالغان پېشقەدەم ئادەم بولسا كېرەك دەپ ئويلاپتىمەن. پېشقەدەملەرنىڭ سۆزلىرى بىر - بىرىنىڭكىگە بەك ئوخشىشىپ كېتىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا ئانچە ئېتىبار قىلماپتىمەن. هازىر چىن جياڭ ئەپەندىنىڭ خېتىنى كۆرۈپ، بۇ «جىن بېگىم» نىڭ ئەسلىدە «شياڭگاڭنىڭ ژالىيسى» ئەنگلىيىلىك جىن ۋېنتەي ئىكەنلىكىنى بىلىپ قاتتىق تەئەججۈپلەندىم - دە، چاچراپ ئورنۇمدىن تۇرۇپ كونا گېزىتلەرنى ئاختۇرۇشقا كىرىشتىم. تەلەيىمگە ئۇنىڭ ئاشۇ نۇتقىنى «دەۋر» گېزىتىنىڭ 6 - ئاينىڭ 28 - كۈنىدىكى سانىدىن تاپتىم. بۇ، جۇڭگونىڭ مىللىي تەۋەررۇكلىرىنى يېڭىۋاشتىن گۈللەندۈرمەي بولمايدىغانلىقىنىڭ پولات تەك دەلىلى، شۇنداقلا كەلگۈسىدىكى «جۇڭگونىڭ مىللىي تەلىمىتىنى يېڭىۋاشتىن گۈللەندۈرۈش تارىخى» نىڭ قىممەتلىك ماتېرىيالى بولغاچقا، قىلچىمۇ قىسقارتماستىن هەمدە گۇاڭدۇڭلۇق بىر دوستۇمغا ئېچىدىكى بەزى سۆز، ئىملا خاتالىقلىرىنى تۈزەتكۈزۈپ

(ئەمما «ئەدەبىي تاللانمىلار» دىن ئېلىنغان ئاخىرقى تۆت جۈملە سۆزنى «جىن بېگىم» نىڭ ئۆزى قانداق شەرھلىگەنلىكىگە ھۆكۈم قىلالمىغانلىقىم ئۈچۈن ئۆزگەرتىشكە پېتىنالمىدىم) ، گېزىتتىن كېسىۋېلىپ چاپلاپ قويدۇم، قىسقىچە ئىزاھاتمۇ بەردىم، «تىل رىشتىسى» ژۇرنىلى تەھرىرلىرى مىللىي تەلىماتنىڭ ئىستىقبالىنى ئەلا بىلىپ، بۇنى بىللە بېسىپ چىقارسا، چوڭقۇر مىننەتدار بولاتتىم:

△ جىن بېگىمنىڭ 6 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ۋالىي مەھكىمىسىدىكى زىيارەتتە سۆزلىگەن نۇتقى

مۆھتەرەم ئەپەندىلەر، خەلقنى تىلىنى ئۆگىنىش ئىشىنى راۋاجلاندۇرۇش ھەققىدە جانابىي جۇ تۆرە، ئۆلىما لەي تولۇق سۆزلەپ ئۆتتى. مېنىڭ بۇنى يەنە شەرھلەپ ئولتۇرۇشۇمنىڭ ھاجىتى يوق. شۇل ئىشنى يولغا قويمىسا بولمايدىغانلىقىنىڭ ئۈچ خىل سەۋەبىنى ئەلھال ھەرقايسىڭىزلارغا سۆزلىمەكچىمەن:

بىرىنچى، جۇڭگولۇقلار ئۆز دۆلىتىنىڭ ئىلىم - پەن ئىشلىرىغا ئەھمىيەت بېرىشى لازىم. شىياڭگاڭدا ئاھالىنىڭ كۆپ قىسمى جۇڭگولۇق، شىياڭگاڭدىكى ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدىمۇ جۇڭگولۇقلارنىڭ پەرزەنتلىرى ناھايىتى نۇرغۇن. ئەگەر مەزكۇر مەكتەپلەردە چەت ئەل پەنلىرى ۋە تىل - يېزىقلىرىغا كۆپرەك ئېتىبار قىلىنىپ، جۇڭگونىڭ تارىختىن مىراس بولۇپ كېلىۋاتقان بۇيۇك ئىلىم - ھېكمەتلىرىگە ۋە ئۇلۇغ كىتاب - نامەلىرىگە سەل قارالسا، بۇ قاتتىق ئەپسۇسلىنارلىق ئىش بولىدۇ. شۇڭا شىياڭگاڭدىكى جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلارنى كۆزدە تۇتۇپ، ئالىي مەكتەپلەردە بۇنداق پاكوتىتلار ئېچىلمىسا بولمايدۇ.

ئىككىنچى، جۇڭگولۇقلار مىللىي يادىگارلىقلىرىنى رەتلەپ چىقىشى لازىم. جۇڭگونىڭ يادىگارلىقلىرى ئەسلىدە ناھايىتى زور

قىممەتكە ئىگە ئىدى، ئەمما ئۇنىڭ يېزىقى ھەددىدىن تاشقىرى تەس بولغاچقا، زىيالىيلار ۋە يۇقىرى ئىستاتلىق كىشىلەردىن باشقا ئۇنىڭ مەنىسىنى تولۇق چۈشىنەلەيدىغانلار تولىمۇ ئاز. شۇ ۋەجىدىن، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان جۇڭگو ئالىملىرى (دۆلەتنىڭ يادىكارلىقلىرىنى رەتلەش) ھەققىدىكى مۇئامىلارنى بارغانسېرى كۆچەپ توۋلىماقتا. شىياڭگاڭ جۇڭگو چوڭ قۇرۇقلۇقىغا ئىنتايىن يېقىن. ئەگەر ھازىر تەشەببۇس قىلىنىۋاتقان جۇڭگو ئىلىم - پەنلىرى مۇكەممەل تەسىس قىلىنىپ، ھازىرقى بىر تۈركۈم كاتتا بىلىم ئەھلىلىرى بىرلىكتە بارلىق قىيىنچىلىقلارنى بىر - بىرلەپ ھەل قىلىپ، كېيىنكى ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن ئاسان يول ئېچىپ بېرىدىغان بولسا، بەك ياخشى ئىش بولغان بولاتتى. شۇڭا، جۇڭگونىڭ شان - شەۋكىتى ئۈچۈن بۇ ساھەنى تەسىس قىلماي بولمايدۇ.

ئۈچىنچى، جۇڭگونىڭ ئەدەپ - ئەخلاقى ۋە ئىلىم تەرىقىتىلىرىنى دۇنيادا ئومۇملاشتۇرۇش لازىم. جۇڭگو چەت ئەل بىلەن سودا ئالاقىسى قىلىشقا باشلىغاندىن ئېتىبارەن، جۇڭگولۇقلاردىن ھەر خىل تىل - يېزىقنى ئۆگىنىپ تىلماچلىق قىلالايدىغانلار ئارقا - ئارقىدىن يېتىشىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما چەت ئەللىكلەردىن جۇڭگو تىلىنى پىششىق بىلىپ، چەت ئەلنىڭ نوزۇك پەن - تېخنىكىسىنى جۇڭگو تىلىغا تەجىمە قىلالايدىغانلار يەنىلا بەك ئاز. چۈنكى، چەت ئەللىكلەر ۋە چەت ئەلدە ئوقۇۋاتقان جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلار جۇڭگو تىل - ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىشنى خالىمايدۇ. جۇڭگو تىل - يېزىقى ئىلمىي ئۇسۇل بىلەن رەتكە سېلىنىپ چىقمىغاچقا، بۇ ئىككى خىل كىشىلەر (ئۆگىنىشنى ئارزۇ قىلسىمۇ، ئۆگىنىۋېلىشقا كۆزى يەتمەي) ئوخشاشلا زارلانماقتا، ئەگەر شىياڭگاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ (جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى) مۇكەممەل بولۇپ قۇرۇلسا، ئىلگىرىكى ھەممە قىيىنچىلىقلار تەرىجىي ھەل

بولاتتى. ئەنە شۇ چاغدا جۇڭگولۇقلاردىن ۋە چەت ئەللىكلەردىن جۇڭگو تىلىنى ئۆگىنىدىغانلار كۆپەيگەن بولاتتى ھەمدە تىرىشىپ بەس - بەستە ئۆگىنىدىغان بولاتتى. ئەنە شۇ چاغدا تەبىئىيكى، جۇڭگولۇقلار بىلەن چەت ئەللىكلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئايرىمچىلىق تۇگەپ، مۇھەببەت تېخىمۇ كۈچەتتى. شۇڭلاشقا، جۇڭگونىڭ ئىلىم - پەن ئىشلىرىنى ۋە دۇنيانى نەزەردە تۇتقاندا، بۇ ساھەنى تەسىس قىلماي بولمايدۇ. مۇھتەرەم ئەپەندىلەر، بۈنىڭدىن ئون نەچچە يىل ئىلگىرى چەت ئەلدە ئوقۇيدىغان بىر تۇركۈم جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلار جۇڭگونىڭ ئىلىم - پەنلىرىنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن «خەنزۇ خىسلىتى» ناملىق ژۇرنال چىقارغانىدى. ئۈنىڭدا «ئەدەبىي تاللانمىلار» دىن ئېلىنغان، كىشىنى ئىنتايىن تەسىرلەندۈرىدىغان بىر كۈپلېت شېئىر بېغىشلىما قىلىنغان. مەن بۇنى ھەرقايسىڭىزلارغا ھەدىيە قىلىمەن ۋە شۇنىڭدەك مۇشۇ بېغىشلىما روھى بويىچە ئىش قىلىپ، بۇ ئىش (شىياڭگاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا خەنزۇ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى قۇرۇش) ئۈچۈن بارلىق كۈچ - قۇۋۋىتىڭلار بىلەن ياردەم بېرىشىڭىزلارنى ئۈمىد قىلىمەن. ئۇ بېغىشلىما مۇنداق: «ئىزھار قىلىپ سېغىنغان ھېسسىياتنى بىز، ياد ئېتەيلى كونا قەدىم ئۆتمۈشنى بىز. بۈيۈك خەنزۇ شۆھرىتىنى چاڭ كەلتۈرۈپ، ياشنىتايلى ئەجدادلارنىڭ روھىنى تېز.)

قىسقىچە ئىزاھات:

بۇ ئاخىرقى ئىسكوپكا قوش تىرناق ئورنىدا ئىشلىتىلگەن بولسا كېرەك. جانابىي تۆرە دېگەن مەنىسىدە بىلدۈرسە كېرەك. شۇل = شۇ. مەزكۇر = بۇ. ئەپۇسلىنارلىق = ئەپسۇسلىنارلىق. پاكوتىت = فاكۇلتېت. يادگارلىق = يادنامە. ئىستاتلىق = ئىستېداتلىق. نوزۇك = نازۇك. تەجمە = تەرجىمە. تەرجىي = تەدرىجىي. كۈچەتتى = كۈچىيەتتى.

ئىزاھاتنى بېرىپ بولۇپ قارىسام، بەزى تەسىراتلىرىمنى سۆزلىمەي بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ. «خەنزۇ خىسلىتى»[34] ژۇرنىلىنى ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولالمىغان بولساممۇ، ئۆتكەن بىر ئىش يادىمدا تۇرۇپتۇ. بۇ چاڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇي خانىدانلىقىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى باپونىيىدە ئوقۇيدىغان جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلار-نىڭ خېلى كۆپ بىر قىسمىدا ئىنقىلاب قىلىش ئىدىيىسى بار ئىدى. ئۇ چاغدىكى ئىنقىلاب دېگىنىمىز، ئەمەلىيەتتە ئىرقىي ئىنقىلاب، يەنى زېمىنىمىزنى يات مىللەتلەرنىڭ قولىدىن قايتۇرۇ-ۋېلىش ئىدى. ئىنقىلاب بىلەن شۇغۇللىنىشتىن تاشقىرى، بەزىلەر گېزىت چىقارغان، بەزىلەر كونا كىتابلارنى كۆچۈرگەنىدى. بۇ كۆچۈرۈلگەن كىتابلارنىڭ كۆپىنچىسى جۇڭگودا چەكلەنگەن، مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى ۋە چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرى-دىكى ئەھۋاللار توغرىسىدا يېزىلغان كىتابلار بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ياشلارنى ئويغىتىش مۇمكىن ئىدى. كېيىن ئۇ «خۇبېي ئوقۇغۇچى-لىرى»[35] نىڭ مەخسۇس ژۇرنىلى بولۇپ، كېيىن «خەنزۇلار ساداسى» دەپ نام بېرىلدى. ئۇنىڭ مۇقاۋىسىغا مۇنۇ بېغىشلىما يېزىلغان:

ئىزھار قىلىپ سېغىنغان ھېسسىياتنى بىز،
ياد ئېتەيلى كونا قەدىم ئۆتمۈشنى بىز.
بۈيۈك خەنزۇ شۆھرىتىنى چاڭ كەلتۈرۈپ،
ياشنىتايلى ئەجدادلارنىڭ روھىنى تېز!

روشەنكى، بۇ بىزنى خەنزۇ مىللىتىنىڭ گۈللەنگەن ئاۋات زامانىسىنى ئەسلەپ، ئۇنى ھازىرقى ئەھۋاللار بىلەن سېلىشتۇرۇپ بېقىشقا، «شان - شۆھرىتىمىزنى قايتا تىكلەپ، قولدىن كەتكەن يەرلىرىمىزنى قايتۇرۇۋېلىش» قا، ئوچۇقراق ئېيتقاندا «مانجۇلارنى چەتكە قېقىش» قا، كەڭ دائىرىدە ئېيتقاندا «ياتلارنى چەتكە قې-

قىش»قا دەۋەت قىلاتتى. لېكىن بۇ گەپ 20 يىلدىن كېيىن شياڭگاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا مىللىي تەۋەررۇكلەرنى ساقلاپ قېلىپ، «جۇڭگولۇقلار بىلەن چەت ئەللىكلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەتنى تېخىمۇ كۈچەيتىش» دېگەن شوئار بولۇپ قاپتۇ. «ئەدەبىي تاللانما» لاردىن ئېلىنغان ھېلىقى سۆزلەرنى چەت ئەللىكلەرنىڭ نەقىل كەلتۈرۈشىنىمۇ زادىلا ئويلىماپتىكەنمەن.

ھازىرقى جۇڭگودا بۇنداق تەسىراتلارنى سۆزلەپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ، ئۇنىڭدىن كۆرە ماقالىنىڭ ئاخىرىدا «كۆڭۈل خۇشى» ئۈچۈن بىرەر قىزىقارلىق ئىش ھەققىدە سۆزلەي. سۇڭ يۈي[36] ئەپەندى «ئومۇم» ژۇرنىلى (ئارامخۇدالىق بابى) دا مېنىڭ ھېكايەمنى تەنقىدلەپ: «ئاپتورنىڭ قەلىمى ئۆتكۈر، يۇمۇرلىرى خېلى كۆپ، شۇڭا ئۇنى ئوقۇغان كىشى ئۇنىڭ كۈلكىلىك ئىكەنلىكىنىلا ھېس قىلىدۇ؛ ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، ئەنە شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، كىتابخانلارنىڭ كىشىلىك تۇرمۇشقا بولغان بىلىمىنى ئاشۇرۇشىغا ياردەم بېرەلمەيدۇ» دەپ يېزىپتۇ. شۇنىلا «ھېس قىلغان» ھالىڭىزغا ۋاي! بىراق، مەندە ھەقىقەتەن ھەرقانداق ئىشقا ئەستايىدىللىق قىلمايدىغان نۇقسانىمۇ بار. تەسىراتلىرىمنىمۇ ئاخىرغىچە سۆزلىۋەتمەيمەن. بۇنىڭدا ئۆزۈمنىڭمۇ دەردىم بار. يىل بويى تەسىراتىمنى يېزىۋەرسەم، ئەگەر بۇ سۆزلىرىم يالغان بولسا، بىمەنىلىك بولماسمۇ؟ ئەگەر راست بولسا، مەن ئاللىقاچان زەردىدىن ئۆلۈپ كەتسەم تەسىراتىم نېمە ئىش قىلسۇن؟! مېنىڭچە، ھايات ياشاپ تۇرۇقلۇق «قۇربان» دېگەن تەرىپنى ئېلىش مۇمكىن ئەمەس.

ئۆزۈمچە قىزىق دەپ ھېسابلىغان بىر ئىلانىنى تونۇشتۇرماقچىمەن. شياڭگاڭ گېزىتلىرىدە بۇنداق ئالاھىدە ئىلانلار خېلى جىق. مۇنۇ بىرى ئەڭ ئەجەبلىنەرلىكى: مەن بۇ ئىلان[37] نى بىرىنچى كۈنى «دەۋر» گېزىتىنىڭ بىرىنچى بېتىدە كۆردۈم. شۇنىڭدىن

كېيىن ھەر كۈنى كۆرۈپ تۇرىدىغان بولدۇم. ھەربىر كۆرگىنىمىزدە ئويلاپ باقسامۇ بۇگۈنگىچە ئۇنىڭ تېگىگە يېتەلمىدىم:

شياڭگاڭ شەھىرىدىكى يۇي خۇينىڭ تىجارەت ئىلانى

رېنخې مېھمانخانىسىنىڭ خوجايىنى يۇي خۇي خۇشخەتلىك لەۋھە ساتىدۇ

تىك ئاسما خەت	شياڭگاڭ	يەتتە سۆزلۈك شياڭگاڭ
يەتتە سۆزلۈك	شياڭگاڭ	يەتتە سۆزلۈك يېشىل تاغ
تىك ئاسما خەت	دېخەي	يەتتە سۆزلۈك دېخەي
يەتتە سۆزلۈك	گۈلزارلىق	يەتتە سۆزلۈك گۈلزارلىق
يەتتە سۆزلۈك	ياپونىيە	بەش سۆزلۈك ئىنجىل
يەتتە سۆزلۈك	ئەنگلىيە	ئەنگلىيە شاھزادىسى شېئىرى
يەتتە سۆزلۈك	پادىشاھى رەققاس	تىك ئاسما خەت گۈاڭچاڭ
ئۈچ دوللار	60 نەپەر	
بەش دوللار	50 نەپەر	
يەتتە دوللار	40 نەپەر	
قوش لەۋھە	بىر ھەسسە	

ھۆرمەت ئىلە:

رېنخې مېھمانخانىسىنىڭ خوجايىنى

ئادرېس: شياڭگاڭ شاڭخۇەنخەي 118 ـ نومۇرلۇق قورۇ

7 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى گۈاڭجۇ دۇڭتىدا يېزىلدى.

كىتاب ئوقۇش توغرىسىدا[38]

7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى گۇڭجۇدىكى «ئۆگىنىش - ئىشلىتىش» ئوتتۇرا مەكتىپى[39] دە سۆزلەنگەن

«ئۆگىنىش - ئىشلىتىش» ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى مېنى بىر نۆۋەت سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلغانلىقى ئۈچۈن، بۈگۈن بۇ يەرگە كېلىپ ھەرقايسىڭىزلار بىلەن كۆرۈشتۇم. سۆزلەپ بەرگۈدەك بىرنەرسەمۇ يوق ئىدى، مەكتەپنىڭ ئوقۇش ئورنى بولغانلىقى بىردىنلا كۆز ئالدىمغا كەلدى، شۇنىڭ ئۈچۈن، كىتاب ئوقۇش توغرىسىدا ئېسىمگە كەلگەنلىرىنى سۆزلەپ بېرەي. سۆزلىگەنلىرىم ئۆزۈمنىڭ شەخسەن پىكرىمىدىنلا ئىبارەت، پايدىلىنىپ كۆرەرسىزلەر، ئەمەلىيەتتە مېنىڭ سۆزۈم ھېچقانداق نۇتۇقمۇ ئەمەس.

كىتاب ئوقۇش دېگەن گەپكە كەلسەم، ھەممە ئادەمگە ناھايىتى چۈشىنىشلىك بىر ئىش بولسا كېرەك، كىتابنى قولغا ئېلىپ ئوقۇسىلا بولدى؛ لېكىن بۇ ئىش ئۇ قەدەر ئاسان ئەمەس. بۈنىڭدا ئاز دېگەندە مۇنداق ئىككى خىل ئەھۋال بولىدۇ: بىرى، كەسپىي ئوقۇش؛ يەنە بىرى، ھەۋەس بىلەن ئوقۇش. كەسپىي ئوقۇش دېگىنىمىزنى ئالساق، ئوقۇغۇچىلار يۇقىرى مەكتەپكە كىرىمەن دەيدىكەن، ئوقۇتقۇچىلار دەرس ئۆتىمەن دەيدىكەن، كىتاب ئوقۇمىسا ھەرھالدا خەۋپلىك بولىدۇ. ھەرقايسىڭىزلاردا شۇنداق تەجرىبە بولسا كېرەك، بەزىلىرىڭىزلەر ھېسابنى ياخشى كۆرمەيسىزلەر، بەزىلىرىڭىزلەر تەبىئەتنى ياخشى كۆرمەيسىزلەر، لېكىن ئۇ

قۇماي مۇمكىن ئەمەس، ئوقۇمىغاندا مەكتەپنى پۈتتۈرۈش، يۇقىرى مەكتەپكە كىرىش مۇمكىن ئەمەس، ئوقۇمىغاندا كەلگۈسىدە كۈن كەچۈرۈشكە دەخلىسى يېتىدۇ. مەن ئۆزۈمنىمۇ شۇنداق، ئوقۇتقۇچى بولغانلىقىم ئۈچۈن بەزىدە ئۆزۈم ياخشى كۆرمەيدىغان كىتابلارنىمۇ ئوقۇشقا مەجبۇر بولۇپ قالىمەن، ئوقۇمىسام ئۆز رىزقىمغا زوڭ ئولتۇرۇپ قېلىشىم مۇمكىن. بىزگە شۇنداق بىر ئادەت سىڭىپ قالغانكى، كىتاب ئوقۇش دېگەن سۆز تىلغا ئېلىنسىلا، ئۇنى ئالىيجاناب بىر ئىش دەپ ئويلايمىز، ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئوقۇشنىڭ ياغاچچىنىڭ پالتا - كەكسىنى بىلگىنى بىلەن، ماشىنىچىنىڭ يىپ - يىڭنىسىنى تەڭ قىلغىنى بىلەن ئوخشاش بىر ئىش، ئۇنىڭ ھېچبىر ئالىيجانابلىقى يوق، بەزىدە ئۇ تېخى خېلى دەرد - ئەلەملىك بىر ئىش. ياخشى كۆرگەن ئىشنى قىلغىلى بولمايدىغان، ياخشى كۆرمەيدىغان ئىشنى قىلىشقا مەجبۇر بولۇپ قالىدىغان ئەھۋاللار بولىدۇ. بۇنداق ئەھۋال كەسىپ بىلەن ھەۋەسنى بىرلەشتۈرەلمەسلىكتىن كېلىدۇ. ئەگەر ھەممە ئادەم ئۆزى يارىتقان ئىشنى قىلىشقا مۇۋاپىق بولالىسا ۋە شۇنداق بولغاندىمۇ قورساق بېقىش مۇمكىن بولىدىغان بولسا، تولىمۇ بەختلىك بولغان بولاتتى، لېكىن ھازىرقى جەمئىيەتتە ئۇنداق قىلىش تېخى مۇمكىن ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن ئوقۇيدىغان ئادەملەرنىڭ ناھايىتى تولىسى ئىلاجىنىڭ يوقلۇقىدىن ھەسرەت چېكىپ تۇرۇپ، كەسپىي ئوقۇش بىلەن مەشغۇل بولسا كېرەك.

ئەمدى ھەۋەس بىلەن ئوقۇش توغرىسىدا سۆزلەي. بۇنداق ئوقۇش ئىختىيارىي بولىدۇ، ئىلاجسىزلىقتىن بولمايدۇ، پايدا - زىياندىن خالىي بولىدۇ. مەن ئويلايمەنكى، ھەۋەس بىلەن ئوقۇش خۇددى قەغەز ئۈيناشقا ئوخشايدۇ، ئۇنىڭغا خۇشتار بولۇپ قالغان ئادەم ھەر كۈنى ئۈينايدۇ، كېچىسىمۇ ئۈينايدۇ، ئارام ئالماي ئۈينايدۇ، بەزىدە ھەتتا جاماەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى تۇتۇپ

كەتسىمۇ، قويۇپ بەرگەندىن كېيىن يەنە ئويناپدۇ. شۇنى بىلىپ قويۇڭلاركى، قەغەز ئويناپدىغان ئادەمنىڭ مەقسىتى پۇل ئۇتۇشتا ئەمەس، ھەۋەستە. قەغەزدە نېمە ھەۋەس بار؟ مەن ئۇنىڭ ئەھلى بولمىغاچقا ئانچە بىلمەيمەن. قىمارۋازلارنىڭ ئېيتىشچە، ئۇنىڭ سىرى ئۇنى بىر - بىرلەپ ئالغاندا، ئۇنىڭ مەڭگۈ ئۆزگىرىپ تۇرىدىغانلىقىدا ئىكەن. مەن ئويلايمەنكى، ھەۋەس بىلەن كىتاب ئوقۇيدىغان ئادەملەرنىڭ كىتابنى قولىدىن چۈشۈرمەسلىكىنىڭ سەۋەبىمۇ شۇنداق، ئۇلار كىتابنىڭ ھەربىر ۋاراقىدىن چوڭقۇر لەززەت ئالالايدۇ؛ ئادەمنىڭ پىكىر دائىرىسىنى كېڭەيتەلەيدىغانلىقىمۇ، ئىلىم - بىلىمنى ئاشۇرالايدىغانلىقىمۇ تۇرغان گەپ. لېكىن، ھەۋەس بىلەن كىتاب ئوقۇيدىغان ئادەملەر بۇنىڭ بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرمايدۇ، ھېسابلىشىدىكەن، پۇل ئۇتۇش كويىغا چۈشكەن قىمارۋاز بىلەن ئوخشاش بولۇپ قالىدۇ، قىمارۋازلارمۇ بۇنداق تەمەنى گىرىلىك دەپ قارايدۇ.

بىراق، مېنىڭ مەقسىتىم، ھەممىڭلار مەكتەپتىن چىقىپ كېتىپ ئۆزۈڭلار خالىغان كىتابنى ئوقۇڭلار، دېگەن گەپ ئەمەس. ئۇنداق ۋاقىت تېخى يېتىپ كەلمىدى، مەڭگۈ كەلمەسلىكىمۇ مۇمكىن؛ ناھايىتى كۆپ بولسا، كەلگۈسىدە قىلماي بولمايدىغان ئىشلارنى قىلىش ئۈچۈنمۇ كۆپرەك زوق - شوخ يېتىشتۇرۇش كېرەك دېمەكچىمەن. ھازىرچە دېمەكچى بولغىنىم شۇكى، كىتاب ئوقۇشقا خۇشتار ياشلار ئۆزىگە تېگىشلىك كىتابلاردىن باشقا كىتابلارنى، يەنى دەرسلىكتىن باشقا كىتابلارنى كۆپلەپ ئوقۇسا، دەرسلىك قاتارىدىكى كىتابلار بىلەنلا بەند بولۇپ قالمىسىمۇ بولىدۇ. لېكىن، بۇ سۆزۈمنى خاتا چۈشىنىپ قالماڭلار، مېنىڭ بۇ سۆزۈمدىن ئانا تىلى دەرسى ئۆتۈلۈۋاتقاندا، جوزىنىڭ تارتمىسىغا «قىزىل راۋاقتەكى چۈش» دېگەنگە ئوخشاش كىتابلارنى تىقىپ قويۇپ ئوغرىلىقچە ئوقۇڭلار، دېگەن مەنە چىقمايدۇ، مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم شۇ-

كى، تېگىشلىك دەرس تۇگىگەندىن كېيىنكى بىكار ۋاقىتلاردا ھەر خىل كىتابلارنى ئوقۇسا بولىدۇ، ئۆز كەسپىگە مۇناسىۋەتسىز بولسىمۇ ئۇنى - بۇنى ئوقۇپ كۆرۈش كېرەك. مەسىلەن، تەبىئىي پەن ئوقۇيدىغانلار ئەدەبىي كىتابلارنى ئوقۇپ، ئەدەبىيات ئوقۇيدىغانلار تەبىئىي پەن كىتابلىرىنى ئوقۇپ، باشقىلارنىڭ زادى نېمىلەرنى تەتقىق قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ قويۇشى كېرەك. شۇنداق قىلغاندا، باشقا ئادەملەرنى، باشقا ئىشلارنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىۋالغىلى بولىدۇ. ھازىر جۇڭگودا شۇنداق بىر چوڭ نۇقسان بارکى، ئادەملەر ئۆزى شۇغۇللىنىۋاتقان ئىلىمنى ھەممىدىن ياخشى، ھەممىدىن مەنىلىك، ھەممىدىن مۇھىم دەپ، باشقىلارنى كېرەكسىز، ئەرزىمەس دەپ، شۇنداق ئەرزىمەس نەرسىلەر بىلەن شۇغۇللانغان ئادەملەرنى كەلگۈسىدە چوقۇم قورساق باقالماي ئۆلىدۇ دەپ ئويلىسا كېرەك. ئەمەلىيەتتە دۇنيادا ئۇنداق سەل چاغلايدىغان ئىش يوق، ھەر خىل ئىلىمنىڭ ئۆزىگە يارىشا كېرىكى بار، قايسىسىنى بىرىنچى دەپ بەلگىلەش تەس. ئادەملەرمۇ ھەر خىل بولىدۇ، ئەگەر دۇنيا ئەدەب بىلەن تولۇپ كېتىدىغان بولسا، ھەممىلا يەرنى ياكى «ئەدەبىياتنىڭ تۇرى» ۋە ياكى «شېئىرنىڭ تۇزۇلۇشى» قاپلاپ كېتىدىغان بولسا، ئەكسىچە، تولىمۇ بىمەنىلىك بولىدۇ.

يۇقىرىدا ئېيتقانلىرىم قوشۇمچە كېلىپ چىقىدىغان نەتىجىلەردىنلا ئىبارەت. ھەۋەس بىلەن كىتاب ئوقۇيدىغان ئادەملەرنىڭ ئۆزى ئۇنداق نەتىجىلەر بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرمايدۇ. باغ سەيلىسىنى ئالسام، سەيلىگە چىققانلار ئۆز خاھىشى بويىچە ئايلىنىدۇ، ئۆز خاھىشى بويىچە ئايلانغاچقا زورۇقمايدۇ، زورۇقمىغانلىقى ئۈچۈن ھۇزۇر ئالىدۇ. ئەگەر بىر پارچە كىتابنى قولىغا ئېلىپ: «مەن ئوقۇۋاتىمەن!»، «تىرىشىۋاتىمەن!» دېگەن خىيال بىلەنلا چىرمىشىپ قالىدىغان بولسا ئاسانلا چارچاپ قالىدۇ، زوق - ئىشتىياقى

كېمىيىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭ كىتاب ئوقۇشى جاپالىق بىر ئىشقا ئايلىنىپمۇ قالىدۇ.

مېنىڭ قارىشىمچە، ھازىرقى ۋاقىتتىكى ياشلارنىڭ ئىشتىياق بىلەن ئوقۇيدىغانلىرىمۇ بار، مەن گاھىدا ئۇلارنىڭ ھەر خىل سوئاللىرىغىمۇ دۇچ كېلىپ قالىمەن. ھازىر ئېسىمگە كەلگەنلىرى- دىن بىرنەچچە سۆزلەپ بېرەي، لېكىن پەقەت ئەدەبىيات جەھەتتىكى مەسىلىلەر بىلەنلا چەكلىنىمەن، چۈنكى باشقىلىرىدىن خەۋىرىم يوق.

بىرىنچى، ھازىرقى ياشلار كۆپ چاغلاردا ئەدەبىيات بىلەن ماقالىنىڭ پەرقىنى ئايرىيالمايدۇ. ھەتتا تەنقىدىي ماقالە يېزىشقا كىرىشكەنلىرىمۇ بۇ نۇقساندىن خالىي ئەمەس. ئەمەلىيەتتە قارىپا- يىم ئېيتسام، بۇلارنى پەرقلەندۈرۈش ئاسان. ماقالىنىڭ تارىخىنى ياكى نەزەرىيىسىنى تەنقىق قىلغۇچىلار — ئەدەبىيـاتشۇنـاس- ئاندا - ساندا شېئىر ياكى ئۇششاق ھېكايە يېزىپ قويىدىغانلار، يەنى ماقالە يازىدىغانلار — قەدىمكى زامانىدا مۇللا دېيىلەتتى، ھازىر بولسا ئىجادىيەتچى دېيىلىدۇ. ئىجادىيەتچىنىڭ ئەدەبىيات تارىخىنى ياكى نەزەرىيىسىنى زادىلا بىلمەسلىكى مۇمكىن؛ ئەدىبنىڭ بىرەر مىسرا شېئىر يازالماسلىقىمۇ مۇمكىن. لېكىن جۇڭگو جەمئىيىتى- دە ناھايىتى خاتا بىر چۈشەنچە باركى، سەن بىرنەچچە ھېكايە يازغان بولساڭ، سېنى نەزەرىيىسىنى چوقۇم ئوبدان بىلىدۇ دەپ ئويلىشى- دۇ؛ بىرنەچچە مىسرا زامانىۋى شېئىر يازغان بولساڭ، سېنى شېئىر يېزىشنىڭ قائىدىسىنى سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىشى- دۇ. ھېكايە يېزىش ئارزۇسى بار ياشلارنىڭ ئاۋۇال ھېكايە يېزىش ئۇسۇلى ۋە ئەدەبىيات تارىخى دېگەندەك كىتابلارنى سېتىۋېلىپ ئوقۇغانلىقىنىمۇ كۆرگەنمەن. مېنىڭچە، شۇنداق كىتابلارنى تولا ئوقۇپ سۈدەك ئىچىۋالغان تەقـدىردىمۇ ئۇنـڭ ئىجـادىيەتچىلىك بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق.

ئەمەلىيەتتە، ھازىر ماقالە يازغان بىرنەچچە ئادەم بەزىدە دەر- ۋەقە پروفېسسور بولۇپمۇ قېلىۋاتىدۇ. لېكىن بۇنىڭدا جۇڭگودا ئىجادىيەتچىلىكنىڭ پۇلغا يارىمايۋاتقانلىقى، ئۇنىڭ بىلەن جان باق- قىلى بولمايۋاتقانلىقى سەۋەب بولماقتا. ئامېرىكىدا سەل - پەل داڭقى چىققان يازغۇچى بىرەر پارچە پوۋېست يازسا، 2000 ئامېرد- كا دوللىرى ئالالايدىكەن. جۇڭگودىچۇ، باشقىلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلمەيمەن، مەن ئۆزۈم يازغان ھېكايىلەرنى چوڭ كىتابپۇرۇشقا ئەۋەتسەم، ھەربىر پارچىسىنى 20 دوللارغا ساتقانمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، باشقا ئىش، مەسىلەن، ئوقۇتقۇچىلىق ئىشىنى تېپىپ، ئەدەبىياتتىن دەرس بېرىشىم تۇرغان گەپ. تەنقىق قىلىش ئۈچۈن ئەقىل - پاراسەت كېرەك، سوغۇققان بولۇش كېرەك؛ ئىجادىي يېزىش ئۈچۈن بولسا ھېسسىيات كېرەك، بۇ ئىش ھېچبولمىغاندا كىشىنى بىرئاز تەرلىتىدۇ، دېمەك، بىر سوۋۇتۇپ، بىر قىزىتىپ باشىنى قايدۇرىدۇ — بۇمۇ كەسىپ بىلەن ھەۋەسنى بىرلەشتۈرەلمە- گەنلىكىنىڭ دەردى. دەردقۇ ھېچ گەپ ئەمەس، ئاقىۋەتتە ھېچ نەرسە ۋۇجۇدقا چىقمايدۇ. بۇنىڭ دەلىلى شۇكى، دۇنيانىڭ ئەدەبە- يات تارىخىنى ۋاراقلاپ كۆرىدىغان بولسىڭىز، ئۇنىڭدا بايان قىلىنـ- غان ئادەملەرنىڭ پروفېسسورلۇقنىمۇ قوشۇمچە ئىشلىگەنلىرى يوق دېيەرلىك.

يەنە بىر قاملاشمىغان يېرى شۇكى، ئوقۇتقۇچى بولۇپ قالغاند- دىن كېيىنلا ئەندىشىدىن خالىي بولغىلى بولمايدۇ؛ چۈنكى پرو- فېسسورنىڭ پروفېسسورلۇق سالاھىيىتى بولىدۇ، ئۇنىڭ بىمالال سۆزلىشى مۇمكىن ئەمەس. ئېھتىمال بەزىلەر، بىمالال سۆزلەۋەر- سە بولىدىغۇ، ئۇ قەدەر ئېھتىياتچان بولۇشنىڭ نېمە كېرىكى بار دەپ رەددىيە بېرىشى مۇمكىن. لېكىن، بىرەر ئەھۋال يۈز بېرىپ قالسا، شۇنداق رەددىيە بەرگەن ئادەمنىڭ ئۆزىمۇ ئىختىيارسىز ھالدا باشقىلارغا ئەگىشىپ ھۇجۇم قىلماي قويمايدۇ. پروفېسسور

بولغان ئادەم ئۆزىنى قانچە ئەركىن چاغلىسىمۇ، لېكىن سالاپەتىنى ساقلىماي تۇرالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن چەت ئەللەردە «پروفېسسور ھېكايىسى» دەيدىغان بىرنېمىلەر ئاز ئەمەس، لېكىن ئۇنى ياخشى دەيدىغان ئادەم ئاز؛ ھېچبولمىغاندا، كىشىنىڭ ئىچىنى پۇشۇرۇپ قويىدىغان سەپسەتىۋازلىقتىن خالىي ئەمەس.

شۇنىڭ ئۈچۈن، مەن ئويلايمەنكى، ئەدەبىياتنى تەتقىق قىلىش بىر گەپ، ماقالە يېزىش يەنە بىر گەپ.

ئىككىنچى، ماڭا پات - پات، ئەدەبىيات بىلەن شۇغۇللىنىش ئۈچۈن قانداق كىتابلارنى كۆرۈش كېرەك؟ دېگەن سوئاللار كېلىپ تۇرىدۇ. بۇ ھەقتەتەن جاۋاب بېرىش قىيىن مەسىلە. ئىلگىرى بىرنەچچە ئەپەندى ياشلارغا بىرۇ تالاي كىتابلارنى تەۋسىيە قىلىپمۇ باقتى. لېكىن، مېنىڭچە، ئۇلارنىڭ كېرىكى يوق، چۈنكى، مېنىڭچە، شۇ كىتابلار شۇ كىتابلارنى تەۋسىيە قىلغان ئەپەندىلەرنىڭ ئۆزى ئوقۇماقچى بولغان ياكى ئوقۇشى ناتايىن بولغان كىتابلار. مېنىڭچە، كونىسى بىلەن شۇغۇللانماقچى بولغان ئادەم ئۇسۇلنى ھازىرچە جاڭ زىدۇڭ[40] نىڭ «كىتاب توغرىسىدا سوئال ۋە جاۋاب» دېگەن ئەسىرىدىن ئىزدىگىنى ياخشى. ئەگەر يېڭىسى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، ئەدەبىياتنى تەتقىق قىلىدىغان بولسا، ئۆزى ئاۋۇال تۇرلۇك كىتابچىلارنى، مەسىلەن، بىنجىيەن جيۇشۇڭ[41] نىڭ «يېڭى ئەدەبىيات نەزەرىيىسى»، چۇچۇەن بەيسۇڭ[42] نىڭ «دەرد - ھەسرەتنىڭ سىمۋولى»، ئا. ۋورونىسكىينىڭ «سوۋېت روسىيىسىدىكى ئەدەبىي مۇنازىرە»[43] دېگەندەك ئەسەرلەرنى ئەتراپلىق ئوقۇپ كۆرۈشى كېرەك. ئەدەبىيات نەزەرىيىسى ھېسابقا ئوخشىمايدۇ، ئىككىگە ئىككىنى قوشساق تۆت بولىدۇ دېگەندەك ئاسان ئەمەس، شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇنىڭدا مۇلاھىزىلەر - مۇنازىرىلەر خىلمۇخىل بولىدۇ. «سوۋېت روسىيىسىدىكى ئەدەبىي مۇنازىرە» نى ئالسام، ئۇلار روسىيىدىكى ئىككى ئېقىمنىڭ مۇنازىرىسى —

شۇنى قىستۇرۇپ ئۆتەيكى، يېقىندىن بۇيان ھەتتا روسىيىنىڭ ھېكايىلىرىنى ئوقۇيدىغانلارمۇ ئانچە كۆپ ئەمەس ئىكەن، بەزىلەر «روسىيە» دېگەن سۆزنى كۆرۈش بىلەنلا چۆچۈپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ، ئەمەلىيەتتە سوۋېت روسىيىسىنىڭ يېڭى ئىجادىيەتلىرىنى تونۇشتۇرغان ئادەم يوق، ھازىر تەرجىمىسى بار بىرنەچچە ئەسەر ئىنقىلابتىن ئىلگىرىكى ئەسەر، ئۇلارنىڭ ئاپتورلىرى ئۆز جايىدا ئاللىقاچان ئەكسىلئىنقىلابچى دەپ قارالغان. ئەدەبىي ئەسەرنى كۆرمەكچى بولغان ئادەم ئاۋۋال بىرنەچچە مەشھۇر يازغۇچىنىڭ تاللانمىلىرىنى كۆرۈشى، ئۇلاردىن قايسىسىنىڭ ئەسىرىنى ياراتسا شۇ يازغۇچىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇشى، ئاندىن كېيىن شۇ يازغۇچىنىڭ تارىختا تۇتقان ئورنىنى ئەدەبىيات تارىخى نۇقتىسىدىن كۆرۈپ چىقىشى لازىم؛ ئەگەر تېخىمۇ تەپسىلىيرەك بىلمەكچى بولسا، شۇ ئادەمنىڭ بىر - ئىككى پارچە تەرجىمىھالىنى ئوقۇپ چىقسا، ئۇنىڭ بىلەن ئومۇمەن تونۇشۇشى مۇمكىن. ئەگەر باشقىلاردىن مەخسۇس ئەقىل سورايدىغان بولسىڭىز، ھەربىر ئادەمنىڭ زوق - ھەۋىسى ئوخشاش بولمىغاچقا، ئۇسسۇغان يەرگە بارماسلىقى مۇمكىن.

ئۈچىنچى، تەنقىد توغرىسىدا بىرنەچچە ئېغىز توختىلاي. ھازىر نەشر قىلىنغان نەرسىلەر تولىمۇ كۆپ بولغانلىقى — ئەمەلىيەتتە نېمىمۇ بار؟! — ئۇلارنىڭ خىلمۇخىللىقىدىن كىتابخانىلارنىڭ بېشى قايغانلىقى ئۈچۈن، كىتابخانىلار تەنقىد - باھاغا ئىنتىزار بولۇپ قالدى، شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ ئەھۋالغا يارىشا تەنقىد چىلەرمۇ كۆپىيىپ قالدى. تەنقىد دېگەن نەرسە كىتابخانىلار ئۈچۈن، ھېچبولمىغاندا شۇ تەنقىدچىلەر بىلەن ئارزۇ - ھەۋەسلىرى ئوخشىشىپ كېتىدىغان كىتابخانىلار ئۈچۈن پايدىلىق. لېكىن، جۇڭگودا ھازىرقى ۋاقىتتا تەنقىد دېگەن نەرسىنى باشقا بىر گەپ دەپ قاراشقا توغرا كېلىدىغاندەك تۇرىدۇ. كۆپ ھاللاردا بەزىلەر تەنقىدچىلەر-

نىڭ يازغۇچىلارغا نسبەتەن هايات - مامات هوقۇقى بار، ئۇلار ئەدەبىيات مۇنبىرىدە هەممىدىن يۇقىرى ئورۇندا تۇرىدۇ دەپ خاتا چۈشىنىپ، بىردىنلا تەنقىدچى بولۇۋېلىپ، مەنىۋى جەھەتتە يېنىغا خەنجەر ئېسىۋالىدۇ، لېكىن ئۆز نەزەريىسىنىڭ مۇكەممەل بولماي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، سۇبيېكتىپچانلىقنى تەشەببۇس قىلىدۇ؛ گاھىدا ئۆزىنىڭ كۆزەتكەنلىرىنىڭ باشقىلارغا ياقماي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئوبيېكتىپچىللىقنى تەشەببۇس قىلىدۇ؛ بەزىدە ئۆز ماقالىسىنى پۈتۈنلەي ھېسداشلىق بىلەن يازدىم دەيدۇ، بەزىدە تەھرىرلىگۈچىنى بىر تىينىگە ئەرزىمەس قىلىپ تىللايدۇ. ئومۇمەن جۈڭگودىكى تەنقىدي ماقالىلەرنى قانچىلىك ئوقۇسام شۇنچىلىك گاڭگىراپ قالىمەن. ئەگەر شۇنداق تەنقىدلەرنى راست دەپ قارايدىغان بولسىڭىز، ماڭغىلى يول تاپالماي قالىسىز. ھىندىلار بۇنداق ئەھۋالنى خېلى بۇرۇنلا چۈشەنگەنىكەن، ئۇلارنىڭ مۇنداق بىر تەمسىلى بار: بىر بوۋاي ئۆزىنىڭ بىر بالىسى بىلەن بىللە بىر ئېشەككە مال ئارتىپ بازارغا ئېلىپ بېرىپتۇ، مالىلىرىنى سېتىپ بولغاندىن كېيىن، بالىسىنى ئېشەككە مىندۈرۈپ، ئۆزى ئارقىسىدىن مېڭىپتۇ، لېكىن يولدا كېتىۋاتقان ئادەملەردىن بىرى ھېلىقى بالىنى بەغرەز ئىكەنسەن، قېرى ئادەمنى پىيادە ماڭدۇرۇپسەن، دەپ ئەيىبلەپتۇ. كېيىن بۇ ئىككىيلەن ئالمىشىپ مىنگەنىكەن، يەنە بىر ئادەم بوۋاينى باغرى تاش ئادەم ئىكەن دەپتۇ. بوۋاي دەرھال بالىسىنى مىنگەشتۇرۇۋالغانىكەن، كېيىن ئۇنى كۆرگەن ئادەملەر ئۇلارنى رەھىمسىز ئىكەن دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككىسى ئېشەكتىن چۈشۈپ پىيادە مېڭىپتۇ، لېكىن يەنە بەزى ئادەملەر ئۇلارنى دوّت ئىكەن، تەييار ئېشەك تۇرسا مىنمەي، پىيادە ماڭغىنىنى كۆرۈڭلار دەپ زاڭلىق قىپتۇ؛ شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى بوۋاي ئۆز بالىسىغا، بىز ئۇچۇن ئىككىمىز بىرلىشىپ ئېشەكنى كۆتۈرۈپ ماڭماقتىن باشقا چارە قالماپتۇ دەپ ھەسرەتلىنىپ بېرىپ

تۇ[44]. دېمەك، مەيلى ئوقۇسۇن، مەيلى يازسۇن، ئەقىل - مەسلىھەت كۆپ بولۇپ كېتىدىكەن، موللا تولا بولسا قوي ھارام بوپتۇ دېگەندەك، كۆپ چاغلاردا ئېشەكنى كۆتۈرۈپ مېڭىش ئاقىۋىتىگە قېلىش مۇمكىن.

لېكىن، مەن تەنقىدي ماقالىلەرنى ئوقۇماڭلار دەۋاتقىنىم يوق. مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم — تەنقىدي ماقالىلەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن، ئەسلىي ئەسەرنىمۇ ئوقۇپ كۆرۈپ، ئويلىنىپ كۆرۈش، يولنى ئۆزى تاللاش كېرەك. باشقا كىتابلارنى ئوقۇشتىمۇ شۇنداق قىلىش كېرەك. ئۆزى مېڭە ئىشلىتىش، كۆزىتىش كېرەك. كىتابنى ئوقۇۋەرسىڭىز كىتاب ئىشكاپىغا ئايلىنىپ قالىسىز، ئۆزىڭىز لەززەتلەنگەن تەقدىردىمۇ، ئۇ لەززەت ئەمەلىيەتتە بارا - بارا پۇچەكلىشىپ، يوققا چىقىدۇ. مېنىڭ ئىلگىرىكى چاغلاردا ياشلارنىڭ تەنقىقاتخانىغا كىرىۋېلىشىغا[45] قارشى تۇرغانلىقىمىزنىڭ مەنىسىمۇ ئەنە شۇ. لېكىن، بەزى ئالىملار مېنىڭ شۇ سۆزۈمنى ھازىرمۇ ماڭا بىر گۇناھ قىلىپ ئارتماقتا.

ئەنگلىيىلىك بېرنارد شاۋ[46] (Bernard Shaw) دۇنيادا ھەممىدىن ياخشى ئادەم كىتابخان دېگەن سۆزنى قىلغانىكەن. چۈنكى كىتابخان باشقا ئادەملەرنىڭ پىكىر قىلىش سەنئىتىنىلا كۆرىدۇ، ئۆز مېڭىسىنى ئىشقا سالمايدۇ. شوپېنخائۇئېر[47] (Schopenhauer) نىڭ، بەزىلەر ئۆز مېڭىسىنى باشقا ئادەملەرنىڭ ئات چاپتۇرۇپ ئويناشىغا بەرگەن، دېگەن سۆزىمۇ ئەنە شۇ مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ياخشىراق ئادەم — ئۆز مېڭىسىنى ئىشقا سېلىپ پىكىر يۈرگۈزىدىغانلار. چۈنكى، ئۇلار ئۆزىنىڭ ھاياتي كۈچىنى ئىشقا سالالايدۇ، لېكىن بۇنىڭدىمۇ قۇرۇق خىياللاردىن خالي بولغىلى بولمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشىسى كۆزەتكۈچى، چۈنكى ئۇلار ئۆز كۆزى بىلەن خەلقئالەمدىن ئىبارەت جانلىق كىتابنى ئوقۇيدۇ.

بـۇ، راست. ئـەمەلـي تـەجرىبـە كـۆز بىلـەن كۆرگەن-
دىنمۇ، قۇلاق بىلەن ئاڭلىغاندىنمۇ، قۇرۇق خىيالدىنمۇ ئېنىق
بولىدۇ. مەن ئىلگىرى لىجى مېۋىسىنىڭ قېقىنىمۇ، كونسېرۋا-
تىمۇ، كۆپ يىل ساقلانغانلىرىنىمۇ يەپ باققانىدىم ۋە شۇنىڭ بىلەن
يېڭى پىشقان لىجىنىمۇ كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈپ باققانىدىم. بۇ
نۆۋەت يېڭىسىنى يەپ كۆرسەم، ئىلگىرى پەرەز قىلغىنىمغا ئوخ-
شاش بولماي قالدى؛ دېمەك، گۈاڭدۇڭغا كېلىپ يېمىگەن بولسام
ئۇنى مەڭگۈ بىلمەس ئىكەنمەن. شۇنداق بولسىمۇ، بېرنارد شاۋنىڭ
تەلىماتى توغرىسىدا بىرئاز ئىككى بىسلىق مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشكە
توغرا كەلدى. بېرنارد شاۋ ئىرېلاندىيىلىك ئادەم، ئۇنىڭ تەلىمات-
لىرىمۇ بىر تەرەپلىمىلىك يوق ئەمەس. مېنىڭچە، ئەگەر گۈاڭدۇڭ
يېزىلىرىدىن بىرەر قارىتۇرۇك ئادەمنى تېپىپ، ئۇنى شاڭخەيگە،
بېيجىڭغا ياكى باشقا بىر جايغا ئەۋەتىپ، قايتىپ كەلگىنىدىن
كېيىن ئۇنىڭدىن كۆرگەنلىرىنى سورايدىغان بولساق، ئۇنىڭ سۆز-
لەپ بېرەلەيدىغانلىرى چەكلىك بولۇشى مۇمكىن، چۈنكى ئۇنىڭ
چىنىققان كۆزىتىش ئىقتىدارى يوق. دېمەك، كۆزىتىش ئۇچۇنمۇ
ئاۋۇال مېڭە ئىشلىتىپ پىكىر قىلىش ۋە كىتاب ئوقۇش كېرەك.

قىسقىسى، مېنىڭ پىكرىم ناھايىتى ئاددىي: كىتابنى ئۆزلۈ-
كسىزدىن ئوقۇشمىز، يەنى ھەۋەس بىلەن ئوقۇشمىز كېرەك،
باشقىلاردىن ئەقىل سوراشنىڭ ئومۇمەن پايدىسى يوق؛ ئاۋۇال كەڭ
كۆلەمدە ئوقۇپ، ئاندىن كېيىن ئۆزىمىزگە يارىغان مەخسۇسراق
بىر ياكى بىرنەچچە ساھەنى تاللىۋېلىشىمىز كېرەك؛ لېكىن مەخ-
سۇسلا كىتاب ئوقۇشقىلا بېرىلىشىنىڭمۇ زىيىنى بار؛ شۇنىڭ ئۈ-
چۈن ئەمەلىي جەمئىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، ئوقۇغان كىتابقا
جان كىرگۈزۈش لازىم.

خەت - خەۋەر[48]

شياۋفېڭ[49] ئاكا:

«تىل رېشتىسى» نىڭ بىرنەچچە سانىنى تاپشۇرۇۋالدىم. قارد-
سام، «لۇشۈن گۈاڭدۇڭدا» دېگەن بىر كىتابنىڭ ئېلانىدا، لۇ-
شۇننىڭ ھەممە سۆزلىرى بۇ توپلامغا كىرگۈزۈلدى دېگەن سۆز بار
ئىكەن. بۇ سۆز كېيىنكى يەنە بىر ئېلاندا، «ئاپتورى لۇشۈن»
دېگەن سۆزگە ئايلىنىپ قاپتۇ، مېنىڭچە، بۇنداق قىلىش ياخشى
ئەمەس.

مەن جۇڭشەن ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئەسلىدە دەرس بېرىش ئۈچۈنلا
كەلگەنىدىم، لېكىن بەزى ياشلار قارشى ئېلىش يىغىنلىرىنى ھە-
دەپ ئېچىۋەردى. ئىشنىڭ چاتاق ئىكەنلىكىنى بىلىپ، بىرنېچە
نۆۋەتتىكى نۇتقۇمدىلا، مەن قانداقتۇر «جەڭچى»، «ئىنقىلابچى»
ئەمەس دەپ ئىزاھات بەرگەنىدىم، ئەگەر «جەڭچى»، «ئىنقىلاب-
چى» بولغان بولسام، بېيجىڭدا، شىيامېندا كۆرەش قىلغان بولاتـ-
تىم؛ لېكىن «ئىنقىلابنىڭ ئارقا سېپى»[50] بولغان گۈاڭجۇغا
كېلىۋاتقانلىقىم «جەڭچى» ئەمەسلىكىمنىڭ دەللىلى ئىدى.

نەدىن بىلەي، قارشى ئېلىش يىغىنىنىڭ رەئىسى بولغان مە-
لۇم بىر ئەپەندى[51] — ئۆز ۋاقتىدىكى ھەيئەت ئەزاسى — مېنىڭ
ئارقامدىنلا نۇتۇق سۆزلەپ، مېنى تولىمۇ كەمتەرلىك قىلىۋاتىدۇ،
ئۆتمۈشتىكى پاكىتلاردىن قارىغاندا، ھەقىقەتەن جەڭچى، ئىنقىلاب-
چى، دېدى. شۇنىڭ بىلەن يىغىن زالىدا گۈلدۈراس چاۋاك چېلىـ-
نىپ، شۇنىڭ بىلەن «جەڭچى» بولۇپ قالدىم. چاۋاكتىن كېيىن

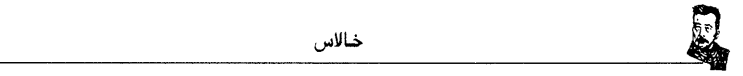

ھەممە ئادەم تارقىلىپ كەتتى، ئۆزرە ئېيتقۇدەك كىم بار؟! نائىلاج لېۋىمنى چىشلەپ، «جەڭچى» دېگەن ۋېۋىسكىنى كۆتۈرگىنىمچە ھوجرىغا قايتىپ كەتتىم. يۈرتدىشىم چيو جن[52] قىز كۆز ئالدىمغا كەلدى، ئۇ ئەنە شۇنداق گۈلدۇراس چاۋاكلارنىڭ كاساپىتى بىلەن ئۆلگەن، مەنمۇ شۇنداق «قۇربان» بولىدىغان ئوخشىمامدىمەن؟!

بۇنىڭغا نېمە ئامال بار، خەير! بىراق، بېشىمغا كۈن چۈشتى! ھال سورايدىغانلار، تەتقىق قىلىدىغانلار، ئەدەبىيات توغرىسىدا سۆھبەتلىشىدىغانلار، ئىدىيەمنى كوچىلاپ كۆرىدىغانلار، كىرىش سۆز يازدۇرىدىغانلار، لەۋھە يازدۇرىدىغانلار، نۇتۇققا تەكلىپ قىلىدىغانلار بېشىمنى ئوچاق قىلىۋەتتى. مېنى ھەممىدىن بەك يۇرەكزادە قىلغىنى نۇتۇق سۆزلەش بولدى، چۈنكى نۇتۇق سۆزلەش ئۇچۇن ۋاقىت بەلگىلەپ بېرىشەتتى، شۇ ۋاقىتنى ئارقىغا سۈرۈشكە ئۇناشمايتتى. بەلگىلىگەن ۋاقىت يېتىپ كەلگەندە بىر توپ ياشلار كېلىپ، ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ زورمۇزور ئېلىپ كېتەتتى، سۆزلەيدىغان نۇقتۇم ئۇچۇن بەلگىلىك تېمىنىمۇ بەلگىلەپ بېرىشەتتى. بەلگىلەنگەن تېما ئاساسىدا سۆزلەش مېنىڭ قولۇمدىن زادىلا كەلمەيدىغان بىر ئىش، ئەگەر قولۇمدىن كېلىدىغان بولسا، مەنچىلىك زامانىسىدىلا شىۇسەي دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلمەسمىدىم؟! بەلگىلەپ بېرىلگەن قېلىپ بويىچە نائىلاج تەييارلىق كۆرۈپ، مۇنبەرگە چىقىپ، بىرنەچچە ئېغىز سۆزلەپ قويماتتىم. لېكىن ئۆز ئالدىمغا بەلگىلىۋالغان بىر قائىدەم بار ئىدى: كۆپ بولغاندا 10 مىنۇتلا سۆزلەيتتىم. شۇنداق بولسىمۇ كۆڭلۇم ئارام تاپالمايتتى، نۇتۇق سۆزلەشتىن بۇرۇن ياكى نۇتۇق سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن بەزى تونۇش ئادەملەرگە، ئىسىت، «ئىنقىلاب مەنبەسى»گە ئەجنەبىيلەرچە قېلىپ بىلەن شۇغۇللىنىشقا كەلگەن ئوخشايمەن، دەپ زارلىنىپ بېرىدىغان بولدۇم.

يەنە بىر مەسىلە شۇكى، ئېلان قىلىدىغانلىكى بىرنەرسەمنى، مەيلى دەرسلىك بولسۇن، مەيلى نۇتۇق بولسۇن، ئۆزۈم ئاۋۇال كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقاتتىم. لېكىن، شۇ چاغدا (قارشى ئېلىش يىغىنىدا نۇتۇق سۆزلىگەن چاغلىرىمدا — تەرجىمان ئىزاھى) تولىمۇ ئالدىراپ قالغانلىقتىن، بەزىدە ئورىگىنالىنى كۆرۈش بۇيىقتا تۇرسۇن، بېسىلىپ چىققاندىن كېيىنمۇ كۆرۈپ باقمىغانىدىم. مانا ئەمدى شۇلار كىتابقا ئايلىنىپ قاپتۇ، بۇنى تېخى بۇگۈن بىلدىم. لېكىن، قانداقچە شۇنداق بولۇپ قالغانلىقىنى، ئۇ كىتابتا قانداق بىرنېمىلەر بارلىقىنى بىلمىدىم. ھازىرمۇ يوقىلاي دەپلەر بىلەن بېشىڭىزنى ئاغرىتقۇم يوق، شۇنداق بولسىمۇ كۆپ يىللىق بۇرادەر-چىلىكىمىز يۈزىسىدىن مۇنداق ئۇچ ئىشمغا يول قويۇشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن:

1. كىتابتىكى نۇتۇقلىرىمنى، ماقالىلىرىمنى چىقىرىپ تاشلايمەن.

2. ئېلاندىكى ئاپتورنىڭ ئىمزاسىنى تۇزىتىمەن.

3. بۇ خېتىمنى «تىل رىشتىسى»دا ئېلان قىلىمەن، مانا ئەمدى پەقەت باشقا ئادەمنىڭ باشقا ئادەم رەتلىگەن ماقالىلىرىلا قالدى؛ مانا ئەمدى كۆڭلۇم تىنىدۇ، باشقا سۆزۈمىمۇ يوق، ئەلۋەتتە، لېكىن يەنە بىر مەسىلىمۇ بار، «لۇشۈن گۇاڭدۇڭدا» دېگەن كىتابنى ئوقۇش لۇشۈننىڭ گۇاڭدۇڭدىكى ئەھۋالىنى تولۇق چۈشىنىشكە كۇپايە قىلمايدۇ. مېنىڭچە، شۇ كىتابنىڭ ئاخىرىغا يەنە نەچچە ئون ۋاراق ئاق قەغەزنى قوشۇپ قويغاندىلا، ئاندىن ئۇ كىتاب «لۇشۈن گۇاڭدۇڭدا» دەپ ئاتاشقا مۇناسىپ بولالايدۇ.

مۇشۇ بىر يىلدىن بۇيان بېشىمغا كەلگەن ئەھۋاللارنى ئەسلەپ كەلسەم، بەزىدە ھەقىقەتەن ھەيران بولۇپ قالىمەن. شىيامېنغا يېڭى بارغان چېغىمدا ئەتراپىم جىمجىت ئىدى، كېيىن قاينىپ كەتتى؛ گۇاڭدۇڭغا يېڭى كەلگىنىمدە ئەتراپىم قاينىپ كەتكەندى، كېيىن

جىمجىت بولۇپ قالدى. بۇ ئەھۋال خۇددى قورسقى يوغان، ئىككى ئۇچى ئىنچىكە خورمىغا ئوخشايدۇ، ئەگەر بىرەر ئەسەر يېزىپ قالسام، مۇشۇنداق ئىسىم قويسام ناھايىتى قاملىشىدىغان ئوخشايدۇ، بىراق، بۇنداق ئىسىمنى گومورو[53] ئەپەندى مەندىن ئىلگىرى قويۇۋاپتۇ؛ ھېلىمۇ ياخشى، مېنىڭ ئەسىرىمۇ يوق.

ئۆز ۋاقتىدا مېنىڭ ھەققىمدە يېزىلغان ماقالىلەر كۆپ بولسا كېرەك. ھازىرمۇ ئېسىمدە تۇرۇپتۇ، ھەرقاچان شۇنداق بىرەر پارچە ماقالە مەتبۇئاتتا چىقسا، مەلۇم پروفېسسور خۇددى ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ قويغاندەكلا، ماڭا: «يەنە سىزنى تەرىپلەپتۇ، كۆردىڭىزمۇ؟» دەيتتى. مەن بېشىمنى لىڭشىتىپ: «كۆردۇم» دەيتتىم. پارىڭىمىز داۋاملىشىپ بارغاندا، ئۇ يەنە ئادەتتىكىدەكلا: «ياۋروپادا ئەدەبىياتنى پەقەت ئايالالارلا ئوقۇيدىكەن» دەيتتى. مەن يەنە بېشىمنى لىڭشىتىپ: «شۇنداق بولسا كېرەك» دەپ قويا تتىم. لېكىن كۆڭلۈمدە بولسا، جەڭچى ۋە ئىنقىلابچى دېگەن ئۇنۋانىنى ئەمدى ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئېلىپ تاشلىشىدىغان بولدى دەپ ئويلايتتىم.

شۇ چاغدىكى ۋەزىيەتتىن قارىغاندا، ئەھۋال مېنىڭ «قەغەز بۆرك»[54] لىرىمنى ئېتىراپ قىلغان موللىلارنى رەنجىتكەن. لېكىن، ئۇ ۋەزىيەتنىڭ باشقا سەۋەبى بار ئىدى، ئۇ ۋەزىيەت زۆرۈر دېگۈچىلىكى يوق، شۇڭا ھازىرچە ئۇ ھەقتە سۆزلىمەي قويايلى. ھازىر ئېيتماقچى بولغىنىم — گېزىتتە ئۇچراۋاتقان ۋاقىتلىق ئەھۋال. ھازىر قەغەز بۆكلىرىم ئاللىقاچان يوقالدى، ئەپسۇسكى، بۇ ھەقتە گېزىتتە بىرنەرسە يېزىلغىنى يوق. لېكىن، مەن گۇاڭدۇڭدىكى لۇشۇننىڭ ئۆز ئەھۋالىنى بىلىمەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن بىرئاز يازاي، مېنى يامان كۆرىدىغان ئەپەندىلەرنىڭ كۆڭلى تەسكىن تاپسۇن.

1. «كۇرەش» ۋە «ئىنقىلاب» دېگەن سۆزلەرنى ئىلگىرى

«چاتاق سېلىش» دېگەن سۆزگە ئۆزگەرتىۋېتىشكە تاس قالغانىدى. ھازىر ئۇنداق قىلىشتىن توختاپ قالغان بولسا كېرەك، لېكىن كونا ئۇنۇۋانلارنى ئېلىپ تاشلىغاندەك تۇرىدۇ.

2. ماڭا كىرىش سۆز يازدۇرماقچى بولغان كىتابلىرىنى ئۇنداق - بۇنداق باھانىلەر بىلەن قايتۇرۇپ ئېلىپ كېتىشتى. ژۇرنالىلارغا يېزىپ بەرگەن ئىسىم - سەرلەۋھىلىرىمنى يەڭگۇشلىۋېتىشتى.

3. گېزىتتە مېنى قېچىپ كەتتى ياكى خەنكۇغا كەتتى دەپتەكەن، تۇزىتىش يېزىپ ئەۋەتسەم مۇسادىرە قىلىشۋالدى.

4. قايسىبىر گېزىت «لۇشۇن» دېگەن سۆزنىڭ ئۆز سەھىپىسىدە پەيدا بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن تىرىشىۋېتىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى ئىككى خىل گېزىتكە بېسىلغان ئوخشاش بىر خەۋەرنى سېلىشتۇرۇش نەتىجىسىدە بىلىپ قالدىم.

5. بىر گېزىت[55] ماڭا «پارچە تەسىراتچى» دېگەن باشقا بىر ئۇنۇۋاننى بېرىپتۇ، «ئۇنىڭ ماھارىتى پەقەت قەلەمىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىدىن ئىبارەت، بۇنىڭدىن باشقا تەرىپلىگۈدەك يېرى يوق» دەپ باھالاپتۇ. لېكىن ئۇ گېزىت بىزنىڭ «ھازىرقى زامان ئەدەبىياتچىلىرى»[56] بىلەن ھەمكارلىشىشىمىزنى ئازۇ قىپتۇ. نېمىشقا ئۇ: «چۈنكى بىز ئىككى گۇرۇھنىڭ ماقالە - ئىدىيىلىرىدە ھېچقانچە چوڭ پەرق يوقلۇقىنى تەپسىلىي تەكشۈرۈپ كۆردۇق» دەيدۇ. (مەن شۇ ماقالىنىڭ شاڭخەيدىكى «ئىلىم چىرىغى»[57] دىن كۆچۈرۈپ بېسىلغان ماقالە ئىكەنلىكىنى مانا ئەمدى بىلدىم. گەپ شۇنداق ئىكەن - دە، بۇنىڭغا ھەيران قالغۇچىلىكى يوق. بۇ ئىزاھنى مۇشۇ خەتنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن قوشۇپ قويدۇم.)

6. بىر ئالىم[58] نىڭ ئېيتىشچە، مېنىڭ ماقالەم ئۇنىڭغا زىيان يەتكۈزۈپتۇ، ئۇ مېنىڭ ئۇستۇمدىن ئەرز قىلماقچى بوپتۇ،

شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئاۋۋال ماڭا: «هازىرچە گۈڭدۇڭدىن يۆتكەلمەي سوراقنى كۆت!» دەپ بۇيرۇق قىلدى.

ياللا، جان ئاكا، بۇ بالا ـ قازانى كۆردىڭىزمۇ؟! بەش رەڭلىك بايراق ئاستىدىكى «تۆمۇر پەنجىرە، پالتا ـ بېگەن خەۋپى» دىن قېچىپ قۇتۇلسام، كۆك ئاسمان، ئاق كۈن ئاستىدا يەنە «پۇت ـ قولۇمدىن ماتاپ باغلىنىش قايغۇسى» غا قاپتىمەن. كۆڭزى: «ئۇنىڭدا گۇناھ يوق دەپ ئۆز قىزىمنى ئۇنىڭغا ياتلىق قىلىپ بەرگەنىدىم» دەپتىكەن. ماڭا ئۇنداق ئامەت كەلمىسە كېرەك، ئېخ!

لېكىن، ئۇنداق ئەھۋاللار ھېچ گەپ ئەمەس. يۇقىرىدا ئېيتقانلىرىم گويا «ئاغرىماي ئىنجىقلاش». مېنىڭ ئىزاھلاپ قويۇشىتىن مەقسىتىم پەقەت: مېنى پەشتاقتا ئولتۇرۇپ «ئىدىيە ئىنقىلابى» غا قوماندانلىق قىلىۋاتىدۇ دەپ خاتا چۈشىنىپ قالماڭلار، دېگەندىنلا ئىبارەت. بولۇپمۇ بىرنەچچە ياش مېنى يېقىنىدىن بۇيان نېمىشقا ئېغىز ئاچماس بولۇپ قالغاندۇ دەپ ھەيران بولغانىدى. قاراڭ، يەنە ئېغىز ئاچىدىغان بولسام، مەڭگۈ «هازىرچە گۈڭدۇڭدىن يۆتكەلمەي، سوراقنى كۆت!» كە قالماسمەنمۇ؟ ئۆزۈمنى چاغلىماي شىلتىڭ ئېتىپتىمەن، ئەسكى پالاسقا يۆگىنىپ ئالتە ئاي يېتىپتىمەن دېگەن گەپ بار.

مېنىڭ بېشىمغا كەلگەن ئەھۋاللار جەمئىيەتتە دائىم بولۇپ تۇرىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاھ ـ پاھ دەپ كەتمەيمەن. مېنى ئېچىندۇرىدىغىنى شۇكى، مەن بىللە كەلگەن بىرنەچچە ئوقۇغۇچى تا هازىرغىچە بىرەر مەكتەپكە كىرەلمەي سەرسان بولۇپ يۈرۈۋاتىدۇ. شۇنىمۇ قوشۇمچە قىلىپ قويايكى: ئۇلار كوممۇنىست ئەمەس، كوممۇنىستېرەسمۇ ئەمەس، ئۇلار مەن بىلەن تونۇش بولغانلىقى ئۈچۈنلا رىيازەت چېكىۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ بىرىگە ئۆز يۈرتدىشى: «بۇنىڭدىن كېيىن لۇشۇننىڭ ئوقۇغۇچىسى

مەن دېگەن گەپنى قىلماڭ» دەپ ئەقىل كۆرسىتىپتۇ. قايسىبىر ئۇنىۋېرسىتېتتا ئەھۋال تېخىمۇ ياماق ئىكەن، «تىل رېشتىسى» نى ئوقۇپ قويغانلارنى «تىل رېشتىسچى» دەيدىكەن؛ مەن بىلەن تونۇشلۇقى بارلارنى «لۇشۈنپەرەس» دەيدىكەن.

ئەنە شۇ ئەھۋاللارمۇ يېتەر، پاكزادە ـ ئالىيجانابلار[59] نىڭ ئۆپكىسىنى بېسىۋېلىشىغا كۇپايە قىلار. لېكىن شۇنىمۇ ئىزاھلاپ قويايكى، بۇلار بىر قىسىم ئادەمنىڭ مېنىڭ توغرامدىكى ئەھۋالاتلىرى. بۇلاردىن باشقا، مېنى ئەس ـ يادىدىن چىقىرىۋېتىشنى خالايدىغان ياكى هازىرمۇ مەن بىلەن باردى ـ كەلدى قىلىپ تۇرغان ۋە ياكى مېنى بىرنەرسە يېزىشقا، نۇتۇق سۆزلەشكە دەۋەت قىلىدىغان ئادەملەر يەنە يوق ئەمەس.

«تىل رېشتىسى» نى هېلىمۇ يارىتىپ ئوقۇپ تۇرۇۋاتىمەن. ئۇ هازىرمۇ مېنىڭ ئىچ پۇشۇقۇمنى چىقىرالايدۇ. لېكىن، مېنىڭ قارىشىمچە، ئۇنىڭدا جەنۇبنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا يېزىلغان بەزى مۇلاھىزىلەر بىرئاز يېڭ باسمايدۇ، مەسىلەن، قايسىبىر سانىدا «پاكزادە ـ ئالىيجاناب» نىڭ جەنۇبقا كەلگەنلىكىگە ئەجەبلىنىپ يازغان سۆزلەر بار ئىكەن، «هازىرقى زامان» نىڭ بۇ يەردە ئەزەلدىن بازىرى ئىتتىك ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىكەن. بۇنىڭغىمۇ ئارىلىقنىڭ تولىمۇ يىراقلىقى سەۋەب بولغان، شۇڭا ئەجەبلەنگۈچىلىكى يوق، مەن شىيامېندىكى چېغىمدا كوممۇنىستىك پارتىيە دېگەن ئومۇمىي ئىسىملا بىلەتتىم، بۇ يەرگە (گۇاڭجۇغا — تەرجىماندىن ئىزاھات) كەلگەندىن كېيىن بىلدىمكى، ئۇنىڭدا CP ۋە CY[60] دېگەن پەرقلەر بار ئىكەن. كومپارتىيىدىن بولمىسىمۇ، لېكىن پالانىلار، پوكۇنلار[61] دەپ ئاتىلىدىغانلارنىڭ بىرقانچە خىل ئىكەنلىكىنى تېخى يېقىندىلا بىلدىم. ئۆزىنى مۇنتەزىل دەپ ئويلايدىغان ۋە لېكىن ئىدىيىگە نازارەت قىلىشنى ياخشى كۆرىدىغان يەنە بىر تەشكىلات[62] مۇ بارەڭ قىلىدۇ. مەنمۇ نازارەت قىلىنغۇ-

چىلارنىڭ قاتاردا بولسام كېرەك، بەزىدە سوئال - سوراق قىلغۇ-چىلارغا ئوخشىشىپ كېتىدىغان زىيارەتچىلەرنى ئۈچرىتىپ قالسام، ئۇلارنى ئەنە شۇنداق نازارەتچى بولسا كېرەك دەپ گۇمان قىلىدىغان بولدۇم، لېكىن راست شۇنداقمۇ - ئەمەسمۇ، بىلمەي كېتەلمىدىم. راست شۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ ئىسمىنى ئېيتىپ بېرەلمەي-مەن، چۈنكى ئۇ ئىسىملارنىڭ تولىسىنى ئىلگىرى ئاڭلاپ باقماپتىكەنمەن.

يۇقىرىدىكىلەر مېنىڭ قاقشاپ ئېيتىدىغان سۆزلىرىم، لېكىن پاكزادە - ئالىيجانابلار مانا ئەمدى مېنى: «ۋايجان دەۋاتامسەن؟ توۋا قىلامسەن - يوق؟» دەپ سوراشقا تارتىنار. پاكزادە - ئالىي-جانابلارلا ئەمەس، ماڭا ئانچە ياماڭلىق قىلمايدىغان ئادەملەرمۇ شۇن-داق سوئال قويار. جان ئاكا، سىزمۇ شۇلارنىڭ بىرى بولىسىز كېرەك. مەن مانا ھازىرلا جاۋاب بېرىۋېتەي: «ھەرگىزمۇ ۋايجان دېمەيمەن، ھەرگىزمۇ پۇشايمان قىلمايمەن. ئەكسىچە ناھايىتى ھۇزۇرلىنىمەن.»

پوقاق تاجىخورازنىڭ ئۆز تاجىسىنىڭ رەڭگىنى ئۆزگەرتىپ تۇرغىنىدەك، «سوراقنى كۈتۈپ» تۇرغان ۋاقىتتا ئۇنى - بۇنى ئوقۇپ قويۇش ھەقىقەتەن پەيزىلىك بىر ئىش. خەۋىرىڭىز بارمۇ؟ بىر توپ پاكزادە - ئالىيجانابلار، ھەتتا «گۈتۈك[63] ئەپەندى» گە باش ئۇرىدىغان پروفېسسور چېن يۈەن[64]، يەنى چېن شىيىڭمۇ ئادالەت - ھەققانىيەتنىڭ ماكانى بولغان شەرقىي جىشياڭ كوچىسى-دىن ۋاز كېچىپ، كۆك ئاسمان، ئاق كۇن بايرىقى ئاستىغا خىز-مەت قىلىش ئۈچۈن كەپتۇ. «خەلق گېزىتى»[65] نىڭ ئېلانىدا مېنىڭ ئىسمىمنىڭ ئالدىغا «نوپۇز ئىگىسى» دېگەن سۆزنى قوشۇپ قويغانىدا، پروفېسسور چىن يۈەن نېمە زەھەرلەرنى سانجىمە-غان؟! بۇ نۆۋەت «قۇرۇق پاراڭ»[66] نى نەشر قىلىش توغرىسىدا چىقىرىلغان ئېلاندىكى «ئەدەبىي تەنقىدچىلەر ساھەسىدىكى بۇ نوپۇز

ئىگىسى بىلەن تونۇشۇشنى ئارزۇ قىلىدىغان ئادەم «قۇرۇق پاراڭ» نى ئوقۇمىسا ئارماندا قالىدۇ» دېگەن سۆزلەرنى ئوقۇپ ھەيران قالدىم. دېمەك، سىز ئۇنى: «قېنى غوجام، كۆپكە تەكلىپ!» دېمىسىڭىزمۇ، ئۇنىڭ ئۆزى كۆپكە چۈشىدىكەن!

لېكىن، شۇ ئېلاندا بىر چاغلاردا «ئىلىم ئۆكتەمى» دەپ ئاتالغان لۇشۈننىڭ ئىسمىمۇ بار ئىكەن، لېكىن بۇ نۆۋەت «ئەپەن-دى» دەپ تەرىپلەپ، ھېلىقى «ئەدەبىي تەنقىدچىلەر ساھەسىدىكى نوپۇز ئىگىسى» بىلەن بىر قاتارغا قويۇپتۇ. لېكىن، بۇ ئەھۋال مەن ئۈچۈن خېلى چوڭ بىر زەربە. ئەمما دەرھال شۇنداق ئويلاپ قالدىم: «ۋايجان، ۋاي ئاللا، يەنە مېنى «ئەدەبىي تەنقىدچىلەر ساھەسىدىكى نوپۇز ئىگىسى» نىڭ ئېلانى سۈپىتىدە تاختايغا مىخلاپ-تۇ.» ئىككى نوپۇز ئىگىسىنىڭ بىرسى جا، بىرسى جىڭ، بىرسى «نوپۇز ئىگىسى» زەھەر سانجىغان «نوپۇز ئىگىسى» بولسا، يەنە بىرسى «نوپۇز ئىگىسى» گە زەھەر سانجىغان «نوپۇس ئىگىسى». ھا - ھا!

ئۆزۈمنىڭ سالامەتلىكىمنى بىلدۈرۈپ، سىزگە ئامانلىق تىلەپ:
لۇشۈن، 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى.

يۇخبك ئەپەندىگە جاۋاب[67]

يۇخبك[68] ئەپەندى:

«شىمال يېڭىلىقلىرى»[69] ژۇرنىلىنىڭ بۇگۈنكى سانىدىن بىرمۇنچە سۆزلىرىڭىزنى ئوقۇدۇم. ماڭا بېغىشلىغان ئۇمىد ۋە ياخشى نىيەتلىرىڭىزگە رەھمەت، مەن بۇنى چۈشەندىم. ئەمدى قىسقىچە بىرنەچچە ئېغىز جاۋاب بەرمەكچىمەن ۋە بۇ جاۋابىمنى سىز بىلەن پىكرى ئوخشىشىپ كېتىدىغان بۇرادەرلەرگىمۇ ئاتىدىم.

مەن خېلىلا بىكار يۇرۇۋاتىمەن، قەلەم تەۋرىتىشكە چولام تەگمەيدىغان ھالەتتىمۇ ئەمەسمەن. بىراق مېنىڭ ئەنزار - مۇلاھىزە ئېلان قىلمىغىنىمغا خېلى ۋاقىت بولۇپ قالدى. بۇلتۇر يازدا، ئەمدى ئىككى يىل سۈكۈت قىلاي، دېگەن قارارغا كېلىپ قويغانىدىم. ۋاقىتنى غەنىيىمەت بىلمەي، بەزىدە ئۇنى ئويۇن - چاقچاق تەكلا بىرنېمە ئورنىدا قاراپ ئۆتكۈزۈۋەتكەندەك تۇرىمەن.

لېكىن، ھازىر سۈكۈت قىلىشىمغا ئىلگىرىكى قارارىم سەۋەبچى بولغان ئەمەس، چۈنكى مەن شىامېندىن قايتىش ۋاقتىدىلا پىكرىمدە بەزى ئۆزگىرىشلەر تۇغۇلغان. بۇ ئۆزگىرىشلەرنىڭ جەريانىنى سۆزلەپ كەلسەم تولىمۇ گىچماچ، شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ خېتىمدە يازماي قويماي، كەلگۈسىدە بايان قىلىشىم مۇمكىن. يېقىندىن بۇيانقى ئەھۋالدىن ئېيتسام، بۇنىڭ چوڭ سەۋەبلىرىنىڭ بىرى شۇكى، مەن تەشۋىشكە چۈشۈپ قالدىم. بۇنداق تەشۋىشنى ئەزەلدىن بېشىمدىن ئۆتكۈزۈپ باقمىغان ئىكەنمەن.

بۇ «تەشۋىش»نى تېخىچە تەپسىلىي تەھلىل قىلىپ باققىنىم

يوق. ئايدىڭلاشتۇرۇپ بىلگەنلىرىمدىن بىر - ئىككىسىنى ئېيتىپ باقاي:

1. بىر خىل بىھۇدە خىيالىم تارمار بولدى. مەن تاكى ھازىرغىچە گاھى - گاھىدا: ياشلارغا زۇلۇم سالىدىغانلار، ياشلارنى قىرغىن قىلىدىغانلار قېرىلار بولسا كېرەك، بۇنداق قېرىلار بارا - بارا ئۆلۈپ تۈگىسە، جۇڭگوغا ھەرھالدا بىرئاز جان كىرىشى مۇمكىن، دېگەن ئۈمىدۋار خىيالدا بولۇپ كەلگەنىدىم. ئۇنداق ئەمەسلىكىنى مانا ئەمدى بىلدىم، ياشلارنى قىرغىن قىلىدىغانلار ياشلارنىڭ ئۆزى بولسا كېرەك، ئۇلار باشقىلارنىڭ بۇ دۇنيادا قايتا پەيدا قىلغىلى بولمايدىغان ھايانىغا ۋە ياشلىق باھارىغا تېخىمۇ ئېچىنمايدىكەن. ئەگەر ھايۋانات توغرا كېلىپ قالسا، ئۇلار «نەسلى - ۋەسلى بىلەن قۇرۇتۇپ تاشلايدۇ»غان ئوخشايدۇ. غالىبلارنىڭ «پالتا بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرۈش»، «گاچىلدىتىپ نەيزە تىقىپ ئۆلتۈرۈش»... دېگەندەك مەمنۇنلۇقىنى بىلدۈرگەن ماقالىلىرىگە كۆزۈم چۈشۈپ قېلىشتىن تېخىمۇ قورقىمەن. مەن ئەمەلىيەتتە رادىكال ئىسلاھاتچى ئەمەسمەن، ئۆلۈم جازاسى بېرىشكە قارشى چىققىنىم يوق. لېكىن، قىيما - چىيما قىلىۋېتىش ۋە نەسلىنى قۇرۇتۇش جازاسى 20 - ئەسىردە ئادەمزات ئىچىدە بولماسلىقى كېرەك دەپ، ئۇنىڭدىن ناھايىتى نەپرەتلىنىدىغانلىقىمنى ۋە زالىملىدىغانلىقىمنى بىلدۈرگەنىدىم. پالتا بىلەن چېپىشنى، نەيزە سانجىشنى قىيما - چىيما قىلىۋېتىش دېگىلى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە، لېكىن بىر پاي ئوق بىلەن ئارقا مېڭىسىگە ئاتساق بولماسمىدى؟ بۇنىڭدىمۇ نەتىجە ئوخشاش بولۇپ چىقاتتى: قارشى تەرەپ بەربىر ئۆلەتتى. شۇنداق بولسىمۇ پاكىت بەربىر پاكىت، قانلىق ئويۇن باشلىنىپ كەتتى، بۇ رولنى يەنە كېلىپ ياشلار ئورۇندىماقتا، ئۇنىڭ ئۈستىگە تېخى بۇ رول ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ياقماقتا. بۇ ئويۇننىڭ قاچان توگەيدىغانلىقىغا كۆزۈم يەتمەيۋاتىدۇ.

2. ئۆزۈمنىڭ بىر... ئىكەنلىكىمنى بىلىپ قويدۇم. نېمە؟ بۇنىڭغا ھازىرچە ئات قويالمايۋاتىمەن. مەن ئىلگىرى: جۇڭگودا تارىختىن بۇيان ئادەمخورلار زىيادە بولۇپ كېلىۋاتىدۇ، ئۇ زىيادە سورۇنلىرىدا باشقىلارنى يەيدىغانلارمۇ بار، ئۆزى يېيىلىپ كېتىدىغانلارمۇ بار؛ ئۆزى يېيىلىپ كېتىدىغانلارمۇ ئىلگىرى باشقىلارنى يېگەن، باشقىلارنى يەۋاتقانلارنىڭ ئۆزلىرىمۇ يېيىلىپ كېتىشى مۇمكىن، دېگەنىدىم. لېكىن ئۆزۈمنىڭمۇ زىيادە سورۇنلىرىنى تۇزۇشۇپ بېرىۋاتقانلىقىمنى ئەمدى بىلىپ قالدىم. ئەپسۇسكى، سىز مېنىڭ ئەسەرلىرىمنى ئوقۇپ تۇرىدىغان ئادەم. سىز گە بىر سوئال قويايچۇ: ئوقۇغاندىن كېيىن سىزنى بىخۇد قىلىپ قويامدۇ ياكى زېھنىڭىزنى ئاچامدۇ؟ سىزنى غاپىل قىلىپ قويامدۇ ياكى تېتىكلەشتۇرۇپ قويامدۇ؟ ئەگەر كېيىنكىدەك ھالەتلەرنىڭ روي بەرگەنلىكىنى ھېس قىلغان بولسىڭىز، مېنىڭ ھۆكۈمۈمنىڭ تەڭدىن تولىسى توغرا بولۇپ چىققان بولىدۇ. جۇڭگودا زىيادە سورۇنلىرىدا «ھاراقنا چىلانغان قىسقۇچپاقا» بولىدۇ، ئۇ قانچىكى يېڭى، قانچىكى تىرىك بولسا، ئۇنى يېگەن ئادەم شۇنچە خۇشال بولىدۇ ۋە شۇنچە ھۆزۈرلىنىدۇ. مەن ئەنە شۇنداق ھاراقنا چىلانغان قىسقۇچپاقىنى تەييارلىشىپ بەرگۈچى بولۇپ، ياۋاش ۋە لېكىن بەختسىز ياشلارنىڭ ئەقلىنى روشەنلەشتۇرۇپ ۋە تۇيغۇسىنى سەگەكلەشتۇرۇپ قويۇپتىمەنكى، مۇبادا ئۇلارنىڭ بېشىغا بىرەر بالايىئاپەت كېلىپ قالسا ھەسسىلەپ ئازاب چېكىدىغان، شۇنىڭدەك ئۇلارنى يامان كۆرىدىغان ئادەملەر شۇ چېچەنرەك ياشلارنىڭ ئازاب چېكىشىنى تاماشا قىلىدىغان، ئۇنىڭدىن ئالاھىدە راھەتلىنىدىغان بولۇپ قاپتۇ. مەن، مەيلى قىزىللارنى يوقاتقۇچىلار بولسۇن، مەيلى ئىنقىلابچىلارنى يوقاتقۇچىلار بولسۇن، ئەگەر ئۇلار ئۆزلىرىگە رەقىب بولغان بىلىم ئىگىلىرىنى، مەسىلەن، ئوقۇغۇچىلارنى قولىغا چۈشۈرسە، چوقۇم پەۋقۇلئادە قىيىن - قىستاقتا ئالماي

قويمايدۇ، ھەتتا ئىشچىلارنى ياكى باشقا بىلىمى بولمىغانلارنىمۇ شۇنداق قىلىدۇ. نېمىشقا؟ چۈنكى ئۇلار تېخىمۇ ئۆتكۈر، چېچەن ياشلارنىڭ ئازاب چېكىۋاتقانلىقىنى كۆرسە، پەۋقۇلئادە ھۆزۈرلىنىدۇ، دەپ پەرەز قىلاتتىم. ئەگەر مېنىڭ بۇ پەرىزىم دۇرۇس بولىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا مېنىڭ ھۆكۈمۈم تامامەن توغرا بولۇپ چىققان بولىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن، ئاخىر، گەپ قىلغۇچىلىكى قالمىدى دېگەن ھېسسىياتقا كېلىپ قالدىم.

ئەگەر چېن يۈەن پروفېسسورىدەك بىرنېمىلەر بىلەن يەنە چاقچاقلىشىدىغان بولسام، ئۇ ئاسان گەپ؛ تۇنۇگۈنلا ئازراق بىرنەرسە يازدىم[70]. لېكىن ئەھمىيەتسىز، ئۇلار مەن ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس، ئەمەلىيەتتە ئۇلار ناھايىتى كۆپ بولسا يېرىم - يارتا قىسقۇچپاقا يېگەنلەردىن ياكى ھاراقنا چىلانغان قىسقۇچپاقا گۆشىگە ئاز - پاز ئېغىز تەگكۈزگەنلەردىن قىزغىنىپ يۇرىدۇ. ھالبۇكى ئۇلار ئۆزلىرى ھەممىدىن بەك مەنزۇر كۆرىدىغان «گۈتۈك ئەپەندى»نى تاشلاپ، «كۆك ئاسمان، ئاق كۈن بايرىقى» ئاستىغا ئىنقىلاب قىلىش ئۈچۈن بېرىۋاپتۇمىش. مەن ئويلايمەنكى، «كۆك ئاسمان، ئاق كۈن بايرىقى» ئۇزاققىچە قادىلىپ تۇرىدىغانلا بولسا، ئېھتىمال «گۈتۈك ئەپەندى»مۇ بېرىپ ئىنقىلاب قىلار. ئۇ چاغدا، گەپ قىلىشقا ئورۇن قالمايدۇ - دە، ھەممىسى ئىنقىلابچى بولۇشىدۇ. نېمىدېگەن دەبدەبە بۇ.

گەپ ئۆزۈمنىڭ قاتاردىن قېلىشىدا بولۇپ قالدى. مۇنداق كىچىككىنە بىر ئەھۋالمۇ بار: ماڭا ئىلگىرى «نەشتەر قەلەم»[71] ئۈچۈن بېرىشكەن جازاسىنىڭ دەرىجىسى ھازىر تۆۋەنلىگەندەك تۇرىدۇ. مودەن تېرىساڭ گۈل ئالسەن، بۇدۇشقاق تېرىساڭ تېكەن. ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ، ئۇنىڭدىن قىلچە رەنجىمەيمەن. لېكىن، شۇنىڭغا قورسىقىم كۆپىدۇكى، بۇ جازا تولىمۇ ئېغىر بولۇپ

كەتكەن، بىرنەچچە كەسپداشلىرىمنى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىمۇ بۇنىڭغا چېتىپ قويۇشقانلىقىدىن ئاغرىنىدىم.

ئۇلاردا نېمە گۇناھ بولسۇن، ئۇلارنىڭ گۇناھى دائىم مەن بىلەن بىرادى - كەلدى قىلغانلىقى، مېنى يامان دېمىگەنلىكىمۇ؟! مەن بىلەن شۇنداق مۇناسىۋەتتە بولغانلىكى ئادەملەرنى ھازىر «لۇشۇن شايكىسى» ياكى «تىل رېشتىسچى» دەپ ئاتىشىۋاتىدۇ، بۇ «تەتقىقاتچىلار»[72] ۋە «ھازىرقى زامانچىلار» تەشۋىقاتىنىڭ زور مۇۋەپپەقىيىتى بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. دېمەك، يېقىنقى بىر يىلدىن بۇيان «تەرەپ - تەرەپكە سۇرگۇن بولۇش» لۇشۇننىڭ پرىنسىپى بولۇپ قالدى. ئېيتمىغۇچە چۈشەندۈرگىلى بولمايدۇ، شىيامېندا تۇرغان كۇنلىرىمنىڭ كېيىنكى چاغلىرىدا، مېنى ئەترا-پىدا قوشنىسى بولمىغان يالغۇز بىر چوڭ بىناغا كۆچۈرۈپ قويۇش-تى، ماڭا ھەمراھ بولغىنى پەقەت كىتاب بولدى، يېرىم كېچىلەردە بىنانىڭ تۆۋىدىن ياۋايى ھايۋانلارنىڭ: «ھۇۋ - ھۇۋ...» قىلىپ ھۇۋلاشلىرى ئاڭلىنىپمۇ قالاتتى. لېكىن، يالغۇزلۇقتىن، جىم-جىتلىقتىن قورقۇپ كەتمىدىم، ۋەھالەنكى، ئوقۇغۇچىلارمۇ پاراڭ-لاشقىلى كېلىپ تۇراتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئىككىنچى زەربە كەل-دى: ئۇچ دانە ئورۇندۇقنىڭ ئىككىسىنى، پالانچى ئەپەندىنىڭ بايۋەچچىسى كېلىپ قالدى، شۇنىڭغا لازىم قىلماقچىمىز، دەپ ئېلىپ كەتمەكچى بولدى. شۇ چاغدا ناھايىتى ئاچچىقىم كېلىپ، ئەگەر ئۇنىڭ بايۋەچچە نەۋرىسىمۇ كېلىپ قالسا، مەن پەگادا ئولتۇ-رامدىكەنمەن؟ بولمايدۇ! دېۋىدىم، ئورۇندۇقنى ئېلىپ كېتىشمە-دى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇچىنچى زەربە كەلدى: بىر پروفېسسور، يەنە مەشھۇر ئەربابلىق خۇيى تۇتۇپ قاپتۇ[73]، دەپ ھېجايدى. شىيامېننىڭ ھارام - مەكروھ نىزامى بويىچە، پەقەت مەشھۇر ئەر-بابلارغىلا بىرەر ئورۇندۇق ئارتۇق بېرىلسە كېرەك. «يەنە» دېگىنى مېنى دائىم مەشھۇر ئەرباپلىق خۇيىنى چىقىرىدۇ، دېگىنى. «يىل-

نامە» ئۇسلۇبى[74] نى چۈشەنسىڭىز كېرەك. تۆتىنچى زەربىسىمۇ بار: مېنىڭ قايتىش ۋاقتىم بولۇپ قالغانىدى، بەزىلەر مېنى، بىرىنچىدىن، ئىچكىلى ھارىقى قالمىغانلىقى، ئىككىنچىدىن، باش-قىلارنىڭ بالا - چاقىلىرىنىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ كۆڭلى بىئا-رام بولغانلىقى ئۈچۈن كەتمەكچى بولۇپ قاپتۇ، دېيىشتى. بۇ گەپنىمۇ ھېلىقىدەك «مەشھۇر ئەرباپلىق خۇيى» دېگەن گەپلىرىگە ئاساسەن قىلىشقان.

بۇلار شۇنداقلا خىيالىمغا كەچكەن كىچىككىنە بىر ئەھۋال. لېكىن، مېنىڭ ئېغىز ئېچىشقا جۈرئەت قىلالمىغۇدەك دەرىجىدە چۆچۈپ قالغانلىقىمنىڭ سەۋەبى بارلىقىنى مانا مۇشۇ ئەھۋالدىنمۇ چۈشىنىپ ئەپۇ قىلارسىز. مېنىڭ ھاراقنى چىلانغان قىسقۇچپاقا بولۇپ بېرىشىمنى ئۈمىد قىلمايدىغانلىقىڭىزنى بىلىمەن. ئۇلار بىلەن يەنە تۆتۈشۈۋاتقىنىمدا «جىسمانىي ۋە مەنىۋى كېسەل بىلەن چىرمىلىپ» كېتىشىم مۇمكىن، ۋەھالەنكى، «جىسمانىي ۋە مەنىۋى كېسەل بىلەن چىرمىلىپ كېتىش» باشقىلارنىڭ مەسخىرىسىگە قېلىشىمۇ مۇمكىن. تەبىئىيكى، بۇلارنىڭ ھېچ كارايىتى يوق. لېكىن، مەن نېمىشقا ھاراقنى چىلانغان قىسقۇچپاقا بولۇش ئازابىنى تارتىدىكەنمەن؟

شۇنداق بولسىمۇ، بۇ نۆۋەت مېنى كوممۇنىستقا چىقىرىۋەتمە-گەنلىكىگە يۈز مىڭ شۈكرى. قايسىبىر ياش چېن دۇشيۇ[75] نىڭ «يېڭى ياش» ژۇرنىلىنى چىقارغانلىقى، مېنىڭ شۇ ژۇرنالغا ماقالە يازغانلىقىم ئۈچۈن، مېنى كوممۇنىست دەپ دەللىلەشكە ئۇرۇنغان-دى. لېكىن، ئۇنىڭ دەللىللىرىنى باشقا بىر ياش ئاغدۇرۇپ تاشلە-دى، چۈنكى ئۇ ھەتتا چېن دۇشيۇنىڭمۇ تېخى شۇ چاغلاردا كوممۇ-نىزمنى تەشۋىق قىلمىغانلىقىنى بىلەتتى. بىر قەدەم ئارقىسىغا يېنىپ، «كوممۇنىستپەرەس» قىلىپ چىقىرىشقىمۇ ئورۇنۇپ باق-تى، ئۇنىڭدىمۇ ئاخىر مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى. ئەگەر جۈشەن

ئۇنىۋېرسىتېتىدىن چىقىپ كەتكەن، يەنى گۇاڭجۇدىن كېتىپ قالغان بولسام، مېنى شۇ قاتارغا كىرگۈزۈشەتتىكەن؛ لېكىن مەن كەتمىدىم، شۇڭا گېزىتتە، «قاچتى»، «خەنكۇغا ببرىۋالدى» دەپ بىر قاتار ۋاڭ ـ چۇڭ كۆتۈرۈشكەن بولسىمۇ، ھېچ نەرسە قىلىشالمىدى. جاھاندا ھەرھالدا ئادالەت بار ئىكەن، ھېچكىم مېنى «كۆز باغلاش ئۇسۇلى» بار دېيەلمىدى. ھازىرچۇ، ھازىر مېنىڭ بىرەر ئۇنۇانىم يوقتەك تۇرىدۇ، لېكىن «ھازىرقى زامانچى» لارنىڭ ئېيتىشچە، مەن «تىل رېشتىسىچىلەرنىڭ سەرداری» ئىمىشمەن. بۇنىڭ مېنىڭ ھاياتىم بىلەن بىرەر بۇاستە ئالاقىسى بولمىسا كېرەك، ئۇلار يەنە باشقا بىر چارە ئىشلەتمىسە، بەلكىم بۇنىڭ كارايىتى بولماس. ئەگەر «باش رول»نى ئۇستىگە ئالغان تاڭ يۇرېن[76] غا ئوخشاش يەنە «موسكۇانىڭ بۇيرۇقى» ۋەھاكازا دەپ قالسا، ئۇ چاغدا مېنىڭ ئىشىم بىرئاز چاتاق بولىدۇ.

قەلەمىنىڭ يورغىلىشى بىلەن سۆزۈم چەتلەپ كېتىپ قالدى، دەرھال «قاتاردىن قېلىش» مەسىلىسىگە قايتىپ كېلەيلى. ئويلايمەنكى، ئەپەندىم، مېنىڭ جۇڭگودا «خائىننىڭ ھازىرلىرى»[77] بولۇشقا جۇرئەت قىلالايدىغان ئادەملەرنىڭ يوقلۇقىغا ھەسرەت قىلغانلىقىمنى كۆرگەن بولسىڭىز كېرەك. ھازىر قانداق بولۇۋاتىدۇ؟ ئۆزىڭىزمۇ كۆرۈپ تۇرۇۋاتىسىز، بۇ يېرىم يىلدىن بۇيان، بىرەر ئېغىز گەپ ـ سۆز قىلغان يېرىم بارمۇ؟ مۇنبەرلەردە بۇرۇن ئۆز پىكرىمنى بايان قىلغان بولساممۇ، شۇ چاغلاردا ماقالىلىرىمنى ئېلان قىلغۇدەك جاي تېپىلمىغان بولسىمۇ، خېلى بۇرۇنلا گەپ قىلماس بولۇۋالغان بولساممۇ، لېكىن بۇلار بىلەن ئۆزۈمنى ئاقلىيالمايمەن. قىسقىسى، ھازىرمۇ يەنە شۇنداق قىل سىغمايدىغان «باللارنى نىجات تاپقۇزايلى» دېگەنگە ئوخشاش مۇلاھىزىلەرنى ئېلان قىلىدىغان بولسام، ھەتتا ئۆزۈمگىمۇ بەھۇدە بولۇپ ئاڭلىنىدۇ.

يەنە، مېنىڭ ئىلگىرى جەمئىيەتكە قىلغان ھۇجۇملىرىمۇ ئەمەلىيەتتە ئەھمىيەتسىز بولدى. جەمئىيەت مېنىڭ ھۇجۇم قىلىشىمنى چۈشەنمىدى، ئەگەر چۈشەنگەن بولسا ئاللىقاچان ئۆزۈمنى قويىدىغان يەر تاپالمىغان بولاتتىم. جەمئىيەتنىڭ بىر ئۇنسۇرى بولغان چېن يۈەندەك بىرلا ئادەمگە ھۇجۇم قىلىپ ببقۇدىدىم، قانداق بولدى؟ ئەگەر 400 مىليون بولغان بولسىچۇ؟ مېنىڭ جان ساقلاپ قېلىشىمغا ئۇلارنىڭ تولىسىنىڭ ساۋاتسىزلىقى، چۈشەنمەسلىكى، مېنىڭ سۆزلىرىمنىڭمۇ خۇددى شور دەريا‌غا چۈشۈپ كەتكەن ئوقتەكلا كار قىلمىغانلىقى سەۋەب بولدى. ئۇنداق بولمىغان بولسا، بىرنەچچە پارچە تەسىراتىملا جېنىمغا زامىن بولغان بولاتتى. خەلق ئاممىسى يامانلىقنىڭ جازاسىنى بېرىشتە ئالىملاردىن ۋە مىلىتارىستلاردىن قېلىشمايدۇ. يېقىندىن بۇيان شۇنى پەملەپ قالدىمكى، ئاز ـ پاز ئىسلاھات خۇسۇسىيىتى بارلىكى تەشەببۇس، ئەگەر جەمئىيەتكە ئالاقىسىز بولسا، «بىھۇدە گەپ» سۆپىتىدە ساقلىنىپ قالالايدىكەن، مۇبادا ئۇ تەشەببۇس ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇپ قالسا، تەشەببۇسچى رىيازەت چېكىش ياكى ئۆلۈمگە مەھكۇم بولۇش بالاسىدىن خالىي بولالمايدىكەن. بۇنىڭ سەۋەبى قەدىمكى زاماندىمۇ، ھازىرمۇ، جۇڭگودىمۇ، چەت ئەلدىمۇ ئوخشاش. ھازىرقى ئەھۋالنى ئېيتسام، ۋۇ جىخۇي[78] ئەپەندىنىڭمۇ بىر خىل ئىزمى بار ئەمەسمۇ؟ لېكىن ئۇ خەلقئالەمنىڭ لەنەت ۋە نەپرىتىگە ئۇچراش بۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى: «يوقىتايلى، قاتتىق جازالايلى!» دەپ ۋارقىراشقا مۇۋاپىق بولدى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، قىزىللارنىڭ كوممۇنىزمنى يولغا قويۇشى 20 يىلدىن كېيىن بولىدىكەن، لېكىن ئۇنىڭ مەسلىكى بولسا يەنە 100 يىلدىن كېيىن بولىدىغان ئىش ئىكەن. مانا بۇنىڭدىن ئۇنىڭ بىھۇدە گەپكە يېقىن ئىكەنلىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئون نەچچە ئەۋلادتىن كېيىن كېلىدىغان خۇنۇك نەۋرە ـ چەۋرىلەر دەۋرىدىكى دۇنيا‌غا

كىممۇ جان كۆيدۈرۈپ كېتەر؟

گەپنى خېلى كۆپ قىلدىم، ئەمدى بەس قىلايمىكىن. جانابىڭىزدا قىلچىمۇ مەسخىرىۋازلىق ۋە يامان نىيەتلىك پوزىتسىيە يوقلۇقىدىن تەسىرلەنگەنلىكىم ئۈچۈن سەممىي جاۋاب يازدىم؛ دەرۋەقە، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئانچە - مۇنچە غۇدۇراپمۇ قويدۇم. لېكىن، شۇنى ئېزھار قىلىمەنكى، يۇقىرىقى سۆزلىرىمدە تەكەللۇپ يوق. مەن ئۆزۈمنى چۈشىنىمەن، ئۆزۈمنىڭ ئىچ - باغرىمنى يىرىپ تەكشۈرۈشتە باشقىلارنىڭ ئىچ - باغرىنى يىرىپ تەكشۈرۈشكە قارىغاندا رەھىم قىلمايمەن. قورسىقى يامان نىيەت بىلەن تولۇپ كەتكەن بەزىبىر ئاتالمىش تەنقىدچىلەر تەرلەپ - پىشىپ ئاختۇرۇپ كۆرگەن بولسىمۇ، مېنىڭ ھەقلىقي كېسىلىمنى تاپالمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەمدى ئۆزۈم ئاز - پاز ئېيتىپ بەردىم: ئەلۋەتتە، بۇ بارلىق كېسەللىرىمنىڭ ئازغىنا بىر قىسمى، يەنە بىرمۇنچىسىنى يوشۇرۇپ قالدىم.

بۇنىڭدىن كېيىن يەنە بىرەر گەپ - سۆز قىلماسلىقىم ئېھتىمال، تەشۋىش تۇغۇپ كەتكەندىن كېيىن نېمە كېلەركىنتاڭ، كېلىدىغىنى ھەرھالدا ياخشى نەرسە بولمىسا كېرەك. لېكىن مەنمۇ كونا چارەم بويىچە ئۆزۈمنى نىجات قىلىۋاتىمەن، بۇ چارىنىڭ بىرى بىخۇد بولۇۋېلىش، يەنە بىرى ئۇنتۇش. ئەنە شۇنداق تىركىشىپ تۇرۇپ، كېيىنكى كۈنلەردە سۇسلىشىپ ئۆچۈپ كېتىۋاتقان «سۇس قان داغلىرى ئىچىدە»[79] دىن كۆرگەن نەرسىلىرىمنى قەغەزگە كۆچۈرۈپ قويغۇم بار.

لۇشۈن
9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى.

«ھەققانىيەت» تىن ئۆرگىلىپ كېتەي[80]

بۇلتۇر پاكزادە - ئالىيجانابلارنىڭ «گۈنۈڭ ئەپەندىسى» نى رەنجىتىپ قويۇپ، ھەممە تەرەپتىن پەشۋاغا ئۇچراپ، نائىلاج ھېيجىگىدىن قېچىپ چىقىپ كەتكىنىمدىن بۇيان، ئۇن - تىنسىز بولۇپ قالغىنىمغا بىر يىلدىن ئاشتى. پاكزادە - ئالىيجانابلار مەندەك «ئىلىم ئۆكتەمى» نى ئۇنتۇپ قالغاندۇ، دەپ ئويلاپ يۈرەتتىم، ھا - ھا! ئۇنتۇپ قالماپتۇ.

ھىندىستاندا تاگور[81] دېگەن ئادەم بار ئىدى، شۇ تاگور چىنىستانغا كەلگىنىدە، ئۇنىڭغا چىنىستان ھىندىسى دەپ نام بېرىلگەن. شۇ چىنىستانلىق ھىندى «يېڭى ئاي» ناملىق بىر ئەسەر يازغانلىقى ئۈچۈن، بۇ چىنىستاندا «يېڭى ئاي» ناملىق بىر تەھرىرات[82] پەيدا بولغان — كېيىنكى ئەھۋالدىن ئانچە خەۋىرىم يوق — ھازىر «يېڭى ئاي» ناملىق بىر كىتابخانىمۇ پەيدا بولدى. بۇ «يېڭى ئاي» ناملىق كىتابخانىنىڭ «قورۇق گەپ» ناملىق كىتاب توغرىسىدىكى ئېلاندا مۇنداق سۆزلەر بار ئىكەن:

«...لۇشۈن ئەپەندى (تىل رىشتىسىچىلەرنىڭ داھىيسى) دەستەك قىلىۋالغان ھەققانىيەتنى، ئۇنىڭ ئىستراتېگىيىسىنى «ساياھەت» نى ئوقۇغان ئادەملەر چۈشىنىپ قالغاندۇ. لېكىن ھازىرقى زامانچىلارنىڭ ھەققانىيەت تۇغىنى ۋە ئۇنىڭ سەركەردىسى بولغان شەيئىڭ ئەپەندىنىڭ ئىستراتېگىيىسىنى تېخى چۈشەنگىنىمىز

يوق···»

«چىلار» ، «داهىي» مىش ، بۇ تەرىپلەر ھەقىقەتەن كىشىنى بىرئاز ئەندىشىگە سالىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ، ھاقارەتلەيدىغانلار چىقىشى مۇمكىن. A : قاراڭلار ، لۇشۇن داھىي دەپ تەرىپلىنىپتۇ ، دۇنيادا شۇنداق داھىيمۇ بولامدىكەن؟ دېسە ، B : ئۇ شۇنداق داغۋاز ئادەم ، باشقىلار داھىي دەپ تەرىپلىسە ، خۇشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي كېتىدىكەن ، مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم ، دەر.

مەن بۇنداق ساۋاقلارنى كۆپ ئالغان ، بۇنىڭغا ئەجەبلىنىپ كەتمەيمەن. لېكىن بىردىنلا قىممەتلىك «ھەققانىيەت» نى مېنىڭ قولۇمغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ ، ماڭا تۇغ تىكلەپ بېرىپ ، مېنى «ھازىرقى زامانچىلار» نىڭ «سەركەردە» سىگە قارشى قويۇشقانلىقى ماڭا يېڭى ۋە تەشۋىشلىنەرلىك بىر ئەھۋال بولۇپ تۇيۇلدى. مەن خېلى بۇرۇنلا ، ئادالەت ۋە ھەقىقەتنى پاكىزادە - ئالىيجانابلار ئېلىپ قاچتى ، شۇنىڭ ئۈچۈن ماڭا ھېچ نەرسە قالمىدى[83] ، دېگەنىدىم. ھەققانىيەتچۇ؟ ھەققانىيەت يۇمىلاق تۇۋرۇك شەكىللىك بىرنەرسىمۇ ياكى سوقمىچاق بىرنەرسىمۇ ھەتتا شۇنىمۇ بىلمەيۋاتسام ، ئۇنى قانداقمۇ «دەستەك» قىلاي؟

«سەركەردە» بولغان ئادەم «ھەققانىيەت تۇغى» غا ئىگە بولسا ئابرۇيلۇق بولىدۇ ، ئەلۋەتتە. لېكىن مېنىڭ ئۇنداق تاجام يوق. مەن «چىلار» مۇ بولالمايمەن ، «داھىي» مۇ بولغىنىم يوق ، «ھەققانىيەت» نى «دەستەك» قىلغىنىمۇ يوق. بىرەر «ئىستراتېگىيە» قوللانغىنىمۇ يوق ، چۈنكى ئېلاننى كۆرمەستىن بۇرۇن ، شىيىڭ ئەپەندىنىڭ «ھازىرقى زامانچىلار» نىڭ «سەركەردىسى» ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتىم ، ئۇنى «ھازىرقى زامانچىلار» نىڭ لالمىسى دەپ قارايتتىم.

ئۆزۈم ھەققىدە بىلىدىغىنىم ئەنە شۇنداق. مەن ئويلايمەنكى ، «گۇتۇڭ ئەپەندى» تېخى ھايات ؛ «ھازىرقى زامانچىلار» مۇ بەزىلەرنىڭ بىر چاغلاردا مېنى : «ئىلىم باندىتى» ، «ئىلىم ئۆكتىمى» ، «نەشتەر قەلەم ئەمەلدارى» دېگەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمىغان بولسا كېرەك. بۇگۈنكى كۈندە «لۇشۇن ئەپەندى» گە بىردىنلا «ھەققانىيەت» نى تاڭغانلىقى ، ئېلان چىقىرىۋېلىشنى كۆزلەشتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

ھەي لۇشۇن ، ھەي لۇشۇن ، سېنىڭ نامىڭنى سۈيىئىستېمال قىلىۋاتقان ئېلان نېمىدېگەن كۆپ - ھە!

9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى.

«ئىختىيارىي سۆھبەت» كە قارشى[84]

مەن ئىلگىرىدىن «تىل رىشتىسى»نى تەرىپلىمەيتتىم، بۇگۈن ئۇ ھەقتە بىرنەچچە ئېغىز سۆز قىلماي تۇرالمىدىم: ئۇ ھەقىقەتەن يارايدۇ. «تىل رىشتىسى»نىڭ «تىل رىشتىسى» بولغۇچىلىكى بار.

مەندەك «جاھانساز چال»[85] كاردىن چىقىپ قالدىم. بەزىدە ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالمايمەن، بەزىدە ئېغىز ئېچىشنى خالىمايمەن، بەزىدە ئېغىز ئاچقۇم كەلمەيدۇ، بەزىدە ئېغىز ئېچىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق دەپ قارايمەن. ئەگەر ئېغىز ئېچىشقا چولام تېگىدىغان بولسا، ئېغىز ئېچىپ سۆز قىلغاندىن كۆرە، قورساققا نان يېگىنىم ياخشى. لېكىن، «تىل رىشتىسى»دە، بەزىلەر «مائارىپ توغرىسىدا ئىختىيارىي سۆھبەت»[86] دېگەنگە ئوخشاش گىرد-لەرچە مۇلاھىزىلەرنى قىلماقتا. مائارىپ دائىرىلىرىگە مائارىپ توغرىسىدا سۆھبەت قىلىپ بېرىش ئەنە شۇنداق مۇلاھىزىلەرنىڭ بىرى.

«قىلغىلى بولمايدىغان گەپنى قىلىدۇ»غان، يەنى «ئەملگە ئاشمايدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ قىلىدۇ»غان ئادەملەر يوق ئە-مەس، شۇنداق ئادەملەرنىڭ بولغانلىقى ئۈچۈن دۇنيا جىمىمايدۇ. مانا بۇنداق ئەھۋالنى يارىتىمەن. لېكىن، «جاھانساز»لىقىمنىڭ كاساپىتى بولسا كېرەك، نېمە ئۈچۈندۇر، يارىتىش بىلەن بىللە قورسىقىمدا بىرئاز غۇم ۋە ئاز - پاز ھەسرەتمۇ يوق ئەمەس. شۇي

ئەپەندى مېنىڭ سىرداشلىرىمدىن بىرى. شۇنىڭ ئۈچۈن قايتا - قايتا ئويلىنىپ، ئاخىر بىرئاز پىكرىمنى تۆھپە قىلىش قارارىغا كەلدىم. مەن بۇ بىلىمنى 10 نەچچە يىل مەنسەپدار بولۇپ، بىر دوژنىدىن كۆپرەك مائارىپ ۋەزىرلىرىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈش نەتىجىسىدە بىر - بىرلەپ ھاسىل قىلغانمەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاسانلىقچە ئاغزىمدىن چىقارغان ئەمەس.

«مائارىپ دائىرىلىرى»غا مائارىپ توغرىسىدا سۆھبەت قىلىپ بېرىشنىڭ تۈپ كەمچىلىكى شۇ يەردىكى، «مائارىپ دائىرىلىرى» دېگەن سۆزنىڭ سالمىقىنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنى بايقىيالماي، «مائارىپ دائىرىلىرى» بولسا «مائارىپ»نى باشقۇرىدۇ دەپ ئويلاپ قالغان. ئەملىيەتتە ئۇنداق ئەمەس، «مائارىپ دائىرىلىرى» كۆ-پىنچە «دائىرە» بىلەنلا مەشغۇل بولىدۇ.

بۇنى ئۆتمۈشتىكى پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلاش مۇمكىن. گەپ-نىڭ سالمىقى «دائىرىلىرى» دېگەن سۆزدە بولغانلىقى ئۈچۈن:

1. مەكتەپنىڭ بوغالتىرىمۇ مائارىپ ۋازىرى بولالايدۇ.

2. مائارىپ ۋازىرى بىردىنلا ئىچكى ئىشلار ۋازىرىغا ئايلىنا-لايدۇ.

3. ئەدلىيە، دېڭىز ئارمىيىسى ۋازىرلىرىمۇ مائارىپ ۋازىر-لىقىنى قوشۇمچە ئۆتىيەلەيدۇ.

بىر چاغلاردا قايسىبىر سابىق ۋازىر مەلۇم بىر شىركەتنىڭ ئۆزىنى ئەنگە ئالدۇرماقچى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ ھەقتە قارار چىقىرىدىغان ۋاقىتتا بىرەر ماقۇللىغۇچى بولسىمۇ كۆپرەك بولسۇن دەپ، يەنە قوشۇمچە ۋازىرلىق خىزمىتىنى تاپشۇرۇۋالغان ئىكەن-مىش. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىلەن مائارىپ توغرىسىدا سۆھ-بەتلىشىدىغانلار چىققان. مېنىڭ بەزىدە ئەنە شۇنداق گول ئادەمنى ۋازىرنىڭ ئالدىدىن سۆرەپ چىقىپ، ئۇنىڭغا، ئۆيۈڭگە قايتىپ بېرىپ، خوتۇنۇڭ بىلەن سىڭگەن نېنىڭنى يە، دېگۈم كېلىدۇ.

دېمەك، مائارىپ دائىرىلىرىنىڭ ئوندىن توققۇزىنىڭ مەقسىتى «دائىرىلەر» دە، لېكىن مەقسىتى «دائىرىلەر» دە ئەمەسلىرىمۇ بار.

ئېھتىمال بەزىلەر، ئۇنداق بولسا ۋازىر نېمىشقا ھەربىكەت قىلمىدۇ؟ دەپ سوئال قويار.

مەن غەزەپ بىلەن شۇنداق جاۋاب بېرىمەنكى: ئۇنىڭ ئۆزى «دائىرىلەر» دە تۇرمىدۇ - دە! تېخىمۇ ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتسام، «ئەمەلدارلىق بىلەن مەشغۇل» بولمىدۇ - دە! ئۇنداق بولمىسا، نېمىشقا «مەشغۇل» دەيمىز؟

مېنىڭ بۇنداق تولۇق بىلمىنى ھاسىل قىلىشىمۇ ئاسان بولمىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئالىملارغا خاس تەكەببۇرلۇقۇم يوق ئەمەس. بۇنى شۇي ئەپەندىنىڭ كەچۈرۈشىنى ئۆتۈنىمەن. ئەمدى شۇ بىلمىنى ھاسىل قىلغانلىقىمنىڭ تارىخىنى بايان قىلىپ بېرەي:

مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن بىر دوزىنىدىن ئارتۇق ۋازىرلارنىڭ ئىككىسى ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى خادىملارنىڭ تەكلىپنامە سۇنۇشىنى ياخشى كۆرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، گەپ ئاڭلايدىغان خادىملار بەس - بەس بىلەن ئۆزلىرىنىڭ تەكلىپنامىلىرىنى سۇندۇغان، لېكىن كۇنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تەكلىپنامىلەرنىڭ ھەممىسى خۇددى قۇمغا سىڭگەن سۇدەك ئۇچۇرسىز قالغان. مەن شۇ چاغلاردا ھازىرقىدەك زېرەك ئەمەس ئىدىم، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆز كۆڭلۈمدە، شۇنچە كۆپ تەكلىپنامىنىڭ بىرەرسىمۇ كارغا يارمايلا قالغانمىدۇ ياكى ۋازىرنىڭ ئۇلارنى كۆرۈشكە چولىسى تەگمىگەنمىدۇ؟ دەپ ھەيران بولغانىدىم. كېيىن ئەسلەپ قارىسام، مەن «سۇنغان» (بۇ — خاس ئاتالغۇ، كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ كاتتا ئەمەلدارلارنىڭ ئالدىغا تەكلىپنامە ئېلىپ كىرىشى شۇنداق دېيىلمىدۇ) ۋاقىتلاردا ئۇنىڭ پېتىدىن چۈشمەي تەكلىپنامىلەرنى كۆرۈپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرەتتىم؛ سۆھبەت داۋامىدا «تەكلىپنامىلەرنى كۆرىدىغان ئىشىم بار»، «تۇنۇگۈن ئاخشام تەكلىپنامىلەرنى كۆر-

گەنىدىم» دېگەن سۆزلىرىنىمۇ ئاڭلاپ قالاتتىم. بۇ زادى نېمە گەپ؟

بىر كۈنى ۋازىرنىڭ تەكلىپنامىلەر دەستىلەپ قويۇلغان جوزىسىنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ، بوسۇغىدىن ئاتلاۋاتاتتىم، نېمە ئۈچۈندۇر بىردىنلا جەبرائىلدىن بېشارەت بولغانىدەك، مېڭەم ئېچىلىپ كەتتى.

ھە ... ئۇنىڭ «مەنسەپدارلىق قىلىش توغرىسىدىكى مەشغۇلات جەدۋىلى» دە، «تەكلىپنامىلەرنى كۆرۈش» دېگەن مادىدا بار ئىكەن - دە! نېمىشقا «تەكلىپنامىلەرنى كۆرۈش» بىلەن مەشغۇل بولىدۇ؟ بۇ مەشغۇلات ئۇنىڭ «مەنسەپدارلىق قىلىش مەشغۇلاتى» نىڭ بىر قىسمى، ۋەسسالام. بۇنىڭدىن باشقا ئارزۇ - ئۈمىدلەرنى قىلغانلىقىم، مېنىڭ ئۆزۈمنىڭ قاپاق باشلىقىم ئىكەن!

«دىلىم پاللىدە يورۇپ كەتتى»، شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزۈم ناھايىتى زېرەك بولۇپ قالغانىدەك، قاقۇاش مەنسەپدارلارغا ئوخشاپ قالغانىدەك بولدۇم. كېيىنكى كۇنلەردە «گۇتۇك ئەپەندى» نىڭ مەنسەپتىن ئېلىپ تاشلىغانلىقى[87] بولسا باشقا بىر گەپ.

«تەكلىپنامىلەرنى كۆرۈش» بىلەن «مائارىپنى باشقۇرۇش» نىڭ مىسالى ئوخشاش، بۇلارنى پەقەت ئەنە شۇ سۆز بويىچىلا چۈشىنىش كېرەك. ئەگەر شۇ سۆزدىن ئارتۇق ياكى تېخىمۇ چوڭقۇر ئۇمىدتە بولىدىغان ياكى تەلەپ قىلىدىغان بولسىڭىز، ئۇ ھالدا، ياكى كىتاب تەلۇسى بولۇپ قالىسىز، ياكى قىزىغا پاتمايدىغان ناشۇكۇر بولۇپ قالىسىز.

شۇنىمۇ ئاگاھلاندۇرۇپ قويايكى، ئەگەر ئۆز لايىقىدا كېلىشكەنرەك دائىرىلەر بولسا، ئۇلار ھەتتا «ئىختىيارىي سۆھبەتنى ئوقۇپ كۆرۈش» نىمۇ ئۆزى ئۈچۈن بىر خىل مەشغۇلات قىلىۋېلىشى — ئۇنى «مائارىپقا كۆڭۈل بۆلۈش» دەۋېلىشى مۇمكىن، لېكىن ئۇنداق «مەشغۇلات» نىڭ «مائارىپ» بىلەن ئالاقىسى يوق.

9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى.

«تەبىئىي ئەمچەك» قايغۇسى[88]

«شۇكتىيەن ۋاقىت گېزىتى»نىڭ يېزىشچە، بېيجىڭ شەھىرىنىڭ پىسەي خۇتۇڭ كوچىسىدىكى قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىگە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى ئوۋياڭ شاۋلەن خانىم قىزىما چاچ قىزلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش ئۇچۇن ئىمتىھان بېرىشىگە يول قويمىغانلىقىن، نەتىجىدە شۇنداق قىزىما چاچ قىزلارنىڭ تولىسى ئارماندا قاپتۇ[89]. شۇنداق، ئەھۋال ھامان شۇنداق بولغانىكەن، ئۇلارغا ئارماندا قالماقتىن باشقا چارىمۇ يوق. لېكىن، تەبىئىي پۇتلۇق قىزلارنىڭ مەكتەپكە كىرىشىگە مۇمكىن بولغانلىكەن، مېنىسكۇچە، ھەرھالدا يورۇق كۇن بار ئىكەن. بىراق بۇ تولىمۇ «يېڭى» راق تۇرىدۇ.

ئەر - ئايال، ئوغۇل - قىزلارنىڭ روزىمىساقتىن تارتىپ پېشانىسىگە چاپلاشقان رەقىبىنىڭ — چېچىنىڭ — دەرد - ئەلىمىنى تارتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى مېڭ زامانىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىن بۇيانقى خاتىرىلەرگە قارىساقلا بىلىۋالالايمىز[90]. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە ئۇرۇمە چېچىم بولمىغانلىقى ئۇچۇن بىرمۇدچە دەرد - ئەلەم تارتقانىدىم[91]، شۇنىڭ ئۇچۇن قىزلارنىڭ چېچىنى قىرقىۋېتىشىنى ماقۇللىمايتتىم. بېيجىڭدا ئۇرۇمە چاچلار يۇەن شىكەي[92] نىڭ بۇيرۇقى بىلەن قىرقىپ تاشلانغان؛ لېكىن يالغۇز بۇيرۇقلا ئەمەس، بۇيرۇقنىڭ ئارقىسىدا قىلىچمۇ بولسا كېرەك. ئۇنداق بولمىغان بولسا، ھازىرمۇ پۇتۇن شەھەرنى ئۇزۇن ئۇرۇمە چاچ قاپلاپ كەتكەن بولاتتى. خوتۇن - قىزلارنىڭ چاچ قىرقىشىمۇ

شۇنداق، بىرەر پادىشاھ (ياكى باشقا بىر نامدىكى ئادەم بولسىمۇ مەيلى) ھەممە ئادەمگە چاچنى قىرقىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۇشۇرسە ئاندىن قىرقىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ قىرقىشنى خالىمايدىغانلار مۇ بولىدۇ، لېكىن قىرقىماسلىققا پېتىنالمايدۇ؛ بىرەر - يېرىم يىل ئۆتكەندىن كېيىن نېمە ئۇچۇن قىرقىغانلىقىنى ئۇنتۇپ كېتىشىدۇ؛ ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىن، ھەممە ئادەم خوتۇن - قىزلارنىڭ ئۇزۇن چاچ قويۇشى مۇناسىپ ئىش ئەمەس دەپ ئويلايدىغان زامان يېتىپ كېلىدۇ. ئەنە شۇ چاغدا، ئۇزۇن چاچلىق قىزلار «ئارماندا قالىدۇ». ئەگەر پەقەت بىر قىسىم ئادەملا بەزى سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ، بىرئاز ئۆزگەرتىمەن دەپ ئويلايدىغان بولسا، ئۇنداق خىيال ئەزەلدىن ئەمەلگە ئېشىپ باققىنى يوق.

لېكىن ھازىرقى ۋاقىتتىكى قۇدرەتلىك ئادەملەرنىڭ خوتۇن - قىزلارنىڭ چېچىنى قىرقىشىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقانلىرىمۇ بار، بىراق ئۇلارنىڭ ئاساسلىرى مۇستەھكەم ئەمەس. بىر جايغا A كەلسە B كېتىدۇ، C كەلسە A كېتىدۇ، B كالتە چاچنى ياخشى كۆرسە، C ئۇزۇن چاچنى ياخشى كۆرىدۇ، بىرى ئۇزۇن چاچنى قىرقسا، يەنە بىرى كالتە چاچلىقنى ئۆلتۇرۇپ تاشلايدۇ. يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان ياشلار، بولۇپمۇ ئاياللار بالا - قازاغا كۆپ ئۇچرايدىغان زامان بولۇپ قالغاندەك تۇرىدۇ. گېزىتنىڭ خەۋىرىگە قارىغاندا، قايسىبىر يەردە چاچنى قىرقىش تەرغىب قىلىنغانىكەن، كېيىن باشقا بىر قوشۇن بېسىپ كىرىپ، ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى قىرقىما چاچلىق خوتۇن - قىزلارنىڭ چېچىنى بىر - بىرلەپ يۇلۇپ تاشلاپتۇ، ھەتتا ئىككى ئەمچىكىنىمۇ كېسىپ تاشلاپتۇ. ... مانا بۇ جازا ئەرلەرنىڭ چاچنى كالتە قويۇشىنى پۇتۇن مەملىكەتنىڭ ئېتىراپ قىلغانلىقىنى، خوتۇن - قىزلارنىڭ ئۇنداق قىلىشىغا يول قويۇلمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. ئاياللارنىڭ ئەمچىكىنى كېسىپ تاشلىغانلىقى، ئۇلارنى ئەركەكلەرنى دورىماس-

لىققا ئاگاھلاندۇرغانلىقى؛ ئەگەر دورايدىكەن، ئۇ ھالدا ئەركەك-لەرگە تېخىمۇ ئوخشاپ قالسۇن دېگەنلىكى. دېمەك، ئۇڭۇشلۇق شاۋ-لەن خانىم تولىمۇ قاتتىقلىق قىلىۋاتىمغانمىدۇ؟

بۇ يىل گۈزەتچىلەر قىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆكسىنى تېكشۈرىشى مەنئى قىلىندى. بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلغۇچىلارغا 50 دوللار جەريمانە قويۇلىدىغان بولدى. بۇ ئەھۋال گېزىت - ژۇرناللاردا «تەبىئىي ئەمچەك ھەرىكىتى»[93] دەپ ئاتالماقتا. بەزىلەر پەن زىكشاك[94] نىڭ سۆزى بويىچە بۇيرۇق بېرىلمىگەنلىكىدىن ھەس-رەت چېكىۋاتىدۇ، ھۆكۈمەت ئالاقىلىرىدە «ئالمىدەك گۆش» دې-گەن سۆزلەرنىڭ كۆرۈلمىگەنلىكى ئەدىبلەر ۋە ئالىملارنىڭ كۆڭلە-نى ئانچە خۇش قىلمىسا كېرەك. گېزىت - ژۇرناللاردىمۇ بېزەپ ماقالىلەر، ھەزىللەر كۆپەيتىپ كېتىۋاتىدۇ. مېنىڭچە، بۇنداق بو-لۇۋەرمەس، بۇلارمۇ ئاخىر تۈگەر.

ئىلگىرى مەندىمۇ جۇڭگونىڭ مەكتەپتىن چىققان قىزلىرى كەلگۈسىدە ئېمىتىش ئىقتىدارىنى يوقىتىپ، ئىنكىئانىسى ياللايدە-غان ھالغا چۈشۈپ قالىدىغان ئوخشايدۇ دېگەن «ئەندىشە» مۇ بولغا-نىدى. لېكىن بۇ جەھەتتە كۆكسىنى تېكشىگىلا قارشى تۇرۇش بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ. بىرىنچىدىن، ئىجتىمائىي پىكىرلەرنى ئىس-لاھ قىلىپ، ئەمچەككە بىرئاز كەڭ - كۈشادە شارائىت يارىتىپ بېرىش كېرەك؛ ئىككىنچىدىن، كىيىم - كېچەكنى ئىسلاھ قە-لىپ، يوپكا - كۆڭلەك كىيىش كېرەك. مانجۇچە ئۇزۇن تار كۆڭلەك ياكى تار چاپان ۋە جۇڭگونىڭ كالتە چاپىنى ئەمچەكنى ئازاد قىلىشقا يارىمايدۇ، چۈنكى بۇنداق كۆڭلەك ۋە چاپانلارنى قايرىپ تۇرۇپ بالا ئېمىتىش ئەپسىز، كۆرۈمسىز تۇرىدۇ.

يەنە بىر چوڭ مەسىلە شۇكى، ئەمچەك يوغان بولسا گۈناھ بولۇپ، مەكتەپكە كىرىش مۇمكىن ئەمەسمۇ؟ بىزنىڭ جۇڭگودا جۇڭخۇا مىنگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى پەقەت «تۆت تۈرلۈك خەلق

قاتارىغا كىرمەيدۇ»[95] غان ئادەملەرنىڭلا ئېمتىھانغا قاتنىشىشىغا يول قويۇلمايتتى. لىللا گەپنى قىلساق، خوتۇن - قىزلار چېچىنى قىرقىۋەتسە، ئەر - ئاياللىق پەرقىنى يوقاتقان، گۈناھلىق بولىدە-كەن، ئۇ ھالدا تەبىئىي ئەمچەك ئەر - ئاياللىنى تېخىمۇ ئوبدان پەرقلەندۈرۈپ بېرىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن تەبىئىي ئەمچەك خاسىيەت-لىك بولسا بولاتتى. لېكىن دۇنيادا ئېغىز بىلەن گەپ تالىشىپ ئولتۇرۇشقا بولمايدىغان ئىشلار كۆپ؛ بۇنىڭ ئۈچۈن ئىگەم-نىڭ ئەمر - پەرمانى ياكى قوماندانلىق قىلىچى كېرەك.

ئۇنداق بولمىسا، «كالتە چاچ گۈناھكارى» پەيدا بولغانكەن، بۇلاردىن باشقا «تەبىئىي ئەمچەك گۈناھكارى» پەيدا بولۇشمۇ، ئېھتىمال «تەبىئىي پۇت گۈناھكارى» مۇ پەيدا بولۇشى مۇمكىن. ھەي ... ي ... ي! ئاياللارنىڭ چاتىقىمۇ ناھايىتى تولا ئىكەن، شۇڭا ئىنسانىي ھاياتتا دەرد - ئەلەم كۆپ.

ئەگەر بىرەر ئىسلاھاتنى، تەدرىجىي تەرەققىياتنى تىلغا ئال-ماي، پەقەت خاتىرجەملىكىنىلا كۆزلەيدىغان بولساق، مېنىڭچە، قىز ئوقۇغۇچىلار، ئەڭ ياخشىسى، ئۇزۇن چاچ قويۇشى، كۆكسى-نى تېڭىشى، پۇتىنى يېرىم - يارتا بوغۇشى لازىم (بوغقاندىن كېيىن قويۇپ بېرىشى لازىم، بۇنداق پۇت مەدەنىي پۇت دەپمۇ ئاتىلىدۇ). چۈنكى مەن شىمالدىن جەنۇبقىچە بارغانلا يېرىمدە شۇنى كۆردۈمكى، بۇ ھەقتىكى ژۇرنىسكىلار، بايراقلار بىر - بىرىگە ئوخشاش بولمىسىمۇ، لېكىن شۇنداق ئاياللارنى يامان كۆرىدىغان يەرنى ئۇچراتمىدىم.

9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى.

«سەردار» نىڭ كېرىكى يوق[96]

مۇشۇ ئىككى يىلدىن بۇيان، بېيجىڭدىكى «پاكزادە ـ ئالىيجاناب» لارنىڭ دەستىدىن دېگۈز ياقىسىغا قېچىپ كەتتىم؛ كېيىن يەنە «ئالىم» دېگەن بىرنېمىلەرنىڭ دەستىدىن باشقا بىر دېگۈز ياقىسىغا قېچىپ كەتتىم؛ كېيىن يەنە «ئالىم» دېگەن بىرنېمىلەرنىڭ دەستىدىن كۆنگەي بىر بىناغا قېچىپ كىردىم، بۇ يەردە ئاپتاپقا پىشىلىپ، پۇتۇن ئەزايىمغا ئىسسىقلىق ئۆرلەپ، خۇددى لىجى قېقىغا ئوخشاش قوتۇر بولۇپ كەتكەن بولساممۇ، مانا ئەمدى بەتنامدىن قۇتۇلۇپ قالارمەن دەپ، بېشىمنى چۆكۈرۈپ ئۇن ـ تىنسىز تۇرۇۋاتىمەن. ئەييۇھەننىاس، يەنە ئارام تاپالمىدىم. بىر ئالىم پروفېسسورلۇق قىلغاچ مەن بىلەن دەۋالىشىش ئۈچۈن 9 ـ ئايدا گۇاڭجۇغا كەلمەكچى بوپتۇ، يەنە تېخى ماڭا گۇاڭجۇدىن يۆتكەلمەي، بۇ يەردە «سوراقنى كۆت!» دەپ ئالدىن خەۋەر بېرىپتۇ.

بەش رەڭلىك بايراق ئاستىدىمۇ، كۆك ئاسمان، ئاق كۈنلۈك بايراق ئاستىدىمۇ بېشىمغا كۈن چۈشتى، بەخت ـ تەلىيىم كاج ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ يۈرسەم، ئەھۋال ئۇنداقمۇ ئەمەس ئىكەن. نېمە ئۈچۈندۇر، ئۆزۈممۇ تۇيماستىنلا «ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسى» دە مەرتىۋەم يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ. بۇنىڭغا ئىشەنمىسەڭىز، پروفېسسور چېن يۈەننىڭ، يەنى شىيىڭنىڭ «قۇرۇق گەپ» ناملىق ئەسىرى توغرىسىدىكى ئىلان بۇنىڭغا گۇۋاھ. بۇ ئىلاننى كۆچۈرۈپ چىقىشقا ھەپسىلەم بولمىغاچقا، كېسىپ ئىلىپ بۇ يەرگە چاپلاي:

«شۇي دەنپۇ ئەپەندى» «ئىلىم چىرىغى» دا: «‹بېيجىڭ ھەرھالدا يېڭى ئەدەبىياتنىڭ مەنبەسى، ئۇ چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ، پۇتۇن مەملىكەتتىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدىكىلەرنى بىلىنمەستىن قۇلىقىدىن تۇتۇپ يېتىلىمەكتە› دەپ يېزىپتۇ. بېيجىڭدىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسى زادى نېمە؟ ماھىيىتىدىن ئېيتقاندا، بۇنىڭدىن بىر ـ ئىككى يىل ئىلگىرى بېيجىڭدىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسى ھازىرقى زامانچىلار بىلەن تىل رىشتىسىچىلەرنىڭ تۇتۇشۇش مەيدانى ئىدى. لۇشۈن ئەپەندى (تىل رىشتىسىچىلەرنىڭ سەردارى) دەستەك قىلىۋالغان ھەققانىيەتنى، ئۇنىڭ ئىستراتېگىيىسىنى ‹سايىۋەن› نى ئوقۇغان ئادەملەر چۈشەنگەن بولسا كېرەك. لېكىن ھازىرقى زامانچىلارنىڭ ھەققانىيەت تۇغىنى ۋە ئۇلارنىڭ سەركەردىسى بولغان شىيىڭنىڭ ئەپەندىنىڭ ئىستراتېگىيىسىنى تېخى چۈشىنىپ يەتمىدۇق. مانا ئەمدى شىيىڭ ئەپەندى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ‹قۇرۇق گەپ› لىرىنى تاللاپ توپلاپ، مەخسۇس كىتاب قىلىپ بېسىۋاتىمىز. ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدىكى ئەھۋاللارغا كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەن ئادەملەر بۇ كىتابنى ھەممىدىن ئاۋۋال ئوقۇپ كۆرۈشكە خۇشتار بولسا كېرەك.

لېكىن ‹قۇرۇق گەپ› نى كونا ئەھۋال دەپ قاراشمۇ خاتا.

شىيىڭ ئەپەندىنىڭ يازمىشلىرىنى ئوقۇپ كۆرۈشكە زوقمەن بولغانلار؛ شىيىڭ ئەپەندىنىڭ ئىدىيىسىنى تەتقىق قىلماقچى بولغانلار؛ بۇ ئەدەبىي تەنقىدچىلەرنىڭ نوپۇز ئىگىسى بىلەن تونۇشماقچى بولغانلار ‹قۇرۇق گەپ› نى ئاتايىتەن ئوقۇمايى بولمايدۇ.»

مانا بۇ گەپلەر «دانىشمەن شائىر» شۇي جىمۇ[97] ئەپەندىنىڭ، ھېچبولمىغاندا «دانىشمەن شائىر» دەك بىرنېمىلەرنىڭ «يازمىشلىرى» غا ناھايىتى ئوخشايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ گەپلەر كىشىنى شۇنداق ھەيران قالدۇرىدۇكى، ھەتتا مېنىڭمۇ بۇ ئىلاننى

كۆرۈپ، شۇ كىتابتىن بىرنى سېتىۋالغۇم كەلدى. لېكىن ئۆز ئەھۋالىمنى ئويلاپ، يەنە دەرگۇمان بولۇپ قالدىم. ئىككى - ئۈچ يىل ۋاقىت تولسىمۇ ئۇزۇن ئەمەس. «پاكىزادە - ئالىيجاناب» لارنىڭ ماڭا «ئىلىم باندىتى» دەپ بوھتان قىلغانلىقى، ھەتتا مېنى «ئىتقا تاشلاپ بەرمەك» چى بولغانلىقى يادىمدا بار. ئاز - پاز پارچە تەسىرات يازغانلىقىم، بەزىدە ئەنە شۇ شىيىڭ ئەپەندى ئۈستىدە توختالغانلىقىمۇ يادىمدا بار. ئۇ نەرسىلەرگە «دانىشمەن شائىر» نىڭ قاراپمۇ قويمىغانلىقى، شىيىڭ ئەپەندىنىڭ بولسا ئۇنى دەرھال «تېگىشلىك جايىغا تاشلىۋېتىش كېرەك» دېگەنلىكىمۇ يادىمدا بار. كېيىن، ئاخىر، «سايىۋەن» ناملىق توپلامنى نەشر قىلدۇرغانلىقىمۇ راست. لېكىن «بېيجىڭدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسى» نىڭ بارلىقىنى، ئۇزۇمنىڭ «تىل رېشتىسىچىلارنىڭ سەرداری» بولۇپ، «ھەققانىيەت» نى دەستەك قىلىپ، ئەنە شۇ «ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسى» دە «ھازىرقى زامانچىلارنىڭ سەركەردىسى» بىلەن ئېلىشقانلىقىمنىمۇ بىلمەيسەن. «بېيجىڭدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسى» نى شۇي دەنيۇ ئەپەندى «ئىلىم چىرىغى» دا قەيت قىلغان بولسىمۇ، ئۇ تەۋرەنمەس بولسىمۇ، لېكىن مېنى ئۇنداق نەتىجە يارىتتى، مۇنداق تۆھپە كۆرسەتتى دەپ ماختىغانلىقىنىڭ تېگىگە يېتەلمەي، خۇددى جىن چاپلاشقاندەك ھاڭ - تاڭ بولۇپ قالدىم.

ھازىرقى زامانچىلارنىڭ ئەدەبىيات - سەنئىتىگە ئەزەلدىن دىققەت قىلمىغان تۇرسام، «سايىۋەن» دە ئۇ ھەقتە نېمە دەپمۇ ئېغىز ئاچاتتىم؟! مەلۇم بىر خانىم[98] «بىئارد سلېي» نىڭ رەسىملىرىدىن ئوغرىلىقچە پايدىلانغاندا، «تىل رېشتىسى» (ئېھتىمال «بېيجىڭ گېزىتىنىڭ ئەدەبىيات بېتى» بولسا كېرەك) دە، كىمدۇر بىرى بىرنەچچە ئېغىز سۆز قىلغانىدى. كېيىن «ھازىرقى زامانچىلار» نىڭ سۆزىنىڭ ئۇرانغا قارىسام، ئۇ سۆزنى مېنى يازغان دەپ ئويلىغانىدەك تۇرىدۇ. ھازىر شۇنى جىددىي ئىزھار قىلمەنكى، ئۇ سۆزنى يازغان كىشى مەن ئەمەس. ياڭ يېڭيۈي[99] خانىمدىن پەشۋا يېگەندىن كېيىن ھەرقانداق خانىمنىڭ چىشىغا تەگمەيدىغان بولدۇم، چۈنكى خانىملارنىڭ چىشىغا تېگىپ قويسام، «ئەركەك» لەرنىڭ تۈيىقى سىرقىراپ كېتىدىغانلىقىنى، ھەتتا «ئۇچرىغان يەردە قولغا ئېلىنىش» خەۋپىگە دۇچار بولۇپ قېلىشىم مۇمكىن ئىكەنلىكىنى بىلىپ قالدىم، شۇنىڭ ئۈچۈن ئېغىز ئاچمايدىغان بولدۇم. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، مېنىڭ ھازىرقى زامانچىلارنىڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى بىلەن قىلچە ئالاقەم يوق.

لېكىن، ئاخىر ئامىتىم كېلىپ قاپتۇ، «سەردار» لىق دەردىجىسىگە كۆتۈرۈلۈپ قاپتىمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىرقى زامانچىلارنىڭ «سەركەردىسى» بىلەن «بېيجىڭدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسى» دە ئېلىشىپتۇمىشمەن. بۇ نېمىدېگەن كاتتا ئابرۇي! ئەسلىدە ئۆيۈمدە خۇشال بولۇپ ئولتۇرۇپ، بۇ ئابرۇينى تەن ئالغان بولسام، ھەرھالدا ھالاۋەتسىنى كۆرگەن بولاتتىم. لېكىن يېقىندىن بۇيان بەزىلەر خالىغىنىچە ئۇچۇرغىلى، چۆكۈرگىلى تۇردى، بىردەم «نوپۇز ئىگىسى» دەپ ئۇچۇرسا، بىردەم «نوپۇز ئىگىسى» لىك قىلىشقا يول قويماي، پەقەت «پېشقەدەم» لىك قىلىشقىلا يول قويماقچى بولدى؛ يەنە بىردەمدىن كېيىن «ياشلارنىڭ يېتەكچىسى» گە ئۆزگەرتتى؛ A «ياش ئاسىيلارنىڭ رەھبىرى» دېسە، B «ھىم، ھىم» دەپ تەنە بىلەن كۈلدىغان بولدى. مەن ئۆزۈم ئىلگىرىكى پېتىم بويىچە تۇرۇپتىمەن، لېكىن نام - نىشانىم بولسا ھەر خىل ئۆزگىرىپ تۇردى. كىشىلەر ھەرنېمە دەپ، مېنى بىرەر ماتېرىيال قاتارىدا كۆرسىمۇ، بۇنىڭغا ھېچ گەپ يوق، لېكىن مېنى سەكسەن خالتىچى دورىپۇرۇشلارنىڭ دۈكىنىدا ئېسىقلىق تۇرغان يىلان پوستىغا ئوخشاش بىرنەرسىگە ئايلاندۇرۇۋېلىپ، ئىلاندا ماختىشى، ئىلاندا ھاقارەتلىشى ھەممىدىن خەۋپلىك. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ نۆۋەت

هازىرقى زامانچىلار ماڭا «سەردار» دەپ ئۇنۋان بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ شەرەپلىك ئۇنۋاننى يەنە بىر قېتىم ئاشكارا رەت قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم. بىراق ھەر قېتىم شۇنداق قىلىۋېرىشىمۇ ناتا-يىن، چۈنكى مېنىڭ ئۇنچە كۆپ بىكار ۋاقتىم يوق.

دۇمبىسىگە «ھەققانىيەت بايرىقى»نى قادىۋالغان «سەركەردە» مەيدانغا چۈشكەندە، ئۇنىڭ رەقىبىمۇ شۇنىڭغا يارىشا ھاللىق بولۇ-شى كېرەك. بىز جەڭنامىلەرنىڭ قايسىبىرىدە: «پالۋان بولساڭ تونۇشلۇق بەر! مېنىڭ زۇلپىقارىم نامسىز پالۋاننىڭ كاللىسىنى ئالمايدۇ!» دېگەن سۆزلەرنى دائىم ئۇچرىتىپ قالىمىز. سەركەر-دىنىڭ «ئېلىشىش» ئۇچۇن مېنى «سەردار» دەرىجىسىگە كۆتۇر-گەنلىكىمۇ «ئىلاجسىزلىق»تىن بولغان بولسا كېرەك. لېكىن مەن ئۇنداق ئادەملەردىن ئەمەسمەن، مەندە ئۇنداق سالاپەت يوق، مەيلى پىستەك بولسۇن ياكى سېپىق تەرەتخانا بولسۇن، ھەممىسىگە مش-قىرىپ قويۇۋېرىمەن، دۇمبىسىگە بەش دانە بايراق (ھەققانىيەت بايرىقى) قادىۋالغان «سەركەردە» مەيدانغا چۈشسە، ئاندىن «نەش-تەر قەلەم» لىرىمنى ئىشقا سالىمەن دەپ كۆتۈپ تۇرمايمەن. ئەگەر كىمكى مېنىڭ تەرەتخانىغا ھۇجۇم قىلىپ يازغان ماقالىلىرىمنى كۆرۈپ، شۇ تەرەتخانىنى لۇشۇننىڭ كۇچلۇك رەقىبى ئىكەن دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭ ھىدىنى تېخى ئېنىق بىلىۋالالمىغىنىمدىن ئۆكۈ-نۈپ، ئۇنى پۇراپ كۆرىدىغان بولسا، ئۇنىڭغا مەن جاۋابكار ئەمەس. بەزىلەر بۇ ئېلاننى ئۇلگە قىلىۋالمىسۇن، بۇنىڭ كاساپىتىگە ئۇچ-راپ كەتمەي، شۇنىڭ ئۇچۇن بۇ يەردە قوشۇمچە ئىزھار قىلىپ قويدۇم.

شىيىڭ ئەپەندىنىڭ «قەلەمى»، «ئىدىيىسى»، «ئەدەبىي تەن-قىدچىلەرنىڭ نوپۇز ئىگىسى» دېگەن گەپلىرىگە كەلسەم، ئۇنىڭغا «زوق»لىنىش، ئۇنى «تەنقىد قىلىش»، ئۇنىڭ بىلەن «تونۇ-شۇش» كېرەك، ئەلۋەتتە. ئەپسۇسكى، «زوق»لىنىش... ئۇچۇن

ھازىر پەقەت بىر نۇسخا «قۇرۇق گەپ»لا تۇرۇپتۇ، لېكىن، مېنىڭچە، بىزنىڭ «سەركەردە» مىزىنىڭ بارلىق «ئەدەبىيات - سەن-ئەت»لىرى ئىچىدە ھەممىدىن ياخشىسى — «سەھەر گېزىتىنىڭ ئەدەبىيات بېتى»گە بېسىلغان جىمۇ ئەپەندىگە يازغان، كۆپىنچە لۇشۇننىڭ قاتتىق ھاقارەتلەيدىغان ھېلىقى بىر پارچە خېتى. ئۇنى ئىچى قىزىپ تۇرغاندا[100] يازغانكەن، شۇنىڭ ئۇچۇن تۆرلەرچە قارا كاستۇمىنى سېلىپ تاشلاپ، ئەسلىي ئەپت - بەشىرىسىنى ئاشكارىلىغان. ئۇنى «قۇرۇق گەپ» بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرىدە-غان بولساق، بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل پوزىتسە-يىنى كۆرىمىز، بۇ ئەھۋال ئىككىسىنىڭ بىرىنىڭ ساختا ئىكەنلە-كىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. مانا بۇمۇ شىيىڭ ئەپەندىنىڭ «قەلەمى» ۋەھاكازا دېگەنلىرىنى «تەنقىد قىلىش»... ئۇچۇن ياخشى بىرنەرسە.

لېكىن شۇ خەتنىڭ مەزمۇنىغىمۇ پەرقلىق قاراش توغرا كېلە-دۇ. مەسىلەن، «جىمۇ... ئالدىمىزدا كۆز يەتمەيدىغان تۇمانلىق مەنزىل تۇرۇپتۇ»[101] دېگەن سۆزلىرى بار. مېنىڭچە، ئەمەلىيەت-تە ئۇنداق «مەنزىل» يوق، ئەگەر بولىدىكەن، «كۆز يەتمەيدىغان» ئەمەس. ئىچىنىڭ قىزىش گرادۇسى تولىمۇ يۇقىرى بولمىغانلىقى ئۇچۇن شۇنداق يازغان بولسا كېرەك. ئەگەر گرادۇسى 90 لارغا بېرىپ قالغان بولسا، ئۇ ھالدا «كۆز يەتمەيدىغان تۇمان»لارنىمۇ سۇپۇرۇپ تاشلاپ، سۇزۇلدۇرگەن بولاتتى.

9 - ئاينىڭ 9 - كۈنى، گۇاڭجۇ.

«رادىكاللىق» توغرىسىدا[102]

مېنىڭ «گۈزەل شياڭگاڭ» غا كىتاب - ژۇنال ئېلىپ بارغانلىقىم «خەۋپلىك ئەدەبىيات» ئېلىپ كەلدى دەپ قارىلىپ، «تۆمۈر پەنجىرە، قىلىچ»، «كالتەك» دەردىنى تارتىشقا قالغانلىقىم توغرىسىدا «شياڭگاڭ ھەققىدە» سەرلەۋھىلىك ماقالەمدە يازغانىدىم. لېكىن، قانداق بولغاندا «خەۋپلىك ئەدەبىيات» بولىدىغانلىقىنى بىلمىگەنلىكىم ئۈچۈن پات - پات ئىچىم پۈشىدىغان بولدى. نېمە ئۈچۈن؟ بۇنىڭ سەۋەبى، شاڭخەي ئامانلىقىنى ساقلاش جەمئىيىتى ئېيتقاندەك، «جۇڭگونىڭ جاسارىتىنىڭ تۆگەپ كېتىشى»[103] دىن قورققانلىقتا ئەمەس. يەنىلا ئۆز غېمىمنى يەپ، شياڭگاڭغا بارغاندا ھەزەر ئەيلىشىم، دىققەت قىلىشىم كېرەك ئىكەن دەپ ئەنسىرىگەنلىكىمدە.

بۇ يىل ياشلارنىڭ بېشىغا بالا - قازا كۆپرەك كەلگەن ۋە كېلىدىغان يىل بولسا كېرەك. ھەر يەرنىڭ ۋەزىيىتى ۋە ئۆرپ-ئادىتى ھەر خىل بولغىنىدەك، بۇ يەردە ئادەتتىكىچە ئىش دەپ ھېسابلانغان ئىشلار ئۇ يەردە رادىكاللىق، دەپ ھېسابلىنىدۇ - دە، بېشىڭغا بالا بولىدۇ. بۇگۈن قانۇنلۇق دەپ ھېسابلانغان ئىشلار ئەتە جىنايەت دەپ ھېسابلىنىدۇ - دە، تويغۇدەك تاياق يەيسەن. ئەگەر سەھرادىن يېڭى كەلگەن ياشلار بولسا، جەبىر - زۇلۇمدىن گاڭگىراپ، ھازىر يولغا قويۇلۇۋاتقان تۈزۈم شۇنداق ئوخشايدۇ، دېگەن قاراشقا كېلىدۇ. ئۆزۈمگە كېلىدىغان بولسام، ئالدىنقى يىلى 45 ياشقا[104] كىرىپتىمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە «جىسمانىي ۋە مەنىۋى

كېسەللىك چىرمىۋاپتۇ»، بۇنچىلىك جېنىمنى ئۈنچىۋالا ئاياپ كېتىشىڭ ھاجىتىمۇ قالمىغاندەك قىلىدۇ. لېكىن بۇ باشقىلارنىڭ پىكرى؛ ئۆزۈم بولسام، رىيازەت چېكىشنى خالىمايمەن. «يېڭى دەۋر ياشلىرى»نىڭ ئەپۇ قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەزەر ئەيلەپلا يۈردۈم، «ئۆزىنى ئايىغانىنى خۇدا ئاياپتۇ» دېگەندەك، دەرۋەقە بۇگۈن «دەۋر» گېزىتىدە كىچىككىنە پايدىلىنىش ماتېرىيالىنى كۆرۈپ قالدىم. بۇ ئىشنىڭ جەريانى مۇنداق: «گۇاڭجۇدىكى «ئىناۋەت» مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىسى شياڭگاڭدىن ئۆتۈش(؟) كە توغرا كەپتۇ، جېيەنشازۇي پورتىدا جۇڭگولۇق 157-نومۇرلۇق بىر خادىم ئۇنىڭ يۈك - تاقىنى تەكشۈرۈپ، ساندۇقلىرىدىن يەتتە پارچە رادىكال كىتاب تاپقان. بۇنىڭ ئالتە پارچىسى «ئىناۋەت» مەكتىپى تەرىپىدىن بېسىلغان «تەشۋىقات تېزىسى»، بىر پارچىسى «جۇڭگونى تالان - تاراج قىلىش تارىخى». بۇ رادىكال كىتابلارنى جۇڭگو پۇقرالىرى مەھكىمىسىنىڭ تەرجىمانلىرى تاللاپ تەرجىمە قىلىپ بولغاندىن كېيىن، تۇنۇگۈن چۈشتە ھېلىقى ئوقۇغۇچى سوراق مەھكىمىسىگە ئەۋەتىلىپ سوراق قىلىندى ۋە رادىكال مەزمۇنلۇق كىتاب - ژۇرناللارنى ساقلىدى دېگەن جىنايەت بىلەن ئەيىبلەندى...» گېزىتنى كۆچۈرۈپ چىقىش ئاۋارىچىلىك ئىكەن، قىسقىچە مەزمۇنىنى يېزىۋاتىمەن: «تاللاپ تەرجىمە» قىلىش جەريانىدا، ھېلىقى ئوقۇغۇچىدىن 500 دوللار زاكالەت ئېلىپ، ئاندىن تالا - تۈزگە چىقىشقا رۇخسەت قىلىنغان؛ كېيىن بۇ ئەيىبكار ھېلىقى كىتاب - ژۇرناللارنىڭ بىر ئاغىنىسىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن ئېلىپ ماڭغان كىتاب - ژۇرناللار ئىكەنلىكىنى ئېيتقاندىن كېيىنلا، ئاندىن «جازانى يېنىكلىتىپ، 25 دوللار جەريمانە قويغان ھەم كىتاب - ژۇرناللارنى مۇسادىرە قىلىپ كۆيدۈرۈپ تاشلىغان».

«ئىناۋەت» مەكتىپى گۇاڭجۇدىكى ئادەتتىكى مەكتەپ، «پار-

تېينى تازىلاش» تىن كېيىنكى ۋاقىت بولغاچقا، «تەشۋىقات تېزدەسى» نىڭ سەنمىنجۇيىدىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكى ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇم، لېكىن، «جيەنشازۇي» گە بارغاندا، «رادىكال» بولۇپ قالغان. سۇبھاناللا! دوست دۆلەتلەر ھەققىدە «تالان - تاراج» دېگەن سۆزنى ئىشلىتىش ھەقىقەتەن سەل «رادىكاللىق» بولار، چۈنكى ئۇلارنىڭ بىزنىڭ «مىللىي تەۋەررۇكلىرىمىزنى ساقلاپ» بېرىشتە كۆرسىتىۋاتقان ئىلتىپاتلىرىنى ئۇنتۇپ قالغانلىق بولىدۇ - دە! بىراق «تالان - تاراج» دېگەن سۆزنىڭ ئالدىدا يەنە باشقا سۆز بولۇشى مۇمكىن، مۇخبىر بۇنى يېزىشقا جۇرئەت قىلالمىغان.

يۇەن سۇلالىسى ئۇستىدە بىرقانچە قېتىم سۆز ئاچقانىدىم، بۇگۈن ئاخشام ئويلىسام، ئانچە توغرا بولماپتۇ. يۇەن سۇلالىسى ھۆكۈمىتى كىتاب - ژۇرناللار ئۇستىدە بۇنچىلىك باش قاتۇرۇپ كەتكەن ئەمەس، بۇ جەھەتتە چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنى ئۇلۇغ قىلىپ كۆرسىتىش مۇمكىن. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى بىرقانچە قېتىم «يېزىق زىندانى» نى يولغا قويۇپ، خائىنلارنى كەڭ كۆلەمدە قىرغىن قىلىش بىلەنلا قالماستىن، بەلكى سۇڭ سۇلالىسى زامانىسىدىكىلەر يازغان «رادىكال كىتاب» لارنىمۇ ناھايىتى تەپسىلىي ئۆزگەرتكەن. قېرىنداشلىرىمىزدىن «قەدىمكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش» كە قىزىقىدىغانلارنى، دوست دۆلەتلەردىن «قەدىمكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش» نى ياقلايدىغانلارنى ئۇستاز تۇتساق بولىدىغان ئوخشايدۇ.

چىڭ سۇلالىسى زامانىسىدىكىلەرنىڭ يۇەن سۇلالىسى زامانىسىدىكىلەرنىڭ كىتابلىرىنى ئۆزگەرتكەنلىكى توغرىسىدا «ساتمىدىكى سۆھبەت» دېگەن كىتابنى مىسال كەلتۈرگەنىدىم. لېكىن بۇ كىتاب «ئېسىل قىرائەتخانا مەجمۇئەسى» گە كىرگۈزۈلگەن، ھازىر ھەربىرىنىڭ باھاسى 40 دوللار، قول - ئىلكىدە بار ئادەم بولمىسا

ئۇنى قانداقمۇ سېتىۋالالىسۇن؟ يېقىندا تىجارەت باسمىخانىسىدا بېسىلغان «توخۇ قوۋۇرغىسى داستانى» ناملىق يەنە بىر كىتاب چىقتى، بۇنى سۇڭ زامانىسىدا ياشىغان جۇاڭ جىيۇي يازغان، ئۇنىڭ باھاسى 50 تىيىن. بىز بۇنىڭدىن چىڭ سۇلالىسىدىكى ۋېنلەنگې باسما نۇسخىسى بىلەن يۇەن سۇلالىسىدىكى يازما نۇسخىسىنىڭ نەقەدەر پەرق قىلىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. بۇنىڭغا تۆۋەندىكى نەقىللەرنى كەلتۈرەيلى:

«يەن بەگلىكىدە... ئايالىلار... قىش كۇنلىرى يۇزىگە كىرو[105] سۇرتۇۋالاتتى. ... ئەتىيازدا يەر - جاھان ئىللىغاندا يۇيۇپ چىقىرىۋېتەتتى، يۇزى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە شامال، ئاپتاپ كۆرمىگەچكە مەرۋايىتتەك سۇزۇك تۇراتتى. بۇگۇنكى جۇڭگو ئايالىلىرى ئۆزگىلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى بىلەن بۇلغىنىپ كەتتى، خەن، تاڭ سۇلالىسى زامانىسىدىكىلەرنىڭ قىز بېرىپ قۇدىلىشىش تەدبىرىمۇ كار قىلمىدى.» (چىڭ زامانىسىدىكىلەر «بۇگۇنكى جۇڭگو» دېگەن سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدىكى سۆزلەرنى «جەنۇبتىكىدەك دەرىجىگە يەتمىدى» دەپ ئۆزگەرتىۋەتكەن.)

«قەدىمدىن داۋام قىلغان يېغىلىقلار نەتىجىسىدە، يۇرت ۋەيران بولدى؛ ئوغرى - قاراقچىلار جەبىر - زۇلۇم قىلىپ تۇرمىمۇ، ئەل ساتمىلاردا جان ساقلاپ كەلدى. سۇڭ سۇلالىسىنىڭ جىڭكاك يىللىرىدىن كېيىن نۇيجېنلار جۇڭگوغا بېسىپ كىرگەن، ئۇلارنىڭ دالىدا يېتىش ئادىتى بولغانلىقتىن، بارغانلا يېرىدە ھەتتا ئۆي - ۋارانلارنىمۇ كۆيدۇرۇۋەتكەن. مەسىلەن، چۇيفۇدىكى پەيغەمبەر كۆڭزىنىڭ مازىرىنىمۇ لۇ بەگلىكىنىڭ گۇگۇاڭ ناملىق بېگى زامانىسىدىن كېيىن دائىم رېمونت قىلىنىپ كەلگەن. دەشت - چۆللەردە، ئۆڭكۇر - غارلاردا ياشايدىغانلارمۇ كۆڭزى تەلىماتىغا ئېتىقاد قىلغان، ئۇنىڭ ئالدىدا كۇپۇرلۇق قىلمىغان. لېكىن قاراقچى نۇيجېن خەلقى ئۇ مازارنى كۇلكە ئايلاندۇرۇۋەتكەن ۋە

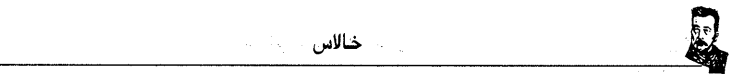

كۆڭـزىنىـڭ بۇتىنى: «سەن يات ئەلنى سەرداری بار دەپ ئەيىب-لەپسەن!» دەپ ھاقارەتلىگەن. دېمەك، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە تا-ربختىن بۇيان كۆرۈلۈپ باقمىغان بالايىئاپەت يۈز بەرگەن. (چىڭ زامانىسىدىكى ئۆزگەرتىلگەن نۇسخىسىدا بۇ گەپلەر تامامەن باشقا-چە: «كۆڭزىنىڭ مازىرى ھازىر لۇچىڭ شەھىرىدىكى گۈيۈمبەن دەرۋازىسى ئىچىدە. ... خەن زامانىسىدا قاراقچىلار ئوردا - سارايـ-لارنى تامام ۋەيران قىلىۋەتكەن، پەقەت لىڭگۇڭ ناملىق سارايلا ئامان قالغان. ھازىر ئۇ يەرمۇ كۆرۈنمەيدۇ. پەيغەمبەرنىڭ مازىرـ-مۇ يېقىندىن بۇيـان يېغىلىق ئـاپىتىگـە ئۇچرىماقتا. ئىسىت، ئىسىت.»)

كىتاب كۆچۈرۈشمۇ ئاۋارىچىلىك ئىش ئىكەن، كۆچۈرمەي قويماي. كۆچۈرۈلگەن 2 - ئابزاسنى ئوقۇپ چىقىدىغان بولساق، شاڭخەي ئامانلىقنى قوغداش جەمئىيىتى ئارزۇ قىلغان «يولدىن چىقماسلىق» نىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىۋالالايمىز. يەنى ئەسـ-لىي گەپ زەردىلىك بولغاچقا، «رادىكال» بولۇپ قالغانمىش؛ ئۆزگەرتىلگەن نۇسخىسىدا «ئىسىت - ئىسىت» دەپ يېزىلغاچقا، «يولدىن چىقمىغان» بولارمىش. نېمە ئۈچۈن؟ زەردە - غەزەپ پەيدا بولغاندا، قوزغىلىپ چىقىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلارمىش؛ «ئـ-سىت، ئىسىت» دېگەندە بولسا، باشنى ئىچىگە تىقىپ يۇرىدىغان بولارمىش، پۈتۈن مەملىكەت تەڭلا ئىسىت دەپ ئاھ ئۇرغان تەقدىر-دىمۇ، بۇنىڭ نەتىجىسى ئاھ ئۇرۇشتىن باشقا نەرسە بولماسمىش، بۇنىڭ «ئامانلىقنى قوغداش» قا قىلچە دەخلىسى يەتمەسمىش.

لېكىن ياشلارنى شۇنداق ئاگاھلاندۇرماقچىمەنكى، بىز بۇنىڭـ-دىن كېيىن: «ئىسىت، ئىسىت» دەپ ئاھ ئۇرۇش بىلەنلا چەكلـ-مىدىغان ماقالىلەرنى يازساق ئامان تۇرىدىكەنمىز دەپ ئويلاپ قال-ماڭلار. يېڭى مىساللارنى تېخى تەنقىد قىلغىنىم يوق، چىڭ سۇلا-لىسىدىكى كونا مىساللاردىن قارىغاندا، ئاھ ئۇرۇشقىلا يول قويغان-

لمىقى قەدىمكىلەرگە غەمخورلۇق قىلغانلىقى، لېكىن ئۇ ھازىرقى زامان ئادەملىرىگە مۇڭاپىق كەلمەيدۇ. چۈنكى قوللار ئاھ ئۇرسا، چوڭ زىيىنى بولمىسىمۇ، خوجايىنلار بىرئاز بىئارام بولىدۇ. شۇڭا روسسىل[106] مەدھىيىلىگەن خاڭجۇلۇق تەختىراۋانچىدەك دائىم كۇلۇپ تۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ.

لېكىن، مەن ئۆزۈمگە ئازراق ئىزاھ بەرمەكچىمەن: «كۇلۇپ يۇرۇش» كە ئاز - تولا گېپىم بارەك قىلسىمۇ، ئەمما «سىنىپىي كۈرەش» نى تەرغىب قىلىش نىيىتىم يوق. چۈنكى بۇ ماقالەمنى خاڭجۇلۇق تەختىراۋانچىنىڭ كۆرمەيدىغانلىقىنى بىلمەن. «پارا-كەندىچىلەر پارتىيىسى» دىكىلەرلا ئەمەس، «قىزىللارغا قارشى» جانابلارنىڭمۇ تەختىراۋانىنى كۇلۇپ يۇرۇپ كۆتۈرۈشكە ئۇنمايدىغاد-لمىقى تەختىراۋان كۆتۈرۈشنىڭ تەسلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇرىدۇ. ۋەھالەنكى، مېنىڭ بۇ مۇلاھىزىلىرىمۇ، ئەمەلىيەتتە، «ئىسىت، ئىسىت» دەپ ئاھ ئۇرۇشتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

ھازىرقى كىتابلار تولا چاغلاردا «رادىكال» بولۇۋاتىدۇ، قە-دىمكىلەرنىڭ كىتابلىرىمۇ بۇنىڭدىن خالىي بولالمايۋاتىدۇ، ئۇنداق بولمىسا جۇڭگونىڭ «مىللىي تەۋەررۇكلىرىنى ساقلاش» تا قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇنى ئانچە چۈشەنمەيمەن. ئاۋۇمېندا «شېئىر قو-بۇل» قىلىنىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىم، جەمئىي 7856 پارچە شېئىر تاپشۇرۇۋېلىنىپتۇ، «جياڭ شياگۇڭ غوجا[107] (كۇڭ يىن) كۆز-دىن كەچۈرۈپ چىققان» دىن كېيىن 200 شېئىر قوبۇل قىلىنىپ-تۇ، بىرىنچىلىكىنى ئالغان شېئىر مۇنداق ئىكەن:

جەنۇبتا شاد - خۇراملىق كۆپ، بولار جەم مۆتىۋەر زاتلار...
تېپىپ پۇرسەت قىلۇر ئىزھار ئۇلار قەلبىنى پات - پاتلا...
شېئىر - نەزم ئېسىل - ھەيۋەت مىسالى قارىغاي-شەمشاد...
چاچار ئۆز بەھرىدىن نۇرلار ياشانغاندا ياشارغانلار...

بۇ شېئىرنى شىياڭگاڭدا چىقىدىغان گېزىتتىن كۆچۈرۈۋالدىم، ئۇچ تۇرغۇچمۇ ئەسلىدە شۇنداق ئىكەن، مېنىڭچە، ئۇلار تەكىتلەش بەلگىسى بولسا كېرەك. بۇ شېئىردا «ۋەزىن» «ئارۇز ۋەزنى» بولسا كېرەك. مەن شېئىر ئەھلى بولمىغانلىقىم ئۈچۈن، بۇ ھەقتە توختالمايمەن. مېنىڭ بۇنىڭدىن ئالغان بىر پايدام شۇكى، كەلگۈسىدىكى «مىللىي تەۋەررۈك»تە شېئىر يېزىش ئاساس قىلىنمىدىغانلىقىدەك تۇرىدۇ. تارىخشۇناسلىق قاتارلىق ئىشلار ئانچە تەرەققىي قىلمىدۇرۇلمايدىغاندەك تۇرىدۇ، ئۇلارنى تەنقىد قىلىشقا توغرا كەلگەنىدە، ئالدى بىلەن ئۆلىمالار، ئۇستازلار ئۆزگەرتىپ تۇزىتىپ بەرسە كېرەك. شېئىر يېزىشتىن چاتاق ئاز چىقىدىغان ئوخشايدۇ، شۇڭا شېئىر يېزىشقا مەپتۇن بولۇپ كەتكەن راۋ خەنشياڭ[108] ئۆلۈپ كەتكەندە، ياپونلار ئىختىيارسىز ھالدا ھەسرەت چەككەنىكەن. ئەمدى «تەلۇلەر» ئاھانەت ئاڭلايدىغان ئوخشايدۇ.

ياپونلار بېيجىڭدىكىلەرنىڭ شېئىر يېزىشىغا زوقلانسا، «جىن بېگىم» شياڭگاڭدا «مىللىي تەۋەررۇكنى رەتلەپ» يۈرمەكتە، ئۇلارنىڭ جۇڭگوغا كۆيۈنگەنلىكىدىن، جۇڭگونىڭ ھالاك بولۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرىگەنلىكىدىن ئۆرگىلىپ كېتەي! لېكىن يول بېجىنى ئازايتىپ، تاموژنا بېجىنى ئاشۇرۇش[109] قا ماقۇل بولمىغىنى نېمىسى؟ چۈنكى يول بېجى بولسا مىللىي تەۋەررۇكمىش، تاموژنا بېجى بولسا تەۋەررۇككە كىرمەسمىش. «ئاھ، ئىسىت!»

بۇگۈن تاۋۇز چاغىنى، تولۇن ئاي سۈپسۈزۈك، ئاھ - پىغانلىرىم تۇگىگەندىن كېيىنمۇ كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمىدى. «قوبۇل قىلىنغان شېئىر»نى يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ چىقىپ، ھېچ نەرسە چۈشەنمىدىم. ئارتۇق قەغەز بار ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن «جياڭ شياگۇڭ غوجا»نىڭ شېئىرلارنى باھالاپ يازغان خېتىنى كۆچۈرۈپ قويدۇم، مۇشتەرىلەرگە پايدىسى بولۇپ قالار، لېكىن ئەدەپسىزلىك قىلىپ، تىنىش ئالامەتلىرى قويۇپ قويدۇم:

«ئىلھام لىرىكىسى ناملىق يۇقىرىدىكى شېئىر ناھايىتى قىسقا، قەدىمكى شېئىرلاردىكى ئارۇز ۋەزنى بىلەن يېزىلغان ئالدىنقى ئىككى مىسراسىدا بايان، ئۈچىنچى مىسراسىدا تېپ، ئاخىرقى مىسراسىدا تېپ ھەم ئوخشىتىش ئۇسۇلى قوللىنىلغان. سۆزلەر بىر - بىرىگە ناھايىتى رەتلىك ماسلاشتۇرۇلغان ھەم راۋان، ۋەزنى يەڭگىل، تولىمۇ ئۇستىلىق بىلەن كامالىتىگە يەتكۈزۈپ يېزىلغان. مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، مەنىسىنىڭ ساپلىقى، ۋەزنىنىڭ تولغانلىقى جەھەتتە خەن، ۋېي زامانلىرىدىكى تەۋەررۇك شېئىرلاردىن قېلىشمايدۇ، شېئىردا بۇ دەرىجىگە يەتمەك ئاسان ئەمەس.»

4 - ئاينىڭ 11 - كۈنى، گۈاڭجۇ.

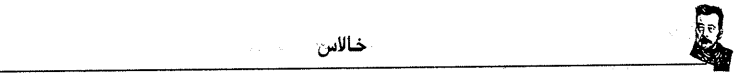

«تىل رىشتىسى» نى تۇتۇپ قېلىش-تىن تەسىرات (110)

مەن بۇنى «تىل رىشتىسى» ژۇرنىلى (147 - سانى) غا بېسىلغان «پارچە تەسىراتلار» (28) (111) نى كۆرگەندىن كېيىن يېزىۋاتىمەن.

يېرىم يىلدىن بۇيان مەن كۆرگەن ژۇرناللارنىڭ «شىمال يېڭىلىقلىرى» دىن باشقا بىرەرسىمۇ تولۇق ئەمەس: «چىمەنزار-لىق» (112)، «يېڭى ھايات» (113)، «بوم قوڭغۇراق» (114) ژۇرنال-لىرى شۇنداق. ھەتتا ياپون تىلىدا چىقىدىغان «سۆېن» (115) ژۇر-نىلىدىمۇ خەنزۇشۇناسلىق سۆزلەنمەكتە. بۇنىڭ ئاخىرىسىغا «غەرب-كە ساياھەت ھېكايىلىرى» قوشۇپ قويۇلماقتا. مېنىڭچە بۇلار قىسىسلەرگە سېلىشتۇرۇپ كۆرۈشكە يارايدۇ، لېكىن ئىككىنچى نۇسخىسى كەم ئىكەن، تۆتىنچى نۇسخىسىدىن باشلاپ يوقىلىپلا كەتتى. «تىل رىشتىسى» گە كەلسەم، جەمئىي ئالتە سانىنى كەم ئالغانىدىم، كېيىن بازاردىكى كىتابپۇرۇشلاردىن تېپىپ تولۇقلا-غان بولسامۇ، 126 - ۋە 143 - سانلىرىنى سېتىپمۇ ئالالمىدىم. ئۇنىڭدا قانداق مەزمۇندىكى نەرسىلەر بېسىلغانلىقىنى ھازىرمۇ بىلمەيمەن.

قولۇمغا تەگمىگەن بۇ ژۇرناللار يېتۇپ كەتتىمۇ ياكى مۇسادا-رە قىلىنىپ كەتتىمۇ؟ مېنىڭچە، ھەر ئىككى ئېھتىمال بار. مۇسادىرە قىلىنىدىغان جايلار بېيجىڭ، تيەنجىنمۇ ياكى شاڭخەي، گۇاڭجۇمۇ؟ مېنىڭچە، ھەممىسى بولسا كېرەك. نېمە ئۈچۈن مۇ-

سادىرە قىلىنىدىغانلىقى نامەلۇم.

مۇنداق بىرنەچچە خىل ئەھۋالنى ئېنىق بىلمەن: «چىمەنزار-لىق» نىڭ بىر سانىمۇ تۇتۇپ قېلىنغان. بۇنىڭغا خەيرىيەت. چۈنكى ئۇنىڭغا روسىيىلىكلەرنىڭ ئەسەرلىرىدىن تەرجىمە قىلىنغان ئە-سەرلەر بېسىلغان. ئۇ چاغدا «روس» سۆزى چىقار - چىقمايلا ئالاقزادە بولۇشۇپ كېتەتتى، ۋاقىت، مەزمۇن بىلەن ھېسابلىشىشقا چولىسمۇ تەگمەيتتى. لېكىن ۋېي سۇنۇۋۇنىڭ «خانتاغ» (116) نام-لىق شېئىرىمۇ تۇتۇپ قېلىندى، بۇ شېئىردا «قىزىل» سۆزىمۇ، «ئاق» سۆزىمۇ يوق ئىدى، ئاپتورنىڭ يېشىدىن مەلۇم بولۇپ تۇرغىنىدەك، ئۇ شېئىر مەزمۇن جەھەتتىن «كۆك» (117) ئىدى. ئەنە شۇنداق شېئىرمۇ پوچتىخانىدا بەند قىلىپ قويۇلۇپتۇ. لى جىنمىڭ (118) ئەپەندى ماڭا «يالقۇن» توپلىمىنى ئەۋەتكەنلىكى، بىرنى پوچتىخانىدىن ئەۋەتكەنلىكى، ئۇلارنىڭ ئېسىدىن چىقىرىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ يەنە بىر نۇسخىنى ئۆزى بېۋاستە ئەۋەتكەنلە-كى توغرىسىدا خېلى بۇرۇنلا خەت يازغانىدى. يېرىم يىلدەك بولۇپ قالدى، ئۇ توپلامنىڭ بىرسىمۇ تەگمىدى. مېنىڭچە، مۇسادىرە قىلىنىپ كەتكەنلىكى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن. چۈنكى «يال-قۇن» نىڭ ئوتى «قىزىل» بولىدۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە يالقۇنجايدۇ. بۇ ئەلۋەتتە بولمايدۇ - دە!

«تىل رىشتىسى» ژۇرنىلىنىڭ 132 - سانى نەشرىدىن چىقىپ تەخمىنەن ئالتە ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن ماڭا تەگدى. كونۋېرتنىڭ ئۇستىگە: «تۇتۇپ قېلىندى» دېگەن سۆز كۆك سىياھ بىلەن يوغان قىلىپ يېزىلغان. تەكشۈرۈش ئورۇنلىرىنىڭ تامغىسى ۋە پېچەتلە-رىمۇ بار ئىكەن. ئېچىپ قارىسام، ئۇنىڭ ئىچىدە «گولو (119) خەلقىنىڭ تارىخى»، «ماۋزۇسىز»، «بىكارچىلىق خاتىرىلە-رى»، «بىمەززە گەپلەر»، «سۇ مەنشۇ ۋە ئۇنىڭ دوستى» دېگەن سەرلەۋھىلەردىكى ماقالىلەر بار ئىكەن، بۇ ماقالىلەر پەرھىزنى

بۇزماس. «كەلگەن خەت ـ خەۋەرلەر» دېكى ماقالىنى ئوقۇپ باقتىم، ئۇنىڭدا «ئىشق دەردىدە ئۆلگەن»، «ئۆلتۈرۈلگەن» ئەھۋاللار يېزىلىپتۇ، ئۇنىڭدىمۇ ھېچ گەپ يوق. تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ ھازىرچە ئۇنداق ئىشلار ېلەن چاتىقى يوق. «قۇرۇق گەپتىن تەرمىلەر» لا بار ئىكەن. بۇ ساندا ئىككى پارچىلا ماقالە بولۇپ، بەك ئازلىق قىلاتتى. بۇنىڭ بىرسىدە ياپونىيىگە دائىر ئىشلار سۆزلەنگەن، بۇ تەقسىم قىلىش دائىرىسىگە كىرمەسلىكى مۇمكىن. يەنە بىرسىدە «پارتىيىنى تازىلاش» ۋاستىسىنىڭ ناھايىتى ۋەھشىيلىشىپ كەتكەنلىكى سالام خەت شەكلى بىلەن بايان قىلىنغان. «تىل رىشتىسى» ئەسلىدە بۇنى باسماقچى ئەمەس ئىكەن. مۇشۇ بىر خەۋەر بولغانلىقى ئۈچۈن تۈتۈپ قالغانمىدۇ؟ ئۇنى ئەينەن باسمىغان تۇرسا، يەنە نېمىشقا تۇتۇپ قالىدۇ؟ غەلىتە بىر ئىش. لېكىن نېمە سەۋەب بىلەن «تۇتۇپ» قالىدۇيۇ، يەنە نېمىشقا تارقىتىشقا يول قويىدۇ؟ بۇمۇ غەلىتە بىر ئىش.

بۇنداق غەلىتىلىكنىڭ تۈپ مەنبەسى، مېنىڭچە، تەكشۈرگۈچى خادىملاردا بولسا كېرەك.

جۇڭگودا يېقىندىن بۇيان بىرەر چاتاق چىقسىلا ئالدى بىلەن پوچتا ـ تېلېگرافنى تەكشۈرىدىغان بولۇپ قالدى. بۇ تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ بەزىلىرى تۈەنجاڭ، بەزىلىرى رايون باشلىقى. مېنىڭچە، ماقالە، شېئىرىيەت ئۇستىدە ئۇلار بىلەن سۆزلىشىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق، لېكىن ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەرگىمۇ، بولۇپمۇ ئاتالمىش ئىنقىلابىي جايدا غەرەزنى ئۇقتۇرغىلى بولمايۋاتقانلىقى كىشىنى ئەجەبلەندۈرىدۇ. بىۋاستە ئىنقىلاب تەربىيىسى ئۇلارنى شۇنداق ئادەتلەندۈرۈپ قويغانكى، ئۇلار خۇددى سۇنىڭ يۈزىدە لەيلەپ تۇرغان ماينىڭ كىشىگە قۇۋۋەت بولالمىغىنىغا ئوخشايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىلگىرىكى مەزگىللەردە ژۇرنالنىڭ مۇقاۋىسىغا گۈرجەك ياكى جوتۇ تۇتقان بىر ئىشچىنىڭ سۈرىتى بېرىلگەن

بولسا، ماقالىنىڭ ئىچىدە: «ئىنقىلاب! ئىنقىلاب!»، «يوقىتايلى! يوقىتايلى!» دېگەن سۆزلەر بولسا، ئۇنداق ژۇرنال ئوڭۇشلۇق تارقىلاتتى، ئومۇمەن ياخشى ھېسابلىناتتى. ئەمدىلىكتە مۇقاۋىسىغا بايراق تۇتقان ئاتلىق يىگىتنىڭ سۈرىتى بېرىلسە، ئىچىدە: «قاتتىق جازالايلى! قاتتىق جازالايلى!» دېگەن سۆزلەر بولسا، شۇنداق ژۇرنال گۇناھكار بولۇپ قېلىشتىن خالىي بولۇپ قالىدۇغان بولدى. «مەسخىرە»، «يۇمۇر»، «تەنە» ۋە «قۇرۇق گەپ» دېگەنلەر ھەقىقەتەن ئۇلارنىڭ نەزىرىگە سىغمايدىغان بولدى، نەزىرىگە سىغمىغاندىن كېيىن، گاڭگىراشقا باشلايدۇ ـ دە، نەتىجىدە ئەس ـ ھوشىنى يىغىۋالالمايدۇ، ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قالىدۇ.

يەنە بىر تەرەپتىن كۇن بويى گېزىت ـ ژۇرنال تەكشۈرۈۋېرىپ بېشى قايىدۇ، كۆزى تورلىشىدۇ، شۇنىڭ بىلەن رەنجىپ، ئاچچىقى كېلىدۇ ـ دە، ژۇرناللارنىڭ تولىسىنى ـــ بولۇپمۇ ئاسان چۈشىنەلمەيدىغانلىرىنى قەبىھ ئىكەن، قاتتىق جازالىمىساق بولمايدىكەن دېگەن يەرگە كېلىدۇ. ئېسىمدە تۇرۇپتۇ، كىتابنىڭ قاتلىمىنى كەسمەسلىك جەھەتتە مەنمۇ قۇربان قىلىنغانلارنىڭ بىرى، ئەمەلىيەتتە ئۆز ۋاقتىدا ھېچقانداق ياماڭ غەرىزىم يوق ئىدى. كېيىن خاڭ چۈەنزۇڭ ئەپەندىنىڭ مەكتۇپلىرىدىن («رىشتە» نىڭ 129 ـ سانىغا قاراڭ) كىتابنىڭ ۋاراقلىرىنى قاتلاق ھالىتىدە تۇپلەشنى تەلەپ قىلغان كىشىلەردىن قاتتىق يىرگەنگەنلىكىنى كۆرۈپ ناھايىتى بىئارام بولدۇم. لېكىن ئويلاپ كۆرسەم، خاڭ چۈەنزۇڭ ئەپەندى قىرائەتخانا خادىمىدەك قىلىدۇ، شۇڭا ئۇ ئۆزى ياخشى كۆرمەيدىغان قاتلاق كىتابلارنىڭ قاتلىقىنى كېسۈۋېرىپ، ئاخىر ئاچچىقى كېلىپ، «قاتلاق كىتابچى» لارنى تىللاپ كەتكەن بولسا كېرەك، بۇ ھېچقانچە ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس. تەكشۈرگۈچىلەرمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدۇ، ئۇلارمۇ بارا ـ بارا غەرەزلەنگەن؛ دەسلەپتە تەپسىلىيرەك تەكشۈرۈپ كۆرگەندۇ، كېيىنچە «يال-

قۇن» توپلىمىنىمۇ قورقۇنچلۇق ئىكەن دەپ قارىغاندۇ، «خانتاغ» نىمۇ گۈمانلىق ئىكەن دەپ قارىغاندۇ، ئاخىر ئەڭ مۇكەممەل بىر يولنى — تۆتۈپ قېلىش يولىنى تاپقاندۇ.

بۇنىڭدىن ئىككى ئاي ئىلگىرى بولسا كىرەك، گېزىتتە، مەلۇم بىر پوچتىخانىنىڭ تۆتۈپ قالغان ژۇرناللىرى بەك كۆپ بولۇپ كەتكەنلىكتىن قويىدىغان يەر قالماي، ژۇرناللارنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغانلىقى توغرىسىدىكى بىر خەۋەرنى كۆرگەنلىكىم ئېسىمدە تۇرىدۇ. گويا شۇ كىتاب - ژۇرناللارنىڭ ئارىسىدا مېنىڭمۇ نەرسىلىرىم بارەك، ھەقىقەتەن قاتتىق ئېچىندىم. ۋاي ئىسىت، مېنىڭ «يالقۇن» توپلىمىم! ئىسىت، «غەربكە سايا‌ھەت تەزكىرەم!» ئىسىت، مېنىڭ ... قاتلاپ تۈپلەش توغرىسىدىكى قورساق كۆپۈكۈمنى ئاز - تولا چىقىرىۋالاي. ئىلگىرى بېيجىڭدا كىتاب - ژۇرنال بېسىش ئىشىغا قاتناشقان چېغىمدا، ئۆزۈمچە ئانچە مۇھىم بولمىغان مۇنداق ئۇچ خىل ئۆزگەرتىش لايىھەمنى سىناپ باقماقچى بولدۇم: 1) بىرىنچى بەتتىكى كىتاب ئىسمى بىلەن ئاپتورنىڭ ئىمزاسىنى بىر - بىرىگە باراۋەر كەلتۈرۈش ئۈسۈلىنى ئۆزگەرتىش؛ 2) ھەربىر ماقالىنىڭ باش قۇرۇلۇشىنى ئۈستى تەرىپىدىن بىرنەچچە قۇر ئاق تاشلاش؛ 3) كىتابنى قاتلاپ تۈپلەش. ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا، بىرىنچىسى شامدان شەكىللىگە كەلتۈرۈلدى؛ ئىككىنچىسىنى ھەرقانچە جېكىگەن بىلەنمۇ كىتاب بېسىلىدىغان چاغدا ئىشچىلار بىرىنچى قۇرنى قەغەزنىڭ ئەڭ چېتىگە سۈرۈۋەتكەن، سىزنى ئوڭشاشقا ئامالسىز قالدۇرغان؛ ئۈچىنچىسى ھەممىدىن بۇرۇن ھۇجۇمغا ئۆچرىدى؛ كېيىن ئۆزۈممۇ شەرتلىك ھالدا تەسلىم بولدۇم. يەنى لى خوجايىن[120] بىلەن: باشقىلارغا مەيلى، مېنىڭ تەرجىمە ئەسەرلىرىمنى پۈتۈنلەي قاتلاپ تۈپلەش شەرت، دەپ كېلىشتۇق. لېكىن، بۈگۈنكى ئەھۋال قانداق بولۇۋاتىدۇ؟ خوجايىنىنىڭ ماڭا بەرگەن بەش - ئون پارچە كىتابى

ھەقىقەتەن قاتلاق ھالىتىدە تۈپلەنگەن كىتاب بولدى. لېكىن، كىتابپۈرۈشلاردا كۆرگەنلىرىم بولسا «قاتلاق»تىن قىلچە ئەسەر بولمىغان، تۆت ئەتراپى ياغاقتەك كېسىلگەن «تېكىرقاش» دېگەندەك كىتابلار. ئاخىرقى ھېسابتا، ئۇلار ئۈزۈل - كېسىل غەلىبە قىلغان. شۇڭا، جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىش كويىدا بولۇش ياكى جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىشكە ئالاقىدار ئىشلار ئۈستىدە باش قاتۇرۇش پۈتۈنلەي بىھۇدە ئىش ئىكەن، بېشىم قېتىپ قالدى، كارىۋىتىمدا، «گۈزەل سۈمرۈغ» ماركىلىق تاماكامنى چېكىپ ياتايمىكىن دەيمەن.

ئەسلىي گەپكە كېلەي. تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ دەستىدىن كىتاب - ژۇرناللار ۋاقىتلىق ئۆڭۈشسىزلىققا ئۇچراش بىلەنلا قالماستىن، بىزنىڭ كىتاب ئوقۇيدىغان ياشلىرىمىزمۇ ئۇنىڭ كاساپىتىگە ئۇچرىماقتا. يۇقىرىدا ئىنقىلابىي جايلاردىكى ئەدەبىيات «ئىنقىلاب!» دەپ توۋلاۋەرسە، ئاندىن «ئىنقىلابىي ئەدەبىيات» بولالايدىكەن دەپ ئېيتقانىدىم. مەن بىر ژۇرنالغا بېسىلغان مەلۇم بىر ماقالىنى كۆردۈم، ئاپتور ئاخىردا: بۇ ماقالىدە ئىنقىلاب توغرىسىدا سۆز ئېچىلمىدى، مۇشتەرىلەر ئالدىدا خىجىلمەن، خىجىلمەن، خىجىلمەن دەپ ئىزاھات بەرگەن. لېكىن «پارتىيىنى تازىلاش»تىن كېيىن توغرىدىن - توغرا «توۋلاش»تىن باشقا يەنە ھەددىدىن زىيادە ئەسەبىيلىكمۇ پەيدا بولدى. ئىنقىلابنى ئۆز لايىقىدا قىلىش كېرەكمىش، بەك ئاشۇرۇۋېتىشكە بولماسمىش، بەك ئاشۇرۇۋېتىلسە رادىكاللىققا ئوخشاپ قالارمىش، رادىكال بولۇپ كەتسە كوممۇنىستىك پارتىيىگە ئوخشاپ قالارمىش - دە، «ئەكسىلئىنقىلاب» بولۇپ قالارمىش. شۇڭا ھازىرقى «ئىنقىلابىي ئەدەبىيات» ئەنە شۇنداق جاھىل ئەكسىلئىنقىلاب بىلەن كومپارتىيىدىن ئىبارەت «ئەكسىلئىنقىلاب» ئوتتۇرىسىدا تۇرماقتا.

شۇنىڭ بىلەن «ئىنقىلابىي ئەدەبىيات» شۇنداق ئىككى خىل

خەۋپلىك مەخلۇق ئوتتۇرىسىدا تۇرسا، ئۆزىنىڭ ساپلىقىنى — توغرىلىقىنى — قانداق ساقلاپ قالالايدۇ، دېگەن مەسىلە كىشىنى چىقىدۇ. ئۇ ھالدا قىزىللىشىپ كېتىشكە يېقىن بىرىپ قالغان ئىدىيە ۋە ئەدەبىياتتىن، كەلگۈسىدە قىزىللىشىپ كېتىش خەۋپى بولغان ئىدىيە ۋە ئەدەبىياتتىن ساقلىنىشقا توغرا كېلەرمىش. مەسىلەن، ئەدەپ ئەقىدىلىرىگە ۋە ھازىرقى زامان ئەدەبىي تىلغا ھۇجۇم قىلىش ئەنە شۇنداق قىزىللىشىپ كېتىشكە مايىللىقىنىڭ ئالامەتلىرىمىش. چۈنكى كوممۇنىزمچىلار بارلىق كونا نەرسىلەرنى يارىتماسمىش، ھازىرقى زامان ئەدەبىي تىلى «يېڭى ياش» تىن باشلانغانمىش، «يېڭى ياش»نى بولسا، چىن دۇشيۇ چىقارغانمىش. بۇگۈن بېيجىڭدا مائارىپ ۋازارىتىنىڭ ھازىرقى زامان ئەدەبىي تىلىنى مەنئى قىلغانلىقى[121] توغرىسىدىكى خەۋەرنى كۆرۈپ، «تىل رېشتىسى»دا بەزى ھەسرەتلىك تەسىراتلار چىقىشى مۇمكىن دەپ ئويلىدىم، لېكىن، پەرۋا قىلمىدىم. ئىدىيىۋى ماقالىلەرنىڭمۇ ھەممىلا يەردە كانىيى بوغۇلۇۋاتسا، ھازىرقى زامان ئەدەبىي تىلى، بەدەۋى تىلى دېگەن بىرنېمىلەر قانچىلىك رول ئويناسۇن؟!

ئۇنداق بولسا تەبىئەت مەنزىرىسى ۋە ئىشق - مۇھەببەت توغرىسىدا يېزىلسا قانداق بولار؟ بۇمۇ بولمايدۇ. بۇ، «ئىنقىلاب» قىلمىغانلىق بولارمىش، «ئىنقىلاب قىلماسلىق» گۇناھ بولمىسۇن، توغرا ئەمەس - تە!

ھازىر جەنۇبتا «ئىنقىلابىي ئەدەبىيات» دېگەن بىرلا لىم كۆۋرۈك قالدى، شۇڭا سىرتتىن كەلگەن نۇرغۇن كىتاب - ژۇرناللار لىم كۆۋرۈكتىن ئۆتەلمەي، پولتۇڭلاپ سۇغا چۈشۈپ كېتىۋاتىدۇ.

ۋەھالەنكى، بۇنداق توغرىدىن - توغرا ۋارقىراشلارنىڭ ۋە ھەددىدىن زىيادە ئەسەبىيلىكلەرنىڭ تولىسى ئەمەلىيەتتە قوماندان قىلىچىنىڭ قوماندىسىغا قاراپ ھەرىكەت قىلماقتا. ۋەھالەنكى بۇ قىلىچ ئالدىغا، كەينىگە، ئوڭغا، سولغا پۇلاڭلاۋېرىدىغان بولدى.

نىشان قارار تاپقاندىن كېيىن ياخشىراق بولۇپ قالار، تاينىلىق «ياخشىراق»لا بولار، لېكىن ماھىيەتتە يەنىلا كانايدىن بوغماي قالمايدۇ، چۈنكى كانايدىن بوغۇش تۈگىمىدۇ.

يېقىندا گېزىتتە يۈي دافۇ[122] ئەپەندىگە تىل - ھاقارەت قىلىنغان بىر خەۋەرنى كۆردۈم، خەۋەردە ئۇنىڭ «كەلكۈن»[123] دە ئېلان قىلىنغان ماقالىسىنى توغرا نىيەت بىلەن يېزىلمىغان، خەنگۈغا مەدھىيە ئوقۇغان دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن «كەلكۈن» ژۇرنىلىنى سېتىۋېلىپ كۆرۈپ باقتىم، بىر قەھرىمانغا كونا پەدىدە چوقۇنۇش ھازىرقى زامان ئېقىمىغا مۇۋاپىق كەلمەيدۇ دېگەن گەپ تېخى باشقا، بىرەر يامان نىيەتنى بايقىيالمىدىم. بۇ مېنىڭ مەسلىگە قاراشتىكى نەزەر دائىرەمنىڭ ياش ئەدىبلەرنىڭكىدىن ناھايىتى كۆپ پەرق قىلىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. شۇڭا «تىل رېشتىسى» نىڭ چۈشىنىكسىز غايىب بولۇپ كەتكەنلىكى بەلكى ئۆزىمىزنىڭ چۈشىنىكسىز بولۇپ قالغانلىقىمىزدىن بولغاندۇ، تەكشۈرگۈچىلەر ئۈستىدىكى گەپ - سۆزلىرىم بولسا بىر خىيالىي رەنجىشتۇ.

145 - ساندىن كېيىنكىلىرى بۇ يەردە قولۇمغا تېگىۋاتىدۇ، يالغۇز شاڭخەيدىلا تۈتۈپ قېلىنىۋاتقان بولسا كېرەك. ھەقىقەتەن تۈتۈپ قېلىنغانلىرىمۇ ھۆرمەتلىك ۋۇ ئەپەندى بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولسا كېرەك. «يوقىتايلى!... يوقىتايلى!... قاتتىق جازالايلى!... قاتتىق جازالايلى!...» دېگەن سۆزلەر دەرۋەقە شۇ ئەپەندىنىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يېزىلغان، بۇ ھەقتە ئۇنىڭ ئاز - تولا مەسئۇلىيىتى يوق دېگىلى بولمايدۇ. لېكىن بىرمۇنچە ئىشلار ئۇنىڭ قولى بىلەن بولغان ئەمەس. جۇڭگودا قالتىس ئادەملەر (بۇ گۇاڭجۇدا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان سۆز؛ مەشھۇر ئەربابلار، ئىقتىدارلىق كىشىلەر، بايۇەچچىلەر ئەنە شۇنداق ئادەملەر قاتارىغا كىرىدىكەن) نىڭ ھەممىسى مۇشۇنداق تەقدىرگە قالىدۇ.

قانداق ئادەم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، قالتىس ئادەم بولغان

هامان ئۇنىڭ «قالتىس» لىقىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قارىماي، ئۇنىڭ ئەتراپىنى بىر توپ كىشىلەر سانجاق ئورنۇالىدۇ، شۇنىڭ بىلەن شۇ قالتىس ئادەم ئىچكى جەھەتتە پەيدىنپەي قاپاق باشقا ئايلىنىپ، قورچاق بولۇپ قالىدۇ؛ تاشقى جەھەتتە كىشىلەرگە مەلۇم بولىدىغىنى شۇ قالتىس ئادەمنىڭ ئەسلىي قىياپىتى ئەمەس، بەلكى ئەتراپىنى قورشاپ تۇرغۇچىلارنىڭ بۇرمىلاپ كۆرسىتىشى بىلەن ھاسىل بولغان خىيالىي كۆلەڭگە بولىدۇ. خىيالىي كۆلەڭگىنىڭ قانداق بولۇشى، قورشاپ تۇرغۇچىلارنىڭ ئۇچ قىرلىق ئەينەك ياكى ئېگىز - پەس كۆرسىتىدىغان ئەينەك ئىكەنلىكىگە باغلىق. مۇبادا بىرەر پۇرسەت تېپىپ، ھېلىقى قالتىس ئادەمگە يېقىنلىشىپ بارالىساق، قورشاپ تۇرغۇچىلارنىڭ ئەپت - بەشىرىسىنىڭ ۋە سۆز - ھەرىكەتلىرىنىڭ باشقىلارغا مۇئامىلە قىلغان چاغدىكىدىن قانداق پەرق قىلىدىغانلىقىنى بايقۇالالايمىز. بىز سىرتتا بىرەر قالتىس ئادەمنىڭ مۇخلىسلىرىنىڭ گىدىيىپ يۇرگەنلىكىنى كۆرسەك، دەرھال شۇ قالتىس ئادەم مۇشۇنداق ئادەملەرگە ئامراق بولسا كېرەك، دېگەن قاراشقا كېلىمىز، ئەمەلىيەتتە خاتالىشىمىز. چۈنكى ئۇنداق ئادەملەر قالتىس ئادەملەرنىڭ ئالدىدا نازاكەتلىك، سەمىمىي، ناھايىتى مېھرىبان، گەپ قىلغاندا دۇدۇقلاپ، يۇزلىرى قىزىرىپ كېتىدىغان قىياپەتتە كۆرۈنىدۇ. گەپنىڭ راستىنى ئېيتقاندا، پېقىر «جاھانساز چال» مۇ بەزىدە شۇنداق ئادەملەرنى خېلى يامان ئەمەس ئىكەن دەپ ئويلاپ قالىمەن.

لېكىن، ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلسە - كەلمەس مۇغەمبەرلىك ۋە ئۆتۈپ كەتكەن تەخسىكەشلىك پەيدا بولىدۇ - دە، شور پېشانە ئادەملەر بارمۇ، كىتاب - ژۇرناللار، ئۆسۈملۈك ۋە مىنېرالار بارمۇ، ھەممىسى بالا - قازاغا ئۇچرايدۇ، لېكىن ھېلىقى قالتىس ئادەم بۇنى بىلمەيدۇ. بېيجىڭدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن خەۋىرى بار كىشىلەر يۇەن شىكەي پادىشاھ بولغان ۋاقتىتىكى ئىشلارنى

ئېسىدە قالدۇرغان بولۇشى كېرەك! يۇەن شىكەي گېزىت كۆرمەكچى بولسا، ئەتراپىدىكىلەر گېزىتنىمۇ ئۇنىڭغا ئالاھىدە باستۇرۇپ بەرگەنكەن، ئەسلىي ماقالىدىكى بەزى سۆزلەرنى خەلق پىكرىنى تامامەن ھمايە قىلىدىغان پىكىرگە، جامائەتچىلىك بىردەك قوشۇلغان پىكىرگە ئۆزگەرتىپ كۆرسەتكەنكەن. سەي سۇڭبو[124] يۇنەندە قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن چاغدىلا، «ئاپلا!» دەپ قېلىپ، بىر ئولتۇرۇشىدا 20 ھورنانىنى يەپ قويغىنىنمۇ سەزمەي قالغانكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ «ئويۇنى» تۈگەپ، يۇەن شىكەي «دارىلباقاغا رېھلەت قىلغان» ئىكەن.

ئەتراپىغا ئولىشۇالغانلارمۇ يېقىلغان بۇ پور سۆگەتتىن ئۆزىنى تارتىپ، باشقا بىر يېڭى قالتىس ئادەمنى ئىزدەشكە كېتىشكەنكەن.

مەن «ئەتراپىغا ئولىشىش توغرىسىدا يېڭى مۇلاھىزە» سەرلەۋھىلىك بىر پارچە ماقالە يېزىپ، ئاۋۋال ئولىشىش ئۇسۇلىنى، ئاندىن كېيىن جۇڭگونىڭ ھەمىشە كونا ئىزدا مېڭىۋېرىشىگە شۇنداق ئولىشۇىلىشىنىڭ سەۋەبچى بولۇۋاتقانلىقىنى، چۈنكى قالتىس ئادەملەر بەزىدە رونىاق تېپىپ، بەزىدە ھالاك بولۇپ تۇرسىمۇ، ئەتراپىغا ئولاشقۇچىلارنىڭ ھامان ئۆز پېتى قېلىۋېرىدىغانلىقىنى، ئاندىن كېيىن ئەگەر قالتىس ئادەملەر ئولاشقۇچىلاردىن ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقالىسا، جۇڭگونىڭ نىجات تېپىش ئىمكانىيىتى ھەرھالدا بارلىققا كېلىدىغانلىقىنى، ئاخىردا، ئولىشىشتىن قۇتۇلۇش چارىسىنى بايان قىلىش ئارزۇسىغا كەتكەندىم، لېكىن ئولىشىشتىن قۇتۇلۇشنىڭ بىرەر ياخشى چارىسىنى تاپالمىغاچقا، يېڭى مۇلاھىزەمنى يېزىشقا پېتىنالمىدىم.

ۋەتەنپەرۋەرلەر، ئىنقىلابىي ياشلار، مېنى قۇرۇق پىلان كۆرسىتىشكە خۇشتار ئىكەن، ماۋزۇسىنى كۆرسىتىپ قويۇپ ماقالە سىنى يازمايدىكەن، دەپ قالماڭلار. باش قاتۇرۇپمۇ كۆردۈم ۋە

ئىككى چارىنى ئويلاپ تاپتىم، لېكىن قايتا ـ قايتا ئويلانسام، بۇنىڭ ھەر ئىككىلىسى ئەسقاتمايدىكەن. بىرىنچىدىن، قالتىس ئادەملەر تاشقىرىدىكى ئەھۋاللارنى كۆزىتىش ئۈچۈن چىققاندا، ئالـدى بىلەن «يول تازىلىتىش»[125] قا بېرىلمەسلىكى كېرەك. لېكىن «يول تازىلىتىش» قا بېرىلمىگەن تەقدىردىمۇ، كۆپچىلىك قالتىس ئادەمنى كۆرگەن ھامان ئەسلىدىكى ئەھۋالنى ئۆزگەرتىۋەتـسە، قالتىس ئادەم ئەينەن ئەھۋالنى كۆرەلمەسلىكى مۇمكىن. ئىككىنچىدىن، ھەر خىل ئادەملەر بىلەن كەڭ ئۇچرىشىشى، ئەترايپىغا ئولىشىۋالغان بىرقانچە ئادەم ئىچىدىلا تۇرۇۋەرمەسلىكى كېرەك. لېكىن كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھېلىقى بىر توپ كىشى ئۈستۈنلۈك قازىنىپ كېتىدىكەن، ئاخىر، ئۈستۈنلۈك قازانغان ھېلىقى بىر توپ تەخسىكەشلەر قۇدرەت تېپىپ كەتسىمۇ، يەنە بەربىر بۇرۇنقى تەقدىردىن قۇتۇلغىلى بولمايدىكەن: قالتىس كىشىـى دارىلباقاغا رىھلەت قىلىدىكەن.

دۇنيانىڭ ئىشى دەۋر قىلىپ تۇرىدۇ. لېكىن، «تىل رىشتىـسى» بۇ يىل جەنۇبتا يېڭىچە مۇئامىلىگە ئۇچرىغاندەك ئالاھىدە پەشۋا يەۋاتىدۇ، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ مېنىڭچە، بۇنىڭغا جاۋاب بېرىش ئاسان.

«ئىنقىلاب تېخى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشمىدى» — بۇ، بۇ يەردە دائىم ئۇچراپ تۇرىدىغان شوئار. بىراق، مېنىڭچە بۇ كەمـتەرلىك بىلەن قىلىنغان سۆز بولۇپ قالغاندەك تۇرىدۇ. ئارقا سەپتىكى خېلى كۆپ كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە «ئىنقىلاب مۇۋەپپەقـىيەتكە ئېرىشتى» ياكى «مۇۋەپـپەقىيەتكـە ئېرىشىش ئـالدىدا تۇـرىدۇ». دېمەك، مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن ياكى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىش ئالدىدا تۇرغانىكەن، ئۇلار ئۆزلىرى ئىنقىلابچى بولغاچقا، ئىككىنچى تۇرلۇك قىلىپ ئېيتقاندا، جۇڭگونىڭ ئىگىسى بولغاچقا، ھەممە ئىشنى باشقۇرۇش ھوقۇقىغا ۋە مەجبۇرىيىتىگە

ئىگە ـ دە. گېزىت ـ ژۇرناللار كىچىك ئىشلار بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ باشقۇرۇش دائىرىسىگە كىرىدىغانلىقى تەبىئىي. قىزىللىشىپ كېتىشكە يېقىنلىشىپ قالغانلىرىنىغۇ گەپ ـ سۆزسىز باشقۇرىدۇ، ياراشمايدىغان گەپلەرمۇ «ئەكسىلئىنقىلاب» قا ئوخشاپ قالغاچقا، ھېچبولمىغاندا، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىدۇ. «تىل رىشتىـسى» نىڭ بەزى ئىشلارغا پىسەنت قىلمايدىغان مىجەزى بار، شۇڭا ئۆزى كىچىك بولسىمۇ، ئىز ـ دېرەكسىز يوقىلىپ كېتىشتىن خالىي بولالمايۋاتىدۇ.

9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى.

«ئادالەت» نىڭ بار يېرى[126]

گۇاڭجۇدا بىر «ئالىم» : «لۇشۇننىڭ سۆزلىرى تۈگەپ قالدى، «تىل رىشتىسى» نى ئوقۇشنىڭ ھاجىتى قالمىدى» دەپتۇ. بۇ — راست گەپ، مېنىڭ سۆزۈم تۈگەپ قالدى، بۇلتۇر سۆزلەگەنلىرىم بۇ يىلغىمۇ يارايدۇ، كېلەر يىلغىمۇ يارىشى مۇمكىن. لېكىن، شۇ سۆزلىرىمنىڭ ئون - يىگىرمە يىلغىچە ياراپ قالماسلىقىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمەن. ئەگەر ئۇنداق بولمايدىغان بولسا، مەن ئۆزۈم ئۆزۈمدىن ئارلانسامۇ، لېكىن جۇڭگو تۈگىشىپ كېتىدۇ.

ئادالەت بىلەن ھەقىقەتنى «پاكزادە - ئالىيجاناب» لار ئېلىپ كەتتى، شۇڭا مەندە ھېچ نەرسە قالمىدى. بۇ سۆزنى بۇلتۇر ئېيتقانىدىم، بۇ يىلمۇ ھەقىقەتەن شۇنداق. ماڭا ھېچ نەرسە قالمىغان بولسىمۇ، لېكىن ھەرقانداق گادايى پۇلنى ئەس - يادىدىن زادىلا چىقىرالمىغاندەك، ئۇنىڭ كويىغا چۈشكىنىم چۈشكەن.

سۆزمۇ تۈگەپ قالغىنى يوق. بۇ يىل ئادالەتنىڭ بار يېرىنى تاپتىم. تاپتىم دېيىشكە مۇمكىن بولمىسا، ئىسپاتلىدىم دېيىشكە بولار. بېيجىڭدىكى مەركىزىي باغچىدا ئاق تاشتىن ياسالغان، ئۇسىتىگە «ئادالەتنىڭ غەلىبىسى»[127] دېگەن سۆز چوڭ خەت بىلەن ئويۇلغان بىر مۇنار تۇرمامدۇ؟ yes[128]، ئەنە شۇنىڭ ئۆزى. بۇ سۆز «ئادالەتچىلەرنىڭ غەلىبىسى» دېگەن مەنىنى ياكى «غالىبلار ئادالىتى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

ھۆكۈمران دۈەن چىرۇي[129] نىڭ ياساۋۇللىرى بار، «گۈ-

تۇڭ ئەپەندى» ھۆكۈمەتكە رىياسەتچىلىك قىلدى، ئەنە شۇ چاغدا تەلەپنامە سۇنغان ئوقۇغۇچىلارنى ئوققا تۇتۇپ مەغلۇپ قىلىپ، ئۆزلىرى غەلىبە قىلدى، شۇنىڭ بىلەن شەرقىي جىشياڭ كوچىسىدىكى «پاكزادە - ئالىيجاناب» لارنىڭ «ئادالەت» لىرى روناق تاپتى. ھۆكۈمران ئۆزىنى دالدىغا ئالغاندىن كېيىن، «گۇتۇڭ ئەپەندى» «تەختتىن چۈشكەن» دىن كېيىن — ئوھو، ماڭا كۆرۈڭ — ئادالەتمۇ سولىشىپ، سۇغا چىلىشىپ قالدى. نەگە كەتتى؟ توپ - زەمبىرەكلەر لوڭقىغا ئوق چۈشۈرۈش ئۇستىدىن غەلىبە قىلدى[130]، ھە، تېپىشتى، جەنۇبتا ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن جەنۇبقا مېڭىشتى...

شۇنداق قىلىپ، «پاكزادە - ئالىيجاناب» لار يەنە ئۇزۇندىن بۇيان ئۇچرىشالمىغان «ئادالەت» بىلەن ئۇچراشتى.

«ھازىرقى زامان ئەنزارى» نىڭ 1000 دوللار يارەم ئالغانلىقى توغرىسىدا بىر ئېغىزمۇ سۆز قىلىپ باقمىغانىدىم، «سەركەردە» نىڭ مېنىمۇ چىشلەپ تارتىپ ھاقارەتلىگەنلىكى[131] ئېھتىمال، مېنى «سەردار» دەپ ئويلىغانلىقىدىن بولسا كېرەك. گەپ قىلسامۇ ھاقارەتلىگەنىكەن، گەپ قىلمىسامۇ ھاقارەتلىگەنىكەن، بىر رومكا مەي جوۋا قىلىپ تۇرۇپ سوراپ باقاي: سىلەر، ئۆزۈڭلارنى «ھازىرقى زامانچى» دەپ ئاتىۋالغانلار، بۇ يىل پىلانىڭلارنى ئۆزگەرتىپ باشقىچە بىر ھەرىكەتكە ئۆتۈپ، يېڭى غالىبلارنىڭ يارەم پۇلىنى ئالدىڭلارمۇ؟

شۇنىمۇ سوراپ كۆرەي: «ئادالەت» لىرىڭلارنىڭ بىر جېڭى زادى نەچچە پۇل؟

بەتبەختلىك گۇناھى[132]

بۇ — بىر خىل يېڭى «جاھانسازلىق».

قانۇندىكى بىرمۇنچە گۇناھ - بەتنامىلارنىڭ ھەممىسى رەڭۋاز-لىقتىن ئىبارەت بولسا كېرەك. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بەتبەختلىك گۇناھى دەپ يەكۈنلەش مۇمكىن.

مەسىلەن، بەزى ئادەملەر ئۆزىدىن ئىلگىنىپ، ئۇنى يامان كۆرۈپ، خورلۇققا قالدۇرماقچى بولسا، ئەنە شۇنداق ئۇسۇل-نى قوللىنىدۇ. ئەگەر گۇناھجۇدا بولسا، ئۇنىڭ ئۇستىگە «پارتىيە-نى تازىلاش»تىن ئىلگىرىكى چاغ بولسا، ئۇنى ھۆكۈمەتسىزلىك تەرەپدارى دەپ ئاستىرتىن ئىغۋا تارقىتىۋېرىدۇ. شۇنداق ئىكەن، كوممۇنىستىك ياشلارنى «ئەكسىلئىنقىلابچى»، گۇناھكار دەيدىغان-لىقى تۇرغان گەپ. «پارتىيىنى تازىلاش»تىن كېيىنكى چاغ بول-سا، ئۇنى CP چى ياكى CY چى دەيدۇ، بۇنىڭغا دەلىل تاپالمىسا، «كوممۇنىستېپەرەس» دەپ بوھتان قىلىدۇ. شۇنداق ئىكەن، پارتى-يىنى تازىلاش ھەيئىتى[133] نىڭ ئۇنى «ئەكسىلئىنقىلابچى»، گۇ-ناھكار دەيدىغانلىقى تۇرغان گەپ. بۇنىڭغا ئامال تاپالمىسا، باشقا باھانىلەرنى تېپىپ قانۇنغا مۇراجىئەت قىلىدۇ، لېكىن بۇنداق قىلىشى بىرئاز تەسرەك.

مەن ئىلگىرى بەزى ئادەملەر گۇناھى بولغاچقا ئېتىلىدۇ ياكى تۇرمىگە تاشلىنىدۇ دەپ ئويلاپ يۈرەتتىم. ئەمدى بىلدىمكى، ئۇ-لارنىڭ بىرمۇنچىسى ئاۋۋال بەزى ئادەملەرنىڭ نەزىرىدە «بەتبەخت»

بولغانلىقى ئۈچۈن، ئاخىر گۇناھلىق بولۇپ قالىدىكەن.

گۇناھكارلارنىڭ بىرمۇنچىسىنى «بەتبەخت ئادەم» دەپ ئېيى-تىشقا توغرا كېلەرمىش.

9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى.

«ئويلىمىغان يەردىن»[134]

يۇخىڭ ئەپەندى مېنىڭ گەپ قىلماس بولۇپ قالغانلىقىمغا ھەيران بولۇپ، «شىمال يېڭىلىقلىرى» ژۇرنىلىغا ماقالە يازغانىكەن، ئۇنىڭغا ئوچۇق خەت بىلەن جاۋاب يازدىم، لېكىن كۆڭلۈمدىكى سۆزلىرىمدىن ئېيتقانلىرىمۇ بار. بۇمۇ بىر خىل يېڭى «جاھانساز» لىقىم.

مېنىڭ پارچە تەسىراتلىرىم دائىم تىل - ھاقارەتتىن خالىي ئەمەس. لېكىن بۇ يىل شۇنى بىلىپ قالدىمكى، مېنىڭ تىل - ھاقارەتلىرىم ھاقارەتلەنگۈچىلەرگە ئومۇمەن پايدىلىق ئىكەن.

ئېلان قىلىنسا، ھەممىگە ئايان بولىدىغانلىقىدا گەپ يوق. يەنە:

1. جاھاندا مېنى يامان كۆرىدىغانلار كۆپ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ھاقارەتلىگەن بىرەر ئادەم مېنى يامان كۆرىدىغان بىرەر ئادەمنى قۇتراتىپ، مېنىڭ پارچە تەسىراتلىرىمنى ئوتتۇرىغا ياىدىغان بولسا، شۇ تەسىراتلىرىم ئۈلارغا «قەبرىستانلىق ئەھدىنامىسى» بولۇپ بېرىدۇ - دە، شۇنىڭ بىلەن ئۈلار «نىيىتىمىز بىر ئىكەن»، «دىلداش ئىكەنمىز» دەپ، «بىر - بىرىگە قارىشىپ خۇشاللىقتا كۈلۈشىدۇ».

2. بىر ئادەم بىر ئىشنى قىلىۋاتقان بولسا، ئۇ ئىشنى قامىلاشتۇرۇپ قىلالماسلىقى تەبىئىي دەيلى، لېكىن مەن بىرنەرسە دەپ ئېغىز ئېچىپ قويسام، ئۇنىڭ ئەيىبىنى ماڭا دۆڭگەپ قويۇشى مۇمكىن. مەكتەپنى باشقۇرۇش ئىشىنى مىسال قىلاي: مۇئەللىم

تاپالمىسا، بۇنىڭغا لۇشۈننىڭ غەيرىتى - شىكايىتى زامىن بولدى دەيدۇ. ئوقۇغۇچىلار ئاز - پاز چاتاق چىقارسىمۇ، بۇنىڭغا لۇشۈننىڭ كوتۇلدىغانلىقى سەۋەب بولدى دەيدۇ. لېكىن شۇ ئادەمنىڭ ئۆزى بولسا، ئۆزىگە داغ تەگكۈزمەي بىر چەتكە چىقىۋالىدۇ.

مەن ئىسا[135] ئەلەيھىسسالامنى دورىمىغان تۇرسام، باشقىلارنىڭ ھېسابىغا دارغا مىخلىنىشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟!

«سۈت بىلەن كىرگەن خۇي جان بىلەن چىقىدۇ.» بۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئېغىز ئېچىشىم مۇمكىن. لېكىن، بۇ ھەقتە «يېڭى قانۇن» تۇزۇۋالدىم، ئىلگىرى ئېيتقان «سەركەردە» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، يېڭىلىرىنىڭ ئەينى ئىسىم - فامىلىسىنى بۇنىڭدىن كېيىن ئوچۇق يازماي، پەقەت «بىر ئادەم»، «مەلۇم ئالىم»، «مەلۇم پروفېسسور»، «مەلۇم ئەپەندى» دەپلا يازىمەن. شۇنداق قىلسام، شۇ كىشىلەر بۇ نامىلاردىن پايدىلىنىش ۋاقتىدا ھەرھالدا بىرئاز كۇچ سەرپ قىلىدۇ، ئاۋۇال ئىزاھلاشقا مەجبۇر بولىدۇ.

«تىل - ھاقارەت»نى يامان دەپ ئويلايدىغاندۇرسىز، ئۇنىڭ بەزىلەرگە پايدىسى بار. ئىنسانىنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ. سودىگەرلەر ھەتتا ئادەمنى چېقىپ ئۆلتۈرەلەيدىغان زەھەرلىك يىلاننىمۇ ھاراقتا چىلاپ، «ئۇچ يىلان ھارىقى»، «بەش يىلان ھارىقى» دەپ پۇل قىلىدۇ.

مانا بۇ چارە «ئېلىشىش»قا قارىغاندا كۆپ ئۇنۇملۇك بولۇپ، مېنى پارچە تەسىرات يېزىشقا پېتىنالمايدىغان قىلالايدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، يەنە بىر قېتىم يازاي، «پارچە تەسىرات يېزىشقا پېتىنالمايدىغان قىلالايدۇ» غان پارچە تەسىرات يازاي.

يېڭى دەۋردىكى جازانىخورلۇق[136]

يەنە بىر يېڭى «جاھانساز[137] لىق» بار ئىكەن.

ئىلگىرى، جازانىخورلۇق قىلمىغان ئادەم پۈلسىز ئىش قىلالمايدۇ، دەپ ئويلايتتىم. يېقىندىن بۇيان بىلدىمكى، ئۇلارغا پۇل بولمىسىمۇ بولىدىكەن. «يېڭى دەۋر» دە بىر خىل مەنىۋى كاپىتالىست بار ئىكەن.

ئەگەر جۇڭگونى چۆلگە ئوخشايدۇ دەيدىكەنسىز، ھېلىقى كاپىتالىست پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، مانا مەن بولسام بۇلاق دەپ ئالدىڭىزغا كېلىدۇ. ئەگەر جەمئىيەتنى مۇزدەك سوغۇقلىشىپ كەتتى دەيدىكەنسىز، ئۇ، مانا مەن ئىسسىق، دەيدۇ. ئەتراپ قاراڭغۇلىشىپ كەتتى دەيدىكەنسىز، ئۇ: مانا مەن بولسام قۇياش، دەيدۇ.

ئىخ! دۇنيادىكى چىرايلىق ژۇئسكىلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇ ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالغان، ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋېلىش بىلەنلا توختاپ قالامدۇ؟ ياق، ئۇ تېخى سىزگە شىپالىق بېرىدۇ، ئىسسىقلىق بېرىدۇ، ئۇستۇېشىڭىزغا نۇر سېپىدۇ. چۈنكى، ئۇ بۇلاق، ئىسسىقلىق، قۇياش - دە!

بۇ كاتتا ئېھسان!

يالغۇز بۇلا ئەمەس، سىزنىڭ ئاز - تولا مال - مۈلكىڭىز بار ئىكەن، ئۇنى شۇ كاپىتالىست ئىنئام قىلىپ بەرگەنمىش. قانداقسىگە؟ چۈنكى ئەگەر ئۇ كومۇنىزمنى تەرغىب قىلغان بولسا، سىزنىڭ مال - مۈلكىڭىز ئومۇمنىڭ ئىختىيارىغا ئېلىنغان

بولاتتى، لېكىن ئۇ تالانت ئىگىسى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىنقىلابچى، نۇرغۇن ئاياللار ئۇنىڭغا تەلمۈرىدۇ، ئەگەر ئۇ: «كەل!» دېسىلا، ھەممىسى ئۇچقاندەك ئېتىلىپ كېلىدۇ، سېنىڭ مەھبۇبەڭمۇ شۇلار بىلەن بىللە ئۇچىدۇ، لېكىن ئۇ: «كەل!» دېمىگەن، شۇنىڭ ئۇچۇن سەن ھازىرقى مەھبۇبقا مۇيەسسەر بولۇپ قالغان. دېمەك، ئۇنىمۇ شۇ كاپىتالىست ساڭا ئىنئام قىلىپ بەرگەن.

مانا بۇمۇ بىر كاتتا ئېھسان!

تېخى بۇلا ئەمەس! ئۇ سېنىڭ يېنىڭغا بارسا ھەر قېتىم بىر پاتمان خەيرخاھلىقنى ئالغاچ بارىدۇ. 100 قېتىم بارسا 100 پاتمان ئالغاچ بارىدۇ — سېنىڭ بۇنى چۈشەنمەسلىكىڭ مەنىۋى كۆزۈڭنىڭ يوقلۇقى — بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن پايدا ئۇستىگە پايدا قوشۇلۇپ، ئىككى - ئۈچ يۈز پاتمان بولىدۇ....

ئوھو! بۇمۇ بىر كاتتا ئېھسان!

ئاخىر، ھېساب - كىتابى بولىدۇ. ئىش چاتاق، شۇنچە كۆپ كاپىتال بىر ژۇجاننى سېتىۋېلىشقا يارىمامدۇ؟ لېكىن، ئىنقىلابچىنىڭ قورسىقى كەڭ، ئۇ ئۆزىنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن سەندىن ئازغىنا ياندۇرۇق تەلەپ قىلىدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنى پايدىلىنىشىمۇ دېمەيدۇ، پەقەت «يارەدەم» دەيدۇ.

ئەگەر قولۇڭدىن كەلگىنىچە «يارەدەم» لەشمەيدىكەنسەن، گۇناھنىڭ يوغىنىغا قېلىشىڭ تۇرغان گەپ. ئاۋۋال ۋاپاغا جاپا قىلدى دېگەن گۇناھىڭنى ئالەمگە يايىدۇ. بۇنىڭ بىلەنلا توختاپ قالماي، يەنە دەپتەرگە بىرمۇنچە گۇناھىڭنى يازىدۇ، ئۇلارنىمۇ يېيىۋېتىدىغان بولسا، «يەر بىلەن يەكسان» بولغىنىڭ شۇ. «يەر بىلەن يەكسان» بولماي دېسەڭ، بۇنىڭ ئۈچۈن بىرلا يول بار: دەرھال «يارەدەملىشىپ»، گۇناھىتىن ئۆزۈڭنى ساقىت قىل.

لېكىن، بەختكە قارشى «يېڭى دەۋرنىڭ ياشلىرى» نىڭ يېنىدا يوشۇرۇن تۇرغان بىرمۇنچە ھېساب - كىتابنى كۆرۈپ قالدىم،

ۋەھالەنكى ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ «يەر بىلەن يەكسان» بولۇشىدىن ناھايىتى قاتتىق ۋەھىمىگە چۈشمەكتە.

شۇنىڭ ئۈچۈن يەنە بىر يېڭى «جاھانسازلىق»نى تاپتىم: ئىشكىنى تاقاپ، ھاراق بوتۇلكىسىنىڭ ئاغزىنى بېكىتىپ، پوپكىنى قولتۇققا چىڭ قىسىش كېرەك. مانا بۇ ئىش ماڭا شىپالىق، ئىسسىقلىق ۋە نۇر بېرىدۇ. دېمەك، مېنىڭ كۆزۈم ماددىدا.

9 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى.

ۋېي، جىن دەۋرلىرىدىكى ئۇسلۇب ۋە ئەسەرلەر بىلەن دورا ھەم ھاراقنىڭ مۇناسىۋىتى(138)

— 9 ـ ئاي ئىچىدە گۇاڭجۇدا ئۆتكۈزۈلگەن يازلىق تەتىلدىكى ئىلمىي نۇتۇق يىغىنى(139) دا سۆزلەنگەن

بۈگۈن مانا مۇشۇ قارا تاختىغا يېزىلغان تېما ئۈستىدە سۆزلەيمەن.

جۇڭگونىڭ ئەدەبىيات تارىخىنى تەتقىق قىلىش ھەقىقەتەن ئاسان ئەمەس، قەدىمكىنى تەتقىق قىلىشقا، ئەپسۇسكى، ماتېرىيال ناھايىتى ئازلىق قىلىدۇ، ھازىرقىسىنى تەتقىق قىلىشقا بولسا، ماتېرىيال بەك كۆپ. دېمەك، ھازىرغىچە جۇڭگودا مۇكەممەلرەك ئەدەبىيات تارىخى مەيدانغا كېلەلمىدى. بۈگۈن سۆزلىنىدىغان تېما ئەدەبىيات تارىخىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، بۇ جەھەتتىمۇ ماتېرىيال ناھايىتى ئاز بولغاچقا، تەتقىق قىلىشتا خېلى تەس جايلار ئۇچرايدۇ. چۈنكى مەلۇم دەۋرنىڭ ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلماقچى ئىكەنىز، ئەقەللىيسى، يازغۇچىنىڭ مۇھىتى، كەچۈرمىشلىرى ۋە ئەسەرلىرىدىن خەۋەردار بولۇشىمىز لازىم.

خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى، ۋېي سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرى ناھايىتى مۇھىم دەۋرلەر، بۇ دەۋرلەردە ئەدەبىيات ساھەسىدە زور ئۆزگىرىشلەر بولىدى، چۈنكى بۇ دەل سېپرىق

ياغلىقلىقلار[140] ۋە دۇك جۇ[141] مالىمىنىدىن كېيىنكى، يەنە كېلىپ پىرقىۋازلار بەندى[142] دېگەن ماجىرادىن كېيىنكى مەزگىل ئىدى. شۇ چاغدا ساۋ ساۋ[143] ئوتتۇرىغا چىققان — بىراق بىز ساۋ ساۋغا توختالساق، دەررۇ «ئۇچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە»[144] ئېسىمىزگە چۈشىدۇ، چاڭچىلە سەھنىلىرىدە ئۇچراپ تۇرىدىغان ئالا - بۇلا يۇزلۇك مەككار (ھەييار) ۋەزىر تېخىمۇ ئېسىمىزگە چۈشىدۇ، لېكىن سەھنىدىن كۆرۈش ساۋ ساۋنى كۆزدە تۇتىنىڭ ھەقىقىي ئۇسۇلى ئەمەس. ئەمدى بىز تارىخقا نەزەر سالىدىغان بولساق، تارىختىكى يازما خاتىرىلەر ۋە ھۆكۈملەرمۇ گاھىدا ئانچە ئىشەنچلىك چىقماي قالىدۇ، ئۇنىڭدا ئىشەنگىلى بولمايدىغان جايلار ناھايىتى كۆپ، چۈنكى قايسىبىر سۇلالە ئۇزۇنراق دەۋر سۈرگەن بولسا، ئۇنىڭدا ياخشى ئادەملەرنىڭ مۇقەررەر كۆپ بولىدىغانلىقى، قايسىبىر سۇلالە قىسقىراق دەۋر سۈرگەن بولسا، ئۇنىڭدا ياخشى ئادەم يوق دېيەرلىك ئىكەنلىكى ئادەتتە بىزگە مەلۇم. نېمىشقا شۇنداق؟ سۈرگەن دەۋر ئۇزۇن بولسا، تارىخ يازغۇچى شۇ سۇلالىنىڭ ئادىمى بولسا، ئەلۋەتتە ئۇلار ئۆز سۇلالىسىنىڭ ئەربابلىرىنى ماختاپ ئۇچۇرىدۇ؛ سۈرگەن دەۋرى قىسقا بولسا، تارىخ يازغۇچى باشقا سۇلالىنىڭ ئادىمى بولسا، ئۇ ئۆزگە سۇلالىنىڭ ئەربابلىرىنى خالىغانچە كەمسىتىدۇ، شۇڭا يازما تارىخلاردا چىن سۇلالىسى دەۋرىگە دائىر بىرەر - يېرىمۇ ياخشى ئادەم تېپىلمايدۇ، ساۋ ساۋنىڭمۇ تارىختا ھۆكۈم سۈرگەن ۋاقتى ناھايىتى قىسقا بولغاچقا، ئۇمۇ كونا ئۇدۇمدىن، يەنى كېيىنكى دەۋردىكى كىشىلەرنىڭ غەيۋەتلىرىدىن خالىي بولۇپ كېتەلمىدى. ئەمەلىيەتتە، ساۋ ساۋ ناھايىتى قابىل ئادەم ئىدى، كەم دېگەندە باتۇر ئىدى، مەن ساۋ ساۋچى بولمىساممۇ، لېكىن قانداق بولمىسۇن، ئۇنىڭغا ناھايىتى قايىلمەن.

شۇ دەۋرنىڭ ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىش ھازىر ئاسانراق،

چۈنكى بەزىلەر بۇ جەھەتتىكى خىزمەتلەرنى ئىشلەپ قويغان: ئەدەبىي توپلام جەھەتتە، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى يەن كېجۇ[145] تۈزگەن «ئەڭ قەدىمكى دەۋر، ئۇچ دەۋر، چىن، خەن، ئۇچ پادىشاھلىق، جىن ۋە جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرلىرىدىكى ئەسەرلەر مەجمۇئەسى» بار. بۇنىڭدىن بىزگە ئەسقاتىدىغانلىرى «خەن دەۋرىدىكى ئەسەرلەر مەجمۇئەسى»، «ئۇچ پادىشاھلىق دەۋرىدىكى ئەسەرلەر مەجمۇئەسى»، «جىن دەۋرىدىكى ئەسەرلەر مەجمۇئەسى».

شېئىرىيەت جەھەتتە، دېڭ فۇباۋ[146] تۈزگەن «خەن، ئۇچ پادىشاھلىق ۋە جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرلىرىدىكى شېئىرلار مەجمۇئەسى» بار. دېڭ فۇباۋ تېۋىپ، ھازىر تېخى ھايات.

شۇ دەۋردىكى ئەدەبىي ئەنزارلار توپلىمىدىن لىيۇ شىپېي[147] تۈزگەن «جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا قەدىمكى زامان ئەدەبىياتى تارىخى» بار. بۇ بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ كونسپېكتى، لىيۇ ئەپەندى ۋاپات بولغان؛ بۇ كىتابنى بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشر قىلغان.

يۇقىرىقى ئۇچ كىتاب تەتقىقات خىزمىتىمىزگە كۆپ ياردەم بېرىدۇ ۋە بىزنى شۇ دەۋردىكى ئەدەبىياتنىڭ ھەقىقەتەن باشقىچە تۈسته ئىكەنلىكىنى بىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ.

بۇگۈنكى سۆزۈمدە لىيۇ ئەپەندى كىتابتا تەپسىلىيەرەك توختالغان جايلارنى قىسقىراق سۆزلەيمەن؛ لىيۇ ئەپەندى قىسقىراق توختالغان جايلاردا تەپسىلىيەرەك توختىلىمەن.

دۇك جۇدىن كېيىن ھاكىمىيەتنى ساۋ ساۋ چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان. ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنىڭ بىرىنچى خۇسۇسىيىتى جازا قانۇنىغا چوقۇنۇشتىن ئىبارەت ئىدى. چىقارغان قانۇنلىرى ناھايىتى قاتتىق ئىدى، چوڭ مالماندىن كېيىن ھەممىلا كىشىنىڭ پادىشاھ بولغۇسى، ئىسيان كۆتۈرگۈسى كەلگەنلىكىدىن، ساۋ ساۋ شۇنداق قىلىشقا توغرا كەلگەن. ساۋ ساۋنىڭ ئۆزىمۇ: «مەن بول-

مىغان بولسام، قانچىلىك ئادەم ئۆزى بەگ - ئۆزى خان بولۇۋالاتتىكەنتاك!»[148] دېگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ گېپى يالغان ئەمەس ئىدى. دېمەك، ئۇنىڭ تەسىرى ماقالىلەرگىمۇ ئۆتۈپ، ئەدەبىياتتا ئېنىق - چۈسلۇق ئۇسلۇبى شەكىللەندى. بۇ، ماقالىنى ئىخچام، پۇختا، ئۇقۇملۇق يېزىش، دېگەن سۆز.

بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر خۇسۇسىيىتى: ھېيىقماسلىق. ئۇ نېمە ئۈچۈن ھېيىقماسلىقنى تەلەپ قىلدى؟ دەرۋەقە، بۇ شۇ چاغدىكى ئادەتلەرگە تولىمۇ مۇناسىۋەتلىك. چۈنكى پىرقىۋازلار بەندى دېگەن ئاپەت يۈز بېرىشتىن بۇرۇن، پىرقىۋازلار قاتارىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنى نازاپەتلىك شەخسلەر قىلىشۋالغان، «نازاپەت»نى ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىپ مۇتەئەسسىپلەرگە ئايلىنىپ قالغانىدى، شۇڭا خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە «نازاپەتلىكلەر»نىڭ ھەربىرىكەتلىرى گاھىدا تولىمۇ مەسخىرىگە قالدى.

مەسىلەن، بىر ئاتاقلىق ئادەم بولغانكەن، ئادەتتىكى ئادەملەر ئۇنى زىيارەت قىلغىلى بارسا، زىيارەت قىلغۇچى ئاۋۋال بىرنەچچە ئېغىز سۆز قىلىشى كېرەك ئىكەن، ئەگەر ئۇنىڭ قىلغان ئاشۇ بىرنەچچە ئېغىز سۆزى جايىدا بولماي قالسا، ئۇنىڭغا ھاكاۋۇرلۇق قىلىپ، ئۇنى تالادا ئولتۇرغۇزۇپ قويىدىكەن، ھەتتا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمەيدىكەن.

يەنە بىر كىشى[149] بار ئىكەن، ئۇ ئاچىسىنىڭ ئېرى بىلەن كېلىشەلمەيدىكەن، ئۇ بىر كۈنى ئاچىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ غىزا يېگەندىن كېيىن، يېگەن غىزاسىنىڭ ھەققى ئۈچۈن ئاچىسىغا پۇل بېرىپتۇ. ئاچىسى ئالغىلى ئۇنىمىسا، ئۇ ئىشكىتىن چىققاندىن كېيىن پۇلنى تۆلىگەن ھېسابتا كوچىغا تاشلىۋېتىپتۇ.

شەخسىي ئىشقا شۇنداق چېچىلىپ - كايىپ كەتسە ھېچ گەپ ئەمەس، دۆلەتنى ئىدارە قىلىش، ئالەمنى تىنچىتىشقىمۇ شۇنداق تەرسالىق قىلىدىغان بولسا قانداق بولىدۇ؟ شۇڭا بۇ ئىللەتنى چوڭقۇر

چۈشەنگەن ساۋ ساۋ شۇنداق ئادەتلەرگە قارشى تۇرۇپ، ھېيىقماسلىقنى كۆچلۈك تەشەببۇس قىلغان. ھېيىقماسلىق — بىمالال بولۇش دېگەن سۆز. بۇ تەشەببۇسنىڭ تەسىرى ئەدەبىيات مۇنبىرىدىگىمۇ ئۆتۈپ، شۇنىڭ بىلەن نېمىنى ئويلىسا شۇ يېزىلىدىغان ئەسەرلەر كۆپلەپ مەيدانغا كەلگەن.

ئىدىيىدە ھېيىقمايدىغان بولغاندىن كېيىن كاجلىق تۇگەيدۇ - دە، بىدئەتلەر ۋە غەيرىي ئىدىيىلەر بارا - بارا تولۇق سىڭىپ كېتەلەيدىغان بولدى، شۇڭا كۆڭزى دىنىدىن باشقا ئىدىيىلەرمۇ كۆپلەپ قوبۇل قىلىندى.

يېڭىپ ئېيتقاندا، خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى ۋە ۋېي سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدىكى ئەسەرلەرنى ئېنىق، چۈس، بىمالال يېزىلغان دېيىشىمىزگە بولىدۇ. ساۋ ساۋنىڭ ئۆزىمۇ ئەسەر يېزىش ئۇسلۇبىنى ئۆزگەرتكۈچىلەرنىڭ پىرى: ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ ئەسىرىدىن ھازىرغىچە تارقىلىپ كەلگىنى ناھايىتى ئاز. ئۇ ناھايىتى يۇرەكلىك ئىدى، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ھېيىقماي يېزىلغاچقا خېلى كۆچلۈك ئىدى، ئۇ ئەسەر يازغاندا قورۇنۇپ تۇرماي، نېمىنى يازغۇسى كەلسە شۇنى يېزىۋېرەتتى.

شۇنىڭ ئۈچۈن ساۋ ساۋ ئىقتىدارلىق كىشىلەرنى تاللاشتىمۇ، ۋاپاسىز — ئاتا - ئانىغا ھۆرمەتسىز بولسا، ھېچقىسى يوق، پەقەت ئىقتىدارلىق بولسىلا بولۇۋېرىدۇ[150] دېگەنىدى، لېكىن باشقىلار ئۇنداق دېيىشكە پېتىنالمايتتى. ساۋ ساۋ ئۆز شېئىرىدا «تۇتۇپ ھاراق جېن كاڭچېك[151]، يەر قۇچاقلاپ ئۇزگەن نەپەس» دەپ ئەينى زاماندىن سەل ئىلگىرى بولۇپ ئۆتكەن پاكىتنى نەقىل كەلتۈرگەن، باشقىلار شۇنداق يېزىشقىمۇ پېتىنالمايتتى. يەنە بىر ئىش شۇكى، مەسىلەن، ئۆلۈش ئالدىدا ۋەسىيەتنامە[152] يېزىپ قالدۇرۇش مەشھۇر ئادەملەر ئۈچۈن ناھايىتى مودا بولۇپ كەتكەن. شۇ زاماندىكى ۋەسىيەتنامىلەرنىڭ بەلگىلىك قېلىپى بار ئىدى،

ئۇنىڭغا ئۆزىدىن كېيىن قالغانلارغا مېنى پالانى يەرگە دەپنە قىلىڭ-لار ياكى پالانى مەشھۇر كىشىنىڭ قەبرىسى يېنىغا دەپنە قىلىڭلار دېگەن تاپشۇرۇقلىرىنى قويماتتى؛ پەقەت ساۋ ساۋ ئۇنداق قىلمىغان، ئۇ ئۆز ۋەسىيەتنامىسىنى ھېلىقىدەك قېلىپتا يېزىش بۇيرۇقتا تۇر-سۇن، مەزمۇنىغىمۇ ئۆزىدىن قالغان كىيىم - كېچەكلىرىنى ۋە نەغمە - ناۋاچى كېنىزەكلىرىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش مەسىلىسىنى كىرگۈزگەن.

لۇجى[153] گەرچە «پادىشاھلار ئالدىدا قاپسەن كېيىن لەنەت-كە» دېگەن باھانى بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى قانداقلا بولمە-سۇن زېھرەك ئادەم دەپ ئويلايمەن، ئۇ ئەسەر يازالايتتى. ئالەمدىكى جۇدى قىلغۇچىلارنى، ئەدىبلەرنى چەتتە شاپاشلاپ يۇرۇپ پاراكەندە-چىلىك تۇغدۇرۇپ بەرمىسۇن دەپ ئۇستىلىق بىلەن بىر يەرگە توپلاپ قويغانىدى. شۇڭا ئۇنىڭ بارگاھىدا جۇدى قىلغۇچىلار، ئەدىبلەر ناھايىتى كۆپ ئىدى.

ۋېندى پادىشاھ ساۋ پېي[154] چوڭ ئوغۇل سۈپىتىدە ئاتىسى-نىڭ ئىشىغا ۋارىسلىق قىلىپ، خەن سۇلالىسىنى ئاغدۇرۇپ ئۆزى پادىشاھ بولدى. ئۇمۇ ئەسەر يېزىشنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ ئىنىسى ساۋ جى[155] ۋە مىڭدى پادىشاھ ساۋ رۇي[156] لەرمۇ ئەسەر يېزىشنى ياخشى كۆرەتتى. بىراق، ئۇ دەۋرگە يەتكەندە، بىمالال يېزىش ئۇستىگە چىرايلىق ئىبارىلەر بىلەن يېزىش قوشۇلغانىدى. ساۋ پېي «نۇمۇدە» دېگەن ئەسەرنى يازغان، ھازىر ئۇنىڭ تولۇق نۇسخىسى تېپىلمايدۇ، ئۇنىڭغا: «ھەشەمەتلىك - ئۆز بولسۇن نەزم - غەزەل»، «ساپاسىغا باغلىقتۇر ھەربىر ئەسەر» دېيىلگەن. «نۇمۇدە» نىڭ پارچە - پۇراتلىرى تاڭ، سۇڭ دەۋرلىرىگە دائىر تۇركۇملەنگەن كىتابلاردىن تېپىلىدۇ؛ بىر پارچە تولۇق «ئەدەبىي ئەسەر توغرىسىدا» نى «تاللانما ئەسەرلەر»[157] دىن تاپقىلى بولىدۇ.

كېيىن بىرمۇنچە كىشىلەر ئۇنىڭ قاراشلىرىغا قايىل بولمە-غان. ئۇ، شېئىر - نەزمدە پەند - نەسىھەتنى يېزىش ھاجەتسىز، دەپ، شۇ زاماندىكى شېئىر - نەزمگە پەند - نەسىھەتنى كىرگۈ-زۇش كېرەك دەيدىغان كۆزقاراشقا قارشى تۇرغان. يېقىنقى زامان ئەدەبىياتى نەزىرى بىلەن قارايدىغان بولساق، ساۋ پېينىڭ دەۋرىنى «ئەدەبىياتتىكى ئاڭلىقلىق دەۋرى» ياكى يېقىنقى زاماندا ئېيتىلە-ۋاتقان سەنئەت — سەنئەت ئۈچۈن[158] (Art for Art's Sake) ئېقىمى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. دېمەك، ساۋ پېي يازغان شېئىر - نەزمىلەرنىڭ ناھايىتى ياخشى بولغانلىقى، ئۇنىڭ «مەنىۋى سۈپەت» نى ئاساس قىلغانلىقىدىن بولغان، شۇڭا شېئىر - نەزمىلىرى چىرايلىق، كۆركەم بولۇشتىن تاشقىرى، ئۇلۇغۋار ئە-دى. يىغىپ ئېيتقاندا، خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى ۋە ۋېي سۇلا-لىسىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدىكى ئەسەرلەرنى «ئېنىق - چۈس، بىمالال، بەھۇزۇر، چىرايلىق - كۆركەم، ئۇلۇغۋار» دېيىشكە بولىدۇ. ئەدەبىيات جەھەتتىكى پىكىرده ساۋ پېي بىلەن ساۋ جى بىر يەردىن چىقمايدىغاندەك كۆرۈنىدۇ. ساۋ پېي ئەسەر يېزىش بىلەن شۇغۇللانغاندا، نەچچە مىڭ يىللارغىچە ئۆچمەس نام - نىشان قالدۇرغىلى بولىدۇ دېسە، زىجيەن (ساۋجى) ئەسەر يېزىش بىلەن شۇغۇللىنىش چاغلىق ئىش، ئېغىزغا ئالغۇچىلىكى يوق دېگەن. مېنىڭچە، زىجيەن ئېھتىمال ئۆز نىيىتىگە خىلاپ ھالدا شۇنداق دېگەن بولسا كېرەك. بۇنىڭدا ئىككى سەۋەب بار: بىرى، زىجيەن ئەسەرنى ياخشى يازاتتى. ھەركىم ئۆزىنىڭ قىلغان ئىشىغا قانائەتلەنمەي، باشقىلارنىڭ قىلغان ئىشلىرىغىلا زوقلانسا كېرەك، زىجيەن ئۆزى ئەسەرنى ئوبدان يازىدىغان بولغاچقا، ئەسەر يېزىش ئىشىنى چاغلىق ئىش دېيىشكە جۈرئەت قىلالىغان؛ يەنە بىرى، زىجيەننىڭ پائالىيەت نىشانى سىياسىي جەھەتتە بولۇپ، سىياسىي جەھەتتە مۇرادىغا ئانچە يېتەلمىگەن، شۇڭا ئەسەر يېزىش ئىشى

كارغا كەلمەيدىغان ئىش، دېگەن بولسا كېرەك.

ساۋ ساۋ بىلەن ساۋ پېيدىن باشقا يەنە يەتتە ئادەم بار: كۇك روك، چېن لىن، ژاك سەن، شۇي گەن، روەن يۇي، يىك ياك، لىيوجېن. بۇلار ئەسەرنى ناھايىتى ياخشى يازىدىغانلاردىن ئىدى، كېيىن بۇلار «جيەنئەن زامانىسىدىكى يەتتە ئوغلان»[159] دەپ نام ئالغان. بۇلارنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدىن تارقىلىپ قالغانلىرى ناھايىتى ئاز، شۇڭا ھازىر بىزگە ئۇ ھەقتە ھۆكۈم قىلىش ناھايىتى تەس كېلىدۇ؛ لېكىن ئۇلارنىڭ ئۇسلۇبى «مەردانىلىك»، «گۈزەللىك» تىن باشقا بولمىسا كېرەك. گۈزەللىك ساۋ پېينىڭ تەشەببۇسى ئىدى، مەردانىلىك توغرىسىدا سۆزلىسەك، ئالەم چوك مالمان بولغان پەيتتە، ئۇلارنىڭ ئۇرۇق - توغقان، يار - بۇرادەرلىرى شۇ مالماندا كۆپ ھالاك بولۇپ كەتكەنلىكتىن، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى قايغۇ - ھەسرەتتىن، جۈشقۇن ژە «مەردانىلىك» تىن خالي بولالمىغان.

يەتتە ئوغلان ئىچىدە بولۇپمۇ كۇك روك ساۋ ساۋنىڭ جېنىغا تېگىشنى ياخشى كۆرەتتى. ساۋ پېينىڭ «نۇمۇدە» دېگەن ئەسىرىدە كۇك روك ھەققىدە سۆزلىگەنلىرى بار. شۇڭا ئۇمۇ «جيەنئەن زامانىدىكى يەتتە ئوغلان» قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپتىلەگەن. ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەس ئىدى، باشقىلاردىن پەرق قىلاتتى[160]. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ ئابرۇيى ئىنتايىن زور ئىدى. كۇك روك ئەسەرلەرنى ھەجۋي ئۇسلۇب بىلەن يېزىشقا خۇشتار ئىدى، شۇڭا ساۋ پېي ئۇنىڭدىن تولىمۇ نارازى بولاتتى. كۇك روكنىڭ ئەسەرلىرىدىنمۇ ھازىر قالغانلىرى ناھايىتى ئاز، ئۇنىڭ بار ئەسەرلىرىگە نەزەر سالساق، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە باشقىلارنى ئانچە مەسخىرە قىلىپ يازمىغانلىقىنى، پەقەت ساۋ ساۋغىلا كىنايە قىلىپ يازغانلىقىنى كۆرىمىز. مەسىلەن، ساۋ ساۋ ئاكا - ئۇكا يۇەنلەرنى يوقاتقاندىن كېيىن، ساۋ پېي يۇەن شىنىڭ جىن ناملىق خوتۇنىنى

ئۆز ئەمرىگە ئېلىۋالغان، شۇنىڭ بىلەن كۇك روك ساۋ ساۋغا: دەسلەپتە ژۇژاك جۇ پادىشاھىنى ھالاك قىلغاندا، ئۇنىڭ خوتۇنى دەنجىنى جۇ گۇڭغا تۇتقاندى، دەپ خەت يازغان. ساۋ ساۋ ئۇنىڭدىن بۇ خاتىرىنىڭ قايسى كىتابتىن چىققانلىقىنى سورىغاندا، ئۇ، ھازىرقىنى قەدىمكىگە تەمسىل قىلساق، قەدىمدىمۇ شۇنداق بولسا كېرەك، دېگەن. يەنە بىر مىسال: ساۋ ساۋ ھاراقنى مەنئى قىلماق-چى بولۇپ: «ھاراق دۆلەتنى مۇنقەرز قىلىۋېتەلەيدۇ، ئۇنى مەنئى قىلماي بولمايدۇ» دېسە، كۇك روك ئۇنىڭغا يەنە قارشى چىقىپ: «ئاياللارمۇ دۆلەتنى مۇنقەرز قىلىۋېتەلەيدىكەن، نېمىشقا نىكاھنى مەنئى قىلمايسىز» دېگەن.

ئەمەلىيەتتە ساۋ ساۋمۇ ھاراق ئىچىدىكەن. بۇنى ئۇنىڭ: «نېمە قىلۇر غەمدىن جۇدا؟ دۆكاك بولۇر ئاڭا داۋا»[161] دېگەن مىسرالىرىدىن بىلىۋالالايمىز. ئۇنىڭ ھەربىتى نېمىشقا مۇلاھىزىلىرىگە زىت بولغان؟ بۇنىڭدا باشقا سەۋەب يوق، ساۋ ساۋ ئىش بېجىرگۈچى ئادەم بولغاچقا شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر ئىدى؛ كۇك روك بىگانە بولغاچقا ئەركىنرەك سۆزلىيەلەيتتى. ساۋ ساۋ ئۇنىڭ ھەرقاچان ئۆزىگە قارشى چىققانلىقىنى كۆرۈپ، ئاخىر باھانە تېپىپ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتكەن. ئۇنىڭ كۇك روكنى ئۆلتۈرۈشتە قويغان گۇناھى ئاتا - ئانىغا تەركىسۇزلىك قىلغانلىقى بولسا كېرەك، چۈنكى كۇك روك تۆۋەندىكى ئىككى تەشەببۇسنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى:

بىرىنچى، كۇك روك ئانا بىلەن ئوغۇلنىڭ مۇناسىۋىتى كوزا بىلەن ئۇنىڭ ئىچىگە قاچىلانغان نەرسىگە ئوخشايدۇ، كوزىنىڭ ئىچىدىكى نەرسە تۆكۈلۈپ كەتسىلا ئانا بىلەن بالىنىڭ مۇناسىۋىتى تۈگىگەن بولىدۇ، دەپ تەشەببۇس قىلغان. ئىككىنچى، مۇبادا ئالەم قاھەتچىلىكتە قېلىپ، بالىسىنىڭ قولىدا ئازراق ئوزۇقى بولسا، ئاتىسىغا بەرگەن ياخشىمۇ يا بەرمىگەنمۇ؟ دېگەنگە، كۇك

رۇڭ، ئەگەر ئاتىسى يامان بولسا، باشقا كىشىگە بەرگەن ياخشى، دەپ جاۋاب بەرگەن. ساۋ ساۋنىڭ ئۇنى ئۆلتۈرۈش غەرىزى بولغاچقا، ئۇنىڭ ئاشۇ تەشەببۇسنى ئۇنىڭ ۋاپاسىزلىقى ۋە ئاتا ـ ئانىغا تەركىھۆرمەتلىك قىلغانلىقىنىڭ ئاساسى قىلىپ تۇرۇپ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئەگەر ساۋ ساۋ ھايات بولسىدى، بىز ئۇنىڭدىن، سەن باشتا ئېقتىدارلىق كىشىلەرنى ئىزدىگەنده، ۋاپاسىز، ئاتا ـ ئانىغا ھۆرمەتسىز بولسىمۇ ھېچقىسى يوق، دېگەنتىڭغۇ، يەنە نېمىشقا ئاتا ـ ئانىغا تەركىھۆرمەتلىك قىلغان دېگەن نام بىلەن ئادەم ئۆلتۈرسەن؟ دەپ سورىغان بولاتتۇق. لېكىن، ئەمەلىيەتتە ساۋ ساۋ قايتىدىن تۆرەلگەن تەقدىردىمۇ ئۇنىڭدىن سورىيالايدىغان ئادەم چىقمايتتى، ئەگەر ئۇنىڭدىن سورىساق، ئۇنىڭ بىزنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىدى.

مى خېك[162] مۇ ساۋ ساۋغا كۆڭ رۇڭ بىلەن بىللە قارشى چىققان، كېيىن ئۇنى خۇاڭ زۇ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. مى خېكنىڭ ئەسەرلىرى خېلى تۇزۇك ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ كۆڭ رۇڭ بىلەن خېلى بالدۇرلا «مەنۇي سۇپەتنى ئاساس قىلىش» بويىچە ئەسەر يېزىپ كەلگەنىدى. مۇشۇ سەۋەبتىن بىزگە شۇنىسىمۇ مەلۇمكى، خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئەدەبىياتنىڭ تەدرىجىي تاكامۇللىشىشى ئاتا ـ بالا ساۋ ساۋلارنىڭ كۆرسەتكەن خىزمىتىگىلا باغلىق ئەمەس، بەلكى دەۋرنىڭ تەلىپى، لېكىن كۆركەم، چىرايلىق يېزىش تەشەببۇسى بولسا ساۋ يېينىڭ ئەمگىكى.

مۇشۇ تەرىقىدە داۋاملىشىپ كېتىۋېرىپ، مىڭدى پادىشاھ زامانىسىغا يەتكەندە، خې يەن[163] ئوتتۇرىغا چىققانلىقتىن، ئەسەر يېزىشتا زور ئۆزگىرىش بولدى.

خې يەننىڭ ئابرۇيى ناھايىتى چوڭ ئىدى، مەرتىۋىسىمۇ ناھايىتى يۇقىرى ئىدى، ئۇ «لاۋزى» ۋە «پالنامە»[164] لەرنى تەتقىق قىلىشنى ياقتۇراتتى. خوش، ئۇ قانداق ئادەم ئىدى؟ ئۇنىڭ ھەقـ

قىي ئەھۋالىنى ھازىرقى كۈندە بىلىش ۋە تەكشۈرۈپ چىقىشمۇ ناھايىتى تەس. چۈنكى، ئۇ ساۋ جەمەتى تەرەپپازلىقىدىكى ئادەم بولغاچقا، سىما جەمەتى ئۇنى يامان كۆرەتتى، شۇڭا ئۇلارنىڭ يازما خاتىرىلىرىدىن خې يەنگە قاتتىق نارازى ئىكەنلىكى چىقىپ تۇرىدۇ، بۇ مۇناسىۋەت بىلەن نۇرغۇن رىۋايەتلەرمۇ پەيدا بولغان؛ بەزىلەر خې يەن يۈزىگە ئۇپا سۈرتەتتى[165] دېسە، يەنە بەزىلەر ئۇ ئۇپا سۈرتمەيتتى، يۈزى تۇغما ئاق دەيدىكەن. لېكىن خې يەن زادى ئۇپا سۈرتەمتى ـ سۈرتمەمتى؟ مەنمۇ بىلمەيمەن.

لېكىن بىز خې يەننىڭ ئىككى ئىشىدىن خەۋەردار: بىرىنچىدىن، ئۇ قۇرۇق گەپكە ئامراق، قۇرۇق گەپنىڭ پىرى؛ ئىككىنچىدىن، ئۇ دورا ئىچىشكە ئامراق، دورا ئىچىشنىڭ پىرى.

بۇنىڭدىن باشقا، ئۇ ئەقلىيە سۆز سۆزلەشكىمۇ ئامراق ئىدى. ئۇنىڭ تېنى ساغلام بولمىغاچقا، ئۇ دورا ئىچمەي ئۆتەلمەيتتى. ئۇنىڭ يەيدىغان دورىسى ئادەتتىكى دورا بولماي، «بەش تاش تالقىنى» دېگەن دورا ئىدى.

«بەش تاش تالقىنى» بىر خىل زەھەرلىك دورا بولۇپ، ئۇنى ئىچىش خې يەندىن باشلانغان. خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ھېچكىم ئۇنى ئىچىشكە جۈرئەت قىلالمىغاندا، خې يەن دورا قەغىزىنى ئازراق ئۆزگەرتىپلا ئۆزى باشلاپ ئىچىپ بەرگەن بولسا كېرەك. «بەش تاش تالقىنى» ئاساسەن بەش خىل دورا — زىلتاش (ستالاكتوس)، گۈڭگۈرت تاش، ئاق چاقماق تاش، سۇسۇن چاقماق تاش (كەركىھان)، ياغلىق گىلدىن ئىبارەت بولسا كېرەك. لېكىن، ھازىر ئۇنى تەپسىلىي تەتقىق قىلىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتىمۇ يوق، مېنىڭچە، سىزلەرنىڭ ئۇنى يېگۈڭىزلەرمۇ كەلمەيدۇ.

كىتابقا قارىغاندا، بۇ دورا ياخشىمىش، ماغدۇرسىز ئادەم قۇۋۋەت تاپارمىش، شۇ سەۋەبتىن خې يەن باي بولغاچقا يەپتىكەنمىش، باشقىلارمۇ ئۇنى دوراپ يېيىشكە باشلىغانكەن. ئۇ چاغدا

«بەش تاش تالقىنى» نىڭ تارقاتقان زەھىرى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى ئەپيۇن زەھىرىدىن قېلىشمىغان. شۇ چاغلاردا ھەربىر ئادەمنىڭ بىر-ياكى ئەمەسلىكى ئاشۇ دورىنى ئىچىش - ئىچمەسلىكىگە قاراپ ئايرىلىنىدىكەن. ھازىر بۇ ئەھۋالنى سۈي سۇلالىسى زامانىسىدىكى چاۋ يۈەنفاڭ[166] يازغان «كېسەل مەنبەلىرى ۋە ئالامەتلىرى توغرىسىدا» دېگەن كىتابتىن بىلۈۋالىش مۇمكىن. بۇ كىتابتىن مەلۇم بولۇشچە، بۇ دورىنى يېگەندە خېلى ئاۋارە قىلىدىكەن. كەمبەغەللەر يېسە بولمايدىكەن، ئەگەر يېگەندىن كېيىن سەللا پەخەس قىلمىسا زەھەرلىنىپ ئۆلۈپ قالىدىكەن. بۇ دورا يېگەندىن كېيىن باشتا ئانچە تۈتۈپ كەتمەيدىكەن، كېيىنرەك قاتتىق تەسىر كۆرسىتىدىكەن - دە، بۇ ئەھۋال «بەدەنگە تارقىلىش» دەپ ئاتىلىدىكەن. ئەگەر «بەدەنگە تارقالماي» قالسا، ئۇ پايدا قىلماي زىيان قىلىدىكەن. شۇڭا ئۇنى ئىچكەندىن كېيىن، دەم ئالماي مېڭىپ بېرىش كېرەك ئىكەن، مېڭىپ بەرسىلا ئاندىن «بەدەنگە تارقىلىدىكەن»، شۇڭا بۇنداق مېڭىشنى «تالقان سىڭدۇرۇش» دەيدىكەن. بىز ئالتە سۇلالىنىڭ كىشىلىرى يازغان شېئىرلاردىن: يۇرۇپ شەھەرنىڭ شەرقىغىچە سىڭدۇرۇپ تالقان، دېگەن مىسرالارنى كۆرىمىز، بۇ ئەنە شۇنىڭغا قارىتىلغان. كېيىنكى شائىرلار ئۇنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمەي، «تالقان سىڭدۇرۇش» دېگەن سۆزنى پىيادە مېڭىش دېگەن مەنىدە چۈشىنىپ، دورا ئىچمىگەن ھاللاردىكى مېڭىشنىمۇ شېئىرلارغا «تالقان سىڭدۇرۇش» دېگەن سۆز بىلەن كىرگۈزگەن، بۇ تولىمۇ كۈلكىلىك گەپ - تە.

مېڭىپ بەرسە پۈتۈن بەدەن قىزىيدىكەن، قىزىپ بولۇپ يەنە مۇزلايدىكەن. ئادەتتە توڭلىساق قېلىنراق كېيىنىشكە، ئىسسىق-راق بىرنەرسە يېيىشكە توغرا كېلىدۇ، لېكىن بۇ دورىنى ئىچكەندىن كېيىن توڭلىسا بۇنىڭ تامامەن ئەكسىچە ئىش قىلىش توغرا كېلىدىكەن: يۈپقاراق كىيىم كىيىپ، سوغۇق نەرسە يەپ، سوغۇق

سۇدا بەدەن يۇيۇشقا توغرا كېلىدىكەن. ئەگەر كىيىمنى قېلىنراق كىيىپ، ئىسسىقراق بىرنېمە يېسە چوقۇم ئۆلىدىكەن. شۇڭا «بەش تاش تالقىنى» دېگەن دورا سوغۇقلۇق تالقىنى دەپمۇ ئاتىلىدىكەن. بۇنى ئىچكەندە سوغۇق ئىچىلمەيدىغان بىرلا نەرسە بار، ئۇ — ھاراق.

بۇ تالقان دورىنى ئىچكەندىن كېيىن، كىيىمنى سېلىۋېتىپ، بەدەننى سوغۇق سۇدا يۇيۇش، سوغۇق نەرسە يېيىش، ھاراقنى ئىسسىتىپ ئىچىشكە توغرا كېلىدىكەن. بۇنىڭدىن قارىغاندا، «بەش تاش تالقىنى»نى ئىچكۈچىلەر كۆپەيگەنسېرى قېلىن كىيىنىدىغان ئادەم ئازايغان بولسا كېرەك. مەسىلەن، گۇاڭدۇڭدا بۇ دورىنى ئىچىش تەشەببۇس قىلىنىپ بىر يىلدىن كېيىن، كاستۇم كىيىدىغان ئادەم قالمىغان، چۈنكى بەدەن قىزىغاندىن كېيىن، تار كىيىم كىيگىلى بولمايدۇ، ئەتنى كىيىم سۇركىلىپ يارا قىلىۋېتىشتىن ساقلاش ئۈچۈن، كىيىمنى كەڭ كىيمەي بولمايدۇ. ھازىر بىرمۇنچە كىشىلەر جىن سۇلالىسى دەۋرىدە ئادەملەرنىڭ يۈپقا كىيىنىپ، بوش پوتا باغلىغانلىقى ۋە كەڭ كىيىم كىيگەنلىكىنى شۇ زامانىدىكى كىشىلەرنىڭ ھۈزۈر - ھالاۋىتىنىڭ ئىپادىسى دەپ قارايدۇ، ئەمەلىيەتتە، ئۇلارنىڭ دورا ئىچكەنلىكىدىن شۇنداق ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ. بەزى مەشھۇر ئادەملەرنىڭ ھەممىسى دورا ئىچىپ، كەڭ كىيىم كىيگەنلىكتىن، دورا ئىچمەيدىغان ئادەملەرمۇ شۇ مەشھۇر ئادەملەرنى دوراپ، كىيىمنى تاغاردەك كەڭ قىلىۋەتكەن!

ئۇنىڭدىن قالسا، دورا ئىچكەندىن كېيىن، كىيىمنىڭ سۇركىلىشى بىلەن ئەت ئاسانلا يارىلىنىپ كېتىدىغان بولغاچقا، ئاياغ كىيىشمۇ تەس بولۇپ قالغان، شۇڭا خەي - پايپاق كىيمەي، ياغاچ كەش كىيىشكەن. شۇڭا بىز جىن سۇلالىسى زامانىسىدىكى ئادەملەرنىڭ سۇرەتلىرىدىن ياكى شۇ زامانىدىكى ئەسەرلەردىن ئادەملەرنىڭ كەڭ كىيىملەرنى كىيگەنلىكىنى، خەي كىيمەي ياغاچ كەش

كىيگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۇلارنى چوقۇم ناھايىتى راھەتلەنسە، ھۇ-زۇرلانسا كېرەك دەپ ئويلايمىز، ئەمەلىيەتتە ئۇلار دىلىدا ناھايىتى ئازابلانغان.

ئەت ئاسانلا يارا بولۇپ كېتىدىغان بولغاچقا، پېتى چۇشمىگەن يېڭى كىيىم كىيگىلى بولماي، كونا كىيىم كىيىشكە توغرا كەلگەن-لىكتىن كىيىمنى يۇيۇپ تۇرغىلىمۇ بولماي قالغان، كىيىم يۇيۇل-مىغانلىقتىن پىت بېسىپ كەتكەن. شۇڭا ئەسەرلەردە پىتقا يۇقىرى ئورۇن بېرىلگەن. «پىت بېقىپ ئولتۇرۇپ سۆھبەتلىشىش» ئۆز ۋاقتىدا چىرايلىق ئىش سۈپىتىدە چۆچەك بولۇپ تارقالغان. مەسە-لەن، بۇگۈن مەن بۇ يەردە نۇتۇق سۆزلەپ تۇرۇپ پىت باقسام، ئەلۋەتتە سەت تۇرىدۇ، لېكىن ئۇ زامانىدا ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى، چۈنكى ئۇ زامانىدىكى ئادەت بۇگۈنكىگە ئوخشىمايتتى. بۇ خۇددى چىلىك سۇلالىسى ئەپيۇن چېكىشنى تەشەببۇس قىلغاچقا، ئەپيۇن چېكىپ ئىككى مۇرىسىنىڭ ئۇستىخىنىلا چىقىپ قالغان ئادەملەرنى كۆرسەك، بىزگە غەلىتە تۇيۇلمىغىنىغا ئوخشاش ئىش. ھازىرقى كۈندە ئۇنداق بولسا بولمايدۇ، ئەگەر نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇرىسى شۇنداق چوقچىيىپ قالسا، بىزگە ناھايىتى غەلىتە تۇيۇلىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا، تالقان دورا ئىچىش ئەھۋالىنى سۆزلەپ بېرە-دىغان كىتابلاردىن ۋە باشقا ھەر خىل كىتابلاردىن گې خۇڭ[167] نىڭ «شىپا بەخش» دېگەن ئەسىرىنى ئۇچرىتىمىز.

شەرقىي جىن سۇلالىسىدىن كېيىن ساختىپەزلەر كۆپىيىپ كەتكەن، ئۇلار ئۆزىنىڭ باي ئىكەنلىكىنى كۆرسەتمەكچى بولۇپ، دورا «كۇچىنى كۆرسەتتى» دەپ، كوچىنىڭ قاسىقىدا دالىيىپ يېتىۋالىدىكەن، بۇ خۇددى چىلىك سۇلالىسى زامانىسىدا ئوقۇمۇش-لۇقلارغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولغاچقا، بەزى ئادەملەرنىڭ ئۆزىنى ھېلىلا نۇرغۇن خەت يېزىۋەتكەندەك كۆرسىتىش ئۈچۈن كالپۇكىغا

سىياھ سۈرتۈۋالغىنىغا ئوخشاش بىر ئىش. شۇڭا، مەن ئويلايمەن-كى، كىيىمنى كەڭ كىيىش، ياغاچ كەش كىيىش، دورىنىڭ كۇچىنى كۆرسىتىش ۋەھاكازالارنى كىشىلەر كېيىنچە بىر-بىرىنى دوراپ ئۆگەنگەن، تالقان دورا يېمەيدىغانلارمۇ دوراشقا باشلىغان، بۇنىڭ نەزىرىي تەشەببۇس بىلەن ئالاقىسى يوق.

يەنە، «دورىنىڭ كۇچىنى كۆرسىتىش» ۋاقتىدا قورساقنى ئاچ قويۇشقا بولمىغانلىقتىن سوغۇق نەرسە يېيىلىدىكەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە، تېز غىزالىنىشقا ۋە تاماقنىڭ نۆۋىتىنى كۇتمەي كۇنىگە نەچچە قېتىم يېيىشكە توغرا كېلىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئەھۋال جىن سۇلالىسى دەۋرىدە «مۇسىبەتتە ئەدەپسىزلىك» قىلىشقا زامىن بولغان. ئەسلىدە ۋەي، جىن دەۋرلىرىدە ئاتا - ئانا توغرىسىدىكى قائىدە - يوسۇنلار ناھايىتى كۆپ بولغان. مەسىلەن، بىركىمنى يوقلاپ بېرىشقا توغرا كەلسە، پەرھىزگە خىلاپلىق قىلىپ قويماس-لىق ئۈچۈن، بېرىشتىن بۇرۇن ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى ۋە بوۋا - مومىسىنىڭ نامىنى سۈرۈشتۈرۈپ بىلىۋېلىشقا توغرا كېلىدىكەن. ئەگەر ئۇنداق قىلماي، بارغاندىن كېيىن قىلغان سۆزلىرىڭىزدە بىرەر سۆزىڭىز ساھىبخانىنىڭ ئۆلۈپ كەتكەن ئەجدادلىرىنىڭ بە-رەرسىنىڭ نامىغا توغرا كېلىپ قالسا، ساھىبخانا ئۇن سېلىپ يىغلاپ[168]، ئاتا - ئانىسىنى يادىغا ئېلىپ، سىزنى قاتتىق تەڭ-لىك - خىجالەتكە قالدۇرىدىكەن. جىن سۇلالىسى زامانىسىنىڭ قائىدىسى بويىچە، مۇسىبەت مەزگىلىدە ئاتايىتەن ياداش - جۇ-دەش، كۆپ غىزا يېمەسلىك كېرەك ئىكەن، ھاراق ئىچىشكە رۇخ-سەت قىلىنمايدىكەن. لېكىن، تالقان دورا ئىچكەندىن كېيىن جان قايغۇسى بىلەن ئۇنچىلىك پەرھىز تۇتالماي، ماكاشلاپ يەۋېرىشكە مەجبۇر بولۇشىدىكەن، شۇڭا «مۇسىبەتتە ئەدەپسىزلىك» بولۇپ قالىدىكەن.

مۇسىبەت مەزگىلىدە ھاراق - شاراب ئىچىشنى، گۆشلۇك

تائاملار يېيىشنى بايلار، ئاتاقلىق ئادەملەر تەشەببۇس قىلغان، بۇنىڭغا خالايىق ئەگەشكەن، شۇ سەۋەبتىن جەمئىيەتتە بۇنداق ئادەملەر مۆتىۋەر، دەپ تەرىپلەنگەن.

«تالقان دورا» ئىچىشنى ئەڭ دەسلەپ خې يەن باشلاپ بەرگەن. ئۇنىڭ يولداشلىرىدىن ۋاڭ بى[169] ۋە شيا خۇشۇەنمۇ ئۇنىڭغا ئوخشاشلا دورا ئىچىشنىڭ پىرى بولۇپ قالغان. مۇشۇ ئۇچ ئادەم تەشەببۇس قىلغان - دە، بىرمۇنچە ئادەملەر شۇلارغا ئەگەشكەن. بۇ ئۇچەيلەن ماقالىنى كۆپ يازىدىغان ئادەملەر ئىدى، شيا خۇشۇەن- نىڭ ئەسەرلىرىدىن ئەل ئىچىدە قالغانلىرىنىڭ ئازلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ۋاڭ بى بىلەن خې يەننىڭ ئەسەرلىرىنى ھازىرمۇ تاپالايمىز. ئۇلارنىڭ ھەممىسى جىڭشى[170] يىللىرى تۇغۇلغان، شۇڭا «جىڭشى زامانىدىكى مەشھۇر زاتلار» دەپمۇ ئاتالغان. لېكىن بۇنداق ئادەتتىڭ ئاقىۋىتى ئەسەر يېزىشقا ئەمەس، ئەكسىچە، دورا ئىچىشكىلا ياكى دورا ئىچكەن قىياپەتكە كىرىۋېلىشقىلا ئېلىپ بارغان.

شەرقىي جىن سۇلالىسىدىن كېيىن ئەسەر يېزىش ئەمەس، گەپدانلىق ئەۋج ئالغان، بۇنى «يېڭى يېزىلغان كونا رىۋايەتلەر»[171] دېگەن كىتابتىن بىلگىلى بولىدۇ. بۇنىڭدا قۇرۇق گەپ كۆپ، ئەسەر ئاز، ھېلىقى ئۇچەيلەننىڭ ئەسەرلىرىگە سېلىشتۇرغاندا كۆپ ناچار. بۇ ئۇچەيلەندىن ۋاڭ بى يىگىرمە نەچچە يېشىدىلا ۋاپات تاپقان، شيا خۇشۇەن بىلەن خې يەننى سىما يى[172] ئۆلتۈرۈۋەتكەن. بۇ ئىككىيلەن ساۋ ساۋ بىلەن ئالاقىدار بولغاچقا ئۆلتۈرۈلمەي قالمايتتى، بۇلارغىمۇ خۇددى ساۋ ساۋ كۇڭ رۇڭنى ئۆلتۈرۈشتە چاپلىغان بەتنامغا ئوخشاش ئاتا - ئانىغا ھۆرمەتسىزلىك قىلغان، دېگەن گۇناھنى قويغان.

شيا خۇشۇەن بىلەن خې يەن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، مۇلاھىزىچىلەر كۆپىنچە ئۇلارنى ۋېي پادىشاھلىقىغا ئالاقىدار دەپ تىللى-

غان، ئەمەلىيەتتە خې يەننى دورا ئىچىشنىڭ تەشەببۇسچىسى بولغانلىقى ئۈچۈن تىللىسا بولاتتى. تالقان دورا ئىچىش ئادىتى ۋېي، جىن سۇلالىلىرىدىن سۈي، تاڭ سۇلالىلىرىغىچە داۋام قىلغان، تاڭ سۇلالىسى زامانىسىدا «سوغۇقلۇقنى قايتۇرۇش دورىسى»، يەنى «بەش تاش تالقىنى»نى قايتۇرۇش دورىسىنىڭ بارلىقى «بەش تاش تالقىنى» دورىسىنى يەيدىغانلارنىڭ يەنە بار ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ، شۇنداق بولسىمۇ ئازايغان. تاڭ سۇلالىسىدىن كېيىن ئۇنى ئىچىدىغان ئادەم قالمىغان، ئۇنىڭ سەۋەبىنى تەپسىلىي بىلمەيمىز، ئۇنىڭ ئەپيۇنگە ئوخشاش پايدىسىدىن زىيىنى كۆپ بولغانلىقىدىنمىكىنتاڭ؟

جىن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئاتاقلىق خۇاڭ پۇمى[173] «مۆتەۋەرلەرنىڭ تەرجىمىھالى» دېگەن كىتابنى يازغان. بىز ئۇنى ناھايىتى دانا ئادەم ئوخشايدۇ دەپ ھېسابلايمىز، لېكىن ئۇ تالقان دورا يەيدىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ بىر ماقالىسىدە تالقان دورا ئىچكەندىن كېيىن تارتقان ئازابىنى بايان قىلغان. دورا تۇتقاندىن كېيىن سەللا پەخەس بولمىسا جاندىن ئايرىلىپ قېلىش مۇمكىن ئىكەن، ھېچبولمىغاندا ناھايىتى ئازاب چېكىدىكەن ياكى ئەسەبىي بولۇپ قالىدىكەن؛ ئەسلىي ئەقىللىق ئادەم ئۇنى ئىچىش بىلەن تەلۈە بولۇپ قالىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ دورىنىڭ خۇسۇسىيىتىنى، ئۇنى دەپئى قىلىشنى ئوبدان بىلۈالمىسا، بەلكى ئائىلىدىكىلەرنىڭ ھەمىسى دورىنىڭ خۇسۇسىيىتىنى ئوبدان بىلۈالمىسا بولمايدىكەن. جىن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئادەملەرنىڭ مىجەزى ناھايىتى ئوسال ئىكەن. ئۇلار تەكەببۇر، تەرسا، سەپرا مىجەز كېلىدىكەن، بۇ ئېھتىمال ھېلىقى دورىنى ئىچكەنلىكىدىن بولسا كېرەك. مەسىلەن، چۈشى خاپا قىلسا ھەتتا قىلىچ كۆتۈرۈپ قوغلايدىكەن؛ گەپ قىلسىمۇ پەلىپەتىش سۆزلەشنى ياخشى كۆرىدىكەن، بەزىدە ساراڭ-شۇمۇل بولۇپ كېتىدىكەن. لېكىن، جىن سۇلالىسى دەۋرىدە تەل-

ۋىلكىنى ياخشى كۆرىدىغانلار كۆپەيگەن، بۇمۇ دورا ئىچكەنلىكتىن بولسا كېرەك. ۋېي سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە خې يەنلەر-دىن باشقا، «بامبۇكزارلىقتىكى مەشھۇر زاتلار» نامى بىلەن يەنە بىر يېڭى گۇرۇھ مەيدانغا كەلگەن، بۇ گۇرۇھتىكىلەر يەتتەيلەن بولغاچقا، «بامبۇكزارلىقتىكى يەتتە دانىشمەن»[174] دەپ ئاتىلاتتى. جېڭشى زامانىدىكى مەشھۇر زاتلار دورا ئىچىش بىلەن مەشھۇر بولسا، بامبۇكزارلىقنىڭ ۋەكىللىرى جى كاڭ[175] بىلەن رۇەن جى[176] ئىدى. لېكىن بامبۇكزارلىقتىكى مەشھۇر زاتلار نوقۇل هاراقلا ئىچمەيتتى، جى كاڭ دورىمۇ ئىچەتتى، رۇەن جى بولسا هاراق ئىچىشنىڭلا ۋەكىلى ئىدى، لېكىن جى كاڭمۇ هاراق ئىچەتتى. لېيۇ لىن[177] مۇ شۇلارنىڭ بىرى ئىدى. بۇ يەتتەيلەننىڭ هەممىسىلا دېگۈدەك كونا ئەدەپ ـ قائىدىلەرگە قارشى ئىدى.

بۇ يەتتەيلەننىڭ مىجەزى بىر ـ بىرىگە ئوخشمايتتى. جى كاڭ بىلەن رۇەن جىنىڭ ئاچچىقى يامان ئىدى؛ رۇەن جى قېرىنداندا بۇ مىجەزىنى ئۇڭلۇۋالدى، جى كاڭ ئاخىرقى ئۆمرىگىچە شۇ تەرسالىقى بىلەن كەتكەن.

رۇەن جى ياش چېغىدا ئۆزى بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگۈچىلەرگە كۆزىنىڭ قارىسى بىلەن ۋە كۆزىنىڭ ئېقى بىلەن پەرقلىق مۇئامىلە قىلاتتى[178]، كۆزىنىڭ ئېقى بىلەن قارىغاندا كۆزىنىڭ قارىچۇقى پۈتۈنلەي كۆرۈنمىسە كېرەك، خېلى ئۇزاق مەشىق قىلغاندىلا ئاندىن شۇنداق قىلغىلى بولسا كېرەك. كۆزىنىڭ قارىسىنى كۆرسىتىشىنى مەن دوردىيالايمەن، ئېقىنى كۆرسىتىشىنى دوردىيالمايمەن.

كېيىن رۇەن جى «ئادەملەر توغرىسىدا تەقرىز بىلدۈرمەيدىغان»[179] بولۇپ قالدى. جى كاڭ بولسا مىجەزىنى زادىلا ئۆزگەرتمىگەن. نەتىجىدە رۇەن جى ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلگەن، جى كاڭ بولسا سىما ئەۋلادىنىڭ قولىدا ئۆلگەن؛ ئۇ كۆڭ رۇڭ، خې

يەنلەردەك بىئەجەل ئۆلتۈرۈلگەن. بۇ دورا ئىچكەنلەر بىلەن هاراق ئىچكەنلەرنىڭ پەرقلىنىشىدىن بولسا كېرەك. دورا ئىچكەنلەر ئەۋرىلىيا بولارمىش، ئۇلار ئاددىي خەلق ئالدىدا هاكاۋۇر بولارمىش؛ هاراق ئىچكەنلەر ئەۋلىيا بولالماسمىش، شۇڭا ئۇلار كۈننىڭ ئۆتكىنىگە قانائەت قىلارمىش.

ئۇلارنىڭ قىلىقى شۇكى، هاراق ئىچكەندە كۆپىنچە كىيىممۇ، دوپپىمۇ كىيمەيدىكەن. ئەگەر ئادەتتىكى چاغدا بولسا بۇنداق ئەهۋالنى ئەدەپسىزلىك دەيمىز، لېكىن ئۇلار ئۇنداق دېمەيدىكەن. مۇسىبەت مەزگىلىدە قائىدە بويىچە يىغلاش ناتايىن ئىكەن؛ بالا ئاتىسىنى چاقىرغاندا، ئۇنىڭ نامىنى ئاتىمايدىكەن، لېكىن بامبۇكزارلىقتىكى مەشھۇر زاتلار قاتارىدىكىلەرنىڭ ئوغۇللىرى ئاتىسىنىڭ نامىنى ئاتاپ چاقىرىۋېرىدىكەن، بامبۇكزارلىقتىكى مەشھۇر زاتلار كونىدىن كېلىۋاتقان ئەدەپ ـ قائىدىلەرنى ئېتىراپ قىلمايدىكەن. مەسىلەن، لېيۇ لىن «هاراق ۋە پەزىلەت توغرىسىدا مەدهىيە» دېگەن ئەسەرنى يازغان، بۇ هەممىگە مەلۇم — دۇنيادا بۇرۇنىسىدا بەلگىلىنىپ قالغان قائىدە ـ يوسۇنلارنى ئۇ ئېتىراپ قىلمايتتى. مۇنداق بىر ئەهۋال بولغان: بىر كۈنى ئۇنىڭ ئۆيىگە مېهمان كەپتۇ، مېهمانلار قارىسا ئۇ كىيىم كىيمەي ئولتۇرغۇدەك. مېهمانلار ئۇنىڭدىن بۇ نېمە قىلغىنىڭ دەپ سورىسا، ئۇ، ئاسمان ـ زېمىن مېنىڭ ئۆيۈم، ئۆي بولسا مېنىڭ كىيىمىم، سىلەر نېمىشقا مېنىڭ ئىشتىنىمنىڭ ئىچىگە كىرىۋالىسىلەر؟ دەپتۇ[180]. ئەمدى رۇەن جىنى ئالىدىغان بولساق، ئۇ تېخىمۇ ئېشىپ چۈشكەنىكەن. ئۇ هەتتا ئاسمان ـ زېمىنىمۇ، قەدىم بىلەن هازىرنىمۇ ئېتىراپ قىلمايدىكەن. «ئۇ ئۇلۇغ جانابلارنىڭ تەزكىرىلىرى» دېگەن ئەسىردە: «ئاسمان بىلەن زېمىن ئالتە بۆلەككە ئايرىلغان، يۇلتۇزلار ساقىپ تۇرىدۇ؛ ئاي بىلەن قۇياش ئولتۇرۇپ تۇرىدۇ، مەن ئەرشكە چىقىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ئۇلاردىن ئۈش-

تىمنى ئۇزەلمەيدىغان نېمىسى بار؟» دېگەن. ئۇنىڭ نەزىرىدە ئاسمان - زېمىن، مالائىكە - ئەۋلىيالارنىڭ ئەھمىيىتى يوق، ھەممىسى كېرەكسىز، شۇڭا دۇنيادا قائىدە - يوسۇن تالىشىپ ئولتۇرۇش ھاجەتسىز، مالائىكە - ئەۋلىيالارنىڭمۇ ئىتمات قىلغۇچىلىكى يوق. ئۇ ھەممىنى بىكارغا چىقىرىۋەتكەچكە ھاراقكەش بولۇپ كەتكەن. لېكىن، ئۇنىڭ ھاراقكەش بولۇپ كېتىشىگە يالغۇز ئۇنىڭ ئىدىيىسىلا ئەمەس، تولاراق مۇھىت سەۋەبچى بولغان. بۇ چاغلاردا سىما جەمەتى تەختنى تارتىۋالماقچى بولغان، لېكىن رۇەن جى ئابرۇيى چوڭ بولغاچقا بىرنەرسە دېمىكى تەس كېلىپ، ھاراقنى زورلاپ، كەم سۆزلۈك بولۇپ كەتكەن؛ خاتا سۆزلەپ قويغان تەقدىردىمۇ باشقىلار ئۇنى مەست بولۇپ قاپتۇ، دەپ ئەپۇ قىلىدىكەن. سىما يېنىڭ رۇەن جى بىلەن قۇدىلاشماقچى بولغانلىقىغا رۇەن جى بىر مەست بولغانچە ئىككى ئاي ھوشىغا كەلمىگەنلىكىدىن بۇ ھەقتە سۆز ئېچىشقا پۇرسەت چىقمىغانلىقىغا قارىساقلا بۇنى بىلۈۋېلىش مۇمكىن.

رۇەن جى ماقالە ۋە شېئىرلارنى ناھايىتى ياخشى يازاتتى، ئۇنىڭ شېئىر ۋە ماقالىلىرى مەردانە، جۇشقۇن روھتا يېزىلسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىكى پىكىرلەرنىڭ كۆپىنچىسى روشەن ئەمەس، يېپىق ئىدى. سۇڭ سۇلالىسى زامانىسىدىكى يەن يەنجى[181] ئانچە چۈشەنگىلى بولمايدۇ دېگەندى، ھازىر ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى چۈشىنىشىمىز ئەلۋەتتە تېخىمۇ تەس. ئۇ ئۆز شېئىرلىرىدا مالائىكە - ئەۋلىيالارنى تىلغا ئالغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلارغا ئىشەنمەيتتى. جى كاڭنىڭ مۇھاكىمىلىرى رۇەن جىنىڭ ماقالىلىرىدىنمۇ ياخشى، ئىدىيىسى يېڭىچە ئىدى، ئۇ ھامان قەدىمكى زامان تەلىماتلىرىغا قارشى ئىدى. كۆڭزى: «ئۆگەنگەندىن كېيىن تەكرارلاپ تۇرۇش راھەت ئىش ئەمەسمۇ؟» دېگەن بولسا، جى كاڭ: «ئادەم ئۆز - ئۆزىدىن ئۆگىنىشكە خۇشتارغا رەددىيە»

دېگەن ماقالىسىدە، ئادەم ئۆگىنىشكە خۇشتار كەلمەيدۇ، ئەگەر بىرەر كىشى ئىش قىلمىسىمۇ تامىقى ئالدىغا كېلىپ تۇرىدىغان بولسا، ئۇ ئۆگىنىشنى ئەمەس، ئويۇن - تاماشىنى ياخشى كۆرىدۇ، شۇڭا ھازىر ئادەملەرنىڭ ئۆگىنىشكە خۇشتار بولۇشى ئادەتتىن ۋە ئىلاجسىزلىقتىن بولغان، دېگەن. شۇنىڭدەك گۈەنشۇ بىلەن سەيشۇ[182] لارمۇ جۇگۇڭدىن گۇمانلىنىپ، پۇقرانى باشلاپ ئىسيان كۆتۈرگەن، شۇڭا ئۇلار لەنەت ۋە نەپرەتكە قېلىپ، ئومۇمنىڭ نەزىرىدە بۇزۇقلار بولۇپ قالغان. جى كاڭ يازغان «گۈەنشۇ، سەيشۇ توغرىسىدا» دىمۇ تارىختىن كېلىۋاتقان پىكىرلەرگە قارشى چىقىپ، بۇ ئىككى ئادەم سادىق مۇلازىم ئىدى، ئۇلارنىڭ تۇرغان يېرىنىڭ ئارىلىقى يىراق بولۇپ، خەۋەرنى تېز ئۇقالمىغانلىقىدىن جۇ گۇڭدىن گۇمانلانغان، دېيىلگەن.

لېكىن، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلغىنى ۋە ھاياتى ئۇچۇن خەۋپلىك بولغىنى «شەن جۇيىۋەن بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈش مەكتۇپى»[183] دىكى «چىڭ تاڭ بىلەن ۋۇۋاڭدىن نارازىمەن، جۇگۇڭ بىلەن كۇڭزىدىن ھەم بىزارىمەن» دېگەن سۆزلەر ئىدى. سىما يى مۇشۇ ماقالە مۇناسىۋىتى بىلەن جى كاڭنى ئۆلتۈرگەن[184]، چىڭ تاڭ، جۇۋۇڭ، جۇگۇڭ، كۇڭزىلارنى مەنسىتمەسلىك ھازىرقى زاماندا ھېچ گەپ ئەمەس، لېكىن ئۆز ۋاقتىدا بولسا چوڭ چاتاق ھېسابلىنىاتتى، تاڭ جىڭ، جۇۋۇڭ جاھانىنى قورال بىلەن تىنچىتقان؛ جۇ گۇڭ بولسا چىڭ ۋاڭغا ھەمدەم بولغان؛ كۇڭزى ياۋ ۋە شۇنلەرنى تەرىپلىگەن؛ ياۋ، شۇنلەر بولسا پادىشاھلىق تەختلىرىنى ئۆزلۇكىدىن ئۆتۈنۈپ بەرگەن. جى كاڭ بۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنى ياقتۇرمىغان تۇرسا، سىما يى تەختنى تارتىۋالغاندىن كېيىن، قانداق قىلسۇن؟ ئۇنىڭغا ئامال يوق. جى كاڭ بۇ جەھەتتە سىما جەمەتىنىڭ ئىشىغا بىۋاستە تەسىر يەتكۈزگەن، شۇڭا ئۆلۈمگە لايىق بولۇپ قالغان. جى كاڭنىڭ دوستى

لۇي ئەنىك ئۆز ئاتا - ئانىسىغا ھۆرمەتسىزلىك قىلغانلىقىنىڭ كاساپىتى جى كاڭغىمۇ تەگكەن. دېمەك، جى كاڭنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە ئاساس قىلىنغان گۇناھ ساۋ ساۋنىڭ كۈڭ رۇڭنى ئۆلتۈرۈشىتە ئاساس قىلغان گۇناھىغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ۋېي، جىن سۇلالىلىرى ئالەمنى ۋاپادارلىق يولى بىلەن ئىدارە قىلاتتى. ۋاپادار بولمىغانلارنى ئۆلتۈرمەي قويمايتتى. نېمە ئۈچۈن ئالەمنى ۋاپادارلىق يولى بىلەن ئىدارە قىلىدۇ؟ چۈنكى، تەخت ئۆتۈنۈپ بېرىش يولى ئارقىلىق، يەنى ئۇستىلىق ۋە ئۆكتەملىك بىلەن تارتىۋېلىش ئارقىلىق كېلەتتى. ئەگەر ئالەمنى ساداقەتلىك يولى بىلەن ئىدارە قىلىشنى تەشەببۇس قىلسا، ئۇلار چىڭ دەسسەپ تۇرالمايتتى، ئىش قىلمىقى تەس بولاتتى، گېپىمۇ ئۆتمەس بولۇپ قالاتتى. شۇڭا ئالەمنى ۋاپادارلىق يولى بىلەن ئىدارە قىلىشنى زۆرۈر تاپقان. لېكىن، ئەمەلىي ھەرىكەتتە ۋاپادار بولماسلىقنىڭ ئۆزىلا ئۇ زامانىدا ئانچە مۇھىم مەسىلە بولمايتتى، جى كاڭنىڭ بېشىغا چىققىنى ئۇنىڭ مۇلاھىزىلىرى. رۇەن جى ئۇنىڭغا ئوخشىمايتتى، ئۇ ئەخلاق - ئەقىدە توغرىسىدا ئانچە سۆزلىمەيتتى، شۇڭا ئۇنىڭ ئاقىۋىتىمۇ باشقىچە بولدى.

لېكىن ۋېي، جىن دەۋرلىرىدە ئەھۋال تامامەن ئۇنداق ئەمەس ئىدى. ئادەملەرئۇزۇن يەڭلىك كەڭ يەكتەك كىيەتتى؛ ھەممە ئادەم ھاراق - شاراب ئىچەتتى؛ ئۇنىڭغا قارشى ئادەملەرمۇ كۆپ ئىدى. بىز فېي ۋېي[185] نىڭ بۇ ھەقتە يازغان «بارغا چوقۇنۇش نەزەريىسى»نى، سۇن شېڭ[186] نىڭ «لاۋزى چوڭ دانىشمەن ئەمەس نەزەريىسى»نى ئۇچرىتىمىز. بۇلار ۋاڭ بى، خې يەنلەرگە قارشى ماقالىلەر ئىدى. تارىخىي پاكىتلارغا قارىغاندا، خې سېڭ[187] سىما يىغا رۇەن جىنى ئۆلتۈرۈشنى بىرنەچچە قېتىم دەۋەت قىلغاندا، سىما يى ئۇنىڭ سۆزىگە كىرمىگەن، چۈنكى رۇەن جىنىڭ ھاراق-كەشلىكىنىڭ ۋەسىيەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئازراق بولغان.

لېكىن، كېيىنكى كىشىلەر جى كاڭ بىلەن رۇەن جىنى تىللىشىپ كەلدى، بىر - بىرىنى دوراپ تا ھازىرغىچە تىللىغىلى تۇرغىلى 1600 نەچچە يىل بولدى. جى زا: «جۇڭگونىڭ موللاملىرى ئەدەپ - ئىنسابىنى ئوبدان بىلمىدۇ، لېكىن كىشىلەر قەلبىنى چۈشىنىشى ناچار»[188] دەپ يازغان. بۇنىسى راست، ئومۇمەن ئەدەپ - ئىنسابىنى ئوبدان بىلگۈچىلەر — كىشىلەرنىڭ قەلبىنى ئوبدان بىلمەيدۇ، شۇڭا قەدىمكى زامانىدا نۇرغۇن ئادەملەرگە تولىمۇ ئۇۋال بولغان. مەسىلەن، جى كاڭ بىلەن رۇەن جىگە ئەدەپ - قائىدىلەرنى دەپسەندە قىلدى، دېگەن گۇناھ قويۇلۇپ كەلدى، لېكىن مېنىڭچە بۇ ھۆكۈم خاتا. ۋېي، جىن دەۋرلىرىدە ئەدەپ - ئەقىدىلەرگە تېۋىنىش خېلى تۇزۇكتەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئەدەپ - ئەقىدىلەر دەپسەندە قىلىنغانىدى، ئەدەپ - ئەقىدىلەرگە ئېتىقاد قىلىنمايتتى. كۆرۈنۈشتە ئەدەپ - ئەقىدىلەرنى دەپسەندە قىلغۇچىلار ئەمەلىيەتتە ئۇنى ئېتىراپ قىلغۇچى ۋە ئۇنىڭغا تازا ئىشەنگۈچىلەر ئىدى. چۈنكى ۋېي، جىن دەۋرلىرىدە ئاتالمىش ئەدەپ - ئەقىدىلەرگە تېۋىنىش شەخسىي مەنپەئەت ئۈچۈنلا ئىدى، تېۋىنغاندىمۇ ئانچىكىم، تاسادىپىي تېۋىنىپ قويىاتتى. ساۋ ساۋنىڭ كۈڭ رۇڭنى ئۆلتۈرۈشى، سىما يىنىڭ جى كاڭنى ئۆلتۈرۈشى پۈتۈنلەي ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىسىغا ھۆرمەت قىلمىغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى، لېكىن ئەمەلىيەتتە ساۋ ساۋ بىلەن سىما يى ئاتا - ئانىغا شۇ قەدەر ھۆرمەت قىلمايدىغان داڭدار ئادەملەر ئىدى؛ بىراق ئۇلار بۇ بەتنامنى ئۆزلىرىگە قارشى تۇرغان ئادەملەرگە چاپلىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ياۋاش ئادەملەر مۇشۇنداق سۈيىئىستېمال قىلىۋەرسە ئەدەپ - ئەقىدىلەر ئاياغ ئاستى بولمامدۇ دەپ ناھايىتى قورسىقى كۆپۈپ، نائىلاجلىقتىن زەردىسى تېشىپ، ئەدەپ - ئەقىدىدىن سۆز ئاچمايدىغان، ئۇنىڭغا ئېتىقاد قىلمايدىغان، ھەتتا ئۇنىڭغا قارشى چىقىدىغان بولۇپ قالغان. لېكىن، بۇ ئۇلارنىڭ

پوزىتسىيىسى ئىدى، ئۇلارنىڭ يۇرىكىنى ئالىدىغان بولساق، ئېھتىمال ئۇلار ئەدەپ - ئەقىدىلەرگە ئىشەنسە كېرەك، ئۇنى گۆھەر ھېسابلاش جەھەتتە ساۋ ساۋ سىما يىلاردىن نەچچە ھەسسە ئېشىپ چۈشىدۇ. ئەمدى چۈشىنىشلىكىرەك بىر تەمسىل كەلتۈرەي، مەسىلەن، بىر مىللىتاريست بار ئىدى، شىمالىي جۇڭگودا — گۇاڭدۇڭلۇقلارنىڭ شىمالىي جۇڭگو دېگىنى بىلەن بىرئاز پەرقلىنىدۇ، مەن دائىم شەندۇڭ، سەنشى، جىلى (خېبېي) ۋە خېنەنگە ئوخشاش جايلارنى شىمالىي جۇڭگو دەپ ئاتايمەن — ھېلىقى مىللىتاريست بۇرۇن مىللىي پارتىيىنى ئېزەتتى، كېيىن شىمالغا يۈرۈش قىلغان ئارمىيىنىڭ تەسىر كۈچى زورايغان ھامان ئۇ كۆك ئاسمان، ئاق كۈن بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇ سەنمىنجۇيىغا ئېتىقاد قىلىدىغان بولدۇم، زۇڭلىنىڭ مۇرىتىمەن دېدى، بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، زۇڭلىنىڭ خاتىرە ھەپتىلىكىنىمۇ ئۆتكۈزىدىغان بولدى، شۇ چاغدا سەنمىنجۇيىنىڭ ھەقىقىي مۇرىتلىرى كەيىنىدىن بېرىشى كېرەكمۇ ياكى بارماسلىقى كېرەكمۇ؟ بارمىسا، ئۇ سەنمىنجۇيىغا قارشى تۇرىدۇڭ، دېگەن گۇناھنى قويۇپ ئۆلتۈرىدۇ. زۇڭلىنىڭ ھەقىقىي مۇرىتلىرى ئۇنىڭ تەسىر كۈچى ئاستىدا ئامالسىزلىقتىن سەنمىنجۇيىدىن سۆز ئاچمايدىغان ياكى باشقىلار يالغان - ياۋداقتىن سەنمىنجۇيى ئۇستىدە سۆز ئاچسا قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، خودىدى سەنمىنجۇيىغا قارشىدەك كۆرۈنۈپ قويىدىغان بولىدى. شۇڭا مەن ۋېي، جىن دەۋرلىرىدە ئەدەپ - ئەقىدىلەرگە قارشى ئوقۇغۇچىلار دەپ ئاتالغان ئادەملەرنىڭ تولىسىمۇ شۇنداققۇ، دەپ ئويلايمەن، لېكىن ئۇلار مۇتەئەسسىپ موللىلاردىن بولغاچقا، ئەدەپ - ئەقىدىلەرنى گۆھەر بىلىدىكەن. شۇنداقمۇ بىر دەلىل بارکى، كىشىلەر ئۆزىنىڭ سۆز، ئىدىيە، ھەرىكەتلىرىنى دۇرۇس دەپ ھېسابلىسا، ئالەمدىكى باشقا كىشىلەرنىڭمۇ، يار - بۇرادەرلىرىنىڭمۇ شۇنداق بولۇشىنى ئارزۇ قىلىدۇ. لېكىن، جى كاڭ

بىلەن رۇەن جى ئۇنداق ئەمەس ئىدى. ئۇلار باشقىلارنىڭ ئۆزلىرىنى دوريشىنى خالىمايتتى. بامبۇكزارلىقتىكى يەتتە دانىشمەن ئىچىدە دۇەن شىيەن دېگەن ئادەم بولۇپ، ئۇ رۇەن جىنىڭ ئاكىسىنىڭ بالىسى ئىدى، ئۇمۇ ھاراق ئىچەتتى. رۇەن جىنىڭ ئوغلى رۇەن خۇنمۇ شۇ گۇرۇھقا كىرمەكچى بولغىنىدا، رۇەن شىيەن بولغاندىن كېيىن كۇپايە قىلىدۇ، دېگەن. ئەگەر رۇەن جى ئۆز ھەرىكىتىنى توغرا دەپ ھېسابلىغان بولسا، ئۆز ئوغلىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلمىغان بولاتتى، ئۇنىڭ ئۆز ئوغلىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلغانلىقىدىن، ئۇنىڭ ئۆزى تۇتقان يولدىن ئۆزى رازى ئەمەسلىكىنى بىلىش مۇمكىن. خوش، ئەمدى جى كاڭغا كەلسەك، ئۇنىڭ «ئالاقىنى ئۇزۇش مەكتۇپى» غا نەزەر سالساقلا، ئۇنىڭ ناھايىتى ھاكاۋۇر ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ، ئۇ بىر كۈنى ئۆيىدە تۆمۈرچىلىك قىلىۋاتقاندا — ئۇنىڭ مىجەزىگە تۆمۈرچىلىك قىلىش ياقمىدىكەن — جۇڭ خۇي[189] يوقلاپ كەپتۇ. ئۇ جۇڭ خۇي بىلەن كارى بولماي تۆمۈرچىلىكىنى قىلىۋېرىپتۇ. جۇڭ خۇي: «نېمىنى ئاڭلاپ كەلگەن بولسام، شۇنى كۆرۈپ قايتماقچىمەن» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بۇمۇ جى كاڭنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە سەۋەبچى بولغان پېشكەللىكنىڭ بىرى. لېكىن، مەن ئۇنىڭ ئۆز ئوغلىغا ئاتاپ يازغان «ئائىلە تەنبىھلىرى» — جى كاڭ ئۆلتۈرۈلگەن چاغدا ئوغلى ئەمدىلا ئون ياشقا كىرگەنىكەن، بۇ ماقالىنى يازغان ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئوغلى تېخى ئون ياشقا كىرمىگەن بولسا كېرەك — نى كۆرۈپ، ئۇنى تامامەن باشقا ئادەمدەك ھېس قىلدىم. ئۇ «ئائىلە تەنبىھلىرى» دە ئوغلىغا ئادەم بولۇشتا پەخەس بولۇش توغرىلىق تەلىم بەرگەن ۋە ساۋاقلارنى بىر - بىرلەپ كۆرسىتىپ ئۆتكەن. ئۇنىڭدىن بىرىدە، ئەمەلدارلار مەھكىمىسىگە بېرىۋەرمىگۈلۈك ھەم ئۇ يەردە قونمىغۇلۇق؛ بەگلەر كىشىلەرنى ئۆزىتىپ چىققاندا سەن ئارقىدا قالما، مۇبادا بەگ كېيىنكى كۈنلەردە بۇزۇق ئادەملەرنى

جازالسا، سەن چېقىمچىلىق قىلغان دېگەن گۇمانغا قالسەن، دېگەن گەپ بار. يەنە بىرىدە، زىياپەتتە بىراۋلار مۇنازىرىلىشىپ قالسا، بىر چەتتە تۇرۇپ باھا بېرىپ قويۇشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن دەرھال ئۇ يەردىن چىقىپ كەت، چۈنكى مۇنازىرىلەشكەنلەردىن بىرىنىڭ توغرا، بىرىنىڭ ناتوغرا بولۇپ قالىدۇ، ئۇلارغا باھا بەرمىسەڭ قاملاشمايدۇ، باھا بېرىدىكەنسەن، بىرىنى ھەق، يەنە بىرىنى ناھەق دېمەي قالمايسەن، شۇنىڭ بىلەن بىر تەرەپكە يامان بولۇپ قالسەن دېگەن گەپ بار. يەنە، بىرىكىم ساڭا ھاراق تۇتسا، ئىچكۈڭ كەلمىگەن تەقدىردىمۇ ئۇنى زادى رەت قىلىپ تۇرۇۋالما، مۇلايىملىق بىلەن ئۇنىڭ قولىدىن قەدەھنى ئېلىپ قوي، دېگەن گەپمۇ بار. بۇنىڭغا بىز ئەجەبا جى كاڭ شۇنچە ھاكاۋۇر ئادەم تۇرۇقلۇق، ئوغلىنى شۇنچە لاكىلوزۇڭ قىلىپ تەربىيىلەپ-تۇ، دەپ ھەيران بولىمىز. دېمەك، بىزگە جى كاڭنىڭ ئۆز ھەرىكىتىدىنمۇ قانائەتلەنمەيدىغانلىقى مەلۇم بولۇپ تۇرىدۇ، شۇڭا بىر ئادەمنىڭ سۆز ـ ھەرىكىتىگە باھا بېرىش ھەقىقەتەن تەس. جەمئىيەتتە كىشىلەر ئوغلىنىڭ ئاتىسىغا ئوخشىمىغانلىقىنى «ئاتا-سىنى دورىماپتۇ» دەپ ئاتايدۇ، بۇنى ئەسكى ئىش ھېسابلىشىدۇ، جاھاندا ئۆز ئوغلىنىڭ ئۆزىگە ئوخشىشىنى خالىمايدىغان ئاتىنىڭمۇ بارلىقىنى بىلسە كاشكى. رۇەن جى، جى كاڭلارغا نەزەر سالساق، ئۇلار شۇنداق ئاتىلاردىن. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئەسلىي تەبىئىتى ئۇنداق ئەمەس، ئۇلار پاراكەندە دۇنيادا تۇغۇلۇپ قالغاچقا، ئىلاجسىز-لىقتىن شۇنداق قىلىشقان. لېكىن، بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈش مۇمكىنكى، ۋېي، جىن دەۋرلىرىدىكى ئەدەپ ـ ئەقىدىلەرنى بۇزغۇچى-لار ئەمەلىيەتتە ئەدەپ ـ ئەقىدىلەرگە ئىشىنىشتە تازا كاجلىققا بېرىپ يەتكەن.

خې يەن، ۋاڭ بى، رۇەن جى، جى كاڭ قاتارلىق ئادەملەرنىڭ شۆھرىتى چوڭ بولغانلىقتىن، ئادەتتىكى كىشىلەر ئۇلارنى دورد-

غان، لېكىن ئۇلارنىڭ كۆرۈنۈشىنىلا دوربغان، ھەقىقىي تەلىپە-نىڭ قانداقلىقىنى بىلمىگەن. ئۇلارنىڭ ئەپتىنىلا دوربغاچقا، جەم-ئىيەتتە تېتىقسىز گەپدانلىق ۋە ھاراقكەشلىك ئەۋج ئالغان، تالاي ئادەملەر گەپدانلىق ۋە ھاراقكەشلىككىلا بېرىلىپ كەتكەنلىكتىن، ئىشتا ئىقتىدارسىز بولغانلىقتىن، بۇ ئەھۋال سىياسىي جەھەتتە «شەھەرنى قۇرۇقداش ھېيلىسى»نى پۈچەك بىرنەرسىگە ئايلاندۇ-رۇپ قويغان. ئەدەبىيات ساھەسىدىمۇ شۇنداق، جى كاڭ بىلەن رۇەن جى ھاراقنى شۇنچە ئىچسىمۇ ماقالە يازالايتتى؛ كېيىن شەرقىي جىن دەۋرىگە كەلگەندە گەپدانلىق ۋە ھاراقكەشلىك ئادىتى يەنە ئەۋج ئېلىپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن جى كاڭ، رۇەن جىلەر-دەك دەستە ـ دەستە ئەسەر يازمىدىغان ئادەملەر چىقمىغان. لىيۇ شىي[190]: «جى كاڭ ئۆز قەلبىنى ئۇستاز قىلىپ، كۆڭلىدە ئويلىغىنى بويىچە پىكىر بايان قىلاتتى، رۇەن جى شېئىرلىرىدا مۇددىئاسىنى بىمالال ئىزھار قىلاتتى» دەپ يازغان. «ئۆز قەلبىنى ئۇستاز قىلىش» ۋە «مۇددىئاسىنى بىمالال ئىزھار قىلىش» ۋېي سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى ۋە جىن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى ئەسەرلەرنىڭ خۇسۇسىيىتى ئىدى. جىڭشى زامانىدە-كى مەشھۇر زاتلار بىلەن بامبۇكزارلىقتىكى مەشھۇر زاتلارچە روھ يوقالغاندىن كېيىن، ئۆز قەلبىنى ئۇستاز قىلىشقا ۋە مۇددىئاسىنى بىمالال ئىزھار قىلىشقا پېتىنالايدىغان يازغۇچىلارمۇ چىقمىدى.

شەرقىي جىن دەۋرىگە كەلگەندە كەيپىيات ئۆزگەردى. ئىجتە-مائىي پىكىرلەر ناھايىتى كۆپ دەرىجىدە جىمىقىپ كەتتى، ھەممە ساھەگە بۇددا ئىدىيىلىرى سىڭىپ كىردى. جىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە، خەلق مالىمانلارغىمۇ، ھوقۇق تارتىۋېلىشلار-غىمۇ كۆنۈپ كەتتى، ماقالىلەر تېخىمۇ سۇلھېپەرۋەرلىك روھىدا پېزىلىدىغان بولۇپ كەتتى. مۇلايىملىق روھىدا ماقالە يازغۇچىلار-نىڭ ۋەكىلى تاۋ چيەن[191] ئىدى. ئۇ مەيلى كەلگەندە ھاراق

ئىچەتتى، تىلەمچىلىك قىلاتتى، خۇشى كەلگەن چاغلىرىدا مۇلاھىزە يۈرگۈزەتتى، ئەسەر يازاتتى. ئۇ غەم - ئەندىشە ۋە نادامەتتىن خالىي ئىدى، شۇڭا بەزىلەر ئۇنى «باغۇ بوستان شائىرى»، ئىنتايىن ئاسايىشتە باغۇ بوستان شائىرى دەپىشۇاتىدۇ. ئۇنىڭ مىجەزىنى ئۆگىنىش تەس، ئۇ ناھايىتى نامرات، لېكىن كۆڭلى ناھايىتى خاتىرجەم ئادەم ئىدى. ئۆيىدە يەيدىغىنى تۇگەپ قالسا خەقتىن تىلەپ تاپاتتى. ئۇ شۇنچىلىك نامرات ئىدىكى، مېھمان كېلىپ قالسا كىيىشكە كەشمۇ بولمىغان، مېھمان خىزمەتكارىغا ئۆز ئۆيىدىن كەش كەلتۈرۈپ ئۇنىڭغا بەرسە، ئۇ شۇئان كىيىۋالغان، ئۇ شۇنداق ھالەتتە بولسىمۇ، «شەرقىي قاشا تۇۋىدىن ئۇزىمەن جۇيخوا»، بولسا مەيلىم باقىمەن جەنۇبىي تاغقا» دېگىنىدەك پەرۋاسۇ قىلمايتتى. مۇنداق غەم - غۇسسىسىز تەبىئىي ھالەتنى دوراش ھەقىقەتەن تەس. كەمبەغەللىكىدىن كىيىم - كېچەكى جۇل - جۇل بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، شەرقتىكى چىت - قاشا تۇۋىدىن جۇيخوا گۈلى ئۇزسە، بىردىنلا بېشىنى كۆتۈرۈپ بەھۇزۇر ھالدا جەنۇبتىكى تاغقا قاراپ تاماشا قىلسا، بۇ نېمىدېگەن تەبىئىي ھالەت - ھە؟! ھازىرقى كۈندە بايلار كونسېسىيىدە ئولتۇرۇپ، گۈلچى يالاپ نەچچە ئون تەشتەك جۇيخوا گۈلى ئۆستۈرۈپ، شېئىر يېزىپ، ئۇ شېئىرلىرىنى: «كۆز كۆنلىرىدە جۇيخوا گۈلىگە قاراپ تاماشا قىلىپ، پېكىزى ئامبىلى تاۋ چېيەننىڭ ئۇسلۇبىغا تەقلىد قىلىۋاتىمىز» دەيدۇ، ئۇلار ئۆزلىرىچە بۇنىڭ بىلەن تاۋ يۈەنمىڭنىڭ ھۇزۇرلىنىمىز دەيدۇ؛ مېنىڭچە ئۇلار ئانچە قاملاشتۇرالمايدۇ.

تاۋ چېيەن ياشىغان جىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى ئەھۋال كۈڭ رۇڭ ياشىغان خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى ئەھۋالغا ۋە جى كاڭ ياشىغان ۋېي سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى ئەھۋالغا ئازراق ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە،

ئۇ دەۋر سۇلالە ئالمىشىشقا يېقىنلىشىپ قالغان ۋاقىت ئىدى، لېكىن ئۇنىڭدا مەردانىلىك - جۇشقۇنلۇق ئىپادىسى يوق ئىدى، شۇڭا ئۇ «باغۇ بوستان شائىرى» دېگەن نامنى ئالغان، لېكىن «تاۋ توپلىمى» دىكى «ھاراق زىكرى» دېگەن شېئىرىدا شۇ زامانىنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى سۆزلەنگەن. بۇنىڭدىن قارىغاندا، ئۇ ئېقىم مەسىلىلىرىنى نەزىرىدىن ساقىت قىلمىغان ۋە ئۇنىڭغا سوغۇق مۇئامىلە قىلمىغان؛ لېكىن ئۇ خۇي - پەيلى جەھەتتىن جى كاڭ، رۇەن جىلارغا قارىغاندا كۆپ تەبىئىي بولغاچقا، كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئانچە تارتمىغان. بۇنداق بولۇشىغا ئادەتتىكىمۇ سەۋەب بولغانلىقىنى باشتا سۆزلەپ ئۆتكەنىدۇق. چۈنكى، شۇ زامانىدىكى ھاراكەشلىك كەيپىياتى بۇرۇندىن كىلىۋاتقاچقا، كىشىلەرگە غەلىتە تۇيۇلمايتتى؛ ئۇنىڭ ئۇستىگە خەن، ۋېي، جىن سۇلالىلىرى ئارقىمۇئارقا تېز ئالماشقانلىقى، ئۆتكەن زامانلىرىمۇ يىراق بولمىغانلىقى، ئۆزگىرىشلەرنى كۆپ كۆرۈپ كۆنۈپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنداق ئەھۋاللار چوڭ تەسىر قىلىپ كەتمىگەن. شۇڭا تاۋ چېيەننىڭ كۆڭ رۇڭ، جى كاڭلارغا قارىغاندا ئاسايىشتە بولۇشى تەبىئىي ئىدى. مەسىلەن، شىمالىي سۇلالىلەرنىڭ قەبرە تەزكىرىلىرىگە قارايدىغان بولساق، ئۇنىڭ مەنسەپتە ئۆسكەنلىكى تەپسىلىي يېزىلغان، يەنمۇ ئىنچىكىلەپ قارىساق، ئۇنىڭ ئىككى - ئۈچ سۇلالە دەۋرىنى باشتىن كەچۈرگەنلىكىنى، لېكىن بۇ ئەھۋالنىڭ ئۇ زاماندا ئانچە غەلىتە تۇيۇلمىغانلىقىنى كۆرىمىز.

مېنىڭچە، ئۆزى بۇرۇنقى زامان كىشىسى بولغان تەقدىردىمۇ، شېئىر - ماقالىلىرى تامامەن سىياسىي ۋەزىيەتتىن خالىي بولغان «باغۇ بوستان شائىرى»، «تاغۇ جاڭگال شائىرى» دېگەنلەر بولغان ئەمەس. ئادەمزات جەمئىيىتىدىن پۈتۈنلەي خالىي بولۇپ تۇرىدىغانلارمۇ بولمايدۇ. جەمئىيەتتىن خالىي ئادەم بولىدىكەن، ئۇنىڭ شېئىر - ماقالىلىرىمۇ ئەلۋەتتە بولمايدۇ. شېئىر - ماقالىلەرمۇ

ئىنسانىيەت ئىشلىرىنى بايان قىلىپ بېرىدىغان نەرسە، شېئىرلا بولىدىكەن، ئۇنى يازغان ئادەمنىڭ ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى ئەھ-ۋالاتنى ئۇنتۇمىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، مۇزى[192] «بىر - بىرىگە مېھرىبان» چى، ياكى بولسا «ئۆز ئۇچۇن» چى ئىدى. مۇزىنىڭ كىتاب يېزىشى تەبىئىي؛ ياكى زادى يازمايتتى، شۇڭا ئۇ «ئۆز ئۇچۇن» چى بولۇپ قالغان، ئەگەر باشقىلار ئۇچۇن كىتاب يازغان بولسىدى، «ئۆزگە ئۇچۇن» چى بولغان بولاتتى.

دېمەك، تاۋ چېين خەلقئالەمدىن خالىي ياشىغىنى يوق، بەل-كى ئۇ پادىشاھ ھاكىمىيىتىگە دىققەت - ئېتىبارىنى بەرگەن ھەم «ئۆلۈم» نىمۇ ئۇنتۇمىغان، ئۇ بۇنى ئۆز شېئىر - ماقالىلىرىدە دائىم تىلغا ئېلىپ كەلگەن[193]. باشقىچە قاراش بىلەن تەتقىق قىلساق، ئېھتىمال ئۇ كونا تەرىپلەرگە ئوخشىمايدىغان شەخس بولۇپ چىقىشى مۇمكىن.

خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىدىن جىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىگىچە يېزىلغان ئەسەرلەرنىڭ بىر قىسمىدىكى ئۆزگىرىشلەر بىلەن دورا، ھاراقنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدە مېنىڭ بىلىدىغانلىرىم ئومۇمەن شۇنچىلىك، لېكىن بىلىمىم ئاز بولغانلى-قى، تەپسىلىي تەتقىقات ئېلىپ بارمىغانلىقىم ئۈچۇن، مۇشۇ ئىس-سىق ۋە يامغۇرلۇق كۈنلەردە ھەرقايسىڭلارنىڭ نۇرغۇن ۋاقتىنى ئېلىپ قويدۇم، بۇ ھەقتە ئەپۇ سورايمەن. ھازىر بۇ تېمىنى ئومۇمەن سۆزلەپ بولدۇم.

پارچە تەسىرات[194]

ھەرە ئۆزىنىڭ نەشتىرىنى سانجىش بىلەنلا ھاياتىدىن مەھرۇم بولىدۇ؛ سوپى[195] ئۆز نەشتىرىنى «سانجىۋېلىش» بىلەن ئۆمە-رىنى ئۇزارتىدۇ.

ئۇلار بىر - بىرىدىن ئەنە شۇنداق پەرقلىنىدۇ.

جون مىلل[196]: مۇستەبىتلىك ئادەملەرنى تەنچىگە ئايلاندۇ-رۇپ قويىدۇ، دەيدۇ.

لېكىن، ئۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ ئادەملەرنى سۇكۇتچىگە ئايلاندۇ-رۇپ قويىدىغانلىقىنى بىلمىگەن.

جەڭ مەيدانىغا بېرىشقا توغرا كەلسە، ھەربىي دوختۇر بولغە-نىڭ ياخشى؛ ئىنقىلاب قىلىشقا توغرا كەلسە، ئارقا سەپكە بارغە-نىڭ ياخشى؛ ئادەم ئۆلتۈرۈشكە توغرا كەلسە، جاللات بولغىنىڭ ياخشى. چۈنكى، ھەم قەھرىمان بولالايسەن، ھەم خەۋپكە ئۇچرىمايسەن.

مەشھۇر ئادەملەر ۋە ئەھلى ئىلىملەر بىلەن سۆھبەتلىشىپ قالساڭ، ئۇلار سۆز قىلغاندا، بەزى سۆزلىرىنى چۈشەنمەس بولۇ-ۋال؛ زادىلا چۈشەنمەس بولۇۋالساڭ مەنستىمەيدۇ؛ تولىمۇ چۈشەن-گەن بولۇۋالساڭ يىرگىنىدۇ، بەزى سۆزلىرىنى چۈشەنمەس بولۇ-ۋالساڭ، ئۇنىڭ ئۇچۇنمۇ، ئۆزۈڭ ئۇچۇنمۇ ياخشى.

خەلقئالەم ئومۇمەن قوماندانلىق قىلىچىنىڭ ھەربىيلەرگە قوماندانلىق قىلالايدىغانلىقىنىلا بىلىدۇ، ئەدىبلەرگىمۇ قوماندانلىق قىلالايدىغانلىقىنى ئويلىمايدۇ.

يەنە نۇتۇق توپلىمى، يەنە نۇتۇق توپلىمى[197].
ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ نۇتۇقلىرىنىڭ ئىلگىرىكىگە قارىغاندا پۇتۇنلەي باشقىچە بولۇپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمىگەن بولسا، كاشكى. ئۇلار نۇتۇق سۆزلەۋاتقىنىدا، ئۆز سۆزىگە ئۆزىنىڭ راست ئىشىنىدىغانلىقىنىمۇ چۈشەندۈرۈپ بېرەلمىگەن.

دۆلەتمەن - ئاقىل ئادەمنىڭ ھەممە قىلمىشلىرى گويا تۇنۇگۈنكى ئۆلۈم[198].
پېقىر - نادان ئادەمنىڭ ھەممە قىلمىشلىرى راست تۇنۇگۈنكى ئۆلۈم.

دۆلەتمەن بولۇپ ئۆتكەنلەر قەدىمنى ئەسلىگە كەلتۈرىمەن دەيدۇ؛ دۆلەتمەن بولۇپ تۇرغانلار ھازىرقى ھالەتنى ساقلايمەن دەيدۇ؛ دۆلەتمەن بولۇپ باقمىغانلار ئىنقىلاب قىلىمەن دەيدۇ.
ئومۇمەن شۇنداق، ئومۇمەن!

ئۇلارنىڭ قەدىمنى ئەسلىگە كەلتۈرىمەن دېگىنى يوي، شىيا، شاك، جۇ زامانلىرىغا قايتىش ئەمەس، ئۆزلىرى ئەسلەپ كەلگەن بىرنەچچە يىل ئىلگىرىكى ھالەتكە قايتىش.

ئاياللارنىڭ تۇغما تەبىئىتىدە ئانىلىق خۇسۇسىيەت ۋە ئاياللىق خۇسۇسىيەت بولمايدۇ.

خوتۇنلۇق خۇسۇسىيەت مەجبۇرىيەت ئاستىدا پەيدا بولىدۇ، ئۇ ئانىلىق خۇسۇسىيەت بىلەن ئاياللىق خۇسۇسىيەتنىڭ بىرىكمىسى.

ئالدىنىشتىن ساقلان.
ئۆزىنى ئوغرى - قاراقچى دېگەنلەردىن ھەزەر ئەيلەشنىڭ ھاجىتى يوق، چۈنكى ئۇنداقلار ئەكسىچە ياخشى ئادەم بولۇپ چىقىدۇ؛ ئۆزىنى پاكىزادە - ئالىيجانابدەپ يۈرگەنلەردىن ھەزەر ئەيلە، چۈنكى ئۇنداقلار ئەكسىچە ئوغرى - قاراقچى بولۇپ چىقىدۇ.

بالىخانا ئاستىدا بىر ئەر كىشى سەكراتتا يېتىپتۇ، يان قوشنىسى پاتىفون چېلىۋېتىپتۇ؛ ئۇدۇل قوشنىسى بالىسىنى ئەركىلىتىۋېتىپتۇ. بالىخانا ئۈستىدە ئىككىيلەن قاقاقلاپ كۈلۈۋېتىپتۇ، قەغەز ئويناۋېتىپتۇ. بالىخانا بويلاپ كەتكەن دەريادىكى كېمىدە بىر ئايال ئۆزىنىڭ جان ئۈزگەن ئانىسىغا يىغا - زار قىلىۋېتىپتۇ.
ئىنسانلار بىرىنىڭ ھالىغا بىرى يەتمەيدىكەن، ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرى ماڭا گويا جېدەل - ماجىرا قىلىشۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ.

ئالدىدىن يىرتىق - ياماق كىيىم كىيگەنلەر ئۆتسە، پىستەكلەر قاۋايدۇ، ئەمەلىيەتتە ئىگىسىنىڭ خاھىشى شۇنداق بولۇشى ياكى كۈشكۈرتۈشى ناتايىن.
پىستەكلەر ھامان ئۆز ئىگىسىدىن يامان بولىدۇ.

يىرتىق - ياماق كىيىم كىيىشكە رۇخسەت قىلىنمايدىغان، ئەگەر يىرتىق - ياماق كىيىم كىيگەنلەرنى كۆرۈپ قالسا، ئۇلارنى كوممۇنىست دەيدىغان كۈنلەر روي بېرىدىغاندەك تۇرىدۇ.

ئىنقىلاب قىلىش، ئىنقىلابقا قارشى تۇرۇش، ئىنقىلاب قىلماسلىق.

ئىنقىلاب قىلغانلار ئىنقىلابقا قارشى تۇرغانلارنىڭ قولىدا ئۆلىدۇ. ئىنقىلابقا قارشى تۇرىدىغانلار ئىنقىلابچىلارنىڭ قولىدا ئۆلىدۇ. ئىنقىلاب قىلمايدىغانلار ياكى ئىنقىلابچى دەپ قارالغانلار ئىنقىلابقا قارشى تۇرغۇچىلارنىڭ قولىدا ئۆلىدۇ ۋە ياكى ئىنقىلابقا قارشى دەپ قارالغانلار ئىنقىلابچىلارنىڭ قولىدا ئۆلىدۇ ياكى ئاقچى - كۆكچى دەپ قارالماستىنلا ئىنقىلابچىلار ياكى ئىنقىلابقا قارشى تۇرغۇچىلار قولىدا ئۆلىدۇ.

ئىنقىلاب، ئىنقىلاب، ئىنقىلاب - ئىنقىلاب، ئىنقىلاب - ئىنقىلاب .....

ئادەم ئىچىي تىت - تىت بولۇپ قالغاندا ئەسەر يازالايدۇ؛ غەم - غۇسسىدىن خالاس بولغاندا ئەسەر يازالمايدۇ، چۈنكى ئۇنىڭدا زوق - ھەۋەس بولمايدۇ.

ئەسەر يېزىشنىڭ ئومۇمىي مەنبەسى — زوق - ھەۋەس.

ياڭ جۇ ئەسەر قالدۇرمىغان.

ئەسەر يېزىشتىن مەقسەت ئۆز قەلبىنى بايان قىلىشتىن ئىبارەت بولسىمۇ، لېكىن يازغان كىشى باشقىلارنىڭ ئوقۇپ كۆرۈشىنى ئارزۇ قىلمايدۇ.

ئەسەر يېزىش ئىجتىمائىي بولىدۇ.

لېكىن، ئەسەر يازغان كىشى بەزىدە بىرەر ئادەم — يار - بۇرادىرى، دىلدار مەھبۇبى — نىڭلا ئوقۇپ كۆرۈشى بىلەن قانائەت ھاسىل قىلىدۇ.

ئادەملەر تولا چاغلاردا راھىب، راھىبە، مۇسۇلمان ۋە ناسارانى يامان كۆرىدۇ، تەرىقەتچىلەرنى يامان كۆرمەيدۇ.

بۇنىڭ ھېكمىتىنى چۈشەنگەن ئادەم پۈتۈن جۇڭگونىڭ تەڭدىن تولىسىنى چۈشىنەلەيدۇ.

ئۆلۈۋالماقچى بولغان ئادەمنىڭ دېگىزنىڭ پايانسىزلىقىدىن، يازدا جەسەتنىڭ سېسىپ كېتىشىدىن قايغۇرىدۇ.

لېكىن، سۈيى سۈپسۈزۈك كۆلچەكنى كۆرسىمۇ، سالقىن ھاۋالىق كۆز كېچىسى توغرا كەلسىمۇ، يەنىلا ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋېرىدىغان چاغلىرىمۇ بولىدۇ.

ھۆكۈمەت دائىرىلىرى «لەنەت» ئوقۇغانلارنىڭ ھەممىسى «گۇناھ» كار بولىدۇ.

لىيۇ باڭ چىن بەگلىكىنىڭ زالىملىقىنى بىكار قىلىپ، «پېشقەدەملەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۇچ مادداىلىق قانۇن چىقارغان». لېكىن، كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ ئۆزىمۇ نەسلىنى قۇرۇتۇش جازاسىنى يولغا قويغان، كىتاب - نامەلەرنى يوشۇرۇن ساقلاشنى مەنئى قىلغان. دېمەك، يەنىلا چىن قانۇنىنى يولغا قويغان.

ئۇچ مادداىلىق قانۇن دېگىنى قۇرۇق گەپ بولۇپ قالغان.

كالتە يەڭنى كۆرسىلا ئاپئاق بىلەك كۆز ئالدىغا كېلىدۇ، يالىڭاچ بەدەن كۆز ئالدىغا كېلىدۇ، تاناسىل ئەزا كۆز ئالدىغا كېلىدۇ، جىنسىي مۇناسىۋەت كۆز ئالدىغا كېلىدۇ، پاھىشىۋازلىق كۆز ئالدىغا كېلىدۇ، ھارامدىن تېپىلغان بالا كۆز ئالدىغا كېلىدۇ.

جۇڭگولۇقلارنىڭ تەسەۋۋۇرى ئەنە شۇ جەھەتتىلا ئەنە شۇنداق تېز تەرەققىي قىلالايدۇ.

9 - ئاينىڭ 24 - كۈنى.

يەنە شياڭگاڭ ھەققىدە(199)

مەن ئۆزۈم «خەۋپلىك سەپەر» دەپ ھېسابلىغان شياڭگاڭغا 9 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئۇچىنچى قېتىم باردىم.

بىرىنچى سەپىرىمدە ئاز ـ تولا يۇك ـ تاق ئېلىپ بارغان بولسامۇ، ھېچبىر ئىشقا دۇچ كەلمىدىم. ئىككىنچى قېتىم ھېچ نەرسە ئالماي باردىم. ئۇ قېتىمقى ئەھۋاللارنى قىسقىچە يازغاندىم. بۇ قېتىم تېخى يېتىپ بارماي تۇرۇپلا ئۆتكەن ئىككى قېتىمقىغا قارىغاندا بەكرەك ئەندىشە قىلدىم. چۈنكى «ئىجادىيەت» ئايلىق ژۇرنىلىدا بېسىلغان ۋاڭ دۇچىڭ(200) ئەپەندىنىڭ مەكتۇپلىرىدىن شياڭگاڭدىكى ئەنگلىيە تەرىپىدىن يوللانغان جۇڭگولۇق قېرىنداشلىرىمىزنىڭ كېمىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان چاغدىكى ھەيۋىلىرىنى، ئۇرۇپ ـ تىللايدىغانلىقىنى ياكى بىرنەچچە دوللار پۇل ئالىدىغانلىقىنى بىلدىم. مېنىڭ كىتاب قاچىلانغان ئون سانداقتىم پاراخوت ئامبىرىدا، كىتاب ۋە كىيىم ـ كېچەكلىرىم قاچىلانغان ئالتە سانداقتىم پاراخوت ھۆجرىسىدا ئىدى.

ئەنگلىيە بايرىقى بەلگىسىنى تاقىۋالغان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ كارامىتىنى كۆرۈپ قويۇشمۇ بىر ئىش ئىدى. لېكىن ئويلىسام، بۇ قىممەتكە توختايدىغاندەك تۇرىدۇ. يۇك ـ تاقلىرىمنى ئاختۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇنى قايتىدىن يىغىشتۇرۇپ تېڭىش ئۈچۈنلا بىرھازا ۋاقىت كېتەتتى. سىناپ كۆرۈشكە توغرا كەلگەندىمۇ، ئەگەر ياخشىسى بىر ـ ئىككىسىنى ئاختۇرسۇن، لېكىن ئەھۋال شۇنداق ئىكەن، خالىغىنىنى قىلسۇن. پۇل بېرەيمۇ ياكى بىرمۇبىر تەكشۈ-

رۈۋەرسۇنمۇ؟ ئەگەر تەكشۈرسە، شۇ يۇك ـ تاقلىرىمنى مەن يالغۇز ئۆزۈم قانداقمۇ يىغىشتۇرۇپ بولالايمەن؟

پاراخوت 28 ـ كۈنى شياڭگاڭغا يېتىپ باردى، ئۇ كۈنى ھېچبىر ئىش يۈز بەرمىدى. ئەتىسى چۈشتىن كېيىن پاراخوت خادىمى ئالدىراپ كەلدى ـ دە، ھۆجرامنىڭ سىرتىدا تۇرۇپلا مېنى چاقىردى:

— تەكشۈرىدىكەن! ساندۇقلىرىڭىزنى ئېچىپ بېرىڭ!

مەن ئاچقۇچنى ئېلىپ پاراخوت ئامبىرىغا كىردىم. ماش رەڭ كىيىم كىيگەن، قولىدا تۆمۈر زىخچە تۇتقان ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى ئىككى قېرىندىشىمىز سانداقلىرىم يېنىدا تۇرۇپتۇ.

مەن ئۇلارغا سانداقنىڭ ئىچىدىكى كونا كىتابلار ئىكەنلىكىنى ئېيتتىم. ئۇلار چۈشەنمىگەندەك قىلدى ـ دە:

— ئېچىپ كۆرسەت! — دەپ ۋارقىرىدى.

«توغرا، — دەپ ئويلىدىم مەن، — ئۇلار ناتونۇش بولغان مېنىڭ گېپىمگە قانداقمۇ ئىشەنسۇن؟!» ئېچىپ كۆرسىتىشكە توغرا كەلدى. ئىككى خادىمنىڭ ياردىمى بىلەن سانداقنى ئاچتىم.

ئۇلار تەكشۈرۈشكە كىرىشىشى بىلەنلا مەن شياڭگاڭدىكى تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ گۇاڭجۇدىكىلەرگە ئوخشىمايدىغانلىقىنى دەرھال بايقىدىم. مەن گۇاڭجۇدىن يولغا چىققىنىمدىمۇ تەكشۈرگەنىدى، لېكىن ئۇياقتىكى تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ يۈزىنىڭ بىراز بولسىمۇ قېنى بار ئىدى، گېپىمنىمۇ چۈشىنەتتى. ھەربىر بولاق قەغەز ۋە كىتابلىرىمنى چىقىرىپ كۆرۈپ ببقىپ ئۆز جايىغا قويۇپ قويغاچقا، قالايمىقان بولۇپ كەتمىگەنىدى. تەكشۈرۈش دېگەن ئەنە شۇ. لېكىن، «ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ جەنىتى» بولغان شياڭگاڭدا ئەھۋال ئۇنىڭغا تۇپتىن ئوخشىمايدىكەن. بۇ تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ يۈزىدە قان دىدارى يوق، ئۇلار مېنىڭ گېپىمنىمۇ چۈشەنمەيدىغاندەك قىلىدۇ. تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ بىرى سانداقنى دۇم كۆمتۇرۇپ،

ئىچىدىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى تۆكتى - دە، قالايمىقان ئارد-لاشتۇرغىلى تۇردى، قولىغا بىرەر قەغەز بولاق چۈشۈپ قالسا، ئۇنىڭ تېشىغا ئورالغان قەغەزنى يىرتىپ تاشلىۋېتەتتى. شۇڭا بىر ساندۇق كىتاب ۋە ئورىگىناللار ئۇ ئاختۇرۇپ بولغاندىن كې-يىن ساندۇقتىن ئالتە - يەتتە سۇئال ئېگىزلەپ كەتتى.

— ئاچ!

ئىككىنچى ساندۇققا نۆۋەت كەلدى. سىناپ كۆرەي دەپ ئويلا-دىم - دە، ئاستا:

— كۆرمىسەڭلار بولامدۇ؟ — دېدىم.

— 10 دوللار بەر، — دېدى ئۇ تۆۋەن ئاۋاز بىلەن، ئۇ مېنىڭ گېپىمنى چۈشىنىدىكەن.

— ئىككى دوللار بېرەي، — مەن كۆپرەك بېرىشكىمۇ رازى ئىدىم. چۈنكى بۇنداق تەكشۈرۈش ھەقىقەتەن ئادەمنى ئاۋارە قىلا-دىكەن. ئون ساندۇق كىتابنى يىغىشتۇرۇپ بولۇشقا ئاز دېگەندە بەش سائەت ۋاقىت كېتىدۇ. ئەپسۇسكى مەندە بىر دوللارلىق پۇلدىن ئىككىسىلا بار ئىدى، قالغىنى ساپ ئون دوللارلىق پۇتۇن پۇل بولۇپ، ئۇنى بەرگۈم كەلمىدى.

— ئاچ!

ئىككى خادىم ئىككىنچى ساندۇقنى ئالدىغا تارتىپ، ئىلگىرد-كىدەك ئاچتۇردى، بىر ساندۇق كىتابنى بىر يېرىم ساندۇق قىلا-ۋەتتى ۋە يەنە بىرنەچچە قەغەز بولاقنى يىرتىۋەتتى. ئۇ بىر ياقتىن «تەكشۈرۈپ»، بىر ياقتىن مەن بىلەن سودىلىشاتتى. مەن بەش دوللارغا چىقتىم، ئۇ يەتتە دوللارغا چۈشتى، كەم بولسا بولمايدۇ دەپ تۇرۇۋالدى. بەشىنچى ساندۇقنى تەكشۈرۈۋاتقاندا، ئەتراپ-ىمىزغا بىرمۇنچە تاماشا كۆرىدىغانلار ئولىشىۋالدى.

ساندۇقلارنىڭ يېرىمى ئېچىلىپ بولدى، مەيلى تەكشۈرۈۋەر-سۇنلا، دەپ ئويلاپ سودىلىشىشتىن توختىدىم. ئېچىپ تەكشۈرۈ-

ۋەردى. ئەمما ھېلىقى ئىككى قېرىندىشىمنىڭ زېرىكتى بولغاي، دەسلەپكىدەك ساندۇق ئىچىدىكى بارلىق نەرسىنى تۆكۈپ تەكشۈر-مەيدىغان بولدى، پەقەت ھەربىر ساندۇقتىن يىگىرمە - ئوتتۇز دانە كىتابنى ئېلىپ ساندۇق ئۈستىگە تاشلاپ، «تەكشۈرۈلدى» دېگەن بەلگىنى سىزىپ قويۇاتتى، كىتابلار ئارىسىدىكى بىر باغلام كونا مەكتۇپلار ئۇلارنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلغان بولسا كېرەك، ئۇلار ئۇنى بىرئاز تۇجۇپىلەپ كۆرگىلى تۇردى، لېكىن تۆت - بەش پارچە مەكتۇپنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن قويۇپ قويدى، ئاندىن كېيىن يەنە بىر ساندۇقنى ئېچىپ كۆرگەندىن كېيىن، بۇ قالايمە-قان كىتاب دۆۋىسىدىن نېرى كەتتى. شۇنىڭ بىلەن تەكشۈرۈش تۈگىدى.

سىنچىلاپ قارىسام، سەككىز ساندۇقنى ئېچىپتۇ. ئىككى ساندۇققا تەگمەپتۇ. بۇ ئىككىسى فۇيۇەن[201] نىڭ كىتاب ساندۇق-لىرى بولۇپ، ئۇنى شاڭخەيگە ئالغاچ كەتمەكچى ئىدىم. ئۆزۈمنىڭ نەرسىلىرىم بولسا قالايمىقان چېچىلىپ تۇراتتى.

«تەلىيى ئوڭغا تەڭرى يار دېگەندەك، فۇيۇەننىڭ تەلىيى بار ئىكەن! مېنىڭ شۇم تەلىيىم تېخى تۈگەپ كەتمەپتۇ... ئېھ!...» دەپ ئويلىدىم - دە، كىتابلارنى يىغىشتۇرۇشقا كىرىشتىم. ئەمدىلا بىرنەچچە كىتابنى يىغىشتۇرۇپ بولۇشۇمغا، خادىم ئىشىككە كې-لىپ توۋلىدى:

— ھۇجرىڭىزنى تەكشۈرمەكچى، ساندۇق - چامادانلىرىڭىزنى ئېچىڭ!

مەن كىتابلارنى يىغىشتۇرۇش ئىشىنى پاراخوت ئامبىرىغا مەسئۇل خادىمغا تاپشۇردۇم - دە، ھۇجرامغا كەلدىم. دەرۋەقە، ئۇ يەردە ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى ئىككى قېرىندىشىمنىڭ مېنى ساقلاپ تۇرۇپتۇ. كارىۋاتتىكى ئورۇن - كۆرپىلەر چېچىلىپ ياتقان ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر ئورۇندۇق تاشلاقلىق تۇرۇپتۇ. مەن ئىشىك-

تىن كىرىشمگىلا ئۇلار مېنىڭ پۇل سومكامنى ئاختۇردى. مەن ئۇلارنى ئىسسم - فامىلەمنى بىلىش ئۈچۈن رويخېتىمنى كۆرەمدە. كىن، دەپ ئويلاپتىمەن. ئۇلار ئۇنىمۇ كۆرمىدى، سومكامدىن چىققان ئىككى ئون دوللارلىق پۇلغا قاراپ قويدى - دە، ئۆزۈمگە قايتۇرۇپ بەردى ۋە يەنە ئۇنىڭ يېتۈپ كېتىشىدىن ئەنسىرەۋاتقاندەك، ئۇنى ئوبدان ساقلىشىمنى تاپىلىدى.

ئاندىن كېيىن قول چامادانىمنى ئېچىپ، ئىچىدىكى ئون نەچچە قۇر كىيىمىمنى تارتىپ چىقىرىپ كارىۋاتقا تاشلاپ قويدى. يەنە كىچىك سېۋېتىمنى ئاختۇرۇپ، ئىچىدىكى قەغەزگە يۆگەلگەن يەتتە دانە تەڭگىنى ئۇنچىقماي ساناپ چىقتى. يەنە ئون دانە تەڭگە سېۋەتنىڭ ئاستىدا قالغاچقا، ئۇنى كۆرمەي قالدى. ئاندىن كېيىن ئورۇندۇق ئاستىدىكى ياغلىققا ئورالغان ئون نەچچە سەر تەڭگە ۋە نەچچە ئون تىيىن پۇلنى ئۇنچىقماي كۆرۈپ چىقتى. بۇلارنى كۆرۈپ بولۇپ چامادانىمنى ئاچتى. بۇ مېنى بىرئاز تەشۋىشلەندۈردى. ئاچقۇچنى چىقىرىپ بېرىشتە سەل كېچىككەن بولسام، بۇ قېرىنداشلىرىم قولىدىكى زىنچە بىلەن چامادانىنىڭ قۇلۇپىنى بۇزۇۋېتىدىغاندەك تۇراتتى. خەيرىيەت، ئاچقۇچنى بېرىۋىدىم، ئىش ئوڭغا تارتتى. چامادانىدىكى كىيىم - كېچەكلەرنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ ئاختۇرۇشى تۇرغان گەپ.

— ئون دوللار بەرسەڭ ئاختۇرمايمىز، — دېدى ئۇلارنىڭ بىرى چامادانىنى ئاختۇرۇۋېتىپ.

مەن قولياغلىقىمدىكى تىيىنلارنى سىقىمداپ ئېلىپلا ئۇنىڭغا بەردىم. ئەمما ئۇ ئالمىدى، ئارقىغا بۇرۇلدى - دە، يەنە «تەكشۈرۈش» كە كىرىشتى.

ئەمدى بۇ گەپنى بۇ ياقتىن باشلاي. بۇ قېرىنداشىمىز سومكا ۋە چامادانلىرىمنى ئاختۇرۇۋاتقاندا، يەنە بىرى تور سومكا ۋە سېۋەتلىرىمنى تەكشۈردى، بىراق ھازىرقى تەكشۈرۈشى بايىقى ئامباردەك

كى كىتاب ساندۇقلىرىنى تەكشۈرۈشكە ئوخشىمىدى. بايا قالايمىقان قىلغان بولسا، مانا ئەمدى بۇزغىلى تۇردى. ئالدى بىلەن بېلىق مېيى قاچىلانغان كوروپكىنى يېرتىپ، پولغا تاشلىۋەتتى. جياڭ جىنسەن[202] ئەپەندى سوۋغا قىلغان لىجى مېۋىسىنىڭ پۈرىقى چىقىپ تۇرىدىغان قۇتامنى قولىدىكى زىنچە بىلەن تەشتى. ئۇ قۇتىنى تېشىۋېتىپ، ئۇياق - بۇياققا كۆز يۈگۈرتۈپ، ئۈستەلدىكى بەكىگە كۆزى چۈشتى. ئۇنى مەن بېيجىڭدىكى چېغىمدا بەيتاشى كوچىسىدىن ئون نەچچە يارماققا سېتىۋېلىپ گۈاڭجۇغا ئالغاچ كەلگەنىدىم. بايا ئۇنىڭدا توغاچ شاپتۇل ئاقلىغانىدىم، سېپى بىلەن قوشۇلۇپ ئۈزۈلۈقى تۆت ئىلىنىڭ كەلمەيتتى. ئەمما مۇشۇ بەكىنى ئېلىپ يۈرگەنلىكىم ئۈچۈن جىنايەتكار ئىكەنمىشمەن.

— بۇ جىنايەت قورالى. سەن جىنايەتچى، — دېدى ئۇ بەكىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

مەن گەپ يانداۋرمىدىم. ئۇ بەكىنى قويۇپ قويدى - دە، قورۇغان تۈزلۇق خاسىڭ يۆگەلگەن قەغەز بولاقنى بارمىقى بىلەن تېشىۋەتتى، ئاندىن يەنە بىر قۇتا ئىسرىقنى ئېلىپ:

— بۇ نېمەڭ؟ — دېدى.

— پاشا يوقىتىدىغان ئىسرىق، كوروپكىغا يېزىقلىق تۇرماموۇ؟ — دېدىم.

— ئەمەس. بۇ غەلىتە بىرنەرسىغۇ!

ئۇ ئىسرىقتىن بىر نوكچىنى سۇغۇرۇپ چىقىرىپ پۈراپ باقاندىن كېيىن، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالدى؛ چۈنكى شۇ چاغدا يەنە بىر قېرىندىشىم چامادانىمنى ئاختۇرۇپ بولغان بولغاچقا، مەن يەنە بىر چامادانىنى ئېچىپ بېرىشكە كەتتىم. مانا ئەمدى مەن ناھايىتى قىيىن ئەھۋالدا قالدىم. بۇ ئىككىنچى چامادانىمدا كىيىم - كېچەك ۋە كىتابلار بولماستىن، بەلكى پارچە - پۈرات نەرسىلەر: رەسىملەر، كۆچۈرۈلمىلەر، ئۆزۈمنىڭ تەرجىمە ئوردا-

گىناللىرىم، باشقىلارنىڭ ماقالە - ئورىگىناللىرى، كېسىۋېلىنغان گېزىتلەر، تەتقىقات ماتېرىياللىرى... بار ئىدى. مەن بۇ نەرسىلەر-نى بۇزۇپ - چېچىۋەتسە بەك چوڭ زىيان بولىدىغان بولدى دەپ ئويلىدىم. لېكىن شۇ چاغدا بۇ قېرىندىشىمىز پۇل يۆگەلگەن قول-ياغلىقىنى يەنە بىر كۆرۈپ چىقتى. مەن دەرھال چۈشەندىم - دە، قولياغلىقىدىكى ئون تەڭگە پۇلنى بەرمەكچى بولۇپ كۆرسە-تىپ قويدۇم. ئۇ قايرىلىپ سىرتقا بىر قاراپ قويدى - دە، كېلىپ ئۇنى ئالدى ۋە ئىككىنچى چامادان ئۈستىگە «تەكشۈرۈلدى» دېگەن بەلگىنى قويۇپ، شېرىكىنىڭ يېنىغا كەتتى. ئەتىمالىم ئۇ ئاللىقاچان بىر ئىشارىنى بەرگەن بولسا كېرەك. ئەمما، ئەجەب بىر ئىش، ئۇ پۇلنى ئېلىپ كەتمەي، ياستۇقۇمنىڭ ئاستىغا تىقىپ قويدى - دە، ئۆزى چىقىپ كەتتى.

شۇ ئەسنادا ھېلىقى قېرىندىشىمىز نان - پان قاچىلانغان كومزەكنىڭ ئاغزىنى زىخچە بىلەن كۇچەپ ئاچقىلى تۇردى. مەن ئۇنى شېرىكىنىڭ ئىشارىتىنى كۆرگەندىن كېيىن توختاپ قالارمەن-كىن، دەپتىمەن. ئەمما ئۇ توختىماي ئىشىنى داۋاملاشتۇرۇۋەر-دى. ئۇ كومزەكنىڭ ياغاچ ئاغزىنى چىقىرىپ، ئىككى پارچە قىلىپ تاشلىۋەتتى ۋە كومزەكنىڭ ئىچىدىن بىر قاتلىما نانىنى ئېلىپ تۇتۇپ كۆردى - دە، قايتىدىن كومزەككە تاشلىدى، ئاندىن ئۇ قولىنى شىلتىپ چىقىپ كەتتى.

شۇ چاغدا، ئۇھ، دېدىم. تاماكا ئىسى توشقان، ئوخشەي - توخشەي بولۇپ كەتكەن كىچىك ھۇجرىدا خىيال سۈرۈپ ئولتۇ-رۇپ، بۇ ئىككى قېرىندىشىمىزنىڭ دەسلەپكى بۇزۇپ - چېچىشلە-رىنىڭ يامان نىيەتتە ئەمەسلىكىنى پەملىۋالدىم: ئۇلارنىڭ مەن بىلەن سودىلىشىپ پۇل ئالغان تەقدىردىمۇ، تەكشۈردۈڭمۇ - تەك-شۈردۈم قىلىپ «كۆزنى بوياش» ئۈچۈن نەرسىلەرنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ ئاز - تولا قالايمىقان قىلغانلىقىنى چۈشەندىم. ژالڭ دۇچىڭ

ئەپەندى، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئۇستىدە يەنە قاڭشارلىق، ئاق تەن-لىك خوجايىن بار، دېگەن ئەمەسمىدى! مەندىن پۇل ئالغان چاغدا، ئۇنىڭ ئالدى بىلەن ئىشىك سىرتىغا قاراپ بېقىشى مانا شۇ سەۋەب-تىن بولسا كېرەك، لېكىن مەن ئۇ خوجايىننى زادىلا كۆرمىدىم.

ئەمما، كېيىنكى بۇزۇپ - چېچىشلىرىنى يامان نىيەتتە قىل-غان بولسا كېرەك، لېكىن بۇنىڭغا ئۆزۈمنىڭ پۈتۈن پۇل بەرمەي، پارچە يارماق بەرگەنلىكىم سەۋەبچى بولغان بولسا كېرەك. ئېغىر يارماق پۇللارنى يانچۇقتا سالغاندا ساڭگىلاپ قېلىپ، خوجايىنغا ئوڭاي مەلۇم بولۇپ قالىدۇ، شۇڭا ۋاقتىنچە ياستۇقۇمنىڭ ئاستىغا تىقىپ قويغان بولسا كېرەك. ئۇ ھۆكۈمەت ئىشىنى بېجىرىپ بولغاندىن كېيىن، پۇلنى ئالغىلى كەلسە كېرەك دەپ ئويلىدىم.

بەتىنكە كىيگەن بىرسىنىڭ تاق - تاق قىلىپ ماڭغان ئاۋازى يىراقتىن ئاڭلاندى. بۇ ئاۋاز بارا - بارا يېقىنلىشىپ ھۇجرامنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. قارىسام سېمىز بىر ئاق تەنلىك كىشى ئىكەن، ئېھتىمال ھېلىقى ئىككى قېرىندىشىمىزنىڭ خوجايىنى بولسا كېرەك.

— تەكشۈرۈپ بولدىمۇ؟ — ھەجىيىپ سورىدى ئۇ مەندىن.

ھەقىقەتەن، ئۇ خوجايىن ئىكەن، چۈنكى ئۇ خوجايىن تەلەپپۇ-زىدا سۆزلىدى. لېكىن، ئۇ ھەممە ئەھۋالنى چۈشىنىپ تۇرۇق-لۇق، يەنە نېمىشقا مەندىن سورايدۇ؟ مېنىڭ نەرسىلىرىمنىڭ قالاي-مىقان چېچىلىپ ياتقىنىنى كۆرۈپ ماڭا تەسەللى بەرگىنىمۇ ياكى مېنى مەسخىرە قىلغىنىمۇ؟!

ئۇ ھۇجرامنىڭ سىرتىدا ياتقان «چوڭ قۇرۇقلۇق گېزىتى»[203] گە بېسىلغان رەسىمنى قولىغا ئېلىپ، تامغا يۆلە-نىپ تۇرۇپ بىرپەس كۆردى. ئەسلىدە ئۇنىڭغا بىرنەرسە يۆگەلگەن بولۇپ، ھېلىقى قېرىندىشىمىز يىرتىپ تاشلىۋەتكەنىدى. ئۇ ئۇنى كۆرۈپ بولۇپ ئاستا نېرى كەتتى.

خوجايىن كېلىپ كەتتى. «تەكشۈرۈش» ئاياغلاشقان بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ، بىرىنچى چامادانىمغا كىيىملىرىمنى رەتلەپ سېلىپ، تېڭىپ قويدۇم.

بىراق ئىش تېخى تۈگىمەپتۇ. بىر قېرىندىشىمىز كېلىپ:

— ئاچ! — دېدى تەكشۈرمەكچى بولۇپ.

— بايا بىرسى تەكشۈرۈپ بولدى، — دېدىم.

— تەكشۈرۈلمىگەن، ئېچىلماپتۇ، ئاچ!

— مەن تېخى ھازىرلا تېڭىۋىدىم.

— يالغان ئېيتما. ئاچ!

— بۇ يەردە تەكشۈرۈلدى، دېگەن بەلگە تۇرمامدۇ؟

— ئۇنداق بولسا، سەن پارا بېرىپسەن. ...

— .....

— قانچە پۇل بەردىڭ؟

— شېرىكىڭدىن سورا.

ئۇ كېتىپ قالدى، بىرھازادىن كېيىن ھېلىقى بىرسى شاپاشلاپ كىرىپ كەلدى — دە، ياستۇقنىڭ تېگىدىن پۇلنى ئېلىپ كەتتى.

مەن يەنە يۇڭ — تاقلىرىمنى ئاستا يىغىشتۇرغىلى كىرىشتىم. ئۇستەلدە بىرنەچچە نەرسىلىرىم: قايچام، كونىبرۇا قۇتىسىنى ئاچىدىغان ئەسۋابىم، ياغاچ ساپلىق بەكەم تۇراتتى. ئەگەر ھېلىقى ئون تەڭگە پۇلنى بەرمىگەن بولسام، بۇ نەرسىلىرىمنى «جىنايەت قورالى» دەپ ۋە ھېلىقى «غەلىتە» ئىسرىقنى دەستەك قىلىپ ماڭا ھەيۋە قىلغان بولاتتى. ئەمما، ھېلىقى ئىسرىق ئۇستەلدە يوق.

پاراخوت مېڭىشى بىلەنلا، پۇتۇن پاراخوت ئىچى جىمجىتلىققا چۆمدى؛ خادىملار مەن بىلەن پاراڭلىشىپ، نەرسىلىرىمنىڭ ئاخىرۇلۇشىغا ئۆزۈمنىڭ سەۋەبچى بولغانلىقىمنى ئېيتتى.

— سىز بەك ئورۇق بولغاچقا، ئۇلار سىزنى ئەپيۇن سېتىقچىسى دەپ گۇمانلاندى، — دېدى ئۇ.

مەن قاتتىق تەئەججۇپلەندىم. كۆرگىنىڭدىن كۆپتۇر كۆرمىگىنىڭ، كۆرمىگەننى كۆرسەن ئۆلمىگىنىڭ، دېگەن شۇ — دە! مەن ئەزەلدىن ھەرقانداق ئادەم ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتماسلىقى كېرەك، ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتقاندا پېشكەللىككە ئۇچراپ قالىدۇ، دەپ ئويلايتتىم. بۇلتۇر مەن شىياۋېندا ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتىشىنىڭ تەس ئىش ئىكەنلىكىنى، لېكىن ئۇنداق قىلمىغان كىشىنىڭ «ئىلىم ئەھلى»[204]نى رەنجىتىپ قويىدىغانلىقىنى ۋە ئۆز قىنىدا يۈرمەيدۇ دېگەن تەنقىدكە ئۇچرايدىغانلىقىنى ئۇقتۇم. بۇ رۇتىنىڭ مىللىيچە ۋە ياۋروپاچە شەكلى بارلىقىنى، بۇرۇت قويۇشنىڭ تەسلىكىنى ئاللىقاچانلا بىلەتتىم. بۇ يىل گۈاڭجۇغا كېلىپ، ساقال — بۇرۇتنىڭ قانداق تۈسته بولۇشىغىمۇ يول قويۇلمايدىغانلىقىنى چۈشىنىۋالدىم. بىرسى ماڭا، گېزىتته، ساقلىڭىز كۆل رەڭ ياكى قىزىل تۈس ئالمىسۇن دەپ ئاگاھلاندۇرۇش بەرگەن. ئادەم بەك ئورۇق بولۇپ كەتسە بولمايدىغانلىقىنى مانا شياڭگاڭغا كېلىپ پەملەپ قالدىم. ئىلگىرى بۇ ئەھۋاللار مېنىڭ ئۇخلاپ چۈشۈمگىمۇ كىرىپ باقمىغانىدى.

دەرۋەقە، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ «تەكشۈرۈش» ئىشىغا نازارەت قىلغۇچى ھېلىقى ئەجنەبىي ھەقىقەتەن ناھايىتى سېمىز ئىكەن.

شياڭگاڭ كېچىككىنە بىر ئارال بولسىمۇ، ئەمما ئۇ جۇڭگونىڭ نۇرغۇنلىغان جايلىرىدىكى ھازىرقى ۋە كەلگۈسىدىكى ئەھۋاللارنى جانلىق سۈرەتلەپ تۇرۇپتۇ: يۇقىرىدا بىرمۇنچە ئەجنەبىي خوجايىنلار تۇرۇپتۇ. ئۇلارنىڭ قول ئاستىدا ئۇلارغا ئاپىرىن ئوقۇيدىغان «يۇقىرى مەرتىۋىلىك جۇڭگولۇقلار» ۋە خوجايىننىڭ سايىسىدە نوچىلىق قىلىدىغان قۇل قېرىنداشلىرىمىز بار. بۇلاردىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى جاپاكەش «يەرلىكلەر»، ئۇلارنىڭ ئىچىدە

سەۋر ـ تاقەت قىلالايدىغانلىرى خوجايىن ئۈچۈن ئىشلەپ جاندىن ئايرىلىدۇ؛ تاقىتى ـ تاق بولغانلار قېچىپ تاغقا بېرىۋالىدۇ. مياۋ، ياۋ خەلقى[205] بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ـ دە!

9 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى كەچە، دېڭىزدا.

ئىنقىلابىي ئەدەبىيات[206]

بۇ يىل جەنۇبتا «ئىنقىلاب» داۋرىكى، خۇددى بۇلتۇر شىمالـدىكى «قىزىللارغا پەشۋا بېرىش» داۋرىكىغا ئوخشاشلا ئۆرلەپ ئالدى.

بۇ «ئىنقىلاب» ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىگىمۇ بېسىپ كىردى.

يېقىندا گۇاڭجۇدا چىقىدىغان كۈندىلىك گېزىتتە بېسىلغان بىر ماقالىدە بىزگە: تۆت نەپەر ئىنقىلابىي ئەدەبىياتچىنى، يەنى ئىتالىيىلىك گ. داننۇنزىئو[207]نى، گېرمانىيىلىك گ. ھوپتمان[208] نى، ئىسپانىيىلىك ۋ. ب. ئىبانېز[209] نى، جۇڭگولۇق ۋۇ جىخۇي[210] نى ئۇستاز تۇتۇۋالار، دەپ يولىورۇقمۇ بېرىلدى.

بۇلارنىڭ ئىككىسى جاھانگىر، بىرسى ئۆز ھۆكۈمىتىنىڭ خائىنى، بىرسى گۇمىناڭ نىجاتچىلىرىنىڭ تەشەببۇسچىسى. بۇلارنى ئىنقىلابىي ئەدەبىياتتا ئۇستاز قىلىۋېلىش كېرەك بولىدىغان بولسا، ئىنقىلابىي ئەدەبىياتنىڭ نېمە مەنىسى بولسۇن؟! چۈنكى، ئۇ ھەقىقەتەن قىيىن ـ مۇشكۈل بىر كەسىپ بولۇپ قالىدۇ.

شۇنداق بولغاچقا، كىشىلەر نائىلاج ئادىشىپ كۆپ چاغلاردا ئىككىنچى خىل ئەدەبىياتنىڭ ئىنقىلابىي ئەدەبىيات قىلىۋالىدۇ: بىرى — بىر تەرەپنىڭ قوماندا قىلىچىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا تۇرۇپ، ئۆز رەقىبلىرىنى تىللايدىغان ئەدەبىيات[211]؛ يەنە بىرى — قەغەز يۈزىگە بىرمۇنچە «ئات، چاپ»، «ئات، چاپ»

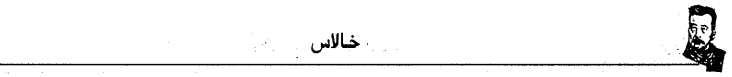

لارنى ياكى «قان، قان»لارنى يازىدىغان ئەدەبىيات.

ئەگەر بۇلار «ئىنقىلابىي ئەدەبىيات» بولىدىغان بولسا، «ئىنقىلابىي ئەدەبىياتچى» بولۇش ھەقىقەتەن ھەممىدىن ئاسان ۋە بىخەتەر ئىش بولغان بولاتتى.

قوماندا قىلىچى ئاستىدا تۇرۇۋېلىپ تىللاش، سوراقچىنىڭ ئورنىدا ئولتۇرۇپ تىللاش، ھۆكۈمەت گېزىتىدە تىللاش — بۇ ھەقىقەتەن جاھانغا تېتىيدىغان قەھرىمانلىق بولسا كېرەك، چۈنكى بۇنىڭ خىسلىتى شۇ يەردىكى، تىللانغۇچى ئېغىز ئېچىشقا جۇرئەت قىلالمايدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە بەزىلەر تېخى، ئېغىز ئېچىشقا جۇرئەت قىلالمىغانلىقى قورقۇنچلۇق ئەمەسمۇ؟ رەقىبىنىڭ «جاننى پىدا قىلىپ، ئىنسانلىقنى ئادا قىلىش» غەيرىتىنىڭ يوقلۇقى ئىككىنچى جىنايىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مانا بۇ ئىنقىلابىي ئەدەبىياتچىنىڭ قەھرىمان ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ ئوبدان گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ، دەيدۇ. لېكىن ئەپسۇسكى، بۇ ئەدەبىيات زالىملار ئۇستىدىن ئىنقىلاب قىلماستىن، مەزلۇملار ئۇستىدىن ئىنقىلاب قىلىدۇ.

گاداي موللىلارنىڭ دۆلەت ۋە راھەتنى تەسۋىرلەيدىغان شېئىرلارنى يازغاندا، «ئالتۇن»، «مەرۋايىت»، «كىمخاب»، «دۇر-دۇن» دېگەن سۆزلەرنى كۆپلەپ ئىشلىتىدىغانلىقىنى، بۇنىڭ بىلەن چىرايلىق يازغىلى بولىدۇ دەپ ئويلايدىغانلىقىنى بۇرۇنلا بىلگەن بولسىمۇ ۋە لېكىن دەل ئۆزلىرىنىڭ گاداي ـ مىسكىن ئىكەنلىكىنى بىلدۇرۇپ قويىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانلىقىنى تاڭ دەۋرىدىكى ئادەملەر ئاللىقاچان بىلىۋالغان. دۆلەت ۋە راھەتنى تەسۋىرلەيدىغان شېئىرلارمۇ يوق ئەمەس: «نەغمە ـ ناۋا قاپلىدى ھويلا ـ ئارامنى؛ شام ـ چىراغلار نۇرلاندۇردى سەينا ـ ئايۋاننى» مانا بۇ شېئىردا ھېلىقىدەك سۆزلەر زادىلا ئىشلىتىلمىگەن. «ئات، چاپ»، «ئات، چاپ» — بۇ سۆزلەر ئاڭلىماققا ھەقىقەتەن باتۇرلۇقتەك تۇرسىمۇ، لېكىن بۇلار داپ ـ دۇمباقتىن باشقا نەرسە ئەمەس، دۇمباقنى

ھەرقانچە چالغان تەقدىردىمۇ، ئەگەر ئالدىدا دۇشمەن قوشۇنلىرى بولمىسا، ئارقىسىدا ئۆز قوشۇنلىرى بولمىسا، ئۇ يەنىلا شۇ دۇمباقلىقىدا قېلىۋېرىدۇ، خالاس.

مېنىڭچە، تۇپ مەسىلە يازغۇچىنىڭ «ئىنقىلابچى ئادەم» بولۇشىدا. ئەگەر شۇنداق بولىدىكەن، مەيلى ھەرقانداق بىر ۋەقەنى يازسۇن، ھەرقانداق ماتېرىيالنى ئىشلەتسۇن، ھەممىسى «ئىنقىلابىي ئەدەبىيات» بولۇپ چىقىدۇ. بۇلاقتىن سۇ چىقىدۇ، تومۇردىن قان. «توقۇيمەن شېئىر ئىنقىلاب توغرىسىدا، بەش سۆزلۈك قەلەم ئون ئالتە مىسرادا» — بۇنىڭ بىلەن پەقەت قارىغۇ ئىمتىھانچىنىلا ئالداش مۇمكىن.

لېكىن «ئىنقىلابچى ئادەم»لەر ئاز. روسىيىدىكى ئۆكتەبىر ئىنقىلابى دەۋرىدە ھەقىقەتەن ئىنقىلاب يولىدا كۆچ چىقىرىدىغان بىرمۇنچە ئەدىبلەر چىقتى، لېكىن ئەمەلىيەتنىڭ شىددەتلىك بوراندا ئاخىر ئۇلارنى قانداق قىلىشنى بىلمەيدىغان قەلەم پىرقىرەتمۇەتتى. بۇنىڭ روشەن مىسالى شۇكى، شائىر س. يېسېنىن[212] ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋالغان، پوۋېستچى ئا. سوبول[213] مۇ شۇنداق. ئۇنىڭ ئاخىرقى سۆزى: «كۇن كۆرەلمەيدىغان بولدۇم!» دېگەندىن ئىبارەت بولدى.

ئىنقىلاب دەۋرىدە، «كۇن كۆرەلمەيدىغان بولدۇم» دەپ ۋايساش جاسارىتى بولغاندىلا، ئاندىن ئىنقىلابىي ئەدەبىيات بىلەن شۇغۇللانغىلى بولىدۇ.

يېسېنىن بىلەن سوبول ئاخىر ئىنقىلابىي ئەدەبىياتچى بولالمىدى. نېمىشقا؟ چۈنكى روسىيە ھەقىقەتەن ئىنقىلاب قىلماقتا. ئىنقىلابىي ئەدەبىياتچىلار مىغىلداپ كەتكەن يەردە ئەمەلىيەتتە ئىنقىلاب يوق.

«داغ» قا بېغىشلىما[214]

مېنىڭ ھېس قىلىشىمچە، جۇڭگو بۇيۇك دەۋرگە قەدەم قويۇش مەزگىلىدە تۇرماقتا. لېكىن بۇ «بۇيۇك» سۆزىدىن يا ھاياتلىق، يا ئۆلۈم كېلىپ چىقىدۇ دەپ تەسەۋۋۇر قىلىپ كېتىشكە بولمايدۇ.

مۇھەببەتنىڭ شەيدالىرى بۇ دەۋردە ئۆلۈپ كەتتى. ئۇلار ئىلگىرى ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز ھالدا قانلىق ئويۇنلارنى ئويناپ، شۇ ۋەزىيەتتە ياشاۋاتقان بولسىمۇ، چەتتە قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرغان كىشىلەرگە خۇشاللىق، مەمنۇنىيەت، زوق ۋە شوخ بەخش ئەتكەندى؛ لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە بىرمۇنچە كىشىلەرنى ئېغىر بېسىمغىمۇ قالدۇرغانىدى.

شۇ ئېغىر بېسىم تۇڭىتىلگەندە، يا مامات، يا ھايات كېلىپ چىقىدۇ. ئۇلۇغ دەۋر دېگەن ئەنە شۇ.

ئەر ـ ئايال ئوتتۇرىسىدا مۇھەببەتنى، پىياز گۈللىرى ئارىسىدا جەننەتنى، شاخار تېرىۋاتقان مومايىنىڭ روھىي دۇنياسىدا پۈلپەرەسلىك[215]نى كۆرگىلى بولىدۇ، دۇنياغا ھازىر پىلىموتىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدىكى مېھرىبانلىق ـ ۋاپادارلىق ھۆكۈمرانلىق قىلماقتا.... ھازىر بۇ يەردە شۇنداق خەۋەرلەرنى ئاڭلىسام، خۇددى بىر ئوتلام ئېسىل مەي ئىچكەندەك يايراپ كېتىمەن. ۋەھالەنكى، «داغ»[216]نىڭ كەلتۈرگىنى ئېغىر بېسىم بولدى. ھازىرقى ئەدەبىيات كىشىلەرگە ھەمىشە كۆڭۈلسىزلىك ئېلىپ كېلىدۇ. بۇنىڭغا ئامال يوق. بۇنىڭغا تەن بېرمەگەن كىشى بىر بولسا ئۆزىنى ئەدەبى

ياتتىن قاچۇرۇشى كېرەك، بىر بولسا ئەدەبىياتتىن ئىنسانىي ھاياتنى چىقىرىۋېتىشى كېرەك.

مېھرىبانلىق ـ ۋاپادارلىقنى ۋە پۈلنى كىم تېخىمۇ ئەينەن تەسۋىرلەپ بېرىۋىن، «كۆرۈمسىز» قان داغلىرىنى كىم جانلىق سۈرەتلەپ بېرىۋىن؟[217] ھەر خىل ئادەملەرگە خۇشاللىق ۋە ئېغىر بېسىم قالدۇرغان «داغ» سەرلەۋھىلىك ماقالىنى كۆردۈم، لېكىن «داغ» نىڭ خاتىمىسى مېنى گويا بىر ئوتلام ئېسىل مەي ئىچكەندەك قىلىپ قويدى.

ئاپتور ئوماق بالىنى قالدۇرۇپ قويغان، ئۇنىڭ كېيىنكى چاغدا ئۆلگەن ياكى تىرىك قالىدىغانلىقىنى[218] كىتابخانلارغا چۈشەندۈرمىگەن. ئاپتور بىزگە بەك ئېغىر بېسىم بولۇپ كېتىشنى خالىمىغان بولسا كېرەك. بۇ ياخشى ئەھۋال، چۈنكى مېنىڭچە، جۇڭگو ھازىر بۇيۇك دەۋرگە قەدەم قويۇش مەزگىلىدە تۇرماقتا.

1927 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، لۇشۈن، شاڭخەي.

تاۋ يوەنچىك ئەپەندىنىڭ رەسىملەر كۆرگەزمىسى ئېچىلغاندا[219]

مېنىڭ دېمەكچى بولغان سۆزلىرىم

تاۋ يوەنچىك[220] ئەپەندىنىڭ رەسىملەر كۆرگەزمىسىنى بېيجىڭدا بىرىنچى قېتىم كۆردۈم. شۇ چاغدا مۇنۇ مەزمۇندا سۆز قىلغانلىقىم ھېلىمۇ ئېسىمدە: ئۇ ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى يېڭى شەكىل بىلەن، بولۇپمۇ يېڭى تۇس بىلەن ئىپادىلىگەن. ئۇنىڭدا جۇڭگونىڭ ئەسلىي روھى — سۆزۈم تولىمۇ تۇتۇق بولۇپ قالمىسۇن — يەنى مىللىي خۇسۇسىيىتى چىقىپ تۇرىدۇ.

مېنىڭچە، بۇ سۆزۈمگە شاڭخەيدىمۇ تۇزىتىش بېرىشنىڭ ھاجىتى يوق.

جۇڭگودا ھازىرمۇ بىر قىسىم كىشىلەر ھەقىقەتەن روھىي ئازاب چەكمەكتە، مەن ئويلايمەنكى، بۇ، قەدىمىي دۆلەتتىكى ياشلارنىڭ كېيىنلىكى توغرىسىدىكى تۇيغۇسى، دۇنيانىڭ زامانىۋى پىكىر دولقۇنلىرى تەرەپ - تەرەپتىن كەلمەكتە، ئۆزىمىز بولساق ئۇچ مىڭ يىللىق كونا كىشەن بىلەن بەند بولۇپ تۇرماقتىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئويغانماقتىمىز، تىركەشمەكتىمىز، ئېسىيان كۆتۈرمەكتىمىز، دۇنيانىڭ ئىشلىرىغا — تاررىاق دائىرىدە ئېيتساق — ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىغا قاتناشماقتىمىز. ئەگەر جۇڭگونى دۇنيادا راۋۇرۇس تۇرسۇن دەيدىغان بولساق، مېنىڭچە، مۇشۇنداق قىلىشىمۇ توغرا.

لېكىن، ھازىر باشقا يەرلەردىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى بىرمۇنچە كىشىلەر تەبىئەت ئۇستىدىن ئېسىيان كۆتۈرمەكتە، تەبىئەتنى ئانالىز قىلماقتا، ئۆزگەرتمەكتە، ئەدەبىيات - سەنئەت تارىخىنى تەتقىق قىلغۇچىلار بولسا ئەزەلدىن ئادەتتىنىپ قالغان، «مەڭگۈلۈك» دەپ قارالغان گەز - ئۆلچەملەرنى تاشلاپ، ھەرقايسى دەۋردە ياشىغان مىللەتلەرنىڭ ئۆزىگە خاس سەنئىتىنى شۇ دەۋردىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆزىگە خاس گەز - ئۆلچەملىرى بىلەن ئۆلچەشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن مىسىر قەبرىستانلىقىدىكى رەسىملەرگە زوقلانماقتا، نېگىرلارنىڭ قىلىچ - پىچاق ساپلىرىدىكى نەقىشلىرىگە ھەۋەس قىلماقتا، بۇ ئەھۋالنى چۈشىنىپ قېلىۋاتىمىز. يېڭى سەنئەتچىلەرنىڭ باتۇرانە ئىسيانلىرى بىزگە قاتتىق تەسىر قىلماقتا، بۇنىڭغىمۇ قايىل بولماقتىمىز. بىراق بىز كېيىن قالدۇق، ئۆتكەنكى ئىشلارغا ئىشتىراك قىلمىدۇق، شۇنىڭ ئۈچۈن بەزىدە قوبۇل قىلىشتىن ئەيمىنىپ، ئۇنى يەنە غايىبانە يېڭى كىشەن قىلىۋالدۇق.

تاۋ يوەنچىك ئەپەندىنىڭ رەسىملىرىدە ئۇنداق ئىككى ياقلىق كىشەن يوق. چۈنكى ئۇ ئىچكى ياقتىنمۇ، تاشقى ياقتىنمۇ دۇنيانىڭ دەۋر ئېقىمى بىلەن ماسلىشىپ كەتكەن، جۇڭگونىڭ ئۆزىگە خاس مىللىي خۇسۇسىيىتىنىمۇ يوقىتىپ قويمىغان.

سەنئەت ساھەسىدىكى ئىشلارنى ئانچە كۆپ بىلمەيمەن، يېزىق ئىشلىرىغا كۆپرەك كۆڭۈل بۆلىمەن. مەسىلەن، ھازىرقى زامان ئەدەبىي تىلىنى، شۇ جۈملىدىن «ياۋروپالاشقان تىل تۇزۇلۇشى» دېگەن گەپ - سۆزلەرنى ئالاي. بەزىلەر، سەن شۇنداق تىل تۇزۇلۇشىنى ئىشلىتىۋاتىسەن؛ تېنىڭ ئاق، قاڭشىرىڭ ئېگىز بولغان بولسا كاشكى! دەپ سۆكۈۋاتىدۇ. دەرۋەقە بۇ ناھايىتى قاتتىق تەنبىھ. لېكىن تېنى ئاق، بۇرنى قاڭشارلىقلارنىڭ ئىشلىتىۋاتقان تىلى ياۋروپالاشقان تىل تۇزۇلۇشى ئەمەس، ياۋروپا تىلى بولسا

كېرەك. تېنى ئاق، بۇرنى قاڭشارلىق بولمىغاچقا، «چە، ئېخ، ئاھ» دېگەن سۆزلەرنى كۆپ ئىشلىتىۋاتقان، ھەربىر جۈملىدە: «ھالدا، رەۋىشتە» سۆزلىرىنى قوللىنىۋاتقان، شۇنىڭ ئۈچۈن تىل ـ ئاھانەتكە قېلىۋاتقان ئادەم — ھازىرقى جۇڭگودا ماڭا ئوخشاش ئادەملەر.

لېكىن، مەن تاۋ يۈەنچېڭ ئەپەندىنىڭ رەسىملىرىنى ياۋرو-پالاشقان تىلغا ئوخشاتماقچى ئەمەسمەن، مېنىڭ مەقسىتىم شۇنىڭ-دىنلا ئىبارەتكى، تاۋ يۈەنچىڭ ئەپەندىنىڭ ئەسەرلىرىدە «قىلىپتۇر-لەركى، ئېيتىپتۇرلەركى» دېگەن مۇقاملار يوق، چۈنكى ئۇ يېڭى شەكىل، يېڭى تۈستىن پايدىلانغان؛ «yes»، «no» دېگەن سۆز-لەرمۇ يوق، چۈنكى قانداقلا بولمىسۇن، جۇڭگولۇق ـ تە! شۇڭا مېتىر بىلەن ئۆلچەش توغرا ئەمەس، خەن ياكى چېڭ سۇلالىلىرى-دىكى گەز ـ پەزلەر بىلەن ئۆلچەشكىمۇ بولمايدۇ، چۈنكى تاۋ يۈەنچىڭ ھازىرقى زامانداا ياشاۋاتقان ئادەم. مېنىڭچە، ھازىر مەۋ-جۇت تۇرۇۋاتقان، دۇنيانىڭ ئىشلىرىغا قاتناشماقچى بولۇۋاتقان جۇڭگولۇقلارنىڭ كۆڭۈل ئۆلچىمى بىلەن ئۆلچەش لازىم. شۇ چاغ-دىلا ئۇنىڭ سەنئىتىنى چۈشەنگىلى بولىدۇ.

1927 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى،
لۇشۈن، شاڭخەي.

روسسۇ ۋە ئىشتىھا[221]

«ئىنسانىي ھوقۇق توغرىسىدا»نى يازغان روسسۇ[222] تېخى ئۆلمەي تۇرۇپلا باشلانغان ئەيىبلەش ۋە زىيانكەشلىكتىن ھېلىمۇ قۇتۇلالمىدى، بۇ ئەيىبلەش ھازىرمۇ توگىمەيۋاتىدۇ، ھەتتا «ئىن-سانىي ھوقۇق» بىلەن قىلچە ئالاقىسى بولمىغان جۇڭخۇا مىنگود-مۇ بۇنداق ئەيىبلەشتىن خالىي بولغىنى يوق.

مەسىلەن، تىجارەت باسمىخانىسى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئېمىر»[223]نىڭ خەنزۇچە تەرجىمە نۇسخىسىغا يېزىلغان كىرىش سۆزىدە مۇنداق دېيىلگەن:

«... بۇ كىتابنىڭ 5 ـ بابىدا، يەنى ئاياللار تەربىيىسى بابىدا، ئۇنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان تەشەببۇسلىرى تۇتۇرۇقسىز بولۇپلا قال-ماستىن، بەلكى ئاياللارنىڭ ئىنسانىي سۈپىتىمۇ ئېتىراپ قىلىن-مىغان، ئۇ ئالدىنقى تۆت بابتا ئېيتىلغان ئىنسانلارنى قەدىرلەش توغرىسىدىكى سۆزلەرگە زىت... شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ ئىنسانىيەت توغرىسىدىكى توغرا تەشەببۇسلىرى-نىڭ يېرىمىلا پۈت تىرەپ تۇرالايدۇ، دېيىشكە بولىدۇ...»

لېكىن، فۇدەن ئۇنىۋېرسىتېتىدا نەشر قىلىنغان «فۇدەن 10 كۈنلۈك ژۇرنىلى»نىڭ تۇنجى سانىغا بېسىلغان پروفېسسور لياڭ شىچيۇ[224]نىڭ پىكرى «سەل باشقىچە» ئىكەن. ئەمەلىيەتتە «سەل»لا ئەمەس، ئۇ «روسسۇنىڭ تەلىم ـ تەربىيە توغرىسىدىكى

نەرسىلىرىنىڭ بىرمۇ توغرا يېرى يوق، پەقەت ئۇنىڭ ئاياللار تەربىيىسى توغرىسىدىكى سۆزلىرىلا ھەقىقەتەن ئورۇنلۇق» ، چۈنكى ئۇنىڭدا «ئەر ـ ئاياللارنىڭ خاراكتېرى ۋە جىسمانىي جەھەتتە-كى پەرقلىرى ئاساس قىلىنغان» دەيدۇ. يېقىنقى زامان بىئولوگىيە ۋە پسىخولوگىيە تەتقىقاتلىرىنىڭ نەتىجىسى، دۇنيادا بىر ـ بىرىدىن زادىلا پەرق قىلمايدىغان ئادەملەرنىڭ بولمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلىغانمىش، تەلىم ـ تەربىيىنى ئادەمگە قاراپ بېرىش لازىمىمىش[225]. شۇڭا لياڭ شىچيۇ ئەپەندى مۇنداق دەيدۇ:

«مېنىڭچە، تۇپ نېگىزىدىن ئېيتقاندا، ‹ئادەم› (ئىنسان) سۆزىنى لۇغەت تەركىبىدىن مەڭگۈ چىقىرىپ تاشلاش ياكى بۇ سۆزنى ئىشلەتمەسلىك توغرىسىدا ھۆكۈمەت تەرىپىدىن بۇيرۇق چۈ-شۈرۈش كېرەك. چۈنكى ‹ئادەم› دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى ناھايىتى مۇجمەل. ئەقىل ـ پاراسەت جەھەتتە كامالەتكە يەتكەن كىشىنىمۇ ئادەم دەيمىز، كالىدەك دۆت كىشىنىمۇ ئادەم دەيمىز، ‹پۇۋ› دېسە ئۇچۇپ كېتىدىغان نىمجان ئاياللىنىمۇ ئادەم دەيمىز، بەستلىك ـ قاۋۇل ئەرنىمۇ ئادەم دەيمىز. ھەر خىل كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئادەم. يېقىنقى زامانىدىكى دېموكراتىيە ئىدىيىسى ۋە باراۋەرلىك كۆزقارىشى ئىنسانلارنىڭ پەرقى ئېتىراپ قىلىنمىغانلىقتىن كېلىپ چىققان. يېقىنقى يىللاردىكى ئاتالمىش ئەر ـ ئايال باراۋەرلىكى ھەرىكىتى، ئەر ـ ئاياللار پەرقىنىڭ ئېتىراپ قىلىنمىغانلىقىدىن كېلىپ چىققان. ئىنسانىي سۈپەت دېگەن سۆز ئابستراكت ئۇقۇم، ئادەمنىڭ جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىكى خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ يىغىندىسى. ئادەمنىڭ جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىكى خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ پەرقلىق بولۇشى، ماھىيەتتە، ئىنسانىي سۈپەتنىڭمۇ پەرقى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئىنسانىي سۈپەتكە ھاقارەت قىلىش ئادەمنىڭ ئۆزىگە خاس ئىنسانىي سۈپىتىنى ئېتىراپ قىلماسلىق

بولىدۇ، روسسۇ ئاياللارنىڭ ئۆزىگە خاس ئىنسانىي سۈپىتىنى ئېتىراپ قىلغان ۋە شۇڭا ئاياللارنىڭ ئىنسانىي سۈپىتىنى قەدىرلە-گەن. دېمەك، ئاياللارنىڭ ئۆزلىرىگە خاس خۇسۇسىيىتىنى يوققا چىقىرىش ئاياللارنىڭ ئىنسانىي سۈپىتىنى ھاقارەتلىگەنلىك بولىدۇ.»

لياڭ شىچيۇ بۇنىڭدىن مۇقەررەر يوسۇندا مۇنداق خۇلاسىگە كەلگەن:

«مۇۋاپىق ئاياللار تەربىيىسى، ئاياللارنى تولۇق ئايال قىلىپ يېتىشتۇرۇپ چىقىشنى مەقسەت قىلىشى لازىم.»

دېمەك، توغرا تەربىيە «پۇۋ دېسە ئۇچۇپ كېتىدىغان ئاجىز» لارنى پۇتۇنلەي «پۇۋ دېسە ئۇچۇپ كېتىدىغان ئاجىز» قىلىپ يې-تىشتۇرۇشى، «كالىدەك دۆت» لەرنى پۇتۇنلەي «كالىدەك دۆت» قىلىپ يېتىشتۇرۇشى كېرەكمىش، شۇنداق قىلغاندىلا ئادەمنىڭ — ئادەم سۆزى لۇغەتتىن مەڭگۈ چىقىرىپ تاشلانغۇچە، ھۆكۈمەت ئۇنى ئىشلىتىشنى مەنئى قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگۈچە، ۋاقىتلىق ئىشلىتىپ تۇراي — ئىنسانىي سۈپىتىنى ھاقارەتتىن ساقلاپ قالغىلى بولارمىش. روسسۇنىڭ «ئېمىر» دېگەن ئەسىرـ-نىڭ ئالدىنقى تۆت بابىدا بۇنداق تەشەببۇس يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ «بىرمۇ توغرا يېرى يوق» لۇقىدا شەك يوقمىش.

لېكىن، بۇ «بىرمۇ توغرا يېرى يوق» دېگەن سۆز «ئەقىل ـ پاراسەتتە كامالەتكە يەتكەن» لەرگە نىسبەتەن ئېيتىلغان؛ «كالىدەك دۆت» لەرگە نىسبەتەن بولسا «توغرا» تەربىيىمىش. چۈنكى ئۇنداق ئادەملەر بۇنداق گەپ ـ سۆزلەرنى ئاڭلىسا تېخىمۇ تولۇق، مۇكەممەل «كالىدەك دۆت» لەردىن بولارمىش. مانا بۇ

ئۇلارنىڭ ئىنسانىي سۈپىتىنى قەدىرلىگەنلىك بولارمىش.

بۇنداق گەپ - سۆز تۇگىمەيدۇ، نېمە ئۈچۈن؟ چۈنكى، بىرىنچىدىن، «تەبىئىي باراۋەرسىزلىك» نى بىلگەن تەقدىردىمۇ ھەقىقىي «تەبىئىي» لىك بىلەن پەيدىنپەي شەكىللىنىدىغان سۈنئىي «تەبىئىي» لىكنىڭ پەرقىنى چۈشەنگىلى بولمايدۇ. ئىككىنچىدىن، ئومۇمەن ھەرقانداق تەلىماتنى «ئىشتىھايىمىزغا ياقسا قوبۇل قىلىمىز ۋە بەلكى ئۇنى تېخىمۇ تەرغىب قىلىمىز» دېگەن گەپ بار.

شاڭخەي دېگەن يەردە ئالدىنقى يىللاردا ئارنولد[226] توغرىسىدا كۆپ گەپ - سۆزلەر بولغاندى، بۇ يىل بابىست[227] توغرىسىدا گەپ - سۆز بولماقتا. بۇمۇ ئىشتىھاغا باغلىق بولسا كېرەك.

نۇرغۇن مەسىلىلەر ئىشتىھادىن پەيدا بولىدىكەن، ئىشتىھادىكى پەرقلەرمۇ «ئادەم» دېگەن سۆزگە ئوخشاش ئىكەن. ئۇنداق بولسا، «ئىشتىھا» دېگەن سۆزنىمۇ، «ئادەم» سۆزىنىمۇ «مەڭگۈ مەنئى قىلىش بۇيرۇقى چۈشۈرۈش» توغرىسىدا ھۆكۈمەتكە ئىلتىماس قىلىش كېرەك.

يەنە بىر خىل ئادەملەرنىڭ ئىنسانىي سۈپىتىنى قەدىرلەش ئۈچۈن ئامېرىكىلىق ئوپتون سىنكلائىر[228] نىڭ بىر ئابزاس سۆزىنى ئەينەن كۆچۈرۈپ چىقاي:

«روسسۇنى تەنقىد قىلىدىغان ھەرقانداق تەنقىدچى ئالدى بىلەن مۇنداق مەسىلىنى ھەل قىلىۋېلىشى كېرەك: سەن نېمىشقا ئۇنىڭ بىلەن تاكاللىششسەن؟ ئۇنىڭ ئۆزى كۆزلىگەن ئەركىنلىك، باراۋەرلىك مۇرەسسە ئۈچۈن يول ئېچىپ بەرمەكچىمۇ ياكى روسسۇنىڭ پۈتۈن دۇنياغا جاكارلىغان يېڭى ئىدىيىسى، يېڭى ھېسسىياتىنىڭ ئېقىمىدىن ئالاقزادە بولۇپ كېتىۋاتامسەن؟ يا بولمىسا ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئاتىلارچە شەخسىيەتچىلىك بىلەن شەك كەلتۈرۈپ، بىزنى بالىلار ئاتا - ئانىسىغا، قۇللار خوجايىنىغا، ئاياللار ئېرىگە،

ئاددىي خەلق پوپ ۋە پادىشاھقا بويسۇنىدىغان، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى پروفېسسورلارنىڭلا لېكسىيىلىرىنى قىلچە شەكلەنمەي ئاڭلايدىغان ئىنسابلىق كونا دەۋرگە باشلاپ بارماقچىمۇ؟ سېنىڭ مەقسىتىڭ شۇمۇ؟

— ئاخىرقى بىر جۈملىسى بەئەينى پروفېسسور بابىتقا ئېتىلغان ئوق، — دېدى ھايىر خانىم.

— ئاجايىپ ئىش ھە، — دېدى ئۇنىڭ ئېرى، — ئادەم قانداق بولسا فامىلىسىمۇ شۇنداق بولىدىكەن، ئالا ئىنەكنىڭ بالىسى چار قۇيرۇق بولىدۇ، بۇ ئاللانىڭ ھۆكمى.»

ئەسلىي مەنىسىگە توغرا بولدىمۇ، ئۇقمايمەن، چۈنكى بۇنى ياپونچىدىن تەرجىمە قىلدىم. ئۇ ئەسەرنىڭ ئەسلىي ئىسمى «Mammonart»؛ ئاپتور ئۇنى Kaliforniya نىڭ Pasadena شەھىرىدە نەشر قىلدۇرغان؛ ئىشتىھا ئوخشىشپ كېتىدىغان ئادەملەر ئۆزلىرى تېپىپ كۆرۈۋالسۇن. Mammon — يۇنان ئەپسانىلىرىدىكى خىزىر؛ art سۆزىنىڭ «سەنئەت» ئىكەنلىكى ھەممىگە مەلۇم؛ بۇ ئىككى سۆزنى «خىزىرلىق سەنئىتى» دەپ تەرجىمە قىلىش مۇمكىن. ياپونلار «پۇلغا چوقۇنۇش سەنئىتى» دەپ تەرجىمە قىلغان، ئۇمۇ بولىدۇ. چۈنكى بۇ سۆزنى ئاپتورنىڭ ئۆزى ياسىغان. ھۆكۈمەت بۇ سۆزنى ئىشلىتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگىنىمۇ يوق، بۇ سۆز لۇغەتكىمۇ كىرگۈزۈلمىگەن بولسا كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ يەردە قىسقىچە ئىزاھلاپ قويدۇم.

12 - ئاينىڭ 21 - كۈنى.

ئەدەبىيات ۋە تەر[229]

شائىخەيدىكى پروفېسسورلار[230] باشقىلارغا ئەدەبىيات توغرىسىدا سۆزلىگەنلىرىدە، ئەدەبىياتتا مەڭگۈ ئۆزگەرمەس ئىنسان تەبىئىتىنى تەسۋىرلەش كېرەك، ئۇنداق بولمىسا، ئەسەر ئۇزۇن ئۆمۈر سۈرەلمەيدۇ، مەسىلەن، ئەنگلىيىدە شېكىسپىر[231] ۋە باشقا بىر - ئىككى كىشى مەڭگۈ ئۆزگەرمەس ئىنسان تەبىئىتىنى تەسۋىرلىگەن، شۇڭا ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى ھازىرغىچە تارقىلىپ يۈرمەكتە، قالغانلىرى ئۇنداق قىلمىغاچقا يوقىلىپ كەتتى، دەيدۇ.

بۇ ھەقىقەتەن «سەن سۆزلىمىگەندە خېلى چۈشىنىپ يۈرگەندىم، سەن سۆزلىگەنسېرى گاڭگىراپ قالدىم» دېگەندەك بىر گەپ. ئەنگلىيىدە ئىلگىرىكى بىرمۇنچە ئەدەبىياتلار، مېنىڭچە كەڭ تارقالمىغان بولۇشى مۇمكىن، لېكىن ئۇلارنىڭ يوقىلىپ كېتىشىگە مەڭگۈ ئۆزگەرمەس ئىنسان تەبىئىتىنى تەسۋىرلىمىگەنلىكى سەۋەب بولغانلىقىنى ئويلىماپتىكەنمەن، ھازىر بۇنى چۈشىنىپ قالغان بولساممۇ، لېكىن ئۇلار يوقىلىپ كەتكەنكەن، ھازىرقى پروفېسسورلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ يازغانلىرىنىڭ مەڭگۈ ئۆزگەرمەس ئىنسان تەبىئىتى ئەمەسلىكىگە نېمىگە قاراپ ھۆكۈم قىلىۋاتقانلىقىنى زادىلا چۈشەنمەيۋاتىمەن.

كەڭ تارقالغانلىرى ياخشى ئەدەبىيات، يوقىلىپ كەتكەنلىرى يامان ئەدەبىيات بولسا، ھاكىمىيەتنى قولغا چۈشۈرۈۋالغان كىشى خان، قولغا چۈشۈرۈۋالالمىغان كىشى قاراقچى بولسا، جۇڭگوچە تارىخ نەزەرىيىچىلىرى جۇڭگولۇقلارنىڭ ئەدەبىيات نەزەرىيىسىنىمۇ

سۈرەك بىلمىدىغان ئوخشىمامدۇ؟

خوش، ئىنسان تەبىئىتى مەڭگۈ ئۆزگەرمەمدۇ؟

مەيلى ئادەمسىمان مايمۇن، مايمۇنسىمان ئادەم بولسۇن، مەيلى ئىپتىدائىي ئادەملەر، بۇرۇنقى ئادەملەر، ھازىرقى ئادەملەر، كەلگۈسىدىكى ئادەملەر... بولسۇن، ئەگەر جانلىق نەرسىلەر ھەقىقەتەن تەدرىجىي تەرەققىي قىلمىدىغان بولسا، ئىنسان تەبىئىتى مەڭگۈ ئۆزگەرمەي قالمايدۇ. مايمۇنسىمان ئادەمنى قويۇپ تۇرايلى، ئىپتىدائىي ئادەملەرنىڭ مىجەزىنى بىلىپ كېتىشىمىز خېلى قىيىن؛ بىزنىڭ مىجەزىمىزنىمۇ كەلگۈسىدىكى ئادەملەرنىڭ بىلىپ كېتىشى ناتايىن. مەڭگۈ ئۆزگەرمەس ئىنسان تەبىئىتىنى تەسۋىرلەش ھەقىقەتەن تەس.

مەسىلەن، تەرلەشنى ئالساق، مېنىڭچە، قەدىمدىن تارتىپ بار بولسا كېرەك، بۇگۈنكى كۈندىمۇ بار، كەلگۈسىدىمۇ ۋاقتىنچە بولۇشى چوقۇم، بۇنى خېلىلا «مەڭگۈ ئۆزگەرمەس ئىنسان تەبىئىتى» دېيىشكە بولار. لېكىن «پۇۋ دېسە يىقىلىپ چۈشىدىغان» خېنىملاردىن ئەتىرىۋي تەر چىقىدۇ، «كالىدەك دۆت» ئىشچىدىن سېسىق تەر چىقىدۇ، دۇنيادا مەڭگۈ مەۋجۇت قالىدىغان ئەدەبىيات يېزىش ئۈچۈن، دۇنيادا مەڭگۈ ئۆچمەس ئەدەب بولۇش ئۈچۈن ئەتىرىۋي تەرنى تەسۋىرلەش ياخشىمۇ ياكى سېسىق تەرنى تەسۋىرلەش ياخشىمۇ؟ بۇ مەسىلىنى ئالدىن ھەل قىلمايدىكەنسىز، كەلگۈسىدە ئەدەبىيات تارىخىدا تۇتىدىغان ئورنىڭىز «قىل ئۇستىدە» قالىدۇ.

ئاڭلىشىمچە، ئەنگلىيىدە رومان ئىلگىرىكى چاغلاردا كۆپىنچە خېنىملارغا ئاتاپ يېزىلىدىكەن، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەتىرىۋي تەرلەرنىڭ كۆپ بولۇشى تەبىئىي، 19 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، روسىيە ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرىنى ئالغاچقا، سېسىق تەرلەر بىرئاز كۆپىيىپ قاپتۇ. قايسىسىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولىدۇ، ھازىر تېخى

بىلگىلى بولمىسا كېرەك.

جۇڭگودا، تەرىقەتچىلەرنىڭ ۋەزلىرىنى ئاڭلىسىڭىز، تەنقىد-چىلەرنىڭ ئەدەبىيات توغرىسىدىكى سۆزلىرىنى ئاڭلىسىڭىز، تېنىڭىز جۇغۇلداپ، تەرلەشكىمۇ پېتىنالمايسىز، لېكىن بۇمۇ جۇڭگو-دىكى مەڭگۈ ئۆزگەرمەس ئىنسان تەبىئىتى بولسا كېرەك.

27 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى.

ئەدەبىيات ـ سەنئەت ۋە ئىنقىلاب[232]

ئەدەبىيات ـ سەنئەتكە خۇشتار كىشىلەر ئىنقىلاب بولغانلىكى جايدا: «ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىنقىلابنىڭ باشلامچىسى بولۇپ قالىدۇ» دېيىشكە ئامراق.

مەن بۇنىڭغا گۇمان بىلەن قارايمەن. بەلكىم، چەت ئەلدە شۇنداقتۇ. جۇڭگونىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدە دۆلەت ئەھۋالى[233] بار ئىمىش، جۇڭگو بۇنىڭدىن مۇستەسنا بولارمىش. مەن ئەمدى بىئەدەپلىك بولسىمۇ بەزى مەسىلىلەرنى تىزىپ كۆرسىتەي، يول-داشلار بىرنەرسە دەپ باقسۇن:

1) ئىنقىلابىي قوشۇن. ئاۋۋال قوشۇن بولغاندا، ئاندىن ئىن-قىلاب قىلغىلى بولىدۇ. ئىنقىلاب بولغانلىكى جايغا ئالدى بىلەن قوشۇن بارىدۇ، يەنى باشلامچى بولىدۇ. چوڭ ئوفىتسېرلار كېچە-كىپ بارسىمۇ، لېكىن تەبىئىي ھالدا باشلامچى بولىدۇ. بۇ ھەقتە كۆپ سۆزلەشنىڭ ھاجىتى يوق.

(ئۇنىڭدىن ئىلگىرى ئايرىم ھاللاردا بەزى ياشلار يوشۇرۇن بېرىپ تەشۋىقات ئىشلىرىغا قاتناشقان بولۇشى، ئىشچىلار يوشۇرۇن يارىدەم قىلغان بولۇشى مۇمكىن، لېكىن بۇنداق ئادەملەر ئۆلۈپ كەتكەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش قىيىن، شۇڭا بۇ ھەقتە گەپ قىلمىدىم.)

2) خەلق ۋەكىللىرى. ئوفىتسېرلار بارغان ھامان خەلق ۋەكىللىرى ئىستانسىغا توپلىنىپ قارشى ئالىدۇ، دۆلەت بايراقلا-رىنى كۆتۈرۈپ شوئار توۋلايدۇ، «ئىنقىلاب كەيپىياتى ناھايىتى

قويۇق بولىدۇ». بۇ، ئىككىنچى باشلامچى.

3) ئەدەب. شۇنىڭدىن كېيىن ئىنقىلابىي ئەدەبىيات، ئاۋام خەلق ئەدەبىياتى، ھېسداشلىق ئەدەبىياتى[234] ۋە كۆتۈرۈلۈش ئەدەبىياتى ئوتتۇرىغا چىقىدۇ، ئۇلۇغ، پارلاق ناملار بىلەن ئاتالغان گېزىت - ژۇرناللارمۇ چىقىپ، ياشلارغا يېتەكچىلىك قىلىدۇ، بۇ — ئەپسۇسلىنارلىق ئىش، لېكىن ھېچ ۋەقەسى يوق — ئۇچىنچى باشلامچى.

چەت ئەلدە ئىنقىلابىي قوشۇن كۆتۈرۈلۈشتىن ئاۋۋال، روسىيە چەت ئەلگە چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان، كورولېنكو[235] چەت جايلارغا سۈرگۈن قىلىنغان. ...

بەس، ئۇزىمىزنى زورمۇزور خۇشال تۇتۇشقا توغرا كەلسە، بۇنىڭغىمۇ مەيلى. چۈنكى بىز ئاتالمىش ئەدىبلەرنىڭ چەت ئەلگە چىقىدىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى دائىم ئاڭلاپ تۇرىمىز، گېزىتلەردىكى خاتىرىلەرنى، ئېلانلارنى كۆرۈپ تۇرىمىز، شېئىرلارنى كۆرۈپ تۇرىمىز، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى كۆرۈپ تۇرىمىز. ئۇلار گەرچە يولغا چىقىسىمۇ، بىزنى: «كەلگۈسىدە ئوبدان ئۆگىنىپ قايتىپ كەلسە، قالتىس ئىش بولاتتى - ھە!» دېگەن ھېسسىياتقا كەلتۈرەر. ئۇمىد دېگەن ھەركىمدە بولىدۇ!

12 - ئاينىڭ 24 - كۈنى كېچە سائەت نۆلدىن بىر مىنۇت بەش سېكۇنت ئۆتكەندە.

ئاتالمىش «چوڭ ئارخىپ» توغرىسىدا[236]

«چوڭ ئارخىپ»[237] دېگەن بىرنېمىلەر چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئىچكى كابىنېتىدا 300 نەچچە يىل ساقلانغان، كۆڭزى ئىبادەتخانىسىغا 10 نەچچە يىل تىقىپ قويۇلغان، ئۇ چاغدا ھېچكىم زۇۋان سۇرمىگەن. تارىخ مۇزېيى بۇ تاشلاندۇقلارنى قەغەزپۇرۇشلارغا سېتىۋەتكەن، قەغەزپۇرۇشلار ئاچقىپ لۇ جىڭيۇي[238] گە سېتىۋەتكەن، لۇ جىڭيۇي بولسا ياپونلارغا سېتىۋەتكەن. شۇنىڭ بىلەن گويا دۆلەت خەزىنىسى قۇرۇقدىلىپ قالغاندەك، دۆلەتنىڭ جان تومۇرى ئۇزۇلۇپ كەتكەندەك داد - پەريات كۆتۈرۈلدى. بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل ئىلگىرى بىرقانچە كىشىنىڭ ماقالىسىنى كۆردۇم. بۇ ھەقتىكى ئاھ - زارىنىمۇ ئاڭلىغانىدىم، بۇنىڭ بىرى، جىن لىياڭ[239] نىڭ «شەرق» ژۇرنىلىغا بېسىلغان ئاھ - زارى؛ يەنە بىرى، لۇ جىڭيۇي، ۋاڭ گوۋېي[240] نىڭ ھەسرەتلىرى. يېقىندا جياڭ يىچېن[241] ئەپەندىنىڭ «شىمال يېڭىلىقلىرى» يېرىم ئايلىق ژۇرنىلىغا بېسىلغان «ئارخىپنىڭ سېتىلىشى توغرىسىدا» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىنىمۇ كۆردۇم.

مېنىڭچە، ئۇلارنىڭ گېپ - سۆزلىرى ئانچە توغرا ئەمەس. جىن لىياڭ ئەسلىدە خاڭجۇدا مۇداپىئەدە تۇرغان خەنزۇ تۇغلۇق قوشۇنىنىڭ ئەمەلدارى ئىدى، دەسلەپتە خەنزۇلارنى چەتكە قېقىشنى تەشەببۇس قىلغان، مىنگودىن كېيىن تەۋەررۈك مويسىپىت[242] بولۇپ قالغان، ئۇ مىنگونىڭ قىلغانلىكى ئىشلىرىدىن تەبئىي ھالدا يىرگىنەتتى. لۇ جىڭيۇيمۇ تەۋەررۈك مويسىپىت ھېسابلى-

نار، ئۇ پايتەخت بوسۇغىسىغا دەسسىمەسلىككە قەسەمياد قىلغان. كېيىن بېيجىڭ - تيەنجىن ئارىلىقىدا پالاقلاپ يۈرۈپ، كېيىنكى لەرنى بۇرۇنقىلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلمىدى، دەپ قاقشاپ يۈرگەن. ئۆزى بولسا قەدىمىي يادنامىلەرنى چەت ئەللىككە سېتىۋەتكەن، ئۇنىڭ ماقالىلىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن قارىغاندا، «ئېلان» پۈرىقى گۈپۈلدەپ ئۇرۇپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭ «نېمىنى كۆزلەۋاتقان» لىقى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ۋاڭ گوۋېينىڭ تەۋەررۈك مويسىپىتلىق تۇرمۇشى سۇدا ئاخىرلاشتى، ئۇ ياۋاش ئادەم ئىدى؛ لېكىن ئۇنىڭ ھەسرەتلىرىنىڭ راست - يالغانلىق پەرقى بولسىمۇ، لۇ جىڭيۇي بىلەن ھەمنەپەس ئىدى. شۇڭا ئۇ تولا چاغلاردا يىلان ئارىلاشتۇرۇلغان گۆش گىرە قىلىناتتى، چۈنكى ئۇ قوينىڭ قوزىسىدەك ياۋاش ئىدى. جياڭ يېچىەن ئەپەندى ئۇلارغا ئوخشىمايدۇ، ئۇ تەۋەررۈك مويسىپىت ئەمەس، ئۇ sentimental[243] راق بولغاچقا، لۇ جىڭيۇيلەرنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كەتكەن بولسا كېرەك. قاراڭلار، لۇ جىڭيۇي شۇ نەرسىلەرنى ياپونىيىلىككە سېتىپ بېرىدىغان چاغدا، ئۇلارنى گۆھەر ئەمەس دەمدۇ؟

ئۇنداق بولسا، بۇلار ياخشى نەرسە ئەمەسمۇ؟ ياخشى نەرسە بولمىسا، نېمىشقا ئۇمۇ سېتىۋالماقچى، بۇمۇ سېتىۋالماقچى بولىدۇ؟ مېنىڭچە، بۇنداق سوئالنى ھەرگىم قويمىدۇ.

بۇ سوئالغا، ھە! ھە! ياق! ياق! دەپ جاۋاب بېرىش كېرەك. ئۇ خۇددى ۋەيران بولغان كاتتا ئائىلىدىكى بىر دۆۋە كېرەكسىز قەغەزگە ئوخشايدۇ، ئۇنى كېرەكلىك دېسىمۇ بولىدۇ، كېرەكسىز دېسىمۇ بولۇۋېرىدۇ. چۈنكى كاردىن چىققان قەغەز بولغاچقا، كېرەكسىز بولىدۇ؛ ۋەيران بولغان كاتتا ئائىلىنىڭ بولغاچقا، ئارىسىدىن ياخشىراق نەرسىلەر چىقىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ياخشى - يامان دېگەن گەپ كىشىلەرنىڭ قاراشلىرىنىڭ پەرقلىق بولۇشىغا باغلىق. مېنىڭ ئۆيۈمنىڭ يېنىدا بىر ئەخلەت

ساندۇقى بار، ئۇ ئەتراپتىكى كىشىلەر تاشلىغان كېرەكسىز نەرسىلەر بىلەن تولۇپ تۇرىدۇ، لېكىن مەن ھەر كۈنى ئەتىگەندە سېۋەت كۆتۈرۈۋالغان بىرنەچچە كىشىنىڭ ئۇنى بىر - بىرلەپ ئاختۇرۇپ، مانتىلاپ، قانداقتۇر بىرەر كېرەكلىك نەرسىلەرنى تېپىپ ئېلىۋاتقانلىقىنى كۆرىمەن. ۋەھالەنكى، ھازىر پادىشاھمۇ ھۆرمەتلىك بولۇپ قالدى، «ئىچكى كابىنېت» تا بىرنەچچە كۈن تۇرغان نەرسە ياكى «ئوردا» دىن چىققان نەرسە كىشىلەرنىڭ كۆزىگە باشقىچە كۆرۈنىدۇ، گەرچە ھازىر مىنگو بولسىمۇ، سىز كېرەكسىز دېسىڭىزمۇ بەزىلەر ئىشەنمەيدۇ.

«چوڭ ئارخىپ» قا كەلسەك، «سەلتەنەت»[244] نىڭ ئەلمى - تەلمىنى ئوبدان بىلىدىغان تەۋەررۈك مويسىپىتنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇنىڭ «سەلتەنىتى» دەۋرىدە ئىچكى كابىنېتتىكى ئەسكى - تۈسكى قەغەزلەر ئىكەن، بۇنى ھەممەيلەن كۆيدۇرۇۋېتىشنى تەشەببۇس قىلغاندا، ئۇنىڭ ئۇنىماي تۇرۇۋالغانلىقى ئۈچۈن ساقلىنىپ قالغانىكەن. لېكىن، ئۇنىڭ «سەلتەنىتى» ئورۇن بوشاتقاندا، مىنگونىڭ بىرىنچى يىلى بېيجىڭغا بارسا، شۇ ئەسكى قەغەزلەر 8000 تاغارغا قاچىلىنىپ، كۈڭزى ئىبادەتخانىسىنىڭ تىلاۋەتخانىسىغا قويۇپ قويۇلغانىكەن، ھەقىقەتەن بۇ قەغەزلەر تىلاۋەتخانىنىڭ تەڭ پېرىمىنى ئاپتۇ. شۇ چاغدا كۈڭزى ئىبادەتخانىسى ئىچىدە تارىخ مۇزېيى تەسىس قىلىشقا تەييارلىق كۆرۈش باشقارمىسى قۇرۇلغان، بۇنىڭ باشلىقلىقىغا خۇ يۈيجىن[245] ئەپەندى تەينىلەنگەن. «تەييارلىق باشقارمىسى» دېگەن سۆز ئۇ يەردە «تارىخ مۇزېيى» يوق دېگەن سۆز.

مەن مائارىپ ۋازارىتىدە بولغاچقا، تاغارلار بىلەن ئاز - تولا ئالاقە قىلىشىمغا، ئۇلارنىڭ قانداق بولغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇشۇمغا توغرا كەلدى. ئادەمنىڭ غەزىپىنى قوزغايدىغان ۋە كۈلگۈسىنى كەلتۈرىدىغان ئىشلار بار ئىكەن، ھېلىقى نەرسىلەرنىڭ تولىسى

ئەرزىمەس بىرنەرسىلەر ئىكەن. كېيىن سىرتتا ناھايىتى جىق گەپ - سۆز بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئاز - تولا بىرنەرسە يېزىپ كۆزۈم بىلەن كۆرگەن ئەھۋاللارنى بايان قىلغۇم كەلدى، بىراق يۈرىكىم پوكۇلداپ قالدى، چۈنكى قالتىس كاتتا ئادەملەرگە تېگىپ كېتىدىغانلىقى ئۈچۈن قولۇمغا قەلەم ئېلىشقا جۈرئەت قىلالمىدىم. ئۆزۈم «جاھانساز» ئادەم، جۇڭگودا مىللەتكە، دۆلەتكە، جەمئىيەتكە، ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارغا... تىل تەگكۈزۈشكە بولىدۇ، لېكىن ئېتى ئۇلۇغ شەخسلەرگە تىل تەگكۈزۈشكە بولمايدۇ. گۇاڭجۇدا بىر ژۇرنال مېنى پىستەكلەرگىلا تىل تەگكۈزۈپتۇ، مىللىتارىستلارغا تىل تەگكۈزەلمەپتۇ، دەپ يېزىپتۇ. ئۇلار مېنىڭ پىستەكلەرگە چېقىلىپ قويغانلىقىم ئۈچۈن بېيجىڭدىن قېچىپ چىقىشقا مەجبۇر بولغانلىقىمنى بىلمىسە كېرەك. مىللىتارىستلارنى تىلاپ چۆكۈرۈش بىلەن كىمنىڭ كارى؟ مىللىتارىستلار ژۇرناللارنى كۆرمەيدۇ، ئۇلار پىستەكلەرنىڭ پۈراپ تاپقانلىرىغا، ھۆژلىشىپ قاۋىشىغا قاراپ ئىش قىلىدۇ. خەيرىيەت، گەپنى قىلىۋەرسەم بولمايدىغاندەك قىلىدۇ، بەس قىلاي.

ھازىر جەنۇبتا تۇرۇۋاتقانلىقىم ئۈچۈن بىرئاز گەپ قىلسامۇ يامان كەتمىسە كېرەك. بۇ ئىشلارنى كەلگۈسىدە باشقا بىرەر ئادەم دېمەيدىغاندەك قىلىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، يۈز - ئابرۇيلۇق كىشىلەر ئۈستىدە گەپ قىلغاندا ئىسسىم - فامىلىسىنى ئاتىماي، رەسىم ھەرپى بىلەن ئىپادىلەپ كەتمەكچىمەن. بۇ مېنىڭ ياۋروپالىشىپ كەتكەنلىكىم ئەمەس، «ئەيىبىنى يېپىپ، تەرىپىنى قىلىش» مۇ ئەمەس، «ئۆزۈمنى بالا - قازادىن ساقلىماقچى»، خالاس. بۇمۇ مېنىڭ «جاھانساز» لىقىمدىن بولۇۋاتىدۇ. ئۆزۈم جەنۇبتا، ئۇلار شىمالدا تۇرۇۋاتىدۇ، ئادرېسىمنى بىلمەيدۇ، دەپ ئۇلارنى سەل چاغلىغانلىقىممۇ ئەمەس. ئۇلار سېنىڭ ئالدىڭدا ئۇشتۇمتۇتلا قالىتىس كاتتا ئادەم بولۇپ قالىدۇ، ئاجايىپ كارامەتلىرى بار. ئۇ

چاغدا سەن ئۆزۈڭنىڭ قانداق ئۆلگەنلىكىڭنىمۇ بىلمەي ھاڭ - تاڭ قېلىشىڭ مۇمكىن. قاينىاق سۇ ئىچ، كۆڭلۈك تىنچ بولاي دېسەڭ، ئەڭ ياخشىسى گەپ قىلماي قويغىنىڭ تۈزۈك. لېكىن، مەن ھازىر «مادارا» يولىنى تۇتتۇم، گەپ قىلمايمۇ قويماي، ھەممە گەپنى دەپمۇ ئۆتمەي، رەسىم ھەرپى بىلەن ئىپادىلەش قارارىغا كەلدىم، ئەگەر بۇمۇ ئەپلەشمىسە، پىشانەمگە پۈتۈلگىنىنى كۆرەرمەن. خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن!

گەپ مۇنداق: تاغارلارنىڭ تىلاۋەتخانىدا تۇرۇپ قېلىشى تارىخ مۇزېيىغا تەييارلىق كۆرۈش باشقارمىسىنىڭ باشلىقى خۇ يۈيجىن ئەپەندىنى ئەنسىرىتەتتى، قارا خىزمەتچىلەرنىڭ ئوت قويۇۋېتىشىدىن كېچە - كۈندۈز ئېھتىيات قىلاتتى. نېمە ئۈچۈن؟ بۇ ئىشنى سۆزلەپ كەلسەم گەپ كۆپەيىپ كېتىدۇ. ئاتالمىش «مىللىي ئىلىم» بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار خۇ يۈيجىن ئەپەندىنىڭ «نەنچىڭ بىلىم يۇرتى»[246] نىڭ تالانتلىق ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، كونا ئىلمىنى ئەتراپلىق تەتقىق قىلغان بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۆتكەن سۇلالىنىڭ ئۈجۈر - بۇجۇرلىرىمۇ ئوبدان بىلىدىغان ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلسە كېرەك. بۇ ئادەمگە چىڭ سۇلالىسىنىڭ ژۇيىنىڭ ئوردىسىدا مەس ھەرپىلەرنىڭ ساقلانغانلىقى، كېيىن ھەرەمئاغىلىرى قولىغا چىققانلىقى ئوغرىلاپ «ناھايىتى پەيزى سۈرگەن» لىكى، ژالىڭ غوجاملار تەكشۈرۈپ كۆرمەكچى بولغاندا، بۇ يەرگە ئوت قويۇۋەتكەنلىكى مەلۇم ئىدى. ژۇيىنىڭ ئوردىسىنىڭ ئۆزىمۇ كۆيۈپ تۈگىگەن يەردە قانچىلىك مەس ھەرپ قالغاندۇ دەيسىز؟! بەختكە قارشى تىلاۋەتخانىدىكى تاغارلار كۈندىن - كۈنگە ئازىيىپ كەتكەندەك قىلاتتى، قارا خىزمەتچىلەر مىللىي ئىلىمشۇناس ئەمەس، شۇنىڭ ئۈچۈن تاغاردىكى نەرسىلەرنى تۆكۈۋېتىپ، تاغارلارنى ئاچىقىپ ساتقان بولسا كېرەك. خۇ يۈيجىن ئەپەندى ژۇيىنىڭ ئوردىسىغا ئوت كەتكەن ئەھۋالنى بىلگەچكە، تاغار ئاز قالغاندا تىلاۋەتخانىغىمۇ ئوت

كېتىشى مۇمكىن دەپ ئەنسىرەپ، تاغاردىكى نەرسىلەرنى يۆتكەش، رەتلەش ياكى ئۇنى بىر تەرەپ قىلىۋېتىش چارىسى ئۇستىدە مەسلەھەتلىشىش ئۈچۈن مائارىپ ۋازارىتىگە بارغان.

بۇنداق ئىشلارغا ئىجتىمائىي مائارىپ مەھكىمىسى مەسئۇل ئىدى، شىيا زىڭيۇي[247] ئەپەندى بۇ مەھكىمىنىڭ باشلىقى ئىدى. «مىللىي ئىلىم» بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارغا مەلۇمكى، بىز ئۇنىڭ باشقا ماقالىلىرىنى كۆرمەي، ئۇ تۇزۇپ چىققان ئىككى پارچە «جۇڭگو تارىخى دەرسلىكى»نى كۆرۈپ باقىدىغان بولساقلا، ئۇنىڭ جۇڭگولۇقلارنى زادى قانداق ئېنىق چۈشىنىدىغانلىقىنى بىلىۋالىمىز. ئۇ جۇڭگونىڭ ھەرقانداق ئىشلىرىنى «بېجىرىش» كە بولمايدىغانلىقىنى بىلەتتى، مەسىلەن، ئۇ، ئارخىپلارنى چىرىمدۇ، سېسىمدۇ، مىتە يەپ بۇزۇلامدۇ، ئوغرى ئېلىپ كېتەمدۇ، ھەتتا ئوتتا كۆيەمدۇ، ئۆز مەيلىگە قويۇۋېتىش كېرەك، مەيلى، شۇ چاغدا باش ئارام تاپىدۇ؛ ئەگەر بىرەر كىشى چىقىپ «بېجىرىش» كە كىرىشسە، گەپ - سۆز ئۇلغىيىدۇ، باش ئاغرىقى چىقىدۇ، نەتىجىدە ھېلىقى بېجىرگۈچى ھەممىنىڭ غەزەپ - نەپرىتىگە، سۆز - چۆچەكلىرىگە، ھاقارىتىگە قالىدۇ، ھەرقانچە گەپ قىلغان بىلەنمۇ چۈشەندۈرۈپ كېتەلمەيدۇ، دەيدىغان ئادەم ئىدى. ئۇ كىشى: «ئۇنىڭغا ھەرگىز تەگمەڭلار» دەپ تەشەببۇس قىلغان.

ئۆتكەن ئىشلاردىن خەۋىرى بولغان، «بېجىرىش»نى، «بېجىرمەسلىك»نى تەشەببۇس قىلىدىغان ھېلىقى ئىككى ئەپەندى ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ، بىر - بىرىنىڭ پىكرىنى چۈشىنىپ، كۇلۇشمەك بىلەن ۋاقىتنى ئۆتكۈزگەن؛ تاغارلار ئون نەچچە يىل بەخۇدۇك تۇرۇپ قالغان.

كېيىن F ئەپەندى[248] مائارىپ ۋازىرى بولۇپ كەلدى. ئۇ كىتاب - نامەلەرنى ساقلاش ۋە «ئارخېئولوگىيە» خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىشتا شۆھرەت قازانغان. ئۇ چوقۇم بىرەر گەپ - سۆز

ئاڭلاپ، تاغاردا سۇڭ سۇلالىسىدە نەشر قىلىنغان، «جاھاندا بىر» بولۇپ قالغان كىتابلار بولسا كېرەك دەپ ئويلىغان بولسا كېرەك. بۇنداق سۆز - چۆچەكلەر دائىم بولۇپ تۇراتتى، مەن خېلى بۇرۇنلا: ھەتتا تاغاردا قايسىبىر كېنىزەكنىڭ كەشتىلىگەن ئاياغ كىيىمى ۋە قايسىبىر پادىشاھنىڭ باش سۆڭىكى بار ئىكەن دېگەن گەپلەرنىمۇ ئاڭلىغانىدىم. F ئەپەندى بىر كۈنى مېنى C[249] مۇدىر بىلەن بىللە تاغارلارنى تەكشۈرۈپ كېلىشكە بۇيرۇدى. شۇ كۈنى يىگىرمە تاغارنى غەربىي گۈللۈك ئايۇانغا يۆتكەپ، چاڭ - توزان ئىچىدە بۇ «گۆھەر»لەرنى كۆردۈق، تولىسى تەبرىكنامە، شايى پېچەتلەر ئىكەن. بۇ نەرسىلەرنىڭ ياخشىلىقىغۇ ياخشىكەن، لېكىن بەك كۆپ بولغاچقا، كىشىنى قىزىقتۇرمايدىكەن. بۇنىڭدىن باشقا، مەلۇماتنامە، ئۇششاق - چۈششەك ئەرزلەرمۇ كۆپ ئىكەن، بۇلارنىڭ يېرىمى خەتنۇچە، يېرىمى مانجۇچە يېزىلغان، بۇلارنىڭ بىرنەچچىسى ئالاھىدىرەك بولسىمۇ، بەك كۆپ بولغاچقا، ئادەمنى زېرىكتۇرۇپ قويىدىكەن. ئوردا ئىمتىھان قەغىزىدىن بىر پارچىمۇ يوق. ئەسلىدە مائارىپ ۋازارىتىدە ساقلانغان بىرنەچچە ساندۇق ئىمتىھان قەغىزى بولسىمۇ، A 1 - ۋە 2 - دەرىجىلىكلەرنىڭ ئىمتىھان قەغىزى ئىكەن، دەرىجىسى يۇقىرىراقلارنىڭ ئىمتىھان قەغىزىنى چاڭ سۇلالىسى ۋاقتىدا باشقىلار ئوغرىلاپ كەتكەنمىش، جۇاڭيۈەنلەرنىڭ تېخىمۇ شۇنداق بولۇشى مۇمكىن. سۇڭ سۇلالىسىدە نەشر قىلىنغان كىتابلار بولسىمۇ، بەزىلىرى يىرتىلىپ ئاران تەڭ يېرىمى قالغان، بەزىلىرىنىڭ بىرنەچچە ۋاراقلا قالغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلىپىدىكى پادىشاھ ئېلانلىرى ۋە يىلنامىلەرمۇ بار ئىكەن. چاۋشيەننىڭ رەسمىي تەبرىكنامىسىدىن بىر پارچىنى كۆرگەندەك قىلىمەن.

كېيىن بىز يەنە ئىككى كۈن تەكشۈرۈپ كۆردۈق، تاغارلارنىڭ سانى ئېنىق ئېسىمدە يوق. لېكىن ھەيرانمەنكى، شۇ چاغدا

ياۋروپا، ئامېرىكىدا ماۋارىپ ئىشلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ نام قازانغان مۇئاۋىن ۋازىر Y[250] ۋە لاپ ئۇرۇش بىلەن داڭقى چىققان مەسلىھەتچى C[251] مۇ بىردىنلا ئارخېئولوگ بولۇۋالدى. ئۇلار ئوخشاشلا بۇ ئىشنى زادىلا ئېسىدىن چىقىرالماي چاڭ - توزان ئىچىدە ئەسكى - تۈسكى قەغەز دۆۋىلىرى يېنىدىن كەتمىدى. بىز ئۇستەل ئۈستىگە ئېلىپ قويغانلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇلار كۆرمىز دەپ ئېلىپ كېتىشتى. قايتۇرۇپ كەلگەندە قارىساق، تولا چاغلاردا ئەسلىدىكىدىن ئاز چىقاتتى، خۇدا ھەققى بۇ راست.

سۇڭ سۇلالىسىدە نەشر قىلىنغان كىتابلارنىڭ بىرنەچچە ۋارىقى تۈپەيلىدىن بولسا كېرەك، ۋازىر F ئومۇمىيۈزلۈك رەتلىمەكچى بولۇپ، ۋازارەتتىن يەنە بىرقانچە ئون ئادەم ئەۋەتىپتۇ، بەختىمگە يارىشا مېنى ئۇلارنىڭ ئارىسىغا قويماپتۇ. شۇ چاغدا تارىخ مۇزېيىغا تەييارلىق كۆرۈش باشقارمىسى ۋۇمىڭغا كۆچۈپ كەتكەن، باشقارما باشلىقلىقىغا YT[252] تەينىلەنگەن. تاغارلار ۋۇمىڭدا رەتلىنىشكە باشلىدى. YT تۈغلۇقلاردىن بولۇپ، بېيجىڭ تەلەپپۇزىدا ناھايىتى ئوبدان سۆزلەيتتى، ئەدەبىيات - يېزىقچىلىق ئىشلىرى بىلەن زادىلا كارى يوق ئىدى، لېكىن ئۇنىڭ تۈيۇقسىزلا ئارخېئولوگ بولۇپ قالغانلىقى، بۇ ئىشقا بەكمۇ بېرىلىپ كەتكەنلىكى ئەجەبلىنەرلىك ئىدى. كېيىن سۇڭ سۇلالىسىدە نەشر قىلىنغان، بۇرجەكلىرى قالمىغان «ھەربىي دەستۇر» دىن بىر نۇسخا چىققانكەن، قەدىمكى سېرىق قەغەز بىلەن يەملەپ قويۇشۇپتۇ.

شۇ چاغدىكى رەتلەش ئۇسۇلى ئانچە ئېسىمدە يوق، قىسقىسى، «ساقلىنىدۇ»، «تاشلىنىدۇ»، يەنى «كېرەكلىك»، «كېرەكسىز» دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىشىپتۇ، ۋازارەتنىڭ ھېلىقى بىرقانچە ئون خادىمى ھەر كۈنى دېگۈدەك چاڭ - توزان، ئەسكى قەغەز دۆۋىلىرىگە چۆكۈپ يۈرۈپ، بۇ ئىشنى بارا - بارا تۈگىتىپتۇ. قانچە كۈن شۇنداق ئىشلىگەنلىكى ئېنىق ئېسىمدە يوق، «ساقلىنى-

دۇ» غان قىسمىنىڭ بىرمۇنچىسى كېيىن بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا تەقسىم قىلىنىپ بېرىلدى، قالغانلىرى يەنە مۇزېيغا قويۇپ قويۇلدى. كارغا كەلمەيدىغانلىرى ۋۇمىڭ دەرۋازىسىنىڭ ئۆيلىرىگە تاشلاپ قويۇلدى.

ئوت كەتمەسلىكى ئۈچۈن، كارغا كەلمەيدىغانلىرىنى بىر تەرەپ قىلىۋېتىش كېرەكتۇ؟! ئۇنداق قىلىنمىدى. «ئالىي مەنسەپدارلار دەرسلىكى» گە قارىغاندا، بۇ ئىشنى قول ئۇچىدىلا بىر تەرەپ قىلىشقا بولمايدىكەن. ۋازارەتتىن بۇ ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن بىرقانچە ئون ئادەم ئەۋەتىلگەن، كېيىن بىرەر چاتاق چىقىپ قالسا شۇلار جاۋابكار، بۇنىڭغا ۋازىر مۇناسىۋەتسىز. لېكىن بۇ ئىشنى قىلدۇرغان ئورۇن بىرلا ۋازارەت - تە! سىرتتا گەپ - سۆز بولسا، مەلۇم ۋازارەتنىڭ مەلۇم ئادەملىرى ئەمەس، مەلۇم ۋازارەتنىڭ ئۆزى گەپكە قالىدۇ. دېمەك، «ۋازارەت» بولغانكەن، ئۇنىڭ ۋازىرى بىلەن مۇناسىۋەتسىز دېيىشكە بولمايدۇ - دە!

شۇنىڭ ئۈچۈن، ھەرقايسى ۋازارەتلەردىن ئادەم ئەۋەتىلسۇن، بىرلىكتە قايتا تەكشۈرۈپ كۆرەيلى، دەپ ئالاقە تارقىتىلدى. بۇ ئالاقە دەرھال ئۇنۇم بەردى، ئىككى ھەپتە ئۆتمەي ھەرقايسى ۋازارەتتىن ئىككىدىن تۆتكىچە ئادەم كەلدى. ئۇلارنىڭ تولىسى چەت ئەلدە ئوقۇپ يېڭىلا قايتىپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلار ئىدى، ئۇلار تېخى يېپىيېڭى كاستۇم - شىم كىيگەن. ئۇلار يەنە ئالدىراپ - تېنەپ توپا - چاڭ ۋە ئەسكى - تۈسكى نەرسىلەر ئارىسىدا ئىشلىدى، لېكىن تېخىمۇ ئەجەبلىنەرلىكى شۇكى، چەت ئەلدە ئوقۇپ يېڭىلا قايتىپ كەلگەن بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىرقانچىسىمۇ بىردەملا ئارخېئولوگ بولۇپ كەتتى. ئۇلار يىرتىق قەغەز ۋە خەت يېزىلغان شايى پۈرۈچلىرىنى شىملىرىنىڭ يانچۇقلىرىغا تىقىشقا باشلىدى — لېكىن بۇ ئاڭلىغان سۆز، كۆزۈم بىلەن كۆرمىدىم. مۇشۇنداق بىر رەسمىيەت ئورۇندالغانكەن، كېيىن بىرەر

بالا ـ قازا بولسمۇ، ھەرقايسى ۋازارەتلەر تەك جاۋابكار بولمدۇ، ئۇلار چەتتە تۇرۇپ سۆز ـ چۆچەك قىلالمايدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبا-رەن ۋۇمىك دەرۋازىسى بىناسىدا بۇرۇنقىدەك جىددىيلىك تۇغدى، بىر تالاي ئەسكى قەغەزلەر يەردە چېچىلىپ ياتسا، بەزىدە بىر ـ ئىككى قارا خىزمەتچى ئۇزۇن تاياقلارنى ئېلىپ مانىلاپ، سېرىق تاۋار پۇرۇچلىرى بولامدۇ ياكى ئۆزلىرىگە كېرەكلىك دەپ قارىغان بىرنېمىلەر بولامدۇ، ئۇلارنى ئېلىپ كېتىدىغان بولدى.

شۇنداق ئىكەن، ئوت كېتىپ قالماسلىقى ئۈچۈن، ئەمدى بۇ كېرەكسىز نەرسىلەرنى بىر تەرەپ قىلىۋېتىش كېرەك بولغاندۇ؟! ياق. ۋازىر F «ئالىي مەنسەپدارلىق ئىلمى» دىن تولۇق خەۋەردار ئادەم، بۇنى كۆيدۈرۈۋېتىشكە ھەرگىز بولمايدىغانلىقىنى، يىتكەن پىچاقنىڭ سېپى ئالتۇن دېگەندەك، بۇ نەرسىلەر كۆيدۈرۈلگەن ھامان گۆھەرگە ئايلىنىپ قالىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇنىڭ مەسلىكىمۇ ئوت كېتىشتىن ساقلىنىش ئەمەس. شۇڭا ئۇنىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى، كېيىن ئۇمۇ مەنسەپتىن چۈشۈپ كەتتى.

شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ ئەسكى قەغەزلەرنى ھېچكىممۇ تىلغا ئالمىدى، تارىخ مۇزېيى بۇ قەغەزلەرنى سېتىۋەتكەندىن كېيىنلا يەنە بىر سىرلىق دولقۇن كۆتۈرۈلدى.

مېنىڭ سۆزۈمدە، گويا بۇ ئەسكى قەغەزلەرنىڭ ھېچقانداق قەدىر ـ قىممىتى يوق ئىدى دېگەندەك، تەتۈرلۈك بولمىسا كېرەك. ئۇنداق بولسا، سىرتتا ۋەسۋەسە قوزغاۋاتقان تاڭ سۇلالىسى رەسىملىرى، سىچۈەن ئابىدىلىرى، سۇڭ سۇلالىسىدە نەشر قىلىنغان كىتابلار نەدىن چىقتى؟ مېنىڭچە، باشقىلارنىڭمۇ بۇ سوئالنى قويۇشى مۇمكىن.

مېنىڭچە، ئەھۋال مۇنداق: شۇ ئەسكى ـ تۇسكى قەغەزلەر ئارىسىدا ئانچە ـ مۇنچە بىرنەرسىلەر بولۇشى مۇمكىن، لېكىن

سىچۈەن ئابىدىلىرى ۋە سۇڭ سۇلالىسىدە نەشر قىلىنغان كىتابلار يوق بولسا كېرەك. چۈنكى بۇنداق نەرسىلەرگە ھەممە ئادەم كۆڭۈل بۆلىدۇ. ھازىر ئېسىل نەرسىلەر ئارقىدىن ئوتتۇرىغا چىقىۋاتىدۇ، بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، بىرىنچىدىن، قالتىس كاتتا ئادەملەر ئىلگىرى ئوغرىلىۋالغان، خەققە كۆرسىتىشكە جۈرئەت قىلالماي كەلگەن، مانا ئەمدى ئوتتۇرىغا چىقىرىش پۇرسىتىگە ئىگە بولۇپ قالغان؛ ئىككىنچىدىن، بىرمۇنچە ساختا ئاسارئەتىقلەر 8000 تاغاردىن چىقتى دېگەن ۋىۋىسكا بىلەن بازارغا سېلىنغان.

بۇنىڭدىن باشقا، جياڭ يىچيەن ئەپەندى، دۆلەت كۇتۇپخانىسى «بەش ـ ئالتە يىلدىن بۇيان ھازىرغىچە ھەر قېتىملىق ئۇرۇشتا ناھايىتى كۆپ ۋەيران بولۇپ كەتتى» دەيدۇ، ئۇنداقمۇ ئەمەس. (مىنگونىڭ) بىرىنچى يىلىدىن 15 ـ يىلىغىچە ھەر قېتىملىق ئۇرۇشتا كۇتۇپخانا زىيانغا ئۇچرىمىدى. يۇەن شىكەي پادىشاھ بولغاندا، خان جەمەتىدىكىلەرنىڭ تالان ـ تاراج قىلىشىغا ئۇچرىغىلى تاس قالغان بولسىمۇ، يەنىلا ئامان قالدى. ئۇنىڭغا كەلگەن پېشكەللىك شۇ بولدىكى، ياخشى كىتابلارنى ھوقۇقدارلار ئوخشىشىپ كېتىدىغان باشقا كىتابلارغا ئالماشتۇرۇۋالدى، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كۇتۇپخانا باشقىچە تۇسكە كىرىپ قالدى، لېكىن مەن بۇ ھەقتە كۆپ توختىلىش نىيىتىدە ئەمەسمەن.

جۇڭگودا ئومۇمنىڭ نەرسىلىرىنى ساقلاش ھەقىقەتەن ئاسان ئەمەس. ئەگەر شۇ ئىشنى باشقۇرۇۋاتقانلار ئۇ نەرسىنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى بىلمەيدىغان نائەھلى بولسا، ئۇنى ۋەيران قىلىپ تۇگىتىدۇ، ئەگەر ئۇنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى بىلىدىغان ئەھلى بولسا ئوغرىلاپ تۇگىتىدۇ. ئەمەلىيەتتە، بۇنداق ئەھۋال كىتاب ياكى قەدىمىي يادنامىلەر بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ.

1927 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى.

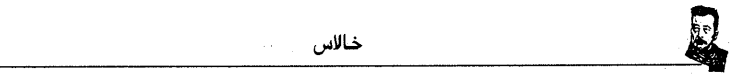

پەرەز[253]

1929 ـ يىلى بولىدىغان ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلار

پۈقرا A يۈقىرىغا تەكلىپنامە سۇنۇپ، ھەربىر ناھىيىدە بىر-دىن ئالىي مەكتەپ قۇرۇشنى، ئىككىدىن تۈرمە سېلىشنى تەكلىپ قىلىندۇ. رەت قىلىنىدۇ.

پۈقرا B يۈقىرىغا تەكلىپنامە سۇنۇپ، كوممۇنىزمچىلارنىڭ مال ـ مۈلكىنى ئومۇمنىڭ مال ـ مۈلكى قىلىشنى، خوتۇنلىرىنى ئومۇمنىڭ خوتۇنى قىلىشنى، شۇنداق قىلىپ بىرنى جازالاپ، مىڭغا ئىبرەت قىلىشنى تەكلىپ قىلىدۇ. يېرىم يىلغىچە تەستىقلاڭ-مايدۇ. مەلۇم B غەزەپلىنىپ ئىنقىلابقا قارشى چىقىدۇ، بىر ئاغىنىسى چېقىپ قويغاندىن كېيىن كونسېسىيىگە قېچىپ كىرىۋالىدۇ.

بىرمۇنچە مەشھۇر ئالىملار، ئەدىبلەر، سەنئەتچىلەر چەت ئەل-دىن قايتىپ كېلىدۇ. چەت ئەلنىڭ سىياسىتى، ئۆرپ ـ ئادەتلە-رى، ئىلىم ـ پەنلىرى ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەتلىرىنى ئۆز مەملە-كىتىنىڭكىگە قارىغاندا تېخىمۇ مۇكەممەل بىلگەچكە، ئىلمىي ئۇنۇغا ئىگە بولىدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ياخشى ئوقۇغانلىرى مەكتەپكە كىر-گەن ئەمەس.

ئىلىم ـ پەن، ئەدەبىيات ـ سەنئەت، ھەربىي ئىشلار ۋە ئىقتىساد ساھەسىدىكىلەرنىڭ بىرلىك سېپى قۇرۇلىدۇ.

1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ شاڭخەيدە بىرمۇنچە يېڭى ژۇرناللار[254] نەشر قىلىنىدۇ، چوڭراق ھەجمىدە چىقىدىغانلىرىدا مۇنداق گەپلەر بولىدۇ:

ئەدەبىيات يەنە گۈللەندى. ئەدەبىيات ھەقىقىي تۇرمە دائىم گۈللىنىدۇ. ئالەم تەڭداشسىز. ھەممىدىن ئەلا. قۇياشنىڭ قۇيا-شى. چەكسىز پارلاق. ئوتتەك قىزىق، يېپىيېڭى ھايات. يېپىيېڭى ۋە يەنمۇ يېپىيېڭى ھايات. ھېسداشلىق. ئادالەت. ھەققانىيەت بايرىقى. دەققە. ئۇچار شىر. يەر تەۋرەش. ئاھ، ھەقىقىي، چىن گۈزەل، ۋەھاكازا...

شۇ كۈنى ئامېرىكىدىكى مىليونېرلار بىرلىكتە بېيجىڭغا تې-لېگراممىا يوللاپ، شاخار تەرگۈچى مومايىنى «يولداش»[255] دەپ تەبرىكلەيدۇ. تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋالىدىغان ئىگە چىقمىغاچقا، ئەتىسى قايتۇرۇۋېتىشكە توغرا كېلىدۇ.

1 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى، پەلسەپە بىلەن ھېكايە ـ رومانچىلىق تەڭلا ۋەيران بولىدۇ.

«مەنچىلىك» نى تەشەببۇس قىلغۇچىلار تەكشۈرۈپ بەند قە-لىنماقچى، لېكىن تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە غەيرىي پىكىرنىڭ يوق-لۇقى مەلۇم بولۇپ، ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرىلىدۇ.

پۈقرا C مۇقالىسە يېزىپ «دۆلەتنىي پارتىيە ئارقىلىق باشقۇرۇش»[256] نى ئوتتۇرىغا قويغاندا، تەنقىدچىلەر: «ئەزەلدىن شۇنداق بولۇپ كەلگەن، بۇ ھەقتە يەنە سۆزلەۋېرىش ۋەزىيەتنى چۈشەنمىگەنلىك، قاپاق باشلىق بولىدۇ» دەپ قاتتىق رەددىيە بېرىدۇ.

41 مىڭ 926 يىگىت ۋە قىز ئىز ـ دېرەكسىز يوقىلىپ كېتىپتۇ، دېگەن پىتنە ـ ئىغۋا تارقىلىدۇ.

موڭغۇللار قىزىل روسىيە بىلەن يېقىنلىشىپ بەش نەسىلداش ئۇرۇقنى يوقىتىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىنى جۇڭگودا مۇھاجىر بولۇپ

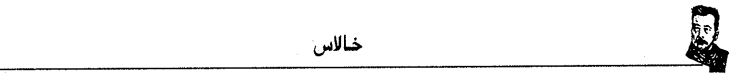

تۇرغان ئاق ئورۇسلار بىلەن تولدۇرۇپ، يەنىلا «بەش نەسىلداش ئۇرۇق جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇشنى قارار قىلىدۇ، بۇنى ھەر ساھەدە كىلەر پانۇس كۆتۈرۈپ تەبرىكلەيدۇ.

«ھېكايىلەر ئايلىق ژۇرنىلى» «دۇنياۋى ئەدەبىيات سېپىگە قوشۇلغانلىقىنىڭ ئىككى يىللىقىنى خاتىرىلەش» مۇناسىۋىتى بىلەن مەخسۇس سان چىقىرىدۇ، يىللىق مۇشتەرى بولغۇچىلارغا بۇ ژۇرنالنى 85 پىرسەنت ھەق تۆلەپ سېتىۋېلىش بېلىتى بېرىلىدۇ.

«قەدىمكى ۋە ھازىرقى زامان تارىخىدىكى گۇمانلىق مەسىلىلەر توپلىمى»[257] نەشر قىلىنىدۇ، بۇنىڭغا مەشھۇر ئالىملارنىڭ ئۆزئارا يېزىشقان خەت ـ مەكتۇپلىرى، تەستىقلىرى ۋە مەدھىيىلىرىدىن جەمئىي 2500 نەچچە پارچىسى، تۇزگۇچىنىڭ تەرجىمھالىدىن 250 نەچچە ۋاراق كىرگۈزۈلىدۇ. «سەنئەت ساھەسى»گە بېسىلغان ئېلاندىن، بۇنىڭدىكى پوچتا ھەققىنى ئۆزى تۆلىمەيدۇ، دېگەن گەپتىن بۇنىڭ قىممىتىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ.

ئامېرىكىدا «يۇي تاڭچۇن»[258] فىلىمى قويۇلغاندا پروفېسسور بابىبىت بۇنداق يېزىش روسسۇنىڭ قولىدىن ھەرگىز كەلمەيدۇ دەپ باھا بېرىدۇ.

جۇڭگونىڭ فائۇستى[259] بىر تاغار خەيرخاھلىقىنى ئېلىپ، گومورونى يوقلاپ بارىدۇ، گومورونىڭ بەكمۇ نامراتلىقىنى كۆرۈپ ئۇمىدسىزلىنىپ كېتىپ قالىدۇ.

ھۆكۈمەت بېشىدىكى بىرنەچچە كىشى مەنسەپتىن چۈشىدۇ، مەنسەپتىن چۈشكەنلەرنىڭ تولىسى پەگاھقا چۈشىدۇ.

ئادەم ئوغرىلىغۇچىلار شىركىتىنىڭ پاي قىممىتى ئۈچ يېرىم ھەسسە ئۆرلەپ كېتىدۇ.

ئاياللار ئەمچەكلىرىمىز يوغان بولسا كېسىپ تاشلىنىدىكەن دەپ ۋەھىمە يەپ، بۇرۇنقىدەكلا كۆكسىنى تېڭىۋالىدۇ، ئاتا ـ ئانىلىرى 50 تەڭگە جەريمانە تۆلەيدۇ، دۆلەت خەزىنىسى تېخىمۇ

كۆپىيىدۇ.

بىر ئالىم «ئىقتىسادنىڭ جەۋھىرى»نى سۆزلەپ، «داۋاملىق تىينىغا، تىيىننى تەڭگىگە ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت» دەيدۇ[260]، پۈتۈن دۇنيا ئۇنىڭغا قايىل بولىدۇ.

بىر ئىنقىلابىي ئەدەب ماركس تەلىماتىنى ئاغدۇرماقچى بولۇپ، «ماركس ـ پارکس دېگىنى نېمە ئۇ» دەيدۇ[261]، بۇنىڭغا پۈتۈن دۇنيا قايىل بولىدۇ، يەھۇدىيلار رەنجىيدۇ.

«ئادەم يالاڭاچ ھازا تۇتقۇزسا يىغا قاملاشماپتۇ» دېگەن يېڭىچە ئۇسلۇبتىكى شېئىرلار ئەۋج ئالىدۇ.

چايخانا، مۇنچا ـ سەرراپخانا ۋە ناۋايخانىلاردا «ھازىرقى زامان ئەنزارى» سېتىلىدۇ[262].

قىزىل پاچاقلار پۈتۈنلەي يوقىتىلسا، ئانارخىزم 498 ـ يىلدىن كېيىن ئەملگە ئاشىدۇ[263].

قوشۇمچە

50 نىڭ سىرى[264]

3 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى دۇەن چىرۇي، جيا دېياۋ[265] ۋە جاڭ شجاۋلار قاراۋۇللىرىغا ئاممىنى قىردۇردى، بەش نەپەر ئاتالمىش «توپىلاڭچىلار سەركەردىسى»[266]نى تۇتۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلار ئىككىنچى تۈركۈمدە تۇتماقچى بولغان ئادەملەرنىڭ ئىسىملىكى گېزىتكە چىقتى، بۇ ئىسىملىكنى ئوتتۇرىغا قويغۇچىلارنىڭ ئەھۋالىنى ھازىرچە تەتقىق قىلىش نىيىتىدە ئەمەسمەن. لېكىن، بۇ بىر تۈركۈم كىشىلەرنىڭ يۈرتىنى، خىزمەت ۋەزىپىسىنى تەكشۈرۈپ كۆرىدىغان بولساق، ئۇلارنىڭ تولىمۇ ئۇستىلىق ئىشلەتكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ. ئالدى بىلەن باشتىكى ئالتە كىشىنى كۆرۈپ باقايلى، كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىم چەكلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ خىزمەت ۋەزىپىلىرى تولۇق ئېلىنماي چۈشۈپ قالغان بولۇشى مۇمكىن.

1. شۇي چيەن — (ئەنخۇيدىن) روسىيە تۆلىگەن 1900 ـ يىلىدىكى تۆلەم پۇلىنى بىر تەرەپ قىلىش كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، جۇڭگو ـ روسىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرى، گۇاڭدۇڭ دىپلوماتىيە ئۆمىكى ۋەكىللىرىنىڭ رەئىسى.

2. لى داجاۋ — (جىلىلىق، يەنى ھازىرقى خېبېيلىق) دۆلەتلىك بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، مۇدىر ئىشخانىسىنىڭ كاتىپى.

3. ۋۇ جېڭفېڭ — (جياڭسۇلۇق) چىڭ ئوردىسىنىڭ كېيىن-

كى ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش كومىتېتىنىڭ تەپتىشى.

4. لى يۈييىڭ — (جىلىلىق) روسىيە تۆلەم پۇلى كومىتېتىنىڭ باشلىقى، چىڭ ئوردىسىنىڭ كېيىنكى ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش كومىتېتىنىڭ باشلىقى، جۇڭگو ـ فرانسىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇۋەققەت مۇدىرى، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى.

5. يى پېيجى — (خۇنەنلىك) سابىق مائارىپ ۋازىرى، دۆلەتلىك بېيجىڭ قىزىل دائىرىلىك مۇدىرى.

6. گو جاۋشيۇڭ — (جىلىلىق) روسىيە تۆلەم پۇلى كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى، بېيجىڭ مائارىپ ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى.

4 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى «بېيجىڭ گېزىتى»[267] مۇنداق دەپ يازدى: «ئىسىم ـ فامىلىلەرنىڭ ئاستىغا تۇرغۇچ قويۇلۇشىدىكى سەۋەب ئېنىق ئەمەس... شۇي چيەن، لى داجياۋ قاتارلىق بەش كىشىنىڭ ھەربىرىگە ئۇچتىن تۇرغۇچ قويۇلغان، ۋۇ جىخۇي (ۋۇ جېڭفېڭ) ئالدىنقى ئۇچ رەتكە تىزىلغان بولسىمۇ، بىرلا تۇرغۇچ قويۇلغان، قالغانلىرىغا نېمە ئۈچۈن ئىككى ياكى بىرنەچچە تۇرغۇچ بەلگىسى قويۇلغانلىقىنىڭ سەۋەبلىرى ئېنىق ئەمەس.» شۇڭا بەزىلەر، جانابي ۋۇ جىخۇي ئەپەندىگە بىرلا تۇرغۇچ بەلگىسى قويۇلغانلىقىنىڭ سەۋەبى شۇكى، جاڭ شجاۋ ئۇنى مۇھىم ئادەم دەپ قارىغان ياكى باشقا سەۋەبلەرنىڭ بولغانلىقىدىن بولسا كېرەك، دەپ پەرەز قىلىشتى. بۇنىڭغا ئۇلارنىڭ خىزمەت ۋەزىپىسى ئاشكارا يېزىلمىغانلىقى، چېن يۈەننىڭ «قۇرۇق گەپ» لىرىنى كۆرمىگەنلىكى سەۋەب بولغان بولسا كېرەك، لېكىن يۇقىرىقى خەۋەردىن تۇرغۇچلارنىڭ پەقەت «بوش ئورۇن» دىن «نەپ» تېگىدىغان ـ تەگمەيدىغانلىقىنى ئايرىپ بېرىش ئۈچۈن قويۇلغانلىقىنىلا چۈشىنىۋالغىلى بولىدۇ. تەپتىش دېگەن خىزمەت ئورنى، نەرسە ـ كېرەك-

لەرنى تەكشۇرگۈچىگە قارىتىلغان، ئۇنىڭ مائاشى چاغلىق، شۇڭا بىر تۇرغۇچ قويۇشقا لايىقمىش؛ باشقىلارنىڭ «بوش قالغان ئورنى» بولسا چوڭ ئورۇن، شۇڭا ئۇچ تۇرغۇچ قويۇلغانلىقى تەبىئىي. «ئەھۋالى ئېنىق ئەمەس» بولغان باشقا كىشىلەر توغرىسىدىمۇ شۇ ئاساستا پەرەز قىلساق، ئانچە چوڭ خاتالاشمايمىز. «مەكتەپ ئىسمىنى تۇزىتىش»[268] داغدۇغىسىغىمۇ مۇشۇ نۇقتىئىنەزەر بەلەن قاراشقىلا توغرا كېلىدۇ. بۇ سەل ئەدەپسىزلىك بولغان بولۇشى، «ئالىيجانابلار» غا ياقماي قېلىشى مۇمكىن، بىراق بۇ مېنىڭ قارىشىم، بۇنىڭدىن باشقا ئىلاجىم يوق. بايىقى تەرتىپ بويىچە يېزىۋېرەي:

7. چېن يۈيرىن — (گۇاڭدۇڭلۇق) ئىلگىرى «خەلق گېزىتى» نىڭ ئىنگلىزچە مۇخبىرى ئىدى، ھازىر «خەلق يېڭى گېزىتى» نىڭ ئىنگلىزچە مۇخبىرى.

8. چېن چىشيۇ — (سىچۈەنلىك) جۇڭگو - روسىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسورى، بېيجىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ پروفېسورى، «خەلق يېڭى گېزىتى» ئەدەبىيات بېتىنىڭ مۇھەررىرى.

9. جۇ جياخۇا — (جېجياڭلىق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسورى.

10. جياڭ مىڭلىن — (جېجياڭلىق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسورى، مۇۋەققەت مۇدىرى.

11. ما يۈيساۋ — (جېجياڭلىق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى، دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ پروفېسورى، قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ سابىق ئومۇمىي ئىشلار باشلىقى، ھازىرقى پروفېسورى.

12. شۇي شۇتاڭ — (جېجياڭلىق) مائارىپ ۋازارىتىنىڭ باش مۇھەررىرى، بېيجىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ سابىق

ئىلمىي مۇدىرى، ھازىرقى پروفېسورى.

13. چېن جيەنشى — (جېجياڭلىق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسورى، چىڭ ئوردىسىنىڭ كېيىنكى ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ پروفېسورى.

14. چېن خېڭ — (گۇاڭدۇڭلۇق) ئىلگىرى مائارىپ ۋازارىتىنىڭ مۇئاۋىن ۋازىرى ئىدى، ھازىر چىڭ ئوردىسىنىڭ كېيىنكى ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۇستازى.

15. ما شۇيلۇن — (جېجياڭلىق) ئىلگىرى مائارىپ ۋازارىتىنىڭ مۇئاۋىن ۋازىرى، مائارىپ بېجى ئىشلىرى نازىرى ئىدى، ھازىر دۆلەتلىك دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ پروفېسورى، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ لېكتورى.

16. شاۋ جىنچىڭ — (جېجياڭلىق) «بېيجىڭ گېزىتى» نىڭ باش مۇھەررىرى.

17. لىن يۈيتاڭ — (فۇجيەنلىك) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىنگلىز تىلى فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسورى، بېيجىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى، «خەلق يېڭى گېزىتى» ئىنگلىز تىلى بۆلۈمىنىڭ مۇھەررىرى، «تىل رىشتىسى» ژۇرنىلىنىڭ يازغۇچىسى.

18. شياۋ زىشىڭ — (خۇنەنلىك) ئىلگىرى «خەلق گېزىتى» نىڭ مۇھەررىرى، مائارىپ ۋازارىتىنىڭ كاتىپى، «ئالغا» ژۇرنىلىنىڭ يازغۇچىسى ئىدى.

19. «لى شۇەنبو — (جىلىلىق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فرانسۇز تىلى فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسورى، «ئالغا» ژۇرنىلىنىڭ يازغۇچىسى.

20. شۇي بېنچاڭ — (خېنەنلىك) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى

پەلسەپە فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسسورى، قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىڭ پروفېسسورى، «ئالغا» ژۇرنىلىنىڭ يازغۇچىسى.

21. جۇ شۇرېن — (جېجياڭلىق) مائارىپ ۋازارىتىنىڭ مۇپەتتىشى، بېيجىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىڭ پروفېسسورى، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل فاكۇلتېتىنىڭ لېكتورى، جۇڭگو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ لېكتورى، «خەلق گېزىتى» ئەدەبىيات بېتىنىڭ مۇھەررىرى، «چىمەنزارلىق» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرى، «تىل رېشتىسى» ژۇرنىلىنىڭ يازغۇچىسى.

22. «جۇ زورېن — (جېجياڭلىق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسسورى، بېيجىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىڭ پروفېسسورى، يەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دوتسېنتى، «تىل رېشتىسى» ژۇرنىلىنىڭ يازغۇچىسى.

23. جاڭ فېڭجوي (جياڭشىلىق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسسورى، بېيجىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىڭ لېكتورى، «خەلق گېزىتى» ئەدەبىيات بېتىنىڭ مۇھەررىرى، «ئالغا»، «تىل رېشتىسى» ژۇرناللىرىنىڭ يازغۇچىسى.

24. چېن داچى — (جېجياڭلىق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پەلسەپە فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسسورى، بېيجىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىڭ پروفېسسورى.

25. دىڭ ۋېيفېن — (شەندۇڭلۇق) گومىنداڭچى.

26. ۋاڭ فاچىڭ — (جىلىلىق) گومىنداڭچى كېڭەش ئەزاسى.

27. لېيۇ چېڭياڭ — (جىلىلىق) گومىنداڭ ئايالار بۆلۈمىنىڭ باشلىقى.

28. فەن تىڭگەن.

29. گاۋ لۇ — (فۇجيەنلىك) مەركىزىي رەسەتخانىنىڭ باشلىقى، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ لېكتورى.

30. تەن شىخۇڭ — (جياڭسۇلۇق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، «ئالغا» ژۇرنىلىنىڭ يازغۇچىسى.

31. چېن بىڭخې — (جياڭسۇلۇق) ئىلگىرى ئاددىي خەلق ئوتتۇرا مەكتېپىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى، تېەنجىن نەنكەي مەكتېپىنىڭ ئومۇمىي ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولغان، ھازىر جۇڭگو - روسىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ئومۇمىي ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى.

32. سۈن فۇيۈەن — (جېجياڭلىق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ لېكتورى، «بېيجىڭ گېزىتى» ئەدەبىيات بېتىنىڭ مۇھەررىرى.

33. گاۋ يىخەن — (ئەنخۇيلۇق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، جۇڭگو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، «ھازىرقى زامان ئەنزارى»نىڭ يازغۇچىسى.

34. لى شۇخۇا — (جىلىلىق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، «ئالغا» ژۇرنىلىنىڭ يازغۇچىسى.

35. شۇي باۋخۇڭ — (جياڭشىلىق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، «ئالغا» ژۇرنىلىنىڭ يازغۇچىسى.

36. لى لىنيۇي — (جىلىلىق) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، «ئالغا» ژۇرنىلىنىڭ يازغۇچىسى.

37. چېڭ پىڭ — (خۇنەنلىك) «دۇنيا گېزىتى»، «كەچكى گېزىت»نىڭ باش مۇھەررىرى، بېيجىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىڭ لېكتورى.

38. فەن يۈنجاۋ — (جياڭسۇلۇق) «ساۋابلىق» گېزىتىنىڭ مۇخبىرى.

39. لۇ دۇنۇېي — (خۇنەنلىك) «خەلق كەچكى گېزىتى»نىڭ مۇخبىرى.

40. دىڭ فېيخۇاڭ — (خۇنەنلىك) «خەلق يېڭى گېزىتى»

نىڭ باش مۇھەررىرى.

41. پىڭ چىچۇن — (جىلىنلىق) مەركىزىي رەسىتخانىنىڭ بۆلۈم باشلىقى، «ئالغا» ژۇرنىلىنىڭ يازغۇچىسى.

42. شۇي شۇن — (ئەنخۇيلۇق) جۇڭگو - روسىيە ئۇنىۋېرسىتېتى مەكتەپ ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ باشلىقى.

43. گاۋ راڭ — (فۇجيەنلىك) ئادۋوكات، بېيجىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنى ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچۈن جاڭ شجاۋ، ليۇ بەيجاۋلار ئۈستىدىن شىكايەت قىلغان.

44. لياڭ دېڭ.

45. جاڭ پىڭجياڭ — (سىچۈەنلىك) بېيجىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىڭ ئوقۇغۇچىسى.

46. جياڭ شاۋمۇ — (جېجياڭلىق) ئىلگىرى مائارىپ ۋازارىتىنىڭ كاتىپى بولغان.

47. گاۋ چۈنتاۋ — (خېنەنلىك) بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇغۇچىسى.

48. جى رېنچىڭ — (يۈننەنلىك) داجۇڭ ھۆكۈمەت مەكتەپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى.

يۇقىرىدىكىلەر 48 كىشى، يەنى ئىككىسى كەم 50. قېپقالدىمۇ ياكى 96 داچەننى بىر شويىنا داچەن دەپ ھېسابلىغاندەك ھېسابلىغانمۇ، ئۇقمايمەن. ئۇلارنىڭ خىزمەت ۋەزىپىلىرىدە، يېزىلماي قېپقالغاندىن باشقا خاتا بولغانلىرىمۇ بولۇشى مۇمكىن، ئۇلارنىڭ بىرقانچىسىنىڭ ۋەزىپىلىرىنى دەرھال تەكشۈرۈپ ئېنىقلىيالمىدىم، شۇنداق بولسىمۇ، مۇشۇلارنىڭ ئۆزى بىرمۇنچە سىرلارنى بىلىۋېلىشقا كۇپايە قىلار:

ئا) ئىككى ئورگان ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنىدۇ:

1. روسىيە تۆلىگەن 1900 - يىلىدىكى تۆلەمنى بىر تەرەپ

قىلىش كومىتېتى؛

2. جىڭ ئوردىسىنىڭ كېيىنكى ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش كومىتېتى.

ب) ئۈچ يېرىم مەكتەپ «سۇپۇرۇپ» تاشلىنىدۇ:

1. جۇڭگو - روسىيە ئۇنىۋېرسىتېتى؛

2. جۇڭگو - فرانسىيە ئۇنىۋېرسىتېتى؛

3. قىزلار دارىلمۇئەللىمىنى؛

4. بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر قىسمى.

س) تۆت خىل گېزىت يوقىتىلىدۇ:

1. «بېيجىڭ گېزىتى»؛

2. «دۇنيا گېزىتى»، «كەچكى گېزىت»؛

3. «خەلق يېڭى گېزىتى»؛

4. «خەلق كەچكى گېزىتى».

د) ئىككى خىل «ئەدەبىيات بېتى» ئۈجۈقتۇرۇلىدۇ:

1. «بېيجىڭ گېزىتى»نىڭ ئەدەبىيات بېتى؛

2. «خەلق يېڭى گېزىتى»نىڭ ئەدەبىيات بېتى.

ف) ئۈچ خىل ژۇرنالغا كاشىلا قىلىنىدۇ:

1. «ئالغا»؛

2. «تىل رىشتىسى»؛

3. «چىمەنزارلىق».

«گۇتۇڭ ئەپەندى» «ئالىيجاناب»لار قاتارىدىكى ئادەم. ئۇ: «ئۆز كىشىلىرى بىلەن بىرلىشىۋېلىپ ئۆزگىنى چەتكە قېقىش»[269] دەرىجىسىگە بېرىپ يەتمەس؛ «ئازغىنا قورساق كۆپۈكى» ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىپ يۈرمەس. لېكىن جاۋ زىئاڭ[270] ئاتىنىڭ رەسمىنى سىزىشتا ئاۋۋال ئەينەكتە ئۆز ئەكسىنى كۆرۈپ ئاندىن سىزغان ئىكەنغۇ؟! يۇقىرىدىكى ئەينەككە مېنىڭ كۆزۈم

بىلەن قارىغاندا، بەزى غەلىتە ھالەتلەرنىمۇ كۆرگىلى بولىدۇ:

1. قىزلار دارىلمۇئەللىمىندىكى ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن جاك شىجاۋ ئۇستىدىن شىكايەت قىلغان ئادۋوكاتنىڭمۇ گۇناھكار بولۇپ قالغانلىقى ھەققىدە يۇقىرىدا توختىلىپ ئۆتتۈم.

2. چېن يۇەننىڭ «ئۆسەك سۆز» لىرىدىكى ئاتالمىش «مەلۇم يۇرتلۇق»[271] لار ئون ئىككى كىشى بولۇپ، ئومۇمىي سانىنىڭ تۆتتىن بىرىنى تەشكىل قىلىدۇ.

3. چېن يۇەننىڭ «ئۆسەك سۆز» لىرىدىكى ئاتالمىش «مەلۇم فاكۇلتېت» تىكىلەر (بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل فاكۇلتېتىدىكىلەرنى دېمەكچى) جەمئىي بەش كىشى.

4. جاك شىجاۋغا قارشى خىتابنامە ئېلان قىلغان بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى كېڭەش ئەزالىرى 17 كىشى[272] ئىدى، بۇلاردىن 14 ى بۇنىڭغا كىرگۈزۈلگەن.

5. ياك يىكىيۇيگە قارشى خىتابنامە ئېلان قىلغان قىزلار دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇتقۇچىلىرى يەتتە كىشى ئىدى، ئۇچى بۇنىڭغا كىرگۈزۈلگەن، بۇلارنىڭ ھەممىسى «مەلۇم يۇرتلۇق» لار.

بۇ قېتىمقى تۆتۈش بۇيرۇقى ئىجرا قىلىنىدىغان بولسا، مەن دۇڭجياۋ مىنشياڭ كوچىسىغا ياكى تىيەنجىنگە قېچىپ كەتمەكچى[273]، كېتەلەمدىمەن - يوق، بۇ باشقا بىر گەپ. بۇنداق قىلسام «ئالىيجانابلار» مەسخىرە قىلىپ كۆلۈشى مۇمكىن، لېكىن مەن بۇ نەرسىلەرنىڭ ماختىشىغا ئېرىشىمەن دەپ، «گۇتۇڭ ئەپەندى» گە ئەل بولۇشنى خالىمايمەن. بۇ ھەقتە كېيىن بىر گەپ بولار، چۈنكى يېقىنقى بىرنەچچە كۈندىن بۇيان «گۇتۇڭ ئەپەندى» مۇ «سىياسەتۋازلار، بايلار، ئىنقىلابىي رادىكاللار ۋە ئاممىنىڭ سەركەردىلىرى» گە ئوخشاشلا «دۇڭجياۋ مىنشياڭ كوچىسىدا خاتىرجەم ياتماقتا»[274].

بۇ ماقالىنى 1926 - يىل 4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى يازغاندىم، شۇ يىلى 4 - ئايدا «بېيجىڭ گېزىتى» نىڭ ئەدەبىيات بېتىگە بېسىلغان؛ ئىسمىلىكمۇ «بېيجىڭ گېزىتى» گە چىققان. تۆتۈش ئۈچۈن رەتلەنگەن بۇ «50 سان» غا كىرگۈزۈلگەنلەرنىڭ قولغا ئېلىنىش سەۋەبلىرىنى «تارىخقا قورساقتىن قاراش»[275] نۇقتىسىدىن ئەزەرى بىلەن تەتقىق قىلىش ئانچە ئەجەبلىنەرلىك ئىش بولمىسىمۇ، لېكىن بۇگۈنكى نۇقتىسىنەزەردىن قارىغاندا «كۆرۈلۈپ باقمىغان ئىشمۇ ئەمەس»، بۇ ماقالەمنى ئەسلىدە «سايەۋەننىڭ داۋامى» غا كىرگۈزمەكچى بولغانىدىم، كېيىن ئويلىسام، ئۆزۈم بېيجىڭدىن كېتىپ قاپتىمەن، لېكىن بۇ ئادەملەرنىڭ كۆپ قىسمى مىلىتارىستلارنىڭ تەسىر دائىرىسى ئاستىدا تۇرماقتا؛ كونا ئىشلارنى تەگەپ، پىستەكلەرنىڭ ئېسىگە سېلىپ نېمە قىلاي دېگەن ئويغا كېلىپ چىقىرىۋەتتىم. لېكىن ھازىر ئەھۋال باشقىچە بولۇپ قالدى، بۇلارنىڭ ئىچىدىن ئىككى كىشى ئۆلتۈرۈلگەن[276]، بىرنەچچىسى ئىز - دېرەكسىز يوقالغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە تۆتۈش بۇيرۇقىنى چۈشۈرۈش ھوقۇقى دۇمەن چىرۇي، جاك شىجاۋ غوجاملارنىڭ قولىدا ئەمەس، ئەگەر بۇلار ئۆزىنى سەل باسمىسا، ئىلگىرى توتۇلغانلار تەرىپىدىن تۆتۈلۈشى مۇمكىن. ئىلگىرى تۆتۈلغانلارنىڭ ھۇزۇرىغا ھازىر باشقىلارنى تۆتۈش توغرىسىدا ئىسمىلىكلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىپ تەكلىپ بېرىۋاتقانلارمۇ بولۇشى مۇمكىن. «ھازىرقى زامان ئەنزارى» مۇ ئىنقىلابنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنالماسلىقىنى ئەمدى يەنە تەسەۋۋۇر قىلىش بۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى: «ھازىر مىللىي ھۆكۈمەت بېيپىڭنى قايتۇرۇۋالدى، ژۇرنىلىمىزنىڭ يەنە سېتىلىش پۇرسىتى كەلدى (بەك ئوبدان بولدى، دەپ چۈشىنىش كېرەك)»[277] دەپ ئېلانمۇ چىقاردى. جېجياڭ ئۆلكىلىك پارتىيە ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش كومىتېتى بولسا،

«تەشۋىقات. 126 ـ نومۇرلۇق» بۇيرۇقىدا «تىل رىشتىسى» ژۇر-نىلىنى «قاتتىق مەنئى»[278] قىلدى. ئىنقىلاب دېگەن شۇمىش! لىن يۈيتاڭ[279] نىڭ «كۆكۈل غەشلىكى» دېگەن توپلىمىدا يۇقىرىقى ماقالەم تىلغا ئېلىنغانلىقى ئۈچۈن، بۇنى ساندۇقۇمدىن تېپىپ، ئاخىرىغا قىستۇرۇپ قويدۇم، خاتىرە بولۇپ قالسۇن.

1928 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى، لۇشۈن.

ئىزاهلار:

(1) بۇ ماقاله دەسلەپتە 1927 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى گۇاڭجۇدىكى جۇڭشەن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سىياسىي تەلىم ـ تەربىيە بۆلۈمى تەرىپىدىن تۈزۈلگەن «سىياسىي تەلىم ـ تەربىيە» ژۇرنىلى 7 ـ سانىنىڭ «خۇاڭخۇاگاڭغا بېغىشلانغان مەخسۇس سان»دا ئېلان قىلىنغان.

(2) خۇاڭخۇاگاڭ خاتىرىسى — 1911 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى (كونىچە 3 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى) ئىتتىپاقنىڭ رەھبىرلىرى ئەزالىرىدىن خۇاڭ شىڭ، جاۋ شېڭ قاتارلىق كىشىلەر گۇاڭجۇدا قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، گۇاڭدۇڭ، گۇاڭشى دۆبەن مەھكىمىسىگە ھۇجۇم قىلىپ مەغلۇپ بولغان. كېيىن ئىنقىلابىي قۇربانلاردىن 72 كىشىنىڭ جەسىتى گۇاڭجۇ شەھەر ئەتراپىدىكى خۇاڭخۇاگاڭغا دەپنە قىلىنغان. مىنگودىن كېيىن، مىلادىيە 3 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ئىنقىلابىي قۇربانلار خاتىرە كۈنى قىلىپ بېكىتىلگەن، بۇ ئادەتتە خۇاڭخۇاگاڭ خاتىرىسى دەپ ئاتىلىپ كەلدى.

(3) «سىيۈەن» قامۇسى — خەنزۇ تىلىدا سۆزنىڭ مەنبەسى ۋە تۈرلىنىشى چۈشەندۈرۈلىدىغان لۇغەت.

(4) جۇڭشەن ئەپەندى — سۇن جۇڭشەن (1866 — 1925)، ئىسمى يى شەن، گۇاڭدۇڭ شىياڭشەن (ھۇگۇنكى كۇندە جۇڭشەن دەپ ئاتىلىدۇ) لىك. ئېلىمىزنىڭ ئۇلۇغ دېموكراتىك ئىنقىلابچىسى. 1925 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى بېيجىڭدا كېسەل بىلەن ۋاپات بولغان.

(5) «ئىنقىلاب تېخى مۇۋەپپەقىيەت قازانمىدى» — بۇ، سۇن جۇڭشەنىڭ ئۆز يولداشلىرىغا قىلغان ۋەسىيىتى.

(6) بۇ ماقاله دەسلەپتە 1927 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى بېيجىڭدا چىقىدىغان «دەشت ـ بايا ۋان» ېپېرىم ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 2 ـ جىلد، 21 ـ ۋە 22 ـ بىرلەشمە سانىغا بېسىلغان.

(7) مىڭكې (مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى تەخمىنەن 390 — 305 ـ يىللار) — جەنگو دەۋرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ياشىغان كۇڭزىچىلارنىڭ ئاساسىي ۋەكىلى بولغان مېڭزى.

(8) «قىياپەتۇلبەشەر» — خەن زامانىسىدا ئادەمنىڭ قىياپەت ـ سىياقى توغرىسىدا يېزىلغان كىتاب، ئاپتورنىڭ ئىسمى نامەلۇم.

(9) «ئەلپىل لەيلى ۋە لەيلى» — قەدىمكى ئەرەب چۆچەكلىرى بو-

لۇپ، «مىڭ بىر كېچە» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئاندىرسېن (1805 — 1875) — چوڭچەك يازىدىغان دانىيىلىك يازغۇچى، بۇ يەردىكى قىستۇرما رەسىملەر شۇ چاغدا ئامېرىكا خارتون مەغرىن شىركىتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئاندىرسېن چۆچەكلىرى» دىكى «بۇل» ناملىق چۆچەكتىن ئېلىنغان.

(10) چاڭگۇ چۆەنرۇشىشەن (1875 — 1969) — ياپونىيىلىك ئوبزورچى بولۇپ، «ياپونلارنىڭ مىجەزى»، «ھازىرقى زامان جەمئىيىتى ئۇسىتىدە تەنقىد» ناملىق كىتابلارنى يېزىش بىلەن شۆھرەت قازانغان. «مۇشۇك، ئىت، ئادەم» ناملىق پارچە خاتىرىلەر توپلىمى ياپونىيە «ئۆزگەرتىش نەشرىياتى» تەرىپىدىن 1924 ـ يىلى 5 ـ ئايدا نەشر قىلىنغان. بۇنىڭغا «جۇڭگو-لۇقلارنىڭ يۇزى ۋە باشقىلار توغرىسىدا» دېگەن ماقالىمۇ كىرگۈزۈلگەن.

(11) ۋۇ يۈيىرۇ (تەخمىنەن 1893ـيىللىرى ياشىغان بولسا كېرەك) — جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ يۆەنخې (ھازىرقى ۋۇشيەن) ناھىيىسىدىن، چاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدا ياشىغان رەسسام. ئادەملەرنىڭ رەسىملىرىنى سىزىشتا داڭق چىقارغان. ئۇنىڭ مۇھەررىرلىكىدە چىققان «ئون كۇنلۇك رەسىملىك ژۇرنال» 1884 ـ يىلىدىن باشلاپ چىقىپ، 1898 ـ يىلى توختىغان.

(12) بۇ خاتىرە دەسلەپتە 1927 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى گۇاڭجۇدىكى خۇاڭپۇ ھەربىي ئەمەلدارلار مەكتىپى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «خۇاڭپۇ تۇرمۇشى» ناملىق ھەپتىلىك ژۇرنالنىڭ 4 ـ سانىغا بېسىلغان. ئاپتور بۇ توپلامغا كىرگۈزگەندە، ئۇنىڭغا تۇزىتىش كىرگۈزگەن.

(13) خۇاڭپۇ ھەربىي ئەمەلدارلار مەكتىپى — سۇن جۇڭشەن گومىنداڭنى قايتا ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلغاندىن كېيىن قۇرۇلغان قۇرۇقلۇق ئارمىيە كوماندىرلىرىنى يېتىشتۇرىدىغان مەكتەپ بولۇپ، ئورنى گۇاڭجۇدىكى خۇاڭپۇ دېگەن يەردە ئىدى. بۇ مەكتەپ 1924 ـ يىلى 6 ـ ئايدا رەسمىي دەرس باشلىغان. جياڭ جېبشى 1927 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئەكسىلئىنقىلابىي سىياسىي ئۆزگىرىش قىلغۇچە، بۇ مەكتەپ گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ھەمكارلىشىپ ئاچقان مەكتەپ ئىدى. بۇ مەكتەپتە جۇ ئېنلەي، يې جيەنيىڭ، خۇي دەييىڭ، شاۋ چيۈنۇ قاتارلىق بىرمۇنچە كومموnىستلار مەسئۇل خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

(14) بۇ يەردە 18 ـ مارت پاجىئەسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. 1926 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى بېيجىڭدىكى ياشلار ـ ئوقۇغۇچىلار ياپونىيە قاتارلىق جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ جۇڭگونىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا تاجاۋۇز قىلغانلىقىغا نارازىلىق بىلدۈرۈپ تەلەپ قويغاندا، دۆەن چىرۈي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قىرغىن قىلىنغان. 200 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلگەن ۋە يارىدار بولغان.

(15) باگۇ — كونا ئىمتىھان تۈزۈمىدىكى بىر خىل قېلىپلاشقان ئەدەبىي ئۇسلۇب.

(16) ئىنتىقام ئەدەبىياتى — 19 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا پولشالىق ۋەتەنپەرۋەر شائىر مىسكىۋىچ، سلوۋاكىچ قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇ چاغدا پولشانى روسىيە، ئاۋستىرىيە، پېرۇسسىيىلەر بۆلۈشۈۋالغانىدى، پولشا بىرنەچچە دۆنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، يەنى 1918 ـ يىلى 11 ـ ئايدا مۇستەقىللىقنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن.

(17) «يېڭى ياش» — ئۇنىۋېرسال ئايلىق ژۇرنال بولۇپ، «4 ـ ماي» مەزگىلىدە يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنى تەشەببۇس قىلىپ، ماركسىزمنى تەرغىب قىلىشتا مۇھىم ژۇرنال ئىدى. 1915 ـ يىلى 9 ـ ئايدا چىقىشقا باشلاپ، 1922 ـ يىلى توختىغان. ماقالىدىكى ئالىي مەكتەپ پروفېسسورى دېگەن سۆزدە شەرقىي جەنۇب ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى ۋۇ مى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئاپتور «ئالا كۆڭۈل» توپلىمى. «شاڭخەي ئەدەبىيات ـ سەنئىتىگە بىر نەزەر» دە: «شۇ چاغدا ۋۇ مى ئېپەندى ماقالە يېزىپ، بەزىلەرنىڭ پەسكەش جەمئىيەتنى تەسۋىرلەشكە نىمە ئۈچۈن خۇشتار ئىكەنلىكىنى بىلمەيمەن، دېگەندى» دەپ يازغان.

(18) سۇڭ چۆەنفاڭ (1885 — 1935) — شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ لىچىڭ شەھىرىدىن. ئۇ شەرقىي جەنۇبتىكى بەش ئۆلكىنى ئىگىلىۋالغان، ئۇنىڭ ئارمىيىسىنىڭ ئاساسىي كۈچى 1926 ـ يىلى قىشتا جياڭشى ئۆلكىسىنىڭ نەنچاڭ، جيۇجياڭ ئەترايىدا شىمالغا يۈرۈش قىلغۇچى ئارمىيە تەرىپىدىن تارمار قىلىنغان.

(19) بۇ ماقالە دەسلەپتە «خەلقئارا ئەمگەك مەسلىسى» دىن نەقىل دېگەن ماۋزۇدا «خەلقئارا ئەمگەك مەسلىسى» ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلگەن.

(20) تەيۈەننى 1894 ـ يىلىدىكى جۇڭگو ـ ياپونىيە ئوتتۇرىسىدىكى جياۋۇ ئۇرۇشىدىن كېيىن ياپونىيە ئىشغال قىلىۋالغان، 1945 ـ يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قىلغاندىن كېيىن قايتۇرۇۋېلىنغان.

(21) جاڭ شيۇجيې — تەيۈەنلىك، ئۆز ۋاقتىدا گۇاڭجۇدىكى لىكۈنەن ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن ۋە باشقىلار بىلەن بىرلىكتە «تەيۈەننى ئۇنتۇپ قالمايلى» دېگەن كىتابنى يازغان.

«ئەمگەك مەسلىسى» (ئەسلىي «خەلقئارا ئەمگەك مەسلىسى» دەپ ئاتىلاتتى) نى ياپونىيىلىك چىەنلى شۇنسىلاڭ يازغان. بۇ كىتابنىڭ جاڭ شيۇجيې تەرجىمە قىلغان نۇسخىسى 1927 ـ يىلى گۇاڭجۇدىكى خەلقئارا ئىجتىمائىي مەسىلىلەر تەتقىقاتى تەھرىراتى تەرىپىدىن جاڭ يۈچىڭ تەرجىمەسى دېگەن تەخەللۇس بىلەن نەشر قىلىنغان.

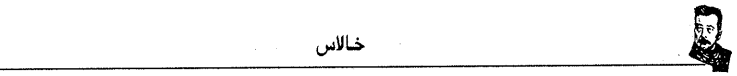

(22) بۇ ماقاله دەسلەپتە 1927 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى بېيجىڭدا چىقىدىغان «تىل رىشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 144 ـ سانىغا بېسىلغان.

(23) ئاپتور نۇتۇق سۆزلەش ئۇچۇن شياڭگاڭغا 1927 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى بېرىپ، 20 ـ كۈنى گۇاڭجۇغا قايتىپ كەلگەن. بۇ ماقالىدىكى «1 ـ ئاي» دېگەن سۆز 2 ـ ئاي بولسا كېرەك.

(24) «تىل رىشتىسى» — ھەپتىلىك ئەدەبىي ژۇرنال، دەسلەپتە سوۋېت فۇيۇەن قاتارلىقلارنىڭ مۇھەررىرلىكىدە 1924 ـ يىلى 11 ـ ئايدا بېيجىڭدا نەشر قىلىنىشقا باشلاپ، 1927 ـ يىلى 10 ـ ئايدا مىللىتارىست جاڭ زۇلىن تەرىپىدىن پېچەتلەنگەن، كېيىن شاڭخەيگە كۆچۈرۈلۈپ داۋاملىق چىقىرىلغان. 1930 ـ يىلى 3 ـ ئايغىچە 5 ـ جىلد 52 ـ سانىغىچە چىقىرىلىپ توختاپ قالغان. ئاپتور بۇ ژۇرنالنىڭ ئاساسلىق يازغۇچىلىرى ۋە قوللىغۇچىلىرىنىڭ بىرى ئىدى، بۇ ژۇرنال شاڭخەيگە كۆچۈرۈلگەندىن كېيىن بىر مەزگىل مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن.

چېن جيىڭ ئەپەندىنىڭ خېتى — «تىل رىشتىسى» ژۇرنىلىنىڭ 137 ـ سانىغا (1927 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى) بېسىلغان.

(25) ئاپتور شياڭگاڭدىكى ياشلار جەمئىيىتىدە بىرىنچى قېتىم 2 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ئاخشىمى «ئۇن ـ تىنسز جۇڭگو» دېگەن تېمىدا، ئىككىنچى قېتىم 2 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى «كونا مۇقام تۇغدىدى» دېگەن تېمىدا ئىككى قېتىم نۇتۇق سۆزلىگەن. بۇ نۇتۇقنىڭ بىرى «ئۇچ بىكار» توپلىمىغا، يەنە بىرى «توپلام سىرتىدىكى توپلامغا تەرمىلەر» گە كىرگۈزۈلگەن.

(26) «دەۋر» گېزىتى — شياڭگاڭدا چىقىدىغان گېزىت بولۇپ، 1874 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى نەشر قىلىنىشقا باشلىغان. ئۇنىڭ «دۇنيا دەۋرى» سەرلەۋھىلىك ئەدەبىيات بېتىمۇ چىقىرىلغان.

(27) يەن جىتۇي (531 — ؟) — لاڭيا لىڭيىلىق (ھازىرقى شەندۇڭ ئۇلكىسىنىڭ لىڭيى ناھىيىسىدىن) بولۇپ، شىمالىي چى بەگلىكىدە ياشىغان ئەدىب. ئۇنىڭ شىيەنبى مىللىتىنىڭ تىلىنى ۋە پىپا چېلىشنى ئۆگىنىش توغرىسىدىكى سۆزلىرىگە لۇشۇننىڭ «گۈلشەن پاراڭلىرىغا ئىستىئارە. قۇرۇق قالدى» دېگەن ئەسىرىدە ئىزاھات بېرىلگەن.

(28) «ئىلىمدار» — بۇ يەردە گۇ جيېگاڭلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(29) «سودا ـ سانائەتچىلەر گېزىتى» — شياڭگاڭدا چىقىدىغان گېزىت. 1925 ـ يىلى 7 ـ ئايدا نەشر قىلىنىشقا باشلىغان.

(30) «پارتىيىنى تازىلاش» — سۇن جۇڭشەن 1924 ـ يىلى 1 ـ ئايدا جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە گۇاڭجۇدا گومىنداڭ

داڭنىڭ 1 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيىنى چاقىرىپ، روسىيە بىلەن بىرلىشىش، كوممۇنىستىك پارتىيە بىلەن بىرلىشىش، دېھقان ـ ئىشچىلارغا يار ـ يۆلەك بولۇش» دېگەن ئۇچ بۇيۇك سىياسەتنى بەلگىلەپ، گومىنداڭنى قايتا تەشكىل قىلغان ھەمدە كوممۇنىستلارنىڭ بۇ پارتىيىگە شەخسىي قاتنىشىشنى ئېتىراپ قىلغان. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ھەمكارلىشىپ، جاھانگىرلىككە، فېئودالىزمغا قارشى ئىنقىلابىي بىرلىك سەپنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن. لېكىن 1927 ـ يىلى ئەتىيازدا شىمالغا يۈرۈش قىلغۇچى ئارمىيە چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىغىچە قىستاپ كەلگەندە، جياڭ جيېشى ئەكسىيەتچىلىرى ئىنقىلابتىن ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق يۈز ئۆرۈپ، شاڭخەيدە «12 ـ ئاپرىل» ئەكسىلئىنقىلابىي سىياسىي ئۆزگىرىش قوزغاپ، ئاتالمىش «پارتىيىنى تازىلاش» توغرىسىدا قارار چىقىرىپ، كومۇنىستلارنى ۋە گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى سۈن جۇڭشەننىڭ ئۇچ بۇيۇك سىياسىتىنى قەتئىي ھىمايە قىلىدىغان نۇرغۇن سولچىلارنى ھە دەپ قىرغان. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بۇنى «پارتىيىنى تازىلاش ھەرىكىتى» دەپ ئاتىغان.

(31) «سەھەر گېزىتى» نىڭ ئەدەبىيات بېتى — تەتقىقاتچىلار گۇرۇھى (لياڭ چىچاۋ، تاڭ خۇالۇڭ قاتارلىقلار ئۇيۇشتۇرغان سىياسىي تەشكىلات) بېيجىڭدا چىقارغان «سەھەر گېزىتى» نىڭ قوشۇمچە سەھىپىسى. «سەھەر گېزىتى» سىياسىي جەھەتتە شىمالىي مىللىتارىستلار ھۆكۈمىتىنى ھىمايە قىلسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ قوشۇمچە بېتى ئىلغار كۇچلەرنىڭ تۇرتكىسى بىلەن بىر مەزگىل يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنى ياقلايدىغان مۇھىم مەتبۇئاتلارنىڭ بىرى بولۇپ قالغان؛ 1921 ـ يىلى كۈز پەسلىدىن 1924 ـ يىلى قىش پەسلىگىچە بولغان ئۇچ يىلدەك ۋاقىت ئىچىدە سوۋېت فۇيۇەن تەھرىر بولۇپ ئىشلىگەن. لۇشۇن ئۇنىڭغا پات ـ پات ماقالە يېزىپ تۇراتتى. لېكىن، «مەخسۇس ماقالە يازغۇچىسى» ئەمەس ئىدى.

(32) «خەنكۇغا بېرىۋالدى» — 1927 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىدىن ئىلگىرى ۋاڭ جىڭۋېي باشچىلىقىدىكى ۋۇخەن گومىنداڭ ئەكسىلئىنقىلابچىلىرى «كومپارتىيىدىن بۆلۈنۈپ چىقىش» توغرىسىدا رەسمىي قارار قوبۇل قىلمايلا، نەنجىڭدىكى جياڭ جيېشى ئەكسىلئىنقىلابچىلىرى بىلەن ئاشكارا بىرلىشىۋالغان. شۇ چاغدا ۋۇخەن گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ھەمكارلىقىدىكى ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت بار جاي ئىدى.

(33) چېن دايى — جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ خاڭشيەن (بۇگۈنكى يۈيخاڭ) ناھىيىسىدىن بولۇپ، شۇ چاغدا دراماتورگ ئىدى.

(34) «خەنزۇ خىسلىتى» — شى شىڭنىڭ مۇھەررىرلىكىدە 1907 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ياپونىيىنىڭ توكيو شەھىرىدە نەشر قىلىنىشقا

باشلىغان ژۇرنال.

(35) «خۇبىي ئوقۇغۇچىلىرى» — چىك سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىل-لىرىدا ياپونىيىده ئوقۇغان خۇبىيلىق ئوقۇغۇچىلار چىقارغان ئايلىق ژۇرنال. 1903 - يىلى توكيودا نەشر قىلىنىشقا باشلاپ، 4 - سانىدىن كېيىن نامى «خەنزۇلار ساداسى» غا ئۆزگەرتىلگەن.

(36) سۇك يۈي — پەن جۇڭيۈەن، جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ شېڭشيەن ناھىيىسىدىن، ئۇ شۇ ۋاقىتتا تىجارەت باسمىخانىسىنىڭ مۇھەررىرى ئىدى، كېيىن چىرىكلىشىپ ساقىتىغا ئايلانغان.

«ئومۇم» ژۇرنىلى شاڭخەيدىكى لىدا ئىلمىي جەمئىيىتى باشقۇرغان ئايلىق ژۇرنال بولۇپ، 1926 - يىلى 9 - ئايىدا نەشر قىلىنىپ، 1929 - يىلى 10 - ئايدا توختىغان.

(37) بۇ ئېلان شياڭگاڭدا چىقىدىغان «دەۋر» گېزىتىده 1927 - يىل 7 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە داۋاملىق چىقىپ تۇرغان.

(38) بۇ خاتىره ئاپتور كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن، دەسلەپتە 1927 - يىل 8 - ئاينىڭ 18 -، 19 - ۋە 22 - كۈنلىرى گۇاڭجۇدا چىقىدىغان «مىنگو» گېزىتىنىڭ ئەدەبىيات بېتى — «هازىرقى زامان ياشلىرى» نىڭ 179 -، 180 - ۋە 181 - سانلىرىغا بېسىلغان؛ كېيىن 1927 - يىل 9 - ئاينىڭ 16 - كۈنى شاڭخەيدىكى «شىمال يېڭىلىقلىرى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 47 -، 48 - بىرلەشمە سانىغا قايتا بېسىلغان.

(39) «ئۆگىنىش - ئىشلىتىش» ئوتتۇرا مەكتىپى — 1924 - يىلى گۇاڭجۇدىكى «ئۆگىنىش - ئىشلىتىش» ئىلمىي جەمئىيىتى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان مەكتەپ بولۇپ، شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشى مەزگىلىده ئىلغار-لىق تەرىپىده تۇرغان.

(40) جاڭ زىدۇك (1837 — 1907) — جىلى (هازىرقى خېبېي ئۆلكىسى) نىڭ نەنپى دېگەن يېرىدىن. چىك سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا «پەرەڭلىشىش هەرىكىتى» نى تەشەببۇس قىلغان تۇرلىرىدىن بىرى.

(41) بىنجېمىن جېيۇشۇك — ياپونىيىنىڭ ئەدەبىيات نەزەرىيىچىسى، ئۇنىڭ «يېڭى ئەدەبىيات نەزەرىيىسى» دېگەن كىتابى جاڭ شىچىڭ تەرىپىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنىپ، 1925 - يىلى 8 - ئايدا تىجارەت باسمىخانىسى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

(42) چۇچۇەن بەيسۇك (1880 — 1923) — ياپونىيىنىڭ ئەدەبىيات نەزەرىيىچىسى. ئۇنىڭ «دەرد - هەسرەتنىڭ سىمۋولى» ناملىق ئەدەبىيات نەزەرىيىسىگە دائىر توپلىمى لۇشۇن تەرىپىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنىپ، 1924 - يىلى 12 - ئايدا بېيجىڭ «يېڭى دولقۇن» نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

(43) «سوۋېت روسىيىسىدىكى ئەدەبىي مۇنازىره» — رېك گوجىك تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭغا سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئا. ك. ژوروۋنسكىي قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ئەدەبىيات مەسىلىلىرى توغرىسىدىكى تۆت پارچە ماقالىسى كىرگۈزۈلگەن. 1925 - يىلى 8 - ئايدا «شىمال يېڭىلىقلىرى» كىتاب ئىدارىسى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

(44) بۇ مەسەل 1888 - يىلى جاڭ چىشەن تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنغان «ئېزوپ مەسەللىرى» توپلىمىدىن ئېلىنغان بولسا كېرەك.

(45) تەنقىداتچىلارنىڭ كىرىش — بۇ خۇشىنىڭ «4 - ماي» هەرىكىتىدىن كېيىن ئوتتۇرىغا قويغان شوئارى، ئۇ «تەنقىداتچىلارنىڭ كىرىپ»، «مىللىي يادنامىلەرنى رەتلەش» تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ياشلارنى رېئال كۆ-رەشتىن چەتلەشتۈرۈشكە ئۇرۇنغان. 1924 - يىلى لۇشۇن ئۇنىڭغا رەددىيە بېرىپ بىرمۇنچە ماقالىلەرنى يازغان.

(46) بېرنارد شاۋ (1856 — 1950) — ئەنگلىيىلىك دراماتورگ، تەنقىدچى.

(47) شوپېنخائۇئېر (1788 — 1860) — گېرمانىيە پەيلاسوپى، ئىراده ئەلاچىلىقى تەرەپدارى.

(48) بۇ ماقاله دەسلەپته 1927 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «تىل رىشتىسى» هەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 151 - سانىغا بېسىلغان.

(49) شياۋفېڭ — لى شياۋفېڭ (1892 — 1971) — جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ جياڭيىنلىك ناھىيىسىدىن. «يېڭى دولقۇن» ۋە «تىل رىشتىسى» تەھرىراتلىرىغا قاتناشقان، كېيىن «شىمال يېڭىلىقلىرى» نەشرىياتىنىڭ مەسئۇلى بولغان.

(50) «ئىنقىلابنىڭ ئارقا سېپى» — 1926 - يىلى 7 - ئايدا مىللىي ئىنقىلابىي ئارمىيە گۇاڭدۇڭدىن يولغا چىقىپ شىمالغا يۈرۈش قىلغانلىقى ئۇچۇن، شۇ چاغدا گۇاڭدۇڭ «ئىنقىلابنىڭ ئارقا سېپى» دەپ ئاتالغانىدى.

(51) بۇ يەردە گومىنداڭ سىياسەتچىلىرى جۇ جياخۇا كۆزده تۇتۇلىدۇ. ئۇ شۇ چاغدا، جۇڭشەن ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ لۇشۇننى قارشى ئېلىش يىغىنىدا ئۇمۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ نۇتۇق سۆزلىگەنىدى.

(52) چېۋ جىن (1879 — 1907) — جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ شاۋشىڭ ناھىيىسىدىن. 1904 - يىلى گوللىنىش ئارمىيىسى تەشكىل قىلىپ، جېجياڭ، ئەنخۇيلاردا تەڭلا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە تەييارلىق كۆرگەن. شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 13 - كۈنى مەنچىڭ هۆكۈمىتى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، 15 - كۈنى ئۆلتۈرۈلگەن.

(53) گومورو (1892 — 1978) — سىچۇەن ئۆلكىسىنىڭ لېشىيەن ناھىيىسىدىن. ئەدەب، تارىخشۇناس، جەمئىيەت ئەربابى، مەشھۇر ئەدەبىيات

تەشكىلاتى — «ئىجادىيەت تەھرىراتى» نىڭ مۇھىم ئەزاسى. ئۇنىڭ «خورما» ناملىق ھېكايە - ئوچېركلار توپلىمى 1926 - يىلى 9 - ئايدا «ئىجادىيەت تەھرىراتى» تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

(54) «قەغەز بۆك» — بۇ گاۋ چاڭخۇڭنىڭ ئاپتورنى ھاقارەتلىگەن سۆزى.

(55) بۇ يەردە شياڭگاڭدا چىقىدىغان «دەۋر» گېزىتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(56) «ھازىرقى زامان ئەنزارى» — خۇشى، چېن شىيىڭ، ژاك شىجى، شۇي جىمۇ قاتارلىقلارنىڭ چىقارغان ھەپتىلىك ژۇرنىلى. 1924 - يىل 12 - ئاينىڭ 13 - كۈنى بېيجىڭدا چىقىشقا باشلاپ، 1927 - يىل 7 - ئايدا شاڭخەيگە كۆچۈرۈلگەن، 1928 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا توختىغان. بۇ ژۇرنالنىڭ ئاساسلىق ئەزالىرى «ھازىرقى زامان ئەنزارچىلىرى» دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلار دەسلەپتە شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىگە بېقىندى بولۇپ، كېيىن جياڭ جېئىشى ھاكىمىيىتىنىڭ قوينىغا ئۆزلىرىنى ئاتقان.

(57) «ئىلىم چىرىغى» — شاڭخەيدە چىققان «ئېقىم» يېڭى گېزىتىنىڭ ئەدەبىيات بېتى بولۇپ، 1918 - يىل 3 - ئاينىڭ 4 - كۈنى چىقىشقا باشلاپ، 1947 - يىل 2 - ئاينىڭ 24 - كۈنى توختىغان. «ئېقىم» يېڭى گېزىتى ئۆز ۋاقتىدا تەتقىقاتچىلار گېزىتى ئىدى.

(58) بۇ يەردە گو جىيېگاڭ كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(59) پاكزادە - ئالىيجانابلار — بۇ يەردە ھازىرقى زامان ئەنزارچىلىرىدىن چېن شىيىڭ قاتارلىقلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(60) CP — ئىنگلىزچە Communist Party نىڭ قىسقارتىلمىسى، كوممۇنىستىك پارتىيە دېگەن سۆز.

(61) بۇ يەردە گومىنداڭنىڭ يالانما ئەكسىيەتچى ياشلار تەشكىلاتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. مەسىلەن، LY — ئاتالمىش «سولچى ياشلار ئىتتىپاقى» دېگەن سۆز؛ TY — «سەمىنجۇيى يولداشلار جەمئىيىتى» دېگەن سۆز.

(62) بۇ يەردە «كالتەكچىلەر» كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇ، گومىنداڭ ئوڭچىلىرى — «سۇڭۇەنىزمچىلار ئىلمىي جەمئىيىتى» نىڭ چاڭگىلىدىكى گۇاڭجۇ ئوقۇغۇچىلىرى ئۇيۇشتۇرغان ئەكسىيەتچى تەشكىلات، ئىنگلىزچە «Stick» (ھاسا، كالتەك) دېگەن سۆزدىن كەلگەن.

(63) گۈتۈك — جاك شجاۋ (1881 — 1973) نىڭ تەخەللۇسى بولۇپ، ئۇ خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ چاڭشا شەھىرىدىن. 1924 - يىلىدىن 1926 - يىلىغىچە دۇەن چىرۇي ھۆكۈمىتىدە ئەدلىيە ۋە مائارىپ ۋازىرى بولغان.

(64) چېن يۈەن (1896 — 1970 - يىللار) — تەخەللۇسى شىيىڭ، جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ ژۇشى شەھىرىدىن. بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا پروفېسسور بولغان. ھازىرقى زامان ئەنزارچىلىرىنىڭ مۇھىم ئەزاسى.

(65) «خەلق گېزىتى» — 1925 - يىلى 7 - ئايدا بېيجىڭدا چىقىشقا باشلاپ، ئۇزۇن ئۆتمەي مىلىتارىست جاك زۇلىن تەرىپىدىن پېچەتلەنگەن.

(66) «قۇرۇق پاراك» — چېن شىيىڭنىڭ «ھازىرقى زامان ئەنزارى» نىڭ «قۇرۇق پاراك» ئىستوندىدا ئېلان قىلغان ماقالىلىرىنىڭ توپلىمى.

(67) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى شاڭخەيدە چىقىدىغان «شىمال يېڭىلىقلىرى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 49 -، 50 - بىرلەشمە سانىغا بېسىلغان.

(68) يۈخېك — فامىلىسى شى، جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ شۇيجۇ شەھىرىدىن. ئۇ 1927 - يىل 8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى «شىمال يېڭىلىقلىرى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 43 -، 44 - بىرلەشمە سانىدا «شۇ پەيتتە» سەرلەۋھىلىك پارچە تەسىرات ئېلان قىلىپ، ئاپتورغا دائىر مۇنداق دېگەن: «لۇشۈن ئەپەندىلەرنىڭ قارىغۇلارچە ئىدىيە - ھەرىكەتلەرگە ھۇجۇم قىلىدىغان ماقالىلىرىنى كۆرمىگىلى ئۇزۇن بولدى»، «مىللىي ئىنقىلاب جۇش ئۇرۇۋاتقان ھازىرقى چاغدا، لۇشۈن ئەپەندىنىڭ بارلىق ئىجادىيەتلىرىنى ··· ئوقۇساق، بىزنىڭ يېڭى يولنى تونۇۋالىشىمىزغا ياردەم بېرەتتى»، «بىز لۇشۈن ئەپەندىنىڭ ئاتلىنىشىنى سەممىي ئۈمىد قىلىمىز··· چۈنكى، بالىلارنى نىجات قىلىش ناھايىتى مۇھىم - دە». لۇشۈن بۇنى ئوقۇغاندىن كېيىن مۇشۇ ماقالىنى يېزىپ جاۋاب قايتۇرغان.

(69) «شىمال يېڭىلىقلىرى» — ئۇنىۋېرسال ژۇرنال بولۇپ، شاڭخەيدىكى «شىمال يېڭىلىقلىرى» نەشرىياتى تەرىپىدىن تارقىتىلغان، 1926 - يىلى 7 - ئايدىن تارتىپ چىققان، دەسلەپ ھەپتىلىك ژۇرنال بولۇپ، 1927 - يىلى 11 - ئايدا 2 - جىلد 1 - سانىدىن باشلاپ يېرىم ئايلىق ژۇرنالغا ئۆزگەرتىلگەن، 1930 - يىلى 12 - ئايدا 4 - جىلد 24 - سانىغىچە چىقىپ توختىغان.

(70) بۇ يەردە مۇشۇ ماقالىنىڭ ئاخىرىدىكى «ھەققانىيەتتىن ئۆزگىلىپ كېتەي» دېگەن ماقالە كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(71) «نەشتەر قەلەم» — قەدىمكى زامانىدا مىرزا - كاتىپلار يېزىقچىلىق ئىشلىرىدا نەشتەر - پىچاق، قەلەم تۇتاتتى. بامبۇكلارغا خاتا يېزىلىپ قالغان ھەرپلەرنى نەشتەر بىلەن قىرىپ تاشلايتتى. چېن شىيىڭ 1926 - يىل 1 - ئاينىڭ 30 - كۈنى «سەھەر» گېزىتىنىڭ «قوشۇمچە سەھىپىسى» دە ئېلان قىلغان «جمۇغا» دېگەن ماقالىسىدە، لۇشۈنگە «جازالىغۇچىلارنىڭ پىرى بولۇپ ئون نەچچە ئەمەل تۇتقان»، «نەشتەر قەلەم ئەمەلدارى» بولغان،

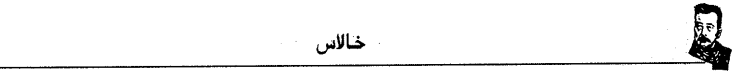

دەپ بوھتان چاپلىغان.

(72) «تەنقىداتچىلار» — شىمالىي مىللىتارىست لى يۇەنخۇڭ زۇڭتۇڭ بولغان مەزگىلدە لياڭ چىچاۋ، تاڭ خۇالۇڭ قاتارلىقلار ئۇيۇشتۇرغان «ئاسا-سىي قانۇننى تەنقىد قىلىش جەمئىيىتى» دىكى سىياسەتۇازلار گۇرۇھى.

(73) بۇ يەردە گۇ جيېگاڭ كۆزدە تۇتۇلىدۇ، ئۇ لۇشۇننى چەتكە قېقىپ، ئۇنىڭغا «مەشھۇر ئەرباب» دەپ تەنە قىلغان.

(74) «يىلنامە» ئۇسلۇبى — «يىلنامە» لۇ پادىشاھلىقىنىڭ يىلنامە-سى، رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، ئۇنى كۆڭزى تەسىنىپ قىلغان. ئۇنىڭ ھەربىر سۆزىدە ماختاش، چۆكۈرۈش مەنىلىرى بولاچقا، ماختاش، چۆكۈرۈش مەنە-لىرى بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەر «يىلنامە» ئۇسلۇبى بىلەن يېزىلغان ئەسەر دەپ ھېسابلانغان.

(75) چېن دۇشيۇ (1880 — 1942) — ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ خۇەينىن دېگەن يېرىدىن، ھېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا پروفېسسور بولغان. «يېڭى ياش» ژۇرنىلىنى چىقارغان، «4 ـ ماي» مەزگىلىدە يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنى تەشەببۇس قىلغان ئاساسلىق ئادەملەرنىڭ بىرى. 1921 ـ يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن پارتىيىنىڭ باش شۇ-جىسى بولغان. بىرىنچى قېتىملىق ئىچكى ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ئوڭچىل تەسلىمچىلىك لۇشىيەننىي يۇرگۇزۇپ، ئىنقىلابنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقان. كېيىن بىكار قىلغۇچىلار (لېكۇداتور) دىن بولۇپ كېتىپ، تروتسكىيچىلار بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، پارتىيىگە قارشى تەشكە-لات ئۇيۇشتۇرغان، شۇنىڭ ئۈچۈن 1929 ـ يىلى 1 ـ ئايدا پارتىيىدىن ھەيدەپ چىقىرىلغان.

(76) تاڭ يۈرېن (1893 — 1935) — خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ لىيۇياڭ دېگەن يېرىدىن. ئۇ شۇ چاغدا «ھازىرقى زامان ئەنزارى» غا دائىم ماقالە يېزىپ تۇراتتى، كېيىن ژاڭ جىڭۇېيغا بېقىنىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تاشقى ئىشلار ۋازارىتىنىڭ ۋازىرى بولغان، ئۇچىغا چىققان ياپونپەرەس. 1926 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى شاڭخەيدىكى «ئەينەك تاش» ناملىق گېزىتچاقتا: «ھازىرقى زامان ئەنزارى ساتقۇنلۇق قىلغانمۇ؟» دېگەن بىر خەۋەر بېسىلدى. بۇ خەۋەردە «تىل رىشتىسى» نىڭ «ھازىرقى زامان ئەنزا-رى» نىڭ دۇەن چىرۇيدىن پۇل ئالغانلىقىنى پاش قىلغان ماقالىسىدىن نەقىل كەلتۇرۇلگەن. شۇنىڭدىن كېيىن تاڭ يۈرېن 5 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى «ئەينەك تاش» گېزىتىگە خەت يېزىپ ئۆزىنى ئاقلىغان ۋە «ھازىرقى زامان ئەنزارى» نىڭ ساتقۇنلۇقى توغرىسىدىكى خەۋەرمۇ موسكۋادىن تارقالغان دەپ ئىنكار قىلغان.

(77) «خائىننىڭ ھازىرداري» — بۇ ھەقتە «سايىۋەن. ئۇ ۋە بۇ» نىڭ

3 ـ قىسمىغا قارالسۇن. بۇ يەردە «خائىن» دېگەن سۆز كونا تۇزۇمگە قارشى ئىسيان كۆتۈرگەنلەرگە قارىتىلغان.

(78) ژۇ جىخۇي (1865 — 1953) — جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ ژۇجىن دېگەن يېرىدىن، گومىنداڭنىڭ سىياسەتۇازى. ئۇ ئۆزىنى ھۆكۈمەتسىزلىك تەرەپدارى دەپ ئاتىۋالغان. ئۇ 1926 ـ يىلى 2 ـ ئايدا شاڭ پىياۋپىڭغا يازغان بىر پارچە خېتىدە: «قىزىللىشىشنىڭ ئۆزى كوممۇنىزملىشىش دېگەن سۆز. بۇ ئەمەلىيەتتە 300 يىلدىن كېيىن بولىدىغان ئىش، ئۇنىڭدىنمۇ ئىلغار بولغان ھۆكۈمەتسىزلىك دەپ ئاتىلىدىغان نەرسە بار، بۇ 3000 يىلدىن كېيىن بولىدىغان ئىش» دەپ يازغان. 1927 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ ېشىدا جياڭ جېيشىنىڭ مۇددەئاسى بويىچە، گومىنداڭ مەركىزىي تەپتىش كومىتە-تىغا كوممۇنىستىك پارتىيە ئۇستىدىن «شكايەت» قىلىپ خەت يازغان، كوممۇنىستلارنى ۋە ئىنقىلابىي ئاممىنى «يوقىتايلى»، «قاتتىق جازالايلى» دەپ جار سالغان.

(79) «سۇس قان داغلىرى ئىچىدە» — 1925 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى شىمالىي مىللىتارىست دۇەن چىرۇي ھۆكۈمىتى تەلەپ قويغان ۋەتەنپەرۋەر ئوقۇغۇچىلار ۋە شەھەر ئاھالىسىنى قانلىق قىرغاندىن كېيىن، لۇشۇن قۇربان بولغانلارغا تەزىيە بىلدۇرۇش، ھايات قالغانلارنى داۋاملىق كۈرەش قىلىشقا چاقىرىش ئۈچۈن «سۇس قان داغلىرى ئىچىدە» سەرلەۋھە-لىك نەسرىي شېئىرىنى يازغان (كېيىن بۇ «ياۋا گىياھ» توپلىمىغا كىرگۈ-زۇلگەن). بۇ يەردە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۇرۇلگەن ئىنقىلابىي ئاممىنىڭ قانلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(80) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى «تىل رىشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 151 ـ سانىغا بېسىلغان.

(81) ر. تاگور (1861 — 1941) — ھىندىستان شائىرى. 1942 ـ يىلى 4 ـ ئايدا مەملىكىتىمىزگە كەلگەن. ئۇ مەملىكىتىمىزدە 64 ياشقا كىرگەن خاتىرە كۇنىنى ئۆتكۈزگەندە، لياڭ چىچاۋ ئۇنىڭغا «چىنىستان-لىق ھىندى» دەپ نام بەرگەن. قەدىمكى زامانداۋ ھىندىلار جۇڭگونى چىنىس-تان دەپ ئاتايتتى.

(82) «يېڭى ئاي تەھرىراتى» — بىر قىسىم بۇرژۇئا زىيالىيلىرى يادرو قىلىنغان ئەدەبىي ۋە سىياسىي تەشكىلات. بۇ تەشكىلات تەخمىنەن 1923 ـ يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، خۇشى، شۇي جىمۇ، لياڭ شىچيۇ، لو لۇڭجىلار ئۇنىڭ ئاساسلىق ئەزالىرى ئىدى. بۇ تەھرىراتنىڭ ئىسمى تاگور-نىڭ «يېڭى ئاي» ناملىق شېئىرلار توپلىمىدىن ئېلىنغان. 1927 ـ يىلى بۇ تەھرىراتتىكى ئۇنسۇرلارنىڭ كۆپ قىسمى جەنۇبقا بېرىپ، شاڭخەيدە «يېڭى ئاي» كىتابخانىسى تەشكىل قىلغان، 1928 ـ يىلى 3 ـ ئايدا «يېڭى

ئاي» ناملىق ئۇنىۋېرسال ئايلىق ژۇرنال چىقىرىپ، كومپارتىيىگە، ئىنقىلابىي ئەدەبىياتقا قارشى ھەرىكەت قىلغان.

(83) «ئادالەت»، «ھەقىقەت» دېگەن سۆزلەرنى ھازىرقى زامان ئەدەبىياتچىلىرىدىن چىن شىيىڭ قاتارلىقلار جاڭ شىجاۋ، ياڭ يىڭيۈيلەرنىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنى ئوقۇغۇچىلىرىنى باستۇرغانلىقىنى قوللىغان چاغلىرىدا ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى. 1925 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا ئوقۇغۇچىلار ئۆز كۆرەشلىرىدە غەلىبە قىلىپ، مەكتەپكە قايتىپ دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈرىدىغان چاغدا، چىن شىيىڭ، ژاڭ شىمېيلار «ماۋارىپ ساھەسىدىكىلەرنىڭ ئادالەتنى ياقلاش جەمئىيىتى» دېگەن بىرنەمىنى ئۈيۈشتۇرۇپ، قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىڭ دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشىگە قارشى چىقىپ، جاڭ شىجاۋنىڭ ئايرىم قىزلار ئۇنىۋېرسىتېتى تەسىس قىلىشىنى قوللىغان. ئاپتور «يېڭى ئەتىرگۈل» دېگەن ماقالىسىدە «ئادالەت بىرلا بولىدۇ، ۋەھالەنكى بۇنى ئۇلار ئېلىپ قېچىپتۇ. ماڭا ھېچ نەرسە قالمىدى» دەپ يازغانىدى. («سايىۋەننىڭ داۋامى» غا قارالسۇن.)

(84) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى «تىل رېشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 152 ـ سانىغا بېسىلغان.

(85) «جاھانساز چال» — بۇ، گاۋ چاڭخۇڭنىڭ ئاپتورغا قىلغان ھاقارىتى. گاۋ چاڭخۇڭ 1926 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى «قۇيۇن» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 5 ـ سانىغا ماقالە يېزىپ، ئاپتورنى مۇتەپەككۇرلۇق سالاپىتىنى يوقىتىپ، «ناھايىتى دۆت، كۆرەشلا قىلمىدىغان جەڭچى قىياپىتىگە چۈشۈپ قالدى. تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ، جاھانساز چالغا ئايلىنىپ قالدى» دەپ ھاقارەتلىگەنىدى.

(86) «ماۋارىپ توغرىسىدا ئىختىيارىي سۆھبەت» — شۇي زۇجېڭ (ئۆز ۋاقتىدا بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى ئىدى) نىڭ ماقالىسى بولۇپ، 1927 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 13 ـ، 20 ـ كۈنلىرى «تىل رېشتىسى» نىڭ 144 ـ، 145 ـ سانىغا بېسىلغان. شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىنى تىزگىنلەپ تۇرغان جاڭ زۇلىن 1927 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ماۋارىپ ساھەسىدىكىلەرنى تىزگىنلەشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، بېيجىڭدىكى توققۇز مەكتەپنى مەجبۇرىي بىرلەشتۈرۈپ بېيجىڭ دارىلمۇئەللىمىنى قۇرماقچى بولغاندا ماۋارىپ ساھەسىدىكىلەر نارازى بولغانىدى. شۇي زۇجېڭنىڭ ماقالىسى ئەنە شۇ ۋەقەگە قارىتىلغان.

(87) بۇ يەردە 1925 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى جاڭ شىجاۋنىڭ ئاپتورنى ماۋارىپ ۋازارىتىنىڭ مۇپەتتىشلىكىدىن بوشىتىۋېتىش توغرىسىدا دۆن چىرۋىيگە تەكلىپ سۇنغانلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئاپتور شۇ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى دەۋا قىلىپ مەمۇرىي پالاتاغا ئەرز سۇنغان

ۋە دەۋادا يېڭىپ، كېيىنكى يىلى 1 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى خىزمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن.

(88) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى «تىل رېشتىسى» ژۇرنىلىنىڭ 152 ـ سانىغا بېسىلغان.

(89) «شۈكتىيەن ۋاقتى گېزىتى» — ياپون جاھانگىرلىكى تەرىپىدىن بېيجىڭدا خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان گېزىت. جۈكداۋ مىشيۈك رىياسەتچىلىكىدىكى بۇ گېزىت 1901 ـ يىلى 10 ـ ئايدا نەشر قىلىنىشقا باشلاپ، 1910 ـ يىلى 3 ـ ئايدا توختىغان. بۇ گېزىتنىڭ 1927 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنىدىكى سانىغا بېسىلغان بىر خەۋەردە مۇنداق دېيىلىدۇ: «بېيجىڭ شەھىرىنىڭ پىسخىي خۇتۇڭ كوچىسىدىكى قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىگە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى ئۇۋياڭ شاۋلەن خانىم مۇدىر بولغاندىن كېيىن، ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرسگە ئەستايىدىل ھەيدەكچىلىك ۋە يېتەكچىلىك قىلغاندىن باشقا، مەكتەپ ئىستىلىنىمۇ قاتتىق تەرتىپكە سالدى. بۇ مەكتەپكە يېڭى ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغاندا قىرقىما چاچ قىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىمتىھان بېرىپ مەكتەپكە كىرىشىگە رۇخسەت قىلمىدى، قىرقىما چاچ قىزلارنىڭ تولىسى ئارماندا قالدى.»

(90) بۇ يەردە چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرىنىڭ خەنزۇ خەلقىنى ئۇزۇن ئۆرۈمە چاچ قويۇشقا مەجبۇر قىلغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. 1644 ـ يىلى مەنچىڭ ئەسكەرلىرى بېيجىڭغا كىرگەندىن كېيىن ئۆرۈمە چاچ قويۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن بولسىمۇ، خەلقنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا ئۇچرىغانلىقى ھەم ۋەزىيەت مۇقىملاشمىغانلىقى ئۈچۈن ئارا يولدا توختاپ قالغان. كېيىنكى يىلى 5 ـ ئايدا نەنجىڭنى ئىشغال قىلىۋالغاندىن كېيىنمۇ كەسكىن بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، 10 كۈنگىچە چېچىنى ئۆرۈمىسىنى ئاسىيلار قاتاردا قاتتىق جازالايدىغانلىقىنى، ھەتتا ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرغاندىلار قاتاردا ئۆلۈم جازاسى بېرىدىغانلىقىنى جاكارلىغان. بۇ ئىش خەلقنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا ئۇچرىغان. نۇرغۇن كىشىلەر ئۆلتۈرۈلگەن.

(91) ئاپتور چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ياپونىيىدە ئوقۇۋاتقاندا ئۆرۈمە چېچىنى چۈشۈرۈۋەتكەن. 1909 ـ يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن چېچى يوق بولغانلىقى ئۈچۈن كۆپ رىيازەت چەككەن.

(92) يۈەن شىكەي (1859 — 1916) — ئەسلىي ئىسمى ۋۇيې تىڭ، خېنەن ئۆلكىسىنىڭ شاڭچىڭ دېگەن يېرىدىن، شىمالىي مىلىتارىستلارنىڭ سەركەردىسى. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە جىلىنىڭ باش ۋالىيسى، شىمالىي مىلىتارىستلار ۋازىرى، ئىچكى كابىنېتنىڭ زۇڭلىسى بولغان. شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىن جۇڭخۇا مىنگونىڭ ۋاقتىلىق داۋزۇڭتۇڭى بولۇۋالغان. 1912 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى نەنجىڭ ۋاقتىلىق ھۆكۈمىتى: «خەلق

بىر دەك چېچىنى كېسىپ تاشلىسۇن» دەپ بۇيرۇق چۈشۈرگەن. شۇ يىلى 11 ـ ئاينىڭ بەشىدا يۇەن شىكەيمۇ بېيجىڭدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ: «چاچ كېسىش مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ بۇيرۇقى، ھۆكۈمەت بۇ ئىشقا سەل قارىماسلىقى كېرەك» دېگەن.

(93) «تەبىئىي ئەمچەك ھەرىكىتى» — 1928 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى گومىنداڭ گۇاڭدۇڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ 33 ـ سانلىق ھەيئەت ئەزالىرى يىغىندا ئىچكى ئىشلار ۋازارىتىنىڭ مۇۋەققەت ۋازىرى جۇ جياخۇانىڭ ئاياللارنىڭ كۆكسىنى تېڭىۋېلىشىنى مەنئى قىلىش توغرىسىدىكى تەكلىپى ماقۇللاندى. بۇنىڭدا «پۈتۈن ئۆلكىدىكى ئاياللارنىڭ كۆكسىنى تېڭىۋېلىشىنى مەنئى قىلىش ئۈچ ئاي ئىچىدە پۈتۈنلەي ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇپ بولىدۇ. ... شۇ ۋاقىتتىن كېيىنمۇ يەنىلا كۆكسىنى تېڭىۋالىدىغانلار سېزىلسە، 50 دوللار جەريمانە قويۇلىدۇ، كۆكسىنى تاڭغانلار 20 ياشقا توشمىغان بولسا، ئاتا ـ ئانىسىغا جەريمانە قويۇلىدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن. بەزى گېزىت ـ ژۇرناللارمۇ «تەبىئىي ئەمچەك ھەرىكىتى» دەپ ئاتالغان بىرنېمىنى يولغا قويۇشنى تەرغىب قىلغان.

(94) پەن زىكشاڭ (1846 — 1931) — خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ ئىنشى دېگەن يېرىدىن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇي يىللىرىدا ياشىغان چوڭ موللا. ئۇ ھەر خىل ئۇسلۇبتا نۇرغۇن شېئىر يازغان. ئۇ نەقىل كەلتۈرگەن بەزى كونا كىتابلاردا «ئەمچەك» سۆزى «ئالمىدەك گۆش» دەپ ئاتالغان.

(95) «تۆت تۈرلۈك خەلق قاتارىغا كىرمەيدىغانلار» — مىنگودىن ئىلگىرى فېئودال ھۆكۈمرانلار سىنىپى ئاتالمىش «تەييارتاپلار»، «رەققاسلار»، «ئارتىسلار» ۋە «مەھكىمىلەرنىڭ قارا خىزمەتچىلىرى» نى تېگى پەسلەر ھېسابلاپ، ئۇلارنى «تۆت تۈرلۈك خەلق» (ئىلىم ئەھلى، دېھقان، ئىشچى، سودىگەر) نىڭ سىرتىغا چىقىرىۋېتىپ، مەنسەپ ئىمتىھانىغا قاتنىشىشقا يول قويمايتتى.

(96) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى «تىل رېشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 153 ـ سانىغا بېسىلغان.

(97) شۇي جىمۇ (1897 — 1931) — جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ خەينىن دېگەن يېرىدىن. شائىر، «يېڭى ئاي» تەھرىراتىنىڭ مۇھىم ئەزاسى. 1924 ـ يىلى ھىندىستانلىق شائىر تاگور جۇڭگوغا كەلگەندە تەرجىمانلىق قىلغان، بەزىلەر ئۇنى «دانىشمەن شائىر» دېيىشكەن.

(98) بۇ يەردە لىن شۇيخۇا كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇ، گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىنىڭ خەنيۇي دېگەن يېرىدىن. ھېكايىچى، چېن شىيىڭنىڭ خوتۇنى. ئۇ سىزغان بىر پەردىڭ خاندىمىنىڭ رەسىمى 1925 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى «سەھەر گېزىتى» ئىدەبىيات بېتىنىڭ باش تەرىپىگە بېرىلگەن،

10ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى «بېيجىڭ گېزىتى» نىڭ ئەدەبىيات بېتىگە جۇڭ يۈي تەخەللۇسى (چېن شۆجاۋ) بىلەن بىر پارچە ماقالە بېسىلىپ، بۇ رەسىم ئەنگلىيىلىك رەسسام ئا. بىئاردىسلېينىڭ رەسىملىرىدىن ئۈغرىلىۋېلىنغان دەپ يېزىلغان. چېن شىيىڭ بۇ ماقالىنى لۇشۈن يازغان ئوخشايدۇ دەپ، لۇشۈنگە ھۇجۇم قىلغان.

(99) ياڭ يىڭيۈي (؟ — 1938) — جياڭسۇنىڭ ۋۇشى شەھىرىدىن. ئامېرىكىدا ئوقۇغان. 1924 ـ يىلى بېيجىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىڭ مۇدىرى بولغان. ئۇ، شىمالىي مىلىتارىستلارغا ماسلىشىپ، ئوقۇغۇچىلارغا زۇلۇم سېلىپ، جاھانگىرلىك ۋە فېئودالىزملىق روھىدا قۇللۇق مائارىپىنى يولغا قويغۇچىلارنىڭ ۋەكىللىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان.

(100) چېن شىيىڭ «جىمۇغا» يازغان بىر پارچە خېتىنىڭ ئاخىرىدا: «تۇنۇگۈن ئاخشام باشقا بىر پارچە ماقالە يازىمەن دەپ بەك ۋاقچە ياتقانلىقىم ئۈچۈن، بۇگۈن ئىچىم قىزىپ كېتىۋاتقاندەك تۇرىمەن. بۇگۈن بۇ خەتنى يازغۇچە چارچاپ كەتتىم» دېگەن.

(101) چېن شىيىڭ «جىمۇغا» يازغان خېتىدە مۇنداق دېگەن: «جىمۇ... مەن ھەمىشە ناھايىتى تار، خەۋپلىك چىغىر يولدا كېتىۋاتقانلىقىمىزنى ھېس قىلىمەن. سول تەرىپىمىز كۆز يەتمەيدىغان سازلىق، ئوڭ تەرىپىمىز كۆز يەتمەيدىغان غىك ساي، ئالدىمىزدا كۆز يەتمەيدىغان تۇمانلىق مەنزىل تۇرۇپتۇ.»

(102) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى «تىل رېشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 152 ـ سانىغا بېسىلغان.

(103) «جۇڭگونىڭ جاسارىتىنىڭ تۇگەپ كېتىشى» — 1927 ـ يىلى يازدا شاڭخەيدىكى ئورتاق كونسېسسىيىدىكى ئەنگلىيە دائىرىلىرى بىر تۈركۈم دەللال ـ ئەجنەبىي قوللىرىنى كۆشكۈرتۈپ، ئاتالمىش «شاڭخەي ئامانلىقىنى قوغداش جەمئىيىتى» نامىدا جاھانگىرلارنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداشنى مەزمۇن قىلغان ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات ۋەرەقلىرى ۋە رەسىملەرنى تارقاتقان، بىر رەسىمدە بىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئېگىز پەشتاقىغا چىقىۋېلىپ: «يوقالسۇن جاھانگىرلار!» دەپ شوئار توۋلاۋاتقانلىقى، پەستە تۇرغان بىر توپ كىشى، جۈملىدىن يۇرت مۇتەۋەرلىرى، ئالىملار، سودىگەرلەر، لۇكچەكلەر ئۇنىڭغا قارشى چىققانلىقى، شۇ قاتاردا بىر ئىشچىنىڭ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ: «جۇڭگونىڭ جاسارىتى تۇگەپ كېتىۋاتىدۇ، ئەمدى يەنىمۇ تۇگىتىۋەتمەيلى!» دەپ توۋلاۋاتقانلىقى تەسۋىرلەنگەن.

(104) گاۋ چاڭخۇك 1925 ـ يىلى «بېيجىڭ نەشرىيات ساھەسىدىكى ۋەزىيەت توغرىسىدا» دېگەن ماقالىسىدە لۇشۈننى تىللاپ: «لۇشۈن ئالدىنقى يىلى تېخى ئاران 45 ياشقا كىردى... ئەگەر ئۇ ئۆزىنى بوۋاي دەيدىغان

بولسا، مەنىۋى جەھەتتىن چۈشكۈنلەشكەنلىكىنىڭ ئالامىتى بولىدۇ» دېگەنىدى.

(105) قارا ئارچا ئۇرۇقى بىلەن ئاق ئەرمەندىن ياسالغان دورا — تەرجىمان.

(106) روسسىل (1872 — 1970) — ئەنگلىيەلىك پەيلاسوپ، 1920 - يىلى ئىلمىي لېكسىيە ئوقۇش ئۇچۇن جۇڭگوغا كەلگەن ھەم شۇنۇ كۆلىگىچە سەيلە - ساياھەت قىلغان. خاتىجۇلۇق تەختىراۋانچىنى: «دائىم كۇلۇپ تۇرىدىكەن دەپ ماختىغان» لىقى، ئۇنىڭ «جۇڭگو مەسىلىسى» ناملىق كىتابىدىن ئېلىنغان. ئۇ شۇ كىتابىدا جۇڭگولۇق تەختىراۋانچىلار دەم ئالغان چاغلىرىدىمۇ: «گويا ھېچقانداق غەم - ئەندىشىسى يوقتەك كۇلۇپلا تۇرىدىكەن» دەپ يازغان.

(107) جياڭ شياگۇڭ غوجا — يەنە بىر ئىسمى جياڭ كۇڭيىن، گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىنىڭ نەنخەي دېگەن يېرىدىن. ئۇ شۇ چاغدا گۇاڭدۇڭلۇق مىلىتارىست لى فۇلىنىڭ مۇشاۋىرى بولغان. گۇاڭجۇ، شياڭگاڭ، ئاۋمېنلاردا پىشقەدەم سۇپەتتە ئوتتۇرىغا چىقىپ، قەدىمكىنى تىرىلدۇرۇش ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللانغان.

(108) راۋ خەنشياڭ — خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ گۇاڭجى دېگەن يېرىدىن، مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى لى يۈەنخۇڭنىڭ باش كاتىپى بولغان، ئادەتتىكى تېلېگراممىا، خەت - چەكلەرنىمۇ شېئىر ئۇسۇلى بىلەن يېزىشنى تەشەببۇس قىلغان.

(109) يول بېجىنى ئازايتىپ، تاموژنا بېجىنى كۆپەيتىش — يول بېجى چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىنھەيىڭ يىللىرىدا يولغا قويۇلغان يەرلىك مال - ئەشيا بېجى. 1925 - يىلى 10 - ئايدا دۇمەن چىرۇي ھۆكۈمىتى ئەنگلىيە، ئامېرىكا، ياپونىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنى تەكلىپ قىلىپ، بېيجىڭدا «تاموژنا بېجى بويىچە پەۋقۇلئاددە يىغىن» ئاچقان، يىغىندا يول بېجىنى ئازايتىش، ئىمپورت بېجىنى كۆپەيتىش مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىنغان. ھەرقايسى ئەلەردىن كەلگەن ۋەكىللەر يول بېجىنى ئازايتىشنى جۇڭگونىڭ باج ئىشلىرىدا ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇشنى ئېتىراپ قىلىشنىڭ شەرتى قىلغان، لېكىن يول بېجىنى ئازايتىشتىن بۇرۇن ئىمپورت بېجى نىسبىتىنى كۆپەيتىشكە قارشى چىققان. ئۇلارنىڭ يىغىندا يول بېجىنى ئازايتىشنى ئوتتۇرىغا قويۇشى، جۇڭگونىڭ تاموژنا بېجىنى كۆپەيتىش تەلىپىنى رەت قىلىشنى مەقسەت قىلغان. چۈنكى، ئۇلار شۇ چاغدىكى جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ يول بېجىنى زادىلا قىسقارتالمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى.

(110) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 - يىل 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى «تىل رېشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 142 - سانىغا بېسىلغان.

(111) «تىل رېشتىسى» ژۇرنىلىنىڭ 147 - سانى (1927 - يىل 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى چىققان) دىكى «پارچە تەسىرات» نىڭ 28 - سى «شەرەپ» نى چۈشىنىش يازغان. ئۇنىڭدا: «تىل رېشتىسى» ژۇرنىلىنىڭ 141 - سانىدا «ۋۇ غوجام نېمە قىلىۋاتىدۇ» سەرلەۋھىلىك بىر ماقالە بېسىلىپ، ۋۇ جىخۇينىڭ «پارتىيىنى تازىلاپ»، ئۆزگىلەرنى قىرىپ تاشلاشنى تەكلىپ قىلغانلىقىغا رەددىيە بېرىلگەن. شۇڭا «تىل رېشتىسى» شۇ سانىدىن باشلاپ جەنۇبتا تۇتۇپ قېلىنغان.

(112) «چىمەنزارلىق» — («دەشت - باياۋان» دەپمۇ تەرجىمە قىلىنغان) ئەدەبىي ژۇرنال بولۇپ، 1925 - يىل 4 - ئاينىڭ 24 - كۈنى بېيجىڭدا نەشر قىلىنىشقا باشلىغان، دەسلەپتە ھەپتىلىك ژۇرنال ئىدى، بېيجىڭدا چىقىدىغان «بېيجىڭ گېزىتى» بىلەن بىللە تارقىلاتتى، 1925 - يىل 11 - ئاينىڭ 27 - كۈنىگىچە 32 سانغىچە چىققان. 1926 - يىلى 1 - ئايدا يېرىم ئايلىق ژۇرنالغا ئۆزگەرتىلىپ، نامسىز تەھرىرات تەرىپىدىن تارقىتىلغان، 1927 - يىلى 12 - ئايدا توختىتىغانغا قەدەر جەمئىي 48 سان چىققان، لۇشۈن مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن.

(113) «يېڭى ھايات» — ھەپتىلىك ئەدەبىي ژۇرنال. بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى «يېڭى ھايات تەھرىراتى» نىڭ مۇھەررىرلىكىدە چىققان. 1926 - يىلى 12 - ئايدا چىقىشقا باشلاپ، 1927 - يىلى 7 - ئايدا توختىتىغانغا قەدەر جەمئىي 21 سان چىققان.

(114) «بوم قوڭغۇراق» — ئەدەبىي ژۇرنال، 1925 - يىلى 10 - ئايدا بېيجىڭدا چىقىشقا باشلىغان، دەسلەپتە ھەپتىلىك ژۇرنال بولۇپ، ئاران 10 سان چىققان، كېيىنكى يىلى 8 - ئايدا يېرىم ئايلىق ژۇرنالغا ئۆزگەرتىلگەن، ئاربلىقتا توختاپ، يەنە ئەسلىگە كەلتۇرۇلگەن. 1934 - يىلى 2 - ئايغىچە 34 سان چىقىپ توختاپ قالغان.

(115) «سۆېن» — ياپونىيىدە نەشر قىلىنغان خەنزۇشۇناسلىق توغرىسىدىكى ئايلىق ژۇرنال. زۇ جيوجيې مۇھەررىرلىكىدە 1919 - يىلى 2 - ئايدا دۇڭجىڭدا چىقىشقا باشلىغان.

(116) ۋېي سۇنۇۋ (1905 — 1978) — ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ خوچيۇ ناھىيىسىدىن، نامسىز تەھرىراتنىڭ ئەزاسى. ئۇنىڭ «خانتاغ» ناملىق داستانى 1927 - يىلى 3 - ئايدا بېيجىڭدىكى نامسىز تەھرىرات تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

(117) خەنزۇ يېزىقىدا «ياش» سۆزى «يۇمران، نوتا، كۆك» مەنىلىرىنى بېرىدۇ — تەرجىمان.

(118) لى جىنمىڭ — خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ شياڭتەن ناھىيىسىدىن، ھېكايىچى. ئۇنىڭ «يالقۇن» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى 1926 - يىلى

شاڭخەيدىكى تەرەققىيات كىتابخانىسى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

(119) غەربىي جەنۇبىي جۇڭگودا ياشايدىغان قەدىمدىي قەبىلىلەر — تەرجىمان.

(120) لى خوجايىن — شىمال يېڭىلىقلىرى كىتابخانىسىنىڭ مەسئۇلى لى شاۋپىڭ كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(121) 1927 - يىلى 9 - ئايدا بېيجىڭ شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىنىڭ مائارىپ ۋازارىتى مەملىكەت ئىچىدىكى بارلىق تىل دەرسى، كونسېپت ۋە باشقا قوللانمىلاردا ھازىرقى زامان ئەدەبىي تىلىنى ئىشلىتىشنى مەنئى قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن.

(122) يۈي دافۇ (1896 — 1945) — جەجياڭ ئۆلكىسىنىڭ فۇياڭ ناھىيىسىدىن، ھېكايىچى، ئىجادىيەت تەھرىراتىنىڭ ئەزاسى. ئۇنىڭ ئەكسىيەتچىل گېزىت - ژۇرناللارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىغان ماقالىسى «كەلكۈن» ناملىق يېرىم ئايلىق ژۇرنالنىڭ 3 - جىلد 29 - سانىدا (1927 - يىل 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى) ئېلان قىلىنغان «يۆنىلىش بۇرۇلغان پەيتتە» سەرلەۋھىلىك ماقالىسى ئىدى.

(123) «كەلكۈن» — ئىجادىيەت تەھرىراتىنىڭ نەشر ئەپكارى. 1924 - يىلى 8 - ئايدا شاڭخەيدە چىقىشقا باشلىغان، دەسلەپتە ھەپتىلىك ژۇرنال بولۇپ، ئاران بىر سان چىققان، 1925 - يىلى 12 - ئايغىچە 36 سان چىقىپ توختاپ قالغان.

(124) سەي سۈڭبو (1882 — 1916) — يەنە بىر ئىسمى ئې، خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ شاۋياڭ دېگەن يېرىدىن. شىنخەي ئىنقىلابى مەزگىلىدە كۇنمىڭدا قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ۋە يۇننەنگە باش ۋالىي بولغان. 1915 - يىلى 12 - ئايدا يۇننەندە «دۆلەت نىجاتچىلىرى قوشۇنى» تەشكىل قىلىپ، يۆەن شىكەيگە جازا يۈرۈشى قىلغان. كېيىن كېسەل بىلەن ياپونىيىدە ئۆلۈپ كەتكەن.

(125) «يول تازلىتىش» — فېئودالىلىق دەۋرىدە خان - پادىشاھ ۋە ئوردا ئەمەلدارلىرى تاشقىرىغا چىقىشتىن بۇرۇن يوللارنى سۈپۈرتتۈرۈپ، پىيادە ئادەملەرنىڭ مېڭىش - تۇرۇشىنى چەكلەيتتى.

(126) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 - يىل 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى «تىل رىشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 154 - سانىغا بېسىلغان.

(127) «ئادالەتنىڭ غەلىبىسى» — 1918 - يىلى بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئايا‌غلاشقاندىن كېيىن، ئەنگلىيە، فرانسىيە باشچىلىقىدىكى ئانتانتا دۆلەتلەر ئۆزلىرىنىڭ گېرمانىيە - ئاۋستىرىيە قاتارلىق ئىتتىپاقچى دۆلەتلەرنى يەڭگەنلىكىنى: «ئادالەتنىڭ زالىملىق ئۇستىدىن غەلىبە قىلىشى» دەپ تەرغىب قىلىشقان؛ شۇ چاغدا غەلىبە قىلغان دۆلەتلەرنىڭ ھەممىسى خاتىرە

مۇنارە ئورناتتى، جۇڭگونىڭ شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىمۇ ئانتانتا دۆلەتلەرگە قاتناشقان بىر تەرەپ سۈپىتىدە بېيجىڭدىكى مەركىزىي باغچا (ھازىرقى جۇڭشەن باغچىسى) دا «ئادالەتنىڭ غەلىبىسى» دېگەن سۆز ئويۇلغان مۇنارنى ئورناتقان (1953 - يىلى «ئادالەتنىڭ غەلىبىسى» دېگەن سۆز «تىنچلىقنى قوغداش» دېگەن سۆزگە ئۆزگەرتىلگەن).

(128) yes — ئىنگلىزچە «شۇنداق، توغرا» دېگەن مەنىدە.

(129) دۇمن چىرۇي (1864 — 1936) — ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ خېيفى دېگەن يېرىدىن، ئەنخۇي گۇرۇھىدىكى شىمالىي مىلىتارىستلارنىڭ كاتتىۋشى، 1924 - يىلى شىمالىي مىلىتارىست ھۆكۈمىتىنىڭ «ۋاقىتلىق ھۆكۈمرانى» بولغان. 1926 - يىلى پىڭ يۈيشياڭ باشچىلىقىدىكى گومىنداڭچىلار قوشۇنى تەرىپىدىن تەختتىن چۈشۈرۈلگەن. بۇ يەردىكى «تەلەپنامە سۈنغان ئوقۇغۇچىلارنى ئوققا تۇتتى» دېگەن سۆزدە دۇمن چىرۇينىڭ 1926 - يىلى ياساۋۇللىرىغا بۇيرۇق بېرىپ، ۋەتەنپەرۋەر ئوقۇغۇچىلارنى قىرىپ پەيدا قىلغان 18 - مارت پاجىئەسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(130) توپ - زەمبىرەكلەر لوكۇقىغا ئوق چۈشۈرۈش ئۇستىدىن غەلىبە قىلدى — بۇ يەردە شىمالغا يۈرۈش قىلىۋاتقان مىللىي ئىنقىلابىي ئارمىيەنىڭ مىلىتارىست سۇڭ چۇەنفاڭ ئۇستىدىن غەلىبە قىلغانلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

لوكۇقىغا ئوق چۈشۈرۈش — قەدىمكى زاماندا چوڭ زىيا‌پەتلەردىكى ھاراق تۇتۇشۇش ئويۇنى، ئوقنى لوكۇقىغا چۈشۈرەلمەي قالغانلار ئۇتتۇرغان بولاتتى ۋە ھاراق ئىچەتتى. سۇڭ چۇەنفاڭ شەرقىي جەنۇبتىكى بەش ئۆلكىنى ئىگىلەۋالغان ئىچاغدا، قەدىمكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن 1926 - يىل 8 - ئاينىڭ 6 - كۈنى نەنجىڭدا لوكۇقىغا ئوق چۈشۈرىدىغان كونا قائىدىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەنىدى.

(131) «ھازىرقى زامان ئەنزارى» نەشر قىلىنىشقا باشلىغان چاغدا، جاڭ شىجاۋ ئارقىلىق دۇمن چىرۇيىدىن 1000 دولار يارەدەم ئالغان. «ئالغا»، «تىل رىشتىسى» قاتارلىق گېزىت - ژۇرناللار بۇ ئىشنى پاش قىلغان. چېن شىيىڭ «ھازىرقى زامان ئەنزارى» نىڭ 3 - جىلد 65 - سانىغا (1926 - يىل 3 - ئاينىڭ 6 - كۈنى) يازغان «قۇرۇق گەپ» ناملىق ماقالىسىدە ئۆزىنى ئاقلاپ، لۇشۈنگە دارىتىملاپ ھۇجۇم قىلغان.

(132) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 - يىل 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى «تىل رىشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 154 - سانىغا بېسىلغان.

(133) پارتىيىنى تازىلاش ھەيئىتى — جياڭ جېيشى گومىنداڭنىڭ كوممۇنىستلارنى ۋە گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى سۇن جۇڭشەننىڭ ئۇچ بۇيۇك سىياسىتىنى ھىمايە قىلىدىغان سولچىلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن قۇرغان

ئورگىنى. 1927 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى گومىندانڭ مەركىزىي ئىجرائىيە كومىتېتى دائىمىي ھەيئىتى ۋە ۋازىرلار بىرلەشمە كېڭىشى دىڭ زىرۋ باشچىلىقىدا پارتىيىنى تازىلاش مەركىزىي ھەيئىتى تەسىس قىلىشنى قارار قىلغان. بۇ ھەيئەت 5 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى رەسمىي قۇرۇلغان، ھەرقايسى ئۆلكىلەردىمۇ ئۇنىڭغا قاراشلىق ئورگانلار قۇرۇلغان.

(134) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى «تىل رېشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 154 ـ سانىغا بېسىلغان.

(135) ئىسا (مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 30—مىلادىيە 4ـيىللار) — خرىستىئان دىنىنىڭ ئاساسچىسى. «ئىنجىل» غا قارىغاندا، ئۇ يەھۇدىيلارنىڭ ئارىسىدا دىن تارقاتقانلىقى ئۈچۈن يەھۇدىي پوپلىرىنىڭ چىشىغا تەگگەن، كېيىن قولغا ئېلىنىپ، رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ يەھۇدىيلار يۇرتىدا تۇرۇشلۇق ۋالىيسى پرودۇغا تاپشۇرۇلۇپ، دارغا مىخلاپ ئۆلتۈرۈلگەن.

(136) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى «تىل رېشتىسى» ژۇرنىلىنىڭ 154 ـ سانىغا بېسىلغان. ئەسلىي ماۋزۇسى «يېڭى دەۋر، نىڭ قەرزدىن قۇتۇلۇش ئۇسۇلى» ئىدى.

(137) «جاھانساز» دېگەن سۆزلەر گاۋ چاڭخۇڭنىڭ سۆزلىرىدىن كەلـتۈرۈلگەن نەقىل. گاۋ چاڭخۇڭ «دولقۇن» تەھرىراتىنىڭ ئاساسىي ئەزالىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۆز ۋاقتىدا ئىدىيە جەھەتتە ئىنكارچىلىق ۋە ھۆكۈمەتسىزلىك تەرەپدارى بولغان ياش يازغۇچى ئىدى. ئۇ 1924 ـ يىلى 12 ـ ئايدا لۇشۇن بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن، لۇشۇننىڭ ياردىمىگە كۆپ ئېرىشكەن، لېكىن 1926 ـ يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن تارتىپ لۇشۇننى قارا كۆڭۈللۈك بىلەن قارىلاشقا ۋە ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلىشقا باشلىغان. ئۇ ئۆزىنىڭ ماقالىلىرىدە لۇشۇننى «جاھانساز چال»، «لۇشۇن جىسمانىي ۋە مەنىۋى دەردكە قالىدۇ، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ، نامىمۇ يەر بىلەن يەكسان بولىدۇ» ۋەھاكازا دەپ ھاقارەتلىگەن. بۇ ماقالىدىكى «قۇياش»، «مەھبۇب»، «خەيرخاھلىق» ۋەھاكازا دېگەن سۆزلەر ئۇنىڭ ماقالىلىرىدە كۆپ ئۇچرايدىغان سۆزلەر ئىدى.

(138) بۇ خاتىرە دەسلەپتە 1927 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 11 ـ، 12 ـ، 13 ـ، 15 ـ، 16 ـ ۋە 17 ـ كۈنلىرى گۇاڭجۇدىكى «خەلق گېزىتى» نىڭ ئەدەبىيات بېتى — «ھازىرقى زامان ياشلىرى» نىڭ 173 — 178 ـ سانلىرىغا بېسىلغان. كېيىن تۈزىتىلىپ، 1927 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى «شىمال يېڭىلىقلىرى» يېرىم ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 2 ـ جىلد 2 ـ سانىغا بېسىلغان.

(139) گۇاڭجۇدىكى يازلىق تەتىلدىكى ئىلمىي نۇتۇق يىغىنىنى، گومىندانڭ ھۆكۈمىتىنىڭ گۇاڭجۇ شۇھەرلىك مائارىپ ئىدارىسى ئۇيۇشتۇر-

غان. ئېچىلىش مۇراسىمى 1927 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى گۇاڭجۇ شۇھەرلىك دارىلمۇئەللىمىنىڭ زالىدا ئۆتكۈزۈلگەن. شۇ چاغدا گۇاڭجۇ شۇھەرلىنىڭ باشلىقى لىن يۈنگەي، مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى لىيۇ ماۋجۇ قاتارلىق ئادەملەر يىغىندا كومپارتىيىگە قارشى سۆزلىگەن.

ئۇلار «ئىلىم بايرىقىنى كۆتۈرۈۋېلىپ، بەزى ئالىملارنىمۇ نۇتۇق سۆزلەشكە تەكلىپ» قىلغان. ئاپتونۇرنىڭ بۇ نۇتقى 7 ـ ئاينىڭ 23 ـ، 26 ـ كۈنلىرى سۆزلەنگەندى (ئىزاھاتتا «9 ـ ماي ئىچىدە» دەپ سەھۋەن يازغان). كېيىن ئاپتور: «گۈڭجۈدا ۋېي، جىن دەۋرىدىكى ئەھۋال ھەققىدە قىلغان سۆزۈم ھەقىقەتەن ھەسرەتلىك تەسىراتىم» دېگەنىدى. جۈڭگونىڭ كلاسسىك ئەدەبىياتىغا دائىر بۇ نۇتۇق گومىندانڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى دارىتىملاپ پاش قىلىش ۋە مەسخىرە قىلىش ئىدى.

(140) سېرىق ياغلىقلىقلار — بۇ يەردە شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا جاڭ جياۋ رەھبەرلىك قىلغان دېھقانلار قوزغىلاڭچىلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. مىلادىيە 184 ـ يىلىدىكى بۇ قوزغىلاڭغا قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسى بېشىغا سېرىق ياغلىق ئورىۋالغانلىقى ئۈچۈن، سېرىق ياغلىقلىق لەشكەرلەر، دەپ ئاتالغان. ئۇلار ھەپتە ـ ئون كۈن ئىچىدىلا پۈتۈن مەملىكەتكە تەسىر كۆرسىتىپ، شەرقىي خەن ھاكىمىيىتىگە قاتتىق زەربە بەرگەن، كېيىن ھۆكۈمەت قوشۇنلىرى ۋە پومېشچىكلارنىڭ قوراللىق كۈچلىرىنىڭ دەھشەتلىك باستۇرۇشى بىلەن مەغلۇپ بولغان.

(141) دۇڭ جۇ (؟ — 192) — ئىسمى جۇڭ يىڭ، غەربىي گەنسۇ-نىڭ لىڭتاۋ (ھازىرقى گەنسۇنىڭ مىنشيەن ناھىيىسى) دىن. شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى چوڭ مىلىتارىست. ئۇ خەن سۇلالىسىنىڭ ئەسلىدىكى پادىشاھى لىيۇ بيەننى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا لىيۇ شېنى پادىشاھ قىلىپ تىكلەپ، ئۆزى باش ۋەزىر بولۇۋېلىپ، قانلىق ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزگەن، كېيىن ئىچكى مىلىتارىستلار ئۇرۇشى داۋامىدا ئۆلتۈرۈلگەن.

(142) پىرقىۋازلار بەندى — شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ھاكىمىيەتنى ھەرەمئاغىلىرى چاڭگىللىغا ئېلىۋېلىپ جاھالەتچىلىكىنى يولغا قويۇپ، خەلقنى جېنىدىن جاق تويغۇزۇۋەتكەن. ھۆكۈمرانلار سىنىپىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى بىرقەدەر توغرا نىيەتلىك تۆرىلەر لىيۇخەن ھاكىمىيىتىنى ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئورنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن بىر تۈركۈم دارىلئۇلۇم تالىپلىرى بىلەن بىرلىكتە ھاكىمىيەت ئۈستىدە مۇھاكىمە قىلىپ، ھەرەمئاغىلىرى گۇرۇھىنىڭ جىنايەتلىرىنى پاش قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ھەرەمئاغىلىرى مىلادىيە 166 ـ يىلىدىن 176 ـ يىلىغىچە «پىرقىۋاز» لارنى ئۇچ قېتىم قولغا ئېلىپ ئۆلتۈرگەن، 200 نەچچە كىشىنى چاپقان،

«پىرقىۋاز» لارنىڭ تالىپلىرى، قەدىناس خىزمەتداشلىرى، ئاتىسى، بالىلىرى، ئاكا ـ ئۇكىلىرىمۇ مەنسەپتىن ئېلىنىپ، «بەند» قىلىش جازاسىغا ئۇچرىغان. بۇ ۋەقە تارىختا «پىرقىۋازلار بەندى ئاپىتى» دەپ ئاتالغان.

(143) ساۋ ساۋ (155 — 220) — فېي بەگلىكىنىڭ چاۋ (ھازىرقى ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ بۇشيەن ناھىيىسى) دېگەن يېرىدىن، 20 يېشىدا سادا-قەتمەن، پاك ئادەم دەپ نام ئالغان؛ خەن سۇلالىسىنىڭ شيەندى پادىشاھى زامانىسىدا باش ۋەزىر بولغان ھەم ۋېي بېگى بولغان. ساۋ پېي ھاكىمىيەتىنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، ساۋ ساۋ پادىشاھ بولغان. ئۇ سىياسەتچى، ھەربىي ئالىم، شائىر ئىدى. ئۇ ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ساۋ پېي، ساۋجىلار يازغۇچىلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ، ئەدەبىياتقا ئىلھام بەرگەن ۋە ئەدەبىيات مۇنبىرىدە مەشھۇر ئەرباب بولۇپ قالغانىدى. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شېئىرلار توپلىمى چىققان.

(144) «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» — يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى ۋە مىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ياشىغان لو گۇەنجۇڭ يازغان جەڭنامە. ئۇنىڭدا ساۋ ساۋ «مەككار ۋەزىر» نىڭ تىپى سۈپىتىدە تەسۋىرلەنگەن.

(145) يەن كېجۇ (1762 — 1843) — لەقىمى تۆمۇر كۆۋرۈك، جىجياڭ ۋۇچىڭ (ھازىرقى ۋۇشىڭ) دىن. ئۇ جياچىڭنىڭ 13 ـ يىللىرى (مىلادىيە 1808 ـ يىلى) دىن تارتىپ تاڭ سۇلالىسىدىن ئىلگىرى ياشىغان ئادەملەرنىڭ ئەسەرلىرىنى 20 نەچچە يىل توپلاپ، «ئەڭ قەدىمكى دەۋر، ئۈچ دەۋر، چىن، خەن، ئۈچ پادىشاھلىق، ئالتە سۇلالە مەجمۇئەسى» نى تەييارلىغان. بۇنىڭغا 3400 دىن ئارتۇق كىشىنىڭ ئەسىرى كىرگۈزۈلگەن. بۇ، دەۋرلەر بويىچە 15 توپلام قىلىنىپ، جەمئىي 746 جىلد بولغان. كېيىن بۇ ئەسەر «ئەڭ قەدىمكى دەۋر، ئۈچ دەۋر، چىن، خەن، ئۈچ پادىشاھلىق، جىن ۋە جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدىكى ئەسەرلەر مەجمۇئەسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن.

(146) دىڭ فۇباۋ (1874 — 1952) — جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ ۋۇشى ناھىيىسىدىن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە جياڭياڭ بىلىم يۇرتىنى پۈتتۈرگەن، كېيىن تېۋىپلىق قىلغان ھەم ياپونىيىگە بېرىپ تېببابەتچىلىك ئىشلىرىنى كۆزدىن كەچۈرگەن. مەملىكەتكە قايتقاندىن كېيىن، شاڭخەيدە تېببىي كىتابلار تەھرىراتىنى قۇرغان. ئۇ رەتلىگەن «خەن، ئۈچ پادىشاھلىق، جىن ۋە جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرلىرىدىكى شېئىرلار مەجمۇئەسى» گە 700 دىن ئارتۇق كىشىنىڭ ئەسىرى كىرگۈزۈلگەن. بۇ دەۋرلەر بويىچە 11 جىلد، جەمئىي 54 توم بولۇپ، 1916 ـ يىلى شاڭخەي تېببىي كىتابلار تەھرىراتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

(147) لىيۇ شىپېي (1884 — 1919) — يەنە بىر ئىسمى گۇاڭ خەن، جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ يىجىڭ ناھىيىسىدىن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئىتتىپاق (تۈڭمىڭخۇي) قا قاتناشقان ۋە «خەلق گېزىتى» دە چىڭ سۇلالىسىگە قارشى تۇرۇشنى تەرغىب قىلغان ماقالىلەر ئېلان قىلغان. لېكىن، ئۇزۇن ئۆتمەي چىڭ سۇلالىسىنىڭ جياڭسۇ ـ جياڭشى ئۆلكىسىنىڭ ۋالىيسى دۇەن فاڭغا سېتىلىپ كېتىپ، ئىنقىلابچىلارغا خائىنلىق قىلغان. مىنگودىن كېيىن ئۇ يەنە يۇەن شىكەيگە بېقىنىپ، ياڭ دۇ، سۇن يۈجۇن قاتارلىق ئادەملەر بىلەن بىخەتەرلىك ھەيئىتىنى قۇرۇپ، يۇەن شىكەينىڭ پادىشاھ بولۇۋېلىش سۇيىقەستىگە كۆچمىنىڭ بارچە يارىدەم بەرگەن. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، «جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا قەدىمكى زامان ئەدەبىياتى تارىخى» مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى بولغان ۋاقتىدىكى كونسپېكتى ئىدى.

(148) «ئۈچ پادىشاھلىق تەزكىرىسى. ۋېي تارىخى. ۋۇدى پادىشاھ بايانى» نىڭ شەرھىسىدە نەقىل كەلتۈرۈلگەن «ۋېي پادىشاھى ۋۇدى ھەققىدە ھېكايە» گە قارالسۇن. ساۋ ساۋ، يەنى پادىشاھ ۋۇدى ئۆزىنىڭ خەن سۇلالىسىنى ئاغدۇرۇۋېتىش خىيالىنىڭ يوقلۇقىنى بايان قىلىپ: «مۇبادا دۆلەتنى ئۆز ئىلكىمدە تۇتمىغان بولسام، قانچىلىك ئادەم ئۆزى بەگ ـ ئۆزى خان بولۇۋالاتتىكىنتاڭ؟!» دېگەن.

(149) بۇ يەردە شەرقىي خەن سۇلالىسىدە ياشىغان فەن دەن كۆزدە تۇتۇلىدۇ. فەن دەن (112 — 185) — ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسى جىشيەن ناھىيىسىنىڭ شەرقىي شىمالىدىن. خاتىرىلەرگە قارىغاندا، فەن دەن ئاچىسى ئاغرىپ قالغانلىقى ئۈچۈن يوقلاپ بارغانىكەن، ئاچىسى غىزا ئېتىپ مېھمان قىپتۇ، ئۇ ئاچىسىنىڭ ئېرىنى نامەرد ئادەم دەپ قارىغاچقا، كېتىدىغان چېغىدا 200 يارماق پۇل تاشلاپ قويۇپتۇ، ئاچىسى ئۇكىسىنىڭ كەينىدىن ئادەم ئەۋەتىپ، ھېلىقى پۇلنى قايتۇرۇپ بېرىپتۇ، فەن دەن تۆلىگەن ھېسابتا، پۇلنى يەرگە تاشلىۋېتىپ كېتىپ قاپتۇ.

(150) بۇ ساۋ ساۋنىڭ جەيەنئەن 15 ـ يىلى (مىلادىيە 210 ـ يىلى) ۋە 22 ـ يىلى (مىلادىيە 217 ـ يىلى) چۈشۈرگەن بۇيرۇقى. ئەسلىي مۇنداق: «ھازىر جاھاندا پايدىلىنىلماي خەلق ئىچىدە يېتىۋالغان ئالتە پەزىلەتلىك كىشىلەر بارمۇ؛ باتۇر، قەيسەر، ئۆز نەپسىنى ئويلىمايدىغان كىشىلەر، دۇشمەن دۇچ كەلسە، جان تىكىپ كۈرەش قىلىدىغان ئادەملەر بارمۇ؛ كىچىك ئەمەلدارلار ئىچىدە يۇقىرى قابىلىيەت ۋە ئالاھىدە پەزىلەتكە ئىگە كىشىلەر بارمۇ؛ نومۇسچانلىقتا داڭقى چىققان، كىشىلەرنىڭ مەسخىرىسىگە قالغان كىشىلەر ئىچىدە سەركەردە، پەرمانبەردار بولالىغۇدەك ئادەملەر بارمۇ؛ ئاتا ـ ئانىغا تەركىھۆرمەت بولغان، لېكىن دۆلەتنى ئىدارە قىلىش ۋە

ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئادەملەر بارمۇ؟ سىلەر ئۆزۈڭلار بىلىدىغان يۇقىرىقىدەك ئادەملەرنى قالدۇرۇپ قويماي ماڭا كۆرسىتىپ بېرىڭلار.»

(151) جېن كاڭچېڭ (127 — 200) — گاۋمى (ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ گاۋمى ناھىيىسى) دىن؛ شەرقىي خەنزۇ كىتاب ـ نامەشۇناسى. جېن كاڭچېڭ بىرسىگە ھاراق تۇتۇۋاتقاندا يىقىلىپ چۈشۈپ ئۆلۈپ قالغان دېگەن رىۋايەتلەر بار. جېن كاڭچېڭ ساۋ ساۋدىن 20 نەچچە يىل بۇرۇن ياشىغان.

(152) ساۋ ساۋنىڭ ۋەسىيەتنامىسى — «ئۇچ پادىشاھلىق قىسسىسى. ۋۇدى پادىشاھ تەزكىرىسى» ۋە باشقا قەدىمكى كىتابلاردا ئۇچرايدۇ.

(153) لۇجى (261 — 303) — يەنە بىر ئىسمى شى خېڭ، جىن سۇلالىسىدە ياشىغان شائىر.

(154) ساۋ پېي (187 — 226) — ساۋ ساۋنىڭ ئىككىنچى ئوغلى (ساۋ ساۋنىڭ چوڭ ئوغلى ھەربىي يۇرۇشتە ئۆلگەنلىكى ئۈچۈن ساۋ پېي ئەمەلىيەتتە چوڭ ئوغلى ھېسابلىنىدۇ) بولۇپ، جېيئەننىڭ 25 ـ يىلى (مىلادىيە 220 ـ يىلى) خەن سۇلالىسىنىڭ شىبەندى پادىشاھىنى ئاغدۇرۇپ ئۆزىنى پادىشاھ دەپ ئېلان قىلىپ، ۋېي سۇلالىسىنىڭ ۋېندى پادىشاھى بولغان. ئۇ ئەدەبىيات ـ ئىجادىيەتكە ھەۋەس قىلغاندىن باشقا، تەنقىدچىلىككىمۇ ماھىر ئىدى. ئۇ «ئەدەبىي ئەسەر توغرىسىدا» دېگەن ماقالىسىدە: «مۇلاھىزە چىرايلىق بولسۇن، مۇھاكىمە ئاساسلىق بولسۇن، شېئىر گۈزەل بولسۇن» دەپ يازغان.

(155) ساۋ جى (192 — 232) — يەنە بىر ئىسمى زىجىيەن. ساۋ ساۋنىڭ ئۈچىنچى ئوغلى، جېيئەن دەۋرىدە ياشىغان ئاساسلىق شائىرلارنىڭ بىرى.

(156) ساۋ رۇي (204 — 239) — يەنە بىر ئىسمى يۈەنجۇڭ، ئۇ ساۋ پېينىڭ ئوغلى بولۇپ، ۋېي سۇلالىسىنىڭ مىڭدى پادىشاھى بولغان.

(157) «تاللانما ئەسەرلەر» — جەنۇبىي سۇلالىنىڭ لياڭ دەۋرىدە شاھزادە شياۋتۇڭ رەتلىگەن. ئۇنىڭغا چىن، خەن دەۋرلىرىدىن چې، لياڭ دەۋرلىرىگىچە يېزىلغان شېئىرلار تاللاپ كىرگۈزۈلگەن، جەمئىي 30 جىلد، مەملىكىتىمىز بويىچە ئەڭ بۇرۇنقى شېئىرلار توپلىمى. تاڭ دەۋرىدىكى لى شەن بۇ كىتابنى شەرھلىگەن ۋە پۈتۈن كىتابنى قايتىدىن 60 جىلدقا بۆلگەن.

(158) «سەنئەت — سەنئەت ئۇچۇن» — بۇ 19 ـ ئەسىردە ياشىغان فرانسىيە يازغۇچىسى ت. گوتىيېر ئوتتۇرىغا قويغان بۇرژۇئا ئەدەبىيات ـ سەنئەت قارىشى. ئۇ سەنئەت ھەممە مەنپەئەتلەردىن خالىي مەۋجۇت بولۇپ

تۇرىدۇ، ئىجادىيەتنىڭ مەقسىتى بەدىئىي ئەسەرنىڭ ئۆزىدە بولىدۇ، سەنئەت رېئال جەمئىيەت بىلەن ئالاقىسىز بولىدۇ، دەپ ھېسابلايدۇ.

(159) «جېيئەن زامانىدىكى يەتتە ئوغلان» — شۇ زامانىدىكى ئەدىبلەر ئىدى. ئۇلار: كۇڭ رۇڭ (153 — 280) لۇ بەگلىكى (ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ چۈيفۇ ناھىيىسى) دىن، خەن سۇلالىسىنىڭ شىيەندى پادىشاھى دەۋرىدە بېيخەي ۋالىيسى، باش مىرزا بولغان؛ چېن لىن (؟ — 217) گۇاڭلىڭ (ھازىرقى جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ جياڭدۇ ناھىيىسى) دىن، باش مۇپەتتىش (ساۋ ساۋ) گە ھەربىي مەسلىھەتچى، ساقىي بولغان؛ ۋاڭ سەن (177 — 217) شېنياڭ ۋىلايىتىنىڭ گاۋپىڭ ناھىيىسى (ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ زۇشيەن ناھىيىسى) دىن، باش ۋەزىر (ساۋ ساۋ) گە ھەربىي مەسلىھەتچى، ساقىي بولغان؛ شۇي گەن (171 — 217) بېيخەي (ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ ۋېفاڭ ناھىيىسى) دىن، باش مۇپەتتىشكە ھەربىي مەسلىھەتچى، ساقىي، باش سەركەردە (ساۋ پېي) گە مىرزا بولغان؛ رۇن يۈي (؟ — 212) چېنلىيۇ ۋىلايىتىنىڭ ۋېيشى ناھىيىسى (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ ۋېيشى ناھىيىسى) دىن، باش مۇپەتتىشكە ھەربىي مەسلىھەتچى، ساقىي بولغان؛ يىڭ پاڭ (؟ — 217) رۇنەن (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ رۇنەن ناھىيىسى) دىن، باش ۋەزىرگە ياردەمچى، باش سەركەردىگە مىرزا بولغان؛ لىيۈجەن (؟ — 217) دۇڭپىڭ (ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ دۇڭپىڭ ناھىيىسى) دىن، باش ۋەزىرگە ياردەمچى بولغان.

(160) ساۋ پېي «نۇمۇدە. ئەدەبىي ئەسەر توغرىسىدا» دېگەن ئەسىردە كۇڭ رۇڭنىڭ ماقالىسىگە باھا بېرىپ: «كۇڭ رۇڭ ئۇسلۇب جەھەتتە ئاجايىپ ئۈستۈن بولۇپ، باشقىلاردىن ئېشىپ چۈشەتتى، لېكىن مۇھاكىمىلىرى يىڭ باسمايتتى» دېگەن. «جېيئەن زامانىدىكى يەتتە ئوغلان» ئىچىدىكى چېن لىنلار ساۋ ساۋنىڭ قول ئاستىدىكى ئەمەلدارلار بولۇپ، كۇڭ رۇڭلار ئۇنداق ئەمەس ئىدى. ئۇ قالغان ئالتە كىشىدىن 10 نەچچە ياش چوڭ بولۇپ، ھەممىدىن بۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەن، ياش قۇرامىمۇ تەڭ ئەمەس ئىدى. ئۇ ساۋ ساۋ، ساۋ پېيلارغا تەشەككۇر ئېيتىدىغان ۋە ئۇلارنى مەدھىيىلەيدىغان ئەسەرلەر يازمىغان، بەلكى ساۋ ساۋنى دائىم مەسخىرە قىلغان.

(161) «نېمە قىلۇر غەمدىن جىۋدا، دۇكاڭ بولۇر ئاتا داۋا» — دۇكاڭ — رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، جۇ سۇلالىسى زامانىسىدا ئۆتكەن ئادەم. ئۇ ھاراق چىقىرىشقا ئۇستا ئىكەن، بۇ يەردە دۇكاڭ دېگەن سۆز ھاراق مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن.

(162) مى خېڭ (173 — 198) — يەنە بىر ئىسمى جىڭ پىڭ، پىڭيۈەن ئۆلكىسى بەنياڭ (ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسى لىنيى ناھىيىسى) دىن. ئۇ ئەدەبىي تالانتقا ئىگە بولۇپ، كۇڭ رۇڭنىڭ ياخشى دوستى ئىدى.

ئۇ ساۋ ساۋنى بىرقانچە قېتىم ھاقارەتلىگەن. ساۋ ساۋ ئۇنى ئۆلتۈرۈش كويىدا بولغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ شۆھرىتى بولغاچقا تەپ تارتىپ، لېۋۈ بياۋ ئۇنى ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى جياڭشانىڭ ۋالىيسى خۇاڭ زۇنىڭ يېنىغا ئاپىرىپ قويغان، ئاخىر خۇاڭ زۇ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئۇ 26 يېشىدا ئۆلتۈرۈلگەن.

(163) خې يەن (؟ — 249) — يەنە بىر ئىسمى پېڭشۇ. نەنياڭۇەن (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ نەنياڭ ناھىيىسى) دىن، ساۋ ساۋنىڭ كۈيئوغلى، كېيىن سىما يى ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

(164) «لاۋزى» — رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، چۈنچيۇ دەۋرىدە لاۋزەن يازغان «ئەردەمنامە». مەملىكىتىمىز بويىچە تەرىقەتچىلەرنىڭ كلاسسىك دەستۇرى. «پالنامە» — يىن ـ جۇ سۇلالىسى زامانىسىدا مەيدانغا كەلگەن، پالچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان كىتاب.

(165) خې يەننىڭ ئۇپا سۇرتۇپ يۈرىدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق رىۋايەتلەر بار: «خې يەن ناھايىتى خۇشخۇي ئادەم ئىدى. ھەرقاچان ئۇپىسىنى يېنىدىن ئايرىمايتتى. يول يۈرگەندە ئۆز سايىسىدىن كۆزىنى ئۇزمەيتتى.» لېكىن، جىن سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان فېي چىنىڭ «ئىبارىلەر بوستانى» دېگەن ئەسىرىدە بولسا باشقىچە يېزىلغان: «خې يەن قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، چىرايى ئاق ئادەم ئىدى. ۋېي بەگلىكىنىڭ پادىشاھى ۋېيدى ئۇنى ئۇپا سۈرتۈۋالغان ئوخشايدۇ دەپ گۇمان قىلغان. كېيىن تومۇز ۋاقتىدا ئۇنى چاقىرتىپ، ئۇنىڭغا قىزىق شورپا بىلەن پوشكال بەرگەن. ئۇ غىزا يەپ بولۇپ قاتتىق تەرلەپ، يەكتەكنىڭ پېشى بىلەن يۈزىنى سۈرتكەندە چىرايى سۈتتەك ئاپئاق بولۇپ كۆرۈنگەن. پادىشاھ ئاندىن ئۇنىڭ چىرايىنىڭ ئاق، سۈزۈكلۈكىگە ئىشەنگەن.»

(166) چاۋ يۈەنفاڭ — سۇي سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى ياڭدىنىڭ دايى يىللىرىدا باش تېۋىپ — ھەكىم بولغان. ئۇنىڭ «كېسەللىكلەرنىڭ مەنبەلىرى ۋە ئالامەتلىرى توغرىسىدا» دېگەن 50 جىلدلىق كىتابى تېبابەتچىلىك ھەققىدىكى مەشھۇر ئەسەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(167) گې خۇڭ (تەخمىنەن 283 — 363) — يەنە بىر ئىسمى جىچۈەن. جۇيرۇڭ (ھازىرقى جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ جۇيرۇڭ ناھىيىسى) دىن. كىچىك چېغىدىلا ھېكمەتلىك دورىلارنى ياساشنى ئۆگەنگەن. ئۇ ئىككى پارچىلىق «شىپا بەخش» ناملىق سەككىز جىلدلىق ئەسەر يازغان. ئىچكى كېسەللىكلەر پارچىسىدا «ھېكمەتلىك دورا قەغەزلىرى» سۆزلىنىدۇ؛ تاشقى كېسەللىكلەر پارچىسىدا ۋەزنىيەت، جاھاندارچىلىق بايان قىلىنىدۇ.

(168) پەرھىزگە خىلاپلىق قىلىنسا ئۇن سېلىپ يىغلاپ كېتىش توغرىسىدا مۇنداق رىۋايەتلەر بار: «جەنۇب ۋالىيسى فېڭ شۇەن شاھزادىنىڭ

ئېتىنى يۇيىدىغان خىزمەتچى قىلىپ تەينىلەنگەنىكەن. بىر كۈنى ئۇنىڭ كېمىسى قومۇشلۇققا پېتىپ قاپتۇ، كېيىن شاھزادە ۋاڭ چېن تالقان دورا يېگەندىن كېيىن سەل كەيپ بولۇپ قېلىپ، فېڭ شۇەننى يوقلاپ بېرىپتۇ، فېڭ شۇەن ھاراق بىلەن مېھمان قىپتۇ، ۋاڭ چېن ھاراقنى سوغۇق ئىچەلمەي، چاپارمەنلىرىگە ھاراقنى ئىللىتىپ ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ، فېڭ شۇەن «ئىللىتىش» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ بۇقۇلداپ يىغلاپ كېتىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ۋاڭ چېن قايتىپ كەتمەكچى بولغانىكەن، فېڭ شۇەن ياغلىقى بىلەن كۆز يېشىنى سۈرتۈپتۇ ـ دە، بۇنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ، ۋاڭ چېنغا: «مېنىڭ ئائىلىۋى پەرھىزىمنى بۇزۇپ قويدىڭىز، بۇ جانابىڭىزنىڭ ئىشىغا قانداق دەخلى قىلغان بولغىيتتى؟» دەپتۇ. ۋاڭ چېن: «فېڭ شۇەن، سىز قەستەن تەكەببۇرلۇق قىلدىڭىز» دەپتۇ.» فېڭ شۇەننىڭ دادىسىنىڭ ئىسمى ۋېن (ئىلمان) بولغاچقا، ئۇ: «ھاراقنى ئىللىتىپ كېلىڭ» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ، ئائىلىۋى پەرھىزىمگە خىلاپلىق قىلدىڭ، دەپ يىغلاپ كەتكەنىكەن.

(169) ۋاڭ بى (226 — 249) — شەنياڭ (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ جاۋزۇ ناھىيىسى) دىن، ۋاڭ سەننىڭ نەۋرىسى. شىيا خۇشۇەن (209 — 254) — فېي بەگلىكىنىڭ جياۋ (ھازىرقى ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ خاۋشىيەن ناھىيىسى) دېگەن يېرىدىن. ئۇنى سىما شى ئۆلتۈرۈۋەتكەن دېگەن خاتىرىلەرمۇ بار.

(170) جېڭشى — ۋېي پادىشاھى ساۋ فاڭنىڭ يىلنامىسى، 240 — 249 ـ يىللار.

(171) «يېڭى يېزىلغان كونا رىۋايەتلەر» — جەنۇبىي سۇلالىلەردىن سۇڭ دەۋرىدىكى لېۋۈ يېچىڭنىڭ ئەسىرى، شەرقىي خەندىن شەرقىي جىن دەۋرىگىچە ئۆتكەن ئەدىبلەرنىڭ، مۇتىۋەرلەرنىڭ گەپ ـ سۆزلىرى ۋە لەتىپىلىرى بايان قىلىنغان.

(172) سىما يى (197 — 251 ـ يىللار) — ۋېنشيەن (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ ۋېنشيەن) ناھىيىسىدىن. دەسلەپتە ساۋ ساۋغا باش ھېسابچى بولغان، ۋېي سۇلالىسىنىڭ مىڭدى زامانىسىدا لەشكەر بېشى بولغان. چې پادىشاھى ساۋ فاڭ تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئۇ ھاكىمىيەت تۇتقان. ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن ئوغلى سىما ۋاڭ لەشكەر بېشى بولغان ۋە كېيىن تەختكە چىققان. شىيا خۇشۇەننى سىما شى ئۆلتۈرگەن. ئاپتور سىما يى ئۆلتۈرگەن دەپ خاتا ئەسلەپ قالغان بولسا كېرەك.

(173) خۇاڭ پۇمى (215 — 282) — ئەندىك ۋىلايىتىنىڭ چاۋنا ناھىيىسى (ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ پىڭلياڭ ناھىيىسى) دىن، ئۇ «مۆتىۋەرلەرنىڭ تەرجىمھالى» قاتارلىق كىتابلارنى يازغان.

(174) «بامبۇكزارلىقتىكى يەتتە دانىشمەن» — «ئوچ پادىشاھلىق

قىسسىسى» دە مۇنداق دېيىلگەن: «جى كاك خېنېيدىكى شەنياك ناھىيىسىدە ئولتۇراتتى... چېنليۇلۇق رۇەن جى، خېنېيلىق شەن تاۋ، خېنەنلىك شياك شيۇ، چىشۇنلۇك زىشيەن، لياكشېلىق ۋاك رۇك، فېي ۋىلايىتىلىق لىيۇلىد-لار بىلەن ياخشى ئاغىنە ئىدى، ئۇلار بامبۇكزارلىقتا تاماشا قىلاتتى، شۇڭا «يەتتە دانىشمەن» دەپ ئاتىلاتتى.»

(175) جى كاك (223 — 262) — چاۋ بەگلىكىنىڭ جى دېگەن يېرى (ھازىرقى ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ شۇيشيەن ناھىيىسى) دىن، شائىر. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن «جى كاك شېئىرلىرى توپلىمى» دىن 10 جىلد نەشر قىلىنغان. بۇنىڭغا لۇشۇن مۇھەررىرلىك قىلغان.

(176) رۇەن جى (210 — 263) — چېنليۇ ۋىلايىتىنىڭ ۋېيشى (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ ۋېيشى ۋىلايىتىدىن). رۇەن يۇينىڭ ئوغلى، شائىر، جى كاك بىلەن زاماداش، ۋېي بەگلىكىدە سەركەردە مۇشاۋىرى، پىيادە ئەسكەرلەر ياساۋۇل بېگى قاتارلىق مەنسەپلەردە بولغان، خۇشخوي، ھاراق خۇمار، سازغا ھەۋەسكار ئىدى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن «رۇەن جى شېئىرلىرى توپلىمى» 10 جىلد نەشر قىلىنغان.

(177) لىيۇ لىن — فېي ۋىلايىتى (ھازىرقى ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ شۇيشيەن ناھىيىسى) دىن. ۋېي دەۋرىدە لەشكەر بېشى بولغان.

(178) رۇەن جىنىڭ كۆزىنىڭ قارىسى ۋە ئېقى بىلەن مۇئامىلە قىلىشى توغرىسىدا «جىن يىلنامىسى. رۇەن جى تەزكىرىسى» گە قارالسۇن: «رۇەن جى كۆزىنىڭ قارىسى ۋە ئېقى بىلەن قارايدىكەن. قائىدە - يوسۇنلارنى بىلمەيدىغانلارغا كۆزىنىڭ ئېقىنى چىقىرىدىكەن.» ئۇنىڭ ئانىسى ئۆلۈپ كەتكەندە، «جى شى تەزىيە بىلدۇرۇپ كەپتۇ، رۇەن جى كۆزىنىڭ ئېقىنى چىقىرىپتۇ. جى شى خاپا بولۇپ قايتىپ كېتىپتۇ، جى شىنىڭ ئىنىسى جى كاك مۇسىبەتنى ئاڭلاپ، ھاراق - شاراب ۋە نەغمە - ناۋا سورۇنى تۇزۇپتۇ، رۇەن جى بۇنىڭدىن خۇرسەن بولۇپ، كۆزىنىڭ قارىسى بىلەن قاراپتۇ».

(179) «ئادەملەر توغرىسىدا تەقرىز بىلدۇرمەسلىك» — «جىن يىلنامىسى. رۇەن جى تەزكىرىسى» گە قارالسۇن: «رۇەن جى ئەدەپ - قائىدە ئەقىدىلىرىدىن تەپ تارتسىمۇ، لېكىن گەپ - سۆزلىرىدە بىرەر كىشىنىڭ ياخشى ياكى يامانلىقىدىن سۆز ئاچمايتتى، تەقرىز بىلدۇرمەيتتى.»

(180) «يېڭى يېزىلغان كونا رىۋايەتلەر. تەنتەكلىك» تە مۇنداق يېزىلغان: «لىيۇ لىن دائىم ھاراقنا بېرىلىپ، ھېچكىمدىن تەپ تارتمايتتى، بەزىدە ئۆيىدە يالىڭاچ ئولتۇراتتى، ئۇنىڭ ئۆيىگە كەلگەن مېھمانلار ئۇنى كۆرۈپ مەسخىرە قىلسا، ئۇ «ئاسمان - زېمىن مېنىڭ ئۆيۈم، ئۆي مېنىڭ ئىشتىنىم، سىلەر نېمىشقا مېنىڭ ئىشتىنىمنىڭ ئىچىگە كىرىۋالىسىلەر؟» دەپ-تۇ.»

(181) يەن يەنجى (384 — 456) — يەنە بىر ئىسمى يەننىيەن، لياڭشي ۋىلايىتى لىڭيى ناھىيىسى (ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ لىڭيى ناھىيىسى) دىن؛ جەنۇب سۇلالىسىنىڭ سۇڭ دەۋرىدە ياشىغان شائىر. «تالانما ئەسەرلەر» نىڭ 23 - جىلدىدا رۇەن جىنىڭ «سېغىنىش» دېگەن شېئىرىنىڭ ئايىغىغا يەن يەنجىنىڭ مۇنۇ ئىزاھى نەقىل كەلتۇرۇلگەن: «مەرھۇم (رۇەن جى) پاراكەندىچىلىك ئىچىدە قالغان ئوردىدا مەنسەپ تۇتقانلىقتىن، ھەمىشە بوھتان ۋە بالا - قازاغا ئۇچراپ قېلىشتىن ئەندىشە قىلاتتى. شۇڭا يازغان شېئىرلىرىدىن دەرد - ھەسرەت چىقىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئەسلىي مۇددىئاسى شۇ زامانغا ھەجۋي قىلىش بولسىمۇ، لېكىن ماقالىلىرىنى ناھايىتى يېپىق يازغانىدى. كېيىنكى زامان ئادەملىرى ئۇنىڭ ئەسلىي مۇددىئاسىنى چالا - پۇچۇق چۈشىنىشتى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى يوشۇرۇن مەنىلەرنى نەزەردىن قالدۇرۇپ قويۇاتتى.»

(182) گۇەنشۇ، سەيشۇ — جۇ پادىشاھى ۋۇۋاڭنىڭ ئىككى ئىنىسى. «تارىخنامە. گۇەن ۋە سەي شەجەرىسى) دە يېزىلىشىچە: «جۇ پادىشاھى ۋۇۋاڭ ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى چىڭ ۋاڭ گۇدەك بولغاچقا، جۇ پادىشاھى ۋۇۋاڭنىڭ يەنە بىر ئىنىسى جۇ گۇڭدەن چىڭۋاڭغا ھەمدەم بولغان... گۇەنشۇ بىلەن سەيشۇ جۇ گۇڭدەننى چىڭ ۋاڭغا زىيان ئۇرىدۇ دەپ ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىپ ئىسيان كۆتۇرگەن.»

(183) «شەن جۇيىۋەن بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈش مەكتۇپى» دىكى شەن جۇيىۋەن «بامبۇكزارلىقتىكى يەتتە دانىشمەن» نىڭ بىرى بولغان شەن تاۋ (205 — 283) — يەنە بىر ئىسمى شەن جۇيىۋەن، خېنەي ۋىلايىتىنىڭ خۇي ناھىيىسى (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ ۋۇجى ناھىيىسى) دىن. ئۇ باش مىرزا دىۋانىدا دىۋانبېگى بولغان. كېيىن ئۇ جى كاڭنى بۇ ۋەزىپىگە تەۋسىيە قىلغاندا، جى كاڭ خەت يېزىپ رەت قىلغان ۋە ئۇنىڭدىن ئالاقىسىنى ئۈزىدىغانلىقىنى بىلدۇرگەن ھەمدە ئەدەپ - قائىدىنىڭ چەكلىمىسىدىن بىزار بولغانلىقىنى ئىزھار قىلغان.

(184) «جىن يىلنامىسى. جى كاڭ تەزكىرىسى» گە ئاساسلانغاندا، جى كاڭنى سىما جاۋ ئۆلتۇرگەن، بۇ يەردە جى كاڭنى سىما يى ئۆلتۇردى دېگەن سۆزنى لۇشۇن خاتا ئەسلەپ قالغان بولسا كېرەك.

(185) فېي ۋېي (267 — 300) — يەنە بىر ئىسمى يىمىن، خېدۇڭ ۋىلايىتىنىڭ ۋېنشى ناھىيىسى (ھازىرقى سەنشى ئۆلكىسىنىڭ ۋېنشى ناھىيىسى) دىن. جىن پادىشاھلىقى زامانىدا شاھزادىلەرنىڭ ساقىيىسى، ئوك قول لەشكەر بېشى، باش مىرزا بولغان، كېيىن سىما لۇن (جاۋ ۋاڭ) تەرىپىدىن ئۆلتۇرۇلگەن.

(186) سۇن شېك — يەنە بىر ئىسمى ئەنگو. تەييۇەن ۋىلايىتى جۇڭدۇ

ناھىيىسى (ھازىرقى سەنشى ئۆلكىسىنىڭ پىڭياۋ ناھىيىسى) دىن، لەشكەر بېشى، چاڭشانىڭ باقاۋۇلى بولغان. ئۇ بەزى قۇرۇق نەزەرىيىچىلەرنىڭ لاۋرەننى پىر - ئۇستاز قىلىۋالغانلىقىنى تەنقىد قىلىپ، لاۋرەننىڭ تەلىماتىلىرىنى بىر - بىرىگە زىت، ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ئەمەس، دەپ قاراپ، لاۋرەننى دانىشمەن ئەمەس، دەپ ھۆكۈم چىقارغان.

(187) خې سېڭ (197 — 278) — يەنە بىر ئىسمى يىنكاۋ، چېن بەگلىكى ياڭشيا (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ تەيكاڭ ناھىيىسى) دىن.

(188) «ئەدەپ - ئىنسابنى بىلگەن بولسىمۇ، كىشىلەر قەلبىنى چۈشىنىشى ناچار» — بۇ سۆزنى يىلنامە دەۋرىدىكى جۇ پادىشاھلىقىدا ياشىغان بوۋېن، يەنى شۆزى دېگەن ئادەم ئېيتقان، لۇشۇن بۇنى جى زا ئېيتقان دەپ خاتا ئەسلەپ قالغان.

(189) جۇڭ خۇي (225 — 264) — يەنە بىر ئىسمى شىجى، يىنچۈەن ژىلايىتتىنىڭ چاڭشى ناھىيىسى (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ جاڭگې ناھىيىسى) دىن، سىما جاۋنىڭ مۇھىم مەسلىھەتچىسى بولغان. مىلادىيە 262 - يىلى غەربىي تىنچىتىش سەركەردىسى بولغان. كېيىنكى يىلى سىچۈەنگە لەشكەر باشلاپ كىرگەن. ئۇ يەرنى تىنچلاندۇرغاندىن كېيىن، ئىسيان كۆتۈرۈشكە ئۇرۇنغانلىقى ئۈچۈن ئۆلتۈرۈلگەن. ئۇنىڭ جى كاڭنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسىگە ئۇچرىغانلىقى توغرىسىدا «جىن يىلنامىسى. جى كاڭ تەزكىرىسى» دە مۇنداق دېيىلدۇ: «جى كاڭ دەسلەپتە كەمبەغەل ئىدى. ئۇ دائىم شياڭشۇ بىلەن بىرلىكتە چوڭ دەرەخ تۈۋىدە تۇمۇرچىلىك قىلىپ تىرىكچىلىك قىلاتتى. يىنچۈەنلىك جۇڭ خۇي ئېسىلزادە ئىدى، قابىلىيەتلىك، سۆزمەن ئادەم ئىدى. ئۇ كۆڭۈل ئېچىش ئۈچۈن ئۇنىڭ يېنىغا بارغان. جى كاڭ ئۇنىڭغا ئىلتىپات قىلماي، تۇمۇرچىلىكنى قىلىۋەرگەن. جۇڭ خۇي ئۆزۈن تۇرغاندىن كېيىن قايتىپ كەتمەكچى بولۇپ تۇرغاندا، جى كاڭ ئۇنىڭدىن «نېمىنى ئاڭلاپ كېلىپ، نېمىنى كۆرۈپ كەتمەكچى بولۇۋاتىسەن؟» دەپ سورىغان، جۇڭ خۇي: «نېمىنى ئاڭلاپ كەلگەن بولسام شۇنى كۆرۈپ قايتماقچىمەن» دەپ جاۋاب بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن جۇڭ خۇي ئەلەمدە قالغان.

(190) لىۋ شيې (؟ — تەخمىنەن 520) يەنە بىر ئىسمى يەنخي. نەندۇڭ ژىلايىتتىنىڭ دۇڭگۈەن ناھىيىسى (ھازىرقى جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ جىنجياڭ ناھىيىسى) دىن. جەنۇبىي سۇلالىنىڭ لياڭ دەۋرىدە ياشىغان ئەدەبىيات نەزەرىيىچىسى.

(191) تاۋ چيەن (؟ 372 — 427) — يەنە بىر ئىسمى تاۋ يۈەنمىڭ، ئەسلىي ئىسمى يۈەن لياڭ. شۇنياڭ ژىلايىتتىنىڭ سەيسىاڭ ناھىيىسى (ھازىرقى جياڭشى ئۆلكىسىنىڭ جيۇجياڭ ناھىيىسى) دىن. جىن سۇلالىسى دەۋرىدە

ياشىغان مەشھۇر شائىر، پىكىرى ناھىيىسىگە ئامبال بولغان. شۇ ژاقتىتىكى سىياسىي جەھەتتىكى زۇلمەتكە، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ ساختىپەزلىكىگە نارازى بولۇپ، مەنسىپىدىن ئىستېپا سوراپ ئۆزىنى چەتكە ئالغان. «تاۋ يۈەنمىڭ توپلىمى» دېگەن ئەسىرى بار. «4 - ماي» ھەرىكىتىدىن كېيىن بىرمۇنچە كىشىلەر ئۇنى «باغۇ بوستان شائىرى» دەپ، پۈتۈن ژۇجۇدى «دىلئارام» لىق بىلەن تولغان دېيىشكەن.

(192) مۇزى (تەخمىنەن مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 468 — 376 - يىللار) — يىلنامە دەۋرىدىكى پەيلاسوپ. ئۇ: «ئالەم ئەلنىڭ بىر - بىرىگە مېھرىبان بولۇشى بىلەن تۇزۇلىدۇ، ئۆزئارا ياماناتلىشىش بىلەن مالىمان بولىدۇ» دەپ ھېسابلاپ، مېھرىبان بولۇشنى تەشەببۇس قىلغان. ھازىر مۇزىنىڭ 1 -، 2 -، 3 - قىسمىغا بۆلۈنگەن «مېھرىبانلىق توغرىسىدا» دېگەن كىتابى بار.

ياڭ زى — ياڭ جۇ: يىلنامە دەۋرىدىكى مۇتەپەككۇر، ئۇنىڭ تەلىماتىنىڭ مەركىزى «ئۆز ئۇچۇن» بولۇشتىن ئىبارەت. دەۋرىمىزگە ئۇنىڭ ھېچقانداق ئەسىرى قالغان ئەمەس.

(193) گاۋ چيەننىڭ شېئىرلىرىدا «ئۆلۈم» كۆپ تىلغا ئېلىنغان. مەسىلەن، «توخۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 9 - كۈنى» دېگەن شېئىرىدا: «تەلەپكارىدۇر مەخلۇقات يار - ھەمدەمگە، مۇشكۈل چەكمەك جايىزدۇر تىرىك ئادەمگە؛ كىم بولمىغان قەدىمدىن ھېچ يەرىشان، پەيمان قىلۇر ئاقىۋەتتىن ھەربىر ئىنسان» دېيىلگەن. «زىيەنلەرگە يوللانغان مەكتۇپ»تا: «ئاتا قىلمىش جان ساڭا ئاسمان - زېمىن، تىرىكلىك تاپماس ئۆلۈمدىن ھەرگىز ئەمىن؛ ئەۋلىيالار - ئەنبىيالار تا ئەزەلدىن، قېنى قايسى خالىي بولغان شۇ ئەجەلدىن» دېيىلگەن.

(194) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 - يىل 12 - ئاينىڭ 17 - كۈنى «تىل رىشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 4 - جىلد 1 - سانىدا ئېلان قىلىنغان.

(195) سوپى — ئەسلىي قەدىمكى يۇنانچىكى سىنىكىزىم (Sinikzim) چى پەيلاسوپلار بولۇپ، ئۇلار ئارزۇ - ھەۋەستىن خالىي ياشايتتى، يەككە - يېگانە ياشاشنى مۇتلەق ئەركىنلىك دەپ ھېسابلايتتى. دۇنيادىكى ھەممىگە تەنە، مەسخىرە نەزىرى بىلەن قارايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاپتور: «سوپى = sinik؛ ئۇنىڭ «نەشتىرى»، «تەنە»، دىن ئىبارەت» دەپ يازغان.

(196) ج. س. مىلل (J. S. Mill، 1806 — 1873) — ئەنگلىيە پەيلاسوپى، ئىقتىسادشۇناسى.

(197) بۇ يەردىكى «نۇتۇق توپلىمى» ئەينى ژاقىتتا نەشر قىلىنىپ،

سېتىلىپ تۇرىدىغان جياڭ جيېشى، ژاڭ جىڭۋې، ژۇ جىخۇي، دەي جىتاۋ-لارنىڭ نۇتۇق توپلاملىرىغا قارىتىلغان. ئاپتور مۇشۇ ماقالىسىنى يېزىپ ئەتىسى (9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى) تەي جىننىڭغا يازغان خېتىدە: «ھازىر دەي جىتاۋنىڭ نۇتۇق توپلاملىرى ھە دەپ سېتىلماقتا (جياڭ جيېشىنىڭمۇ بىر مەھەل بازىرى چىقتى)» دېگەن. ئۇلارنىڭ شۇ چاغدا سۆزلىگەن نۇتۇقلىرىنىڭ مەزمۇنى «12 ـ ئاپرىل» ئەكسىلئىنقىلابىي سىياسىي ئۆزگىرىشىدىن بۇرۇنقى نۇتۇقلىرىنىڭ مەزمۇنىدىن كۆپ پەرقلىنىدۇ. ئۇلار سىياسىي ئۆزگىرىشتىن ئىلگىرى سۇن جۇڭشەننىڭ روسىيە بىلەن بىرلىشىش، كومموـنىستىك پارتىيە بىلەن بىرلىشىش، دېھقان، ئىشچىلارغا يار ـ يۆلەك بولۇش دېگەن ئۇچ بۇيۇك سىياسەتىنى ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى ئاغزىدا بولسىمۇ سۆزلەپ قويۇشقا مەجبۇر بولدى. سىياسىي ئۆزگىرىشتىن كېيىن ئەپت ـ بەشىرىسىنى ئاشكارىلاپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومموـنىستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇشنى، ئىشچى ـ دېھقانلارنى باستۇرۇشنى كۈچىنىڭ بارىچە تەرـغىب قىلىدىغان بولدى.

(198) «دۆلەتمەن ـ ئاقسىل ئادەمنىڭ ھەممە قىلمىشلىرى گويا تۇنۇـگۈنكى ئۆلۈم» — بۇ سۆزدىمۇ جياڭ جيېشى، ژاڭ جىڭۋې قاتارلىق ئەكسىلئىنقىلابچىلار كۆزدە تۇتۇلغان، «گويا تۇنۇگۈنكى ئۆلۈم» دېگەن سۆز زىڭ گوفەننىڭ سۆزىدىن نەقىل كەلتۈرۈلگەن، ئۇ «ئۆتكەنكى قىلمىشلار گويا تۇنۇگۈنكى ئۆلۈم، كېيىنكى قىلمىشلار گويا بۈگۈنكى ھايات» دېگەنـدى. 1927 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى گۇاڭجۇدا چىقىدىغان «مىنگو گېزىتى» جياڭ جيېشى، ژاڭ جىڭۋېينىڭ بىرلىشىپ كومپارتىيىگە قارشى تۇرۇۋاتقانلىقى ئۈستىدە ئېلان قىلغان باش ماقالىسىدىمۇ زىڭ گوفەننىڭ بۇ سۆزىنى نەقىل كەلتۈرگەن. ئۇنىڭدا مۇنداق دېيىلگەن: «ئۆتكەنكى قىلمىشـلار گويا تۇنۇگۈنكى ئۆلۈم، بۈنىڭدىن كېيىنكى قىلمىشلار گويا بۈگۈنكى ھايات، بۈنىڭدىن كېيىن زور ۋە مۇشكۇل ۋەزىپىلەرنى ئۈستىمىزگە ئېلىشـمىز كېرەك، بۇنىڭ ئۈچۈن ھەقىقىي، مۇرەسسەلەشمەيدىغان، پۈرسەتپەرەسـلىك قىلمايدىغان يولداشلار ئۆتكەنگە سالاۋات قىلىپ ھەقىقىي بىرلىششىمىز كېرەك.»

(199) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى «تىل رېشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 155 ـ سانىغا بېسىلغان.

(200) ژاڭ دۇچىڭ (1898 — 1940) — شەنشى ئۆلكىسىنىڭ شىئەن شەھىرىدىن. ئىجادىيەت تەھرىراتىنىڭ ئەزاسى ئىدى، كېيىن تروـتسكىيچى بولۇپ كەتكەن. ئۇنىڭ بۇ مەكتۇپى 1927 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى «ئىجادىيەت» ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 1 ـ جىلد 7 ـ سانىغا بېسىلغان، شۇ يىلى 5 ـ ئايدا فاڭ ژۇ، خې ژېيلارغا يېزىلغان خەت ئىدى.

خەتتە ئۆزىنىڭ گۇاڭجۇدىن شاڭخەيگە كېتىۋاتىپ، شياڭگاڭغا چۈشكەندە بىر ئىنگلىزنىڭ ئىككى جۈڭگولۇقنى باشلاپ پاراخوتتا ساندۇق ـ چامادانلارنى ئاختۇرۇۋاتقانلىقىنى، بىرسىنىڭ ئۆزىدىن بەش دوللار پارا ئالغانلىقىنى بايان قىلغان. «ئىجادىيەت» ئايلىق ژۇرنىلى يۈي دافۇ، چىڭ فاڭۋۇلارنىڭ مۇـھەررىرلىكىدە ئىجادىيەت تەھرىراتى تەرىپىدىن چىقىرىلغان ئەدەبىي ژۇرنال بولۇپ، 1926 ـ يىلى 3 ـ ئايدا شاڭخەيدە چىقىشقا باشلىغان، جەمئىي 18 سان چىقىپ، 1929 ـ يىلى 1 ـ ئايدا توختىغان.

(201) فۇيۈەن (1894 — 1966) — سۇن فۇيۈەن، جېجياڭ ئۆلكـسىنىڭ شاۋشىن ناھىيىسىدىن. لۇشۈننىڭ شاۋشىن سەنخۇي باشلانغۇچ دا-رىلمۇئەللىمىنده ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان ۋاقىتىدىكى ئوقۇغۇچىسى، «تىل رېشـتىسى» تەھرىراتىنىڭ ئەزاسى. «سەھەر گېزىتى» قاتارلىق گېزىتلەرنىڭ ئەدەبىيات بەتلىرىدە مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن، لۇشۈن بىلەن بىللە شيا-مېن ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە جۇڭشەن ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان.

(202) جياڭ جىنسەن (1899 — 1936) — جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ لىنخەي ناھىيىسىدىن. شۇ چاغدا جۇڭشەن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ كۇتۇپخانىسىدا ئىشلىگەن، تىل ـ تارىخ تەتقىقات ئورنىدا ئاتىشىنت بولۇپ ئىشلىگەن.

(203) «چوڭ قورۇقلۇق گېزىتى» — شۇ چاغدا شاڭخەيدە ئىنگلىز تىلىدا چىقىدىغان گېزىت.

(204) بۇ يەردە گۇ جېگاڭ قاتارلىقلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(205) مياۋ، ياۋ خەلقى — مەملىكىتىمىزدىكى ئىككى ئاز سانلىق مىللەت. ئۇلار قەدىمكى زامانىدا چاڭجياڭ ۋادىلىرىدىن كېڭىيىپ خۇاڭخې ۋادىلىرىغىچە بېرىپ، جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا ئولتۇراقلاشقانىدى. كې-يىن ئۇزاق مۇددەتلىك مىللىي كۇرەشلەر ئارقىسىدا غەربىي جەنۇب ۋە ئوتتۇرا جەنۇبتىكى تاغلىق رايونلارغا كۆچۈپ كېتىشكە مەجبۇر قىلىنغان.

(206) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى شاڭخەيدە چىقىدىغان «ئاۋام» ناملىق ئون كۈنلۈك گېزىتنىڭ 5 ـ سانىغا بېسىلغان.

(207) داننۇنزىئو (1863 — 1938) — ئىتالىيىلىك يازغۇچى، بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە جاھانگىرلىك ئۇرۇشىنى ھىمايە قىلغان، كېيىن مۇسسولىنىنىڭ ھەبەشىستانغا تاجاۋۇز قىلىشىنى ئەسەبىيلەرچە ھىما-يە قىلىپ، فاشىستلار پارتىيىسىنىڭ مەدھىيىلىشىگە ئىگە بولغان. گۆزەل-لىك ئەلاچىلىقى ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدىكى ئاساسىي خاھىش. ئۇنىڭ «ئۆلۈم غەلىبىسى» قاتارلىق رومانلىرى بار.

(208) ھوپتسمان (1862 — 1946) — گېرمانىيە دراماتورگى، ئۇ بۇرۇن «كۇن چىقىش ئالدىدا»، «توقۇمىچى ئىشچى» قاتارلىق مەلۇم ئىجتە-

مائي ئەھمىيەتكە ئىگە ئەسەرلەرنى يازغان. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىللىدە گېرمانىيە پادىشاھى ۋېلىيام II نىڭ قورال كۈچى سىياسىتىنى كۈچەنتىڭ بارچە مەدھىيىلىگەن، گېرمانىيەدىكى بەزى زىيالىيلار بىلەن بىرلىشىپ، گېرمانىيە قوشۇنلىرىنىڭ بېلگىيەدىكى زوراۋانلىقىنى ئاقلىغان.

(209) ئىبانېز (1867 — 1928) — ئىسپانىيە يازغۇچىسى، ئۇ ئىسپانىيە جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسىنىڭ رەھبىرى بولۇپ، خانلىق پارتىيىگە قارشى تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ئىسپانىيە ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئىككى قېتىم نەزەربەند قىلىنغان. 1923 ـ يىلى سۇرگۇن قىلىنغاندىن كېيىن فرانسىيىگە بېرىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان. «دېھقان ھۇجرىسى» قاتارلىق رومانلار ئۇنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(210) ژۇ جىخۇي — ئۇ 1927 ـ يىلى جياڭ جېيشىنىڭ يولىيورۇقى بويىچە گومىنداڭ مەركىزىي تەپتىش كومىتېتىغا ئىلتىماس سۇنۇپ، گومىنداڭنىڭ «نىجاتلىق» تىلەش نامى بىلەن «پارتىيىنى تازىلاش»نى تەشەببۇس قىلغان.

(211) بۇ يەردىكى قوماندا قىلىپچىنىڭ ھەمايىسى ئاستىدىكى «ئىنقىلابىي ئەدەبىيات» دېگەن سۆزدە شۇ چاغدىكى بەزى ئەكسىيەتچى ئەدىبلەر تەشەببۇس قىلغان ئەكسىلئىنقىلابىي فاشىستلىق ئەدەبىيات كۆزدە تۇتۇلىدۇ. مەسىلەن، 1927 ـ يىلى گۇاڭجۇدا ئوتتۇرىغا چىققان ئاتالمىش «ئىنقىلابىي ئەدەبىيات تەھرىراتى» تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئەنە شۇنداق قىلىش كېرەك» ناملىق 10 كۇنلۇك ژۇرنالنىڭ 2 ـ سانىغا بېسىلغان «ئىنقىلابىي ئەدەبىيات تەھرىراتىنىڭ نىزامنامىسى»دە مۇنداق دېيىلگەن: «تەھرىراتىمىز پۈتۈنلەي جۇڭگو گومىنداڭ ئەزالىرىنى ئۆيۈشتۇرۇپ، ئىنقىلابىي ئەدەبىياتنى تەشەببۇس قىلىدۇ... پارتىيىمىزنىڭ ئىنقىلابىي ھەربىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.»

(212) يېسىنىن (1895 — 1925) — سوۋېت ئىتتىپاقى شائىرى، پاتىرئارخاللىق تۇزۇمى شارائىتىدىكى يېزا تۇرمۇشى تەسۋىرلەنگەن لىرىكىلىق شېئىرلارنى يېزىش بىلەن شۆھرەت قازانغان. ئۇ ئۆكتەبىر ئىنقىلابى مەزگىلىدە ئىنقىلابقا تەلپۈنۇپ، ئىنقىلابنى مەدھىيىلەيدىغان بەزى شېئىرلارنى، مەسىلەن، «سوۋېت روسىيىسى» قاتارلىق شېئىرلارنى يازغان. لېكىن، ئىنقىلابتىن كېيىن چىققان زور ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەردىن نارازى بولغانلىقتىن روھىي ئازاب ئىچىدە قېلىپ، 1925 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ئۆلۈۋالغان.

(213) سوبول (1888 — 1926) — سوۋېت ئىتتىپاقى يازغۇچىسى. ئۇ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ئىنقىلابقا يېقىنلاشقان بولسىمۇ، لېكىن شەخسىيەتچىلىك دۇنيا قارىشىدىن خالىي بولالمىغانلىقى ئۈچۈن 1926 ـ

يىلى ئۆلۈۋالغان. «چاڭ توپا» ناملىق رومان، «گىلاس چېچەكلىگەندە» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى ئۇنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(214) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 ـ يىلى 12 ـ ئايدا شاڭخەي «تەرەققىياتچى» كىتابخانىسى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «داغ» ناملىق كىتابقا «داغ، قا بېغىشلىما» دېگەن سەرلەۋھە بىلەن بېسىلغان. 1928 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى شاڭخەيدە چىقىدىغان «ئەدەبىيات» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 297 ـ سانىغا كۆچۈرۈپ بېسىلغان.

(215) شاخار تېرىۋاتقان مومايىنىڭ روھىي دۇنياسىدىن پۈلپەرەسلىكنى كۆرگىلى بولىدۇ دېگەن سۆز خۇشىنىڭ «پۈلپەرەسلىكنى تەشەببۇس قىلمەن» ناملىق ماقالىسىگە قارىتىپ ئېيتىلغان. شۇ ماقالىدە مۇنداق دېيىلگەن: «ئامېرىكىلىقلار دوللارغا چوقۇنۇپ پۈلپەرەسلىك قىلغانلىقى ئۈچۈن كېچىسىمۇ ئىشىك ـ دېرىزىسىنى ئەتمەيدىغان، يولدا پۇل تېپىۋالسا كۆز قىرىنى سالمايدىغان دەرىجىگە يەتتى... ئۇلارنى دوللارغا چوقۇنۇۋاتىدۇ دەپ تىللىغۇچىلىكىمىز يوق، ئەتراپىمىزغىمۇ قاراپ قويايلى، ئۆزىمىز زادى نېمىگە چوقۇنۇۋاتىمىز؟ بىر مومايى سېۋەت بىلەن چۆخچىلىغۇچنى كۆتۈرۈپ ھەر كۈنى كوچىمۇكوچا يۈرۈپ ئەخلەتلەرنى تاتىلاپ ـ چۆخچىلاپ، چالا كۆيگەن كۆمۈر شاخارلىرىنى، تاشلاندۇق لاتا ـ پېتىلەرنى ئىزدەپ يۈرىدۇ. بۇنداق ئادەملەر زادى نېمىگە چوقۇنۇۋاتىدۇ؟» (1927 ـ يىلى 11 ـ ئايدا «تىل رىشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 156 ـ سانىغا بېسىلغان).

(216) «داغ» — لى جىڭمىڭ يازغان پوۋېست. پوۋېستتا جياڭ جېيشى گومىنداڭنى 1927 ـ يىلى ئىنقىلابقا ئاسىيلىق قىلىش ئالدىدا ۋە ئاسىيلىق قىلغاندىن كېيىن جەنۇبتىكى بىر ناھىيە بازىرىدا يۈز بەرگەن ۋەزىيەت تەسۋىرلەنگەن. بۇ ناھىيىدە بۇيۇك ئىنقىلاب مەزگىلىدە «ناھىيىلىك ئىجرائىيە كومىتېتى» ۋە «دېھقان، ئىشچىلار تەكشۈرۈش ئەترىتى» قۇرۇلۇپ، پومېشچىك، مۇشتۇمزورلارغا قارشى كۈرەش ئېلىپ بېرىلغان، لېكىن جياڭ جېيشى ئىنقىلابتىن يۈز ئۆرۈگەندىن كېيىن يەرلىك مۇشتۇمزورلار ۋە ھەر خىل ئەكسىيەتچىلەر گومىنداڭ ئوفىتسېرلىرى بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ ئىنقىلابىي كۈچلەرگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، نۇرغۇن ئىنقىلابچىلارنى ۋە ئىشچى ـ دېھقانلارنى قىرغان.

(217) «داغ»دا مۇنداق بىر ئەھۋال تەسۋىرلەنگەن: مۇشتۇمزور لیۇ بەيسۇي قولغا ئېلىنىدۇ، ئامما ئۇنىڭغا ئۆلۈم جازاسى بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئوغلى ناھىيىلىك پىرقە بۆلۈمىگە كۆز بويىاپ كىرىۋېلىپ، پىرقە بۆلۈمىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولۇۋالغان كونا بيۇروكرات خەن بىگۈيگە بىر-نەچچە مىڭ دوللار پارا بېرىپ، دادىسىنى قۇتقۇزۇشقا يارىدەم سورايدۇ. خەن بىگۈيۇي پارا ئالغاندىن كېيىن ئۆز شېرىكلىرىگە زىياپەت بېرىپ، ئاخىر لیۇ

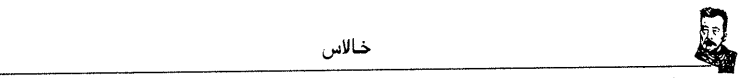

بەيسۇينى قاماقتىن چىقىرىۋېلىش قارارىغا كەلتۈرىدۇ.

«قان داغلىرى» — پوۋېستنىڭ باش قەھرىمانى، ناھىيىلىك ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ رەئىسى، ئىنقىلابچى شيۇڭ لىتاڭنىڭ ۋەزىيەتتە بۇرۇلۇش بولۇپ ئۆلتۈرۈلگەن ۋاقىتتا چاچراپ چىققان قېنى.

«كۆرۈمسىز» — ئەتراپتا قاراپ تۇرغۇچىلارنىڭ سۆزلىرى.

(218) پوۋېستنىڭ ئاخىرىدا شيۇڭ لىتاڭ ئۆلتۈرۈلگەن چاغدا، ئۇنىڭ ئوماق ئوغلى: «يوقالسۇن جاھانگىرلار! مىللىتارىستلارنى تازىلايلى!» دېگەن ناخشىنى ئېيتىپ، بالىلار باغچىسىدىن قايتىپ كېلىۋاتقانلىقى تەسۋىرلەنگەن، لېكىن ئۇنىڭ كېيىن قانداق بولغانلىقى بايان قىلىنمىغان.

(219) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1927 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى شاڭخەيدە چىقىدىغان «يېڭى ئېقىم مەسىلىلىرى» گېزىتىنىڭ «كۆك نۇر» سەرلەۋھىلىك ئەدەبىيات بېتىگە بېسىلغان.

(220) تاۋ يۈەنچىڭ (1893 — 1929) — جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ شاۋشىن ناھىيىسىدىن، رەسسام. جېجياڭ ئۆلكىسىدىكى تەيجۇ 6 ـ ئوتتۇرا مەكتىپىدە، شاڭخەي لىدا بىلىم يۇرتىدا، خاڭجۇ گۈزەل سەنئەت تېخنىكومىدا ئوقۇتقۇچى بولغان. لۇشۈننىڭ «تېڭىرقاش»، «كەچتە ئۈزۈلگەن سەھەر غۇنچىسى»، «قەبرە»، «دەرد ـ ھەسرەتنىڭ سىمۋولى» قاتارلىق ئەسەرلىرىنىڭ مۇقاۋا رەسىملىرىنى شۇ رەسسام ئىشلىگەن.

(221) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1928 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى «تىل رىشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 4 ـ جىلد 4 ـ سانىغا بېسىلغان.

(222) روسسۇ (J. I. Russeau، 1712 ـ 1778) — فرانسىيىلىك مەرىپەتچى مۇتەپەككۇر. ئۇ ئۆزىنىڭ «ئىنسانىي ھوقۇق توغرىسىدا» ناملىق ئاساسىي ئەسىرىدە «تۇغما ئىنسانىي ھوقۇق» تەلىماتىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، فېئودال ـ ئىستىبداتلىق تۈزۈمنى پەشۋالىغان ۋە 18 ـ ئەسىردىكى ياۋروپا بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابى مەزگىلىدە ناھايىتى چوڭ تەسىر قوزغىغان. شۇڭا ئۇ راھىب ـ پوپلارنىڭ ۋە ئاقسۆڭەكلەرنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، شۇھىتسارىيە ۋە ئەنگلىيىگە ھېرىپ ئولتۇراقلىشىپ قېلىشقا مەجبۇر بولغان.

(223) «ئېمىر» — روسسۇنىڭ تەلىم ـ تەربىيە توغرىسىدا يازغان رومانى، ئۇنىڭ ئالدىنقى تۆت بابىدا باش قەھرىمان ئېمىرنى تەسۋىرلىگەندە، ئىنسانىيەت «تەبىئىي ھالەت» جەھەتتە باراۋەر بولىدۇ. ئادەملەرنىڭ تەبىئىي تەرەققىياتىغا ھۆرمەت قىلىش كېرەك، دەپ قارايدۇ. لېكىن بەشىنچى بابىدا سوفىيە ئۇستىدىكى تەربىيىنى تەسۋىرلىگەندە: «ئادەملەرنىڭ پەرقى بولغان ئىكەن، ئىنسانىي سۈپىتىمۇ پەرقلىق بولىدۇ، ئاياللارنىڭ ئاياللارغا خاس ئىنسانىي سۈپىتى بولىدۇ» دەپ قارىغان. بۇ رومان فېئودالىزمغا، دىنغا قارشى تۇس ئالغانلىقى ئۈچۈن، نەشر قىلىنغاندىن كېيىنلا پارتىز پارلامېنتى

بۇ كىتابنى كۆيدۈرۈپ تاشلاشنى قارار قىلغان.

(224) لياڭ شىچيۇ — جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ خاڭشيەن (ھازىرقى يۈيفاڭ) ناھىيىسىدىن. «يېڭى ئاي» تەھرىراتىنىڭ مۇھىم ئەزاسى، دۆلەت سوتسىيالىستلار پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى، ئامېرىكىدا ئوقۇغان. ئامېرىكىلىق يېڭى گۈمانىزمچى بابېتىنىڭ مۇخلىسى. ئۇ «روسسۇ ئاياللار تەربىيىسى توغرىسىدا» دېگەن ماقالىسىده: روسسۇنىڭ پىكرى «يېقىنىدىن بۇيانقى ئەر ـ ئاياللار باراۋەرلىكى تەلىماتىنى توغرىلايدۇ» دەپ قارىغان.

(225) بۇ سۆزلەر لياڭ شىچيۇدىن نەقىل كەلتۈرۈلگەن.

(226) ئارنولد (M. Arnold، 1822 ـ 1888) — ئەنگلىيە شائىرى، ئەدەبىي تەنقىدچى. لياڭ شىچيۇ «ئەدەبىيات تەنقىدچىلىكى»، «ئەدەبىيات ئىنتىزامى» قاتارلىق ماقالىلىرىده ئۇنىڭ سۆزلىرىنى نەقىل كەلتۈرگەن.

(227) بابېت (I. Babbit، 1865 ـ 1933) — ئامېرىكىدىكى يېقىنقى زامان «يېڭى گۈمانىزم» ھەرىكىتىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى. خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى. ئۇ روسسۇغا: «سۆزىنىڭ بىرمۇ توغرا يېرى يوق» دەپ ھۇجۇم قىلغان. لياڭ شىچيۇ ئەنە شۇنى ئاساس قىلغان.

(228) ئوپتون سىنكلائىر (Upton Sinklair، 1878—1968) — ئامېرىكا يازغۇچىسى.

(229) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1928 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى «تىل رىشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 4 ـ جىلد 5 ـ سانىغا بېسىلغان.

(230) بۇ يەردە لياڭ شىچيۇ كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(231) شېكسپىر (1564 — 1616) — ياۋروپادىكى ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىده ياشىغان ئەنگلىيە دراماتورگى، شائىر. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىده كاپىتالىزم بىخ ئۇرغان مەزگىللەردىكى گۈمانىزم ئىدىيىسى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

(232) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1928 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى «تىل رىشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 4 ـ جىلد 7 ـ سانىغا بېسىلغان.

(233) ئالاھىده دۆلەت ئەھۋالى — بۇ 1915 ـ يىلى يۈەن شىكەي پادىشاھلىق تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ئۇرۇنغاندا، ئۇنىڭ ئاساسىي قانۇن مەسلىھەتچىسى بولغان ئامېرىكىلىق گودنو تارقاتقان سەپسەتە. گودنو شۇ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى بېيجىڭدا چىقىدىغان «ئاسىيا» گېزىتىده ئېلان قىلغان «جۇمھۇرىيەت ۋە پادىشاھلىق توغرىسىدا» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىده، جۇڭگونىڭ «دۆلەت ئەھۋالى ئالاھىده» بولغاچقا، دېموكراتىك سىياسىنى يولغا قويۇشقا مۇۋاپىق كەلمەيدۇ، شۇڭا پادىشاھلىق تۈزۈمىنى ئەسلە-

گه كەلتۈرۈش كېرەك دەپ جار سېلىپ، يۇەن شكەينىڭ پادىشاھلىق تۈزۈ- مىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن جامائەت پىكرى تەييارلىغان. لۇشۈن بۇ سۆزنى بۇ يەردە تەنە بىلەن ئىشلەتكەن.

(234) ھېسداشلىق ئەدەبىياتى — 1927 - يىلى ئەتىيازدا گۇاڭجۇدا كومپارتىيىنىڭ بىر ئۈچۈم مۇناپىق - ئاسىيلىرى گېزىتلەردە «توۋا» شە- ئىرلىرى ئېلان قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئاسىيلىقلىرىغا «ھېسداشلىق» بىلدۈ- رۈشكەن ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت «ئىنسانلارنىڭ ھېسداشلىق ساداسى»، «ئىنسانىي ھېسداشلىقنىڭ تەسىرى» دەپ چۇقان سېلىشقان.

(235) كورولېنكو (1853 — 1921) روسىيە يازغۇچىسى، ئىنقىلا- بىي پائالىيەتلەرگە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن سىبىرىيەگە ئالتە يىل سۈرگۈن قىلىنغان. «ئەما مۇزىكانت» دېگەن پوۋېستىنى، «دەۋرداشلىرىم ھەققىدە ھېكايە» دېگەن ئەسلىمىنى يازغان.

(236) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1928 - يىل 1 - ئاينىڭ 28 - كۈنى «تىل رېشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 4 - جىلد 7 - سانىغا بېسىلغان.

(237) «چوڭ ئارخىپ» — چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئىچكى كابىنېتىنىڭ چوڭ ئىسكىلاتىغا قويۇلغان ئەمر - پەرمانلىرى، تەكلىپنامىلىرى، يارلىق، قانۇن - قائىدىلەر، چەت ئەللەرنىڭ تەبرىكنامىلىرى، ئوردا ئىمتىھانىغا قاتناشقانلارنىڭ ئىمتىھان قەغەزلىرى ۋە باشقا ھۆججەتلەر. بۇنىڭ مەزمۇنى كەڭ ۋە مۇرەككەپ بولۇپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ تارىخىغا دائىر ئىپتىدائىي ماتېرىيال بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(238) لۇ جىڭيۇي (1866 — 1940) — يەنە بىر ئىسمى شۇيۇن، جېجىياڭ ئۆلكىسىنىڭ شاڭيۇي ناھىيىسىدىن، شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىن ئۇ ئۆزىنى تەۋەررۈك مويسىپىت قىلىۋېلىپ، ماقالىلەر يېزىپ، ژۇرناڭ قوزغىلىڭىنى: «خۇبېيدا قاراقچىلار قوزغالدى» دەپ ھاقارەتلىگەن، «پاي- تەخت بوسۇغىسىغا دەسسىمەيمەن» دېگەن. لېكىن، كېيىن تەيەنجىنگە كۆ- چۈپ بېرىپ، بېيجىڭ - تيەنجىن ئوتتۇرىسىدا قاتراپ يۈرگەن، پات - پات خان سارىيىغا بېرىپ، تەختتىن چۈشكەن پادىشاھ پۇيىنى «تاۋاپ» قىلغان. باشقا مويسىپىتلار بىلەن بىرلىكتە ياپون جاھانگىرلىرى بىلەن بىرلىشىپ سۇيىقەستلىك ھەرىكەتلەر ئېلىپ بارغان. 18 - سېنتەبىر ئۆزگىرىشىدىن كېيىن قورچاق «مانجۇ خانلىقى» ئۇچۇن سانقىلىڭ بولۇپ كەتكەن. 1922 - يىلى ئەتىيازدا تارىخ مۇزېيىدىكى ئارخىپلارنىڭ قالدۇقلىرىنى ھېيجىڭدىكى تۇڭ ماۋزىڭ قەغەزخانىسىغا 4000 دوللارغا سېتىۋالغان. كېيىن لۇ جىڭيۇي بۇنى 12000 دوللارغا سېتىۋېلىپ، 1927 - يىلى 9 - ئايدا ياپونىيىلىك سۇڭ چىغا سېتىقان.

(239) جىن لياڭ — يەنە بىر ئىسمى شىخۇ، خاڭجۇدىكى خەنزۇ

تۇغلۇق قوشۇنلىرىدىن بولۇپ، پايتەخت دارىلمۇئەللىمىنىڭ مۇدىرى، فېڭتيەن ئۆلكىسى شىنمىن ۋىلايىتىگە ۋالىي بولغان. مىنگودىن كېيىن كونىلىقنى تىرىلدۈرمەكچى بولغان جاھىل ئۈنسۈر.

(240) ۋاڭ گوۋېي (1877 — 1927) — يەنە بىر ئىسمى جېڭئەن. لەقمى گۈەنتاڭ، جېجىياڭ ئۆلكىسىنىڭ خەنىنن ناھىيىسىدىن، يېقىنقى زامان ئالىمى. ئۇ «سۇڭ، يۈەن سۇلالىلىرىدىكى تېياتىر، ئەلنەغمە تارىخى» قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان. ئۇ لۇ جىڭيۇي بىلەن ناھايىتى يېقىن ئۆتكەن، لۇ جىڭيۇينىڭ تەسىرى بىلەن، تەختتىن چۈشكەن پادىشاھ پۇيىنىڭ تەكلە- پىنى قوبۇل قىلمىسا، ئاتالمىش چىڭ ئوردىسىنىڭ «قىرائەتخانىسىدا يۇ- گۇر - يېتىمچى» بولۇپ ئىشلىگەن. 1927 - يىلى 6 - ئايدا بېيجىڭ يېخىيۈەن باغچىسىدىكى كۇنمىڭ كۆلىگە ئۆزىنى تاشلاپ ئۆلۈۋالغان.

(241) جياڭ يىچيەن — ئەھۋالى نامەلۇم. ئۇنىڭ «ئارخىپىنىڭ سېتە- لىشى توغرىسىدا» دېگەن ماقالىسى 1927 - يىل 11 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «شىمال يېڭىلىقلىرى» يېرىم ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 2 - جىلد 1 - سانىغا بېسىلغان.

(242) تەۋەررۈك مويسىپىت — ئالدىنقى دەۋرده مەنسەپدار بولۇپ، كېيىنكى دەۋرگە قالغان ئادەم.

(243) sentimental — ئىنگلىزچە «ھەسرەتچىل» دېگەن سۆز.

(244) «سەلتەنەت» — پادىشاھلىق دېگەن مەنىنى بولۇپ، بۇ يەردە چىڭ سۇلالىسى كۆزده تۇتۇلىدۇ.

(245) خۇ يۈجىن (1859 — 1940) — يەنە بىر ئىسمى سۇي جى، جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ ۋۇشيەن ناھىيىسىدىن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا دارىلئۇلۇمنىڭ ئەزاسى، پايتەخت دارىلمۇئەللىمىنىڭ مۇدەررىسى بولغان.

(246) «نەنچىڭ بىلىم يۇرتى» — 1844 - يىلى جياڭسۇدا ئېچىلغان كونا مەكتەپ.

(247) شيا زىڭيۇي (1865 — 1924) — يەنە بىر ئىسمى سۇي چىڭ، جېجىياڭ ئۆلكىسىنىڭ خاڭشيەن (ھازىرقى يۈيشيەن) ناھىيىسىدىن. ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا تەن ستۇڭ، لياڭ چىچاۋ قاتارلىق كىشىلەر بىلەن بېكىن مەرپەتنى تەشەببۇس قىلغان، يېڭىلىقنى ساقلاش ھەرىكىتىگە قاتناشقان. 1912 - يىلى 5 - ئايدىن 1915 - يىلى 7 - ئايغىچە شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتى مائارىپ ۋازارىتى ئىجتىمائىي مائارىپ مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن. جۇڭگو تارىخىغا دائىر بىرمۇنچە ئەسەرلەرنى يازغان.

(248) F ئەپەندى — فۇ زىڭشياڭ (1872 — 1949). ئۇنىڭ يەنە

بىر ئىسمى يوەنشۇ، سىچوەن ئۇلكىسىنىڭ جياڭئەن ناھىيىسىدىن. 1917 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن 1919 ـ يىلى 5 ـ ئايغىچە شىمالىي مىللىتارىست ھۆكۈمىتىنىڭ مائارىپ ۋازىرى بولغان، كىتاب ساقلاش مۇتەخەسسىسى ئىدى.

(249) C مۇدىر — ئۇنىڭ ئەھۋالى نامەلۇم.

(250) مۇئاۋىن ۋازىر Y — يوەن شىتاۋ (1866 — 1930). ئۇنىڭ يەنە بىر ئىسمى گوەنلەن، جياڭسۇ ئۇلكىسىنىڭ باۋشيەن ناھىيىسىدىن. ئۇ جياڭسۇ ئۇلكىلىك مائارىپ ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى بولغان. 1915 ـ يىلىدىن 1919 ـ يىلىغىچە ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ئىككى قېتىم شىمالىي مىللىتارىست ھۆكۈمىتى مائارىپ ۋازارىتىنىڭ مۇئاۋىن ۋازىرى بولغان.

(251) C مەسلىھەتچى — جياڭ ۋېيچاۋ كۆزدە تۇتۇلىدۇ، ئۇ جياڭسۇ ئۇلكىسىنىڭ ۋۇجىن ناھىيىسىدىن. 1912 ـ يىلىدىن 1917 ـ يىلىغىچە ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ئۇچ قېتىم شىمالىي مىللىتارىست ھۆكۈمىتى مائارىپ ۋازارىتىنىڭ مەسلىھەتچىسى بولغان.

(252) YT — يەن دى كۆزدە تۇتۇلىدۇ، ئۇ مەنچىڭ ھۆكۈمىتى دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ باش لاۋازىمەتچىسى قاتارلىق مەنسەپلەردە بولغان.

(253) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1928 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى «تىل رېشتىسى» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ 4 ـ جىلد 7 ـ سانىغا چۈگۈەن دېگەن ئىمزا بىلەن بېسىلغان.

(254) لۇشۈن شۇ چاغدا مەيدانغا چىققان ژۇرناللار توغرىسىدا «‹مەست ئەلەسنىڭ نەزىرى› دىكى خىرەلىك» دېگەن ماقالىسىدە ئايرىم توختىلىدۇ، شۇنىڭغا قارالا.

(255) ئامېرىكىدىكى مىليونېرلارنىڭ بېيجىڭدىكى شاخار تەرگۈچى مومايىنى «يولداش» دېگەنلىكى توغرىسىدە مۇشۇ كىتابتىكى «‹داغ› قا بەغىشلىما» نىڭ 2 ـ ئىزاھاتىغا قارالا.

(256) «دۆلەتنى پارتىيە ئارقىلىق باشقۇرۇش» — جياڭ جيېشىنىڭ «12 ـ ئاپرېل» ئەكسىلئىنقىلابىي سىياسىي ئۆزگىرىشىدىن كېيىن كومپارتىيىگە، خەلققە قارشى ئىستىبداتلىق ھۆكۈمرانلىقنى يولغا قويۇش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا قويغان شوئارى. ئۇ 1929 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ئېلان قىلغان «پۈتۈن مەملىكەت خەلقىگە مۇراجىئەت» تە: «‹بىز دۆلەتنى پارتىيە ئارقىلىق باشقۇرۇش› نى جۇڭگونى قۇتقۇزۇشنىڭ بىردىنبىر يولى دەپ تەشەببۇس قىلمىز»، «گومىنداڭ پارتىيىمىز جاۋابكار پارتىيە، بىز ئارىمىزغا كوممۇنىستلارنىڭ قىستۇرۇلۇۋېلىشىغا يول قويمايمىز...» ۋەھاكازا دەپ جار سالغان.

(257) «قەدىمكى ۋە ھازىرقى زامان تارىخىدىكى گۇمانلىق مەسىلىلەر

توپلىمى» — گو جېگاڭنىڭ «قەدىمكى زامان تارىخى توغرىسىدىكى مۇلاھىزە» سىگە دارىتىپ توقۇلغان كىتاب ئىسمى. گو جېگاڭ 1926 ـ يىلى 6 ـ ئايدا «قەدىمكى زامان تارىخى توغرىسىدا مۇلاھىزە» نىڭ 1 ـ قىسمىنى نەشر قىلدۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ ۋە خۇشى قاتارلىق كىشىلەرنىڭ جۇڭگونىڭ قەدىمكى زامان تارىخىغا دائىر ماقالىلىرىنى ۋە ئۆزئارا يېزىشقان خەت ـ مەكتۇپلىرىنى كىرگۈزگەن، كىتابنىڭ باش تەرىپىگە ئۆزىنىڭ تەرجىمھالىنى بەرگەن.

(258) «يۇي تاڭچۇن» — پاھىشە ئايال سۈسەن — (يۇي تاڭچۇن) نىڭ سەرگۈزەشتىلىرى تەسۋىرلەنگەن ھېكايە، كېيىن كىنو قىلىپ ئىشلەنگەن.

(259) جۇڭگونىڭ فائوستى — بۇ يەردە گاۋ چاڭخۇڭ كۆزدە تۇتۇلغان بولسا كېرەك. فائوست — گېرمانىيە يازغۇچىسى گىيوتېنىڭ «فائوست» ناملىق درامىسىدىكى باش قەھرىمان بولۇپ، ياۋروپا رېئاليەتلىرىدە قارام ئادەم دەپ قارىلىدۇ.

(260) بۇ يەردە ما يىنچيو كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(261) بۇ يەردە ۋۇ جىخوي كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇ گومىنداڭ «پارتىيە نى تازىلاش» تىن ئىلگىرى ۋە كېيىن ئىنقىلابقا قارشى ئەكسىيەتچىل نۇتۇقلارنى دائىم ئېلان قىلىپ تۇراتتى. بۇ يەردىكى سۆز ئەسلىدە ئۇنىڭ 1927 ـ يىلى 5 ـ ۋە 7 ـ ئايلاردا ۋاڭ جىڭۋەيغا يازغان خەتلىرىدە ئېيتىلغان. گۇاڭجۇدا چىقىدىغان گېزىتلەر ۋۇ جىخوينى «ئىنقىلابىي ئەدەب» دەپ ئاتىغان.

(262) «ھازىرقى زامان ئەنزارى» ئۆزىنىڭ سېتىلىش يوللىرىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن «ئالاھىدە كۆپەيتىلگەن 1 ـ سانى» غا (1925 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى) «ھازىرقى زامان ئەنزارى» نىڭ سېتىلىش ئورنىنى تونۇشتۇرغان ۋە «بېيجىڭدا»، «بېيجىڭ سىرتىدا»، «چەت ئەلدە» دېگەن ئۈچ ئىستون ئېچىپ، يۇز نەچچە سېتىلىش ئورنىنى تونۇشتۇرغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە تۇرلۇك ماللار دۇكىنى، دورىخانا، كەسپىي شىركەتلەر ۋە خىزمەت قىلىش تارماقلىرى بار.

(263) بۇ ئۆزىنى ھۆكۈمەتسىزچى دەپ ئاتىۋالغان گومىنداڭ سىياسەتۋازى ۋۇ جىخوينى تەنە قىلىنغان سۆز.

(264) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1926 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى «بېيجىڭ گېزىتى» نىڭ ئەدەبىيات بېتىگە بېسىلغان.

(265) جيا دېياۋ — ئەنخوي ئۇلكىسىنىڭ خېفېي شەھىرىدىن. شىمالىي مىللىتارىستلار ھۆكۈمىتى قورۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ باش رەھبىرى بولغان، 1926 ـ يىلى 18 ـ مارت پاجىئەسى يۈز بەرگەندە دۇەن چېرۇي

هۆكۈمىتىنىڭ زۇڭلىسى بولغان.

(266) بەش نەپەر ئاتالمىش «توپىلاڭچىلار سەركەردىسى» نى تۇتۇش توغرىسىدا بۇيرۇق — 18 ـ مارت پاجىئەسى يۈز بەرگەن كۈنى دۈەن چىروي هۆكۈمىتى: «كومۇنىزم تەلىماتىنى سۇيىئىستېمال قىلىپ، ئاممىنى قۇتۇرتىپ، بىرنەچچە يۈز لۇكچەككە باشلامچىلىق قىلىپ، دۆلەت كېڭەشمىسىگە باستۇرۇپ كىرمەكچى بولدى» دېگەن بەتنام بىلەن شۇي چيەن، لى داجاۋ، لى يۈييىڭ، يى پېيجى، گو جاۋشيۇڭلارنى قولغا ئېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن.

(267) «بېيجىڭ گېزىتى» — ئىلغارلىققا مايىل گېزىت. شاۋ جىڭچىڭ (پياۋ پىڭ) نىڭ باشچىلىقىدا 1918 ـ يىلى 10 ـ ئايدا بېيجىڭدا چىقىشقا باشلىغان، 1926 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى مىلىتارىست جاڭ زۇلىن تەرىپىدىن پېچەتلەنگەن.

(268) «مەكتەپ ئىستىلىنى توزىتىش» — 1925 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى دۈەن چىروي هۆكۈمىتى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك هەرىكىتىنى باستۇرۇش، ئىلغار ئوقۇتقۇچىلارغا زىيانكەشلىك قىلىش ئۈچۈن «مەكتەپ ئىستىلىنى توزىتىش بۇيرۇقى» چۈشۈرگەن. بۇيرۇقتا: «هۆكۈمەتنىڭ بۇيرۇقىغا پىسەنت قىلماي ئالا ـ توپىلاڭ كۆتۈرىدىغانلار بولسا... قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىنىدۇ. هەرگىز رەھىم قىلىنمايدۇ» دېيىلگەن.

(269) «ئۆز كىشىلىرى بىلەن بىرلىشۈپلىپ، ئۆزگىنى چەتكە قېقىش» — ئەسلىي چېن شىيىڭنىڭ لۇشۈنگە دارتمىلاپ هۇجۇم قىلغان سۆزى.

(270) جاۋ زىئاڭ (1254 — 1322) — يەنە بىر ئىسمى مىڭ فۇ، خۇجۇ ناھىيىسىدىن (هازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ ۋۇشىڭ ناھىيىسىدىن) بولۇپ، يۈەن زامانىسىدا ياشىغان رەسسام، ئاتىنىڭ رەسىمىنى سىزىش بىلەن داڭقى چىققان. خاتىرىلەرگە قارىغاندا، ئۇ دائىم ئەينەكنىڭ ئالدىدا كارىۋاتنى تۈتۈپ تۇرۇپ ئات ئېغىنىغاندەك قىياپەتتە تۇرۇپ، ئەينەكتە ئەكس ئەتكەن قىياپىتىگە قاراپ رەسىم سىزىدىكەنمىش.

(271) «مەلۇم يۇرتلۇق» — 1925 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى لۇشۈن ما يۈيساۋ، چېن يىمۇ، لى تەيفېن، چيەن شۇەنتۇڭ، چېن جيېشى، جۇ زورېنلار بىلەن بىرلىكتە ياڭ يىڭۈنىڭ قىزىل دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلار ئىپتونومىيە ئۈيۈشمىسىنىڭ خادىملىرىنى بوشتۇەتكەنلىكىگە قارشى «بېيجىڭ قىزىل دارىلمۇئەللىمىندىكى دولقۇن توغرىسىدا خىتابنامە» جاكارلىغان. شۇ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى چېن شىيىڭ «هازىرقى زامان ئەنزارى» نىڭ 1 ـ جىلد 25 ـ سانىغا «قۇرۇق گەپ» سەرلەۋھىلىك ماقالە يېزىپ، بۇ خىتابنامىگە هۇجۇم قىلغان. بۇ ماقالىدە: «بىز بۇرۇن ئاڭلاپ كەلگەن

قىزىل دارىلمۇئەللىمىندىكى دولقۇننى بېيجىڭدىكى مائارىپ ساھەسىدە ناھايىتى زور ئۇستۇنلۇك قازىنىپ كېلىۋاتقان مەلۇم يۇرتلۇق، مەلۇم فاكۇلتېتىكى كىشىلەر ئاستىرتىن قۇتراتماقتا» دېگەن سۆزلەر بار. مەلۇم يۇرتلۇق دېگىنىدە، جېجياڭلىقنى كۆزدە تۇتىدۇ. خىتابنامە ئېلان قىلغان يەتتە كىشىنىڭ لى تەيفېندىن باشقا ھەممىسى جېجياڭلىق ئىدى.

(272) 1925 ـ يىلى 8 ـ ئايدا بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى كېڭەش ھەيئىتى جاڭ شجاۋنىڭ قىزىل دارىلمۇئەللىمىنىنى قانۇنسىزلارچە تارقىتىۋەتكەنلىكىگە قارشى تۇرۇش ئۇچۇن، مائارىپ ۋازارىتى بىلەن بولغان ئالاقىنى ئۈزۈپ مۇستەقىللىق جاكارلايدىغانلىقى توغرىسىدا قارار قوبۇل قىلغان، 17 ئوقۇتقۇچى «مەكتەپتىكى خىزمەتداشلارغا خەت» جاكارلىغان. بۇ يەردە بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى كېڭەش ئەزالىرىنىڭ جاڭ شجاۋغا قارشى خىتابنامىسى دېگەن سۆز مۇشۇ ئىشقا قارىتىلغان.

(273) دۇڭجياۋ مىنشياڭ كوچىسىغا ياكى تېخىنىڭگە قېچىپ كەتمەكچى — 1926 ـ يىلى يازنىڭ بېشىدا، فېڭ يۈيشياڭنىڭ مىللىي ئارمىيىسى مىلىتارىست جاڭ زۇلىن قاتارلىقلار بىلەن جەڭ قىلغاندا، مىللىي ئارمىيە دۈەن چىروۋىنىڭ مىلىتارىستلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋالغانلىقىنى سېزىپ قېلىپ، 4 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى دۈەن چىروي هۆكۈمىتىنى قورشۇۋېلىپ، مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ قورال ـ ياراغلىرىنى تاپشۇرۇۋالغان، شۇ چاغدا دۈەن چىروي، جاڭ شجاۋلار دۇڭجياۋ مىنشياڭ كوچىسى (ئۇ چاغدا چەت ئەل ئەلچىخانىلىرى مۇشۇ كوچىدا تۇراتتى) غا قېچىپ بېرىۋالغان. 1925 ـ يىلى 5 ـ ئايدا جاڭ شجاۋ ۋەتەنپەرۋەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ دۆلەت ئومۇمىي كۈنى — «7 ـ ماي» نى خاتىرىلىمەكچى بولغانلىقىنى مەنئى قىلغانلىقى ئۈچۈن ئوقۇغۇچىلارنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىغاندا، تېخىنجىنگە قېچىپ بېرىۋالغاندى. لۇشۈن بۇ يەردە شۇنى كىنايە قىلىدۇ.

(274) چېن شىيىڭ «هازىرقى زامان ئەنزارى» نىڭ 3 ـ جىلد 70 ـ سانىدا (1926 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى) «قۇرۇق گەپ» سەرلەۋھىلىك ماقالە ئېلان قىلىپ، شۇ چاغدىكى شىمالدىكى ئىنقىلابىي كۈچلەرنى مەسخىرە قىلىپ مۇنداق دېگەنىدى: «هەر قېتىم ئايروپىلان (مىلىتارىستلار ئارمىيىسىنىڭ ئايروپىلانلىرىنى دېمەكچى) بېشىمدا ئەگىپ يۈرگەندە، دۇڭجياۋ مىنشياڭ كوچىسىدا خاتىرجەم يېتىۋاتقان سىياسەتۋازلارغا، بايلارغا، ئىنقىلابىي رادىكاللارغا ۋە ئاممىنىڭ سەركەردىلىرىگە زوقلانماي قالمايمەن.»

(275) «تارىخقا قورساقتىن قاراش» — بۇ چېن شىيىڭغا تەنە قىلىپ ئېيتىلغان سۆز. چېن شىيىڭ «هازىرقى زامان ئەنزارى» نىڭ 2 ـ جىلد 49 ـ سانىدىكى (1925 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى) «قۇرۇق گەپ»

ته مۇنداق دېگەنىدى: «مەن تارىخقا ماددىدىن قاراشقا ئىشەنمەيمەن، لېكىن جۇڭگونىڭ سىياسىيسىنى ماددىدىن قاراش (ماتېرىيالىزمدىن دېمەكچى) بىلەن ئىزاھلاشقا بولىدىغانلىقىغا، پەقەت مۇشۇنداق ئىزاھلاشقىلا بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. ھەر خىل ئۇرۇشلار، ھەر خىل سىياسىي ئۆزگىرىشلەر قورساق مەسىلىسى، دېن چەتنەپ كېتەلمەيدۇ.»

(276) بۇ يەردە لى داجاۋ، شاۋ جىڭچىڭلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. لى داجاۋ 1927 - يىل 4 - ئاينىڭ 28 - كۈنى بېيجىڭدا مىلىتارىست جاڭ زۇلىن تەرىپىدىن دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەن. شاۋ جىڭچىڭ 1926 - يىل 4 - ئاينىڭ 26 - كۈنى بېيجىڭدا مىلىتارىست جاڭ زۇڭچاڭ تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

(277) «ھازىرقى زامان ئەنزارى» نىڭ بۇ ئېلانى 1928 - يىل 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى بېيجىڭدا «سەھەر يېڭى گېزىتى» گە بېسىلغان.

(278) 1928 - يىلى 9 - ئايدا گومىنداڭ جېجياڭ ئۆلكىلىك پارتىيە ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش كۇمىتېتى «سۆزلىرى بىمەنە، مەزمۇنى ئەكسىيەتچى» دېگەن بەتنام بىلەن 15 خىل گېزىت - ژۇرنالنى مەنئى قىلغان. «تىل رىشتىسى» شۇلارنىڭ بىرى.

(279) لىن يۈيتاڭ (1895 — 1976) — يەنە بىر ئىسمى يۈيتاڭ، فۇجيەن ئۆلكىسىنىڭ لۇڭشى ناھىيىسىدىن. «تىل رىشتىسى» تەھرىراتىنىڭ ئەزاسى، ئامېرىكىدا ئوقۇغان، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە بېيجىڭ قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىدە پروفېسسور بولغان. شىيامېڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى بولغان. ئۇ بېيجىڭدا تۇرغان مەزگىللەردە ياشلار ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ جاڭ شىجاۋغا قارشى كۈرىشىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. 30 - يىللاردا شاڭخەيدە «تىل رىشتىسى» قاتارلىق ژۇرناللارنىڭ باش مۇھەررىرى بولۇپ، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى پەرداز لىغان.

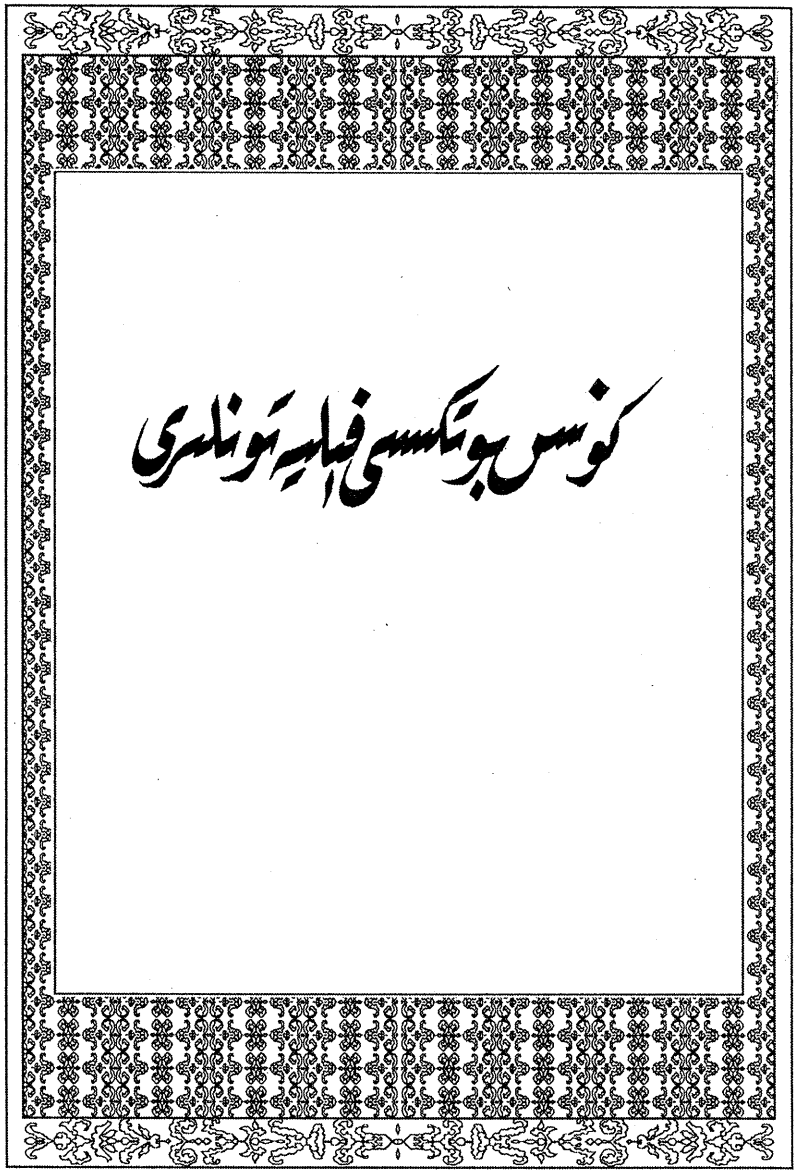

«كونس بوتكىسى فېلىيەتونلىرى» غا مۇقەددىمە

يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان «فېلىيەتون» دېگەن نەرسە ئىلگىرىكىدىن كۆپىيىپ قالدى، ھۆجۈمغىمۇ ئىلگىرىكىدىن بەك-رەك ئۇچراۋاتىدۇ. مەسىلەن، ئۆزىنى «شائىر» دەپ ئاتىۋالغان شاۋ شۈنمېي[1]، سابىق «ئۇچىنچى خىل ئادەم»[2] شى جېسۇك[3] ۋە دۇخېك[4]، يەنى سۇۋېن تېخىچە چالا موللىمۇ بولالمىغان ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى لىن شجۇەن[5] دېگەن بىرنېمىلەر فېلىيەتونغا چىش - تىرنىقى بىلەن ئۆچمەنلىك قىلىپ، ئۇنىڭغا خىلمۇخىل بەتنامىلارنى چاپلاشتى[6]، لېكىن كار قىلمىدى، ئاپتور كۆپىيىشكە، كىتابخانلىرىمۇ كۆپىيىشكە باشلىدى.

ئەمەلىيەتتە، «فېلىيەتون» ھازىر چىققان يېڭى نەرسىمۇ ئەمەس، «قەدىمدىن تارتىپ بار» ئىدى. ماقالىلا بولىدىكەن، ئەگەر تۇرگە ئايرىش توغرا كەلسە، ھەرقايسىسىنىك ئۆز تۇرى بار؛ ئەگەر يىلنامە بولسا، يىل تەرتىپى بويىچە رەتلىنىدۇ، مەيلى قايسى ئۇسلۇبتا بولسا بولسۇن، يېزىلغان يىل، ئايلىرى بويىچە جەملىنىدۇ، شۇنىك ئۈچۈن «زا — يەنى ئەبجەش» بولىدۇ. تۇرگە ئايرىلسا ماقالىلەر بىلەن قىياسەن تونۇشۇشقا پايدىلىق. يىل تەرتىپى بويىچە جەملەنگەن يىلنامە بولسا زاماننى چۈشىنىشكە پايدىلىق. ئادەملەر بىلەن تونۇشماقچى، زامان ھەققىدە بىرنەرسە دېمەكچى بولغان ئادەم يىل تەرتىپى بويىچە يېزىلغان ماقالىلەرنى كۆرمىسە بولمايدۇ،

ھازىرقى ۋاقىتتا يېڭى يېزىلغان قەدىمىي ئادەملەر تەزكىرىلىرىنىڭ ئومۇملاشقانلىقى، نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەھۋاللاردىن ۋاقىپ بولغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. ۋەھالەنكى، ھازىرقى ۋاقىت تولىمۇ جىددىي ۋاقىت. يازغۇچىنىڭ ۋەزىپىسى — زىيانلىق شەيئىلەرگە دەرھال جاۋاب قايتۇرۇش ياكى قارشى چىقىش؛ يازغۇچى — سەزگۈچى نېرۋا، ھۇجۇمغا ئۆتكۈچى ۋە مۇداپىئەدە تۇرغۇچى قول ھەم پۇت؛ ئۇ چوڭ، يوغان ئەسەرلەرنى يېزىشقا بېرىلىپ، كەلگۈسى مەدەنىيەتنىڭ غېمىنى يەيدىغان بولماسا، ناھايىتى ياخشى قىلغىنى، ئەلۋەتتە. لېكىن يازغۇچى ھازىر ئۇچۇن كۆرەش قىلسىمۇ، ھازىر ۋە كېلەچەك ئۇچۇن جەڭ قىلىدىغان يازغۇچى بولۇۋېرىدۇ، چۇنكى ھازىر قولدىن بېرىپ قويۇلسا، كېلەچەكمۇ يوق بولىدۇ ـ دە!

كۆرەشتە يۆنىلىش — خاھىش بولۇش كېرەك. مانا بۇ شاۋ، شى، دۇ، لىن قاتارلىق بىرنېمىلەرنىڭ چوڭ كۆشەندىسى. ئەمەلىيەتتە، ئۇلارنىڭ يامان كۆرىدىغىنى مەزمۇن، ئۇلار ئەدەبىيات ـ سەنئەت يەكتەكلىرىنى يېپىنىۋالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئىچىدىكىسى ھاياتلىق بىلەن ھەرگىزمۇ چېتىشالمايدىغان «مامات ۋائىزى»[7].

بۇ توپلام ۋە «چىلتەكلىك ئەدەبىيات» مېنىڭ بۇلتۇر بىر يىل ئىچىدە مەنسەپدار ۋە رەئىيەنىڭ «فېلىيەتون» غا ئاشكارا ھەم مەخپىي، يۇمشاق ھەم قاتتىق قورشاپ ھۇجۇم قىلىدىغان قەلەم ۋە قىلىچلىرى ئاستىدا ۋۇجۇدقا چىقارغان مەھسۇلاتىم. شۇ يىلى يازغانلىرىمنىڭ ھەممىسى مانا مۇشۇنىڭ ئىچىدە. ئەلۋەتتە، بۇنى داستان[8] دەپ ئېيتىشقا پېتىنالمايمەن. بۇنىڭ ئىچىدە دەۋرنىڭ قىياپىتى بار، لېكىن بۇ، قەھرىمانلارنىڭ ۋاقتى كەلگەندە بىر ئاچسىلا جۇلا قىلىپ نۇر ياغدۇرىدىغان گۆھەر ساندۇقى ئەمەس.

مەن پەقەت تۇن كېچىدە كوچىنىڭ دوقمۇشىغا تەنزەمنى يېيىپ قويدۇم، بۇ تەنزىدە بار ـ يوقى بىرنەچچە تال مىخ، بىرنەچچە دانە غېدىر؛ لېكىن بەزى ئادەمنىڭ بۇنىڭدىن ئۆزىگە كېرەكلىك نەرسىلەرنى تېپىۋېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن ۋە تېپىۋالالايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

1935 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى،
شاڭخەيدىكى كونس بوتكىسى[9] دا يېزىلدى.

جۇڭگودىكى بەزى ئىشلار توغرىسىدا[10]

1. جۇڭگودىكى ئوت توغرىسىدا

ئاڭلىشىمچە، گرېكلار ئىشلىتىۋاتقان ئوتنى خېلى بۇرۇنلا فرومېتى[11] ئاسماندىن ئوغرىلاپ چۈشكەنىكەن. ئەمما، جۇڭگودا ئۇنداق بولماپتۇ. جۇڭگودا ئۇنى سۇيرىنشى[12] تاپقان ياكى كەشپ قىلغانىكەن، ئۇ ئوغرى بولمىغاچقا، تاغنىڭ چوققىسىغا باغلاپ قويۇپ، بۇركۈتكە چوقۇتتىرىغان بالا - قازادىنمۇ قۇتۇلۇپ قالغاندىكەن. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ فرومېتىدەك داڭقمۇ چىقارمىغان، ھېچكىمۇ ئۇنىڭغا چوقۇنمىغانىكەن.

جۇڭگودىمۇ ئوت ئىلاھى بار، ئەمما سۇيرىنشى ئەمەس، بەلكى خالىغىنچە ئوت قويىدىغان غەلىتە بىرنەرسە.

سۇيرىنشى ئوتنى تاپقان ياكى كەشپ قىلغاندىن بۇيان، كىشىلەر ناھايىتى مەززىلىك داڭقان شورپىلىرىنى ئىچەلەيدىغان، كېچىلىرى چىراغ يانداۇرۇپ قويۇپ ئىشمۇ قىلالايدىغان بولغان. بىراق بۇرۇنقى دانىشمەنلەرنىڭ: «پايدا بار يەردە زىيانمۇ بار» دېگىنىدەك، ئوت ئاپەتلىرىمۇ پەيدا بولۇشقا باشلىغان، قەستەن ئوت قويۇپ، يۇچاۋسى[13] كەشپ قىلغان ئۇۋا — روزغارلارنى كۆيدۇرۇۋېتىدىغان قالتىس قەھرىمانلارمۇ كېلىپ چىققان.

ئاق كۆڭۈل سۇيرىنشىمۇ ئەستىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. يېمەك - ئىچمەكنىڭ دەرد - ئەلىمى يەتكەن بولسىمۇ، كېيىن زامان شېن نۇڭسى[14] غا تەۋە بولۇپ قالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن شېن نۇڭسىنى بۇگۈنگە قەدەر كىشىلەر ئېسىدە ساقلاپ كەلمەكتە. ئوت

ئاپىتىنى كەشپ قىلغۇچىنىڭ زادى كىم ئىكەنلىكى مەلۇم بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ھامان پىرى بولىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن كىشىلەر ئومۇملاشتۇرۇپ، ئوت ئىلاھى دەپ ئاتاپ، ئۇنىڭغا بەيئەت قىلىشقا مەجبۇر بولغان. ئۇنىڭ سۇرىتىگە قارىسىڭىز، چىرايى قىزىل، بۇرۇت - ساقاللىرىمۇ قىزىل؛ بىراق ئۇنىڭ ھەققىگە ئاتاپ نەزىر - چىراغ قىلغاندا بارلىق قىزىل نەرسىلەرنى تەرك ئېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا پىشىل نەرسىلەرنى قويۇش پەرھىز ئىكەن. ئۇ ئېھتىمال ئىسپانىيە كالىسى[15] غا ئوخشاش، قىزىل نەرسىنى كۆرگەندە مۆكۈرەپ چىچاڭلاپ قورقۇنچلۇق ھەرىكەتلەرنى قىلسا كېرەك.

دېمەك، كىشىلەر ئۇنىڭ ھەققىگە ئاتاپ نەزىر - چىراغ قىلىدۇ. جۇڭگودا ئەنە شۇنداق ياۋۇز ئىلاھلارمۇ ئاز ئەمەس.

لېكىن ئىنسانىيەت دۇنياسى، ئەكسىچە، ئەنە شۇلارنىڭ سەۋەبىدىن قىزىپ كېتىۋاتىدۇ. تاۋاپ قىلىش سەيلىسىنى ئالساق پەقەت ئوت ئىلاھىغا تاۋاپ قىلىش سەيلىسىلا بار، سۇيرىنشىغا تاۋاپ قىلىدىغان سەيلە يوق. ئەگەر ئوت ئاپىتى يۇز بېرىپ قالسا، ئاپەتكە ئۇچرىغانلار ۋە ئۇلارنىڭ ئوت ئاپىتىگە ئۇچرىمىغان قوشنىلىرى ئوت ئىلاھىنىڭ ھەققىگە نەزىر - چىراغ قىلىپ شۇكۇر ئېيتىدۇ. ئاپەتكە ئۇچرىغانلار تۇرۇقلۇق يەنە شۇكۇر ئېيتىش بىرئاز غەلىتە ئىشتەك كۆرۈنىدۇ، لېكىن ئەگەر نەزىر - چىراغ قىلمىسا ئىككىنچى قېتىم يەنە ئوت ئاپىتىگە ئۇچراپ قېلىش ئېھتىمالى بار ئىكەن، شۇڭا شۇكۇر ئېيتىش خاتىرجەمرەك بولىدىكەن. يالغۇز ئوت ئىلاھىغىلا ئەمەس، بەزىدە ئادەملەرگىمۇ شۇنداق قىلىش، مېنىڭچە، قائىدە - يوسۇنلارنىڭ بىر خىلى بولسا كېرەك.

ھەقىقەتتە، ئوت قويۇش ئىنتايىن قورقۇنچلۇق ئىش، شۇنداق بولسىمۇ ئوچاقتا ئوت يېقىشقا قارىغاندا تېخىمۇ پەيزىلىك بىر ئىش بولسا كېرەك. چەت ئەللەردىكى ئىشلاردىن خەۋىرىم يوق، جۇڭگو-

نى ئالىدىغان بولسام، مەيلى ھەرقانداق تارىخنى تەكشۈرۈپ كۆرەيلى، ئوچاققا ئوت ياققان ۋە چىراغ ياققانلارنىڭ تەزكىرىسىنى تاپقىلى بولمايدۇ. جەمئىيەتتە ئوچاققا ئوت يېقىشقا، چىراغ يېقىشقا ھەرقانچە ماھىر بولغان ئادەملەرنىڭمۇ داڭق چىقىرىشىغا قىلچىمۇ ئۇمىد باغلىغىلى بولمايدۇ. چىن شىخۇاڭ كىتابلارنى كۆيدۈرۈش بىلەن تا ھازىرغىچە مەشھۇر ئادەم بولۇپ كەلمەكتە، ھەتتا گىتلېر-نىڭ كىتابلارنى كۆيدۈرگەنلىكىنىڭمۇ نەمۇنىسى قىلىنماقتا. ئەگەر گىتلېرنىڭ خوتۇنى ئېلېكتر يېقىشقا، بولكا پىشۇرۇشقا ماھىر بولغان بولسا، تارىختىن ئۇنىڭ نەمۇنىسىنى تېپىش قىيىن بولسا كېرەك. ئۇنداق ئىشلار دۇنياغا داڭق چىقىرالمايدۇ.

ئۆي - ئىمارەتلەرنى كۆيدۈرۈۋېتىش ئىشىنى، سۇڭ دەۋرىدىكى كىشىلەرنىڭ خاتىرىلىرىگە قارىغاندا، موڭغۇللار باشلاپ بەرگەنىكەن؛ چۈنكى ئۇلار چېدىرلاردىلا ئولتۇرۇپ، ئۆي - ئىمارەتلەردە ئولتۇرۇشنى بىلمىگەنلىكتىن، بارغانلا يېرىدە ئوت قويغانىكەن. لېكىن، بۇ يالغان گەپ. موڭغۇللار ئىچىدە خەنزۇچىنى بىلىدىغانلار ناھايىتى ئاز، شۇڭلاشقا ئۇلار بۇ يالغان گەپلەرنى تۇزىتىپ ئولتۇرمىغان. ئەمەلىيەتتە چىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا شىياڭ يۈي ئوت قويۇش بىلەن داڭق چىقارغان؛ ئۇ ئافاڭگۇڭ ئوردىسىنى كۆيدۈرۈۋېتىش بىلەن ئالەمگە مەشھۇر بولۇپ كەتكەن؛ ئۇ ھازىرمۇ چاڭچىلە سەھنىلىرىدە پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ، ھەتتا ياپونىيىدىمۇ داڭقى بار. لېكىن، ئوت قويۇلۇشتىن ئىلگىرىكى ئافاڭگۇڭ ئوردىسىدىكى چىراغ ياققۇچىلارنىڭ ئىسىم - فامىلىسى كىمنىڭ ئېسىدە قالغان؟

ھازىر پارتلاتقۇچى بومبا، كۆيدۈرگۈچى بومبا دەيدىغان بىرنېمىلەر ياسالدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئايروپىلانلارمۇ ناھايىتى تەرەققىي قىلىپ كەتتى. نام چىقىرىش توغرا كەلسە، ئۇنىڭ يولى تېخىمۇ ئاسانلىشىپ كەتتى. مۇبادا ئوت قويۇشتا بۇرۇنقىلاردىن ئاشۇرۇ-

ۋەتسە، ئۇ كىشى تېخىمۇ ھۆرمەتكە سازاۋەر بولىدۇ. يىراقتىن قارىغاندا، ئۇ بەئەينى مەسھ[16]نىڭ ئۆزى بولۇپ قالىدۇ، ئۇنىڭ قويىغان ئوتلىرىنىڭ يورۇقىنى كىشىلەر نۇر دەپ ئويلىشى مۇمكىن.

2. جۇڭگودىكى ھىدايەت توغرىسىدا

ئالدىنقى يىلى جۇڭلى جيېشەن[17] نىڭ «چىن ۋە چىن خەلقىگە خەت» دېگەن كاتتا ئەسىرىنى ئوقۇش نېسىپ بولۇپ قالدى. ئېسىمدە قېلىشچە، ئۇ شۇ ئەسىردە: «جۇ پادىشاھلىقىنىڭمۇ، خەن پادىشاھلىقىنىڭمۇ تاجاۋۇزچىلىق خۇسۇسىيىتى بار ئىدى، چىن[18] خەلقى ئۇلارنى ناخشىلارغا قوشۇپ مەدھىيىلىدى ۋە ئۇلارنى ئالقىشلىدى. ھەتتا شىمال تەرەپتىكى يۇەن ۋە چىڭنىمۇ ناخشىلارغا قوشۇپ مەدھىيىلىدى ۋە ئۇلارنى ئالقىشلىدى. ئاشۇ تاجاۋۇزچىلىقنىڭ دۆلەتنى خاتىرجەم قىلىدىغان كۈچ - قۇۋۋىتى، خەلقنىڭ تىرىكچىلىكىنى ئاسرايدىغان ئەمەلىيىتى بولمىغانلا بولسا، ئۇ چىن خەلقى ئارزۇ قىلغان ھىدايەت بولۇپ قالىدۇ» دەپ، چىن خەلقىنىڭ شۇنداق غەپلەتكە پېتىپ قالغانلىقىدىن قاتتىق غەزەپلەنگەن.

ئۇ «خەت» مانجۇرىيىدە چىقىدىغان بىر ژۇرنالغا تەرجىمە قىلىپ بېسىلغانىدى. بىراق، ئۇ ژۇرنال جۇڭگوغا كىرمىگەنلىكى ئۈچۈن، ھازىرغا قەدەر ئۇنىڭغا جاۋاب بولغۇدەك بىرەر ماقالە كۆزگە چېلىقمىدى. پەقەت ئالىم خۇشىنىڭ ئۆتكەن يىل شاڭخەي گېزىتلىرىدە بېسىلغان سۆھبىتىدە: «جۇڭگونى بويسۇندۇرۇشنىڭ بىرلا ئۇسۇلى بار، يەنى تاجاۋۇزچىلىقنى پۈتۈنلەي توختىتىپ، ئۇنىڭ ئەكسىچە جۇڭگو مىللەتلىرىنىڭ قەلبىنى بويسۇندۇرۇش كېرەك»[19] دېگەن گەپلەر بار. بۇ گەپنىڭ تاسادىپىي گەپ

ئىكەنلىكىدە گەپ يوق، لېكىن بۇ گەپ كىشىنى ھېلىقى خەتكە بېرىلگەن جاۋاب بولسا كېرەك، دېگەن ھېسسىياتقىمۇ كەلتۈرىدۇ.

جۇڭگو مىللەتلىرىنىڭ قەلبىنى بويسۇندۇرۇش كېرەك — بۇ، ئالىم خۇشىنىڭ جۇڭگودىكى ھىدايەت دېگەن نەرسىگە بەرگەن تەبىرى. لېكىن مېنىڭچە، خۇشى ئۆزىنىڭ بۇ گېپىگە بەلكىم ئۆزىمۇ ئىشەنمىسە كېرەك. جۇڭگودا، ھەقىقەتتە ئۇزۇل - كېسىل ھىدايەت بولۇپ باقمىغان؛ بۇنى «تارىخ مەستانىسى ۋە ئاسارئەتىقە-شۇناسلىق مەستانىسى» بولۇپ قالغان ئالىم خۇشى بىلمەي قالماس.

دۇرۇس، جۇڭگودىمۇ يۇەن، چىڭ پادىشاھلىقلىرىنى ناخشە-لارغا قوشۇپ مەدھىيىلىگەن كىشىلەر بولغانىدى. لېكىن، ئۇ ئوت ئىلاھىغا شۇكۇر ئېيتىدىغان ئىشلار جۇملىسىگە كىرىدۇكى، ھەر-گىز پۈتۈنلەي قەلبىمۇ بويسۇندۇرۇلغانلىقىنىڭ دەلىلى ئەمەس. ئەگەردە ناخشىلارغا قوشۇپ مەدھىيىلىمىسەڭلار تېخىمۇ خارلىنە-سىلەر دەپ بېشارەت بېرىلىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا مەلۇم دەرىجىدە خارلاپ تۇرۇپمۇ، كىشىلەرنى ناخشىلارغا قوشۇپ مەدھىيىلەيدىغان قىلىش مۇمكىن بولغان بولاتتى. بۇنىڭدىن تۆت - بەش يىل ئىلگىرى، مەن ئەركىنلىكنى تەلەپ قىلىدىغان بىر تەشكىلاتقا قاتـ ناشقانىدىم[20]. شۇ چاغدا شاڭخەي ماۋارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى چې دېجېڭ ئەپەندى قەھر - غەزەپ بىلەن، سەنمىنجۇيىنىڭ ھۆ-كۈمرانلىقى ئاستىدا تۇرۇپمۇ نارازى بولۇۋاتامسەن؟ ھازىر بېرىلىپ تۇرغان كىچىككىنە ئەركىنلىكنىمۇ يىغىشتۇرۇۋالىمەن ھېلى، دې-گەنىدى. دەرۋەقە راستىنلا يىغىشتۇرۇۋالدى. بۇرۇنقىدىنمۇ ئەر-كىنسىزلىك ھېس قىلغان چاغلىرىمدا، بىر تەرەپتىن، چىن ئەپەن-دىنىڭ ھىدايەتىنى مۇكەممەل ئۆزلەشتۈرگەن بىلىمگە قايىل قال-سام، يەنە بىر تەرەپتىن، بەزى چاغلاردا، سەنمىنجۇيىنى مەدھىيە-لىسەم بوپىتىكەن، دېگەن خىيالغىمۇ كېلىپ يۈردۇم، بىراق

كېچىككەنىدىم.

جۇڭگودىكى ھىدايەت (ئادىللىق)[21] زالىملىققا قارىمۇقارشى بىرنەرسىدەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ ئىككىسى بىر تۇغقان؛ ھىدايەتتىن ئىلگىرى ياكى كېيىن چوقۇم زالىملىق كېلىپ چىقـ-ىدۇ. خەلقنىڭ مەدھىيىلەشتىن غەرىزى زالىملىقنىڭ يەڭگىللىتـ-لىشىنى ياكى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇلماسلىقىنى ئارزۇ قىلىش.

تارىخشۇناسلارنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، خەن سۇلالىسىنىڭ بوۋىسى ئەجدىھا نەسلىدىن ئىكەن. لېكىن، ئەمەلىيەتتە ئۇ بىۋاك بىر ئادەم ئىدى[22]. ئۇنى تاجاۋۇزچى دېسە ئېھتىمال ئانچە توغرا بولماس، جۇ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى ۋۇۋاڭ[23] جۇڭگوغا بويسۇنـ-دۇرغۇچى سۈپەت بىلەن كىرگەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ يىڭ سۇلالە-سى بىلەن ھەتتا مىللەت جەھەتتىمۇ ئوخشاش ئەمەس ئىدى؛ ھازىر-قى زامان تىلى بىلەن ئېيتقاندا، تاجاۋۇزچى دېگەن ئەنە شۇ. بىراق شۇ زامانلاردىكى ئاممىنىڭ سادالىرىدىن ھازىر ساقلىنىپ قالغانلـ-رىمۇ يوق. كۆڭزى[24] بىلەن مېڭزى ھىدايەتنى ھەقىقەتەن ئىنتا-يىن كۆچەپ تەرغىب قىلىشقانىدى، لېكىن بۇ جانابلار جۇ سۇلالـ-سىنىڭ پۇقرالىرى بولۇش بىلەنلا قالماي، بەلكى بىرقانچە دۆلەت-لەرنى ساياھەت قىلغان، قۇتۇرغان؛ دېمەك، ئۇلار ئەمەلدار بولۇش-نى مەقسەت قىلغان بولۇشى ئېھتىمال. چىرايلىقراق ئېيتسام، ئۇلار «تەرىقەتلىرىنى يولغا قويۇش»نى مەقسەت قىلغان؛ ئەمەلدار بولۇۋالساق، تەرىقەتلىرىمىزنى يولغا قويۇش تېخىمۇ ئاسانراق بولـ-ىدۇ، جۇ سۇلالىسىنى مەدھىيىلىسەك ئەمەلدار بولۇش تېخىمۇ ئاسان بولىدۇ، دەپ ئويلىغان. لېكىن، باشقا خاتىرىلەرگە قارىغاند-ا، ھىدايەتنىڭ پىرى ۋە مۇتەخەسسىسى بولغان جۇ پادىشاھى ھۇجۇمغا ئۆتىدىغان چاغدا، بويى بىلەن شۇچى ئۇنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرۇپ، بۇ ئىشتىن قولىمىزنى تارتمىساق بولمايدۇ، دەپ مەسلىھەت بەرگەنىدە[25] جۇ پادىشاھى ئۇلارنىڭ

قولىدىن تىزگىننى تارتمۇالغان؛ يىن سۇلالىسىنىڭ لەشكەرلىرىمۇ جۇ لەشكەرلىرىنىڭ قېنىنى سوقمىنىڭ تېشىنى لەيلىتمۇەتكۇدەك تۆكۇۋەتمىسەك ھېساب ئەمەس[26]، دەپ قارشىلىق كۆرسەتكەن. كېيىن يەنە سۇلالىسىنىڭ خەلقى ئىسيان كۆتۈرگەندە، بۇلارنى «تەرسا»[27] دېگەن ئالاھىدە نام بىلەن ئاتاپ، ھىدايەت ئالىمىدىكى خەلق قاتاردىن چىقىرىۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ھىدايەتنىڭ يېغىرى ئېچىلىپ قالغان. تەرسالار ئۇلىسز قىلىپ قويغان ھىدايەتتىن ئۆرگىلىپ كېتەي.

رايىش مولىلار بىلەن مۇنەججىملەر[28] — جۇڭگونىڭ ئۆزىگە خاس مەخلۇق. مۇنەججىملەرنىڭ يۇكسەك غايىسى ئەزىزاندىلىك، رايىش مولىلارنىڭ بولسا ھىدايەت. بىراق، ئەپسۇسكى، بۇ غايىنىڭ ھەر ئىككىلىسى جۇڭگودا ئەمەلدە كۆرۈلۈپ باقمىغان، تارىختىكى كۆپ زامانلاردىن بۇيانقى پاكىتلارنىڭ ئىسپاتلاپ بېرىشچە، ئەگەردە ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا ھەقىقىي ھىدايەت بولغان دېيىلسە، ئۇ قۇرۇق گەپ بولىدۇ؛ ھازىرمۇ بار دېيىلسە، ئۇ يېڭى دوراىدىن ئىبارەت. مېڭزى جۇ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ياشىغان، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ زالىملىق توغرىسىدا گەپ قىلىشنى ئار - نومۇس دەپ بىلگەن[29]. ئەگەر ئۇ ھازىرقى زامانداا ياشىغان بولسا، ئىنسانلارنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنىڭ راۋاج تاپقانلىقى ئۈچۈن، ھىدايەت توغرىسىدا گەپ قىلىشنى نومۇس دەپ بىلگەن بولاتتى.

3. جۇڭگودىكى تۇرمە توغرىسىدا

مەن ئويلايمەن، كىشىلەر ھەقىقەتەن پاكىت تۇپەيلىدىن يېڭىۋاشتىن ئەقلى - ھوشىنى تاپىدۇ، ئەھۋالمۇ شۇنىڭ بىلەن يۈزبېرىدۇ، ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. سۇڭ سۇلالىسىدىن تارتىپ چىڭ

سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىغىچە بولغان نۇرغۇن يىللار ئىچىدە، ئادەملەرنى مەخسۇسلا پەيغەمبەر - ئەۋلىيالار ئورنىدا ئەمرىمەرۇپ قىلىدىغان «بەدئىي نىزام»[30] بويىچە مۇشكۇل ماقالىلەرنى يازدۇرۇش يولى بىلەن مەنسەپدارلىققا ئېلىش ئۇسۇلى قوللىنىلغانىدى، بۇ ئۇسۇلنىڭ خاتالىقى فرانسىيە بىلەن ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن[31] ئاندىن مەلۇم بولدى. شۇنىڭ بىلەن، بۇ خاتالىقنى تۈزىتىش ۋاستىسى سۈپىتىدە غەربكە ئوقۇغۇچى چىقىرىلدى، ھەربىي قورال ياساش زاۋۇتلىرى قۇرۇلدى[32]. بۇنىڭ كۇپايە قىلمايدىغانلىقى ياپونلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا[33] مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن بىلىندى، شۇ چاغدا ھە دەپ مەكتەپ ئېچىشقا تۇتۇش قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن ئوقۇغۇچىلار ھەر يىلى غەلىيان كۆتۈردى. چىڭ سۇلالىسى ئاغدۇرۇلغان، ھاكىمىيەتنى گومىنداڭ قولغا ئالغان ۋاقىتتىن ئېتىبارەن بۇ خاتالىق يەنە ھېس قىلىنىپ، بۇنى تۈزىتىشنىڭ ۋاستىسى سۈپىتىدە تۈرمىلەرنى كەڭ كۆلەمدە سېلىشتىن باشقا نەرسە قالمىدى.

جۇڭگودا، تەۋەررۇكلەردىن بولۇپ قالغان مىللىي تۈرمىلەر ئاللىقاچانلا ھەممە يەرلەردە بار ئىدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىغا كەلگەندە ئەجنەبىي، يەنى ئاتالمىش مەدەنىي تۈرمىلەرمۇ ياسالدى، ئۇلارنى شۇ يەرلەرگە سايادەت قىلىپ كەلگەن چەت ئەللىكلەرنى كۆرسۇن، دەپ ياسىغان؛ بۇ، چەت ئەللىكلەر بىلەن ئۆزئارا باردى - كەلدى قىلىش ئۈچۈن، مەدەنىي ئادەملەرنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىنى ئۆگىنىشكە ئاتايىتەن ئوقۇغۇچى چىقارغانغا ئوخشاش بىر ئىش. ئەنە شۇنىڭ خاسىيىتى بىلەن مەھبۇسلارغا قىلىنىدىغان مۇئامىلىمۇ ياخشىلىنىپ قالدى، ئۇلارنىڭ بويسۇنۇشىغا ئىمكانىيەت تۇغۇلدى، ئۇلارغا بەلگىلىك مىقداردا تاماق بېرىلىدىغان بولدى، دېمەك، تۈرمە ئەكسىچە راھەت بىر جايغا ئايلاندى. بۇنىڭدىن ئىكىكى - ئۈچ ھەپتە ئىلگىرى ھۆكۈمەت

مېھىر - شەپقەت قىلىش ئۇچۇن، مەھبۇسلارنىڭ ئاشلىقىنى قىسىپ قېلىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ، دەپ ئېلانمۇ چىقاردى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلار تېخىمۇ راھەتكە چىقىپ قالدى.

ئەمدى كونىچە تۇرمىلەردىن گەپ ئاچساق، كونىچە تۇرمىلەر بۇددا دوزاخلىرىغا تەقلىد قىلىنغانلىقتىن، ئۇ تۇرمىلەرنىڭ مەھبۇسلارنى قاماش بىلەنلا قالماستىن، ئۇلارنى ئازابلاش ۋەزىپىسىمۇ بار. ئۇ تۇرمىلەر بەزىدە مەھبۇسلارنىڭ بالا - چاقىلىرىدىن پۇل ئېلىپ، ئۇلارنى ھەددىدىن تاشقىرى كەمبەغەللەشتۇرۇۋېتىش ۋەزىپىسىنىمۇ ئۆتەيدۇ، شۇنداق بولسىمۇ كۆپچىلىك ئادەملەر شۇنداق قىلىشقا تېگىشلىك دەيدۇ. ئەگەردە كىمكى قارشى تۇرىدىغان بولسا، ئۇ مەھبۇسلارغا يان باسقان بولۇپ، گېزەندە[34] دېگەن گۇمانغا قالىدۇ. لېكىن مەدەنىيلىكتە قالتىس ئېشىپ كەتتى. بۇلتۇر مەھبۇسلارنىڭ جىنسىي تەلەپلىرىنى ھەل قىلىۋېلىشىغا پۇرسەت يارىتىپ بېرىش ئۇچۇن، مەھبۇسلارنى ھەر يىلى بىر قېتىم ئۆيىگە قويۇپ بېرىشنى تەشەببۇس قىلغان ناھايىتى ئىنساپپەرۋەر ئەمەلدارلارمۇ چىقتى. ئەمەلىيەتتە ئۇمۇ مەھبۇسلارنىڭ جىنسىي تەلەپلىرىگە ئالاھىدە غەمخورلۇق قىلغان ئەمەس. ئۇ بۇ تەشەببۇسنىڭ ئەمەلدە جارى بولمايدىغانلىقىنى بىلىدۇ، شۇڭا ئۆزىنىڭ ئەمەلدار سۈپەتتە مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈنلا داۋراڭ سېلىپ قويغان. شۇنداق بولسىمۇ ئەپكار ئاممانىڭ ناھايىتى قاينىپ كەتتى. بىر تەنقىدچى تېخى، شۇنداق بولىدىغان بولسا، ھېچكىم تۇرمىگە كىرىشتىن قورقماي، خۇشال - خۇرام كېتىۋېرىدۇ، دەپ پەلەكتىن نالە قىلىپمۇ يۇردى. ئۇ تەنقىدچىنىڭ ئاتالمىش پەيغەمبەر - ئەۋلىيالارنىڭ تەلىمىنى شۇنچە ئۇزۇن ئالغان بولسىمۇ، ھېلىقى ئەمەلدارەك مۇغەمبەر ئەمەسلىكى كىشىلەردە تەنقىدچى ئاق كۆڭۈل ئادەم ئىكەن دېگەن ھېسسىياتنىمۇ پەيدا قىلىدۇ، ئەلۋەتتە؛ لېكىن بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ پىكرىدىن مەھبۇس-

لارغا جەبىر - زۇلۇم قىلماي بولمايدۇ دېگەن مەنە چىقىپ تۇرىدۇ. غانلىقىنىمۇ بىلمۇالغىلى بولىدۇ.

يەنە بىر تەرەپتىن ئويلىغاندا، تۇرمە ھەقىقەتەن «بىخەتەرلىك ئەلا»نى شوئار قىلمۇالغان كىشىلەرنىڭ غايىسىدىكى ماكانغا ئوخشىمايدىغان جايمۇ ئەمەس. ئۇ يەردە ئوت ئاپەتلىرى ناھايىتى ئاز بولىدۇ؛ ئۇ يەرگە ئوغرىلار كېلەلمەيدۇ؛ باسمىچىلارمۇ ھەرگىز بۇلاڭچىلىق قىلىپ كەلمەيدۇ، ئۇرۇش بولۇپ قالغان تەقدىردىمۇ تۇرمىنى نىشانلاپ بومبارداىمان قىلىدىغان تەلۋە يوق؛ ئىنقىلاب بولغاندا، مەھبۇسلارنى قويۇۋېتىدىغان ئىشلار بولغان، لېكىن قىرىپ تاشلاش ئىشلىرى كۆرۈلمىگەن. فۇجيەن يېڭى مۇستەقىل بولغاندا[35] مەھبۇسلارنى قويۇۋەتسە، ئۇلار تاشقىرىغا چىقىش بەرمەنلا، ئۇلار بىلەن پىكرى ئوخشاشمايدىغان كىشىلەر ئەكسىچە دېرەكسىز يوقىلىپ كېتىپتۇ دېگەن مىش - مىش گەپلەر پەيدا بولغان بولسىمۇ، لېكىن مۇنداق مىساللار ئىلگىرى بولۇپ باققان. قىسقىسى، تۇرمە تولىمۇ يامان جاي بولمىسا كېرەك. ئەگەر بالا - چاقىلارنى بىللە ئېلىپ كىرىشكە رۇخسەت قىلسىلا، ھازىرقىدەك سۇ ئاپىتى، ئاچارچىلىق، ئۇرۇش، تېررورلۇق بولمىغان تەقدىردىمۇ، تۇرمىگە كۆچۈپ كىرىشنى تەلەپ قىلىدىغان كىشىلەر چىقماي قالمىسا كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن جەبىر - زۇلۇم قىلىش پەرھىز بولۇپ قالغان.

نىۋلان[36] ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى قىزىل تەشۋىقاتچى سۈپىتىدە ئەنجىگە تۇرمىسىگە قامالدى، ئۇلار ئۇچ - تۆت قېتىم ئاچلىق ئېلان قىلدى، لېكىن ھېچقانداق ئۇنۇم ھاسىل قىلالمىدى. بۇنىڭغا ئۇلارنىڭ جۇڭگو تۇرمىلىرىنىڭ ماھىيىتىنى بىلمىگەنلىكى سەۋەبچى بولدى. بىر ئەمەلدار ئەجەبلەنگەن ھالدا، ئۇلار ئۆزلىرى تاماق يېمەسە، ئۇنىڭ باشقىلار بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى بولسۇن؟ دېگەن. بۇ ئىش مېھىر - شەپقەتلىك سىياسەت بىلەن ئالاقىسىز بولۇپلا

قالماستىن، بەلكى ئاز - پاز ئاشلىق تېجەلسە ئەكسىچە تۇرمە ئۇچۇن پايدا - دە. گەندى[37] ئۆز كارامىتىنى مۇڭاپىق جاينى تاللاپ تۇرۇپ كۆرسەتمىگەن بولسا، قىلچە ئۇنۇم ھاسىل قىلالمىغان بولاتتى.

شۇنداق خېلىلا مۇكەممەل بولغان تۇرمىنىڭمۇ كەمچىلىكى بار: ئۇ تاكى بۇگۈنگە قەدەر ئىدىيە جەھەتتىكى ئىشلارغا ئانچە ئېتىبار قىلماي كەلگەنىدى. بۇ كەمچىلىكنى تۈگىتىش ئۇچۇن، يېقىندىن بۇيان كەشىپ قىلىنغان «توڭخانا» دەپ ئاتىلىدىغان ئالاھىدە تۇرمىدە تەربىيە بېرىدىغان بولدى. مەن ئۇ يەرگە بېرىپ توڭا قىلمىغانلىقىم ئۇچۇن، تەپسىلىي ئەھۋالىدىن خەۋىرىم يوق، لېكىن ئاساسەن ئېيتقاندا، مەھبۇسلارغا سەنمىنجۇيىدىن پات - پات دەرس بېرىپ، ئۇلارنى ئۆز خاتالىقلىرىغا توڭا قىلدۇرسا كېرەك. ئاڭلىشىمچە، بۇلاردىن باشقا، كومىمۇنىزمنى چەتكە قاقىدىغان ماقالىلەر يېزىشقىمۇ مەجبۇر قىلىدىكەن. ئەگەر يازمىسا ياكى يازالمىسا، ئۇمرىنى توڭا بىلەن ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر قىلىنىشى تەبىئىي؛ يارىغۇدەك يازمىسىمۇ ئۆلگۈچە توڭا قىلدۇرۇشى تۇرغان گەپ. ھازىر كىرىڭاتقانلارمۇ، چىقىڭاتقانلارمۇ بار. ئاڭلىشىمچە، توڭخانىلارنى يەنە كۆپەيتىدىكەن. بۇنىڭدىن، كىرىڭاتقانلارنىڭ كۆپ ئەكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ. سىناقنى تاماملاپ قويۇپ بېرىلگەن مۇمىنلەرمۇ گاھىدا ئۇچراپ قالىدۇ. لېكىن، ئۇلارنىڭ تولىسى ناھايىتى ھالسىز بولۇپ كەتكەن، ئېھتىمال ئۇلار بارلىق كۈچلىرىنى توڭا قىلىشقا، سىناقنى پۈتتۈرۈش ماقالىلىرىنى يېزىشقا سەرپ قىلىپ تۇگەتكەن بولسا كېرەك، ئۇلارنىڭ ئىستىقبالى ئومىد يوق دېگەن تەرەپتە.

«خەلقئارا ئەدەبىيات» تەھرىراتىنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب[38]

ئەسلىي سوئال:

1. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ۋە مۇۋەپپەقىيىتى سىزنىڭچە قانداق (سوۋېتنى قۇرغان ئۆكتەبىر ئىنقىلابى سىزنىڭ تەپەككۇر يولىڭىزدا ۋە ئىجادىيەتلىرىڭىزنىڭ خاراكتېرىدە قانداق ئۆزگىرىش ھاسىل قىلدى)؟

2. سوۋېت ئەدەبىياتى توغرىسىدا پىكرىڭىز قانداق؟

3. كاپىتالىستىك ئەللەردىكى قايسى ۋەقەلەر، مەدەنىي پائالىيەتلەر سىزنىڭ ئالاھىدە دىققىتىڭىزنى تارتتى؟

1. كونا جەمئىيەتنىڭ چىرىكلىكىنى ئىلگىرى سېزىپ يېرەتتىم، يېڭى جەمئىيەتنىڭ بارلىققا كېلىشىنى ئارزۇ قىلاتتىم، لېكىن شۇ «يېڭى»نىڭ نېمىدىن ئىبارەت بولۇشىنى بىلمەيتتىم؛ «يېڭى» بارلىققا كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ياخشى ياكى يامان بولىدىغانلىقىنىمۇ بىلمەيتتىم. ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىنلا، بۇ «يېڭى» جەمئىيەتنىڭ ئىجادچىسى پرولېتارىيات ئىكەنلىكىنى بىلدىم، لېكىن كاپىتالىستىك ئەللەرنىڭ تەتۇر تەشۋىقاتلىرى تۇپەيلىدىن، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىغا بىرئاز سالقىن قارىغان، بەلكى ئۇنىڭدىن گۇمان قىلغانىدىم. ھازىر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەۋجۇدىيىتى ۋە مۇۋەپپەقىيىتى مېنى پرولېتارىيات جەمئىيىتىنىڭ چوقۇم ۋۇجۇدقا كېلىدىغانلىقىغا ئىنىق ئىشەندۇردى، مەندىكى گۇماننى پۈتۈنلەي سۈپۈرۈپ تاشلاش بىلەنلا قالماستىن، ماڭا بىرمۇنچە

غەيرەت بەردى. لېكىن ئىجادىيەت جەھەتتە، ئىنقىلاب قاينىمىنىڭ مەركىزىدە بولمىغانلىقىم ۋە ئۇزۇندىن بۇيان ئۇ يەر - بۇ يەرگە كۆزىتىشكە بارمىغانلىقىم ئۈچۈن، يەنىلا كونا جەمئىيەتنىڭ يامان تەرەپلىرىنىلا پاش قىلالايدىغاندەك تۇرىمەن.

2. ماڭا باشقا ئەللەرنىڭ — گېرمانىيىنىڭ، ياپونىيىنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تەرجىمە نۇسخىلىرىنىلا كۆرۈش نېسىپ بولماقتا. مېنىڭچە، ھازىرقى ۋاقىتتىكى قۇرۇلۇشلارنى، ئىلگىرىكى كۈرەشلەرنى تەسۋىرلەيدىغان ئەسەرلەر، مەسىلەن، «زەرەھلى پويىز»[39]، «تارمار»، «تۆمۈر ئېقىن» دېگەندەك ئەسەرلەر مېنى قىزىقتۇرىدۇ، ماڭا نەپ بېرىدۇ. مەن سوۋېت ئەدەبىياتىنى كۆپ چە جۇڭگو خەلقىگە تونۇشتۇرۇش ئۈچۈن كۆرىمەن. لېكىن، جۇڭگوغا ھازىرمۇ جەڭگىۋار ئەسەرلەر تېخىمۇ مۇھىم.

3. مەن جۇڭگودا كاپىتالىستىك ئەللەرنىڭ «مەدەنىيەت» دېگەن نەرسىسىنى كۆرمىدىم، ئەكسىچە ئۇلارنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ غالچىلىرىنىڭ جۇڭگودا ئىنقىلابچىلارنى قىيىن - قىستاق بىلەن سوراقتا تارتىش ئۈچۈن دىنامىكا، خىمىيە ئۇسۇللىرىنى ۋە ئېلېكترىك ماشىنىلىرىنى ئىشلىتىۋاتقانلىقىنى، ئىنقىلابىي ئاممىنى ئايروپىلان ۋە بومبا بىلەن قىرىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن.

«كونا شەكىلنى قوللىنىش» توغرىسىدا

ئەگەر ئۆزىمىزنى بېسىۋېلىپ تۇرۇپ مۇزاكىرىلىشىدىغان بولساق، «كونا شەكىلنى قوللىنىش» مەسىلىسى، مېنىڭچە، ھازىر ناھايىتى ئەھمىيەتلىك بىر مەسىلە. لېكىن، بۇ مەسىلە ئوتتۇرىغا چىقىشى بىلەنلا ئېبرىي[40] ئەپەندىنىڭ قەلەم ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. يېقىنقى 10 يىلدىن بۇيان «يېڭى شەكىلنى ئىزدەش» نەتىجىسىدە، «كونا شەكىلنى قوللىنىش»قا «تەسلىم بولۇشقا ئوخشاش»، «پۈرسەتپەرەسلىك» ۋەھاكازا دەپ قارغىش - ئەپسۇنلار ئوقۇلدى، ھېچبولمىغاندا، ئالدى بىلەن تەشەببۇسچىنىڭ يۈزىگە قارا چاپلاندى. لېكىن، ئېبرىي ئەپەندى دۈرۈس ئىش قىلدى، چۈنكى ئۇ ئەنە شۇنداق ھۇجۇملارنى قىلىۋاتقان چېغىدا «سەنئەتنىڭ مەزمۇنى ۋە شەكلى» ناملىق ئەسەرنى تەرجىمە قىلماقتا ئىدى، بۇ ئەسەر تولۇق بېسىلىپ چىققاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ كەسكىنلىك بىلەن قىلغان ھۇجۇملىرىنى يوققا چىقىرىۋېتىشى مۇمكىن؛ ئۇنىڭ بىرنەچچە جۈملە سۆزىمۇ، يەنى يېڭى شەكىلنى ئىزدەش بىلەن كونا شەكىلنى قوللىنىشنى مېخانىك ھالدا ئايرىۋەتمەسلىك كېرەك، دېگەن سۆزىمۇ توغرا.

بىراق، بۇ سۆزلەر ئاللىقاچان ساۋاتقا ئايلىنىپ قالغان، مەزمۇن بىلەن شەكىلنى مېخانىك ھالدا ئايرىۋەتمەسلىك كېرەك، دېگەن سۆزمۇ ساۋاتقا ئايلىنىپ قالدى. يەنە ئەسەر بىلەن ئاممىنى مېخانىك ھالدا ئايرىۋېتىشنىڭ يارىمايدىغانلىقىنى بىلگەنلىكىنىڭ ئۆ-

زىمۇ ساۋات، ئەلۋەتتە. كونا شەكىلنى «قوللىنىش» — لېكىن ئېرىي ئەپەندى بۇنى «پۇتۇن (!) كونا سەنئەتنى كۆككە كۆتۈرگەن» دەپ سۆكۈۋاتىدۇ — نېمىشقا يېڭى ئۇزى نېمىشقا يېڭى شەكىلنى ئىزدەش بولىدىكەن؟ ئاز - پاز قوللىنىش «پۇتۇن» لەي قوللىنىشقا ئوخشىمايدۇ، تەرەققىيپەرۋەر سەنئەتكارلار ئۇنداق ئىدىيە (مەزمۇن) بولماسلىقى كېرەك. شۇنداق بولسىمۇ، تەرەققىيپەرۋەر سەنئەتكار كونا سەنئەتتىن پايدىلىنىشنىڭ كويىدا بولۇشى مۇمكىن، چۈنكى ئۇ ئەسەر بىلەن ئاممىنى مېخانىك ھالدا ئايرىۋېتىش، ئۇنىڭ يارىمايدىغانلىقىنى چۈشىنىدۇ. قانداقتۇر سەنئەت — سەنئەتكارنىڭ «ئىلھامى» نىڭ پارتلىشىدۇر، ئۇ خۇددى بۇرنى قېچىشقان ئادەم چۈشكۈرسىلا پۈتۈن ئەزايى يېنىكلىشىپ ئارام تېپىپ قالغانغا ئوخشايدۇ، دېگەندەك چاغلار ئۆتۈپ كەتتى؛ ئەمدى ئاممىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشى، ئاممىغا كۆڭۈل بۆلۈشى مۇمكىن. مانا بۇ — يېڭى ئىدىيە (مەزمۇن)؛ مۇشۇ ئىدىيە بىلەن يېڭى شەكىل ئۇستىدە ئىزدىنىش، ئالدى بىلەن كونا شەكىلنى قوللىنىشنى ئوتتۇرىغا قويۇش — بۇ تەشەببۇس يېڭى شەكىلنىڭ ئىپتىدائى، يەنى كونا شەكىلنىڭ ئۆزگىرىشى. مېنىڭچە، بۇنىڭدا مەزمۇن بىلەن شەكىلنى مېخانىك ھالدا ئايرىۋېتىش ئەھۋاللىرىمۇ يوق. «ئاچا - سىڭىل»[41] ناملىق كىنونىڭ بازىرى چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، شۇنى دوراپ پۈرسەتپەرەسلىك جىنايىتىنى سادىر قىلىش ئەھۋاللىرىمۇ يوق.

تەبىئىيكى، كونا شەكىلنى قوللىنىشتا، ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتساق، يېڭى شەكىلنى ئىزدەشتە، سەنئەت ھەۋەسكارلىرىدەك تىرىشىش كېرەك؛ لېكىن نەزەرىيىچىلەرنىڭ، تەنقىدچىلەرنىڭمۇ يېتەكچىلىك قىلىش، باھالاش، مەسلىھەت بېرىش جاۋابكارلىقى بار، مەسلىنى ئېنىق يېشەلمەپتۇ، دەپ كايىپ قويۇپلا ئۆزلىرىنى چەتكە تارتىشى يارىمايدۇ. بىزنىڭ سەنئەت تارىخىمىز

بار، ئۇنىڭ ئۇستىگە جۇڭگودا تۇغۇلۇپ ئۆسكەنمىز، جۇڭگونىڭ سەنئەت تارىخىنى ۋاراقلاپ بېقىشىمىز لازىم. نېمىلەرنى قوبۇل قىلىمىز؟ مېنىڭچە، تاڭ دەۋرىدىن بۇرۇنقى ئەينەن خاتىرىلەرنى ئەينەن كۆرەلىشىمىز مۇمكىن ئەمەس، شۇنداق بولسىمۇ، شۇ چاغلاردىكى خاتىرىلەرنىڭ ھېكايە ئاساسىدا يېزىلغانلىرىنى ھەرھالدا بىلەلەيمىز، شۇلاردىن ئۇلگە ئېلىش مۇمكىن؛ تاڭ دەۋرىدىكىلەردىن بولسا، بۇددا رەسىملىرىنىڭ پارلاقلىقىدىن، رەسىم سىزغۇچلىرىنىڭ ئاچ - توقلۇقىدىن ۋە ئېنىق ھەم چۈشىنىشلىكلىكىدىن ئىبرەت ئېلىش مۇمكىن؛ سۇڭ دەۋرىدىكى ئورداردا رەسساملىرىنىڭ ئايۇان - ساراي رەسىملىرىنىڭ جانسىزلىقىنى قوبۇل قىلىشقا بولمايدۇ، لېكىن تۇجۇپىلەپ سىزىلىشى قوبۇل قىلىشقا ئەرزىيدۇ؛ تاغ - دەريالارنى چېكىت بىلەن چىقارغانلىقى يارىمايدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋرلەردىكى تەسۋىرىي رەسىملەر (سوپى - مولالار رەسىملىرى) نىڭ كېرىكى بارمۇ - يوقمۇ، ھازىر بۇ ھەقتە ئېنىق بىرنېمە دېيەلمەيمەن، كېرەكلىك يەرلىرى بولۇشىمۇ مۇمكىن. شۇنداق، پايدىلىنىشتا پارچە - پۈرات رەزگىلەرنى تېرىپ - توپلاپ يۇرمەستىن، ئۇلارنى يېڭى ئەسەرگە يېدۇرۇش لازىملىقى ھەققىدە ئارتۇقچە سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. قوي، كالىنى سويۇپ يېگەندە، ئۇنىڭ تۇياقلىرىنى، يۇڭلىرىنى ئاجرىتىپ تاشلاپ، جەۋھەرلىرىنى قالدۇرۇپ ئۆزىمىزگە ئوزۇق قىلىمىز ۋە شۇ ئوزۇقنىڭ يارىمى بىلەن ئۆز ۋۇجۇدىمىزدا يېڭى مۇسكۇل پەيدا قىلىمىز، لېكىن بۇنىڭلىق بىلەن ھەرگىزمۇ كالا ياكى قويغا «ئوخشاش» بولۇپ قالمايمىز.

يۇقىرىدا تىلغا ئالغانلىرىم، يەنى ھازىرقى كۇندە كۆزىمىز بىلەن كۆرەلەيدىغانلىرىمىز تامامەن ئىستېمال سەنئىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرمۇنچىسى ئەزەلدىن قورسىقى توقلارنىڭ نەزىرىگە يېقىپ قالغانلىقى ئۈچۈن ساقلىنىپ قالغان. لېكىن،

ئىستېمال قىلغۇچىلار بار يەردە ئىشلەپچىقارغۇچىلارمۇ بولىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىستېمال قىلغۇچىلار سەنئىتىمۇ بولىدۇ، ئىشلەپچىقارغۇچىلار سەنئىتىمۇ بولىدۇ. قەدىمكى زامانىنىڭ نەرسىلىرىدىن، ئاسراپ قالغۇچىلار بولمىغاچقا، ھېكايىلەرنىڭ قىستۇرما رەسىملىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ھېچ نەرسىنى تاپالمايمىز. ھازىرچۇ، ھازىر بازاردا چاغانلىق گۈللۈك قەغەزلەر ۋە مىڭلىگەن[42] ئەپەندى ئېيتقاندەك چاتما رەسىملەر بار. بۇلارنىڭ ھەقىقىي ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىڭ سەنئىتى ئىكەنلىكى ناتايىن، لېكىن بۇلارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك بىكارتەلەپلەرنىڭ سەنئىتىگە قارىمۇقارشى تۇرۇشدا شەك يوق. شۇنداق بولسىمۇ، بۇلار ئىستېمال قىلغۇچىلار سەنئىتىنىڭ تەسىرىگە قاتتىق ئۇچرىغان. مەسىلەن، ئەدەبىياتتا خەلق غەزەللىرى كۆپىنچە يەتتە بوغۇم دائىرىسىدىن چىقىپ كېتەلمىگەن، رەسىمدە بولسا، تولىسى مەنسەپدار - بەگلەرنىڭ ۋەقەلىرى مەزمۇن قىلىنغان، لېكىن ئېنىق، چۈشىنىشلىك قىلىپ پىششىقلانغان. بۇلارمۇ ئۆزگەرتىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، بۇلار «ئاددىيلاشتۇرۇش» دەپ ئاتالىپ كەلمەكتە. ئاممىغا ئەھمىيەت بېرىدىغان سەنئەتكارنىڭ بۇ نەرسىلەرگە ئەھمىيەت بېرىشى خاتا بولمىسا كېرەك، ئۇلارنى يەنىمۇ پىششىقلاپ ئىشلەشنىڭ زۆرۈرلۈكى توغرىسىدا ئارتۇقچە سۆزلەپ ئولتۇرۇشمۇ ھاجەتسىز.

لېكىن، جۇڭگودا ئىستېمالچىلار سەنئىتى بىلەن ئىشلەپچىقارغۇچىلار سەنئىتىنىڭ شەكلى ئوخشىشىپ كېتىدىغان، مەزمۇنى ئوخشاشمايدىغان يەرلىرىمۇ بار. مەسىلەن، بۇددا رەسىملىرى بۇلۇت - تۇتەك بىلەن قاپلانغان، بۇ ھەشەمەتلىك پەرداز؛ گۈللۈك قەغەزلەرنىڭمۇ ئاسانلىقچە پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان ئاق قەغەزگە زورمۇزور چاپلانغانلىرىمۇ بار، لېكىن بۇنىڭدا قەغەزنى ئاياش مەقسەت قىلىنغان. تاڭ بوخۇ[43] سىزغان رەسىملەردىكى غۇنچە بوي، ئىنچىكە بارماقلىق گۈزەللەر تاڭ بوخۇ نەۋئىدىكى ئادەملەرنى

خۇشتار قىلىدىغان نەرسىلەردۇر. گۈللۈك قەغەزلەردىمۇ شۇنداق نازىنىنلار ئۇچرايدۇ، لېكىن بۇنداق رەسىملەرنىڭ تاماشىچىلىرى بۇلارنى كۆرگەندە، دۇنيادا مۇشۇنداق ئادەملەرمۇ بولىدىكەن دەپ، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىش ياكى قىزىقسىنىش بىلەنلا چەكلىنىدۇ، خالاس. ئاممىا ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان رەسساملار بۇنىڭدىن قورۇنۇپ قالماسلىقى كېرەك.

چاتما رەسىملەر رەسىم تۈرلىرىنىڭ بىرى، ئۇ خۇددى ئەدەبىياتتا شېئىر، سەھنە ئەسىرى، ھېكايە بولغىنىغا ئوخشايدۇ، دېگەن گەپكە كەلسەم، ئۇنىڭ توغرىلىقىدا گەپ يوق. لېكىن، بۇ تۈرلەرنىڭ پەرقى يەنىلا ئىجتىمائىي شەرت - شارائىت بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بەزىدە شېئىرنىڭ، بەزىدە ھېكايىنىڭ ئەۋج ئالغانلىقىغا، بەزىدە قىسقا ئەسەرلەرنىڭ كۆپىيىپ كەتكەنلىكىگە قارايدىغان بولساقلا، بۇنى بىلىپ كېتەلەيمىز. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن، ئۇلارنىڭ مەزمۇن بىلەن ئالاقىدار ئىكەنلىكىنىمۇ بىلىۋالالايمىز. ھازىر جەمئىيەتتە چاتما رەسىملەرنىڭ ئەۋج ئېلىۋاتقانلىقى، ئۇنىڭ ئەۋج ئېلىش ئىمكانىيىتى ۋە زۆرۈرىيىتى بولغانلىقىدىن بولغان ئەنە شۇ ئەھۋالنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلىش تەرەققىياتىغا سەنئەتكارنىڭ توغرا ۋەزىپىسى. ئاممىنى كۆزلەش، چۈشىنىشلىك ئىشلەشكە تىرىشىشمۇ تەرەققىياتىغا سەنئەتكارنىڭ توغرا تىرىشچانلىقى. كونا شەكىلدىن پايدىلىنىشتا چىقىرىپ تاشلاشقا تېگىشلىكلىرى بولىدۇ، چىقىرىپ تاشلاشقا تېگىشلىكلىرى بولغان يەردە تولۇقلاشقا تېگىشلىكلىرىمۇ بولىدۇ، بۇنىڭ نەتىجىسى يېڭى شەكىلنىڭ بارلىققا كېلىشى، يەنى ئۆزگىرىش بولۇپ چىقىدۇ. لېكىن، بۇ خىزمەت چىكارىگەرلەرنىڭ ئويلىغىنىدەك ئاسان خىزمەت ئەمەس.

لېكىن يېڭى شەكىلنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكى ناھايىتى يۇقىرى سەنئەتنىڭ ۋۇجۇدقا چىققانلىقى بولالمايدۇ، ئەلۋەتتە. سەنئەتنى

ئىلگىرى سۇرۇش ئۈچۈن مەدەنىيەت خىزمەتچىنىڭ باشقا ساھەلىرى. مۇ يارىدەم بېرىشى لازىم، مەدەنىيەتنىڭ مەلۇم بىر تارمىقىنى مەلۇم بىر مۇتەخەسسىسنىڭ يېگانە شاپاشلىشى بىلەن ئالاھىدە يۇقىرى كۆتۈرۈش قۇرۇق گەپ، چېكى چىقمايدىغان ئىش. دېمەك، شەخسنى يېگانە جاۋابكار قىلىش دەيدىغان نەزەرىيىنىڭ بىر تەرەپلىمىلىكى مۇھىتقىلا ئەھمىيەت بەرگەن بىلەن ئوخشاش بىر ئىش.

5 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى.

رايىشلىق ھېكمىتى[44]

يۇەن يىشەن[45] جىن ـ يۇەن سۇلالىلىرى دەۋرىدە ئۆتكەن شۆھرەتلىك ئەدىب[46]، ئالماشقان سۇلالىلەرنىڭ تارىخلىرىنى ئوبدان بىلمىدىغان، غەيرىي رەسمىي تارىخ[47] يېزىشقا نىيەت قىلغان، كونا دەستۇرلارنى ئاۋايلاپ ساقلىغان ئىجتىھاتلىق ئادەم بولۇپ، مىڭ ۋە چىڭ سۇلالىلىرىدىن بۇيان بىر قىسىم زاتلارنىڭ ئېتىبارىغا سازاۋەر بولۇپ كەلگەن. شۇنداقتىمۇ، ئۇنىڭ ھاياتىدا ئاساسىي سەرگەردە سۈي لىغا ئاتاپ يېزىلغان مەدھىيە ھەقىقەتەن ئۇنىڭ بىلەن ئالاقىسىزمۇ ياكى ئۇنىڭ ئۆز قولى بىلەن يېزىلغانمۇ، دېگەن بىر گۇمان بار.

جىن سۇلالىسى تېخنىكىن 1 ـ يىلى (مىلادىيە 1232 ـ يىلى) موڭغۇل لەشكەرلىرى لويانىنى مۇھاسىرە قىلىۋالغان. 2 ـ يىلى ئەنپىڭ ۋىلايىتىنىڭ لەشكەر بېشى، غەربىي قەلئە سەرگەردىسى سۈي لى باش ۋەزىرنى ئۆلتۈرۈپ، ئۆزىنى جىن خاقانى دەپ جاكارلاپ، يۇەن پادىشاھىغا تەسلىم بولغان. مۇلازىملار گۇناھقا پۈتۈلۈپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، پادىشاھنىڭ رايىغا بېقىپ، سۈي لىنىڭ شەنگە مەدھىيە ئوقۇشنى مەسلىھەتلەشكەن. بۇ ئىش بىۋاستە شەخسىي ئابرۇي ۋە ۋىجدانغا تاقىلىدىغان ئىنتايىن مۇھىم ئىش بولغانلىقى ئۈچۈن، مۇلكىي ئەمەلدارلارنى زور تەشۋىشكە سالغان.

شۇ زاماندا يۇز بەرگەن ئەھۋال توغرىسىدا «جىن سۇلالىسىنىڭ تارىخى» دېگەن كىتابنىڭ «ۋاڭ روشۇي[48] تەزكىرىسى» دېگەن قىسمىدا مۇنداق يېزىلغان:

«تيەنشىنىڭ 1 ـ يىلى ئەي زۇڭ باشنى ئېلىپ گۈيدېغا قاچتىلەر. 2 ـ يىلى كۆكلەمدە، سۇي لى ئىسيان كۆتۈردىلەر، مۇلازىملار ئۇنىڭغا ھەمدەم بولۇشتىلەر ۋە مەدھىيە نامايانداسى تىكلىمەكنى پادىشاھقا مۇراجىئەت قىلدىلەر. زەي يى دىۋانبېگى نامىدىن روشۇيگە مەدھىيەنامە پۈتمەككە پەرمان بەردىلەر. ئول زامان زەي يى قاتارلىق ئادەملەر زورلۇق ـ زومبۇلۇق قىلمۇاتقان زامان بولغاچ، كىمەرسە ئازغىنا ئېتىراز قىلماق بولسىلەر، پىتنە ـ ئەڭگىز توقۇپ، دەرمەھەل كاللىسىدىن جۇدا قىلىناتتىلەر. روشۇي جېنىدىن ئايرىلىپ قالىدىغانلىقىنى پەملەپ يارەمچى ۋەزىر يۇەن خاۋۇن بىلەن خالىي سۆزلىشىپ، ئۇنىڭغا: «بول كۇن پېقىرنى مەدھىيە نامايانداسى تىكلىمەككە بۇيرۇدىلەر، لەۋز بەرمەسەم باشىم كېتۇر، ھۆددە قىلسام نامىم، ۋىجدانىم يەر بىلەن يەكسان بولۇر. ئۇنىڭدىن كۆرە ئۆلۈم ئەۋزەل. شۇنداق بولسىمۇ، ئەقلەن رالىشىپ كۆرمەكچىمەن» دەپتۇلەر... زەي يىلار ئۇنى رايەدىن ياندۇرالمىغاچ، ئۆلىما لىيۇچى بىلەن ماگېنى ئاستانىگە يولىيورۇق سوراپ ماڭدۇردىلەر. خاۋۇن بىلەن جاڭ شىنجى نامايانده توغرىسىدا ئول ئىككى جانابقا «ھەممەيلەن مەسلىھەت قىلىپ، بول ئىشقا ئىككىلىرىنى مۇناسىپ بىلدۇق، شاھىمىزنىمۇ بۇ مەسلىھەتتىن ۋاقىپلاندۇردۇق. جانابلىرىنىڭ بول ئىشتىن باش تارتماسلىقلىرىغا ئىمانىمىز كامىلدۇر» دېدىلەر. لىيۇچىلار زىنھار ماقۇل كەلمەي قايتىشتىلەر. نەچچە كۈنلەر ئۆتكەندىن كېيىن، لىيۇچى زورلۇق دەستىدىن مەدھىيەنامىنىڭ كوپىيىسىنى پۈتۈپ چىقىپ، خاۋۇبنغا تاپشۇردىلەر. خاۋۇبن مەزمۇنىدىن رازى بولماي، ئۆز قولى بىرلە پۈتۈپ چىقتىلەر ھەم روشۇيگە كۆرسىتىپ، بىرنەچچە سۆزنى ئۆچۈرۈپ تاشلىدىلەر. ۋەلىكىن بولمىش ۋەقەنىلا ئەينى بىرلە پۈتۈپ قويدىلەر. كېيىن موڭغۇل لەشكەرلىرى شەھەرنى ئىستىلا قىلدىلەر. ئاقىۋەت نامايانده تىكلەنمىدىلەر.»

نامايەندە «تىكلەنمىگەن»، لېكىن ئەينى زاماندا «نام ـ ۋىجدان» مەسىلىسى كېلىپ چىققان. مەدھىيەنامىنى يۇەن خاۋۇبن پۈتكەنلىكى ياكى لىيۇچى[49] پۈتكەنلىكىگە ئائىت دەلىللەر چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن لىڭ تىڭكەن[50] تۈزگەن «يۇەن يىشەن ھەزرەتنىڭ شەجەرىسى» دېگەن كىتابتا تولۇپ يېتىپتۇ. بۇ يەردە كۆپلەپ نەقىل ئېلىپ ئولتۇرمىساقمۇ بولار. بۇ كىتابنى مۇتالىئە قىلىشتىن شۇنى بىلەلەيمىزكى، بۇرۇن چىققان «ۋاڭ روشۇي تەزكىرىسى» دېگەن يازمىنىڭ ئالدىنقى يېرىمى يۇەن خاۋۇبننىڭ «ئالىم ۋاڭ ھەزرەتنىڭ قەبرىسىنىڭ بايانلىرى» دېگەن كىتابنىڭ ئاساسەن يېزىلغان؛ كېيىنكى يېرىمى بولسا پۈتۈنلەي لىيۇچىنىڭ «پىنھانخانا» دېگەن كىتابىدىن ئېلىپ يېزىلغان بولۇپ، شۇنىڭ بىلەن ۋاڭ روشۇيگە قارا چاپلانغان. شۇنىڭ ئۈچۈن لىڭ تىڭكەن جاناب بۇ ھەقتە مۇنازىرە قىلىپ، «شول زاماندا نامايەندىنىڭ مەدھىيەنامىسى سۇي لىنىڭ زالىملىقىدىن قۇتۇلماق ۋەجىدىن پۈتۈلگەن. شۇڭا ئۇنى ئەدەبىي ماھارەت جەھەتتىن تۇجۇپىلەپ ئىشلەشى ناتايىن. جىڭشۇ مەدھىيەنامىنىڭ كوپىيىسىنى پۈتۈپ، نامايەندە ئۇزرە تەۋسىيىنىڭ ئەھدىسىدىن چىققان، ئۇنى تېخىمۇ تۇجۇپەلەپ ئىشلەشكە نېمە ھاجەت قالسۇن؟» دېگەن. شۇنداق بولسىمۇ، لىيۇچىنىڭ ۋاڭ روشۇيگە ئوخشاش جان تىكىش قەتئىيىتى بولمىغانلىقى ئۇنىڭ ھاياتىدىكى ئۆچمەس بىر داغ. بۇ ئىشنى باشقىلارغا ئىتتىرىپ قويماي، ئاخىر «تەۋسىيىنىڭ ئەھدىدىن چىققان» لىقى ئۇنىڭ تولىمۇ پېشكەللىككە قالغانلىقى...

شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، بىز يۇەن يىشەننىڭ ھاياتى توغرۇلۇق «يۇەن سۇلالىسىنىڭ تارىخى» دېگەن كىتابنىڭ «جاڭ دېخۇي[51] تەزكىرىسى» دېگەن قىسمىدىن يەنە بىر زور ئىش بارلىقىنى كۆرىمىز:

«يۇەن شىزۇ ئۆز بارگاھىدا تۇرغان چېغىدا... جۇڭگونىڭ

زاكاۋەتلىك ئادەملىرىنى سۈرۈشتۈردىلەر. دېخۇي ۋېي فەن، يۈەن يۈي، لى يى قاتارلىق يىگىرمە نەچچە كىشىنى سايە قىلدىلەر... مۇچەل چاشقان يىلى دېخۇي يۈەن يۈي بىلەن بىللە پادىشاھ ھۇزۇ-رىغا باردىلەركىم، يۈەن شىزۇنى رايىشلار دىنىنىڭ بۈزرۇكلۈكىگە تەۋسىيە قىلدىلەر. شىزۇ مەمنۇن بىرلە قوبۇل قىلدىلەر. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇلار، ئۆتمۈش پادىشاھلارنىڭ رايىشلاردىن ئەسكەر سېلىقى، ئالۋان - ياساقلارنى كەچۈرۈم ئەتكەن پەرمانلىرى باردۇر. كەرەملىرىنىڭ مەھكىمىلەرگە شۇ پەرمانلارغا رىئايە قىلىش توغرىسىدا يارلىق بېرىشلىرىنى ئىلتىجا قىلمىز، دېدىلەر. شىزۇ بۇ ئىلتىجانى مەقبۇل كۆردىلەر.»

ۋېي خانىدانلىقىدىكى توببات[52] لارنىڭ پۈشتى بىلەن دېخۇي-نىڭ موڭغۇللارنىڭ كىچىككىنە قەبىلە ئاقساقلىنى «خەنزۇ قوۋ-مى» ئۈچۈن «رايىشلار دىنىنىڭ بۈزرۇكى» لىقتا تەۋسىيە قىلغانلىقى ھازىرقى نەزىرىمىز بىلەن قارىغاندا كۇلكىلىك ئىش بولۇپ تۇيۇلىدۇ، لېكىن ئۇز زامانىسىدا بۇ ھەقتە ئېتىراز بولمىغان بولسا كېرەك. چۈنكى ئەسكەر سېلىقى ۋە ئالۋان - ياساقلارنىڭ كەچۈرۈم قىلىنىشى بىلەن «رايىش»لار نەپ ئالغان؛ ئادىل ئەپكار رايىش موللىلارنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتكەن؛ ئۇلار پايدا - نەپكە ئىگە بولغانلىقى، «رايىشلار دىنى»نى ھەدىيە قىلىپ بېرىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ يەنە باشقا بىرنەرسە دېيىشكە ئېغىز ئاچقۇسى كەلمىگەن.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن زادىگان موللىلار بالداقمۇبالداق يۇقىرى ئۆرلىگەن؛ لېكىن ئاخىر، نابابلىق تۇپەيلى يەنە تەدرىجىي نەزەردىن چۈشۈپ قالغان. مەنسەپكە ئېرىشىش يولى كۇندىن - كۇنگە بېكىلىپ قالغاچقا، جەنۇبلۇق موللىلار بىلەن شىمالىلىق موللىلار ئوتتۇرىسىدىكى ماجىرالارمۇ كۇنسايىن ئەۋج ئېلىپ كەتكەن. يۇي چۇي[53] نىڭ «جانابي چىڭ ياڭنىڭ ئەشئارلىرى» دېگەن ئەسىرى-

نىڭ 4 - جىلدىدا، يەنى «ياڭ شىيەنمىڭ ھەزرەتلىرى ئەشئارلىرىغا مۇقەددىمە» سىدە مۇنداق دېيىلگەن:

«دۆلىتىمىزنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدە ھۆكۈم سۈرۈپ تۇرغان چىن ۋە سۇڭ پادىشاھلىرى ئەل ئىچىدىكى زەكىي ئادەملەرنى، مەيلى ئۇلارنىڭ كىم بولمىقىدىن قەتئىينەزەر، مەنسەپكە قويغان ئىدىلەر، شۇنداق ئەمەل تۇتقانلار ئىچىدە رايىش موللىلار كۆپ ئىدىلەر. يۈەن سۇلالىسى تەختكە چىققانلىرىدىن ئېتىبارەن خوجىلارنى مەنسەپكە قويىدىغان بولدىلەر. ھەتتا باش ۋەزىرلەرمۇ شۇنداق خوجىلاردىن تاللانغان ئىدىلەر. شول بىرلە ئوتتۇرا جۇڭگو تەۋەسىدىكى موللىلار، يەنى ئەھلى ئىسلامىلاردىن مەنسەپكە قويۇلىدىغانلىرى بارغانچە ئازىيىپ كەتتىلەر. جەنۇب ئاندىن يىراق بولغانى، ئول يەرلىك ئەھلى ئىسلامىلار پايتەختكە بېرىشقا قادىر بولالمىغانى، ئۇلار ئىچىدىكى زاكاۋەتلىك ئادەملەرمۇ خوجا بولماقنى ئۆزلىرىگە مۇناسىپ كۆرمىگىنى ئۈچۈن، ئول زاتلاردىن مەنسەپكە قويۇلغانلىرى بەك ئازلاپ كەتكەن ئىدىلەر. زامانلار ئۆتۈشى بىرلە، جەنۇب ئەھلى ئىسلامىلىرى بىلەن شىمال ئەھلى ئىسلامىلىرى ئۆزئارا زېمىن چېگرىلەپ، بىر - بىرىگە قارشى چىقىشقا باشلىدىلەر. بول ھال شول تەرزدە ئەۋج ئالدىلەركىم، جىن ۋە چىن پادىشاھلىرى ئارىسىدا بولغان ماجىرالاردىن كەم ئەمەس ئىدىلەر، جۇڭگو تۇپرا-قىدا ئىككى ئالەم بولۇشتىلەر. شول ۋەجىدىن جەنۇب تاماندىكى ئەھلى ئىسلامىلەر خوپ ئازىيىپ كەتتىلەر.»

شۇنداق بولسىمۇ، جەنۇب ئەھلى ئىسلامىلىرىمۇ بوش كەلمىگەن. بۇ ھەقتە شۇ كىتابنىڭ «فەن لىجۇڭنى شياڭيانڭغا ئۇزىتىش ھەققىدىكى غەزەللەرگە مۇقەددىمە» دېگەن قىسىمدا مۇنداق بايان قىلىنغان:

«سۇن گاۋزۇڭ پايتەختتىنى جەنۇبقا كۆچۈردىلەر، شۇنىڭ بىلەن خېنىي چېگرا بولۇپ قالدىلەر. بول چېگرىنى قوغدىغۇچى ئەمەلدارلارنىڭ تولىسى سەركەردىلەردىن بولدىلەر... شۇنىڭ ئۈچۈن ئامىخاس ئىچىدىكى شاھمەردانلار لەشكەر بېشى بولۇشتىلەر، ئۇلارنىڭ كۆپلەپ خىزمەت كۆرسەتكەنلىرى ھەتتاكى ھاكىم بەگ[54] دەرىجىسىگىمۇ كۆتۈرۈلدىلەر. يۇرتنىڭ تەقۋادار ئاكابىرلىرىدىن فەن جەمەتى، شياڭ جەمەتى، گې جەمەتىدىن ئىبارەت ئۇچ جەمەتلا ئۆز ھالىدا قالدىلەر... ئۇلۇغ يۇەن كەرەملىرى تەڭرىنىڭ بېشارىتى بىرلە قورال - ياراغلارنى يىغىشتۇرۇپ قويدىلەر... شۇنىڭ بىلەن سەركەردىلەرنىڭ پەرزەنتلىرى ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتەرگە زېمىن تاپالماي قالدىلەر، ئۇلارنىڭ تولىسى ئۆزلىرىنى پىنھان تۇتۇپ ياتتىلەر. ھەر يىلى باھار، كۈز ئايلىرىنىڭ بېشىدا ۋالىي ھەزرەتلىرى ئۇچىسىغا يەكتەك، بېشىغا قارا سەرپۇش تۇماق كىيىپ، نەزىرگە ئاتالغان نېمەتلەر قاچىلانغان قاچا - قۇچىلارنى كۆتۈرۈپ، خانىقاغا قاراپ يولغا چىققاندا، قىرائەت قىلىپ، ۋائىزلىق قىلغۇچىلار ھېلىقى ئۇچ جەمەتىنىڭ ئەۋلادى ئىدىلەر؛ ئۇلارنىڭ ئۆز ماھارەتلىرى بىلەن خىزمەت كۆرسەتكەنلىرى ھەتتا خەلپەت دەرىجىسىگىمۇ ئېرىشكەن ئىدىلەر... تەڭرىم راھەت - پاراغەتنىڭ ھېسابسىز بولۇشىنى راۋا كۆرمەيدىغان بولسىمۇ، لېكىن رايىش موللىلارنىڭ رىزقى ھېسابسىز بولغان ئىدىلەر، قەدىمكى زامانىدىن تارتىپ شۇنداق.»

مانا بۇ «جۇڭگو زەكىيلىرى» دىنىنى ھەدىيە قىلىپ بېرىۋاتقان، كىتاب - نامەلەرنى سېتىۋاتقان بۇيان، «رايىش»لار مەززە قىلىپ يەپ كەلگەن نازۇ نېمەتتۇر. ئۇلار شاھلارغا ئۇستاز بولالمىغان، خوجىلاردىن بىرنەچچە مەرتىۋە تۆۋەن تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن لەشكەر بېشى ۋە ئاددىي خەلقتىن بىر مەرتىۋە ئۈستۈن

تۇرالمىغان. «قىرائەت قىلىپ ۋائىزلىق قىلغۇچى»لارغا «پىنھان ياتقان»لارنىڭ قارا كۆزى يەتمەس بولۇپ قالغان.

جۇڭخۇا مىنگونىڭ 23 - يىلى 5 - ئاينىڭ 20 - 21 - كۈنلىرى شاڭخەي رادىئوسى فېڭ مىڭچۈەن ئەپەندىنىڭ «كىتاب - نامە ھۈجرىسىنىڭ ئوقۇشقا دەۋەت قىلىنغان ئائىلە نەسىھەتلىرى» ناملىق غەلىتە بىر كىتابىنى ئاڭلاتتى («گۈزەل ئاخشام» گېزىتىنىڭ ئاساسەن) بۇ كىتابنى ئىلگىرى ئاڭلاپمۇ باقمىغانىدىم. لېكىن ئاخىرىدىكى «يەن زىتۇي» دېگەن ئىمزانى كۆرۈپ، ئۇنىڭ يەن زىتۇي[55] نىڭ «ئائىلە نەسىھەتلىرى» دېگەن كىتابىنىڭ «ئوقۇشقا دەۋەت قىلىش، پارىسى» ئىكەنلىكىنى بىلدىم. «كىتاب - نامە ھۈجرىسى» دېگەن سۆز بۇ ئەسەرنىڭ ئۆز زامانىدا لۇ ۋېنچاۋ[56] تەرىپىدىن «كىتاب - نامە ھۈجرىسى مەجمۇئەلىرى» گە كىرگۈزۈلگەنلىكىدىن كېلىپ چىققان بولسا كېرەك. ئۇنىڭدا مۇنداق گەپلەر بار ئىكەن:

«ھۈنەر - بىلىمى بار ئادەم ھەر يەردە ئەمىن تاپالايدۇلەر. يېغىلىق بولۇۋاتقان زامانلاردىن بۇيان، كۆپتىن - كۆپ تۈتقۇنلارنى كۆردۈڭكى، ئول ئەسىرلەر نەسلى - ۋەسلىدىن پېقىر - مىسكىنلەر بولسىلەر ھەم. «مۇھاكىمە ۋە بايان»نى، «ۋاپانامە»نى ئوقۇيالايدىغان بولسا، ئۆزگىلەرنىڭ مۇللىسى بولۇپ كەلگەن. ئەجداد - ئەجدادىدىن تاج كىيىپ كەلگەنلەردىن كىتاب - نامەلەرنى بىلمەيدىغانلىرى يا تېرىقچىلىق قىلماق، يا پادا باقماق كۈنىگە قالغان. ئوقۇشقا كىرىشمىسەڭ بولماسلىقىنى ئەنە شۇنىڭدىن بىلمىدىڭمۇ؟ مىگەر ئىلكىڭدە نەچچە يۈز جىلد كىتابلارنى تەۋرۈك ئەتسەڭ، ئۇرۇق - ئەۋلادىڭ ئەبەدىلئەبەد پېقىر - مىسكىنلەر قاتارىغا چۈشۈپ قالماس. «پۇل تاپقۇچە ھۈنەر تاپ» دېمىش ماقال بار. ھۈنەر ئۆگەنمەك ئاسان ھەم قەدىرلىك بولسىمۇ، ئوقۇپ موللا

بولغانغا يەتمەس.»

بۇ يەردە گەپ: ھەممىدىن ئاسان ئۆگەنگىلى بولىدىغان ھۈنەر-مۇ ئوقۇشنىڭ ئالدىغا ئۆتەلمەيدۇ؛ «مۇھاكىمە ۋە بايان» نى، «ۋاپا-نامە» نى ئوقۇيالايدىغان ئادەم ئەسىرگە چۈشۈپ قالسىمۇ، باشقىلار-نىڭ موللىسى بولۇپ، باشقا بارلىق ئەسىرلەردىن ئۈستۈن تۇرىدۇ دەپ ۋايىگە يەتكۈزۈپ ئېيتىلغان. بۇ پەند - نەسىھەت شۇ زامانىدىكى پاكىتلارغا ئاساسەن پەرەز قىلىپ تېپىلغان بولسىمۇ، جىن، يۇەن سۇلالىلىرىگە ئۇيغۇن كەلگەن. مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرى دەۋرىگىمۇ ئۇيغۇن كەلگەن. ھازىر ئۇنى ئاممىغا «نەسىھەت» بولسۇن دېگەن غەرەز بىلەن ئۇشتۇمتۇتلا رادىئودا ئاڭلاتقانلىقىغا قارىغاندا، سۆز-لىگۈچىگە كەلگۈسىدىن بېشارەت بولغان ئوخشىمامدۇ؟ بۇ سەل كېلىشتىن بۇرۇن تۇغان تۇنۇقانلىق ئەمەسمۇ؟

«رايىش موللىلارنىڭ رىزقى باقىي ئىكەن.» كىچىكتىن چوڭنى بىلگىلى بولىدۇ دېگەندەك، بىز ئەنە شۇلاردىن «رايىشلىق ھېكمىتى» نى چۈشىنىۋالالايمىز، «رايىشلىق ئۇنۇمى» نىمۇ بىلىۋا-لالايمىز.

5 - ئاينىڭ 27 - كۈنى.

ئەكىلىشپەرۋەرلىك(57)

جۇڭگو ئەزەلدىن «بېكىنىۋالغۇچى»، ئۆزى بارمايتتى، باش-قىلارنىمۇ كەلتۈرمەيتتى. توپ - زەمبىرەكلەر دەرۋازىسىنى چېقىپ ۋەتكەندىن كېيىن، بۇرنىغا كۆپ يەپ، مانا ئەمدى ھەممىدە ئىككى قوللاپ «سۇڭلاپ بەرگۈچى» بولۇپ قالدى. باشقىسىنى قويۇپ تۇرۇپ، تېخنىكا ئۆگىنىش جەھەتتىكى نەرسىلەرنىلا ئالساق، يەنە-قىنداق بىر تۈركۈم ئاسارئەتىقىلەرنى فرانسىيىگە كۆرگەزمە قىلىشقا ئەۋەتىشتى. لېكىن، «كېيىن قانداق بولغانلىقى نامەلۇم»؛ يەنە بىرنەچچە «پىر ئۇستاز» بىرقانچە قەدىمىي ۋە يېڭى رەسىملەرنى كۆتۈرۈپ، «مىللىي تەۋەررۇكلىرىمىزنى جانلاندۇرىمىز» دەپ، ياۋروپا دۆلەتلىرىنىڭ ھەممىسىگە بېرىپ، ئۇ رەسىملەرنى ئېسىپ كۆرسەتتى. ئاڭلىشىمچە، يېقىندا دوكتور مېي لەنفاڭنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتىپ، «ئىشارەتىزم» نى ئىلگىرى سۈرەرمىش، ئاندىن ياۋروپاغا ئەۋەتىپ، ۋەز ئېيتقۇزارمىش(58). مەن بۇ يەردە دوكتور مېي لەنفاڭنىڭ سەنئىتى بىلەن ئىشارەتىزمنىڭ مۇناسىۋە-تىنى مۇزاكىرە قىلماقچى ئەمەسمەن. قىسقىسى، تېرىك ئادەم ئاسارە ئەتىقىلەرنىڭ ئورنىنى ئالسا، مەن شۇنداق دېيىشكە جۈرئەت قىلالايمەنكى، بۇنىڭ بىلەنمۇ تەرەققىياتىمىزنى بىرئاز نامايان قىل-غىلى بولسا كېرەك.

لېكىن، بىزدە «ئالماقنىڭ بەرمىكى بار» دېگەن قائىدىگە ئاساسەن، ئەكەل! دەيدىغان ئادەم چىقمايۋاتىدۇ.

ئەلۋەتتە، سۇڭلاپ ئاپىرىپ بېرىش يامان ئىشمۇ ئەمەس.

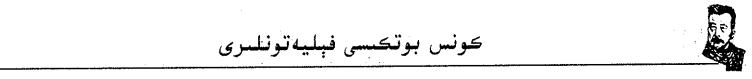

بۇنىڭدا بىرىنچىدىن، ئۆزىنىڭ بايلىقىنى، ئىككىنچىدىن، ئۆزىنىڭ مەرد، سېخىيلىقىنى نامايان قىلغىلى بولىدۇ. نىتسې[59] ئۆزىنى كۈنگە ئوخشىتىپ، كۈننىڭ نۇرى چەكسىز ئىسسىق، ئۇ پەقەت بېرىدۇ ۋە لېكىن، ئېلىشنى تەمە قىلمايدۇ، دەپتىكەن. لېكىن نىتسې قانداقلا بولمىسۇن، كۈن ئەمەس، ئۇ ئېلىشىپ - ئالجىپ قالغان. جۇڭگومۇ كۈن ئەمەس، بەزىلەر، يەر ئاستىدىكى كۆمۈرنى قازساق، پۈتۈن دۇنياغا بىرنەچچە يۈز يىل ئىشلىتىشكە يېتىدۇ، دەيدۇ. لېكىن بىرنەچچە يۈز يىلدىن كېيىنچۇ؟ بىرنەچچە يۈز يىلدىن كېيىن بىز ئەرۋاھقا ئايلىنىپ ياكى جەننەتكە كىرىپ كېتىمىز، ياكى دوزاخقا چۈشۈپ كېتىمىز، ئەلۋەتتە؛ لېكىن بىزنىڭ ئەۋرە - چەۋرىلىرىمىز ھايات تۇرىدۇ، ئۇلارغىمۇ ئاز - تولا سوۋغا قالدۇرۇشىمىز كېرەك. ئۇنداق قىلمىساق، ھېيت - ئايەم، بايراملاردا ئۇلارنىڭ داستىخانغا يايغۇدەك بىرنەرسىسى بولمىسا، باشقىلارنىڭ مەرىكىلىرىنى باش ئۇرۇپ تەبرىكلەپ، ئاشقان - تاشقانلارنى تىلەپ، ئۇنى سەدىقە - مۇكاپات قىلىۋېلىشقا مەجبۇر بولۇپ قالىدۇ.

بۇنداق سەدىقە - مۇكاپاتنى «سۇنۇپ بەرگەن» نەرسە دەپ خاتا چۈشىنىپ قالماسلىق كېرەك، ئۇلارنى «تاشلاپ بەرگەن». چىرايلىقراق قىلىپ ئېيتقاندا، «سۆڭلاپ»، يەنى ئىككى قوللاپ بەرگەن دېيىش مۇمكىن. بۇ جەھەتتە مەن بۇ يەردە ئەمەلىي مىسال كەلتۈرۈپ ئولتۇرمايمەن[60].

مەن بۇ يەردە «سۆڭلاپ ئاپىرىپ بېرىش» توغرىسىدىمۇ بىرنەرسە دېمەكچى ئەمەسمەن، دەيدىغان بولسام «مودا» سۆز بولماي قالىدۇ. مەن ئۆزىمىزنىڭ يەنە بىرئاز ېخىلراق بولۇشىمىزنىلا تەرغىب قىلماقچىمەن، «سۆڭلاپ ئاپىرىپ بېرىش» تىن تاشقىرى، «ئەكىلىش» ىمىز، «ئەكىلىشپەرۋەر» بولۇشىمىز كېرەك.

لېكىن، بىز «ئەكىلىپ بېرىلگەن» نەرسىلەردىن قورقۇپ

كەتتۇق: ئاۋۇال ئەنگلىيىنىڭ ئەپيۇنى، گېرمانىيىنىڭ كېرەكتىن چىققان توپ - زەمبىرەكلىرى، كېيىن فرانسىيىنىڭ ئۇپىسى، ئامېرىكىنىڭ كىنوسى، ياپونىيىنىڭ «پۈتۈنلەي مىللىي مال» دېگەن سۆزلەر ېسلىغان مىلىچمايللىرى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھەتتا ئەقلى - ھوشى بار ياشلارمۇ چەت ئەل مالىلىرىدىن تەشۋىشلىنىدىغان بولدى. ئەمەلىيەتتە، بۇنىڭغا ئۇلارنىڭ «ئېلىپ كېلىنگەن» بولماسلىقى، «ئەۋەتىپ بېرىلگەن» نەرسە بولغانلىقى سەۋەبچى بولغان.

دېمەك، بىز مېڭىمىزنى ئىشلىتىپ، كۆزىمىزنى ئېچىپ، ئۆزىمىز ئەكىلىشىمىز كېرەك!

مەسىلەن، بىزنىڭ ئىچىمىزدە بىر كەمبەغەل ياش يىگىت ئاتا - بوۋىسىنىڭ خاسىيىتىدىن (ھازىرچە شۇنداق دەپ تۇراي) چوڭ بىر قورۇ - جاي تاپقان بولسۇن، ئۇنى كۆز بويىاپ تاپسۇن، بۇلاپ ئالسۇن ياكى قانۇنلۇق مىراس قىلىپ ئالسۇن ۋە ياكى كۈيئوغۇل بولۇش مۇناسىۋىتى بىلەن تاپقان[61] بولسۇن، بۇنى سۈرۈشتۇرمەي قويۇپ تۇرايلى. ئۇ ھالدا، قانداق قىلىش كېرەك؟ مېنىڭچە، ئالدى بىلەن نېرى - بېرىسىنى قويۇپ تۇرۇپ، «ئەكەل!» دېيىش كېرەك. لېكىن، ئەگەر بۇ قورۇ - جاينىڭ كونا ئىگىسىگە قارشى تۇرۇپ، ئۇنىڭ بەرگەن نەرسىلىرى بۇلغاپ قويىدۇ دەپ ئەندىشە قىلىپ، ئۇ قورۇ - جايغا كىرىشكە پېتىنالماي تېكىرقاپ يۈرسە، توخۇ يۇرەك بولۇپ قالىدۇ؛ ئۆزۈمنىڭ پاكلىقىنى ساقلايمەن دەپ، قاتتىق غەزەپكە كېلىپ، ئوت يېقىپ كۆيدۈرۈۋېتىدىغان بولسا، ئەخمەق بولۇپ قالىدۇ. بىراق، بۇ قورۇ - جاينىڭ كونا خوجايىنىنى ئەسلىدىن ياخشى كۆرىدىغان بولسا، بۇ نۆۋەت ھەممىسىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، خۇرسەنلىك بىلەن ئۇنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ، ئېشىپ قالغان ئەپيۇنىنى ھە دەپ چەككىلى تۇرسا، نائەھلى بولۇپ قالىدۇ، ئەلۋەتتە. «ئەكىلىشپەرۋەر» ئادەم ھەرگىز ئۇنداق قىلمايدۇ. ئۇ ئۆز ئىلكىگە ئالىدۇ، تاللايدۇ.

بىلىق گۆشىنى ئۇچراتسا، ئۆزۈمنىڭ «ساددا پۇقرالاشقان» لىقىمىنى نامايىش قىلىۋېتەي دەپ ئۇنى كوچىغا چۆرۈۋەتمەيدۇ، ئۇ زۇقلا بولىدىكەن، ئۇنى ئۆز يار - بۇرادەرلىرى بىلەن خۇددى چامغۇر - بەسەينى يېگەنگە ئوخشاش يەيدۇ، لېكىن كاتتىلارغا زىيادە قىلىپ ئولتۇرمايدۇ؛ ئەپيۇننى ئۇچراتسا، ئۇنىمۇ ئۇزۇل - كېسىل ئىنقىلابچى ئىكەنلىكىمنى بىر كۆرسىتىپ قويماي دەپ كۆپچىلىك ئالدىدا خالا جايغا چۆرۈۋەتمەستىن، كېسەل داۋالاشقا ئىشلەتسۇن دەپ دورىخانىغا ئاپىرىپ بېرىدۇ ۋە لېكىن: «تەۋەررۇك دورىنى ساتمەن، تۇگىسە قالمايدۇ» دېگەندەك قىزىل-كۆزلۇك قىلمايدۇ. ئەپيۇن غاجزىسى بىلەن ئەپيۇن چىرىغى شەكىل جەھەتتە ھىندى، پارس، ئەرەبلەرنىڭ ئەپيۇن جابدۇقلىرىدىن پەرقلىق بولغاچقا، ئۇلارنى مىللىي تەۋەررۇك ھېسابلاشقا بولسىمۇ، ئۇلارنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ دۇنيانى ئايلانغاندا كۆرگۈچىلەر چىقسىمۇ، لېكىن مېنىكچە، ئازراقىنى مۇزېيغا ئەكىرىپ بەرگەندىن تاشقىرى، قالغانلىرىنى يانجىپ تاشلاش كېرەك، قالغان كىچىك خوتۇنلارنىمۇ ئۆز يولۇڭلارغا كېتىڭلار دەپ تارقىتىۋېتىش كېرەك، ئۇنداق قىلمىساق، «ئەكىلىشپەرۋەر» لىكىمىزگە بىرئاز خەۋپ يېتىدۇ.

قىسقىسى، بىزگە ئەكىلىش كېرەك. ئۇنى ئۆزىمىز ياكى ئىشلىتىشىمىز، ياكى ساقلاپ قويۇشىمىز ۋە ياكى يوقىتىشىمىز كېرەك. شۇنداق قىلغاندا، ئۇنىڭ ئىگىسى يېڭى ئىگە بولىدۇ، ئۆي - جايىمۇ يېڭى ئۆي - جايغا ئايلىنىدۇ. لېكىن، بۇ ئادەم ھەممىدىن ئاۋۋال تەمكىن، باتۇر - غەيرەتلىك، پەملىك، شەخسىيەتسىز بولۇشى كېرەك. ئەكەلگىنى بولمىسا، ئادەم ئۆزىچە يېڭى ئادەم بولۇپ قالمايدۇ؛ ئەكەلگىنى بولمىسا، ئەدەبىيات - سەنئەتمۇ ئۆزىچە يېڭى ئەدەبىيات - سەنئەت بولۇپ قالمايدۇ.

6 - ئاينىڭ 4 - كۈنى.

كىشىنىڭ ھالىغا كىشى يەتمەيتۇ[62]

چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدىكى «قەلەم زىندانى»[63] چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىغا كەلگەندىلا يېڭى ۋاشتىن تىلغا ئېلىندى. بۇ ھەقتە ھەممىدىن بەك كۆچىگەنلەر «جەنۇب تەھرىراتى» دېكى بىرقانچە كىشى بولۇپ، ئۇلار زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ئۆلگەنلەرنىڭ ئەسەرلىرىنى توپلاپ باستۇرغان؛ ياپونىيىدە ئوقۇغۇچىلارمۇ ئۇ يەردە توپلىغان كىتاب - ماتېرىياللىرىنى ئېلىپ كەلگەن. بىرئاز تەپسىلىي ئەھۋالنى مېڭ سىن[64] ئەپەندىنىڭ «قەلب تارىخى مەجمۇئەسى» دېگەن كىتابى نەشردىن چىققاندىن كېيىنلا بىلدۇق. كۆپچىلىك ئادەملەر ئەزەلدىن، قەلەم يەنى يازۇ بالاسى چىڭ سۇلالىسىنى مەسخىرە قىلىشنىڭ كاساپىتىدىن كېلىپ چىققان، دېگەن پىكىردە بولۇپ كەلگەنىدى، ئەمەلىيەتتە ئەھۋال ئۇنداق ئەمەستەك تۇرىدۇ.

مۇشۇ بىر - ئىككى يىل مابەينىدە، خان سارىيى مۇزېيىدا يۇز بەرگەن ۋەقەلەر كىشىلەرنى ئانچە مەمنۇن قىلالمايدىغان بولۇپ قالغاندەك تۇرىدۇ. لېكىن، خان سارىيى بىزگە «چىڭ دەۋرىدىكى قەلەم زىندانىنىڭ ئارخىپلىرى» ناملىق خاسىيەتلىك مەجمۇئەنى تەشر قىلىپ بېرىۋاتىدۇ، بۇلتۇر بۇ مەجمۇئەنىڭ سەككىزىنچى سانى چىقتى، شۇ مەجمۇئەلەرگە خىلمۇخىل ۋەقەلەر كىرگۈزۈلگەن. شۇ ۋەقەلەر ئىچىدە ھەممىدىن قىزىقارلىقى چىيەنلۇڭنىڭ

48 - يىلى 2 - ئايدا يۇز بەرگەن «فىك چيەننىك پالنامە بىلەن شېئىرنامە دېگەن ئىككى كىتابقا شەرھ يېزىپ، پادىشاھقا سۇنۇش سەپىرىگە ئاتلانماقچى بولغانلىقى ۋەقەسى».

فىك چيەن ئۆز ۋاقتىدىكى تالىپلارنىڭ بىرى، سەنشى ئۆلكىسىنىڭ لىڭفېن ناھىيىسىدىن. ئۇ پادىشاھ چيەن لۇڭنىڭ تەيلىك مازىرى[65] غا تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن كېلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، پادىشاھقا سۇنۇش نىيىتىدە ئۆز ئەسەرلىرىنى قولتۇقلاپ، يول ئۈستىدە پادىشاھنى كۈتۈپ تۇرغانىكەن. بىراق ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىنى دادىخاھقا يەتكۈزۈپ بولغۇچە، «گۇناھلىق ئادەم» دەپ قارىلىپ تۇتقۇن قىلىنغانىكەن. ئۇ ئەسلىدە ئۆز ئەسەرلىرىدە «شېئىرنامە» نى «پالنامە» قېلىپىغا چۈشۈرۈپ شەرھلىگەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئاغزىغا كەلگەننى جۆيلۈگەنىكەن. ئۇلار بۇ يەردە كۆچۈرۈپ ئولتۇرۇشقا ئەرزىمەيدۇ، لېكىن خاتىمىسىدىكى «تەرجىمىھال» تەرىقىسىدە يېزىلغان مۇنداق گەپلىرى تولىمۇ غەيرىي ئىكەن:

«يەنە مەلۇم بولغايكى، پېقىرنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىدە باشقا ئارزۇ - تەلەپلىرىم يوق، ھەل قىلالمىغان پەقەت بىرلا ئىشىم بار، بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى ھۇزۇر ئالىيلىرىغا بايان قىلاي.

پېقىر... فىك چيەن دەپ ئاتىلىمەن، لەقەمىم نەنجۇ. جاڭ فامىلىلىك ئۇچىنچى ھامامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ يۇرگىنىمدە، بىر قىزنى كۆرۈپ، ئۇنى ئۆز ئەمرىمگە ئېلىشنى لايىق كۆردۈم، ئەپسۇسكى، شۇنداق قىلىشقا قادىر بولالمىدىم. ئول قىزنىڭ ئىسمى شياۋنۇ، 17 ياش، ياتلىق بولۇش يېشىغا يەتكەن بولسىمۇ، تېخى ياتلىق بولمىغان. ئۇ ئەسلىي دۇڭگۈەن مەھەللىسىنىڭ چۈنچاڭ كوچىسىدىكى چاڭشاڭ نامىدىكى قورۇدا ئولتۇرۇشلۇق جاڭ شۇبيەن ئاتلىق ئادەمنىڭ ئىككىنچى قىزى. كېيىن يەنە دۇ فامىلىلىك بەشىنچى ھامامنىڭ ئۆيىگە بارغىنىمدا، ئۇ يەردىمۇ بىر

قىزنى كۆرۈپ، ئۇنى ئۆز ئەمرىمگە ئېلىشنى لايىق كۆردۈم، لېكىن قۇدرىتىم يەتمىگەچكە ھەسرەت ئىچىدە قالدىم. ئول قىزنىڭ ئېتى شياۋفېڭ، 13 ياش، رەسىدە بولمىغان بولسىمۇ، بالاغەتكە يېتىپ قالغان. ئۇ ئەسلىي شەھىرىمىزدىكى دۇڭچېڭ مەھەللىسىنىڭ ناۋشىكۇ كوچىسىدىكى رۇيشىڭ ناملىق قورۇدا ئولتۇرۇشلۇق دۇيۇي دېگەن ئادەمنىڭ ئىككىنچى قىزى. مۇبادا ھەزرىتى ئالىيلىرى مەدەتكار بولماقلا ھىممەت قىلىپ، يارامليق نۆكەردىن بىرنى يورغا ئات بىلەن شۇ كۈننىڭ ئۆزىدە لىڭيى شەھىرىگە ئاتلاندۇرۇلسا، ئول نۆكەر لىڭيى بېگىدىن: «تەۋەلىرىدىكى دۇڭگۈەن مەھەللىسىنىڭ چۈننيۈچاڭ كوچىسىدىكى چاڭشاڭ ناملىق قورۇدا جاڭ شۇبيەن ئاتلىق ئادەم بارمۇ؟» دەپ سورىسا، دەرۋەقە بار بولۇپ چىقسا، ئىشىنىڭ ئوڭ كەلگىنى. يەنە: «دۇڭچېڭ مەھەللىسىنىڭ ناۋشىكۇ كوچىسىدىكى رۇيشىڭ ناملىق قورۇدا دۇيۇي ئاتلىق ئادەم بارمۇ؟» دەپ سورىسا، دەرۋەقە بار بولۇپ چىقسا، ئول ئىشىنىڭمۇ ئوڭ كەلگىنى. بۇ ئىككى ئىش ئوڭدىن كەلسە، پېقىر مۇراد - مەقسىتىگە يەتكەن بولىدۇ. لېكىن پېقىر بۇ يەرگە كېلىشتە ھەزرىتى ئالىيلىرىنىڭ مەندەك بىر پېقىر ئادەمنىڭ سۆزىنى مەقبۇل كۆرۈش - كۆرمەسلىكىنى ياكى بۇنىڭ بىلەن ئۆزلىرىنى تەڭلىك - خىجالەت قىلىپ قويۇشۇمنى بىلمىدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەرز - ھالىمنى بايان ئەيلىدىم.»

بۇنىڭدا نېمە يامان نىيەت بولسۇن؟! بۇنىڭدىن پەقەت ئۆز ۋاقتىدا دەۋران سۈرگەن موللىلار — نازىنىنلار ھەققىدىكى ھېكايىلەرگە مەستانە بولۇپ، ئاسانلا داڭق چىقىرىشتىن، پادىشاھنى ئەلچى قىلىپ، ھامىسىنىڭ قىزىنى قۇچىقىغا ئېلىپ بىراقلا ۋەسالىغا يېتىشتىن باشقا نىيەت يوق، بىراق ئاقىۋەت ئانچە ياخشى بولماي قالغان. شەندۇڭ ۋالىيسى يۈەن شۇيتۇڭ ئۇنى مۇنداق

بەتنام بىلەن يۇقىرىغا مەلۇم قىلغان: «مەزكۇرنىڭ پادىشاھ ئالىيـ
لىرىغا يازغان ئەرزىگە قارىغاندا، ئۇ پادىشاھىئەزەم ئالدىدا مۇقەد-
دەس كىتاب - نامەلەرنى قارىسىغا شەرھلىگەن. بولۇپمۇ ئەرزىنىڭ
ئاخىرىدىكى ئىبارىلىرى تېخىمۇ يامان. مەزكۇرنىڭ بۇ جىنايىتى
ھۆرمەت قاراۋۇللىرىغا بويۇنتاۋلىق قىلغانلىقىدىنمۇ ئېغىر بولسا
ئېغىركى، يېنىك ئەمەس. مەزكۇر گۇناھكار فېلىڭ چىيەن خېيـ
لۇڭجياڭ قاتارلىق جايلارغا سۈرگۈن قىلىنىپ، چېرىكلەرگە مالاي
قىلىپ بېرىشكە تېگىشلىك. ۋازارەتتىن تەستىق چۈشكەن كۈنىنىڭ
ئۆزىدە، ھۆكۈمگە بىنائەن يۈزىگە ئەن سېلىپ، سۈرگۈن قىلماق-
چىمىز.» بۇ تالىپ كېيىنچە ياتلارغا مالاي بولۇپ كېتەي دەپ باشقا
ئەلگە كېتىپ قالغان بولسا كېرەك.

بۇنىڭدىن باشقا ۋەقەلەر بۇنىڭدەك ھاۋايى - ھەۋەسكە ئالاقىدار
بولمىسىمۇ، لېكىن ئەكسىيەتچىلىك دەپ ھېسابلاشقا بولمايدىغانلى-
رىمۇ ئاز ئەمەس. ھەقدار[66] لارنىڭ بەزىسى ئالىجۇقا، بەزىسى
ئالجىپ قالغان، بەزىسى قانۇن - قائىدە دېگەن نەرسىنى بىلمەيدى-
غان سەھرالىق گىرى موللا، يەنە بەزىسى پادىشاھقا جان كۆيدۈرى-
دىغان يېزىلىق نادان ئادەملەر. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇلار ناھايىتى
ئېچىنىشلىق ئەھۋالغا قالغان، بەزىسىنىڭ پۇت - قولى كېسىپ
تاشلانغان، بەزىسىنىڭ نەسلى - ۋەسلى قۇرۇتۇلغان، بەزىسىنىڭ
دەرھال كاللىسى كېسىلگەن ۋە بەزىسى «كاللىسى ئېلىنىدىغان
مەھبۇس» سۈپىتىدە زىندانغا تاشلانغان، دېمەك، تىرىك قالمىغان.

مۇشۇنداق ئىشلارغا چالا - بۇلا كۆز يۇگۈرتۈپ قارايدىغان
بولساق، ئالدى بىلەن چىڭ سۇلالىسى ياۋۇز ئىكەن دېگەن چۈشەنـ
چىگە، ئاندىن كېيىن ئۆلگەنلەرگە ئۆۋال بوپتۇ، دېگەن چۈشەنچىگە
كېلىمىز. لېكىن، يەنىمۇ چوڭقۇرراق ئويلايدىغان بولساق، ئىش
ئۇنچە ئاددىي بولماي چىقىدۇ. بۇ ئېچىنىشلىق ۋەقەلەر پەقەت
«كىشىنىڭ ھالىغا كىشى يەتمىگەن» لىكتىنلا كېلىپ چىققان.

مانجۇلار ئۆزلىرى خوجا بىلەن قۇلنى ناھايىتى قاتتىق پەرقـ
لەندۈرىدۇ. مانجۇ ۋەزىرلەر پادىشاھ ھۇزۇرىدا ئۆزىنى «قۇل» دەپ
ئاتاشنى پەرھىز دەپ قارايدۇ؛ خەنزۇلار بولسا، ئۆزىنى «پېقىر»
دەپ ئاتاشنىڭ مۇناسىپ كۆرىدۇ. مۇنداق بولۇشى خەنزۇلار
«يەن - خۇاڭ[67] ئەۋلادى» بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارغا ئالاھىدە
غەمخورلۇق قىلىپ، ياخشى نام بەرگەنلىك ئەمەس، بەلكى مانجۇـ
لارنىڭ «قۇل» دېگىنىدىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن بولۇپ، ئۇلارـ
نىڭ مەرتىۋىسى «قۇل» لارنىڭ مەرتىۋىسىدىن بىرقانچە دەرىجە تۆـ
ۋەن. قۇل پەقەت «لەببەي» دەپ ئىتائەت قىلىشقىلا مەھكۇم،
ئۇلارنىڭ پىكىر بايان قىلىشىغا يول يوق، ھەتتا ئۆز مەيلىچە
مەدھىيە ئوقۇشىغىمۇ يول قويۇلمايدۇ. «تەڭ تېڭى بىلەن، گەپ
ئىگىسى بىلەن» دېگەن گەپ ئەنە شۇ. مىسال ئۈچۈن ئالايلى،
بىرى، غوجام، تونلىرىنىڭ پېشى ئازراق يىرتىلىپ قاپتۇ، ساڭگـ
لاپ تۇرۇۋەرسە تېخىمۇ بەكرەك يىرتىلىپ كېتىشى مۇمكىن،
ياماتتۇرۇۋالسىلا بوپتىكەن، دېسۇن. بۇ تەكلىپنى بەرگەن ئادەم
ئۆزىچە ساداقىتمەنى بىلدۈردۈم دەپ ھېسابلىسىمۇ، ئەمەلدە گۇناھ
ئۆتكۈزگەن ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى بۇنداق گەپنى قىلىشقا رۇخسەت
قىلىنغان ئادەملەر بۆلەك ئادەم، بۇنداق گەپنى كۆرگەنلا ئادەمنىڭ
قىلىشىغا يول يوق. ئۆزىنى چاغلىماي گەپ قىلىپ سالغان ئادەم
«ئاقساقاللىق قىلغان» ھېسابلىنىپ، شۇبھىسىز «گۇناھقا لايىق»
بولىدۇ. ئەگەر ئۇ ئادەم «ساداقەتلىك قىلىمەن دەپ بالاغا قالغان»
بولسا، بۇ ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئەخمەقلىقىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

بىراق، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمەتلىرىنىڭ پادىشاھلىرى ئىنتا-
يىن چېچەن ئىكەن. ئۇلار قورسىقىغا شۇنداق غەرەزنى پۈككەن
بولسىمۇ، لېكىن ئۇ غەرەزلىرىنى ئەينەن ئېيتماي، خەنزۇ ھۆكۈمـ
رانلىرىنىڭ «پۇقرانى ئۆز پەرزەنتىدەك كۆرۈش»، «ھەممىگە بىر
كۆز بىلەن قاراش» دېگەن قەدىمىي پەند - نەسىھەتلىرىنى قوللا-

غان. بىر قىسىم ۋەزىرلەر، موللىلار بۇ سىرنى بىلگەچكە، ئۇنداق گەپلەرگە ئىشەنمەيدۇ. ئەمما بەزى ساددا - نادان ئادەملەر بولسا راستتىنلا «پادىشاھىئالەم» بىزنىڭ ئاتىمىز دەپ قاراپ، سۆيۈنگەن ھالدا خۇشامەت قىلىدۇ، ئەركىلەيدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇ پادىشاھلار بۇنداق بويسۇندۇرۇلغانلارنى نەدىمۇ ئۆز بالىسىدەك كۆرسۇن؟! پادىشاھ ئۇلارنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇنىڭدىن سەل ئىلگىرىكى چاغلاردا بالىلار يۇرەكزادە بولۇپ ئېغىز ئاچالماس بولۇپ قالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ ئۆز قورسىقىغا پۈككەن بوداقلىرىغا يەتكەنىدى. كېيىن گۇاڭشۇي زامانىغا كەلگەندىلا، كاڭ يۇۋېيلار پادىشاھقا پىكىرنامە سۇنۇپ، «ئاتا - بوۋىلار-نىڭ ئۇدۇمى» نى بۇزۇپ تاشلىدى، لېكىن بۇنىڭدىكى سىرنى تاكى ھازىرغىچە يېشىپ بەرگۈدەك ئادەم چىقمىغاندەك قىلىدۇ.

شى جېسۇن ئەپەندى «بەدىئىي مەنزىرە» ژۇرنىلىنىڭ تۇنجى سانىدا «ساداقەتلىك قىلىمەن دەپ بالاغا قالغان» لىق توغرىسىدا خېلىلا قاينىپتۇ، ئۇ «كىشىنىڭ ھالىغا كىشى يەتمەپتۇ» دېگەندەك چۈشىنىشىمەسلىكتىن خالىي بولالمىغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق قاينىغان بولسا كېرەك. بۇنداق ئەھۋال «يەن ھەزرەتنىڭ ئائىلىۋى نەسەبەتلىرى» دە ياكى «جۇاڭزى» ۋە «تاللانمىلار» دا كۆرۈلۈپ باقمىغان.

6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى.

«ياغاچ ئويمىچىلىقنىڭ تارىخى» غا كىرىش سۆز[68]

جۇڭگودا ياغاچقا رەسىم ئويۇشنىڭ تاڭ دەۋرىدىن تارتىپ مىڭ دەۋرىگىچە خېلى سەلتەنەتلىك تارىخى بار ئىدى[69]، لېكىن ھازىرقى يېڭى ياغاچ ئويمىچىلىقنىڭ ئۇ تارىخ بىلەن ئالاقىسى يوق. يېڭى ياغاچ ئويمىچىلىقى ياۋروپانىڭ ئىجادىي ياغاچ ئويمىچىلىقىدىن تەسىر ئالغان. ئىجادىي ياغاچ ئويمىچىلىقنى تونۇشتۇرۇش ئىشى «سەھەر غۇنچىسى» تەھرىراتى[70] دىن باشلاندى. بۇ تەھرىرات نەشر قىلغان «سەنئەت گۈلزارلىقىنىڭ سەھەر غۇنچىسى»[71] نامىلىق تۆت كىتاب تاللاپ ئىشلەنگەن تەقدىردىمۇ نەپىس ئەمەس، مەشھۇر سەنئەتكارلارنىڭ نەزىرىگە سىغمىغان بولسىمۇ، لېكىن ياش ھەۋەسكارلارنى تولىمۇ جەلپ قىلدى. 1931 - يىلى يازدا شاڭخەيدە جۇڭگو بويىچە تۇنجى ياغاچ ئويمىچىلىق كۆرسى[72] ئېچىلدى. بۇنىڭدىن «ئەلچى تاختاي» تەھرىراتى شاخلاپ چىقىپ، «ئەلچى تاختاي» تەھرىراتىنىڭ «ياغاچ ئويمىلىرى توپلىمى» نامىلىق ئىككى توپلام نەشر قىلىندى. «ياۋا رەيھان تەھرىراتى» مۇ بىر توپلام «ياغاچ ئويما رەسىم» نەشر قىلدى. «نامسىز ياغاچ ئويمىچىلىق تەھرىراتى» «ياغاچ ئويمىلار توپلىمى» نەشر قىلدى. بىراق «ئەلچى تاختاي» تەھرىراتى[73] ئاللىقاچان نابۇت قىلىندى، كېيىنكى ئىككى تەھرىراتنىڭمۇ راۋاج تاپقان - تاپمىغانلىقىدىن دېرەك يوق. بۇنىڭدىن بىرئاز ۋاقىت ئىلگىرى شاڭخەيدە M. K[74] ناملىق ياغاچ ئويمىچىلىق تەتقىقات تەشكىلاتى قالغانىدى، تارىخى

خېلى ئۇزۇن بولغان بۇ كىچىك تەشكىلات بىرقانچە قېتىم ئەسەرلەر كۆرگەزمىسى ئاچقان ھەمدە «ياغاچ ئويما رەسىملىرىدىن تاللانما» چىقارماقچى بولغان بولسىمۇ، ئەپسۇسكى بۇ يىل يازدا ئۇنىمۇ خۇشۇمەتچىلەر چېقىپ قويۇپتۇ. ئۇ تەشكىلاتنىڭ ئەزالىرىنىڭ تولسى قولغا ئېلىنىپ كېتىپتۇ، ياغاچ ئويمىلىرىمۇ تەپتىش ئىدارىسى[75] تەرىپىدىن مۇسادىرە قىلىنىپتۇ.

بىزنىڭ بىلىشىمىزچە، ھازىر ياغاچ ئويمىچىلىقىنى تەتقىق قىلىدىغان بىرەر تەشكىلات بولمىسا كېرەك. شۇنداق بولسىمۇ تەتقىق قىلىدىغان شەخسلەر يوق ئەمەس. مەسىلەن، لو چىڭجېن «چىڭجېن ياغاچ ئويمىلىرى توپلىمى» دىن ئىككىنى چىقاردى؛ يۇسۇنمۇ يېقىندا «لياڭ كۇنيى ھېكايىسى» دىن چاتما رەسىم ئىشلەپ نەشر قىلدۇردى. بۇلار ئالاھىدە تىلغا ئېلىنىشقا ئەرزىيدۇ.

ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئاپتورلارنىڭ تىرىشىپ كېلىۋاتقانلىقى، ئەسەرلەرنىڭ كۆندىن - كۈنگە يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلۈۋاتقانلىقى ئۈچۈن، ياغاچ ئويما رەسىملەر جۇڭگو كىتابخانلىرىنىڭلا خەيرخاھلىقىغا ئىگە بولۇپ قالماستىن، بارا - بارا خەلقئاراغا تارقىلىشىنىڭ تۈنجى قەدىمىنىمۇ تاشلىماقتا. بىراق، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا توختاپ قېلىش خەۋپىگىمۇ ئۇچرىماقتا. چۈنكى رىغبەت ۋە مەسلىھەت (تەتقىقات) بولمىسا، قۇيرۇقىنى ئاسانلا قۇم بېسىپ قېلىشى ئېھتىمال. بۇ توپلىمىمىز ياغاچ ئويمىچىلىقىغا نامايەندە بولۇش ئارزۇسى بىلەن ئۆتكەن يىلدىن بۇيانقى كەڭ تارقىتىشقا تېگىشلىك دەپ قارالغان ئەسەرلەرنى داۋاملىق توپلاپ چىقىرىپ، كىتابخانلارنىڭ كۆرۈشىگە، ئاپتورلارنىڭ ئۇلگە ئېلىشىغا سۇنماقچى. لېكىن تەبىئىيكى، توپلىيالمىغانلىرى بىلەنلا چەكلىنىدۇ، ھالبۇكى جۇڭگودا نادىر ئەسەرلەر بۇ توپلامغا كىرگۈزۈلگەنلىرى بىلەنلا تۈگەپ كەتمەيدۇ.

باشقا ناشىرلار بىر تەرەپتىن ياۋروپا، ئامېرىكا يېقى ئەسەرلەر

رىنى تونۇشتۇرۇۋاتىدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن جۇڭگونىڭ قەدىمكى ئويما رەسىملىرىنى كۆچۈرۈپ بېسىۋاتىدۇ، بۇلارمۇ جۇڭگونىڭ يېڭى ياغاچ ئويمىچىلىقىنىڭ مەدەتكارى، چەت ئەللەرنىڭ ياخشى ئۇلگىلىرىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى تېخىمۇ بېيىتىش — بۇ بىر يول؛ جۇڭگونىڭ مىراسلىرىنى تاللاپ، ئۇلارغا يېڭى جان كىرگۈزۈپ، كەلگۈسىدىكى ئەسەرلىرىنى مىزدە يېڭى قىياپەت پەيدا قىلىش — بۇمۇ بىر يول. ئەگەر ئاپتورلار داۋاملىق تىرىشىپ، بۇ توپلىمىمىزنى مەنزىلمۇمەنزىل ئالغا سۈرىدىغان بولسا، يۇقىرىدا ئېيتقانلىرىمنىڭ قۇرۇق خىيال ئەمەسلىكىنى چۈشەنگىلى بولىدۇ.

1934 - يىل 6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدا،
«مېتال ياغاچ سەنئىتى» تەھرىراتى.

ۋېي سۈيۈەن ئەپەندىنى ئەسلەيمەن[76]

هازىرمۇ ئېسىمدە تۇرۇپتۇ، لېكىن پارچە - پۇرات. ئۆزۈم سېزىپ تۇرۇپتىمەنكى، مېنىڭ ئېسىم خۇددى پىچاق بىلەن قىرغان بېلىق قاسىراقلىرىدەك بەزىسى ئۆز ۋۇجۇدۇمدا تۇرۇپتۇ، بەزىسى سۇغا تۆكۈلۈپ كەتكەن، سۈنئ چالغىتىش بىلەن بەزىسى چالغىپ يالتىرايدۇ، لېكىن شۇ قاسىراقلاردا قانمۇ بار، شۇ سەۋەبتىن ئۆزۈمۇ كۆرگۈچىلەرنىڭ نەزىرىنى بۇلغاپ قويمىغىدى دەپ ئەندىشە قىلىمەن.

هازىر بىرنەچچە بۇرادىرىم ۋېي سۈيۈەن[77] ئەپەندىنى خاتىرىلىمەكچى بولۇۋاتىدۇ، مەنمۇ بىرنەچچە ئېغىز گەپ قىلىشىم كېرەك. شۇنداق، بۇ هەقتە مېنىڭ مەجبۇرىيىتىم بار. ئۆز ۋۇجۇدۇم سىرتىدىكى سۈنئمۇ چالغىتىپ باقاي، قېنى نېمىلەر چالغىپ چىقاركىن؟!

بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل ئىلگىرى بولسا كېرەك، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا لېكتور بولۇپ ئىشلەپ يۈرەتتىم. بىر كۈنى ئۇقۇتقۇچىلارنىڭ دەرسكە تەييارلىق كۆرۈش بۆلۈمىدە چاچلىرىمۇ، ساقال - بۇرۇتلىرىمۇ ئۆسۈپ كەتكەن بىر ياش بىلەن — لى چيې[78] بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. مېنىڭ ۋېي سۈيۈەن بىلەن تونۇشۇشۇم ئەنە شۇ لى چيېنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن بولغان بولسا كېرەك، لېكىن شۇ چاغدىكى ئەهۋال ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ. هازىر پەقەت ئۇنىڭ ساراينىڭ بىر هۇجرىسىدا ئولتۇرۇپ،

نەشر قىلىش ئىشىنى پىلانلاۋاتقانلىقى ئېسىمدە تۇرۇپتۇ.

ئۇ هۇجرا «نامسىز تەهرىرات»[79] ئىدى

شۇ چاغلاردا مەن ئىككى خىل كىچىك مەجمۇئەنى تەهرىرلەپ نەشر قىلدۇرۇۋاتاتتىم. بىرى، مەخسۇسلا ئىجادىي ئەسەرلەر كىرگۈزۈلگەن «قۇزغۇنلار مەجمۇئەسى»[80]، بىرى، مەخسۇسلا تەرجىمە ئەسەرلەر كىرگۈزۈلگەن «نامسىز مەجمۇئە» ئىدى، بۇلار «شىمال يېڭىلىقلىرى» كىتاب ئىدارىسىدە نەشر قىلىناتتى. ناشىرلار بىلەن كىتابخانلارنىڭ تەرجىمە كىتابلارنى ياخشى كۆرمەسلىكى هازىرقىدىن پەرق قىلمايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن «نامسىز مەجمۇئە» تولىمۇ كاسات ئىدى. دەل شۇ چاغدا ۋېي سۈيۈەنلەر جۇڭگوغا چەت ئەلدە ئەدەبىياتىنى تونۇشتۇرۇش ئىرزۇسىدا لى شياۋفېڭ[81] بىلەن مەسلىھەتلىشىپ «نامسىز مەجمۇئە»نى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، باشقا بىرنەچچە هەمراهى بىلەن بىرلىكتە ئۆز ئالدىغا چىقارماقچى بولدى. لى شياۋفېڭ بۇنىڭغا چورتلا ماقۇل بولدى - دە، شۇنىڭ بىلەن بۇ مەجمۇئە «شىمال يېڭىلىقلىرى» كىتاب ئىدارىسى بىلەن ئالاقىسىنى ئۈزدى. ماقالىلەر ئۆزىمىزنىڭكى ئىدى، باستۇرۇش خىراجىتى ئۆچۈن بىرئاز يول تەييارلىدۇق، شۇنىڭ بىلەن ئىش باشلانغان بولدى. مەجمۇئەنىڭ ئىسمى مۇناسىۋىتى بىلەن تەهرىراتمۇ «نامسىز» دەپ ئاتالدى. لېكىن بۇ «ئىسمى يوق» دېگەن گەپ ئەمەس، خۇددى كىچىك، بالاغەتكە يەتمىگەندەك، «تېخى ئىسىم چىقارمىغان» دېگەن گەپ.

«نامسىز تەهرىرات»تىكى يولداشلاردا هەقىقەتەن ئۇلۇغ، چوڭ غايە بولمىسىمۇ، بىردەكلا ئەستايىدىل قېتىرقىنىپ، بىر - بىرلەپ ئىشلەۋېرىش نىيىتى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى تايانچ ۋېي سۈيۈەن ئىدى.

ئۇ كىچىككىنە بىر ۋەيرانە ئۆيدە، يەنى «نامسىز تەھرىرات» تا ئولتۇرۇپ ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. ئۇ كېسەلچان بولۇپ، مەكـ تەپكە بېرىپ ئوقۇش ئىمكانىيىتى بولمىغاچقا، بارگاھتىن قوزغالـ ماي ئولتۇرۇپ ئىشلەش تەبىئىي يوسۇندا شۇنىڭغا نېسىپ بولغان بولسا كېرەك.

دەسلەپكى خاتىرەمگە قارىغاندا، ۋېي سۇيۇەننى ئەنە شۇ ۋەيرانە بارگاھتا كۆردۇم. ياداڭغۇ، جۇغى كىچىك، چېچەن، ئەستايىدىل بىر يىگىت؛ دېرىزە ئالدىدىكى بىرنەچچە رەت تىزىلغان كونا چەت ئەل كىتابلىرى ئۇنىڭ كەمبەغەل بولسىمۇ ئەدەبىياتقا مىختەك يېـ پىشقانلىقىنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى. لېكىن، شۇ چاغدا مەندە، بۇ يىگىت بىلەن رابىتە قىلماق ئاھايىتى تەس ئوخشايدۇ، چۈنكى خۇشخۇي ئەمەسكەن، دېگەن تەسىراتىمۇ پەيدا بولدى. «خۇشخۇي ئەمەس» لىك نامسىز تەھرىراتتىكى يولداشلارنىڭ خۇسۇسىيىتى ئىـ دى. بىراق، بۇ خۇسۇسىيەت ۋېي سۇيۇەندە تولىمۇ روشەن كۆرۈـ نۈپ تۇرۇپتۇ، بىر قاراش بىلەنلا بىلىۋالغىلى بولاتتى. لېكىن بۇ ھۆكۈمۈمنىڭ خاتا ئىكەنلىكى، ئۇنىڭ بىلەن رابىتە قىلماق تەس ئەمەسلىكىنى كېيىن چۈشەندىم. ئۇنىڭ خۇشخۇي ئەمەسلىكى، ئانچە كۆلەيدىغانلىقى بىزنىڭ ياش جەھەتتىن پەرق قىلغانلىقىمىز ئۈچۈن ماڭا تۇتقان ئالاھىدە پوزىتسىيىسى بولسا كېرەك. مەن ياشلىقىمغا قايتىپ، بىر ـ بىرىمىزدىن پەرقلەنمەيدىغانلىقىمنى ئىسپاتلاپ بېرەلىسەم، كاشكى. بۇ ئەھۋالنى، مەن ئويلايمەن، لى چيېلا بىلسە كېرەك.

لېكىن ئۆزۈمنىڭ خاتا چۈشىنىپ قالغانلىقىمنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭدىكى يەنە بىر ئەجەللىك نۇقسانىنىمۇ بايقاپ قالدىم: ئۇ تولىمۇ ئەستايىدىل ئىكەن؛ قارىماققا كەم سۆزدەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن كەسكىن ئىكەن. ئەستايىدىللىقىمۇ ئەجەللىك نۇقسان بولامـ دۇ؟ ھېچبولمىغاندا، شۇ چاغدىمۇ، ھازىرمۇ شۇنداق بولۇشى مۇمـ

كىن. ئەستايىدىل ئادەم ئاسانلا كەسكىنلىشىپ كېتىدۇ، ئەڭ ئېلىپ كەتسە جېنىدىنمۇ ئايرىلىپ قالىدۇ؛ تولىمۇ كەم سۆز، جىمغۇر بولۇپ كەتسە، ئۆز يۈرىكىنى ئۆزى مىجىۋالىدۇ.

بۇ يەردە مۇنداق بىر كىچىككىنە مىسال تۇرۇپتۇ، بىزدە شۇنداق كىچىككىنىلا مىسال تېپىلاتتى.

ئۇ چاغلاردا زۇڭلى دۇەن چىرۇي[82] ۋە ئۇنىڭ گۇپپاڭچىلىـ رى زۇلۇم قىلىپ تۇرغاچقا، مەن شيامېنغا قېچىپ كەتكەنىدىم، لېكىن بېيجىڭدىكى چىلبۆرلەرنىڭ جەبىر ـ زۇلۇملىرى توختىماي داۋاملىشىۋاتاتتى. دۇەن چىرۇيچىلەرنىڭ قولىدىكى قىزىلار دارىلـ مۇئەللىمىنىنىڭ مۇدىرى لىن سۇيۇەن[83] ئەسكەر باشلاپ بېرىپ مەكتەپنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، قوراللىق قىلغۇلۇقلىرىنى قىلغاندىن كېيىن، مەكتەپتە قېپقالغان قالغان بىرنەچچە ئۇقۇتقۇچىغا «كومـ مۇنىست» دەپ بوھتانمۇ چاپلىغانىدى. بۇ ئاتالغۇ بەزى ئادەملەرگە «ئىش پۈتتۈرۈش» جەھەتتە ئوڭايلىق تۇغدۇرۇپ بېرىپ كەلمەكتە ئىدى، بۇ ئۇسۇلمۇ كونا دەستۇر بولۇپ، يېڭى بىرنەرسە ئەمەس ئىدى. لېكىن، ۋېي سۇيۇەن بۇنىڭدىن تىت ـ تىت بولۇپ، كەسـ كىنلىشىپ كەتكەن بولسا كېرەك. ئۇ شۇنىڭدىن تارتىپ ماڭا يازغان خەتلىرىدە «ۋېي سۇيۇەن» دېگەن ھەرپتىن يىرگىنىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا «شۇيۇەن» دەپ ئاتايدىغان بولۇپ قالدى. شۇ چاغدا دېمىمنى ئېچمىگە تارتىپ، ئۇ بىر ئەدەب، ئۇنىڭ ئۇستىگە كېسەلـ چان، شۇنداق تۇرۇقلۇق، ئىچكى ھەسرەتكە، تاشقى ئاپەتكە شۇنـ داق جانبازلىق بىلەن قارشى تۇرسا، ئۇزۇنغىچە بەرداشلىق بېرە لەرمۇ؟ دەپ ئويلاپ قالدىم. تەبىئىيكى، ئۇ چاغلىقلا بىر ھەسرەت ئىدى، لېكىن ئەستايىدىل ۋە كەسكىن ئادەم ئۇچۇن خېلى چوڭ مەسىلە.

ئۇزۇن ئۆتمەيلا نامسىز تەھرىرات پېچەتلەندى[84]، بىرنەچچە ئادەممۇ قولغا ئېلىنىپ كەتتى. ۋېي سۇيۇەن قان سەپرا قىلىپ،

دوختۇرخانىغا كىرىپ قالغاچقا، قولغا ئېلىنغانلار قاتاردىن ئامان قاپتۇ. لېكىن قولغا ئېلىنغانلار كېيىن قويۇپ بېرىلىپتۇ، نامسىز تەھرىراتمۇ پېچەتتىن ئازاد قىلىنىپتۇ. بىردەم پېچەتلەپ، بىردەم پېچەتتىن ئازاد قىلغانلىقىنىڭ، بىردەم قولغا ئېلىپ، بىردەم قويۇپ بەرگەنلىكىنىڭ زادى نېمە ئۈيۇن ئىكەنلىكىنى ھازىرغىچە چۈشەنمەيمەن.

ئىككىنچى يىلى — 1927 - يىلى باش كۈزدە گۇاڭجۇغا باردىم. ئۇ يەردىمۇ ئۇنىڭ بىرنەچچە پارچە خېتىنى تاپشۇرۇۋالدىم. ئۇ خەتلەرنى شىسەندىكى دوختۇرخانىدا ياستۇقتا ئارتىلىپ ئولتۇرۇپ — دوختۇر ئۇنىڭ ئولتۇرۇپ - قوپۇشىغا رۇخسەت قىلمىغانىكەن — يازغانىكەن. ئۇنىڭ ئىبارىلىرى تېخىمۇ ئېنىق، پىكىرلىرى تېخىمۇ ئوچۇق ۋە كەڭ بولۇپ كېتىپتۇ، لېكىن ئۇنىڭ كېسىلى مېنى ئەندىشىگە سالدى. بىر كۈنى كۈتۈلمىگەندە بىر پارچە كىتاب كەلدى، ۋېي سۈيۈەن تەرجىمە قىلغان، رەختتىن قاتتىق مۇقاۋىلىق قىلىپ تۈپلەنگەن «پەلتو»[85] ناملىق كىتاب ئىكەن، بۇنى كۆرۈپلا چۈشەندىم - دە، تېنىم جۇغۇلداپ كەتتى: بۇ ئۇنىڭ ماڭا خاتىرە ئۈچۈن يوللىغان كىتابى ئەمەسمۇ؟ ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاز قالغانلىقىنى سېزىپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟

ئۇ كىتابنى ۋاراقلاپ كۆرۈشكە رايىم بارمىدى، لېكىن مەندە نېمە ئامال بولسۇن؟

شۇنىڭ بىلەن يەنە بىر ئەھۋال ئېسىمگە چۈشتى: ۋېي سۈيۈەنىڭ يەنە بىر بۇرادىرىمۇ قان سەپرا قىلاتتى. ئۇ بىر كۈنى ۋېي سۈيۈەننىڭ ئالدىدا قان سەپرا قىلغاندا، ۋېي سۈيۈەن ئالاقزادە بولۇپ، ئۇنىڭغا مېھرىبانلىق ۋە ئەندىشە تەلەپپۇزى بىلەن: «بولىدى، يەنە سەپرا قىلىشىڭغا رۇخسەت يوق!» دەپ بۇيرۇق قىلغاندى. شۇ چاغدا مەن ئىبسىن[86] نىڭ «برانت» دېگەن ئەسىرىنى يادىمغا كەلتۈرگەنىدىم. ئۇ ئالەمدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئادەمگە ئورنىدىن يېڭىۋاشتىن تۇرۇشنى بۇيرۇمىغانمىدى؟ لېكىن، ئۆزىدە

ئۇنداق كارامەت قىلىدىغان كۈچ بولمىغاچقا، ئۆزىنى كۆچكۈن ئاستىدا قالدۇرمىغانمىدى؟...

مانا ھازىر برانت بىلەن ۋېي سۈيۈەننى ئاسماندا كۆرۈپ ئولتۇرۇپتىمەن، لېكىن زۇۋان سۇرەلمىدىم.

1929 - يىلى 5 - ئاينىڭ ئاخىرىدا تەلىيىم ئوڭدىن كېلىپ، شىسەن دوختۇرخانىسىغا بېرىپ، ۋېي سۈيۈەن بىلەن پاراڭلاشتىم. ئۇ ئاپتاپسىنىپ يۇرگەچكە، چىرايى ئاپتاپتا قارىداپ كېتىپتۇ، لېكىن روھى تېتىك تۇرۇپتۇ. بىز بىرنەچچە بۇرادىرى بىلەن ناھايىتى خۇشال بولدۇق، لېكىن شۇ خۇشاللىق ئىچىدە مەيۇسلۇك-مۇ يوق ئەمەس ئىدى. بىز بىردەم خوتۇنىنىڭ ئۇنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالغاندىن كېيىن باشقا ئەرگە تەگمەكچى بولغانلىقىنى، بىردەم ئۇنىڭ جۇڭگوغا چەت ئەل ئەدەبىياتىنى تونۇشتۇرۇش ئارزۇسىغا يېتەلمەيدىغانلىقىنى، بىردەم ئۇنىڭ بۇ يەردە جىم يېتىپ، پۈتۈن-لەي ساقىيىپ كېتىشىنى كۈتۈۋاتقانلىقىنى ياكى ئۆلۈپ كېتىشىنى كۈتۈۋاتقانلىقىنى، ئۆزىنىڭ بۇ ئەھۋاللارغا كۆزى يەتمەيۋاتقانلىقىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈردۇق؛ بىردەم ئۇنىڭ ماڭا قانتىق مۇقاۋىلىق «پەلتو»نى نېمە ئۈچۈن ئەۋەتىپ بەرگەنلىكىنى خىيالىمغا كەلتۈردۇم...

تامدا دوستويېۋسكىي[87] نىڭ چوڭ بىر سىزما سۈرىتى تۇرۇپتۇ، ئۇ جانابقا ھۆرمىتىم بار ئىدى، ئۇنىڭغا قايىل ئىدىم، لېكىن ئۇنىڭ رەھىمسىزلىشىپ، مۇزدەك سوغۇق ئەسەرلەرنى يازىدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى يامان كۆرەتتىم. ئۇ مەنۋى جەھەتتىن ئازابلاش چارىلىرىنى ھازىرلاپ، بەختسىز ئادەملەرنى بىر - بىر-لەپ قىينىپ سوراققا تارتىپ، بىزگە كۆرسەتكەن. ھازىر ئۇ گويا ماڭا، مانا بۇ ئادەمنىڭ ئەسەرگە كىرگۈزۈشكە بولىدىغان بەختسىز ئادەم دېگەندەك، ھەسرەتلىك نەزىرىنى ۋېي سۈيۈەنگە ۋە ئۇنىڭ يانتاق كارىۋىتىغا تىكىپ تۇرۇپتۇ.

ئەلۋەتتە، بۇ تېخى كىچىككىنە بەختسىزلىك ئىدى، لېكىن

ژېي سۈيۈەننىڭ نەزىرىدە خېلى چوڭ بەختسىزلىك.

ژېي سۈيۈەن 1932 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى سەھەر سائەت بەش يېرىمدا بېيپىڭدىكى تۇڭرېن دوختۇرخانىسىدا ئالەمدىن ئۆتتى، ئۇنىڭ پىلانلىرىمۇ، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمۇ ئۆزى بىلەن بىللە تۇگىدى. مەن بالا ـ قازادىن قورقۇپ ئۇنىڭ خەتلىرىنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغانلىقىمغا[88] ئۆكۈنىمەن. «پەلتو»نى بىردىنبىر خاتىرە سۈپىتىدە مەڭگۈ ئۆز يېنىمدا ساقلايمەن.

ژېي سۈيۈەننىڭ كېسەل بىلەن ۋاپات بولغىنىغا بىرەمدىلا ئىككى يىل بولۇپ قالدى. بۇ جەريانداغى ئەدەبىيات مۇنبىرىدە ئۇنىڭ ھەققىدە ئېغىز ئاچقان ئادەم بولمىدى. بۇمۇ ھېچقانچە ئىش ئەمەس. ئۇ تالانت ئىگىسى ئەمەس، مەرد ـ مەردانىمۇ ئەمەس، ھايات ۋاقتىدا ئۇن ـ تېنسىز ياشىغان، ۋاپات بولغاندىن كېيىنمۇ جىم ـ جىمىلا كۆمۈلۈپ قېلىشى تۇرغان گەپ. لېكىن، بىزنىڭ نەزىرىمىزدە خاتىرىلەشكە ئەرزىيدىغان يېگىت، چۈنكى ئۇ «نامسىز تەھرىرات»قا جىم ـ جىمىلا مەدەت بەرگەن.

«نامسىز تەھرىرات» ھازىر يوقلىپ كېتەي دەپ قالدى، ئۇنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ۋاقتىمۇ ئانچە ئۇزۇن ئەمەس، لېكىن ژېي سۈيۈەن ئىگىدارچىلىق قىلغاندىن تارتىپ گوگول (N. Gogol)[89]نى، دوستويېۋسكي (F. Dostoevsky) نى، ئاندرېيېف (L. Andreev)[90]نى، ف. ۋان ئېيدېن (F. Van Eeden)[91]نى تونۇشتۇردى، ئى. ئېرېنبۇرگ (I. Ehrenburg)[92]نىڭ «تاماكا خالتىسى»نى ۋە ب. لاۋرېنېف (B. Lavrenev)[93]نىڭ «قىرىق بىرىنچى» سىنى تونۇشتۇردى. «نامسىز يېڭى تۇپلام»نى نەشر قىلدى، شۇ توپلامدىكى سۇنفۇ[94]نىڭ «جۇنشەن»، جېڭنۇك[95] نىڭ «زېمىن ئوغلى» ۋە «مۇنار سالغۇچى» دېگەن ئەسەرلىرى، مېنىڭ «كەچتە ئۇزۇلگەن سەھەر غۇنچىسى» دېگەن ئەسىرىم شۇ چاغلاردا ئوقۇشقا خېلىلا ئەرزىيدىغان ئەسەرلەر ئىدى. پاكىت — ئىچىدە ئوغا قاينايدىغان

شاللاق سوپەكلەرگە رەھىم قىلمايدۇ، ئۇلار ئۇزۇن ئۆتمەيلا تۇتۇۋەتكە يوقالدى، لېكىن نامسىز تەھرىراتنىڭ تەرجىمە ئەسەرلىرى ئەدەبىيات گۈلزارلىقىدا ھازىرمۇ سولىشىپ قوروپ كەتكىنى يوق.

شۇنداق، ژېي سۈيۈەن تالانت ئىگىسى ئەمەس، مەرد ـ مەردانىمۇ ئەمەس، ئېگىز بىنانىڭ ئۈچىلۈق گۈمبىزىمۇ ياكى مەشھۇر باغچىنىڭ ئېسىل گۈلىمۇ ئەمەس، ئەلۋەتتە؛ لېكىن ئۇ بىنانىڭ ئاستىدىكى ئۇل تېشى، باغچىنىڭ بىر چاڭگال نەم توپىسى، جۇڭگودا ھەممىدىن ئاۋۋال ئەنە شۇنداق ئادەملەرنىڭ كۆپىيىشى كېرەك. ئۇ تاماشىچىلارنىڭ كۆزىگە ئىلىنمايدۇ، لېكىن بىناكارلار، باغۋەنلەر ئۇنى ھەرگىز چەتتە قالدۇرمايدۇ.

ئەدىبلەرگە كەلگەندە بالا ـ قازا ئۇلارنىڭ ھايات ۋاقتىدا ھۇجۇمغا ئۇچرىشى، نەزەردىن تاشلىنىپ قېلىشى ئەمەس؛ ئۇلار كۆز يۇمغاندىن كېيىن، سۆزىمۇ، ھەرىكىتىمۇ تۇگەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن بەزى نائىنسابلار يالغاندىن ئۇنى سىردىشىم دەۋېلىپ، ئاقنى قارا قىلىپ، گەپ تۇغدۇرۇپ، شۇنىڭ بىلەن ھەم ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ، ھەم پۇل تاپىدۇ، ھەتتا ئۇلارنىڭ ئۆلۈكىنىمۇ شان ـ شۆھرەت، پايدا ـ مەنپەئەت تېپىشنىڭ قورالى قىلىۋالىدۇ — مانا بۇ، كىشىنى ھەسرەتكە سالىدۇ. ھازىر مەن ئۆزۈمگە ئوبدان تونۇش بولغان ژېي سۈيۈەننى مۇشۇ بىرنەچچە مىڭ خەتلىك ماقالەم بىلەن خاتىرىلەۋاتىمەن، ئۆزۈمگە نەپ كەلتۈرىدىغان خۇسۇسىي غەرىزىمىنىڭ يوقلۇقىغا شۈكۈر. بۇنىڭدىن باشقا گېپىمىمۇ يوق.

بۇنىڭدىن كېيىنمۇ خاتىرىلەيدىغان چاغلارنىڭ بولۇش ـ بولماسلىقىنى بىلمەيمەن، ئەگەر مۇشۇ بىر نۆۋەت بىلەنلا چەكلىنىپ قالىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا، ژېي سۈيۈەن، خەير!

1934 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى
كېچىدە، لۇشۈن.

لىيۇ بەننۇك ئەپەندىنى ئەسلەيمەن[96]

بۇ تېمىنى شياۋفېك چىقىرىپ بەردى.

بۇ تېما ئورۇنسىز چىقىرىلمىغان. بەننۇك[97] نىڭ ۋاپاتىغا تەزىيە بىلدۈرۈشۈم كېرەك. چۈنكى ئۇمۇ مېنىڭ كونا دوستۇم، لېكىن بۇ بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل ئىلگىرىكى گەپ؛ ھازىرچۇ، ھازىر ئۇنداق دېيىشىم تەس.

ئۇنىڭ بىلەن بىرىنچى قېتىم قانداق كۆرۈشكەنلىكىم ۋە ئۇ-نىڭ قانداق بولۇپ بېيجىڭغا كېلىپ قالغانلىقى ئېسىمدىن كۆتۈرۈ-لۈپ قاپتۇ.

ئۇ بېيجىڭغا «يېڭى ياش»[98] ژۇرنىلىغا ماقالە ئەۋەتكەندىن كېيىن، سەي جۇېمېن[99] ئەپەندىنىڭ ياكى چېن دۇشيۇ[100] نىڭ تەكلىپى بىلەن كەلگەن بولسا كېرەك، كەلگەندىن كېيىن ئۇ تەبـ-ئىيكى، «يېڭى ياش» تىكى جەڭچىلەردىن بىرى بولۇپ قالدى. ئۇ تېتىك، باتۇر ئادەم ئىدى، بىرنەچچە چوڭ جەڭگىمۇ كىرگەن. مەسىلەن، ژاڭ جىڭشۇەننىڭ نەيرەڭ بىلەن يازغان خېتىگە جاۋاب خەت[101] يازغان كىشى، « 她 ۋە 它 » ھەرپىنى ئىجاد قىلغان[102] كىشى ئەنە شۇ لىيۇ بەننۇك. بۇ ئىككى ئىش ھازىر قارىماققا ناھايىتى كىچىك ئىش، ئەلۋەتتە، لېكىن بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل ئىلگىرى ھەتتا يېڭىچە گراماتىك بەلگىلەر (تىنىش بەلگىلىرى) تەشەببۇس قىلىنىسىمۇ، بىرمۇنچە ئادەملەر «خۇددى دادىسى بىلەن ئانىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەندەك»، «گۆشىنى يەپ، تېرىسىنى يېپىنچا

قىلىدۇ» غان ئەلپاز بىلەن چىشلىرىنى غۇچۇرلىتاتتى. شۇڭا ئۇ ھەقىقەتەن «چوڭ جەڭ» ئىدى. ھازىر يېگىرمىلەرگە كىرىپ قال-غان ياشلارنىڭ ئىچىدە بۇنىڭدىن 30 يىل ئىلگىرىكى چاغلاردا ئۇزۇن ئۆرۈمە چېچىنى قىرقىۋەتكەن ئادەملەرنىڭ تۇرمىگە تاشلا-نىدىغانلىقىنى ياكى كاللىسى كېسىلىدىغانلىقىنى بىلىدىغانلىرى ئاز بولسا كېرەك. لېكىن، بۇ ئۆز ۋاقتىدا پاكىت ئىدى.

بەننۇڭنىڭ تېتىكلىكى بەزىدە شاللاقلىققا يېقىن ئىدى، ئۇنىڭ باتۇرلۇقتىمۇ پەمسىزلىك قىلىدىغان يەرلىرى بار ئىدى. لېكىن دۇشمەنگە ھۇجۇم قىلىش ئۇستىدە مەسلىھەتلەشكەندە، ئۇ يەنىلا ياخشى ئۇلپەت ئىدى. ھۇجۇمغا ئۆتۈۋاتقاندا ئۇ تىلى بىلەن دىلى بىر يەردىن چىقمايدىغان ياكى تۈيدۇرماستىن ئارقىدىن خەنجەر ئۇرىدىغان ئىشلارنى ھەرگىز قىلمايتتى، ئەگەر ئىش جايىدىن چىقماي قالسا، بۇ ئۇنىڭ ئۇ ئىشنى ئوبدان پىلانلىمىغانلىقىدىن بولاتتى.

«يېڭى ياش» نىڭ ھەربىر سانىنى چىقىرىشتا بىر قېتىم مۇ-ھەررىرلەر يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، كېلەركى سانىنىڭ ماقالىلىرى مەسلىھەت بىلەن بېكىتىلەتتى. شۇنداق چاغلاردا چېن دۇشيۇ بىلەن خۇشىزى مېنىڭ دىققىتىمنى ھەممىدىن بەك تارتاتتى. ئەگەر پىلان - تەدبىرنى ئامبارغا ئوخشىتىدىغان بولساق، چېن دۇشيۇ ئەپەندى ئۆز ئامبىرىنىڭ سىرتىغا: «ئىچىدىكىسىنىڭ ھەممىسى قورال - ياراغ، كەلگەن ئادەملەر ھەزەر قىلسۇن!» دېگەن سۆزلەر يېزىلغان تۇغنى قاداپ قويايتتى؛ لېكىن ئۇ ئامبارنىڭ ئىشىكى ئوچۇق تۇراتتى، ئۇنىڭ ئىچىدىكى بار - يوقى بىرنەچچە تال مىلتىق، بىرنەچچە تال قىلىچ مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى، ئۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلەشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. خۇشىزى ئەپەندى-نىڭ ئامبىرىنىڭ ئىشىكى مەھكەم تاقاقلىق تۇراتتى. ئىشىك بېشى-دا: «ئىچىدە قورال - ياراغ يوق، ئەندىشە قىلماڭلار» دېگەن سۆز

يېزىلغان قەغەز چاپلاقلىق تۇراتتى. تەبىئىيكى، بۇ گەپ راست ئىدى، شۇنداق بولسىمۇ بەزىلەر — ھېچبولمىغاندا ماڭا ئوخشاش ئادەملەر — گاھىدا بېشىنى قىڭغايتىپ ئويلىنىپ باقاتتى. لېكىن، بەنئۇك كىشىلەرنى «قورال ئامبىرى» بار ئادەم، دېگەن ھېسسىياتقا كەلتۈرمەيتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن، چېن دۈشيۇ بىلەن خۇشىزىغا قايىل بولساممۇ، بەنئۇكنى يېقىن كۆرەتتىم.

يېقىن كۆرەتتىم دېگىنىم، ئۇنىڭ بىلەن كۆپرەك پاراڭلىشاتتىم دېگەن سۆز. كۆپرەك پاراڭلاشقاندىلا، قۇسۇرلىرى چېنىپ قالاتتى. ئۇ شاڭخەيدىن ئۆزىگە سىڭدۈرۈپ كەلگەن ئىدىيىسىنى، يەنى مىرزىلاردا بولىدىغان، «قىزىل تاۋار كۆڭلەكلىك يارىمغا، كېچىدە شام ياقتۇرۇپ قويۇپ كىتاب ئوقۇسام» دەيدىغان كەيپ - ساپا ۋە راھەت - پاراغەت سۈرۈش ئىدىيىسىنى بىر يىلدىن ئاشقۇچە تاشلىمىغانىدى، كېيىن بىز ئۇنى ئەيىبلەپ يۈرۈپ خېلى تەسلىكتە تاشلاتقۇزغانىدۇق. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ بارغانلا يېرىدە ئاغزىغا كەلگىنىچە شۇنداق سۆزلەپ يۈرسە كېرەك، شۇڭا ئۇ بەزى «ئالىم» لارنى بىزار قىلىپ قويغان، بەزىدە «يېڭى ياش» قا ماقالە بېرىش ئۈچۈن كەلگەندىمۇ چەتكە قېقىلاتتى. ئۇ ماقالە يېزىشقا باتۇر ئىدى، لېكىن كونا گېزىتلەرنى ئاختۇرۇپ كۆرىدىغان بولسىڭىز، ئۇنىڭ ماقالىسى بېسىلغانلىرى ئاز تېپىلاتتى. ھېلىقى كىشىلەر ئۇنى «تېيىز» دەپ تەنقىد قىلاتتى.

شۇنداق، بەنئۇك ھەقىقەتەن تېيىز ئىدى، لېكىن ئۇنىڭ تېيىزلىقى خۇددى سۇزۇكلۇكىدىن تېگى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان، ئاز - تولا لاتقا ۋە چىرىپ كەتكەن ئوت - خەس بولسىمۇ ئومۇمىي قىياپىتىگە داغ چۈشۈرمەيدىغان ئېرىق سۈيىدەك سۇزۇك ئىدى. ئەگەر تولۇپ تۇرغىنى چىرىندى لاي بولىدىغان بولسا، ئۇنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى ياكى تېيىزلىقىنى دەرھال بىلگىلى بولمايدۇ؛ ئەگەر چىرىندى لاي بىلەن تولۇپ كەتكەن چوڭقۇرلۇق بولسا،

ئۇنىڭدىن كۆرە تېيىزراق بولغىنى ياخشى.

لېكىن، بۇ غەيرىتشۇمۇل تەنقىدلەر بەنئۇكنىڭ كۆڭلىگە خېلى قاتتىق تەگكەن بولسا كېرەك، ئۇنىڭ فرانسىيىگە ئوقۇشقا كەتكەندىكى، مېنىڭچە، كۆپىنچە ئەنە شۇنىڭدىن. مەن خەت - پەت يېزىشقا قېرىق بولغانلىقىم ئۈچۈن، شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇنىڭ بىلەن يىراقلاشىپ قالدىم. ئۇ قايتىپ كەلگەندىن كېيىنلا، ئۇنىڭ چەت ئەلدە كونا كىتابلارنى كۆچۈرگەنلىكىنى، كېيىنكى چاغلاردا «دېۋان» غىمۇ تىنىش بەلگىلىرى قويماقچى بولغانلىقىنى بىلدىم. شۇ چاغدىمۇ ئۇنى كونا دوستۇم دەپ قاراپ، كىرىش سۆزۈمدە بىرنەچچە ئېغىز راست سۆزۈمنى قىلغانىدىم. كېيىن بەنئۇكنىڭ ناھايىتى رەنجىگەنلىكىنى بىلدىم؛ «ئېغىزدىن چىقىپ كەتكەن سۆزگە دۆلدۈلمۇ يېتىشەلمەيدۇ» دېگەندەك، ئامال بولمىدى. يەنە بىر قېتىم «تىل رىشتىسى»[103] توغرىسىدا كۆڭۈلگە تايىن ناخۇش گەپلەر بولۇپ ئۆتتى. بۇنىڭدىن بەش - ئالتە يىل ئىلگىرى شاڭخەيدىكى بىر زىياپەتتە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ قالدىم، ئۇ چاغدا بىزنىڭ سۆزلەشكۈدەك سۆزىمىزمۇ قالمىغانىدى.

كېيىنكى بىرنەچچە يىل ئىچىدە بەنئۇك يۇقىرى مەنسەپكە ئېرىشىپ قالدى، شۇنىڭ بىلەن مەن ئۇنى تېخىمۇ ئۇنتۇپ كەتتىم؛ گېزىت - ژۇرناللاردا ئۇنىڭ «مىس» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرنى ئىشلىتىشىنى مەنئى قىلغان[104] لىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭدىن رايىم قايتىپ، بەنئۇكنىڭ بۇنداق ئەرزىمەس ئىشلارنى قىلىشىنىڭ ئورنى يوق ئىدى، دەپ ئويلاپ قالدىم. بۇلتۇردىن بۇيان، ئۇنىڭ ھە دەپ كوچا ناخشىلىرىغا يازغان شېئىرلىرىنى، چىرىپ كەتكەن قەدىمىي ئەدەبىي ئۇسلۇب بىلەن شۇغۇللىنىپ يۈرگەنلىكىنى كۆردۈم. شۇنىڭدىن كېيىن ئىلگىرىكى قەدىناسلىقىمىزنى ئەسلەپ، نادامەت چېكىدىغان بولدۇم. ئەگەر كۆرۈشۈپ قالغاندا، يەنىلا كونا دوست دەپ مۇئامىلە قىلىدىغان بولسام، ئۇنىڭغا «بۇگۈنكى ھاۋا... ھا -

ها ـ ها» دەپلا گەپنى توگەتمەيدىغان بولسام، گەپ تالىشىپ توقۇنۇشۇپ قېلىشىمىزمۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىكەن دەپ ئويلىدىم.

شۇنداق بولسىمۇ، بەننۇڭنىڭ كەڭ قورساقلىقى مېنى ھازىر-مۇ تەسىرلەندۈرىدۇ. مەن بۇلتۇر بېيپىڭغا بارغانىدىم، كېيىن بىرەيلەننىڭ ماڭا ئېيتىشچە، بەننۇڭ مېنى يوقلاپ كەلمەكچى بوپتىكەن، كىمدۇر بىرى ئۇنى قورقۇتۇپ قويغاچقا، كېلىشكە پېتىنالماپتۇ. بۇ ئەھۋال مېنى ناھايىتى ئەپسۇسلاندۇردى، چۈنكى مەن بېيپىڭغا بارغاندىن كېيىن بەننۇڭنى يوقلاش نىيىتىدە بولمىغا-نىدىم.

ھازىر ئۇ ئۆلۈپ كېتىپتۇ، مېنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھېسسىياتـ لىرىم ئۇنىڭ ھايات ۋاقتىدىكىدىن ئۆزگىرىپ قالغىنى يوق. مەن ئون يىل ئىلگىرىكى بەننۇڭنى ياخشى كۆرىمەن، لېكىن كېيىنكى بىرنەچچە يىلدىن بىزارمەن. بۇ بىزارلىق دوستانە بىزارلىق، چۈنكى مەن ئۇنىڭ ھەمىشە 10 يىل ئىلگىرىكى بەننۇڭ بولۇپ يۈرۈشىنى ئارزۇ قىلاتتىم. ئۇنىڭ جەڭچىلىكى «تېيىز» بولسىمۇ، جۇڭگوغا تېخىمۇ پايدىلىق ئىدى. قۇيرۇقىنى قۇم باسقان بىر توپ مەلئۇنلارنىڭ ئۇنىڭ ئىلگىرىكى شان ـ شەرەپلىرىنى مۇرىدىسى بىلەن بىللە سېسىق لاي ئازگىلىغا سۆرەپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭ جەڭ نەتىجىلىرىنى غەزەپ ئوتلىرىم بىلەن پارىلدىتىپ تۇ-رۇشنى خالايمەن.

8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى.

گەپنى بالىنىڭ سۆرىتىنى تارتىش-
تىن باشلايمەن[105]

ئۇزۇندىن بۇيان پەرزەنت كۆرمىگەچكە، بەزى ئادەملەر ماڭا، بۇ سېپىنىڭ ئۆزۈڭنىڭ ئەسكىلىكىنىڭ جازاسى، ئەمدى نەسلىڭ قۇرۇيدۇ، دېگەنىدى. ئۆيۈمنىڭ خوجايىنى بولغان ئايالمۇ مەندىن رەنجىپ قالغان چاغلىرىدا، بالىلىرىنى مېنىڭ يېنىمغا كېلىپ ئويناشقا رۇخسەت قىلمايتتى. ئۇ بالىلىرىغا: «ھۆۋقۇشتەك يالغۇز قالسۇن، تىمتاسلىقتا ئىچى پۈشۈپ ئۆلسۇن» دەيدىكەن. لېكىن، ھازىر پەرزەنتلىك بولۇپ قالدىم، ئۇ ئۆمۈر كۆرەلمەدۇ ـ يوقمۇ، بۇ ھەقتە بىرنەرسە دېيەلمەيمەن، شۇنداق بولسىمۇ ھازىر ھەرھالدا چۈشۈلداپ سۆزلەپ، ئۆز پىكرىنى بايان قىلالايدىغان بولۇپ قال-دى. تىلى چىقمىغان بولسىغۇ خەيرىيەت، تىلى چىققاندىن كېيىن، ماڭا ئۇمۇ مېنىڭ دۇشمىنىمدەك تۇيۇلىدىغان بولۇپ قالدى.

ئۇ بەزىدە مەندىن ناھايىتى خاپا بولۇپ قالىدۇ. بىر كۈنى يۇزۇمدىن ـ يۇزۇمگە: «مەن دادا بولغان چېغىمدا سەندىنمۇ ئوبدان-راق...» دېگەن گەپنى قىلدى، ھەتتا «ئەكسىيەتچى» لىك قىلغان-دەك: «سەندەك دادا بولغۇچە... قانداق دادا بولغىنىڭ بۇ؟!» دەپ قاتتىق تەنقىدلىدى.

ئۇنىڭ گەپلىرىگە ئىشەنمىدىم. بالىلىق چېغىدا ئۆزىنى كەل-گۈسىدىكى ياخشى دادا ئورنىدا كۆرگىنى بىلەن، ئۆزى پەرزەنتلىك بولغان چاغدا ئىلگىرىكى باياناتلىرىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كېتىدۇ. ئەلھال، مەنمۇ ئۆزۈمنى ئانچە يامان دادىلاردىن ئەمەسمەن دەپ

ئويلايمەن، بەزىدە ئۇنى تىللىساممۇ، ھەتتا ئۇرۇپ قويسامۇ، ئەمەلىيەتتە چىن دىلىمدىن سۆيىمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ساغلام، تېتىك، شوخ، زۇلۇمدىن دېۋەكلىشىپ قالغىنى يوق. ئەگەر راستتىنلا شۇنداق. «قانداق دادا بولغىنىڭ» دېگۈزگۈدەك بولغان بولسام، ئالدىمدا شۇنداق «ئەكسىيەتچىل» بايانات ئېلان قىلالارمىدى؟

لېكىن، ئۇنىڭ ساغلاملىقى ۋە تېتىكلىكى بەزىدە ئۇنىڭ ئۆزدىگىمۇ زىيان قىلاتتى. «18 ـ سېنتەبىر» ۋەقەسى[106] دىن كېيىن، ئۆز قېرىنداشلىرىمىز ئۇنى ياپون بالىسى ئىكەن، دەپ بىرنەچچە قېتىم تىللاپتۇ، ھەتتا بىر كۈنى تاياقمۇ يەپتۇ. ئەلۋەتتە، يېگەن تايىقى ئۇنچە قاتتىق ئەمەس ئىكەن. بۇ يەردە ئېيتقۇچىنىمۇ، ئاڭلىغۇچىنىمۇ ناھايىتى بىئارام قىلىدىغان بىر گەپنىمۇ قىستۇرۇپ قويماي: بىر يىلدىن بۇيان بۇنداق ئەھۋاللار بىرەر قېتىممۇ كۆرۈلۈپ باقمىدى.

جۇڭگولۇقلارنىڭ بالىلىرىمۇ، ياپونىيىلىكلەرنىڭ بالىلىرىمۇ ئوخشاشلا شىم ـ كاستۇم كىيىدىغان بولسا، ئۇلارنى پەرق ئەتمەك ھەقىقەتەن تەس. لېكىن، بىزنىڭ بۇ يەردە بەزى ئادەملەردە: ياۋاش، مۇلايىم، گەپنى ئاز قىلىدىغان، ئانچە كۆلمەيدىغان، ئانچە شوخلۇق قىلمايدىغان بالىلار بولسا جۇڭگولۇقلارنىڭ بالىلىرى؛ قاۋۇل، تېتىك، يېتىرقمايدىغان، ۋارقىراپ ـ سەكرەپ ئوينايدىغان بالىلار بولسا ياپونلارنىڭ بالىلىرى، دەيدىغان خاتا ھۆكۈم بار.

شۇنىسى ئەجەبلىنەرلىككى، مەن ياپونلارنىڭ سۈرەتخانىسىدا بالامنى سۈرەتكە تارتقۇزغانىدىم، ئۇ شۇ سۈرەتتىكى كەپسىزلىك ئەپتىدىن ياپون بالىلىرىغا ئوخشىشىپ قاپتۇ؛ كېيىن جۇڭگولۇق ئاچقان سۈرەتخانىدا تارتقۇزسام، كىيىگەن كىيىملىرى ئىلگىرىكىگە ئوخشاش بولسىمۇ، لېكىن قورۇنۇپ تۇرغان ياۋاش ئەپتىدىن كەم ـ كۆتىسىز جۇڭگو بالىسى ئىكەنلىكى چىقىپ تۇرىدۇ.

بۇ ھەقتە ئويلىنىپ قالدىم.

بۇنداق ئوخشىماسلىقنىڭ ھەممىدىن چوڭ سەۋەبى سۈرەتچىدە ئىكەن. بالىلارنى ئۆرە تۇرغۇزۇپ ياكى ئولتۇرغۇزۇپ سۈرەتكە تارتىشتا، ئىككى دۆلەتنىڭ سۈرەتچىلىرىنىڭ ئۇسۇلى ئوخشاشمايدىكەن. ئۇلار بالىلارنى تۇرغۇزۇپ قويغاندىن كېيىن، ئۆزلىرىچە ئەڭ ياخشى كۆرۈنۈش دەپ بىلگەن ھالەتنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن كۆزلىرىنى تىكىپ كۆتۈرىدىكەن. بالىلار سۈرەت ماشىنىسىنىڭ ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغاندا، ئۇلارنىڭ ئوزايى ھامان ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ، ئۇلار بەزىدە تېتىك، بەزىدە كەپسىز، بەزىدە ياۋاش، بەزىدە تارتىنچاق، بەزىدە بىزەڭ، بەزىدە تەشۋىشلەنگەن، بەزىدە ھېچ نەرسىدىن ھېيىقمايدىغان، بەزىدە ھارغىن... ھالەتتە تۇرىدۇ. سۈرەتكە ياۋاش، تارتىنچاق ھالەتتە چۈشكىنى جۇڭگو بالىلىرى؛ تېتىك ياكى كەپسىز ھالەتتە چۈشكىنى بولسا ياپون بالىلىرىغا ئوخشايدۇ.

ياۋاشلىق، تارتىنچاقلىق يامان پەزىلەت ئەمەس. لېكىن، شۇنداق راۋاج تېپىپ كېتىۋەرسە، ھەرقانداق ئىشتا ياۋاشلىق قىلىدىغان بولسا، ئۇ ھەرگىزمۇ گۈزەل پەزىلەت ھېسابلانمايدۇ، ئەكسىچە شۇدەك يوقلۇق بولۇپ ھېسابلىنىشى مۇمكىن.

«دادا»نىڭ ۋە پېشقەدەملەرنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاش كېرەك، ئەلۋەتتە، لېكىن ئۇلارنىڭ گەپلىرى يوللۇق بولۇشى شەرت. ئەگەر كىچىك بالا ھەرقانداق ئىشتا باشقىلارغا يېتەلمەيمەن دەپ ئارقىسىغا چېكىنسە ياكى كۆرۈنۈشتە ھىجىيىپ قويۇپ، ئەمەلىيەتتە قارا كۆڭۈللۈك قىلسا، راستىنى ئېيتسام، ئۇنداق بولغىنىدىن كۆرە يۇزۇمدىن ـ يۇزۇمگە: «قانداق نەرسىسەن؟» دەپ تىللىغىنى بەلەن ھۇزۇرلىنىمەن، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭمۇ بىرنەرسە بولۇپ چىقىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

لېكىن، جۇڭگودا شۇنداق بىر خاھىش بارکى، بالىلار

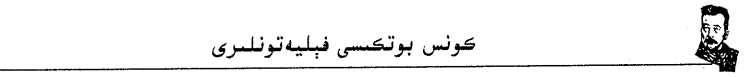

ياۋاش ـ تارتىنچاق، «جسم» بولۇش تەرىپىگە قاراپ ئۆسۈپ، نېمە دېسە خوش ـ خوش دەيدىغان، قول باغلاپ تۇرىدىغان بولسا ياخشى بالا بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، ئۇنداق بالىنى «ئوماق» دېيىشىدۇ. تېتىك، ساغلام، قەيسەر، مەردانە بولسا، ئومۇمەن «ھەركەت» چان بولسا، بەزىلەر بېشىنى چايقىماي قويمايدۇ، ھەتتا «يات قىلىق» پەيدا قىلىۋاپتۇ دېيىشىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، كۆپ يىللاردىن بۇيان تاجاۋۇزچىلىققا ئۇچرىغانلىقى ئۇچۇنمۇ شۇنداق «يات قىلىق» نى يامان كۆرىدۇ؛ ئۇنىڭدىنمۇ ئۆتۈپ، شۇنداق «يات قىلىق» قا قارشى. ئۇلار تىنىم تاپمىسا تاپماۋەرسۇن، مەن جىم ئولتۇرۇۋېرەمەن؛ ئۇلار پەنگە ئېتىبار قىلسا قىلىۋەرسۇن، مەن تائەت ـ ئىبادىتىمنى قىلىۋېرىمەن؛ ئۇلار كالتە چاپىنىنى كىيىۋەرسۇن، مەن ئۇزۇن چاپىنىمنى كىيىۋېرىمەن؛ ئۇلار تازىلىققا رىئايە قىلمىغان، مەن چۈشۈن يەيمەن؛ ئۇلار ساغلام بولۇۋەرسۇن، مەن كېسەل بولۇپ كېتەي... دەپ ئاتايىتەن مۇقام تۇۋلايدۇ. شۇنداق قىلغاندىلا جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى ساقلىغانلىق، ۋەتەنىنى سۆيگەنلىك، قوللۇق قىلمىغانلىق بولارمىش.

ئەمەلىيەتتە، مېنىڭ قارىشىمچە، «يات قىلىق» دېگەن نەرسىنىڭ ئىچىدە بىرمۇنچە ئوبدان نەرسىلەر بار، ئۇلارمۇ جۇڭگو خەلقىنىڭ مىجەز ـ تەبىئىتىدە ئەسلىدىن بار ئىدى. لېكىن تارىخىتىن بۇيان بېسىلىپ قالغاچقا يىگىلەپ قالغان؛ ھازىر ئۇلارنى ئۆزىمىزمۇ چۈشەنمەي، ھەممىسىنى يات تائىپىلەرگە سۈكلاپ بېرىۋاتىمىز. ئۇلارنى قايتۇرۇۋېلىشىمىز — ئەسلىگە كەلتۈرۈشىمىز — ئۇنىڭ ئىچىدىن ئەستايىدىل تاللىۋېلىشىمىز لازىم، ئەلۋەتتە.

جۇڭگودا ئۆزىگە خاس ئەنئەنە بولمىغان تەقدىردىمۇ، ئارتۇقچىلىقلا بولىدىكەن، ئۆگىنىشىمىز لازىم. ئۇستاز بىزنىڭ دۈشمىنىمىز بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭدىن تەلىم ئېلىشىمىز لازىم. بۇ

يەردە ھازىر كۆپچىلىك ياقتۇرمايدىغان ياپونىيىنى تىلغا ئالاي: ئۇنىڭ دورامچىلىقىنى، ئىجادىيىتىنىڭ ئازلىقىنى جۇڭگونىڭ بىر-مۇنچە مۇلاھىزىچىلىرى ياراتمايدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ مەتبۇئاتلىرىغا، سانائەت بۇيۇملىرىغا قارايدىغان بولساق، بىزنىڭ كۆزىمىز يەتمەيدۇ، بۇنىڭدىن «دوراش» نىڭ يامان ئىش ئەمەسلىكىنى، شۇنداق «دوراش» نى ئۆگىنىشىمىزنىڭ لازىملىقىنى بىلەلەيمىز. «دوراش» نى بىلىش، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىجادىمۇ قىلىش تېخىمۇ ياخشى ئىش ئەمەسمۇ؟ ئۇنداق قىلمىغاندا، «زەردىگۆش بولۇپ ئۆلۈش» تىن باشقا يول يوق.

بۇ يەردە يەنە بىر ئوشۇقچىدەك تۇرغان بىر بايانانىنى قوشۇپ قويماي: مېنىڭ ئۆز تەشەببۇسۇمغا ئىشەنگەنلىكىم ھەرگىزمۇ جۇڭگو خەلقىنىڭ گوللاپ قۇل قىلىپ بېرىش ئۇچۇن «جاھانگىرلارنىڭ تاپشۇرۇقىنى ئالغان»[107] لىقىمدىن ئەمەس. لېكىن، ئاغزىدىن ۋەتەنپەرۋەرلىكنى چۈشۈرمەسلىكىمۇ، ۋۇجۇدىدىن مىللىي تەۋەرۇكنى بىراقلاشتۇرماسلىقىمۇ، ئەمەلىيەتتە قۇل بولۇشقا دەخلى يەتكۈزمەيدۇ.

8 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى.

تىل - يېزىق توغرىسىدىكى چولتا پاراڭلىرىم[108]

1. مۇقەددىمە

شاڭخەينىڭ بۇ يىلقى ئىسسىقى 60 يىلدىن بۇيان كۆرۈلۈپ باقمىغانمىش. كۈندۈزى تاشقىرىدا تېرىكچىلىك قىلىپ، كەچقۇرۇندا بېشىمنى ساڭگىلىتىپ قايتىپ كەلسەم، ئۆينىڭ ئىچى يەنىلا ئىسسىق، ئۇنىڭ ئۈستىگە پاشا تالايدۇ. ئەنە شۇنداق چاغلاردا، ئۆينىڭ تاشقىرىسى گويا جەننەتتەك بىلىنىدۇ. دېڭىز ياقىسى بولغاچقىمىكىن، ھەرھالدا ئاز - تولا شامال چىقىپ تۇرىدۇ، يەلپۈگۈچنىڭ كېرىكى يوق. بىر - بىرى بىلەن ئاز - تولا تونۇشسىمۇ، دائىم كۆرۈشۈپ تۇرمايدىغان، يېقىن ئەتراپتىكى كاتەكچە ئۆيلەردە ياكى بالىخانىلاردا ئولتۇرىدىغان قوشنىلارمۇ تاشقىرىغا چىقىپ ئولتۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ بەزىسى پېرىكازچىك، بەزىسى مەتبەئەخانىلارنىڭ كوررېكتورى، بەزىسى خەرىتە سىزىدىغان ئۇستا ئىشچى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەتىدىن - كەچكىچە ئىشلەپ ھارغان، ئۆز دەردىگە ئاھ ئۇرىدۇ، لېكىن كەچقۇرۇنلۇقى ھەرھالدا بىكار بولۇپ قالغاچقا پاراڭ سوقۇشۇپمۇ قويىدۇ.

پاراڭنىڭ دائىرىسى كەڭ — قۇرغاقچىلىق ئاپىتى، يامغۇر تىلەپ دۇئا - تىلاۋەت قىلىش، ئاياللارغا قانات سۆرەش، يەر پاپىسى، چەت ئەل ئاشلىقى، پاقالچاقلىرىنى يوتىسىغىچە ئېچىپ يۇرىدىغانلار ئۇستىدە پاراڭ بولىدۇ؛ قەدىمكى ھېجالىق يېزىق[109]، ئاممىباب ئەدەبىي تىل، ئاممىۋى تىل ئۇستىدىمۇ پاراڭ بولىدۇ. جانلىق ئەدەبىي تىلدا بىرنەچچە پارچە ماقالە يازغانلىقىم ئۈچۈن، ئۇلار قەدىمكى ھېجالىق يېزىق توغرىسىدىكى پاراڭلاردا تولاراق مېنىڭ گەپلىرىمنى ئاڭلايتتى، مەنمۇ نائىلاج كۆپرەك سۆزلەپ بېرەتتىم. ئەنە شۇنداق ئىككى - ئۈچ ئاخشام ئۆتكەندىن كېيىن، باشقا پاراڭ ئاردىلاپ قالدى - دە، گەپلىرىمىمۇ تۈگىدى.... بىراق، بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ بىرنەچچىسى ماڭا، شۇ گەپلىرىڭىزنى يېزىپ چىقسىڭىز بوپتىكەن، دېدى.

مەن قەدىمكى كىتابلاردىن بىرنەچچىنى ئوقۇغانلىقىم ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ بەزىسى ماڭا ئىشىنەتتى، يەنى بەزىسى مېنىڭ زامانىۋى كىتابلارنى بىرئاز ئوقۇغانلىقىم ئۈچۈن ئىشەنسە، بەزىسى قەدىمكى كىتابلارنىمۇ، زامانىۋى كىتابلارنىمۇ ئوقۇغانلىقىمدىن ئىشىنەتتى. لېكىن، شۇ سەۋەبتىن، يەنە بىرنەچچىسى ماڭا ئىشەنمەي، مېنى ھېچ نەرسىگە ئوخشىمايدىغان شەپەرەڭگە ئوخشىتاتتى. قەدىمكى ھېجالىق يېزىق ئۇستىدە پاراڭ قىلسام، سىز تاڭ، سۇڭ دەۋرىدىكى سەككىز كاتتا موللىنىڭ بىرەرسى بولمىسىڭىز، سىزنىڭ گەپلىرىڭىزگە ئىشەنگىلى بولارمۇ، دەيتتى؛ ئاممىۋى تىل ئۇستىدە پاراڭ قىلسام، سىز مېھنەتكەش ئاممىدىن ئەمەس، يوقىلاڭ گەپلىرىڭىزنى قويۇڭ! دەيتتى.

ئۇ گەپلەرمۇ راست. بىزنىڭ قۇرغاقچىلىق ئاپىتى توغرىسىدىكى پاراڭلىرىمىزدا، بىر ئەمەلدارنىڭ يېزىغا بېرىپ ئاپەتنى تەكشۈرگەندىن كېيىن، بەزى يەرلەردە ئاپەت بولمايتتى، ھازىر ئاپەت پەيدا بولغانلىقى دېھقانلارنىڭ سۇ چىقىرىشقا ھۆرۈنلۇق قىلغانلىقىدىن بولغان، دېگەنلىكى، لېكىن قايسىبىر گېزىتتە، 60 ياشلىق بىر بوۋاينىڭ ئوغلىنىڭ چىغرىق بىلەن سۇ چىقىرىۋېتىپ قاتتىق ھارغانلىقتىن ئۆلۈپ كەتكەنلىكى، ئاپەت تۈگىمەي، تېرىكچىلىك-

نىڭ يولى قالمىغاچقا، بۇڭا ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋالغانلىقى يېزىلغانلىقى؛ دېمەك، ئەمەلدارلار بىلەن دېھقانىنىڭ پىكرىنىڭ ھەقىقەتەن بىر - بىرىدىن شۇنچە پەرق قىلىدىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان. شۇ گەپچە، مېنىڭ كەچقۇرۇندا قىلىپ بەرگەن پاراڭلىرىمىز بەكارچى ئادەمنىڭ قۇرۇق پارىڭى بولۇپ چىقىشى ئېھتىمال.

قاتتىق بوران توختىغاندىن كېيىن، ھاۋامۇ بىرئاز سالقىنلىشىپ قالدى، ئاخىر مېنىڭ يېزىپ چىقىشىمنى ئۈمىد قىلغان بىرنەچچە كىشىنىڭ ئۆمىدى بويىچە يېزىپ چىقتىم. يازغانلىرىم جانلىق ئېغىز تىلىدىكىدىن كۆپ ئاددىي، مەزمۇنى سۆزلەپ بەرگەندىلىرىمدىن ئومۇمەن پەرق قىلمايدۇ، بىزگە ئوخشاش ئادەملەر ئۈقۇپ باقار. پاراڭنى ئۆز ۋاقتىدا ئېسىمدە قالغانلىرىغىلا ئاساسەن، كونا كىتابلاردىن ئۇدۇل كەلگىنىچە نەقىل كەلتۈرۈپ قىلىپ بەرگەنىدىم، گەپ دېگەن نەرسە شامالدەك غۇر قىلىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئاز - تولا خاتا بولۇپ قالسىمۇ ھېچ گەپ بولمايدۇ، لېكىن قەغەز يۈزىگە يازغاندىن كېيىن خېلى ئىككىلىنىپ قالدىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە، يازغانلىرىمنى سىلىشتۇرۇپ كۆرگۈدەك ئەسلى كىتابمۇ يېنىمدا يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن، كىتابخانلارنىڭ تۈزىتىپ قويۇشىنى سورايمەن.

1934 - يىل 8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى كېچىدە يېزىپ بولدۇم ۋە بۇ ئىزاھنى يازدىم.

2. يېزىقنى كىم ئىجاد قىلغان

يېزىقنى كىم ئىجاد قىلغان؟

ھەرقانداق نەرسىنى قەدىمكى زامانىدا بىرەر دانىشمەن ئىجاد قىلىپتىكەن، دېگەن ھېكايىلەرنى كۆپ ئاڭلايمىز. يېزىق توغرىسىدىمۇ شۇنداق سوئالنىڭ قويۇلۇشى تۇرغان گەپ. بۇنىڭغا مەنبەسى

ئەستىن كۆتۈرۈلگەن جاۋاب تەييار: يېزىقنى[110] ساڭجيې ئىجاد قىلىپتىكەن.

بۇ، ئادەتتىكى ئالىملارنىڭ نۇقتىئىنەزىرى. ئۇلارنىڭ ئۆزىگە يارىشا ئاساسى بارلىقى تەبىئىي. ئۇلار: «مەن شۇ ساڭجيېنىڭ سۈرىتىنىمۇ كۆرگەنمەن، تۆت كۆزلۈك بوۋاي ئىكەن؛ شۇنىڭغا قارىغاندا، يېزىق ئىجاد قىلغۇچىنىڭ قىياپىتى غەلىتە بولۇشى شەرت ئىكەن؛ بىزدەك ئاران ئىككى كۆزى بار ئادەملەرنىڭ ئىقتىدارىمىزنىڭ يېتىشمەسلىكى بۇياقتا تۇرسۇن، قىياپىتىمىزمۇ توغرا كەلمەيدۇ» دەيدۇ.

لېكىن «پالنامە»نى يازغان ئادەم (ئۇنىڭ كىملىكىنى بىلمەيمەن) خېلى دانا ئىكەن. ئۇ: «بۇرۇنىنىڭ بۇرۇنسىدا، شوينىنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىنى تۇگۈنچەك قىلىپ تۇگۈش ئۇسۇلى بىلەن جاھاندارچىلىق قىلغانكەن، كېيىنكى دانىشمەنلەر تۇگۈنچەك ئورنىغا خەت ئىشلىتىدىغان بوپتۇ» دەپ يازغانكەن. ئۇ، ساڭجيېنى تىلغا ئالماي، ئۇنىڭ ئورنىغا «كېيىنكى دانىشمەنلەر» دەپ، ئىجاد قىلدى دېمەي، ئالماشتۇرۇپتۇ دەپ، ناھايىتى ئېھتىياتچانلىق قىلغانكەن، ئېھتىمال، ئۇ قەدىمكى زامانىدا ئۆزى يالغۇزلا بىرقانچە خىل يېزىقنى ئىجاد قىلغان ئادەمنىڭ بولىدىغانلىقىغا ئىشەنمەيدىغانلىقىنى ئىختىيارسىزلا بىلدۈرۈپ، شۇنداق مۇجمەللا يېزىپ قويغان بولسا كېرەك.

لېكىن، تۇگۈنچەك ئورنىغا يېزىقنى ئالماشتۇرغان ئادەم كىم؟ ئەدىبمۇ؟ دۇرۇس، ھازىرقى ۋاقىتتىكى ئەدىب دېگەن بىرنەرسىلەرنىڭ يېزىقتا باشى ئىكەنلىكىدىن، قەلەمنى تارتىۋالسا قولىدىن ھېچبىر ئىش كەلمەيدىغانلىقىدىن قارىغاندا، ھەممىدىن ئاۋۋال شۇلار كىشىنىڭ كۆز ئالدىغا كېلىدۇ؛ ئۇلارمۇ ھەقىقەتەن ئۆزىگە نان تېپىپ بېرىدىغان شۇ ۋاستە ئۈچۈن ئەجىر قىلىدۇ، بىراق يېزىقنى بەرپا قىلغانلار ئۇلار ئەمەس. تارىختىن ئىلگىرىكى ئادەم-

لەر ئەمگەك ئۇستىدە غەزەل ئوقۇيدىكەن، مەشۇقىنى سېغىنغان چاغدىمۇ غەزەل ئوقۇيدىكەن، لېكىن غەزەللىرىنى يازمايدىكەن، كوپىيىمۇ قالدۇرمايدىكەن، چۈنكى يازغان شېئىرىنى پۈل قىلىش، توپلام چىقىرىش ئۇلارنىڭ چۈشىگىمۇ كىرمەيدىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە، شۇ زاماندىكى جەمئىيەتتە گېزىتخانا، كىتابخانا يوق ئىكەن، يېزىقنىڭ كېرىكى يوق ئىكەن. بەزى ئالىملارنىڭ گەپ - سۆزلىرىدىن قارىغاندا، يېزىق جەھەتتە ئەجىر قىلغان كىشىلەر تارىخچى مىرزىلار بولسا كېرەك.

ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە ئاۋۋال پېرىخونلار پەيدا بولغان بولسا كېرەك، زامان بارا - بارا تەرەققىي قىلىپ، ئىش مۇرەككەپلەشكەندە، نەزىر - تاۋاپ قىلىش، ئوۋ ئوۋلاش، ئۇرۇش قىلىش... دېگەندەك ئىشلارنى بارا - بارا ئەستە تۇتۇش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغان. شۇنىڭ بىلەن پېرىخونلار ئۆزلىرىنىڭ «پېرە ئويناش» كەسپىدىن تاشقىرى، بەزى ئىشلارنى خاتىرىلەپ قويۇشنىڭمۇ ئامالىنى ئىزدىگەن. «تارىخ» ئەنە شۇنداق باشلانغان. ئۇنىڭ ئۇستىگە، «خۇدا يولىدا نەزىر قىلىش» دېگەن گەپ بار. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كەسپى بويىچە قەبىلە باشلىقىنىڭ ئىشلىرىنى ۋە ئۇنىڭ جامائىتىنىڭ چوڭ - چوڭ ئىشلىرىنى خاتىرىلەپ قويغان دەپتەرلىرىنى خۇدا يولىدا كۆيدۈرگەن. دېمەك، بۇ ئەھۋاللارنىمۇ يېزىپ قالدۇرغان — گەرچە بۇنداق قىلىش كېيىنكى زامانلاردىكى ئىش بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن كەسپىي ۋەزىپىلەر تېخىمۇ ئېنىق ئايرىلغان، شۇنىڭ بىلەن مەخسۇسلا خاتىرە يازغۇچى تارىخچى مىرزىلار پەيدا بولغان بولسا كېرەك. يېزىق — تارىخچى مىرزىلارنىڭ زۆرۈر قورالى. قەدىمكىلەرنىڭ: «ساڭجىيى بولسا پادىشاھ خۇاڭدىنىڭ تارىخچىسىدۇر» دېگەن سۆزى بار. بۇ سۆزگە ئىشەنگىلى بولماس، لېكىن تارىخ بىلەن يېزىقنىڭ مۇناسىۋىتى ئېيتىپ بېرىلگەنلىكى ناھايىتى ئەھمىيەتلىك. كېيىنكى چاغلاردىكى «ئەدەب» لەرنىڭ

يېزىقتىن پايدىلىنىپ: «ئاھ يارىم، ۋاپادارىم، ئىشقىڭدا ئۆلدۈم!» دېگەندەك ئېسىل جۈملىلەرنى يازغانلىقى تەييارغا ئاشىق بولغانلىقى، «تەرىپلەشكە ئەرزىمەيدۇ!»

3. يېزىق قانداق پەيدا بولغان

«پالنامە» دىكى گەپلەرگە قارىغاندا، خەت (يېزىق) پەيدا بولۇشتىن ئىلگىرى شوينا تۈگىدىغان ئىش بار ئىكەن. يېزىقنىڭ يېزىمىزدىكى ئادەملەر ئەتىسى ئىشلەيدىغان بىرەر مۇھىم ئىشنى ئۇنتۇپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ قالسا، بەزىدە: «ئىشتانىبېغىڭغا تۈگۈل!» دېگەن گەپنى قىلىپمۇ قويىدۇ. ئۇنداق بولسا، بىزنىڭ قەدىمكى دانىشمەنلىرىمىزمۇ ئۇزۇن بىر شوينىنى ئېلىپ يۈرۈپ، ھەربىر ئىشقا بىر تۈگۈنچەك تۈگۈپ قويغانمىدۇ؟ ئۇنداق بولمىسا كېرەك، تۈگۈنچەك ئاز بولسا، ئۇنى بىلىپ كەتكىلى بولار، كۆپ بولۇپ كەتسە، ئىش چاتاق. ئېھتىمال، پادىشاھ فۇشىنىڭ «سەككىز قۇررە» سىگە ئوخشاش، ئۇچ تال شوينىنى بىر گۇرۇپپا قىلىپ، تۈگۈنچەك تۈگۈلمىگەنلىرىنى «ئەركەك»، ئوتتۇرىسىدىكى تۈگۈنچەك تۈگۈلگەنلىرىنى «چىشى» دەپ يۈرگەنمىدۇ؟ ئۇنداقمۇ بولمىسا كېرەك. سەككىز گۇرۇپپا بولسىغۇ خەيرىيەت، ئاتمىش تۆت گۇرۇپپا بولۇپ قالسا بىلمۇالماق تەس؛ ئەگەر 512 گۇرۇپپا بولۇپ قالسا تېخىمۇ تەس. ھازىر پەقەت پېرۇ مەملىكىتىدىلا تەۋرۈك بولۇپ قالغان «تۈگۈنچە خەت» (Quippus) بار ئىكەن؛ توغرىسىغا تارتىلغان بىر ئارغامچىغا بىرمۇنچە شوينىنى ئېسىپ، ئۇيان - بۇيان تارتىپ تۈگىدىكەن. ئۇ شوينىلار تور دېسە تورغا ئوخشىمايدىكەن، لېكىن خېلى كۆپ مەنىنى ئىپادىلەپ بەرسە كېرەك. بىزنىڭ قەدىمىدىكى تۈگۈنچەكلىرىمىزمۇ شۇنداق بولسا كېرەك. بىراق، ئۇلار خەتكە ئالماشتۇرۇلمىغاچقا، خەتنىڭ

بوۋىسىمۇ ئەمەس بولىغاچقا، ھازىرچە ئۇنىڭ بىلەن كارىمىز بولمىسۇن.

پادىشاھ شىيايۇينىڭ «گۈلۈدىكى خاتىرە تېشى»نى تەرىقەتچى سوپىلار قىياسەن ياساپ قويغان. ھازىر بىز بار نەرسىلەردىن كۆرۈش ئىمكانىيىتى بولغان ئەڭ كونا يېزىق پەقەت شاڭ دەۋرىدىن قالغان پوست ـ ئۈستىخان يېزىقى ۋە مىتال قاچا يېزىقى، لېكىن بۇلار خېلىلا تەرەققىي تاپقانلىرى؛ ئىپتىدائىي ھالەتتىكىلىرىنى تاپقىلى بولمىسا كېرەك. مىس قاچىلاردىن بەزىدە بىرئاز رېئال تەسۈرىي رەسىملەرنى — بۇغا، پىل شەكىللىرىنى ئۇچرىتىش مۇمكىن. شۇ شەكىل — رەسىملەردىن يېزىق بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئامىللارنى — خەنزۇ يېزىقىنىڭ ئاساسىي «شەكىل» ئىكەنلىكىنى بىلىش ھەم مۇمكىن.

ئىسپانىيەدىكى ئالتامىرا (Altamira) غارىغا سىزىلغان ياۋا كالا رەسىملىرى — ئىپتىدائىي ئىنسانلاردىن قالغان مەشھۇر تەۋەررۈك. بىرمۇنچە سەنئەت تارىخشۇناسلىرى «سەنئەت ئۇچۇن سەنئەت» دېگەن ئەنە شۇ، ئۇنى ئىپتىدائىي ئىنسانلار ئويناپ سىزىپ قويغان، دەيدۇ. لېكىن، ئۇنداق ئىزاھات تولىمۇ «موda» — زامانىۋى بولسا كېرەك، چۈنكى ئىپتىدائىي ئىنسانلاردا 19 ـ ئەسىردىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەرگە ئوخشاش بىكارچىلىق يوق. ئۇلارنىڭ بىرەر كالىنى سىزىپ قويۇشىدا سەۋەب بار. ئۇلار ياۋا كالا توغرىسىدىكى ياكى ياۋا كالىنى ئوۋلاش ۋە ياكى ياۋا كالىنى ئەپسۇن بىلەن بەند قىلىش توغرىسىدىكى بىرەر ئىشنى كۆزلەپ سىزغان. ھازىرقى كۈندە شاڭخەيدە تاملارغا چاپلانغان تاماكا، كىنو ئېلانلىرىنى كۆرگەن بەزى ئادەملەر شۇ ئېلانلارغا ئاغزىنى ئېچىپ قاراپ قالغان يەردە، ئۇنىڭدىنمۇ ـ بۇنىڭدىنمۇ ھەيران بولۇپ قالىدىغان ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە شۇنداق بىرەر غەلىتە نەرسىلەرنىڭ ھەممە ئادەمنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇرىدىغانلىقى

ئۆز ـ ئۆزىدىن مەلۇم ئەمەسمۇ؟! ئۇلار بىر تەرەپتىن، ياۋا كالا دېگەن نەرسىنى سىزىق سىزىش يولى بىلەن باشقا بىر يەرگە كۆچۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى قاراپ بىلگەن، شۇنىڭ بىلەن بىرگە، «كالا» دېگەن خەتنىمۇ تونۇپ قالغان بولسا كېرەك. يەنە بىر تەرەپتىن، شۇنى سىزغان ئاپتورنىڭ قابىلىيىتىگىمۇ ئاپىرىن ئوقۇغان بولسا كېرەك. بىراق، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ تەرجىمھالىنى يېزىپ پۇل قىلىشقا دەۋەت قىلىدىغان ئادەم بولمىغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىسىم ـ فامىلىسىمۇ يوقلىپ كەتكەن بولسا كېرەك. لېكىن، جەمئىيەتتە ساڭجيېمۇ يالغۇز بىرلا ئەمەس، بەزىلەر پېچاقنىڭ دەستىسىگە بىرەر شەكىلنى ئويۇپ قويغان، بەزىلەر ئىشىك بېشىغا بىرەر رەسىمنى سىزىپ قويغان، كۆڭۈلدىن ـ كۆڭۈلگە ئۆتۈپ، ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرۈش بىلەن ھەرپ كۆپەيگەن، تارىخچى مىرزىلارنىڭ توپلاپ ـ يىغىشىدىن كېيىن، ئۇنىڭ بىلەن ئەپلەپ ـ سەپلەپ بىرەر ئىشنى خاتىرلەشكە مۇمكىن بولغان. خەنزۇ يېزىقىنىڭ پەيدا بولۇشىمۇ شۇ مىسالدىن خالىي بولمىسا كېرەك.

تەبىئىيكى، كېيىنكى چاغلاردا ھەرپ داۋاملىق كۆپىيىپ توlۇقلىنىپ بارغان. شۇنداق تولۇقلاش، كۆپەيتىش ئىشى تارىخچى مىرزىلارنىڭ قولىدىن كېلىدۇ، ئۇلار تونۇش بولۇپ قالغان ھەرپلەرنىڭ ئارىسىغا يېڭى ھەرپلەرنى قىستۇرغان، ئۇ ھەرپلەرنىڭ ئۆزىمۇ شەكىلدىن ئىبارەت بولغاچقا، باشقا ئادەملەرمۇ ئۇ ھەرپلەرنىڭ مەنىسىنى ئاسانلا پەرەز قىلىپ كېتەلىگەن. جۇڭگودا ھازىرمۇ يېڭى ھەرپ پەيدا بولماقتا. بىراق، زورمۇزور يېڭى ساڭجيې بولمەن دېگەن ئادەم مەغلۇپ بولماي قالمايدۇ. ۋۇ بەگلىكىدىكى جۇ يۇي، تاڭ دەۋرىدىكى ۋۇ زېتىيەن غەلىتە ـ غەلىتە ھەرپلەرنى ئىجاد قىلىمەن دەپ، قورۇق ئاۋارىگەرچىلىك تارتقانىكەن. ھازىرقى ۋاقىتتا، ھەرپ ئىجاد قىلىشقا ھەممىدىن بەك ئامراق ئادەملەر —

جۇڭگونىڭ خەنىيە ئالىملىرى. ئۇلار ئىجاد قىلغان بىرمۇنچە ئىسىملارنى — بىرمۇنچە ئېلېمېنتلارنىڭ ۋە بىرىكمىلەرنىڭ ئىسىملىرىنى تونۇماق ناھايىتى تەس، ھەتتا تەلەپپۇز قىلىشمۇ قىيىن. گەپنىڭ راستىنى قىلسام، ئۇلارغا كۆزۈم چۈشۈشى بىلەنلا بېشىم ئاغرىيدۇ؛ ئۇلاردىن كۆرە، خەلقئارادا ئومۇملاشقان لاتىنچە ئىسىمنى قوللانغان ياخشى. لاتىنچە يېگىرمە نەچچە ھەرپىنمۇ تونۇمايدىكەنمىز، كەچۈرۈڭلار، گەپنىڭ ئوچۇقىنى قىلىۋېتەي: ئۇ ھالدا، خەنىيىنى ئۆگىنىش قىيىنغا توختايدۇ.

4. خەت يېزىش — رەسىم سىزىش دېمەكتۇر

«جۇ يوسۇنلىرى» دېمۇ، «ھەرپلەرنىڭ شەرھى»[111] دېمۇ ھەرپ تۈزۈشنىڭ ئالتە خىل ئۇسۇلى بارلىقى بايان قىلىنغان. ئۇ ھەقتە ھازىرچە توختالماي، «شەكىل» ھەرپ بىلەن مۇناسىۋەتلىك نەرسىلەر توغرىسىدىلا سۆزلەپ ئۆتەي.

شەكىل توغرىسىدا «يېقىندىن ئۆزىنى ئالماق، يىراقتىن شەكلىنى ئالماق» دېگەن گەپ بار. بۇنىڭ مەنىسى: كۆزنى 目 قىلىپ سىزماق؛ بىر يۇمىلاق سىزىق سىزىپ، ئەتراپىدىن نۇر سىزىقلىرى چىقىرىپ 日 (كۈن) قىلماق كېرەك، دېگەن سۆز. بۇنداق بولسا ناھايىتى چۈشىنىشلىك، ئاسان بولۇشى تەبىئىي، لېكىن بەزىدە توسۇلۇپ قېلىش مۇمكىن. مەسىلەن، پىچاق (刀) بىسىنى سىزىپ چىقىرىش ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەك؟ پىچاق دۇمبىسىنى سىزىپ چىقارمىغاندا، بىسىنى چىقىرىشمۇ تەس. شۇنىڭ ئۈچۈن، باشقىچە ئەقىل تېپىپ، پىچاقنىڭ بىسىغا «بىسى مانا مۇشۇ يەردە» دەپ كۆرسەتكەندەك قىلىپ، بىر قىسقا تاياقچىنى قوشۇپ 刀 نى ئىجاد قىلغان بولسا كېرەك. مۇشۇنداق قىلىشنىڭ ئۆزىمۇ خېلى قىيىن ئىش. ئوخشاتقۇدەك شەكلى بولمى-

غان ھادىسىلەرنى قانداق قىلغاندۇ؟ بۇنىڭ ئۈچۈن «ئىشارەت»نى قوللىنىشقا مەجبۇر بولغان: ياغاچ كەسمەك دېگەن مەنىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن بىر قولىنى ياغاچنىڭ ئۈستىگە قويۇپ قويۇش يولى بىلەن 采 (كەسمەك) ھەرپىنى ئىجاد قىلغان؛ يۇرەك (心) نى ئۆزىنىڭ ئىچىگە ۋە قاچىغا سېلىپ قويۇش يولى بىلەن خاتىرجەملىكنى بىلدۈرىدىغان ھەرپنى ئىجاد قىلغان؛ يەيدىغان نەرسە، تۇرىدىغان ئۆي بولغاندىن كېيىن كۆڭۈل (يۇرەك) خاتىرجەم بولىدۇ - دە، خاتىرجەملىكنى يېزىش ئۈچۈن شۇ ھەرپنىڭ ئاستىغا بىر سىزىق سىزىپ قويغان. بۇنىڭدا خاتىرجەملىكنى بىلدۈرىدىغان ھەرپنىڭ تاۋۇشىنىلا قوبۇل قىلغانلىقىنى بىلدۈرگەن. بۇنداق «ئىشارەت» لىك ھەرپ «شەكىل» ھەرپتىنمۇ مۇرەككەپ بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاز دېگەندە ئىككى خىل سىزىشقا تىوغرا كېلىدۇ. مەسىلەن، 宝 (گۆھەر) ھەرپىنى ئالساق، بىر ئۆگزىنى، بىر تىزىق ئۇنچە (玉) نى، بىر كومزەك (gāng) نى، بىر مەرۋايىت (贝) نى، جەمئىي تۆت خىل نەرسىنى سىزىش توغرا كەلگەن. بۇنىڭدىكى gāng ھەرپى ھاۋانچا بىلەن ھاۋانچا تېشىنىڭ بىرىكمىسى بولسا كېرەك، شۇنداق بولغاندا، جەمئىي بەش خىل نەرسە بولىدۇ. دېمەك، 宝 (گۆھەر) ھەرپىنى ئىجاد قىلىش ئۈچۈن خېلى ئەجىر كەتكەن.

بىراق، بۇنىڭ بىلەنمۇ ئىش پۈتمىگەن، چۈنكى بەزى شەيئىلەرنى سىزىپ چىقىش مۇمكىن بولمىغان، بەزى شەيئىلەرنى سىزىپ چىقىش قولدىن كەلمىگەن. مەسىلەن، قارىغاي بىلەن ئارچىنىڭ يوپۇرماقلىرى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ، ئۇلارنى ئايرىش مۇمكىن. بىراق، خەت يېزىش قانداقلا بولمىسۇن خەت يېزىش، خەتنى ھەرقانچە تۈجۈپىلەپ يازغان تەقدىردىمۇ رەسىم سىزىشقا ئوخشىمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن يەنە ئىلاج بولمىغان. بۇ ئىلاجسىزلىقنى ھەل قىلغان نەرسە — «ئاھاڭغا سېلىش» بولۇپ، بۇنىڭدا

مەنە بىلەن شەكىللىنىڭ مۇناسىۋىتى ئايرىۋېتىلگەن. بۇ «ئاھاڭنى خاتىرلەش» بولۇپ، بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، خەنزۇ ھەرپى شۇ-نىڭ بىلەن خېلى راۋاج تاپقان. دۇرۇس، بۇنىمۇ تەرەققىيات دې-يىش مۇمكىن، لېكىن ئۇنىڭ ئاساسىمۇ يەنىلا رەسىم سىزىش. مەسىلەن، « 菜 (سەي) ھەرپى، ئوت - چۆپنى بىلدۇرىدىغان 草 (ساۋ) ھەرپىگە تارتىدۇ، 采 (سەي) بولسا تاۋۇشنى بېرىدۇ» دېگەن گەپ بار. دېمەك، بىر تۇتام ئوت - چۆپ، بىر پارچە يىلتىز، بىر تۇپ دەرەخ — ئۇچ خىل نەرسە بىرلەشتۈرۈلۈپ 菜 (سەي - كۆكتات) ھەرپى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن. « 海 ھەرپى 水 (شۇي — سۇ) گە تارتىدۇ، 每— (مېي) بولسا تاۋۇشنى بېرىدۇ. » دېمەك، بىر دەريا (河) ، بېشىغا تەلپەك (؟) كىيە-گەن بىر تەتەي — ئۇچ خىل نەرسە بىرلەشتۈرۈلۈپ 海 (خەي — دېڭىز) ھەرپى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن. قىسقىسى، خەت يېزىش ئۇچۇن ھەمىشە رەسىم سىزماي مۇمكىن بولمىغان.

لېكىن، بۇرۇنقى ئادەملەر كالۋا ئەمەس ئىكەن، ئۇلار شەكىل-لەرنى ئاددىيلاشتۇرۇپ، ئەينى نەرسىلەرنىڭ ئۆزىنى شەكلى بىلەن يېزىشتىن چەتنىگەن. يۆگىمەچ خەتلەردىمۇ رەسىمنىڭ قالدۇق ئالامەتلىرى بار، سىدام خەت ۋە ھازىرقى ۋاقىتتىكى رۇس (راۋۇ-رۇس) خەت شەكىللىك خەتتىن ئاسمان - زېمىن پەرق قىلىدۇ. بىراق، ئۇلارنىڭ ئاساسى ئۆزگەرمىگەن، يەنى ئاسمان - زېمىن پەرق قىلغاندىن كېيىن، شەكىلسىز شەكىللىك يېزىققا ئايلانغان؛ بۇنداق يېزىقنى يېزىش بىرقەدەر ئاسان بولسىمۇ، تونۇماق ناھايىتى تەس، ئۇلارنى قۇرۇقتىن - قۇرۇق بىر - بىرلەپ يادلىۋېلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، بەزى ھەرپلەر ھازىرمۇ ئاددىي ئەمەس. مەسىلەن، بالىلارغا بەزى كۆپ سىزىقلىق مۇرەككەپ ھەرپ يېزىشنى ئۆگەتسىڭىز، ئالتە ئاي - يېرىم يىل مەشىق قىلمىغۇچە يېرىم سۇئال كېلىدىغان تۆت چاسا گرافىغا يازالىشى

خېلى تەس.

شۇنىسىمۇ بارکى، «ئاھاڭغا سېلىش» ئۇسۇلى بويىچە ئىجاد قىلىنغان ھەرپلەرنىڭ ئاھاڭلىرى قەدىمدىن ھازىرغىچە ئۆزگىرىپ كەلگەچكە، بەزىسىنىڭ ئاھاڭى ئۆزىگە ئانچە چۇشمەيدىغان بولۇپ قالدى. ھازىر 滑 (خۇا) نى 骨 (گۇ) ، 海 (خەي) نى 每 (مېي) دەپ ئوقۇيدىغان ئادەم نەدىمۇ بولسۇن؟ لېكىن شەكىلگە ئوخشىمايدىغان شەكىللىك ھەرپ، تاۋۇشى ئۆز جايىغا تۆلىمۇ چۇشمەيدىغان ئاھاڭ ھەرپ ئومۇملىشىپ كېتىۋاتقان ھازىرقى ۋاقىتتا، بۇ ئۆزگىرىشكە مىنىتدارلىق بىلدۇرۇشتە ئويلىنىپ كۆرۈش توغرا كېلىدۇ.

5. بۇرۇنقى چاغلاردا تىل بىلەن يېزىق ئوخشاشمىدى

ئەمدى، بۇرۇنقى چاغلاردا تىل بىلەن يېزىقنىڭ ئوخشاش بولغان - بولمىغانلىقىنى پەرەز قىلىپ كۆرگۇم بار.

بۇ ھەقتە ھازىرقى كۇندىكى ئالىملارنىڭ ئېنىق خۇلاسىسى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ گەپلىرىنىڭ ئورانىغا قارىغاندا، ئۇلار: ئومۇمەن ئوخشاش ئىدى، بۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا تېخىمۇ ئوخشاش ئىدى دەپ قارايدىغاندەك تۇرىدۇ. بىراق، مەن ئۇنىڭغا ئانچە ئىشەنمەيمەن، چۇنكى يېزىق يېزىشقا قانچىكى ئاسان بولسا، ئۇ ئېغىزدىكى تىل بىلەن شۇنچە ئاسان بىردەك بولۇپ چىقىدۇ. خەنزۇ يېزىقىنىڭ يېزىش شۇنچە تەس بولغان شەكىللىك ھەرپ بولغانلىقىغا قارىغاندا، بىزنىڭ بۇرۇنقى ئادەملىرىمىز ئانچە مۇھىم بولمىغان سۆزلەرنى چىقىرىپ تاشلاۋەرگەن بولسا كېرەك.

«قەدىمنامە» (经书) نى ئوقۇشنىڭ شۇنچە تەسلىكى جانلىق تىلنى ئەينەن يېزىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنىڭ دەللىلى بولالىسا كېرەك.

بىراق، شاڭ - جۇ زامانىسىدىكى ئادەملەرنىڭ ئەينەن جانلىق تىلى ھازىر تېخى تەتقىق قىلىنغىنى يوق، ئۇلارنىڭ تىلى تېخىمۇ مۇرەككەپ بولۇشىمۇ ئېھتىمال. جۇ - چىن زامانىسىدىكى كونا كىتابلارغا قارىغاندا، ئۇلارنىڭ ئاپتورلىرى ئۆز جايىنىڭ لەھجىلىرىنى بىرئاز ئىشلەتكەن بولسىمۇ، يېزىق جەھەتتە ئومۇمەن ئوخشىشىپ تۇرىدۇ. جانلىق تىلى بىر - بىرىگە يېقىن بولغان تەقدىردىمۇ، ئىشلەتكىنى جۇ - چىن زامانىسىنىڭ ئاممىۋى تىلى ئەمەس، ئەدەبىي تىلى. خەن سۇلالىسى زامانىسىدىكى ئەھۋالنى تىلغا ئېلىپ ئولتۇرۇشنىڭ تېخىمۇ ھاجىتى يوق. «قەدىمنامە» دىكى چۈشىنىكسىز تىللارنى ھەجلەپ يۈرۈپ، ئەينى زامانىدىكى تىلغا تەرجىمە قىلغان سىما چىيەنمۇ پەۋقۇلئاددە شارائىتلاردا قارا تىلنى بىرئاز قوللانغان. مەسىلەن، چىن شېنىڭ بىر قەدىناس بۇرادىرى چىن شېنىڭ بەگ بولۇپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ ھەيران بولۇپ: ھاي بۇرادەر، چىن شې بەگ بوپ، كۆرۈنمەس بوپ قالدىغۇ) دەپتىكەن. «چىن شې بەگ بوپ» دېگەن سۆز مېنىڭ گۇمانىمچە تارىخچى بەگ (سىما چىيەننى دېمەكچى — تەرجىمان ئىزاھى) نىڭ ئوڭلاپ يېزىشىدىن كېلىپ چىققان سۆز بولسا كېرەك.

ئۇنداقتا، بۇرۇنقى كىتابلاردا يېزىلغان غەزەللەر، ماقالىلەر، ناخشىلار ئۆز ۋاقتىدىكى كەم - كۈتىسىز قارا تىل بولۇشى كېرەك. مېنىڭچە، ئۇنداق بولۇشىمۇ ناتايىن. جۇڭگودا ئەدەبىلەرنىڭ باشقىلارنىڭ ماقالىلىرىنى ئۆزگەرتىۋېتىدىغان مىجەزى بار. بۇنىڭغا خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئەل ئىچىدە تارالغان «خۇەينەنزۇاڭ غەزىلى» روشەن مىسال بولالايدۇ. ئۇ غەزەل ئوخشاش بىر جايدىن چىققان بىرلا غەزەل بولسىمۇ، لېكىن «خەن سالنامىسى» دا بىر خىل، «ئالدىنقى خەن تارىخى» دا يەنە بىر خىل يېزىلغان.

بىرىدە مۇنداق:

一尺布，尚可缝；
一斗粟，尚可舂.
兄弟二人，不能相容.

(بىر گەز رەختنى تىككىلى بولىدىكەن؛
بىر كۈرە شالنى سوققىلى بولىدىكەن.
ئاكا - ئۇكا ئىككىيلەن —
بىر - بىرى بىلەن پېتىشمايدىكەن.)

لېكىن يەنە بىرىدە مۇنداق:

一尺布，暖童童；
一斗粟，饱　.
兄弟二人不相容.

(بىر گەز رەخت بوۋاقنى ئىسسىتالايدۇ؛
بىر كۈرە ئاشلىق قورساقنى توياڭزالايدۇ.
ئاكا - ئۇكا ئىككىيلەن —
بىر - بىرى بىلەن پېتىشالمايدۇ.)

سېلىشتۇرۇپ قارىغاندا، كېيىنكىسى ئەينى بولسا كېرەك، لېكىن بىرئاز چىقىرىپ تاشلاپ، قىسقىچە مەزمۇنىنىلا قالدۇرغان بولۇشىمۇ ئېھتىمال. كېيىنكى چاغلاردا سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئادەملەرنىڭ نەزم ۋە نەسرلىرىدىكى، يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئادەملەرنىڭ سەھنە ئەسەرلىرىدىكى ۋە ھېكايىلىرىدىكى قىسقا تۇرما گەپلەرمۇ قىسقىچە مەزمۇندىن ئىبارەت. گەپ شۇ يەردىكى، ئۇلاردا خېلى ئادەتتىكى سۆزلەر ئىشلىتىلگەن، چىقىرىپ تاشلانغان

گەپلەر ئازراق. شۇنىڭ ئۈچۈن «ئېغىزدىكى گەپتەك چۈشىنىش-لىك» بولغان.

مېنىڭ پەرىزىمچە، خەنزۇلارنىڭ تىلى بىلەن يېزىقى ئەزەلدىن بىر-دەك بولمىسا كېرەك. بۇنىڭ چوڭ سەۋەبى شۇكى، خېتىنى يېزىش تەس بولغاچقا، بەزى سۆزلەر يېزىقتىن قالدۇرۇلغان. ئۇز زامانىسىدىكى جانلىق تىلدىن ئۇزۇۋېلىنغان سۆزلەر قەدىمكى ئادەم-لەرنىڭ تىلى بولۇپ قالغان بولسا، قەدىمكى زامانىدىكى جانلىق تىلدىن ئۇزۇۋېلىنغان سۆزلەر كېيىنكى زامانىدىكى ئادەملەرنىڭ قەدىمكى تىلى بولۇپ قالغان. دېمەك، بىزنىڭ قەدىمكى يېزىق ئۇسلۇبىدا يازغانلىرىمىز — ئاللىقاچان شەكىلىنى يوقاتقان شەكىل-لىك ھەرپ ۋە ئاھاڭى ئۆزىگە ئانچە چۈشۈپ بەرمەيدىغان ئاھاڭلىق ھەرپ بىلەن قەغەزگە پۈتۈلگەن، ھازىرقى ۋاقىتتا ھېچكىم سۆزلە-مەيدىغان، چۈشىنىدىغان ئادەملىرىمۇ ئاز بولغان قەدىمكى ئادەم-لەرنىڭ جانلىق تىلىنىڭ ئۇزۇندىلىرىدۇر. ئويلاپ كۆرۈڭ، بۇ نېمىدېگەن جاپا؟

6. شۇنىڭ بىلەن ماقالە كارامەت بىرنەرسە بولۇپ قالغان

يېزىق[112] خەلق ئىچىدىن بىخ سۈرۈپ چىققان بولسىمۇ، كېيىن ئىمتىيازلىق ئادەملەرنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتكەن. «پالنا-مە» ئاپتورىنىڭ پەرەز قىلىشچە، «بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا شوينا تۆگۈش يولى بىلەن جاھاندارچىلىق قىلىنغان» ئىكەن. دېمەك، شوينا تۆگۈشمۇ ئىنسانلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان نەرسىگە ئاي-لىنىپ كەتكەنىكەن؛ پېرىخونلار، تارىخچىلارنىڭ قولىغا ئۆتكەنده تېخىمۇ شۇنداق بولغان. چۈنكى ئۇلار قەبىلە باشلىقلىرىدىن تۆۋەن تۇرسىمۇ، پۇقرادىن ئۇستۇن تۇرىدىغان ئادەملەر. جەمئىيەتنىڭ

تەرەققىي قىلىشى بىلەن يېزىقنى ئۆگىنىدىغان ئادەملەرمۇ كۆپەي-گەن. شۇنداق بولسىمۇ، ئىمتىيازلىق ئادەملەر بىلەنلا چەكلەن-گەن. پۇقرانىڭ خەت تونۇمايدىغانلىقى ئوقۇش خىراجىتىنى كۆتۈ-رەلمىگەنلىكىدىن ئەمەس، لاياقىتىنىڭ چەكلىك بولغانلىقىدىن، لاياقىتىنىڭ يوقلۇقىدىن بولغان، ھەتتا ئۇلارغا كىتابنى كۆرۈپ بېقىشمۇ نېسىپ بولمىغان. جۇڭگودا ئويما مەتبەئەچىلىك تەرەققىي قىلمىغان چاغلاردا، ياخشى كىتابلار «قازناقتا يوشۇرۇپ قويۇلغان» ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ساۋاتلىق بولغان بالىلارمۇ ئۇ كىتابتا نېمىلەر يېزىلغانلىقىنى بىلمەيدىكەن.

يېزىق ئىمتىيازلىق ئادەملەرگە خاس بولغانلىقتىن، ئابرۇي-لۇق ھەم سىرلىق نەرسىگە ئايلىنىپ قالغان. خەنزۇچە خەت ھا-زىرقى كۈندىمۇ ناھايىتى ئابرۇيلۇق، بەزىدە تامدا ئېسىقلىق تۇرغان «خەت يېزىلغان قەغەزنى قەدىرلەيلى» دېگەن سۆزلەر يېزىلغان سېۋەتلەرنى ئۇچرىتىپ قالىمىز؛ تۇمارنىڭ جىن چاپلاشتۇرمايدى-غانلىقى، كېسەلگە شىپا بولالايدىغانلىقى يېزىقنىڭ سىرلىق خۇسۇ-سىيىتىدىن كېلىپ چىققان. يېزىق ئابرۇيلۇق بولغاچقا، يېزىقنى بىلىدىغان ئادەملەرمۇ ئابرۇيلۇق - ئىززەتلىك بولۇپ قالغان. يېڭى ئابرۇيلۇقلارنىڭ كۆپلەپ پەيدا بولۇشى كونا ئابرۇيلۇقلارغا پايدا-سىز بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە، يېزىقنى بىلىدىغان ئادەملەر كۆ-پىيۈەرسە، بۇ ئەھۋالمۇ يېزىقنىڭ سىرلىقلىقىغا پەشۋا بولۇپ قالغان. تۇمارنىڭ قۇۋۋىتى شۇ تۇمارنىڭ خەتكە ئوخشايدىغان نەرسە بولغانلىقىدىن، ئۇنى تەرىقەتچى مولالىلاردىن باشقا ئادەم تونۇيالماي-دىغان بولغانلىقىدىن پەيدا بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، تەرىقەتچى مولالىلار يېزىقنى ئۆز چاڭگىلىدا چىڭ تۇتقان.

ياۋروپادا ئوتتۇرا ئەسىردە يازما ئىلىم - بىلىم پەقەت چېركاۋ - ئىبادەتخانىلاردىلا بولغانىكەن؛ كروتىيە (Kroatia) دە 19 - ئەسىردىمۇ خەت ساۋاتى بار ئادەملەر پەقەت ئىبادەتخانىدىكى

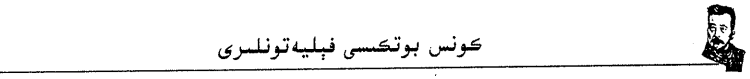

موللىلاردىنلا ئىبارەت ئىكەن؛ خەلقنىڭ جانلىق تىلى كونا تۇرمۇش ئېھتىياجىغا ئارانلا يېتىدىغان دەرىجىگە چۈشۈپ قالغانىكەن. شۇ- نىڭ ئۈچۈن، ئۇلار ئىسلاھاتقا قەدەم قويغاندا چەت ئەللەردىن نۇر- غۇن يېڭى سۆزلەرنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولغانىكەن.

بىزنىڭ خەنزۇ يېزىقىمىز ئامما ئۈچۈن ئېيتقاندا، ھەربىر ئادەمنىڭ سۆيىتى، ئىقتىسادىي نۇقتىسىدىن چەكلىمىگە ئۇچرىغاد- دىن تاشقىرى، يەنە بىر چوڭ داۋانمۇ بار، ئۇ بولسىمۇ — تەسلىكى. ئون يىل ۋاقىت دېگۈدەك ئەجىر قىلمىغۇچە، بۇ داۋاد- دىن ئۆتۈش قىيىن، بۇ داۋاندىن ئۆتكەنلەر مەنسەپدار بولىدۇ، لېكىن ئۇ مەنسەپدارلار يېزىقنى تېخىمۇ قىيىنلاشتۇرۇشقا ھەرىكەت قىلىدۇ، چۈنكى يېزىقنىڭ قىيىنلىقى، ئۇلارنىڭ تېخىمۇ بۆلەكچە ئەزىزلىشىپ، باشقا ئادەتتىكى ئەمەلدارلاردىن ئېشىپ كېتەلىشىگە ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرەلەيدۇ. خەن سۇلالىسى زامانىسىدىكى ياڭ شۇننىڭ غەلىتە ھەرپلەرگە ئامراقلىقى ئۇنىڭ ئەنە شۇنداق كېسىلد- دىن پەيدا بولغان، لېيۇشىن ئۇنىڭ «لەھجە» سەرلەۋھىلىك ئەسد- رىنىڭ كوپىيىسىنى قەرزگە ئېلىش ئارزۇسىغا يېتەلمەي، خۇاڭ- پۇجيانىڭ دەرياسىغا سەكرەشكە تاسلا قالغانىكەن. تاڭ دەۋرىدىچۇ؟ فەن زۇڭشى ئۆزىنىڭ ماقالىسىنى باشقىلار داۋاملاشتۇرالمايدىغان دەرىجىدە يازغان بولسا، لى خې ئۆز شېئىرلىرىنى باشقىلار ئوقۇپ چۈشىنەلمەيدىغان دەرىجىگە كەلتۈرۈپ يازغانىكەن. بۇلارنىڭمۇ سە- ۋەبى ئەنە شۇ. يەنە بىر خىل ئۇسۇلمۇ بار، يەنى بەزى ھەرپلەرنى باشقىلار تونۇيالمايدىغان قىلىپ يازىدۇ، بۇنىڭغا تۆۋەندىكىلەردىن مىسال ئالساق، بەزىلەر «كاڭشى لۇغىتى» دىن بەزى قەدىمكى ھەرپ- لەرنى تېپىپ، ئۆزىنىڭ ماقالىسىگە قىستۇرغان؛ يۇقىرىدىكىلەر- دىن مىسال ئالساق، چېيەن دېيەن ناملىق خەتتات لېيۇ شىننىڭ «ئىسىملار شەرھى» ناملىق ئەسىرىنى يۆگىمەچ خەت بىلەن كۆ- چۈرگەن؛ يېقىندا چېيەن شۇەنتۇڭ ئەپەندى «تىل - يېزىق لۇغىتى»

ئۇسلۇبىغا تەقلىد قىلىپ، «باشلانغۇچ ساۋات توغرىسىدا سوئال - جاۋاب» دېگەن ئەسەرنى جاڭ تەييەن ئەپەندىگە كۆچۈرۈپ بەرگەن.

ھەرپنىڭ تەسلىكى، يېزىشنىڭ تەسلىكى — بۇلار ئۇنىڭ (خەنزۇ يېزىقىنىڭ) ئەسلىي خۇسۇسىيىتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، مەنسەپدارلار يەنە قەستەن قىيىنچىلىق پەيدا قىلغان تۇرسا، ئۇنى ئامما بىلەن مۇناسىۋەتدار قىلىش قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن؟! لېكىن ئەمەلدارلارمۇ يېزىقنىڭ ئامما بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولۇشد- نى ئارزۇ قىلىدۇ. چۈنكى، ئەگەر يېزىق تونۇشقا ئاسان بولۇپ، ھەممە ئادەم بىلىپ كەتسە، ئابرۇيلۇق بولماي قالىدۇ، مەنسەپدار- لارنىڭ ئۆزىمۇ ئابرۇيلۇق بولماي قالىدۇ - دە! جانلىق تىل كىتابى تىلدەك ياخشى ئەمەس، دەيدىغان ئادەملەر ئەنە شۇنى كۆزدە تۇتقان. ھازىرقى ۋاقىتتا ئاممىۋى تىلدىن ئېغىز ئېچىپ، ئاممىغا «مىڭ خەتلىك دەرس»نى ئۆگىتىپ قويساقلا كۇپايە قىلىدۇ، دەيدىغان ئادەملەرنىڭ مەقسىتىمۇ، تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا، ئەنە شۇنىڭ- دىن ئىبارەت.

7. خەت تونۇمايدىغان يازغۇچى

شۇنداق قىيىن يېزىق بىلەن يېزىلغان قەدىمىي سۆزلەر ئۇزۇن- دىلىرىنىمۇ ئىلگىرىكى چاغلاردا «يېزىق» (文) دەپ ئاتايتتۇق، ھازىرقى ۋاقىتتا يېڭىلىققا بىرئاز قەدەم قويغانلار ئۇنى «ئەدەبد- يات» (文学) دەپ ئاتىماقتا. بۇ سۆز « 文学子游子夏 » (يېزىقنى يۇيى موللام بىلەن شىيا موللامدىن ئۆگەن) دېگەن سۆز- لەردىن ئۇزۇۋېلىنغان ئەمەس، ياپونىيەدىن ئىمپورت قىلىنغان، ئۇلار ئىنگلىزچە literature دېگەن سۆزدىن تەرجىمە قىلىۋالغان. ئەنە شۇنداق « 文 » (يېزىق)نى يازالايدىغانلار ھازىرقى چاغدا جانلىق تىلدىمۇ يازالايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن « 文学家 » (ئە-

دىب) ياكى «作家» (يازغۇچى) دەپ ئاتالماقتا.

ئەدەبىياتنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ئۇچۇن ئالدىنقى شەرت — يېزىشنى بىلىش. دېمەك، خەت يېزىشنى بىلمەيدىغان قارىتۇرۇك ئادەملەردىن ئەدىب چىقماسلىقى مۇمكىن، لېكىن يازغۇچى چىقىدۇ. مېنى ئالدىراپلا زاڭلىق قىلماڭلار، يەنە گېپىم بار. مېنىڭچە، ئىنسانىيەت ئىچىدە يېزىق پەيدا بولۇشتىن بۇرۇنلا ئىجادىيەت بار ئىدى، ئەپسۇسكى، ئۇلارنى بىراۋ خاتىرىلەپ قويمىغان، خاتىرىلەشمۇ مۇمكىن ئەمەس. بىزنىڭ بوۋىمىز بولغان ئېپتىدائىي ئىنسانلار ئەسلىدە سۆزلەشنىمۇ بىلمەيتتى، ئۇلار مەشغۇلاتنى ئورتاق قىلىش ئۈچۈن ئۆز پىكىرلىرىنى بايان قىلىشقا مەجبۇر بولغان. شۇنىڭ بىلەن، بارا-بارا مۇرەككەپ تاۋۇشلارنى پەيدا قىلغان. مەسىلەن، شۇ چاغلاردا بىرمۇنچە ئادەم بىر كۆتەكنى كۆتۈرۈشتە ناھايىتى قىينالغان بولسىمۇ، ئۆز پىكرىنى بايان قىلىش خىيالىغىمۇ كەلمىگەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرەرسى «هە-هۇ!» دەپ توۋلىغان، ئەنە شۇنىڭ ئۆزى بىر ئىجادىيەت. باشقىلار-مۇ بۇنىڭغا قايىل بولۇپ، قوللىنىشقا باشلىغان. بۇنىڭ قوللىنىلغانلىقى نەشر قىلغانلىق بىلەن باراۋەر. ئەگەر بىرەر ئىشارەتلىك بەلگە بىلەن ساقلاپ قالغان بولسا، ساقلاپ قالغانلىقىنىڭ ئۆزى ئەدەبىيات بولۇپ ھېسابلانغان بولاتتى. دېمەك، ئەنە شۇ ئادەمنىڭ ئۆزى يازغۇچى ھەم ئەدىب، «هە-هۇچى» بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كۆلمەڭلار، ئۇنداق ئەسەر تولىمۇ گۆدەك بولىدۇ، لېكىن بۇرۇنقى ئادەملەرنىڭ ھازىرقى ئادەملەرگە يېتىشەلمەيدىغان يەرلىرى ناھايىتى كۆپ. مانا بۇ ئەنە شۇ يېتىشسىزلىكلىرىنىڭ بىرى. جۇ سۇلالىسى زامانىسىدىكى (بېلىقچى 关关雎 jiu，在河之洲，yáo tiāo 淑女，君子好 qiǔ قۇشلار دەريا بويىدا سايرىشىدۇ؛ ھۆر قىزلار، ئېسىل بايۇەچچىلەر جۇپ ئىزدىشىدۇ) دېگەن سۆزلەر «شېئىرنامە»نىڭ دەسلەپكى مىسراسى. بۇنىڭغا بىزنىڭ باش ئۇرۇپ قايىل بولۇشقا مەجبۇر

بولۇشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئەگەر ئىلگىرى شۇنداق شېئىر بولمىغان بولسا، ھازىرقى يېڭى شائىرلار جانلىق ئەدەبىي تىلدا شۇ مەنىدە بىرەر شېئىر يېزىپ، بىرەر ئەدەبىيات سەھىپىسىگە ئەۋەتىپ باقسۇنچۇ. مېنىڭچە، مۇھەررىرلىرىنىڭ ئۇنى ئەخلەت سانىدۇقىغا پۇرلەپ تاشلاش ئېھتىمالى ناھايىتى كۆپ. «چىرايلىق، ئوماق قىز، بايۇەچچىنىڭ جۇپتىسىز!» قاراڭ، مۇشۇمۇ شېئىر بولدىمۇ؟!

«شېئىرنامە»نىڭ «ئەل ناخشىلىرى» بابىدىكى نەرسىلەرنىڭ-مۇ تولىسى خەت ساۋاتى يوق ئادەملەرنىڭ ئەسىرى. ئۇلار بىرقەدەر ياخشى بولغاچقا، ئېغىزدىن-ئېغىزغا كۆچكەن. بەگ-ئەمىرلەر ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي ئىشلىرىدا پايدىلىنىشقا يارايدىغانلىقىدىن خاتىرلىنىڭ ئالغان بولۇشى مۇمكىن. ئۇلاردىن باشقا، يوقلىپ كەتكەنلىرى ئازمىدۇ؟! يۇنانىستانلىق ھومېر — ھازىرچە شۇنداق بىر ئادەم بار دەپ تۇرايلى — نىڭ ئىككى چوڭ داستانىمۇ ئەسلىدە ئېغىزدا ئېيتىلغان داستان ئىكەن، ھازىرقىسى باشقىلارنىڭ خاتىرىلەپ يېزىۋالغانلىرى ئىكەن. شەرقىي جىن دەۋرىدىن تارتىپ چى چېن دەۋرىگىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان «تۇن كېچە ناخشىسى» ۋە «غەزەللەر» دېگەن ئەسەرلەر؛ تاڭ دەۋرىدىكى «بامبۇك چۆقى» ۋە «تال چۆتىق» دېگەندەك ئەسەرلەر ئەسلىدە نامەلۇم ئادەملەرنىڭ ئىجادىيىتى بولۇپ، قەلەم ئىگىلىرىنىڭ خاتىرىلەپ يېزىشى ۋە پەرداز بېرىشى نەتىجىسىدە قولدىن-قولغا ئۆتۈپ كەلگەن. شۇنداق پەرداز بېرىش نەتىجىسىدە يوقالماي ساقلىنىپ كېلىشى كەلگەن، بىراق، ئەپسۇسكى، ئەسلىي قىياپىتىدىن بىرمۇنچە ئۆزگىرىپ كەتكەن بولۇشىمۇ چوقۇم. ھازىرقى كۈندىمۇ كوچا ناخشىسى، پادىچى غەزىلى، بېلىقچى قوشىقى دېگەندەك ناخشا-غەزەللەر بار، ئۇلار ئەنە شۇنداق خەت ساۋاتى يوق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى؛ چۆچەك، قىسسەلەرمۇ بار، ئۇلار خەت ساۋاتى يوق ھېكايىچىلەرنىڭ ئەسەرلىرى؛ ئەنە شۇلارنىڭ ھەممىسى خەت ساۋاتى يوق

يازغۇچىلاردۇر.

ئەسەرلەرنى خاتىرلەپ قالدۇرىدىغان نەرسە بولمىغاچقا، ئەسەرلەر ئاسان يوقلىپ كەتكەچكە، تارقىلىش دائىرىسىمۇ ئانچە كەڭ بولالمىغان، بىلىدىغان ئادەملەرمۇ ناھايىتى ئاز بولغان. ئەدىلەر ئاندا - ساندا ئۇچرىتىپ قالسا ھەيران بولۇپ، ئۆز ئەسەرلىرىگە يېڭى ئوزۇق سۈپىتىدە كىرگۈزۈۋالغان. كونا ئەدەبىيات خارابلاشقان چاغدا، ئەل ئەدەبىياتىنى ياكى چەت ئەل ئەدەبىياتىنى قوبۇل قىلىش سەۋەبى بىلەن يېڭى بۇرۇلۇش كېلىپ چىقىشى ئەدەبىيات تارىخىدا دائىم بولۇپ تۇرىدۇ. خەت ساۋاتى يوق يازغۇچىلارنىڭ تەسۋىرلىرى ئەدىبلەرنىڭكىدەك ئىنچىكە بولمىسىمۇ، لېكىن ۋەزىنلىك، يېڭى بولىدۇ.

شۇنداق ئەسەرلەردىن ھەممە ئادەمنى ئورتاق بەھرىلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن شۇنداق يازغۇچىلار خەت يازالايدىغان بولۇشى كېرەك. شۇنىڭ بىلەن بىللە، كىتابخانىلارمۇ خەت تونۇيالايدىغان، ھەتتا يازالايدىغان بولۇشى كېرەك. قىسقىسى، يېزىقنى ھەممە ئادەمگە تاپشۇرۇپ بېرىش كېرەك.

8. قانداق تاپشۇرۇش كېرەك

يېزىقنى ھەممە ئادەمگە تاپشۇرۇپ بېرىدىغان ئىش مەنچىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىلا بولغانىدى.

«داپنى داراڭلاتما، ناغرىنى گۈمباڭشىتما، قۇلاق سال ئاماللىق ناخشامغا...» — بۇ، پادىشاھ ئاممىغا تەربىيە بېرىش ئۈچۈن ئېلان قىلغان ئەل ناخشىسى. بۇنىڭدىن باشقا، مۇتىۋەرلەرمۇ ئامما ئەدەبىي تىلدا بەزى گېزىتلەرنى چىقارغان. لېكىن، ئۇلارنىڭ كۆزلىگىنى: ھەممە ئادەم ئاڭلاپ چۈشەنسىلا بولدى، ئۇلارنى شۇنداق يېزىشقا مەجبۇرلاشنىڭ ھاجىتى يوق، «پۇقرا ئۈچۈن مىڭ خەتلىك دەرس» دېگەن ئەسەردە ئاممىنىڭ يېزىش ئىمكانىيىتى

بىرئاز نەزەردە تۇتۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ھېساب - كىتاب ئىشلىرىنىلا، سالام خەتلەرنىلا يېزىش ئىمكانىيىتى كۆزدە تۇتۇلغان. ئەگەر كۆڭلىدە ئويلىغانلىرىنى يازسۇن دېيىلىدىغان بولسا، چەكلىك خەت سانى ئۇنىڭغا يار بەرمەيتتى. بۇ ئەھۋال خۇددى تۇرمىگە ئوخشايدۇ: ئەمەلىيەتتە كىشىلەرگە بىر پارچە يەر بېرىلگەن، بىراق ئۇ يەر چەكلىك، كىشىلەر شۇ چەكلىك دائىرە ئىچىدە ماڭالايدۇ، ئۆرە تۇرالايدۇ، ئولتۇرالايدۇ، ياتالايدۇ، لېكىن بەلگىلىك تۆمۇر رېشاتكىنىڭ سىرتىغا ھەرگىزمۇ چىقىپ كېتەلمەيدۇ.

لاۋ نەيشۇەن بىلەن ۋاڭ جاۋ ھەرپلەرنى ئاددىيلاشتۇرغان، ئۇلارنىڭ ئاددىيلاشتۇرغان ھەرپلىرى خېلى چوڭ يېڭىلىق بولۇپ، شۇ يېڭىلىق بويىچە سۆزلەرنىڭ ئاھاڭىغا قاراپ خېتىنى يازغىلى بولاتتى. مىنگونىڭ 1 - يىلى ماۋارىپ ۋازارىتى ھەرپلەرنى قېلىپقا چۈشۈرمەكچى بولغاندا، شۇ ئىككىيلەن ھەيئەتكە ئەزا بولغان. شۇ چاغدىلا لاۋ ئەپەندىنىڭ بىر ۋەكىلى، ۋاڭ ئەپەندىنىڭ ئۆزى قاتناشىپ، ئاھاڭ توغرىلاش ئالامەتلىرىنى ئەملدىن قالدۇرۇش - قالدۇرماسلىق مەسىلىسىدە ۋۇ جىخۇي ئەپەندى بىلەن قاتتىق ئېلىشقان. شۇ ئېلىشىشتا ۋۇ جىخۇي ئەپەندى دېمىنى ئىچىگە تارتقاندا، قورسىقىنىڭ ئىچىگە تارتىلىشى بىلەن پاختىلىق ئىشتىنى سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتكەن، لېكىن ئۇلار ئاخىر كېلىشىپ، «注音字母» (ئاھاڭ توغرىلاش ھەرپلىرى) دېگەن بىرنەمىنى تۇزۇپ چىقىشقان. شۇ چاغدا خېلى كۆپ ئادەم بۇ «ئاھاڭ توغرىلاش ھەرپلىرى» خەنزۇ ھەرپىنىڭ ئورنىنى باسىدىغان بولدى، دەپ ئويلىغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە كارغا كەلمىدى. چۈنكى ئۇ، قانداقلا بولمىسۇن، بەربىر يەنىلا شۇ ئاددىيلاشتۇرۇلغان تۆت چاسا ھەرپ بولۇپ، خۇددى ياپونلارنىڭ «سەپلىمە» ھەرپلىرىگە ئوخشاش، بەزىسىنى سەپلەپ ئىشلەتسە ياكى خەنزۇ ھەرپىنىڭ يېنىغا ئىزاھلاپ قويسا بولاتتى، ئەمما ئۇ سەردار قىلىشقا يارىمايتتى؛ يازغاندا ئارىلاشما بىرنەرسە بولۇپ چىقسا، قارىغاندا كۆزنى تورلاش-

تۇراتتى. شۇ چاغدىكى ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ ئۇنى «ئاھالىڭ توغرىلاش ھەرپلىرى» دەپ ئاتىغانلىقىغا قارىغاندا، ئۇلار ئۇنىڭ ئىقتىدارىنىڭ دائىرىسىنى چۈشىنىپ يەتكەنكەن. ياپونىيىگە قاراپ باقىدىغان بولساق، ئۇ يەردە خەنزۇچە ھەرپنى ئازايتىشنى تەشەببۇس قىلىدىغانلار بار، لاتىنچىلاشتۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدىغانلارمۇ بار، لېكىن پەقەت «سەپلىمە» ھەرپلەرنىلا ئىشلىتىشنى تەشەببۇس قىلىدىغانلار يوق.

ياخشىراقى — رىم ھەرپى قېلىپىغا چۈشۈرۈش. بۇنى ھەممىدىن مۇكەممەل تەتقىق قىلغان كىشى جاۋ يۈەنرېن ئەپەندى بولسا كېرەك. ئۇنىڭ بىلەن ئانچە تونۇشلۇقۇم يوق ئىكەن. دۇنيا بويىچە ئومۇملاشقان رىم ھەرپى قېلىپىغا چۈشۈرگەندە — ھازىر بۇ ھەرپنى ھەتتا تۈركىيىمۇ قوللانماقتا — بىر سۆز بىر تۇتاش بولۇپ، ناھايىتى ئېنىق بولىدۇ، ناھايىتى ياخشى. لېكىن ماڭا ئوخشاش كەسىپتىن بىخەۋەر ئادەملەرنىڭ نەزىرىدە، رىم ھەرپى بويىچە جۈپلەش تولىمۇ چېگىشتەك تۇرىدۇ. مۇكەممەل بولسۇن دەيدىغان بولساق، چېگىشلىكتىن خالىي بولغىلى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. لېكىن، تولىمۇ چېگىش بولۇپ كەتسە، يەنە «قىيىن»غا ئايلىنىپ قالىدۇ - دە، ئومۇملاشتۇرۇشقا دەخلى يېتىدۇ. ئەڭ ياخشىسى، باشقا بىر ئىخچام نەرسە كېرەك.

بۇ يەردە يېڭى «لاتىنچىلاشتۇرۇش» ئۇسۇلىنى تەتقىق قىلىپ كۆرۈشىمىزگە ئەرزىيدۇ. «كۇندىلىك خەلقئارا ماقالىلەردىن تالانما»دا «خەنزۇ تىلىنى يېزىش ئۇسۇلىنى لاتىنچىلاشتۇرۇش» سەرلەۋھىلىك بىر كىتابچە بار، «دۇنيا» نامىلىق ژۇرنالنىڭ 2 - جىلد 6 - ۋە 7 - قوشما سانىغا قوشۇمچە بېسىلغان «تىل ئىلمى» سەرلەۋھىلىك بىر پارچە ماقالە بار. بۇلارنىڭ ھەممىسى شۇ نەرسىنى تونۇشتۇرىدۇ، باھاسى ئەرزان، ھەۋەس قىلىدىغانلار سېتىۋېلىپ، ئوقۇپ باقسا بولىدۇ. ئۇنىڭدا يېگىرمە سەككىزلا ھەرپ بەلگىلەنگەن، ئۇلارنى جۈپلەش - چېتىش ئۇسۇلىنى ئۆگىنىش

ۋالماقمۇ ئاسان: 人 ھەرپى rhen دەپ، 房 fangz دەپ، 子 wochgoz 我吃果子 دەپ، 人工是他 ta sh gung rhen دەپ يېزىلىدۇ. ھازىر جۇڭگو مۇھاجىرلىرى ئىچىدىكى تەجرىبىدە نەتىجىلىك بولۇپ چىققىنى پەقەت شىماللىقلارنىڭ تىللا بولدى، لېكىن مېنىڭچە، جۇڭگودا شىمال تىلى (بېيجىڭ تىلى ئەمەس) دا سۆزلەيدىغانلار كۆپ. ئەگەر كەلگۈسىدە ھەممە يەردە ئاقىدىغان ئاممىۋى تىل بارلىققا كېلىدىغان بولسا، ئۇنىڭ ئاساسىي كۇچى يەنىلا شىمال تىلى بولسا كېرەك. ھازىرنى كۆزلەيدىغان بولساق، مۇۋاپىق رەۋىشتە ئاز - پاز كۆپەيتىپ ياكى ئازايتىپ، ئۇنى ھەرقايسى يېرىنىڭ ئۆزىگە خاس ئاھاڭىغا مۇۋاپىقلاشتۇرغاندا، ھەرقانداق پايناپ يەرلەردىمۇ قوللىنىشقا بولىدۇ.

دېمەك، يېگىرمە سەككىز ھەرپنى تونۇيالايدىغان، ئۇلارنى چېتىش، يېزىش ئۇسۇلىنى بىرئاز ئۆگىنىۋالغان ھەرقانداق ئادەم — ھۇرۇن ۋە لامزەللىلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا — يازالايدۇ، ئوقۇپ چۈشىنەلەيدۇ. ئۇنىڭ يەنە بىر پايدىسىمۇ بارىكى، تېز يازغىلى بولىدۇ. ئامېرىكىلىقلار: «ۋاقىت دېمەك — پۇل دېمەكتۇر» دەيدۇ. لېكىن، مېنىڭچە، ۋاقىت دېمەك — جان دېمەكتۇر. باشقىلارنىڭ ۋاقتىنى بىكاردىن - بىكارغا زايە قىلىش — ئەمەلىيەتتە مېلىغا، جېنىغا قەست قىلىشتىن پەرقلەنمەيدۇ. بىراق، بىزگە ئوخشاش سالقىنداپ، پاراڭ سوقۇپ ئولتۇرىدىغان ئادەملەر ئۇ قاتارغا كىرمەيدۇ.

9. مەخسۇسلاشتۇرۇش كېرەكمۇ ياكى ئومۇملاشتۇرۇش كېرەكمۇ

بۇ يەردە يەنە بىر چوڭ مەسىلە دوقال كېلىدۇ: جۇڭگودا ھەر يەرنىڭ تىلى بىر - بىرىدىن ناھايىتى پەرق قىلىدۇ. يۈزەكى پەرقلەندۇرىدىغان بولساق، شىمال تىلى، جياڭسۇ - جېجياڭ تەرىپى

لى، خۇنەن - خۇبېي - سىچۇەن - گۇيجۇ تىلى، فۇجيەن تىلى، گۇاڭدۇڭ تىلى دېگەندەك بەش خىل تىل بار؛ بۇ بەش خىل تىل ئىچىدە ئۇششاق پەرقلەرمۇ بار. ھازىر لاتىن ھەرپى بىلەن يازغاندا ئومۇملاشقان تىلدا يېزىش كېرەكمۇ ياكى مەھەللىي تىلدا يېزىش كېرەكمۇ؟ ئومۇملاشقان تىلدا يازسا، كىشىلەرگە چۈشىنىشلىك بولمايدۇ؛ مەھەللىي تىلدا يازسا، باشقا يەرلەردىكى كىشىلەر چۈشەنمەيدۇ، ئەكسىچە، يىراقلىق پەيدا بولىدۇ - دە، مەملىكەت بويىچە ئومۇملاشقان خەنزۇچە ھەرپىنى قوللىنىۋېرىش ئەۋزەل بولۇپ قالىدۇ. بۇ بىر چوڭ چاتاق!

مېنىڭ پىكرىمچە، دەسلەپكى ئاقارتىش مەزگىلىدە، باشقا يەردىكىلەر چۈشەنمەي قالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلماسىتىن، ھەر يەر ئۆزىنىڭ شېۋىسى بويىچە يېزىشى كېرەك. لاتىنچە يېزىش ئۇسۇلى يولغا قويۇلۇشتىن ئىلگىرى، بىزنىڭ ساۋاتسىز كىشىلىرىمىز ئۆز پىكرىنى خەنزۇچە يېزىق بىلەنمۇ ئۇقتۇرۇپ كېتەلمەيدۇ. شۇڭا، يېڭى ئۇسۇلنىڭ قوللىنىلىشىنىڭ ھېچقانداق زىيىنى يوق، ئەكسىچە، يېڭى پايدا كېلىدۇ، ھېچبولمىغاندا، تىلى ئوخشاش بولغان بىر رايوندىكى كىشىلەر بىر - بىرىنىڭ پىكرىنى ئۇقۇشالايدۇ، بىلىم ئالالايدۇ. ئەلۋەتتە، پايدىلىق كىتابلارنى يېزىپ تۇرىدىغان ئادەملەرمۇ بولۇشى كېرەك. گەپ شۇ يەردىكى، ھەرقايسى يەرلىك ئاممىۋى تىل - يېزىقىنى مەخسۇسلاشتۇرۇش كېرەكمۇ ياكى ئومۇملاشتۇرۇش كېرەكمۇ؟ مانا شۇنى تەتقىق قىلىش كېرەك.

شېۋە - لەھجىلەردىمۇ بەزى چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر بولىدۇ. ئۇنداق سۆزلەر بىزنىڭ يۇرتىمىزدا «پىشقان سۆز» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇلار قوللىنىلسا، خۇددى كونا كىتابىي تىلدىكى كونا تەمسىل - ماقاللارغا ئوخشاش، ناھايىتى ئەھمىيەتلىك بولىدۇ، قۇلاققىمۇ قىزىقارلىق ئاڭلىنىدۇ. ھەرقايسى يەرلەرنىڭ شېۋىلىرى-

نىڭ گراماتىكىسى ۋە لۇغەتلىرىنى تېخىمۇ پىشۇرۇپ راۋاجلاندۇرۇش - مەخسۇسلاشتۇرۇش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئەدەبىياتقا ناھايىتى كۆپ پايدىسى بار، ئۇنىڭ بىلەن يازغاندا، قۇرۇق پاخپاق سۆزلەر بىلەن يېزىلغان ماقالىلەردىنمۇ ئەھمىيەتلىك بىرنەرسە يازغىلى بولىدۇ. لېكىن مەخسۇسلاشتۇرۇشنىڭمۇ خەۋپى بار. تىلشۇناسلىقتىن مېنىڭ خەۋىرىم يوق، جانلىقلارغا قارايدىغان بولساق، ئۇلار مەخسۇسلاشتۇرۇلۇشى بىلەنلا نەسلى تۈگەيدۇ. ئىنسانىيەت پەيدا بولۇشتىن ئىلگىرىكى بىرمۇنچە ھايۋانات، ئۆسۈملۈك تولىمۇ مەخسۇسلاشقانلىقى ئۈچۈن، ئۆزگىرىشچانلىقىنى يوقىتىپ، مۇھىتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ماسلىشالماي، ئۆلۈپ كەتكەن. شۇكرى، بىز ئىنسانلار مەخسۇسلاشقان ھايۋانات قاتارىغا كىرمەيمىز، ئەندىشە قىلماڭلار. ئاممىنىڭ ئەدەبىياتى بار، ئۇلار ئەدەبىياتقا موھتاج، لېكىن ئەدەبىيات ئۈچۈن قۇربان بولماسلىقى كېرەك؛ قۇربان بولىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ئەخمەقلىقى خەنزۇ ھەرپىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن جۇڭگو خەلقىنىڭ ئوندىن سەككىزىنى ساۋاتسىز قىلىش يولى بىلەن قۇربان قىلىۋېتىشكە ئۇرۇنىدىغان ھايات دانىشمەنلەردىن پەرق قىلمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مېنىڭچە، ئاقارتىش مەزگىلىدە يەرلىك شېۋىلەرنى ئىشلىتىش كېرەك، لېكىن ئۇنىڭغا ئومۇملاشقان گراماتىكا ۋە لۇغەت فوندىنمۇ بارا - بارا كىرگۈزۈش كېرەك. ئاۋۋال ئەسلىدە بارلىرىنى ئىشلىتىش — بىر يەرنىڭ تىل - يېزىقىنى ئاممىۋىلاشتۇرۇش بولۇپ ھېسابلانسا، ئۇلارغا يېڭىسىنى كىرگۈزۈش — پۈتۈن مەملىكەتنىڭ تىل - يېزىقىنى ئاممىۋىلاشتۇرۇش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

بىرنەچچە زىيالىينىڭ مېھمانخانىدا ئولتۇرۇپ مەسلىھەتلىشىپ تاپقان لايىھىسىنىڭ كۆپ ھاللاردا ئاقمايدىغانلىقى تۇرغان گەپ، لېكىن ھەممىدە ئۆزىنىڭ تەبىئىي ھالىتىگە قويۇپ بېرىشمۇ

ياخشى چارە ئەمەس. هازىر پرېستانلاردا، جامائەت ئورگانلىرىدا، ئالىي مەكتەپلەردە هەقىقەتەن ئومۇملاشقان تىلغا ئوخشاش بىرنەرسە بار. ئۇلارنىڭ تىلى «دۆلەت تىلى»مۇ ئەمەس، بېيجىڭ تىلىمۇ ئەمەس، هەرقايسىسى ئۆز يۇرتىنىڭ تەلەپپۇزى بويىچە سۆزلەيدۇ ۋە لېكسىن يەرلىك شېۋىمۇ ئەمەس. سۆزلىگۈچى كېكەچلەپ سۆزلەسىمۇ، ئاڭلىغۇچى قىينالسىمۇ، لېكسىن هەرهالدا سۆزلىيەلەيدۇ، ئاڭلاپ چۈشىنەلەيدۇ. ئەگەر رەتكە سېلىنىدىغان، راۋاجلاندۇرۇلىدىغان بولسا، ئۇمۇ ئاممىۋى تىلنىڭ بىر شېخى بولۇپ قالىدۇ، كەلگۈسىدە هەتتا ئاساسىي كۈچ بولۇپ قېلىشى هەم مۇمكىن. مېنىڭ يەرلىك شېۋىلەرگە «يېڭىسىنى كىرگۈزۈش» كېرەك دېگەن سۆزۈمدىكى «يېڭىسى» نىڭ مەنبەسى ئەنە شۇ. ئەنە شۇنداق تەبىئىي بولغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە پىششىقلاپ ئىشلەنگەن سۆز ئومۇملاشسا، بىزنىڭ ئاممىۋى تىل - يېزىقىمىز ئاساسەن بىرلىككە كەلگەن بولىدۇ.

ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ يەنە ئەجىر قىلىش توغرا كېلىدۇ، ئەلۋەتتە. كۇنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تىل - يېزىق تېخىمۇ بىرلىككە كەلسە، «پىشقان تىل»غا ئوخشاش ئوبدان، «كونا ماقال - تەمسىل»لەردىنمۇ جانلىق نەرسىلەر بارا - بارا ۋۇجۇدقا كېلىدۇ - دە، ئەدەبىياتقا تېخىمۇ جان كىرىدۇ. دەرهال شۇنداق قىلىش تەس. ئويلاپ كۆرۈڭلار، مىللىي تەۋەررۇكچىلەر گۆھەر قىلىۋالغان خەنزۇ هەرپى ئۈچ - تۆت مىڭ يىل ئىشلەپ، ئاران هازىرقىدەك غەلىتە بىر نەتىجىگە ئېرىشمىدىمۇ؟!

بۇ يولدا كىم قول سېلىپ ئىشلەش كېرەك، دېگەن مەسىلىگە كەلسەم، بۇ يولدا ئاڭلىق زىيالىيلارنىڭ ئىشلىشى كېرەكلىكىدە گەپ يوق. بەزىلەر: «ئاممىنىڭ ئىشىنى ئامما ئۆزى ئىشلىشى كېرەك!» دەيدۇ. بۇ، دۇرۇس گەپ، ئەلۋەتتە، لېكسىن گەپ، قانداق ئادەملەرنىڭ كۆزدە تۇتۇلغانلىقىدا. ئەگەر ئامما كۆزدە تۇ-

تۇلسا، ئۇنىڭ بىرئاز توغرا يېرى بار، توغرىلىقى — ئۆزلىرىنىڭ ئىشلەيدىغانلىقىدا؛ خاتا يېرى — يارەمچىلەرنى نېرى ئىتتىرىۋېتىشتە. ئەگەر موللىلار نەزەردە تۇتۇلغان بولسا، ئۇ هالدا گەپ تامامەن باشقىچە بولۇپ چىقىدۇ: ئۇلار يېزىقنى چىرايلىق گەپ بىلەن چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىززىتىنى قوغدىماقچى.

10. ساراسىمگە چۈشۈشنىڭ هاجىتى يوق

لېكسىن، ئەمەلدە شۇنداق قىلىشنىڭ هاجىتىمۇ يوق. شۇنداق بولسىمۇ، بۇ گەپ ئېغىزدىن چىقىشى بىلەنلا يەنە بەزى ئادەملەر ساراسىمگە چۈشۈپ قالىدۇ.

ساراسىمگە چۈشكەنلەر ئاممىۋى تىل - يېزىقنى تەشەببۇس قىلغانلارنى «ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ سۇئ ياڭغا ئوخشاش سىياسىي تەشۋىقاتچىلىرى، ئۇلارنىڭ ئەسلىي نىيىتى ئىسيان كۆتۈرۈش» دېيىشىدۇ. ئۇلارغا قارشى تۇرۇشنىڭ ناهايىتى ئاسان چارىسى سۈپىتىدە، ئۇلارنىڭ بېشىغا رەڭلىك قالپاق[113] كىيگۈزۈپ قويۇشىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئامانلىقىنى كۆزلەپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ 80 پىرسەنتىنىڭ ساۋاتسىز قېلىشىغا رازى بولىدۇ، دېمەكچى. ئاغزاكى تەشۋىق قىلىنسىچۇ؟ ئۇ هالدا جۇڭگودا سەكسەن پىرسەنت ئادەمنى گاس قىلىپ قويماقچى، دېيىشىدۇ. بىراق، بۇ گەپلەر «تىل - يېزىق توغرىسىدىكى پاراڭ» نىڭ دائىرىسىگە كىرمەسلىكى، بۇ يەردە ئارتۇقچە سۆزلەپ ئولتۇرمايمەن.

ئەدەبىياتنىڭلا غېمىنى يەيدىغانلارغا كەلسەم، هازىر بىزگە يولۇقۇپ تۇرغان ئىككى خىل ئەهۋال بار: بىرى، ئەگەر ئامما ئوقۇشنى، يېزىشنى بىلۈۋالسا، هەممە ئادەم ئەدەبكە ئايلىنىپ

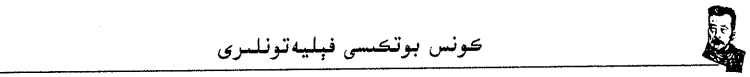

قالىدۇ، دېگەن تەشۋىش. بۇلار ھەقىقەتەن ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشەرمىكىن، دەپ ئەندىشە قىلىدىغان ياخشى ئادەملەر. ئۆتكەن نۆۋەت سۆزلەپ بەردىم، خەت ساۋاتى يوق ئامما ئىچىدىمۇ يازغۇچى بار. يېزىغا بارمىغىنىمغا ئۇزۇن بولدى، ئىلگىرىكى چاغلاردا دېھقانلار بىرئاز بىكار بولۇپ قالسىلا، مەسىلەن، سالقىنداپ ئولتۇرغۇدەك بولسىلا، ھېكايە ئېيتىپ بېرىدىغانلار چىقاتتى. بىراق، ئۇنداق ھېكايىچىلەر كۆپىنچە باشقىچىرەك بولۇپ، كۆرگەن - بىلگەنلىرى خېلى كۆپ، سۆزمەن ئادەملەر ئىدى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرى كىشىلەرنىڭ قۇلىقىغا ياقاتتى، چۈشىنىشلىك ھەم قىزىقارلىق بولاتتى. يازغۇچى دېگىنىم ئەنە شۇ. ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنىڭ يېزىۋېلىنغانلىرىمۇ ئەسەر. ئەگەر سۆزىنىڭ تەمى بولمىسا، ۋاتىلداۋەرسە، باشقىلار ئۇنىڭغا قۇلاق سالمايدۇ، تېخى ئۇنىڭغا تەنە قىلىدۇ، ئۇنى مەسخىرە قىلىدۇ. كونا كىتابىي تىل - يېزىق بىلەن بىرنەچچە مىڭ يىل ھەپىلەشتۈق، ئاممىباب ئەدەبىي تىل بىلەن ئون يىلدەك شۇغۇللاندۇق، يازالايدىغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئەدىب بولۇپ كەتتىمۇ؟ ھەممىسى ئەدىبكە ئايلىنىپ كەتمىگەن، مىللىتارىست ياكى باسمىچى بولۇپمۇ قالمىغان، ئاممىغا زىيىنى تەگمەيدىغانلىرى بىر - بىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇش بىلەنلا چەكلىنىپ تۇرماقتا.

يەنە بىر خىل ئەھۋال — ئەدەبىياتنىڭ ناچارلىشىپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىش. ئامما كونا ئەدەبىياتتىن تەلىم ئالمىغان، شۇڭا ئۇلارنىڭ ئەدەبىياتى مەنسەپدارلار ئەدەبىياتىنىڭ نازۇكلۇقىغا قارىغاندا «ناچار» كۆرۈنۈشى مۇمكىن. بىراق، كونا ئەدەبىياتنىڭ مەزمۇنلىرى يۇقىمغاچقا، ئۇ تىمەن ھەم يېڭى. نامسىز ئادەملەرنىڭ «تۇن كېچە ناخشىسى» دېگەندەك ئەدەبىياتلىرى كونا ئەدەبىياتقا يېڭى كۈچ قوشقان بولۇشى مۇمكىن، بۇ ھەقتە ئىلگىرى سۆزلەپ ئۆتتۇم. ھازىرمۇ بەزىلەر ئەل ناخشىلىرىنى ۋە ھېكايىلىرىنى تو-

نۇشتۇرماقتا. چاڭچىلە - تىياتىرمۇ بار، مەسىلەن، «كەچتە ئۇزۇلگەن سەھەر غۇنچىسى» دا نەقىل كەلتۈرۈلگەن «مۇلايەننىڭ ئانىسىنى قۇنقۇزۇشى» دېگەن چاڭچىلىدىكى ئۆلمەس ئەرۋاھنىڭ تەرجىمھالىنى ئالايلى، ئۇ، باشقا بىر ئەرۋاھقا خەيرخاھلىق قىلىپ، ئۇنى پانىي ئالەمگە يېرىم كۈن قويۇپ بەرگەنكەن، جەبرائىل ئۇنى جازاغا تارتىپتۇ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭغا زادىلا كەڭچىلىك قىلمايدىغان بوپتۇ:

«مەيلى سەن پولات ئىستىكامغا كىرىۋال،
مەيلى سەن شاھ - سۇلتان ئەۋلادى بول!
.....»

قاراڭلار، نېمىدېگەن رەھىمدىل، خاتالىقىنى نېمىدېگەن ئوبدان بىلگەن، قانۇنغا نېمىدېگەن چىڭ ئەمەل قىلغان، نېمىدېگەن كەسكىن؟! بىزنىڭ ئەدىبلىرىمىز شۇنداق يازالامدۇ؟

ئۇ، ھەقىقەتەن دېھقان ۋە قول ھۇنەرۋەنلەرنىڭ ئەسىرى، ئۇلار بىكار بولغان چاغلىرىدا رول ئېلىپ ئوينىغان، مۇلايەننىڭ سەيلىسىدىن پايدىلىنىپ بىرمۇنچە ھېكايىنى توقۇغان. ئۇ ھېكايىلەر، «بۇۋى قىزنىڭ ئىبادەتخانىدىن چىقىشى» نى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئويما مەتبەئەدە بېسىلغان «مۇلايەننىڭ ئانىسىنى قۇنقۇزغانلىقى خاتىرىسى» دىكىگە زادىلا ئوخشىمايدۇ. ئۇنىڭدىكى «ۋۇ سۇڭنىڭ يولۋاسىنى ئۆلتۈرۈشى» نى بىر كۆچلۈك، بىر ئاجىز ئادەم ئويناپ بېرىدۇ. ئاۋۋال A ۋۇ سۇڭنىڭ رولىدا، B يولۋاسنىڭ رولىدا چىقىدۇ؛ A دىن ئۆلگۈچە دۈمبا يېگەن B زارلانغاندا، A: «سەن يولۋاس تۇرساڭ، دۈمبالىمسام، مېنى چاينىۋەتمەسسەنمۇ؟» دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن B ئالمىشىپ ئويناشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئالماشقاندىن كېيىن، ئۆلگۈدەك چاينىلىپ كەتكەن B يەنە زارلانغاندا،

A: «سەن ۋۇ سۈك تۇرساڭ، سېنى چاينىمىسام، مېنى دۇمبالاپ ئۆلتۈرۈپ قويماسسەنمۇ؟» دەيدۇ. مېنىڭچە، بۇ ئەسەر يۇنانلىق ئېزوپنىڭ، روسىيىلىك سولوگوفنىڭ مەسەللىرىدىن قىلچە قېلىشمايدۇ.

ئەگەر پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن توپلايدىغان بولساق، بۇنداق ئەسەرلەر تېخىمۇ كۆپ تېپىلىشى مۇمكىن، لېكىن كەمچىلىكلىرىنىڭ بارلىقى تەبىئىي. ئۇ كەمچىلىكلەر قېيىن ھەرپ، قېيىن يېزىقنىڭ كاساپىتىدىن، زامانىۋى پىكىر ئېقىملىرىدىن خارج بولۇپ قالغانلىقىدىن پەيدا بولغان. شۇڭا، جۇڭگودا مەدەنىيەتنى بىردەك يۇكسەلدۈرۈش ئۈچۈن، ئاممىۋى تىلنى، ئاممىۋى يېزىقنى تەرغىب قىلىش شەرت، يېزىش ئۇسۇلىنى لاتىنچە-لاشتۇرۇش تېخىمۇ شەرت.

11. ئاممىا مولالارنىڭ ئويلىغىنىدەك دۆت ئەمەس

لېكىن، بۇ نۆۋەت ئاممىۋى تىل - يېزىق مەسىلىسى ئوتتۇرىغا چىقىش بىلەنلا، بەزى قارام باتۇرلار پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ كەلگەن يوللىرى ئوخشاش بولمىسىمۇ، ھەممىسى جانلىق تىلغا، تەرجىمىگە، ياۋروپاچىلاشقان جۈملە - شەكىللىرىگە، يېڭى ئاتالغۇ-لارغا ھۇجۇم قىلماقتا. ئۇلار «ئاممىا» دېگەن بايراقنى كۆتۈرۈۋې-لىپ، ئۇ بىرنېمىلىرىنگىنى ئاممىا چۈشەنمەيدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن، كىچىك ئەمەس، دەيدۇ. ئۇلارنىڭ بەزىسى ئەسلىدىنلا كونا كىتابىي تىل - يېزىقنىڭ قالدۇق پۈشتى بولغاچقا، كىتابىي تىل - يېزىقنى باھانە قىلىپ تۇرۇپ، ھازىرقى جانلىق تىلغا، تەرجىمىگە زەربە بەرمەكچى. دېمەك، ئۇلار «بىراقتىكىلەر بىلەن ئۇلىپەتلىشىپ، يېقىنداكىلەرگە پەشۋا بېرىش كىچىك» دېگەن ئاتا مىراس ھۇنىرىنى

ئىشلەتمەكتە؛ بەزىسى، ئەسلىدىنلا لىكتاسما، ھۇرۇن، تىرىشما-يدۇ، ئەجىر قىلمايدۇ، ئاممىۋى تىل ۋۇجۇدقا كېلىشتىن بۇرۇن جانلىق تىلنىڭ گۈمران بولۇشىنى، ئەنە شۇ بىكار قالغان بوش مەيداندا ئاكاك قارىغاي بولۇپ لاپ ئۇرۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئۇلار-مۇ ئەمەلىيەتتە كونا كىتابىي تىل - يېزىقنىڭ جان دوستى. بۇلار ھەققىدە بۇ يەردە كۆپ سۆزلىگۈم يوق. ھازىر پەقەت ياخشى نىيەت-لىك، ئەمما خاتالاشقان ئادەملەر توغرىسىدىلا سۆزلىمەكچىمەن. چۈنكى بۇلار بىر تۈرۈپ ئاممىنى مەنسىتمەيدۇ، بىر تۈرۈپ ئۆزىنى مەنسىتمەيدۇ، يەنىلا قەدىمكى موللىلار ئۆتكۈزگەن خاتالىقنى ئۆتكۈزمەكتە.

موللىلار تولا چاغلاردا باشقىلارنى مەنسىتمەيدۇ؛ يېڭىراق، تەسرەك سۆز - ئىبارىلەرنى مەنلا چۈشىنىمەن، ئاممىا چۈشەنمەيدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن، ئاممىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنداق نەرسىلەرنى ئۇ-زۇل - كېسىل سۈپۈرۈپ تاشلاش شەرت، دەيدۇ. ئېغىزدىكى سۆز، يېزىلغان ئەسەر قانچىكى سىدام بولسا شۇنچە ياخشى، دەي-دۇ. ئۇلارنىڭ بۇ پىكرى ئالغا سۈرۈلىدىغان بولسا، ئۇلار ئۆزلىرى-نىڭ «يېڭى مىللىي تەۋەررۈكچى» لەرگە ئايلىنىپ قالغانلىقىنى تۇيماي قالىدۇ. يەنە بەزىلەر، ئاممىۋى تىل - يېزىقنى ئاممىا ئىچىدە تېزرەك ئومۇملاشتۇرۇشنى كۆزلەپ، ھەممىدە ئاممىنىڭ دىتىغا ماسلىشىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ، ھەتتا «ئاممىغا ماسلىشىش» كېرەك دەپ، «ماسلاشمىغان» لارنى تىللاپ، شۇ يول بىلەن ئاممى-نىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە رام قىلىشقا ئۇرۇنىدۇ. بۇلارنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق دەردى بار، لېكىن شۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولسا، بۇلار ئاممىنىڭ پايدىسىز «يېڭى گۈپپاڭچى» لىرىغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

ئاممىا دېگەن سۆزنىڭ دائىرىسى ناھايىتى كەڭ، ئۇ، ھەر خىل - ھەر ياڭزا ئادەمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، لېكىن «ئىلىپنىڭ سۈنۈقىنى بىلمەيدۇ» غان ساۋاتسىز ئادەمىمۇ، مېنىڭ قارىشىمچە،

ئەمەلىيەتتە موللىلارنىڭ ئويلىغىنىدەك دۆت ـ كالۋا ئەمەس. ئۇلار بىلىمگە، يېڭى بىلىمگە، ئۆگىنىشكە موھتاج، قوبۇل قىلالايدۇ. ئەلۋەتتە، ئەگەر ھەممىسىلا يېڭى جۇملە شەكلى، يېڭى ئاتالغۇ بولۇپ كەتسە، ئۇلار ھېچ نەرسىنى چۈشىنەلمەس، لېكىن زۆرۈر بولغان سىڭدۈرۈش ئۇسۇللىرى ئاز ـ ئازدىن قوللىنىلسا، ئۇلار قوبۇل قىلىپ كېتەلەيدۇ. ئۇلارنىڭ ھەزىم قىلىش قۇۋۋىتى كونا ئۇدۇمغا كۆپ بېرىلىپ كەتكەن موللىلارنىڭكىنى بېسىپ چۈشۈشمۇ ئېھتىمال. يېڭى تۈغۈلغان بالا ساۋاتسىز بولىدۇ، لېكىن ئىككى ياشقا كىرگەندە خېلى كۆپ گەپنى چۈشىنەلەيدۇ، قىلالايدۇ. شۇ گەپلەر شۇ بالىلار ئۈچۈن يېڭى ئاتالغۇ، يېڭى گراممىاتىكا بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار شۇ گەپ ـ سۆزلەرنى «ماجىيەنجۇڭ سەرپ ـ نەھۋىسى» دىن ياكى «سىيۇەن» نامىلىق قامۇستىن تاپقان ئەمەس، بىرەر ئوقۇتقۇچى چۈشەندۈرۈپ بەرگەنمۇ ئەمەس، بىرنەچچە قېتىم ئاڭلىغاندىن كېيىن، سېلىشتۇرۇپ يۇرۇپ، مەنىسىنى بىلىۋالغان. ئاممىنىڭ يېڭى سۆز، جۇملە تۈزۈلۈشلىرىنى قوبۇل قىلىشىمۇ شۇنداق بولىدۇ، ئۇلار شۇنداق ئىلگىرىلەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، يېڭى مىللىي تەۋەررۈكچىلەر ئۆز تەشەببۇسلىرىدا ئاممىنىڭ غېمىنى يېگەندەك تۇرسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئاممىنى ئارقىغا سۆرەش رولىنى ئويناىدۇ. بىراق، ئاممىنى ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرىشمۇ يارىمايدۇ، چۈنكى ئۇلارنىڭ بەزى بىلىملىرى قانداقلا بولمىسۇن ئاڭلىق موللىلارنىڭكىدىن تۆۋەن تۇرىدۇ. ئەگەر ئۇلارغا ئۇتتۇرلۇق تاللاپ بېرىلمەيدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ پايدىسىز، ھەتتا زىيانلىق نەرسىلەرنى سەھۋەن قوللىنىپ قېلىشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن، «ئاممىغا ماسلىشىش» دېگەنگە ئوخشاش پايدىسىز يېڭى گۇپپاڭچىلىقنىڭ زادىلا كېرىكى يوق.

تارىخنىڭ كۆرسىتىپ بېرىشچە، ھەرقانداق ئىسلاھات دەسلەپتە ھامان ئاڭلىق زىيالىيلارنىڭ ۋەزىپىسى، لېكىن شۇ زىيالىيلار تەتقىق قىلىشى، پىكىر يۈرگۈزۈشى، كەسكىن بولۇشى، ئۇنىڭ ئۇستىگە، غەيرەتلىك بولۇشى شەرت؛ ئۇلارمۇ ئامال ـ تەدبىر قوللىنىشى، لېكىن ئالدامچىلىق قىلماسلىقى لازىم؛ يېتەكلىشى، لېكىن خۇشامەت بىلەن ماسلاشماسلىقى لازىم؛ ئۆزىنى كۆپچىلىكىنىڭ ئويۇنچۇقى دەپ مەنىستمەسلىكتىن، باشقىلارنى چاپانچىم دەپ كۆزگە ئىلماسلىقتىن ساقلىنىشى لازىم. ئاممىنىڭ بىر ئەزاسى بولغاندىلا، مېنىڭچە، ئاندىن ئاممىنىڭ ئىشىنى قىلغىلى بولىدۇ.

12. خاتىمە

گەپنى خېلى كۆپ قىلىۋەتتىم. قىسقىسى، گەپنىڭ ئۆزىلا كۆپايە قىلمايدۇ، مۇھىمى، ئىشلەشتە. نۇرغۇن ئادەم ئىشلەش كېرەك: ئاممىمۇ، پېشقەدەملەرمۇ ئىشلىشى كېرەك؛ ھەرخىل ـ ھەر ياڭزا ئادەم ئىشلىشى كېرەك: ماۋارىپچىلارمۇ، ئەدەبىلەرمۇ، تىلشۇناسلارمۇ ... ئىشلىشى كېرەك. ئىشلەش ھازىر زۆرۈر بولۇپ قالدى، ھازىر كىمە سۇنىڭ ئېقىمىغا قارشى يۈرۈشكە توغرا كېلىپ قالغان بولسىمۇ، ئارغامچا بىلەن ئالغا تارتىش كېرەك؛ سۇنىڭ ئېقىمىغا توغرا كەلسىغۇ ناھايىتى ياخشى، شۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ، يەنىلا رولچى كېرەك.

ئارغامچا بىلەن تارتىشنىڭ، رول تۇتۇشنىڭ ياخشىلىقىنى ئېغىزدا ئېيتىش مۇمكىن، لېكىن ئۇنىڭ پايدىسىنى ئومۇمەن ئەمەلىي تەجرىبىدىن كۆرگىلى بولىدۇ. مەيلى ھاۋانىڭ، مەيلى سۇنىڭ رايىغا قارايلى، مەقسەت پەقەت بىر: ئالغا باسماق!

ھەرقايسىڭلارنىڭ ئۆزۈڭلارغا يارىشا قاراشلىرىڭلار باردۇر، ئەمدى ھەرقايسىڭلارنىڭ مۇلاھىزىلىرىڭلارنى ئاڭلاي.

گۆشنىڭ تەمىنى سەزمەسلىك ۋە سۇ-نىڭ تەمىنى سەزمەسلىك[114]

بۇ يىل كۆڭزىغا بەيئەت قىلىش بويىچە مىنگو قۇرۇلغاندىن بۇيان ئىككىنچى قېتىم داغدۇغا كۆتۈرۈشتى[115]، قولىدىن كەلگەنلىكى ھەشەمەتنىڭ ھەممىسىنى ئىشقا سېلىشتى. شاڭخەيدىكى جۇڭگولۇقلار دىيارى ياتلار دىيارىغا[116] چېگرىداش بولسىمۇ، ئۇ يەردىكىلەر ئۆز ۋاقتىدا كۆڭزى ئاڭلاپ «ئۇچ ئايغىچە گۆش تەمىنى سەزمەس» بولۇپ قالغان «نەپىس مۇزىكا»[117]نى ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولدى. 8 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنىدىكى «شېنباۋ» گېزىتى بىزنى مۇنۇلاردىن ۋاقىپ قىلدى:

«ئاينىڭ 27 ـ كۈنى شەھىرىمىزنىڭ ھەر ساھە كىشىلىرى كۆڭزى ئىبادەتخانىسىدا كۆڭزى مەۋلۇتىنى ئۆتكۈزدى، مەۋلۇتقا پارتىيە ـ ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى ۋە ھەر ساھە ۋەكىللىرىدىن مىڭدىن ئارتۇق كىشى ئىشتىراك قىلدى. «بۇيۇك بىرلىك» نەغمىچىلەر ئۇيۇشمىسى ھەم ئاھاڭلىق، نەپىس مۇزىكىدىن ئىككى پەدە ئورۇندىدى، مۇزىكا ساداسىنى كۆچەيتىش مەقسىتىدە، چالغۇ ئەسۋابلار كونا ـ يېڭى دەپ ئايرىلماي، مىللىي مۇزىكىلا بولىدىكەن ھەممىسى تەڭكەش قىلىنىپ، جەمئىي قىرىق خىل مۇزىكا ئەسۋابلىرى چېلىندى. نوتىسىمۇ پۈتۈنلەي كونا قېلىپتا بولۇپ، ئۆزگەرتىلمىدى. ئۇنىڭ ئاھاڭدارلىقى، جارانلىق ـ زىل ساداسى خۇددى ئۇچ دەۋر[118] دىن بۇرۇنقى مەۋرچىلىق زامانلاردىكى

يېقىملىق مەدھىيە ناۋاسىدەك كىشىنىڭ زوقىنى قوزغىدى، بۇ ئېلىمىزنىڭ تىنچلىقىنى تەشنالىق بىلەن سۆيىدىغان مىللىي خۇسۇسىيىتىنىمۇ ئىپادىلىدى...»

چالغۇ ئەسۋابلىرى كونا ـ يېڭى دەپ ئايرىلماي ھەممىسى تەڭكەش قىلىنغانىكەن، جۇ سۇلالىسىنىڭ نەپىس مۇزىكىسىدىن ئالاھىدە پەرقلەنگەن بولسا كېرەك. «مۇزىكا ساداسىنى كۆچەيتىش مەقسىتىدە» شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ھازىرقى كۆڭزىغا بەيئەت قىلىش روھى بىلەن تولىمۇ ماسلاشقاندەك تۇرىدۇ. «كۆڭزى پەيغەمبەرلەرنىڭ زامانسازىدۇر»، يەنى «پەيغەمبەرلەرنىڭ مودىسىدۇر»[119]. ئۇ مەزگىلىك، لەززەتلىك ئېسىل تائاملارنىڭ تەمىنى ئۇچ ئايغىچە سەزمەس بولىدىغان ھالغا كېلىش ئۈچۈن، چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ جەزمەن «قىرىق خىل» بولۇشىنى تەلەپ قىلغان بولسا كېرەك. ۋەھالەنكى، ئۇ كەملەردە جۇڭگودا تاشقى ئاپەت بولسىمۇ، لېكىن ياتلار دىيارى يوق ئىدى.

شۇنداقتىمۇ مۇشۇ ئەھۋالدىن ۋەزىيەتتە قانداقلا بولمىسۇن بەزىبىر پەرقلەر بارلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ، «مۇزىكا ساداسى كۆچەيتىلگەن» بولسىمۇ، بەزىبىر يېزىلارغا يېتىپ بارالمىغان. شۇ كۈنى چېققان «جۇڭخۇا» گېزىتىدە «مەمۇرچىلىق زامانلاردىكى يېقىملىق مەدھىيە ناۋاسى... ئېلىمىزنىڭ تىنچلىقىنى تەشنالىق بىلەن سۆيىدىغان مىللىي خۇسۇسىيىتىنىمۇ ئىپادىلىدى» دېگەن گەپنىڭ ئىزىدىن ـ ئابرۇيىنى تۆكىدىغان بىر خەۋەر بېسىلدى، ۋەقەنىڭ دەل شۇ 27 ـ كۈنى يۈز بەرگەنلىكى ھەممىدىن بەك كېلىشمەسلىك بولغان:

«(نىڭبۇ خەۋىرى) يۈيباۋ شەھىرىگە ياز كىرگەندىن بۇيان، قۇرغاق ھاۋا تۇپەيلىدىن دەريالار قۇرۇپ كېتىپ، ئۇ يەردىكى ئاھالىلەرنىڭ تولىسى دەريا بويىدا ئاددىي قۇدۇق كولاپ سۇ ئېلىپ

ئىچىدىغان بولغاچقا، كۆپ هاللاردا سۇنۇق ئالدىنى تالىشىپ جەدەل قىلىشىدىغان بولۇپ قالدى. 27 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن، يۈيباۋ شەھىرىدىن قىرىق چاقىرىم يىراقلىقتىكى لاكشيا مەھەللىسىنىڭ خوپاڭژۇ دېگەن يېرىدە، ئاھالىلەر ياڭ خوكۇن بىلەن ياۋ شىليەن قوداۋۇق سۈيىنى تالىشىپ، يەنە جەدەل چىقىرىپ ئۇرۇشۇپ قالغان. ياۋ شىليەن ياڭ خوكۇننىڭ بېشىغا مەش كانىيى بىلەن ئۇرغاچقا، ياڭ پوككىدە يىقىلىپ هوشىدىن كەتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ياۋ يەنە كالتەك، تاشلار بىلەن ياڭنىڭ ئەجەللىك يېرىگە ئۇرۇپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈپ قويغان. يېقىن ئەتراپتىكىلەر بۇ ئەھۋالىدىن خەۋەر تېپىپ قوتۇلدۇرۇشقا كەلگەندە، ياڭ ئاللىقاچان جان ئۈزگەن. ياۋ شىليەن قوتۇلغۇسىز بالا تېرىپ قويغانلىقىدىن قورقۇپ، غىپلا تىكشۈەتكەن...»

نەپىس مۇزىكا تىڭشاش باشقا بىر دۇنيا، چاڭقاش باشقا بىر دۇنيا. ئەلۋەتتە، بۇ ئاردىدا «ئېسىلزادىلەر ئاشسىز قالىدۇ»[120]، شۇڭا ئۆلارنىڭ بىر - بىرىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈشلىرىگە، چاڭقاپ ئۆلۈپ كېتىشىگە يول قويماسلىق كېرەكقۇ ئاخىر.

ئەرەبىستاننىڭ بەزى جايلىرىدا سۇ گۆھەردىنمۇ قىممەت ئىكەن، ئۇ قان بەدىلىگە كېلەرمىش. «ئېلىمىزنىڭ مىللىي خۇسۇسىيىتى»، «تىنچلىقنى تەشنالىق بىلەن سۆيىدۇ» غان بولغاچقا، ئەھۋال ئۇ دەرىجىگە بارماس، بىراق يۈيباۋ شەھىرىدىكى ئەمەلىي پاكىت ھەرھالدا كىشىنى چۆچۈتمەي قالمايدۇ، شۇڭا بىزگە گۆش يېگەنلەر تىڭشىسا، گۆشنىڭ تەمىنى سەزمەس قىلىپ قويىدىغان «نەپىس مۇزىكا» دىن باشقا، سۇنىڭ تەمىنى سەزمەس بولۇپ قالغانلار تىڭشىسا، سۇ ئىچكۈسى كەلمەس قىلىپ قويىدىغان «نەپىس مۇزىكا» مۇ كېرەك[121].

8 - ئاينىڭ 29 - كۈنى.

جۇڭگولۇقلار ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويدىمۇ[122]

ئاشكارا يېزىلغان نەرسىلەردىن قارىغاندا، بۇنىڭدىن ئىككى يىل ئىلگىرى بىز: «يېرىمىز كەڭ، بايلىقىمىز مول» دەپ ماختاندۇق، بۇ پاكىت؛ كېيىن ئۆزىمىزنى ماختىماي، خەلقئارا ئىتتىپاق[123] قىلا ئۇمىد باغلىدۇق، بۇمۇ پاكىت؛ هازىر ئۆزىمىزنىمۇ ماختىماي، خەلقئارا ئىتتىپاققىمۇ ئىشەنمەي، ئۆلارنىڭ ئورنىغا هەدەپ روھ - ئەرۋاھلارغا سىغىنىپ، بۇتقا چوقۇنىدىغان[124]، بۇ-رۇنقىسىنى ئەسلەپ، هازىرقىسىدىن مەيۇسلىنىدىغان بولدۇق، بۇمۇ پاكىت.

شۇنىڭ ئۈچۈن بەزىلەر، جۇڭگولۇقلار ئۆز ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويدى[125]، دەپ ئاھ ئۇرماقتا.

ئەگەر مۇشۇ بىر هادىسىگىلا قاراپ ئېيتىدىغان بولساق، ئۆز ئىشەنچىمىز هەقىقەتەن ئاللىقاچانلا يوقىلىپ كەتكەن. ئىلگىرى «يېرىمىز» گە، «بايلىقىمىز» غا، كېيىن «خەلقئارا ئىتتىپاق» قا ئىشەنمىدۇق، لېكىن «ئۆز» ىمىزگە ئىشەنمىدۇق، ئەگەر بۇمۇ «ئىشەنچ» هېسابلىنىدىغان بولسا، جۇڭگولۇقلاردا «باشقىغا ئىشىنىش ئىقتىدارى» بار ئىدى. خەلقئارا ئىتتىپاقتىن ئۇمىد ئۈزۈلگەندىن كېيىن، ئەنە شۇنداق باشقىغا ئىشىنىش ئىقتىدارىنى يوقىتىپ قويدى دېيىشلا مۇمكىن.

باشقىغا ئىشىنىش ئىقتىدارىنى يوقىتىپ قويغاندىن كېيىن گۇمان پەيدا بولۇپ، بىر ئۆرۈلۈپلا ئۆزىگىلا ئىشىنىدىغان بولۇشى

مۇمكىن، هاياتلىقنىڭ يېڭى يولى مانا شۇ. لېكىن ئەپسۇسكى، بۇمۇ بارا - بارا پۇچەكلىشىپ قالدى. «يەر» گە، «بايلىق» قا ئىشىنىش ھەرھالدا ئەمەلىي ئىش، خەلقئارا ئىتتىپاق بولسا كۆز يەتمەيدىغان نەرسە، شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ كىشىلەرگە ئۆزۈن ئۆتمەيلا ئۇنىڭغا ئىشەنچ باغلاشنىڭ ئىشەنچسىز بىر ئىش ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇرالايدۇ. روھ - ئەرۋاھلارغا سىغىنىپ، بۇنقا چوقۇنۇشقا كەلسەك، ئۇ تولىمۇ كۆز يەتمەيدىغان بىر ئىش، ئۇنىڭ پايدىسى ياكى زىيىنى بارلىقى توغرىسىدا دەرھال بىرنەرسە دېگىلى بولمايدۇ، شۇڭا ئۇ كىشىلەرنى تېخىمۇ ئۆزۈنغىچە غەپلەتتە قالدۇرىدۇ[126].

جۇڭگولۇقلار ھازىر «ئۆزىنى ئۆزى ئالداش ئىقتىدارى» نى راۋاجلاندۇرۇۋاتىدۇ.

«ئۆزىنى ئۆزى ئالداش» مۇ ھازىرقى يېڭى نەرسە ئەمەس، بىراق ھازىر كۈندىن - كۈنگە ئەۋج ئېلىپ ھەممىنى تۇماندەك قاپلاپ كېتىۋاتىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، بىزدە شۇ تۇمان ئاستىدا ئۆز ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويمىغان جۇڭگولۇقلار بار.

بىزدە قەدىمدىن تارتىپ جاپا چېكىپ ئىشلىگەن ۋە ئىشلەۋاتقان ئادەملەر، خەلق ئۈچۈن داد ئېيتىۋاتقان ئادەملەر، چارە تېپىش يولىدا جان پىدا قىلىۋاتقان ئادەملەر... بار، ھەتتا پادىشاھ - خان، قوماندان - ۋەزىرلەرنىڭ شەجەرىلىرىنى بايان قىلىپ بېرىدىغان «رەسمىي تارىخ»[127] لارمۇ ئۇلارنىڭ شان - شەۋكىتىنى توسالمايدۇ، جۇڭگونىڭ تۇۋرۇكى ئەنە شۇلار.

بۇنداق كىشىلەرنى ھازىرمۇ ئاز دەمسىز؟ ئۇلارنىڭ ئىشەنچىسى بار، ئۇلار ئۆز - ئۆزىنى ئالدىمايدۇ؛ ئۇلار بىر - بىرىنىڭ ئىزىنى بېسىپ كۆرەش قىلىۋاتىدۇ. بىراق، ئۇلار بىر تەرەپتىن زۇلۇمغا، قىرغىنچىلىققا ئۇچراۋاتقانلىقتىن، زۇلۇمەت ئىچىدە يوقىتىلىۋاتقانلىقتىن، كۆپچىلىككە مەلۇم بولماي كېلىۋاتىدۇ.

جۇڭگولۇقلار ئۆز ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويدى دېگەن سۆز بىر قىسىم ئادەملەرگە قارىتىلغان بولسا، بولىدۇ، ئەگەر ھەممىگە تېگىلسا، ھاقارەت بولىدۇ.

جۇڭگولۇق توغرىسىدا سۆز ئاچقاندا، تاشقى قىياپىتىگە سۈر-تۈلگەن، ئۆزىنى ئۆزى ئالدايدىغان ئۇپا - ئەڭلىكلىرىگە ئالدىنىپ كەتمەستىن، ئۇلارنىڭ تۇۋرۇكىگە قاراش كېرەك. ئۆزىگە ئىشەنمەيدىغان ئىقتىدارىنىڭ بار - يوقلۇقىغا مىرزىلارنىڭ، ۋەزىرلەرنىڭ ماقالىلىرى ئاساس بولالايدۇ، ئۆزىمىز ئاستىرتىن نەزەر سېلىپ قارىشىمىز كېرەك.

9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى.

«يۇز» توغرىسىدا[128]

«يۇز» دېگەن سۆز ئادەتتىكى پارچىلىرىمىزدا قوللىنىمىزغا كىرىپ قالىدۇ، قولاقتا كىرىشى بىلەنلا چۈشىنىلگەنلىكى ئۈچۈن، بۇ سۆز ھەققىدە تەپسىلىي ئويلىنىپ كۆرىدىغان ئادەملەر ئانچە كۆپ بولمىسا كېرەك.

لېكىن، يېقىندىن بۇيان بۇ سۆزنى چەت ئەللىكلەرنىڭ ئاغزىدىنمۇ ئاڭلاپ قالىدىغان بولدۇق. ئۇلار بۇنى تەنتەك قىلىۋاتقان بولسا كېرەك. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە بۇنى چۈشىنىش خېلى تەس ئىكەن؛ ئۇ جۇڭگونىڭ مەنىۋى دۇنياسىنىڭ پروگراممىسى، ئۇنى چىڭ تۇتۇۋالغاندىلا، خۇددى بۇنىڭدىن يىگىرمە تۆت يىل ئىلگىرى ئۆرۈمە چاپنى چىڭ تۇتۇۋالغاندەك، پۈتۈن بەدەننى پىرقىرىتىۋەتكىلى بولىدىكەن. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە چەت ئەللىكلەر زۇڭلى يامۇلى[129] غا مەنپەئەت ۋەجى بىلەن بارغىنىدا قاتتىق ھەيۋە قىلىپ تۇرۇپ، كاتتا ئەمەلدارلاردىن ماقۇل دېگەن جاۋابنى ئېلىۋالىدىكەن، لېكىن قايتىدىغان چېغىدا يان دەرۋازىدىن ئۆزىتىپ قويۇلىدىكەن. ئۇلارغا ئالدى دەرۋازىدىن يول بېرىلمىگەنلىكى، ئۇلارنىڭ يۈزىنى تۆككەنلىكى ئىكەن. ئۇلارنىڭ يۈزى تۆكۈلگىنى جۇڭگونىڭ يۈزلۈك بولغانلىقى، يەنى ئۇستۇن تۇرغانلىقى بولىدىكەن. بۇ ئەھۋال راستمۇ - يالغان؟ ئۇنىڭغا ھۆكۈم قىلالمايمەن. لېكىن بۇ ھېكايىنى «جۇڭگونىڭ، چەت ئەللەرنىڭ ئېرىبابىلىرى» ئىچىدە بىلىدىغان ئادەملەر ئاز ئەمەس ئىكەن.

دېمەك، ئۇلار بىزگە «يۇز» نىلا بەرسە كېرەك.

لېكىن «يۇز» زادى نېمە؟ بۇنى خىيالىمغا كەلتۈرمىگەن بولسام خەيرىيەت ئىدى، خىيالىمغا كەلتۈرۈش بىلەنلا گاڭگىراپ قالدىم. ئۇ بىرنەچچە خىل بولسا كېرەك، ھەر خىل سۈپەتتىكى ئادەمدە ئۆزىگە يارىشا بىر خىل «يۇز» بولسا كېرەك. شۇ «يۇز» نىڭ بىر چېگرا سىزىقى بار ئىكەن، شۇ سىزىقتىن تۆۋەن چۈشۈپ كەتسە «يۇزى تۆكۈلگەن»، يەنى «يۇزىنى يوقاتقان» بولىدىكەن. «يۇزىنىڭ تۆكۈلۈشى» دىن قورقىغان ئادەم «شەرمەندە» بولىدىكەن. ئەگەر ھېلىقى سىزىقنىڭ يۇقىرىسىغا توغرا كېلىدىغان ئىش قىلسا، «يۇزلۈك»، «ئابرۇيلۇق» بولىدىكەن. «يۇز تۆكۈلۈش» ئادەمگە قاراپ پەرقلىق بولىدىكەن. مەسىلەن، ھارۋىكەش يول بويىدا كىچىكچان ئولتۇرۇپ پىت باقسا ھېچ گەپ ئەمەسكەن، باي - غوجامىلار يول ياقىسىدا كۆچىلەكچان ئولتۇرۇپ پىت باقسا، «يۇزى تۆكۈلگەن» بولىدىكەن. لېكىن، ھارۋىكەشتە «يۇز» يوق ئەمەس ئىكەن، بىراق ھېلىقىدەك چاغلاردا يۇزى «تۆكۈلگەن» ھېسابلانمايدىكەن، خوتۇنىدىن تېپىك يەپ، يەردە يېتىۋېلىپ يىغلىسا، «يۇزى تۆكۈلگەن» بولىدىكەن. بۇ «يۇز تۆكۈلۈش» قانۇنىيىتى يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئادەملەرگىمۇ ئۈيغۇن كېلىدىكەن. بۇنىڭدىن قارىغاندا، يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئادەملەردە «يۇز تۆكۈلۈش» پۈرسىتى بىرقەدەر كۆپ بولسا كېرەك. لېكىن، ئۇنداق بولۇشمۇ ناتايىن، مەسىلەن، ھارۋىكەش بىرەر ئادەمنىڭ ھەمىنىنى ئوغرىلىسا، ئۇنى باشقىلار كۆرۈپ قالسا، ئۇنىڭ يۇزى تۆكۈلىدىكەنۇ، يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئادەملەر بىرمۇنچە ئالتۇن - كۈمۈش، ئۇنچە - مەرۋايىتنى قاقتى - سوقتى قىلىش يولى بىلەن قولىغا كىرگۈزۈۋالسا، ئۇلارنىڭ «يۇزى تۆكۈلۈشى» ناتايىنمىش. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇلار تېخى «كۆرۈپ كېلىش ئۈچۈن چەت ئەللەرگە بارار»[130] مىش، بۇ، كۆز باغلاشنىڭ ياخشى چارىسى.

ھەممە ئادەمگە «يۇز» كېرەك، بۇنىڭ ياخشى ئىش ئىكەنلىكى تۇرغان گەپ، لېكىن «يۇز» دېگەن ھەقىقەتەن بىر ئاز غەلىتە نەرسە. 9 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى نەشردىن چىققان «شىنباۋ» گېزىتى بىزنى مۇنداق بىر ئەھۋالدىن خەۋەردار قىلدى: شاڭخەيـ نىڭ غەربىي رايونىدا ياغاچچىلىق ئىشلىرىنى كۆتۈرە قىلىۋالىدىغان لو لىخۇڭ ئىسىملىك بىر ياغاچچى بار ئىكەن. ئۇ ئۆز ئائىلىسىنىڭ ئۆلۈمىنى ئۇزىتىش ئۈچۈن «مۇسىبەت لازىملىقلىرىنى ئارىيەتكە بېرىش دۇكىنىدىكى ۋاڭ شۇباۋنى ۋە ئۇنىڭ خوتۇنىنى يارەمگە تەكلىپ قىپتۇ. ھازىرلار كۆپ بولۇپ، تەييارلىغان ئاقلىق يېـ تىشمەي قاپتۇ، شۇ چاغدا سەنشىزى لەقەملىك ۋاڭ داۋسەي دېگەن ئادەمنۇ ھازىردار بولۇپ كەپتۇ، ۋە ئاقلىق بېرىڭلار دەپ تالىشىپ ئالالمىغاندىن كېيىن، يۇزۇم تۆكۈلدى دەپ قورسىقى كۆپۈپتۇ ـ دە، ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرىدىن نەچچە ئون ئادەمنى يىغىپ كەپتۇ. ئۇلارنىڭ قولىدا تۆمۇر كالتەكلەر بار ئىكەن، ھەتتا بىرنەچچىسـ نىڭ تاپانچىسىمۇ بارمىش. ئۇلار ۋاڭ شۇباۋنىڭ خوتۇنىنى ئۇرۇپـ تۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا قاتتىق جەڭ بوپتۇ، باش ـ كۆزلىرى يېرىلىپتۇ، بىرقانچە ئادەم ئېغىر يارىلـ نىپتۇ.....» ئاقلىقنى ئەسلىدە ئۆلگۈچىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى باغلايدۇ، ھازىر ئۇنى «تالاشقان» بولسىمۇ «ئالالمىغان» لىققا قارىـ غاندا، ئۇلار ئۇرۇق ـ تۇغقىنى بولمىسا كېرەك. شۇنداق تۇرۇقـ لۇق، «يۇزۇم تۆكۈلدى» دەپ، شۇنداق جەڭ ـ توقماق قىلىشـ قان. شۇنداق ۋاقىتلاردا، ئادەتتىكى ئادەملەردىن باشقىچىرەك بوـ لۇشنىڭ ئۆزى «يۇزلۇك» بولۇش بولسا كېرەك. ئۇ چاغدا ئۆزىـ نىڭ نېمىگە ئايلىنىپ قېلىشى بىلەن پۈتۈنلەي كارى بولمىسا كېرەك. بۇنداق مىجەز «تۆرە ـ سودىگەر» لەرىمۇ كۆرۈلۈپ قالـ دۇ. يۇەن شىكەي ئۆزىنى پادىشاھ دەپ ئېلان قىلىدىغان چاغدا، كىمدۇر بىرى ئۆزىنىڭ يۇەن شىكەينى تەختكە ئولتۇرۇشقا دەۋەت

قىلغانلارنىڭ ئىسىملىكى قاتارغا كىرگۈزۈلگەنلىكىنى «يۇز تاپـ تىم» دەپ قارىغان؛ قايسىبىر دۆلەت ئۆز قوشۇنلىرىنى چېگىداۋدىن قايتۇرۇپ كېتىدىغان چاغدا[131]، ئۆز ئىسمىنىڭ پۈتۈن خەلقنىڭ ھامىيسى دېگەن سايىۋەنگە قەيت قىلىنغانلىقىنى «يۇز تاپتىم» دەپ قارىغان.

دېمەك، «يۇز» ئۈچۈن ھەربىكەت قىلىشنى ياخشى ئىش دېگـ لىمۇ بولماس؛ لېكىن مېنىڭ بۇ سۆزۈمدىن «يۇزسىز» بولۇش كېرەك دېگەن مەنە چىقمايدۇ. ھازىر گەپ قىلماق تەس بولۇپ قالدى، ئەگەر «ۋاپاسىزلىق»نى تەرغىب قىلساڭ، ئاتا ـ ئاناڭنى ئۇر دەپ قۇتراتقۇزاتىدۇ دەيدىغانلار چىقىشى مۇمكىن؛ ئەر ـ ئايالـ لار باراۋەرلىكىنى تەشەببۇس قىلساڭ، خالىغانچە جىما قىلىشنى تەرغىب قىلىۋاتىدۇ دەيدىغانلار چىقىشى مۇمكىن. شۇڭا بۇنى ئالـ دىن ئېيتىپ قويماي بولمايدۇ.

«يۇزنى ئاياش» بىلەن «يۇزنى تۆكۈش»نى پەرقلەندۇرۇش ھەقىقەتەن قىيىن ئوخشايدۇ. مۇنداق بىر شاڭخونى ئاڭلىغانسىلەر؟ بىر مۆتىۋەر ئادەم بار ئىكەن، ئۇنىڭ پۇلىمۇ، ئابرۇيىمۇ بار ئىكەن. مەن ئۇنى ھازىرچە سىدارىن غوجام دەپ تۇراي. كىشىلەر ئۇنىڭ بىلەن گەپلىشىشنى شان ـ شەرەپ دەپ بىلىدىكەن. تولىمۇ ماختانچاق بىر سوپەك بىر كۈنى خۇشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالـ ماي، باشقىلارغا: «سىدارىن غوجام مەن بىلەن گەپلەشتى!» دەپـ تۇ. باشقىلار: «نېمە دېدى؟» دەپ سورىسا، ئۇ: «ئۇنىڭ دەرۋازىـ زىسى ئالدىدا تۇراتتىم، ئۇ دەرۋازىسىدىن چىقىپ كېلىپ، ماڭا، يوقال كۆزۈمدىن! دېدى» دەپتۇ. ئەلۋەتتە، بۇ ھېلىقى سوپەكنىڭ «يۇزسىز» لىكىنى سۆپەتلەپ بېرىدىغان شاڭخو، لېكىن ئۇ سوپەك ئۆزىچە «يۇز تاپتىم» دەپ ئويلىغان. مۇشۇنداق ئادەم كۆپىيىپ كەتسە ھەقىقەتەن «يۇزى بار» بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. چۈنكى سىدارىن غوجام باشقا ئادەملەرگە «يوقال كۆزۈمدىن!»

دېگەن گەپنىمۇ قىلمىغان ـ دە.

«پەرەڭلەرنىڭ سۇرلىگەن سان گۆشىنى يېيىش»[132] شائ-خەيدەك يەرلەردە «يۇز تاپقان» لىق بولۇپ ھېسابلانمىسىمۇ، «يۇزى تۆكۈلگەن» لىك بولۇپ ھېسابلانمايدۇ، لېكىن ئۆز دۆلىتىنىڭ تۆ-ۋەن مەرتىۋىلىك ئادەملىرىدىن تېپىك يېگەنگە قارىغاندا، «يۇز تاپقان» غا يېقىن بىر ئەھۋال بولۇپ ھېسابلانسا كېرەك.

جۇڭگو ئادەملىرىنىڭ «يۇز» نى ئايىشى ياخشى ئىش؛ ئەپ-سۇسكى، ئۇلارنىڭ «يۇزى»، «ئەھۋالغا قاراپ جانلىق ئۆزگە-رىش» ياساپ تۇرىدۇ، ئۆزگىرىشكە ماھىر، شۇنىڭ ئۈچۈن «يۇز-سىز» لىك بىلەن ئارىلىشىپ كېتىپ قالىدۇ. چاڭگۇ چۈەنرۇ-شىشەن[133] «قاراقچىلار بۇلىقى» توغرىسىدا پارىڭ قىلىپ: «بۇ-رۇنقى زامانداڭ ئالىيجاناب ئادەملەر قاراقچىلار بۇلىقىنىڭ ئىسمىنى يامان كۆرگەچكە، ئۇ بۇلاقنىڭ سۈيىنى ئىچمەپتىكەن. ھازىرقى ۋاقىتتىكى ئالىيجاناب ئادەملەر ئۇنىڭ ئىسمىنى ئۆزگەرتىۋېتىپ، سۈيىنى ئىچىۋېرىدىغان بوپتۇ» دەپتىكەن. مانا بۇ گەپمۇ «ھازىرقى ۋاقىتتىكى ئالىيجاناب ئادەملەر» نىڭ «يۇزى» نىڭ سىرىنى ئېچىپ بېرىدۇ.

تەقدىر[134]

بىر كۈنى نىسەن كىتابخانىسى[135] دا پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ (مەن ئۇ يەرگە پات ـ پات بېرىپ پاراڭلىشىپ تۇراتتىم، شۇ سەۋەبتىن «ئەدىب» لەر ئىچىدىكى بىچارە رەقىبلىرىمدىن بىرى ماڭا «خائىن» دەپ لەقەم قويۇپتۇ[136]. لېكىن، ھازىر ئۇ گەپ-تىنمۇ قېپتىمىش)، ياپونىيىدە، ئات يىلى تۇغۇلغان، بۇ يىل يىگىرمە توققۇز ياشقا كىرگەن ئاياللار تولىمۇ بەختسىز بولىدۇ، دېگەن گەپ بارلىقىنى ئاڭلىدىم. ئۇلار، ئات يىلى تۇغۇلغان ئاياللا-ر ئېرىنىڭ بېشىغا چىقىدۇ، باشقا ئەرگە تەگسىمۇ، يەنە شۇ ئېرى-نىڭ بېشىغا چىقىدۇ، ھەتتا بەشىنچى ياكى ئالتىنچى ئەرگە تەگسە-مۇ شۇنداق بولىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنداق ئاياللارنىڭ تۇرمۇشقا چىقىمقى تولىمۇ تەس، دېيىشىدىكەن. بۇ ئەلۋەتتە، خۇراپاتلىق، ياپون جامائەتچىلىكىدە خۇراپاتلىق ھەقىقەتەن كۆپ ئىكەن.

— بۇنداق خۇراپاتلىقتىن قۇتۇلۇشنىڭ ئىلاجى يوقمۇ؟ — دەپ سوردىم.

— يوق، — دېگەن جاۋاب چىقتى.

شۇنىڭ بىلەن خىيالىم جۇڭگوغا كۆچتى. كۆپلىگەن چەت ئەل جۇڭگوشۇناسلىرى جۇڭگولۇقلارنى تەقدىرگە تەن بەرگۈچىلەردۇر، ئۇلار تەقدىرده پۈتۈلگىنىنى كۆرىدۇ، دەيدۇ. جۇڭگونىڭ بەزى مۇلاھىزىچىلىرىمۇ شۇ پىكىرده. لېكىن، مېنىڭچە، جۇڭگو ئايال-لىرى ئۇنداق قۇتۇلغىلى بولمايدىغان تەقدىرگە قالغان ئەمەس. «شۇم پېشانە» ياكى «شور پېشانە» لەر يوق ئەمەس، لېكىن ئۇنىڭ-

دىن «قۇتۇلۇش» نىڭ ئامالىمۇ بار. بەزىسى پىشكەللىك كېلىشتىن قورقمايدىغان ئەرنىڭ ئەمرىگە ئۆتۈپ، شۇ يول بىلەن «شۇم» ياكى «شور» پېشانىلىكتىن قۇتۇلىدۇ. بەش - ئالتە ئەرنىڭ بېشىغا چىقىدىغانلىقى پېشانىسىگە پۈتۈلگەن بىر ئايال بار ئىكەن دەيلى، ئۇ چاغدا دەم سالىدىغان موللا دېگەندەك بىرنېمىلەر ئەپسۇن ئوقۇيمەن دەپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، شاپتۇل ياغىچىدىن بەش - ئالتە ئەركەكنىڭ ھەيكىلىنى ياساپ، ئەپسۇن - ئايەتلەرنى پىزىپ، ھېلىقى شۇم پېشانە ئايالغا «نىكاھ» لىغاندىن كېيىن، ھەيكەللەرنى كۆيدۈرۈپ ياكى كۆمۈپ تاشلايدىكەن. شۇنىڭدىن كېيىن، ئىلگىرى چاي ئىچۈرۈلگەن ئادەم يەتتىنچى ئېرى بولۇپ قالمىدىكەن، ئۇ چاغدا ھېچقانداق خەۋپ - خەتەر چىقمايدىكەن.

جۇڭگولۇقلار ھەقىقەتەن تەقدىرگە ئىشىنىدۇ، ئەمما ئۇنى قانداق ئۆزگەرتىشنىڭ يولىنمۇ بىلىدۇ. «ئىلاجى يوق» دېگەن گەپمۇ بەزىدە بىر تۈرلۈك قۇتۇلۇش يولىنى ئىزدەشنىڭ — تەقدىرنى ئۆزگەرتىشنىڭ ئۇسۇلى بولۇپ قالىدۇ. ھەقىقەتەن «ئىلاجى بولمىغان» چاغدا، يا بىر خالتا كوچىغا كىرىپ قالغان، يا بولمىسا ھالاكەت يولىغا ماڭغان چاغدا، «تەقدىر» شۇنداق ئىكەن دەيدۇ. جۇڭگولۇقلار ۋەقە سادىر بولغانغا قەدەر تەقدىر توغرىسىدا ئويلانمايدۇ. تەقدىر ئۇنىڭغا ۋەقەنىڭ سەۋەبىدەك تۇيۇلىدۇ، خالاس.

جۇڭگولۇقلارنىڭ خۇراپاتلىقتىن خالىي ئەمەسلىكى تەبىئىي، ئېتىقادى بولسىمۇ، لېكىن چىڭ ئەمەس. ئىلگىرى بىز خانغا بەك ھۆرمەت قىلاتتۇق، لېكىن ئۇنى مەسخىرە قىلىشتىنمۇ باش تارتمايتتۇق. خانىنىڭ خوتۇنىنىمۇ ھۆرمەت قىلاتتۇق، لېكىن ئۇنىڭغا قانات سۆرىگىمىزمۇ كېلەتتى. مازار - ماشايىخلاردىن قورقاتتۇق، قەغەز پۇللارنى كۆيدۈرۈپ پارىمۇ بېرەتتۇق؛ قەھرىمانلارغا قايىل قالاتتۇق، لېكىن ئۇلار ئۇچۇن قۇربان بەرگۈمىز كەلمەيتتى. كۆڭزىنغا چوقۇنىدىغان مەشھۇر رايىشلار بۇددا‌غىمۇ ئىبادەت قىلاتتى. بۇگۈن بۇنىڭغا ئىشەنگەن جەڭچى ئەتىسى ئۇنىڭغا ئىشىنەتتى. بىزدە ئەزەلدىن دىنىي ئۇرۇشلار بولغان ئەمەس، شىمالىي ۋېي سۇلالىسىدىن تارتىپ تاڭ سۇلالىسىگە قەدەر بىردەم بۇددا دىنىنىڭ، بىردەم داۋ دىنىنىڭ دەۋرانى سۈرۈشى، بىرنەچچە ئادەمنىڭ پادىشاھنىڭ قۇلىقىغا تاتلىق سۆز بىلەن پىچىرلىغانلىقىدىن بولغان، خالاس. پال ئېچىش، باش ئۇرۇش ۋە ئايەت ئوقۇش، بىر سىقىم پۇل بېرىش، بىرنەچچە قېتىم باش ئۇرۇش بىلەنلا، شۇنچە ئۇلۇغ «تەقدىر» ئۆزگىرىپ ئەكسىچە بولۇپ كېتىدۇ.

بىزنىڭ دانىشمەنلىرىمىز «تەقدىر» نىڭ نەقەدەر تايىنسىز ئىكەنلىكىنى، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرالمايدىغانلىقىنى بىلىدۇ. شۇڭا ئۇلار، ھەقىقىي «تەقدىر» ئەنە شۇنداق تۇرلۇك چارىلەر كۆرۈلگەندىن كېيىنلا پەيدا بولىدۇ، دېيىشىدۇ. لېكىن ئاددىي كىشىلەر ئۇنداق قارىمىسا كېرەك.

«ئېتىقاد» تا چىڭ بولماسلىق، ھەرنەرسىگە گۇمان بىلەن قاراشمۇ ياخشى ئىش ئەمەس، چۇنكى ئۇ «تۇتۇرۇقسىز» لىقتۇر. لېكىن، مېنىڭچە، جۇڭگولۇقلارنىڭ تەقدىرىگە ۋە ئۇنى ئۆزگەرتىشنىڭ مۇمكىنلىكىگە ئىشىنىشى ھەقىقەتەن ياخشى ئەھۋال، ئەمما تا ھازىرغا قەدەر، خۇراپاتلىق ئىككىنچىسى بىلەن ئالمىشىپ تۇرۇۋاتىدۇ. دېمەك، ھەممىسى يەنە ئوخشاشلا بىر گەپ. كېيىنكى ۋاقىتلاردا توغرا داۋالىلار قوللىنىلىپ، خۇراپاتلىقنىڭ ئورنىنى ئىلىم - پەن ئىگىلىسە، تەقدىرگە تەن بېرىش پىكرى جۇڭگولۇقلاردىن غايىب بولاتتى.

ئەگەر ھەقىقەتەن شۇنداق كۇن كېلىدىغان بولسا، موناخلار، داۋائىزمچىلار، ئەپسۇنچىلار، مۇنەججىملەر، پالچىلار ۋە باشقىلار ئۆزلىرىنىڭ «قىممەتلىك» ئورۇنلىرىنى ئالمىلارغا بوشىتىپ بەرگەن بولاتتى، بىزمۇ يىل بويى روھ - ئەرۋاھلارنى كۆرمىگەن بولاتتۇق.

10 - ئاينىڭ 23 - كۇنى.

بەشىرە بەلگىسى توغرىسىدا قىياسلىرىم[137]

چاڭچىلە توغرىسىدا زادىلا ساۋاتىم يوق، لېكىن جۇڭگو چاڭ-چىلىسىنى تەتقىق قىلىدىغان ماقالىلەر توغرا كېلىپ قالسا بەزىدە ئوقۇپمۇ قويىمەن. يېقىندىن بۇيانقى، جۇڭگو چاڭچىلىسى سىمۋولىزىم[138] مۇ ياكى جۇڭگو چاڭچىلىسىدە سىمۋول ئۇسۇل بارمۇ، دېگەن مەسىلە مېنى خېلىلا قىزىقتۇرماقتا.

بەيجۇڭ ئەپەندى «تىياتىر» سەھنىسى[139] نىڭ 11 - سانىدا («جۇڭخۇا گېزىتى» نىڭ قوشۇمچە سەھنىسىدە) بەشىرە ئۇستىدە توختىلىپ، جۇڭگو چاڭچىلىسىدە بەزىدە سىمۋول ئۇسۇلنىڭ بار-لىقىنى ئېيتىراپ قىپتۇ. ئۇنىڭدا مۇنداق گەپلەر بار ئىكەن: «مە-سىلەن، ئاق «مەككارلىق» نىڭ بەلگىسى؛ قىزىل «سادىق، باتۇر» لۇقنىڭ بەلگىسى؛ قارا «سۇرلۇك» لۇكنىڭ بەلگىسى؛ كۆك «جادۇگەرلىك» نىڭ بەلگىسى؛ ھەل رەڭ «روھ - ئەرۋاھ» نىڭ بەلگىسى؛ ۋەھاكازا. بۇلار ياۋروپالىقلاردا ئاق «ساپ - پاك» لىقنىڭ بەلگىسى؛ قارا «مەيۇسلۇك» نىڭ بەلگىسى؛ قىزىل «قىزغىنلىق» نىڭ بەلگىسى؛ ئالتۇن رەڭ «شان - شەرەپ» ۋە «تىرىشچانلىق» نىڭ بەلگىسى» بولغىنىغا ئوخشىشىدۇ. بۇلار خې-لىلا ئاددىي، چاكىنا بولسىمۇ[140]، ھەرھالدا «رەڭنىڭ سىمۋولى.»

بۇ گەپلەر خېلى دۇرۇستەك تۇرىدۇ، لېكىن يەنە بىر ئويلاپ كۆرىدىغان بولساق، بەشىرە، يەنى چىرايدا گۇمان تۇغۇلىدۇ.

چۈنكى، ئاق مەككارلىقنىڭ، قىزىل سادىقلىق، باتۇرلۇقنىڭ... بەلگىسى بولىدىغان بولسا، پەقەت بەشىرە بىلەنلا چەكلەنگەن بولـ-مىدۇ؛ باشقا يەردە بولسا ئاق مەككارلىقنىڭ سىمۋولى بولالمايدۇ، قىزىلمۇ سادىقلىق، باتۇرلۇقنىڭ سىمۋولى بولالمايدۇ.

جۇڭگو چاڭچىلىسىنىڭ تارىخى توغرىسىدىمۇ ھېچقانداق ساۋا-تىم يوق. پەقەت شۇنىلا بىلىمەنكى، بۇرۇنقى زامانىدا (جەنۇب - شىمال سۇلالىسى دەۋرىدە) بىرەر ئويۇننى ئويناشتا رولغا چىقىدى-غانلار يۈزىگە نىقاب تارتىۋالىدىكەن[141]، شۇ نىقاب شۇ رولنىڭ خۇسۇسىيىتىنى، يەنە بىر تەرەپتىن شۇ رولنىڭ ئەپت - بەشىرىسـ-نى بىلدۈرسە كېرەك. قەدىمكى زامانىدىكى نىقاب بىلەن ھازىرقى ۋاقىتتىكى يۈزلۈك (يۈزگە قىلىنغان گىرىم) نىڭ مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىپ كۆرگەن ئادەم يوقتەك قىلىدۇ. ئەگەر بىرئاز مۇنا-سىۋىتى بولىدىغان بولسا، «ئاق رەڭ مەككارلىقنىڭ بەلگىسى» ۋەھاكازا دېگەنلىرى پەقەت پىرسوناژلارنىڭلا تۇرلىنىشى بولۇپ، سىمۋول ئۇسۇل بولمىسا كېرەك.

جۇڭگودا قەدىمدىن تارتىپ «قىياپەتۇلبەشەر»[142] گە ئەھمـ-يەت بېرىلىدىكەن، لېكىن ئۇنىڭ ھازىرقى كۈندىكى «چىرايغا قاراپ پال بېقىش» قا ئوخشىمايدىغانلىقى تەبىئىي. ئۇ ياخشىلىق ياكى يامانلىققا ئادەمنىڭ ئۇزايغا قاراپ ھۆكۈم قىلماسىتىن، «كۆڭلىدە نېمە بولسا چىرايغا شۇ چىقىدۇ» دېگەندەك، ئادەمنىڭ ياخشى - يامانلىقىنى بەشىرىسىگە قاراپ پەرقلەش ئۇسۇلى. ئادەتتىـ-كى ئادەملەردىمۇ شۇنداق قاراش بار. بىز دائىم «تۇرقىدىن قارا-غاندا ياخشى ئادەم ئەمەس» دېگەن گەپلەرنى ئاڭلاپ قالىمىز. ئەنە شۇ «تۇرقى» نىڭ كونكرېت ئىپادىسى چاڭچىلىدىكى «بەشىرە». باي - دۆلەتمەن ئادەملەردە ئىنساب بولمايدۇ، ئۇلار ئىنسابسىز كېلىدۇ، ئاق پۇساق كېلىدۇ، ئۇلارنىڭ قولىدىن ھەرقانداق يامانلىق كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، «ئاق» مەككارلىقنىڭ ئىپادـ-

سى. «قىزىل» نىڭ سادىقلىق ۋە باتۇرلۇقنىڭ بەلگىسى بولۇپ قېلىشى گۈەن يۈەنچاڭنىڭ «يۈزى كۆزلۈك چىلانەك قىزىل» بولغانلىقىدىن كېلىپ چىققان. «كۆزلۈك چىلان» نىڭ قانداق چىلان ئىكەنلىكىنى بىلمەيمەن، ھەرھالدا قىزىل بولسا كېرەك. ئەمەلىيەتتە، سادىق، باتۇر ئادەملەر ساددىراق بولىدۇ، نېرۋىسى ئاجىزلاشمايدۇ، يۈزىمۇ ئاسان چىمىلداپ - قىزىرىپ تۇرىدۇ، ئەگەر ئۇنى مەڭگۈ بىتەرەپ — «ئۇچىنچى خىل ئادەم» بولۇۋال دەيدىغان بولسىڭىز، مەنۇى جەھەتتە ئازاب چەكمەي قالمايدۇ، چىرايى بىر سارغىيىپ - بىر ئاقىرىپ، ئاخىر كېسەلگە گىرىپتار بولماي قالمايدۇ. «قارا» نىڭ سۈرلۈك بولۇشى ئادەتتىكى ئەھۋال. يىل بويى جەڭ مەيدانلىرىدا چېپىپ يۈرسە، چىرايى قانداقمۇ قارىداپ كەتمەسۇن؟ يۈزىگە يۈز مېيى سۈرتۈپ يۈرىدىغان بەگزادىلەرنىڭ جەڭگە كىرگىلى ئۇنىمايدىغانلىقى تۇرغان گەپ.

ئادەملەرنى ئوقۇمۇشلۇق جانابلارمۇ تۇرگە ئايرىيدۇ، ئاددىي خەلقمۇ تۇرگە ئايرىيدۇ. مېنىڭچە، «بەشىرە بەلگىسى» ئارتىسلار بىلەن تاماشىچىلار بارا - بارا پۈتۈشۈپ قويغان تۇرلەندۇرۇش دەستۇرى. بىراق ئادەتتىكى خەلقنىڭ پەرقلەندۇرۇشى، ئالغان تەسىراتلىرى ئوقۇمۇشلۇق جانابلارنىڭكىدەك ئىنچىكە بولمايدۇ. بىزنىڭ قەدىمكى چاغلاردىكى سەھنە ياساش ئۇسۇلىمىز رېمىلىقلارنىڭكىگىمۇ ئوخشىمايدۇ، تاماشىچىلىرىمىز ناھايىتى چېچىلىپ ئولتۇرىدۇ، رولدا چېنىپ قالسا، ئۇلار بايقىۋالالمايدۇ، ئېنىق كۆرەلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇبالىغىلەشتۇرمەي، كارىكاتۇرا شەكلىگە كىرگۈزمەي مۇمكىن بولمىغان، ھەتتا، ئاخىر، ئەمەلىيەتتىن تولىمۇ يىراقلىشىپ كەتكەن غەلىتە قىياپەتكە كىرگۈزۈپ، سىمۋول ئۇسۇلىغا ئوخشىتىپ قويۇلغان.

بەشىرە بەلگىلىرىنىڭ ئۆزىگە يارىشا ئەھمىيىتى بار، ئەلۋەتتە. لېكىن، مېنىڭچە، ئۇ سىمۋول ئۇسۇل ئەمەس. ئۇنىڭ ئۇسۇ-

تىگە، سەھنىنىڭ تۈزۈلۈشى ۋە تاماشىچىلارنىڭ سەۋىيىسى بۇرۇنقى زاماندىكىدىن پەرقلىق بولۇپ تۇرغان بىر ۋاقىتتا، بەشىرە بەلگىسى ئارتۇقچە بىر يۈك بولۇپ، ئۇنىڭ مەۋجۇت تۇرۇشىغە مەدەت بېرىشنىڭ ھاجىتى يوق. بىراق، باشقا بىر خىل ئەھمىيەتلىك نەرسىلەردە، مېنىڭچە، ھازىرقى ۋاقىتتا ئۇنىڭ كىشىنى زوقلاندۇرىدىغان يەرلىرى بار.

10 - ئاينىڭ 31 - كۈنى.

ئۇنى - بۇنى ئوقۇپ قويۇش كېرەك[143]

ئۆزۈمنىڭ ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈن كىتاب كۆرىدۇ. غانلىقمىنى — ئۇنى - بۇنى ئوقۇپ قويىدىغانلىقمىنى بىرئاز سۆز-لەپ بېرەي. ئۇنى - بۇنى ئوقۇغاندا پەخەس بولمىسا، ئوقۇغان كىتابلارنىڭ زىيىنىغا ئۇچراپ قېلىش ئېھتىمالىمۇ يوق ئەمەس.

مەن دەسلەپتە مەدرىسىدە ئوقۇدۇم، ئوقۇغان بىرنېچى كىتا-بىم «ئىبرەتنامە»[144]. جوزا ئۇستىدە ئەنە شۇ كىتاب ۋە ھۆسن-خەت ئەندىزىسى[145]، قاپىيە تىزمىلىرى (نەزم توقۇشنىڭ تەييار-لىقى) دېگەندەك دەرسلىكلەردىن باشقا كىتابلارنىڭ بولۇشىغا رۇخ-سەت قىلىنمايتتى. كېيىن بارا - بارا خەت ساۋاتىمۇ چىقتى، شۇنىڭ بىلەن كىتابقا ھەۋەس قىلىدىغان بولۇپ قالدىم. ئۆيدە-مىزدە ئىككى - ئۈچ ساندۇق رەزگى كىتاب بار ئىدى، ئۇلارنى ۋاراقلاپ كۆرىدىغان بولدۇم، بۇنىڭدىن مەقسىتىم رەسىملىرىنى كۆرۈش ئىدى؛ كېيىنچە يېزىقلىرىنىمۇ ئوقۇيدىغان بولدۇم. بۇ ماڭا ئادەت بولۇپ قالدى، قولۇمغا كىتاب چىقسىلا، ئۇنىڭ قانداق كىتابلىقىغا قارىماي ۋاراقلايدىغان ياكى مۇنەررىجىلىرىنى ئوقۇپ باقىدىغان، گاھىدا مەزمۇنىدىنمۇ بىرنەچچە بەت ئوقۇپ باقىدىغان بولدۇم؛ ھازىرمۇ شۇنداق، بۇنىڭغا مېڭىمۇ سەرپ بولمايدۇ، كۆچ-مۇ كەتمەيدۇ. تولا چاغلاردا، ماقالەمنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن ياكى ئوقۇش زۆرۈر بولۇپ قالغان كىتابلارنى ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن ھارغىنلىق يەتكەندىمۇ شۇ يول بىلەن ئىچ پۇشۇقۇمنى

چىقىرىمەن، بۇنىڭدا راستىنلا ھاردۇقمۇ چىقىدىكەن.

ئەگەر ئالدامچىلىق قىلمەن دەيدىغان بولسا، مۇشۇنداق ئۇ-سۇل بىلەن بىلەرمەن، ئېسىل ئادەم بولۇۋالغىلىمۇ بولىدۇ. ھازىر بەزى گول ئادەملەر مەن بىلەن پاراڭلىشىپ قالسا، مېنى ناھايىتى كۆپ كىتاب ئوقۇغانىكەنسىز، دەيدۇ. بىرئاز پاراڭ قىلىپ بەرگە-نىمدىن كېيىن، ئۆزۈمنۇ ناھايىتى كۆپ كىتاب ئوقۇغاندەك تۇر-غانلىقىمنى ھېس قىلىپ قالىمەن. لېكىن، بۇنىڭ دائىم ئۇنى - بۇنى ئوقۇپ قويغانلىقىمدىن بولغانلىقىنى، ئەمما شۇ كىتابلارنىڭ ھەممىسىنى كۆڭۈل قويۇپ تەپسىلىي ئوقۇمىغانلىقىمنى كىم بىلسۇن؟!

ئاسانراق تاپقىلى بولىدىغان «تۆت دىۋان كىتابلىرىنىڭ مەپھۇ-مى»[146] ناملىق كىتابنۇ بار؛ ئەگەر ئۇ قېيىن كەلسە، «قىسقىچە مۇنەررىجە» نى ئوقۇسىمۇ بولىدۇ. لېكىن، ئۇنى تەپسىلىي كۆ-رۈش كېرەك، چۈنكى ئۇنى كۆرگەندىن كېيىن نۇرغۇن كىتابلارنى ئوقۇغاندەك بولىسىز. مەن ئۆزۈمنۇ خېلى سەئىيى - ئىجتىھات قىلىپ كۆردۇم، مەسىلەن، «مىللىي ئىلىم»[147] دېگەن بىرنېمە-لەر توغرىسىدا ئۇستازلاردىن دەرس ئېلىپمۇ باقتىم، ئالىملار قوشۇمچە پايدىلىنىش ئۈچۈن كۆرسەتكەن كىتابلارنىڭ تىزىملىرى-غىمۇ سەپسالدىم، لېكىن بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى مېنى قانائەتلەندۇ-رەلمىدى. ئالىملارنىڭ بەزىلىرى كىتابلارنىڭ تىزىمىنى تولىمۇ كۆپەيتىۋەتكەن، ئۇلارنى ئون يىلدەك ۋاقىت ئىچىدە ئاران ئوقۇپ بولۇش مۇمكىن، شۇڭا مەن، ئالىمنىڭ ئۆزىمۇ ئوقۇپ چىقمىغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن. بىرنەچچە پارچىلا كىتابنىڭ تىزى-مىنى كۆرسىتىپ بەرگىنى ياخشىراق بولىدۇ، لېكىن بۇنىڭ ئۇ-چۈن شۇ تىزىمنى كۆرسىتىپ بەرگەن ئۇستازلارغا قاراش كېرەك، ئەگەر ئۇنىڭ ئۆزى قاپاق باش بولسا، ئۇ كۆرسىتىپ بەرگەن كىتابلارمۇ چوقۇم ئۇچىغا چىققان چاتاق كىتاب بولۇپ چىقىدۇ،

ئۇنداق كىتابنى ئوقۇمىغان ياخشى، ئوقۇپ قالسىڭىز كولدۇرلاپ قالىسىز.

مېنىڭ بۇ سۆزلىرىمدىن، جاھاندا ئىزباسارلارنىڭ كىتاب كۆرۇشىگە پېتەكچىلىك قىلىدىغان ئۇستاز يوق، دېگەن مەنە چىقمايدۇ، ئۇستازلارنىڭ بارلىقى بار، لېكىن ئۇلارنى تېپىش تەس.

مەن بۇ يەردە ئىچ پۇشۇقۇمنى چىقىرىش ئۈرنىدا كىتاب كۆرىدىغانلىقىم ئۈستىدىلا سۆزلەۋاتىمەن. بەزى تەقۋادار ئادەملەر، ئۇنداق بولسا «چەلەڭگۇچ» بولۇپ قالىدۇ، «چەلەڭگۇچ» دېگەن سۆز ھازىر ناھايىتى يارىماس دېگەن سۆزەت بولۇپ قالدى، دەر. لېكىن مېنىڭچە بۇنىڭمۇ پايدىسى بار. مەسىلەن، بىرەر ئادەمنىڭ روزغا رىنىڭ كۆپ يىللىق ھېسابات[1] دەپتىرىدە ھەر كۈنى: «پۇرچاق ئۇيۇتمىسى ئۇچ داچەن؛ كەرەپشە 10 داچەن؛ بېلىق 50 داچەن؛ جاڭيۇ بىر داچەن» دەپ يېزىلغانلىقىنى كۆرسەك، ئىلگىرىكى چاغلاردا ئەنە شۇ بىرنەچچە داچەنگە بىر ئائىلىگە بىر كۈن يەتكۈدەك كۆكتات كېلىدىغانلىقىنى بىلەلەيمىز. كونا تەقۋىمدە: «سەپەرگە چىقىش ھارام، سۇغا چۈشۈش ھارام، دەرەخكە چىقىش ھارام» دەپ يېزىلغانلىقىنى كۆرسەك، ئىلگىرىكى چاغلاردا مەنئى - ھارام قىلىنغان نەرسىلەرنىڭ شۇنچە كۆپ ئىكەنلىكىنى بىلەلەيمىز. سۇئال دەۋرىدە ياشىغان ئادەملەرنىڭ خاتىرىلىرىدىكى «كۆكتات يەپ، شاياتۇنلارغا سىغىنىدۇ»[148] دېگەن سۆزلەرنى، مانا دەۋردە ياشىغان ئادەملەرنىڭ خاتىرىلىرىدىكى «10 ئارسلان، بەش يولۋاس»[149] دېگەن سۆزلەرنى كۆرسەك، «ئەسلىدە بۇرۇندىن تارتىپلا بار ئىكەن» لىكىنى بىلەلەيمىز. لېكىن بىرەر كىتابنى كۆرۈپ چىقسىڭىز، ئۇ تامامەن ئۆز زامانىسىدىكى مەشھۇر ئادەملەر توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر، مەسىلەن، پالانى سەركەردە ھەر قېتىملىق تاماقتا ئوتتۇز سەككىز چىنە ئاش يەيدىكەن، پوكۇنى جاناب بىر يۇز يەتمىش بەش يېرىم جىڭ كېلىدىكەن، دېگەندەك رىۋايەتلەر

بولسا ياكى پالانى كەنتتە ئاسماندىن چاقماق چۈشۈپ، بىر مېكىنى يېرىۋېتىپتۇ، پوكۇنى ئايال ئادەم يۇزلۇك يىلان تۇغۇپتۇ دېگەندەك ئاجايىپ - غارايىب گەپلەر بىلەن تولغان بولسا، دېمەك، ئەنە شۇنداق قىلچىلىك پايدىسى يوق بولسا، ئۇ چاغدا ھوشىڭىزنى تېپىۋېلىپ، ئۇنىڭ گۇۋاھچى ئەدىبلەر يازغان كىتاب ئىكەنلىكىنى بىلىپ قويۇشىڭىز كېرەك. گۇۋاھچىلىق قىلىدىغان ئادەم بولغانىكەن، ئۇ ھەرقانداق ئادەمنى ئۆزىنىڭ گۇۋاھچىلىقى بىلەن كاردىن چىقىرىۋېتەلەيدۇ، چۈنكى ئۇنىڭ بۇ جەھەتتە قوللىنىدىغىنى ھەممىدىن يامان ئۇسۇل. ئەگەر دىققەت قىلماي، ئۇنىڭ كەينىگە كىرىپ كەتسىڭىز، بالا - قازانىڭ دامىغا چۈشۈپ قالىسىز - دە، مېڭىڭىز پۈتۈنلەي پالانى سەركەردىنىڭ تاماقخورلۇقى بىلەن، پوكۇنى جاناپنىڭ ئېغىرلىقى بىلەن، مېكىجىن ۋە ئادەم يۇزلۇك يىلان بىلەن تولۇپ كېتىدۇ.

پال - رەمىال توغرىسىدىكى كىتابلار، جالاپ توغرىسىدىكى كىتابلار توغرا كېلىپ قالسا، سەسكىنىپ قوشۇمىڭىزنى تۇرمەستىن، ئۇلارنىمۇ ئوقۇپ بېقىش كېرەك؛ ئۇزىڭىزنىڭ پىكرىگە قارىمۇقارشى ئىكەنلىكى ئېنىق بىلىنىپ تۇرغان، ۋاقتى ئۆتكەن كىتابلارنىمۇ شۇنداق چارە بىلەن ئوقۇپ قويغىنىڭىزنىڭ زىيىنى يوق. مەسىلەن، ياڭ جاناپنىڭ «نائىلاج»[150] دېگەن ئەسىرى چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا يېزىلغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىدىيىسى تىرىك. ھازىرقى ۋاقىتتا ئۇنىڭغا ئوخشىشىپ كېتىدىغان ئىدىيىدىكى ئادەملەر ناھايىتى كۆپ، لېكىن بۇنداق كىتابنى ئوقۇشتا بىرئاز خەۋپىمۇ يوق ئەمەس، يەنى ئۇنداق كىتابلارنىڭ ئوقۇغان ئادەمنى ئازدۇرۇپ كېتىشى مۇمكىن. ئەمما بۇنداق خەۋپتىن ساقلىنىشنىڭ چارىسى كۆپرەك ئوقۇش. ئۇنى - بۇنى ئوقۇۋەرسىڭىز، ئوقۇغانلىرىڭىز كۆپەيسە، ئۇلارنى بىر - بىرىگە سېلىشتۇرالايسىز. سېلىشتۇرۇش ئالدىنىش كېسىلىنى داۋالاشنىڭ ياخشى

چارىسى. سەھرالىق ئادەملەر بەزىدە ئادىشىپ، تۇچنى ئالتۇن دەپ چۇشىنىپ قالىدۇ، ئۇلارغا گەپ بىلەن چۇشەندۈرۈپ كېتەلمەيسىز، ئۇلار تېخى گۆھىرىمنى ئالداپ ئېلىۋالىدىغان ئوخشايدۇ دەپ، دەرھال سىزدىن يوشۇرۇشى مۇمكىن. ئەگەر ئۇلار جىڭ ئالتۇننى ئۇچرىتىپ، ئۇنى قولى بىلەن دەڭسەپ كۆرسە ئاندىن چۇشىنىدۇ.

«ئۇنى - بۇنى ئوقۇپ قويۇش» باشقا ھەر خىل مەدەنلەر بىلەن سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلى. بۇ ئۇسۇل جىڭ ئالتۇن بىلەن سېلىشتۇرغاندەك ئاسان ۋە چۇشىنىشلىك ئەمەس. ھازىر ياشلارنىڭ، قانداق كىتابلارنى ئوقۇساق بولار، دەپ سوراپ يۈرگەنلىكىدىن مەقسىتىمۇ تۇچ بىلەن ئالدىنىپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۇچۇن، جىڭ ئالتۇننى كۆرۈپ، بىلىپ قويۇشتىن ئىبارەت. ئۇلار جىڭ ئالتۇننى بىلىۋالىسا، تۇچنىمۇ ھەقىقىي ھالدا بىلىۋالىدۇ، دېمەك، بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوققان بولىدۇ.

لېكىن، جۇڭگودا ھازىر بار كىتابلار ئىچىدىن شۇنداق ئوبدان نەرسىلەرنى تېپىش ئاسان ئەمەس، ئۆزۇمنىڭ ئاز - پاز بىلىم ئېلىشىمنى ئەسلەيدىغان بولسام، ھەقىقەتەن كۆپ جاپا چەككەنمەن. بالا ۋاقتىمدا، جۇڭگودا «ئەلمىساق» تىن كېيىن ئۇچ پادىشاھ، بەش سۇلتان... سۇڭ سۇلالىسى، يۈەن سۇلالىسى، مىڭ سۇلالىسى، «ئۇلۇغ چىڭسم»[151] دەۋرلىرى ئۆتكەنلىكىنى بىلىدىم. يېگىرمە يېشىمدا «بىزنىڭ» چىڭگىزخان ياۋروپانى ئىستىلا قىلغانلىقىنى، ئۇ دەۋر «بىزنىڭ» ھەممىدىن كاتتا بولۇپ ياشىغان دەۋرىمىز ئىكەنلىكىنىمۇ ئاڭلىدىم. يېگىرمە بەش يېشىمدا ئاندىن ھېلىقى «بىزنىڭ» ھەممىدىن كاتتا بولۇپ ياشىغان دەۋرىمىزدە ئەملىيەتتە موڭغۇللارنىڭ جۇڭگونى ئىستىلا قىلغانلىقىنى، بىزنىڭ قۇل بولغانلىقىمىزنى بىلدىم. بۇ يىل 8 - ئايدا بەزىبىر رىۋايەتلەرنى تېپىش مەقسىتى بىلەن ئۇچ پارچە موڭغۇل تارىخىنى

ۋاراقلاپ قالدىم، ئەنە شۇ چاغدا موڭغۇللارنىڭ «روسىيە» نى ئىستىلا قىلىشى، ۋېنگرىيە — ئاۋسترىيىگە بېسىپ كىرىشى پۈتۈن جۇڭگونى ئىستىلا قىلىشتىن ئىلگىرى بولغانلىقىنى، ئۇ چاغدا چىڭگىزخان بىزنىڭ خانىمىز ئەمەسلىكىنى، روسلارنىڭ قۇل بولۇش تارىخى بىزدىن كونا ئىكەنلىكىنى، «بىزنىڭ چىڭگىزخان جۇڭگونى ئىستىلا قىلغان؛ بىزنىڭ ھەممىدىن كاتتا بولۇپ ياشىغان دەۋرىمىز» دېگەن گەپنى روسلارنىڭ قىلىشى زۆرۈر ئىكەنلىكىنى چۇشەندىم.

ھازىرقى تارىخ دەرسلىكلىرىنى كۆرۈپ باقمىغىنىمغا خېلى كۆپ ۋاقىت بولۇپ قالدى. ئۇلاردا بۇ ھەقتە نېمە دەۋاتقانلىقىنى بىلمەيمەن. لېكىن، گېزىت - ژۇرنالدا بەزىدە چىڭگىزخان بىلەن پەخىرلىنىدىغان ماقالىلەرنىمۇ كۆرۈپ قالىمەن. ۋەقە ئاللىقاچان ئۆتۈپ كەتكەن، ئۇنىڭ بىزگە ھېچقانچە چوڭ مۇناسىۋىتى يوق. شۇنداق بولسىمۇ، ناھايىتى چوڭ مۇناسىۋىتى بولسا كېرەك، ئۇنىڭ ئۇستىگە، مەيلى قانداقلا بولمىسۇن، ھەرھالدا گەپنىڭ راستىنى قىلغان ياخشى. شۇنىڭ ئۈچۇن مەن ئويلايمەنكى، مەيلى ئەدەبىياتنى ئۆگىنىدىغان، مەيلى پەن ئۆگىنىدىغان ئادەم بولسۇن، ئاۋۋال تارىخقا ئالاقىدار قىسقىچە ۋە ئىشەنچلىك كىتابتىن بىرەرنى ئوقۇشى كېرەك. لېكىن، ئەگەر ئۇ مەخسۇسلا ئۇران ياكى نېپتون، قىسقۇچپاقىنىڭ نېرۋا ھۈجەيرىلىرى توغرىسىدىلا لېكسىيە قىلىپ ۋە ياكى لالىگۇل ھەققىدىلا مەدھىيە ئوقۇپ، ياكى گۈزىلىم دەپ يۈرسە، جەمئىيەت توغرىسىدا مۇلاھىزە يۈرگۈزمەيدىغان بولسا، تەبىئىيكى، ئوقۇمىسىمۇ بولار.

مەن ئۆزۈم ياپونچە تىلنى ئاز - تولا بىلگەنلىكىم ئۈچۈن، «دۇنيا تارىخىدىن دەستۇر» نىڭ ياپونچە تەرجىمىسىنى ۋە يېڭى نەشر قىلىنغان «جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ تارىخى» نى كۆرۈپ، شۇنىڭ بىلەن ئۆزۈمنىڭ دەرمەھەللىك ھاجىتىدىن چىقىمەن. بۇ

كىتابلاردا ۋەقەلىك مەن ئىلگىرى كۆرۈپ كەلگەن تاردىخ كىتابلىرىنىڭكىدىن ئېنىق بايان قىلىنىدۇ. «دۇنيا تاردىخىدىن دەستۇر»[152] نىڭ جۇڭگودا تەرجىمىسى بار ئىكەن، لېكىن ئۇ پەقەت بىرىنچى تومىنىڭلا تەرجىمىسى، قالغان بەش تومى تەرجمە قىلىنمىغان. تەرجمە قىلىنغانلىرىنىڭ تەرجىمىسىنىڭ سۈپىتى قانداق، ئۇنى ئوقۇپ كۆرمىگەنلىكىم ئۈچۈن بىلمەيمەن. «جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ تارىخى» بولسا ئاۋۋال جۇڭگودا تەرجمە قىلىنغان، ئۇنىڭغا «جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات تارىخى» دەپ ئىسىم قويۇلغان، بىراق ياپونچە تەرجىمانىنىڭ ئېيتىشىچە، خاتالىق كۆپ ئىكەن، قىسقارتىلغانىكەن، شۇڭا ئۇنىڭغا ئىشەنگىلى بولمايدىكەن.

شۇنداق بولسىمۇ جۇڭگودا شۇ ئىككى كىتابنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلىمەن. ھايت دېسە گۇررىدە كېلىپ، ھۇيت دېسە پۇررىدە توزۇپ كەتمەسلىكىنىمۇ ئارزۇ قىلىمەن. تەرجمە قىلىدىكەنمىز، تولۇق تەرجمە قىلىپ پۈتتۈرۈش كېرەك. قىسقارتىپمۇ قويماسلىقىمىز كېرەك، ئەگەر قىسقارتىدىكەنمىز، ئەسكەرتىپ قويايلى. ھەرھالدا ئاپتورنىڭمۇ، كىتابخانلارنىڭمۇ ھەقىقىي ھۆرمىتى ئۈچۈن، دىققەت بىلەن تولۇق تەرجمە قىلىشىمىز كېرەك.

11 ـ ئاينىك 2 ـ كۈنى.

ناپولېئون ۋە جېننېر[153]

مەن بىر دوختۇرنى تونۇيمەن، ئۇ شۇنچە تىنماي ئىشلىسىمۇ، بەزىدە كېسەللەرنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ تۇرىدىكەن. بىر كۈنى ئۇ ھەسرەت بىلەن: «باشقىلار ماختىسۇن دېگەن ئادەم، ئەڭ ياخشىسى، ئادەم ئۆلتۈرۈشى كېرەك ئىكەن؛ ناپولېئون[154] بىلەن جېننېر (Edward Jenner، 1749 — 1823)[155] نى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈڭ ...» دەيدۇ.

مېنىڭچە، بۇمۇ راست. ناپولېئوننىڭ ئۇرۇشتا ھاسىل قىلغان نەتىجىلىرى بىز بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قەھرىمانلىقىغا قايىل بولۇپ يۈرۈۋاتىمىز؛ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز موڭغۇللار تەرىپىدىن قۇل قىلىنغان بولسىمۇ، چىڭگىزخاننى تەرىپلەۋاتىمىز؛ ھازىرقى «卐»[156] بەلگىلىرىدىن قارىغاندا، سېرىق جىنسلار تولىمۇ رەزىللىشىپ كېتىپتۇ، بىز گىتلېرنىمۇ ماختاۋاتىمىز، چۈنكى بۇ ئۇچ ئادەم قانخور.

بىز ئۆزىمىزنىڭ بىلىكىگە قارايدىغان بولساق، بىرنەچچە تاۋقىنى كۆرىمىز، ئۇ ئەملەتكەن چېچەكنىڭ ئىزى. ئەنە شۇ چېچەك سۈيى بىزنى خەۋپلىك كېسەلدىن قوتۇلدۇرغان. شۇنداق چېچەك سۈيى بارلىققا كەلگەندىن كېيىن، بەزى بالىلار چوڭ بولۇپ ئاشۇ قەھرىمانلارغا توپ يېمى بولغان، بولۇۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن خەۋپلىك كېسەلدىن قوتۇلغان بالىلار ئازمۇ؟ لېكىن، شۇنداق چېچەك سۈيىنى كەشىپ قىلغان جېننېرنىڭ ئىسمى كىمنىڭ ئېسىدە بار؟

قانخورلار دۇنيانى خاراب قىلماقتا، ئادەملەرنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزغۇچىلار خاراب دۇنيانى ئوڭشىماقتا، لېكىن توپ يېمى بولۇۋاتقان جانابلار بولسا قانخورلارنى ئىززەتلىمەكتە.

شۇنداق قاراش ئۆزگەرتىلمىسە، مېنىڭچە، دۇنيا خارابلىشىۋېرىدۇ، ئادەملەرمۇ دىشۋارچىلىققا قالىدۇ.

11 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى.

«تىياتىر» ژۇرنىلى مۇھەررىرىنىڭ خېتىگە جاۋاب(157)

لۇشۈن ئەپەندى:

«ئQ»نىڭ بىرىنچى پەردىسى ژۇرنىلىمىزغا چىقىپ بولدى، ئۇنىڭ سەھنىدە دەرھال سىناق قىلىنىشى مۇمكىن بولماس، شۇنداق بولسىمۇ بىز تەييارلىق خىزمىتىمىزنى باشلىماقچىمىز. بىرىنچى پەردىسى ژۇرنىلىمىزغا ئەمدىلا بېسىلىپ بولغاندا، سىزنىڭ ئالدى بىلەن بىرئاز پىكىر بېرىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن، شۇنداق قىلسىڭىز، بىر تەرەپتىن سەھنىلەشتۈرۈش تەييارلىقىمىزغا ياردەمى بولاتتى؛ يەنە بىر تەرەپتىن ژۇرنىلىمىزنىڭ كىتاب قىلىپ چىقىرىش پىلانى ئورۇندالسا، سىزنىڭ پىكرىڭىزنى «ئQ»نىڭ سەھنە نۇسخىسى بىلەن، بېسىش ۋاقتىدا، ئۇنى كىرىش سۆز قىلىپ بېرەتتۇق. بۇ — مۇھەررىرنىڭ تەلىپى، ئاپتور، كىتابخان ۋە ئارتىس يولداشلارنىڭمۇ تەلىپى.

ئامانلىقىڭىزنى تىلەپ: مۇھەررىر.

مۇھەررىر ئەپەندى:

«تىياتىر» ژۇرنىلىدا ماڭا ئاتاپ يېزىلغان ئوچۇق خەتنى كۆردۈم؛ كېيىن پوچتىدىن ئەۋەتىلگەن ژۇرنالنىمۇ تاپشۇرۇۋالدىم، بۇلارنى كۆرۈپ، مېنى جاۋاب بېرىشكە ئالدىراتقان بولسا كېرەك دەپ ئويلىدىم. مەن تىياتىرنى زادىلا تەتقىق قىلىپ كۆرمىگەن،

شۇنىڭ ئۈچۈن مېنىڭ بۇ ھەقتىكى ئەڭ ئىشەنچلىك جاۋابىم — بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماسلىق. لېكىن، ئەگەر جانابىڭىز ۋە مۇشتەرىلەر مەندەك تىياتىر ئەھلى بولمىغان بىر ئادەمنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ باقماقچى بولغان بولسىڭلار، ئۇ ھالدا بىرئاز شەخسىي پىكرىمنى ئېيتىپ باقاي.

ژۇرنالنىڭ ھەربىر سانىدا ئالQ نىڭ سەھنە نۇسخىسىنىڭ بېسىلغىنى كۆپ ئەمەس، ھەربىر سان ئالتە كۇندە بىر چىقىدۇ، ئۇنتۇرلۇق ئوقۇغانلىرىمنى ئۇنتۇرلۇق ئۇنتۇپمۇ قالدىم. ھازىر ئەسلىسەم، پەقەت شۇ نەرسىلا ئېسىمدە تۇرۇپتۇ: ۋەقەلىكنى جايلاشتۇرۇشتا «چۇقان»[158] دېكى باشقا ئادەملەرمۇ قىستۇرۇپ كىرگۈزۈلۈپ، شۇنىڭ بىلەن ۋېيجۇاڭ ياكى لۇجىن كەنتىنىڭ ئومۇمىي قىياپىتىنى كۆرسىتىپ بېرىش ئۈسۈلى قوللىنىلغانلىقى ناھايىتى ياخشى بولغان، لېكىن ئالQ نىڭ شاۋشىڭچە سۆزلىرىنىڭ بىرمۇنچىسىنى ئوقۇپ چۈشىنەلمىدىم.

ھازىر مېنىڭ ئېيتماقچى بولغان سۆزلىرىم ئىككى:

1. ۋېيجۇاڭ كەنتى قەيەردە؟ ئالQ نى سەھنىلەشتۇرگۈچى ئۇنى شاۋشىڭدا دېگەن قارارغا كەلگەن. مەن ئۆزۈم شاۋشىڭلىق، مەن يازغان ئارقا كۆرۈنۈشلەردە شاۋشىڭ كۆپرەك، ھېلىقى قارارنى ھەممە ئادەم ماقۇللىسا كېرەك، لېكىن مېنىڭ ھەممە ھېكايىلىرىمدە مەلۇم جاينىڭ ئاتاپ كۆرسىتىلگەنلىرى ناھايىتى ئاز. جۇڭگولۇقلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۆز يۇرتىنى ياخشى كۆرىدىغان، باشقا يەرلەرنى ياراتمايدىغان چوڭ قەھرىمانلاردىن ئىبارەت، ئالQ نىڭمۇ شۇنداق مىجەزى بار. شۇ چاغدا ئويلىشىمچە، ئەگەر بىرەر پارچە پاش قىلىش ئادەبىياتىنى يازغاندا، ۋەقەلىك پالانى جايدا يۈز بەرگەن دەپ كۆرسىتىلمىدىغان بولسا، شۇ پالانى يەرلىك ئادەملەر ئۆلگۈدەك يامان كۆرىدۇ، باشقا يەرلىكلەر بولسا بىر چەتتە تۇرۇپ تاماشا كۆرىدۇ، بىر - بىرىدىن ئىبرەت ئالمايدۇ، بەزىلىرى چىشلىرىنى غۇچۇرلاتسا، يەنە بەزىلىرى پىسەنت قىلمايدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئەسەرنىڭ ئەھمىيىتى ۋە رولى پۈتۈنلەي يوقىلىپ كېتىش بىلەنلا قالماستىن، بەلكى بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئەھمىيەتسىز چاتاقلار چىقىدۇ - دە، كۆچىلىكنىڭ كۆڭلى غەش بولىدۇ. «ياڭجۇ توغرىسىدا شاڭخو»[159] بۇنىڭ يېقىنقى مىسالى. كېسەلنى داۋالاش ئۈچۈن دورا قەغىزىگە رېنىشېك يېزىلغان بولسىمۇ، ئۇنى يېيىش ئۈسۈلى ئوخشاش بولمىغاچقا، بەزىلەرنىڭ ئەكسىچە، پۈتۈن ئەزايى ئىششىپ كېتىدۇ - دە، ئۇلار چامغۇر ئۇرۇقى بىلەن ئىششىقنى قايتۇرۇپ، ئىلگىرىكىدەك ئورۇق ھالىتىگە قايتىپ كېلىدۇ، رېنىشېكغا بىكار پۇل خەجلىگەنلىكنىڭ ئۈستىگە، بىكاردىن - بىكار چامغۇر ئۇرۇقىنىمۇ زىيان تارتىدۇ. ئادەملەرنىڭ ئىسمىمۇ شۇنداق، قەدىمكى - ھازىرقى زامان ئەدەبىيات گۈلزارلىقىنىڭ خەۋەر-چىلىرى كۆپىنچە بەزى ھېكايىلەرنى پۈتۈنلەي خۇسۇسىي ئىنتىقام ئېلىش ئۈچۈن يېزىلغان دەپ ئويلاپ كوچىلاپ كۆرىدۇ - دە، ئەسەردە كىم يېزىلغان بولسا، ئۇنى ئەمەلىيەتتىكى شۇ ئادەمگە ئوخشىتىۋالىدۇ. ئەنە شۇ مىرزا - موللىلارنى بىكاردىن - بىكار ئاۋارە قىلماسلىق، چاتاق تاپتۇرماسلىق ئۈچۈن، «جاۋھەزرەت»، «چېەن ئاتا» دېگەن ئىسىملارنى ئىشلەتتىم، بۇ ئىسىملار «فاملىلەر رىسالىسى» دېگەن كىتابنىڭ بېشىدىلا ئۇچرايدۇ؛ ئالQ نىڭ فاملىسىغا كەلسەم، ئۇنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، ئۆز ۋاقتىدا پىتنە - ئىغۋالار چىقتى. قۇرداشلىق تەرتىپىنى ئالسام، مەن ئوغۇللارنىڭ چوڭى، مېنىڭ ئارقامدىن يەنە ئىككى ئىنىم بولغاچقا، پىتنىچىلەرنىڭ زەھەرلىك تىلىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، ئەسەرلىرىمدىكى سەلبىي روللارغا چوڭ ئوغۇل ياكى تۆتىنچى بالا، بەشىنچى بالا دەپ ئات قويۇلمىغانلىرى يوق.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك، باش قاتۇرۇشۇمنىڭ سەۋەبى باشقىلارنى ئەيىبلەشتىن ئىبارەت ئەمەس، بەلكى ئۆزۈمنى ئەيىبلەشتىن ئىبارەت. ئەگەر ئۆزۈمنى ئەيىبلىمىسەم، ئۇ ھالدا ئۆزۈمنى ئاقلاشقا توغرا كېلىدۇ. ئۆزۈمنى ئاقلاش ئۈچۈن ئۆزۈمنىڭ ئەسەرلىرىدىكى ئالQ نىڭ ئۆزىنى ئەيىبلەشكە توغرا كېلىدۇ. ئالQ نىڭ ئۆزىنى ئەيىبلەش ئۈچۈن ئۇ

لارنىڭ جېنىغا تېگىپ قويۇشتىن قورقمانلىق ئەمەس، مەقسىتىم تۇرلۇك بىمەنە تەسىراتلارنى تۇغدۇرۇپ، ئەسەرنىڭ كۆچىنى بىر ئاز مەركەزلەشتۈرۈش، رولىنى تېخىمۇ كۆچلۈك جارى قىلدۇرۇش. گوگول[160] «رېۋىزور»نى يازغىنىدا، ئارتىسلارنى تاماشىچىلارغا قاراپ: «سىلەر ئۆزۈڭلارغا كۈلۈڭلار!» دەيدىغان قىلىپ يازغانىدى (ھەيرانمەنكى، جۇڭگوچە تەرجىمىسىدە بۇ ئىنتايىن مۇھىم سۆز چىقىرىپ تاشلىنىپتۇ). مېنىڭ ئۇسۇلۇم كىتابخانلارنى ئۆزىدىن باشقا كىمنىڭ تەسىرلىنىۋاتقانلىقىنى بىلەلمەيدىغان، ئەسەردىكى ۋەقەلىكنى ئۆزىگە يۇقتۇرماستىن ئۆزىنى بىتەرەپ تاماشىچى سۈپىتىدە تۇتىدىغان بولۇۋالماي، بەلكى مېنى تەسۋىرلەۋاتقانەك تۇرىدۇ ۋە يەنە بىر قاراشتا بارلىق ئادەملەرنى تەسۋىرلەۋاتقانەكمۇ تۇرىدۇ دەپ گۇمان قىلىدىغان، شۇنىڭ بىلەن ئۆزىنى ئەسلەپ كۆرۈش يولىنى ئاچىدىغان قىلىش. لېكىن، بۇ چاغقىچە ئوتتۇرىغا چىققان تەنقىدچىلەرنىڭ بىرسىمۇ بۇنىڭغا دىققەت قىلمىغانەك تۇرىدۇ. بۇ نۆۋەت سەھنىلەشتۈرگۈچى كىشى باش قەھرىمان ئالىنىڭ شاۋشىكىچە سۆزلىگەنلىكىگە ئەنە شۇنداق قاملاشمىغان پوزىتسىيە تۇتقان، ئۇنىڭ كۆزىمۇ ساددىلىق بىلەن باغلىنىپ قالغانەك تۇرىدۇ.

لېكىن، شاۋشىكىغا تايىن تاپتۇرغانلىقىمۇ ياخشى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇنىڭ بىلەن ئىككىنچى مەسىلە كېلىپ چىقىدۇ.

2. ئالى نەنىڭ تىلى بىلەن سۆزلىشى كېرەك؟ بۇنداق سوئالنى قويۇشقا ھاجەت بولمىسا كېرەك، ئالى نىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن ئىشلىرى شاۋشىكىدا ئۆتكەنلىكتىن، ئۇنىڭ شاۋشىكىچە سۆزلىشى تەبىئىي. لېكىن بۇنىڭ بىلەن ئۇچىنىچى مەسىلىمۇ كېلىپ چىقىدۇ.

3. «ئالى» تىياترى قەيەرلىك ئادەملەرگە قويۇپ بېرىلىدۇ؟ ئەگەر شاۋشىكىلارغا قويۇپ بېرىلمىغان بولسا، ئۇنىڭ شاۋشىكىچە

سۆزلەيدىغانلىقىدا شەك يوق. شاۋشىكىدا تىياتىر - چاڭچىلىلەردە ئەزەلدىن ئەمەلدارلار، موللاملار، مەنسەپدارلار تىلى بىلەن سۆزلەيدۇ، ئاشخانىلارنىڭ تاڭجاڭلىرى، گۈندىپايلار بولسا يەرلىك شېۋە بىلەن سۆزلەيدۇ، يىگىتلەر، قىزلار، مويسىپىتلەرمۇ كۆپىنچە مەنسەپدارلار تىلى بىلەن، ھەييارلار يەرلىك شېۋە بىلەن سۆزلەيدۇ، مېنىڭچە بۇنىڭدىمۇ شۇ يول بىلەن ئادەملەرنىڭ ئېگىز - پەسلىكىنى، پېقىر - گادايلىقىنى، ياخشى - يامانلىقىنى پەرقلەندۈرۈش مەقسەت قىلىنغان ئەمەس؛ بۇنىڭ يەنە بىر چوڭ سەۋەبى شۇكى، ئەقلىيە سۆز ياكى ماقالىلەرنىڭ، كىنايە ۋە قىزىق سۆزلەرنىڭ ئوندىن توققۇزى تۆۋەن مەرتىۋىلىك ئادەملەرنىڭ ئاغزىدىن چىقىدۇ، شۇڭا ئۇلارنىڭ يەرلىك تاماشىچىلار تولۇق چۈشەنسۇن دەپ يەرلىك شېۋە قوللىنىشى مۇقەررەر. دېمەك، بۇنىڭ مۇھىملىقىنى ئەنە شۇنىڭدىن بىلىۋالغىلى بولىدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئەگەر شاۋشىكىلارغا قويۇپ بېرىلمىغان بولسا، باشقا روللارنىڭمۇ شاۋشىكىچە سۆزلىشى تامامەن مۇمكىن، چۈنكى ئوخشاشلا شاۋشىكىچە تىل بولسىمۇ، ئاتالمىش ئېسىل ئادەملەر بىلەن پېقىرلار ئىشلىتىدىغان سۆزلەرمۇ پەرقلىق بولىدۇ، ئالدىنقىلارنىڭ جۈملىلىرى ئىخچام، يارەمچى سۆزلىرى ۋە ئىملىقلىرى ئاز بولىدۇ؛ كېيىنكىلەرنىڭ جۈملىلىرى ئۇزۇن، يارەمچى سۆزلىرى ۋە ئىملىقلىرى كۆپ بولىدۇ، ئوخشاش بىر مەنىدىكى سۆزنى بىر ھەسسە ئۇزارتىۋېتىشى مۇمكىن. لېكىن ئەگەر باشقا يەرنىڭ ئادەملىرىگە قويۇپ بېرىلمىغان بولسا، بۇ سەھنە ئەسىرىنىڭ رولى ئاجىزلىشىپ قالىدۇ ياكى پۈتۈنلەي يوقىلىپ كېتىدۇ. مېنىڭ دىققەت بىلەن كۆزىتىشىمچە، شاۋشىكىلىقنىڭ تىلىنى ئوبدان بىلىمەن دەيدىغان يات يۇرتلۇقلارنىڭ تولىسى ھازىرقى كۈندىكى مىڭ سۇلالىسىدە ئۆتكەن ئادەملەرنىڭ سەتىرلىرىگە تىنىش ئالامەتلىرى قويمىغان مەشھۇر ئادەملەرگە ئوخشاش، ئانچە چۈشىنىپ كەتمەيدۇ؛ شۇنداقلىق ياكى

گۇاڭدۇڭلۇق، فۇجيەنلىكلەرگە كەلسەم، ئۇلار ئاڭلىغاندىن كېيىن، چەت ئەل سېركىلىرىدىكى ھەزىللەرنى ئاڭلاپ ھاسىل قىلغان-لىرىچىلىكمۇ بىرنەرسىنى ھاسىل قىلالماسلىقى مۇمكىن.

مېنىڭچە، ئومۇمىي، مەڭگۈ، مۇكەممەل دېگەن ئۇچ گۆھەر-نىڭ قالتىس نەرسە ئىكەنلىكى تەبىئىي، شۇنداق بولسىمۇ ئۇ يەنىلا يازغۇچىلار ئۈچۈن قېزىپ قويۇلغان گۆر بولۇپ، يازغۇچىلارنى گۆرگە تىقىپ قويۇشى مۇمكىن. مەسىلەن، ھازىر جۇڭگودا ھەر ۋاقىت ۋە ھەر جايدا ئىشلەتكىلى بولىدىغان بىرەر سەھنە ئەسىرىنى تەييارلاش ئەمەلىيەتتە مۇمكىن ئەمەس، تەييارلايمەن دېگەن بىلەن نەتىجىدە تەييارلىغىلى بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مېنىڭچە، ھازىرقى چارە: دىئالوگلىرىنى ئاسانراق چۈشەنگىلى بولىدىغان سەھنە ئەسىرى تەييارلاش، ئەگەر مەكتەپكە ئوخشاش جايلاردا قويۇلىدىغان بولسا، ئۆزگەرتىپ ئولتۇرماسلىق كېرەك؛ ئەگەر باشقا بىرەر ئۆلكە، ناھىيە، يېزا ـ كەنتتە قويۇلىدىغان بولسا، ئۇنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭدىكى مونولوگلارنى شۇ يەرنىڭ شېۋىسىگە ئۆزگەرتسە بولىدۇ، سۆزلىرىنىلا ئەمەس، ئارقا كۆرۈنۈشلىرىنى، ئادەم ئىسىملىرىنىمۇ ئۆزگەرتىپ تاماشىچىلارغا تېخىمۇ يېقىن قىلسا بولىدۇ. مەسىلەن، بۇ ئەسەر قويۇلىدىغان يەر سۈيى كۆپ كەنت بولمىسا، كېمىنى ھارۋىغا ئۆزگەرتىش، چىجىن[161] نى «كېچىك سېكىلەك» دەپ ئاتاش ھەم مۇمكىن.

مەن پىكرىمنى ئېيتىپ بولدۇم؛ يىغىشتۇرغاندا، شۇنداق دېمەكچىمەنكى، بۇ سەھنە ئەسىرىنى، ئەگەر ياخشىسى، مەخسۇسلاشتۇرماسلىق كېرەك، ھەممە ئادەم جانلىق ئىشلىتەلەيدىغان بولسۇن...

ئامانلىقىڭىزنى تىلەپ:

لۇشۈن

1934 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى.

«تىياتىر» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرىگە[162]

مۇھەررىر ئەپەندى:

بۈگۈن «تىياتىر» نىڭ 14 ـ سانىنى كۆردۈم، «مونولوگ» دا مېنىڭدىن ئۈچۈر ئالالمىغانلىقتا ھەسرەت قىلىنىپتۇ. لېكىن، ئەسلىشىمچە، ئۈچۈرىنى ئالدىنقى كۈنى يوللىۋەتكەنىدىم، تېخى كېسەل يېتىپ تۇرۇپ يازغانىدىم، ئۆز كۆڭلۈمدە ئۇ خەتنى دېتىغا ياققۇدەك قىلىپ يازدىم دەپ ئويلايمەن، ھازىر بۇنى ئالاھىدە ئىزھار قىلىپ قويايچۇ، خۇشامەتچىلىكىم بولۇپ قالسۇن.

بۇ ژۇرنالدا ئالQ نىڭ بىرنەچچە سۆرىتىنى كۆردۈم، مېنىڭچە، تولىمۇ غەيرىي، غەلىتە بولۇپ قالغاندەك تۇرىدۇ. مېنىڭ پىكرىمچە، ئالQ ئوتتۇز ياشلاردا بولسا كېرەك، تۇرقى ئاددىي، دېھقانلارغا ئوخشاش ساددا، دۆت، لېكىن بىكارتەلەپلەرگە ئوخشاش كاززاپلىق ئادىتى خېلىلا يۇققان. شاڭخەيدە ئۇنىڭ كۆلەڭگىسىنى رىكشىچىلار ئىچىدىنمۇ، ئەپكەشچىلەر ئىچىدىنمۇ تاپقىلى بولسا كېرەك، بىراق ئۇنىڭدا لۇكچەكلەرچە قىياپەت يوق، ئەبگالارغىمۇ ئوخشىمايدۇ. ئۇنىڭ بېشىغا شاپاق دوپپا كىيدۈرۈپ قويۇلسىلا ئالQ لىقىنى يوقىتىپ قويىدۇ. ئەسلىشىمچە، مېنىڭ ئۇنىڭغا كىيگۈزگىنىم كىگىز دوپپا ئىدى. بۇ رەڭگى قارا، يېرىم دۈگىلەك بىرنەرسە بولۇپ، دوپپىنىڭ قىرى بىر سۆڭدىن كۆپرەك قايرىپ قويۇلۇپ، بېشىغا كىيدۈرۈلگەن. شاڭخەي يېزىلىرىدىمۇ شۇنداق دوپپا كىيىدىغانلار بولسا كېرەك.

گېزىتتە رەسىم كېرەك دەپتۇ، مەندە ئون پارچە بار، چېن تېگىن ئەپەندى ئويغان. بۇگۇن ئەۋەتسەڭ بەردىم، ئەگەر كېرەك قىلمىساڭلار، قايتۇرۇپ ئەۋەتسەڭ بېرىڭلار. چېن تېگىن گۇاڭدۇڭلۇق، ئۇنىڭ ئىشلەتكەن ئارقا كۆرۈنۈشلىرىنىڭ تولىسى گۇاڭدۇڭ كۆرۈنۈشلىرى بولسا كېرەك. 2 - رەسىم، 3 - نىڭ 2 - سى، 5 - ۋە 7 - رەسىملەر خېلى ئوبدان ئويۇلغان؛ 9 - سى ئەمەلىيەتتىن تېخىمۇ يىراقلىشىپ كەتكەن. ئۇ چاغدا ئۇ يەردە نەدىمۇ ئالQ ئولتۇرغۇدەك موتسىكلىت بولسۇن؟ هارۋا بولسا كېرەك، بەزى جايلاردا يايداڭ هارۋا دەپ ئاتىلىدۇ، ئۇ — ئات قوشۇلىدىغان تۆت چاقلىق هارۋا، ئادەتتە يۈك بېسىلىدۇ. لېكىن، شاۋشىڭدا ئۇنداق هارۋا يوق، مەن ئۆز ۋاقتىدىكى بېيجىڭدىكى ئەهۋالغا قاراپ يازغان؛ ئەمەلىيەتتە مەن شاۋشىڭدىمۇ ئۇنداق مەردىكىنى كۆرگەن ئەمەس.

يەنە، بۇگۇنكى «ئالQ نىڭ رەسمىي تەرجىمىهالى» دا: شياۋدې ئېهتىمال كىچىك دوڭ بولسا كېرەك؟ دېگەن گەپ بار ئىكەن. ياق، ئۇنداق ئەمەس. ئۇنىڭ ئىسمى «كىچىك توڭ»، چوڭ بولغاندا ئالQ غا ئوخشاش بولىدۇ.

بۇنىڭدىن ۋاقىپ بولۇپ قېلىشىڭىزنى ۋە ئامانلىقىڭىزنى سوراپ:

لۇشۇن

1934 - يىل 11 - ئاينىڭ 18 - كۈنى.

جۇڭگونىڭ ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى جىن - شەيتانلار(163)

1

گومىنداڭ گۇڭچەنداڭ بىلەن هەمكارلىشىش سىياسىتىنى گۇڭچەنداڭنى يوقىتىشقا ئۆزگەرتكەندىن كېيىن، بەزىلەر، گومىنداڭ باشتا ئۇلاردىن پەقەت پايدىلانماقچىلا بولغانىدى، شىمالغا يۈرۈش ۋۇجۇدقا چىقاي دەپ قالغاندا، يوقىتىشنى يولغا قويغانلىقى ئالدىنئالا بەلگىلەنگەن پىلان ئىدى، دېيىشتى. لېكىن، مېنىڭچە، بۇ گەپ راست ئەمەس. گومىنداڭدىكى بەزى هوقۇقدارلار كومۇنىزمنى تازا خالايتتى، ئۇلارنىڭ ئۆز پەرزەنتلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بەس - بەس بىلەن ئوقۇشقا ئەۋەتكەنلىكى بۇنىڭ بىر دەلىلى. جۇڭگودىكى ئاتا - ئانىلار ئۇچۇن بالىلار ئەڭ قىممەتلىك بولغاچقا، ئۇلار ئۆز بالىلىرىنى هەرگىزمۇ ئۇ يەرگە يوقىتىش ماتېرىيالى بولۇشنى مەشىق قىلىشقا ئەۋەتمەيتتى. بىراق، هوقۇقدارلاردا بىر خىل خاتا ئوي بارەدەك قىلاتتى، ئۇلار، جۇڭگودا كومۇنىزم يولغا قويۇلسىلا، مېنىڭ هوقۇقۇم تېخىمۇ چوڭىيىدۇ، مال - مۈلكۈم ۋە توقاللىرىم تېخىمۇ كۆپىيىدۇ، هېچبولمىغاندا، هال - ئەهۋالىم بەربىر كومۇنىزم يولغا قويۇلمىغان چاغدىكىدىن يامان بولمايدۇ، دەپ قارايتتى.

بىزدە مۇنداق بىر رىۋايەت بار: بۇنىڭدىن ئىككى مىڭ يىلچە بۇرۇن، لىيۇ فامىلىلىك بىر جاناب ئۆتكەنىكەن. ئۇ نۇرغۇن ئەجىر

قىلىپ، پەرىشتىلىك كامالىتىگە يېتىپ، خوتۇنى بىلەن بىللە ئەرشكە چىقىپ كېتەلەيدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ. ئەمما خوتۇنى ئەرشكە چىقىپ كېتىشنى خالىماپتۇ. نېمىشقا؟ ئۇ ئولتۇرۇۋاتقان كونا ئۆيىنى، بېقىۋاتقان توخۇ ۋە ئىتلىرىنى تاشلاپ كېتىشكە كۆزى قىيماپتۇ. جانابي لېيۇ نائىلاج خۇداغا ئىلتىجا قىلىپ، كونا ئۆيى، توخۇ، ئىتلىرىنىمۇ ئامال قىلىپ ئۆزلىرى بىلەن ئەرشكە ئېلىپ چىقىپ پەرىشتە بولۇۋاپتۇ[164]. دېمەك، ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش ياسىغاندەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۆزگەرمىگەن. ئەگەر كوممۇنىستىك دۆلەتتە ھوقۇقدارلارنىڭ بۇرۇنقى ھالىتى قىلچىمۇ ئۆزگەرتىلمەيدىغان ياكى ئۇلار زەردارلىقىدا قېلىۋېرىدىغان بولسا، ئۇلار كوممۇنىزمنى سۆزسىز قۇۋۇۋەتلىگەن بولاتتى. ئەمما كېيىنكى ئەھۋاللار كوممۇنىزمنىڭ خۇداغا ئوخشاش مادارا قىلمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى، شۇنىڭدىن كېيىنلا ئۇلار كوممۇنىزمنى يوقىتىش نىيىتىگە كەلدى. ئۇلار بالىلىرىنىغۇ قەدىرلەيدۇ، لېكىن ئۆزلىرىنى تېخىمۇ قەدىرلەيدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن، بىرمۇنچە ياشلار، كوممۇنىزمچىلار ۋە كوممۇنىزمچى دەپ گۇمان قىلىنغانلار، سولچىلار ۋە سولچى دەپ گۇمان قىلىنغانلار ھەم بۇ گۇمانلىق كىشىلەرنىڭ دوستلىرى ھەمدە يەردە ئۆزلىرىنىڭ ھەم ھوقۇقدارلارنىڭ خاتالىقلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ قانلىرى بىلەن يۇيۇشقا مەجبۇر بولدى. ھوقۇقدارلارنىڭ بۇرۇنقى خاتالىقى، ئۇلارغا ئالدىنىپ كەتكەنلىكى ئىدى. شۇڭا، ئۆز خاتالىقىنى كوممۇنىزمچىلارنىڭ قېنى بىلەن يۇيۇشنى زۆرۈر تاپقان. لېكىن، يەنە باشقا بىرمۇنچە ياشلار تېخى ئىشىنىڭ تېگى - تەكتىگە يەتمەي، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، تۆگىگە مىنىپ، خۇشال ھالدا موڭغۇلىيە بىلەن قايتماقتا. بىر چەت ئەللىك ساياھەتچى ئايالنىڭ ئۇلارنى كۆرۈپ ئېچىنغانلىقى ئېسىمدە. ئۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنى ھازىر ۋەتىنىدە دار

كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى تېخى بىلمەيدۇ، دېگەنىدى.

دۇرۇس، دار كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. لېكىن دارنى تېخى يامان دېگىلى بولمايدۇ، بوينۇڭغا سىرتماق سېلىش بىلەنلا كۈپايىلەنسە، بۇ ئېتىبار قىلغانلىقى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭلا دارغا قاراپ مېڭىشىمۇ ناتايىن، ئۇلاردىن بەزىلىرى باشقا بىر يولنىمۇ تاپىدۇ، يەنى بوينىغا سىرتماق سېلىنغان دوستىنىڭ پۈتىنى كۈچەپ تارتىپ، ئۆزىنىڭ چىن قەلبىدىن توۋا قىلغانلىقىنى، توۋا قىلالىغان ئادەمنىڭ روھى ئىنتايىن پاك بولىدىغانلىقىنى شۇ ئەمەلىيىتى بىلەن ئىسپاتلايدۇ.

2

شۇنىڭدىن كېيىن توۋا قىلىشنى بىلمىگەن كوممۇنىزمچىلار جۇڭگودا ئۆلۈمگە مەھكۇم گۇناھكارلارغا ئايلاندى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ گۇناھكارلار تېخى باشقىلارغا چەكسىز ئاسانلىق تۇغدۇرۇپ بەردى؛ ئۇلار ساتسا پۇلغا يارايدىغان، باشقىلارغا كەسىپ تېپىپ بېرەلەيدىغان تاۋارغا ئايلاندى. مەكتەپلەردە يۈز بەرگەن غەلىيانلار، ئىشق - مۇھەببەت ماجىرالىرىدىمۇ ھامان كوممۇنىست، يەنى گۇناھكار دەپ ئەيىبلىنىدىغانلار بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئىش بەكمۇ ئاسان ھەل قىلىنىدىغان بولدى. مۇبادا بىرەر پۇلى بار باي شائىر بىلەن مۇنازىرىلىشىپ قالسا، بۇ شائىر ئاخىردا، كوممۇنىست مۇلۇكدارلارغا قارشى تۇرىدۇ، مېنىڭ پۇلۇم بار. ئۇ ماڭا قارشى تۇردى، شۇڭا ئۇ كوممۇنىست، دەپ خۇلاسە چىقىرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن شائىر ھەزرەت ئالتۇن تانكىسىغا چۈشۈپ، زەپەر ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلىدۇ.

لېكىن، ئىنقىلابىي ياشلارنىڭ قېنى ئىنقىلابىي ئەدەبىيات مايىسلىرىنى سۇغاردى. ئەدەبىيات جەھەتتە، ئىنقىلابىيلىق بۇرۇن-

قىدىنمۇ كۆچەيدى. چەت ئەلدە ئوقۇپ كەلگەن ياكى مەملىكىتىمىزدە ئوقۇغان ھۆكۈمەت تەركىبىدىكى بەزى بىلىملىك ياشلار ئەڭ دەسلەپ ئىنتايىن ئاددىي ۋاستىلەر قوللىنىلغانلىقىنى، يەنى مەنبۇئاتنىڭ چەكلەنگەنلىكىنى، ئاپتورلارغا زۇلۇم سېلىنغانلىقىنى، ئاخىردا ئاپتورلارنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى، بەش نەپەر ياش سول قانات يازغۇچى بۇ نامايىشنىڭ قۇربانى بولغانلىقىنى[165] ئوبدان بىلىدۇ. قەدىمكى كىشىلەرمۇ بۇرۇنلا: «شەھەرنى ئاتلىق ئالغىلى بولغىنى بىلەن، تاتلىق سوزغىلى بولمايدۇ»[166] دېگەنىكەن. دېمەك، ئىنقىلابىي ئەدەبىياتنى يوقىتىش ئۈچۈن، يەنە ئەدەبىيات قورالىنى ئىشقا سېلىشى زۆرۈر بولدى.

ئەنە شۇنداق قورال سۈپىتىدە «مىللىي ئەدەبىيات»[167] دېگەن بىرنېمە بارلىققا كەلدى. ئۇلار دۇنيادىكى تۈرلۈك ئىرقلارنىڭ رەڭگىنى تەتقىق قىلىپ، بىر خىل رەڭدىكى ئىرقلار ئوخشاش ھەرىكەت قوللىنىشى كېرەك، شۇڭا سېرىق رەڭلىك پرولېتارىيات سېرىق رەڭلىك بۇرژۇئازىيىگە قارشى كۈرەش قىلماي، ئاق رەڭلىك پرولېتارىياتقا قارشى كۈرەش قىلىشى كېرەك، دېگەن قارارغا كېلىشتى. ئۇلار يەنە چېگگىزخاننى ئەسلەپ، ئۇنى ئۆزلىرى ئۈچۈن تازا باب ئۇلگە قىلىۋېلىشتى، ئۇنىڭ نەۋرىسى باتۇخاننىڭ قانداق قىلىپ نۇرغۇن سېرىق رەڭلىك مىللەتلەرنى باشلاپ روسىيىگە بېسىپ كىرىپ، ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتىنى ۋەيران قىلغانلىقىنى، ئاقسۆڭەكلەرنىمۇ، پۇقرالارنىمۇ قۇل قىلغانلىقىنى تەسۋىرلەشتى.

جۇڭگولۇقلارنىڭ موڭغۇل خاقان[168] نغا ئەگىشىپ ئۇرۇشقا بارغانلىقىنى، ئەمەلىيەتتە، جۇڭگو مىللىتىنىڭ شان - شەرىپى دەپ قارىغىلى بولمايدۇ، ئەمما روسىيىنى يوقىتىش ئۈچۈن ئۇلار شۇنداق قىلماي تۇرالمىغانىدى. چۈنكى بىزنىڭ ھوقۇقدارلىرىمىز قەدىمكى روسىيىنىڭ بۈگۈنكى سوۋېت ئىتتىپاقى ئىكەنلىكىنى،

ئۇلارنىڭ ئىزمىنىڭ ھوقۇقدارلارنىڭ ھوقۇقى، مال - مۈلكى ۋە توقاللىرىنى ھەرگىزمۇ كۆپەيتمەيدىغانلىقىنى ئەمدى چۈشەندى. بىراق، ھازىرقى باتۇخان كىم؟

1931 - يىلى 9 - ئايدا ياپونىيە شەرقتىكى ئۇچ ئۆلكىمىزنى بېسىۋالدى. بۇ، ھەقىقەتەن جۇڭگولۇقلارنىڭ كەلگۈسىدە باشقىلارغا ئەگىشىپ سوۋېت ئىتتىپاقىنى ۋەيران قىلىدىغانلىقنىڭ مۇقەددىمىسى بولدى. مىللەتپەرۋەر ئەدىبلەر بۇنىڭدىن قانائەت ھاسىل قىلىشقانىدى. لېكىن، ئاددىي خەلق ئاممىسى ھازىر شەرقىي ئۇچ ئۆلكىنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىنى كەلگۈسىدە سوۋېت ئىتتىپاقىنى ۋەيران قىلىشتىنمۇ چاتاق ئىش دەپ قاراپ، دەۋرەپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن، مىللەتپەرۋەر ئەدىبلەرمۇ نائىلاج سۈنىڭ ئېقىشىغا قاراپ ئىش تۇتۇپ، ۋەتەن ئۈچۈن كۆز يېشى قىلغۇچىلارغا ئۆزگىرىۋېلىپ، ناله قىلىشقا كىرىشتى. بىرمۇنچە ئوت يۈرەك ياشلار نەنجىڭغا ئەرزىيەت ئېيتىپ بېرىپ[169]، ئەسكەر چىقىرىشنى تەلەپ قىلدى؛ لېكىن، بۇنىڭ ئۈچۈن ئىنتايىن جاپالىق سىناقلارنى باشتىن كەچۈرۈشكە توغرا كەلدى. پويىزغا چۈشۈرمىسە، بىرنەچچە كۈن تالادا ياتتى، شۇنىڭدىن كېيىنلا ئاران نەنجىڭغا ئاپىرىپ قويۇشتى؛ بىرمۇنچىسى نائىلاج پىيادە مېڭىپ باردى. ئەمما نەنجىڭغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، كۈتۈلمىگەن يەردىن، كالتەك، قامچا، تاپانچا كۆتۈرگەن بىر توپ مەخسۇس تەربىيە كۆرگەن «ئاممىا» ئۇلارنى قاتتىق ئۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار نەتىجە ئورنىدا، يۈز - كۆزلىرى ۋە بەدەنلىرى ئىششىغان ھالدا نائىلاج سالپىيىپ قايتىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن بەزىلىرى ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ كەتتى، بەزىلىرى سۈدا غەرق بولۇپ ئۆلۈپ كەتتى. گېزىتلەردە يېزىلىشچە، ئۇلار سۇغا ئۆزلىرى چۈشۈپ كېتىپتۇمىش.

مىللەتپەرۋەر ئەدىبلەرمۇ كۆز يېشى قىلىشنى شۇنىڭدىن تار-

تىپ توختاتتى، ئۇلارنىڭ قارىسىنىمۇ كۆرگىلى بولمايدىغان بولـ
دى. ئۇلار مېيىت ئۈزىتىش ۋەزىپىسىنى تۈگەتكەندى. بۇ، شاڭـ
خەينىڭ دەپنە مۇراسىملىرىدىكى سەپكە تىزىلىشقا تازىمۇ ئوخشايـ
دۇ، چىققان چاغدا رەتسىز مۇزىكىچىلار بىللە بولىدۇ، ناخشا
ئېيتقاندەك يېغا ئاۋازلىرى چېقىپ تۇرىدۇ، بۇنداق قىلىشتىن
مەقسەت: قايغۇنى بېسىش. قايتا ئەسلىمەسلىك. بۇ مەقسەتكە
يەتكەندىن كېيىن، كۆپچىلىك تاراپ كېتىدۇ، قايتا سەپ بولۇپ
تىزىلمايدۇ.

3

لېكىن، ئىنقىلابىي ئەدەبىيات تەۋرىنىپ قالمىدى، بەلكى
راۋاجلاندى، كىتابخانلارمۇ ئۇنىڭغا تېخىمۇ ئىشىنىدىغان بولدى.

شۇنىڭ بىلەن، يەنە بىر تەرەپتە ئاتالمىش «ئۇچىنچى خىل
ئادەم» لەر پەيدا بولدى، ئۇلار، ئەلۋەتتە، ھەرگىز سول قاناتلار
ۋە ئوڭ قاناتلارمۇ ئەمەس، سول قاناتلار ۋە ئوڭ قاناتلاردىن تاشقـ
رى ئادەملەر. ئۇلار، ئەدەبىيات مەڭگۈلۈك، سىياسىي ھادىسە
ۋاقىتلىق بولىدۇ، شۇڭا ئەدەبىياتنى سىياسىي بىلەن چېتىشقا
بولمايدۇ، چېتىلىپلا قالسا، ئۇنىڭ مەڭگۈلۈكلۈكى يوقىلـ
دۇ[170] ـ دە، جۈڭگودا شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇلۇغ ئەسەرلەر
بارلىققا كەلمەيدۇ، دەپ ئويلايدۇ. بىراق، ئۇلارمۇ — ئەدەبىياتقا
سادىق «ئۇچىنچى خىل ئادەم» لەرمۇ ئۇلۇغ ئەسەرلەرنى يېزىپ
چىقالمايۋاتىدۇ. نېمىشقا؟ سول قانات تەنقىدچىلەر ئەدەبىياتتىن
خەۋەرسىز بولغاچقا، ئۆسەك سۆزلەر بىلەن قايمۇقۇپ، ئۇلارنىڭ
ياخشى ئەسەرلىرىنى قاتتىق، ناتوغرا تەنقىد قىلغانمىش، ئۇلار
زەربە دەستىدىن يازالمايدىغان بولۇپ قالغانمىش. شۇڭا، سول
قانات تەنقىدچىلەر جۈڭگو ئەدەبىياتىنىڭ جاللاتلىرى[171] ئىمىش.

ھۆكۈمەتنىڭ كىتاب ـ ژۇرناللارنى مەنئى قىلغانلىقى، يازغۇـ
چىلارنى ئۆلتۈرگەنلىكى توغرىسىدا بولسا، ئۇلار گەپ قىلمايدۇ،
چۈنكى بۇ سىياسىيغا تەئەللۇق ئىش بولغاچقا، گەپ قىلىپلا قويسا،
ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ مەڭگۈلۈكلۈكى يوقىلىپ كېتەرمىش.
ھالبۇكى، «جۈڭگو ئەدەبىياتىنىڭ جاللاتلىرى» نى باستۇرغان ۋە
ئۆلتۈرگەنلەر دەل «ئۇچىنچى خىل ئادەم» لەرنىڭ مەڭگۈلۈك ئەدەـ
بىياتى ۋە ئۇلۇغ ئەسەرلەرنىڭ ھامىيلىرى ـ دە.

مۇنداق جانسىز ھەم ساختا نالىلەرمۇ گەرچە بىر خىل قورال
بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ كۈچى تەبىئىي ھالدا بەكمۇ ئاجىز بولغاچـ
قا، ئىنقىلابىي ئەدەبىياتنى چېكىنىدۈرەلمىدى. «مىللەتپەرۋەر ئەـ
دەبىيات» ئۆز ـ ئۆزىدىن يوقالغاندىن كېيىن، «ئۇچىنچى خىل
ئەدەبىيات» مۇ پۈت تىرەپ تۇرالمىغاندىن كېيىن، ئەمدى، يەنە بىر
قېتىم ھەقىقىي قورالنى ئىشقا سېلىشقا مەجبۇر بولدى.

1933 ـ يىلى 11 ـ ئايدا شاڭخەيدىكى «سەنئەت گۈلى»
كىنو ـ فىلىم شىركىتىگە بىر توپ ئادەم ئۇشتۇمتوت بېسىپ
كىرىپ، ئۇرۇپ ـ چېقىپ، ئوڭتەي ـ توڭتەي قىلىۋەتتى. ئۇلار
ناھايىتى تەشكىللىك ئىدى، بىر پۈشتەك چېلىنىشى بىلەن تۈتۈش
قىلدى، يەنە بىر پۈشتەك چېلىنىشى بىلەن توختىدى، يەنە بىر
پۈشتەك چېلىنىشى بىلەن تارقىلىشىپ كەتتى. كېتەر چاغدا تېخى
تەشۋىقات ۋەرەقلىرىنى قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭدا، شىركەتتىن
كوممۇنىستلار پايدىلىنىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا قارشى
يۈرۈش قىلدۇق، دەپتۇ. ئۇلارنىڭ يۈرۈشلىرى تېخى كىنو ـ
فىلىم شىركەتلىرى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، كىتابخانا ساھەسىـ
گىمۇ كېڭەيدى، ئۇنداق يۈرۈشلەرنىڭ چوڭراقلىرىدا، بىر توپ
ئادەم بېسىپ كىرىپ ھەممىنى ۋەيران قىلدى؛ كىچىكرەكلىرىدە،
نەدىندۇر بىر تاش ۋىزىلداپ كېلىپ، قىممىتى ئىككى يۈز تەڭگىگە
تۇرىدىغان دېرىزە ئەينەكلىرىنى كۈكۈم ـ تالقان قىلىۋەتتى. بۇنىڭـ

غىمۇ، تەبىئىي ھالدا بۇ كىتابخانىدىن كومۇنىستلارنىڭ پايدىلىنىپ كەتكەنلىكى سەۋەب قىلىپ كۆرسىتىلگەن. قىممەت باھالىق دېرىزە ئەينەكلىرىنىڭ ئامان قالغانلىقىدىن كىتابخانىنىڭ خوجايىنى بەكمۇ قايغۇرغان. ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، «ئەدەب»لەر ئۆزلىرىنىڭ «ياخشى ئەسەرلىرى»نى ئۇنىڭغا سېتىش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان، ئۇ بۇنى بېسىپ چىقسا ھېچكىمنىڭ ئوقۇمايدىغانلىقىنى بىلسىمۇ، سېتىۋېلىشقا مەجبۇر بولغان. چۈنكى ئۇنىڭ نەرخى ئاران بىر پارچە دېرىزە ئەينىكىنىڭ باھاسى بىلەنلا تەڭ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئىككىنچى تاشتىن ساقلىنىپ قالاتتى ـ دە، ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى رېمونت قىلدۇرۇش ئاۋارىچىلىكىدىن قۇتۇلاتتى.

4

كىتابخانىلارغا زۇلۇم سېلىشنى، ھەقىقەتەن، ئەڭ ياخشى ئىستراتىگىيە قىلىشۋالدى.

لېكىن، بىرنەچچە پارچە تاش ئازلىق قىلىپ قالدى. مەركىزىي تەشۋىقات ۋېيىۋەنخۇيىمۇ ناھايىتى كۆپ كىتابنى مەنئى قىلىدى. بۇ كىتابلارنىڭ تۇرى بىر يۈز قىرىق توققۇزغا يېتىدۇ، ئۇنىڭ ئىچىدە بازىرى ئىنتىكرەك كىتابلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بار. جۇڭگو سول قانات يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنىڭغۇ ئومۇمەن مەنئى قىلىنىشى تۇرغان گەپ؛ ئۇنىڭ ئۇستىگە مەنئى قىلىش تەرجىمە ئەسىرىگىچە يېتىپ باردى. بۇنىڭغا بىرنەچچە ئاپتورنى مىسال كەلتۈرسەك، ئۇلار گوركىي (Gorky)، لۇناچارسكىي (Lunacharsky)، فېدىن (Fedin)[172]، فادېيېف (Fadeev)، سېرافىموۋىچ (Serafimovich)، سىنكلاير (Upton Sinclair) لار، ھەتتا مەيتېرلىنىك (Maeterlinck)، سولوگۇب (Sologub)، سترىندبېرگ (Strindberg)[173] لارمۇ بار.

بۇ ئەھۋال نەشرىياتچىلارنى ناھايىتى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى دەرھال كىتابلارنى تاپشۇرۇپ، كۆيدۈرۈۋېتىتتى؛ بەزىلىرى بولسا، زىيانىنى تۆلۈۋېلىش ئۈچۈن، ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىۋىدى، نەتىجىدە بىر قىسىم زىياندىن ساقلىنىپ قالدى. ئەمەلدارلار بىلەن نەشرىياتچىلار كەلگۈسىدە نەشرىياتچىلىقتا بولىدىغان قىيىنچىلىقلارنى ئازايتىشنى كۆزدە تۇتۇپ، تېخى بىر مەجلىس ئېچىشتى، بۇ مەجلىستە، «ئۇچىنچى خىل ئادەم» دىن بىرنەچچىسى، ياخشى ئەدەبىيات ۋە نەشرىياتچىلارنىڭ كاپىتالىنى قوغداپ قالماقچى بولغانلىقى ئۈچۈن، باشقىلارنىڭ ئەسەرلىرىمۇ سول قانات يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن بىر تاياقتا ھەيدىلىپ مەنئى قىلىنىپ كەتمىسۇن ياكى ئەسەر بېسىلىپ چىققاندىن كېيىن مەنئى قىلىش يولغا قويۇلسا، نەشرىياتچىلار زىيان تارتىپ قالمىسۇن دەپ، ياپونىيىنىڭ چارىسىنى قوللىنىپ، ئەسەرنى بېسىشتىن بۇرۇن ئەسلى كوپىيىنى تەكشۈرۈپ، قىسقارتىش ۋە تۈزىتىش كىرگۈزۈشنى ژۇرنال مۇھەررىرى سالاھىيىتى بىلەن تەكلىپ قىپتۇ. بۇ تەكلىپتىن ھەممە تەرەپ ياخشى قانائەتلىنىپ، ئۇنى دەرھال قوبۇل قىلىشىپتۇ، گەرچە بۇ شەرەپلىك باتۇخانىنىڭ كونا ئۇسۇلى بولمىسىمۇ[174].

بۇ تەكلىپ شۇ ھامانلا يولغا قويۇلۇشقىمۇ باشلىدى، بۇ يىل 7 ـ ئايدا شاڭخەيدە كىتاب ـ ژۇنناللارنى تەكشۈرۈش باشقارمىسى تەسىس قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن بىرمۇنچە «ئەدەب»لەرنىڭ ئىشسىز قېلىش مەسلىسى يوقالدى، تېخى بەزى توۋا قىلغان ئىنقىلابىي يازغۇچىلار ۋە ئەدەبىيات بىلەن سىياسىينى چېتىشقا قارشى تۇرىدىغان «ئۇچىنچى خىل ئادەم»لەرمۇ تەكشۈرگۈچى ئورۇندۇقىغا ئولتۇرۇشتى[175]. ئۇلار ئەدەبىيات ساھەسىنىڭ ئەھۋالى بىلەن ئوبدان تونۇش؛ ئۇلارنىڭ كاللىسى سېپى ئۆزىدىن بولغان ئەمەل-

دارلارنىڭكىدىن گال ئەمەس، ئۇلار ئازراق مەسخىرىنىڭمۇ، بىر ئېغىز ياپتا گەپنىڭمۇ مەنىسىنى بىرقەدەر چۈشىنىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇنى ئەدەبىي قەلەم بىلەن ئۆچۈرۈپ تاشلايدۇ، قانداقلا قىلغان بىلەن، ئۇلارغا ئىجاد قىلىش ئاۋارىچىلىكى بولمايدۇ، شۇڭا بۇنىڭ نەتىجىسى ئىنتايىن ياخشى بولۇۋېتىپتۇ.

لېكىن، ئۇلارنىڭ ياپونىيىنى ئۇلگە قىلىشى خاتا. ياپونىيە-دە، دەرۋەقە، سىنىپىي كۈرەشنى سۆزلەشكە يول قويۇلمايدۇ، ئەمما، دۇنيادا سىنىپىي كۈرەش يوق، دېيىلمەيدۇ؛ جۈملىگودا بول-سا، دۇنيادا سىنىپىي كۈرەش دېگەن نەرسە يوق، ئۇنىڭ ھەممىسى-نى ماركس ئويدۇرۇپ چىقارغان، شۇڭا بۇ ھەقتە سۆزلەشكە يول قويۇلمايدۇ، مەقسەت ھەقىقەتنى قوغداش، دېيىلىدۇ. ياپونىيىد-مۇ، دەرۋەقە، كىتاب ـ ژۇرناللار مەنئى قىلىنىدۇ، قىسقارتىۋې-تىلىدۇ، ئەمما قىسقارتىۋېتىلگەن سۆزلەرنىڭ ئورنىنى ئاق قالدۇ-رۇشقا بولىدۇ، شۇڭا كىتابخانلار بىر كۆرۈپلا، ئۇ يەردىكى سۆز-لەرنىڭ قىسقارتىۋېتىلگەنلىكىنى بىلىۋالالايدۇ، جۈملىگودا بولسا، ئاق قالدۇرۇشقا يول قويۇلمايدۇ، جەزمەن ئۇلاپ تاشلىنىدۇ، شۇڭا كىتابخانلارنىڭ نەزىرىدە، يەنىلا بىر پارچە كەم ـ كۈتىسىز ماقالىگە ئوخشاپ قالىدۇ، ئۇلارغا پەقەت ئاپتور مەنىسى چۈشىنىكسىز گەپلەرنى جۆيلۈۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ. ھازىرقى جۈملىگو كىتابخانل-رى ئالدىدا مۇشۇنداق جۆيلۈشلەردىن فىرىچې (Friche)[176]، لۇناچارىسكىيلارمۇ خالىي بولالمايۋاتىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن، نەشرىياتچىلارنىڭ كاپىتالى بىخەتەر بولدى، «ئۇچىنچى خىل ئادەم» لەرنىڭ بايرىقى غايىب بولدى، ئۇلارمۇ خۇپىيانە تۇرده ھېلىقى دارغا ئېسىلغان كەسپداشلىرىنىڭ پۇتىنى كۆچەپ تارتماقتا. ۋەھالەنكى، ئۇلارنىڭ ئەسلىي قىياپىتىنى سۈ-رەتلەپ بېرەلەيدىغان بىرەر گېزىت ـ ژۇرنال چىقمايۋاتىدۇ، چۈن-كى ئۇلار ئۆچۈرۈش قەلىمىنى ۋە ھايات ـ ماماتنى بەلگىلەش

ھوقۇقىنى ئۆز قولىدا تۇتۇۋاتىدۇ. كىتابخانلار بولسا، پەقەت گې-زىت ـ ژۇرناللارنىڭ يوقلىپ، ئەسەرلەرنىڭ ئازلاپ كېتىۋاتقاد-لىقىنلا ۋە چەت ئەللەردىكى ئەزەلدىن مەشھۇر بولۇپ كېلىۋاتقان ئىلغار يازغۇچىلارنىڭمۇ بۇ يىل، ئومۇمەن، بىردىنلا قولىدىن ئانچە ئىش كەلمەيدىغان ئادەملەرگە ئايلىنىپ قالغانلىقىنلا كۆرمەكتە، خالاس.

لېكىن، ئەمەلىيەتتە ئەدەبىيات ساھەسىدىكى سەپ تېخىمۇ روشەنلەشتى. قايمۇقتۇرۇش ئۇزاققا بارالمايدۇ، ئۇنىڭ ئارقىسى-دىن باشلىنىدىغىنى يەنە قانلىق جەڭ.

11 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى.

كېسەل بولۇپ قالغاندىن كېيىنكى ئۇششاق تەسىراتلىرىم[177]

1

ئازغىنا كېسەل بولۇشنىڭ ئۆزىمۇ دۆلەت، لېكىن بۇنىڭ ئۇچۇن ئىككى زۆرۇر شەرت بار: بىرى، كېسەل ئازغىنا بولۇشى، خولېرا، كېزىك ياكى مېنىنگىت دېگەندەك ئېغىر بولماسلىقى كېرەك؛ يەنە بىرى، بىر كۇن يېتىپ قالسا، بىر كۇن ئاچ قالمىغان هالغا چۇشۇپ قالماسلىق ئۇچۇن، هېچبولمىغاندا قولدا ئاز - پاز نەق پۇل بولۇشى كېرەك. بۇ ئىككى شەرتنىڭ بىرى كەم بولسا، ئۇنداق ئادەمگە كېسەل بولۇپ قېلىشنىڭ پەيزى توغرىسىدا گەپ قىلىپ بېرىش يارىمايدۇ.

مەن ئىلگىرى هەممە ئىشقا ئارىلىشىدىغان چېپىلغاق ئىدىم، بىرمۇنچە ئادەمنىڭ چوڭ ئارزۇسى بارلىقىنى بىلەتتىم، ئەسلىدە هەرقانداق ئادەمدە بىرەر چوڭ ئارزۇ بولىدۇ، بىراق بەزى ئادەملەردە ئارزۇ تۇتۇق بولىدۇ، ئۇلار شۇ ئارزۇسىنى ئېنىق بىلمىگەچكە، ئاغزىدا ئېيتىپ بېرەلمەيدۇ. شۇنداق ئادەملەرنىڭ ئىچىدە مۇنداق ئىككى ئادەم بار: بىرى، جاهاندىكى ئادەملەرنىڭ هەممىسى ئۆلۇپ كېتىپ، ئۆزىنىڭ ۋە يەنە بىر چىرايلىق قىزنىڭ، يەنە بىر ناۋايىنىڭلا هايات قېلىشىنى ئارزۇ قىلىدۇ؛ يەنە بىرى، كۇز يېقىنلىشىپ كەلگەندە ئازراق قان سەپرا قىلسا، ئىككى خىزمەتكارنىڭ قولتۇقلىشى بىلەن ئەلەڭ - سەلەڭ دەسسەپ مېڭىپ، ئىشىك ئالدىدىكى تاش پەلەمپەيدە ئالدىغا قاراپ ئولتۇرۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ. بۇ ئارزۇلار قارىماققا غەلىتە كۆرۈنىدۇ، ئەمەلىيەتتە بولسا ناهايىتى ئەتراپلىق. بىرىنچى ئادەم توغرىسىدا هازىرچە ئېغىز ئاچماي تۇراي، ئىككىنچى ئادەمنىڭ «ئازراق قان سەپرا قىلىش» ئارزۇسىنىڭ خېلى چوڭ مەنىسى بار. ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەر ئەسلىدە ئاغرىقچان كېلىدۇ، لېكىن ئاغرىقنىڭ «كۆپ» بولۇشىنى ئارزۇ قىلمىسمۇ، ئېغىر بولۇشىدىن ئەنسىرەيدۇ؛ چۇنكى هەر قېتىمدا بىر چىنە ياكى بىر داس قان سەپرا قىلىدىغان بولسا، ئادەمنىڭ شۇنچە سەپرا قىلغۇدەك قانچىلىك قېنى بولسۇن دەيسىز؟ ئۇنداق سەپرا قىلىۋېرىدىغان بولسا، بىرنەچچە كۇن ئۆتمەيلا، ئېسىللىكىدىن مەهرۇم بولۇپ قالىدۇ.

مەن ئەزەلدىن ناهايىتى ئاز كېسەل بولاتتىم، ئۆتكەن ئايدا ئازغىنا كېسەل بولۇپ قالدىم. دەسلەپتە هەر كۇنى ئاخشىمى بويۇم قىزىدى، ماغدۇرسىزلاندىم، تاماق خالىمايدىغان بولۇپ قالدىم، بىر هەپتىگىچە ياخشى بولالماي، نائىلاج دوختۇرغا كۆرۈندۇم. دوختۇر يۇقۇملۇق زۇكام بوپسىز دېدى. مەيلى، يۇقۇملۇق زۇكام تەگكەن بولسا بوپتۇ دەپ يۇرۇۋېدىم، لېكىن يۇقۇملۇق زۇكامنىڭ ئىسسىتمىسى قايتىدىغان ۋاقىت بولۇپ قالسىمۇ، مېنىڭ ئىسسىتمام قايتمىدى. دوختۇر يوغان سومكىسىدىن ئەينەك نەيچىسىنى ئېلىپ قېنىمنى ئالماقچى بولدى. ئۇنىڭ مېنى كېزىك بولۇپ قالغان ئوخشايدۇ دەپ گۇمان قىلغانلىقىنى بىلدىم - دە، ئۆزۇممۇ بىرئاز ئەندىشىگە چۇشتۇم. لېكىن، ئۇ ئەتىسى ماڭا، قېنىمدا كېزىك مىكروبى يوق ئىكەن دەپ، ئۆپكەمنى تەكشۇرۇپ كۆردى، نورمال، يۇرىكىمنى تەكشۇرۇپ باقتى، ناهايىتى ياخشى. شۇنىڭ بىلەن دوختۇر بىرئاز تەڭلىكتە قالغاندەك بولدى. مەن ئۇنىڭغا، ماڭا بىرئاز هاردۇق يەتكەن ئوخشايدۇ، دېدىم. ئۇمۇ بۇ گېپىمگە ئانچە قارشى چىقماي، تەسلىكتە، بىراق هاردۇق يەتكەنلىكتىن پەيدا بولغان ئىسسىتما تۆۋەنرەك بولاتتى، دېدى...

پۈتۈن ئەزايمىنى بىرنەچچە قېتىم تەكشۈرتتۈم، ئۆلۈمگە تار-
تىدىغان كېسەل چىقمىدى، «ئەلھۆكمىللىلا» دېگۈدەك ھالغا چۈ-
شۈپ قالمايدىغانلىقىم مەلۇم بولدى، ھەر كۈنى ئاخشىمى بويۇم
قىزىش، ماغدۇرسىزلىنىش، كۆڭلۈم غىزا تارتماسلىقتىن باشقا
ئىش يوق؛ «ئازراق قان سەپرا قىلىش»تىن پەرقى بولمىغان
كېسەلنىڭ ئۆزى تازا راھەت ئىش - تە. چۈنكى بۇنداق كېسەل
بولۇپ قالغاندا ۋەسىيەت يېزىشنىڭ ھاجىتى يوق، قاتتىق ئاغرىتە-
دىغان ئەھۋالمۇ يوق، كىتاب ئوقۇمىسىمۇ، ئۆينىڭ خەج - خىرا-
جىتى بىلەن كارى بولمىسىمۇ بولىدۇ. بىرنەچچە كۈن شۇنداق
بەخىرامان يۈرگىلى بولىدۇ، بۇنىڭ تېخى «ئاغرىق ياتىدۇ» دەيدە-
غان چىرايلىق ئېتىمۇ بار. ئەنە شۇ كۈندىن باشلاپ بىرئاز «ئې-
سىل»لىشىپ قالغانىدەك بولدۇم؛ ئازراق قان سەپرا قىلىشنى
ئازرۇ قىلىدىغان ھېلىقى ئوقۇمۇشلۇق ئادەم ئەنە شۇنداق بىكار
ياتقان چېغىمدا بىردىنلا ئېسىمگە چۈشۈپ قالدى.

قۇرۇق خىيالنى قىلىۋېرىشمۇ يارىمايدۇ، مېڭىنى ئۇيراتمايدە-
غان كىتابلارنى ئاز - تولا ئوقۇپ ياتقانمۇ تۈزۈك؛ ئۇنداق قىلمە-
غاندا ئادەم «ئاغرىق ياتقان» بولماي قالىدۇ. ئەنە شۇنداق چاغلار-
دا، جۇڭگونىڭ شىراز باغلانغان كىتاب[178] لىرىنى يارىتىپ قال-
دىم، بۇمۇ بىرئاز «ئېسىل»لىشىپ قالغانلىقىمنىڭ دەلىلى. ياۋ-
روپاچە تۈپلەنگەن كىتابلار كىتاب جازىسىغا تىزىشقا، ساقلاشقا
ئاسان، شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىر يېگىرمە بەش - يېگىرمە ئالتە
تارىخىنىڭلا ياۋروپاچە مۇقاۋىلانغان نۇسخىلىرى پەيدا بولۇپ قالماس-
تىن، ھەتتا «تۆت دۆاننىڭ قىسقىچە تەپسىرى»مۇ قاتۇرما ياقە-
لىق، خۇرۇم ئۆتۈكلۈك سۆلەتمەنلەردىن بولۇپ قالدى[179]. بۇنە-
داق كىتابلار كۆزىمىزگە چېلىقىپ تۇرىدۇ. بىراق بۇنىڭدىن ياۋ-
روپاچە مۇقاۋىلانغان كىتابلارنى ئوقۇش ئۈچۈن تەندە قۇۋۋەت بولۇ-
شى، راۋۇرۇس قېتىپ ئولتۇرۇش، جىددىي پوزىتسىيىدە بولۇش

كېرەك. ئەگەر يېتىپ تۇرۇپ ئوقۇسىڭىز، خۇددى ئىككى قولە-
ڭىزدا يوغان بىر خىشنى كۆتۈرۈۋالغاندەك، بىردەمدىلا ئىككى
بىلىكىڭىز تالىدۇ - دە، نائىلاج ئۇھ تارتىپ، ئۇنى تاشلاپ قويە-
سىز. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۇھ تارتقاندىن كېيىن، شىراز باغلىغان
كىتابنى ئىزدىدىم.

ئىزدەش نەتىجىسىدە، بۇنىڭدىن ئاز ۋاقىت ئىلگىرى يۈز كۆ-
رۈشكەن «يېڭى چىققان كونا گەپلەر»[180] دېگەندەك بىر تالاي
كىتاب قولۇمغا چىقتى. يېتىپ تۇرۇپ ئوقۇغانىدىم، ئۇ كىتابلار-
نىڭ يەڭگىللىكىدىن ھېچقانچە كۈچ سەرپ بولمىدى، ۋېي، جىن
دەۋرىدىكى ئادەملەرنىڭ مەرد - مەردانىلىكىمۇ كۆز ئالدىمدا جەۋلان
قىلغاندەك بولدى. شۇنىڭ بىلەن رۇەن سىزۇڭ[181] نىڭ پىيادە
ئەسكەرلەر ئاشخانىسىنىڭ ھاراق چىقىرىشقا ماھىر ئىكەنلىكىنى
ئاڭلاپ، پىيادە ئەسكەرلەر باشلىقى بولۇشنى تەلەپ قىلغانلىقى؛
تاۋ يۈەنمىڭ[182] نىڭ پېڭزى ناھىيىسىگە ئامبال بولغاندىن كې-
يىن، ھاراق چىقىرىشقا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن ھۆكۈمەت يەرلىرە-
نىڭ ھەممىسىگە قوناق تېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەرگەنلىكى،
لېكىن خوتۇنى قارشى چىققانلىقى ئۈچۈن ئازراق كەنجى شال تې-
رىتقانلىقى كۆز ئالدىمغا كەلدى. بۇ تولىمۇ ئېسىل ھەۋەس
ئىكەن، ھازىرقى ۋاقىتتىكى «بۇلۇتقا چىقىۋېلىپ چۈقان كۆتۈرە-
دۇ»[183] غانلار بۇنداق ھەۋەسنىڭ ئالدىدا يېپ ئېشەلمەيدۇ. لې-
كىن، «ئېسىل»لىك ئازرۇسىنىڭ چېكى بار، چېكىدىن ئېشىپ
كەتسە بولمايدۇ. مەسىلەن، رۇەن سىزۇڭنىڭ پىيادە ئەسكەرلەر
باشلىقى بولۇشنى تەلەپ قىلىش ئىمكانىيىتى بار، تاۋ يۈەنمىڭ
پېڭزى ناھىيىسىگە ئامبال بولغان، ئۇلار مەۋقە جەھەتتىن ئادەتتە-
كى ئادەم ئەمەس، «ئېسىل» بولۇش ئۈچۈنمۇ مەۋقە كېرەك.
«كۈنچىقىش تەرەپتىكى چىت ئالدىدا، ئۈزىتىۋېتىپ ئەتىرگۈلنى،
شادۇ - خۇرام كۆردۇم، جەنۇب تەرەپتىكى تاغنى.» بۇ، تاۋ

يۈەنمىگىنىڭ يارايدىغان مىسرالىرى، لېكىن شائىخەيدە ئۇنى دورد-
مىقمىمىز تەس. شائىخەيدە جەنۇب تەرەپتە تاغ يوق، ئۇنىڭ ئورنىغا:
«شاد - خۇرام كۆردۈم، ياۋروپاچە ئىمارەتلەرنى» ياكى «شادۇ -
خۇرام كۆردۈم، ئېگىز تۇرخۇنلارنى» دەپ ئۆزگەرتىش ھەم مۇم-
كىن، لېكىن ھويلىسىدا بىرئاز بامبۇك چىتلىرى بار، ئەتىرگۈل
تېرىغۇدەك يېرى بار ئىمارەتنى ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرغاندا، ئىجا-
رە ھەققى ئۇچۇن ئېيىغا يۈز سەر تەڭگە تۆلەش توغرا كېلىدۇ؛
سۇ، ئېلېكتر پۇلى تېخى بۇنىڭ سىرتىدا؛ ساقچى ھەققى ئۇچۇن
ئۆي ئىجارىسىنىڭ قىرىق پىرسەنتىنى، يەنى ئېيىغا ئون تۆت سەر
تەڭگە تۆلەش توغرا كېلىدۇ. پەقەت مۇشۇ ئىككى چىقىمنىڭ ئۆزىلا
ئېيىغا بىر يۈز ئون تۆت سەر تەڭگە بولىدۇ، ھەربىر سەر تەڭگىنى
بىر دوللار قىرىق تىيىنغا سۇندۇرغاندا، بىر يۈز ئەللىك دوللار
ئاتمىش تىيىن بولىدۇ. يېقىندىن بۇيان ماقالىمۇ پۇلغا يارىمايدىغان
بولۇپ قالدى. مىڭ ھەرپى، ئاز دېگەندە، قىرىق - ئەللىك تىيىنغا
چۈشۈپ قالدى. تاۋ يۈەنمىگىنى دورايدىغان ئېسىل ئادەملەرنىڭ
ماقالىسىنىڭ ھازىر مىڭ ھەرپىنى — تىنىش بەلگىلىرى، چەت
ئەلچە يېزىلغان سۆزلىرى، قۇر ئارىلىقىدىكى بوش قالغان يەرلىرى
بۇنىڭ ئىچىگە كىرمەيدۇ — ئۇچ سەر تەڭگە دەپ تۇرايلى، شۇنداق
بولسا، ئۇلار پەقەت ئەتىرگۈل ئۆزۈش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشىش
ئۈچۈنلا ئەللىك ئۇچ مىڭ ئىككى يۈز ھەرپ تەرجىمە قىلىشقا،
يېزىشقا مەجبۇر. قورسىقىنىچۇ؟ ئۇنىڭ ئۇچۇن باشقا چارە تاپمىسا
بولمايدۇ، باشقا چارە تاپمىسا، «ئالدىغا سېلىۋالدى ئاچلىق مېنى،
بىلمەيمەن قانداق قىلىشىمنى» بولۇپ قالىدۇ.

«ئېسىل» بولۇش ئۇچۇن مەرتىۋە كېرەك، پۇلمۇ كېرەك،
بۇرۇن شۇنداق بوپتىكەن، ھازىرمۇ شۇنداق؛ لېكىن بۇرۇنقى زا-
مانىدا ئېسىللىكنىڭ نەرخى ھازىرقىغا قارىغاندا ئەرزان بولۇشى
تەبىئىي. ئېسىللىككە ئېرىشىش چارىسىمۇ بۇرۇنقىدىن پەرقلەنمەي-

دۇ، كىتاب جازىسىغا كىتابلىرىڭنى تىزىپ قويىسەن ياكى بىرنەچە-
چە كىتابنى پەگاھقا تاشلاپ قويىسەن، جوزىغا ھاراق رومكىلىرىنى
تىزىپ قويىسەن، لېكىن چوتنى تارتمىغا سېلىپ قويىسەن ياكى
ئەڭ ياخشىسى، قورسىقىڭغا سېلىپ قويىسەن.
«قاپاق سۆلەت» دېگەن ئەنە شۇ.

2

«ئېسىل» بولۇش ئارزۇسى ھەققىدە بۇ گەپلەرنى قىلغۇم يوق
ئىدى. كېيىن ئويلاپ باقسام، بۇ گەپلىرىمنىڭ «ئېسىل» لىككە
دەخلىسى يوق ئىكەن، بىراق بۇ گەپلەر مېنىڭ ئۆزۈمنىڭ «چاكە-
نا» لىقىمنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ. ۋاڭ يىپۇ[184] ئاغزىدا پۇلنىڭ
گېپىنى قىلمىسىمۇ، يەنىلا پاك ئادەم ئەمەس ئىكەن؛ ئېسىل
ئادەملەر چوت سوقسىمۇ ئېسىللىكىگە زىيان يەتمەيدۇ، ئەلۋەتتە.
لېكىن چوتنى بەزىدە يىغىشتۇرۇپ قويۇشى، ئەڭ ياخشىسى، ۋاق-
تىنچە ئۇنتۇپ تۇرۇشى كېرەك، ئەنە شۇ چاغدىكى گەپ - سۆزى،
كۆلكىسى تەبىئىي بولۇپ چىقىدۇ؛ مۇبادا بۇ دۇنيادىكى پايدا -
زىيانىنى ئېسىدىن چىقىرالمىسا، ئۇ چاغدا «ھەمۇ - ھەچى»، يەنى
گۇپپاڭچى[185] بولۇپ قالارمىش. بۇ يەردىكى ھەل قىلغۇچ چارە:
بىر بولسا بىردىنلا ۋاز كېچىش، بىر بولسا مەڭگۇ ئېسىلىۋېلىش
كېرەكمىش. ئەنە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئېسىل بىلەن چاكىنا،
يۇقىرى بىلەن تۆۋەن ئايرىلىپ چىقىدىكەن. مېنىڭچە، بۇ ئەھۋال
سەللىسىنى ئاندا - ساندا «قوزۇقىغا ئىلىپ قويىدۇ»غان، يەنى
پوخۇرلۇق قىلىدىغان ئادەمنىڭ خىزىر - دانىشمەنلىكىنى قولدىن
بەرمىگەنلىكى، ھەتتا كۇندۇزىمۇ ئاياللارنى ئېسىدىن چىقىرالمايدە-
غانلارنىڭ «ئىشقىۋاز بېگىم» دەپ تەرىپلىنىشى بىلەن ئوخشاش
بىر ئىش بولسا كېرەك.
شۇنىڭ ئۇچۇن مەن ئۆزۈمنى «چاكىنا» دەپ ئېتىراپ قىلسام

بولغۇدەك. چۈنكى «يېڭى چىققان كونا گەپ» دېگەن كىتابنى شۇنداقلا ژاراقلاپ، «بىلمەسلىكتىن ياخشى ئويىنىماقتا پىلتىكىلاپ»[186] دېگەن ئىبارىنى ئوقۇغاندىن كېيىن، ئەستاغپۇرۇللا، خىيالىم بىر دەملا «كېسەل يېتىش»تىن «كېسەلنى ساقايتىش خىراجىتى»گە كۆچتى، شۇنىڭ بىلەن غاچچىدە ئورنۇمدىن تۇرۇپ، نەشر ھەققىنى، قەلەم ھەققىنى سۈيلەپ خېت يازدىم، خەتنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن، ۋېي، جىن دەۋرىدىكى ئادەملەر كۆزۈمگە يات كۆرۈندى؛ ئەگەر رۇھىن سىزۇڭ ياكى تاۋ يۈەنمىڭ ھازىر كۆز ئالدىمدا پەيدا بولىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ئالدىدا چوقۇم تىلىم قىسىلاتتى دەپ ئويلاپ قالدىم. شۇنىڭ بىلەن باشقا بىرنەچچە كىتابنى قولۇمغا ئالدىم، ئۇلار كۆپىنچە مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدىكى غەيرىي رەسمىي تارىخ بولۇپ، زامانى خېلى يېقىن ئىدى، ئوقۇش ئۇچۇنمۇ خېلى قىزىقارلىق بولسا كېرەك، قولۇمغا چىققان بىرىنچى كىتاب «سىچۇەن شېھىتلىرى»[187] بولدى.

بۇ كىتابنى سىچۇەنلىك مېھمان[188] ماڭا چېكىدۇدىن ئالغاچ كەلگەنىكەن. يەنە بىرى «سىچۇەن ئىبرەتنامىسى»[189]، بۇلار جاڭ شىيەنجۇڭ[190] نىڭ سىچۇەننىڭ بېشىغا ياغدۇرغان بالايىئاپەتلىرى بايان قىلىنغان كىتابلار ئىكەن، ئەمەلىيەتتە سىچۇەنلىكلەرلا ئەمەس، جۇڭگو ئادەملىرىنىڭ ھەممىسى ئوقۇپ بېقىش زۆرۈر بولغان ئەسەرلەر ئىكەن. ئەپسۇسكى، تولىمۇ ناچار بېسىلغان، ئىملا خاتالىرى كۆپ ئىكەن. بۇ كىتابنى بىر قۇر ژاراقلاپ، 3 - جىلدىدا مۇنداق گەپلەرگە كۆزۈم چۈشتى:

«يەنە، تېرىسىنى سويۇشقا تېگىشلىك ئادەملەرنىڭ تېرىسىنى بېشىدىن تارتىپ سوڭغىچە يېرىپ سويۇپ، ئالدىغا خودىدى قاناتلىرىنى كېرىپ تۇرغان قۇشتەكلا يېيىپ قويىاتتى، سويۇلغان ئادەم بىرەر كۈن ئۆتكەندىن كېيىن جان ئۈزەتتى. دەرھال ئۆلتۈرۈلىدىغانلار بولسا، جازا ئىجرا قىلغۇچىلار ئۇلارنىڭ جېنى چىققۇچە

قاراپ ئولتۇراتتى.»

ئۇزۇمنىڭ كېسەل بولۇپ قالغانلىقىمنىڭ سەۋەبىدىن بولسا كېرەك، شۇ چاغدا ئادەم ئاناتومىيىسى كۆز ئالدىمغا كەلدى. دوختۇرلۇق قىلىش ئۇچۇنمۇ، قىينىپ جازالاش ئۇچۇنمۇ ئاناتومىيە ۋە ئانالىتىك بىلىمى كېرەك، لېكىن جۇڭگودا بەزى ئىشلار تولىمۇ غەلىتە. ئىلگىرىكى تېبابەتچىلىك كىتابلىرىدا ئادەمنىڭ ئىچكى ئەزالىرىنىڭ سۈرەتلىرى كىشىنىڭ نومۇسىنى كەلتۈرىدىغان دەرىجىدە چاكىنا، خاتا سىزىلغان، لېكىن قىينىپ جازالاش ئۇسۇلىغا قارىسىڭىز، گويا بۇرۇنقى ئادەملەر زامانىۋى پەن - تېخنىكىنى ئاللىقاچان بىلىپ بولغان. مەسىلەن، ھەممىگە مەلۇم، جۇ سۇلالىسىدىن تارتىپ خەن سۇلالىسىگىچە ئەركەكلەرگە «تاناسىل ئەزاسىنى كېسىپ تاشلاش جازاسى»، يەنى «كاللىنى ئېلىش»تىن قالسا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان جازا يولغا قويۇلغانىكەن. ئاياللارغا «كەپلەش» جازاسىنى قوللانغانىكەن، بۇ ئۇسۇلنى تىلغا ئالغان ئادەم ئەزەلدىن ئاز؛ لېكىن ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئاياللارنى قاماپ قويۇش ياكى پەرىجىنى تىكىۋېتىش دېگەن گەپ ئەمەس. ئۇنىڭ زادى قانداق ئىش ئىكەنلىكىنى يېقىندىن بىرئاز بىلگەندەك بولدۇم. چارىسىنىڭ دەھشەت - قەبىھلىكى، ئانالىتىككىمۇ مۇۋاپىق دەرىجىدە پۇختىلىقى ھەقىقەتەن مېنى ھەيران قالدۇردى. لېكىن ئاياللىقتا خاس تېبابەتچىلىك كىتابلاردىكى ئەھۋال قانداق؟ ئۇ كىتابلاردا ئاياللارنىڭ تۇغۇنكى ئەزالىرىنىڭ ئانالىتىك تۈزۈلۈشلىرىنى چۈشەنگىلى بولمايدۇ دېسەكمۇ بولىدۇ. ئۇ كىتابلاردا قورساق غەلىتە بىرنەرسىلەر قاچىلىنىدىغان يوغان تاغار دەپلا قارالغان.

ئادەم تېرىسىنى سويۇش توغرىسىدىلا گەپ ئاچساق، جۇڭگودا ئۇنىڭ ھەر خىل ئۇسۇلى بار ئىكەن. يۇقىرىدا نەقىل كەلتۈرگەنلىرىم جاڭ شىيەنجۇڭچە ئۇسۇل ئىكەن؛ سۇن كېۋاڭ[191] چە ئۇسۇلىمۇ بار ئىكەن، بۇ ئۇسۇل چۇي داجۇن يازغان «ئەنلۇك ئەڭگىمىلىرى» دېگەن كىتابتا ئۇچراپ قالدى، بۇنىمۇ بۇ نۆۋەت كېسەل

ياتقان كۈنلىرىمده ئوقۇپ قالدىم. يۈنلىنىڭ 6 ـ يىلى، يەنى چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇنجى 9 ـ يىلى پادىشاه يۈنلى ئەنلۇڭ دېگەن يەرده يوشۇرۇنۇپ ياتقان چاغدا، چىن (سەنشى) بەگلىكىنىڭ بېگى سۇن كېۋاڭ چېن باڭچۇەننى ۋە ئۇنىڭ ئوغلىنى ئۆلتۈرۈپ تاشلاپتۇ. مۇپەتتىش لى رۇيۇي ئۇنىڭ ئۇستىدىن «شەۋكەتلىك سەردارلارنى مەيلىچە ئۆلتۈردى، مەنسەپدارلىق ئەدەپلىرىنى يوقاتتى» دەپ شىكايەت قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاه ئەكسىچە لى رۇيۇېنى پەلەققە تارتىپ قىرىق دەررە ئۇرۇپتۇ، لېكىن بۇنىڭ بىلەن چاتاق تۈگىمەپتۇ. بۇ ئەھۋالنى سۇن كېۋاڭنىڭ تەرەپدارى بولغان جاڭ يىنكې ئاڭلاپ، سۇن كېۋاڭغا مەلۇم قىپتۇ.

«سۇن كېۋاڭ جاڭ يىنكېنىڭ مەلۇماتىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، لى رۇيۇېنى ئۆلتۈرۈش توغرىسىدا جاڭ يىنكېغا تېرىسىنى سويۇپ سازايى قىلىنسۇن دەپ بۇيرۇق بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن جاللاتلار لى رۇيۇېنى باغلاپ ئوردا ئالدىغا ئېلىپ بېرىپ، بىر سېۋەت هاكىنى، بىر باغلام شال پاخلىنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويغان. لى رۇيۇې: ‹بۇنى نېمە قىلىسىلەر؟› دەپ سورىغاندا، جاللاتلار: ‹پاخالنى سېنىڭ تېرەڭگە تېقىمىز!› دېگەن. لى رۇيۇې: ‹ھەي كۆزى كور قۇللار! بۇ پاخالنىڭ ھەربىر تېلى بىر پارچە داستان، ھەربىر بوغۇمى بىر سادىق يۈرەك!› دەپ ۋارقىرىغان. جاڭ يىنكې دەرۋازا ئالدىدىكى پەلەمپەينىڭ ئوڭ بۇرجىكىدە سۇن كېۋاڭنىڭ بۇيرۇقىنى ئىككى قوللاپ تۇتقان ھالدا لى رۇيۇېنى يۇكۇنۇشكە بۇيرۇغان. لى رۇيۇې: ‹مەن بولسام ئوردىنىڭ پەرمانچى بېگى، قاراقچىنىڭ بۇيرۇتقىغا ئىتائەت قىلىپ يۇكۇنگۈنۈم نېمىسى؟!› دەپ ۋارقىراپ، ئوتتۇرا دەرۋازىغا مېڭىپ بېرىپ، دەرۋازىنىڭ پەشتىقىغا تەزىم قىلغان... جاڭ يىنكې ئۇنى يەرگە دۇم ياتقۇزۇپ، دۇمبىسىدىن كاسىسىغىچە يارغان. لى رۇيۇې: ‹ئەجەبمۇ راھەتتە ئۆلدۇم، پۇتۇن ئەزايىم راھەتلەندى!› دەپ ۋارقىرىغان ۋە سۇن كېۋاڭنى ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ قاتتىق تىللىغان، ھەتتا پۇت ـ

قوللىرىنى كېسىپ تاشلاپ، ئاندىن كېيىن كۆكسىدىن يارغۇچە خارقىراپ تۇرۇپ تىللىغان؛ ئاخىر بوينى ئۈزۈلگەندە جان بەرگەن. ئاندىن كېيىن ئۇنىڭ تېرىسىنى هاكقا مىلەپ، يىپ بىلەن تىكىپ، ئىچىگە پاخالنى تىقىپ، شەھەرنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدىكى رەستىنىڭ پەيلوسىغا ئېسىپ قويغان...»

جاڭ شىيەنجۇڭنىڭكىسى، تەبىئىيكى، «قاراقچى» لارچە ئۈسۇل. سۇن كېۋاڭمۇ ئەسلىي قاراقچى بولسىمۇ، لېكىن ئەينى زاماندا مىڭ سۇلالىسىنى قوغداپ، چىڭ سۇلالىسىگە قارشى تۇرغۇچىلارنىڭ تۇۋرۇكى ئىكەن، چىن (سەنشى) بېگى بولغانىكەن، كېيىن مانجۇلارغا تەسلىم بولغان چاغدىمۇ ئادالەتچى بەگ دېگەن نام ئالغانىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ئىشلەتكىنى ئەمەلىيەتتە ھۆكۈمەتچە ئۇسۇل ئىكەن. مىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا پادىشاه يۈنلې ئۆز ۋاقتىدا پادىشاه جېنۇۋىنغا سادىق بولغان جىنچىڭ[192] نىڭ تېرىسىنى سويۇشتىمۇ شۇنداق ئۇسۇلنى ئىشلەتكەنىكەن. مىڭ سۇلالىسى ئادەم تېرىسىنى سويۇشتىن باشلىنىپ، ئادەم تېرىسىنى سويۇش بىلەن ئاخىرلاشقانىكەن؛ باشتىن ـ ئاخىرغىچە ئۇزگەرمىگەن دېگەن گەپ ئەنە شۇ ئىكەن. هازىرقى ۋاقىتتا شاۋشىن چاڭچىلىلىرىدىمۇ، يېزا خەلقىنىڭ ئاغزىدىمۇ: «تېرەڭنى سويۇپ سامان تىقىمەن» دېگەن گەپلەر ئۇچراپ قالىدۇ، پادىشاه شەپقىتىنىڭ كەڭلىكىنى ئەنە شۇنىڭدىنمۇ تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولىدۇ.

دىلى يۇمشاق ئادەملەرنىڭ غەيرىي رەسمىي تاربخلارنى ئوقۇشىنى، هېكايىلەرنى ئاڭلاشنى خالىماسلىقىمۇ ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس. بەزى ئىشلار هەقىقەتەن خەلقئالەمده بولىدىغان ئىشلارغا ئوخشىمايدۇ، كىشىنىڭ تېنىنى تىكەنلەشتۇرىدۇ، يۈرىكىنى يارا قىلىدۇ، بۇنداق يارا مەڭگۈ ساقايمايدۇ. جاھاندا دەھشەتلىك ئىشلار ئاز ئەمەس، ئەڭ ياخشىسى، ئۇنداق ئىشلارغا قۇلاق سالماسلىق كېرەك، شۇنداق قىلغاندىلا جاننى ئايابا قالغىلى بولىدۇ، «ئەھلى

موللا ئادەم مال بوغۇزلىمايدۇ»[193] دېگەن گەپنىڭ مەنىسىمۇ ئەنە شۇ. مىڭ سۈلالىسىنىڭ ھالاكىتىدىن سەل ئىلگىرى ياشىغان مەشھۇر يازغۇچىلارنىڭ مەردانە ئەسەرلىرىنىڭ ھازىر كەڭ تارقىلىپ يۈرگەنلىكى ھەقىقەتەن سەۋەبسىز بولمىسا كېرەك. بىراق شۇنداق قەلبى سۈزۈك ئېسىللىك ئۇچۇنمۇ ياخشى شارائىت بولۇشى كېرەك، لى رۇيۇبنىڭ «دۇمبىسىن يېرىش» ۋاقتىدا يۈزىنى يەرگە قىلىپ دۇم ياتقۇزۇلغانلىقى، كىتاب ئوقۇشنىڭ ياخشى قىياپىتى[194] ئىكەن، لېكىن شۇ چاغدا ئۇنىڭغا يۇەن جۇڭلاڭ[195] نىڭ «گۇاڭجۇاڭ» ناملىق كىتابىنى ئوقۇپ كۆرۈڭ دەپ بېرىلسە، ئۇنىڭ ئوقۇماسلىقى چوقۇم. چۈنكى ئۇ چاغدا ئۇنىڭ ئىچكى دۇنياسى بۆلەكچە بولۇپ قالغان، شۇڭا ئۇ ھەقىقىي ئەدەبىياتنى چۈشەنمەيدۇ.

لېكىن، جۇڭگودا مەنسەپدارلاردا، قانداقلا بولمىسۇن، ئاز-پاز ئېسىللىك مىجەزى يوق ئەمەس، مەسىلەن، لى رۇيۇبنىڭ «ھەربىر تېلى بىر پارچە داستان، ھەربىر بوغۇمى بىر سادىق يۈرەك» دېگەن سۆزىدە خېلىلا شېئىرىيەت بار. ئەجەل يەتكەندە شېئىر توقۇغان ئادەملەر قەدىمدىمۇ، ھازىرمۇ كۆپ. كېيىنكى چاغلاردا تەن ستۇڭ[196] ئۆلۈم جازاسى ئىجرا قىلىنىش ئالدىدا: «ئۆلۈمدىن قاچقان مەرد ئەمەس» دەپ شېئىر توقۇغانىكەن؛ چيۇ جىن[197] خانىمۇ: «غازاڭ پەسلى يېتىپ كەلدى، ئەلەم ئوتى يۈرەكنى داغلىدى» دەپ شېئىر توقۇغانىكەن، بىراق بۇ شېئىرلار دېگەندەك ئېسىل بولمىغانلىقى ئۈچۈن، شېئىرلار تاللانمىلىرىغا كىرگۈزۈلمىگەن، پۈلغىمۇ يارىمىغانىكەن.

3

مەنچىڭ ھۆكۈمرانلىرى نەسلىنى قۇرۇتۇش، تاناسىل ئەزانى كېسىپ تاشلاش جازالىرىنى يولغا قويغان بولسىمۇ، تېرىسىنى

سويۇش جازاسىنى قوللانمىغانىكەن، خەنزۇلار بۇ ئەھۋال ئالدىدا خىجىل بولۇشى كېرەك. لېكىن مانجۇلارنىڭ كېيىنكى چاغلاردا يولغا قويغان، يۈرەكنى داغلايدىغان زالىملىقى يېزىق زىندانى[198] بولدى. يېزىق زىندانىنىڭ يولغا قويۇلۇشىدا ئەمەلىيەتتە بىرمۇنچە مۇرەككەپ سەۋەبلەر بار ئىكەن، بۇ يەردە تەپسىلىي سۆزلەپ ئولتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس؛ بىز ھازىرمۇ ئۇنىڭ شۇنداق بۇاستە زىيانلىرىنى تارتىۋاتىمىزكى، ئۇلار قەدىمكى كىشىلىرىمىزنىڭ ئەسەرلىرىدىكى بىرمۇنچە ئىبارىلەرنى ئۆچۈرۈپ ـ ئۆزگەرتىپ تاشلىغان، مىڭ، چىڭ دەۋرىدىكى كىشىلىرىمىزنىڭ بىرمۇنچە كىتابلىرىنى مەنئى قىلىۋەتكەن.

«ئەنلۇڭ ئەڭگىمىلىرى» مەنئى قىلىنغان كىتاب بولسا كېرەك، مېنىڭ قولۇمغا چۈشكىنى ۋۇشىنلىق لىيۇ ھەزرەتنىڭ چاپخانا[199] سى بېكىدىن كۆچۈرۈپ باسقان نۇسخىسى. مەنچىڭ زامانىسىدا مەنئى قىلىنغان كىتابلاردىن ئۇنىڭ كۆچۈرۈپ باسقانلىرى شۇ بىر كىتابلا ئەمەس، چۈي داچۈن[200] نىڭ «ۋىنسەن ئەسەرلىرى» دېگەن يەنە بىر كىتابىمۇ، سەي شيەن[201] نىڭ «بىكارتەلەپ بېلىقچىنىڭ بىكار پاراڭلىرى» دېگەن كىتابىمۇ بار، بۇ كىتابنىڭ ئاپتورى مۇشۇ كىتابنى يازغانلىقى ئۈچۈن «دەرھال ئۆلتۈرۈش» جازاسىغا ئۇچرىغانىكەن، ھەتتا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىمۇ ئۇنىڭ كاسا-پىتىگە كەتكەنىكەن؛ لېكىن مەن تەپسىلىي ئوقۇپ چىقتىم، ئۇنىڭدا ھەزەر ئەيلىگۈدەك بىرەر گەپ ـ سۆز ئۇچرىمىدى. شۇ كىتابپۇرۇشتىن قاتتىق تەسىرلەندىم، چۈنكى ئۇ بىزگە بىرمۇنچە مەلۇمات بېرىدۇ — گەرچە ئېسىل ئادەملەرنىڭ نەزىرىدە تولىمۇ چاكىنا مەلۇمات بولسىمۇ — بىراق چاپخانىغا بېرىپ كىتاب سېتىۋېلىش تولىمۇ قىيىن ئىدى. ھېلىمۇ يادىمدا تۇرۇپتۇ. بۇ يىل ئەتىيازدا، بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن شۇ چاپخانىنى مىڭ تەسلىكتە «مەرد-پەتپەرۋەر» كوچىسىدىن تاپتىم، قوش قاناتلىق تۆمۈر دەرۋازىسى

بار ئىكەن، دەرۋازىنى بىرنەچچە قېتىم قاققاندىن كېيىن، دەرۋازىنىڭ كىچىككىنە تۆت چاسا تۆشۈكى ئېچىلدى، ئىچىدە بىر جۈڭگولۇق ساقچى، يەنە بىر ئاق ئورۇس مۇھاپىزەتچى بار ئىكەن. ساقچى مېنىڭ نېمىگە كەلگەنلىكىمنى سورىدى. كىتاب ئالغىلى كەلگەنلىكىمنى ئېيتتىم. ئۇ، خوجايىنىمىز تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى، باشقۇرىدىغان ئادەم يوق، ئەتە كېلىپ بېقىڭ، دېدى. مەن، ئۆيۈم يىراق، بىردەم ساقلاپ تۇرسام قانداق؟ دېسەم، ئۇ، بولمايدۇ! دېدى ـ دە، ھېلىقى تۆت چاسا تۆشۈكنى ئېتىۋەتتى. ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن يەنە باردىم، خوجايىن تاشقىرىغا چىقىپ كەتمەس دېگەن خىيال بىلەن چۈشتىن ئىلگىرى باردىم، لېكىن بۇ نۆۋەت بېرىلگەن جاۋاب مېنى ئومىدسىزلەندۈردى. ساقچى: «كىتاب تۈگىدى! سېتىپ بولدۇق! ساتمايمىز!» دېدى.

جاۋاب ئۈزۈل ـ كېسىل بولغانلىقى ئۈچۈن ئۈچىنچى قېتىم بارمىدىم. ھازىر قولۇمدا بارلىرىنى بۇرادەرلىرىمنىڭ ۋاستىسى بىلەن سېتىۋالغان، بۇنى تونۇش ئادەم ياكى كىتابخانىغا كۆپ باردىغان ئادەملەرلا سېتىۋالالايدىكەن.

ھەربىر كىتابنىڭ ئاخىرىدا «چاپىخانا» نىڭ ئىگىسى لېيۇ چىڭگەن ئەپەندىنىڭ خاتىمىسى بار ئىكەن. ئۇ مىڭ سۇلالىسىدىن قالغان قېرىلارغا ناھايىتى ھېسداشلىق قىلىدىكەن، چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدىكى قەلەم بالاسىدىنمۇ ناھايىتى نارازى ئىكەن. لېكىن، تەئەججۈپكى، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ يازغان ماقالىلىرىدىن چىڭ سۇلالىسىدىن قالغان قېرىلارنىڭ تەلەپپۇزى چىقىپ تۇرىدىكەن. ئۇنىڭ كىتابلىرى مىنگو دەۋرىدە بېسىلغان بولسىمۇ، لېكىن كونا چەكلىمىلەر يەنە بار ئىكەن. مېنىڭچە، مىڭ سۇلالىسىدىن قالغان قېرىلارنىڭ ئەسەرلىرىدە چىڭ سۇلالىسىگە قارشى پىكىرلەر ئاساسەن يات مىللەتنىڭ جۈڭگوغا ھېسىپ كىرىپ خوجا بولۇۋالغانلىقىغا قارشى قويۇلغان بولۇپ، سۇلالىنىڭ ئۆزگىرىپ

كەتكەنلىكى بولسا ئىككىنچى ئورۇندا قويۇلغان. دېمەك، مىڭ سۇلالىسىدىن قالغان قېرىلارنى قەدىرلەش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ مىللىي ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلىشقا تۇغرا كېلىدۇ، شۇنداق قىلغاندىلا پىكىر بىر يەردىن چىققان بولىدۇ. ھازىرقى ۋاقىتتا مىڭ سۇلالىسىدىن قالغان دەردىمەن قېرىلار ئۆزلىرىنى چىڭ سۇلالىسىدىن قالغان قېرىلاردىن قىلىۋالغان تۇرۇقلۇق، يەنىلا مىڭ سۇلالىسىدىن قالغان قېرىلار بىلەن مۇقامداش بولۇپ قالغان، دېمەك، ئۇلار «قالدۇق قېرى» دېگەن سۆزگىلا ئەھمىيەت بېرىپ، قايسى مىللەتتىن، قايسى چاغدىن سارقىندى بولۇپ قالغانلىقى بىلەن كارى بولمىغان. مانا بۇنى «قالدۇق قېرىلاردىن بولۇش ئۈچۈن قالدۇق قېرى بولۇش» دېسەكمۇ بولىدۇ، بۇ ھازىرقى ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى «سەنئەت ئۈچۈن سەنئەت»[202] دېگەن گەپ بىلەن ئوبدان قاپىيىداش گەپ بولالايدىكەن. بۇنىڭغا «كونىلىقتىن ئۆزگەرمەسلىك» سەۋەبچى بولغان دەيدىغان بولساق، ئەمەلىيەتتە ئۇنداقمۇ ئەمەس. جۇڭگودا مەنسەپدارلار ئۆزگىرىش توغرا كەلگەندە ئۆزگەرمەي قالمايدۇ...

«چۈنچيۇ»[203] دا ئۇنداق يېزىش ئۇسلۇبى يوق. مانجۇلارنىڭ شياۋژاڭ ناملىق بېگى بىر ئوق بىلەن جاڭ شيەنجۇڭنى ئۆلتۈرۈش[204] بىلەنلا قالماستىن، بىرمۇنچە موللىلارنىمۇ تەسىرلەندۈرۈپ ئۆزگەرتىۋېتىپتۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە «چۈنچيۇ ئۇسلۇبى»[205] نىمۇ ئۆزگەرتىۋېتىپتۇ.

4

كېسەل يېتىپ تۇرۇپ شۇ كىتابلارنى ئوقۇغان بولسامۇ، بەربىر يەنە ئىچىم سىقىلدى. شۇنداق بولسىمۇ، زېھرىك ئەمەلدارلارنىڭ تۆكۈلگەن قان ئىچىدىن راھەت ـ بەخىرامانلىق تېپىپ

يۇرگەنلىكىنىمۇ بىلمۇپلىشقا باشلىدىم. مەسىلەن، «سىچۇەن شېـ
ھىتلىرى» نى تولىمۇ دەھشەتلىك كىتاب ئىكەن دەپ ئېيتىش مۇمـ
كىن، لېكىن ئۇنىڭ مۇقەددىمىسىنىڭ ئاخىرىدا لېزەي ناملىق بىر
ئەپەندىنىڭ مۇنداق مۇلاھىزىسى بار ئىكەن: «خىرامانلىق ۋېي،
جىن دەۋرلىرىدىكى ئادەملەرنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ مەزمۇنىدۇر.»

ياپىر! بۇ نېمىدېگەن چوڭ ماھارەت! كىشىنىڭ دېمى كىسىلـ
گۈدەك تىمتاسلىق يەنە مېنى پەرىشان قىلمۇەتتى.

كىتابنى ئېلىپ قويۇپ، كۆزۈمنى يۇمۇپ، ئوڭدا ياتقىنىمچە
شۇ ماھارەتنى ئۆگىنىش ئۈسۈلىنى ئويلىدىم، بۇ ماھارەت «ئەھلى
موللا ئادەم مال بوغۇزلىمايدۇ» دېگەن ئۇسۇلغا زادىلا ئوخشىمايدىـ
كەن، چۈنكى ھازىر ئەھلى موللا ئادەمنىڭ ئۆزى مال بوغۇزلاۋاتىـ
دۇ دەپ ئويلاپ قالدىم. ئويلاش نەتىجىسىدە مۇنداق ئىككى چارىنى
تاپتىم: بىرى، دۇنيانىڭ ئىشلىرىغا «جان كۆيدۈرۈپ كەتمەسـ
لىك»، ئۇنى ئۇتتۇرلۇق ئۇنتۇش كېرەك ئىكەن، نېرى - بېرىسـ
نى ئانچە سۈرۈشتۇرۇپ يۈرمەستىن، بىرئاز ئەھمىيەت بەرگەندەك
قىلغان تەقدىردىمۇ جان كۆيدۈرمەسلىك كېرەك ئىكەن؛ يەنە بىـ
رى، رېئاللىق ئالدىدا «كۆزنى يۇمۇۋېلىش»، تەپسە تەۋرىمەيدىغان
دەرىجىدە تەمكىن، سوغۇق قان بولۇۋېلىش، تەسىرلىنىپ كەتمەسـ
لىك، ئاۋۋال سەۋەب قىلىپ كۆرۈش، كېيىن مەيلىگە قويۇۋېتىش
كېرەك ئىكەن. بىرىنچى خىلىنىڭ نامى سەت، لېكىن ئىككىنچى
خىلى بولسا، كېسەلدىن قۇتۇلۇپ ئۆمۈرنى ئۇزارتىشنىڭ ھېكمىـ
تى، بۇنىڭدىن ھەتتا قەدىمكى رايىش موللىلارمۇ تانمىغانىكەن.
بۇ چوڭ ھېكمەت. يەنە بىر ئەپچىل كىچىك ھېكمەتمۇ بار، ئۇ
بولسىمۇ، ئۆزئارا يالغان ئېيتىـــپ، ئۆزنىمۇ، باشقـــلارنىمۇ
ئەخمەق قىلىش.

بەزىبىر ئىشلار باشقىچە گەپ بىلەن ئېيتىلسا ئانچە جايىدا
بولماي قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەھلى موللا ئادەملەر قارىتۇرۇك

ئادەملەرنىڭ «گەپنىڭ پوسكاللىسىنى قىلىش» لىرىنى ناھايىتى يا-
مان كۆرىدۇ. ئەمەلىيەتتە: «ئەھلى موللا ئادەم مال بوغۇزلىمايـ
دۇ» دېگەن سۆز ئۇلارنىڭ ئۆزىنىمۇ، باشقىلارنىمۇ ئالداش چارىـ
سى؛ ئەھلى موللا ئادەملەرلا گۆشنى يېمەي تۇرالمايدۇ، لېكىن
ئۇلار رەھىمدىل ئىكەن، مېلىنىڭ جان ئۈزۈش ۋاقتىدىكى جان
تالىشىشىنى كۆرۈشكە يۈرىكى چىدىمايۋ، نېرى كېتىدىكەن، كاۋاپ
پىشىپ تەييار بولغاندا، ئالدىرىمايۋ ئاستا كېلىپ، مەززە قىلىپ
يەيدىكەن. كاۋاپ ھەرگىز «جان تالاش» مىغاچقا، «رەھىمدىللىق»
بىلەن توقۇنۇشۇپ قالمايدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەھلى موللا ئادەمـ
لەرنىڭ كۆڭلى تەسكىن تاپىدىكەن، بەخىرامان يەپ بولغاندىن
كېيىن، چىشلىرىنى كوچىلاپ، قورساقلىرىنى سىلاپ، «كۈللى
شەيئى مېنىڭ نېسىۋەم» دەپ يۇرۇۋېرىدىغان ئىش ئەمەس ئىكەن. سۇ
دوڭپو[206] ئەپەندى خاڭجۇدا تۇرغان چېغىدا ئۆيىگە مېھمان كەلگەـ
نىكەن، ئۇ مېھمانىنى جىن توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىشكە دەۋەت
قىپتۇ. مېھمان سۆزلەپ بەرگۈدەك گېپىم يوق دېسە، سۇ دوڭپو:
«يالغاندىن بولسىمۇ سۆزلەپ بېرىڭ!»[207] دەپتۇ. بۇ گەپ ھاـ
زىرمۇ لەتىپە بولۇپ يۈرمەكتە.

ئاز - پاز يالغان گەپ ئېچ پۇشۇقىنى ئالالايدۇ، لېكىن
ئاخىردا راستىنى ئۇنتۇپ، يالغانغا ئىشىنىدىغان، شۇنىڭ بىلەن
كۆڭلىنى ئارام تاپتۇرۇپ، ئۇنىڭ پەيزىنى كۆرىدىغان ئەھۋاللارمۇ
پەيدا بولىدۇ. بىر قىسىم مەنسەپدارلار يۇنلېنىڭ زورمۇزور پادىـ
شاھ بولۇۋالغانلىقىنى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ پادىشاھ جىيەنۇىنىڭ سادىق
ۋەزىرىنى ۋەھشىيانە ئۆلتۈرگەنلىكىنى ئانچە ياخشى ئىش قىلمىدى
دەپ قارىغانىكەن. جىن چىڭ بىلەن بىللە ئۆلتۈرۈلگەنلەردىن تېـ
شۇەن[208] مۇ بار ئىكەن. جىن چىڭنىڭ تېرىسىنى سويۇپتۇ؛
تېشۇەننى بولسا قاينىاپ تۇرغان ياغقا تاشلاپ ئۆلتۈرۈپتۇ، ئۇنىڭ
ئىككى قىزىنى جالاپلىق قىلىش ئۈچۈن پاھىشىخانىغا پالاپتۇ. بۇ

ئىش مەنسەپدارلارنى تېخىمۇ بىئارام قىپتۇ. لېكىن بەزىلەرنىڭ يېزىشچە، ھېلىقى ئىككى قىز كېيىنكى كۈنلەردە ئەسلىي سوراق-چىغا شېئىر يېزىپ تۇتقانىكەن، پادىشاھ يۈنلې خەۋەر تېپىپ، كەچۈرۈم قىلىپ، مەنسەپدارغا ياتلىق قىلىپ بېرىپتۇ[209].

«نەغمىنىڭ ئاخىرى ئېسىل بولىدۇ» دېگەن گەپ ئەنە شۇ، بۇ ئەھۋال كىشىلەرنى ئېغىر يوكتىن قۇتۇلغاندەك خۇشال قىلغان، پادىشاھىمىز ھەرھالدا دانىشمەن ئىكەن، ياخشى ئادەملەرمۇ ئاخىر نىجات تاپىدىكەن دېگەن ھېسسىياتقا كەلتۈرگەن. ھېلىقى ئىككى قىز ھۆكۈمەت پاھىشخانىسىغا كىرىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن شېئىر يازالايدىغان موللا قىز بولغاچقا، دادىسىمۇ كاتتا سادىق ۋەزىر بولغاچقا، ئۇلارنى ئەمرىگە ئالغان موللىلارنىڭمۇ نومۇسقا قالمىغانلىقى تۈرغان گەپ. لېكىن، بۇنداق ئىشلارغا ئەنە شۇ يەرگىچىلىككلا «جان كۆيدۈرۈش» كېرەك، ئۇنىڭ ئېرىسىنى خىيالغا كەلتۈرگىلى بولمايدۇ. ئەگەر ئېرىسى خىيالغا كەلتۈرۈلىدىكەن، ئۇ چاغدا پادىشاھ يۈنلىنىڭ بەزى دەھشەتلىك، شەرمەندە ئەمر - پەرمانلىرى خىيالغا كېچىپ قالىدۇ، جاڭ شىيەنجۇڭنىڭ نېمەت ئىلاھىغا نەزىر بېرىش ۋاقتىدا يازغان: «پېقىر غوجا ئاكاڭ-نىڭ فامىلىسى جاڭ، سېنىڭ فامىلەڭمۇ جاڭ ئىكەن، پېقىر غوجا ئاكاڭ سەن بىلەن نەسەبداش ئىكەنمەن - دە! خوپ!» دېگەن مەشھۇر قەسىدىسى[210] يۈنلىنىڭكىگە سېلىشتۇرغاندا تولىمۇ ئېسىل ئىكەنلىكى، ياۋروپانىڭ ئەلا دەرىجىلىك ژۇرناللىرىغا چىقىرىشقا ئەرزىيدىغانلىقى خىيالغا كېچىپ قالىدۇ، شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ يۈنلې ھەرگىزمۇ قابىلىيەتلىك ئادەملەرگە شەپقەت قىلىدىغان، ئاجىز - بېچارىلەرگە رەھىم قىلىدىغان ئادىل پادىشاھ ئەمەس ئىكەن دېگەن خىيال پەيدا بولىدۇ. شۇ چاغلاردىكى پاھىشخانا قانداق ئورۇن ئىدى؟ گۇناھكارلارنىڭ خوتۇن - قىزلىرى ئۇ يەردە پاھىشۇازلارنى شوك - سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈپ ئولتۇرمايدىكەن. يۈنلىنىڭ قانۇنى بويىچە، ئۇلارنى ھەربىر لەشكەرگاھقا

بىرنەچچە كۈندىن يۆتكەپ ئەۋەتىپ تۇرىدىكەن، بۇنىڭدىن مەقسەتى، ئۇلارنى بىرقانچە ئەركەككە ئاياغ ئاستى قىلدۇرۇپ، «شۇمتەك»، «پەس» بالا تۇغدۇرۇش ئىكەن. دېمەك، ھازىرقى ۋاقىتتا مەسىلە بولۇپ قالغان «ئىپپەت ساقلاش» شۇ زامانلاردا ئەملىيەتتە «ياخشى خەلق» لا بەھرىمەن بولىدىغان ئىمتىياز ئىكەن. شۇنداق شارائىتتا، شۇنداق دوزاختا بىرەر شېئىر يېزىش بىلەن جان قۇتۇلدۇرۇش مۇمكىنمۇ؟

شۇ ئېسىل گەپلەردىكى ئالدامچىلىقىنى بۇ نۆۋەت خاڭ شجۇن[211] نىڭ «ساختىغا خاتىمە» ناملىق مەجمۇئەسى (بىرىنچى قىسمىنىڭ داۋامى) دىن ئېنىق بىلىۋالدىم. ئۇ مۇنداق يېزىپتۇ:

«تەكشۈرۈپ قارىسام، تېشۇەننىڭ چوڭ قىزىنىڭ شېئىرى ئەسلىدە ۋۇ ۋىلايەتلىك فەن چاڭچىنىڭ ‹قېرى پاھىشگە بېغىشلايمەن› دېگەن ماۋزۇدىكى شېئىرى ئىكەن. ئۇ شېئىر مۇنداق: ‹بەند بولدى چوكان سېكىلەك پاھىشخانىغا، ياش يۈرىكى پۈچۈلدى قاراپ غازاڭغا. ئىلگىرىكى نەغمىلەر ئايلاندى مۇڭغا، ماكانسىز قالدى قايتقاندا يۈرتىغا. سېكىلەكلىرى توزۇغان ئەينەككە قارىسا، نەملىگەن ياشلىرى تۆكۈلۈپ رومالغا ...› فەن چاڭچىنىڭ لەقمى مىڭفېڭ؛ ئۇنىڭ بۇ شېئىرى جاڭ سىيۈەنىڭ ‹سۇلالىمىز ئەسەرلىرىدىن تاللانما› دېگەن كىتابىغا كىرگۈزۈلگەنىكەن. شۇ چاغلاردا دۇچۇنيۈڭجيانىڭمۇ ‹ماۋزۇسىز› سەرلەۋھىلىك مۇشائىرىسىمۇ بار ئىكەن، شۇنىڭغا قارىغاندا تېشۇەننىڭ قىزىنىڭ شېئىرى ئەمەسلىكى ئېنىق. ئىككىنچى قىزىنىڭ شېئىرىدىكى ‹ئەتىياز يامغۇرى موللۇقىدىن گويا دېگىزغا ئوخشايدۇ، لېيۇلاڭغا ياتلىق بولغىنىمدىن رۇەنلاڭغا ياتلىق بولغىنىم ئەلا ئوخشايدۇ› دېگەن گەپلەر تېخىمۇ قاملاشمىغان.»

«سۇلالىمىز ئەسەرلىرىدىن تاللانما»نى كۆرگىنىم يوق؛ خاڭ شجۇنمۇ تېشۇەننىڭ ئىككىنچى قىزىنىڭ شېئىرىنىڭ يىلتىزىنى

تاپالماپتۇ. لېكىن، مېنىڭچە، خاڭ شجۇننىڭ گەپلىرىگە ئىشىنىش مۇمكىن، گەرچە ئۇ ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرگەن لەتىپىگە داغ چۈشۈرگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ بىرىنچىدىن، ئەستايىدىل دەللىلگۈچى ئالىم؛ ئىككىنچىدىن، مېنىڭچە، پەيزى يوق نەتىجىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان دەللىلەر كۆپ هاللاردا، ئېيتماققا چىرايلىق ئاڭلىنىدىغان، قارىماققا كىشىنى قىزىقتۇرىدىغان نەرسىلەرگە قارىغاندا ھەقىقەتكە يېقىن بولىدۇ.

فەن چاڭچىنىڭ شېئىرىنى تېشۇەننىڭ چوڭ قىزىغا ھەممىدىن ئاۋۋال تېگىپ، ئۆزىنىمۇ، باشقىلارنىمۇ ئەخمەق قىلغان ئادەم كىم؟ بۇنى مەنمۇ بىلمەيمەن. يۈزەكى قاراپ ئۆتكۈزۈۋەتسەممۇ بوپتىكەن، خاڭ شجۇن گەپنىڭ پوسكاللىسىنى قىلغاندىن كېيىن يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ كۆرۈپ، شېئىرنىڭ ھەقىقەتەن قېرى پاھىشىگە بېغىشلاپ يېزىلغانلىقىنى، بىرىنچى جۈملىسىنىڭلا ھۆكۈمەت پاھىشلىرىنىڭ تەلەپپۇزىغا ئوخشىمايدىغانلىقىنى ئېنىق چۈشىنىپ قالدىم. جۇڭگودا يوق يەردىن گەپ تېپىپ، يوقلاڭ ھېكايىلەرنى توقۇپ چىقىرىدىغان بەزى مۇتىۋەرلەر بار، ئۇلار جاھان گۇللەۋاتىدۇ دەپ مەدھىيە توقۇش بىلەنلا قالماستىن، زۇلمەتكىمۇ پەرداز بېرىدۇ. ئۇلارنىڭ تېشۇەننىڭ ئىككى قىزى توغرىسىدىكى يالغان گەپلىرى تېخى كىچىك گەپ؛ چوڭلىرىنى ئالساق، موڭغۇللارنىڭ قىرغىنچىلىقى، بۇلاڭ - تالاڭچىلىقى، مانجۇلارنىڭ ئوت قويۇشى، قىرغىنچىلىقى ھۆكۈم سۈرۈپ تۇرغان چاغلاردىمۇ، جېگەرلىك ئايالىنىڭ شېھىت بولۇشى، مۇشكۈلچىلىككە قالغان ئايالىنىڭ تامغا شېئىر يېزىشى دېگەندەك شېئىرلارنى كۆتۈرۈپ چىققان بولۇشى، بىرى ھېكايە قىلسا، يەنە بىرىنىڭ قاپىيىگە چۈشۈرگەن بولۇشى، بۇ ھەقتە يۈرتىنىڭ خارابلاشقانلىقىنى، ئەلنىڭ خانىۋەيران بولغانلىقىنى، شۇنداق زور پاجىئەلەرنى بايان قىلغاندىنمۇ ئارتۇق ئاشۇرۇپ تەسۋىرلىگەن بولۇشى مۇمكىن. ئاخىردا بىرەر توپلام نەشر قىلىپ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ بىرنەرسىلىرىنىمۇ قوشۇۋەتكەن بولۇ-

شى، شۇنداق قىلىپ چىرايلىق لەتىپىلەرنىمۇ تۇگىتىۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن.

مۇشۇلارنى يېزىۋاتقاندا، كېسىلىمۇ ساقىيىپ قالدى، ۋەسىيەت يېزىشىمغا ھاجەت قالمىدى. لېكىن، بۇ يەردە گېزى كېلىپ قالغاچقا تونۇش بۇرادەرلىرىمگە شۇنى ئېيتقۇم كەلدى: كەلگۈسىدە مەن ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، جۇڭگودا تەزىيە بىلدۈرۈش ئىمكانىيىتى بولغان تەقدىردىمۇ، مەن ئۈچۈن ھەرگىز ماتەم يىغىنى ئاچماڭلار، بىرەر خاتىرە ژۇرنىلى چىقارماڭلار، چۈنكى ئۇنداق يىغىن ياكى ژۇرنال تىرىك قالغان ئادەملەرگە نۇتۇق سۆزلەپ، مەرسىيە يېزىپ قورساق ئۇرۇشى قىلىدىغان مەيدان بولۇپ قالىدۇ؛ بەزى ئەدىبلەر كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرۇش، چانايدىغان قىلىپ توقۇش ئۈچۈن ئاغزىغا كەلگىنىچە كاپشىشتىن يانمايدۇ. نەتىجىدە، كۆپ بولسا بىرەر كىتاب چىقىرىدۇ، ئۇنى ئوقۇيدىغان ئادەم چىققان تەقدىردىمۇ مەندەك ئۆلگەن ئادەم ئۈچۈنمۇ، تىرىك كىتابخانلار ئۈچۈنمۇ پايدىسىز، ئەمەلىيەتتە ئاپتورلىرىنىڭ ئۆزلىرىگىمۇ پايدىسى يوق؛ مەرسىيە ئوبدان يېزىلغان تەقدىردىمۇ ئوبدان يېزىلغان مەرسىيىدىنلا ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ، خالاس.

ھازىر پىكرىم شۇكى، مېنىڭچە، ئەگەر شۇنداق ئېچى قەغەز، قارىسى سىياھ بىرنېمىلەرنى سېتىۋالغۇدەك بىكار پۇلىڭىز بولسا، مىڭ، چىڭ دەۋرىدىكى ئادەملەر ياكى ھازىرقى ئادەملەر يازغان بىرنەچچە غەيرىي رەسمىي تارىخنى ياكى خاتىرىنى تاللاپ نەشر قىلدۇرسىڭىز، كۆپچىلىككە زور پايدىسى تېگىدۇ. لېكىن، بىرئاز ئەجىر سىڭدۈرۈپ، ئەستايىدىل ئىشلەش كېرەك، تىنىش بەلگىلىرىنى خاتا قويماسلىق كېرەك.

12 - ئاينىڭ 11 - كۈنى.

كېسەل بولۇپ قالغاندىن كېيىنكى ئۇششاق تەسىراتلىرىمنىڭ داۋامى[212]

«قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىش» توغرىسىدا

1

مېنىڭ، مىڭ دەۋرىدىكى پادىشاھ يۇنلې زالىملىقتا جاڭ شىيەنجۇڭنى بېسىپ چۈشىدىكەن، دەپ يۇرگەنلىكىم، سۇڭ دۇنيانىڭ «لىجەي خاتىرىلىرى»[213] دېگەن ئەسىرىنىڭ تەسىرىدىن بولغان. ئۇ چاغلاردا مەن تېخى مانجۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى ئۇزۇن ئۆرۈمە چاچلىق، ئون تۆت - ئون بەش ياشلىق بالا ئىدىم، جاڭ شىيەنجۇڭنىڭ سىچۈەن خەلقىنى قانداق قىرغانلىقى خاتىرىلەنگەن «سىچۈەن شېھىتلىرى» ناملىق كىتابنى ئوقۇپ، ئۇ «قاراقچى» نىڭ زالىملىقىدىن قاتتىق نەپرەتلەنگەنىدىم. كېيىن كونا - ئەسكى كىتابلار دۆۋىسىدىن يىرتىلىپ كەتكەن «لىجەي خاتىرىلىرى» نى تېپىۋالدىم، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسى ئىكەن. ئۇ كىتابتىن پادىشاھ يۇنلېنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىنى كۆرۈپ، ئۆچلۈكۈم يۇنلېغا كۆچۈپ كەتتى.

ئۇ چاغدا تارىختىن ھېچقانداق ساۋاتىم يوق ئىدى، ئۆچمەنلىكىمنىڭ كۆچۈشىدىكى سەۋەب ناھايىتى ئاددىي بولۇپ، قاراقچى شۇنداق قىلسا بولار، لېكىن پادىشاھنىڭ ئۇنداق قىلىشى يارىمايدۇ، دەپ ئويلاپ يۈرەتتىم. بۇ ئويۇم «ئەدەپ رەئىيىگە مەنسۇپ

ئەمەس»[214] دېگەن ئەنئەنىۋى ئىدىيىدىن كېلىپ چىققان. «لەجەي خاتىرىلىرى» كەم تېپىلىدىغان كىتاب بولسا كېرەك، يازغۇچىسى مىڭ دەۋرىدىكى ئادەم ئىكەن، مىڭ دەۋرىدىلا كۆچۈرۈلگەن نۇسخىلىرى پەيدا بوپتىكەن، شۇ ئەھۋالدىنلا ئۇنىڭ مەتبەئە نۇسخىسىنىڭ ئاز ئىكەنلىكى مەلۇم. ئەسلىشىمچە، «مەتبەئەدە بېسىلغان كىتابلار ئىسىملىكى» دېگەن كىتابتا يېزىلىشىچە، ئۇ كىتاب مىڭ دەۋرىدىكى قايسىبىر تۇرلۇك كىتابلار مەجمۇئەسىدە بار ئىكەن، لېكىن شۇ مەجمۇئەنى ھازىرغىچە كۆرگىنىم يوق. چىڭ دەۋرىدىكى «تۆت دىۋان كىتابلىرىنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى» دېگەن كىتابتا، ئۇ كىتاب «ئامانەت قالدۇرۇلدى» دېگەن قاتارغا كىرگۈزۈلگەنىكەن. دېمەك، «تۆت دىۋان كىتابلىرى»نىڭ ئىچىدىمۇ يوق ئىكەن. مېنىڭ ئائىلەم كىتاب يىغىدىغانلار ئائىلىسى بولمىغاچقا، مىڭ دەۋرىدىكى كۆچۈرمە نۇسخىسىنىڭ قانداق پەيدا بولۇپ قالغانلىقىنى زادىلا چۈشىنەلمىدىم. شۇ كۆچۈرمە نۇسخىسىنى ئۇزۇندىن بۇيان ساقلاپ كەلگەنىدىم. بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل ئىلگىرى، قورسىقىم ئاچ قېلىپ، مىڭ دەۋرىدە كۆچۈرۈلگەن باشقا ئىككى كىتابنى ۋە مىڭ دەۋرىدە بېسىلغان «ھەرەم قىزلىرىنىڭ سىرى» ناملىق كىتابنى قوشۇپ فۇ[215] ناملىق مەشھۇر كىتاب يىغقۇچى ئالىمغا ساتقانىدىم، ئۇ ئادەم مېنى ئۇچ - تۆت قېتىم سوكۇلداتقاندىن كېيىن، ھەممىسىگە سەككىز دوللار بېرىمەن دېۋىدى، ئاچچىقىمدا ساتماي قايتۇرۇپ كېلىپ، بېيىپكېتىدىكى ئۆيۈمگە قويۇپ قويغانىدىم. ئۇزۇن بولدى، ئۇ كىتابقا قاراپ قويمىدىغان ئادەم يوق، ھازىر قانداق تۇرغانلىقىنى بىلمەيمەن.

شۇ كىتابنى بۇنىڭدىن قىرىق يىل ئىلگىرى ئوقۇغانىدىم. يۇنلېغا بولغان ئۆچمەنلىكىم تېخى تۇگىمىگەن بولسىمۇ، كىتابنىڭ مەزمۇنى مېڭەمدە ئاللىقاچان غۇۋالىشىپ كېتىپتۇ، شۇڭا بۇنىڭدىن بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى «كېسەل بولۇپ قالغاندىن كېيىنكى ئۇش-

شاق تەسىراتلىرىم» نى يازغاندا، يۇنلىنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىدىن بىرەر ئەمەلىي مىسال تاپالمىغانىدىم. «يۇنلىنىڭ ئەمەلىي خاتىرەسى» نى كۆرۈپ باققۇمۇ كەلدى، لېكىن شاڭخەيدە ئۇنىڭغا قانداق مۇمكىن بولسۇن؟! «چېڭگې» ناملىق كىتاب دۇكىنىدا سېتىلمۇ-ھۇپتېتۇ. ئون تومنىڭ باھاسى بىر يۈز ئاتمىش دوللار تۇرسا، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆزۈمنىڭ كىتاب جاھازىسىدىكى كىتاب بولمىسا، قانداق كۆرەلەيتتىم؟! يەنە بىر تاسادىپىي ئەھۋال: تۇنۇگۈن «ئەدەبخۇي مەجمۇئەسى»[216] نىڭ ئۇچىنچى تومىدا چىڭ دەۋرىدىكى يۇي جېڭشي (1775 — 1840) يازغان «يىلان يىلى ماقالىلىرى»[217] نىڭ تۈزىتىلگەن نۇسخىسىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇنىڭدىكى: «پاھىشىلەرنىڭ، قەلەندەرلەرنىڭ ئازاد قىلىنىشى، پاھىشىلەر توغرىسىدا تەتقىقات، قوشۇمچە قەدىمكى ۋەقەلەر» دېگەن بابتا پادىشاھ يۇنلىنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىدىن كەلتۈرۈلگەن نەقىللەر بار ئىكەن، ئۇ نەقىللەر ۋاڭ شىچېڭ[218] نىڭ «يەنجۇ تارىخىي ماتېرىياللىرى» ناملىق ئەسىرىدىكى «نەنجىڭ ئەدلىيە مەھكىمىسىدىكى خاتىرىلەر» گە ئاساسەن ئېلىنغانكەن، نەقىللەر كۆپ بولمىسىمۇ، گەپنىڭ جەۋھىرى بولمىسىمۇ، لېكىن «كۆپكە تاۋاپ» قىلىپ، قاراقچى جاڭ شىيەنجۇڭنىڭ ئەسەرلىرىگە سېلىشتۇرۇشقا يارايدىكەن. شۇ نەقىللەرنى تۆۋەندىكىچە كۆچۈرەي:

«يۇنلىنىڭ 11 - يىلى 1 - ئاينىڭ 11 - كۈنى، پاھىشىخانا باشلىقى ئوڭ قانات دەرۋازا ئالدىدا تۇرۇپ، چىتەي[219] نىڭ ئاچىسىغا ۋە ئۇنىڭ تاغىسىنىڭ خوتۇنىغا، خۇاڭ زىچىڭ[220] نىڭ تۆت سىڭلىسىغا ھەر كۈنى كېچىدە يىگىرمە نەچچە يىگىت قارايدۇ؛ ياشراقلىرى ئېغىرئاياغ بولدى، تۇغۇلغان ئوغۇل بالىلارنى شۇمەتكەلەر ئورنىدا ئىشقا سالماقچىمىز، ئۇچ ياشلىق قىز بالىلارمۇ بار، بۇ ھەقتە پادىشاھىمىزدىن يولىيورۇق سورايمەن، دېدى. پادە-

شاھتىن، ئۆز مەيلىگە قويۇۋەت، چوڭ بولغاندا پەس پاھىشە بولۇپ قېلىۋېرىدىغۇ! دېگەن يولىيورۇق بېرىلدى.» «تېشۇەننىڭ خوتۇنى ياڭ، ئوتتۇز بەش ياش، پاھىشخانا باشلىقىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى؛ مودافاڭ[221] نىڭ خوتۇنى جاڭ، ئەللىك ئالتە ياش، پاھىشخانىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى. جاڭ كېسەل بولۇپ ئۆلگەندە، پاھىشخانا باشلىقى ئەنجېڭ (فېڭتىيەن) دەرۋازىسىدا پادىشاھقا مەلۇم قىلدى. پادىشاھتىن، شاڭيۈەنشيەنگە ئېيتىڭلار، كۆتۈرۈپ چىقىپ ئىتقا تاشلاپ بەرسۇن! دېگەن يولىيورۇق بېرىلدى.»

پادىشاھ بىلەن خىزمەتكارلار ئوتتۇرىسىدىكى سوئال - جاۋابنىڭ شۇنداق تەلەپپۇزدا بولغانلىقىنى كونا خاتىرىلەردىن كۆرمەپتىكەنمەن، ئۇنداق بولىدىغانلىقى خىيالىمىزغىمۇ كەلمىسە كېرەك. لېكىن، ئەمەلىيەتتە بۇمۇ بىر مەزگىللىك مىسالدۇر. تارىخ پەيدا بولغاندىن بۇيان خەنزۇ خەلقىنى ئۆز خەلقى بىلەن يات خەلقلەر قىرغان، قۇل قىلغان، بۇلىغان، خورلىغان، ئەزگەن؛ خەنزۇ خەلقى چىدىغۇسىز ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى تارتقان؛ شۇ ئەھۋاللارنى تەكشۈرۈپ قارايدىغان بولساق، گويا ئىنسانىيەت دۇنياسىدىن باشقا بىر دۇنيادا ياشىغاندەك ھېسسىياتقا كېلىمىز. يۇي جېڭشي غەيرىي رەسمىي تارىخلارنى ئوقۇغاچقا، قورسىقى دەرد - ئەلەم ۋە غەزەپ بىلەن تولۇپ كەتكەن ئادەم ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ چىڭ خانىدانلىقىنىڭ پەس ئادەملەرنى، قەلەندەرلەرنى ئازاد قىلغانلىقى، پاھىشخانىلارنى بىكار قىلغانلىقى، پاھىشىلەرنى ئازاد قىلغانلىقى توغرىسىدىكى ھېكايىلەرنى خاتىرىلىگەندىن كېيىن، مۇنداق خاتىمە يازغان: «ئۇچ دەۋردىن تارتىپ تاكى مىڭ دەۋرىگىچە ئۆتكەن پادىشاھ جۇڭنۇڭ، جۇڭۇڭ، تاڭ پادىشاھى گاۋزۇ، كېيىنكى جىن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھلىرى، ھەتتا مىڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى قانۇن جەھەتتە كەڭچىلىك يولىنى تۇتقانكەن، باشقا

جەھەتلەردە ئۆزلىرىنىڭ كونا ئەقىدىلىرىنى ساقلاپ قالغانىكەن. مەن بۇلارنى تەبىئىي ئەھۋال دەپ قارايمەن. بىزنىڭ خانىدانىمىز ئۆزىنىڭ رېجىملىرىنى بىكار قىلىپ، جاھانىنى سۈزۈلدۈردى. خەن دەۋرىدىكى ئۆلىمالار خانىدانلىقنىڭ ياخشىلىقىنى مەدھىيىلەپ، «قورساق كۆپۈكىمىز چىقتى»[222] دەپتىكەن. پاھىشىلەرنىڭ ئازاد قىلىنغانلىقىنى قورسىقىمىز بوشىدى، ھەسرىتىمىز تۈگىدى، دەپ ئىپتىخا يارايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلاھاتقا دائىر كونا گەپ - سۆزلەرنى، ئۇشتاق - چۇشچەك ئىشلارنى شۇنداق يېزىپ قويدۇم.»

بۇ خاتىمىدىكى ئىككى ئىش مېنى چۆچۈتتى. بىرى، قۇللارغا كەچىلىك يولىنى تۇتقان پادىشاھلار ئىچىدە خەنزۇلار ناھايىتى ئاز ئىكەن. بۇنى كۆرۈپ، يۈي جىڭشي تەپسىلي تەتقىق قىلىپ كۆرمىگەن بولسا كېرەك، دېگەن گۇمانغا كېلىپ قالدىم. مەسىلەن، جىن، يۈەن سۇلالىلىرىنىڭ پادىشاھلىرى قۇللارغا رەھىم - شەپقەت قىلمىغان؛ شۇ زامانلاردا جۇڭگودا ھەتتا قۇلى بار خوجايىنلار- مۇ قۇلغا ئايلاندۇرۇلغانلىقتىن، بويسۇندۇرغۇچىلارنىڭ نەزىرىدە ئېسىل ياكى پەسلەر دېگەن پەرق بولمىغان، ئۇلار «ھەممىسىگە بىر كۆز بىلەن قارىغان»، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىلگىرىكى قۇللارغا كەچىلىك قىلىنغاندەك كۆرۈنىدۇ. يەنە بىرى، تارىختىن بۇيانقى زالىملىقلار مانجۇلارنىڭ چىڭ خانىدانلىقىنىڭ يوقىتىشىغا، جاھانى سۇزۇلدۈرۈشىگە باغلىق بولۇپ قالغان، شۇنىڭ ئۈچۈن تارىخنى تەتقىق قىلغۇچى ئۆلىمالار خۇشاللىقىدىن باركاللا ئېيتىپ: «قورساق كۆپۈكىمىز چىقتى» دېگەن خەن سۇلالىسى ئۆلىمالىرىغا ئوخشاشتان، يەنى مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدىكى موللىلارنىڭ: «بۇمۇ بىر راھەت!» دېگىنىگە ئوخشاش بولغان. پاھىشىلەرنىڭ ئازاد قىلىنغانلىقى ھەق راست، لېكىن جاھان «سۇزۇلگەن» ئەمەس. مەسىلەن، شاۋشىڭدا «پەس

ئادەم» لەر تاكى مىنگو ئىنقىلابىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىگچە زاتى ياخشى ئادەملەر بىلەن نىكاھلىنالماي، بايلارغا مالاي بولۇپ ئىشلەيتتى، بىراق ھەق ئالالايتتى. مانا مۇشۇ ئەھۋالنىڭ ئۆزىمۇ ئازاد بولۇش[223] تىن ئىلگىرىكى ئەھۋالغا زادىلا ئوخشاشمايدۇ. ئىنقىلابتىن كېيىن شاۋشىڭغا قايتىپ بارمىغىنىمغا ئۈزۈن بولدى. ئۇلارنىڭ قانداق ئەھۋالدا ئىكەنلىكىنى بىلمەيمەن؛ پەرىزىمچە، ئوتتۇز يىل ئىلگىرىكىدىن ھېچقانچە پەرق قىلمىسا كېرەك.

2

لېكىن يۈي جىڭشىنىڭ چىڭ خانىدانلىقىنىڭ ياخشىلىقىنى مەدھىيىلىگەنلىكىنى ھەقلىق ئىش ئەمەس دېگىلى بولمايدۇ. ئۇ چىەنلۇڭنىڭ قىرىقىنچى يىلى تۇغۇلغان، بالاغەتكە يەتكەن، ھەتتا قېرىغان چاغلاردا يېزىق زىنداىلىرىنىڭ قان داغلىرى ئاللىقاچان ئۆچكەن، مانجۇلارنىڭ قانخورلۇقى ئاللىقاچان بوشاشقان، خەلقنى نادانلاشتۇرۇش سىياسىتى ئاللىقاچان كامالىتىگە يېتىپ، «ياخشىلىق» لىرىلا قالغانكەن. شۇ چاغلاردا مەنئى قىلىنغان كىتابلارنى ئۇ كۆرمىگەن بولۇشى مۇمكىن. ھازىر باشقىسىنى قويۇپ تۇرۇپ، يۇڭجېڭ، چىەنلۇڭ خانىدانلىقلىرىنىڭ خەنزۇلارنىڭ ئەسەرلىرىگە قوللانغان تەدبىرلىرىگىلا قارايدىغان بولساق، يۇرەكلىرىمىز جەزمەن غىلدىرلايدۇ. كىتابلارنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئوقۇيدىغان، ئۇ- يۇپ تاشلىغانلىقىنى ۋۇجۇدى بىلەن ھېس قىلىدىغان، ھەممىدىن زەھەرلىك تەدبىرلىرىنى تىلغا ئالماي تۇرايلى، ھەممىدىن زەھەرلىك تەدبىرى شۇكى، قەدىمكى كىتابلار- نىڭ مەزمۇنىنى ئۆزگەرتىۋەتكەن. چىەنلۇڭ خانىدانلىقىنىڭ «تۆت دىۋان» نى رەتلىگەنلىكىنى بىرمۇنچە ئادەملەر ئۆز دەۋرىدىكى ئۇ- لۇغ ئىش دەپ مەدھىيىلىگەن. لېكىن چىەنلۇڭ خانىدانلىقى قەدىم- كى كىتابلارنىڭ شەكلىنى بۇزۇش بىلەنلا قالماستىن، قەدىمكى

كىشىلەرنىڭ ماقالىلىرىنىمۇ ئۆزگەرتىۋەتكەن؛ شۇنداق ئۆزگەرتىلگەن كىتابلارنى ئىچكىرىكى ئوردىلاردا ساقلاش بىلەنلا قالماستىن، ئەدەبىيات شامىلى كۆچلۈك سوقۇپ تۇرىدىغان جايلارغىمۇ تارقاتقان، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ كىتابلارنى ئوقۇغان ئادەملەرنى، بىزنىڭ خەنزۇ يازغۇچىلىرىمىز ئىچىدىمۇ شۇنداق جىگەرلىك ئادەملەرمۇ بولغانكەن، دېگەن ھېسسىياتقا مەڭگۈ كېلەلمەس قىلىپ قويغان. (بۇ بىر جۈملە سۆز ھۆكۈمەتنىڭ بۇيرۇقى بىلەن «... ئوقۇغان ئادەملەرنى ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى مەڭگۈ بىلەلمەس قىلىپ قويغان» غا ئۆزگەتىلگەن.)

جياچىڭ، داۋگۇاڭ يىللىرىدىن كېيىن، سۇڭ، يۈەن نۇسخىسىدىكى كىتابلارنى قەدىرلەش كەيپىياتى بارا - بارا ئەۋج ئالغان؛ شۇ چاغلاردىمۇ پادىشاھ چېيەنلۇڭنىڭ «ئۇلۇغ مۇددىئاسى» نى چۈشەنمەي، سۇڭ، يۈەن دەۋرلىرىدىكى كىتابلارنىڭ سۈرەتكە ئېلىنغان ياكى سېلىشتۇرۇلغان نۇسخىلىرىنى خېلى كۆپ نەشر قىلىشقان، شۇنىڭ بىلەن ئۆز ۋاقتىدىكى سۈيىقەستنىڭ قۇيرۇقى ئېچىلىپ قالغان. بۇ جەھەتتە ماڭا ھەممىدىن ئاۋۋال ئىلھام بەرگىنى «ھەشەمەتلىك خاس ھۈجرا مەجمۇئەسى» دىكى «ساتمىدىكى مېھمانىنىڭ سۆھبىتى» ناملىق كىتابنىڭ ئىككى خىل نۇسخىسى بولدى. ئۇنىڭ بىرى، سۇڭ دەۋرىدىكىگە ئاساسلانغان نۇسخىسى؛ يەنە بىرى، ھۆكۈمەت بېكىتكەن نۇسخىسى. ئەسلىي ئەسەر بىر بولسىمۇ، لېكىن ئىككى خىل كىتابنىڭ ماقالىلىرى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىكەن، ئوخشىمايدىغان يېرى «خەنزۇ ۋە يات مىللەت» كە ئائىت قىسمى بولسا كېرەك. دېمەك، ھۆكۈمەت بېكىتكەن نۇسخىسىدا ئۆزگەرتىلگەن. ھازىر سۈرەتكە ئېلىپ بېسىلغان سۇڭ دەۋرى نۇسخىسىدىكى «ساتمىدىكى مېھمانىنىڭ سۆھبىتى» مۇ نەشر قىلىنىدى. بۇ تېخىمۇ ئوبدان دەلىل بولالايدۇ، بىراق ھۆكۈمەت بېكىتكەن نۇسخىسى بىلەن سېلىشتۇرۇپ ئوقۇمىغاندا، ئۇ چاغدىكى

سۈيىقەستنى بىلگىلى بولمايدىكەن. «ھەشەمەتلىك خاس ھۈجرا مەجمۇئەسى» نى كۆتۈپخانىدا كۆردۈم. ئۆز قولۇمدا يوق، ھازىر سېتىۋالاي دېسەم نەرخى تولىمۇ ئۇستۇن ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەمەلىي مەسىال كەلتۈرەلمىدىم. شۇنداق بولسىمۇ ئامال يوق ئەمەس.

يېقىندىن بۇيان كەينى - كەينىدىن نەشر قىلىنىۋاتقان «تۆت مەجمۇئەنىڭ داۋامى» نى يېڭى چىققان كونا كىتاب دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ، ئەلۋەتتە. لېكىن ئۇلاردا مانجۇلارنىڭ خەنزۇ ئەسەرلىرىنى يوشۇرۇن قىرغىنلىقى توغرىسىدىكى دېلولار ساقلانغان. مەسىلەن، سۇڭ دەۋرىدىكى خۇاڭ مەي[224] نىڭ «ئارامخانا خاتىرىلىرى» ۋە «بەش ئەسەر» سۈرەتكە ئېلىپ بېسىلغان سۇڭ دەۋرى نۇسخىسى ۋە مىڭ دەۋرىدىكى مەتبەئە نۇسخىسى بولۇپ، جاڭ يۈەنجى[225] نىڭ خاتىمىسىگە قارىغاندا، ئۇنىڭدىكى ئۇچ ماقالە مەنچىڭ دەۋرىدىكى ئەيما مەتبەئە نۇسخىسىدا يوق ئىكەن. چىقىرىپ تاشلانغانلىرى قانداق مەزمۇندىكى ماقالە؟ قەغەز، قەلەمنى ئاياش ئۈچۈن، بۇ يەردە «ئارامخانىنىڭ ئۇچ خاتىرىسى» نىڭ ئۇچىنچى قىسمىدىكى «شىمالدىكى يات قەبىلىلەردىن ئەسىرگە چۈشكەنلەرنىڭ دەردى» سەرلەۋھىلىك ماقالىنىلا نەقىل كەلتۈرەي:

«توبباقلار[226] جياڭلىن شەھىرىنى قولغا چۈشۈرگەندىن كېيىن، ئەسىرگە چۈشكەن خەلقنىڭ ھەممىسىنى باي، كەمبەغەل دېمەستىن قۇل قىلغان، چۈنكى شىمالدىكى بۇ يات مىللەتنىڭ ئادىتى شۇنداق ئىكەن. جىنكاڭ دەۋرىدىن كېيىن، توبباقلارغا ئەسىرگە چۈشكەنلەر مەيلى شاھزادە، بەگزادە بولسۇن، مەيلى مەنسەپدارلار ئەۋلادى بولسۇن، ھەممىسىنى قۇل - چۆرە قىلىپ ئۆز خىزمىتىگە سالغان. ئۇلارنىڭ ھەربىرىگە بەش كۈرە كۈرمەك بەرگەن، قۇل - دېدەكلەر بۇلارنى ئادالاپ بىر كۈرە سەككىز شىڭ

ئاشلىق چىقىرىپ، ئوزۇقلۇق قىلغان. ئۇلارغا رەخت توقۇپ كىيىم قىلىش ئۈچۈن يىلىغا بەش قولتۇق كەندىر بەرگەن. بۇنىڭدىن باشقا، قولىغا بىر تەڭگە پۇل، بىرەر گەز رەخت بەرمىگەن. رەخت توقۇيالمايدىغان ئەركەكلەر يىل بويى يالىڭاچ يۈرگەن. ئەسىرلەر بەزىدە زارلانسا، دۈمبىسىگە چوغدانىنى تېڭىپ قويغان، ئۇلار چوغدانىنىڭ ئىسسىقىدا تاشقىرىغا چىقىپ ئوتۇن يىغىپ كېلىپ، ئاندىن ئوت يېيىدا ئولتۇرالايتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ تېرىسى سويۇلۇپ چۈشۈپ، بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ئۆلۈپ كېتەتتى. قولىدا ھۈنىرى بار ئادەملەر، مەسىلەن، تېڭىپ، كەشتىچىلەر دائىم بورا ياكى قومۇشنى ئاستىغا سېلىپ ئولتۇرۇپ ئىشلەيتتى. مېھمانغا زىياپەت بېرىش توغرا كەلسە، نەغمە قىلىپ بېرەلەيدىغانلار نەغمە قىلىپ بېرەتتى، زىياپەت تۈگەپ، مېھمانلار تارقالغاندا، يەنە ئۆز ئورنىغا قايتىپ، ئاۋۇالقىدەك چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ، كەشتە تىكىش ئىشى بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلارنىڭ ئۆلۈش ـ تىرىلىشى بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمايتتى...»

مەنچىڭ خانىدانلىقى ئۆزىنىڭ ياۋۇزلۇقىنى يېپىش بىلەنلا قالماستىن، توبباقلارنىڭ ياۋۇزلۇقىنىمۇ ياپقان. يۇي جىڭشېنىڭ توبباقلار خانىدانلىقىنى رەھىمدىل پادىشاھلار قاتارىغا كىرگۈزگەنلىكىنىڭ توغرا بولمىغانلىقى مۇشۇنىڭدىنمۇ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. توبباقلار سۈڭ دەۋرىدىكى خوجا، قۇل دېگەن پەرقنى يوقىتىپ، ھەممىسىنى قۇل قىلىپ، ئۆزلىرى خوجا بولغان. لېكىن، ماقالىنىڭ بۇنداق تۈزىتىلىشىدە مەنچىڭ دەۋرىدىكى باسمىخانىلارنىڭ ئويما نۇسخىلىرى ئاساس قىلىنغان؛ ھۆكۈمەت بېكىتكەن تۆت دۆاندىمۇ شۇنداقمۇ، ئۇنى بىلمىدىم. تېخىمۇ ئېنىقراق بىلىش ئۈچۈن، بۇ يەردە «تۆت قىسىملىق مەجمۇئەنىڭ داۋامى» دىكى كونا

كۆچۈرمە نۇسخىسىدىن سۈرەتكە ئېلىپ بېسىلغان، ئەسلىي سۈڭ دەۋرىدىكى چاۋ شۇزى[227] يازغان «خاۋسەن يازمىلىرى» تۇرۇپتۇ. بۇ توپلامنىڭ ئاخىرىدا تۆت دۆانغا سېلىشتۇرما بولغۇدەك «ئوتۇن توشۇش قەسىدىسى» دېگەن بىر پارچە ماقالە بار ئىكەن، بۇنىڭدىن ئەمەلىي دەلىل تېپىش مۇمكىن... مانجۇلار باشقا مىللەتلەرنى «قاراقچى»، «ئەسىر»، «ئىت» دەپ ئاتاشتىن ھەزەر قىلغان؛ توبباقلارنىڭ باسقۇنچىلىقىنى، بۇلاڭچىلىقىنى تىلغا ئېلىشتىن ھەزەر قىلغان؛ «يات بەدەۋىلەر» دېيىشتىن تېخىمۇ ھەزەر قىلغان؛ «خەنزۇ» دېگەن سۆزنىڭ كۆزگە كۆرۈنۈشىگىمۇ يول قويمىغان، چۈنكى «يات بەدەۋىلەر» دېگەن سۆزگە قارىمۇقارشى تۇرىدىغان «خەنزۇ» سۆزى ئىرقچىلىق ئىدىيىسىنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەبچى بولۇپ قالىدۇ ـ دە! بىراق، «سۆڭسەن يازمىلىرى توپلىمى»نى كۆچۈرگەنلەر، ئوقۇغانلار ئۆزگەرتىۋەتمىگەنلىكتىن ئەينەن ساقلىنىپ قالغاچقا، بۈگۈنكى كۈندىمۇ چاۋ شۇزىنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى كۆرۈشكە مۇۋاپىق بولالىغانلىقىمىز، ھازىرقى كۈندىمۇ «ئارمانىغا يېتىش» كە ئوبدان ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرمەكتە.

مەنچىڭ دەۋرىدىكى تەنقىداتچىلارنىڭ بەزىسى: «مىڭ دەۋرىنىڭ ئادەملىرى كونا كىتابلارنى بېسىپ چىقىرىشقا ئۇستا، لېكىن شۇ مۇناسىۋەت بىلەن كونا كىتابلار يوقىلىپ كېتىدۇ» دەپتىكەن، چۈنكى ئۇلار قارامىلىق بىلەن ئۆزگەرتىۋېتىدىكەن. مېنىڭچە، شۇنىڭدىن كېيىن مانجۇلار «تۆت دۆان»نى تەھرىرلىگەنۇ، كونا كىتابلارنى يوقاتقان. چۈنكى، ئۇلار كىتابلارنىڭ كونا شەكلىنى، ئەسلىي مەزمۇنىنى مەيلىچە ئۆزگەرتىۋەتكەن. ھازىرقى كۈندىكى ئادەملەر كونا كىتابلارنى تەھرىرلەيمەن دەپ كونا كىتابلارنى يوقاتماقتا، چۈنكى، ئۇلار مالىماتاڭ تەھرىرلەپ، سەللىگە گەندە چاپ-

لاشتۇرغان. بۇلار كونا كىتابلارنىڭ سۇ، ئوت، ئۇرۇش ۋە قۇرۇتۇن باشقا ئۇچ چوڭ كۈشەندىسى.

3

مەنچىڭ خانىدانلىقىغا قارشى غۇمنىڭ — قورساق كۆپۈكىنىڭ — باشلىنىشى گۈڭشۇي يىللىرىدا بولغان بولسا كېرەك، لېكىن بۇنىڭغا ئەدەبىيات ساھەسىدىكىلەر ئىچىدە كىمنىڭ «باش جىنايەتچى» قىلىنغانلىقىنى تەكشۈرۈپ باققىنىم يوق. جاڭ تەييەن ئەپەندى مانجۇلار ھۆكۈمرانلىقىغا ماقالە يېزىش يولى بىلەن قارشى چىققان مەشھۇر باتۇر، لېكىن ئۇ ئۆزىنىڭ «ئەپسۇن»[228] ناملىق ئەسىرىنىڭ ئۆزگەرتىلمىگەن نۇسخىسىدا، مانجۇلار جۇڭگوغا خوجا بولسا بولىدۇ، دەپ ئېتىراپ قىلىپ، ئۇلارنى «مېھمان پادىشاھ» دەپ تەرىپلەپ، چىن خانىدانلىقىنىڭ «مېھمان ئەمەلدار»[229] لىرىغا ئوخشاتقان. شۇنداق بولسىمۇ، ئومۇمەن، گۈڭشۇينىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا كۆچۈرۈپ بېسىلغان، مەنچىڭ خانىدانلىقىغا پايدىسىز بولغان كونا كىتابلار كەينى - كەينىدىن ئوتتۇرىغا چىقىقان؛ جاڭ تەييەن ئەپەندىنىڭ ئۆزىمۇ «مېھمان پادىشاھ» دېگەن تەلىماتىنى تۇزىتىپ، ئۇنى قايتا نەشر قىلىنغان «ئەپسۇن» دىن «چىقىرىپ» تاشلىغان؛ كېيىن ئۇ كىتابىنى يەنە «تۇزىتىلگەن مۇھاكىمە» گە ئۆزگەرتكەن، بۇنىڭدىمۇ شۇنداق چارىنى قوللانغان - قوللانمىغانلىقىنى بىلمەيمەن. ياپونىيىدە ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ بەزىسىمۇ مىڭ دەۋرىنىڭ ئاخىرىدىكى، مەنچىڭ دەۋرىنىڭ باشلىرىدىكى ئىنقىلابنى تەرغىب قىلىشقا يارايدىغان ماتېرىياللارنى كۆتۈپخانىدىن ئىزدەيتتى. ئۇ چاغدا شۇنداق ماتېرىياللاردىن چوڭ تومۇق كىتاب قىلىپ بېسىلغىنى «خەنزۇلارنىڭ سادا-سى» دېگەن كىتاب بولۇپ، «خۇبېي ئوقۇغۇچىلىرى»[230] ناملىق

ژۇنالىنىڭ قوشۇمچىسى ئىدى. ئۇنىڭ مۇقاۋىسىدا «تاللانما» دىن ئېلىنغان: «ئۆتمۈشنى ئەسلەيدىغان پىغانىڭنى چىقار، قەدىمنى يادلايدىغان ھېسسىياتىڭنى بايان قىل» — ئۇچىنچى جۈملىسىنى ئەسلىيەلمىدىم — «ئۇلۇغ خەنزۇلارنىڭ تەبىئىي ساداسىنى ياڭراتسۇن» دېگەن سۆز بار ئىدى. بۇنداق ماتېرىياللارنى مەيلى بۇرۇنقى زامانىدا بولسۇن ياكى ھازىر بولسۇن، چەت ئەللەرنىڭ كۆتۈپخانىلىرىدىلا تېپىش مۇمكىن.

مەن پاينىاپ جايدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، شۇڭا مانجۇ، خەنزۇ دېگەن سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى زادىلا بىلمەيتتىم، پەقەت ئاشخانىلارنىڭ ئۈنۈسكىلىرىدىلا «مانجۇچە تاماق»، «خەنزۇچە تاماق» دېگەن يېزىقلارنى كۆرەتتىم، شۇ ھەقتىمۇ بىرەر سوئال خىيالىمغا كەچمەپتىكەن. بەزىلەرنىڭ «خانىدانلىقىمىز» توغرىسىدىكى ھېكايىلىرىنى پات - پات ئاڭلايتتىم، لېكىن يېزىق زىنداىنى توغرىسىدىكى ئەھۋاللارنى ئاڭلاپ باقماپتىكەنمەن. پادىشاھ چېيەنلۇڭنىڭ جەنۇبىنى چارلاپ بارغانلىقىنىڭ[231] داغدۇغىسىنى سۆزلەپ بېرىدىغانلارمۇ ناھايىتى ئاز ئىدى، كۆپىنچە «ئۇزۇن چاچلىقلار»[232] نى يوقىتىش» توغرىسىدا ھېكايە قىلىناتتى. بىزنىڭ ئائىلىمىزدە ياشىنىپ قالغان بىر ئايال خىزمەتكار بار ئىدى، ئۇزۇن چاچلىقلار دەۋرىدە ئۇ ئون نەچچە ياشقا كىرىپ قالغانكەن. ئۇزۇن چاچلىقلار ھېكايىسىنى ئەنە شۇ ئايال ماڭا ھەممىدىن كۆپ سۆزلەپ بېرەتتى. بىراق ئۇ ياخشى - يامانىنى ئايرىماي، ھەممىدىن قورقۇنچلۇق ئۇچ نەرسە بار ئىدى، بىرى، «ئۇزۇن چاچلىقلار»، يەنە بىرى، «كالتە چاچلىقلار»[233]، يەنە بىرى، «يېشىل باشلار»[234] دەيتتى. كېيىنكى ئىككى خىل ئادەمنىڭ ئەمەلىيەتتە ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى ئىكەنلىكىنى كېيىنكى چاغلاردىلا بىلدىم. نادان خەلقنىڭ نەزىرىدە، ئۇلارنىڭ ئۇزۇن چاچلىقلار بىلەن پەرقى يوق ئىكەن. ئۇزۇن چاچلىقلارنىڭ ياۋۇز ئىكەنلىكىنى بىرنەچچە ئوقۇمۇشلۇق

ئادەم ماڭا چۈشەندۈرۈپ قويغان. بىزنىڭ ئۆيىمىزدە بىرنەچچە ناھىيە تەزكىرىسى بار ئىدى، بەزى - بەزىدە ئوقۇپ قويياتتىم، شۇ چاغلاردا شېھىت بولغان ئەركەكلەرنىڭ، ئاياللارنىڭ بىر دەپتەردە ئىسىملىكى بار ئىكەن، ئۇلارنىڭ ئۇرۇق - جەمەتلىرىدىنمۇ بىر-نەچچىدىن ئادەم ئۆلتۈرۈلگەن، كېيىنكى چاغلاردا «ئاتا مىراس چەۋەندار بەگ»[235] دېگەن نامىمۇ بېرىلگەنىكەن. ئۇزۇن چاچلىق-لارنىڭ ياۋۇز ئىكەنلىكىنى ئەنە شۇ كىتابلارنى ئوقۇغاندىن كېيىن ئېنىق بىلگەنىدىم. لېكىن «خىيال خۇددى دولقۇندەك ئۆركەشلەپ تۇرىدۇ» دېگەندەك، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى، كۆرگەن - بىلگەنلىرىم-نىڭ كۆپىيىشى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئايال خىزمەتكارلىرىمىزنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرى نەتىجىسىدە، ھېلىقى شېھىتلەرنىڭ قاتىلى ئۇزۇن چاچلىقلارمۇ ياكى «كالتە چاچلىقلار» مۇ ۋە ياكى «يېشىل باشلار» مۇ، ئۇنىڭغا ھۆكۈم قىلالمىدىم. «يېشى قىرىققا يەتكەندە ئازماس بولغان» پەيغەمبەر[236] نىڭ ئامىتىگە ھەقىقەتەن قايىل بولدۇم.

مانجۇلار بىلەن خەنزۇلارنىڭ پەرقى توغرىسىدا ماڭا ھەممىدىن ئاۋۋال بىلىم بەرگەن نەرسە كىتاب ئەمەس، ئۆرۈمە چاچ. بۇ ئۆرۈمە چاچ ئىلگىرى نۇرغۇن ئادەملىرىمىزنىڭ بېشى كېسىلگەن-دىن كېيىن مۇقىملىشىپ[237] قالغانىكەن. مەن ئاز - تولا بىلىم-لىك بولغان چاغلاردا، قانلىق تارىخىمىز كۆپچىلىكنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىپ، ئەكسىچە تولۇق ئۇزۇن چاچ قويغانلار بولسا ئۇزۇن چاچلىقلار دەپ، چېچى تولۇق چۈشۈرۈلگەن بولسا مونا-خا ئوخشاپ قالىدىكەن دەپ، چېچىنى ئازراق چۈشۈرتۈپ، ئازراق قالدۇرغانلارلا توغرا ئادەم دەپ قارىلىپ كەلگەنىكەن. ئۇنىڭ ئۇس-تىگە، ئۆرۈمە چاچتىن تۇرلۈك فوكۇس چىقىرىلىدىكەن: قىزىقچى سوپەكلەر[238] ئۆرۈمە چېچىدىن بىر تۇگۇنچەك چىقىرىپ، تۇگۇن-چەككە بىر تال قەغەز گۈل قىستۇرۇۋېلىپ قىزىقچىلىق قىلىدۇ.

كەن؛ چاڭچىلىدىكى قىزىقچىلار ئىنچىكە ئۆرۈمە چېچىنى تۆمۈر بالداقتا ئېسىپ قويۇپ، تاماكىسىنى تارتىپ، ئۆز ھۈنىرىنى كۆر-سىتىدىكەن؛ سېھىرلەر قولىنى جىم تۇتۇپ، بېشىنى قاتتىق بىر سىلكىسە، ئۆرۈمە چېچى «قارس» قىلىپ چوققىسىغا يۆگىشىپ قالىدىكەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئادەم قولىدىكى قىلىچىنى ئوينىتىدى-كەن. ئۆرۈمە چاچنىڭ جانغا ئەسقاتىدىغان يېرىمۇ بار ئىكەن: ئۇرۇشۇپ قالغاندا رەقىبىنىڭ چېچىنى مەھكەم تارتىپ، شۇ يول بىلەن مۈشكۈللۈكتىن قۇتۇلۇپ كەتكىلى، بىرەر ئادەمنى تۇتقۇن قىلىدىغان چاغدا چېچىدىن تارتىپ تۇرغىلى، شۇنىڭ بىلەن شوينا ئارغامچىنى تېجەپ قالغىلى بولىدىكەن؛ ئەگەر تۇتۇلغان ئادەم كۆپ بولسا، ئۇلارنىڭ چېچىنىڭ ئۇچىنى بىر قىلىپ تۇتۇۋالسا، بىر ئادەم بىرمۇنچە ئادەمنى قىنىغا چۈشۈرەلەيدىكەن. ۋۇ يۈيرۇ[239] سىزغان «شېكىجياڭ دەرياسى بويىدىكى پەيزىلىك مەنزىرە» ناملىق رەسىمدە، بىر سوراقخانىدا بىر ساقچىنىڭ گۇناھكارلارنى چېچىدىن تارتىپ تۇرغانلىقى تەسۋىرلەنگەن. لېكىن ئۇ رەسىم ئاللىقاچان «پەيزىلىك مەنزىرە» بولۇپ قالدى.

چەت - ياقىلاردا تۇرغان ئادەمگە ھېچ گەپ ئەمەس، ئەگەر ئۇلار شاڭخەيگە كېلىپلا قالسا، بەزىدە Pig tail — چوشقا قۇيرۇ-قى — دېگەن پەرەڭچە سۆزنى ئاڭلىماي قالمايتتى. بۇ سۆز ھازىر ئاڭلانماس بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ مەنىسى: بېشىڭغا چوشقا قۇيرۇقى چىقىپ قاپتۇ، دېگەن گەپ بولسا كېرەك. بۇ گەپ ھازىرقى كۈندە شاڭخەيدە خەنزۇلار بىر - بىرى بىلەن تاكاللىشىپ قالسا، «چوش-قا» دەپ تىللاشقىنىدىن سىلىقراق بولسا كېرەك. بىراق، ئىلگە-رىكى ياشلار ھازىرقىدەك بىلىملىك بولمىغاچقا، «يۇمۇر» دېگەن گەپنىمۇ چۈشەنمىگەچكە، ئۇنداق گەپلەر قۇلىقىغا مۇشت ئۇرغاند-ەك تېگىدىكەن. ئىككى يۈز يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە بولۇپ قالغان ئۆرۈمە چاچنىڭمۇ بارا - بارا كۆزگە سەت كۆرۈنىدىغان

بولۇپ قېلىشى، چاچنى پۈتۈنلەي قويۇپمۇ بەرمەي، پۈتۈنلەي چۇ-
شۇرۇپمۇ تاشلىماي، ئازغىنا چۇشۇرۇۋېتىپ، ئازراق قالدۇرۇپ
قويۇش، خۇددى باشقىلارغا تارتىپ ماڭىدىغان تۈتقا تەييارلاپ بېرد-
ىغاندەك ئارقىسىدىن ساڭگىلىتىپ قويۇش — مانا بۇ ئەھۋالدىن
ئاخىر يىرگىنىشىمۇ، مېنىڭچە، ئىنساندا بولىدىغان تەبىئىي بىر
ئەھۋال، بۇ ئەھۋالغا، پالانى يەردىن پوكۇنى نەرسە ئالغان، پالا-
نىسكىي، پوكۇنىسكىينىڭ نەزەرىيىسىگە بېرىلىپ كەتكەن[240]،
دەپ قارا چاپلاشنىڭ هاجىتى يوق (بۇ بىر جۈملە سۆز ھۆكۈمەتنىڭ
ئەمرى بىلەن «بۇ ئەھۋالغا ئەجەللىنىشنىڭ هاجىتى يوق» دەپ
ئۆزگەرتىلگەن).

مەن ئۆرۈمە چېچىمنى يايۇنىيىدە تاشلاپ كەلدىم، يېرىمنى
سارايدىكى خىزمەتكار ئايالغا يالغان چاچ قىلىپ سېلىۋېلىشقا بېرد-
ۋەتتىم، يېرىمنى ساتىراشقا بېرىۋەتتىم، ئۆزۈم شۇەنتۇڭنىڭ
دەسلەپكى يىلى يۇرتۇمغا قايتىپ كەلدىم. شاڭخەيگە كېلىش بىلەنلا
ئالدى بىلەن يالغان چاچ كىيىۋېلىشقا مەجبۇر بولدۇم. شۇ چاغدا
شاڭخەيدە مەخسۇسلا يالغان چاچ سېلىپ قويىدىغان بىر مۇتەخەس-
سىس بار ئىكەن، بىر كىشىلىك چاچنىڭ باھاسى تۆت سەر تەڭگە
ئىكەن، كەم سۇندۇرتمايدىكەن. ئۇ مۇتەخەسسىسنىڭ نامى شۇ
چاغلاردا چەت ئەللەردە ئوقۇپ كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسگە مەلۇم
بولسا كېرەك. ئۇ چاچ سېلىشقا ھەقىقەتەنمۇ ناھايىتى ئۇستا ئى-
كەن، باشقا ئادەملەر تازا سەپسالمىغۇچە چاچنىڭ يالغان ئىكەنلىكى-
نى بىلگىلى بولمايدىكەن. ئەگەر باشقىلار سىزنىڭ چەت ئەلدە
ئوقۇپ كەلگەن ئادەم ئىكەنلىكىڭىزنى بىلسە، ئوبدان سەپسالىدى-
غان بولسا ئاسانلا قۇسۇر چىقىرالايدىكەن. ياز كۈنلىرى شەپكە
كىيىش مۇمكىن ئەمەس، ئەنە شۇنداق چاغلاردا چېنىپ قالىدىكەن؛
ئادەم كۆپ يەردە قىستا ـ قىستاڭچىلىقتا چېچىم چۈشۈپ كېتەرمە-
كىن دېگەن ئەندىشىگە قالىدىكەنسىز؛ مەن شۇنداق يالغان چاچنى

بىر ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت سېلىپ يۈرگەندىن كېيىن، يولدا
چۈشۈپ كەتكىنىدىن ياكى بىراۋلارنىڭ تارتىپ چۈشۈرۈۋۈەتكىنىدىن
كۆرە، چاچسىز يۈرگىنىم تېخىمۇ ياخشى ئەمەسمۇ؟ دېگەن خىيالغا
كېلىپ، يالغان چاچنى سالمايدىغان بولدۇم. دانىشمەنلەر ئادەم
بولساڭ راستچىل بول دەپتىكەنغۇ.

لېكىن، شۇ راستچىللىقمۇ ئاسانغا چۈشمىدى، تاشقىرىغا
چىققاندا كۆرگەن كۆرگۈلۈكلىرىم ئىلگىرىكىدىن پۈتۈنلەي باشقىچە
بولدى. ئىلگىرى، يار ـ بۇرادەرلىرىمنى يوقلاپ بارسام ياكى
مېھماندارچىلىققا بارسام، مېنى كۈتۈۋالىدۇ دەپ يۈرۈپتىكەنمەن،
مانا ئەمدى بىلدىمكى، كوچىدىمۇ مېنى كۈتۈۋالىدىغانلار بار ئى-
كەن. شۇنداق كۈتۈۋېلىشنىڭ ھەممىدىن ياخشىسى بەزدەك قاراپ
تۇرۇش، لېكىن كۆپىنچە مازاق كۈلكىسى بىلەن قاراپ تۇرۇش،
زەھەرخەندەك تىللاش بولدى. بەزىلەر، بىراۋنىڭ خوتۇنى بىلەن تۈتۈ-
لۇپ قاپتىمۇ دېيىشتى. چۈنكى، ئۇ چاغلاردا شۇنداق تۈتۈلۈپ
قالغان ئادەملەرنىڭ ئۆرۈمە چېچىنى كېسىپ تاشلايدىغان ئادەت بار
ئىكەن. بۇنىڭ ئەھمىيىتىنى ھازىرغىچە چۈشەنمەيمەن. بەزىلەر
بولسا: «چەت ئەلگە باغلانغان» ئىكەن، دەيتتى، بۇ گەپ ھازىرقى
كۈندىكى «خائىن» دېگەن گەپ بىلەن ئوخشاش. مەن ئويلايمەن،
ئەگەر بۇرنى يوق بىر ئادەم كوچىدا ماڭسا شۇنداق دەردكە قالمىغان
بولاتتى، يالغاندىن سېلىۋالغان چېچى يوق ئادەمنىڭ جەمئىيەتتە
شۇنداق تىل ـ ھاقارەتلەردىن خالىي بولۇشى تەس.

جۇڭگوغا قايتىپ كەلگەن يىلى خاڭجۇدا ئوقۇتقۇچىلىق قىل-
دىم. ئۇ يەردە ئەجنەبىي ئالۋاستىلارغا ئوخشاش شىم ـ كاستۇم
كىيىپ يۈرگىلى بولاتتى؛ ئىككىنچى يىلى يۇرتۇم شاۋشىڭغا قاي-
تىپ بېرىپ، ئوتتۇرا مەكتەپتە مۇپەتتىشلىك قىلدىم، ئۇ يەردە
شىم ـ كاستۇم كىيىشكە مۇمكىن بولمىدى، نۇرغۇن ئادەملەر
مېنى تونۇغاچقا، مەيلى قانداق كىيىم كىيىۋالغان بولاي، «چەت

ئەلگە باغلانغان» ئادەم بولۇپ قالدىم، شۇنىڭ بىلەن ئۆرۈمە چاچ-سىزلىقتىن تارتقان دەردىم ئۆز يۇرتۇمدا ھەممىدىن ئېشىپ چۈش-تى. بولۇپمۇ مانجۇلاردىن تەركىب تاپقان شاۋشىڭ يامۇلىدىكىلەر-دىن ئېھتىيات قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم. چۈنكى مانجۇ ئامبال ھەرقاچان مەكتەپكە كەلسە، مېنىڭ كالتە چېچىمغا تىكىلىپ قا-رايتتى ۋە مەن بىلەن كۆپرەك سۆزلىشەتتى.

ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە بىردىنلا چاچ كېسىش دولقۇنى كۆتۈرۈ-لۈپ، نۇرغۇن ئوقۇغۇچى چېچىنى كېسىۋەتمەكچى بولدى. ئۇلارنى دەرھال توستۇم. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ۋەكىل سايلاپ، ماڭا، ئۆرۈ-مە چاچنىڭ زادى بولغىنى ياخشىمۇ ياكى بولمىغىنى ياخشىمۇ؟ دەپ سوئال قويدى. مەن ئويلانمايۇ تۇرۇپلا، ئۆرۈمە چاچنىڭ يوق بولغىنى ياخشى، لېكىن چېچىڭلارنى كەسمەسلىكىڭلارنى سورا-مەن، دەپ جاۋاب بەردىم. مېنى «چەت ئەلگە باغلانغان» دەيدىغان بىرمۇ ئوقۇغۇچى يوق ئىدى، لېكىن شۇ كۈندىن باشلاپ، ئۇلار «سۆزى بىلەن ئەمەلىيىتى ئوخشاشمايدىكەن» دېگەن خۇلاسىگە كېـ-لىپ، مېنى كۆزىگە ئىلمايدىغان بولۇپ قالدى. «سۆزى بىلەن ئەمەلىيىتى ئوخشاش» بولۇشنىڭ قىممىتى بار، ئەلۋەتتە؛ ھازىر-قى ئاتالمىش ئەدىبلەرنىڭ ئىچىدىمۇ «سۆزى بىلەن ئەمەلىيىتى ئوخشاش» بولغانلىقى بىلەن پەخىرلىنىدىغانلار بار[241]، لېكىن ئۇلار ئۆرۈمە چېچىنى كەسكەن ھامان قەدىر - قىممىتىنىڭ كۆر-گۈلۈكىنى كاللىسىدىن كۆرىدىغانلىقىنى[242] بىلمەيدۇ. شۇەنتىڭ دوقمۇشى شاۋشىڭ ئوتتۇرا مەكتىپىگە يېقىن، ئۇ يەر چىۋۇجىن خانىم شۆھرەت بولغان يەر، ئاتالمىش ئەدىبلەر دائىم شۇ يەردىن ئۆتۈپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئېسىدىن چىقىرىپ قويغان.

«ئەجەبمۇ ئوبدان زامان بولدى!» — 1911 - يىل 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى[243] يېتىپ كەلدى، كېيىن شاۋشىڭدىمۇ

ئىنقىلاب قىلغان ھېسابتا ئاق بايراق ئېسىلدى. مېنىڭچە، ئىنقى-لابنىڭ ماڭا كەلتۈرگەن ھەممىدىن چوڭ، ھەممىدىن بەك ئۇنتۇل-غۇسىز پايدىسى شۇ بولدىكى، شۇنىڭدىن تارتىپ يالاڭ‌ئاياق بېشىمنى بىمالال ئېگىز كۆتۈرۈپ، كوچىدا بەخىرامان ماڭىدىغان، سېسىق تىللارنى ئاڭلىمايدىغان بولدۇم. ئۆرۈمە چېچى يوق بىرنەچچە بۇرا-دىرىم يېنىدىن كېلىپ، يۈز كۆرۈشۈش بىلەنلا باشلىرىنى سىلاپ تۇرۇپ: «ھا - ھا، مۇشۇنداق كۈنلەر ئاخىر يېتىپ كەلدى» دېيىشىپ، ئىچ - ئىچىدىن كۈلۈشتى.

ئەگەر بىرەر ئادەم ئىنقىلابنىڭ خاسىيىتىنى مەدھىيىلەپ، «قورسىقىڭنى بوشىتىۋال» دەيدىغان بولسا، ئۇ ھالدا مېنىڭ ھەم-مىدىن ئاۋۋال دەيدىغىنىم شۇ: ئىنقىلاب ئۆرۈمە چاچنى كېسىپ تاشلىدى!

4

لېكىن، ئۆرۈمە چاچ پەيدا قىلغان كىچىككىنە بىسەرەمجانلىق-مۇ يوق ئەمەس، جاڭ شۈن[244] «پادىشاھلىقنى تىكلىگەن» دىن كېيىن، ئۆرۈمە چاچ يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلگىلى تاسلا قالدى. ئۇنىڭ ئۆرۈمە چاچلىق ئەسكەرلىرىنىڭ بېيجىڭ شەھىرىنىڭ سىر-تىدا مۇداپىئەدە تۇرغان چاغدا، ئۆرۈمە چېچى يوق ئادەملەرنى كۆرۈپ غەزەپ ئوتىنى باسالمىغانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن-مەن. بەختكە يارىشا، ئۇلار بىرنەچچە كۈن ئۆتمەيلا مەغلۇپ بول-دى، شۇنىڭ بىلەن بىز چاچلىرىمىزنى كالتە قىلىپ ياستالايدى-غان، ئىككى تەرەپكە قايرىپ قويالايدىغان، سېلىندۇرۇپ قويدى-غان، بۇدۇرلىتىدىغان... بولالىدۇق.

جاڭ شۇنىڭ ئىسىم - فامىلىسى ئېسىمىزدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، «پادىشاھلىقنى تىرىلدۈرۈش» ۋەقەسىمۇ يادىمىزدىن چى-

قىپ كەتمەكتە. مەن «بىسەرەمجانلىق» دېگەن ھېكايەمدە ئۇ ژەقەنى تىلغا ئالغانىدىم، باشقا ئەسەرلىرىمدە ئۇ ھەقتە گەپ قىلمىغانىدەك تۇرىمەن. دېمەك، ئۇ ئەھۋاللار كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتمايدۇ. غان بولۇپ قالدى. ھازىر ئۆرۈمە چاچمۇ بارغانسېرى ئازىيىپ بارماقتا، ئەمدى ئۇنىڭ پەقەت جۇ دەۋرىدىكى ئىسرىقدان، شاڭ دەۋرىدىكى قەدەھلەر بىلەن بىللە چەت ئەللەرگە سېتىپ بېرىلىدۇ. غان لاياقىتسىلا قالدى.

سىزما رەسىمنى، بولۇپمۇ ئادەم رەسىمنى ياخشى كۆرىمەن. مىللىي رەسىمنىچۇ؟ تۆت چاسا تەلپەك، ئۇزۇن چاپان كىيگەن ياكى چېچىنى چوققىسىغا تۈگۈۋالغان ئادەم رەسىمنى كۆرگەنمەن، ئېسىمدە قالغان ھېلىقى ئۆرۈمە چاچنى كۆرمىدىم؛ چەت ئەل رەسىملىرىدىن ئاغزى كالچاڭ، ئېڭىكى مايماق ئەركەكلەرنىڭ، يوتىسى يوغان ئاياللارنىڭ رەسىملىرىنى كۆرگەنمەن، ئېسىمدە قالغان ئۆرۈمە چاچنى كۆرمىدىم. بۇ نۆۋەت ئالQ نىڭ قەلەم بىلەن سىزىلغان، ياغاچقا ئويۇلغان بىرنەچچە رەسىمنى كۆرۈپ، بەدىئىي ئۆرۈمە چاچنى ئۇچراتقان بولدۇم، لېكىن بىرىمۇ ياراشمىغان. ئويلاپ كەلسەم، بۇنىڭمۇ ئېجەبلەنگۈچىلىكى يوق، ھازىرقى يىگىرمە ياشلار ئەتراپىدىكى ياشلار مىنگو دەۋرىدە تۇغۇلغان، ھازىر ئوتتۇز ياشقا كىرىپ قالغانلارمۇ ئۆرۈمە چاچ دەۋرىدە ئەمدىلا تۆت - بەش ياشقا كىرگەن، ئۇلارنىڭ ئۆرۈمە چاچنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلمەسلىكى تۇرغان گەپ.

شۇنداق ئىكەن، مېنىڭ «قورساقنى بوشتىش» لىرىمنىڭ باشقىلارغا تەسىر قىلىشى، باشقىلارنىمۇ ماڭا ئوخشاش غەزەپلەندۇرۈشى، پېغانغا كەلتۈرۈشى، خۇشال قىلىشى، قايغۇغا سېلىشى تەس بولسا كېرەك.

12 - ئاينىڭ 17 - كۈنى.

چاكىنا ئادەملەرنىڭ ئېسىل ئادەملەردىن ئۆزىنى قاچۇرۇشى توغرىسىدا[245]

بۇ، بەزى ژۇرنالنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇشتۇمتۇت ئېسىمگە كەلگەنلىرى:

پاراكەندە زاماندا «ئېسىل ئادەم»، «ياخشى ئىش» ئاز بولىدۇ. لېكىن، زامان تولىمۇ پاراكەندىلىشىپ كەتمىگەن چاغلاردا بولسا، ئېسىل ئادەملەر تېپىلمايمۇ قالمايدۇ، بىراق «ئېسىللىق كەيپىنى بۇزىدۇ» غان ئادەملەر كۆپ بولغاچقا، ئېسىل ئادەملەر تولۇق «ئېسىل» لىق قىلالماي قالىدۇ.

تەرىقەتچى جانابلار «رەھىم - شەپقەت» لىك بولىدۇ، لېكىن رەھىمسىز، شەپقەتسىز ئادەملەرگە يولۇقۇپ قالغاندا رەھىم - شەپقەت قىلالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، جۇزى[246] كاتتا دانىشمەن لەردىن ھېسابلانسىمۇ، لېكىن مەنسەپدار بولغان چېغىدا بىچارە جالاپ خوتۇنغا دەررە ئۇرماي تۇرالماپتىكەن. «يېڭى ئاي» تەھرىرا- تىدىكى يازغۇچىلار تىللاشنى ناھايىتى ياماق كۆرىدۇ، لېكىن تىل- لىغۇچىلارغا توغرا كەلگەندە تىل ياندۇرماي تۇرالمايدۇ[247]. لىن يۈيتاڭ[248] ئەپەندى «فايرفلاي» نى ياخشى كۆرىدۇ، لېكىن خاڭ- جۇدا گۈل سەيلىسى قىلىپ تۇرغىنىدا، «ئاغزىدا سوۋېت روسىيە- سىنىڭ تاماكىسى، قولتۇقىدا پالانسكي، پوكۇنسكىينىڭ تەر- جىمە ئەسىرى» تۇرغان بىر ياش يىگىتنى كۆرۈپ، «يالغاندىن روھى چۈشكەن، غەمكىن، ژەتەن ئۇچۇن قايغۇرغان» قىياپەتكە، پۈتۈنلەي باشقىچە قىياپەتكە كىرىۋالغان[249] («مۇھاكىمە» ژۇر-

نىلىنىڭ 55 ـ سانىغا قارالڭ).

ئېسىل ئادەملەر بەزىدە باشقىلارغا سېلىشتۇرۇش يولى بىلەن ئۆزىنىڭ ئېسىللىقىنى ئىپادىلىيەلەيدۇ. مەسىلەن، خورلانغانلارغا نىسبەتەن دۆلەتمەن، يامانلارغا نىسبەتەن ياخشى، چاكىنىلارغا نىسبەتەن ئېسىل، نامەردلەرگە نىسبەتەن مەرد بولالايدۇ ژەھاكازا. باشقىلارغا سېلىشتۇرمىغۇچە ئېسىللىقىنى نامايان قىلغىلى بولمايدۇ. «مەۋجۇدىيەت قارىمۇقارشىلىقتىن ھاسىل بولىدۇ» دېگەن گەپ ئەنە شۇ. لېكىن، باشقىلار ھە ـ ھۇ دېيىشىپ بېرىشى، ھېچبولمىغاندا ئۇلارنى ئايىشى شەرت، ھە ـ ھۇ دېيىشىپ بەرمەگەن تەقدىردىمۇ، سۈكۈت قىلىپ تۇرۇشى، ئېسىل ئادەملەرنىڭ ئېسىللىق قىلۈبلىش كەيپىنى بۇزماسلىقى شەرت. مەسىلەن، ساۋ مېڭدى[250] «كەڭ قورساق» ئادەم ئىكەن، لېكىن مى جىڭپىڭ ھەر كۈنى ئىشىكى ئالدىغا بېرىپ تىللاۋەرگەندە، نائىلاج ئاچچىقى كېلىپ، خۇاڭزۇغا ئۇنى ئۆلتۈرگۈزۈۋەتكەنىكەن. دېمەك، مى جىڭپىڭ «ئۆزىنىڭ بېشىنى ئۆزى يېگەن» ئىكەن.

«ئېسىل ئادەم»لەر ئەتىدىن ـ كەچكىچە ئېسىللىق قىلىپ كېتەلمەيدۇ، ئۇنچە ـ مەرۋايىتتىن گۈل باسقان چىمىلدىق ئىچىدە ياتسىمۇ، ھالۋايى نېمەتلەردىن ئوزۇقلانسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئۇخلىشى، يەپ ـ ئىچىشلىرى ئادەتتىكى ئادەملەردىن ھېچقانچە پەرقلەنمەيدۇ؛ ھەتتا قورسىقىدا پۇل تېپىشنىڭ، مەرتىۋىسىنى ساقلاپ قېلىشنىڭ چوتلىرىنى سوقۇپ يۈرسىمۇ، مۇرادىغا يېتىشى ناتايىن. ئۇلارنىڭ باشقىلاردىن بۆلەكچە بولۇپ تۇرالىشى، پەقەت ئۇلارنىڭ بەزىدە ئۇشتۇمتوت «ئېسىل» بولالىشىدا. بۇنىڭ سىرى شۇكى، ئاتالمىش «كەيپىنى بۇزغۇچى»لار، يەنى ئاددىي ئادەملەر شۇ ئېسىل ئادەملەرنىڭ ئېسىللىقىدا تۇرۇۋېرەلمەسلىكىگە زامىن بولىدۇ. شۇنداق ئاددىي ئادەملەر بولمىسا، ئېسىل ئادەملەر ئېسىللىقىدىن قالارمىدى؟ دېمەك، ئەيىب يەنە شۇ ئاددىي — چاكىنا

ئادەملەردىمىش!

مەسىلەن، بىر يەردە ئىككى ئامبال بار دەيلى، ئۇلار ئەتىدىن ـ كەچكىچە ئۆز خىزمىتىنى قىلسۇن، دەۋا سورىسۇن. لېكىن، ئۇلاردىن بىرى تاسادىپىي ھالدا باغچىغا كىرىپ گۈل سەيلىسى قىلسا، ئۇ ھۆرمەتكە سازاۋەر ئېسىل مەنسەپدار بولۇپ ھېسابلىنارمىش، شۇنىڭ بىلەن جاھاندا ئېسىل ئادەملەر، لەتىپىلەر پەيدا بولارمىش. ئەگەر سەن ئۇنى ھۆرمەتلىمىسەڭ، خەير، ھېچ گەپ يوق، قاپىقىڭنى تۇرۇپ قويساڭ چاكىنىلىق قىلغان بولارمىشسەن؛ شاڭخو قىلساڭ، ئۇ چاغدا كەيپىنى بۇزغان بولارمىشسەن، لېكىن جاھاندا شۇنداق تەنتەكلەر، چاكىنا ئادەملەر يوق ئەمەس. جۇڭگونىڭ قايسىبىر قەدىمكى «يۈمۇر» كىتابىدىن ئامبال بېگمىنىڭ خىزمەتتىن قولى بوشىغاندا گۈل سەيلىسى قىلغانلىقى توغرىسىدا «تەنتەك»نىڭ توقۇغان مۇنداق بىر شېئىرىنى كۆرگەنلىكىم ئېسىمدە تۇرۇپتۇ:

قىزىل پوسما، قارا پوسما،
كىيىپتۇ بېشىغا نادىرگۈل.
ئېسىل غوجام، ئامبال بەگ،
سەيلە قىپتۇ قاراپ شۇ گۈل.
بىردىنلا زۇۋان سۇرۇپ،
سۆزلەپتۇ بەھۇزۇر گۈل:
ئەي ئېسىل غوجام، ئامبال بېگىم،
قىلىۋالساڭچۇ پېقىرنى ئۆزۈڭگە كۈيئوغۇل!

پەيزىنى ئۇچۇردى دېگەن مانا شۇ! بۇ يەردە ئامبالنىڭ پەيزى ئۇچۇرۇلغان، «تەنتەك»نىڭ گۈلنىڭ تىلىدىن بەرگەن سۆزلىرىمۇ «ئورۇنسىز» بولۇپ قالغان. ئەسلىدە ئۇ شۇ چاغدا گەپ ـ سۆز

قىلمىغان بولسا بولاتتى. گەپ قىلغاچقا «غوجام»نىڭ «كەيپىنى بۇزۇپ»، ئۇنى ئېسىللىق قىلدۇرماسلىقى، ئۇنىڭ ئۆز سالاپىتىدىن چۈشۈپ، پەلەققە تارتىشىغا، ھېچبولمىغاندا بىرەر گۇناھنى ئارتىشىغا سەۋەبچى بولۇشى تۇرغان گەپ. نېمىشقا؟ چۈنكى، سەن چاكىنلىق قىلدىڭ، سەن ئېسىللارچە مۇئامىلە قىلىشقا مۇناسىپ بولماي قالدىڭ.

ئېھتىياتچان ئادەم ئالىيجانابلارغا ياكى ئېسىل بىلىمدارلارغا توغرا كېلىپ قالسا، ئەگەر گۇپپاڭچىلىق قىلىپ بېرەلمەيدىغان، ھە - ھۇ دېيىشىپ بەرمەيدىغان بولسا، ئۇلاردىن ئۆزىنى يىراق قاچۇرغىنى ياخشى، قانچىكى يىراق تۇرسا شۇنچە ياخشى. ئۇنداق قىلمىسا، ئۇلارنىڭ ئاغزىدىكى سۆزلىرىگە ئانچە ئوخشاشمايدىغان تەلەتىگە ۋە قىلىقىغا دۇچ كېلىشى، تەلىيى كاج كەلگەندە، ھەتتا رۇبلى تەلىماتى[251] دېگەندەك قاپقانلىرىغا ئۇچراپ، قاتتىق پەشۋا يېيىشى مۇمكىن. «ئاغزىدا سوۋېت روسىيەسىنىڭ تاماكىسى، قولتۇقىدا پالانسكي، پوكونسكىينىڭ تەرجىمە ئەسىرى» دېگەن بەتنامنىلا چاپلىسا ھېچ گەپ يوق، شۇنداق بولسىمۇ خەۋپلىك.

«ئاقىل ئادەم بىۋاپا دۇنيادىن ئۆزىنى قاچۇرىدۇ» دېگەن گەپ ھەممىگە مەلۇم؛ مېنىڭچە، ھازىرقى «چاكىنا ئادەم»لەرنىڭ ئېسىل ئادەملەردىن ئۆزىنى يىراق تۇتۇشىمۇ «دانالىق» بولسا كېرەك.

12 - ئاينىڭ 16 - كۈنى.

تېخىن جۇننىڭ «ئاۋۇستىتا يېزىدا» ناملىق ئەسىرىگە مۇقەددىمە[252]

ئېرنىبۇرگ[253] فرانسىيە جەمئىيىتىنىڭ يۇقىرى قاتلىمىدىكى ئەدىبلەر ئۇستىدە توختالغاندىن كېيىن مۇنداق دەپتىكەن: «ئۇلارغا ئوخشىمايدىغان ئادەملەرمۇ بار. پروفېسسورلار ئۆز بۆلۈمىدىكى جىمجىت ئولتۇرۇپ ئىشلەيدۇ، رېنتگېن نۇرى بىلەن داۋالاش ئۇسۇلىنى تەجرىبە قىلىدىغان دوختۇرلارنىڭ بەزىسى ئۆز خىزمىتى ئۇستىدە ئۆلۈپ كېتىدۇ، ئۆز ھەمراھلىرىنى قۇتقۇزۇشقا ئاتلانغان بىلىقچىلارنىڭ ئوكيانغا غەرق بولۇپ كېتىدىغانلىرىمۇ بار... بەزىلەر ھالال ئىشلەيدۇ، يەنە بەزىلەر ئەيش - ئىشرەت ۋە كەيپ - ساپاغا بېرىلىدۇ.»

ئاخىرقى ئىككى جۈملە سۆز خۇددى ھازىرقى جۇڭگوغا قارىتىلغاندەكلا تۇرىدۇ، لېكىن جۇڭگودا ئەھۋال ئۇنىڭدىنمۇ ئېشىپ چۈشىدۇ. قولۇمدا كىتاب يوق، شۇڭا قايسى كىتابتا كۆرگەنلىكىمنى ئېيتىپ بېرەلمەيمەن، ئېھتىمال، ياپونىيىلىك جيەن نىخىڭ[254] ئەپەندىنىڭ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسىرىدە كۆرگەن بولۇشۇممۇ مۇمكىن. شۇ ئەسەردە سۇڭ دەۋرىدىكى خەلقنىڭ موڭغۇللار قولىدا قانداق ئاياغ ئاستى قىلىنغانلىقى، قانداق قىرىلغانلىقى، ئەسىرگە ئېلىنغانلىقى ۋە قانداق قۇل قىلىنغانلىقى بىر - بىرلەپ بايان قىلىنغان؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە، جەنۇبىي سۇڭ خانىدانلىقىنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا، پايناپ يەرلەردە قالغان پۇقرالارغا قانداق زوراۋانلىق قىلغانلىقى، ئۇ يەرلەردە قانداق

كەيپ ـ ساپا سۈرگەنلىكى، بەگلەرنىڭ قەيەرگە قېچىپ بارسا شۇ يەردە خورىكى ئۆسۈپ، بۇزۇپ ـ چېچىپ، ھەشەمەتچىلىك قىلغاندىلمىقى، قەيەرگە قېچىپ بارسا شۇ يەرنى خارابلاشتۇرغانلىقى ۋە شۇ يەردە ئاچكۆزلۈك قىلغانلىقىمۇ بايان قىلىنغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆز ۋاقتىدىكى پۇقرالار خانىدانلىقنىڭ ماھىيىتىنى خۇلاسىلەپ مۇنداق دەپتىكەن:

«ئەمەل تۇتمەن، مەنسەپ تاپمەن دېسەڭ، قىرغىنچىلىق قىل، ئوت قوي، شۇ چاغدا ئىلتىپاتقا سازاۋەر بولىسەن؛ پۇل تاپمەن، دۆلەت كۆرمەن دېسەڭ، پادىشاھنىڭ چار بېغى ئەتراپىدا غالتەكچىلىك قىل.»[255]

خەلق ئالدامچىلىق ۋە زۇلۇم ئاستىدا كۈچ ـ قۇدرىتىدىن ئايرىلىپ، دېمى ئىچىگە چۈشكەندە، ئۇلاردىن قالىدىغىنى ئاران ئەنە شۇنداق بىرنەچچە جۈملە غەزەل بولۇشى مۇمكىن. «جاھاندا ئادالەت بولسا، رەئىيەدىن گەپ چىقمايدۇ» دېگەن گەپ بار. چىن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى سۇي ياڭدى[256] ئۆز ھاكىمىيىتىنى ئادالەتسىز دەمدۇ؟ پۇقرا پەقەت ئاغزىنى چىڭ يۇمۇپ، غىڭ ـ پىڭ قىلماي، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇشقا، قىرىلىشقا، قۇللۇق قىلىنىشقا مەجبۇر. مۇشۇنداق ئەھۋال ئىزچىل داۋام قىلىپ كەلگەچكە، خەلق بۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىشنى ئۇنتۇپ كەتكەن، ئېغىز ئېچىشقا قادىر بولالمىغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. مەنچىڭ سۇلالىسىنىڭ كېيىنكى يىللىرىدىكى ئەھۋاللارنى ئېلىپ ئېيتساق، چوڭ ۋەقەلەر ئاز ئەمەس: ئەپيۇن ئۇرۇشى، جۇڭگو ـ فرانسىيە ئۇرۇشى، جۇڭگو ـ ياپونىيە ئۇرۇشى، ۋۇ شۈي سىياسىي ئۆزگىرىشى، يېخېتۈەن (بوكسچىلار) ئۆزگىرىشى، سەككىز دۆلەت بىرلەشمە قوشۇنى ۋە شىنخەي ئىنقىلابى[257]. شۇنداق تۇرۇقلۇق بىزدە تۇزۇكقىنا تارىخىي ئەسەر چىققىنى يوق، ئەدەبىي ئەسەر تېخىمۇ يوق. «دۆلەتنىڭ ئىشلىرىدىن تىلىڭنى تارت!» دېگەن بۇ سۆز

بىزدەك كەمىنە پۇقرالارغا پەرھىز بولۇپ قالغان.

بىزنىڭ ئالىملىرىمىز[258] مۇ، جۇڭگونى بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن جۇڭگو خەلقىنىڭ قەلبىنى بويسۇندۇرۇش لازىم، دەپتۇ. ئەمەلىيەتتە، جۇڭگو خەلقىنىڭ قەلبىنىڭ بىر قىسمىنى بىزنىڭ دانىشمەن پادىشاھ ـ ۋەزىرلىرىمىز، قوماندان ـ سەردارلىرىمىز ۋە ئۇلارنىڭ گۈپپاڭچىلىرى ئاللىقاچان بويسۇندۇرۇپ بولغان. يېقىنقى مىسالنى ئالساق، شەرقتىكى ئۈچ ئۆلكىمىز قولدىن كەتكەندىن كېيىن، بېيپىڭدىكى بايلار ياقا يۇرتلاردىن قېچىپ كەلگەن مۇساپىرلارغا ئۆز قولىدىكى ئۆيلەرنى ئىجارىگە بەرمەس بولۇۋاپتۇ، سەۋەبى، ئۇلار ئىجارە ھەققىنى تۆلىيەلمەيمىش. جەنۇب تەرەپتە، چۈ، ئۇ يەرلەردە پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ خەۋەرلىرى كۆپچىلىك ئادەمنى باسمىچىنى قامچىلاپ ئۆلتۈرۈپتۇ، جەسەتنى، سۆڭەكلىرىنى قاسقاندا ھورداش يولى بىلەن تەكشۈرۈپتۇ، رۇەن لىنيۇي[259] ئۆلۈۋاپتۇ، ياۋ جىڭپىڭ[260] ئەركەككە ئايلىنىۋاپتۇ، دېگەن گەپلەردەك ھاياجانغا كەلتۈرەلمەيدىكەن. «بەزىلەر ھالال ئىشلەيدۇ، بەزىلەر ئەيش ـ ئىشرەت ۋە كەيپ ـ ساپاغا بېرىلىدۇ.»

لېكىن، خەلق ئىلگىرىلەپ كەتكەنلىكتىن بولىمۇ ياكى ھېچقانچە ۋاقىت ئۆتمىگەچكە كۆزدىن يوقىلىپ كەتمىگەنلىكتىن بولىدۇ، ئۇنىسى ماڭا نامەلۇم، ھەرھالدا شەرقتىكى ئۈچ ئۆلكىمىزنىڭ قولدىن كەتكەنلىكى بايان قىلىنغان بىرنەچچە ھېكايىنى كۆرۈپ قالدىم. «ئاۋغۇستتا يېزىدا» ناملىق ھېكايە ئەنە شۇلارنىڭ ئىچىدىكى ياخشى ئەسەر ئىكەن. ئۇ ئەسەر قىسقا ھېكايىلەرنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەندەك تۇرسىمۇ، ۋەقەلەرنىڭ كىرىشتۈرۈلۈشى، پېرسوناژلارنىڭ تەسۋىرلىنىشى فادىيېفنىڭ «تارمار» ناملىق ئەسىرىدىكىدەك قاملاشقان بولمىسىمۇ، لېكىن ئەستايىدىل، تەسىرلىك يېزىلغان؛ ئاپتورنىڭ يۈەك قېنى ۋە قولىدىن كەتكەن ئاسمان ـ زېمىن، دەردىمەن خەلق ۋە ھەتتا قولدىن كەتكەن باراقسان ئوت ـ چۆپ، قىزىل قوناق، چېكەتكە، پاشا ـ

بۇلارنىڭ ھەممىسى كىتابخاننىڭ كۆز ئالدىدا نامايان بولۇپ، جۇڭگونىڭ بىر قىسمىنى ۋە ھەممىسىنى، ھازىرنى ۋە كېلەچىكىنى، مامات يولىنى ۋە ھايات يولىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپتۇ. ۋېجداندىن كىتابخان ئۇنى تۇگىتىپ ئوقۇشى، ئۇنىڭدىن نەپ ئېلىشى مۇمكىن.

«جۇڭگو خەلقىنى بويسۇندۇرۇش ئۇچۇن، جۇڭگو خەلقىنىڭ قەلبىنى بويسۇندۇرۇش كېرەك» مىش! لېكىن، بۇ كىتاب «قەلبىنى بويسۇندۇرۇش» قا يول قويمايدۇ. قەلبىنى بويسۇندۇرۇش ئىشىنى ئالدى بىلەن جۇڭگولۇقنىڭ ئۆزى ۋاكالىتەن ئورۇنداشقا توغرا كېلىدۇ. سۇڭ خانىدانلىقى خەلقنىڭ قەلبىنى جىن، يۈەن خانىدانلىقىغا تەرىقەت بىلەن ئەۋەتكەن؛ مىڭ خانىدانلىقى بولسا خەلقنىڭ ئاغزىنى مەنچىڭ خانىدانلىقىغا پىرقىراتقۇزلار زىندانى[261] بىلەن پېچەتلەپ بەرگەنىكەن. بۇ كىتاب مانجۇرىيە ئىمپېرىيىسى[262] نىڭ نەزىرىگە سىغمايدۇ، ئەلۋەتتە. شۇنىڭ ئۈچۇن جۇڭخۇا مىنگونىڭ نەزىرىگىمۇ سىغمىسا كېرەك. بۇ پات يېقىندا ئىسپاتلىنىشى مۇمكىن. ئەگەر مېنىڭ بۇ پەرىزىمنىڭ خاتا ئەمەسلىكى ئەمەلىيەتتە ئىسپاتلانسا، بۇنىڭ ياخشى كىتاب ئىكەنلىكىمۇ ئىسپاتلانغان بولىدۇ.

ياخشى كىتاب نېمە ئۈچۇن جۇڭخۇا مىنگونىڭ نەزىرىگە سىغماسلىقى مۇمكىن؟ ئەلۋەتتە، بۇ ھەقتە يۇقىرىدا بىرنەچچە قېتىم ئېيتتىم: «بەزىلەر ھالال ئىشلەيدۇ، بەزىلەر ئەيىش - ئىشرەت، كەيپ - ساپاغا بېرىلىدۇ!»

بۇ يازغانلىرىم مۇقەددىمگە ئوخشاشمايدۇ. لېكىن ئۆزۈم بىلمەنكى، ئاپتورمۇ، كىتابخانلارمۇ بۇنى سۈرۈشتۇرمەيدۇ.

1935 - يىلى 28 - مارت كېچىدە كىتابنى ئوقۇپ بولۇپ يازدىم، لۇشۈن.

شۇي ماۋيۇڭنىڭ «پارچە ماقالىلەر» توپلىمىغا كىرىش سۆز[263]

شۇنداق ئويلايمەنكى، جۇڭگو تەڭ - باراۋەرلىكنى بەزى چاغلاردا ناھايىتى سۆيىدىغان دۆلەت. قاناداقلىكى بىرنەرسە سەل - پەللا ئالاھىدىرەك بولۇپ چىقسا، بەزىلەر دەرھال قىلىچنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، ئۇنى شىلىپ - يونۇپ تەكشىلىۋېتىدۇ. ئادەمنى ئالساق، سۈن گۇيىۋەن[264] يۇگۇرۇش مۇسابىقىسىنىڭ ياخشى ماھىرى ئىدى، ئۇ شاڭخەيگە كېلىش بىلەنلا، نېمە ئۈچۈندۇر، سۇنۇپ قالدى، ياپونىيىگە بارغاندا يۇگۇرەلمەيدىغان بولۇپ قاپتۇ؛ رۇن لىنيۇي[265] خېلى ياخشى نەتىجە يارىتقان چولپان ئىدى، لېكىن، «گەپكە قالغان يامان» ئىكەن، ئاخىر ئۇ ئۈچ قۇتا ئۇيقۇ دورىسىنى بىراقلا يېۋېتىشكە مەجبۇر بولغان. ئەلۋەتتە، بۇ قاتارغا كىرمەيدىغانلىرىمۇ بار، ئۇلارنى ئۈچۈرۈپ كۆككە كۆتۈرۈشكەن. لېكىن بۇنداق ئۈچۈرۈپ كۆككە كۆتۈرۈشتىن مەقسىتى ئۇنى كۆكەككە كۆتۈرگەندىن كېيىن يەرگە ئۇرۇپ كۆكۈم - تالقان قىلىۋېتىش. «پەرىزات بېلىق»[266] بەزىلەرنىڭ ئېسىدە بولسا كېرەك، ئۇنى تاماشىچىلارنىڭ بەدىنى تىكەنلەشكۈدەك دەرىجىدە كۆككە كۆتۈرۈشكەنىدى، ھەتتا ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان ئادەملەرمۇ ئەجەبلىنىپ قالاتتى. چېخوفنىڭ «خۇمسىنىڭ ئاغزىدا ماختىلىپ يۇرگۈچە، ئۇنىڭ بىلەن سوقۇشۇپ ئۆلگەن ياخشى» دېگەن سۆزى ھەقىقەتەن دىلخەستىلىكتىن ۋە ئەقىل تاپقانلىقتىن ئېيتىلغان سۆز. لېكىن، جۇڭگو مۇرەسسە - مادارانى تولىمۇ ياخشى كۆرىدۇ.

غان دۆلەت، شۇنىڭ ئۈچۈن ھەددىدىن ئاشقان خۇمسىلارمۇ يوق، ئۇلار سەن بىلەن سوقۇشمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن بەھۇزۇر سوقۇشۇپ ئۆلۈشۈڭ مۇمكىن ئەمەس، ئەگەر تاقىتىڭ تاق بولسا، ئۆزۈڭ ئۈيقۇ دورىسى يەۋالىسەن، خالاس.

ئاتالمىش ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى ئەھۋالمۇ ئۇنىڭدىن پەرق قىلمايدۇ: تەرجىمە كۆپەيگەن چاغدا، بەزىلەر، ئۇنى ئىجادىي يېزىشقا زىيان يەتكۈزۈۋاتىدۇ، دەپ شىلىپ - يونۇپ تاشلاشقا كىرىشتى؛ يېقىنقى بىر - ئىككى يىلدىن بۇيان قىسقا ماقالە يازىدىغانلار بىرئاز كۆپىيىپ قېلىۋىدى، بەزىلەر، بۇ ئاپتورلارنىڭ چۈشكەنلىكىنىڭ ئىپادىسى، چۈنكى ئۇ شېئىرمۇ، رومانمۇ ئەمەس، سەھنە ئەسىرىمۇ ئەمەس، شۇڭا ئەدەبىيات - سەنئەت قاتارىغا ئۆتمەيدۇ، ئۇ «زاۋېن» («ئەبجەش — چەلەڭگۈچ ئەسەر») دەپ، شىلىشكە كىرىشتى[267]. ئۇلار تېخى مېھىر - شەپقەت ياغدۇرۇپ، تولستويدىن ئۆگىنىڭلار، «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» قا ئوخشاش ئۇلۇغ ئەسەر يارىتىشقا كىرىشىڭلار، دەپ پەند - نەسىھەت مۇ قىلدى، باشقىلار بۇنداق گەپ ساتارمەنلەرنى «خۇمسى» ئەكەن، دېسە، ئەدەپ - قائىدە جەھەتتىن دۇرۇس بولماس، ئەلۋەتتە. ئۇلارنى تەنقىدچى دېسىچۇ؟ ئۇلار ناھايىتى كەمتەر، بۇ نامنى ئۆزىگە راۋا كۆرمەيدۇ، زاۋېنغا ھۇجۇم قىلىدىغان ماقالىلەرنىڭ ئۆزىنىمۇ زاۋېن دېيىشلا مۇمكىن، لېكىن ئۇنى يازغانلارنى ھەرگىزمۇ زاۋېن يازغۇچىسى دېگىلى بولمايدۇ، چۈنكى ئۇلار ئۆزىنىڭ مۇ زاۋېن بىلەن بىللە چۈشكۈنلىشىپ كەتكەنلىكىگە ئىشەنمەيدۇ، ئەگەر ئۇلارنى شېئىر، رومان، سەھنە ئەسىرى دېگەندەك ئەسەرلەرنىڭ ئۇلۇغ ئىجادكارى دەپ تەرىپلەيدىغان بولسا، ئۇ چاغدا تەرىپلىگۈچىنىڭ ئۆزىنىڭ «خۇمسى» ئىكەنلىكىدىمۇ شەك يوق؛ قىسقىسى، ئادەم ئەمەس ئۇ بىرنەرسىلەرنىڭ گەپ - سۆزلىرىمۇ جانغا تېگىدىغان «گەپ»، ئاجىز - ناتىۋانلارنىڭ شۇنداق «گەپ»

لەر تۈپەيلىدىن ئۈيقۇ دورىسىنى ياخشى دەيدىغان ھېسسىياتقا كېلىپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇ. بىراق ئۈيقۇ دورىسىنى يەپ ئۆلۈش سوقۇشۇپ ئۆلۈش جۇملىسىگە كىرمەيدۇ. زادى ئۆلۈشكە كىم زامىن بولدى؟ دەپ سورايدىغانلار چىقماي قالمايدۇ. تۇرلۇك مۇلاھىزىلەرنىڭ نەتىجىسىدە، قاتىل ئۇچ بولۇپ چىقىدۇ: لەنەت تەگكۇر جەمئىيەت؛ ئۆلگۈچىنىڭ ئۆزى؛ ئۈيقۇ دورىسى.

ئامېرىكىنىڭ «ئەدەبىيات نەزەرىيىسى» گېزىتى ياكى جۇڭگونىڭ قايسىبىر ئالىي مەكتەپلىرىنىڭ كونسپېكتلىرىنى تەكشۈرۈپ كۆرىدىغان بولساق، دەرۋەقە، Tsa — Wen دەپ ئاتالمىدىغان نەرسىنى تاپالمايمىز. بۇ ئەھۋال ھەقىقەتەن ئۇلۇغ ئەدەبىلەردىن بولۇشقا بەل باغلىغان ياشلارنى زاۋېن دېگەن نەرسىنى كۆرۈش بىلەنلا غەيرىتى پۈسسىدە بوشاپ كېتىدىغان ھالغا كەلتۈرۈپ قويىدۇ. ئۇلار ئەسلىدە زاۋېن دېگەن نەرسە ئېسىل ئەدەبىيات پەشتاقلىرىغا چىقىشىنىڭ شوتىسى ئەمەس ئىكەن، دەپ قالىدۇ. تولستوي قەلەمنى قولىغا ئالمىدىغان چاغدا، ئامېرىكىنىڭ «ئەدەبىيات نەزەرىيىسى» دېگەن بىرنېمىلىرىنى ياكى جۇڭگونىڭ قايسىبىر ئالىي مەكتەپلىرىنىڭ كونسپېكتلىرىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، رومانىنىڭ ئەدەبىياتنىڭ پىرى ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، ئاندىن «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» تەك ئۇلۇغ ئەسەرنى يازغانمۇ، بۇنىسى ماڭا قاراڭغۇ. لېكىن ماڭا شۇنىسى ئايانكى، جۇڭگونىڭ مۇشۇ بىرنەچچە يىلدىن بۇيانقى زاۋېن ئاپتورلىرى ماقالە يېزىشتا ھېچقايسى «ئەدەبىيات نەزەرىيىسى» دېكى بەلگىلىمىلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرمىگەن ياكى ئەدەبىيات تارىخىدىن ئورۇن ئېلىشقا نىيەت باغلىمىغان؛ ئۇلار پەقەت مۇشۇنداق يازمىسام بولمايدىكەن دەپلا ئويلىغان، شۇنىڭ ئۈچۈن شۇنداق يازغان، چۈنكى ئۇلار، پەقەت شۇنداق يازغاندىلا كۆپچىلىككە نەپ يەتكۈزگىلى بولىدۇ، دەپلا ئويلىغان. دېھقان يەر تېرىشتا ئاشلىقنى يېگىلى بولىدىغانلىقىنى، تامچى تام قوپۇرۇشتا

ئۆيده ئولتۇرغىلى بولمىدىغانلىقىنى، ئۆزىمۇ ئەنه شۇ پايدىلىق ئىش تۇپەيلىدىن هالالدىن نان تېپىپ يېيەلەيدىغانلىقىنىلا كۆزده تۇتىدۇ؛ تارىختا «يېزىلىقلار تەزكىرىسى» ياكى «تامچى ئۇستىلار تەزكىرىسى» بارمۇ - يوقمۇ، ئۇلار بۇنى خيالىغا كەلتۈرۈپ ئولتۇرمايدۇ. ئەگەر ئۇلار بىرەر نام - نىشاننى كۆزلەيدىغان بولسا، ئاۋۋال ئالىي مەكتەپكە كىرگەن، ئاندىن كېيىن چەت ئەللەرگە بارغان، ئاندىن كېيىن پروفېسسور ياكى چوڭ مەنسەپدار بولغان، ئاندىن كېيىن دەرۋىشكە ئايلانغان بولاتتى. تارىختا دەرۋىشلەر ناهايىتى قەدىرلەنگەن، «دەرۋىشلەر تەزكىرىسى»[268] دېگەن مەخسۇس كىتابلارمۇ بارغۇ، ئۇلارنىڭ قانچىلىك قەدىر - قىممىتى بولدى دەيسىز؟!

لېكىن، مېنىڭچە، زاۋېن دېگەن نەرسە ئېسىل ئەدەبىيات پەشتاقلىرىغا چىقماي قالمايدىغاندەك تۇرىدۇ. جۇڭگودا رومان ۋە دراما ئەزەلدىن بىدئەت دەپ قارىلاتتى، لېكىن پەرەڭلەرنىڭ «ئەدەبىيات نەزەرىيىسى» ئۇنى مۇنتەزىل بىرنەرسە قىلىۋالغاندىن كېيىن، بىزمۇ ئۇنى گۆھەر قىلىۋالدۇق، «قىزىل راۋاقتىكى چۇش»، «سول ئايۇان»[269] دېگەنلەر ئەدەبىيات تارىخىدا «شېئىرنامە»[270]، «مۇناجات» بىلەن بىر قاتاردا تۇرىدىغان بولۇپ قالدى. زاۋېن تۇركۇمىگە كىرىدىغان «پارچە خاتىرە»نى بەزىلەر ئىنگلىزلارنىڭ Essay[271] دېگىنىگە يېقىن دېگەچكە، بەزىلەر ئۇنىڭغا چوقۇنىدىغان، سەجدە قىلىدىغان، ئۇنى قەدىرلەيدىغان بولۇپ قالدى. مەسەل ۋە لەتىپە ئەرزىمەس بىرنەرسىگە ئوخشىشىپ تۇراتتى، لېكىن ئېزوپ[272] بىلەن مارك توللى سىسېرو[273] يۇنان، رىم ئەدەبىياتى تارىخىدىن ئورۇن ئالمىدىمۇ؟ زاۋېن تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ، ئەگەر دەرھال شىلىپ - يونۇپ تاشلىمىساڭلار، ئۇنىڭدىمۇ ئەدەبىيات مۇنبىرىنى پاراكەندە قىلىش خەۋپى چىقماي قالماس؛ قەدىمكىلىرىنى هازىرقىغا مىسال قىلىدىغان بولساق،

شۇنداق بولۇشى مۇمكىن، بۇ هەقىقەتەن شۇم خەۋەر. لېكىن، مېنىڭ بۇ سۆزۈم ئادەم ئەمەس بىرنېمىلەرگە قىلغان چاقچاق، بۇ سۆزۈمنى ئاڭلاپ، ئۇلارنىڭ قۇلىقىدىن تارتىپ مەڭزىگىچە چىمىلداپ كەتسۇن. ئۇلار، بىزنىڭ دۇنيايىمىزنىڭ هالى بىرئاز خاراب ئىكەن، دەپ ئويلاپ قالسۇن. ئالغا ئىنتىلىدىغان زاۋېن ئاپتورلىرى بۇنىڭغا هەرگىز پەرۋا قىلمايدۇ.

ئەمەلىيەتتە، يېقىنقى بىر - ئىككى يىلدىن بۇيان، زاۋېن توپلاملىرىنىڭ نەشر قىلىنىشى سان جەهەتتە شېئىرغا يەتمەيدۇ، رومانغا تېخىمۇ يەتمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، زاۋېن يامراپ كەتتى دەپ ئاھ ئۇرۇش قۇرۇق گەپ. لېكىن زاۋېن يازىدىغان ئادەملەرنىڭ ئىلگىرىكىگە قارىغاندا بىرئاز كۆپىيىپ قالغانلىقى هەق راست؛ بىرئاز كۆپىيىپ قالغانلىقى تۆت يۈز مىليون ئادەم ئىچىدە قانچىلىك بىر گەپ بولسۇن؟ بەزىلەرنىڭ ئۇنىڭغا بېشى قېتىپ كەتكىنى نېمىسى؟ جۇڭگودا هەقىقەتەن جۇڭگوغا بىرئاز جان كىرىپ قېلىشىدىن قورقىدىغان ئادەملەرمۇ يوق ئەمەس، بۇنداق ئادەملەرنى «يامانغا يانتاياق»[274] دەپ تەمسىل قىلىش مۇمكىن.

بۇ توپىلامنىڭ ئاپتورىنىڭ ئىلگىرى «هەيران قالدۇرمايدۇ»[275] ناملىق بىر توپلىمى چىققان، مەن پەقەت ئاپتورنىڭ ئۆزىنىڭ كىرىش سۆزىنىلا كۆرگەن، توپلامنىڭ ئۆزىنىچۇ؟ قەيەردىكىنتاڭ. بۇ نۆۋەت بۇنىڭ نەشر قىلىنىشىنى، جۇڭگو ئاپتورلىرىنى ئەسەر بىلەن بىرئاز بېيىتىشىنى ئارزۇ قىلىمەن. بۇ كىتابنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت قاتارىغا كىرەلىشى ياكى كىرەلمەسلىكىدىن قەتئىينەزەر، سىلىشتۇرۇپ كۆرۈش ئۈچۈن بۇنداق بىر شېئىرنى يادلاپ بېرەلەيمەن. «كۆڭزى موللام نېمە ئىش قىپتۇ؟ ئۇنىڭ ئۆمرى دەككە - دۈككىدە ئۆتۈپتۇ. هەزرىتى جۇيىينىڭ دىيارىدا، لۇ بېگىمنىڭ ئوردىسىدا تۇنەپتۇ. سۇمۇرغىنىڭ كەلمىگەنلىكىگە قاراپ ئۆزىنىڭ دىلىشكەستىلىكىدىن زارلانسا، دۇلدۇلنىڭ

بەند قىلىنغانلىقىغا قاراپ، ئۆز تەرىقىتىگە يول قالمىغانلىقىدىن زارلىنىپتۇ. مانا ئەمدى بۇگۈن قارىسام، ئىككى ئايۇاندا ئۇنىڭ نەزىرىسىگە ئاتالغان زەللە تۇرۇپتۇ، بۇ ھال گويا چۈشۈمدىكىگە ئوخشايدۇ.» بۇ «تاڭ شېئىرلىرىدىن 300 پارچە»[276] دېگەن كىتابتىكى بىرىنچى پارچە بولۇپ، «ئەدەبىيات نەزەرىيىسى» دىكى شېئىر قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن ئاتالمىش «شېئىر». لېكىن، بىزنىڭ ئۇنىڭ بىلەن ئالاقىمىز يوق، ئۇ نەدىمۇ بۇ زاۋاللارغا ئوخشاش ھازىرقى ئەھۋالغا ماس كېلەلىسۇن؟! جانلىق، چۈچۈك، پايدىلىق ۋە تەسىرلىك بولسۇن؟! تەسىر كۆرسىتەلەيدىكەن، كەچۈرۈڭلار، ئۇ ھالدا ئەدەبىيات مۇنبىرىڭلارنى ئوڭتەي - توڭتەي قىلماي قويمايدۇ، ھېچبولمىغاندا، ئادەم ئەمەس بىرنېمىلەرنىڭ زاۋالىغا تۈكۈرگەن بىرمۇنچە تۈكۈرۈكلىرىنى پۈتى بىلەن چەيلەپ تاشلاپ، پەقەت داغلىق تەر ۋە يۇز مېيى بىلەن تولغان بەتبەشىرىنىلا قالدۇرىدۇ، خالاس.

بۇ بەتبەشىرىلەر، ھېلىقى «كۆڭزى موللام نېمە ئىش قىپتۇ» دېگەن شېئىر ياخشى دەپ كەتكۈدەك شېئىر ئەمەس، زامانىمۇ ئۆتۈپ كەتكەن، دەپ كوتۇلدار، ئەلۋەتتە. لېكىن ئەدەبىياتنىڭ مۇتتەسىلى دېگەن ۋىۋىسكىچۇ؟ «ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئەبەدىيلىكى» دېگەن سەپسەتىلىرىنى قانداق قىلار؟

مەن زاۋاللىنى يارىتىپ ئوقۇيدىغان، زاۋالنى سۆيۈپ ئوقۇيدىغانلارنىڭ يالغۇز مەن بىر ئادەم ئەمەسلىكىنىمۇ بىلىمەن، چۈنكى زاۋالنىڭ «سۆزلىرىنىڭ مېغىزى بار». زاۋالنىڭ پەرۋاز قىلىدىغانلىقىغا، كۈندىن - كۈنگە گۈللەپ - ياشنايدىغانلىقىغا تېخىمۇ ئۈمىد باغلايمەن. زاۋال بىرىنچىدىن، جۇڭگونىڭ يازغۇچىلار سەھسىگە پەيزى قوشسۇن، ئۇنى تېپىكلەشتۇرسۇن؛ ئىككىنچىدىن، ئادەم ئەمەس بىرنېمىلەرنىڭ نوخلىسىنى ئېلىپ قويسۇن؛ ئۈچىنچىدىن، «سەنئەت ئۈچۈن سەنئەت» ئەسەرلىرى بۇنىڭ ئالدىدا

دەرھال چالا ئۆلۈك بولۇپ قالسۇن.

بۇ توپلامغا ناھايىتى خۇرسەنلىك بىلەن كىرىش سۆز يېزىشىمدىكى ۋە مۇشۇ پۇرسەت بىلەن پىكىر بايان قىلىشىمدىكى مەقسەت شۇكى، بىزنىڭ زاۋال يازغۇچىلىرىمىز يامانغا يانتاياق بولغانلىرىنىڭ گېپىگە بېرىلىپ، «گەپكە قالغان يامان» ئىكەن دەپ، ئاخىرقى قەلەم ھەققىگە ئۇيقۇ دورىسى سېتىۋېلىپ يۇرمىسۇن.

1935 - يىل 3 - ئاينىڭ 31 - كۈنى شاڭخەيدىكى جوزا ئۇستى قىرائەتخانىسىدا يېزىلدى، لۇشۈن.

هازىرقى زامان جۇڭگوسىدىكى كۆڭفۇزى[277]

شاڭخەيدىكى گېزىتلەرنىڭ يېقىندا خەۋەر قىلىشچە، ياپون-يېنىڭ تاڭداۋ كوچىسى[278] دا كۆڭفۇزنىڭ ئىبادەتخانىسى پۈتكۈ-زۈلگەنلىكتىن، خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى خې جيەن جياڭجۇن ئۇزۇندىن بۇيان قەدىرلەپ ساقلاپ كەلگەن كۆڭفۇزنىڭ سىزما سۈرىتىنى ھەدىيە قىلىپ ئەۋەتىپ بېرىپتۇ. گەپنىڭ راستىنى ئېيتقاندا، جۇڭگودىكى ئادەتتىكى خەلق كۆڭفۇزنىڭ تەقى - تۇر-قىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى تازا بىلمەيسە كېرەك. قەدىمدىن تارتىپ ھەربىر ناھىيىدە كۆڭفۇزنىڭ «مۇقەددەس ئىبادەتخانىسى» دېگەن ئىبادەتخانىلار بار بولسىمۇ، ئىبادەتخانىلاردا، ئومۇمەن، كۆڭفۇزى پەيغەمبەرنىڭ سۈرىتى بولمىغانكەن. ئېھتىرام بىلدۈرۈشكە لايىق ئادەملەرنىڭ سۈرىتىنى سىزىش ياكى ھەيكىلىنى ياساش توغرا كەل-گەندە، ئادەتتە، ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭكىدىن چوڭراق قىلىش شەرت ئىكەن؛ لېكىن ھەممىدىن چوڭراق ئېھتىرام بىلدۈرۈشكە لايىق ئادەملەرنىڭ، مەسىلەن، كۆڭفۇزىغا ئوخشاش ئەۋلىيالارنىڭ ھەتتا ئوبرازىنى سۈرەتلەشتىمۇ گۇناھ بولىدىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن، ئوبرازىنى سۈرەتلەشتىن سۈرەتلىمىگەن ياخشى ئىكەن. بۇنىڭمۇ ھېكمىتى يوق ئەمەس. كۆڭفۇزى ئۆزىنىڭ ئەينەن سۈرىتىنى قال-دۇرمىغاچقا، ئۇنىڭ ئەسلىي تەقى - تۇرقىنى بىلىپ كېتىش مۇمكىن ئەمەس. تارىخىي ھۆججەتلەردە بەزى خاتىرىلەر بولسىمۇ، لېكىن ئاغزىغا كەلگىنىچە ئېيتىلغان قۇرۇق گەپ بولۇشىمۇ ئېھتى-

مال. ئەگەر يېڭىدىن سۈرەتلەيمەن دەيدىغان بولسا، سۈرەتلىگۈچى-نىڭ خىيالىي تەسەۋۋۇرىغا قويۇپ بەرمەكتىن باشقا ئامال يوق، بىراق بۇنىڭغا ئىشىنىش تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆڭفۇزىچىلار، ئاخىر: «بولسا تولۇق بولسۇن، بولمىسا پۈتۈنلەي يوق بولسۇن» دەيدىغان بىلانت[279] چە پوزىتسىيىنى قوللىنىشقا مەجبۇر بولغان.

شۇنداق بولسىمۇ، ئۇنىڭ سىزما رەسىملىرىمۇ گاھىدا ئۇچ-راپ قالىدۇ. مەن ئۆزۈم ئۇچ قېتىم كۆرگەن: بىر قېتىمقىسى «كۆڭفۇزنىڭ ھەدىسلىرى» دېگەن كىتابتىكى قىستۇرما رەسىم؛ يەنە بىر قېتىمقىسى لياڭ چىچاۋ[280] ئەپەندى ياپونىيىگە مۇساپىر بولۇپ بارغاندا، خېڭىنىڭ شەھىرىدە نەشر قىلغان «خالىس مۇلاھە-زە» ناملىق ژۇرنالنىڭ بېشىغا بېرىلگەن رەسىم، بۇ رەسىم ياپون-يىدىن جۇڭگوغا قايتىپ كىرگەن؛ يەنە بىر قېتىمقىسى خەن پادە-شاھىنىڭ قەبرە تېشىغا ئويۇلغان كۆڭفۇزنىڭ لاۋزى بىلەن كۆرۈ-شۇپ تۇرغان رەسىمى. كۆڭفۇزنىڭ تەقى - تۇرقى توغرىسىدا ئەنە شۇ رەسىملەردىن ئالغان تەسىراتلىرىمغا قارىغاندا، بۇ جاناب ناھايىتى ئورۇق - ياداڭغۇ بىر بوۋاي بولۇپ، يەڭلىرى كەڭ ئۇزۇن چاپان كىيگەن، بېلىگە بىر دانە خەنجەر ياكى قولتۇقىغا ھاسا تاياق قىستۇرۇۋالغان، لېكىن ئۇ زادىلا كۆلمەيدىكەن، ئىنتا-يىن سۈرلۈك ئىكەن. ئەگەر ئۇنىڭ يېنىدا خىزمەتچىنى قىلىپ ئولتۇرغان بولسام، خۇددى قېقىپ قويغان قوزۇقتەك راۋۇ-رۇس ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتىم - دە، ئىككى - ئۈچ سائەت ئۆتكەندىن كېيىن بەللىرىم تېلىپ ئاغرىپ كەتكەن بولاتتى؛ ئەگەر ئۇ ئادەتتىكى ئادەم بولغان بولسا، قېچىپ كېتىشكە ئالدىرىغان بولاتتىم.

كېيىن شەندۇڭغا سەپەر قىلىپ باردىم. يولنىڭ ئوي - دوڭ-غۇللۇقىدىن ئازابلانغىنىمدا، بىردىنلا كۆڭفۇزى ھەزرەتىم كۆز

ئالدىمغا كەلدى. ئۇ سالاپەتلىك ـ سۈرلۈك پەيغەمبەرنىڭ ئىلگىرى ئاددىي ھارۇندا ئولتۇرۇپ، چايقىلىپ ـ سىلكىنىپ، مۇشۇ يەرلەر-ده پالاقلاپ يۈرگەنلىكىنى ئويلاپ، ئۆز كۆڭلۈمده مەسخىره قىلىپ كۈلدۈم. بۇنداق ھېسسىيات، تەبىئىيكى، ياخشى ئەمەس، ھەتتا ھۆرمەتسىزلىك بولۇپ قالىدۇ؛ ئەگەر كۆڭلۈڭنىڭ مۇرتى بولغان بولسام، بۇنداق ھېسسىيات ھەرگىز پەيدا بولمىغان بولاتتى، لې-كىن شۇ چاغلاردا ماڭا ئوخشاش ئەدەپسىزلىك قىلىش روھىي ھالىتىده تۇرغان ياشلار ناھايىتى كۆپ ئىدى.

مەن تۇغۇلغان ۋاقىت چېكى خانىدانلىقنىڭ ئاخىرقى يىللىرى ئىكەن. ئۇ چاغدا كۆڭلۈڭنىڭ «ساھىبكامال ئەۋلىيايى ئەزەم مە-رىپەت سەردارى» دېگەن، كاتتىلىقتا كىشىنىڭ قورقۇسى كېلىدە-غان ئۇنۋانى بار ئىكەن، شۇ ۋاقىتنىڭ پۈتۈن مەملىكەتته پەيغەم-بەرنىڭ تەرىقەتلىرى ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان بىر ۋاقىت ئىكەنلىكىده گەپ يوق: ھۆكۈمەت موللىلارغا بەلگىلىك كىتابلارنى، يەنى «تۆت كىتاب» ۋە «بەش نامە»نى ئوقۇشنى، بەلگىلىك تەپسىرلەرگە رىئا-يە قىلىشنى، بەلگىلىك ماقالە، يەنى ئاتالمىش «باگۇ ماقالىلىرى» يېزىشنى ھەمده بەلگىلىك نىزام بويىچە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشنى پەرھىز قىلىپ بەلگىلەپ بەرگەنىكەن. ئەنە شۇنداق ئوخشاش بىر خىل مىزاندىن چىقىپ كېتەلمىگەن موللىلار تۆت چاسا يەرنى ئوبدان بىلىدىغان بولسىمۇ، يۇمىلاق يەر شارى توغرىسىدا ھېچ نەرسىنى بىلمەيدىكەن، شۇڭا «تۆت كىتاب»تا ئىزھار قىلىنمىغان فرانسىيە ۋە ئەنگلىيە بىلەن سوقۇشقىنىدا مەغلۇپ بولۇپ قالغانـ-كەن. كۆڭلۈڭنىڭ سەجده قىلىپ ئۆلگەندىن كۆرە، ئۆزىمىزنى قوغـ-دىغىنىمىز ياخشى ئىكەن دېگەن نىيەتكە كېلىپ قالغانلىقىمۇ ياكى باشقا بىرەر مۇددىئاغا كەلگەنمۇ، قىسقىسى، كۆڭلۈڭنىڭ ھەدەپ چوقۇنۇپ كەلگەن ھۆكۈمەتىمۇ ۋە مەنسەپدارلارمۇ كېيىنكى چاغلاردا ھەممىدىن ئاۋۋال تەۋرىنىپ، ھۆكۈمەت خەزىنىسىدىن پۇل ئاجرىتىپ، ئەج-

نەبىي شەيتانلارنىڭ كىتابلىرىنى كۆپلەپ تەرجىمه قىلىشقا كىرى-شىپتۇ. شۇنداق كىتابلارنىڭ پەنگە دائىر كلاسسىكلىرىدىن ھېر-شىل[281] نىڭ «ئاسمان توغرىسىدا» دېگەن ئەسىرى، لىيىلىنىڭ «زېمىن ئىلمى توغرىسىدا قىسقىچه تەپسىر» دېگەن ئەسىرى، دەيـ-نانىڭ «مەدەنلەرنى پەرقلەش» دېگەن ئەسىرى ھەتتا ھازىرمۇ ئۆز زامانىسىنىڭ تەۋەررۇكلىرى سۈپىتىده بەزى كونا كىتاب دوكانلىـ-رىدا ئۇچراپ قالىدۇ.

لېكىن ئەكسىيەتچىلىك يۈز بەرمەي قالمىدى. چېكى خانىداـ-لىقنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى ئاتالمىش رايىش ـ ئۆلىمالارنىڭ قەدىرلىك جەۋھىرى ھەم ۋەكىلى بولغان شۇي تۇڭ[282] ئەئلەم پەيدا بولغان. ئۇ ھەتتا ماتېماتىكىنىمۇ ئەجنەبىي شەيتانلارنىڭ ئىلمى ئىكەن دەپ يەكلىگەن. ئۇ دۇنيادا فرانسىيە، ئەنگلىيە دېگەندەك دۆلەتلەرنىڭمۇ بار ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلغان بولسـ-مۇ، ئىسپانىيىنىڭ ۋە پورتۇگالىيىنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىگە زادىلا ئىشەنمىگەن. ئۇ، ئىسپانىيە، پورتۇگالىيە دېگەن نامنى دائىم ھەق تەلەپ قىلىپ كېلىۋېرىپ، ئۆزلىرىمۇ خجىللىقتا قالغان فرانسۇز-لار بىلەن ئىنگلىزلار قارىسىغا ئاتىۋالغان، دېگەن پەتىۋانى چىقار-غان. ئۇ 1900 ـ يىلىدىكى مەشھۇر بوكسچىلارنىڭ پەردە ئارقىسـ-ىدىكى تەشەببۇسچىسى ھەم يېتەكچىسى ئىكەن، لېكىن بوكسچىلار پۈتۈنلەي مەغلۇپ بولغاندا، ئۇمۇ ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۇرۇۋالغانـ-كەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ھۆكۈمەت يەنە، چەت ئەللەرنىڭ سىيا-سىي ـ قانۇنلىرى ۋە ئىلىم ـ تېخنىكىلىرى ناھايىتى ئەسقاتىدـ-كەن، دېگەن خىيالغىمۇ كېلىپ قالغانىكەن. مېنىڭ ياپونىيىگە بېرىپ ئوقۇش ئارزۇسىغا كېلىپ قالغانلىقىممۇ ئەنە شۇ چاغدا بولغان. مەن ئارزۇيۇمغىمۇ يەتتىم، جيانا ئەپەندى دۇڭجىڭدا ئاچـ-قان خۇڭۈېن دارىلفۇنۇنى[283] غا كىردىم؛ ئۇ يەردە سەنزىلى تەيلاڭ ئەپەندى ماڭا سۇنىڭ ئوكسىگېن بىلەن ھىدروگېنىنىڭ قو-

شۇلمىسى ئىكەنلىكىنى ئۆگىتىپ قويدى، سەننىڭەنشۇن ئەپەندى بولسا قۇلۇلە قېپىنىڭ قايسىبىر يېرىنىڭ «تاشقى پوستى» دەپ ئاتىلىدىغانلىقىنى ئۆگىتىپ قويدى. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە مۇنداق بىر ئەھۋال يۈز بەردى: مۇپەتتىش داجيۇ باۋ ئەپەندى ھەممىمىزنى يىغىپ، سىلەر بولساڭلار كۆڭزىنىڭ مۇخلىسلىرى ئىكەنسىلەر، بۇگۈن يۈيچا جىشۈيدىكى كۆڭزى ئىبادەتخانىسىغا بېرىپ، تاغەت - ئىبادەت قىلىپ كېلىڭلار! دېدى. مەن ھەيران بولۇپ قالدىم. شۇ چاغدا، كۆڭفۇزىدىن ۋە ئۇنىڭ مۇخلىسلىرىدىن بىزار بولغانلىقىم ئۈچۈن ياپونىيىگە كەلگەن تۇرسام، يەنە ئىبادەت قىلامدىكەنمىنا؟ دەپ ئويلىغانلىقىم ھازىرمۇ ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. شۇ چاغدا ناھايىتى ئەجەبلەنگەنىدىم، بۇنداق ھېسسىيات يالغۇز مەندىلا پەيدا بولمىغان بولسا كېرەك.

كۆڭفۇزىنىڭ ئۆز ۋەتىنىدە نەزەردىن قېلىشى 20 - ئەسىردە باشلانغان ئەمەس. مېڭزى ئۇنى باھالىغىنىدا، «زامانىۋى پەيغەمبەر» دېگەنىكەن؛ بۇ سۆزنى ھازىرقى زامان تىلىغا تەرجىمە قىلساق، «مودا پەيغەمبەر» دېمەكتىن باشقا چارە يوق. بۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن خەۋپلىك سۈپەت ئەمەس، تولىمۇ ئالقىشلاپ كەتكۈدەك ئۇنۇنمۇ ئەمەس. لېكىن ئەمەلىيەتتە ئۇنداق بولماسلىقىمۇ ئېھتىمال. كۆڭفۇزىنىڭ «مودا پەيغەمبەر» بولۇپ قېلىشى ئۆلگىنىدىن كېيىن بولغان ئىش. ئۇ ھايات ۋاقتىدا خېلى كۆپ رىيازەت چەككەنىكەن. ئۇيان - بۇيان قاتراپ يۈرۈپ، لۇ پادىشاھلىقىنىڭ ساقچى ۋازىرى[284] مەرتىۋىسىگە كۆتۈرۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا ئۇزۇن ئۆتمەيلا مەنسەپتىن ئايرىلىپ، ئىشسىز - بىگانە بولۇپ قالغانىكەن، ئۇنىڭ ئوستىگە ھوقۇقدارلار ئالدىدا خار - زار بولغان، رەئىيە ئالدىدا مەسخىرىگە قالغان، ھەتتا ئىسيانچىلارنىڭ مۇھاسىرىسى ئىچىگە چۈشۈپ قالغان، قورسىقىنى باقالماي ئاچ يۈرگەنىكەن؛ تالىپلىرى ئۈچ مىڭ بولسىمۇ، كارغا يارايدىغانلىرى

ئاران يەتمىش ئىككى ئىكەن. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئىشەنچ قىلالايدىغىنى ئاران بىر ئادەم ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە كۆڭفۇزى: «تەرتەقەتلىرىم ئاقماي قالسا، سال بىلەن يات ئىقلىمغا كېتىمەن. ماڭا پەقەت جۇڭيۈيلا يار بولامدۇ؟» دەپ پىغان قىلغانىكەن. ئۇنىڭ ھال - ئەھۋالىنى مانا مۇشۇ پاسسىپ نىيىتىدىن بىلگىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ شۇ بىر نەپەر تالىپى جۇڭيۈي كېيىنكى چاغلاردا دۇشمەنلىرى بىلەن سوقۇشۇپ قالغاندا، دۇشمەنلىرى كۆلاھىنىڭ پۈپۈكىنى زەرب بىلەن ئۈزۈپ تاشلىغانىكەن، شۇ چاغدىمۇ بۇ سادىق مۇخلىس جۇڭيۈي ئۆزىنىڭ موللىسى بولغان كۆڭفۇزىدىن ئالغان تەلىمىنى، يەنى: «ئەھلى موللا ئادەم ھەتتا ئۆلگەن تەقدىردىمۇ بېشىدىن كۆلاھىنى ئالماسلىق كېرەك» دېگەن سۆزىنى ئېسىدىن چىقارماي، دۇشمەنلىرى چاناپ قىيما - چىيما قىلىۋەتكۈچە كۆلاھىنىڭ پۈپۈكىنى چىگگەنىكەن. ئۇ نېمىدېگەن ئىشەنچلىك ئادەم - ھە! ئۆزىنىڭ بىردىنبىر ئىشەنچلىك تالىپىدىنمۇ ئايرىلىپ قالغان كۆڭزىنىڭ ناھايىتى پەرىشان بولۇپ كەتكەنلىكى تۇرغان گەپ. ئۇ شۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ھامان ئاشخانىسىدىكى قىيما گۆشنى تۆكتۈرۈۋەتكەنىكەن.

كۆڭفۇزى ئۆلگەندىن كېيىن ھالى بىرئاز خەيرلىك بولۇپ قالغاندۇ، چۈنكى ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن كاپشىپ يۈرەلمەيدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن، تاج - تەختى بار ئادەملەر ئۇنى پەردازلاپ، ئادەمنى ئەيمەندۇرىدىغان دەرىجىدە ئەزىزلىگەن بولۇشى مۇمكىن، دەپ ئويلايتتىم. لېكىن، ئۇنىڭ ھالى كېيىنكى چاغلاردا كىرگەن ساكىلىمونى[285] دىنمۇ بەتتەر ئىكەن. دۇرۇس، ھەربىر ناھىيىدە كۆڭزىنىڭ «مۇقەددەس ئىبادەتخانا» دېگەن ئىبادەتخانىسى بار. لېكىن ئۇ ئىبادەتخانىلاردىن بۇران ئۈچۈپ تۇرىدۇ، ئادەتتىكى رەئىيە ئۇ يەرلەرگە ھەرگىز تاۋاپ قىلىپ بارمايدۇ، بارىدىغان بولسا بۇددا ئىبادەتخانىسىغا ياكى بۇتخانىلارغا بارىدۇ. ئەگەر پۇقرادىن، كۆڭ-

فۇزى قانداق ئادەم؟ دەپ سوراپ قالسىڭىز، ئۇلارنىڭ پەيغەمبەر دەپ جاۋاب بېرىدىغانلىقىدا شەك يوق، لېكىن ئۇلار تاج - تەختى بار ئادەملەرنىڭ پاتىپفونى، ئۇلارمۇ خەت پۇتۇلگەن قەغەزلەرنى دەسسەيدۇ. ئۇلارنىڭ ئۇنى دەسسىۋەتمەي ئەزىزلىگەنلىكى بېشىغا چاقماق چۈشۈش قازاسىغا يولۇقۇشتىن ساقلىنىدىغان خۇراپىي ئېتىقاد سەۋەبىدىن بولغان؛ نەجىڭدىكى كۇڭزى ئىبادەتخانىسى قاپناپ تۇرىدىغان ئاۋات يەر، لېكىن بۇ يەرنىڭ قايناپ تۇرۇشى تۇرلۇك ئويۇن - تاماشىنىڭ بولۇپ تۇرىدىغانلىقىدىن ۋە ساماۋارخانىلارنىڭ بولغانلىقىدىن بولغان. كۇڭزى «يىلنامە»نى يازغاندا يۇرت بۇزۇقلىرىنىڭ بېشىغا غەم چۈشكەن، دېگەن رىۋايەت بار، لېكىن ھازىرقى ئادەملەر ئىچىدە قەلەم جازاسىغا ئۇچرىغان بىرەر يۇرت بۇزۇقىنىڭ ئىسمىنى بىلىدىغان بىرەر ئادەممۇ بولمىسا كېرەك. يۇرت بۇزۇقى دېگەن سۆز تىلغا ئېلىنسا، كىشىلەر، ئۇ ساۋ ساۋ بولسا كېرەك دەپ ئويلىسا كېرەك، لېكىن بۇنداق قاراشنى جەڭنامە ۋە چاڭچىلە ئەسەرلىرىنى يازغان نامسىز يازغۇچىلار ئۆگەتكەن، بۇنى پەيغەمبەر ئۆگەتكەن ئەمەس.

گەپنىڭ قىسقىسى، كۇڭفۇزىنى جۇڭگودا تاج - تەختى بار ئادەملەر ماختاپ ماشايىخ قىلىۋالغان؛ ئۇ تاج - تەختى بار ئادەملەرنىڭ ياكى تاج - تەختلىك بولۇش تەمەسى بار ئادەملەرنىڭ پەيغەمبىرى، ئۇنىڭ ئادەتتىكى خەلق بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق. كۇڭزى ئىبادەتخانىسىنى بولسا، تاج - تەختى بار ئادەملەر ۋاقىتلىق ھاجەتتىن چىقىۋېلىش ئۈچۈنلا بەرپا قىلغان. ئۇلار كۇڭزىغا ئىبادەت قىلىۋاتقاندا، قورسىقىغا باشقا مەقسەتتىنى پۈكىدۇ. مەقسىتىگە يېتىۋالغاندا، ئۇ قورالنىڭ كېرىكى قالمايدۇ، مەقسىتىگە يېتەلمەي قالسا، تېخىمۇ كېرەك قىلمايدۇ. بۇنىڭدىن 30 - 40 يىل ئىلگىرى، تاج - تەختلىك بولۇش كويىغا چۈشكەن ئادەملەر، يەنى مەنسەپدار بولۇش ئارزۇسى بار ئادەملەر «تۆت

كىتاب» ۋە «بەش نامە»نى ئوقۇپ «باگۇ» نىزامى بويىچە كىتاب ۋە ماقالە يازغانىكەن؛ باشقىلار بۇ كىتاب ۋە ماقالىلەرنى قارىقويۇقلا «دەرۋازا قېقىشقا ئىشلىتىدىغان پاخشە خىش» دەپ ئاتىغانىكەن. دېمەك، مۇلكىي ئەمەلدارلىققا ئېرىشىش ئۈچۈن ئىمتىھان بەرگەن ئادەملەر ئىمتىھاندىن ئۆتۈۋالسىلا، بۇ نەرسىلەرنى، خۇددى پاخشە خىشنى دەرۋازا قاقىدىغان چاغدا ئىشلىتىپ، دەرۋازا ئېچىلغاندىن كېيىن چۆرۈپ تاشلىغانغا ئوخشاش ئۇنتۇپ كېتىدىكەن. كۇڭزى ئۆلگەندىن بۇيان ئەمەلىيەتتە ئەنە شۇنداق «دەرۋازا قېقىشقا ئىشلىتىدىغان پاخشە خىش» ئورنىدا ئىشلىتىلىپ كەلمەكتە.

يېقىنقى مىسالالارغا قاراپ باقىدىغان بولساقلا تېخىمۇ ئوبدان چۈشىنىۋالالايمىز. 20 - ئەسىر باشلانغاندىن بۇيان، كۇڭفۇزىنىڭ ئامىتى كېتىپ قالغانىدى، لېكىن يۇەن شىكەي[286] دەۋرىدە يەنە يېڭىۋاشتىن ئەسكە ئېلىنىدى، ئۇنىڭ ئەرۋاھىغا ئاتاپ نەزىر - نىيازلار ئۆتكۈزۈش ۋە تاۋاپ قىلىش ۋاقىتىدا كىيىدىغان ئاجايىپ - غارايىب كىيىملەرمۇ پەيدا بولدى، ئىبادەت قىلغۇچىلار ئەنە شۇنداق غەلىتە كىيىملەرنى كىيىدىغان بولدى. بۇنىڭ كەينىدىلا پادىشاھلىق تۈزۈمى پەيدا بولدى. لېكىن، يۇەن شىكەي ھېلىقى دەرۋازىنى قېقىپ ئاچالماي، دەرۋازا سىرتىدا ئۆلدى، ئاندىن قالسا شىمالىي مىلىتارىستلار[287] مۇ زاۋاللىققا يۈز تۇتقاندا، باشقا بەخت دەرۋازىسىنى ئېچىش ئۈچۈن بۇنىڭدىن پايدىلانماقچى بولدى. جياڭسۇ بىلەن جېجياڭنى ئۆز چاڭگىلىدا تۇتقان، يول بويى پۇقرانى ئۆزى خالىغىنىچە چېپىپ ئۆلتۈرگەن سۇن چۈەنفاڭ[288] جياڭجۇن تەلەي سىناپ لوڭقىغا ئوق چۈشۈرۈش[289] مۇراسىمىنى يېڭىۋاشتىن ئەسلىگە كەلتۈرگەن بولسا، شەندۇڭغا كىرىۋالغان، ئالتۇن - كۈمۈشلىرىنىڭ، چېرىكلىرىنىڭ ۋە خوتۇنلىرىنىڭ سانىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدىغان جاڭ زۇڭچاڭ[290] جياڭجۇن «13 نامە»نى قايتىدىن كۆچۈرۈپ باستۇردى، ھەتتا ئەۋلىيا - ئەنبىيالىقنى خۇد-

دى جىنسىي مۇناسىۋەت بىلەن يۇقتۇرغىلى بولىدىغان سىفىلىس كېسىلىگە ئوخشاش بىرنەرسە قىلىۋېلىپ، كۆڭزىنىڭ پۈشتى بولۇغان بىراۋنى ئۆزىگە كۈيئوغۇل قىلىۋالدى. شۇنداق قىلغان بولسىمۇ، بەخت دەرۋازىسىنى يەنىلا ھېچقايسىسى ئاچالمىدى.

بۇ ئۇچەيلەن كۆڭفۇزىنى پاخشە خىش ئورنىدا ئىشلەتكەن بولسىمۇ، لېكىن دەۋر ئۆزگەرگەچكە گەپ - سۆزسىز مەغلۇپ بولىدى. ئۆزلىرى مەغلۇپ بولۇش بىلەنلا قالماستىن، كۆڭزىنىڭ تېخىمۇ پاجىئەلىك ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىشىغىمۇ زامىن بولدى. ئۇلار ھەتتا ئېلىپنىڭ سۇنۇقىنىمۇ بىلمەيدىغان ئادەملەر ئىدى، شۇنداق تۇرۇقلۇق «13 نامە» ۋەھاكازالار ئۇستىدە گەپ سېتىشقا ئۇرۇنغانلىقى كىشىلەرنىڭ كۆلكىسىنى قىستايدۇ؛ ئۇلارنىڭ سۆزى بىلەن ھەربىتىنىڭ بىر يەردىن چىقمىغانلىقى كىشىنى تېخىمۇ بىزار قىلىدۇ. كىشىلەر راھىبلاردىن بىزار بولغانلىقى، كالسايا[291] غا ئۆچ بولۇپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، كۆڭفۇزىنىڭ بىرەر مەقسەت ئۈچۈن قورال سۈپىتىدە سۈيىئىستېمال قىلىنىۋاتقانلىقىمۇ يېڭىۋاشتىن ئايدىڭلىشىپ قالدى، شۇنىڭ ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ ئۇنى يوقىتىش ئارزۇسىمۇ بارغانسېرى كۈچەيىپ كەتتى. شۇ سەۋەبتىن كۆڭزىنى ناھايىتى ھۆرمەتلىك قىلىپ پەردازلىغان چاغلاردا، ئۇنىڭ قۇسۇرلىرىنى ئىزدەيدىغان ماقالىلەر ۋە ئەسەرلەر پەيدا بولۇپ تۇردى. كۆڭزىنىڭ ئۆزى پەيغەمبەر بولسىمۇ، ئۇ كەمچىلىك - قۇسۇرلاردىن خالىي ئەمەس، بۇنىڭ بىلەن ئادەتتە ھېچكىمنىڭ كارى يوق، چۈنكى كىشىلەرنىڭ قارىشىچە پەيغەمبەرمۇ ئادەم، ئۇنىڭ قۇسۇرلىرىنى كەچۈرگىلى بولىدۇ. لېكىن پەيغەمبەرنىڭ مۇرىتلىرى ئوتتۇرىغا چىقىپ، پەيغەمبىرىم ئۇنداق ئىدى، پەيغەمبىرىم بۇنداق ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن سەنمۇ شۇنداق بولمىساڭ بولمايدۇ، دەپ كاپشىيدىغان بولسا، كىشىلەرنىڭ بۇنىڭغا ئىختىيارسىز كۈلۈشى تۇرغان گەپ. بۇنىڭدىن بەش - ئالتە يىل

ئىلگىرى «كۆڭزىنىڭ نەنزى بىلەن ئۇچرىشىشى» دېگەن سەھنە ئەسىرى ئوينالغاندا، چاتاق چىققانىدى. شۇ سەھنە ئەسىرىدە كۆڭفۇزى رولغا چىقىرىلغان، ئۇ پەيغەمبەر بولغان تەقدىردىمۇ ئازپاز شاللاقلىقتىن ۋە تەلۈلىكتىن خالىي قالدۇرۇلمىغان، لېكىن ئۇ ئادەم بولغانلىقى نۇقتىسىدىن كىشىنىڭ نەزىرىگە سىغىدىغان ياخشى ئادەم قىلىپ چىقىرىلغان. شۇنداق بولسىمۇ، پەيغەمبەرنىڭ پۈشتىلىرى قاتتىق غەزەپكە كېلىپ، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغچە دەۋالىشىپ بارغان. ئويۇن قويۇلغان يەر دەل كۆڭفۇزىنىڭ يۇرتى بولغاچقا، ئۇ يەردە ئۇنىڭ پۈشتى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئۇلار ھەتتا ساكيامونى بىلەن سۇقرات[292] مۇ تەڭلەشتۇرۇشكە مۇناسىپ كەلمەيدىغان ئىمتىيازلىق سىنىپقا ئايلىنىپ قالغانىكەن. ئېھتىمال، بۇ دەۋاغىمۇ شۇ يەردىكى پەيغەمبەر پۈشتى بولمىغان ياشلارنىڭ «كۆڭفۇزىنىڭ نەنزى بىلەن ئۇچرىشىشى»نى ئالاھىدە سەھنىلەشتۇرۇشكە ئۇرۇنغانلىقى سەۋەب بولغان بولۇشى مۇمكىن.

جۇڭگونىڭ ئادەتتىكى خەلقى، بولۇپمۇ ئاتالمىش نادان خەلق كۆڭزىنى پەيغەمبەر دەپ ئاتىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىنى كۆڭلىدە تۇتمايدۇ؛ ئۇنى ئىززەتلىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا كۆڭلى يېقىن ئەمەس. شۇنداق بولسىمۇ، كۆڭفۇزىنى جۇڭگونىڭ نادان خەلقىدەك چۈشىنىدىغان خەلق دۇنيادا تېپىلمىسا كېرەك. دۇرۇس، كۆڭفۇزى ئەل - يۇرتنى ئىدارە قىلىشنىڭ قالتىس ئۇسۇللىرىنى پىلانلىغان، لېكىن ئۇنى خەلقنى ئىدارە قىلغۇچىلارغا، يەنى تاج - تەختى بار ئادەملەرگە ئاتاپ پىلانلىغان، خەلقنىڭ ئۆزىگە بولسا ھېچ نەرسىنى پىلانلاپ بەرمىگەن. ئۇنىڭ پىلانلاپ بەرگىنى «ئەدەپ - قائىدە رەئىيەگە راۋا ئەمەس» دېگەن نەرسىدىن ئىبارەت. تاج - تەختى بارلارنىڭ ماشايىخى بولۇپ قالغان پەيغەمبەر، ئاخىر «دەرۋازا قېقىشقا ئىشلىتىلىدىغان پاخشە خىش»قا ئايلىنىپ قالدى، ئۇنىڭ بۇ جەھەتتە داد - پەريات قىلىشىمۇ مۇمكىن.

كىن ئەمەس. ئۇنىڭ خەلق ئاممىسى بىلەن مۇناسىۋەتسىز ئىكەنلىكىدە گەپ يوق، لېكىن كۆڭۈلدە قىلچىلىك يېقىنچىلىقى يوق دېگەن گەپ، مېنىڭچە، ناھايىتى كۆڭۈل ئايىپ ئېيتىلغان سۆز. كىشىلەرنىڭ ئۆز كۆڭلىدە قىلچىلىكمۇ يېقىن كۆرمەيدىغان پەيغەمبەرگە يېقىنچىلىق قىلمايدىغانلىقى تەبىئىي، مەيلى قاچاندا بولسا بولسۇن، يىرتىق - ياماق كىيىم كىيىپ، يالاڭ ئاياغ بولۇپ، ئەۋلىيا ئىبادەتخانىسىنىڭ ئايۇنىغا بېرىپ كۆرۈڭ، گويا شاڭخەيدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك كىنو - تىياتىرخانىغا ئېزىپ كىرىپ قالغاندەك ياكى بىرىنچى دەرىجىلىك تراموۋايغا ئېزىپ چىقىپ قالغاندەك، دەرھال ھايىت - ھۇيت بىلەن ھەيدەپ چىقىرىلىشىڭىز ئېھتىمال. ئۇنداق يەر ۋە ئۇنداق ئىشلار كاتتا غوجاملارغا خاس ئىكەنلىكىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ، بۇ ئادەملەر «نادان خەلق» بولسىمۇ، لېكىن ئۇنداق ئەھۋالنى چۈشەنمەيدىغان دەرىجىدە نادان ئەمەس.

4 - ئاينىڭ 29 - كۈنى.

«ھەجۋ» دېگەن نېمە(293)

— «ئەدەبىيات» تەھرىراتىنىڭ سوئالىغا جاۋاب

مېنىڭچە، ئاپتور ئۆتكۈر، پىشقان ياكى بىرئاز مۇبالىغە قىلىنغان سۆزلەر بىلەن — لېكىن، تەبىئىيكى، بەدىئىي رەڭدىشتە — بىر توپ ئادەمنى ياكى بىرەر تەرەپتىكى رېئاللىقنى يازسا، يېزىلغان شۇ بىر توپ ئادەم بۇ ئەسەرنى «ھەجۋ» دەپ ئاتايدۇ.

«ھەجۋ»نىڭ ھاياتى ئۇنىڭ چىنلىقىدا. بولۇپ ئۆتكەن پاكىت بولۇشى ناتايىن، لېكىن بولۇش ئېھتىمالى بولغان ھەقىقىي ئەھۋال بولۇشى شەرت. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ «ئويدۇرما» ئەمەس، «بوھتان» مۇ ئەمەس؛ كىشىنىڭ «يېغىرىنى ئېچىش» ئەمەس، ئاڭلىغان ئادەم ھاڭ - تاڭ بولۇپ قالغۇدەك «غەلىتە پاراڭ» ياكى «غەلىتە ھادىسە» مۇ ئەمەس. ئۇنىڭدا يېزىلغان ئىشلار ئاشكارا، دائىم ئۇچراپ تۇرىدىغان، ئادەتتە ھېچكىم ئەجەبلىنىپمۇ كەتمەيدىغان، ھەتتا ھېچكىم دىققەتمۇ قىلمايدىغان ئىشلار. بىراق بۇ ئىشلار ئۆز ۋاقتىدا مۇۋاپىق بولمىغان، كۆلكىلىك، يىرگىنچلىك، ھەتتا قەبىھ؛ ئەمما ئۇ ئىشلار شۇنداق كېتىۋەرگەن، ئادەت بولۇپ قالغان، كۆپچىلىك ئالدىدا يۈز بەرگەن، ئۇنىڭغا ھېچكىم ئەجەبلەنمىگەن؛ مانا ئەمدى ئۇ ئالاھىدە تىلغا ئېلىش بىلەن تەسىرلىك بولۇپ چىققان. مەسىلەن، كاستۇم كىيگەن باش يىگىتلەرنىڭ بۇنقا باش ئۇرۇشى ھازىر ئادەتتىكى بىر ئىش، تەرىقەتچى سوپىلارنىڭ غەزەپلىنىپ سەكرىشى

تېخىمۇ ئادەتتىكى بىر ئىش، بۇنداق ئىشلار بىرنەچچە مىنۇتتىن كېيىنلا ئۆتۈپ كېتىدۇ، يوقلىدۇ. لېكىن «ھەجۋ» دەل ئەنە شۇ چاغدا گويا فوتو ئاپپاراتى بىلەن تارتىۋېلىنغان بىر رەسىم: بىرى دوكتورغان تۇرغان، يەنە بىرى قاپاقلىرىنى تۇرۇپ تۇرغان. بۇنى ئۆزى باشقىلار بىلەن بىللە كۆرسىمۇ ناھايىتى خىجىل بولىدۇ، ھەتتا ئۆزى يالغۇز كۆرسىمۇ خىجىل بولىدۇ؛ ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ ئەھۋال يېيىلىپ كەتسە، كېيىنكى كۈنلەردە ئۆزىنىڭ پەن توغرىسىدا لېكسىيە ئوقۇشىغىمۇ، مىجەز - خۇلقىنى يېتىشتۇرۇش توغرىسىدا ۋەز ئوقۇشىغىمۇ كاشىلا بولۇشى مۇمكىن. ئەگەر تارتىلغىنى ئەينى راست ئەمەس دەيدىغان بولسا، سۆزى ئۆتمەيدۇ، چۈنكى شۇ چاغدا كۆپچىلىك ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن، ھەممە ئادەم شۇنداق ئىشىنىڭ بولغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدۇ، لېكىن بۇنىڭ ئەينەن راست ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشتىن خىجىل بولسا، ئۆزىنىڭ ئىززەت - ئابرۇيىنى يوقىتىپ قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كۆپ باش قاتۇرۇپ، ئاخىر ئۇنىڭغا «ھەجۋ» دەپ نام بېرىدۇ. بۇنىڭ مەنىسى: ئۇنىڭ بۇ ئىشنى قەستەن تىلغا ئالغانلىقىدىن قارىغاندا، ئۇمۇ ياخشى نەرسە ئەمەس ئىكەن، دېگەندىن ئىبارەت بولسا كېرەك.

بۇنداق ئىشلارنى ئاڭلىق ھالدا تىلغا ئېلىش، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇنى يوشۇرۇش، ھەتتا مۇبالىغە قىلىش ھەقىقەتەن «ھەجۋ»نىڭ ماھارىتى. ئوخشاش بىر ۋەقە قاملاشمىغان غەيرىي بەدئىي خاتىرىلەردە ھەجۋ بولالمايدۇ، ئۇ ھېچكىمنىمۇ ئانچە تەسىرلەندۈرەلمەيدۇ. مەسىلەن، گېزىت خەۋەرلىرىنى ئالسام، ئېسىمدە قېلىشچە، بۇ يىل ئىككى ۋەقەنى كۆردۇم. ئۇنىڭ بىرى، بىر ياش يىگىت ھەربىي ئەمەلدار قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، ئۇ يەر - بۇ يەردە كۆز بوياپ يۈرۈپتۇ، كېيىن تۇتۇلۇپ قالغاندا، مۇشۇ يول بىلەن جان باقماقچى بولۇۋىدىم، ئۇنىڭدىن باشقا غەرىزىم يوق ئىدى، دەپ

توۋىنامە يېزىپتۇ. يەنە بىرى، بىر ئوغرى بىر ئوقۇغۇچىنى ئۆز يېنىغا تارتىپ، ئۇنىڭغا ئوغرىلىق قىلىش ئۇسۇلىنى ئۆگىتىپتۇ، ئوقۇغۇچىنىڭ ئاتا - ئانىسى بۇنى بىلىپ قېلىپ، ئۆزىنىڭ بالىسىنى ئۆيگە بەند قىلىپ قويسا، ھېلىقى ئوغرى تېخى ئۇنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ئۆكتەملىك قىپتۇ. بىرئاز دەققەتكە ئەرزىيدىغان ۋەقەلەر توغرىسىدا گېزىتلەردە گاھىدا ئالاھىدە تەنقىدىي ماقالىلەر چىقىپ تۇرۇۋاتىدۇ، لېكىن بۇ ئىككى ۋەقە توغرىسىدا تا ھازىرغىچە بىرنەرسە دېيىلگىنى يوق. دېمەك، بۇ ۋەقەلەر كۆڭۈل بۆلۈشكە ئەرزىمەيدىغان ناھايىتى ئادەتتىكى بىر ئىش دەپ قارالغان. لېكىن بۇ ماتېرىيالىلار ج. سۋىفت (J. Swift)[294] يا كى گوگول (N. Gogol) نىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدىغان بولسا، چوقۇم ئاجايىپ قاملاشقان ھەجۋىي ئەسەر بولۇپ چىقىدۇ. بىرەر دەۋرنى باشتىن كەچۈرۈۋاتقان جەمئىيەتتە بىر خىل ئەھۋال قانچىكى ئاددىي، قانچىكى ئومۇمىي بولسا، ئۇ ھەجۋىي ئەسەر يېزىشقا شۇنچە باب كېلىدۇ.

ھەجۋىيچى ئاپتور ھەجۋ قىلىنغۇچىلارغا ئومۇمەن يامان كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ھەجۋىيچى ئاپتورنىڭ نىيىتى ياخشى، ئۇ ھەجۋ قىلىشتا ئۇلارنىڭ ياخشى بولۇپ تۇزۇلۇشىنى ئارزۇ قىلىدۇ، ئۇلارنى ھەرگىز سۇغا چۆكۈرۈپ تاشلىۋەتمەيدۇ، لېكىن جامائەت ئىچىدە ھەجۋىيچى يازغۇچى پەيدا بولغاندا، بۇ جامائەت ئاللىقاچان ئوخشۇمالغىلى بولمايدىغان، ماقالە يېزىش ۋاستىسى بىلەن قوتۇلدۇرغىلى بولمايدىغان ھالغا كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ھېلىقى ھەجۋىيچى يازغۇچىنىڭ تىرىشچانلىقى كۆپىنچە بىكار بولۇپ چىقىدۇ، بەلكى دەل ئەكسىچە شۇ جامائەتنىڭ كەمچىلىكى ۋە يارىماسلىقلىرى ئەمەلىي بايان قىلىنغان بولۇپ قالىدۇ - دە، ئۇ ھەجۋ قارشى تەرەپتىكى باشقا بىر جامائەت ئۈچۈن پايدىلىق بولۇپ قالىدۇ. مېنىڭچە، باشقا بىر جامائەتنىڭ ئالغان تەسىراتى ھەجۋ قى

لىنغان جامائەتنىڭكىگە ئوخشاشمايدۇ، ھەجۇ قىلىنغان جامائەت «ھەجۇ» دىن كۆپرەك «پاش» قىلىنىپتۇ دەپ ئويلىشى مومكىن.

ئەگەر كۆرۈنۈشتە ھەجۋي ئەسەر بولۇپ، ئۇنىڭدا قىلچىلىكمۇ ياخشى نىيەت، جان كۆيەرلىك بولمىسا، كىتابخانلارنى دۇنيادىكى ئىشلارنىڭ ئارزۇ قىلغۇچىلىكى، جان كۆيدۈرگۈچىلىكى يوق ئىكەن دەيدىغان ھېسسىياتقا كەلتۈرۈپ قويسا، ئۇ ھەجۇ بولماي قالىدۇ، «تەنە» دېگەن ئەنە شۇ.

5 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى.

«گەپكە قالغان يامان»[295]

«گەپكە قالغان يامان» — بۇ كىنو چولپىنى رۇەن لىگىيوي[296] ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ۋەسىيەتلىرىنى يېزىپ قالدۇرغان خېتىدىن چىققان سۆز. بىر مەزگىل پۇر بولۇپ كەتكەن بۇ ۋەقە بىرمۇنچە قۇرۇق پاراڭلارنى بېشىدىن كەچۈرگەندىن كېيىن، بارا ـ بارا بېسىقىشقا باشلىدى. «رۇەن لىگىيوينىڭ ئامىتىنىڭ كېتىپ قېلىشى» نامىلىق كىنونىڭ قويۇلۇشى توختاش بىلەنلا، خۇددى بۇلتۇر ئەيشيا[297]نىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش ۋەقەسىگە ئوخشاشلا، پۈتۈنلەي بېسىقىپ كېتىشى مۇمكىن. ئۇلارنىڭ ئۆلۈشى، خۇددى پايانسىز ئادەم دېڭىزىغا بىر چىمدىم تۇز سېلىنغانغا ئوخشاش، تېتىقسىز ئېغىزلارغا بىرئاز تەم كىرگۈزگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇزۇن ئۆتمەي يەنىلا تەمسىز، بەتتەم بىر ئەھۋالغا ئايلىنىپ قالدى.

بۇ سۆز دەسلەپتە كىچىككىنە چاتاقلارنىمۇ پەيدا قىلماي قالمىدى. بەزى مۇلاھىزىچىلەر، ئۇنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشىغا گېزىتلەردە يېزىلغان خاتىرىلەرنىڭ ئۇنىڭ دەۋالىشىپ يۈرگەنلىكىنى ئوتتۇرىغا يېيىۋەتكەنلىكى سەۋەبچى بولغان، دېيىشتى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا يەنە بىر مۇخبىر، ھازىرقى كۈندىكى گېزىتلەرنىڭ ئابرۇيىغا، مەتبۇئاتلارنىڭ ئىناۋىتىگە ۋاي، ئۇلارنىڭ نەدىمۇ بىرەر ئادەمنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلىگۈدەك قۇۋۋىتى بولسۇن، ھېلىقى خاتىرىلەر بولسا كۆپىنچە ھۆكۈمەت ئالدىدىن ئۆتكەن پاكىتلاردىن يېزىلغان، ئۇلار ھەرگىزمۇ ئويدۇرۇلغان پىتنە ـ ئىغۋا ئەمەس، كونا

گېزىتلەرنىڭ ھەممىسى بار، قايتا تەكشۈرۈپ كۆرسەك بولىدۇ. دېمەك، رۇەن لىكىيوينىڭ ئۆلۈشى مۇخبىرلار بىلەن مۇناسىۋەتسىز، دەپ ئاشكارا رەددىيە بەردى.

بۇلارنىڭ ھەممىسىنى راست گەپ دېيىشكە بولىدۇ. لېكىن، پۈتۈنلەي ئۇنداقمۇ ئەمەس.

ھازىرقى كۈندىكى گېزىتلەرنىڭ گېزىتكە ئوخشىمايدىغان بىر-نەرسە بولۇپ قالغانلىقى راست، مۇلاھىزىلەرنىڭ چىن يۈرەكتىن چىققان سۆز بولمىغانلىقى ئۈچۈن قۇدرەتسىز ئىكەنلىكىمۇ راست. زېھنى بار ئادەملەر مۇخبىرلارنى ھەرگىز ئارتۇقچە ئەيىبلىمەيدۇ. لېكىن، گېزىت خەۋەرلىرىنىڭ قۇدرىتى ئەملىيەتتە پۈتۈنلەي يەكسان بولغىنى يوق، ئۇ A غا زىيانلىق بولمىغان تەقدىردىمۇ، B غا زىيان يەتكۈزىدۇ؛ ئۇ قۇدرەتلىكلەر ئالدىدا ئاجىز، لېكىن تېخىمۇ ئاجىزلار ئالدىدا يەنىلا قۇدرەتلىك؛ شۇنىڭ ئۈچۈن، بەزىدە دەردىنى ئۆز ئىچىگە يۇتسىمۇ، بەزىدە يەنىلا قامچىسىنى ئويناتىۋېرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن رۇەن لىكىيوي قاتارلىق ئادەملەرنى ئەنە شۇنداق قامچىسىنى ئويناتىش ئۈچۈن ئوبدان دەسمايە قىلىۋالغان. چۈنكى، رۇەن لىكىيوي خانىم ناھايىتى داڭلىق بولسىمۇ، لېكىن قۇدرەتسىز ئىدى. مېشچانلار كىشىلەرنىڭ، بولۇپمۇ بىرئاز تونۇش بولغان ئادەملەرنىڭ ئەيىبلىرى توغرىسىدىكى گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلاشقا ئامراق كېلىدۇ. شاڭخەينىڭ خالتا كوچىلىرىدىكى دەللەر ئۆز قوشنىسى پالانچى يەڭگىنىڭ ئۆيىگە يات ئەركەكلەر كىرىپ - چىقىپ يۈرگەنلىكىنى بىلىۋالسا، ئاغزى بېسىقماي سۆزلەيدۇ؛ ئەگەر ئۇنىڭغا گەنسۇدا پالانى ئايال بىر يېگىت بىلەن تۈتۈلۈپ قاپتۇ، شىنجاڭدا پوكۇنى ئايال يەنە بىر قېتىم ئەرگە تېگىپتۇ دەپ سۆزلەپ بەرسىڭىز، ئۇنىڭ قۇلىقىغا ياقمايدۇ. رۇەن لىكىيوي ئېكرانلارغا چىقىپ تۇرغاندا ھەممىگە تونۇش ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ گېزىتلەرنى قىزىتىپ بېرىدىغان ياخشى ماتېرىيال

ئىدى، ھېچبولمىغاندا ئۇلارنىڭ بازىرىنى چىقىرىپ بېرەلەيتتى. شۇلارنى ئوقۇغان مۇشتەرىلەرنىڭ بەزىسى: «مەن رۇەن لىكىيوىگە ئوخشاش چىرايلىق بولمىساممۇ، ھەرھالدا ئۇنىڭ قارىغاندا ساقمەن» دەپ ئويلىسا؛ بەزىسى: «مېنىڭ رۇەن لىكىيوىگە ئوخشاش ماھارىتىم بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدەك پەس ئەمەسمەن» دەپ ئويلايتتى. ھەتتا رۇەن لىكىيوي ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغاندىن كېيىنمۇ، بەزىلەرنى: «مېنىڭ رۇەن لىكىيوىگە ئوخشاش ماھارىتىم بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا قارىغاندا غەيرەتلىكمەن، چۈنكى مەن ئۆزۈمنى ئۆلتۈرۈۋالمىدىم» دېگەن خىيالغا كەلتۈرگەن. بىرنەچچە تىيىن پۇل خەجلەش بىلەنلا ئۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى بىلىۋالغىلى بولمىدىغان بولسا، بۇ تولىمۇ جايىدا ئىش بولىدۇ، ئەلۋەتتە. لېكىن، ئارتىسلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلىدىغان ئادەملەر جامائىتىنىڭ يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىزدەك ئالدىنقى ئىككى خىل تەسىراتىنى ئاڭلاپ قالسا، بۇ تەسىراتلار ئۇنى جاندىن كەچتۈرۈشكە يېتىپ ئاشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز ھەتتا ئۆزىمىزمۇ چۈشەنمەيدىغان، جەمئىيەت تەشكىلى ياكى ئىرادىنىڭ كۈچلۈك - ئاجىزلىقى دېگەندەك قۇرۇق سەپسەتىلەرنى قويۇپ تۇرۇپ، ئاۋۋال خۇددى ئۆز بېشىمىزغا كەلگەندەك ئويلاپ باقىدىغان بولساق، رۇەن لىكىيوىنىڭ «گەپكە قالغان يامان» دېگىنىنىڭ راست ئىكەنلىكىنى ياكى بەزىلەرنىڭ ئۇنىڭ ئۆلۈۋېلىشى مۇخبىرلارنىڭ خەۋەرلىرى بىلەن ئالاقىدار دېگەنلىرىنىڭمۇ راست ئىكەنلىكىنى چۈشىنىشىمىز مۇمكىن.

لېكىن، مۇخبىرلارنىڭ ئۆزلىرىنى ئاقلاپ، خەۋەر ئومۇمەن ھۆكۈمەت ئالدىدىن ئۆتكەن پاكىتلاردىن يېزىلغان، دېگەنلىرىمۇ راست. شاڭخەيدىكى چوڭ گېزىتلەر بىلەن كىچىك گېزىتلەر ئارىسىدا قالغان بەزى ئوتتۇرانچى گېزىتلەرنىڭ ئىجتىمائىي خەۋەرلىرىنىڭ تولىسى دەۋالىشىپ ساقچى ئىدارىسى ئالدىغا ياكى گۇڭبۇ-

جۇي ئالدىغا چۈشكەن ۋەقەلەردىن ئىبارەت. لېكىن شۇ گېزىتلەر-
نىڭ شۇنداق بىر يامان ئادىتى باركى، بۇ ۋەقەلەرگە بەزى تەسۋىر-
لەرنى قىستۇرۇپ قويىدۇ؛ ئايال بولسا، ئۇلار ھەققىدە بەزى تەس-
ۋىرلەرنى قىستۇرۇشقا تېخىمۇ ئامراق. بۇنداق ۋەقەلەردە ئاتاقلىق
جانابلار ۋە چوڭ مەنسەپدارلارنىڭ بولۇشى ناتايىن، شۇڭا تېخىمۇ
يۇرەكلىك بىلەن بەزى تەسۋىرلەرنى قىستۇرۇۋېرىدۇ. ۋەقەگە چې-
تىشلىق بولغان ئەركەكلەرنىڭ يېشىنى ۋە قامىتىنى كۆپىنچە راس-
تى بىلەن يازىدۇ؛ لېكىن ئايال بولۇپ قالسا، سۆزگە ئۇستىلىقىنى
كۆرسىتىپ، بىر بولسا: «پالانى خېنىم ياشتا خېلى بىر يەرگە
بېرىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن چوكانلىقىدىن قالمىغان» دەپ
تەسۋىرلەيدۇ ياكى «قەددى - قامىتى كېلىشكەن، غۇنچىدەك سۆ-
يۈملۈك» دەپ تەسۋىرلەيدۇ. بىرەر قىز بالا قېچىپ كەتكەن بولسا،
ئۇنىڭ ئۆزى يېگىت ئىزدەپ قاچقانمۇ ياكى ئالدامغا چۈشكەنمۇ،
بۇنى بىلمەي تۇرۇپلا، بەزى مىرزىلار: «قىز تۇننى يالغۇز ئۆتكۈز-
مەيدۇ» دەپ ھۆكۈم قىلىۋېتىدۇ. بۇنى نەدىن بىلسۇن؟ يېزا ئايال-
لىرىنىڭ ئىككى قېتىم ئەرگە تېگىشى پايىناپ يەرلەردە دائىم بولۇپ
تۇرىدىغان ئىش، لېكىن بۇ ئەھۋال مىرزىلارنىڭ قەلبىي بىلەن:
«زىنا قىلىشتىكى كارامىتى ۋۇ زېتىيەن[298] دىن قېلىشمايدۇ»
دېگەن چوڭ خەتلىك ماۋزۇلارغا نائىل بولۇپ قالىدۇ. بۇنىڭ
دەرىجىسىنى نەدىن بىلسۇن؟ بۇنداق تېتىقسىز ئىبارىلىرى يېزا
ئاياللىرى ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس بولسا كېرەك، چۈنكى ئۇلار
خەت تونۇمايدۇ، ئۇلارنىڭ قاياشلىرىنىڭمۇ گېزىت ئوقۇشى ناتا-
يىن. لېكىن بىلىملىك كىشىلەرنى، بولۇپمۇ جەمئىيەتكە قەدەم
قويغان ئاياللارنى يېتىپ ئاشقۇدەك شىكەستىلەندۈرىدۇ، چاۋسىنى
قەستەن چىتقا يايىدىغان، ئالاھىدە مۇبالىغە قىلىدىغان ماقالىلەرغۇ
ئاباياملا شىكەستىلەندۈرىدۇ. لېكىن جۇڭگودا شۇنداق ئادەت بار-
كى، بۇنداق ئىبارىلەر قەلەم تەۋرىتىش بىلەنلا يېتىپ كېلىدۇ،

باش قاتۇرۇپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق، بۇنداق قىلىشنىڭمۇ
ئاياللارنى ئەخمەق قىلىش بولىدىغانلىقى خىيالغا كەلمەيلا قالماس-
تىن، بەلكى قەلەم تەۋرەتكۈچىنىڭ ئۆزى خەلقنىڭ تىلى ئىكەنلە-
كىمۇ خىيالغا كەلمەيدۇ. لېكىن سەن ھەرقانچە كۆپتۇرۇپ تەسۋىر-
لىسەڭمۇ، قۇدرەتلىكلەر ئۈچۈن ھېچبىر كارايىتى يوق، ئۇلارنىڭ
بىر پارچە خېتى بىلەنلا «تۈزىتىش» ياكى «ئۆزرە» كەينى -
كەينىدىن بېسىلىپ چىقىۋېرىدۇ. بىراق رۇەن لىڭيۈيگە ئوخشاش
مۇشتۇمى يوق، غەيرىتى يوق كىشىلەر دەردكە قالىدۇ. ئۇلارنىڭ
پېشانىسىگە شەرمەندىلىك داغلىرى چاپلىنىپ قالىدۇ - دە، ئۇنى
يۇيۇشقا ئامال قىلالمايدۇ. كۆرەش قىلاي دېسە، ئۇنىڭ نەشر
ئەپكارى يوق، قانداق كۆرەش قىلسۇن؟ ئۇنىڭ تارتىۋاتقان ئەلەملە-
رىنىڭ بېشى بولمىسا، تارتىۋاتقان دەردلىرىنىڭ ئىگىسى بولمىسا،
ئۇ كىمگە قارشى كۆرەش قىلسۇن؟ بىز يەنە ئۆز بېشىمىزغا كەلگەن-
دەك ئويلاپ قارايدىغان بولساق، ئۇنىڭ «گەپكە قالغان يامان»
دېگىنىنىڭ راست ئىكەنلىكىنى، بەزىلەرنىڭ ئۇنىڭ ئۆلۈۋېلىشى
گېزىت خەۋەرلىرى بىلەن ئالاقىدار دەپ ئويلىغانلىقىنىڭمۇ راست
ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىشىمىز مۇمكىن.

لېكىن، باشتا ئېيتقىنىمىزدەك، ھازىرقى گېزىتلەرنىڭ قۇۋ-
ۋىتىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىمۇ راست، بىراق مېنىڭچە، مۇخبىر
ئەپەندىلەرنىڭ كەمتەرلىك قىلىپ ئېيتقىنىدەك تېخى بىر پۈتۈن
يارىمايدىغان، قىلچىلىكمۇ جاۋابكارسىز ھالغا چۈشۈپ قالغىنى
يوق. چۈنكى ئۇلارنىڭ رۇەن لىڭيۈيگە ئوخشاش تېخىمۇ ئاجىزلار-
نىڭ تەقدىرىنى بەلگىلىيەلەيدىغان قۇۋۋىتى بار، يەنى ئۇلار يامانلىق-
مۇ قىلالايدۇ، ياخشىلىقنىمۇ قىلالايدۇ، ئەلۋەتتە. «خەۋەرلا بولە-
دىكەن يازمىز» ياكى «ئىقتىدارىمىز يەتمەيدۇ» دېگەن گەپلەر ئالغا
ئىنتىلىدىغان مەسئۇلىيەتچان مۇخبىرلار دەيدىغان گەپ ئەمەس،
چۈنكى ئەملىيەتتە ئۇنداق ئەمەس، ئۇلار خەۋەرنى تاللاپ يازىدۇ.

رۇەن لىكيۇينىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلىقىغا كەلسەم، مېنىڭ ئۇنى ئاقلىغۇم يوق. مەن ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋېلىشىنى قۇۋۋەتلىمەيمەن، ئۆزۈمنى ئۆزۈم ئۆلتۈرۈۋېلىش نىيىتىممۇ يوق. لېكىن مېنىڭ ئۆزۈمنى ئۆزۈم ئۆلتۈرۈۋېلىش نىيىتىمنىڭ يوقلۇقى، ئۇنىڭغا موھتاج بولمىغانلىقىمدىن ئەمەس، بەلكى قولۇمدىن كەلمەيدۇ. كىمكى ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋالىدىكەن، ھازىرقى كۇندە قەيسەر مۇلاھىزىچىلەرنىڭ لەنىتىگە يولۇقماي قالمايدۇ، رۇەن لىكيۇيمۇ بۇنىڭدىن خالىي ئەمەس، ئەلۋەتتە. لېكىن، مەن شۇنداق ئويلايمەنكى، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش ئەملىيەتتە ئاسان ئەمەس. بىزگە ئوخشاش ئۆز - ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش نىيىتى يوق ئادەملەر سەل چاغلىغاندەك ئاسان ئىش ئەمەس. ئەگەر قايسىڭ ئاسان دەپ ئويلايدىغان بولساڭ، قېنى، سىناپ كۆر!

تەبىئىيكى، سىناپ كۆرەلەيدىغان باتۇرلار كۆپ بولۇشمۇ مۇمكىن، بىراق ئۇلار ئۇنىڭغا موھتاج ئەمەس، چۈنكى ئۇلارنىڭ جەمئىيەت ئالدىدا ئۇلۇغ ۋەزىپىلىرى بار. مۇشۇنداق بولسا، بۇنىڭ تېخىمۇ ياخشى بولۇشىدا گەپ يوق، شۇنداق بولسىمۇ، مەن ھەممە ئادەمدىن شۇنى ئۇمىد قىلىمەنكى، بىردىن خاتىرە دەپتەر تۇتۇپ، ئۆتىگەن ۋەزىپىلىرىڭلارنى خاتىرلەپ بېرىڭلار، نەۋرە - چەۋرىلىك بولغاندا ئۇلارغا كۆرسىتىڭلار، قېنى قانداق بولغانلىقىغا ئۇلار قاراپ باقسۇن.

5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى.

يەنە «ئەدىبلەر بىر - بىرىنى يارات-مايدۇ» توغرىسىدا[299]

بۇ يىل ئوتتۇرىغا چىققان «ئەدىبلەر بىر - بىرىنى يارىتالمايدۇ»[300] دېگەن گەپ ئاق - قارىنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىدىغان شوئار بولۇپ، ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى قاراڭغۇلۇقنى پەردىلەش بىلەنلا قالماستىن، بەزى كىشىلەرنىڭ «قۇيرۇق كۆرسىتىپ ئۆپكە سېتىشى» غىمۇ ئىمكانىيەت تۇغدۇرۇپ بەرمەكتە.

راستتىن «ئۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقى بىلەن باشقىلارنىڭ يېتەرسىزلىكىنى سۇندۇرىدۇ»[301] غانلار قانچىلىك؟ كېيىنكى يىللاردىن بۇيان ئۇچرىتىپ كېلىۋاتقىنىمىز: بەزىلەر «باشقىلارنىڭ يېتەرسىزلىكىنى ئۆزىنىڭ يېتەرسىزلىكى بىلەن سۇندۇرماقتا»، مەسىلەن، ئەدەبىي تىلدا يېزىلغان بەزى ماقالىلەردە سۆزلەر باغلاشمايدۇ، بۇ ھەقتەتەن بىر خىل «يېتەرسىزلىك». شۇنىڭ ئۈچۈن بەزىلەر ئۇنىڭغا قاپىيە ياكى نەزمنى دەستەك قىلىپ تۇرۇپ ھۇجۇم قىلدى؛ بىراق ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۆزلىرىنىڭ تەشەببۇس قىلىپ يازغان ماقالىلىرىدىمۇ سۆزلەر باغلاشمىغانلىقى، «يېتەرسىزلىكى»[302] ئاشكارىلىنىپ مېزى چىقىپ قالدى. بەزىلەر ھەتتا «باشقىلارنىڭ ئارتۇقلۇقىنى ئۆزىنىڭ يېتەرسىزلىكى بىلەن سۆككەن. مەسىلەن، «زاۋېن — فېلىيەتون» نى ياراتمايدىغان ئادەملەر[303] نىڭ يازغىنىمۇ «زاۋېن» بولۇپ چىقتى. ئۇلارنىڭ ئۇ «زاۋېن» لىرى شۇنچىلىك ناچارکى، ئۆزى ياراتمىغان باشقىلارنىڭ «زاۋېن» لىرىنىڭ قولىغا سۇمۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدۇ. ئۇلارنىڭ سات-

قان گەپلىرى خۇددى ئا. چېخوفنىڭ ئېيتقىنىدەك، نومۇسسىزلىقتا چېكىگە يەتكەن بولۇپ، ھەممىگە گويا ھاكاۋۇرلۇق بىلەن غادىيىپ قاراپ تۇرۇپتۇ. چۆكۈرۈلگەنلەر ئۇلار بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرۈش نېسىپ بولماي تۇرغان يەردە، «ئۆزئارا» مۇھاكىمە قىلىشتىن قانداقمۇ سۆز ئاچالىسۇن؟! ئۇلارنىڭ ھازىرقى كۈندە «ئۆزئارا» دېگىنى، سىرىنى ئېچىۋېتىدىغان بولساق، «ئۆزئارا» دېگەن گەپنى ئەنە شۇنداق دەستەك قىلىپ تۇرۇپ «ئەدەب» بولۇۋېلىشتىن باشقا ئىش ئەمەس. ئۇلاردا «ئارتۇقچىلىق» نېمىش قىلسۇن!

ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى ھازىرقى ماجىرامۇ ئەمەلىيەتتە ئەسەردىكى ئارتۇقچىلىقتا ياكى يېتەرسىزلىكتە ئەمەس. ئەدەبىي ماھارەت ھەرگىز ئادەمنى ھېسسىياتسىز جىسىمغا ئايلاندۇرۇپ قويمايدۇ. دېمەك، ئەدىبمۇ ئادەم. ئادەم ئىكەن، ئۇنىڭدا توغرا ۋە ناتوغرا لىق، مۇھەببەت ۋە نەپرەت بولىدۇ؛ لېكىن ئەدەب بولغانلىقى ئۈچۈن، توغرا - ناتوغرىلىقنى ئايرىشى ئېنىق، مۇھەببەت ۋە نەپرەتنى پەرقلەندۈرۈشى ئوتتەك كۆچلۈك بولىدۇ. پەيغەمبەر - دانىشمەنلەرنىمۇ، قىزىلكۆز - قانخورلارنىمۇ قەدىرلەيدىغان، ھۆر - پەرىلەرگىمۇ، مۇئەتتەر گىياھلارغىمۇ، ماخاۋ كېسەللىكىنىڭ مىكروبلىرىغىمۇ خۇشتار بولىدىغان ئەدىبنى بۇ دۇنيادا ئۈچۈراتقىلى بولمايدۇ. ئەدەب ئۆزى توغرا تاپقانىنى، ياخشى كۆرىدىغانىنى ئۈچراتسا قوينىنى ئاچىدۇ، ناتوغرا تاپقانىنى ۋە نەپرەتلىنىدىغانىنى ئۈچراتسا قارشى تۇرىدۇ. ئەگەر ئۈچىنچى بىر ئادەم ئۇنى ماقۇل كۆرمىسە، ئۇنىڭ ناتوغرا دېگىنى ئەمەلىيەتتە «توغرا» ئىدى، ئۇنىڭ نەپرەتلەنگىنى ئەمەلىيەتتە مۇھەببەت باغلاشقا تېگىشلىك ئىدى، دەپ كۆرستىپ بېرسە بولىدۇ؛ قارىقويۇقلا «ئەدىبلەر بىر - بىرىنى ياراتمايدۇ» دېگەن قۇرۇق گەپ كارغا يارىمايدۇ، دۇنيادا ئۇنداق ئاسان ئىش يوق. ئەدەب پەيدا بولغاندىن تارتىپ ماجىرا چىقمىغان ۋاقىت يوق، لېكىن ئاخىردا قايسىسى

توغرا، قايسىسى ناتوغرا، قايسىسى ھايات قالىدۇ، قايسىسى ھالاك بولىدۇ، ئايرىلماي قالمايدۇ. چۈنكى، كىتابخانلار بار، ئۇلار توغرا بىلەن ناتوغرىنى، مۇھەببەت بىلەن نەپرەتنى سالاچى تەنقىدچىلەر-دىنمۇ ئوبدانراق ئايرىيالايدۇ.

ۋەھالەنكى، پوپوزىچىلارمۇ يوق ئەمەس. ئۇلار، قورقماسەن؟ بۇرۇنقى زامانداجىكاك[304] دېگەن موللا ئادەم سۆگەتنىڭ سايىسىدە تۆمۈرچىلىك قىلىۋاتسا، موشاۋىر جۇڭخوي[305] يوقلاپ بارغانكەن، جىكاك تەپ تارتماستىن: «نېمىنى ئاڭلاپ كەلدىڭ، نېمىنى كۆرۈپ قايتماقچىسەن؟» دەپ سوراپتۇ؛ شۇنىڭ بىلەن جۇڭخوي خاپا بولۇپ، كېيىن قوماندان سمايى[306] غا چېقىپ ئۇلتۇرگۈزۈۋەتكەن[307] ئىكەن؛ شۇنىڭ ئۈچۈن، كىمنىلا كۆرسەڭ دەرھال قول باغلاپ تەزىم قىل، ئورۇن بوشات، چاي تۇت، «خۇش كېلىپسىز، مەرھەمەت» دېگىن، دەيدۇ. ئەلۋەتتە، شۇنداق قىلىشنىڭ زىيىنى بولمىسا كېرەك، لېكىن ئەدەب بولۇش بىلەن شۇ دەرىجىگە چۈشۈپ قېلىشنىڭ ئۆزى جالاپلىق قىلىشتىن قانچىلىك پەرقلىنەر؟ ھالبۇكى، بۇ پوپوزىچىنىڭ مىسالىمۇ توغرا ئەمەس، جىكاڭنىڭ ئۆلۈشىگە ئۇنىڭ تەكەببۇر موللا، ئەدەب بولغانلىقى سەۋەب بولغان ئەمەس، كۆپىنچە ئۇنىڭ ساۋ ئائىلىسىگە كۈيئوغۇل بولغانلىقى سەۋەب بولغان؛ جۇڭخوي چېقىمچىلىق قىلمىغان تەقدىردىمۇ، باشقىلارنىڭ چېقىمچىلىق قىلىشى مۇمكىن، چۈنكى: «كاتتا ئىنئام بار يەردە، باتۇرلۇق قىلىدىغان ئادەم چىقماي قالمايدۇ» دېگەن گەپ بار.

لېكىن، مەن بۇ يەردە، ئەدىبلەر ھاكاۋۇر بولۇشى كېرەك ياكى ھاكاۋۇرلۇق قىلىسىمۇ زىيىنى يوق، دېگەننى تەشەببۇس قىلىۋاتمايمەن. پەقەت شۇنىلا ئېيتماقچىمەنكى، ئەدىبلەر سۈلھچى بولماسلىقى كېرەك. ئەدىبلەر سۈلھچىلىكىمۇ قىلمايدۇ. پەقەت سالاچىلارلا نېمە دېسە خوش، خوش دەپ تۇرىدۇ. خوش، خوش دەپ

تۇرماسلىقمۇ ئۆزىنى قاچۇرۇش، ئۆزىنىڭ توغرا تاپقىنىنىلا كۆيـ
لەش، ئۆزى خۇشتار بولغىنىنى مەدھىيىلەش، ناتوغرا دەپ قارا-
غىنى ياكى نەپرەتلىنىدىغىنى بىلەن كارى بولماسلىق دېگەن گەپ
ئەمەس. ئەدىبلەر ئۆزى توغرا تاپقىنىنى ئوتتەك قىزغىن تەشەببۇس
قىلغاندەك، ئۆزى ناتوغرا تاپقىنىغىمۇ ئوتتەك ھۇجۇم قىلىشى
كېرەك؛ ئۆزى خۇشتار بولغىنىنى ئوتتەك قىزغىن قۇچاقلىغان-
دەك، ئۆزى نەپرەتلىنىدىغىنىنىمۇ خۇددى گېركۇلۇس ئەزىمەت
ئانتىئۇسنى قوۋۇرغىلىرىنى سۇندۇرۇپ تاشلاش ئۈچۈن قاتـ-
تىق قۇچاقلىغاندەك[308]، تېخىمۇ قاتتىق قۇچاقلىشى كېرەك.

1935 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى.

ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى ئۈچ خىل ئادەم[309]

جۇڭگودا يېگىرمە يىلدىن بۇيان خېلى يازغۇچى، خېلى ئەسەر بارلىققا كەلدى، ھازىرمۇ بارلىققا كېلىۋاتىدۇ، شۇڭا «ئەدەبىيات مۇنبىرى» دېگەن مۇنبەرنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىدە شەك يوق. لېكىن، مۇشۇ مۇنبەرنى ئوتتۇرىغا كۆتۈرۈپ چىقىپ كۆرگەزمە قىلىش توغرا كەلسە، سەل ئويلىشىپ ئىش قىلماي بولمايدۇ.

(خەنزۇ) خېتى تەس بولغانلىقى، مەكتەپ ئاز بولغانلىقى ئۈچۈن، بىزنىڭ يازغۇچىلىرىمىز ئىچىدە يازغۇچى بولۇپ قالغان يېزا قىزلىرىنىڭ، ئەدەب بولۇپ قالغان پادىچى بالىنىڭ بولۇشى ناتايىن. بۇرۇنقى زامانىدا پادا بېقىپ يۈرۈپ ئوقۇپ موللا بولغان ئادەملەر بولغانكەن، لېكىن ھازىر بولۇشى ناتايىن. مەن بۇ يەردە «ناتايىن» دېگەن سۆزنى ئىككى قېتىم تەكرارلاپ ئېيتتىم، مۇبادا راستتىن شۇنداق تالانت ئىگىلىرى چىقىپ قالسا، مەن بىناۋات.

قەلەم يورغىلىتىدىغان ئادەملەرنىڭ ھەرقاندىقىنىڭ ئاز ـ تولا كونا ئاساسى يوق ئەمەس، ئۇ ئاساس: بىر بولسا بوۋىسىدىن مىراس بولۇپ قالغان، كۈندىن ـ كۈنگە ئازىيىپ كېتىۋاتقان پۇل؛ بىر بولسا ئاتىسى توپلىغان، كۈندىن ـ كۈنگە كۆپىيىۋاتقان پۇل. ئۇنداق بولمىسا، ئۇلارغا ئوقۇپ موللا بولۇش نېسىپ بولمىغان بولاتتى. ھازىرقى كۈندە ساۋات چىقىرىش ھەرىكىتى يولغا قويۇلۇۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭلىق بىلەن يازغۇچى كېلىپ چىقىشىغا كۆزۈم يەتمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن قاراڭغۇلۇق تەرىپىدىن قارىغاندا

دا، هازىرقى ئەدەبىيات مۇنبىرىدە هازىرچە يەنە ئىككى خىل ئا-
دەم، يەنى «سۇنغانلار» بىلەن «كۆتۈرۈلگەنلەر» ئاقساقاللىق قە-
لىپ تۇرىدىغاندەك قىلىدۇ.

كۆتۈرۈلگەنلەر قاتارىغا كىرمەيدىغان، سۇنغانلار قاتارىغىمۇ كىرمەيدىغان يازغۇچىلارمۇ يوق ئەمەس، ئەلۋەتتە. لېكىن ئۇلار ئۇچىنچى خىلغا كىرمەيدۇ، ئۇلار ياكى كۆتۈرۈلگەنلەرگە، ياكى سۇنغانلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۆز يانچۇقىدىن پۇل چىقىرىپ ئە-
سەرلىرىنى نەشر قىلدۇرىدىغانلار، خوتۇنى ئېلىپ كەلگەن تويلۇق-
نى دەسمايە سېلىپ ئەسەر نەشر قىلدۇرىدىغانلار[310] بولسا ئەدەبە-
يات مۇنبىرىدىكى سېتىۋالداخۇنلار[311]، ئۇنداقلار بۇ يەردىكى مۇھاكىمە دائىرىسىگە كىرمەيدۇ. دېمەك، قەلەم بىلەن شۇغۇللە-
نىدىغان يازغۇچىلار، ئالدى بىلەن سۇنغانلار ئىچىدىن چىقىدۇ. ئۇلار ئىلگىرى كۆتۈرۈلگەن، دۆلەت كۆرگەن بولۇشىمۇ مۇمكىن، لېكىن ئەمدىلىكتە ئۇلارنىڭ چوت - پوتلىرىنىڭ ئورنىنى قەلەم ئالغان، دۆلىتى كەتكەن، هالى سۇنغان، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ نەزىرىدە جاهاندا راهەت، هاياتتا لەززەت قالمىغان، شۇنىڭ بىلەن ئۆتكەن كۈنلىرىنى ئەسلەپ «پىغان» قىلىشقا باشلىغان، زامانىدىن زارلانغان، ماكانىدىن قاقشىغان، ئۆزىنىڭ ئىقتىدارسىزلىقىدىنمۇ هەسرەتلەنگەن، لېكىن ئۇنداق ئادەملەر راستتىن ئىقتىدارسىزمۇ ئەمەس ئىدى. گەپ شۇ يەردىكى، ئۇلار ئىقتىدار - پىقتىدار دېگەن نەرسىگە نەزەر كۆزىنىمۇ سېلىپ قويمايتتى، شۇڭا ئىقتىدار دېگەن نەرسە ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئىقتىدارسىزلىقى ئالدىدا گويا خەس ئىدى: سەنلەر يەڭلىرىڭنى شىمايلاپ، نەيزىلىرىڭنى بىلەپ - ئۇچ-
لاپ، شاپاشلاپ، تەرلەپ - پىشىپ زادى نېمە قىلىشتىڭ؟ مېنىڭ سولغان چىرايىمدىن «ياڭجۇدا كۆرگەن 10 يىللىق شېرىن چۈش»[312] لەرنى كۆرەلەيسەن، يىرتىق چاپىنىمدىنمۇ «چاپىنە-
نىڭ پېشىدە تۇرۇپتۇ خاڭجۇدا ئىچكەن مەينىڭ داغلىرى»[313] نى

تاپالايسەن. دېمەك، ئۇلارنىڭ سۇنغان قەددى - قامىتىمۇ، ئۇلار-
نىڭ ئۇستۇنىشىدىكى كىر - داغلارمۇ چوڭقۇر تارىخىي ئەهمىيەتكە ئىگىمىش؛ نادان ئادەملەر بۇنى چۈشەنمەسمىش. هالبۇكى، ئۇلار-
نىڭ «ئەسەر» لىرىدىن چىقىپ تۇرىدىغان نەرسە، «ئۆز سايىسىگە قاراپ ئاه ئۇرۇش» تىن باشقا ئەمەس.

كۆتۈرۈلگەن يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرى كۆرۈنۈشتە سۇنغان-
لارنىڭكىدىن پەرقلەنمەيدۇ. چۈنكى ئۇلار، پۇلنىڭ ئەرۋاهىنى سە-
ياه بىلەن يوقىتىۋېتىمىز - دە، بۇ چاغقىچە سۇنغانلار هۆكۈمراز-
لىق قىلىپ كەلگەن ئەدەبىيات مۇنبىرىگە يامىشىپ «ئېسىل ئادەم-
لەر قاتارى» غا ئۆتۈۋالىمىز دەپ ئويلايدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆز ئالدىغا بۆلەك بىر بايراق تىكلەش نىيىتى بولمىغاچقا، بۆلەكچە يېڭىلىق پەيدا قىلىشقا ئۇرۇنمايدۇ، لېكىن ئىنچىكىلەپ قارايدىغان بولساق، ئۇلار باشقا بىر دەپتەرگە تىزىملاتقان. ئۇلار قورسىقىدا ئۇمىچى يوق، ئۆزىنى ئوخشىتىدىغان دورامچى؛ ئۆيىدە كونا كىتابلار بولۇ-
شى مۇمكىن، لېكىن ئوقۇپ چۈشىنەلمەيدۇ؛ جوزىسىدا تاش مەتبە-
ئەدە بېسىلغان قەسىدىلەر بولۇشى مۇمكىن، لېكىن تۇرغۇچلىرىنى ئايرىيالمايدۇ. «چاپىنىنىڭ پېشىدە تۇرۇپتۇ خاڭجۇدا ئىچكەن مەي-
نىڭ داغلىرى» دېگەن مىسرالارنى ئوقۇشىمۇ مۇمكىن، لېكىن باشقىلار يىرتىق چاپان كىيىۋاپتۇ دەپ قالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلىپ، تىك تۇرىدىغان شىم - كاستۇم ياكى يېپىيېڭى يىپەك كىيىم كىيىپ يۇرگەندەك كۆرۈنۈشكە هەرىكەت قىلىدۇ؛ «ياڭجۇدا كۆرگەن 10 يىللىق شېرىن چۈش» دېگەندەك گەپلەرنى قىلا-
لىشى مۇمكىن، لېكىن ئۇنداق گەپلەر پۇلنى بۇزۇپ - چېچىپ، كەيپ - ساپاغا بېرىلمەيدىغان ياخشى پەزىلەتتىن دېرەك بېرىپ قالىدۇ، چۈنكى پۇل كۆتۈرۈلگەنلەر نەزىرىدە سولغۇنلۇق — سۇنۇش ۋە كىر - داغلاردىنمۇ چوڭقۇر تارىخىي ئەهمىيەتكە ئىگە. سۇنغانلارنىڭ سولغۇنلۇقى ئىختىيارسىز ئۇرۇلغان ئاه بولسا، كۆ-

تۇرۇلگەنلەرنىڭ ياسىما سولغۇنلۇقى «يۇقىرىغا يامىشىش» نىڭ ۋاستىسى. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى تەقلىدچىلىكتە سۇنغانلارنىڭ «ئەسەر» لىرىگە ئوخشاپ كەتسىمۇ، لېكىن پەرقى چوڭ، يەنى ئۇلار «ئۆز سايىسىگە قاراپ ئاھ ئۇرۇش» نىڭ ئورنىغا «ئۆز كۆڭلىنى ئۆزى خۇش قىلىدۇ».

«ئۆز كۆڭلىنى ئۆزى خۇش قىلىش» تەك بۇ ھالەت سۇنغانلارنىڭ نەزىرى بىلەن قارىغاندا «چاكىنىلىق»، يەنى «نادانلىق» بولىدىكەن، ئېسىللىقنىڭ قانۇنىيىتى بويىچە، «ئەسلىي سۇپىتى» نى يوقاتقانلىكى ئادەم «چاكىنا» بولىدىكەن، ساۋاتى يوق ئادەم چاكىنا ھېسابلانمايدىكەن. لېكىن بىرنەرسە يازمەن دەپ توغرا يازالمىسا چاكىنا ھېسابلىنىدىكەن. بايۇەچچىمۇ چاكىنا ھېسابلانمايدىكەن، لېكىن شېئىر يازمەن دەپ ياخشى يازالمىسا چاكىنا ھېسابلىنىدىكەن. سۇنغانلار ئەدەبىيات مۇنبىرىدە بۇلارنى پەس كۆرىدىكەن.

لېكىن سۇنغانلار پۈتۈنلەي ھالىدىن كەتكەندە، گاھىدا كۆتۈرۈلگەنلەر بىلەن ئىرمىشىپ - چىرمىشىپ كېتىدىكەن. ئەگەر كىمنىڭ قولىدا «سۆزلۈك» لەرنى تېپىشقا ياردەم بېرىدىغان «تالالانما بولىدىغان بولسا، ئاختۇرۇپ باقسۇن، ئېسىمدە قېلىشچە، شۇ ئەسەردە بىر داستان بار، ئۇنىڭدا بىر سۇنغان بەگزادىنىڭ ئۆز قىزىنى ئۇشتۇمتوت كۆتۈرۈلگەن ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن بەگزادىمەن دەپ يۇرگەن بىر سوپەككە ياتلىق قىلىپ بەرگەنلىكى»[314] بايان قىلىنىدۇ. مانا بۇ ئەھۋال سۇنغانلار بىلەن كۆتۈرۈلگەنلەرنىڭ قانداق چىشلىشىدىغانلىقىنى ۋە قانداق بىرلىشىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئەدەبىيات مۇنبىرىدىمۇ شۇنداق ھادىسە بار، لېكىن ئەسەردىكى تەسىرىدىن ئالغاندا، كۆتۈرۈلگەنلەر بىرئاز مەنۇن بولۇپ قالىدۇ، سۇنغانلار بولسا «چاكىنا» لارغا مۇلايىم بولۇپ، باشقىلارغا ئۆزىنىڭ ئېسىللىقىدىن گەپ سالىدۇ، ئۇنىڭ نېرىسىغا ئۆتەلمەيدۇ، خالاس.

كۆتۈرۈلگەنلەر ئەدەبىيات مۇنبىرىگە يامىشىپ چىققاندا، چاكىنىلىقىدىن قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدۇ، ئەلۋەتتە؛ ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە چوتنىمۇ تاشلىمايدۇ، ئوقۇش - يېزىش بىلەنمۇ شۇغۇللىنىدۇ. بىرقانچە زامان شۇنداق ئۆتكەندىن كېيىن ئېسىللىشىشقا باشلايدۇ، ئۆيىدە كىتابلىرى كۇنساناپ كۆپەيگەن، پۇلى كۇنساناپ ئازايغان چاغدا، ھەقىقىي سۇنغانلار ئەدەبىياتى بىلەن شۇغۇللىنىش (يېزىش) سالاھىيىتىگە ئىگە بولۇپ قالىدۇ. بىراق پەلەكنىڭ چاقى تېز چۆرگىلەپ تۇرغاچقا، ئۇلارغا كۆپرەك ئۆگىنىش پۇرسىتى تەگمەيدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن كۆتۈرۈلگىنىگە ھېچقانچە ۋاقىت بولماي تۇرۇپلا سۇنۇشقا باشلايدۇ، «ئۆز كۆڭلىنى ئۆزى خۇش قىلىش» قا ئۇلگۇرمەيلا، «ئۆز سايىسىگە قاراپ ئاھ ئۇرۇش» قا باشلايدۇ؛ «ئۆز كۆڭلىنى ئۆزى خۇش قىلىش» ئىشەنچسىنىمۇ يوقىتىدۇ، «ئۆز سايىسىگە قاراپ ئاھ ئۇرۇش» قا مۇناسىپ قامەتكىمۇ ئېرىشەلمەيدۇ، ھاياتتا بىمەنىلىككىلا قالىدۇ، بۇرۇنقى ئېسىل - پېسىل دېگەن گەپلەردىنمۇ ئېغىز ئاچالمايدۇ. بۇنداقلار-نىڭ ئەزەلدىن تۇراقلىق نامى بولمىغانىكەن، ھازىرچە «كۆتۈرۈلۈپ سۇنغانلار» دەپ نام بېرىپ تۇراي. بۇنداقلار بۇنىڭدىن كېيىن كۆپىيىپ كېتىدىغاندەك قىلىدۇ. لېكىن بۇنداقلارنىڭ ئاكتىپ تەرەپكە قاراپ ماڭغانلىرى شۇمتەك، پاسسىپ تەرەپكە قاراپ ماڭغانلىرى سولتەك بولۇپ كېتىشى مۇمكىن.

جۇڭگودا ئەدەبىياتنى گۈللەندۈرىدىغانلار ئەنە شۇ ئۈچ خىل ئادەملەردىن باشقىسى.

6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى.

گۈپپاڭچىلىق ۋە مازلىق[315]

«گۈپپاڭچىلىق ئەدەبىياتى»[316] دېگەن سۆز بىر چاغلاردا زەھەرلىك ھاقارەت ئىدى، ئەمەلىيەتتە بۇ چۈشىنىشمەسلىك ئوخشايدۇ.

«شېئىرنامە» كېيىنكى زامانلاردا ئۇلۇغ كىتابلاردىن بولۇپ قالدى، لېكىن چۈنچىۋ دەۋرىدە بولسا شۇ كىتابتىكى شېئىرلارنىڭ بىرنەچچە پارچىسى ھاراق - شارابلىق سورۇنلاردا شاراب تۇتقاندا «خۇش كەتتى» گە ئوقۇلىدىكەن. چۈيىۋەن[317] «چۇ دىيارى شېئىرلىرى»[318]نىڭ پىرى، لېكىن ئۇنىڭ «مۇناجات» سەرلەۋھىلىك شېئىرى بولسا يارەمگە — ئىلتىپاتقا ئېرىشەلمىگەنلىكتىن قىلىنغان نالە ئىكەن. سۇڭ يۈي[319]نىڭ ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان ئەسەرلىرىدىن قارىغاندا، سۇڭ يۈيمۇ نالە - زار قىلىدىغان شائىر ئەمەس، بەلكى دۆلەتمەن ئادەملەرنىڭ ئىخلاسمەنى ئىكەن. شۇنداق بولسىمۇ «شېئىرنامە» ئۇلۇغ ئەدەبىي ئەسەرلىكىدىن قالغىنى يوق؛ چۈيىۋەنمۇ، سۇڭ يۈيمۇ ئەدەبىيات تارىخىدا مۇھىم يازغۇچى سانىلىپ كەلمەكتە. نېمىشقا؟ چۈنكى ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى بەدىئىي خۇسۇسىيەتكە ئىگە.

جۇڭگودا پادىشاھلار، دۆلەت خوجىلىرى «يارەم» چىلەر بىلەن «گۈپپاڭ» چىلارنى پەرقلەندۇرۇپ كەلگەن. «يارەم» چىلەر ۋەزىر ئەئزەم سۆپىتىدە دۆلەت ئىشلىرىغا قاتناشقان؛ «گۈپپاڭ» چىلار بولسا كاتتا ئەمەلدارلار شەنىگە مەدھىيە ئوقۇش، شېئىر توقۇش، ئۇلارنىڭ ھۇزۇرىدا نەغمە - ناۋا قىلىپ بېرىش بىلەن

مەشغۇل بولغان. لېكىن سىما شيانگرۇ[320] بولسا «گۈپپاڭ» چىلىق قىلىشنى راۋا كۆرمەي، ئاغرىپ قالدىم دەپ يېتىۋېلىپ، پادىشاھ خەن ۋۇدىنىڭ ھۇزۇرىغا خۇشامەت قىلىشقا بارماي، تائەت - ئىبادەت، نەزىر - نۇزرەتكە دائىر ماقالىلەرنى يېزىپ، ئۆزىنىڭ چوڭ سورۇن - مۇراسىملارنىمۇ پىلانلىيالايدىغانلىقىنى، يەنى يارەملىشىش قابىلىيىتىنىڭ بارلىقىنى ۋاقتى كەلگەندە ئىپادىلەش ئۈچۈن ئۆيىدە يوشۇرۇن ساقلاپ يۈرۈپتىكەن. بىراق باشقىلار بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندا، ئۇ ئاللىقاچان «ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىپ كېتىپتۇ. شۇنداق بولسىمۇ، سىما شيانگرۇ تائەت - ئىبادەت مۇراسىملىرىغا ئەمەلىيەتتە قاتناشمىغان بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا مۇھىم يازغۇچى ھېسابلىنىپ كەلمەكتە. نېمىشقا؟ چۈنكى ئۇنىڭ ئەسەرلىرى، قانداقلا بولسۇن، بەدىئىي خۇسۇسىيەتكە ئىگە.

بىراق، چوڭ سۈپەت ۋە لېكىن ئەخمەقرەك ئادەملەر ھۆكۈم سۈرگەن چاغلادا، «يارەم» بىلەن «گۈپپاڭ» ئارىلىشىپ كېتىدىكەن، دۆلەتنىڭ تۈزۈكى دەپ ئاتالغان ئادەملەرمۇ تولا چاغلاردا يېزىش قولىدىن كېلىدىغان، شېئىر توقۇيالايدىغان ئادەملەردىن تەركىب تاپىدىكەن. بۇنىڭغا جەنۇبىي سۇلالىنىڭ كېيىنكى دەۋرلىرىدىن ئەمەلىي مىسال تېپىش مۇمكىن. لېكىن، ھۆكۈمران بولغان ئادەملەر «ئەخمەقرەك» بولسىمۇ «پەس» بولمىغاچقا، ئۇلارنىڭ «گۈپپاڭ» چىلىرىنىڭ ھەرھالدا بەدىئىي خۇسۇسىيىتى بار بەزى ئەسەرلىرى ھازىرغىچە ئۆچمەي كەلمەكتە.

شۇنداق ئىكەن، «گۈپپاڭچىلىق ئەدەبىياتى» دېگەن سۆزنى كىممۇ زەھەرلىك ھاقارەت دېيەلىسۇن؟

ھوقۇقدارلارنىڭ بوسۇغىسىدىن كەتمەيدىغان بىكار نانچى «گۈپپاڭ» چىلارمۇ شاھمات - پاھمات ئوينىيالايدىغان، ئۇنى - بۇنى يازالايدىغان، رەسىم - پەسىم سىزالايدىغان، قەدىمكى زامانىدىن قالغان يادنامىلەرنى تونۇيالايدىغان، ھاراق - شاراب سورۇنلىرىدا

ىردا ساقىيلىق ـ قىزىقچىلىقمۇ قىلالايدىغان بـولۇشى كېرەك، شۇنداق بـولغاندىلا مـەنسەپدارلارغا ئۇلپەت بولالايدۇ. يەنى مەنسەپدار ـ هوقۇقدارلارغا ئۇلپەتچىلىك قىلىش ئۇچۇنمۇ ماهارەت كېرەك؛ جىگىرى بار ئادەم ئۇنداق ئۇلپەت بولۇشنى ئۆزىگە راۋا كۆرمەيدۇ، لېكىن ئۇنداق ئۇلپەتچىلىك قۇرۇق سۆلەتلەرنىڭمـۇ قوللىدىن كەلمەيدۇ. مەسىلەن، لى يۇي[321] نىڭ «ئىـشـق ناۋاسى»، يۇەن مى[322] نىڭ «راهەتباغ شېئىرلىرى» دېگەندەك ئەسەرلەرنى، كۆرگەنلىكى گۈپپاڭچىنىڭ يېزىپ چىقالىشى ناتايىن. گۈپپاڭچىلىق قىلىدىغان ئىرادە بولۇشى شەرت، ئۇنىڭ ئۈستىگە گۈپپاڭچىلىق قىلىش ماهارىتى بولۇشى لازىم. ئەنە شۇ چاغدىلا ههقىقىي گۈپپاڭچىلىق قىلالايدۇ. ئىرادىسى بولۇپ، ماهارىتى بولمىسا، بۇرۇنقـى كونا كىتابلاردىن گەپ ئاچالمـىسا، باشقىلارنىڭ لەتىپە ـ چاقچاقلىرىنى كۆچۈرۈش بىلەنلا، مەشھۇر ئەربابلارنى ماختاش ـ ئۆچۈرۈش، بەزى قىزىق گەپلەرنى ئېغىزدىن چۈشۈرمەي تەكرارلاش بىلەنلا ئۆزىنى ئوخشىتىپ يۈرسە، يۈز ـ پۈز دېگەننى بىر چەتتە قايرىپ قويۇپ غادىيىپ يۈرسە ۋە بۇنىڭ بىلەن، ئەكسىچە مەغرۇرلىنىپ يۈرسە، — يەنە تېخى بۇنىڭ بىلەن هۇزۇرلىنىدىغان ئادەملەرمۇ بولۇشى مۇمكىن — بۇ، ئەمەلىيەتتە ئۆتۈپ كەتكەن «ماز» لىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

گۈپپاڭچىلار گۈپپاڭچىلىقنى ئەۋج ئالدۇرۇۋەرسە، ئاخىر مازلىشىدۇ، خالاس.

6 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى.

«تېمىسى بېكىتىلمىگەن» ماقالە[323]

1

ئادەتتىكى پەرەزمۇ ئەمەلىيەتتە بەزىدە ئويلىغان يەردىن چىقىمايدۇ، مەن ئەزەلدىن تەرجىمە قىلىشنى ئىجاد قىلىشتىن ئاسان، چۈنكى هېچبولمىغاندا پىكىر يۈرگۈزۈشنىڭ هاجىتى يوق، دەپ ئويلايتتىم. لېكىن، راستتىن تەرجىمىگە تۇتۇش قىلغاندا، قىيىن ئۆتكەللەر دۇچ كېلىدىكەن. مەسىلەن، بىرەر ئىسىم ياكى پېئىلنى تاپالماي قالغاندا، ئىجاد قىلىپ يازغاندا تاشلاپ كېتىش مۇمكىن، تەرجىمە قىلغاندا مۇمكىن ئەمەس ئىكەن، خۇددى جىددىي ئېچىش زۆرۈر بولۇپ قالغان ساندۇقنىڭ ئاچقۇچىنى مېڭىدىن ئىزدىگەندەك، تاكى باش گاڭگىراپ، كۆز تورلاشقۇچە ئويلاشقا توغرا كېلىدىكەن. يەن يۈيلىڭ[324] نىڭ: «بىرەر ئىسمىنى جايىدا قويغۇچە، هەپتىلەپ ـ ئايلاپ باش قاتۇرۇش توغرا كېلىدۇ» دېگىنى ئۆز تەجرىبىسىدىن ئېيتىلغان سۆز، هەقىقەتەن راست.

پەرەزلىرىمنىڭ توغرا بولمىغانلىقى ئۈچۈن يېقىندا ئۆزۈمگە ئۆزۈم جاپا تېپىۋالدىم. «دۇنيا ئەدەبىياتى خەزىنىسى»[325] نىڭ مۇهەررىرى ماڭا گوگولنىڭ «ئۆلۈك جانلار» دېگەن ئەسىرىنى تەرجىمە قىلىپ چىقىشنى تاپشۇرغانىدى، ئارقا ـ ئالدىمنى ئويلاپ مايلا ماقۇل دەپ ۋەدە بېرىپ قويۇپتىمـەن. ئـۇ كىتابنى بالدۇر چالا ـ بۇلىلا ئوقۇپ چىققانىدىم. هازىرقى زامان ئەسەرلىرىدەك غەلىتىلىك يوق، تۇزلا يېزىلغانكەن، شۇ چاغلاردىكى ئادەملەر شام

يورۇقىدا تانسا ئويناپدىكەن، شۇڭا جۇڭگودا بولمىغان، تەرجىمان قارىسىغا ياساشقا مەجبۇر بولۇپ قالىدىغان مودا ئاتالغۇلارمۇ يوق. تۇر، دەپ ئويلىغانىدىم، يېڭى پاسوندىكى ئاتالغۇلاردىن ناھايىتى قورقاتتىم. ئىلھىكتر چىراغنى ئالسام، ئۇ يېڭى پاسوندىكى ئاتالغۇ. مۇ ئەمەس، ئىلھىكتر چىراغنىڭ پارچە سايمانلىرىدىن ئالتىسىنىڭ ئىسمىنى ئېيتىپ بېرەلەيمەن: چىپار سىم، لامپۇچكا، ئاباژور، ئاسقۇ[326] پلۇگ[327] ئاچقۇچ. لېكىن بۇلار شاڭخەي شېۋىسى، بۇلاردىن كېيىنكى ئۇچىنى باشقا يەرلەردىكىلەر ئۇقمايدۇ[328]، «بىر كۇنلۇك خىزمەت» دېگەن توپىلامدا تۇمۇر زاۋۇتى توغرىسىدا ھېكايە قىلىپ بېرىدىغان بىر پارچە قىسقا ماقالە بار ئىدى[329]. كېيىنكى چاغلاردا شىمال تەرەپتىكى تۇمۇر زاۋۇتىدا ئىشلەيدىغان بىر كىتابخان ئۇنىڭدىكى ماشىنا سايمانلىرىنىڭ بىرەرىنىڭمۇ زادى قانداق نەرسە ئىكەنلىكىنى بىلەلمىگەنلىكىنى ئېيتىپ، ماڭا بىر پارچە خەت يېزىپتۇ. بەللى — بۇ يەردە، بەللى، دېمەكتىن باشقا ئامال يوق. ئەمەلىيەتتە، شۇ نامالرنىڭ تولىسىنى 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا جياڭنەندە كانچىلىك ساھەسىدە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا مۇئەللىملىرىم ئۆگىتىپ قويغانىدى. ئۆتمۈش زامان بىلەن ھازىرقى زاماننىڭ پەرقلىق بولغانلىقى ئۇچۇنمۇ ياكى جەنۇب بىلەن شىمالنىڭ پەرقلىق بولغانلىقى ئۇچۇنمۇ، ئۇ نامالار ماڭا ياد بولۇپ قاپتۇ. شۇ نامالار ياش ئەدىبلەر تەلىم ئىلىپ يۈرگەن «جۇاڭزى» ۋە «تاللانما» دىنمۇ ياكى مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئادەملەر يازغان فىلىيەتونلاردىنمۇ تېپىلمايدۇ. ئىلاج يوق. «ئوتتۇز ئالتە تەدبىر ئىچىدە پەشنى قېقىپ كېتىپ قالماق ئەلا تەدبىر» دېگەندەك، چاتاققا قالماسلىقنىڭ ھەممىدىن ياخشى چارىسى چېپىلماسلىق بولسا كېرەك.

«ئۆلۈك جانلار»نى ھېچقانچە ئەمەسقۇ دەپ سەل چاغلاپ بەكمۇ چوڭچىلىق قىپتىكەنمەن، شۇڭا ئۇنى زىممەمگە ئىلىپ تەرجىمە

قىلىشقا كىرىشىپ كەتتىم، شۇنىڭ بىلەن بىشىمغا يەنە «ئىسمە» چۈشتى. تەپسىلىي ئوقۇپ چىقتىم، دەرۋەقە، ئەسەر تۈپتۈزلا بايان قىلىش يولى بىلەن يېزىلغانىكەن. لېكىن، ھەممىلا يەردە تىكەن ئۈچراۋەردى، بۇ تىكەنلەرنىڭ بەزىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى، بەزىسى يوشۇرۇنغان بولسىمۇ سېزىۋالغىلى بولاتتى؛ گەرچە تەرجىمىدىن تەرجىمە قىلىۋاتقان بولسامۇ، ئۇنىڭ ئۆتكۈرلۈكىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشقا توغرا كەلدى. ئۇنىڭدا ئىلھىكتر چىراغ ۋە ئاپتو ماشىنا بولمىسىمۇ، 19 ـ ئەسىرنىڭ دەسلەپكى يېرىمىدىكى تاماق تىزىملىكى، قىمار سايمانلىرى، كىيىم ـ كېچەكلەر ماڭا يات نەرسىلەر ئىكەن. شۇڭا قولۇمدىن لۇغەت چۈشمىدى، تېنىمدىن سوغۇق تەر قۇرۇمىدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆزۈمنىڭ تىل جەھەتتىكى سەۋىيەمنىڭ يېتەرسىزلىكىدىنمۇ ئېچىندىم، ئەلۋەتتە. لېكىن چوڭچىلىق قىلىپ قويغانلىقىم ئۈچۈن جەرىمانە قويۇلغان بۇ بىر رومكا ھاراقنى ئىچىۋېتىشىم كېرەك بولدى: لېۋىمنى چىشلەپ تەرجىمە قىلىۋەردىم. زېرىككەن، ھارغان چاغلىرىمدا يېڭى چىققان ژۇرناللارنى دەم ئالغان ھېسابتا ئوقۇدۇم. مېنىڭ كونا مىجەزىم شۇنداق، دەم ئىلىشمىدىنمۇ، خوپ بوپتۇ، دەيدىغان مەزمۇن چىقىپ تۇرىدۇ، بۇنىڭ مەنىسى: مانا ئەمدى ماڭا سىلەرنىڭ تاماشاڭلارنى بەھۇزۇر كۆرۈش نۆۋىتى كەلدى، دېگەن گەپ.

مېنى تېخىچە پالاكەت بېسىپ بولمىغان ئوخشايدۇ، كۆڭلۈم يەنىلا ئارامىغا چۈشمىدى. بۇ نۆۋەت قولۇمغا «ئەدەبىيات»[330] نىڭ 4 ـ جىلد 6 ـ سانى چىقتى، ۋاراقلاپ قارىسام، بىرىنچى بېتىدىلا قىزىل بېسىلغان چوڭ ئىلان بار ئىكەن، ئىلاندا شۇ ژۇرنالنىڭ كېيىنكى سانىدا مېنىڭ بىر ماقالەم بېسىلغانلىقى، تېمىسى «بىكىتىلمىگەن» لىكى ئېيتىلىپتۇ. ئويلاپ قارىسام، مۇھەررىر ئەپەندى ھەقىقەتەن ماڭا، بىرئاز ماقالە يېزىپ ئەۋەتىپ بەرسىڭىز ئىكەن،

دەپ بىر پارچە خەت يازغاندى. لېكىن، مەن ماقالە دېگەن نەرسە-
دىن تولىمۇ قورقىدىغان بولۇپ قالغانلىقىم ئۈچۈن، خەتكە جاۋاب
يازمىغان. ماقالە يېزىشنىڭ جەبىر - جاپاسى مەلۇملۇق. خەتكە
جاۋاب يازمىغانلىقىم «يازمايمەن» دېگەن جاۋابنىڭ ئۆزى ئىدى.
بىراق ئېلاننى چىقىرىپ قويۇشۇپتۇ، بۇ خۇددى مېنى تۇتقۇن
قىلىپ قېيىن - قىستاققا ئالغانغا ئوخشاش بىر ئىش. لېكىن،
يەنە بىر تەرەپتىن شۇنىمۇ ئويلاپ قالدىم: خاتالىق ئۆزۈمدىن
ئۆتكەن بولسا كېرەك، ئىلگىرى ماقالە ئېلان قىلغان، مېنىڭ
ماقالىلىرىم ئۆزى بۇلدۇقلاپ چىققان ئەمەس، سىقىپ - سېغىپ
چىقىرىلغان[331]، ژاللاھۇئالەم، مۇھەررىر مېنىڭ ئەنە شۇ ئاجىز-
لىقىمنى بىلىۋېلىپ، سېغىش ئۇسۇلىنى قوللانغان بولسا كېرەك.
ئۇنىڭ ئۇستىگە، مۇھەررىر ئەپەندىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ قالغىنىم-
دىمۇ ماڭا ئۇلار خۇددى مېنى ساغماقچى بولۇپ تۇرغاندەك بىلە-
نىپ، تېنىم جۇغۇلدايدىغان بولۇپ قاپتىمەن. باشتىلا: «ھەرقانچە
سىقساڭلارمۇ مەندىن ماقالە سېغىپ چىقىرالمايسىلەر» دېگەن بول-
سام كۆپ خاتىرجەم بولۇپ قالىدىكەنمەن. دوستوييېۋسكىنىڭ ئۆ-
زى ئۇستىدە ئاز گەپ قىلىدىغانلىقىغا ۋە بەزى كاتتا ئەپەندىلەرنىڭ
باشقىلارنىڭ ئۇستىدىنلا گەپ قىلىدىغانلىقىغا ئاپىرىن!

شۇنداق بولسىمۇ، كونا ئادىتىم تۇتۇپ كەتمەپتۇ. قەلەم ھەۋ-
قى كەلسە ھەرھالدا قورساقنى غەملىگىلىمۇ بولىدۇ، ئاز - پاز
بىرنەرسە يېزىپ قويسام «زايە» كەتمەيدۇ. قەلەمنىمۇ غەلىتە بىرنەر-
سە، ئۇنىڭمۇ خۇددى مۇھەررىر ئەپەندىلەرگە ئوخشاش «سېغىش»
ماھارىتى بار. ئادەم بىكار ئولتۇرۇپ قالسا، مۇگدەك باسىدۇ،
قەلەم قولغا چىقسا، ئالدىڭىزدا بىرەر ژاراق ماقالە قەغىزى بولسا،
ھەرھالدا بىرنېمىلەرنى يېزىش مۇمكىن. تەبىئىيكى، يارىغۇدەك
ياخشى يېزىلىشى ناتايىن.

2

يەنە شۇ «ئۆلۈك جانلار» نى تەرجىمە قىلىشقا دائىر ئەھۋاللار.
يېزىش بۆلۈمىگە كىرىۋالغاندىن كېيىن قىلىدىغان ئىشلار پەقەت
شۇنىڭغا ئوخشاش ئىش بولىدۇ. قەلەم تەۋرىتىشتىن ئىلگىرى
مۇنداق بىر مەسىلىنى، يەنى ئۇنى كۆچىنىڭ بارچە ئۆزلەشتۇرۇۋې-
تىش كېرەكمۇ ياكى ئەجنەبىيچىلىك پۇرىقىنى ئىمكانقەدەر ساقلاپ
قېلىش كېرەكمۇ، دېگەن مەسىلىنى ھەل قىلىشقا توغرا كەلدى.
ياپونچە تەرجىمان شاڭتىيەنجىن[332] ئالدىنقى ئۇسۇلنى قوللىنىشنى
تەشەببۇس قىلغان. ئۇ، ھەجۋىي ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىشتا،
ھەممىدىن مۇھىمى ئاسان چۈشەنگىلى بولىدىغان قىلىپ تەرجىمە
قىلىش كېرەك، قانچىكى چۈشىنىشلىك بولسا، ئۇنۇمى شۇنچە زور
بولىدۇ، دەپ قارايدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ ئۆز تەرجىمىسىدە
بىر جۈملىنى بەزىدە بىرنەچچە جۈملىگە ئايلاندۇرۇۋەتكەن، ئۇنىڭ
تەرجىمىسى ئىزاھلاشقا ئوخشاپ راق كەتكەن. مېنىڭ پىكرىم ئۇنداق
ئەمەس. چۈشىنىشلىك بولسۇن دېسەك، ئىجاد قىلغىنىڭ ياكى
ئۆزگەرتىپ يازغىنىڭ، ۋەقەلىكنى جۈملىگە ۋەقەلىكلىرىگە، ئادەم-
لىرىنىمۇ جۈملىگە ئادەملىرىگە ئۆزگەرتكىنىڭ ياخشى. ئەگەر تەر-
جىمە قىلىۋاتقان ئىكەنسەن، بۇنىڭدا ھەممىدىن ئاۋۋال كۆزدە تۇتۇ-
لىدىغان مەقسەت — كىتابخانلارنى چەت ئەل ئەسەرلىرىدىن كەڭ
بەھرىمەن قىلىش، ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇش بىلەنلا قال-
ماي، بەلكى شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئەقلىي بىلىمىنى ئۆستۈرۈش،
ھېچبولمىغاندا خۇددى چەت ئەللەرگە ساياھەتكە بارغاندا، قەيەردە،
قاچان، قانداق ئىش بولغانلىقىنى خەۋەردار قىلىش. ئۇنىڭدا غەيـ
رىي ئىقلىمنىڭ ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلىرى بولۇشى كېرەك،
ئەجنەبىيلىك پۇراق دېگىنىمىز ئەنە شۇ. ئەمەلىيەتتە دۇنيادا پۈتۈن-

لەي ئۆزلەشتۇرۇلگەن تەرجىمىنىڭ بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس؛ ئەگەر بولىدىكەن، كۆرۈنۈشى ئوخشاش، روھى باشقا بولۇپ چىقىپ، تازا پەرق ئەتكەندە، ئۇنى تەرجىمە دەپ ھېسابلىغىلى بولمايدۇ. تەرجىمىدە ئىككى تەرەپكە ئوخشاش ئېتىبار بېرىش كېرەك: بىر تەرەپتىن چۈشىنىشلىك قىلىشقا تىرىشىش كېرەك، يەنە بىر تەرەپتىن ئەسلىي ئەسەرنىڭ تولۇق قەددى - قامىتىنى ساقلاش كېرەك، لېكىن بۇنداق ساقلاش كۆپ ھاللاردا چۈشىنىشلىك قىلىش بىلەن زىت بولۇپ قالىدۇ، يات كۆرۈنىدۇ. بىراق، ئۇ ئەسلىدە ئەجنەبىي — پەرەڭ بولغاچقا، ھەممە ئادەمگە يات كۆرۈنىدۇ، ئەلۋەتتە. ئۇنى يات كۆرۈنمەيدىغان قىلىش ئۈچۈن، ئۇنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنىلا ئۆزگەرتىش مۇمكىن، ئۇنىڭ بۇرنىنى يونۇپ پاناق قىلىپ قويماسلىق، كۆزلىرىنى ئويۇۋەتمەسلىك كېرەك. مەن بۇرنىنى يونۇۋېتىشنى، كۆزلىرىنى ئويۇۋېتىشنى تەشەببۇس قىلمايمەن، شۇنىڭ ئۈچۈن بەزى جايلىرىنى ئوقۇشقا راۋان چۈشۈپ بەرمىگۈدەك تەرجىمە قىلىشنى ئورۇنلۇق كۆردۈم. جۈملىلەرنىڭ قۇرۇلۇشىنى پەن نەزەريىلىرىدەك تۈجۈپىلەپ ئولتۇرماي، ئەركىنرەك تەرجىمە قىلدىم؛ لېكىن «ھالدا» دېگەن رەۋىشنى ئىشلىتىۋەردىم، چۈنكى بۇنداق سۆزلەرنى ئوقۇپ ئادەتلىنىپ قالغان كىتابخانلار ھازىر ئاز ئەمەس.

قاراڭلار، بۇ ماڭا كەلگەن «ئامەتمۇ ياكى پالاكەتمۇ»، يۇقىرىقىدەك تەشەببۇس سەۋەبى بىلەن يېڭى كەسىپلىك بولۇپ قاپتىمەن، يەنى پەرەڭلەر غالچىسى[333] بولۇپ قاپتىمىشمەن.

يەنە دەم ئېلىش ھېسابىدا ژۇرنال ئىزدىۋىدىم، بۇ ئۆۋەت قولۇمغا چىققان «ئىنسانىيەت دۇنياسىدا» ناملىق ژۇرنالنىڭ 28 - سانىدا لىن يۈيتاڭ ئەپەندىنىڭ قەدىرلىك ماقالىسى ئۇچرىدى. ئۇ ماقالىدىن ئۇزۇندە نەقىل كەلتۈرسەم، پۈتۈن روھىغا دەخلى يېتىدىغاندەك تۇرىدۇ، بىر ئابزاس نەقىل كەلتۈرەي:

«ھازىر بەزى ئادەملەر ھە دەپ پەرەڭلەرنى دوراۋاتىدۇ، ھەتتا خەنزۇ تىلى گراممىاتىكىسىنى نەزەردە تۇتماي، ئىنگلىز تىلى گراممىاتىكىسىنى دوراپ، «تارىخىي» دېگەن سۆزنى سۆيەت، «تارىخىي رەۋىشتە» دېگەن سۆزنى رەۋىش دەپ ئايرىماقتا، يەنى ئىنگلىزچە historic — al — ly نى دوراپ، سۆزگە پەرەڭلەرچە قۇيرۇق چىقىرىپ قويۇۋاتىدۇ. ئۇنداق بولسا «چاپسان كەل» دېگەن كىتابتىكى «چاپسان» دېگەن سۆز ھالەت بولغاچقا، نېمە ئۈچۈن ئۇ گەپنى «چاپسان ھالدا كەل» دېگەن گەپكە ئۆزگەرتمەيدۇ؟ بۇ پەقەت پەرەڭلەر دىيارى[334] دىكى ئەدەبىياتتىن گەپ ئاچاي دېسە چىشى پاتمايدىغان، پەرەڭلەرگە غالچىلىق قىلىشقا قالتىس ئۇستا كەلگەن ھارامسۇيدۇكلەرنىڭ قىلىقى. بۇنداق قىلىقلار ئاقىۋەتتە قوللۇقنى ئەۋج ئالدۇرىدۇ؛ بۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى — ئەقىلنى ئىشقا سېلىش.» («ھازىرقى ئەدەبىياتىمىزدىكى سەككىز نۇقسان» دىن.)

ئەمەلىيەتتە «رەۋىشتە، ھالدا» دېگەن سۆزلەرنىڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك خەنزۇلار ئوبدان بىلىدىغان ئىنگلىز تىلىدىن كېلىپ چىققانلىقى ناتايىن. «ئىنگلىزچە»، «ئىنگلىز تىلى» مىش! يۇقىرىدا كەلتۈرۈلگەن نەقىلدىكى سوئالدىن قارىغاندا، «ھە دەپ پەرەڭلەرنى دوراۋاتقان» ھازىرقى «بەزى ئادەملەر» ئەمەلىيەتتە «چاپسان كەل» دېگەن گەپنى «چاپسان ھالدا كەل» دەپ ئۆزگەرتكىنى يوق. ئۇ پەقەت ئاپتورنىڭ ئۆز گېپىنى يورغىلىتىش ئۈچۈن ئويدۇرغان ئويدۇرمىسى، ئۇ پەقەت «ئۆز گېپىنى يورغىلىتىپ، ئۆزىگە گەپ كەلتۈرمەسلىك ۋە ئۆزىگە سۇ يۇقتۇرماسلىق» نىڭلا مىسالى بولۇپ قالىدۇ، خالاس. ئۇنداق گەپلەر يىلىك بېسىپ تۇرالمايدۇ، ئەگەر شۇنداق گەپلەر ئۆزىنى «مودا» دەۋالغان «بەزى كىشىلەر»نىڭ ئاغزىدىن چىققان بولسا، «ئۇنىڭ ئاقىۋىتى پۇچەكلىك» بولۇپ چىقىدۇ.

ئەگەر مەن ھازىرغىچە ئەسلىي يۇرتۇمدا تۇرغان بولسام، ھەر-
لىقى نەقىل كەلتۇرۇلگەن گەپلەرنى ئوقۇغان بولسام، ئۇنى چۈ-
شەنگەن ۋە ئۇنىڭغا ئىشەنگەن بولاتتىم. بىزنىڭ يۇرتتا پەرەڭلەرنىڭ
بىرنەچچە ئىبادەتخانىسى بار، شۇ ئىبادەتخانىلاردا بىرىنچىدىن غالچا
بولۇشى مۇمكىن، لېكىن ئۇلارنى ئۇچراتماق تەس. «پەرەڭ غالچە-
سى» نى تەتقىق قىلىشتا ئۆزىنى ئەندىزە قىلغىنى ياخشى، چۈنكى
ئۆزى «قالتىس» ئۇستا بولمىسمۇ، ھەرھالدا غالچىلىققا باب كە-
لىدۇ. يەنە قاراڭ، بۇ ئامەتنى! كېيىن شائخەيگە كەلدىم، شائ-
خەيدە پەرەڭلەر كۆپ ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن پەرەڭلەرنىڭ خىزمە-
تىنى قىلىدىغان غالچىلارمۇ كۆپ ئىكەن، شۇنىڭ بىلەن مەن
پەرەڭلەر غالچىلىرىنى كۆرۈپ تۇرۇش پۇرسىتىگمۇ ئىگە بولۇپ
قالدىم، كۆرۈپ تۇرۇشلا ئەمەس، ئۇلارنىڭ بەزىسى بىلەن پاراڭلە-
شىش شەرىپىگمۇ ئىگە بولۇپ قالدىم. دۇرۇس، ئۇلار پەرەڭچە
گەپنى بىلىدىكەن، ئۇلارنىڭ بىلىدىغىنى كۆپىنچە «ئىنگلىز-
چە»، «ئىنگلىز تىلى» ئىكەن. لېكىن بۇ ئۇلارغا نان تېپىپ
بېرىدىغان ۋاستە. ئۇلار بۇنى مەخسۇسلا پەرەڭ خوجايىنلارغا خىز-
مەت قىلىش ئۈچۈنلا ئىشلىتىدىكەن، ئۇ تىلنىڭ قۇيرۇقلىرىنى
خەنزۇ تىلىغا چېتىپ يۇرمەيدىكەن. ئۇلاردا خەنزۇ تىلى گراممە-
تىكىسىنى ئىلەشتۇرىدىغان غەرەز تېخىمۇ يوق، ئەلۋەتتە. ئۇلار
بەزىدە «نومۇىن»[335]، «تۇسى» دېگەندەك سۆزلەرنى ئىشلەتسە-
مۇ، لېكىن بۇلار ئىلگىرىدىن ئادەت بولۇپ كەتكەن سۆزلەر ئە-
كەن، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ مودا ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن
فوكۇس چىقارغانلىقى ئەمەس ئىكەن. ئەكسىچە، ئۇلار مىللىي
تەۋەررۇكچى ئىكەن. بىكار بولۇپ قالسىلا غېجەك چالىدىكەن،
«ئانىجان» دېگەندەك مىللىي ناخشىلارنى ئوقۇيدىكەن، ئىش ۋاقتە-
ىدا فورما كىيىم كىيىدىكەن، ئىشتىن بوشىغاندا بولسا مىللىي
كىيىمىنى كىيىۋالىدىكەن، بەزىدە رۇخسەت ئېلىپ سەيلىگە بارسا،

بايراق كەلگەنلىرى مەخمەل خەيلەرنى، تاۋار كۆڭلەكلەرنى كىيىۋا-
لىدىكەن، بىراق بېشىغا چىغ شىلەپە كىيىپ، پەرەڭلەرچە زامانىۋى
كۆزەينەك تاقىۋالىدىكەن. بۇنداق ياسىنىش خەنزۇلارنىڭ نەزىرىدە-
مۇ، پەرەڭلەرنىڭ نەزىرىدىمۇ كەمچىلىك ھېسابلىنىشى تۇرغان
گەپ.

يەنە، ئەگەر ماڭا باشقا بىر كەسىپ تېپىش توغرا كەلسە،
ئىنگلىز تىلىنى بىلىدىغان بولسام، ئۇ چاغدا راستىنلا پەرەڭ
غالچىسى بولۇشتىن قاچمايمەن، چۈنكى مېنىڭ قارىشىمچە، ئىش-
لەپ پۇل تېپىشتا، ھەرقانداق ئادەم مەيلى پەرەڭ غالچىسى بولۇپ
ئىشلىسۇن، مەيلى خەنزۇ مالىيى بولۇپ ئىشلىسۇن، ئۇلاردا ئىن-
سانلىق سۈپىتى جەھەتتە ئېسىل ياكى پەس دېگەن پەرق بولمايدۇ.
بۇ خۇددى چەت ئەل كاپىتالىنى دەسمايە قىلغان ياكى جۇڭگو
كاپىتالىنى دەسمايە قىلغان زاۋۇت ـ فابرىكىدا ئىشلەپ ئىش ھەققى
ئالسا ياكى چەت ئەلدىكى ئالىي مەكتەپتە، ياكى جۇڭگودىكى ئالىي
مەكتەپتە ئوقۇش خىراجىتىنى تۆلەپ ئوقۇپ بىرەر سالاھىيەتكە
ئېرىشكەن بولسا، ئۇنىڭ پەس ياكى ئېسىل دېگەندەك پەرقى بولمە-
غانغا ئوخشاش بىر ئىش. پەرەڭ غالچىسىنىڭ كىشىنى نەپرەتلەن-
دۈرىدىغان يېرى، ئۇنىڭ غالچىلىق كەسپى ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ
«غالچىلىق ئەپت ـ بەشىرىسى». بۇ يەردىكى «ئەپت ـ بەشىرىسى»
دېگەن سۆز «بەتبەشىرە» گە قارىتىلغان ئەمەس، «باتىنى ھەم زا-
ھىرى» غا، يەنى ھەم «شەكلى» گە، ھەم «مەزمۇنى» غا قارىتىل-
غان. شۇنداق «ئەپت ـ بەشىرە» لىك ئادەملەر ئۆز نەزىرىدە پەرەڭ-
لەرنى جۇڭگولۇقلاردىن قۇدرەتلىك دەپ قارايدۇ، ئۆزى پەرەڭلەر-
نىڭ تىلىنى بىلگەچكە، پەرەڭلەرگە يېقىن بولغاچقا، يەنە بىر
تەرەپتىن ئۆزى خۇاڭدى[336] نىڭ پۇشتى بولغاچقا، كونا مەدەنە-
يەتكە ئىگە بولغاچقا ۋە جۇڭگونىڭ ئەھۋالىنى ئوبدان بىلىشتە
پەرەڭلەردىن ئېشىپ چۈشكەچكە، ئۆزىنى جۇڭگولۇقلاردىن ئۈس-

تۇن قويمىدۇ. كونىسىيىلەردىكى جۇڭگولۇق ساقچىلارمۇ تولا چاغلاردا شۇنداق ئەپت ـ بەشىرىلىك بولمىدۇ.

پەرەڭلەر دىيارىدىكى ھازىرقى «پەرەڭ غالچىلىرىنىڭ ئەپت ـ بەشىرىسى» شۇنداقكى، ئۇلار جۇڭگولۇقلار بىلەن پەرەڭلەر ئوتتۇرىسىدا تىمىسقىلاپ، خوجا بىلەن قۇل چېگرىسىنى ئارىلاپ يۈرمىدۇ. لېكىن ھەر ئىككى تەرەپكە كۇچۇكلىنىپ كەتمەيدۇ، يورغىلاپ يۈرگەنلىكى ئۈچۈن قۇيرۇقىنى تۇتتۇرمايدۇ، سەن ئۇنىڭ غېمىنى يەپ كەتمىسەڭلا، ئۇ ئۆز راھىتىنى ئۆزى كۆرۈۋېرىدۇ.

3

يۇقىرىقى مۇلاھىزىلەردىن قارىغاندا، «پەرەڭ غالچىلىرىنىڭ ئەپت ـ بەشىرىسى» ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ كەسپى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى كېرەك ئىدى، لېكىن پۈتۈنلەي ئۇنداقمۇ ئەمەس ئىكەن. بۇ ئەپت ـ بەشىرە ئۇلارنىڭ پەرەڭلەرگە غالچا بولۇشتىن ئىلگىرىكى ئەنئەنىسىدىن پەيدا بولغانىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن بەزىدە ھەتتا ئالىيجاناب مەنسەپدارلارمۇ ئۇنىڭدىن خالىي بولالمىغانىكەن. تارىختا «چوڭلارنىڭ خىزمىتىنى قىلمىدۇ»[337] غان ئىشلار بولغانىكەن، «ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش» مۇ بولغانىكەن. «چوڭلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىش» بىلەن «ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش» بىر ـ بىرىگە زىت بولسىمۇ، لېكىن «چوڭلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىش» سەۋەبى بىلەن «ئۆزىنى چوڭ تۇتمىدۇ» غانلار ئەمەلىيەتتە ئۈچراپ تۇرمىدۇ، ئۇنداق ئادەملەر ھەتتا «چوڭلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىش» قىمۇ مۇناسىپ كەلمەيدىغان ئادەملەرگە ھاكاۋۇرلۇق قىلمىدۇ. بەزىلەر ئەزىزلەپ بېشىدا كۆتۈرگەن «بىكارچى بوۋاينىڭ ئاپتاپىسىنىپ ئولتۇرۇپ قىلغان گەپلىرى» ناملىق ئەسەردىكى «بىر ئادەمدىن تۆۋەن، كۆپ

ئادەمدىن ئۇستۇن تۇرمىدۇ» غان ۋېن سۆچىڭ[338] ئەنە شۇلارنىڭ ئۇلگىسى. ئۇ خەنزۇلارنى بېشىدا كۆتۈرۈپ، باشقىلارنى چەتكە قاققانىكەن. ئۇ ئەمەلىيەتتە «مانجۇلارنىڭ غالچىسى» ئىكەن. ھازىرقى كۈندىكى «پەرەڭ غالچىسى»، بۇرۇنقى زامانىدىكى «مانجۇ غالچىسى» نىڭ دەل ئۆزى شۇ.

دېمەك، بىز ئوقۇغان ـ بىلگەن ئادەملەردىن بولساقمۇ، ئۆزىمىزنى پەرەڭ غالچىلىرىدىن ناھايىتى كۆپ ئۇستۇن قويساقمۇ، لېكىن «ئەپت ـ بەشىرە» مىزنى پاكىز يۇيمىغانلىقىمىز ئۈچۈن، گەپنى تولاراق قىلمىدىغان بولساقلا، تولا چاغلاردا كەتكۈزۈپمۇ قويمىدىكەنمىز. بۇ يەردە ھېلىقى ماقالىدىن بىر ئابزاس نەقىل كەلتۈرەي:

«... ئەدەبىيات جەھەتتىن ئالساق، ئۇلار بۇگۈن پولشا شائىرىنى تونۇشتۇرسا، ئەتىسى چېخ ئەدىبلىرىنى تونۇشتۇرمىدۇ، ئاللىقاچان داڭقى چىققان ئەنگلىيە، ئامېرىكا، فرانسىيە، گېرمانىيە ئەدىبلىرىنى بولسا، ئەكسىچە، كونىراپ كەتتى، ۋاقتى ئۆتتى دەپ تەنقىد قىلمايدۇ. بۇ خۇددى دىمىغى ئۇستۇن سەتەڭ ئايالنىڭ خۇشامەتكە بېرىلمەي، تاللاپ ـ تاللاپ تازىغا ئۇچراپ قالغىنىغا ئوخشاش بىر ئىش. بۇنداق قىلىقلارنىڭ ئاقىۋىتى پۇچەكلىك بولۇپ چىقمىدۇ، بۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى — ئۆگىنىش.» («ھازىرقى ئەدەبىياتىمىزدىكى سەككىز نۇقسان» دىن.)

لېكىن، ئۇنداق «سەتەڭلىك» نىڭ باشلانغانلىقىغا خېلى ئۇزۇن ۋاقىت بولغاندەك تۇرمىدۇ، «پولشا شائىرىنى تونۇشتۇرۇش» بۇنىڭدىن 30 يىل ئىلگىرى مېنىڭ «شاياتۇنلارنىڭ شېئىرىي قۇۋۋىتى توغرىسىدا»[339] دېگەن ئەسىرىمدىن باشلانغان. ئۇ چاغدا مەنچىڭ خانىدانلىقى جۇڭگوغا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتاتتى، خەنـ

زۇلار جەبىر - زۇلۇم چەكمەكتە ئىدى. دېمەك، جۇڭگونىڭ ئەھۋالى پولشانىڭ ئەھۋالىغا تولىمۇ ئوخشايتتى. پولشا شائىرلىرى-نىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇسىڭىز، كۆڭۈلدىن - كۆڭۈلگە يول چە-قاتتى، ئۇلارنى تونۇشتۇرۇشتا چوڭلارنىڭ خىزمىتىنى قىلاي دە-يدىغان نىيەت تۇرماق، خۇشامەت قىلاي دەيدىغان خىيالمۇ يوق ئىدى. كېيىنكى كۈنلەردە شاڭخەيدە چىقىدىغان «ئايلىق ئەدەبىي مەجمۇئە»[340] نىڭ ئاجىز، ئۇششاق مىللەتلەر ئەسەرلىرىگە ئاتال-غان مەخسۇس سانىمۇ چىقىرىلغان. بۇنداق ئادەت هازىر تۈگەپ كەتتى، ئاندا - ساندا ئۇچراپ قالسىمۇ، قاتتىق سوقۇۋاتقان تومۇر-نىڭ پەسلەپ قالغىنىغا ئوخشاش بىر ئىش. لېكىن، مىنگو دەۋرىدە ئۆسكەن بەختلىك ياشلار بۇنى بىلمەيدۇ، زوراۋانلارنىڭ سايىسىدە جان باقىدىغان مالايلار، پۇلغا جان بېرىدىغان غالچىلار تېخىمۇ بىلمەيدۇ، ئەلۋەتتە. بىراق، هازىرقى كۈندە پولشا شائىرلىرىنى، چېخ ئەدەبىلىرىنى تونۇشتۇرسا نېمىشقا «خۇشامەت» قىلغانلىق بو-لىدىكەن؟ ئۇلارنىڭ «داڭقى چىققان ئەدەبىلىرى يوقمىكەن؟»، «ئاللىقاچان داڭقى چىققان» لارنىڭ «داڭقى»نى كىم ئاڭلاپتۇ، قانداق ئاڭلاپتۇ؟ دۇرۇس، «ئەنگلىيە، ئامېرىكا، فرانسىيە، گېر-مانىيە» لەرنىڭ جۇڭگودا مەسىئۇنېرلىرى بار، كونسېسسىيىلىرىمۇ بار ئىدى، بەزىسىنىڭ هازىرمۇ بار، ئۇ يەر - بۇ يەردە ئەسكەرلىرى بار، هەربىي پاراخوتلىرى بار، سودىگەرلىرى كۆپ، ئىشلىتىدىغان غالچىلىرىمۇ كۆپ؛ ئادەتتىكى ئادەملەر «ئۇلۇغ بېرىتانىيە»نى، «ئالىجىپار بايراق»[341]نى، «فرانسىيە»نى ۋە «گېرمانىيە»نى بىلمەيدۇ، دۇنيادا پولشا ۋە چېخ بارلىقىنى بىلمەيدۇ. لېكىن، دۇنيا ئەدەبىياتى تارىخى بۇرىدىكەشلەر كۆزى بىلەن ئەمەس، ئەدەبىيات كۆزى بىلەن قارايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەدەبىيات پۇل - مالنى ۋە توپ - زەمبىرەكنى هېمات قىلمايدۇ. پولشا بىلەن چېخ سەككىز دۆلەت بىرلەشمە قوشۇنىغا قوشۇلۇپ كېلىپ بېيجىڭغا هۇجۇم قىل-

مىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئەدەبىياتى بار، بىراق ئۇلارنىڭ بەزى ئادەملىرىنىڭ «داڭقى چىققان» ئەمەس، خالاس. چەت ئەل ئەدىبلىرى جۇڭگودا داڭق چىقارماقچى بولسا، ئەسەرلىرىنى ۋاستە قىلسا كۆپايە قىلمايدىغان ئەسەرلىرى ئۇنىڭغا دال بولالمايدىغان ئوخشايدۇ.

يەنە شۇنىڭغا ئوخشاشلا جۇڭگوغا هۇجۇم قىلمىغان ئەللەرنىڭ ئەدەبىياتى، مەسىلەن، يۇنان داستانلىرى، هىندى لەتىپلىرى، ئەرەبلەرنىڭ «مىڭ بىر كېچە»سى، ئىسپانلارنىڭ «دونكىخوت»ى باشقا ئەللەردە «داڭقى چىققان» بولۇپ، «ئەنگلىيە، ئامېرىكا، فرانسىيە، گېرمانىيە ئەدىبلىرى»نىڭ ئەسەرلىرىدىن قېلىشمىسە-مۇ، لېكىن جۇڭگودا ئەستىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ دۆلەت-لىرىنىڭ بەزىسى يوقلىپ كەتتى، بەزىسى كۈچ - قۇۋۋىتىدىن قالدى، ئۇلارغا «خۇشامەت»نىڭ كېرىكىمۇ يوق.

بۇ ئەھۋاللار توغرىسىدا، ئالدى بىلەن، لىن يۈيتاڭ ئەپەندى-نىڭ ئالدىنقى بابىمدا نەقىل كەلتۈرۈلگەن نەسىھەتلىرىنى بۇ يەرگە كۆچۈرۈپ كېلەي:

«بۇنداق قىلىقلار ئاقىۋەتتە قۇللۇقنى ئەۋج ئالدۇرىدۇ؛ بۇ-نىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى — ئەقىلنى ئىشقا سېلىش.»

بىراق، كېيىنكى بىر جۈملە سۆزنى يېڭ باسمايدۇ. «قۇل» بولغانىكەن، «ئەقىلنى ئىشقا سېلىش»تىن نېمە پايدا چىقار؟! ئەقىلنى ئىشقا ئۇنداق سالسىمۇ، بۇنداق سالسىمۇ، تېخىمۇ ئوبدان-راق «قۇللۇق» قىلماقتىن باشقا ئاقىۋەت كېلىپ چىقىشى ناتايىن. جۇڭگودا پەرەڭلەرنىڭ «ئەقىل»نى ئىشقا سالمايدىغان غالچىلىرى تۇرسۇن، شۇنداق بولغاندا ئەدەبىياتىمىزدىن بىرئاز ئۈمىد كۈتكىلى بولىدۇ.

«ئەنگلىيە، ئامېرىكا، فرانسىيە، گېرمانىيىلەرنىڭ داڭقى چىققان ئەدىبلىرى» جۈڭگودا ھەقىقەتەن ئۇچراپ باقمىدى. جۈڭگودا مەكتەپ ئېچىپ، شۇ تۆت دۆلەتنىڭ تىلىنى ئۆگىنىشنىڭ باشلانغانلىقىغا خېلى ئۇزاق بولدى[342]. دەسلەپتە پەقەت ئەلچىخانىلار ئۈچۈن تەرجىمان يېتىشتۇرۇش كۆزدە تۇتۇلغان، كېيىن بۇ ئىش كەڭ قانات يېيىپ، ئەۋج ئېلىپ كەتكەن. گېرمان تىلىنى ئۆگىنىش ئىشى مەنچىڭ خانىدانلىقىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە ھەربىي مەشغۇلاتنى ئىسلاھ قىلىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئەۋج ئالغان؛ فرانسىيە تىلىنى ئۆگىنىش ئىشى مىنگو دەۋرىدە «ئىشلەپ تۇرۇپ ئوقۇش»[343] مۇناسىۋىتى بىلەن ئەۋج ئالغان؛ ئىنگلىز تىلىنى ئۆگىنىش ئىشى بولسا ھەممىدىن بۇرۇن باشلانغان بولۇپ، ئۇنىڭغا بىرىنچىدىن، سودا ئىشلىرى؛ ئىككىنچىدىن، دېڭىز ئارمىيىسى سەۋەب بولغان. ئىنگلىز تىلىنى ئۆگىنىدىغان ئادەممۇ ھەممىدىن كۆپ، ئىنگلىز تىلىنى ئۆگىنىشكە لازىملىق دەرسلىكمۇ، پايدىلىنىش كىتابلىرىمۇ ھەممىدىن كۆپ، ئىنگلىز تىلىنى بىلگەنلىكى بىلەن رونىق تاپقان زىيالىيلارمۇ، ئەدىبلەرمۇ كۆپ بولغان. لېكىن دېڭىز ئارمىيىمىز ھەربىي پاراخوتلىرىمىزنى باشقىلارغا ئۆتۈنۈپ بېرىۋەتكەچ؛ «داڭقى چىققان» سىكوت، دېكىنس، دېفو، سىۋىفت... لارنى تونۇشتۇرۇش ئىشى پەقەت خەنزۇ تىلىنىلا بىلىدىغان لىن شۇ[344] غىلا قالغان؛ ھەتتا ھەممىدىن بەك «داڭقى چىققان» شېكسپىرنىڭ بىرنەچچە دراممىسىنى تونۇشتۇرۇش ئىشمۇ ئىنگلىز تىلىنى مەخسۇس ئۆگەنمىگەن تىيەن خەن[345] گە قاراپ قالغان. ئەنە شۇنداق سەۋەبلەر بولغاچقا، «ئەڭلىنى ئىشقا سال» مىساق بولمايدىغان بولدى.

بىراق، ھازىر يەنە «بۇگۈن پولشا شائىرىنى تونۇشتۇرسا، ئەتىسى چېخ ئەدىبلىرىنى تونۇشتۇرىدۇ» غان ۋەھىمە پەيدا بولماقتا. ئاجىز ئەللەرنىڭ ئەدىبلىرى جۈڭگودا داڭق چىقارماقچى. ئەنگلىيە، ئامېرىكا، فرانسىيە، گېرمانىيىلەرنىڭ ئەدەبىي شامالىرى ئۆزلىرىنىڭ مالىيە قۇۋۋىتى ۋە قورال كۈچى بىلەن ھازىرقى ئەدەبىيات ئورمانلىقىدا چىقالمايدۇ. چۈنكى «چاپانچى» لاردا سۈبات يوق، دىمىغى ئۇستۇنلەردە ھەپسىلە يوق، يەنە بىر تەرەپتىن قارىسىڭىز تاغلارمۇ، ئورمانلىقلارمۇ ئېلېكترلىشىپ كەتكەندەك، كونا ئۇسلۇبتىكى نەزىمەرگە پەرەڭ تىللىرى ئارىلىشىپ بارماقتا، «ئەنگلىيە، ئامېرىكا، فرانسىيە ۋە گېرمانىيىلەرنىڭ داڭقى چىققان ئەدىبلىرى» نى كىم، قاچان «تەتقىق» قىلارکىنتاك! شۇ ئەدىبلەرنىڭ ئەسەرلىرىمۇ ياخشى، ئەلۋەتتە. لېكىن A: ھېرىس بولغانلىقىدىن ھەسرەت چېكىمەن دېسە، B: سىلەر نېمىشقا كۆڭۈل قويۇپ تەتقىق قىلمايسىلەر دەيدۇ. ئىلگىرى مۇنداق بىر شاڭخو چىققانىكەن: بۇرۇن بىر ۋاپادار بالا بار ئىكەن، ئاتىسى ئاغرىپ قالغاندا، ئادەم يوتىسىنىڭ گۆشىنى شورپا قىلىپ بەرسە ساقىيىدىكەن، دېگەن گەپنى ئاڭلاپتۇ، لېكىن ئۆزىنىڭ يوتىسىنى كېسەي دېسە ئاغرىيدىغانلىقىدىن قورقۇپ، پىچاقنى قولىغا ئالغىنىچە تاشقىرىغا چىقىپ، يولدا كېتىۋاتقان بىراۋنى بىلىكىدىن تۇتۇۋېلىپ، يوتىسىنى كەسمەكچى بوپتۇ، يولۇچى بۇنىڭدىن چۆچۈپ قارشىلىق كۆرسىتىپتۇ. ھېلىقى بالا: يوتىنى كېسىپ ئاتىنى داۋالىماق چوڭ ۋاپادارلىق جۇملىسىگە كىرىدۇ. سەن بۇنىڭغا ئۇنىمىساڭ، سېنى قانداقمۇ ئادەم دېگىلى بولسۇن؟! دەپتىكەن. بۇ ياخشى تەمسىل ئىكەن. لىن ئەپەندى بۇ ھەقتە: «گەپلىرى ئوخشاش بولمىسىمۇ، ئۇنۇمى ھەق راست ئوخشاش ئىكەن» دەپتۇ. ئۇمۇ ئۆزىنى ئوبدان ئاقلاپتۇ.

6 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى.

مەشھۇر ئادەم ۋە مەشھۇر سۆز[346]

«چولپان» ژۇرنىلىنىڭ 2 - جىلد 7 - سانىدا نەن شەن[347] ئەپەندىنىڭ «كىتابىي تىلنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ئۇچىنچىسى تەدبىرى» دېگەن ماقالىسى بېسىلىپ چىقتى، ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، بىرىنچى تەدبىر — «جانلىق تىل بىلەن يېزىش كىتابىي تىل بىلەن يازالماسلىقتىن بولغان»؛ ئىككىنچى تەدبىر — «جانلىق تىل بىلەن ياخشى يازالايدىغان بولۇش ئۈچۈن ئاۋۋال كىتابىي تىلنى پىششىق بىلىش كېرەك» ئىكەن. ئارىدىن ئون يىل ئۆتكەندىن كېيىن تەييەن ئەپەندىنىڭ ئۇچىنچى تەدبىرى ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇ: «سىلەر كىتابىي تىلنى قېيىن دەيسىلەر، جانلىق تىل تېخىمۇ قېيىن، سەۋەب — ھازىرقى ئېغىز تىلىدىكى نۇرغۇن سۆز قەدىمكى سۆز، يېزىق ئىلمىنى پۈختا بىلمەي تۇرۇپ، ھازىرقى ئېغىز تىلىدىكى مەلۇم تاۋۇشنىڭ قەدىمكى زامانىدىكى شۇ تاۋۇش ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدۇ، ئۇنىڭ قەدىمكى زامانىدىكى ئەنە شۇ مەلۇم خەت ئىكەنلىكىنى بىلمىگەندە، خاتا يېزىپ قويۇش ئەھۋاللىرى كېلىپ چىقىدۇ، دەپ قارىغان...»

تەييەن[348] ئەپەندىنىڭ سۆزى ناھايىتى جايىدا ئېيتىلغان. ھازىرقى ئېغىز تىلى ئۇشتۇمتۇتلا ئاسماندىن چۈشۈپ قالغان تىل ئەمەس، ئۇنىڭدىكى نۇرغۇن سۆزلەر، ئەلۋەتتە، قەدىمكى سۆزلەر؛ ئۇ سۆزلەر قەدىمىي سۆزلەر بولغاندىن كېيىن، ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ بىرمۇنچىسى قەدىمىي كىتابلاردا يېزىلغان. ئەگەر جانلىق تىل بىلەن يازماقچى بولغان ئادەم ھەربىر خەتنىڭ ئەسلىسىنى

«تىل - يېزىق لۇغىتى»دىن ئىزدەيدىغان بولسا، بۇ، دەرۋەقە، خالىغانچە ئۆزلەشتۇرۇلگەن كىتابىي تىل بىلەن يازغاندىن كۆپ قېيىن چۈشىدۇ. ئەمما، جانلىق تىل تەشەببۇس قىلىنغاندىن بۇيان، تەشەببۇسچىلارنىڭ ھېچقايسىسى، جانلىق تىلدا يېزىشتىن مەقسەت «يېزىق ئىلمى»دىن ئەسلىي خەتنى تېپىپ چىقىش، دەپ قارىغان ئەمەس، بىز ئۆزىمىز ئىشلىتىپ ئادەتلىنىپ قالغان خەتلەرنى قوللىنىۋېرىمىز. دۇرۇس، تەييەن ئەپەندى ئېيتقاندەك، «تونۇش كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ قالساق، «كەيپ» ھالىڭ قانداق؟» دەپ ئەھۋاللىشىمىز، «قانداق؟» دېگەن سۆز «ھالەكۇم» دېگەن سۆز بىلەن ئوخشاش؛ جاۋاب بەرگۈچى كىشى «ياخشى» دەيدۇ. «ياخشى» دېگەن سۆز «ئەلھەمدۇلىللا شۈكۈر» دېگەن سۆز بىلەن ئوخشاش. لېكىن بىز بۇ ئىككى سۆزنى بىلىۋالغان تەقدىردىمۇ، «كەيپى ھالەكۇم» ۋە «ئەلھەمدۇلىللا شۈكۈر» دېمەي، «ئەھۋالىڭ قانداق»، «ياخشى» دەپ قوللىنىۋېرىمىز. چۈنكى جانلىق تىلدىكى ئەسەرلەر شائىر، جۇ، چىن، خەن سۇلالىلىرىدىكى ئەرۋاھلارغا ئەمەس، ھازىرقى دەۋردىكى كىشىلەرگە ئاتاپ يېزىلىدۇ، قەدىمكى كىشىلەر گۆرىدىن قوپۇپ، چۈشىنەلمەي قالسا قېلىۋەرسۇن، بىز ئۇنىڭغا پەرۋا قىلمايمىز. دېمەك، تەييەن ئەپەندىنىڭ ئۇچىنچى تەدبىرى، ئەمەلىيەتتە، پايپاقتا ناھال قاقاندەك بولۇپ قالغان، ئاشۇ جانابنىڭ ئۆزى پىششىق بىلىدىغان يېزىق ئىلمىنى بەك كەڭ دائىرىدە قوللانغانلىقىدىن بولغان.

بىزنىڭ بىلىمسىز ناھايىتى چەكلىك، شۇڭا مەشھۇر كىشىلەرنىڭ يول - كۆرسەتمىلىرىنى ئاڭلاشقا ھەممىمىز خۇشتار، لېكىن ھەر تەرەپلىمە بىلىم ئىگىلىرىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان ياخشىمۇ ياكى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان ياخشىمۇ؟ دېگەن سوئال تۇغۇلىدۇ. بۇنىڭغا، ھەر ئىككىلىسى ياخشى، دەپ جاۋاب بېرىش ئاسان بولسا كېرەك. ھەر ئىككىلىسىغۇ ياخشى، ئەمما مەن

بۇ ئىككى خىل ئادەملەرنىڭ تۇرلۇك يول - كۆرسەتمىلىرىنى كۆپ قېتىم ئاڭلىغاندىن كېيىن، خېلى پەخەس بولۇش كېرەك ئىكەن، دېگەن ئويغا كېلىپ قالدىم. چۈنكى، ھەر تەرەپلىمە بىلىم ئىگىلىرىنىڭ سۆزى بەك پۇچەك، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ سۆزى بەك بىمەنە بولىدىكەن.

كۆپىنى بىلىدىغان بىلىم ئىگىلىرىنىڭ سۆزىنىڭ پۇچەك بولىدىغانلىقى ئۆزلۈكىدىن مەلۇم؛ مۇتەخەسسىسلەرنىڭ سۆزىنىڭ بەك بىمەنە بولىدىغانلىقى بولسا، بىرئاز چۈشەندۈرۈپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ بىمەنىلىكى ئۆزلىرىنىڭ ئىختىساسلىرى ئۈستىدە سۆزلىگىنىدە كۆرۈلۈشى ناتايىن، ئۇلارنىڭ بىمەنىلىكى مۇتەخەسسىسلىك نامىغا تايىنىپ، ئۆز ئىختىساسىدىن تاشقىرى ئىشلار ئۈستىدە گەپ سانقانلىقىدا كۆرۈلىدۇ. جەمئىيەتتە كىشىلەر مەشھۇر ئادەملەرنى ھۆرمەت قىلىدۇ. شۇڭا مەشھۇر ئادەملەرنىڭ سۆزىنى مەشھۇر سۆز دەپ قاراپ، ئۇنىڭ قايسى ئىلىم ياكى قايسى ئىشتا مەشھۇر ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالىدۇ؛ مەشھۇر ئادەملەرمۇ ئىززەت - ھۆرمەتتىن خۇدىنى يوقىتىپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ قايسى ئىلىم ياكى قايسى ئىشتا مەشھۇر ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قېلىپ، بارا - بارا ھېچكىم ماڭا يېتەلمەيدۇ، ھەممىدىن سۆز ئاچالايمەن دەپ قارايدۇ - دە، بىمەنىلىشىپ كېتىدۇ. ئەمەلىيەتتە، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇلارنىڭ كۆپلىگەن بىلىملىرى تولا چاغلاردا ھەر تەرەپلىمە بىلىم ئىگىلىرىنىڭكىگە يەتمەيدۇ. تەبىئەن ئەپەندى ئىنقىلابنىڭ دانىشمىنى، يېزىق ئىلمىنىڭ پىرى، ئەگەر ئۇ كونا كىتابلار ۋە «تىل - يېزىق لۇغىتى» ئۈستىدە سۆزلىسە، كىشىنىڭ زوقى كەلگۈدەك سۆزلەيدۇ، ئەمما ھازىرقى جانلىق تىلغا ھۆجۇم قىلغان ھامان، گەپلىرى يېڭ باسماي قالىدۇ، مانا بۇ بىر مىسال. ئۇنىڭدىن باشقا، ئالىم جياڭ كاڭخۇ[349] نى ئالساق، ئۇ

بۇرۇن سوتسىيالىزمنى تەرىپلەشتە داڭق چىقارغان مەشھۇر ئادەم. ئۇنىڭ سوتسىيالىزىمى زادى قانداق؟ مەن بۇنىسىنى بىلمەيمەن، بىلىدىغىنىم پەقەت شۇكى، ئۇ بۇ يىل ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ، يېزىق ئىلمىدىن سۆز ئېچىپ (德) خېتىنىڭ قەدىمكى شەكلى بولۇپ، 直 بىلەن ﾃﾘ دىن تۈزۈلۈپ، توغرىدىن - توغرا ھاسىل قىلىنغان چۈشەنچە، دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ» دەپ، ھەقىقەتەن قالتىس بىمەنىلەشتى، ئۇ ھەتتا ئاشۇ خەتنىڭ يۇقىرىقى يېرىمىنىڭ ئەگرى - تۈزىدىكى «تۈز» (直) دېگەن خەت ئەمەسلىكىنىمۇ بىلمەيدىكەن. مۇنداق مەسىلىلەردە تەييەن ئەپەندىنىڭ شەرھىسىنى ئاڭلاش توغرا كېلىدۇ.

بىراق، جەمئىيەتتە كىشىلەر ھامان، مەشھۇر ئادەملەرنىڭ سۆزلىرى مەشھۇر سۆز بولىدۇ، ئۇنداق ئادەملەر مەشھۇر ئادەم بولغاچقا، ئۇلارنىڭ چۈشەنمەيدىغان، بىلمەيدىغان نەرسىسىمۇ بولمايدۇ، دەپ قارىسا كېرەك. شۇڭا بەزىلەر ياۋروپا تارىخىغا دائىر بىرەر كىتابنى تەرجىمە قىلسا، ئىنگلىز تىلىنى ياخشى سۆزلەيدىغان مەشھۇر ئادەمنى تەكلىپ قىلىپ سىلىشتۇرىدۇ؛ ئىقتىسادشۇناسلىققا دائىر بىرەر كىتابنى تۈزۈپ چىقسىمۇ، قەدىمكى زامان تىلىنى ياخشى بىلىدىغان مەشھۇر ئادەملەرگە يېلىنىپ بېغىشلىما يازدۇرىدۇ؛ ئىلىم ساھەسىدىكى مەشھۇر ئادەملەر دوختۇرنى تەرىپلىسە، ئۇنى، «ھۇنەرگە كامىل لوقمان ھەكىم»[350] دېيىشىدۇ، سودا ساھەسىدىكى مەشھۇر ئادەملەر رەسسامنى ماختىسا، ئۇنى «ئالتە مىزان[351] نى سۇدەك بىلىدۇ» دېيىشىدۇ...

بۇمۇ ھازىرقى بىر خىل ئومۇمىي كېسەل. گېرمانىيىنىڭ ھۇجەيرە كېسەللىكلىرى مۇتەخەسسىسى ۋىرشوۋ (Virchow)[352] دوختۇرلۇقنىڭ پىرى. ئۇ پۈتۈن مەملىكىتىمىزگە مەشھۇر، تېبابىي ئىلىم تارىخىدا ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. لېكىن، ئۇ ئىرسىيەت نەزەرىيىسىگە ئىشەنمەيدۇ، ئۇنىڭ دىن ئەھلى

سۈيىئىستېمال قىلىپ كەتكەن بىرنەچچە لېكسىيىسى، ھايكېل (Haeckel)[353] نىڭ ئېيتىشچە، ئاممىدا بىرمۇنچە يامان تەسىر پەيدا قىپتۇ. چۈنكى ئۇنىڭ بىلىمى ناھايىتى چوڭقۇر، شۆھرىتى بەك چوڭ بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ ئۆزىنى ئۈستۈن چاغلاپ، مەن چۈشەنمىگەن نەرسىنى بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ھېچكىم چۈشىنەلمەيدۇ، دەپ قارىغان؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئىرسىيەت نەزەريىسىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلمايلا، ئۇنى بىر ئېغىز سۆز بىلەن ئاللانىڭ ئىلتىپاتىغا تەئەللۇق ئىش قىلىپ قويغان. ھازىر جۇڭگودا كۆپ قېتىم تونۇشتۇرۇلغان فرانسىيىنىڭ بۈيۈك ھاشاراتشۇناسى فابرې (Fabre)[354] دېمۇ بۇنداق خاھىش خېلىلا بار. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە يەنە ئىككى خىل نۇقسان بار: بىرى، ئاناتومىيە ئالىملىرى مەسخىرە قىلىنغان؛ يەنە بىرى، ئىنسانىيەت ئەخلاقى ھاشارات دۇنياسىغا تەتبىق قىلىنغان. ئەمما ئاناتومىيە بولمىغان بولسا، ئۇمۇ ئۇنچىلىك مۇكەممەل كۆزىتەلمىگەن بولاتتى، چۈنكى كۆزىتىشنىڭ ئاساسى يەنىلا ئاناتومىيە؛ يېزا ئىگىلىك مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ ھاشاراتلارنى ئىنسانلارغا كەلتۈرىدىغان پايدا ـ زىيىنىغا قاراپ پايدىلىق ھاشارات ۋە زىيانلىق ھاشارات دەپ ئايرىيدىغانلىقىنىڭ ئاساسى بار. ئەمما، شۇ زامانىدىكى ئىنسانلارنىڭ ئەخلاقى ۋە قانۇنلىرى بويىچە، ھاشاراتلارنى ياخشى ھاشارات ياكى يامان ھاشارات دەپ بەلگىلەش بىھۇدە بىر ئىش. بەزى ئەستايىدىل ئالىملارنىڭ فابرىغا تىل تەگكۈزۈشىمۇ ئەمەلىيەتتە سەۋەبسىز ئەمەس، شۇنداق بولسىمۇ، مۇشۇ ئىككى نۇقتىدىن ئالدىن ھەزەر ئەيلەيدىغان بولساق، ئۇ ھالدا، ئۇنىڭ چوڭ ئەسىرى — ئون توملۇق «ھاشاراتلار خاتىرىسى» — يەنىلا ناھايىتى قىزىقارلىق ھەم ناھايىتى پايدىلىق كىتاب بولۇپ قېلىۋېرىدۇ.

بىراق، مەشھۇر ئادەملەرنىڭ تارقاتقان زەھەرلىرى جۇڭگودا بىرقەدەر ئېغىر، بۇ يەنىلا كونا ئىمتىھان تۈزۈمىنىڭ سارقىندىلىرى. ئۇ چاغلاردا تالىپلار مەدرىسىلەردە «تەپسىر»[355] لەرنى ئوقۇش بىلەنلا بولۇپ كېتەتتى، جاھان، دۆلەت بىلەن كارى بولمايتتى، ئەمما، مەنسەپكە ئېرىشكەن ھامان، «بىر يولىلا نام چىقىرىپ جاھانغا تونۇلۇپ» كەتكەندەك بولاتتى ـ دە، تارىخ يازالايدىغان، ماقالىلەرنى باھالىيالايدىغان، خەلق ئۈستىدىن نازارەت قىلالايدىغان، سۆلارنى تىزگىنلىيەلەيدىغاندەك بولۇپ كېتەتتى؛ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا بولسا، ھەتتا مەكتەپ، كۆمۈر كان لىرى ئاچالايدىغان، يېڭى قوشۇن يېتىشتۇرەلەيدىغان، ئۇرۇش پاراخوتلىرى ياسىيالايدىغان، يېڭى سىياسەتلەرنى ماددىمۇمادا شەرھلەپ بېرەلەيدىغان[356]، چەت ئەللەرگە تەكشۈرۈش ئۈچۈن باراالايدىغاندەك بولۇپ كېتەتتى. نەتىجىسى قانداق بولاتتى؟ بۇ ھەقتە مېنىڭ كۆپ سۆزلىشىمنىڭ ھاجىتى يوق.

بۇ كېسەلنىڭ يىلتىزى تا ھازىرغىچە قومۇرۇپ تاشلانمىدى، بەزىلەر «مەشھۇر ئادەم» بولۇۋېلىپلا، «جاھانغا پاتماس» بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. مېنىڭچە، بۇنىڭدىن كېيىن بىز «مەشھۇر ئادەملەر» نىڭ سۆزى» بىلەن «مەشھۇر سۆزلەر»نى ئاجرىتىۋېلىشىمىز لازىم. مەشھۇر ئادەملەرنىڭ ھەممىلا سۆزى مەشھۇر سۆز بولۇۋېرىدۇ؛ كۆپلىگەن مەشھۇر سۆزلەر، ئەكسىچە، سەھرالىقلارنىڭ ئاغزىدىن چىقىدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، بىز مەشھۇر ئادەملەرنىڭ نېمىدە مەشھۇر ئىكەنلىكىنى ئايرىۋېلىشىمىز، ئۇنىڭ ئۆز ئىختىساسىدىن ھالقىپ كەتكەن گەپلىرىدىن پەخەس بولۇشىمىز لازىم. سۇجۇدىكى ئوقۇغۇچىلار ئەقىللىق ئىكەن، ئۇلار تەييەن ئەپەندىنى بوغالتىرلىق ئىلمىدىن ياكى پىيادە ئەسكەرلەر نىزامنامىسىدىن سۆزلەپ بېرىشكە ئەمەس، بەلكى مىللىي ئىلمىدىن سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىپتۇ[357]. ئەپسۇسكى، كىشىلەر تېخىمۇ ئىنچىكىرەك ئويلاپ كۆرمەيدىغان بولۇپ قالدى.

مەن تەييەن ئەپەندىگە گاھىدا تىل تەگكۈزۈپ قويغانلىقىمغا

ناھايىتى نادامەت قىلدىم، لېكىن «ئاقىلنىڭ پىكرىدە سەۋەنلىك بولماي قالمايدۇ» دېگەندەك، مېنىڭ ئېيتقانلىرىم تەييەن ئەپەندىنىڭ «قۇياش بىلەن ئايىنىڭ نۇرى» غا ئوخشاش روشەن پاراسىتىگە دەخلى يەتكۈزمىسە كېرەك. ئۆزۈمنىڭ ئېيتقانلىرىم، مېنىڭچە، «نادانىنىڭ بىرەر پىكرى ئاقماي قالمايدۇ» دېگەندەك، «تاشقا مۆھۈر باسقان» سۆز بولۇپ چىقىشمۇ مۇمكىن.

7 ـ ئايىنىڭ 1 ـ كۈنى.

«ئەدىبلەر بىر ـ بىرىنى يارىتمايدۇ» (6) — «دەستەك» توغرىسىدا[358]

ئەدەبىيات مۇنبىرىدە بۇ يىل بەزىلەر بۇنىڭدىن بەش ـ ئالتە يىل ئىلگىرىكى «قۇياش تەھرىراتى»[359] چە تاكتىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالدى، ئۇلار ياشىنىڭ چوڭلۇقىنىمۇ گۇناھ قاتارىغا چىقىرىپ، «قېرىلىقنى دەستەك قىلماقتا»[360] دەيدۇ.

ئەمەلىيەتتە، گۇناھ «قېرى» لىقتا ئەمەس، قېرىلىقنى «دەستەك» قىلىشتا. ئەگەر ماجىڭنى ئويناپ، تەسۋىرىنى سىيرىپ بىرەر قۇر ماقالىمۇ يازماي يۈرۈۋەرگەن بولسا، ئۇنداق ئادەم ياش يازغۇچىلارنىڭ تىل ـ ھاقارىتىگە قالمىغان بولاتتى. ئەگەر بۇ پەرىزىم توغرا چىقىدىغان بولسا، ئەدەبىيات مۇنبىرىدە يەنە ھەر خىل گۇناھكار پەيدا بولۇشى مۇمكىن، چۈنكى ھازىر يازغۇچىلارنىڭ بەزىسى ئۆزىنىڭ «ئەسەر» لىرىنىڭ سىرتىدا ئاز ـ تولا ئالاھىدە مەھسۇلاتنى قوشۇمچە تەقدىم قىلىشتىن خالىي ئەمەس. بەزىسى بايلىقىنى دەستەك قىلىپ، ماقالىسىنى ساتىدىغان ئەدىبلەرنىڭ ئەسەرلىرى يارىماس ئەسەردۇر، دېيىشى مۇمكىن؛ بەزىلەر پالانبايىنىڭ ئىلھامى خوتۇنىنىڭ بايلىقىدىن كېلىدۇ، دېگەن بولسا، شۇ پالانبايىنىڭ گۇپپاڭچىلىرى: بۇ گەپ ئۇنىڭ شۇنداق خوتۇننى تاپالمىغانلىقى ئۈچۈن، خۇددى باراڭدىكى ئۈزۈمگە قولى يەتمىگەن تۈلكىنىڭ ئۈزۈمنى ئاچچىق ئىكەن دېگىنىدەك، قىزغانچۇقلۇقىدىن كېلىپ چىققان[361]، دېيىشى مۇمكىن. بەزىلەر يوقسۇزلۇقنى ياكى كېسەلمەنلىكنى دەستەك قىلىۋېلىپ، ئۇ ئەسىرنى ئۇچ كۈن

ئاچ قېلىپ، ئون كۈن قان سەپرا قىلىپ، ئاران تەسلىكتە يازغان، ئۇنىڭ ئەھۋالى باشقىلارغا ئوخشىمايدۇ، دېيىشى مۇمكىن؛ بەزىسى ھەم كەمبەغەللىكنى، ھەم بايلىقنى دەستەك قىلىپ، بۇ ژۇرنالنى ئۆكتەم، بيۇروكرات ئەدىبلەرنىڭ يەكلىگەنلىكى تۈپەيلىدىن ئۆز يېنىمىزدىن پۇل چىقىرىپ، لېۋىمىزنى چىشلەپ تۇرۇپ چىقار-دۇق، شۇڭا باشقىلارنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ، دېيىشى مۇمكىن؛ بە-زىسى مېھرىبانلىقنى دەستەك قىلىۋېلىپ، بۇ ماقالىنى دادامنىڭ كەلگۈسىدە غۇربەتچىلىككە قېلىشىدىن ئەنسىرىگەنلىكىم ئۈچۈن يازدىم[362]، دېيىشى مۇمكىن. شۇنداق بولسا بۇ تېخىمۇ قالتىس ماقالە بولىدۇ، بۇنىڭ قىممىتى لى مى[363] نىڭ «ۋاپانامە» سىدىن قېلىشمايدۇ؛ بەزىسى مۇشتىكىنى توغرا چىشلىۋالغان، شىم - كاستۇم كىيگەن ھالدا، ئۆز سايىسىگە قاراپ ئاھ ئۇرۇپ، ئۆزىنىڭ چىرايلىق، سەتەڭ يىگىتلىك دەۋرىنى ئەسلىشى مۇمكىن، بۇنى «قېرىلىقنى دەستەك قىلماقتا» دېگەن گەپكە نىسبەتەن، «سەتەڭ-لىكنى دەستەك قىلماقتا» دەپ تۇراي.

جۇڭگو جەمئىيىتىدە «قېرىلىقنى دەستەك قىلىدۇ» غانلارمۇ ھەقىقەتەن ناھايىتى كۆپ. ئاياللارنىڭ يېڭىگە يېپ ئۆتكۈزۈشى ھەيران بولغۇدەك بىر ئىش ئەمەس، لېكىن ئاياللار 100 ياشتىن ئاشقاندا، چوڭ يىغىن ئېچىپ، شۇنداق ياشانغان ئاياللارغا يىغىن زالىدا يېڭىگە يېپ ئۆتكۈزگۈزىدىغان[364]، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئىئانە توپلايدىغان ئەھۋاللارمۇ يوق ئەمەس. جۇڭگولۇقلار «ئىتتىن ئۆگىنىشى لازىم» دېگەن مەزمۇندىكى ماقالىنى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى يازسا، مۇئەللىمنىڭ پەلىگە تارتىلىشى تۇرغان گەپ، لېكىن ئۆزىنى توختاتقان چوڭ ئادەم شۇنداق گەپنى قىلۇۋ-دى، گېزىتلەردە ئالاھىدە خەۋەر قىلىندى، ھەتتا ئۇ: «مويسىپىت ۋۇ جىخۇي[365] پايتەختكە كەلدى، ئۇنىڭ سۆزلىرى خەلقئالەمنى ھەيران قالدۇردى» دېگەن چوڭ ھەرپلىك ماۋزۇ بىلەن تەرىپلەن-

دى. تەبىئىي ئاپەتتىن قۇتۇلۇشقا ياردەم بېرىشكە دەۋەت قىلىدىغان ماقالە ئاز ئەمەس، لېكىن شۇنداق ماقالىلەردە ئۆزىنىڭ يېشىنى «ھازىر 96 ياشقا كىردىم» دەپ بايان قىلغانلاردىن پەقەت ما شياڭبو[366] ئەپەندىنىلا ئۇچراتتىم. لېكىن، ئۇنداق ئادەملەر بۇ ئەھۋالنى قېرىلىقنى «دەستەك قىلىش» دېمەي، قېرىلىقنىڭ «قىممىتى بار» دېيىشىدىكەن.

«پېشقەدەم — قېرى يازغۇچى» دېگەن ئىبارىدىكى «قېرى» دېگەن سۆز گۇناھ دېگەن مەنىنى بېرىدىغان بولۇپ قالدى، بۇنداق قانۇنىنىڭ ئەدەبىيات مۇنبىرىدە ھۆكۈم سۈرۈۋاتقىنىغا بىرقانچە يىل بولدى. بۇ سۆز بەزىدە «قاتاردىن قالغان»، بەزىدە «ئالقىنىغا ئېلىۋالغان» ۋەھاكازا دېگەندەك مەنىلەردە قوللىنىلسىمۇ، لېكىن ئېنىق يامان تەرەپلىرى ئۇچۇق ئېيتىلمىغانىدى. بۇ نۆۋەت شاڭخەي-دىكى ياش يازغۇچىلار ئاشكارىلاپ قويدى. ئەسلىدە بۇ «قېرى» لىقىنى «دەستەك» قىلىۋاتىدۇ دېگەن مەنىدىكى سۆز ئىكەن.

شۇنداق بولسا، بۇنىڭدىن ئەندىشە قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق، بۇنداق ئەھۋالنى سۈپۈرۈپ تاشلاش ئاسان. جۇڭگودا ھەرقايسى ساھەدە قېرى — پېشقەدەملەر ئاز ئەمەس، لېكىن ئەدەبىيات مۇنبە-رىدىكى ئەھۋال باشقىچە؛ بىرنەچچە يىل يېزىش بىلەن شۇغۇللانغان-دىن كېيىن ياكى مەنسەپدار بولۇۋالىدۇ، ياكى كەسپىنى ئۆزگەر-تىدۇ، ياكى ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدۇ، ياكى باشقا بىر يەرگە تىكىۋە-تىدۇ، ياكى ئىسيان كۆتۈرىدۇ، ياكى جان بېرىدۇ... كۆزدىن غايىب بولىدۇ، ئەدەبىيات مۇنبىرىدە تۇرۇۋېرىدىغانلىرى، خۇددى قېرىلار يىغىنىدىكى 100 ياشتىن ئاشقان مومايلاردەك ھازىرغىچە ھايات تۇرۇۋېرىپ، ھەتتا «خەلقنىڭ ئاتا - ئانىسى»[367] نمۇ ھەيران قالدۇرىدىغانلار ناھايىتى ئاز؛ مومايىنىڭ يېڭىگە يېپ ئۆت-كۈزگىنىدەك غەلىتە ھادىسە بىلەن ئەھلىمەھەللىنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرالايدىغانلىرى تېخىمۇ ئاز. بىراق، ئالاھىدە چوڭ يىغىن

ئېچىپ، يىغىندا يېڭىنگە يىپ ئۆتكۈزۈشتىن مەقسىتى بۇيرۇقنا بىنائەن تەقدىرلەشتىن ئىبارەت؛ ئەگەر ئون ئالتە - ئون يەتتە ياشلاردىكى چىرايلىق قىزلار سەھىنگە چىقىپ يېڭىنگە يىپ ئۆتكۈزىدىغان بولسا، ئۇنى كۆرگۈچىلەرمۇ كۆپ بولۇشى مۇمكىن.

كىم «قېرىلىقنى دەستەك قىلىدۇ» كەن؟ ئۇنداق ئادەم ياشلارغا، سەتەڭلەرگە دۇچ كېلىپ قالسا، دەستەك قىلىدىغان دەسمايىسى غالتەككە چىقىدۇ.

جۇڭگونىڭ ئەدەبىيات مۇنبىرى گۈزەك، زۇلمەتلىك بولسىمۇ، لېكىن بوش كەلمەيدۇ؛ كىتابخانلاردا «تاماشا كۆرىدۇ» غان ھەۋەسنى يېتىشتۇرگەن»[368] بولسىمۇ، لېكىن كىتابخانلار ئىچىدە پەرقلەندۈرۈش ئىقتىدارى بارلىرىمۇ ئاز ئەمەس، يەنە تېخى كۆپەيمەكتە. شۇنىڭ ئۈچۈن «قېرىلىقنى دەستەك قىلىش» بىلەنلا كېتىۋېرىش مۇمكىن ئەمەس، چۈنكى ئەدەبىيات مۇنبىرى دارىلئاجىزىن ئەمەس؛ «سەتەڭلىكنى دەستەك قىلىش» بىلەنلا كېتىۋېرىشمۇ مۇمكىن ئەمەس، چۈنكى ئەدەبىيات مۇنبىرى پاھىشخانىمۇ ئەمەس.

قېرىلىقنى دەستەك قىلىشمۇ، سەتەڭلىكنى دەستەك قىلىشمۇ توغرا ئەمەس، ئەنە شۇنداق ناتوغرىلىقنىڭ توغرىلىقنى تاپتىم دەيدىغان تەلۋىلەر پەشۋا يېمەي قالمايدۇ.

9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى.

تۇن كېچىدە يېزىلغان[369]

1. پروفېسسور كولۋىتسنىڭ ئويما رەسىملىرىنىڭ جۇڭگوغا كىرىشى

تالادا كۆيدۈرۈپ تاشلانغان بىر دۆۋە قەغەز كۈلى تۇرسا، كونا تامدا سىزىپ چىقىرىلغان بىرنەچچە رەسىم تۇرسا، ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئادەملەرنىڭ ئۇلارغا دىققەت قىلىشى ناتايىن. لېكىن بۇلارنىڭ تېگىدە، مۇھەببەت، مەيۇسلۇك، غەزەپ... دېگەندەك مەنىلەر بار. بۇلار ھەتتا كۆپ ھاللاردا ئۇنلۇك چۇقان سالغاندىنمۇ شىددەتلىك بولىدۇ. مانا بۇ مەنىنى چۈشىنىدىغان ئادەملەرمۇ بولىدۇ.

1931 - يىلى... قايسى ئاي ئىكەنلىكى ئېسىمدە يوق، نەشر قىلىنىشقا باشلىغىنىغا ئانچە ئۇزۇن بولمايلا مەنئى قىلىنىپ كەتكەن «قۇتۇپ يۇلتۇزى»[370] نامىلىق ژۇرنالنىڭ 1 - سانىدا بىر پارچە ياغاچ ئويما رەسىم بېسىلىپ چىقتى: بىر ئانا مەيۈس ھالدا كۆزلىرىنى يۇمۇپ تۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئوغلىنى تاپشۇرۇپ بەرگەن. بۇ، پروفېسسور كولۋىتس (Kaethekollwitz Prof)[371] نىڭ «ئۇرۇش» سەرلەۋھىلىك ياغاچ ئويما رەسىملىرىنىڭ «قۇربان بېرىش» نامىلىق بىرىنچى پارچىسى، بۇ ئۇنىڭ ئويما رەسىملىرىدىن جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇلغانلىرىنىڭ بىرىنچى نۇسخىسى بولۇپمۇ ھېسابلىنىدۇ.

بۇ ياغاچ ئويما رەسىمنى رۇشى[372] نىڭ قەستكە ئۇچرىغانلىقىنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن ژۇرنالغا مەن ئۆز قولۇم بىلەن ئەۋەتىپ بەرگەن. رۇشى مېنىڭ ئوقۇغۇچۇم ۋە دوستۇم ئىدى، چەت ئەل

ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ بىرلىكتە تونۇشتۇرغۇچى ئىدى. ئۇ ياغاچ ئويما رەسىملەرنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى، ياۋروپا، ئامېرىكا ئاپ-تورلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدىن ئۈچ نۇسخا تەھرىرلەپ باستۇرغان، ئانچە ياخشى بېسىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر، ئۇ ئۇشتۇمتۇتلا قولغا ئېلىنىپ كېتىپتۇ، كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا لۇڭخۇادا باشقا بەش نەپەر ياش يازغۇچى بىلەن بىللە ئېتىپ تاشلا-نىپتۇ. شۇ كۈنلەردە گېزىت ـ ژۇرناللارغا بۇ ۋەقە توغرىسىدا بىرەر خاتىرە چىقمىدى، ئېھتىمال يېزىشقا پېتىنالمىغان، يېزىشقا مۇمكىنمۇ بولمىغان بولسا كېرەك. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇنىڭ بۇ ئالەمدە يوق ئىكەنلىكىنى نۇرغۇن ئادەم بىلىپ بولدى، چۈنكى ئۇنداق ئىشلار دائىم بولۇپ تۇراتتى. پەقەت ئۇنىڭ ئىككى كۆزىدىن ئايرىلغان ئانىسىنىڭلا تېخىچە ئارزۇلۇق ئوغلۇم شاڭخەيدە تەرجە-مانلىق ۋە كوررېكتورلۇق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ يۈرگەنلىكىنى بىلەتتىم. بىر كۈنى نېمىس كىتاب ماگىزىنىنىڭ كاتالوگىدا «قۇربان بېرىش» ماۋزۇلۇق ھېلىقى رەسىمنى كۆرۈپ قالدىم ـ دە، ئۇنى مېنىڭ ساداسىز خاتىرەم بولۇپ قالسۇن دەپ، قوتۇپ يولتۇزى ژۇرنىلىغا ئەۋەتىپ بەردىم. لېكىن كېيىنكى كۈنلەردە بىلدىمكى، بۇنداق قىلمىشنىڭ ماھىيىتىنى خېلى كۆپ ئادەم ھېس قىپتۇ. بىراق ئۇلارنىڭ تولىسى، قەستكە ئۇچرىغانلارنىڭ ھەممە-سىنى خاتىرىلىگەن بولسا كېرەك، دەپ ئويلىشىپتۇ.

شۇ چاغلاردا پروفېسسور كولۇنتسىنىڭ ئويما رەسىملەر توپلە-مى ياۋروپادىن جۇڭگوغا قاراپ يول ئالماقتا ئىدى. لېكىن، شاڭ-خەيگە يېتىپ كەلگەندە، ئىجتىھاتلىق تونۇشتۇرغۇچى ئاللىقاچان تۇپراق ئىچىگە كىرىپ بولغان، ھەتتا كۆمۈلگەن يېرىمۇ بىزگە نامەلۇم. خەير، ئۆزۈم يالغۇز كۆرەي، بۇ توپلام گادايلىق، كې-سەللىك، ئاچارچىلىق، ئۆلۈم... دېگەندەك مەزمۇندىكى رەسىملەر بىلەن تولغان. تەبىئىيكى، لەنەت ـ نەپرەت ۋە غەزەپ بولسىمۇ، لېكىن ئازراق. بۇ خۇددى ئاپتورنىڭ ئۆز رەسىمىگە ئوخشايدۇ.

ئاپتورنىڭ چىرايىدىن لەنەت ـ نەپرەت ۋە غەزەپ چىقىپ تۇرسىمۇ، لېكىن تېخىمۇ كۆپرەكى مېھرىبانلىق ۋە ھەسرەت چىقىپ تۇراتتى. بۇ «خار ۋە زار بولغان»[373] ھەممە ئاننىڭ يۈرىكىنىڭ رەسىمى، بۇنداق ئانىلار جۇڭگونىڭ تىرناقلىرى تېخى قىزىل لاك بىلەن بويالمىغان يېزا ئاياللىرى ئىچىدە دائىم ئۇچراپ تۇرىدۇ، لېكىن بەزى ئادەملەر، ئانا بولغان كىشى كارغا كەلمەس ئوغلىنىلا ياخشى كۆرىدىكەن، دەپ ئۇلارغا كۈلىدۇ. لېكىن مېنىڭچە، ئۇلار كارغا كېلىدىغان ئوغلىنىمۇ ياخشى كۆرىدۇ. ئەمما ئۇ ئوغلى تىمەن، قابىل ۋە ئىقتىدارلىق بولغاچقا، ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولۇپ، كۆپ-رەك «خار ۋە زار بولغان» بالىسىغا ئەھمىيەت بېرىدۇ، خالاس.

ھازىر كولۇنتسىنىڭ كۆچۈرۈپ بېسىلغان يىگىرمە بىر پارچە رەسىمى بۇنىڭغا ئىسپات بولۇپ تۇرۇپتۇ، ئۇنىڭ جۇڭگونىڭ ياش سەنئەت ھەۋەسكارلىرىغىمۇ مۇنداق پايدىسى بار:

1. يېقىنقى بەش يىلدىن بۇيان ياغاچ ئويمىچىلىق خېلىلا ئەۋج ئالدى. دائىم زىيانكەشلىككە ئۇچراپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن باشقا ئويما رەسىملەرنى ئالساق، بىرئاز يۇرۇشلەشكەنلىرىدىن پە-قەت ئاندېرزورن (Anderszorn)[374] توغرىسىدىكى بىرلا كىتاب بار، ھازىر تونۇشتۇرۇلۇۋاتقانلىرى پۈتۈنلەي مىس ئويما ۋە تاش ئويما؛ بۇلار كىتابخانلاردىن ئويما رەسىملەر ئىچىدە مۇشۇنداق ئەسەرلەرنىڭمۇ بارلىقىدىن، بۇلارنى ماي بوياق رەسىملەرگە قارا-غاندا تېخىمۇ ئومۇملاشتۇرغىلى بولىدىغانلىقىدىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە زورىنىڭ ئويمىچىلىق تېخنىكىسى ۋە مەزمۇنىغا زادىلا ئوخشاشماي-دىغان تېخنىكا ۋە مەزمۇنلارنىڭمۇ بارلىقىدىن خەۋەردار قىلىدۇ.

2. چەت ئەللەرگە بېرىپ باقمىغان كىشىلەر كۆپىنچە، ئاق تەنلىكلەرنىڭ ھەممىسى ئىسا پەيغەمبەرنىڭ ئەركانلىرىنى ياكى سو-دا فېرمىلىرى ئېچىش توغرىسىدىكى بىرنەرسىلەرنى ئاغزىدىن چۈ-شۈرمەيدىكەن، يېڭى پاسوندىكى كىيىم ۋە شېرىن تائاملارنى سۆز-لەيدىكەن، خاپىلىقى تۈتۈپ قالسا باشقىلارنى بەتنەمىسى بىلەن

تېپىدىكەن، دەپ ئويلايدۇ. مانا بۇ رەسىملەر توپلىمى پەيدا بولغاچقا، ئەمەلىيەتتە دۇنيانىڭ نۇرغۇن جايلىرىدىمۇ «خار ۋە زار بولغان» ئادەملەر، بىز بىلەن ھەمدەرد دوستلار، ھەتتا بۇنداق ئادەملەر ئۇچۇن ھەسرەت چېكىدىغان، چۇقان كۆتۈرىدىغان ۋە كۇرەش قىلىدىغان سەنئەتكارلار بار ئىكەنلىكىنىمۇ چۇشىنىپ قالىدۇ.

3. ھازىر جۇڭگونىڭ گېزىتلىرى ئاغزىنى يوغان ئېچىپ ۋارقىراپ تۇرغان گىتلېرنىڭ سۇرىتىنى بېسىشقا خۇشتار بولۇپ كەتتى. ئەينى ۋاقىتتا بىردەملىك بولغان، سۇرەتتە مەڭگۈلۈك بولۇپ قالغان بۇ قىياپەتكە قاراڭەرسىڭىز ھېرىپ - تېلىپ كېتىسىز. ھازىر گېرمانىيە سەنئەتكارلىرىنىڭ رەسىملەر توپلىمىدىن باشقا بىر خىل ئادەملەرنى كۆرۈڭاتمىز، ئۇلار قەھرىمان بولمىسىمۇ، لېكىن يېقىنلاشسىڭىز، ھېسداشلىق قىلسىڭىز بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە قارىغانسېرى گۇزەل كۆرۈنىدۇ، بارغانسېرى تەسىرلىك قۇۋۋىتىنى ھېس قىلىسىز.

4. بۇ يىل رۇشنىڭ قەستىكە ئۇچرىغانلىقىغا بەش يىل تولدى، شۇنداقلا ئاپتورنىڭ ياغاچ ئويمىلىرىنىڭ جۇڭگودا بىرىنچى قېتىم پەيدا بولغانلىقىدىن كېيىنكى بەشىنچى يىل. جۇڭگوچە ھېسابلىغاندا ئاپتور كولۇنتس خانىم ھازىر يەتمىش ياشقا كىرىپ قالدى، بۇنى ئۇنىڭ خاتىرىسى دەپ ئېيتىش ھەم مۇمكىن. ئاپتور ھازىر شۇك بولۇپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئەسەرلىرى يىراق شەرق ئالىمىدە تېخىمۇ كۆپلەپ پەيدا بولماقتا، شۇنداق، ئىنسانىيەتنى كۆزدە تۇتقان سەنئەتنى يات كۆچلەر توسىيالمايدۇ.

2. ئۇن - تىنسىز ئۆلۈپ كېتىش توغرىسىدا

ئۇن - تىنسىز ئۆلۈپ كېتىشنىڭ ئادەم ئۇچۇن تولىمۇ مۇشكۇل - ئېچىنىشلىق بىر ئىش ئىكەنلىكىنى مۇشۇ بىرنەچچە كۈندىن بۇيانلا بىلىۋاتىمەن.

جۇڭگودا ئىنقىلابتىن ئىلگىرى، مەقتۇل (ئۆلۈم جازاسىغا لايىق گۇناھكار) لارنى جازاغا تارتىدىغان چاغدا ئاۋۋال كوچىلارنى ئايلاندۇرۇشاتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ياكى داد ئېيتاتتى، ياكى مەسەپدارلارنى تىللايتتى، ياكى ئۆزىنىڭ قەھرىمانلىقىنى بايان قىلاتتى، ياكى ئۆلۈمدىن قورقمايدىغانلىقىنى ئېيتاتتى. قەتلى قىلىنىدىغان چاغدا قاراپ تۇرغان ئادەملەر ئۇنىڭغا بارىكاللا ئېيتاتتى، كېيىن يەنە ئۇنى ئېغىزدىن - ئېغىزغا تەرىپلەپ يۇرەتتى. ياش ۋاقتىمدا شۇنداق ئەھۋاللارنى پات - پات ئاڭلاپ قالاتتىم، بۇ تولىمۇ ۋەھشىيانە ئەھۋال ئىكەن، دەھشەتلىك چارە ئىكەن، دەپ ئويلايتتىم.

يېقىندا ئالىم لىن يۈيتاڭنىڭ تەھرىرلىكىدە چىققان «كائىنات شامىلى» ناملىق ژۇرنالدا جۇ تاك[375] ئەپەندى يازغان بىر پارچە ماقالىنى ئوقۇپ قارىسام، ئۇنىڭ باشقىچە بىر خىل قارىشى بار ئىكەن. ئۇنىڭ قارىشىچە، مەقتۇلغا شۇنداق بارىكاللا ئېيتىش مەغلۇپ قەھرىمانغا چوقۇنغانلىق، ئاجىزلارغا مەدەت بەرگەنلىك بولىدىكەن، بۇنداق «غايىنى يۇكسەك دېگىلى بولمايدۇ، ئىنسانىيەتچىلىكتە ئۇنداق غايە ھەقىقەتەن يارىمايدۇ. كۆچلۇكلەرنى بەسىش، ئاجىزلارغا مەدەت بېرىش — كۆچلۇكلەرنىڭ بولۇشىنى مەڭگۇ خالىمىغانلىق بولىدۇ. مەغلۇپ قەھرىمانغا چوقۇنۇش — غالىب قەھرىمانىنى ئېتىراپ قىلماسلىق بولىدۇ» مىش. شۇنىڭ ئۇچۇن «قەدىمدىن تارتىپ، غالىب پادىشاھ، سۇلتانلار ئۆز قۇدرىتىنى بىرنەچچە يۇز يىلغىچە داۋام قىلدۇرۇش ئۇچۇن، نەچچە ئون مىڭ، نەچچە يۇز مىڭ بىگۇناھ ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپ، ئاندىن بىر مەزگىللىك ھەيۋە پەيدا قىلالىغان» ئىمىش.

نەچچە ئون مىڭ، نەچچە يۇز مىڭ ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپ، ئاران «بىر مەزگىللىك ھەيۋە پەيدا قىلالىغان» دەپ «غالىب پادىشاھ، سۇلتان» لارنىڭ غېمىنى يېيىش ھەقىقەتەن تولىمۇ

ئېچىنىشلىق بىر ئىش. بۇنىڭغا نېمە ئامال بولسۇن؟! بىراق، مېنىڭ ئۇلارغا پىلان كۆرسىتىش نىيىتىم يوق، مېنىڭ بۇنىڭدىن ھېس قىلغىنىم شۇكى، مەقتۇلنى جازاغا تارتىشتىن ئىلگىرى ئۇنىڭغا جامائەت ئالدىدا سۆز قىلىش ئىمكانىيىتى بەرگەنلىكى «غالىب پادىشاھ، سۇلتان» لارنىڭ رەھىم - شەپقىتى، ئۇلارنىڭ ئۆزىدە كۇچ - قۇۋۋىتى بارلىقىغا ئىشەنچ قىلالىغانلىقىنىڭمۇ دەلىلى. دېمەك، ئۇلار مەقتۇلنىڭ ئېغىز ئېچىشىغا يول قويۇشقا، ئۇنىڭ ئۆلۈشتىن ئىلگىرى ماختىنىش بىلەن مەست بولۇپ كېتىشىگە پېتىنالىغان. مېنىڭ ئىلگىرى «دەھشەتلىك» دېگىنىمۇ ئېنىق باھا ئەمەس ئىكەن. ئۇنىڭدا ئازراق مېھىر - شەپقەت بار ئىكەن، ھەرقاچان دوستۇم ياكى ئوقۇغۇچىۇم ئۆلۈپ كەتسە، ئۆلگەن ۋاقتىنى، ئورنىنى، قانداق ئۆلگەنلىكىنى بىلمىگەن بولسام، بىلگەندىمۇ بەكرەك مەيۇسلىنەتتىم، خاتىرجەمسىزلىنەتتىم؛ شۇنىڭ بىلەن، قاراڭغۇ ئۆيدە بىرنەچچە جاللاتنىڭ قولىدا جان بەرگەن بولسا، جامائەت ئالدىدا ئۆلگەندىنمۇ بەكرەك ئازابلانغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلايتتىم.

لېكىن، «غالىب پادىشاھ، سۇلتان» لار ئادەملەرنى مەخپىي ئۆلتۈرمەيدۇ، ئۇلار پەقەت بىرلا ئىشنى، يەنى خوتۇنى ۋە كىچىك خوتۇنلىرى بىلەن قىلىشىدىغان چاقچاقلىرىنىلا مەخپىي تۇتىدۇ. مەغلۇپ بولىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەندە، يەنە بىرنەرسىنى، يەنى مال - دۇنياسىنىڭ سانىنى ۋە ئۇلارنى جايلاشتۇرۇپ قويغان جايىنى مەخپىي تۇتىدۇ؛ ئۇنىڭدىنمۇ ئۆتۈپ، ئاندىن ئۇچىنچى خىل ئىشقا كۆچىدۇ، يەنى ئادەملەرنى مەخپىي ئۆلتۈرىدۇ. ئەنە شۇ چاغدا ئۇلارمۇ خۇددى جۇ تاڭ ئەپەندىگە ئوخشاش، ئاممىنىڭ ئۆز ئالدىغا ياخشى كۆرىدىغىنى، يامان كۆرىدىغىنى بارلىقىنى ھېس قىلىپ، غالىبىيەت ياكى مەغلۇبىيەتنىڭ قورقۇنچلۇق بىر ئىش ئىكەنلىكى ئۈستىدە ئېغىز ئاچمايدۇ.

دېمەك، ئۇچىنچى خىل مەخپىيەتلىكنى دانىشمەنلەر ئەقىل كۆرسەتمىسىمۇ ھامان بىر مەزگىل قوللىنىشىدۇ. بەزى جايلاردا ئاللىقاچان قوللانغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. شۇ چاغدا كوچا - رەستىلەر مەدەنىيلىشىدۇ، خەلق جەمئىيىتى ئۆلتۈرمەكچى بولغان ئادەمنىڭ يۈرىكىگە قول سېلىپ باقىدىغان بولساق، ئوچۇق - ئاشكارا ئۆلگەنگە قارىغاندا تېخىمۇ ئېچىنىشلىق ھالغا چۈشۈپ قېلىشى چوقۇم. ئىلگىرىكى چاغلاردا دانتې[376] نىڭ «ئىلاھىي كومېدىيە» سىنى ئوقۇپ، «دوزاخ» بابىغا كەلگىنىمدە، بۇ ئاپتورنىڭ تەسەۋۋۇرىنىڭ دەھشەتلىكلىكىدىن ھەيران قالغاندىم، لېكىن ھازىر كۆرگىنىم - بىلگىنىم كۆپەيدى، ئەمدى ئۇنىڭ مېھىر - شەپقەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلدىم: ئۇ تېخى ھازىرقى ۋاقىتدىكىدەك ناھايىتى ئادەتتىكىچە بولغان، لېكىن پاجىئەلىكلىكىنى ھېچكىمنىڭ كۆرمەيدىغان دوزاخىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن.

3. بىر چۆچەك

2 - ئايىنىڭ 17 - كۈنىدىكى «DZZ»[377] ژۇرنىلىنى كۆرۈپ قالدىم، بىرېدېل (Willi Bredel)[378] نىڭ ھېينې[379] (H. Heine) ۋاپاتىغا 80 يىل تولغانلىقىنى خاتىرىلەپ يازغان «بىر چۆچەك» ماۋزۇلۇق ماقالىسى بار ئىكەن. بۇ ماۋزۇنى ناھايىتى يارىتىپ قالغانلىقىم ئۈچۈن، مېنىڭمۇ شۇنداق بىر چۆچەك يازغۇم كەلدى:

بىر زامانلاردا، شۇنداق بىر دۆلەت بار ئىكەن. بىر ھۆكۈمران خەلقنى زۇلۇم بىلەن بويسۇندۇرغانىكەن، لېكىن خەلقنى كۈچلۈك دۈشمەن دەپ ئويلايدىكەن، ئۇنىڭغا ئېلىپبەلىك يېزىق خۇددى پىلەموتتەك، ياغاچ ئويمىلار خۇددى تانكىدەك كۆرۈنىدىكەن؛ يەر - زېمىن ئۆز قولىدا بولسىمۇ، لېكىن بەلگىلەنگەن ئىستانسىدا

پويىزدىن چۈشەلمەيدىكەن؛ يەر ئۈستىدىمۇ ماڭالماي، دائىم ئاسمانىدا لەيلەپ يۈرۈشكە مەجبۇر ئىكەن؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە بەدەن تېرىسىنىڭ قارشىلىق كۈرسىتىش قۇۋۋىتىمۇ ئاجىزلاپ كەتكەچكە، بىرەر جىددىي ئىش چىقىپ قالسىلا، زۇكام بولۇپ قالىدىكەن، بۇ زۇكامنى باشقا ۋەزىرلىرىگىمۇ يۇقتۇرۇپ، ھەممىسى تەڭلا ئاغرىپ قالىدىكەن.

ئۇ چوڭ لۇغەتلەرنى — تېخى بىرلا ئەمەس — نەشر قىپتۇ، لېكىن ھېچقايسىسى ئەملىدە كارغا كەلمەيدىكەن. ئەگەر ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلىشكە توغرا كەلسە، ئەزەلدىن بېسىلىپ چىقىرىلمىغان لۇغەتلەردىن تەكشۈرۈپ كۆرۈشكە توغرا كېلىدىكەن. بۇ لۇغەتلەردە ناھايىتى يېڭى - يېڭى، غەلىتە ئىزاھاتلار بار ئىكەن. مەسىلەن، «ئازاد قىلىش» دېگەن سۆز «ئېتىپ ئۆلتۈرۈش» دېگەن سۆز، «تولستويىزم» دېگەن سۆز «بەدەر قېچىش» دېگەن سۆز دېيىلمەيدىكەن. «مەنسەپدار» دېگەن سۆزگە: «چوڭ ئەمەلدارنىڭ ئۇرۇق - تۇغقىنى، يار - بۇرادىرى ۋە مالايلىرى» دەپ، «شەھەر» دېگەن سۆزگە: «ئوقۇغۇچىلارنىڭ كىرىپ - چىقىشىنى توسۇش ئۈچۈن ياسالغان ئېگىز ۋە مۇستەھكەم خىش سېپىل» دەپ، «ئەخلاق» دېگەن سۆزگە: «ئاياللارنىڭ بىلەكلىرى ئوچۇق يۈرۈشىگە رۇخسەت بېرىلمەيدۇ» دەپ، «ئىنقىلاب» دېگەن سۆزگە «ئېتىزلارنى سۇغا باستۇرۇش، ئايروپىلانغا بومبا قاچىلاپ، ‹باسمىچى› لارنىڭ بېشىغا تاشلاش» دەپ ئىزاھ بېرىلگەنىكەن.

چوڭ - چوڭ قانۇن كىتابلىرىنى نەشر قىلدۇرۇپتۇ، ئۇ كىتابلارنى ئالىملارنى ھەرقايسى دۆلەتلەرگە ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ ھازىرقى قانۇنلىرىنى ئۆگىنىپ، جەۋھەرلىرىنى ئېلىش يولى بىلەن تۈزگەنىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ھېچقايسى دۆلەتنىڭ قانۇنى بۇ قانۇندەك مۇكەممەل ۋە تولۇق ئەمەس ئىكەن. لېكىن، كىتابنىڭ بېشىدا بىر ۋاراق ئاق قەغىزى بار ئىكەن، بېسىلىپ چىقمىغان

لۇغەتلەرنى كۆرگەن ئادەملەرلا شۇ بەتتىكى خەتلەرنى كۆرەلەيدىكەن، شۇ بەتكە مۇنداق ئۇچ ماددا يېزىلغانىكەن: 1. ياكى كەڭچىلىك بىلەن چارە كۆرۈلىدۇ؛ 2. ياكى ئېغىر جازا بېرىلىدۇ؛ 3. ياكى بەزى چاغلاردا ھەممىسى قوللىنىلمايدۇ.

تەبىئىيكى، سوت مەھكىمىسى بار ئىكەن، لېكىن ئاق قەغەزدىن خەت تاپالايدىغان گۇناھكارلار سوراق ۋاقتىدا ھەرگىز ئۆزىنى ئاقلاپ تۇرۇۋالمايدىكەن، چۈنكى ئادەملەرنىڭ ئەسكىسىلا ئۆزىنى ئاقلاپ تۇرۇۋالارمىش، ئۆزىنى ئاقلاپ تۇرۇۋالسىلا، «ئېغىر جازا» دىن قۇتۇلالمايدىكەن؛ تەبىئىيكى، ئالىي سوت مەھكىمىسىمۇ بار ئىكەن. لېكىن، ئاق قەغەزدىن خەت تاپالايدىغان ئادەملەر ھەرگىز يۇقىرىغا ئەرز بېرەلمەيدىكەن، چۈنكى ئادەملەرنىڭ ئەسكىسىلا يۇقىرىغا ئەرز بېرىشكە ئامراق بولارمىش، يۇقىرىغا ئەرز بەرسىلا، «ئېغىر جازا» دىن قۇتۇلالمايدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، سەھەر ۋاقتىدا، بىرمۇنچە ئەسكەر - ساقچى بىر تەسۋىرىي سەنئەت مەكتىپى[380] نى قورشۇاپتۇ، جۇڭگوچە پەشمەت، غەربچە كاستۇم كىيگەن بىرنەچچە ئادەم مەكتەپنىڭ ئىچىدە شاپاشلاپ ئۇنى ئۇياققا، بۇنى بۇياققا تاشلاپتۇ، ئۇلار بىلەن بىللە كىرگەنلەرمۇ ساقچى ئىكەن. ھەممىسىنىڭ قولىدا تاپانچا بار ئىكەن. ئۇزۇن ئۆتمەي، كاستۇملۇق بۇرادەرلەرنىڭ بىرى ياتاقخانىدا ئون سەككىز ياشلىق بىر ئوقۇغۇچىنى گەجگىسىدىن قاماللاپ تۇتۇۋاپتۇ.

— ھازىر بىزنى بۇ يەرگە تەكشۈرۈشكە ئەۋەتتى، قېنى مەرھەمەت قىلىپ...

— تەكشۈرۈڭلار! — ھېلىقى ياش كارىۋىتىنىڭ ئاستىدىن ئۆزىنىڭ چۈمپىتىن تۇقۇلغان چامادانىنى تارتىپ چىقىرىپ بېرىپتۇ.

بۇ يەردىكى ياشلارنىڭ ھەممىسى كۆپ ئىشنى بېشىدىن كە-

چۈرگەنلىكتىن ناھايىتى زېرەكلىشىپ كەتكەنكەن، شۇڭا ھېچ نەرسىسىنى ساقلاپ قويۇشقا پېتىنالمايدىكەن. ھېلىقى ئوقۇغۇچى ئەمدىلا ئون سەككىز ياشقا كىرگەنكەن، ئاخىر، ئۇنىڭ تارتمىسىدىن بىرنەچچە پارچە سالام خەت چىقىپ قاپتۇ، ئېھتىمال، ئۇ خەتلەردە ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ خار - زارلىقتا ئۆلۈپ كەتكەنلىكى تىلغا ئېلىنغانلىقى ئۈچۈن، كۆيدۈرۈۋېتىشكە كۆڭلى ئۇنىمىغان بولسا كېرەك. كاستۇملۇق بۇرادەر خەتنى سۆزمۇسۆز تەپسىلىي ئوقۇپتۇ، ئوقۇپ كېتىۋېتىپ، «... دۇنيادا ئادەم يەيدىغان زىيادەت سورۇنى بار ئىكەن، سىزنىڭ ئانىڭىزنى يەپ قويىدى، جاھاندا سانسىز ئانىلارنىڭمۇ يېيىلىپ كېتىشى مۇمكىن...» دېگەن يەرگە كەلگەندە، قاپىقىنى لىڭ قىلىپ كۆتۈرۈپ قويۇپ، يانچۇقىدىن بىر تال قېرىنداش قەلەمنى چىقىرىپلا، ھېلىقى سۆزلەرگە بەلگە ئۇرۇپتۇ ۋە:

— بۇ قانداق گەپ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ...

— ئاناڭنى كىم يەپ كېتىپتۇ؟ دۇنيادا ئادەمنى يەيدىغان ئىشمۇ بارمۇ؟ بىز سېنىڭ ئاناڭنى يەپ كەتتۇقمۇ؟ خەپ! — ئۇ كۆزلىرىنى خۇددى ھېلىلا ئېتىلىپ چىقىپ كېتىدىغاندەك ئالايتىپتۇ.

— يوقسۇ!... نەدە... نەدە ئۇنداق گەپ بولسۇن! نە...— ئۇ ياش ھودۇقۇپ قاپتۇ.

لېكىن، كاستۇملۇق بۇرادەر كۆزىنى ئالايتقىنىچە ھېلىقى خەتنى پۈكلەپ يانچۇقىغا سالىتۇ؛ ئاندىن ئۇ ئوقۇغۇچىنىڭ ياغاچ ئويمىلىرىنى، ئويمىچىلىق ئەسۋابلىرىنى ۋە رەسىم ئۇلگىلىرىنى، «تۆمۈر ئېقىن»نى، «تىنچ دون»نى، كېسىپ چاپلىغان گېزىتلىرىنى بىر يەرگە توپلاپ قويۇپ، بىر ساقچىغا:

— بۇلارنى سىزگە تاپشۇراي! — دەپتۇ.

— بۇ نەرسىلەرنىڭ ئىچىدە سىلەر ئېلىپ كەتكۈدەك نېمە بار ئىكەن؟ — دەپتۇ بۇنىڭدىن بىر چاتاق چىقىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن ياش يىگىت.

لېكىن، كاستۇملۇق بۇرادەر ئۇنىڭغا قاراپ قويۇپ، دەرھال قولى بىلەن ئىشارەت قىلىپ، باشقا ساقچىغا:

— مەن بۇ ئادەمنى سىزگە تاپشۇردۇم! — دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ.

ساقچى خۇددى يولۋاسقا ئوخشاش ئوقچۇپ بېرىپ، ھېلىقى ياشنىڭ شىللىسىدىن تۇتۇپتۇ - دە، تالاغا سۆرەپ چىقىپ كېتىپتۇ. ئىشىك ئالدىدا يەنە ياش قۇرامى ئوخشاش ئىككى ئوقۇغۇچى[381] بار ئىكەن، ئۇلارنىڭ شىللىسىنىمۇ يوغان پەنجىلىك قوللار تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا بىرمۇنچە ئوقۇنتۇچى ۋە ئوقۇغۇچى توپلىشىپ تۇرۇپتۇ.

4. يەنە بىر چۆچەك

يىگىرمە بىر كۈندىن كېيىن، سەھەر ۋاقتىدا تاماقخانىدا سوراق باشلىنىپتۇ. كىچىككىنە بىر گۈڭگا ئۆينىڭ تۆرىدە ئىككى سوراقچى ئولتۇرۇپتۇ. بىرى شەرق تەرەپتە، بىرى غەرب تەرەپتە. شەرق تەرەپتىكىسى ئۇزۇن چاپان كىيگەن، غەرب تەرەپتىكىسى كاستۇم كىيگەنكەن. دۇنيادا ئادەمنى يەيدىغان ئىشلارنىڭ بارلىقىغا ئىشەنمەيدىغان بۇ مۇغەمبەرلەر سوراق قىلغۇچىلار ئىكەن. ساقچىلار ۋارقىراپ، سۆرەپ ئون سەككىز ياشلىق بىر ئوقۇغۇچىنى ئېلىپ كىرىپتۇ. بۇ ئوقۇغۇچى چىرايى تاتارغان، كىيىملىرى كىر ھالدا پەگاھتا ئۆرە تۇرۇپتۇ. ئۇزۇن چاپانلىق ئۇنىڭ ئىسىم - فامىلىسىنى، يېشىنى، يۇرتىنى سورىغاندىن كېيىن

يىن، يەنە سوراپتۇ:

— سەن ياغاچ ئويمىچىلىق تەتقىقات جەمئىيىتى[382] نىڭ ئەزاسمۇ؟

— شۇنداق.

— ئۇ جەمئىيەتنىڭ رەئىسى كىم؟

— رەئىسى Ch··· مۇئاۋىنى H···

— ئۇلار ھازىر قەيەردە؟

— ئۇلار مەكتەپتىن چىقىرىۋېتىلگەن، ھازىر بىلمەيمەن.

— نېمىشقا مەكتەپتە دولقۇن كۆتۈرۈشكە قۇتراتتىڭ؟

— ھە!··· — ياش چۆچۈپ ۋارقىرىۋېتىپتۇ.

— ھىم! — ئۇزۇن چاپانلىق سوراقچى ياغاچقا ئويۇلغان بىر ئادەمنىڭ سۈرىتىنى ئېلىپ ئۇنىڭغا كۆرسىتىپتۇ، — بۇنى سەن ئويغانمۇ؟

— شۇنداق.

— ئويغىنىڭ كىم؟

— بىر ئەدىب.

— ئىسمى نېمە؟

— لۇناچارىسكىي.

— ئۇ ئەدىبمۇ؟ قايسى دۆلەتلىك؟

— بىلمەيمەن.

— سەن مېنى ئالدىما! بۇ روسىيىلىك ئەمەسمۇ؟ روسىيە قىزىل ئارمىيىسىنىڭ ئوفىتسېرى ئىكەنلىكى مانا مەن دەپ تۇرمامدۇ؟ بۇنىڭ سۈرىتىنى روسىيىنىڭ ئىنقىلاب تارىخىدا ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەنمەن! تېنىۋالماقچىمۇسەن؟

— يوقسۇ! — ياش خۇددى بېشىغا چويۇن توقماق تەگكەندەك جان ئاچچىقىدا ۋارقىرىۋېتىپتۇ.

— مۇنداق بولۇشى تەبىئىي، سەن بولسىڭ پرولېتار سەنئەتكارى، ئويىدىغان بولسىڭ، ئەلۋەتتە، قىزىل ئارمىيە ئوفىتسېرلىرىنىڭ سۈرىتىنى ئويىسەن ـ دە!

— يوقسۇ··· ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس···

— مەمەدانلىق قىلما، سەن زادى «ھوشۇڭنى بىلمەيدىغان بىرنېمىكەنسەن! سېنىڭ قاماقخانىدا دەرد تارتىۋاتقانلىقىڭنى ئوبدان بىلىمىز، لېكىن راستىڭنى ئېيتمىساڭ، ھۆكۈم چىقارغۇزۇش ئۈچۈن بالدۇرراق سوت مەھكىمىسىگە ئەۋەتىپ بېرىمىز. تۈرمىدىكى تۈرمۈش بۇ قاماقخانىدىكىگە قارىغاندا كۆپ ياخشى.

ياش گەپ قىلماپتۇ. ئۇ گەپ قىلغانىڭ قىلمىغانىغا ئوخشاش ئىكەنلىكىنى ئوبدان پەملەپتۇ.

— ئېيت، — ئۇزۇن چاپانلىق سوراقچى مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپتۇ. سەن CP[383] چىمۇ ياكى CY چىمۇ؟

— ھېچقايسىسى ئەمەس. مەن بۇلارنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنىمۇ بىلمەيمەن!

— قىزىل ئارمىيە ئوفىتسېرىنىڭ سۈرىتىنى ئويۇشنى بىلىسەنۇ، CP نى، CY نى بىلمەمسىنا؟ ئۇزۇڭ غورۇلايدەك تۇرسەن، ئەجەبمۇ تادان بىرنېمە ئىكەنسەنغۇ! ماڭ! — ئۇ قولىنى ئالدىغا بىر شىلتىپتىكەن، بىر ساقچى چېچەنلىك ۋە ماھىرلىق بىلەن ھېلىقى ياشنى تۇتۇپ ئېلىپ مېڭىپتۇ.

كەچۈرۈڭلار، مەن يېزىپ مۇشۇ يەرگە كەلگىنىمدە، بۇ يازغانلىرىم چۆچەككە ئانچە ئوخشىماي قالدى. لېكىن بۇنى چۆچەك دېمىسەم، نېمە دەي؟ پەۋقۇلئاددە يېرى شۇكى، مەن بۇ ۋەقەنىڭ يىلىنى، يەنى 1932 ـ يىلىدا يۈز بەرگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرەلەيمەن.

5. بىر پارچە ئەينى خەت

ھۆرمەتلىك ئەپەندى:

قاماقخانىدىن چىققاندىن كېيىنكى ئەھۋالىمنى سوراپسىز، ئەمدى قىسقىچە بايان قىلىپ بېرەي:

شۇ يىلنىڭ ئاخىرقى ئېيىنىڭ ئاخىرقى كۈنى بىز ئۇچەيلەن× ×ى ئۆلكىلىك[384] ھۆكۈمەت ئالىي سوت مەھكىمىسىگە ئۆتكۈزۈپ بەردى. ئۇ يەرگە بېرىشىمىز بىلەنلا تەكشۈرۈش باشلاندى، تەكشۈرگۈچى ئەمەلدارلارنىڭ سوراقلىرى ناھايىتى پەۋقۇلئاددە بولدى. ئۇ پەقەت ئۇچ ئېغىزلا گەپ سوردى:

«ئىسمىڭ نېمە؟» بۇ بىرىنچى ئېغىز سۆزى.

«بۇ يىل نەچچە ياشقا كىردىڭ؟» بۇ ئىككىنچى ئېغىز سۆزى.

«سەن قەيەرلىك؟» بۇ ئۈچىنچى ئېغىز سۆزى.

بۇنداق پەۋقۇلئاددە تەكشۈرۈش تۈگىگەندىن كېيىن، سوت مەھكىمىسى بىزنى ھەربىي تۈرمىگە ئەۋەتىپ بەردى. ھۆكۈمرانلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىش سەنئىتىنىڭ قانداقلىقىنى كۆرۈپ باقماقچى بولغان ئادەم ھەربىي تۈرمىگە بارسىلا بولىدىكەن. ئۇلار ئۆزىگە ياتلارنى قىينىاپ ئۆلتۈرۈشتە، خەلقنىڭ قانلىرىنى تۆكۈشتە دەھشەتلىك ئىش قىلمىسا خۇماردىن چىقمايدىكەن. ۋەزىيەت جىددىيلىشىپ قالسىلا، بىر تۈركۈم ئاتالمىش مۇھىم سىياسىي مەھبۇسلارنى سۆرەپ چىقىپ، ئېتىپ تاشلايدىكەن، جازاغا تارتىش مۇددىتى توشتى دېگەن گەپ يوق ئىكەن. مەسىلەن، نەنچاڭ شەھرى جىددىي خەۋپ ئاستىدا قالغاندا، قىرىق بەش مىنۇت ئىچىدىلا يىگىرمە ئىككى ئادەمنى ئېتىۋەتكەن؛ فۇجيەن خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان چاغدىمۇ بىرمۇنچە ئادەمنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئۇلارنىڭ جازا مەيدانى تۈرمە ئىچىدىكى بەش مو كېلىدىغان كۆكتاتلىق ئىكەن، مەھبۇسلارنىڭ جەسىتىنى كۆكتاتلىقلارغا لاي بىلەنلا كۆمۈپ تاشلاپ، ئۇنى ئوغۇت قىلىپ، ئۇستىگە كۆكتات تېرىيدىكەن.

تەخمىنەن ئىككى يېرىم ئاي ئۆتكەن بولسا كېرەك، شىكايەتنامە كەپتۇ. سوراقچى بىزدىن پەقەت ئۇچ ئېغىزلا گەپ سوردى. ئۇچ ئېغىز گەپ بىلەن شىكايەتنامە يېزىشقا قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن؟ ئۇلارغا مۇمكىن ئىكەن! ئەسلىي نۇسخىسى قولۇمدا بولمىسىمۇ، ياد ئوقۇپ بېرەلەيمەن، ئەپسۇسكى، قانۇننىڭ مادداسىنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن:

«··· Ch ··· H ··· لەر تەشكىللىگەن ياغاچ ئويمىچىلىق تەتقىقات جەمئىيىتى كوممۇنىستلارنىڭ قوماندانلىقى ئاستىدا پېرولېتار سەنئىتىنى تەتقىق قىلىدىغان تەشكىلات. جاۋابكارلارنىڭ ھەممىسى شۇ جەمئىيەتنىڭ ئەزاسى.··· ئۇلار ئويغان نەرسىلەرنى تەكشۈرۈپ كۆرسەك، ھەممىسى قىزىل ئارمىيە ئوفىتسېرلىرىنىڭ ۋە ئاچ مېھنەتكەشلەر رەسىملىرى ئىكەن، ئۇلار ئەنە شۇ يول بىلەن سىنىپىي كۈرەشكە قۇترىتىپ، پرولېتارىيات ئاخىر بىر كۈنى دىكتاتورا يۈرگۈزىدۇ، دەپ بېشارەت بېرىدىكەن···»

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي، ھۆكۈم چىقىرىش سوتى باشلاندى. سورۇندا بەش نەپەر سوراقچى خۇددى تىزىقتەك قاتارلاشقا ئولتۇردى، ئۇلار ناھايىتى سۈرلۈك ئىدى. لېكىن مەن ئانچە ھودۇقۇپ كەتمىدىم، چۈنكى شۇ چاغدا مېنىڭ مېڭەمدە بىر كۆرۈنۈش، داۋمېر (Honore Daumier) نىڭ «سوراقچى»[385] ناملىق سىزما رەسىمى پەيدا بولدى، بۇ رەسىمگە ئاپىرىن ئوقۇدۇم!

ھۆكۈم چىقىرىش سوتى باشلىنىپ سەككىزىنچى كۈنى ئاخىرقى ھۆكۈم ئېلان قىلىندى. ھۆكۈمنامىدىكى جىنايەتلەرمۇ شىكايەتنامىدىكى سۆزلەرنىڭ ئۆزى، پەقەت ئاخىرقى قىسمىدا:

«بۇلارنىڭ قىلمىشىنى تەكشۈردۈق، بۇلارنىڭ ھەرقايسىسىغا مىنگوغا زىيان يەتكۈزگەنلەرنى جەددي داۋالاش قانۇنىنىڭ ... بىنچى ماددىسى، جازا قانۇنىنىڭ ... بىنچى ماددا ... بىنچى تارمىقى بويىچە، بەش يىللىقتىن قاماق جازاسى كېسىش توغرا كېلىدۇ... بىراق جاۋابكارلارنىڭ ھەممىسى ياش، گۆدەك، نادان بولغاچقا، ئېزىپ كەتكەن. ئۇلارغا رەھىم قىلماي بولمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن... قانۇنىنىڭ ... بىنچى ماددا ... بىنچى تارمىقىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ئىككى يىل ئالتە ئايلىقتىن قاماق جازاسىغا ئازايتىلدى، ھۆكۈمنامە قولغا تەگكەندىن كېيىن 10 كۈنگىچە قايىل بولمىسا، يۇقىرىغا ئەرز...» ۋەھاكازا، دېگەن گەپ بار.

«يۇقىرىغا ئەرز» قىلىشىمنىڭ نېمە ھاجىتى بولسۇن؟ قالتىس «قايىل» مەن! چۈنكى بەربىر ئۇلارنىڭ قانۇنى ـ دە! قىسقىسى، مەن قولغا ئېلىنغىنىمدىن تارتىپ قويۇپ بېرىلگۈچە خەلقنىڭ قېنىنى تۆكىدىغان ئۇچ قۇشخانىنى بېشىمدىن كەچۈردۈم. ھازىر، ئۇلارنىڭ مېنىڭ كاللامنى ئېلىۋەتمىگىنىگە مىننەتدار بولغاندىن باشقا، مېنىڭ بىلىمىمنى شۇنچە كۆپ ئاشۇرغانلىقىغا تېخىمۇ مىننەتدارمەن، پەقەت قېيىن ـ قىستاق قىلىش تەرەپلىرىنىلا ئالسام، ھازىر جۇڭگودا مۇنۇلارنىڭ بارلىقىنى ئەمدى بىلدىم: بىرىنچى، تال چۈنۇق بىلەن ئۇرۇش؛ ئىككىنچى، قوندۇقاقا چىقىرىش. بۇلار تېخى يېنىكلىرى؛ ئۇچىنچى، بالداققا بېسىش. گۇناھكارلارنى يۇكۇندۇرۇپ قويۇپ، تۆمۇر بالداقنى ئۇنىڭ تېقىمىغا قويۇپ، بالداقنىڭ ئىككى بېشىغا قاۋانداق ئىككى ئادەم، دەسلەپتە ئىككى، كېيىن بارا ـ بارا سەككىز ئادەم چىقىپ تۇرىدىكەن؛ تۆتىنچى، ئوت زەنجىرگە تىزلاندۇرۇش. چوغدەك قىزىتىلغان تۆمۇر زەنجىرنى يەرگە يۆگەپ قويۇپ، گۇناھكارنى شۇنىڭغا تىزلاندۇرىدىكەن؛ بەشىنچى، «ئىچۇرۇش» دېگىنىمۇ بار ئىكەن.

بۇرنىدىن لازا سۈيىنى، بېنزىن، ئاچچىقسۇ، ئاق ھاراق... قۇيىدىكەن؛ ئالتىنچى، گۇناھكارنىڭ قوللىرىنى ئارقىسىغا باغلاپ، يەنە ئىنچىكە شوينا بىلەن ئۇنىڭ ئىككى باش بارمىقىدىن چىگىپ، ئېگىز ئېسىپ قويۇپ ئۇرىدىكەن، بۇنداق قىينىشنىڭ ئىسمىنى بىلەلمىدىم.

مېنىڭچە، ھەممىدىن ئېغىر پاجىئەلەرگە ئۇچرىغىنى قاماقخانىدا مەن بىلەن بىر قاتاردا ياتقان بىر ياش دېھقان بولدى. سوراقچىلار ئۇنى قىزىل ئارمىيىنىڭ قوماندانى ئىكەنسەن دەپ تۇرۇۋالدى، ئۇ زادىلا ئىقرار قىلمىدى. ئاخىر ئۇلار ئۇنىڭ تىرناقلىرى ئاستىغا يىڭنە سانجىدى، ئاندىن ئۇنى بولقا بىلەن قېقىپ كىرگۈزۈۋەتتى. بىرنى قاقتى، ئىقرار قىلمىدى، ئىككىنچىسىنى قاقتى، يەنە ئىقرار قىلمىدى، ئۇچىنچىسىنى قاقتى... تۆتىنچىسىنى... ئاخىر 10 بارمىقىنىڭ ھەممىسىگە قېقىپ بولدى، ئۇ ياشنىڭ تاتىرىپ كەتكەن چىرايى، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرى، قېپقىزىل قانغا بويالغان ئىككى قولى ھازىرمۇ كۆز ئالدىمغا كېلىپ تۇرىدۇ، زادىلا ئۇنتالمىدىم! ئازابلىنىمەن!...

لېكىن، تۇرمىگە كىرىپ قېلىشىمنىڭ سەۋەبىنى تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىنلا بىلدىم. بۇنىڭغا ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىمىزدە مەكتىپىمىزگە، بولۇپمۇ تەرتىپ مۇدىرىغا نارازى بولغانلىرىمىز زامان بوپتۇ. ئۇ ئەسلىدە ئۆلكىلىك پىرقە بۆلۈمىنىڭ مەخپىي ساقچى ئاخباراتچىسى ئىكەن. ئۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ نارازىلىقىنى باستۇرۇش ئۈچۈن، ياغاچ ئويمىچىلىق تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ بار ـ يوق ئۇچ نەپەر ئوقۇغۇچىسىنى تۈتۈپ بېرىپ نامايىش قۇربانى قىلغانىكەن. لۇناچارسكىينى قىزىل ئارمىيە ئوفىتسېرى دەپ تۇرۇۋالغان ھېلىقى ئۇزۇن چاپانلىق سوراقچى بولسا، ئۇنىڭ ئاچىسىنىڭ ئېرى ئىكەن، شۇڭا ئۇ ئاسانلا بابلىغان ـ دە!

قىسقىچە يېزىپ بولۇپ، بېشىمنى كۆتۈرۈپ دېرىزە سىرتىغا قارىدىم، ئاپئاق ئايدىك. يۇرىكىم ئىختىيارسىز ھالدا مۇزلاشقا باشلىدى. لېكىن ئۆزۈمنىڭ ئانچە قورقۇنچاق ئەمەسلىكىمگە ئىشىنىمەن، شۇنداق بولسىمۇ يۇرىكىم سوۋۇپ كەتتى!...

سىزگە سالامەتلىك تىلەپ: رېن فەن[386]، 4 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى يېرىم كېچىدىن كېيىن.

(قوشۇمچە: «بىر چۆچەك»نىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن تارتىپ پۈتۈن ماقالىنىڭ ئاخىرىغىچە ھەممىسى رېن فەن ئەپەندىنىڭ خېتى ۋە «قىسقىچە تۇرمە خاتىرىسى»گە ئاساسەن ئىشلەندى.)

4 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى.

شۇي ماۋيۇڭغا جاۋاب ۋە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلىك سەپ مەسىلىسى ھەققىدە[387]

لۇشۈن ئەپەندى:

بىتابلىقتىن تامام ساقىيىپ قالدىڭلارمۇ؟ سېغىندىم. جانابلىرى كېسەل بولۇپ قالغاندىن بۇيان، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدىكىلەرنىڭ جېدەل ـ تالاشلىرى بولۇپ تۇرغاچقا، تەلىملىرىنى بېۋاستە ئېلىشقا مۇيەسسەر بولالمىدىم، بۇنى ئويلىسام دائىم ھەسرەت چېكىمەن.

ھازىر تۇرمۇشۇم قېيىن، تەن سالامەتلىكىم زەئىپ بولغاچقا، شاڭخەيدىن يېزىغا كېتىپ، نەق پۇلغا يارىغۇدەك بىرەر كىتاب تەرجىمە قىلىپ، ئاندىن كېيىن شاڭخەيگە قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولۇپ تۇرۇۋاتىمەن. مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ۋاقتىنچە شاڭخەيدىكى «ئەدەبىيات مۇنبىرى»نىڭ بىگانىسى بولۇپ، بارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا تەپسىلىي ئويلىنىپ كۆرسەم، ئېھتىمال، ئەھۋالنى تېخىمۇ ئوبدان چۈشىنىپ قېلىشىم مۇمكىن بولسا كېرەك.

ھازىر دائىم شۇنداق ئويلايمەنكى، جانابلىرىنىڭ يېقىنقى يېرىم يىلدىن بۇيانقى سۆز ـ ھەرىكەتلىرى ياماق خاھىشلارغا ئاڭسىز ھالدا مەدەت بېرىۋاتىدۇ. خۇ فېڭنىڭ قىزىل كۆزلۈكىنى، خۇاڭ يۈەننىڭ يالاقچىلىقىنى ئىنچىكىلەپ تەكشۈرمەي، ئۇلارنىڭ مەڭگۈ

لۇك خۇسۇسي مۇلكى بولۇپ قېلىپ، ئۇلارنىڭ ئاممىنى ئازدۇرد-
مىغان مەبۇدىغا ئايلىنىپ قېلىۋاتىلا، شۇڭا ئۇلارنىڭ قارا نىيەتلىك
بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتى يېغىشتۇرۇۋالغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە
ئەۋج ئېلىپ كېتىۋاتىدۇ. خۇ فېئىلارنىڭ ھەرىكىتى، روشەنكى،
شەخسىي غەرەزدىن كېلىپ چىققان، چېكىدىن ئاشقان مەزھەپچە-
لىك ھەرىكەت، ئۇلارنىڭ نەزەرىيىلىرى بىر - بىرىگە زىت، خاتا-
لىقلىرى تۇش - تۇشتا چېنىپ تۇرىدۇ. «مىللىي ئىنقىلابىي
ئۇرۇشنىڭ ئاممىۋى ئەدەبىياتى» دېگەن شوئارنى ئالسام، دەسلەپتە
ئۇنى خۇ فېئىڭ «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» غا قارشى ئوتتۇرىغا
قويغانىدى، كېيىن، بۇنىڭ بىرى باش، بىرى قوشۇمچە، دېيىش-
تى؛ ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە، بىرى بولسا سول قانات ئەدەبىيات
تەرەققىي قىلىپ ھازىرقى باسقۇچقا يەتكەندە ئوتتۇرىغا قويۇلغان
شوئار، دېيىشتى. ئەنە شۇنداق تەۋرىنىپ تۇرغاچقا، جانابلىرىنىڭ
ئۇنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ سۆزلەشلىرىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئۇلارنىڭ
سۆز - ھەرىكەتلىرىگە پەشۋا بېرىش ئەسلىدە ناھايىتى ئاسان ئىدى،
لېكىن جانابلىرى ئۇلارغا بىكاردىن - بىكار قالقان بولۇپ قالدىلا،
جانابلىرىنى كىم سۆيمىسۇن، شۇڭا ئەمەلىي ھەل قىلىشتا ۋە
يېزىق كۆرىشىدە ھەممە ئادەم ناھايىتى قىينىلىپ قالدى.

جانابلىرىنىڭ نىيىتىنى ئوبدان بىلمەن، جانابلىرى بىرلىك
سەپكە قاتناشقان سول قانات سەپداشلارنىڭ ئەسلىي مەيدانىدىن ۋاز
كېچىپ قېلىشىدىن غەم يەيدىلا، جانابلىرى خۇ فېئىلارنىڭ كۆرۈ-
نۈشتە ناھايىتى سول بولۇپ تۇرغانلىقىنى مەنزۇر كۆرگەن، شۇڭا
ئۇلارنى قۇۋۋەتلىگەن. لېكىن، جانابلىرىنىڭ سەمىگە سېلىپ قو-
يايكى، بۇنىڭغا جانابلىرىنىڭ ھازىرقى تۇپ سىياسەتنى چۈشەنمە-
گەنلىكلىرى سەۋەبكار. ھازىرقى بىرلىك سەپ — جۇڭگودەمۇ،
پۈتۈن دۇنيادەمۇ ئوخشاش — پرولېتارىياتنى ئاساس قىلىدۇ،

ئەلۋەتتە؛ لېكىن ئۇنىڭ ئاساس قىلىنىشى ئۇنىڭ ئامىدىن، پەۋقۇل-
ئادە ئورنىدىن ۋە تارىخىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ رېئال توغرا-
لىقىنى ئىگىلىشىدىن ۋە كۆرەش ئىقتىدارىنىڭ زورلۇقىدىن بول-
غان. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئوبېيېكتىپ جەھەتتە، پرولېتارىياتنىڭ ئا-
ساس بولۇشى ھەقلىق. بىراق سۇبېيېكتىپ جەھەتتە، پرولېتارىيات
روشەن ئىزناك ئېسىۋالماسلىقى كېرەك، ئىشلىمەستىن پەقەت
پەۋقۇلئادە سالاھىيىتىنى دەستەك قىلىپ تۇرۇپ رەھبەرلىك ھو-
قۇقىنى تەلەپ قىلىپ، باشقا تەبىقىلەردىكى سەپداشلىرىنى ئۇركۈت-
مەسلىكى كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھازىرقى ۋاقىتتا بىرلىك سەپ-
تە سول قاناتلار شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇش خاتا، بىرلىك سەپكە
زىيانلىق. شۇنىڭ ئۈچۈن، جانابلىرىنىڭ يېقىندا ئېلان قىلغان
«كېسەل يانقاندا يوقلاپ كەلگەن مېھمانىنىڭ سوئالىغا جاۋاب» لىرىدا
«مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاممىۋى ئەدەبىياتى» بولسا پرولې-
تارىياتنىڭ ھازىرقى تەرەققىياتى دەپ شەرھلىگەنلىكلىرى، بۇنى
بىرلىك سەپنىڭ باش شوئارى قىلىۋېلىش كېرەك، دېگەنلىكلىرى
توغرا ئەمەس.

خوش، «ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى» گە قاتناشقان
«سەپداش» لارغا كەلسەم، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ، خۇددى جانابـ-
لىرى گۇمان قىلغاندەك، ئوڭغا ئېغىپ چۈشكۈنلەشكەنلىكى ناتا-
يىن. ئەجەبا جانابلىرىنىڭ ئەتراپىغا توپلانغان «سەپداش» لار ئىچـ-
دە باجىن ۋە خۇاڭ يۈەندەك بىرنەچىلەر بار ئىكەن. جانابلىرىنىڭ
قارىشىچە، «ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى» گە قاتناشقان
ئادەملەرنىڭ ھەممىسى باجىن ۋە خۇاڭ يۈەنگە يەتمەمدىكەن؟
گېزىت - ژۇرناللاردىن چۈشىنىشىمچە، فرانسىيە بىلەن ئىسپانـ-
يىدىكى «ئانارخىزم» نىڭ ئەكسىيەتچىلىكى، بىرلىك سەپنى بۇز-
غانلىقى تروتسكىچىلاردىن پەرقلەنمەيدۇ، جۇڭگودىكى «ئانار-

خىزم» ھەربكتى بولسا تېخىمۇ قەبىھ. خۇاڭ يۈەن بولسا زادىلا پەمسىز، پەقەت مەشھۇر ئادەملەرگە يالاقچىلىق قىلىش بىلەنلا جان باقىدىغان بىرنەرسە. ئىلگىرى ئۇنىڭ فۇ بىلەن جېنىغا پايپېتەك بولۇپ يۈرگەن چاغدىكى يالاقچىلىقى ھازىرقى كۈندە جانابلىرىغا ساداقەتمەن، ھۆرمەتچان بولۇپ يۈرگەنلىكىدىن پەرقلەنمەيدۇ. جانابلىرىنىڭ ئەنە شۇنداق بىرنېمىلەر بىلەن سەپداش بولۇپ، كۆپچىلىك ئادەملەر بىلەن ھەمكارلاشمايۋاتقانلىقلىرىنىڭ ھېكمىتىنى ھەقىقەتەن چۈشەنمەيمەن.

مېنىڭچە، جانابلىرىنىڭ يېقىنقى يېرىم يىلدىن بۇيانقى خاتالىقلىرىنىڭ يىلتىزى، ئىشىغا باقماي ئادىمىگە باققانلىقتا. ئادىمىگە بېقىشلىرىمۇ جايىدا ئەمەس. مەسىلەن، ئۆزۈمنى ئالسام، ھەق راست، بىرمۇنچە كەمچىلىكلىرىم بار، لېكىن جانابلىرى مېنىڭ ئىملانى خاتا يېزىپ قويغانلىقىمنى چوڭ كەمچىلىك قىلىپ قويۇپلا، بۇ ھەقىقەتەن كۈلكىلىك گەپ. (مەن نېمىشقا邱韵锋[چيۇ يۈندۇ] دېگەن ئوچ ھەرپنى قەستەن «郑振锋»[جېن جېڭدۇ]غا ئوخشىتىپ يېزىپ قويدۇم؟ ئەجەبا، جېن جېڭدۇ جانابلىرى ياخشى كۆرىدىغان ئادەممىدى؟) مانا مۇشۇنداق كىچىككىنە بىر سەۋەب بىلەن بىر ئادەمنى چەتكە قاققانلىقلىرى، مېنىڭچە، ھەقىقەتەن توغرا ئەمەس.

بۈگۈن شاڭخەيدىن كېتىش ئالدىدا تۇرىمەن، سەپەر ئالدىراشلىقى بىلەن كۆپ يازالمىدىم، بەلكى تولىمۇ كۆپ يېزىۋەتكەن بولۇشۇممۇ ئېھتىمال. يۇقىرىدا يازغانلىرىم جانابلىرىغا قەستەن ھۇجۇم قىلىش ئەمەس. راستىنى ئېيتقاندا، جانابلىرىنىڭ تۇرلۇك ئەھۋاللارنى تەپسىلىي ئويلاپ كۆرۈشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن.

پېقىر تەرجىمە قىلغان «ستالىننىڭ تەرجىمھالى» نەشرىدىن چىقىش ئالدىدا تۇرىدۇ، نەشرىدىن چىققاندىن كېيىن بىر نۇسخا

ئەۋەتىپ بەرمەكچىمەن. بۇ كىتابنى تەپسىلىي ئوقۇپ بېقىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن. ئەسلىي مەنىسى ۋە تەرجىمىسى ھەققىدە تەنقىدلىرىنى كۈتىمەن.

ھۆرمەت بىلەن:

سالامەتلىكلىرىنى تىلەپ:

شۇي ماۋيۈك

8 ـ ئاينىڭ 1 كۈنى.

يۇقىرىدىكىسى شۇي ماۋيۈڭنىڭ ماڭا يازغان خېتى، بۇنى ئۇنىڭ رازىلىقىنى ئالمايلا بۇ يەردە ئېلان قىلدىم، چۈنكى بۇ خەتتىكى سۆزلەرنىڭ ھەممىسى ماڭا تەنبىھ بەرگەن ۋە باشقىلارغا ھۇجۇم قىلغان سۆز ئىكەن، بۇنى ئېلان قىلسام، ئۇنىڭ سالاپىتىگە زىيان يەتمەيدۇ، بەلكىم، بۇ تېخى مېنىڭ ئېلان قىلىشىم ئۈچۈن يازغان ئەسىرى بولسا كېرەك. لېكىن تەبىئىيكى، بۇ مۇناسىۋەت بىلەن بۇ خەتنى يازغان كىشىنىڭ بىرئاز «قەبىھ» ياش ئىكەنلىكىنىمۇ بىلمۇېلىش مۇمكىن!

لېكىن مېنىڭ بىر تەلىپىم بار: باجىن[388]، خۇاڭ يۈەن، خۇ فېڭ[389] ئەپەندىلەرنىڭ شۇي ماۋيۈڭنى دورىماسلىقىنى ئۈمىد قىلىمەن. چۈنكى، بۇ خەتتە ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىنغان سۆزلەر بولغاچقا، ئۇلارمۇ ئالايغانغا ئالىيىپ قالسا، دەل ئۇنىڭ ھىيلە ـ مىكىر دامىغا چۈشۈپ قالغان بولىدۇ. دۆلەتنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈن چۈشكەن ھازىرقى ۋاقىتتا، كۈندۈزى چىرايلىق، ھەشەمەتلىك سۆزلەرنى قىلىپ، كېچىسى ئارىنى بۇزۇش، نىزا ـ بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلىش نەيرەڭلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلار دەل ئەنە شۇ ئادەملەر ئەمەسمۇ؟ بۇ خەت پىلانلىق يېزىلغان، بۇ ئۇلارنىڭ «ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى»[390] گە كىرمىگەن كىشىلەرگە قىلغان يېڭى خىرىسى، ئۇلارنىڭ مەقسىتى بۇ كىشىلەرنى جەڭگە

ئاتلاندۇرۇش، شۇ چاغدا بۇلارغا «بىرلىك سەپنى بۇزدى»، «خائىن» دېگەن بەتنامنى چاپلاش. لېكىن بىز قەلەم تىغمىزنى ھەرگىزمۇ مەخسۇس بىرنەچچە ئادەمگە قارىتامايمىز، «ئاۋۋال ئىچىنى خاتىرجەم قىلىپ، ئاندىن كېيىن تاشقىرىغا قارشى تۇرۇش»[391] بىزنىڭ چارىمىز ئەمەس.

لېكىن مېنىڭ بۇ يەردە ئېيتىدىغان بەزى سۆزلىرىم بار. ئالدى بىلەن، مېنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلىك سەپكە تۇتقان پوزىتسىيەم. ئەمەلىيەتتە، بۇ ھەقتە مەن بىرقانچە جايدا سۆزلەپ ئۆتكەن، لېكىن شۇي ماۋيۇڭ قاتارلىقلارنىڭ ئۇنىڭغا قارىتا قويغۇسى كەلمىگەندەك تۇرىدۇ، ئۇلار مېنى ھەتتا دەپ چىشلەپ - قاساپ، ماڭا «بىرلىك سەپنى بۇزدى» دەپ تۆھمەت قىلماقچى، ماڭا «ھازىرقى تۇپ سىياسەتنى چۈشەنمەيۋاتىسەن» دەپ تەنبىھ بېرمەكچى. شۇي ماۋيۇڭلارنىڭ قانداق «تۇپ سىياسىتى» بارلىقىنى بىلمەيمەن. (ئۇلارنىڭ تۇپ سىياسىتى مېنى قاساپ - چىشلەش ئەمەسمۇ؟) لېكىن جۇڭگونىڭ ھازىرقى ئىنقىلابىي پارتىيەسى پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئالدىغا قويغان ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلىك سەپ سىياسىتىنى مەن كۆردۈم، ئۇنى ھىمايە قىلىمەن، بۇ سەپكە شەرتسىز كىرىمەن. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، مەن يالغۇز يازغۇچىلا ئەمەس، بەلكى جۇڭگو ئادىمى، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ سىياسەتنى ناھايىتى توغرا دەپ قارايمەن. مەن بۇ بىرلىك سەپكە كىرگەندە، تەبىئىيكى، مېنىڭ ئىشلىتىدىغىنىم يەنىلا بىر تال قەلەم، قىلىدىغان ئىشىم يەنىلا ماقالە يېزىش، كىتاب تەرجىمە قىلىش؛ بۇ قەلەم كارغا يارىمای قالغاندا، ئىشەنچىم بارکى، باشقا قورالنى ئىشلەتسەممۇ، ھەرگىز شۇي ماۋيۇڭ دەك بىرنېمىلەردىن قېلىشمايمەن!

ئاندىن قالسا، مېنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكىلەرنىڭ بىرلىك سېپى توغرىسىدىكى پوزىتسىيەم. بارلىق

ئەدەبىياتچىلار، ھەرقانداق ئېقىمدىكى ئەدەبىياتچىلار ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى شوئار ئاستىدا بىرلىككە كېلەيلى، دېگەن تەشەببۇسنى قۇۋۋەتلەيمەن. مۇشۇنداق بىرلىككە كەلگەن تەشكىلات قۇرۇش توغرىسىدىكى پىكرىمنى ئىلگىرىمۇ ئوتتۇرىغا قويغانىدىم، ئۇ پىكىرلىرىمنى، تەبىئىيكى، بەزى ئاتالمىش «يېتەكچى» لەر بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى، ئەكسىچە ماڭا «بىرلىك سەپنى بۇزدى» دېگەن بەتنامنى خودىدى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا چاپلاشتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئەھۋال ئالدى بىلەن مېنىڭ «ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى» گە كىرمەسلىكىمگە زامىن بولدى، چۈنكى ماڭا بىرئاز سەۋر قىلىپ، ئۇلارنىڭ زادى قانداق نەيرەڭلەرنى قىلىدىغانلىقىغا قاراپ بېقىشقا توغرا كەلدى؛ مەن شۇ چاغدا ئۆزلىرىنى «يېتەكچى» دەپ ئاتىۋالغانلاردىن ۋە شۇي ماۋيۇڭچە ياشلاردىن ھەقىقەتەن بىرئاز گۇمان قىلدىم، چۈنكى ئۆز تەجرىبەمگە ئاساسەن، شۇنداق كۆرۈنۈشتە «ئىنقىلاب» قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ تۇرۇپ، باشقىلارغا ئاسانلا «ساتقۇن»، «ئەكسىلئىنقىلابچى»، «تروتسكىچى» ۋە ھەتتا «خائىن» دەپ بوھتان قىلىدىغانلارنىڭ تولىسى توغرا يولدىكى ئادەملەر ئەمەس، چۈنكى ئۇلار ئىنقىلابىي مىللىي كۇچ - قۇۋۋەتنى ئۇستىلىق بىلەن قىرىپ تاشلايدۇ، ئىنقىلابىي ئاممىنىڭ مەنپەئىتىگە پەرۋا قىلمايدۇ، ئىنقىلابتىن پايدىلىنىپ، ئۆز شەخسىيىتىنى كۆزلەيدۇ. گەپنىڭ راستىنى قىلسام، مەن ھەتتا ئۇلاردىن دۈشمەنلەر ئەۋزەتكەن بولمىغىيدى، دەپمۇ گۇمان قىلغانىدىم. مەن ئۆزۈمگە زىيان يېتىش خەۋپىدىن ۋاقتىنچە ئۆزۈمنى تارتىپ تۇراي، ئۇلارنىڭ قوماندانلىقىغا ۋاقتىنچە قۇلاق سالماي تۇراي، دېگەن خىيالغا كەلدىم. تەبىئىيكى، ئۇلارنىڭ تېگى - تەكتىنى، ئەينى ۋەپت - بەشىرىسىنى پاكىت ئىسپاتلاپ بېرىدۇ؛ ئۇلارنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلىشنى ھەرگىز خالىمىدىم، ئەگەر ئۇلارنىڭ ھەقىقىي نىيىتى ئىنقىلاب ۋە مىللەتتە بولسا، پەقەت

پىكىر قىلىش ئۇسۇلىدىكى ناتوغرىلىق، چۈشەنچىسىدىكى ناتوغرىلىق، ئۇسۇلدىكى ئوساللىقلا بولسا، ئۇلار ھەقىقەتەن ئۆزلىرى تۇزىتىۋالار دەپ ئويلىدىم.

«ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى» توغرىسىدىكى پوزىتىسىيەمگە كەلسەم، مېنىڭچە ئۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى يازغۇچىلارنىڭ تەشكىلاتى، ئۇنىڭدا شۇي ماۋيۇڭدەك ئادەملەر بولسىمۇ، يەنە بەزى باشقا يېڭى ئادەملەرمۇ بار. لېكىن «ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى»نىڭ بولغانلىقى بىلەنلا ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدىكىلەرنىڭ بىرلىك سېپى ۋۇجۇدقا چىقتى دېگىلى بولمايدۇ، ئۇنىڭغا تېخى كۆپ يىراق، ئۇ بارلىق ئېقىمدىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەرنى بىرلەشتۇرۇپ كەتكىنى يوق. ئۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، «ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى» دە تېخى ناھايىتى قويۇق مەزھەپچىلىك ۋە تائىپىچىلىك بار. باشقىسىنى قويۇپ تۇرۇپ، پەقەت نىزامنامىسىگە قاراپ باقايلى، كىرگۈچىلەرنىڭ سالاھىيىتى تولىمۇ قاتتىق چەكلەنگەن؛ ئەزالارنىڭ جەمئىيەتكە كىرىش ئۇچۇن بىر دوللار تۆلەيدىغانلىقى، يىلىغا ئىككى دوللار ئەزالىق بەدىلى تاپشۇرىدىغانلىقىمۇ «يازغۇچى دوكار»لار خاھىشىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. ئۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى «خەلقچە» ئەمەس. نەزەرىيە جەھەتتە، مەسىلەن، «ئەدەبىيات ساھەسى»[392]نىڭ تۇنجى سانىدا ئېلان قىلىنغان، «بىرلىشىش مەسلىسى» ۋە «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» توغرىسىدا يېزىلغان ماقالە[393] ئاساسەن مەزھەپچىلىك. ئاپتورلاردىن بىرى مېنىڭ 1930 ـ يىلى سۆزلىگەن سۆزۈمنى نەقىل كەلتۇرگەن ۋە شۇ سۆزلىرىمنى ئاساس قىلغان، شۇنىڭ ئۈچۇن ھەرقانداق ئېقىمدىكى يازغۇچىلار بىلەن بىرلىشىمىز دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمىسىمۇ، يەنىلا ئۆزلىرى پۈتۈشۈپ تۇرۇپ، كىرىش توغرىسىدىكى چەكلىمە ۋە شەرتلىرىنى تۇزۇپ چىققان. دېمەك، ئاپتور دەۋرنى ئۇنتۇپ قالغان. مېنىڭ

چە، ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەرنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش مەسلىسىدە بىرلىشىشى شەرتسىز بولىدۇ، ئۇ خائىن بولمىسىلا، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنى خالايدىغان ۋە قۇۋۋەتلەيدىغان بولسىلا، مەيلى ئاكىسى، سىڭلىسى بولسۇن، ئەلـ قىسسىچىلەر بولسۇن ياكى قوشاق ئۆرەدەك، جۇپ كېپىنەك بولسۇن[394]، ھەممىسىگە مەيلى. لېكىن ئەدەبىيات مەسلىسىدە بىز يەنىلا بىر ـ بىرىمىزنى تەنقىد قىلىۋېرىمىز. ھېلىقى ئاپتور فرانسىيىدىكى خەلق فرونتى[395] نىمۇ مىسال كەلتۇرۇپتۇ. لېكىن مېنىڭچە ئاپتور بۇ يەردە دۆلەتنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغان، چۈنكى بىزنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلىك سېپىمىز فرانسىيىدىكى خەلق فرونتىدىن كۆپ كەڭ. يەنە بىر ئاپتور[396] «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى»نى شەرھلەپ، «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى»دا توغرا ئىجادىيەت ئۇسۇلى بولۇش شەرت، دېگەن؛ يەنە ھازىر «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» بولمىسا «خائىنلار ئەدەبىياتى» بولۇپ قالىدۇ دەپ، يازغۇچىلارنى «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» دېگەن شوئار بىلەن بىرلىككە كەلتۇرۇش نىيىتىدە، كېيىنكى كۇنلەردە باشقىلارنى تەنقىد قىلىشتا لازىم قىلىش ئۇچۇن ئالدىن «خائىنلار ئەدەبىياتى» دېگەن ئاتالغۇنى تەييارلاپ قويغان. بۇ ھەقـ قەتەن ئاجايىپ مەزھەپچىلىك نەزەرىيىسى. مېنىڭچە، يازغۇچىلار «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش» بايرىقى ئاستىدا ياكى «دۆـ لەت مۇداپىئەسى» بايرىقى ئاستىدا بىرلىشەيلى، دېيىش كېرەك. يازغۇچىلار «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» شوئارى ئاستىدا بىرلـ شەيلى، دېيىش مۇمكىن ئەمەس، چۈنكى بەزى ئاپتورلار «دۆلەت مۇداپىئەسى تېما قىلىنغان» ئەسەرلەرنى يازمىسىمۇ، ياپون باسقۇنـ چىلىرىغا قارشى بىرلىك سەپكە ھەرقايسى جەھەتتىن قاتنىشىشى مۇمكىن. ئۇ ماڭا ئوخشاش «ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيـ

تى» گە قاتناشمىغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ «خائىن» بولۇشى ناتا-
يىن. «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» ئەدەبىياتنىڭ ھەممىسىنى ئۆز
ئىچىگە ئېلىپ كېتەلمەيدۇ، چۈنكى ئۇلار «قىزىل راۋاقتىكى
چۇش»، «تاڭ ئالدىدا»، «Q نىڭ ھەقىقىي تەرجىمھالى» لارنى-
مۇ «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» ياكى «خائىن ئەدەبىياتى» دەپ
ئىسپاتلاپ بېرىشكە چامى يەتسە بىر گەپ، بولمىسا «دۆلەت
مۇداپىئە ئەدەبىياتى» بىلەن «خائىن ئەدەبىياتى» دىن باشقا ھەقىقە-
تەن ياكى ئۇنىڭغا، ياكى بۇنىڭغا مەنسۇپ بولمايدىغان ئەدەبىياتىمۇ
بار. بۇنداق ئەدەبىيات مەۋجۇت، لېكىن ئۇ دۇخپىڭ، خەن
شىيەن[397]، ياڭ سۇنرېن قاتارلىق بىرنەچىلەرنىڭ «ئۇچىنچى
خىل ئەدەبىيات» دېگەنلىرىنىڭ جۇملىسىدىن ئەمەس. دېمەك،
گومورو ئېيتقاندىنىڭ «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى كەڭ مەنىدىكى
ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەدەبىياتى» ۋە «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىيات - سەن-
ئىتى يازغۇچىلار مۇناسىۋىتىنىڭ قاشقىسى، ئۇ ئەسەر پرىنسىپىدە-
كى قاشقا ئەمەس» دېگەن پىكرىگە ناھايىتى قوشۇلمەن. شۇنداق
تەكلىپ بېرىمەنكى، «ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى» نەزە-
رىيە ۋە ھەرىكەتتىكى مەزھەپچىلىكنى، تائىپىچىلىك ھادىسىلىرىنى
تۈگىتىپ، چەكلىمىسىنى تېخىمۇ كەڭرەك قىلىشى كېرەك؛ شۇ-
نىڭ بىلەن بىللە، ئەڭ ياخشىسى، ئاتالمىش «رەھبەرلىك ھوقۇ-
قى» نى شۇي ماۋيۇڭدەك بىرنەچىلەرنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويماس-
تىن، ھەقىقەتەن ئەستايىدىل ئىشلىيەلەيدىغان يازغۇچىلار ۋە ياش-
لارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىشى كېرەك. ئۆزۈمنىڭ قاتنىشىش - قاتناش-
ماسلىقىمغا كەلسەم، ئۇ ئانچە مۇھىم بىر ئىش ئەمەس.

ئاندىن قالسا، مېنىڭ «مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاممە-
ۋى ئەدەبىياتى» دېگەن شوئار بىلەن مۇناسىۋىتىم. شۇي ماۋيۇڭ-
دەك بىرنەچىلەرنىڭ مەزھەپچىلىكى بۇ شوئارغا تۇتقان پوزىتسىيە-
سىدىمۇ ئىپادىلىنىدۇ. ئۇلار بۇنى «ئۆزگىچىلىك يارىتىش» دەپ-

دۇ، «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرۇشمۇ
دەيدۇ. ئۇلارنىڭ مەزھەپچىلىكتە شۇنداق دەرىجىگە بېرىپ قېلىشى-
نى ھەقىقەتەن ئويلىمىغانكەنمەن. «مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇش-
نىڭ ئاممىۋى ئەدەبىياتى» دېگەن شوئار «خائىن» لارنىڭ شوئارى
بولمىسىلا، ئۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۈچ ھېسابلىنىدۇ،
نېمىشقا ئۇ «ئۆزگىچىلىك يارىتىش» بولىدىكەن؟ بۇنىڭ «دۆلەت
مۇداپىئە ئەدەبىياتى» بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرىدىغانلىقىنى نەدىن
كۆردۇڭلار؟ دوست قوشۇننىڭ جانلىق كۈچىنى رەت قىلىدىغانلار،
ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۈچنى يوشۇرۇن قەست بىلەن بوغۇپ
تاشلايدىغانلار سىلەرنىڭ ئۆزۈڭلارنىڭ ئەنە شۇنداق «ئاق يەكتەك-
لىك موللا»[398] ڭاڭ لۇندىنمۇ ئۆتۈپ كەتكەن تار قورساقلىقىڭ-
لار. مېنىڭچە، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى سەپتە ياپون باسقۇن-
چىلىرىغا قارشى ھەرقانداق كۈچنى قارشى ئېلىش كېرەك، شۇنىڭ
بىلەن بىللە، ئەدەبىياتتا ھەرىكىتىڭ يېڭى پىكىرلەرنى مۇزاكىرىگە
قويۇشىغىمۇ رۇخسەت قىلىش كېرەك. «ئۆزگىچىلىك يارىتىش»
مۇ قورقۇنچلۇق ئىش ئەمەس؛ بۇ ئەھۋال سودىگەرلەرنىڭ سېتىش
ئىمتىيازىغا ئوخشىمايدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۆزۈڭلار ئىلگىرى ئوتتۇرىغا
قويغان «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» دېگەن شوئارنىمۇ نەنجىڭ
ھۆكۈمىتىگە ياكى «سوۋېت» ھۆكۈمىتىگە بېرىپ ئەڭگە ئالدۇرغى-
نىڭلار يوق. لېكىن، ھازىر ئەدەبىيات مۇنبىرىدە «دۆلەت مۇداپىئە
ئەدەبىياتى» ماركىلىق ۋە «مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاممىۋى
ئەدەبىياتى» ماركىلىق ئىككى ئېقىم پەيدا بولۇپ قالغاندەك تۇرى-
دۇ، بۇنىڭغا شۇي ماۋيۇڭلار جاۋابكار بولۇشى كېرەك، مەن كې-
سەل يېتىپ تۇرۇپ زىيارەتچىگە بەرگەن جاۋابىم دېگەن ماقالەمدە
ئۇلارنى ئىككى ئېقىم دەپ قارىمىغانىدىم. تەبىئىيكى، «مىللىي
ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاممىۋى ئەدەبىياتى» دېگەن شوئارنىڭ خاتا-
سىزلىقىنى ۋە ئۇنىڭ «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» دېگەن شوئار

بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنىنى سۆزلەپ ئۆتۈشۈم كېرەك. ئالدى بىلەن شۇنى ئېيتىپ ئۆتەيكى، ئالدىنقى شوئارنى خۇ فېڭ ئوتتۇرىغا قويغان ئەمەس، خۇ فېڭنىڭ بىر پارچە ماقالە يازغانلىقى راست، لېكىن ئۇنى مېنىڭ تەكلىپىم بىلەن يازغان، ئۇنىڭ ماقالىسىنىڭ مەسلىنى ئېنىق شەرھلەپ بېرەلمىگەنلىكىمۇ راست. ئۇ شوئارمۇ يالغۇز مەن بىر ئادەمنىڭ «ئۆزگىچىلىك يارانقان» لىقىم ئەمەس، ئۇ بىرقانچە ئادەمنىڭ مەسلىھەتىدىن ئۆتكۈزۈلگەن، ماۋدۇن ئەپەندى ئەنە شۇ مەسلىھەتكە قاتناشقانلارنىڭ بىرى. گومورو ئەپەندى ياپونىيىدە ئىشپىيونلارنىڭ نازارىتى ئاستىدا ئىدى، خەت يېزىپ مەسلىھەت سوراشمۇ قۇيلايسىز ئىدى. ئەپسۇسكى، پەقەت شۇي ماۋيۇئىلارلا مۇزاكىرىگە قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلىنمىغان، لېكىن گەپ بۇ شوئارنى كىمنىڭ ئوتتۇرىغا قويغانلىقىدا ئەمەس، ئۇنىڭ خاتاسىز ئىكەنلىكىدە. ئەگەر ئۇ پرولېتارىيات ئىنقىلابىي ئەدەبىياتى ئەترايىغا توپلانغان سول قانات يازغۇچىلارنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى سېپىگە بېرىشقا يېتەكلەيدىكەن، «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» دېگەن ئىسىمنىڭ ئەدەبىي - ئىدىيىۋى ماھىيىتىدىكى ئېنىقسىزلىق قۇسۇرلىرىنى تۈگىتىشىنى مەقسەت قىلىدىكەن، «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» دېگەن ئىسىمغا سىڭدۈرۈلگەن ناتوغرا پىكىرلەرنى تۈزىتىدىكەن، ئەنە شۇ ئاساسلار بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلغانىكەن، ئۇ ھالدا ئۇ ھەققانىي، توغرا. ئادەملەر تاپىنى بىلەن پىكىر يۈرگۈزمەي، بىرئاز مېڭە ئىشلىتىدىغان بولسا، «ئۆزگىچىلىك يارىتىش» دەپ قويۇش بىلەنلا ئىشنى تۈگەتمەسلىكى كېرەك. «مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاممىۋى ئەدەبىياتى» دېگەن بۇ ئىسىم ئۆزىنىڭ ئەھمىيىتى جەھەتىدىن «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» دېگەن ئىسىمنىڭكىدىنمۇ ئېنىق، چوڭقۇر ۋە مەزمۇنلۇق. «مىللىي

ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاممىۋى ئەدەبىياتى» ئاساسەن ئىلگىرىلەپ كېتىۋاتقان، سول قانات دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقان يازغۇچىلارغا تەشەببۇس قىلىنغان؛ ئۇ شۇ يازغۇچىلارنىڭ تىرىشىپ ئالغا ئىلگىرىلىشىنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئەنە شۇ مەندىن ئالغاندا، بىرلىك سەپ تۈزۈلۈۋاتقان ھازىرقى ۋاقىتتا، شۇي ماۋيۇئىنىڭ، بۇنداق شوئارنى ئوتتۇرىغا قويغىلى بولمايدۇ، دېگىنى قۇرۇق گەپ! «مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاممىۋى ئەدەبىياتى» ئومۇمىي ياكى ھەرقايسى ئېقىمدىكى يازغۇچىلارغىمۇ تەشەببۇس قىلىنغان، ئۇلارغا ئۈمىد باغلانغان. ئۇلارنىڭمۇ تىرىشىپ ئالغا بېسىشىنى ئارزۇ قىلىدۇ. مۇشۇ مەندىن ئالغاندا، ئومۇمىي ياكى ھەرقايسى ئېقىمدىكى يازغۇچىلارغا بۇنداق شوئارنى قويغىلى بولمايدۇ، دېيىشمۇ قۇرۇق گەپ! لېكىن، بۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلىك سەپنىڭ مىزانى ئەمەس، شۇي ماۋيۇئىنىڭ مېنى: «بۇنى بىرلىك سەپنىڭ باش شوئارى قىلىش كېرەك دېدى» دېگىنىمۇ قۇرۇق كەتسۇن! شۇي ماۋيۇئ ئېيتىپ باقسۇنچۇ، مېنىڭ ماقالەمنى زادى ئوقۇپ كۆرۈپتۇمۇ؟ كىشىلەر ئەگەر مېنىڭ ماقالەمنى ئوقۇپ كۆرگەن بولسا، ئەگەر ئۇ شوئارنى شۇي ماۋيۇئىلارنىڭ «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» نى شەرھلىگىنىدەك ئۇسۇل بىلەن شەرھلىمىسە، ئەگەر نېپ چېپىنۇ قاتارلىقلارنىڭكىدەك خاتالىقلارنى سادىر قىلمىسا، ئۇ ھالدا بۇ شوئار مەزھەپچىلىك ياكى تارلىق بىلەن ئالاقىسىز بولۇپ چىقىدۇ. بۇ يەردىكى «ئاممىا» سۆزىنى ئادەتتىكى «ئاممىا»، «خەلق ئاممىسى» دېگەن مەنىدە يېشىشمۇ مۇمكىن. ھالبۇكى، ھازىرقى ۋاقىتتا «خەلق ئاممىسى» دېگەن مەنىسىمۇ بار، ئەلۋەتتە. مېنىڭ «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» نى ھازىرقى ئەدەبىيات ھەرىكىتىمىزدىكى كونكرېت شوئارلارنىڭ بىرى دېيىشمىنىڭ سەۋەبى شۇكى، «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» دېگەن شوئار ناھايىتى ئاممىباب. ئۇ نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قۇلىقىغا سىڭىپ قالدى. ئۇ بىزنىڭ سىياسىي

سىي ۋە ئەدەبىي تەسىرلىمىزنى كېڭەيتىپ بېرەلەيدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇنى يازغۇچىلارنى دۆلەت مۇداپىئە بايرىقى ئاستىدا بىرلەشتۈرۈپ بېرەلەيدۇ، ئۇ كەڭ مەنىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەدەبىياتى دەپ شەرھلەش مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ناتوغرا شەرھلىگەن تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ ئۆز ماھىيىتىدە قۇسۇرلىرى بولسىمۇ، ئۇنى مەۋجۇت تۈرغۇزۇۋېرىش كېرەك، چۈنكى ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ھەربىكەت ئۈچۈن پايدىلىق. مېنىڭچە، بۇ ئىككى شوئارنىڭ تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنى شەڭ رېن[399] ئەپەندىنىڭ «زامان خاراكتېرلىك»، «ۋاقىت خاراكتېرلىك» دېگەن سۆزلىرىگە ئوخشىتىشنىڭ ھاجىتى يوق، «مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاممىۋى ئەدەبىياتى»غا تۈرلۈك چەكلىمىلەرنى تېڭىپ قويۇشقا تېخىمۇ قوشۇلمايمەن. ئەگەر «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» ئاۋۋال ئوتتۇرىغا قويۇلغان، شۇنى مىزان قىلىش كېرەك، دېيىلىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا مىزانلىق ھوقۇقنى مىزانغا ئاشقان ئادەملەرگە ئۆتۈنۈپ بېرىۋەتسەكمۇ بولۇۋېرىدۇ، چۈنكى گەپ شوئارنى تالىشىشتا ئەمەس، ئەمەلىي ئىشلىتىشتە. شوئارنى توۋلاپ، مىزانلىقنى تالىشىپ يۈرۈشنىمۇ «ماقالە» قىلىۋېلىپ، ئاز - پاز قەلەم ھەققى تېپىپ، شۇنىڭ بىلەن جان باققىنىمۇ بولىدۇ، لېكىن شۇنداق قىلىشنىڭ ئۆزىمۇ، ئاخىر، مەڭگۈلۈك چارە ئەمەس.

ئاخىردا، ئۆزۈمگە دائىر بىرنەچچە ئەھۋالغا ئۆتەي. شۇي ماۋيۈڭ مېنى، يېقىنقى يېرىم يىلدىن بۇيانقى سۆز - ھەرىكىتى قەبىھ خاھىشلارغا مەدەت بېرىپ قويدى، دەيدۇ. مۇشۇ يېرىم يىللىق سۆز - ھەرىكەتلىرىمنى تەكشۈرۈپ كۆردۈم. سۆز دېگىنى تۆت - بەش پارچە ماقالە ئىلان قىلغانلىقىم. بۇنىڭدىن باشقا، كۆپ بولغاندا، زىيارەتچىلەر بىلەن ئاز - پاز پاراڭلاشقانلىقىم، دوختۇرلارغا كېسىلىمنىڭ ئەھۋالىنى دوكلات قىلغانلىقىم؛ ھەرىكەت دېگىنى، كۆپرەكى، ئىككى نۇسخا ئويما رەسىملەر كىتابى، بىر

نۇسخا پارچە تەسىرات[400] باستۇرغانلىقىم، «ئۆلۈك جانلار»دىن بىرنەچچە بابنى تەرجىمە قىلغانلىقىم، ئۇچ ئاي ئاغرىپ قالغانلىقىم، بىر قېتىم ئىمزا قويغانلىقىم[401]. بۇلاردىن باشقا، ئىپلاس پاھىشخانىلارغا ياكى قىمارخانىغا بارغىنىم يوق، بىرەر يىغىنغا قاتناشقىنىم يوق. دېمەك، قانداق مەدەت بېرىپ قويغانلىقىمنى ۋە قانداق قەبىھ خاھىشقا مەدەت بېرىپ قويغانلىقىمنى بىلمەيمەن. ئەجەبا، كېسەل بولۇپ قالغانلىقىم ئۈچۈن شۇنداق دېمەكچىمۇ؟ كېسەل بولۇپ قالغان بولسامۇ ئۆلمەي قالغانلىقىم ئەجەبلىنەرلىك بولغاندىن تاشقىرى، مېنىڭچە، مۇنداق دېيىشلا مۇمكىن: ئەيىب مېنىڭ كېسەل بولۇپ قېلىپ، شۇي ماۋيۈڭدەك قەبىھ خاھىشلارغا قارشى تۇتۇشالمىغانلىقىمدىن ئىبارەت بولسا كېرەك.

ئاندىن قالسا، مېنىڭ خۇ فېڭ، باجىن، خۇاڭ يۈەن قاتارلىق ئادەملەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىم. مەن ئۇلار بىلەن يېقىندا تونۇشتۇم، ھەممىسى ئەدەبىيات خىزمىتىدىكى مۇناسىۋەت بىلەن بولدى، سىرداش دەپ ئېيتقىلى بولمىسىمۇ، لېكىن دوست دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. مېنىڭ دوستلىرىمغا راست دەلىل - ئىسپاتسىزلا «ساتقۇن»، «قەبىھ» دەپ مەيلىچە بوھتان قىلىدىغان ئادەملەر بىلەن سۆزلىشىمەن، بۇ مېنىڭ ئۇلپەتچىلىك ئەخلاقىم بولۇپلا قالماستىن، ئادەمگە، ئىشقا قارىشىمنىڭمۇ نەتىجىسى. شۇي ماۋيۈڭ مېنى ئادىمگىلا باقىدۇ، ئىشىغا باقمايدۇ، دەيدۇ، بۇ بوھتان. مەن ئاۋۋال بەزى ئىشلىرىنى كۆرۈپ، ئاندىن شۇي ماۋيۈڭدەك بىرنېمىلەرنى كۆردۈم، خۇ فېڭ بىلەن ئىلگىرى ئوبدان تونۇشمايتتىم، بۇلتۇر كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بىر مەشھۇر ئادەم[402] مېنى سۆھبەتكە تەكلىپ قىلدى. ئۇ يەرگە بارغىنىمدا، بىر پىكاپ يېتىپ كەلدى، پىكاپتىن تۆت سولتەك چۈشتى: تېمەن خەن، جۇ چىيېنگ[403]، يەنە ئىككىيلەن[404]. بۇلارنىڭ ھەممىسى كاستۇم كىيگەن، ھالى چوڭ. ئۇلارنىڭ ئېيتىشچە، ئۇلار ماڭا، خۇ فېڭ

ھۆكۈمەت تەرەپتىن ئەۋەتىلگەن ساقچۇن ئىكەن، دەپ ئۇقتۇرۇش ئۇچۇن كەپتۇ. دەلىل - ئىسپاتىنى سورىسام، مۇ مۇتيەن ئەل بولغاندىن كېيىن ئۆز ئاغزى بىلەن ئېيتىپ بەرگەنمىش. ئەل بولغان ئادەمنىڭ سۆزى سول قاناتلار بىرلەشمىسىدە ئۇلۇغ ھەدىس بولۇپ قالغانلىقى مېنى ھەقىقەتەن ھاڭ - تاڭ قالدۇردى. يەنە بىرنەچچە سوئال - جاۋابتىن كېيىن، مەن، دەلىل - ئىسپات تولىمۇ ئاجىز ئىكەن، مەن ئىشەنمەيمەن! دەپ جاۋاب بەردىم. ئەلۋەتتە، شۇ چاغدا ناخۇش تارقىلىپ كەتتۇق، لېكىن كېيىنكى كۈنلەردىمۇ خۇ فېڭ «ساقچۇن» ئىكەن دېگەن سۆزنى ئاڭلىمىدىم. ئەمما ئەجەبكى، شۇنىڭدىن كېيىن كىچىك گېزىتلەر ھەرقاچان خۇ فېڭغا ھۇجۇم قىلسا، مېنى چېتىۋالىدىغان ياكى مېنىڭ مۇناسىۋىتىم بىلەن خۇ فېڭنى چاتىدىغان بولۇپ قالدى. يېقىنقىسىنى ئالسام، «رېئال ئەدەبىيات» تا O. V خاتىرىلىگەن مېنىڭ تەشەببۇسۇم ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، «جەمئىيەت» ناملىق گېزىت، O. V نىڭ ئۆزى خۇ فېڭ، دېدى، خاتىرىنىمۇ مېنىڭ ئەسلىي نىيىتىمگە ئۇيغۇن ئەمەس دېدى. يىراقراقىنى ئالسام، جۇۋېن فۇ دۇڭخۇانىڭ ئۆز رومانىنى ئۆزگەرتكەنلىكىگە نارازىلىق بىلدۇرگەن چاغدا، يەنە شۇ گېزىت مېنى ۋە خۇ فېڭنى بۇ ئىشنىڭ ئارقا تىركى قىلىپ كۆرسەتتى. ھەممىدىن قەبىھ بولغىنى شۇكى، بۇلتۇر قىش ياكى بۇ يىل ئەتىيازدا بولسا كېرەك، يەنە شۇ گېزىت گۇللۇك رامكىلىق بىر مۇھىم خەۋەر باستى، ئۇ خەۋەرگە قارىغاندا، مەن نەنجىڭغا تەسلىم بولۇش ئالدىدا تۇرۇپتۇمىشمەن، بۇ يولدا كۈچ چىقىرىۋاتقىنى خۇ فېڭ ئىمىش، مەيلى تېز ياكى ئاستا بولسۇن، ئۇنىڭ چارىسىگە قاراپ تۇرۇپتۇمىش. ئۆزۈمدىن تاشقىرى ئىشلارغىمۇ قاراپ باقتىم: بىر ياش يېگىت «ساقچۇن» دەپ ئەيىبلەنگەنلىكى ئۈچۈن، بارلىق دوستلىرى ئۇنىڭدىن يىراقلىشىپ كېتىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاخىر پاناھ تاپالماي كوچىلاردا سەرسان بولۇپ يۈرۈپ، نەتىجىدە قولغا ئېلىنىپ، قېيىن - قىستاقتا قالماپتىمۇ؟ يەنە بىر ياش يېگىتمۇ «ساقچۇن» دەپ قارىلىنىپ — لېكىن باتۇرانە كۆرەشكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن ئەمەس — ھازىر سۇجۇ تۈرمىسىدە ئۆلۈك - تىرىكىدىن دېرەك يوق ياتامدۇ؟ بۇ ئىككى ياش ئۆزلىرىنىڭ مۇ مۇتيەندەك بىرنېمىلەرگە ئوخشاش داغدۇغىلىق توۋا قىلىش ماقالىلىرىنمۇ يازمىغانلىقىنى، تېخى خەنگە ئوخشاش نەنجىڭ سەھىنىلىرىدە ئۆز ئويۇنىنى ئويناپ[405] يۈرمىگەنلىكىنمۇ پاكىت بىلەن ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئادەملەرگىمۇ قاراپ باقتىم: خۇ فېڭ ئىشەنچلىك بولمىغان تەقدىردىمۇ، لېكىن مەن ئۆزۈمگە ھەرھالدا ئىشىنەلەيمەن، مەن خۇ فېڭ ئارقىلىق نەنجىڭ بىلەن شەرتلەشكىنىم يوق. دېمەك، ئەكسىچە، خۇ فېڭنىڭ تۈز ئىكەنلىكىنى، ئاسانلا تاپا - تەنگە قالىدىغانلىقىنى، يېقىنلاشسا بولىدىغان ئادەم ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ قالدىم. جۇ چېيىڭ قاتارلىق بىرنېمىلەردىن، باشقىلارغا ئاسانلا بوھتان چاپلايدىغان ياشلاردىن، ئەكسىچە، گۇمانلىنىدىغان ھەتتا يىرگىنىدىغان بولۇپ قالدىم، تەبىئىيكى، جۇ چېيىڭنىڭ باشقا ئارتۇقچىلىقىمۇ باردۇر. بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداقمۇ قىلماي، ھەقىقىي ئىنقىلابچىغا ئايلىنىپ كېتىشىمۇ ئېھتىمال. خۇ فېڭنىڭ مۇ كەمچىلىكى بار، ئەسەبىي، ئۇششاق سۆز، نەزەرىيە جەھەتتە كاجىلىقىمۇ بار، يېزىقتا ئاممىۋىلاشتۇرۇشقا ئۇنمايدۇ، لېكىن ئۇنىڭ قوليدىن ئىش كېلىدىغان ياش ئىكەنلىكى ئېنىق. ئۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا قارشى بىرەر ھەرىكەتكە قاتناشقان ياكى بىرلىك سەپكە قارشى تۇرغان ئەمەس، بۇنى شۇي ماۋيۇڭدەك بىرنېمىلەر ھەرقانچە باش قاتۇرسىمۇ يوققا چىقىرىۋېتەلمەيدۇ.

خۇاڭ يۈەنگە كەلسەم، مېنىڭچە ئۇ ئالغا ئىنتىلىدىغان ئەستايىدىل تەرجىمان، بۇنىڭغا «تەرجىمىلەر» دېگەن ئەمەلىي ژۇرنال ۋە باشقا بىرنەچچە خىل تەرجىمە كىتابلىرى دەلىل بولالايدۇ.

باجىن بولسا قىزغىن، ئىلغار ئىدىيىلىك يازغۇچى، بارماقتا ساناغۇدەك ياخشى يازغۇچىلار قاتاردىكى يازغۇچى. ئۇنىڭ «ئانار-خىست» دېگەن نامى بولسىمۇ، ئۇ بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزگە قارشى چىققىنى يوق، ئۇ ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى بىرلىكتە قوللىنىۋاتقان جەڭگىۋار خىتابنامىگىمۇ قول قويغان. خۇاڭ يۈەنمۇ قول قويغان. بۇنداق تەرجىمانلار ۋە يازغۇچىلار ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلىك سەپكە قاتناشسا، بىز ئۇلارنى قارشى ئالمىمىز. شۇي ماۋيۇڭ قاتارلىقلار نېمە ئۈچۈن ئۇلارنى «قەبىھ» دەيدىكەنتاڭ؟ ئەجەبا «تەرجىمىلەر» ئۇلارنىڭ كۆزىگە قادالدىمۇ يا؟ ئەجەبا ئىسپانىيە «ئانارخىزمى» ئىنقىلابقا بۇزغۇنچىلىق سالسا[406]، بۇنىڭغا باجىن جاۋابكار بولامدىكەن؟

يەنە، جۇڭگودا يېقىندىن بۇيان ئادەتتىكى بىر ئەھۋال بولۇپ قالىلىۋاتقىنى، ئەمەلىيەتتە «مەدەت» بېرىلمىگەن بولسىمۇ دەل «قەبىھ خاھىش» بولۇپ كېلىۋاتقىنى — ئىككىنچى تەرەپكە ھېچ-نېمىدىن ھېچنېمە يوقلا ئەڭ يامان بەتنامنى چاپلاش. مەسىلەن، شۇي ماۋيۇڭنىڭ خۇ فېڭنى «كاززاپ»، خۇاڭ يۈەننى «يالاقچى» دېگىنى ئەنە شۇنىڭغا كىرىدۇ. تېخى خەن، جۇ چىيېڭلار خۇ فېڭنى «سانتۇن» دېۋىدى، ئاخىر ئۇنداق بولماي چىقتى، بۇ ئۇلارنىڭ كاللىسى قاپاقلىشىپ قالغانلىقىدىن بولغان. خۇ فېڭنىڭ «ساتقۇن» ئەمەسلىكى، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ ئۆزىنى يالغانچى قىلىپ قويدى. «جەمئىيەت» گېزىتىنىڭ يېزىشچە، خۇ فېڭ مېنى بۇزۇلۇش تەرىپىگە تارتقانمىش، لېكىن مەن تاكى ھازىرغىچە بۇزۇلۇپ كەتكىنىم يوق. دېمەك، ئاپتور قەستەن قارا چاپلىغان؛ خۇ فېڭ كاززاپلىق بىلەن مېنى تارتقانمىش، ئەمەلىيەتتە تارتمىغانلىقى مۇخبىرنى پىتىنخورغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. خۇ فېڭ «سۆيۈنۈپ كەتكۈدەك سولچى» ئەمەسمىش، لېكىن مېنىڭچە، ئۇنىڭ خۇسۇسىي رەقىبلىرى ھەقىقەتتە «قورقۇنچلۇق سولچى» ئىكەن. خۇاڭ

يۈەن ماقالە يېزىپ مېنى ماختىغان ئەمەس، ماڭا تەرجىمھال يازغانمۇ ئەمەس، لېكىن مەخسۇسلا بىر ئايلىق ژۇرنال چىقىرىۋاتىدۇ. ئۇ ناھايىتى جاۋابكارلىق بىلەن ئىشلەيدۇ، بۇ ھەقتە جامائەت پىكرىمۇ يامان ئەمەس، ئۇ قانداقلارچە «يالاقچى» بولسۇن، قانداقلارچە ماڭا «سادىق، ھۆرمەتچان» بولسۇن؟ ئەجەبا «تەرجىمىلەر» مېنىڭ خۇسۇسىي مۇلكۈممىكەن؟ خۇاڭ يۈەننىڭ «فۇ دۇڭخۇا بىلەن جېن جىڭدۇغا پايپېتەك بولۇپ يۈرگەن چاغلاردىكى يالاقچىلىقى» نى شۇي ماۋيۇڭ ئەمىر - پەرماندىن بىلگەن بولسا كېرەك. لېكىن مەن بىلمەيمەن، كۆرگىنىمۇ يوق، ئۇ مەن بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىپ يۈرگەن چاغلاردا، ئۇنىڭ «يالاقچى» لىق قىلغانلىقىنى كۆرگىنىم يوق، شۇي ماۋيۇڭمۇ بىرەر قېتىممۇ بىللە بولۇپ باققان ئەمەس، ئۇنىڭ فۇ ۋە جېن[407] غا پايپېتەك بولۇپ يۈرگەنلىكى بىلەن «پەرقسىز» ئىكەنلىكىگە نېمىگە ئاساسلىنىپ ھۆكۈم قىلغانلىقىنى بىلمىدىم. شۇ قېتىمقى مەسلىھەت يىغىنىنى ئالسام، مەنمۇ گۇۋاھ، ئۆزى ئەمەلىيەتتە قاتناشمىغان شۇي ماۋيۇڭ ئەمەلىيەتتە شۇ سورۇندا بولغان مېنىڭ ئۇستۇمدىن شۇنداق ئاغزىغا كەلگىنىچە كاپشىپ، تۆھمەت - بوھتان قىلغانلىقىنى ئۆز-تۇپ كەتكەن ئۆكتەملىك دەپ ئېيتىش مۇمكىن. بۇ «ھازىرقى تۇپ سىياسەت» نى «چۈشىنىپ» كەتكەنلىكىدىن بولغانمۇ يا؟ «پۈتۈن دۇنيادىمۇ شۇنداق» مۇ؟ ئۇنداق بولسا، بۇنىڭ ھەيۋىسى قالتىسقۇ!

ئەمەلىيەتتە، «ھازىرقى تۇپ سىياسەت» ھەرگىزمۇ ئۇنداق ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ كەتكەن ئەمەس. «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى» تۇرسىلا سەپداش بولىدۇ دەۋاتاتتىڭلارغۇ؟ «كاززاپلىق»، «يالاقچىلىق» نېمەڭلارغا تاقاشتى؟ نېمىشقا خۇ فېڭنىڭ ماقالىسىنى قىرغىن قىلماقچى، خۇاڭ يۈەننىڭ «تەرجىمىلەر» نى يوقاتماقچى بولۇپ قالدىڭلار؟ ئۇلارنىڭ ماقالىلىرى «21 ماددا»[408] ۋە «مەدەنىيەت تاجاۋۇزى» بىلەن تولۇپ كېتىپتۇمە-

كەنيا؟ ھەممىدىن ئاۋۋال سۈپۈرۈپ تاشلاشقا تېگىشلىك بولغىنى، ئەكسىچە، چوڭ تۇغ بىلەن تېرە تاراقلىتىپ، باشقىلارغا پوپوزا قىلىدىغان كىشىلەر؛ كۆڭلىگە كىچىككىنە ياقماي قالسا، مازار(!)لىرىنى ھىمات قىلىپ، باشقىلارغا بەتنام چاپلايدىغان، بەلكى قورقۇنچلۇق ئېغىر بەتناملارنى چاپلايدىغان ئۆكتەملەر. تەبىئىيكى سەپ قۇرۇلىدۇ، لېكىن پوپوزا بىلەن قۇرۇلغان سەپ جەڭگە يارىمايدۇ. ئىلگىرى شۇنداق ساۋاقلار بولغان، كونا ساۋاقلارنى تەكرارلايدىغان مەلئۇنلار ئۆلگۈچە ھوشىنى تاپماي، مانا ئەمدى ھازىر مېنىڭ ئالدىمدا شۇي ماۋيۈك قىياپىتى بىلەن پەيدا بولۇپ تۇرۇپتۇ.

سول قاناتلار ئىتتىپاقى[409] ۋۇجۇدقا چىقىشتىن ئىلگىرى - كېيىنكى بەزى ئاتالمىش ئىنقىلابىي يازغۇچىلار ئەمەلىيەتتە خۇراپاتلارنىڭ ئەبگار پۇشتى. ئۇلارنىڭ قورساق كۆپۈكى بار، ئۇلار قارشىلىق كۆرسىتىدۇ، جەڭ قىلىدۇ، لېكىن كۆپ ھاللاردا خانۇەيران بولغان ئۇرۇقلار ئىچىدىكى كېلىن بىلەن قىزنىڭ قىزىرىشىش، يەڭگە بىلەن ئاكىنىڭ جېدەللىشىش ئۇسۇللىرىنى ئەدەبىيات مۇنبىرىگە كۆچۈرۈپ كېلىدۇ، گەپ - گەپ قىلىپ، يوقىلاڭ چاتاقلارنى تېپىپ تىللىشىدۇ، چوڭ ئىشلارنى ھەرگىز نەزەردە تۇتمايدۇ. ئۇلار مانا مۇشۇنداق جەندىنى تەۋەررۈك قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. مەسىلەن، ماۋدۇن ۋە گومورونى ئالسام، ئۇلار بىلەن تونۇش بولاي ياكى دىدارلاشمىغان بولاي ۋە ياكى توقۇنۇشۇپ قالمىغان ياكى قەلەم بىلەن كىنايە قىلىشقان بولاي، مەيلى، لېكىن چوڭ جەڭدە ھەممىمىز بىر نىشاندا بولۇپ كېلىۋاتقان شەخسىي ئاغرىنىشنى ھەرگىز كېچە - كۈندۈز كۆڭلى - كۆكسىمىزدە تۇتقىنىمىز يوق. ئەمما كىچىك گېزىتچىلار، خۇددى بىز ئورۇن تالىشىش، ماھارىتىمىزنى كۆرسىتىش بىلەنلا بولۇپ قالغاندەك، لۇشۈن ماۋدۇنغا قارىغاندا ئاندىق، گومورو لۇشۈنگە

قارىغاندا مۇنداق دېگەن بىرنەمىلەرنى يېزىشقا خۇشتار بولۇپ يۈرۈۋاتىدۇ. «تەرجىمە ماقالىلەر» نەشردىن توختاپ قالغاندىن كېيىن، «دۇنيا ئەدەبىياتى خەزىنىسى»، «ئۆلۈك جانلار» نىڭ بىرىنچى قىسمىنى بېسىپ بولغاندى، لېكىن كىچىك گېزىتلەر: «جېن جىڭدۇ «ئۆلۈك جانلار» نىڭ بېلىنى ئوشتۇۋەتتى»، لۇشۈن ئاچچىقىغا پايلىماي تەرجىمىسىنى توختىتىپ قويدى، دەپ يازدى. ھەقىقەتتە مانا بۇ دەل قەبىھ خاھىشنىڭ ئۆزى، بۇ ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىنىڭ كۈچىنى پىتنە - ئىغۋا بىلەن چېچىۋېتىدىغان «ساتقۇن» لۇققا يېقىن ھەرىكەت، شۇنداقلا خانۇەيران بولغان ئەدىبلەرنىڭ ئاخىرقى يولى.

مېنىڭچە، شۇي ماۋيۈئمۇ گىك - گىك قىلىدىغان ئاپتور، ئۇنىڭ كىچىك گېزىتلەر بىلەن ئالاقىسى بار، لېكىن ئۇ تېخى ئاخىرقى يولغا كىرىپ قالمىغان. بىراق تولىمۇ كولدۇرلاپ كەتكەن (ئۇنداق بولمىسا، ئەركىلىكتە ئۆكتەم بولۇپ قالغان). مەسىلەن، ئۇ ئۆز خېتىدە: «ئۇلارنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىگە پەشۋا بېرىش ئەسلىدە ناھايىتى ئاسان ئىدى، لېكىن جانابلىرى ئۇلارغا بىكاردىن - بىكار قالقان بولۇپ قالدىلا... شۇڭا ئەمەلىي ھەل قىلىشتا ۋە يېزىق كۈرىشىدە ھەممە ئادەم ناھايىتى قىينىلىپ قالدى» دەيدۇ. خۇ فېڭنىڭ كاززاپلىقىغا، خۇاڭ يۈەننىڭ يالاقچىلىقىغا پەزىلەت جەھەتتىن پەشۋا بەرمەكچىمۇ ياكى خۇ فېڭنىڭ ماقالىلىرىگە، خۇاڭ يۈەننىڭ «تەرجىمىلەر»گە ماقالە يېزىش جەھەتتىن پەشۋا بەرمەكچىمۇ؟ مەن بۇلارنى بىلىشكە ئىنتىزار ئەمەسمەن. مەن شۇنى سورىماقچىمەنكى، نېمىشقا مەن ئۇلار بىلەن تونۇش بولغانلىقىم تۈپەيلىدىن، ئۇلار ئۇلارغا «زەربە» بېرىشتە «ناھايىتى قىينىلىپ» قالىدىكەن؟ پىتنە - ئىغۋا بىلەن چاتاق چىقىرىشقا مەن ھەرگىز قوشۇلمايمەن، ئەلۋەتتە؛ لېكىن ئەگەر شۇي ماۋيۈئلارنىڭ سۆزى ئورۇنلۇق، ئىشى يوللۇق بولسا، مەن

ئۇلارغا ۋاكالىتەن خەلقئالەمنىڭ كۆزىنى بويىاپ بېرەمدىكەنمەن؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە «ئەمەلىي ھەل قىلىش» دېگەن نېمە؟ سۈرگۈن قىلىشمۇ ياكى كاللىسىنى ئېلىشمۇ؟ «بىرلىك سەپ» دېگەن چوڭ تېما ئاستىدا باشقىلارغا شۇنداق بەتنام ـ تۆھمەت قىلىنامدىكەن، شۇنداق ھەيۋە قىلىنامدىكەن؟ «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى» دا يىرىك ئەسەرلەرنىڭ بارلىققا كېلىشىنى تىلەۋاتىمەن، ئۇنداق قىلمىغان بولسام، ئېھتىمال، مەن يەنە يېقىنقى يېرىم يىلدىن بۇيان «قەبىھ خاھىشلارغا مەدەت بەرگەن» بەتنامغا قالغان بولار ئىكەنمەن.

ئاخىردا، شۇي ماۋيۈنىڭ مېنى «ستالىننىڭ تەرجىمھالى»[410]نى ئوبدان ئوقۇشقا دالالەت قىپتۇ. توغرا، مەن ئۇنى ئوبدان ئوقۇيمەن، ھاياتلا بولىدىكەنمەن، ئەلۋەتتە ئۆگىنىۋېرىمەن؛ لېكىن ئاخىردا مەنمۇ ئۇنىڭ بىرنەچچە ياندۇرۇپ تەپسىلىي ئوقۇپ چىقىشنى ئۈمىد قىلىمەن، چۈنكى ئۇ تەرجىمە قىلغان ۋاقىتىدا ھېچ نەرسىنى ئۆزلەشتۈرۈۋالالمىغاندەك تۇرىدۇ، ھەقىقەتەن يېڭىۋاتىتىن تەپسىلىي ئوقۇپ چىقىش زۆرۈرىيىتى بار. ئۇنداق قىلماي، بىرەر تۇغنى قولىغا ئېلىۋېلىپ، شۇنىڭ بىلەن ئاكاكنىڭ قارىغاي بولۇۋالسا، قۇللارنىڭ خوجايىنىدەك قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، قامچىسىنى پۇلاڭلىتىشنى بىردىنبىر كەسىپ قىلىۋالسا، بۇنىڭغا داۋا يوق، بۇنىڭ جۇڭگو ئۈچۈنمۇ زىيىنى بارکى، قىلچىلىك پايدىسى يوق.

8 ـ ئاينىڭ 3 ـ، 6 ـ كۈنلىرى.

تەييەن ئەپەندىنىڭ بەزى ئەھۋاللىرى توغرىسىدا[411]

بۇنىڭدىن سەل بۇرۇن، شاڭخەيدىكى ئەمەلدار ـ تۆرىلەر تەييەن[412] ئەپەندىگە بېغىشلاپ ماتەم مۇراسىمى ئۆتكۈزۈۋۈندى، ئۇنىڭغا قاتناشقانلار يۈزگىمۇ يەتمىدى، ماتەم مۇراسىمى جەمجىتلىق ئىچىدە ئاياغلاشتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەنلەر، ياشلارنىڭ ئۆز دۆلىتىنىڭ ئالىمىغا بولغان قىزغىنلىقى چەت ئەللىك گوركىيغا بولغان قىزغىنلىقىغىمۇ يەتمەيدىكىنا، دەپ ئاھ ئۇردى. مۇنداق ئاھ ئۇرۇش، ئەمەلىيەتتە، مۇۋاپىق ئەمەس. ئەمەلدار ـ تۆرىلەرنىڭ يىغىنلىرىغا ئاددىي پۇقرالار ئەزەلدىن قاتنىشالماي كېلىۋاتىدۇ؛ گوركىي بولسا جەڭگىۋار يازغۇچى ـ دە؛ تەييەن ئەپەندى بولسا بۇرۇن ئىنقىلابچى سۈپىتىدە مەيدانغا چىققان بولسىمۇ، ئەمما كېيىن ئۆزىنى پىنھانغا ئالغان ئالىم بولۇپ قېلىپ، ئۆز قولى بىلەن سوققان ۋە باشقىلارنىڭ ياردىمى بىلەن سوقۇلغان تام ئارقىلىق دەۋردىن ئايرىلىپ قالغان. ئۇنى خاتىرىلىگۈچىلەرغۇ تېپىلىدۇ، لېكىن كەلگۈسىدە كىشىلەرنىڭ تولىسىنىڭ ئېسىدىن چىقىپ كېتىشى مۇمكىن.

مېنىڭچە، تەييەن ئەپەندىنىڭ ئەمگىكى ئىنقىلاب تارىخىدا ساقلىنىپ قېلىپ، ئەمەلىيەتتە ئىلىم تارىخىدا تۇتقان ئورنىدىنمۇ چوڭ ئورۇن تۇتىدۇ. ئەسلەپ باقسام، بۇنىڭدىن ئوتتۇز نەچچە يىل بۇرۇن ياغاچ مەتبەئەدە «كىتابىي زۆرۈرىيە»[413] دېگەن كىتاب

نەشر قىلىنغانىدى، مەن ئۇنى قولدىن چۈشۈرمەي ئوقۇغان بولساممۇ، چۈشىنەلمىگەنىدىم. ئېھتىمال، ئۇ چاغدىكى ياشلاردىن ماڭا ئوخشاش چۈشىنەلمىگەنلىرى ناھايىتى كۆپ بولسا كېرەك. مەن جۈڭگودا تەييەن ئەپەندى دېگەن ئادەمنىڭ بارلىقىنى، ئۇنىڭ تەپسىر ۋە يېزىق ئىلمىنى بىلىدىغانلىقى تۈپەيلىدىن ئەمەس، بەلكى كاڭ يۈۋېيغا رەددىيە بەرگەنلىكى[414] ۋە زۇرۇڭ[415] نىڭ «ئىنقىلاب قوشۇنى»[416] غا مۇقەددىمە يازغانلىقى ئۈچۈن، شاڭخەيدىكى غەربىي تۈرمىدە[417] نەزەربەند قىلىنغانلىقىدىن بىلگەنىدىم. ئۇ چاغدا ياپونىيىدە ئوقۇۋاتقان جېجياڭلىق ئوقۇغۇچىلار «جېجياڭ ئۆركەشى»[418] ناملىق ژۇرنالنى چىقىرىۋاتاتتى، بۇ ژۇرنالدا تەييەن ئەپەندىنىڭ تۈرمىدە يازغان شېئىرلىرى بېسىلدى، بۇ شېئىرلارنى چۈشىنىش تەس ئەمەس ئىدى، مەن بۇنىڭدىن تەسىرلەندىم ھەم ئۇ شېئىرلارنى ھازىرغىچە ئۇنتۇمىدىم، ئۇ شېئىرلاردىن ئىككىسى مۇنداق:

زۇرۇڭغا تۈرمىدە يېزىلغان قەسىدە

قەدىردان ئىنسىم زۇرۇڭ ئەزىمەتلىك چېغىدا،
ئىجتىھاتلە ئوقۇغانىدى ياپون ئېلىدە.
ئەمەلدارلارنىڭ چېچىنى كېسىپ شۇ كەم قايچىدا،
قاق سېلىنغان گۆشلەرنى تاۋام قىلدى ئۆزىگە.
چۈشتى باتۇر ۋەتەنگە قايتقىنىدا تۈرمىگە،
قالدى ئالەم نادامەت، ئاھۇ ـ ھەسرەت ئىچىدە.
بەر قولۇڭنى، ئىككىمىز بارايلى دارنىڭ ئالدىغا،
چۆرگىلىسۇن بۇ پەلەك مەردلىكىمىز ئىلكىدە.

تۈرمىدە يېتىپ شېن يۈيشى[419] نىڭ قەتلى قىلىنغانلىقىنى ئاڭلىغاندا

كۆرمىدىم شېن يۈيشىنى خېلى چاغلاردىن بۇيان،
قىلدى پىنھان ئۆزىنى دېيىشكەنىدى ئاڭلىسام.
ۋاداەرىخا، رەھىمسىز ئى بىۋاپا شۇم پەلەك،
ئاشۇ مەردنى جىڭمىنده قەتلى قىلىپ تاشلىغان.
تەڭ كېلەلمەس شۇم رەقىب شەنىگە ئى قەھرىمان،
پاساھەتلىك سەترىلىرىڭ كىمنى مەپتۇن قىلمىغان؟!
كۆت مېنىڭدەك ھەمدەردنى بەجانىدىل مەھشەردە،
مېنىڭ قەبرەم قەبرەڭگە يار بولغاي جانىجان.

تەييەن ئەپەندى 1906 ـ يىلى 6 ـ ئايدا تۈرمىدىن چىقىپ، شۇ كۈنلا شەرقە سەپەر قىلىپ، دۇڭجىڭغا بارىدى ۋە ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا «خەلقچىللىق»[420] ژۇرنىلىنى چىقاردى. مەن بۇ «خەلقچىللىق» ژۇرنىلىنى ئوقۇشقا ئامراق ئىدىم، لېكىن بۇنىڭ سەۋەبى تەييەن ئەپەندىنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ قەدىمكى ئۇسلۇبتا چوڭقۇر يېزىلغانلىقى، چۈشىنىش قىيىن ياكى ئۇنىڭ بۇددا دىنىنىڭ تەرىقەتلىرىنى، «پەرقلىق ئىرسىيەت»نى سۆزلىگەنلىكى[421] ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ پادىشاھلىقنى ساقلاپ قېلىشنى تەشەببۇس قىلغان لىياڭ چىچاۋ[422] غا، «××» كەن ××× غا[423]، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش»نى ئەۋلىيا بولۇشنىڭ ئاساسىي يولى قىلىۋالغان» ××× غا[424] قارشى كۆرەش قىلىشتا تازا جەسۇرلۇق كۆرسەتىپ، كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرغانلىقى ئىدى. شۇ چاغدا مەنمۇ ئۇنىڭ لېكسىيەسىنى ئاڭلىغىلى باراتتىم[425]، لېكىن، بۇنىڭ سەۋەبىمۇ، ئۇنىڭ ئالىم بولغانلىقى ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ بىلىملىك ئىنقىلابچى بولغانلىقى ئىدى، شۇڭا، تەييەن ئە-

پەندىنىڭ خۇش ئاۋازى، خۇشخۇي چىرايى ھازىرمۇ كۆز ئالدىمدا گەۋدىلىنىپ تۇرىدۇ، ئەمما ئۇنىڭ «تىل - يېزىق لۇغىتى» توغرىسىدا سۆزلىگەن سۆزىدىن بىرىمۇ يادىمدا قالمىدى.

مىنگونىڭ تۇنجى يىلىدىكى ئىنقىلابتىن كېيىن، تەييەن ئەپەندىنىڭ ئىستىكى ئەمەلگە ئېشىپ، نى - نى ئىشلارنى قىلىدىغان پەيتى كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ يەنىلا مۇرادىغا يېتەلمىدى. بۇمۇ ئۇنىڭ ھايات ۋاقتىدا ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغان، ۋاپات بولغىنىدا شەرەپلىك ئۇزىتىلغان گورىگىغا زادىلا ئوخشىمايدىغان يېرى. مېنىڭچە، بۇ ئىككىيلەنىڭ سەرگۈزەشتىسىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىدىكى سەۋەب شۇكى، گورىگىنىڭ بۇرۇنقى غايىسى كېيىن تامامەن ئەمەلىيەتكە ئايلاندى، ئۇنىڭ ئۆزى ئاممىنىڭ بىر ئەزاسى، ئۇنىڭ مۇھەببەت ھەم نەپرىتى، قايغۇ ھەم خۇشاللىقى ئاممىنىڭكى بىلەن پۈتۈنلەي ئوخشاش ئىدى؛ تەييەن ئەپەندى بولسا، مانىجۇ ھۆكۈمرانلىقىنى يوقىتىش مۇرادىغا يەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ — «بىرىنچىدىن، ئىشەنچنى تۇرغۇزۇشتا، خەلقنىڭ ئەخلاقىنى ياخشىلاشتا دىنىنى ۋاستە قىلىش؛ ئىككىنچىدىن، مىللەتپەرۋەر-لىكنى ئويغىتىشتا، ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىقىنى ئاشۇرۇشتا مىللىي تەۋەررۇكنى ۋاستە قىلىش» نى ھەممىدىن مۇھىم («خەلق چىللىق» ژۇرنىلىنىڭ 6 - سانىغا قارالسۇن)[426] دەپ قاراپ، سىرلىق خام خىياللار بىلەنلا چەكلىنىپ قالغانىدى. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي يۈەن شىكەي يەنە دۆلەت ھوقۇقىنى تارتىۋېلىپ، مۇددىئاسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا كىرىشكەندىن كېيىن، تەييەن ئەپەندى ئەمەلىي ئىشتىن تېخىمۇ توختاپ، قورۇق گەپ ساتىدىغان بولۇپ قالدى. بىزنىڭ تەييەن ئەپەندىنىڭ «جۇڭخۇا مىنگو توغرىسىدا چۈشەنچە»[427] (بۇ ئىسىمىمۇ دەسلەپتە «خەلقچىللىق» تا تىلغا ئېلىنغان) دېگەن ماقالىسىدىن كېلىپ چىققان «جۇڭخۇا مىنگو» دېگەن نامىمىز، بۇگۈنكى كۈندە ناھايىتى كاتتا خاتىرىدىنلا

ئىبارەت بولۇپ قالدى، خالاس؛ ئەمما بۇ مۇھىم ۋەقەنى بىلىدىغانلارمۇ ھازىر بەلكىم كۆپ بولمىسا كېرەك. تەييەن ئەپەندى ئاممىدىن چەتنەپ ئاستا - ئاستا ئارقىغا چېكىنىپ، كېيىن لوڭقىغا ئوق چۈشۈرۈش مۇراسىمىغا قاتناشتى، سوۋۇغا - تارتۇقلارنى قوبۇل قىلدى، شۇنىڭ بىلەن مۇھاكىمىچىلەرنىڭ نارازىلىقىنى قوزغىدى؛ لېكىن، بۇ ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىنى بۇلغىۋالغانلىقى ئەمەس، بەلكى ئاق سەدەپكە چۈشكەن زەررىچە داغدىنلا ئىبارەت. ئۇنىڭ ھاياتىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرۈپ باقساق، ئۇنىڭغا ئوخشاش، كاتتا ئوردىن - مېدالىلارنى يەلپۈگۈچكە مەزەڭگە قىلىپ ئېسىپ قويغان، زۇڭتۇڭ مەھكىمىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىن ئۆتكەندە، يۈەن شىكەينى شۇم نىيەت دەپ تازا تىللىغان ئادەمدىن دۇنيادا يەنە بىرىنى تاپقىلى بولمايدۇ؛ ئۇنىڭغا ئوخشاش، يەتتە قېتىم تۇتقۇن قىلىنغان، ئۈچ قېتىم تۈرمىگە تاشلانغان، ئىنقىلابى ئىرادىسىدىن ھەرگىز قايتمىغان ئادەمدىنمۇ دۇنيادا يەنە بىرىنى تاپقىلى بولمايدۇ؛ دانىشمەنلىك روھ، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ ئۈلگىسى دېگەن ئەنە شۇ. يېقىندا مېشچان ئەدىبلەرمۇ چاكىنا گېزىتىلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، تەييەن ئەپەندىنى خورلايدىغان ماقالىلەرنى يېزىپ، شۇنىڭ بىلەن كۆرەڭلەپ كېتىشتى؛ «چاكىنا ئادەملەر باشقىلارنىڭ ياخشى تەرىپىنى قىلىشنى خالىمايدۇ»، ئۇنىڭ ئۇستىگە، «قارا چۇمۇلە دەرەخنى لىڭشىتىمەن دەپ، ئۆزىنى چاغلىماي كۈلكىگە قاپتۇ» دېگەن گەپ ئەنە شۇ!

لېكىن، ئىنقىلابتىن كېيىن، تەييەن ئەپەندى ئۆزىنىڭ كېيىنلىكىنى ئويلاپ، ئۆتكۈر تىغىنى يىغىشتۇرۇپ قويدى. جېجياڭدا مەتبەئەدە بېسىلغان «جاڭ جانابلىرىنىڭ ئەسەرلىرى» دېگەن كىتابنى ئۆز قولى بىلەن بېكىتىپ بەرگەن؛ ئېھتىمال، تەييەن ئەپەندى ماقالىلىرىمدە رەددىيە ۋە ھۇجۇملار كۆپ، زەردىلىك تىلىرىم قەدىمكى كۆڭزىچىلارنىڭ سالاپىتىگە قۇسۇر يەتكۈزۈپ قويۇ-

شى مۇمكىن، شۇنىڭ بىلەن بىرمۇنچە زاتلارنىڭ تاپا - تەنىلىرىگە قىلىشىم مۇمكىن، دەپ ئويلىغان بولسا كېرەك؛ شۇنىڭ ئۈچۈن ئىلگىرى ژۇرناللاردا بېسىلغان جەڭگىۋار ماقالىلىرىنىڭ تولىسىنى چىقىرىپ تاشلاپتۇ، يۇقىرىدا نەقىل كەلتۈرۈلگەن ئىككى شېئىرمۇ «شېئىرلار سەھىپىسى» دە كۆرۈنمەيدۇ. 1933 - يىلى بېيپىڭدا مەتبەئەدە «جاڭ جانابلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ داۋامى» بېسىلدى، بۇنىڭغا كىرگۈزۈلگەن ماقالىلەر كۆپ ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار تېخىمۇ ئېھتىياتچانلىق بىلەن تاللانغان، كونا ئەسەرلىرى كىرگۈزۈلمىگەن، جەڭگىۋار ئەسەرلىرىمۇ، ئەلۋەتتە، كىرگۈزۈلمىگەن. تەييەن ئەپەندى سەلتەنەتلىك ئالىملىق تونىنى كىيىۋېلىپ، موللىلارنىڭ پىرى بولۇۋالغان، شۇنىڭ بىلەن قول بېرىش سوۋغىسىنى ئېلىپ كېلىپ ئۇنىڭغا مۇخلىس بولۇشنى خالايدىغانلار ناھايىتى كۆپەيگەن، شۇنىڭ بىلەن تەييەن ئەپەندى ئالدىراپ - تېنەپ «تالىپلار رويخېتى»[428] نى تۈزۈپ چىققان. يېقىندا گېزىتنى ئوقۇسام، ئۇنىڭدا نەشر ھوقۇقىنى قوغداش ئېلانى، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ 3 - تومى توغرىسىدىكى خەۋەر بار ئىكەن. دېمەك، ئۇنىڭ تەۋەررۈك قالدۇرۇپ كەتكەن ئەسەرلىرىمۇ بېسىلىدىغان بوپتۇ، لېكىن، ئۇنىڭ بۇرۇنقى جەڭگىۋار ماقالىلىرى قوشۇپ بېسىلامدۇ - يوق، بۇنى بىلگىلى بولمايدۇ. جەڭگىۋار ماقالىلەر بولسا، تەييەن ئەپەندىنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ زور، ئەڭ ئۇزۇن داۋام قىلغان ئەمگىكى. ئەگەر ئۇ ماقالىلەر تەيىارلانمىغان بولسا، مېنىكچە، بىرمۇبىر رەتلەپ، بېسىپ چىقىرىش كېرەك، تەييەن ئەپەندى كېيىنكى ئەۋلادلاردا تەسىرات قالدۇرۇپ، جەڭگىۋارلارنىڭ قەلبىدە ياشاپ قالسۇن. ئەمما، مۇشۇ پەيتته، بۇ ئارزۇ ئەمەلگە ئاشماسمىكىن، تاڭەي!

10 - ئاينىڭ 9 - كۈنى.

تروتسكىيچىلارنىڭ خېتىگە جاۋاب[429]

1. كەلگەن خەت

لۇشۈن ئەپەندى:

1927 - يىلىدىكى ئىنقىلاب مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستلىرى قايتا قوزغىلىشقا تەييارلىق كۆرۈش ئۈچۈن چېكىنىش سىياسىتىنى قوللانماي، ھەربىي پۈرسەتپەرەسلىك قىلىشقا يۈزلەندى. ئۇلار شەھەر خىزمىتىنى تاشلاپ، دېھقانلار ئاساسىدا Reds[430] نى تەيىارلاپ، شۇنىڭ بىلەن ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىش مەقسىتىدە پارتىيە ئەزالىرىغا ئىنقىلاب دولقۇنى سېلىكىن كەندىن كېيىن ھەممىلا يەردە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش توغرىسىدا بۇيرۇق بەرگەنىدى. يەتته - سەككىز يىلدىن بۇيان نەچچە يۈزمىڭ جاسارەتلىك ياش ئەنە شۇنداق سىياسەتنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن ھازىر مىللىي ھەربىكەت ئەۋج ئېلىۋاتقاندا شەھەر خەلقى ئىنقىلاب داھىيلىرىدىن مەھرۇم قالدى، كېلەر نۆۋەتتىكى ئىنقىلابمۇ كۆز يەتكۈزسىز يىراق كەلگۈسىگە سۈرۈلۈپ كەتتى.

ھازىر ھاكىمىيەتنى Reds بىلەن قولغا كەلتۈرۈش ھەربىكىتى مەغلۇپ بولدى. جۇڭگو كوممۇنىستلىرى ئەمدى يەنە موسكۋا بىيۇروكراتلىرىنىڭ بۇيرۇقىنى قارىغۇلارچە قوبۇل قىلىپ، «يېڭى سىياسەت» دېگەن بىرنېمىگە بېرىلىپ كەتتى. ئۇلار ئۆتمۈشتىكى ھەربىكەتلىرىنىڭ ئەكسىچە، سىنىپىي مەيداننىدىن ۋاز كېچىپ، قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ، باياناتلار ئېلان قىلىپ، ۋەكىل ئەۋەتىپ

سۆزلىشىپ، بيۇروكراتلار، سياسەتچىلار، مىلليونېرلار بىلەن، ھەتتا خەلقنىڭ جاللاتلىرى بىلەن «بىرلەشمە سەپ» تۈزۈشىنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ. ئۇلار ئۆز بايرىقىنى تىكىپ قويۇپ، خەلقنىڭ چۈشەنچىلىرىنى بۇلغاپ، خەلقنى بيۇروكراتلارنى، سياسەتچىلارنى، جاللاتلارنى مىللىي ئىنقىلابچى دەيدىغان، بۇلارنىڭ ھەممىسى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرالايدۇ، دەيدىغان چۈشەنچىگە كەلتۈرۈپ قويدى، بۇنىڭ نەتىجىسىدە، ئۇلار ئىنقىلابىي ئاممىنى چوقۇم جاللاتلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويىدۇ، ئۇلارنى يەنە بىر قېتىم قىرغىنچىلىققا ئۇچرىتىدۇ. ستالىن پارتىيەسىنىڭ بۇنداق شەرمەندە ئاسىيىلىق ھەرىكىتى جەۋھىگو ئىنقىلابچىلىرىنى ئار - نومۇسقا قالدۇرىدۇ.

ھازىر شاڭخەيدىكى ئادەتتىكى ئەركىن بۇرژۇئازىيە بىلەن ئۇششاق بۇرژۇئازىيىنىڭ يۇقىرى تەبىقىلىرىنىڭ ستالىن پارتىيەسىنىڭ بۇ «يېڭى سىياسىتى»نى قارشى ئالمايدىغىنى يوق. بۇنىڭ ھەيران قالغۇچىلىكى يوق. موسكۋانىڭ ئەنئەنىلىك ئابرۇيى، جۈملىدىن Reds لىرىنىڭ قانلىق تارىخى ۋە ھازىرقى مەۋجۇت كۈچى — بۇلاردىنمۇ بەك پايدىلىنىشقا ئەرزىيدىغان نەرسە بارمۇ؟ بىراق، ستالىن پارتىيەسىنىڭ «يېڭى سىياسىتى» قانچىكى ئالقىشلانسا، جۈملىدىن ئىنقىلابى شۇنچە زەھەرلىنىدۇ.

بىزنىڭ تەشكىلاتىمىز 1930 - يىلىدىن كېيىن، ناھايىتى مۇشكۈل مۇھىتتا تۇرۇپ، ئۆز تەشەببۇسىمىز ئۈچۈن ھارماي - تالماي كۈرەش قىلدى، زور ئىنقىلاب مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، بىز ستالىنچىلارنىڭ تەۋەككۈلچىلىك سىياسىتىگە قارشى چىقىپ، «ئىنقىلابىي دېموكراتىك كۈرەش» يولىنى ئوتتۇرىغا قويدۇق. بىزنىڭچە، زور ئىنقىلاب مەغلۇپ بولغانىكەن، ھەممىنى يېڭىۋاشتىن ئىشلەش كېرەك. بىز ئىنقىلابىي كادىرلار بىلەن داۋاملىق

ئىتتىپاقلىشىپ، ئىنقىلاب نەزەريىلىرىنى تەتقىق قىلىپ، مەغلۇبىيەت ساۋاقلىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئىنقىلابىي ئىشچىلارغا تەربىيە بېرىپ، بۇ ئەكسىلئىنقىلابىي مۇشكۈلچىلىكنى دەۋرىدە كېلەر نۆۋەتلىك ئىنقىلابقا مۇستەھكەم ئۇل سېلىش ئارزۇسىدا تۇرماقتىمىز. بىرنەچچە يىلدىن بۇيان يۇز بەرگەن ۋەقەلەر بىزنىڭ سىياسىي لۇشيەنىمىز ۋە خىزمەت ئۇسۇلىمىزنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. بىز ستالىن پارتىيەسىنىڭ پۈرسەتپەرەسلىك، تەۋەككۈلچىلىك سىياسىتىگە ۋە بيۇروكراتچە پارتىيە تۈزۈمىگە قارشى تۇرۇق، ھازىر ھېلىقى خائىنانە «يېڭى سىياسەت»كە قەتئىي زەربە بېرىۋاتىمىز. لېكىن، دەل شۇ سەۋەبتىن، ھازىر پۈرسەتپەرەسلەر بىلەن پارتىيە بيۇروكراتلىرى بىزگە كۈشەندە بولۇۋاتىدۇ. بۇ خەيرلىك ئەھۋالمۇ ياكى شۇملۇقمۇ؟

ئەپەندى، مەن سىلىنىڭ بىلىملىرىگە، ماقالىلىرىگە ۋە پەزىلەتلىرىگە ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ئىخلاس قىلىپ كەلمەكتىمەن. بىرمۇنچە مۇتەپەككۇر ئادەملەر شەخسىيەتچىلىك پاتقىقىغا پېتىپ قېلىۋاتقان بىر ۋاقىتتا، يالغۇزلا جانابلىرى ئۆز قاراشلىرى بويىچە تىنماي كۈرەش قىلىۋاتىلا! بىزنىڭ سىياسىي قاراشلىرىمىز جانابلىرىنىڭ باھاسىغا مۇيەسسەر بولالىسا، چىن قەلبىمىزدىن شان - شەرەپ ھېس قىلىمىز. ھازىر يېقىندا نەشر قىلىنىدىغان چىققان ژۇرناللاردىن بىرنەچچە نۇسخا ئەۋەتتىم، ئوقۇپ كۆرۈشلىرىنى ئۈتۈنىمەن. ئەگەر جاۋاب يېزىشقا ۋاقىتلىرى يار بەرسە جاۋاب خەتلىرىنى ×× جايغا ئامانەت قويۇپ قويسىلا، ئۇچ كۈن ئىچىدە بېرىپ ئېلىۋالىمەن.

سالامەتلىكلىرىنى سوراپ:

چىن ××، 6 - ئاينىڭ 3 - كۈنى.

2. جاۋاب خەت

چىن ئەپەندى:

خېتىڭىزنى ۋە مەرھەمەت قىلىپ ئەۋەتكەن «كۆرەش»، «ئۇچقۇن» قاتارلىق ژۇرناللىرىڭىزنى تاپشۇرۇۋالدىم.

خېتىڭىزنىڭ ئومۇمەن ئىككى مەنىسى بارەدەك تۇرىدۇ، بىرى، ستالىن ئەپەندىلەرنى بىيۇروكرات دەپ تىللاپسىز؛ يەنە بىرى، ماۋ زېدۇڭ ئەپەندىلەرنىڭ «ھەرقايسى گۇرۇھلار بىرلىشىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا بىرلىكتە قارشى تۇرايلى» دېگەن تەشەببۇسىنى ئىنقىلابقا خائىنلىق دەپ ھاقارەتلەپسىز.

بۇ مېنى ناھايىتى «گاڭگىرىتىپ» قويدى. چۈنكى، ستالىن ئەپەندىلەرنىڭ سوۋېت روسىيە سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيەتلەر ئىتتىپاقىنىڭ دۇنيا بويىچە ھەرقانداق جەھەتلەردە قازانغان مۇۋەپپەقىيەتلىرى تروتسكىي[431] ئەپەندىنىڭ ئاخىر قوغلاندى، سەرگەردان ۋە خانۇەيران بولۇپ، دۇشمەنلەرنىڭ پۇلىنى خەجلەشكە «مەجبۇر بولغان پاجىئەسىنى چۈشەندۇرۇپ بەرمەمدۇ؟» ھازىرقى سەرگەردانلىقى ئىنقىلابتىن بۇرۇنقى سىبىرىيىدىكى دىشۋارچىلىقىغا ئوخشىمايدۇ، چۈنكى ئۇ چاغدا ھەتتا بىر بۇردا نان بېرىدىغان ئادەممۇ يوق ئىدى؛ شۇنداق بولسىمۇ ھازىرقى روھىي ھالى يەنە باشقىچە، چۈنكى ھازىر س س ر مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. پاكىت مۇنازىرىدىن ئۇستۇن، ھازىرقىدەك مۇشۇنداق رەھىمسىز كىنايىنىڭ دوق بولۇپ تېگىشىنى نەدىمۇ ئويلىسۇن؟! ئىككىنچىدىن، سىلەرنىڭ «نەزەرىيە»ڭلار ھەقىقەتەن ماۋ زېدۇڭ ئەپەندىلەرنىڭ كىدىن كۆپ يۇكسەك ئىكەن، كۆپلا ئەمەس، گويا بىرى ئەرشتە، بىرى يەردە ئىكەن. لېكىن، يۇكسەكلىك ئەلۋەتتە قەدىرلىك بولىدۇ، ئەپسۇسكى، بۇ يۇكسەكلىك ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا ياراپ

كەتكەنلىكى ئۇچۇن، ئەرشتىن موللاقلاپ چۈشۈپ، يەردىكى ھەممىدىن پاسكىنا جايغا چۈشۈپ كېتىشتىن خالىي بولالمايدىغاندەك تۇرىدۇ. سىلەرنىڭ يۇكسەك نەزەرىيەڭلار ياپونلارغا ياراپ كەتكەنلىكتىن، بېسىپ چىقارغان ناھايىتى چىرايلىق ژۇرناللىرىڭلارنى كۆرۈپ، سىلەر ئۇچۇن قارا تەرگە چۆمۈپ كەتتىم. ئەگەر بىراۋ كۆپچىلىك ئالدىدا سىلەرنىڭ غەيۋىتىڭلارنى قىلىپ، ياپونلار پۇل بېرىپ گېزىت - ژۇرنال چىقارتتۇرۇپتۇ دېسە، سىلەر ئۆزۈڭلارنى پاكپاكىز ئاقلاپ كېتەلەمسىلەر؟ مەن بۇ سۆزنى سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىكى بەزىبىر كىشىلەرنىڭ باشقىلارغا قوشۇلۇپ، مېنى رۇبلى ئالدى دەپ تىللىغانلىقى ئۇچۇن ئىنتىقام ئېلىش مەقسىتىدە دەۋاتقىنىم يوق. ئۇنداق ئەمەس، مەن ئۇ قەدەر نامەرد ئەمەس، چۈنكى مەن سىلەرنىڭ ياپونلاردىن پۇل ئېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن گېزىت - ژۇرنال چىقىرىپ، ماۋ زېدۇڭ ئەپەندىلەرنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا بىرلىكتە قارشى تۇرۇش نەزەرىيىسىگە ھۇجۇم قىلىشىڭلارغا ئىشەنمەيمەن. سىلەر ھەرگىز ئۇنداق قىلمايسىلەر. سىلەرگە شۇنىلا ئېيتىپ قويايكى، سىلەرنىڭ يۇكسەك نەزەرىيەڭلارنى جۇڭگو جامائىتى قارشى ئالمايدۇ، سىلەرنىڭ قىلمىشلىرىڭلار جۇڭگولۇقلارنىڭ ھازىرقى ئادەمگەرچىلىك پەزىلىتىگە خىلاپ. مېنىڭ سىلەرگە قىلىدىغان سۆزۈم پەقەت ئەنە شۇ.

ئاخىردا، مېنى شۇ نەرسىمۇ بىرئاز رەنجىتتىكى، سىلەرنىڭ ئۇشتۇمتۇتلا ماڭا خەت، ژۇرنال ئەۋەتىشىڭلار سەۋەبسىز ئەمەس. بۇنىڭغا مېنىڭ بىرنەچچە «سەپداش» لىرىمنىڭ ماڭا پالانچى، پوكۇنچى دەپ تۆھمەت چاپلىغانلىقى سەۋەب بولغان. لېكىن، مەن ھەرقانچە ياريماس بولۇپ كەتسەممۇ، ئۆزۈمنى ھامان سىلەردىن ناھايىتى يىراق دەپ ئويلايمەن. ھازىرقى جۇڭگولۇقلارنىڭ ھاياتى ئۇچۇن ھەقسىزلىرى، ئەمەلىي ھالدا قان بېرىپ كۆرەش قىلىۋاتقانلارنى يولدىشىم دېيىشنى شەرەپ بىلىمەن. كەچۈرۈڭ، چۈنكى ئۇچ كۆز-

لۇك مۆھلەت ئۆتۈپ كېتىپ قالدى، سىزنىڭ ئەمدى ئۇ يەرگە بېرىپ ئېلىشىڭىز ناتايىن، بۇ خەتتە ئاشكارا جاۋابىنى بەردىم.

سالامەتلىكىڭىزنى تىلەپ:
لۇشۈن، 6 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى.

(بۇ خەتنى لۇشۈن ئەپەندىنىڭ ئېغزىچە ئېيتىپ بېرىشى بىلەن O. V[432] يازغان.)

هازىرقى ئەدەبىيات هەرىكىتىمىز توغرىسىدا[433]

— كېسەل ياتقاندا يوقلاپ كەلگەن زىيارەتچىنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب (O. V خاتىرىلىگەن)

«سول قانات يازغۇچىلار ئىتتىپاقى» بەش ـ ئالتە يىلدىن بۇيان رەھبەرلىك قىلىپ كېلىۋاتقان ۋە كۆرەش قىلىۋاتقان ھەرىكەت پرولېتارىيات ئىنقىلابىي ئەدەبىيات ھەرىكىتى. بۇ ئەدەبىيات ۋە بۇ ھەرىكەت راۋاجلانماقتا؛ هازىر تېخىمۇ كونكرېت ۋە ئەمەلىي كۆرەش قىلغان هالدا راۋاجلىنىپ، مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاممىۋى ئەدەبىياتى دەرىجىسىگە يەتتى. مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاممىۋى ئەدەبىياتى پرولېتارىيات ئىنقىلابىي ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتى، پرولېتارىيات ئىنقىلابىي ئەدەبىياتىنىڭ هازىرقى ۋاقتتىكى هەقىقىي ۋە تېخىمۇ كەڭ مەزمۇنى. هازىر مۇشۇنداق ئەدەبىيات مەۋجۇت تۇرماقتا ۋە شۇ ئاساستا يەنە ئەمەلىي جەڭگىۋار تۇرمۇشتا كامالەت تېپىپ، باراقسان گۈللەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن يېڭى شوئارنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلغانلىقىنى ئىنقىلابىي ئەدەبىيات هەرىكىتىنىڭ توختاپ قالغانلىقى دەپ قاراش ياكى «ئەمدى ئاقمايدۇ» دەپ قاراش يارىمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، فاشىزمغا، بارلىق ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان قانلىق كۆرەشلەرنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش، تېخىمۇ كېڭەيتىش، تېخىمۇ ئەمەلىيلەشتۇرۇش، تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ ئېلىپ بېرىش لازىم،

كۆرەشنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا، خائىنلارغا قارشى كۆرەشكىچە كونكرېتلاشتۇرۇش كېرەك. بارلىق كۆرەشنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا ۋە خائىنلارغا قارشى كۆرەشنىڭ ئومۇمىي ئېقىمىغا قوشۇش كېرەك. ئىنقىلابىي ئەدەبىياتنىڭ سىنىپىي رەھبەرلىك مەسئۇلىيىتىنى تاشلاپ قويماستىن، ئۇنىڭ مەسئۇلىيىتىنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇش، تېخىمۇ زورايتىش، ھەتتا پۈتۈن مىللەتنى سىنىپ ۋە پارتىيە - گۇرۇھ دېمەستىن تاشقىرىغا بىرلىكتە قارشى تۇرىدۇ. غان ھالغا كەلتۈرىدىغان دەرىجىگىچە ئېغىرلاشتۇرۇش ۋە زورايتىش كېرەك. مانا مۇشۇنداق مىللىي مەيدانلا ھەقىقىي سىنىپىي مەيدان بولالايدۇ. تروتسكىينىڭ جۇڭگودىكى پۈشتىلىرى ھەتتا ئەنە شۇنىمۇ چۈشەنمەيدىغان دەرىجىدە دۆتلىشىپ كەتكەنىدەك تۇرىدۇ. مېنىڭ بەزى سەپداشلىرىم ئېچىدىمۇ ئەكسىچە «شېرىن چۈش» كۆرۈپ تۇرغانلار بار، مېنىڭچە، ئۇلارمۇ ئۆتۈپ كەتكەن دۆت.

مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاممىۋى ئەدەبىياتىمۇ، خۇددى پرولېتارىيات ئىنقىلابىي ئەدەبىياتى دېگەن شوئارغا ئوخشاش، باش شوئار بولسا كېرەك. باش شوئارنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ، ھەرقانچان ئەھۋالغا قاراپ ئۆزگەرتكىلى بولىدىغان بەزى كونكرېت شوئارلارنى، مەسىلەن، «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى»، «مۇنقەرزلىكىتىن قۇتۇلۇش ئەدەبىياتى»، «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئەدەبىيات - سەنئەت» ۋەھاكازا دېگەن شوئارلارنى ئوتتۇرىغا قويۇشنىڭمۇ دەخلىسى بولمىسا كېرەك. دەخلىسى بولۇش بۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى پايدىسى، زۆرۈرىيىتى بولسا كېرەك. لېكىن، تولىمۇ كۆپ بولۇپ كەتسە، كىشىلەرنىڭ بېشىنى قوچۇپ، مېڭىسىنى ئايلاندۇرۇپ قويۇشى تەبىئىي.

بىراق، شوئارلارنى ئوتتۇرىغا قويۇش، قۇرۇق گەپ سېتىش ناھايىتى ئاسان. لېكىن ئۇلار تەنقىد جەھەتتە قوللىنىلسا، ئىجادىيەت جەھەتتە ئەمەلگە ئاشۇرۇلسا، چاتاق بولىدۇ. تەنقىدمۇ، ئىجادىيەتمۇ ئەمەلىي ئىش. ئۆتمۈشتىكى تەجرىبىلەرگە قارىغاندا، بىزنىڭ تەنقىدچىلىكىمىز ئۆلچەم جەھەتتە تولىمۇ تار، قاراش جەھەتتە تولىمۇ پۇچەك بولۇپ كەلدى. بىزنىڭ ئىجادىيىتىمىزدىمۇ تېما چېقىرىپ بېرىپ باگۈچە ماقالە يازدۇرۇشقا يېقىنراق ئاجىزلىقلار يۈز بېرىپ كېلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئويلايمەنكى، ھازىر مۇنداق بىر مەسىلىگە ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ: مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئاممىۋى ئەدەبىياتى ھەرگىز پىدائىيلارنىڭ جەڭ قىلىشىنى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەلەپنامە سۇنۇپ ناماىش ئۆتكۈزۈشىنى... تەسۋىرلەش بىلەنلا چەكلىنىپ قالىدىغان ئەسەر ئەمەس. ئەلۋەتتە، بۇلار ناھايىتى ياخشى، لېكىن ئۇنداق تار بولۇپ قالماسلىقى كېرەك. ئۇ تېخىمۇ كەڭ، ئۇ ھەتتا جۇڭگودىكى ھازىرقى ۋاقىتتىكى تۇرمۇش ۋە كۆرەشتە روي بەرگەن ئاڭلارنى تەسۋىرلەيدىغان بارلىق ئەدەبىياتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. چۈنكى ھازىر جۇڭگودا ھەممە ئادەمگە ئورتاق بولۇپ تۇرغان ئەڭ زور مەسىلە مىللىي ھاياتلىق مەسىلىسى. تۇرمۇشنىڭ ھەممە تەرەپلىرى (تاماق يېيىش ۋە ئۇخلاشمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ئەنە شۇ مەسىلە بىلەن ئالاقىدار. مەسىلەن، تاماق يېيىشنىڭ ئىشق - مۇھەببەت بىلەن ئالاقىسى بولماسلىقى مۇمكىن، لېكىن ھازىرقى ۋاقىتتا جۇڭگو خەلقىنىڭ تاماق يېيىشى ۋە ئىشق - مۇھەببىتى ياپون تاجاۋۇزچىلىرى بىلەن مۇناسىۋەتسىز ئەمەس، بۇنى مانجۇردىيە بىلەن شىمالىي جۇڭگونىڭ ئەھۋالىغا قاراپ باقساقلا چۈشىنىۋالايمىز. ھالبۇكى، جۇڭگونىڭ بىردىنبىر نىجات يولى — پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ياپون باسقۇنچىلىرىغا بىرلىكتە قارشى چىقىدىغان مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇش. مانا بۇنى چۈشەنگەنده، يازغۇچىلارنىڭ تۇرمۇشنى كۆزىتىشى، ماتېرىياللارنى جايلاشتۇرۇشى خۇددى باكارنىڭ دەستىگاھىدىكى رەتلىك ئۇرۇشتەك ئاجرىم بولىدۇ؛ يازغۇ-

چىلار ئىشچىلارنىڭ، دېھقانلارنىڭ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ، قاراقچىلار-
نىڭ، پاھىشە - جالاپلارنىڭ، گادايلارنىڭ، بايلارنىڭ تۇرمۇشىدىن
ئەركىن يازالايدۇ، ھەرقانداق ماتېرىيالنى جايلاشتۇرۇپ كېتەلەي-
دۇ، يازغانلىرىنىڭ ھەممىسى مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئام-
مىۋى ئەدەبىياتى بولالايدۇ. ئەسەرنىڭ ئاخىرىغا مىللىي ئىنقىلابىي
ئۇرۇش دېگەن قۇيرۇقنى قەستەن بايراق قىلىپ دېگگايتىپ قىستۇ-
رۇپ قويۇشقا ھاجەت قالمايدۇ. چۈنكى، بىزگە زۆرۈر بولۇپ
تۇرغىنى، ئەسەرنىڭ ئاخىرىغا قىستۇرۇپ قويغان شوئار ياكى شە-
پاڭلاپ تۇرىدىغان قۇيرۇق ئەمەس، بەلكى پۈتۈن ئەسەردىكى ئەينى
تۇرمۇش، ئارسلاندەك مەرد يېگىتلەرنىڭ كۈرىشى، گۈپۈلدەپ سو-
قۇپ تۇرغان تومۇر، ئىدىيە، قىزغىنلىق ۋە باشقىلار.

6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى.

يازنىڭ يېرىمىدىكى پارچە خاتىرىلەر (434)

1

A: ھەممىگىلار بىرنېمە دەپ بېقىڭلارچۇ، B مېنىڭ كۆڭلى-
كىمنى ئۆكتەملىك بىلەن سالدۇرۇۋالدى!

B: A كۆڭلەك كىيىمىسە چىرايلىق كۆرۈنىدىكەن. مەن ئۇ-
نىڭ قەدىر - قىممىتىنى كۆتۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن سالدۇرۇۋەتتىم،
بولمىسا سالدۇرۇپ نېمە قىلاتتىم؟

A: بىراق، مېنىڭچە كىيىۋالغىنىم ياخشى...

C: ھازىر شەرقىي شىمالدىكى تۆت ئۆلكە قولدىن كەتكەن
تۇرسا، ئۇنىڭ بىلەن كارىڭ بولماي، كۆڭلىكىڭ بىلەنلا بولۇپ
قالدىڭمۇ، ھەي شەخسىيەتچى، ھەي چوشقا!

C خانىم: ئۇ B ئەپەندىنىڭ ھەمكارلاشقۇدەك ياخشى ئۇلپەت
ئىكەنلىكىنى قىلچىلىك چۈشەنمەيدىكەن، ھەي خۇنسا!

2

يات مىللەتكە قۇل بولۇپ قالغانلىقنىڭ دەرد - ئەلەملىرىنى
كۆپچىلىككە قەلەم ۋە تىل بىلەن دادلاش، تەبىئىيكى، دۇرۇس
ئىش؛ لېكىن شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، كۆپچىلىكنى
«ئۇنداق بولسا، بىزگە ئوخشاش ئۆز ئادەملىرىمىزنىڭ قۇلى بول-

غان ياخشى ئىكەن» دېگەن خۇلاسىگە كەلتۈرۈپ قويماسلىق كېرەك.

3

«بىرلىك سەپ»[435] دېگەن گەپنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى بىلەنلا، ئىلگىرى دۈشمەن قوينىغا ئۆزىنى ئاتقان بىر تۈركۈم «ئىنقىلابىي يازغۇچى»لار ئۆزلىرىنى «بىرلىشىش» نىڭ ئەۋلىيالىرى قىلىۋېلىپ، ئاستا - ئاستا پەيدا بولۇشقا باشلىدى. تەسلىم بولۇش، دۈشمەنگە باغلىنىش دېگەندەك خۇنسا ھەرىكەتلەر ھازىرقى كۈندە گويا «ئىلغار» پارلاق ئىشتەك بولۇپ قالغان.

4

بۇ، مىڭ خانىدانلىقى ھالاك بولغاندىن كېيىنكى ئىش.

ئومۇمەن ياشاۋاتقانلارنىڭ بەزىسى كۆڭلىدىن تەن بەرگەن، كۆچمەلىكى بويسۇنىدۇرۇلغان. لېكىن، ھەممىدىن بەك راھەت - پاراغەتتە ياشاۋاتقىنى خائىنلار؛ ھەممىدىن بەك پەرۋاسىز، ھۆرمەتلىك بولۇپ ياشاۋاتقانلار بولسا خائىنلارنى تازا قەھرى بىلەن ھاقارەتلەيدىغان بىگانىلەر. كېيىنكى كۈنلەردە بۇلارنىڭ ئۆزلىرى دەرەخ تۈۋىدىكى يەرلىكىنى تاپقاندا، بالىلىرى مەنسەپ ئىمتىھانىغا قاتنىشىۋېرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ياخشى ئاتلىق بولۇپ قالىدۇ، لېكىن مۇداپىئە ئۇرۇشىدا جىمجىت قۇربان بولغان شېھىتلارنىڭ تەۋەررۈك بالا قالدۇرالايدىغانلىرى ناھايىتى ئاز.

ھازىرقى ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەردە كونا بىگانىلەر[436] چە مىجەزنىڭ بولماسلىقىنى ئارزۇ قىلىمەن.

5

A: B، بىز سېنى ئىشەنچلىك ياخشى ئادەم دەپ، ئىنقىلاب توغرىسىدىكى بەزى ئىشلىرىمىزنى سەندىن يوشۇرمىغانىدۇق. نېمىشقا سىرىمىزنى دۈشمەنگە ئېيتىپ قويىسەن؟

B: شۇمۇ گەپمىكەن! قانداقسىگە سىرنى ئېيتىپ قويۇش بولسۇن! ئۇلار مەندىن سورىغانلىقتىن ئېيتىپ بەردىمغۇ.

A: بىلمەيمەن دېسەك بولماسمىدى؟

B: شۇمۇ گەپ ئىكەن - دە! مەن ئۆمرۈم بويى يالغان گەپ قىلىپ باققان ئەمەس. مەن ئۇنداق ئىشەنچسىز ئادەملەردىن ئەمەس!

6

A: ۋايئاللا، B ئەپەندى، ئۇچ يىل بوپتۇ سىزنى كۆرمىگىلى! مەندىن ئۇمىدىڭىزنى ئۈزدىڭىزغۇ دەيمەن؟...

B: يوقسۇ... نېمىشقا؟

A: مەن شۇ چاغدا سىزگە، شىخۇ كۆلى بويىغا بېرىپ، يىگىرمە مىڭ مىسرالىق ئۈزۈن شېئىر يازماقچىمەن، دېگەنىدىم. ھازىرغىچە ئېلىپنىمۇ تارتقىنىم يوق. ھا - ھا - ھا!

B: ھە... ئۇمىدىمنى ئۈزگىنىم يوق.

A: سىز «جاھانساز» لىقتا ئالغا بېسىپ كېتىپسىز، سىزنىڭ خاتىرىڭىزنىڭ ياخشىلىقى، «باشقىلارغا قاتتىق تەلەپ قويىدۇ» غانلىقىڭىز، بۇ قەدەر بىپەرۋالىق قىلمايدىغانلىقىڭىز ھەممىگە مەلۇم ئىدى. سىزمۇ ئەمدى يالغان سۆزلەيدىغان بولۇپ قاپسىز.

B: يالغان سۆزلىگىنىم يوق.

A: ھەي - ي، ئۇمىدنى ئۈزگەن - ئۈزمىگەن دېگەن گەپ يوق، چۈنكى مەن سىزگە زادىلا ئىشىنىپ باققان ئەمەس.

7

تالىپ جۇاڭزىنىڭ قارىشىچە، «يەر ئۈستىدە قالساڭ، قاغا - قۇزغۇنلار يەيدۇ، يەر ئاستىدا ياتساڭ چۈمۈلە - قۇرت يەيدۇ»، ئۆلگەندىن كېيىن، تېنىڭ نېمە بولسا بولۇۋەرسۇن، مەيلى؛ چۈنكى قانداقلا بولسۇن، نەتىجىسى ئوخشاش بولىدۇ چىقىدۇ.

لېكىن، مەن ئۇنداق بىخەستىلىك قىلمايمەن. ئەگەر مېنىڭ قېنىم، گۆشۈم ھايۋاناتنى بېقىشقا كېرەك بولسا، مەن شىر، يولۋاس، شۇڭقار، لاچىنلارغا يەم بولۇشنى ئارزۇ قىلمەنكى، قوتۇر ئىتلارغا ھەرگىز يەم بولمايمەن.

شىر، يولۋاش، شۇڭقار، لاچىنلارنى بېقىپ سەمرىتسەم، ئۇلار ئاسماندا، تاغ چوققىلىرىدا، چۆللەردە، جاڭگاللاردا ھەيۋەت كۆرۈنۈش بىلەن پەرۋاز قىلىپ تۇرىدۇ؛ تۇتۇپ كېلىپ ھايۋانات باغچىلىرىغا قويۇپ قويسا، ئۆلتۈرۈپ مودېل ياساپ قويسىمۇ كۆرگەن ئادەملەرنى زوقلاندۇرىدۇ، ئۇلارنىڭ پىخسىق - بېخىللىق قىلىش نىيىتىنى يوقىتىدۇ.

لېكىن، ئەگەر بىر تۈركۈم قوتۇر ئىتنى باقسام، ئۇلار ئۇيان - بۇيان دوقۇرۇپ لالىلىق قىلىشتىن، كەلسە - كەلمەس قاۋاشتىن باشقىنى بىلمەيدۇ، لەنەت ئۇنىڭغا!

8

سانكىت بېۋى[437] نىڭ تەۋەررۈك قوليازمىلىرىنى كە-

رود[438] تەھرىرلەپ، ئۇنىڭ بىر قىسمىغا «مېنىڭ قەھرىم» (Mes Poisons) دەپ ئات قويغانىكەن. مەن ياپونچە تەرجىمىسىدىن مۇنداق بىر سۆزنى كۆردۈم:

«بىرەر ئادەمنى كۆزگە ئىلمايدىغانلىقىنى ئاشكارا ئېيتىش، تولىمۇ كۆزگە ئىلماسلىق بولمايدۇ. پەقەت جىم تۇرۇۋېلىشلا ھەمىدىن بەك كۆزگە ئىلماسلىق بولىدۇ، مېنىڭ بۇ يەردە گەپ قىلىشىمۇ بىھۇدە.»

دۇرۇس، «قەھرىسىز ئەر بولماس»، قەلەم بىلەن تەسۋىرلەگەندە، ئازغىنا قەھر - زەھەر بولۇپلا چىقىدۇ، كۆزگە ئىلماسلىقنىڭ ھەممىدىن يامىنى گەپ قىلماسلىق، ھەتتا كۆز قارىچۇقىنىمۇ مىت قىلىپ قويماسلىق.

9

بىر كىشى كەمچىلىكى كۆپرەك ئادەملەرنىڭ مودېلى[439] سۈپىتىدە بىرەر ھېكايىگە يېزىپ كىرگۈزۈلسە، ئۇ كىشى ھامان ئۆزىنى پالاكەت باسقان دەپ ھېسابلايدۇ.

لېكىن، بۇنىڭ چوڭ پالاكەت ئەمەسلىكىنى بىلمەيدۇ، چۈنكى دۇنيادا ھەقىقەتەن ھېكايىگە يېزىپ كىرگۈزۈلمىگەن ئادەملەرمۇ بولىدۇ. ئەگەر يېزىپ كىرگۈزۈلسە، ئۇنىڭ ئۇستىگە تولىمۇ ئوخشىتىپ يېزىلسا، بۇ ھېكايە كاردىن چىقىپ كېتىدۇ.

مەسىلەن، رەسسامنى ئالساق، ئۇ يىلانىنى، لەھەڭنى، تاشپاقىنى، مېۋە شۆپۈكىنى، كېرەكسىز قەغەز ساندۇقىنى، ئەخلەت دۆۋىلىرىنى سىزىۋېرىدۇ؛ لېكىن تۆكلۈك قۇرتلارنى، تاز يارىسىنى، ماڭقىنى، ئارقا پېشانىنى (چوڭ تەرەتنى) سىزغان ئادەم ئۇچرىمايدۇ، بۇلارنىڭ داۋلىسى ئوخشاش.

بەزىلەر مېنىڭ ھېكايە يازىدىغان ئادەم ئىكەنلىكىمنى بىلگەن

ھامان مەندىن ئۆزىنى قاچۇرىدۇ، مېنىڭ ئۇلارغا ئەنە شۇنداق نەسىھەت قىلغۇم بار، لېكىن، ئەپسۇسكى، مېنىڭ قەھرىم - زەھرىم تېخى ئۇ دەرىجىگە يەتمەيدۇ.

«بۇمۇ تۇرمۇش»...(440)

بۇمۇ ئاغرىپ ياتقان چاغلاردىكى ئەھۋال.

بەزى ئىشلارنى ساق كىشىلەر ياكى كېسەل كىشىلەر ھېس قىلمايدۇ، ئۇلارغا بۇنداق ئىشلار، بەلكىم، دۇچ كەلمىگەندۇر، بەلكىم بەكمۇ ئەرزىمەس تۇيۇلغاندۇر. بۇنداق ئىشلارنى كىشى قاتتىق كېسەلدىن يېگى ساقايغاندا، ئاندىن ھېس قىلىدۇ. مېنىڭ بېشىمدىن ئۆتكەن ھارغىنلىق تەشۋىشى ۋە دەم ئېلىش ھۇزۇرى بۇنىڭ ياخشى ئىككى مىسالى. مەن بۇرۇن، تولا چاغلاردا ھېرىش دېگەننى زادى بىلمەيمەن، دەپ ئۆزۈمگە تەمەننا قويىاتتىم. يېزىق ئۇستىلىمىنىڭ ئالدىدا بىر يۇمىلاق ئورۇندۇق بار ئىدى، مەن ئۇنىڭغا ئولتۇرۇپ خەت يازاتتىم ياكى كۆڭۈل قويۇپ كىتاب ئوقۇيتتۇم، بۇ ئىشلىگىنىم ئىدى؛ ئۇستەلنىڭ يېنىدا بىر دىۋان بار ئىدى، مەن ئۇنىڭدا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، باشقىلار بىلەن پاراڭلىشاتتىم ياكى ئىختىيارىمچە گېزىت ئوقۇيتتىم، بۇ بولسا دەم ئالغىنىم ئىدى. بۇ ئىككى ئىش ماڭا ئانچە چوڭ پەرقى يوقتەك تۇيۇلاتتى، تولا چاغلاردا، بۇنىڭ بىلەن ئۆزۈمگە تەمەننا قويىاتتىم. بۇنىڭ توغرا ئەمەسلىكىنى ئەمدى بىلىۋاتىمەن، ماڭا ئانچە چوڭ پەرقى يوقتەك تۇرغانلىقى ماڭا ھاردۇق يەتمىگەنلىكىدىن، يەنى كۈچەپ ئىشلىمىگەنلىكىمدىن بولغانىكەن.

مېنىڭ بىر تۇغقىنىمنىڭ بالىسى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، نائىلاج پايپاق فابرىكىسىغا شاگىرت بولۇپ كىرگەنىدى. ئۇنىڭ كەيپى ناھايىتى تۆۋەن ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە

ئىش بەك ئېغىر بولغاچقا يىل بويى ئارامىمۇ ئالماپتۇ، ئۇ خېلى شۇدى بار بالا بولغاچقا، كۆچىنى ئايماي، بىر يىلدىن كۆپرەك بەرداشلىق بېرىپ ئىشلەپتۇ. بىر كۈنى ئۇ ئۇشتۇمتۇت يىقىلىپ قاپتۇ ۋە ئاكىسىغا: «زادىلا ماغدۇرۇم قالمىدى» دەپتۇ. ئۇ شۇنىڭ- دىن كېيىن ئورنىدىن تۇرالماپتۇ. ئۆيگە قايتۇرۇپ ئېلىپ كەل- گەندىن كېيىن، ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قاپتۇ. نە كۆڭلى تاماق تارتقاي، نە ئورنىدىن قوزغالغۇسى، سۆزلىگۈسى كەلگەي. ناسارا- لار ئىبادەتخانىسىنىڭ دوختۇرىنى چاقىرتىپ كېلىپ كۆرسىتىپتە- كەن، ئەزايىدا ھېچقانداق كېسەل يوق، بىراق ھېرىپ ھالىدىن كېتىپتۇ، دەپتۇ. ئۇنى ساقايتىشنىڭمۇ ئامالى بولمىغاچقا، ماغ- دۇرسىزلىقتىن كېيىن كېلىدىغان نەرسىنىڭ ئۇن - تىنسىز ئۆ- لۈش ئىكەنلىكى تەبىئىي.

مۇشۇنداق ئەھۋال مېنىڭ ېشىمدىنمۇ ئىككى كۈن ئۆتتى، لېكىن سەۋەبى ئوخشاش ئەمەس، ئۇ ئىشلەپ ھالىدىن كەتكەن بولسا، مەن كېسەل بولۇپ ھالىمدىن كەتتىم. گويا بارلىق نەرسە- لەرنىڭ مېنىڭ بىلەن ئالاقىسى يوقتەك، بارلىق ھەرىكەتلىرىم ئارتۇقچە ئىشتەك، مەندە ھەقىقەتەن ھېچقانداق ئارزۇ - ئارمانمۇ يوق ئىدى. ئۆلۈشنى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرمەيتتىم، لېكىن ھايات ياشاۋاتقانلىقىمنىمۇ تۇيمايتتىم. «ئارزۇ - ئارمانسىزلىق ھالىتى» ، يەنى ئۆلۈمنىڭ تۇنجى قەدىمى ئەنە شۇ. شۇڭا مېنى ياخشى كۆرىدىغانلار ئۆز ئىچىدە كۆزلىرىگە ياش ئاپتۇ. ئەمما، مېنىڭ ھالىم بىرئاز تۈزىلىپ قالدى، بىرئاز سۈيۈق - سەلەڭ نەرسە ئىچكۈم كېلىدىغان بولدى، بەزىدە ئەتراپىمدىكى نەرسىلەرگىمۇ، مەسىلەن، تام، چۈشن قاتارلىق نەرسىلەرگىمۇ نەزەر سالىدىغان بولدۇم. شۇنىڭدىن كېيىن، ھارغانلىقىمنى، دەم ئېلىشقا موھتاج بولۇپ قالغانلىقىمنى ھېس قىلدىم.

كۆڭۈل تارتقانچە يېتىپ، كېرىلىپ، قاتتىق بىر ئەسنەۋە-

لىش، ئاندىن پۈتۈن ئەزانى مۇڭاپىق ئورۇنغا قويۇپ، بارلىق كۈچىگەن يەرلەرنى بوشاشتۇرۇۋېلىش ھەقىقەتەن چوڭ راھەت. بۇنداق راھەتنى ھېچقاچان كۆرۈپ باقماپتىكەنمەن. قابىل ياكى ئامەتلىك كىشىلەرمۇ كۆرۈپ باقمىغان بولسا كېرەك.

ھېلىمۇ ئېسىمدە، ئالدىنقى يىلمۇ ئاغرىپ ساقايغاندىن كې- يىن، «ساقايغاندىن كېيىنكى سۆزلەر» سەرلەۋھىلىك بەش بابلىق ماقالە يېزىپ، «ئەدەبىيات» قا ئەۋەتكەنىدىم. لېكىن كېيىنكى تۆت بابنى ئېلان قىلىشقا ئامال تېپىشالماي قاپتۇ، بېسىلىپ چىققاندىن كېيىن پەقەت باشتىكى بىر بابلا قاپتۇ. ماقالىنىڭ بېشىدا «بىر» دەپ ئېنىق يېزىلغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئاخىرى بىردىنلا ئۇزۇلۇپ قالغانلىقى، «ئىككى»، «ئۈچ» لىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، كاللا قاتۇرۇپ ئويلىغان ئادەم ھەيران بولماي قالمايدۇ، لېكىن بۇ ھەقتە ھەربىر كىتابخانغا تەلەپ قويغىلى، ھەتتا تەنقىدچىلەردىن ئۈمىد كۈتكىلى بولمايتتى. شۇنىڭ بىلەن، كىمدۇر بىرى ئاشۇ بىر بابقا قاراپلا، مېنىڭ ئۇستۈمدىن «لۇشۈن كېسەل بولۇشنى قۇۋۇەتلەي- دۇ» دەپ ھۆكۈم چىقىرىپتۇ. ھازىر بۇنداق ئاپەتتىن، بەلكىم، ۋاقتىنچە قۇتۇلغان بولۇشۇم مۇمكىن، شۇنداق بولسىمۇ، يەنىلا ئاۋۇال مۇشۇ يەردە ئېيتىپ قويغىنىم ياخشى: «مېنىڭ سۆزۈم شۇ يەردە تۈگەپ قالغىنى يوق.»

كېسىلىم بىرئاز ياخشى بولۇپ تۆت - بەش كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، بىر كېچىسى ئويغىنىپ كەتتىم ۋە گۇاڭپىك[441] نى ئويغاتتىم.

— ماڭا بىرئاز سۇ بېرىڭ، چىراغنىمۇ ياندۇرۇۋې- تىڭ، ئۇياق - بۇياقتا قارىۋالاي.

— نېمىشقا؟... — دېدى ئۇ بىرئاز ئەنسىز ئاۋاز بىلەن. ئۇ مېنى جۆيلۈۋاتىدۇ، دەپ ئويلىدى بولغاي.

— چۈنكى، مەن ياشىشىم كېرەك. چۈشىنىۋاتامسىز؟ بۇمۇ

تۇرمۇش - تە. مەن ئۇياق - بۇياققا قارىۋالاي.

— ھەم... — ئۇ مېڭىشقا باشلىدى، ماڭا بىرنەچچە يۈتۈم چاي ئىچكۈزدى، بىرئاز تېڭىرقاپ ئۇيان - بۇيان ماڭغاندىن كېيىن يەنە ئاستا بېرىپ ياتاتتى، چىراغنى ياندۇرمىدى.

مەن ئۇنىڭ مېنىڭ سۆزۈمنى چۈشەنمىگەنلىكىنى ئۇقتۇم.

كوچىدىكى چىراغنىڭ نۇرى دېرىزىدىن چۈشۈپ، ئۆينىڭ ئىچىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى، مەن ئەتراپىمغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتتۈم، تونۇش تام، بۇلۇڭ جەگسى، تونۇش كىتاب دەستىلىرى، دەستىلىنىپ تۇرغان كىتابلار يېنىدىكى تۈپلەنمىگەن رەسىملەر توپلىمى، تالادا ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان كېچە، پايانى يوق يىراق جايلار، سان - ساناقسىز كىشىلەر، بۇلارنىڭ ھەممىسى مەن بىلەن ئالاقىدار. مەن مەۋجۇت تۇرۇۋاتىمەن، ياشاۋاتىمەن، داۋاملىق ياشايمەن. مەن ئۆزۈمنىڭ تېخىمۇ رېئال ئىكەنلىكىمنى، ھەربىر قېتىم ئازراق ئۇيۇمنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىدىم. بىراق، كۆپ ئۆتمەي يەنە ئۇيقۇغا كەتتىم.

ئەتىسى ئەتىگەندە كۈن نۇرى چۈشكەن چاغدا قارىسام، دېگەندەك، يەنە شۇ تونۇش تام، تونۇش كىتاب دەستىلىرى... بۇلارنى ئادەتتىكى چاغلاردىمۇ دائىم كۆرۈپ تۇراتتىم، ئەمەلىيەتتە بولسا بۇنى بىر خىل دەم ئېلىش دەپ ھېسابلايتتىم. لېكىن، بىز بۇنداق ئىشلارغا ئەزەلدىن سەل قاراپ كەپتىكەنمىز، ئۇلار تۇرمۇشنىڭ بىر بۆلىكى بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنى سىنچايدىن كېيىنكى باش قاشلىغانچىلىكىمۇ كۆرمەپتىكەنمىز ياكى بىر ئىش قاتارىدىمۇ سانىماپتىكەنمىز، بىزنىڭ دىققىتىمىز ئالاھىدە بولغان مېغىزىدىلا بولۇپ، شېخىغا چۈشمەپتىكەن. مەشھۇر كىشىلەرنىڭ تەرجىمىھالىنى يازىدىغانلارمۇ، ئومۇمەن، ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ھە دەپ كۆپتۈرىدۇ، لى بەينىڭ شېئىرنى قانداق يازغانلىقىنى، قانداق مەستخۇشلۇق قىلغانلىقىنى، ناپولېئوننىڭ قانداق جەڭ قىلغانلىقى-

نى، نېمىشقا ئۇخلىمايدىغانلىقىنى يازىدۇيۇ، ئۇلارنىڭ نېمىشقا مەستخۇشلۇق قىلمىغانلىقىنى، نېمىشقا ئۇخلايدىغانلىقىنى يازمايدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئادەم ئۆمۈر بويى مەستخۇشلۇق قىلىش بىلەنلا بولسا ياكى ئۇخلىمىسا ھايات ياشىيالمايدۇ؛ ئادەمنىڭ بەزىدە مەستخۇش بولالمىغانلىقى ۋە ئۇخلىمىغانلىقىمۇ دەل ئۇنىڭ بەزىدە مەستخۇشلۇق قىلمىغانلىقىدىن ھەم ئۇخلىغانلىقىدىن بولىدۇ. بىراق كىشىلەر بۇ ئادەتتىكى ئىشلارنى تۇرمۇشنىڭ ساقىنىدىلىرى دەپ، كۆز قىرىنىمۇ سالمايدۇ.

دېمەك، ئۇلارنىڭ ئادەمگە ياكى باشقا مەسىلىگە قارىشى خۇددى قارىغۇ ئادەمنىڭ پىلنى سىلاپ بىلگىنىگە، پىلنىڭ پۈتىنى سىلاپ تۇتۇپ، پىلنىڭ شەكلى تۇۋرۇككە ئوخشىشىدىكەن، دېگىنىگە ئوخشىشىدۇ. جۇڭگودا قەدىمكى كىشىلەر ھەمىشە «مۇكەممەل» قىلىشقا بېرىلەتتى، ھەتتا ئاياللار ئىشلىتىدىغان «قارا توخۇ، ئاق سۇمۇرغ دورىسى» دېگەن دورىنى ياسىغاندىمۇ ھەتتا توخۇنى پەي، قانلىرى بىلەن قوشۇپ دورىغا كىرگۈزەتتى، ئۇلارنىڭ ئۇسۇلى، ئەلۋەتتە، كۇلكىلىك؛ لېكىن نىيىتى دۇرۇس.

شاخ - يوپۇرماقلىرىنى پۈتۈەتكەن ئادەم ھەرگىز مېۋە ئالالمايدۇ.

ماڭا چىراغنى ياندۇرۇپ بەرمىگەنلىكى ئۈچۈن، گۇڭچېكىدىن ناھايىتى رەنجىدىم، ئۇ كۆزۈمگە كۆرۈنگەن ھامان ئۇنىڭغا دەشنەم بېرىدىغان بولدۇم. ئۆزۈم ماڭالايدىغان بولغاندىن كېيىن، بېرىپ ئۇنىڭ ئوقۇغان ژۇرناللىرىنى ۋاراقلاپ قارىسام، دېگەندەك، مەن ئاغرىپ ياتقان چاغلاردا، ئېسىل نەرسىلەر بىلەن تولغان ژۇرناللار ئاز چىقماپتۇ. بەزىلىرىنىڭ ئاخىرقى بەتلىرىدە يەنىلا ئىلگىرىكىدەك «چىرايىغا ھۆسن كىرگۈزۈشنىڭ ئەپچىل ئۇسۇلى»، «قېرى ئادەمنىڭ ياشىرىشى» ياكى «بۇۋۇمنىڭ سىرى» بولسىمۇ، لېكىن بىرىنچى بېتىدە ھەرھالدا ئاز - تولا مەردانە ماقالىلەر بېسىلىدىغان

بوپتۇ. ماقاله يېزىش ئۇچۇن «ئەڭ مەركەزلىك تېما»[442] پەيدا بوپتۇ، ھەتتا بوكسچىلار دەۋرىدە گېرمانىيە باش قوماندانى ۋالدىر-سى[443] بىلەن بىر مەزگىل بىر تەكىيىدە ياتقان سەي جىنخۇاغمۇ ئاللىقاچان ۋەتەنىنى قوغدىغۇچى پەرىزات دېگەن سۆپەت بېرىلىپتۇ.

تېخىمۇ ھەيران قالارلىقى شۇكى، بۇرۇن «خۇشبۇي ھىلھىله لىباسلىق مەلىكە»[444]نى بېسىپ چىققان سۇلالىسى ئوردىسىنى شۆلگەيلىرىنى ئاقتۇرۇپ تەسۋىرلىگەن «شېنباۋ» گېزىتىنىڭ «يىلنامە» بېتىمۇ تۇرۇپلا خېلى بەك ئۆزگىرىپ قاپتۇ، بىر كۇنى تېخى بەت بېشىدىكى «پارچىلار» ناملىق مەخسۇس ستونىدا كىشى-لەرگە تاۋۇز يېگەن چاغدىمۇ، زېمىنىمىزنىڭ ئاشۇ تاۋۇزغا ئوخ-شاش پارە - پارە قىلىۋېتىلگەنلىكىنى ئويلاش لازىملىقىنى تەۋسىيە قىپتۇ. تەبىئىيكى، بۇ ھەممە ۋاقىت، ھەممە جايدا، ھەممە ئىشتا ۋەتەننى سۆيىمەي قالمىغانلىق، بۇنىڭغا گەپ سىغمايدۇ، ئەمما مەن مۇشۇنداق ئويلىغاچ تاۋۇز يېسەم، ئېھتىمال، گېلىمدىن زادىلا ئۆتمەس، غەيرەت قىلىپ يۇتۇۋەتكىنىمدىمۇ، ھەزىم بولماي، قور-سىقىمدا بىرھازا غولدۇرلىشى مۇمكىن، بۇنىڭغا كېسەل بولغاندىن كېيىن نېرۋامنىڭ ئاجىزلىشىپ كەتكەنلىكى سەۋەب بولۇشمۇ ناتا-يىن. مېنىڭچە، ئەگەر بىر ئادەم ۋەتەنگە كەلگەن خورلۇقلار توغرا-سىدا تاۋۇزنى مىسال كەلتۈرۈپ سۆزلىسە، لېكسىيە سۆزلەپ بولۇپلا، شۇ تاۋۇزنى قۇۋۇەت بولسۇن دەپ خۇشال - خۇراملىق بىلەن يەۋەتسە، بەلكىم ئۇ ئادەم بىرئاز ئالجىپ قالغان ھېسابلىنار. بۇنداق ئادەمگە ھەرقانچە دەرس ئۆتكەن بىلەنمۇ قىلچىلىك كار قىلمايدۇ.

مەن پىدائىي ئەسكەر بولغان ئەمەسمەن، شۇڭا دەل جايىدا سۆزلىيەلمەيمەن. لېكىن ئۆزۈمگە شۇنداق سوئال قويىمەن: جەڭ-چى تاۋۇز يېگەندە، ئومۇمەن، يېگەچ ئويلايدىغان قائىدە بارمۇ -

يوق؟

مېنىڭچە، بولۇشى ناتايىن. ئۇنىڭ پەقەت ئۇسسىغانلىقى، يېگۈسى كەلگەنلىكى، تەمىنىڭ ياخشى بولغانلىقى ئۇچۇنلا يېيىشى مۇمكىن؛ لېكىن قۇلاققا خۇش ياقىدىغان باشقا بىرەر چوڭ داۋلىنى خىيالىغا كەلتۈرمەسلىكى مۇمكىن. كىشى تاۋۇز يېگەندىن كې-يىن، روھلىنىدۇ، جەڭ قىلغاندا، گاللىرى قۇرۇپ، كالپۇكلە-رى گەز باغلاپ كەتكەن چاغدىكىدىن باشقىچىرەك جەڭ قىلىدۇ. دېمەك، تاۋۇز يېيىش دۇشمەنگە قارشى تۇرۇش بىلەن، دەرۋەقە مۇناسىۋەتلىك بولسىمۇ، لېكىن قانداق ئويلاش لازىملىقى توغرىسى-دا شاڭخەيدە بېكىتىلگەن ئىستىراتېگىيە بىلەن ئالاقىسى يوق. ئاشۇنداق كۇن بويى ئۇمچىيىپ يۇرۇپ يەپ - ئىچىۋەرسە، ئۇزۇن ئۆتمەي، ئاشقازان كاردىن چىقىدۇ، ئۇ چاغدا دۇشمەنگە قانداق قارشى تۇرغىلى بولسۇن؟!

بىراق، بەزىلەر تولا چاغلاردا غەلىتە گەپلەرنى قىلىدۇ، ھەتتا بىر دانە تاۋۇزنىمۇ ئادەتتىكىچە يەۋېتىشنى تەشەببۇس قىلغۇسى كەلمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە، جەڭچىنىڭ كۇندىلىك تۇرمۇشى پۇتۇنلەي تىللاردا داستان قىلارلىق بولۇۋەرمەيدۇ، ئەمما تىللاردا داستان قىلارلىق قىسمى بىلەن مۇناسىۋەتسىزمۇ بولمايدۇ. مانا شۇنداق جەڭچىلا ئەمەلىيەتتىكى جەڭچى ھېسابلىنىدۇ.

8 - ئاينىڭ 23 - كۇنى.

ئۆلۈم(445)

كەيس كوللۋىتس (Kaethe Kollwitz)(446) نىڭ ئويما رەسىملىرى تاللانمىسىنى مەتبەئەگە تەييارلىغاندا، سمېدلېي (A. Smedley)(447) خانىمنى كىرىش سۆز يېزىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلغانىدىم. ئۆز كۆڭلۈمدە، تەكلىپ قىلغىنىم ناھايىتى جايىدا بولدى، دەپ ئويلىغانىدىمۇ، چۈنكى بۇ ئىككىيلەن ئەسلىدە ئوبدان تونۇشلاردىن ئىدى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا، كىرىش سۆزنى يېزىپ ئەۋەتىپتۇ، ماۋدۇن ئەپەندىگە زورلاپ تەرجىمە قىلدۇردۇم، ھازىر تاللانمىلار توپلىمىغا بېسىلدى. ئۇنىڭدا مۇنداق سۆزلەر بار:

«كۆپ يىللاردىن بۇيان، كەيس كولۋىتس خانىم — ئۇ ئۆزىگە تەقدىم قىلىنغان ئۇنۋاننى بىرەر قېتىممۇ ئىشلىتىپ باققان ئەمەس — نۇرغۇن رەسىم، تېز سىزما، قېرىنداش ۋە تۇمۇر قەلەم بىلەن سىزىلغان تېز سىزما، ياغاچ ئويما، مىس ئويمىلارنى ئىشلىدى. بۇلارنى تەتقىق قىلساق، ئۇنى ئىككى چوڭ ئاساسىي تېمىنىڭ بەند قىلىۋالغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ياشلىق دەۋرىدىكى ئاساسىي تېمىسى ئىسيانكارلىق ئىدى؛ ياشانغان ۋاقتىدىكى ئاساسىي تېمىسى بولسا ئاناا مېھرى، ئاياللارغا كاپالەتلىك قىلىش، خەير - ئېھسان بېرىش ۋە ئۆلۈم بولدى. لېكىن ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى قاپلىۋالغان نەرسە دەرد - ئەلەم، پاجىئە ۋە مەزلۇملارنى قوغداشقا جان كۆيدۈرىدىغان ئاڭ بولدى.

بىر كۈنى مەن ئۇنىڭدىن: «ئىلگىرى سىز ئىسيانكارلىقنى

ئاساسىي تېما قىلاتتىڭىز، لېكىن ھازىر ئۆلۈم دېگەن قاراشتىن قول ئۈزەلمەيدىغان بولۇپ قالغانىدەك تۇرىسىز. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ دەپ سورىسام، ئۇ ناھايىتى چوڭقۇر ھەسرەت بىلەن: «ئېھتىمال، كۈندىن - كۈنگە قېرىپ كېتىۋاتقانلىقىمدىن بولسا كېرەك» دەپ جاۋاب بەرگەنىدى...»

شۇ چاغدا مەن بۇ قۇرلارنى ئوقۇپ خىيالغا كەتتىم. ھېسابلاپ قارىسام، ئۇنىڭ رەسىم سىزىشتا «ئۆلۈم»نى ماتېرىيال قىلغان ۋاقتى 1910 - يىلى ئىكەن. شۇ چاغدا ئۇ ئاران قىرىق ئۈچ ياشلاردا ئىدى. مېنىڭ بۇ يىل «خىيال»غا كېتىشىمىمۇ ياش بىلەن ئالاقىدار، ئەلۋەتتە. لېكىن، ئەسلەپ قارىسام، بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل ئىلگىرى ئۆلۈمنى بۇ قەدەر چوڭقۇر ھېس قىلمايتتىم. ئېھتىمال، باشقىلار بىزنىڭ ھايات - ماماتىمىزنى ئەرزىمەس بىر-نەرسە، دەپ قاراپ، ئاللىقاچان ئۆز مەيلىچە بىر تەرەپ قىلىپ قويغان بولسا كېرەك، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىمىزمۇ ياۋروپالىقلاردەك ئەستايىدىللىق قىلماستىن، بىپەرۋالىق بىلەن قارايدىغان بولۇپ قالغان بولساق كېرەك. بەزى چەت ئەللىكلەر، جۈملىدىن ئۆلۈمدىن ناھايىتى قورقىدۇ، دەيدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەس، لېكىن، تەبىئىيكى، بىمەنە ئۆلۈپ كېتىش ئەھۋاللىرىمۇ يوق ئەمەس.

كۆپچىلىك ئادەمنىڭ ئۆلگەندىن كېيىنكى ھالەتلەرگە بولغان ئىشىنىشلىرى ئۆلۈمگە بىپەرۋا قاراشقا تېخىمۇ مەدەت بېرىپ كەلمەكتە. ھەممىگە مەلۇمكى، بىز جۈملىدىن (يېقىنقى ۋاقىتتىن بۇيان «ئەرۋاھ» دەپمۇ ئېيتىلىدىغان بولدى) غا ئىشىنىمىز. جىن - ئەرۋاھ بار ئىكەن، ئۆلگەندىن كېيىن ئادەملىكتىن چىقىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ جىن - ئەرۋاھقا ئايلىنىپ كەتمىگەنلىكىتىن، ھېچ نەرسىسى يوق دەپ ھېسابلاش ھەرھالدا مۇمكىن ئە-

مەس. بىراق، تەسەۋۋۇردىكى جىنغا ئايلىنىپ تۇرۇش ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقى شۇ ئادەمنىڭ هايات ۋاقتىدىكى باي ياكى گادايلىقىغا قاراپ پەرق قىلارمىش. گادايلار، ئومۇمەن ئۆلگەندىن كېيىن دەۋر قىلىپ تىرىلىپ[448] تۇرمىز دەپ ئويلارمىش، بۇ گەپ بۇددا دىنىدىن كېلىپ چىققان. بۇددا دىنىدىكى نۆۋەت بىلەن دەۋر قىلىپ تىرىلىشنىڭ يوللىرى ئۇنچە ئاددىي ئەمەس، بەلكى ناهايىتى مۇرەككەپ، لېكىن گادايلار قارىتۇرۇك بولغاچقا، ئۇنى چۈشەنمەسمىش. ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىنغان گۇناهكارنىڭ جازا مەيدانىغا باغلاپ ئېلىپ بېرىلغاندا، «يىگىرمە يىلدىن كېيىن يەنە بىر باتۇرغا نۆۋەت كەلدى» دەپ توۋلىشىنىڭ، چىرايىدا قىلچىلىك مۇ قورقۇش ئالامەتلىرىنىڭ كۆرۈنمەيدىغانلىقىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇ ئىمىش. ئۇنىڭ ئۈستىگە، جىنلارنىڭ كىيىملىرى شۇ ئادەملەرنىڭ جان ئۇزۇش ۋاقتىدا كىيگەن كىيىمىگە ئوخشاش بولارمىش، گادايلارنىڭ ياخشىراق كىيىمى بولمىغاچقا، جىنغا ئايلانغاندىن كېيىنمۇ ئانچە سالاپەتلىك بولالماسمىش، هەقىقەتتە دەرهال قورساقتا ئۇپ، قىپيالىڭاچ بوۋاقتا ئايلانغانغا يەتمەسمىش. بىز كىمنىڭ ئۆيىدە تۇغۇلغان بالىنىڭ ئانىسىنىڭ قورسىقىدىن قەلەندەرنىڭ ياكى سۇ ئۇزۇش ماهىرىنىڭ كىيىمىنى كىيىپ چۈشكىنىنى كۆرگەن؟ زادىلا كۆرگەن ئەمەس. دېمەك، كېيىن يېڭىۋاشتىن كىيگەن. ئېهتىمال بەزىلەر، نۆۋەت بىلەن دەۋر قىلىپ تىرىلدىغانلىقىغا ئىشىنىدىكەنسەن، ئۇنداق بولسا قايتا تىرىلگەندىن كېيىن تېخىمۇ گادايلىق — غۇربەتچىلىككە چۈشۈپ قېلىشى ياكى هەتتا هايۋانغا ئايلىنىپ كېتىشى مۇمكىنغۇ، بۇنداق بولسا تېخىمۇ قورقۇنچلۇق ئەهۋال بولار، دەپ سوراپ قالار. لېكىن، مېنىڭچە، ئۇلار ئۇنى خىيالىغا كەلتۈرمەيدۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ هايۋانغا ئايلىنىپ قېلىشقا سەۋەب بولغۇدەك يامانلىق قىلمىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ، ئۇلار هايۋانغا ئايلىنىپ قالغۇدەك ئورۇن، هوقۇق ۋە پۇلغا

هېچقاچان ئىگە بولۇپ باققان ئەمەس.

لېكىن، ئورۇنغا، هوقۇققا ۋە پۇلغا ئىگە بولغان ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ هايۋانغا ئايلىنىپ قېلىشقا تېگىشلىك ئىكەنلىكىنى هەرگىز هېس قىلمايدۇ؛ ئەكسىچە ئۇلار بىر تەرەپتىن دەرۋىش بولۇۋېلىپ، مالائىكىگە ئايلىنىپ كېتىشكە تەرەددۇت قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، كونا كىتابلارنى ئوقۇپ، كونىلىقنى تىرىلدۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىپ، دانىشمەن — پەيغەمبەر بولۇۋېلىشقىمۇ تىرىشىدۇ. ئۇلار خۇددى هايات ۋاقتىدا پانىي دۇنيادىن خالىي بولغىنىغا ئوخشاش، ئۆلگەندىن كېيىنمۇ دەۋر قىلىپ تىرىلىدىغانلار قاتارىدىن خالىي بولۇپ كېتىمىز دەپ ئويلايدۇ. ئازراق پۇلدار ئادەملەرگە كەلسەك، ئۇلارمۇ نۆۋەت بىلەن دەۋر قىلىپ تىرىلىدىغانلىقىنى هېس قىلمىسىمۇ، لېكىن شۇ پۇلىدىن باشقا چوڭراق كارامىتى بولمىغاچقا، جىن - ئەرۋاه بولۇپ ئۆتۈشكە تەييار. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار يېشى ئەللىكلەرگە بېرىپ قالغاندىلا ئۆزىگە گۆر تېپىپ قويىدۇ، ئۆلۈملۈكنى هازىرلاپ قويىدۇ، باقىي دۇنياغا ئالدىن ئاماننت قىلىپ قويۇش، نەۋرە - چەۋرە تېپىش ئۈچۈن، هەر يىلى سۈيۇق - سەلەڭ ئېشىنى ئىچىپ يېتىۋېرىش ئۈچۈن قەغەز داچىلىرىنىمۇ كۆيدۈرىدۇ، بۇنداق جىن - ئەرۋاه بولۇش هەقىقەتەن ئادەم بولۇپ هايات ياشاۋېرىشتىنمۇ راهەت ئىش. ئەگەر مەن هازىر جىن - ئەرۋاه بولۇپ قالغان بولسام، پانىي دۇنيادا ياخشى نەۋرە - چەۋرىلىرىم بولمىغان بولسا، پارچە - پۇرات ماقالىلىرىمنى سېتىپ يۈرۈشۈمنىڭ ياكى هېساب - كىتاب قىلىشىمەن دەپ «شىمال يېڭىلىقلىرى» كىتابخانىسىغا بېرىپ يۈرۈشۈمنىڭ نېمە هاجىتى بولسۇن؟! قاپاق تېرەك ياكى قارىياغاچتىن ياسالغان سانداقتا بەھۈزۇر يېتىۋەرسەم، هېيت - ئايەم كۈنلىرىدە بىر جوزا شېرىن تائام ۋە بىر دەستە دۆلەت پۇلى ئالدىمدا تۇرسا، نېمىدېگەن راهەت!

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ناھايىتى باي — دۆلەتمەن ئادەملەرنىڭ باقىي دۇنيا[449]نىڭ قانۇنلىرى بىلەن ئالاقىسى يوقلۇقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئومۇمەن گادايلار دەرھال قورساققا چۈشۈشتىن مەنپەئەتدار، هاللىقلار مەڭگۈ جىن - ئەرۋاھ بولۇپ كېتىشۈبرىشتىن مەنپەئەتدار. هاللىقلارنىڭ جىن - ئەرۋاھ بولۇپ كېتىشۈبرىشكە تەن بېرىشىنىڭ سەۋەبى شۇكى، جىن - ئەرۋاھلارچە تۇرمۇش (بۇ سۆزدە خېلىلا نۇقسان بار، لېكىن مەن مۇۋاپىق سۆز تاپالمىدىم) ئۇلار تېخى كەچۈرۈپ زېرىكمىگەن ئادەم تۇرمۇشىنىڭ داۋامى. باقىي ئالەمنىڭمۇ خوجىسى بار، ئۇ خوجايىن ئىنتايىن چىڭ ۋە ئادىل، لېكىن ئۇ پەقەت هاللىقلارغىلا يول قويىدۇ، خۇددى پانىي دۇنيادىكى ياخشى ئەمەلدارغا ئوخشاش، هاللىقلارنىڭ ئاز - پاز سوۋغا - سالاملىرىنىمۇ قوبۇل قىلىدۇ.

بىچەرۋا يۇرۇۋېرىدىغان ئادەملەرمۇ بار، ئۇلار ئەجىلىنىڭ يېتىپ كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ ئانچە ئويلاپ ئولتۇرمىسا كېرەك، مەن ئەزەلدىن ئەنە شۇنداق بىچەرۋالار گۇرۇھىدىكىلەرنىڭ بىرى. بۇ نىڭدىن ئوتتۇز يىل ئىلگىرى دوختۇرلۇقنى ئوقۇغاندا، روھنىڭ بار - يوقلۇقىنى بىلمىدىم؛ ئۆلۈمنىڭ دەردلىك بولىدىغان - بولمايدىغانلىقىنىمۇ تەتقىق قىلغانىدىم، نەتىجىدە ئۆلۈمنىڭ ھەممە ئادەم ئۆچۈن بىردەك بولمايدىغانلىقىنى بىلدىم، كېيىن تەتقىقمۇ قىلمىدىم، ئونتۇپ كەتتىم. يېقىنقى 10 يىل ئىچىدە، بەزىدە يار - بۇرادەرلىرىمنىڭ ئۆلۈمى مۇناسىۋىتى بىلەن بەزى ماقالىلەر نەمۇ يازدىم، لېكىن ئۆز ئوستۇمدە ئويلىنىپ باقماپتىكەنمەن. مانا ئەمدى ئىككى يىلدىن بۇيان كۆپ ئاغرىدىم، ھەربىر ئاغرىغىنىمدا كېسەل خېلى ئۇزۇنغا سوزۇلدى، شۇنىڭ بىلەن پات - پاتلا يېشىم كۆز ئالدىمغا كېلىدىغان بولدى، يەنە بىر تەرەپتىن بەزى يازغۇچىلارنىڭ قەلەم بىلەن بىلدۇرگەن ياخشى نىيەتلىك ياكى يامان نىيەتلىك بېشارەتلىرىنىمۇ نەزەردە تۇتىدىغان بولدۇم.

بۇلتۇردىن باشلاپ، ھەر قېتىم كېسەل بولغاندىن كېيىن دىۋاندا يانپاشلاپ دەم ئېلىپ ياتقاندا، ماغدۇرۇمغا كەلگەندىن كېيىن قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنى ئويلايدىغان بولدۇم: قانداق ماقالە يازسام بولار، قايسى كىتابلارنى تەرجىمە قىلسام ياكى باسۇرسام بولار، دەپ ئويلايدىغان بولدۇم. خيالىم بىر يەرگە توختىماي، شۇنداق قىلاي، لېكىن تېزرەك تۇتۇش قىلاي، دەيدىغان بولدۇم. «تېزرەك تۇتۇش قىلاي» دېگەن خيال ئىلگىرىكى چاغلاردا يوق ئىدى، مانا ئەمدى بىلىپ - بىلمەيلا ئۆزۈمنىڭ يېشىمنى ئېسىمگە ئالىدىغان بولدۇم، لېكىن «ئۆلۈم»نى زادىلا بىۋاستە خيالىمغا كەلتۈرگەن ئەمەسمەن.

بۇ يىل قاتتىق كېسەل بولغاندىن كېيىن، ئۆلۈم توغرىسىدىكى تەسەۋۋۇر ئېنىقلا كۆز ئالدىمغا كەلدى. ئاۋۋال، خۇددى ھەر قېتىم كېسەل بولغان چاغدىكىگە ئوخشاشلا، ياپونىيىلىك دوختۇر S[450] گە كۆرۈندۇم. ئۇ ئۆپكە كېسىلى مۇتەخەسسىس بولىدۇ، ياشتا چوڭ، تەجرىبىسى كۆپ ئىدى، دوختۇرلۇقنى پراكتىكا قىلىۋاتقان ۋاقتىمدىن تارتىپلا مەن ئۇچۇن پېشقەدەم ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ناھايىتى تونۇش ئىدۇق، ئۇ شېرىن سۆزلەن ئىدى. تەبىئىيكى، دوختۇر كېسەل بىلەن ھەرقانچە ئوبدان تونۇش بولسىمۇ، لېكىن سۆزنى چەكلىك قىلىدۇ، ماڭا كەم دېگەندە ئۈچ قېتىم ئاگاھلاندۇرۇش بەردى. مەن ئۇنى كۆڭلۈمگىمۇ ئالمىدىم، باشقىلارغىمۇ ئېيتمىدىم. ئېھتىمال، كۇنلەرنىڭ ئۆتۈۋەرگەنلىكى، كېسەلنىڭ ناھايىتى خەۋپلىك بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۇن بولسا كېرەك، بىرنەچچە يار - بۇرادىرىم ئۆز ئىچىدە مەسلىھەتلىرىنى پىشۇرۇپ، ئامېرىكىلىق دوختۇر D[451]نى تەكشۈرۈپ كۆرۈشكە تەكلىپ قىلىشىپتۇ. شاڭخەي بويىچە بىردىنبىر ياۋروپالىق ئۆپكە كېسىلى مۇتەخەسسىس بولغان بۇ دوختۇر چېكىپ - ئاڭلاپ تەكشۈرگەندىن كېيىن، مېنى كېسەلگە ناھايىتى ئوبدان قارشى تۇرا-

لايدىغان تىپىك جۇڭگولۇق ئىكەن دەپ تەرىپلىگەن بولسىمۇ، لې-كىن مېنىڭ ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىمنىمۇ ئېلان قىلدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئەگەر ياۋروپالىق بولغان بولسا، بۇنىڭدىن بەش يىل ئىلگىرىلا ئۆلۈپ كەتكەن بولاتتى، دېدى. بۇ ھۆكۈم دىلى نازۇك دوستلىرىمنىڭ كۆزلىرىگە ياش كەلتۈردى. مەنمۇ دوختۇرغا دورا قەغىزى يېزىپ بېرىڭ دېمىدىم، چۈنكى ئۇ دوختۇرلۇقنى ياۋروپا-دىن ئۆگىنىپ كەلگەن، شۇڭا ئۆلگىنىگە بەش يىل بولغان كېسەلگە دورا قەغىزى يېزىپ بېرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەنمىگەن بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم. لېكىن دوختۇر D كېسىلىمگە ناھايىتى توغرا دە-ئاگنوز قويدى، كېيىن رېنتگېن بىلەن كۆكسۈمنى سۈرەتكە ئال-دۇرۇپ قارىسام، سۈرەتتە كۆرۈنگەنلىرى ئۇنىڭ دىئاگنوزى بىلەن ئومۇمەن ئوخشاش بولۇپ چىقتى.

مەن ئۇنىڭ ئېلان قىلىۋەتكەنلىكىنى ئانچە كۆڭلۈمگە كەلتۈر-مىگەن بولساممۇ، لېكىن بىرئاز تەسىرگە ئۇچرىدىم، كېچە - كۈندۈز ياتتىم، گەپ - سۆز قىلغۇدەك، كىتاب كۆرگۈدەك ماغدۇ-رۇم قالمىدى، گېزىتنىمۇ قولۇمغا ئالالمىدىم، «كۆڭۈلنى تىنىق سۈدەك تىمتاس تۇتۇش» نىمۇ ئۆگەنمەپتىكەنمەن، شۇڭا خىيالغىلا بېرىلدىم، شۇنىڭ بىلەن بەزىدە «ئۆلۈم» كۆز ئالدىمغا كېلىدىغان بولدى. لېكىن، كۆز ئالدىمغا كەلگىنى «يىگىرمە يىلدىن كېيىن يەنە بىر باتۇرغا نۆۋەت كەلدى» دېگەندەك ياكى قاپاق تېرەكتىن ياسالغان ساندۇقتا ئۇزۇنغىچە قانداقمۇ ياتارمەن دېگەندەك ئىشلار ئەمەس، پەقەت جان ئۇزۇش ئالدىدىكى ئۇششاق - چۈششەك ئىشلار بولدى. ئەنە شۇ چاغدىلا ئۆزۈمنىڭ ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن جىن - ئەرۋاھقا ئايلانمايدىغانلىقىغا ئىشىنىدىغانلىقىمغا ئىنىق ئە-شەندىم. ۋەسىيەتنامە يېزىپ قالدۇرۇشنىمۇ كۆز ئالدىمغا كەلتۈر-دۈم. ئەگەر دۆلەتمەن ۋەزىر بولغان بولسام، نۇرغۇن پۇل - مېلىم بولغان بولسا، بالىلىرىم، كۈيئوغۇللىرىم ۋە باشقىلار مېنى ياخشى

ۋەسىيەت قالدۇرۇشقا قىستىغان بولاتتى، ھازىر بۇنى ھېچكىممۇ ئېغىزغا ئالمايۋاتىدۇ، شۇنداق بولسىمۇ، بىرەر پارچە يېزىپ قال-دۇرای، دېگەن خىيالغا كەلدىم. شۇ چاغدا ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمغا مۇنداق سۆزلەرنى يېزىشنى ئويلىنىپ قويغانىدەك بولدۇم:

1. مۇسىبەت سەۋەبى بىلەن ھېچكىمدىن بىر تىينىمۇ ئالماڭ-لار، قەدىناس دوستلارنىڭ بۇنىڭ سىرتىدا.

2. دەرھال كېپەنلەپ، كۆمۈپلا تۇگىشىڭلار.

3. خاتىرىلەشكە دائىر بىرەر ئىشنى قىلماڭلار.

4. مېنى ئۇنتۇپ، ئۆز تۇرمۇشۇڭلار بىلەن بولۇڭلار. ئۇنداق قىلمىساڭلار ئەخمەقلىق قىلغان بولىسىلەر.

5. بالىلار چوڭ بولغاندىن كېيىن، ئەگەر ئالاھىدە ماھارىتى بولمىسا، ئۇششاق - چۈششەك ئىشلار بىلەن تىرىكچىلىك قىلسىمۇ بولىدۇ، لېكىن ھەرگىز قۇرۇق گەپ ساتىدىغان ئەدىب ياكى رەس-سامىلاردىن بولمىسۇن.

6. باشقىلار سىزگە ۋەدە قىلغان ئىشلارغا ھەرگىز راست دەپ ئىشىنىپ كەتمەڭ.

7. باشقىلارنىڭ چىشىنى تۆكۈۋېتىپ، كۆزىنى قويۇۋېتىپ تۇرۇقلۇق، ئۇلارنىڭ ئىنتىقام ئېلىشىغا قارشى تۇرىدىغان، كەچۈ-رۈشىنى تەشەببۇس قىلىدىغان ئادەمگە ھەرگىز يېقىن يولىماڭلار[452].

بۇلاردىن باشقا گەپلەرمۇ بار ئىدى، ھازىر ئۇنتۇپ قاپتىمەن. پەقەت بويۇم قىزىپ تۇرغاندا، ياۋروپالىقلارنىڭ جان ئۇزۇش ۋاقتى-دا بىر خىل مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، باشقىلاردىن ئەپۇ سورايدىغانلى-قى، ئۆزىنىڭمۇ باشقىلارنى ئەپۇ قىلىدىغانلىقى خىيالىمغا كەلگەن-لىكى يادىمغا چۈشتى. مېنىڭ رەقىبلىرىم — كۈشەندىلىرىم ھەقە-قەتەن كۆپ، ئەگەر يېڭىياچە ئادەملەر مەندىن سوراپ قالسا، قانداق جاۋاب بېرەرمەن؟ بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن شۇنداق قارار-

غا كەلدىمكى، ئۇلار كۈشەندىلىكىنى قىلىۋەرسۇن، مەن ئۇلارنىڭ بىرىنىمۇ ئەپۇ قىلمايمەن.

لېكىن، ئۇنداق مۇراسىمنى ئۆتكۈزمىدىم، ۋەسىيەتنامۇ يازمىدىم، جىمىدىلا ياتتىم. بەزىدە، ئادەم مۇشۇنداق ئۆلۈپ كېتىۋېرىدىغان بولسا، ئانچە قىينىلىپمۇ كەتمەيدىكەن، لېكىن جان ئۈزىدىغان پەيتتە بۇنداق بولماس، شۇنداق بولسىمۇ ئادەمگە بۇنداق ئېغىرچىلىق ئۆمرىدە پەقەت بىر قېتىملا كېلىدۇ، قانداقلا بولسۇن، ھەرھالدا چىداشلىق بەرگىلى بولىدۇ... دېگەندەك تېخىمۇ جىددىي خىياللارغىمۇ كەلدىم. كېيىن ئوڭلىنىپ، ياخشى بولۇپ قالدىم. مانا ئەمدى شۇنداق ئويلايمەنكى، بۇلار ئېھتىمال ھەقىقىي ئۆلۈم ئالدىدىكى ئەھۋال بولمىسا كېرەك، ئەگەر ھەقىقىي ئۆلۈم يېتىپ كېلىدىغان بولسا، بۇنداق خىياللارمۇ يوز بەرمەس، شۇنداق بولسىمۇ، زادى قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن.

9 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى.

«ئاQ نىڭ رەسمىي تەرجىمھالى»نىڭ روسچە تەرجىمىسىگە كىرىش سۆز ۋە ئاپتورنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى(453)

مېنىڭ قىسقىغىنا بىر ئەسىرىمنىڭ جۇڭگو ئەدەبىياتىنى پىشىق بىلىدىغان ژاك شىلى (ب. ئا. ۋاسىلىيېۋ)(454) ئەپەندىنىڭ تەرجىمە قىلىپ چىقىشى مۇناسىۋىتى بىلەن روسىيە كىتابخانلىرىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولالىغانلىقى، مەن ئۇچۇن ناھايىتى مىننەتدارلىق بىلدۇرۇشكە ۋە ناھايىتى خۇرسەن بولۇشقا تېگىشلىك بىر ئىش.

مەن ئۇنى سىناپ يازغان بولسامۇ، لېكىن دۆلىتىمىزدىكى ھازىرقى زامان ئادەملىرىنىڭ روھىنى ھەقىقەتەن يېزىپ چىقالايدىغان ياكى چىقالمايدىغانلىقىمغا تازا كۆزۈم يەتمەيدۇ.

باشقا ئادەملەر قانداق قارايدىكىنىتاڭ، مەن ئۆزۈم ھامان شۇنداق ھېس قىلىمەنكى، بىزنىڭ، يەنى ھەربىر ئادەمنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىردىن ئېگىز تام بار، ئۇ تام بىزنى بىر ـ بىرىمىزدىن ئايرىپ تۇرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ ئارىمىزدا كۆڭۈلدىن ـ كۆڭۈلگە يول يوق دېمەك، بىزنىڭ قەدىمكى دانالىرىمىز، يەنى ئاتالمىش ئەۋلىيا ـ دانىشمەنلىرىمىز ئادەملەرنى ئېگىز ـ پەسلىكتە بىر ـ بىرىدىن پەرق قىلىدۇ، دەپ ئون تەبىقىگە بۆلۈۋەتكەن، شۇ تەبىقىلەرگە بېرىلگەن ئاتلار ھازىر ئىشلىتىلمىسىمۇ، لېكىن ئەرۋاھى ھازىرمۇ بار، ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەددىدىن ئاشۇرۇلۇپ، ھەتتا يالغۇز بىر ئادەمنىڭ تېنىدىمۇ پەرق ـ دەرىجىلەرنى پەيدا قىلماقتا.

بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئادەملەرنىڭ قولىمۇ پۇتىنى تۆۋەن دەرىجىلىك يات جىنس دەپ قاراشتىن خالىي ئەمەس. پەرۋەردىگار ئىنسانىنى يارىتىشتا ناھايىتى ئۇستا كەلگەن، ھەتتا ئادەملەرنى باشقىلارنىڭ جىسمانىي ئازاب - ئوقۇبەتلىرىنى سېزەلمەيدىغان قىلىپ قويغان-كەن. بىزنىڭ ئەۋلىيالىرىمىز ۋە پەيغەمبەرلىرىمىزنىڭ ئۇممەتلىرى پەرۋەردىگارىمىنىڭ يېتىشسىزلىكلىرىنىمۇ تولدۇرۇپ، ھەتتا كىشىلەرنى باشقىلارنىڭ مەنىۋى ئازاب - ئوقۇبەتلىرىنىمۇ سېزەلمەيدىغان قىلىپ قويدى.

بىزنىڭ بوۋىلىرىمىز تولىمۇ قىيىن يېزىقلارنىمۇ يازاتتى؛ لېكىن مەن بۇنىڭدىن ئانچە ئاغرىنىپمۇ كەتمەيمەن، چۈنكى مېنىڭ-چە ئۇلار قەستەن شۇنداق قىلغانُ ئەمەس. بىراق نۇرغۇن ئادەملەر بۇ ھەقتە گەپ قىلالمايۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇرۇنقى پەند - نەسىھەتلەردىن پەيدا بولغان ئېگىز تاملار ئۇلارنى ھەتتا بۇ ھەقتە پىكىر يۈرگۈزۈشكىمۇ جۈرئەت قىلالماس قىلىپ قويغان. ھازىر بىزنىڭ ئاڭلىيالايدىغانلىرىمىز پەيغەمبەرلەرنىڭ بىرنەچچە ساھابە-لىرىنىڭلا ئۆزلىرى ئۈچۈن تاپقان پىكىرلىرى ۋە داۋاللىرىدىنلا ئىبارەت؛ پۇقرالار بولسا جىم - جىملا تۇغۇلۇپ ئۆسۈپ، سارغە-يىپ، سولىشىپ ئۆلۈپ كېتىۋاتىدۇ، خۇددى قورام تاش ئاستىدە-كى ئوت - چۆپكە ئوخشاش. مۇشۇنداق كېتىۋاتقىنىغا تۆت مىڭ يىل بولۇپ قالدى.

ئەنە شۇنداق جىم - شۇك خەلقنىڭ روھىنى سۈرەتلەپ بېرىش جۈرئىتىدا ھەقىقەتەن قىيىن ئىش، چۈنكى يۈقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكە-نىمىدەك، بىز قانداقلا بولمىسۇن ئىسلاھات ئۆتكۈزمىگەن كونا دۆلەتنىڭ خەلقى، شۇنىڭ ئۈچۈن تېخىمۇ بىر - بىرىمىزنى بىلىش-مەيمىز، ھەتتا ئۆزىمىزنىڭ قولىمۇ ئۆزىمىزنىڭ پۇتىنى بىلمەيدۇ. مەن كىشىلەرنىڭ روھىنى تېپىپ كۆرۈشكە شۇنچە تىرىشىپ باققان بولساممۇ، لېكىن ھەمىشە ئوتتۇرىدا بىرئاز پەردە بارلىقىنى ھېس

قىلىمەن. كەلگۈسىدە، ئېگىز تام ئىچىگە قامىلىپ قالغان ئەل ئويغىنىپ، تام ئىچىدىن چىقىپ ئېغىز ئاچار، لېكىن ھازىر تېخى ئۇنداق قىلغانلار ئاز. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن پەقەت ئۆز تەسىراتىمغىلا ئاساسلىنىپ، يەككە ھالدا ھازىرچە شۇلارنىڭلا كۆز ئالدىمدىن ئۆتكەن جۈڭگودىكى ئىنسانىي ھايات تەرىقىسىدە يازدىم.

مېنىڭ ھېكايەم نەشرىدىن چىققاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن بىر ياش تەنقىدچىنىڭ[455] لەنىتىگە قالدى، كېيىن بۇ ئەسەرنى كې-سەللىك دېگەنلەرمۇ بولدى. ھەتتا تەنە دەپ، مېنىڭ ئۆزۈمنىمۇ، يۈرىكىمدە قورقۇنچلۇق بىر پارچە مۇز بار ئوخشايدۇ، دېگەن گۇ-مانغا كەلتۈرۈپ قويغىلى تاس قالغانلارمۇ بولدى. شۇنداق بولسە-مۇ، مەن ئويلايمەنكى، ئىنسانىي ھاياتقا بولغان قاراش ئاپتورلارغا قاراپ پەرقلىق بولىدۇ، ئەسەرگە قاراشمۇ كىتابخانلارغا قاراپ پەرقلىق بولىدۇ. شۇنداق ئىكەن، بۇ ئەسەر «بىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئىدىيىمىز» زادىلا بولمىغان روسىيە كىتابخانلىرىنىڭ نەزىرىدىمۇ باشقا بىر خىل مەنزىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىشى مۇمكىن، بۇ ماڭا ھەقىقەتەن ناھايىتى مەززىلىك — لەززەتلىك تۇيۇلىدۇ.

1925 - يىل 5 - ئاينىڭ 26 - كۈنى بېيجىڭدا، لۇشۈن.

مېنىڭ تەرجىمھالىم

مەن 1881 - يىلى جەجيالىڭ ئۆلكىسىنىڭ شاۇشىڭ شەھىرىدە ئولتۇرۇشلۇق جۇ فامىلىلىك بىر ئادەمنىڭ ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدىم. دادام موللا ئادەم ئىدى. ئانامنىڭ فامىلىسى لۇ، سەھرا-لىق ئىدى. ئۇ ئۆز - ئۆزىدىن ئۆگىنىپ يۈرۈپ كىتابلاردىن پايدىلانغۇچىلىك قابىلىيەتكە ئىگە بولغانىدى. كىشىلەرنىڭ ئېيتە-شىغا قارىغاندا، مەن بالىلىق چېغىمدا بىزنىڭ قېرىق - ئەللىك موچە يېرىمىز بار ئىكەن، تۇرمۇشىمىز ئانچە قىيىن بولمىغان-

كەن. ئەمما مەن ئون ئۈچ ياشلارغا كىرگەن چېغىمدا ئائىلەم ناھايىتى زور ھادىسىگە ئۇچراپ[456] ھېچ نەرسىمىز قالمىدى. مەن بىر تۇغقىنىمىزنىكىدە تۇرىدۇم، بەزىدە بەزىلەر مېنى قەلەندەر دەپمۇ قويۇاتتى، شۇڭا ئۆيۈمگە قايتىشقا بەل باغلىدىم. لېكىن، دادام ئېغىر كېسەل بولۇپ ياتقىلى ئۈچ يىلدىن ئاشقانىكەن، شۇنىڭ بىلەن مەن ئازغىنا ئوقۇش خىراجىتىگىمۇ ئامال قىلالماي قالدىم. ئانام مېنى ئوقۇش خىراجىتى ئالمايدىغان مەكتەپنى تېپىپ ئوقۇ دەپ، بىرئاز يول خىراجىتى راسلاپ بەردى. مەن ئەمەلدار ياكى سودىگەر بولۇش ئۈچۈن ئوقۇشنى خالىمايتتىم. لېكىن بۇ يول، يېزىمىزدا ۋەيران بولغان ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەرنىڭ بالىلىرىنىڭ ھەممىشە ماڭىدىغان ئىككى يولى ئىدى.

18 يېشىمدا نەنجىڭغا بېرىپ دېڭىز ئەسكەرلىرى مەكتىپى[457] گە كىردىم. ئۇنىڭدا ماشىنا بۆلۈمى[458] گە ئايرىلدىم. يېرىم يىل ئۆتتى، مەن يەنە بۇ يەردىن چىقىپ كان ۋە قاتناش مەكتىپى[459] گە كىردىم. بۇ يەردە ئوقۇشنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ياپونىيىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلدىم. توكيودىكى تەييارلىق مەكتىپى[460] دە ئوقۇۋاتىمەن، تېببىي بىلىم يۇرتىدا ئوقۇماقچى بولىدۇم، چۈنكى يېڭى تېببىي ئىلمىنىڭ ياپونىيىنىڭ يېڭىلىنىشىغا ناھايىتى چوڭ ياردىمى يەتكەنلىكىنى بىلدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن سېندای (Sendai) تېببىي تېخنىكومىغا كىرىپ ئىككى يىل ئوقۇدۇم. شۇ چاغدا دەل روس - ياپون ئۇرۇشى[461] بولۇۋاتاتتى. بىر كىنو فىلىمىدە بىر جۇڭگولۇقنىڭ ئىشپىيونلۇقتا ئىشلىتىلىپ ئاخىر چېپىلىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ قالدىم - دە، جۇڭگودا يېڭى ئەدەبىياتنى تەشەببۇس قىلىش كېرەك ئىكەن، دېگەن ھېسسىياتقا كەلدىم. شۇنىڭ بىلەن ئوقۇشنى تاشلاپ، يەنە توكيوغا باردىم. ئۇ يەردە بىرنەچچە ئاغىنىلىرىم بىلەن كىچىككىنە بىر پىلان[462] تۈزۈپ چىقتىم، لېكىن ئۇ ئىشىمىز يەنە باشقا چىقمىدى. گېرمان-

يىگە بارماقچى بولىدۇم، ئەممىا بۇمۇ بولمىدى. ئانام ۋە باشقىلار[463] مېنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىن يارىدەم بېرىشىمنى تەلەپ قىلغانلىقتىن جۇڭگوغا قايتىپ كەلدىم. بۇ چاغدا 29 ياش ئىدىم.

مەن دۆلىتىمىزگە قايتىش بىلەن خاڭجۇدىكى دارىلمۇئەللىمىنگە خىمىيە ۋە ئاناتومىيە مۇئەللىمى بولدۇم. ئىككىنچى يىلى بۇ يەردىنمۇ چىقىپ شاۋشىڭ ئوتتۇرا مەكتىپىگە بېرىپ ئىلمىي بۆلۈم باشلىقى بولدۇم. بۇ يەردىن ئۈچىنچى يىلى چىقىپ كەتتىم. ئەمدى باردىغان يەر قالمىدى، بىر كىتابخانىدا تەلىپ - تەرجىمە خىزمىتىنى قىلماقچى بولۇپ بارسام، ئۇلار رەت قىلدى. لېكىن، شۇ چاغدا ئىنقىلاب باشلىنىپ، شاۋشىڭ ئىنقىلابچىلار قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن، دارىلمۇئەللىمىنىڭ مۇدىرى بولدۇم. ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت نەنجىڭدا قۇرۇلدى، مائارىپ ۋازىرى مېنى چاقىرتىپ ۋازارەتتە خىزمەت بەردى. شۇنىڭ بىلەن تاكى ھازىرغىچە ھېيجىڭدا تۇرۇۋاتىمەن. مۇشۇ بىرنەچچە يىلدىن بۇيان نەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا، پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا، قىزلار دابلفۇنۇندا تىل فاكۇلتېتىغا قوشۇمچە ئوقۇتقۇچى بولدۇم.

مەن چەت ئەلدە ئوقۇۋاتقىنىمدا، ژۇرنالدا بىرنەچچە پارچىلا ناچار ماقالىلىرىم چىققاندى. ھېكايىنى دەسلەپ 1918 - يىلى يېزىشقا باشلىدىم. ئاغىنەم چېەن شۇەنتۇڭنىڭ تەشەببۇسى بىلەن «يېڭى ياشلار» ژۇرنىلىغا بەردىم، «لۇشۈن» دېگەن تەخەللۇسنى شۇ چاغدا ئىشلىتىشكە باشلىدىم، باشقا نام بىلەنمۇ قىسقا ئوبزور يېزىپ تۇردۇم. ھازىر «چۇقان» دېگەن توپلىمىم بېسىلىپ چىقتى. قالغانلىرى ژۇرناللاردا تۇرۇپتۇ. يەنە تەرجىمە قىلغانلىرىمدىن باشقا بىر پارچە «جۇڭگودا ھېكايىچىلىقنىڭ قىسقىچە تارىخى» دېگەن ئەسىرىم بېسىلىپ چىقتى.

كونا مۇقاملار ئېيتىلىپ بولدى(464)

1927 - يىل 2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى شياڭگاڭدىكى خرىستئان ياشلار ئۇيۇشمىسىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق

بۈگۈن مەن: «كونا مۇقاملار ئېيتىلىپ بولدى» دېگەن تېمىدا سۆزلەيمەن. بۇ گەپ ھە دېگەندىلا بىرئاز غەلىتە تۇيۇلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئەجەبلەنگۈدەك ھېچ يېرى يوق.

قېرىغان، كونارغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى تامام بولدى! بۇ ئۆزىمۇ شۇنداق بولۇشقا تېگىشلىك. بۇ گېپىم جەزمەن قېرى — پېشقەدەملىرىمىزنىڭ كۆڭلىگە كەلسىمۇ، لېكىن شۇنداق دېمەي ئىلاجىم يوق. جۇڭگولۇقلاردا شۇنداق بىر ئەقىلغا يات ئوي - پىكىر بار: ئۇلار ئەۋلادلىرىنىڭ ياشىشىنى، شۇنداقلا ئۆزىنىڭمۇ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشىنى، مەڭگۈ ئۆلمەسلىكىنى تىلەيدۇ، ئاخىر ئۆلمەي ئامال يوقلۇقىنى بىلگەندىن كېيىن بولسا، ئۆز جەسىتىنىڭ ئەبەدىلئەبەد چىرىمەسلىكىنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئويلاپ كۆرەيلىچۇ، مۇبادا ئىنسانىيەت يارالغاندىن بېرى ھېچكىم ئۆلمىگەن بولسا، يەر يۈزى ئادەمگە تىقما - تىقما بولۇپ كېتىپ، بۈگۈنكى كۈنلۈكتە بىز سىغقۇدەك ئورۇنمۇ قالمىغان بولماميتى؟ ناۋادا، ئىنسانىيەت تۆرەلگەندىن بۇيان ئۆلگەن ئادەملەرنىڭ جەسىتى چىرىمىگەن بولسا، يەر يۈزىدە جەسەتلەر بىلىق بازىرىغا دۆۋىلەپ قويۇلغان بىلىقتىنمۇ كۆپ دۆۋىلىنىپ، ھەتتا قۇدۇق كولاش، ئۆي سېلىشقىمۇ بوش جاي قالمىغان بولماميتى؟ دېمەك، مېنىڭچە، قېرىغان ۋە كونارغان نەرسىلەرنىڭ ئۆلۈمگە تەن بەرگىنى ياخشى.

خۇددى شۇنىڭدەك، ئەدەبىياتتىمۇ ۋاقتى ئۆتكەن ۋە كونارغان مۇقاملار ئېيتىلىپ بولدى ياكى ئېيتىلىپ بولۇش ئالدىدا تۇرماقتا. يېقىنقى بىر مىسالنىلا ئالساق، روسىيىدە شۇنداق بولدى. چارىزم ھۆكۈم سۈرگەن دەۋردە، بىرمۇنچە يازغۇچىلار خەلق ئاممىسىغا بەكمۇ خەيرخاھلىق بىلدۈرۈپ خىلىلا ناله - پەريات قىلىشقانىدى. كېيىنچە ئۇلار خەلق ئاممىسىدا نۇقسانلار بارلىقىنى كۆرۈپ، لاسسىدە بوشاپ، ئۇلارنى ئانچە كۆيلىمەيدىغان بولۇپ قېلىشتى - دە، ئىنقىلابتىن كېيىن ئەدەبىيات ساھەسىدە ھېچقانداق يېرىك ئەسەر مەيدانغا كەلمىدى. پەقەت بىرقانچە كونا ئەدىبلەر چەت ئەلگە قېچىپ بېرىپ ئانچە - مۇنچە ئەسەرلەرنى يېزىپ باققان بولسىمۇ، لېكىن تايىنى بولمىدى. چۈنكى ئۇلار ئىلگىرىكى مۇھىتتىدىن ئايرىلىپ قالغاچقا، بالدۇرقىدەك يازالمايدىغان بولۇپ قالغان.

شۇ كەمىلەردە روسىيىنىڭ ئۆزىدە يېڭىچە سادالار چىقىشى كېرەك ئىدى. بىراق، بىز بۇنداق سادالارنى تېخى ئاڭلاپ باقمىدۇق. مېنىڭچە، ئۇلاردىن كەلگۈسىدە سادا چىقىشى جەزمەن. چۈنكى روسىيە ھايات، ۋاقتىنچە سادا چىقمىغىنى بىلەن ئۇلاردا بەربىر مۇھىت شارائىتىنى ئۆزگەرتىش ئىقتىدارى بولغاچقا، كەلگۈسىدە يېڭىچە سادالارنىڭ مەيدانغا كېلىشى چوقۇم.

ئەمدى ياۋروپا ۋە ئامېرىكىدىكى بىرقانچە دۆلەتلەرنى ئالايلى: بۇ دۆلەتلەرنىڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى ئاللىقاچان خېلى كونىراپ قالغان. جاھان ئۇرۇشى مەزگىلىگە كەلگەندىلا، ئۇرۇش ئەدەبىياتى دېگەن بىر خىل ئەدەبىيات مەيدانغا چىقتى. ئۇرۇش تاماملىنىشى بىلەن تەڭ شارائىتمۇ ئۆزگىرىپ كونا مۇقامنى ئېيتىۋېرىش مۇمكىن بولماي قالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھازىر ئۇلارنىڭ ئەدەبىياتىدىمۇ تىمتاسلىق ھۆكۈم سۈرمەكتە. كېيىنچەكتە ئەھۋالنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى دەرۋەقە بىز جەزم قىلالمايمىز. ئەمما ئۇلاردىنمۇ جەزمەن يېڭىچە سادا چىقىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

ئەمدى جۇڭگودا ئەھۋالنىڭ قانداقلىقىنى كۆرۈپ باقايلى. جۇڭگونىڭ ماقالىلىرىدە زادىلا ئۆزگىرىش بولغىنى يوق، مۇقاملىرىنىڭ تازىمۇ ۋاقتى ئۆتكەن، ئىدىيىسى تازا كونارغان. لېكىن قىزىق يېرى شۇكى، ئەنە شۇ كونا مۇقاملار باشقا دۆلەتلەردىكىدەك توختاپ قالماي، تېخىچە ئېيتىلىپ كەلمەكتە.

بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ بەزىلەر: «جۇڭگونىڭ ئەھۋالى ئالاھىدە»[465] دەيىشىدۇ. جۇڭگولۇقلار راستتىنلا شۇنداق «ئالاھىدە» مۇ، بۇنىسى ماڭا نامەلۇم. بىراق، بەزىلەردىن ئاڭلىشىمچە، جۇڭگولۇقلار شۇنداقمىش. ئەگەر بۇ گەپ راست بولىدىغان بولسا، مېنىڭچە، بۇنداق ئالاھىدىلىكنىڭ ئىككى خىل سەۋەبى بولسا كېرەك.

بىرىنچى سەۋەب: جۇڭگولۇقلارنىڭ ئەسته تۇتۇش قابىلىيىتى يوق. شۇڭا ئۇلار تۇنۇگۈن ئاڭلىغان گەپلىرىنى بۈگۈن ئۇنتۇپ قېلىپ، ئەتىسى شۇ گەپنى يەنە بىر ئاڭلىسا يېڭىلىق ھېس قىلىۋېرىدۇ. ئىش قىلغاندىمۇ خۇددى شۇنداق. تۇنۇگۈن بۈزۈپ قويغان ئىشنى بۈگۈن ئۇنتۇپ قالىدۇ ـ دە، ئەتىسى يەنىلا شۇ «كونا سەنمىگە» دەسسەپ ئىشلەۋېرىدۇ.

ئىككىنچى سەۋەب: دۆلەت بىرقانچە قېتىم مۇنەرز بولغان بولسىمۇ، لېكىن شەخسلەرنىڭ كونا مۇقاملىرى تېخىچە ئېيتىلىپ تۇگىمەيۋاتىدۇ. نېمە ئۈچۈن بۇنداق بولىدۇ؟ مېنىڭچە كونا مۇقاملار مەلۇم پەيتكە يەتكەندە ئېيتىلىپ بولۇشى كېرەك ئىدى، ژۇجىدانلىق ۋە ئاڭلىق بولغانلىكى كىشىلەرنىڭ مەلۇم پەيتكە يەتكەندە كونا مۇقاملارنى ئېيتۇۋېرمەسلىك كېرەكلىكىنى چۈشىنىشى ۋە ئۇنى چۆرۈپ تاشلىشى تەبىئىي. بىراق، ئادەتته ئۆزىنى ئوتتۇرا قول چاغلايدىغان كىشىلەر خەلق ئاممىسىنى ئاساسىي گەۋدە قىلىشىنى خالىماي، ئۆز مەنپەئىتىنىلا كۆزلەپ، ھەمىشە شۇ تۇگىمەس كونا مۇقاملىرىنى قايتا ـ قايتا توۋلاۋېرىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ كونا

مۇقاملىرىنىڭ ئېيتىلىپ تۇگىمەسلىكى تۇرغان گەپ، دۆلەت بولسا، تۇگىشىپ كېتىۋېرىدۇ.

سۇڭ سۇلالىسى ۋاقتىدىكى ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەرنىڭ ئىلمىي تەرىقەت ۋە ئىلمىي ھېكمەتنى تەرغىب قىلىشى، كۆڭزىغا سىغىنىشى بىر قېلىپتىن چىقىپ كېتەلمىگەن. گەرچە بىرنەچچە ئەسلاھاتچى كىشىلەر، ئالايلۇق ۋاڭ ئەنشى[466] ۋە باشقا كىشىلەر يېڭى نىزامنى يولغا قويغان بولسىمۇ، لېكىن كۆپچىلىكنىڭ ھەمايىسىگە ئېرىشەلمەي مەغلۇپ بولغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن كۆپچىلىك يەنىلا كونا مۇقاملارنى، جەمئىيەت بىلەن ئالاقىسى بولمىغان كونا مۇقاملارنى توۋلاپ، ئۇنى تاكى سۇڭ سۇلالىسى مۇنەرز بولغانغا قەدەر ئېيتىپ كەلگەن.

سۇڭ سۇلالىسى تۇڭەشكەندىن كېيىن موڭغۇللار پادىشاھ بولۇپ يۈەن سۇلالىسىنى قۇردى. خوش، سۇڭ سۇلالىسى بىلەن تەڭلا، سۇڭ سۇلالىسىنىڭ كونا مۇقاملىرىمۇ تۇگەشتىمۇ؟ ياق، ئۇنداق بولمىدى. موڭغۇللار (يۈەن سۇلالىسى) دەسلەپته جۇڭگولۇقلارنى مەنسىتمىگەن[467] بولسىمۇ، كېيىنچە بىزنىڭ كونا مۇقاملىرىمىز ئۇلارغىمۇ يېقىپ تۇيۇلۇپ، ئاستا ـ ئاستا يېقىپ قالىدى. شۇڭا ئۇلارمۇ بىزنىڭ مۇقاملىرىمىزنى تەڭ توۋلاپ ياكى يۈەن سۇلالىسى مۇنەرز بولغۇچە ئېيتىپ كەلدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن مىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇنجى بوۋىسى[468] تەختكە چىقتى. بۇنىڭ بىلەن يۈەن سۇلالىسىنىڭ كونا مۇقاملىرى ئېيتىلىپ بولۇشى كېرەك ئىدى، ئەمما يەنىلا ئېيتىلىپ بولمىدى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇنجى بوۋىسى بۇ كونا مۇقاملارنى ياقتۇرۇپ قېلىپ، ئۇنى كۆپچىلىككە داۋاملىق ئېيتقۇزۇۋەردى. جەمئىيەت ۋە پۇقرالار بىلەن ئالاقىسى بولمىغان قانداقتۇر باگۇ، ئىلمىي تەرىقەت دەيدىغان بىرنېمىلەرنى يولغا قويۇپ، تاكى مىڭ سۇلالىسى مۇنەرز بولغۇچە ئۆتمۈشتىكى ئاشۇ كونا يولدا مېڭىۋەردى.

چىكۇ سۇلالىسىغىمۇ يات ئىقلىم ئادەملىرى ھۆكۈمرانلىق قىلىدى. يات ئىقلىمدىن يېڭى كەلگەن خوجايىنلارغىمۇ جۇڭگونىڭ كونا مۇقاملىرى يېڭىلىق بولۇپ تۇيۇلغاچقا، ئۇلارمۇ داۋاملىق ئېيتىۋەردى. يەنىلا باگۇچىلىق، ئىمتىھان ئېلىش تۈزۈمى، قەدىمكى ئۇسلۇبتا ماقالە يېزىش، قەدىمكى كىتابلارنى ئوقۇش ئىشلىرى داۋاملىشۇەردى. ھەممىگە مەلۇمكى، چىكۇ سۇلالىسىنىڭ تۇغقىشكىنىگە ئون ئالتە يىل بولۇپ قالدى، ئۇلار كېيىنكى چاغلاردا ئاز - تولا ئويغىنىپ چەت ئەللەردىن يېڭىچە ئۇسۇل - چارىلەرنى ئۆگىنىش ئارقىلىق ئۆز قۇسۇرلىرىنى تۈزەتمەكچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن بەك كېچىككەنلىكتىن ئۇنداق قىلىشقا ئۈلگۈرەلمىدى.

كونا مۇقاملار جۇڭگونى بىرقانچە قېتىم تۇغقىشتۇرۇۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ يەنە داۋاملىق ئېيتىلىپ كېلىۋەرگەنلىكى ئاز - تولا مۇلاھىزىلەرنىڭ قوزغىلىشىغا سەۋەب بولدى.

بەزىلەر: «ئەنە شۇنىڭدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، جۇڭگونىڭ كونا مۇقاملىرى ھەقىقەتەن ياخشى، ئۇنى داۋاملىق ئېيتىۋەرسە بولۇۋېرىدۇ. ئالايلۇق، جۇڭگو يۇەن سۇلالىسى زامانىسىدىكى موڭغۇللارنى، چىكۇ سۇلالىسى زامانىسىدىكى مانجۇلارنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىۋەتمىدىمۇ؟ بۇنىڭدىن قارىغاندا، كەلگۈسىدە مەيلى قايسى دۆلەت تاجاۋۇز قىلىپ كىرسۇن، جۇڭگو ئۇلارنىمۇ ئوخشاشلا ئاسسىمىلياتسىيە قىلىۋېتىدۇ» دېيىشتى. پاھ، بايىزە بىزنىڭ جۇڭگونىڭ يۇقۇملۇق كېسەلگە گىرىپتار بولغان كېسەلمەندەك ئۆز زىنىڭ كېسىلىنى باشقىلارغىمۇ يۇقتۇرالايدىغان كارامەت ھۈنىرى بار ئىكەن - دە!

مۇنداق كۆزقاراشنىڭ ھازىر ئىنتايىن خاتا ئىكەنلىكىنى كىم بىلمەسۇن. بىز نېمە ئۈچۈن موڭغۇللارنى ۋە مانجۇلارنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلالىدۇق؟ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتى بىزنىڭكىدىن كۆپ تۆۋەن تۇراتتى. ئەگەر ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتى

بىزنىڭكى بىلەن تەڭ تۇرىدىغان ياكى بىزنىڭكىدىن بەكرەك تەرەققىي قىلغان بولسا، ئۇ چاغدا ئىشىنىڭ ئاقىۋىتى باشقىچە بولغان بولاتتى. ئەگەر ئۇلار بىزدىن پاراسەتلىكرەك بولغان بولسا، ئۇ چاغدا ئۇلارنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشىمىز ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىيە ئۇلار بىزنىڭ چىرىگەن مەدەنىيىتىمىزنى سۈيىئىستېمال قىلىپ، بىزدەك خارابلاشقان مىللەتنى بويسۇندۇرۇۋالغان بولاتتى. جۇڭگولۇقلارغا قىلچە كۆيۈنمەيدىغان ئۇ ئادەملەرنىڭ بىزنىڭ خارابلىشىپ كېتىۋېرىشىمىزنى خالايدىغانلىقى تۇرغان گەپ. ھازىر ئاڭلىشىمچە، يەنە بەزى چەت ئەللىكلەر جۇڭگونىڭ كونا مەدەنىيىتىنى قەدىرلەيدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۇلار نەدىكىنى راستىنى قەدىرلەسۇن. ئۇلارنىڭ قەدىرلىشى، سۈيىئىستېمال قىلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس!

ئۆتمۈشتە، غەربتىكى بىر دۆلەت — نامىنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن — ئافرىقىدا تۆمۈرىول ياسماقچى بوپتىكەن، يەرلىك تەرسا ئافرىقىلىقلار بۇنىڭغا قارشى تۇرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئاشۇ يەرلىك ئافرىقىلىقلارنىڭ چۆچەكلىرىنى سۈيىئىستېمال قىلىپ، ئۇلارنى گوللاپ: «سىلەرنىڭ بۇرۇن ئۆتكەن بىر ئەۋلىيايىڭلار يەردىن ئاسمانغا چىقىدىغان كۆۋرۈك سالغان، بىزنىڭ ھازىر تۆمۈرىول ياساشتىكى مەقسىتىمىزمۇ ئاشۇ كونا ئەۋلىيايىڭلارنىڭ مەقسىتى بىلەن ئوخشاش» دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئافرىقىلىقلار قايىل بوپتۇ ۋە خۇشال بوپتۇ، شۇنىڭ بىلەن تۆمۈرىول ياسىلىپتۇ. جۇڭگولۇقلار ئەزەلدىن تارتىپ ئەجنەبىيلەرنى يەكلەيتتى. لېكىن ھازىر ئاشۇ ئەجنەبىيلەرنىڭ ئالدىغا بېرىپ، كونا مۇقاملارغا توۋلايدىغان ئادەملەر پەيدا بولۇۋاتىدۇ، ئۇلار ھەتتا: «كۇڭفۇزىمۇ دېگەن زىقەتلىرىم ئاقماي قالسا، سالغا چۈشۈپ غەيرىي ئىقلىمغا كېتىمەن» دەپتىكەن، دېمەك ئەجنەبىيلەر ياخشى» دەۋاتىدۇ. چەت ئەللىكلەرمۇ: «سىلەرنىڭ پەيغەمبىرىڭلار راستىنلا جايىدا گەپ

قىلغان» دەۋاتىدۇ.

مۇبادا، مۇشۇندق كېتىۋېرىدىغان بولسا، جۇڭگونىڭ ئىستىقبالى قانداق بولغۇسى؟ باشقا جايلارنىڭ ئەھۋاللىرىنى بىلمەيمەن. پەقەت شاڭخەينىلا مىسال قىلىپ كۆرسىتەي. شاڭخەيدە تازا دەۋران سۈرۈۋاتقانلار بىرمۇنچە چەت ئەللىك، ئۇلارغا يېقىنلىشىۋاتقانلار بولسا، بىر قىسىم جۇڭگو سودىگەرلىرى ۋە ئاتالمىش ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەر. بۇ دائىرىنىڭ سىرتىدىكىلەر نۇرغۇنلىغان جاپاكەش نامراتلار، يەنى تۆۋەن مەرتىۋىلىك قۇللاردىن ئىبارەت. كەلگۈسىدە قانداق بولىدۇ؟ ئەگەر يەنە كونا مۇقاملار ئېيتىلىۋېرىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا شاڭخەيدىكى ئەھۋال پۈتۈن مەملىكەتكە كېڭىيىپ، جاپاكەش نامراتلار كۆپىيىپ كېتىدۇ. چۈنكى ھازىر يۇەن سۇلالىسى، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكىگە ئوخشاش كونا مۇقاملىرىمىزغا تايىنىپ ئۇلارنى تۈگەشتۈرۈۋېتەلمەيمىز. ئەكسىچە ئۆزىمىزنى تۈگەشتۈرۈۋېتىمىز. چۈنكى ھازىرقى چەت ئەللىكلەر موڭغۇللار ۋە ماڭجۇلارغا ئوخشىمايدۇ. ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتى بىزنىڭكىدىن تۆۋەن ئەمەس.

ئۇنداق بولسا، قانداق قىلغىنىمىز ياخشى؟ مېنىڭچە، بىردىنبىر ئامال، ئالدى بىلەن كونا مۇقاملارنى چۆرۈپ تاشلاش. كونا ئەدەبىيات ۋە كونا ئىدىيىلەرنىڭ ھازىرقى جەمئىيەت بىلەن قىلچە ئالاقىسى قالمىدى. بۈرۈنقى زامانىدا كۆڭزى ھەرقايسى بەگلىكلەر ئارىسىدا قاتراپ يۈرگەندە كالا ھارۋىسىغا ئولتۇرغان. ئەمدى بىزمۇ كالا ھارۋىسىغا ئولتۇرىمىزمۇ؟ بۈرۈن ياۋ، شۇنلەر زامانىدا تاڭام يېيىشتە ھېجىر ئىشلەتكەن، ھازىر بىزنىڭ ئىشلىتىۋاتقىنىمىز نېمە؟ دېمەك، ھازىرقى دەۋردە ياشاۋاتىپ بۈرۈنقى كونا كىتابلارنى كۆتۈرۈپ يۈرۈشنىڭ قىلچە پايدىسى يوق.

لېكىن، بەزى ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەر، بىز بۇ كونا نەرسىلەرنى كۆرگىنىمىزدە ئۇنىڭ جۇڭگوغا قانداقتۇر زىيىنى بارلىقىنى

سەزمىدۇق، شۇنداق ئىكەن، ئۇنىڭدىن مۇنداق ۋاز كېچىشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟ دېيىشىدۇ. دۈرۈس. كونارغان نەرسىلەرنىڭ دەھشىتى دەل شۇ يەردە. مۇبادا ئۇنىڭ زىيىنى بارلىقىنى سېزىۋالغان بولساق، ئۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلىگەن بولاتتۇق. ئاشۇ ئەجەللىك نۇقساننى زادى سېزىۋالالمىغانلىقىمىزنىڭ سەۋەبىمۇ، دەل ئۇنىڭ قانداق زىيان يەتكۈزىدىغانلىقىنى سېزىۋالالمىغانلىقىمىزدا، چۈنكى ئۇ «قان چىقارماي ئادەم ئۆلتۈرىدىغان پىچاق». «قان چىقارماي ئادەم ئۆلتۈرىدىغان پىچاق» دېگەن گەپنى مەن ئويلاپ چىقارغانمۇ ئەمەس. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى جيا فۇشى[469] دېگەن بىر ئوقۇمۇشلۇق كىشى دۇمبىاق ناخشىسىدا، شاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى جۇۋاڭنى تىلغا ئېلىپ:

«قان چىقارماي چاپقاندا كاللاڭنى سەن بەزمىدىڭ،
شۇ ۋەجىدىن ئاقىۋەت ئۆلۈشۈڭنى بىلمىدىڭ.
چاپلانغاندا دۇمبەڭگە بەلگىسى شۇ ئۆلۈمىنىڭ،
جان تۇمشۇققا كەپتۇ دەپ، شۇ چاغدىلا چۈشەندىڭ.»

دەپتىكەن. بىزنىڭ كونا مۇقاملىرىمىزمۇ دەل قان چىقارماي ئادەم ئۆلتۈرىدىغان پىچاقتىنلا ئىبارەت. باشقىلار، ئەگەر گاڭ پىچاق بىلەن چاپسا جۇڭگولۇقلار ئاغرىغانلىقىنى سېزىپ بىر ئامال قىلىدۇ، ئەگەر قان چىقارمايدىغان پىچاق بىلەن چاپسا، ئۇ ھالدا راستىنلا «ئۆلۈۋاتقانلىقىنى سەزمەي» تۇگىشىپ كېتىدۇ.

بىزنىڭ جۇڭگو ئاللىقاچانلا باشقىلارنىڭ قوراللىق ھۇجۇمىغا بىرنەچچە قېتىم ئۇچرىغان. مەسىلەن، موڭغۇللار، مانجۇلار ئوقيا بىلەن، باشقا ئەللەر مىلتىق ـ زەمبىرەك بىلەن ھۇجۇم قىلغان. مىلتىق ـ زەمبىرەك بىلەن ھۇجۇم قىلغان كېيىنكى مەزگىللەردە مەن دۇنياغا كەلگەنىدىم، لېكىن يېشىم كىچىك ئىدى. شۇ كەم-

لەردە كۆپچىلىكىنىڭ ئاز - تولا ئازابلىنىپ، قارشىلىق كۆرسەتمىش، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش كويىدا بولغانلىقى يادىمدا. بىزگە مىللىتىق - زەمبىرەك بىلەن ھۇجۇم قىلىشقانلىقى بىزنىڭ مەدەنىيەتسىز، ياۋايى بولغانلىقىمىزدىن ئىمىش. ھازىر بولسا مىللىتىق - زەمبىرەكلەر بىلەن ئانچە ھۇجۇم قىلمايدىغان بولۇشتى. بۇنىڭ سەۋەبى، ئېھتىمال، بىز مەدەنىيەتلىك بولۇپ قالغان بولساق كېرەك. ھازىر ئەمەلىيەتتىمۇ بەزىلەر جۇڭگونىڭ مەدەنىيىتى ناھايىتى ياخشى، ئۇنى ساقلاپ قېلىش كېرەك، دېيىشۋاتىدۇ ۋە بۇنىڭ دەلىلى قىلىپ چەت ئەللىكلەرنىڭ ماختاۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىۋاتىدۇ. قان چىقارماي ئادەم ئۆلتۈرىدىغان پىچاق دېگەن ئەنە شۇ. ئۇلار گالۋاڭ پىچاق ئىشلەتسەك، بىزنى تۈيۈپ قالىدۇ، دەپ قان چىقارمايدىغان پىچاق ئىشلەتمەكتە. مېنىڭچە، باشقىلار بىزنى ئۆزىمىزنىڭ كونا مۇقاملىرىمىز ئارقىلىق تۇڭەشتۇرۇۋېتىشكە ئازلا قالدى.

راستىنى ئېيتقاندا، جۇڭگو مەدەنىيىتىنىڭ زادى نېمىدە ئىكەنلىكىنى ھېچ ئۇقالمىدىم. ئاتالمىش مەدەنىيەت جۇملىسىگە كىرىدىغان نەرسىلەرنىڭ ھازىرقى خەلق ئاممىسىغا نېمە ئالاقىسى ۋە نېمە پايدىسى بار؟ يېقىندىن بۇيان چەت ئەللىكلەرمۇ دائىم، جۇڭگولۇقلار ئەدەپ - قائىدىلىك، جۇڭگونىڭ تائاملىرى ئېسىل دېيىشىۋاتىدۇ. جۇڭگولۇقلارمۇ، ھەق راست، دېيىشۋاتىدۇ. ئەمما ئۇ نەرسىلەرنىڭ خەلق ئاممىسى بىلەن نېمە ئالاقىسى بار؟ بۇلارنىڭ بىر قۇر يېڭى كىيىم سېتىۋېلىشقا پۇلى بولمىغان ھارۋىكەش بىلەن ۋە ئەڭ ياخشى تامىقى قارا ئاشلىق بولغان جۇڭگودىكى كۆپ سانلىق دېھقانلار بىلەن نېمە ئالاقىسى بولسۇن؟

جۇڭگونىڭ مەدەنىيىتى خوجايىنلارغا قۇللۇق قىلىدىغان مەدەنىيەت بولۇپ، نۇرغۇنلىغان كىشىلەرنىڭ جاپا - مۇشەققىتى بەدىلىگە كەلگەن. مەيلى جۇڭگولۇق، مەيلى چەت ئەللىك بولسۇن،

جۇڭگو مەدەنىيىتىنى ماختايدىغانلارنىڭ ھەممىسلا ئۆزىنى خوجايىن ھېسابلايدىغان بىر قىسىم كىشىلەردىن ئىبارەت.

ئىلگىرى چەت ئەللىكلەر يازغان كىتابلارنىڭ تولاراقى جۇڭگونى چىرىكلەشكەن دەپ مەسخىرە قىلاتتى. ھازىر ئانچە مەسخىرە قىلمايدىغان ياكى ئەكسىچە جۇڭگو مەدەنىيىتىنى ماختايدىغان بولۇۋالدى. بىز دائىم چەت ئەللىكلەرنىڭ: «جۇڭگودا راھەت - پارا-غەتتە تۇرۇۋاتىمىز!» دېگىنىنى ئاڭلايمىز. بۇ، جۇڭگولۇقلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ بەخت - سائادىتىنى تەدرىجىي ھالدا چەت ئەللىكلەرنىڭ بەھرىمەن بولۇشى ئۈچۈن بېرىۋەتكەنلىكىنىڭ دەلىلى. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ئەنە شۇنداق مەدھىيىلەرنى قانچە ئوقۇغانسېرى، كەلگۈسىدە بىزنىڭ جۇڭگو شۇنچە چوڭقۇر جاپا - مۇشەققەتكە قالىدۇ.

دېمەك، كونا مەدەنىيەت ساقلاپ قېلىنىدىكەن، جۇڭگو خەلقى مەڭگۈ خوجايىنلارنىڭ قۇلى بولۇپ قېلىپ، جاپا - مۇشەققەت تارتىۋېرىدۇ. بۇ جاپا - مۇشەققەت ھازىرقى دۆلەتمەن بايلارنىڭ ئەۋرە - چەۋرىلىرىنىڭ بېشىغمۇ كېلىدۇ. مەن بىر پارچە تەسىرات[470] يازغانىدىم. ئۇنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى مۇنداق: «جۇڭگونىڭ كونا مەدەنىيىتىنى ماختايدىغانلارنىڭ تولاراقى كونسېرۋاتسىيىلەر-دە ياكى تىنچ - خاتىرجەم جايلاردا تۇرىدىغان بايلار، ئۇلاردا پۇل بولغاچقا ۋە ئىچكى ئۇرۇشلارنىڭ ئازابىنى تارتمىغاچقا، جۇڭگونىڭ كونا مەدەنىيىتىگە ئەنە شۇنداق ئاپىرىن ئوقۇيدۇ. ئەنە شۇ بايلار ئۆزلىرىنىڭ نەۋرە - چەۋرىلىرىنىڭ كەلگۈسىدە ھازىرقى گادايلار-دىنمۇ بەكرەك خار بولىدىغانلىقىنى، ھازىرقى گادايلار ئىشلەۋاتقان خاڭلاردىنمۇ چوڭقۇر خاڭلارغا چۈشۈپ ئىشلەيدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ.» دېمەك، كەلگۈسىدە ئۇلارمۇ بەربىر گادايلىشىدۇ، پەقەت ۋاقتى كېيىنچىرەك بولىدۇ، خالاس. لېكىن، بالدۇر گادايلاشقانلار تېيىزراق خاڭلاردا ئىشلىگەن بولسا، ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋ-

لادلىرى تېخىمۇ چوڭقۇر خاتىلاردا ئىشلەشكە مەجبۇر بولىدۇ. مېنىڭ بۇ گەپلىرىمگە ھېچكىم ئېتىبار بەرمىدى. ئۇلار يەنىلا كونا مۇقاملىرىنى كونسېرىسىيىلەرگە، چەت ئەللەرگە كۆتۈرۈپ كېتىۋاتىدۇ. ئەمما بۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار بۇ كونا مۇقاملار بىلەن يۈەن، چىڭ سۇلالىسى ۋاقتىدىكىگە ئوخشاش باشقىلارنى يوقىتالمايدۇ، بەلكى ئۆزلىرىنى ئۆزلىرى ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدۇ.

قانداق قىلىش كېرەك؟ مېنىڭچە، شۇنداق كونا مۇقامچىلار ئالدى بىلەن ئۆزلىرى تۇرۇۋاتقان كاتتا بىنالىرىدىن، ياتاق - ھوجرىلىرىدىن، يېزىش ھوجرىلىرىدىن چىقىپ، ئۆز ئەتراپىدا، جەمئىيەتتە، دۇنيادا نېمىلەر بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ بېقىشى كېرەك، ئاندىن كېيىن راسا ئويلىنىپ، بىرەر چارە تېپىپ، ئەمەلىي ئىشلىشى كېرەك. تەبىئىيكى، كونا مۇقامچى ئەپەندىلەر: «تالاغا چىقىش خەتەرلىك» دېيىشەر.

ئادەمنىڭ ياشىمىقى ھەرھالدا خەتەرلىك بولماي قالمايدۇ، لېكىن ئۆيدىن چىقمىغاندا ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگىلى بولىدىغان بولىسا، ئاپئاق ساقاللىق قېرى ئەپەندىلەر ناھايىتى كۆپ بولغان بولاتتى. بىز ئۇنداق ئادەملەردىن قانچىنى كۆردۇق؟ ئۇلارمۇ دائىم بالدۇر ئۆلۈپ كېتىشىدۇ، گەرچە خەۋپ - خەتەرگە يولۇقمىسىمۇ، نادانلىقتا ئۆلۈپ كېتىشىدۇ.

خەۋپ - خەتەرگە يولۇقمايدىغان ناھايىتى مۇڭاپىق بىر جايمۇ بار ئىكەن، ئۇ بولسىمۇ تۇرمە. تۇرمىگە كىرىپ قالغان ئادەم يەنە پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرمايدۇ؛ جىنايەت ئۆتكۈزمەيدۇ؛ تۇرمىنىڭ ئوت ئۆچۈرۈش جاھازلىرىمۇ مۇكەممەل بولغاچقا، ئوت كېتىش ئەندىشىسى بولمايدۇ؛ قاراقچىلارنىڭ تۇرمىگە بېرىپ بۇلاڭچىلىق قىلىش ئەھۋاللىرى ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغاچقا، بۇلاڭچىغا ئۇچراش ئەندىشىسىمۇ بولمايدۇ. تۇرمە ھەقىقەتەن ھەممىدىن تىنچ - خاتىرجەم جاي.

لېكىن، تۇرمىدە ياتقاندا بىرلا نەرسە كىشىنى قىلىدۇ، ئۇ بولسىمۇ ئەركىنلىك. شۇڭا تىنچ - خاتىرجەملىككە بېرىلگەن ئادەم ئەركىنلىككە ئېرىشەلمەيدۇ، ئەركىنلىكنى قولغا كەلتۈرىمەن دېگەن ئادەم ھامان خەۋپ - خەتەرنى باشتىن ئۆتكۈزۈشكە توغرا كېلىدۇ. پەقەت مۇشۇ ئىككىلا يول بار. بۇ ئىككى يولنىڭ قايسىبىرى ياخشى ئىكەنلىكى، مەن دېمىسەممۇ ئايدىڭ.

ئەمدى ھەرقايسىڭىزلارنىڭ ئىلتىپات قىلىپ كەلگىنىڭىزلار ئۈچۈن تەشەككۈر بىلدۈرىمەن.

«هېكايىلەردىن تاللانما» نىڭ ئىنگلىزچە تەرجىمىسىگە مۇقەددىمە(471)

جۇڭگودا شېئىر - غەزەللەردە بەزى ۋاقىتتا جەمئىيەتنىڭ تۆۋەن قاتلىمىدىكىلەرنىڭ ئاھ - زارلىرىمۇ تىلغا ئېلىنىپ قالىدۇ، لېكىن سىزما رەسىم ۋە هېكايىلەردە بولسا ئۇنداق ئەمەس، ئۇلاردا جەمئىيەتنىڭ تۆۋەن قاتلىمىدىكىلەر ئومۇمەن بەختلىك قىلىپ يېزىلماقتا. ئوقۇمىغان، بىلمىگەن بولغاچقا، ئۇلارنى «پادىشاهنىڭ سىزىقىدىن چىقمايدۇ»، قوينىڭ قوزىسىغا ئوخشاش ياۋاش دەيدۇ.

مەن شەهەرلىك چوڭ ئائىلىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، كىچىكىمدىن تارتىپ كونا كىتابلاردىن تەلىم ئالغان، ئۇستاز - موللىلاردىن دەرس ئالغان، شۇڭا مەنمۇ ئەمگەكچىلەر ئاممىسىنى قوينىڭ قوزىسىغا ئوخشاش دەپ قارايتتىم، بەزىدە جەمئىيەتنىڭ يۇقىرى قاتلىمىدىكىلەرنىڭ هارامخورلۇقىنى، چىرىكلىكىنى هېس قىلغىنىمدا، ئەمگەكچىلەر ئاممىسىنىڭ جىم - خاتىرجەم ياشايدىغانلىقىغا زوقلىنىپمۇ قالاتتىم. لېكىن، ئانامنىڭ ئانىسى يېزىلىق بولغاچقا، گاهى چاغلاردا دېهقانلار بىلەن باردى - كەلدى قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆمۈر بويى زۇلۇم ئاستىدا ياشايدىغانلىقىنى، دەرد - ئەلەملىرىنىڭ كۆپ ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ قوينىڭ قوزىسىدەك خىرامان ياشىيالمايدىغانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىدىم، بىراق شۇ چۈشەنچىلىرىمدىن باشقىلارنىمۇ خەۋەردار قىلىشقا ئامالىم يوق ئىدى.

كېيىنكى چاغلاردا بەزى چەت ئەللەرنىڭ، بولۇپمۇ روسىيە،

پولشا ۋە بالقان ئەللىرىنىڭ هېكايىلىرىنى ئوقۇپ، دۇنيادىمۇ بىزنىڭ ئەمگەكچىلەر ئاممىسىنىڭ تەقدىرىگە ئوخشاش تەقدىردىكى ئادەملەر كۆپ ئىكەنلىكىنى ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن بەزى يازغۇچىلارنىڭ چۇقان سېلىۋاتقانلىقىنى، كۆرەش قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىدىم، شۇنىڭ بىلەن ئىلگىرى يېزىدا كۆرگەن ئەهۋاللار كۆز ئالدىمدا تېخىمۇ روشەن ئەكس ئېتىشكە باشلىدى. بىرەر پارچە ماقالە يازغۇدەك پۇرسەت چىقىپلا قالسا، «جەمئىيەتنىڭ يۇقىرى قاتلىمى» دىكى لەرنىڭ پەسكەشلىكلىرىنى، تۆۋەن قاتلامدىكىلەرنىڭ دەرد - هەسرەتلىرىنى داۋاملىق يېزىپ، هېكايە شەكلىدە ئېلان قىلىۋەردىم. بۇنىڭدىكى ئەسلىي مۇددىئايىم ئۆز ۋاقتىدىكى ئەدەبلەرنىڭ سەنئەت دېگەن بىرنەمىلىرىنى دوراش ئەمەس، پەقەت شۇ ئەهۋاللاردىن كىتابخانلارنى خەۋەردار قىلىش، ئوتتۇرىغا بەزى مەسىلىلەرنى قويۇش ئىدى.

شۇنداق يازغان نەرسىلىرىم بەزى تەنقىدچىلەرنىڭ تەنقىدىگە قالغان بولسىمۇ، لېكىن بىر قىسىم كىتابخانىنىڭ دىققىتىگە سازاۋەر بولۇپ، هازىرغىچە يوقالماي كەلدى. هەتتا ئىنگلىز تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ، يېڭى قىتئە(472) كىتابخانلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشمەكتە، بۇنداق بولۇشى ئىلگىرى چۈشۈمىگىمۇ كىرمىگەنىدى.

مېنىڭ هېكايە يازمىغىنىمغىمۇ خېلى ۋاقىت بولدى. هازىر خەلقىمىز تېخىمۇ ئېغىر كۈنگە قالماقتا، مېنىڭ پىكىر - خىيالىمۇ ئىلگىرىكىگە ئانچە ئوخشىمايدۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەدەبىيات ساهەسىدە يېڭى دولقۇن كۆزۈمگە تاشلىنىپ تۇرۇپتۇ. ئەهۋال شۇنداق بولغاچقا، يېڭىنى يېزىش قولۇمدىن كەلمەي، كونىنى يېزىشقا كۆڭلۈم ئۇنىماي تۇرۇپتىمەن. جۇڭگونىڭ كونا كىتابلىرىدا مۇنداق بىر تەمسىل بار: خەنەنلىكلەرنىڭ قەدىم ئېلىپ مېڭىدا

شى جاھانغا مەشھۇر ئىكەن، شۇڭا بەزىلەر ئۇ يەرگە مېڭىشنى ئۆگەنگىلى بېرىپ، ئۆگىنىلمەپتۇ، ھەتتا ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى مېڭىشىنىمۇ ئونتۇپ، ئاخىر ئۆمىلەپ قايتىپ كەپتۇ[473].

مەن ھازىر ئۆمىلەپ كېتىۋاتىمەن، لېكىن ئۆگىنىۋېرىپ، ئاخىر دەس تۇرۇش ئارزۇيۇم بار.

1933 ـ يىلى 22 ـ مارت شاڭخەيدە
يېزىلدى، لۇشۈن.

شاڭخەيدىكى تەسىراتىم[474]

تەسىرات پەيدا بولغان ھامان يېزىۋالمىسىڭىز ئونتۇپ قالىسىز. باللىق چېغىمدا چەت ئەللەردىن كەلگەن سۈت قەغەزنى قولۇمغا ئالساملا، يات بىر پۇراق — پەرەڭ پۇرىقى بۇرنۇمغا ئۇراتتى، ھازىر ئۇنداق ھېس ـ تۇيغۇلار يوقاپ كەتتى. قانىنى دەسلەپ كۆرگەندە كىشىنىڭ كۆڭلى غەلىتە بولىدۇ، لېكىن قانخورلار كۆپ جايدا ئۇزۇن تۇرغان ئادەم ھەتتا ئېسىپ قويغان كاللىنى كۆرسىمۇ ئەجەبلەنمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ، چۈنكى كۆنۈكۈپ كېتىدۇ ـ دە. مۇشۇنىڭدىن قارىغاندا، ئادەملەر، ھېچبولمىغاندا ماڭا ئوخشاش ئادەملەر ئەركىن ئادەمدىن قۇلغا ئايلىنىپ قالسا، بۇنىڭغىمۇ زارلىنىشنىڭ ھاجىتى يوق ئوخشايدۇ. قانداقلا بولمىسۇن، ھەرىمگە كۆنۈش، ئادەتلىنىش مۇمكىن بولسا كېرەك.

جۇڭگو ئۆزگىرىش كۆپ بولىدىغان يەر، لېكىن بۇ يەر ئۆزگىرىش بولۇۋاتقانلىقىنى ئانچە سەزدۈرمەيدۇ. ئۆزگىرىش تولىمۇ كۆپ بولغاچقا، ئەكسىچە شۇ ئۆزگىرىشلەر كىشىنىڭ ئېسىدىن ناھايىتى تېزلا كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ. شۇنداق كۆپ ئۆزگىرىشنى ئەسته تۇتۇش ئۈچۈن پەيغەمبەر، ئەۋلىيالارچە ئەسته تۇتۇش قابىلىيىتى بولۇش كېرەك ئىكەن.

شۇنداق بولسىمۇ، بۇ يىلقى تەسىراتلىرىم ئانچە چوڭقۇر بولمىسىمۇ، لېكىن بەزىبىرلىرىنى ئېسىمگە كەلتۈرەلمەيمەن. مېنىڭ تەسىراتىمغا قارىغاندا، نېمە ئۈچۈندۇر، خۇددى ھەممە نەرسە

يەر ئاستى ھەربكەتكە، يوشۇرۇن پائالىيەتكە ئۆتكەندەك تۇرىدۇ.

تاكى بۇگۈنكى كۈنگىچە، ئىنقىلابچىلار زۇلۇم چەككەنلىكتىن يەر ئاستى ھەربكەت، يەنى يوشۇرۇن ھەربكەت قىلىشقا مەجبۇر بولماقتا، دېگەن گەپلەرنى ئاڭلايتتۇق. لېكىن، 1933 - يىلى شۇنى ھېس قىلىۋاتىمىزكى، ھۆكۈمرانلارمۇ شۇنداق قىلىدىغان بولۇۋاپتۇ. مەسىلەن، دۆلەتمەن A دۆلەتمەن B تۇرغان يەرگە بارسا، ئادەتتىكى ئادەملەر، سىياسىي مەسىلىلەر ئۈستىدە مەسلەھەتلىشىشكە بارغان ئوخشايدۇ دېسە، گېزىتلەر ياق ئۇنداق ئەمەس، مەنزىرىلىك يەرلەردە سەيلە - ساياھەت قىلىش ئۈچۈن كەتتى دەيدۇ ۋە ياكى ئارىشاڭدا يۈيۈنۈش ئۈچۈن كەتتى دەيدۇ؛ چەت ئەللەرنىڭ دىپلوماتىيە ئەمەلدارلىرى كەلسە، گېزىتلەر مۇشتەرىلەرگە، دىپلوماتىك مەسىلە ئۈچۈن كەلگەن ئەمەس، پالانى ئەربابنى يوقلاپ كەپتۇ[475] دەيدۇ، لېكىن تېگى - تەكتىدىن قارىسىڭىز، ئۇنداقمۇ ئەمەستەك تۇرىدۇ.

قەلەم ئىگىلىرى ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى ئەھۋاللارغا ھەممىدىن بەك دىققەت قىلىدۇ. قاراقچىلار باي ئادەمنى گۆرۈ سۈپىتىدە تۇتۇپ كېتىدىغان ئەھۋاللار شاڭخەيدە پات - پات يۈز بېرىپ تۇراتتى، لېكىن يېقىندىن بۇيان يازغۇچىلارمۇ ئىز - دېرەكسىز يوقلىپ كېتىدىغان بولۇپ قالدى. بەزىلەر ھۆكۈمەت تۇتۇپ كېتىپتۇ دەيدۇ، لېكىن ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ ئادەملىرى بولسا، ياق، ئۇنداق ئەمەس، دېگەندەك قىلىدۇ؛ يەنە بىر ئېھتىمالغا قارىغاندا، ھۆكۈمەتكە قاراشلىق بىرەر ئىدارىدە بولسا كېرەك. مەنئى قىلىنغانلار تىزىمىغا كىرگۈزۈلمىگەن كىتاب - ژۇرناللارنى پوچتىدىن ماڭدۇرسىڭىز، بەزىدە نەگە كەتكەنلىكىنى بىلەلمەي قالىسىز. ئەگەر لېنىنىڭ ئەسەرلىرى بولسا، ئۇنىڭغا خېرىيەت؛ «گومو تەندۇبۇ ئەسەرلىرى»[476] مۇ بەزىدە يوقلىپ كېتىدۇ، ئامېرىكا[477] نىڭ «مۇھەببەت تەربىيىسى» مۇ شۇنداق. شۇنداق بولسىمۇ، مەنئى

قىلىنىش ئېھتىمالى بولغان نەرسىلەرنى ساتىدىغان كىتابخانىلارمۇ يوق ئەمەس، ۋەھالەنكى، بەزىدە قاياقتىندۇر بىر ياقلاردىن بىرەر تۆمۈر بولقا ئۇچۇپ كەلگىنىچە ئەۋرىشكە دېرىزىسىنىڭ ئەينىكىنى چېقىپ تاشلاپ، ئىككى يۈز دوللاردىن كۆپرەك زىيان سالىدۇ؛ ئىككى ئەينىكى چېقىلغان كىتابخانىمۇ بار. دېمەك، ئۇلارغا جەمئىي بەش يۈز دوللار چىقىم بوپتۇ. بەزىدە پالانچى - پۇستانچىلار ئۆمىكى دېگەندەك ئىمزالار قويۇلغان تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىمۇ تارقىلىپ قالىدۇ[478].

سىزىلغان سىزىقتىن چىقىپ كەتمەيدىغان گېزىت - ژۇرناللار مۇسسولىنى[479] ياكى گىتلېرنىڭ تەرجىمھالىنى بېسىپ چىقىرىپتۇ، يەنە تېخى، جۇڭگونى رونالد تاپتۇرۇش ئۈچۈن ئەنە شۇنداق قەھرىمانلار كېرەك دەپ تەرىپلەپتۇ. لېكىن، جۇڭگونىڭ مۇسسولىنى ياكى گىتلېرى كىم دېگەن مۇھىم مەسىلىدە نېزىقاپ تۇرۇپتۇ. خۇلاسىنى ئوچۇق ئېيتىشتىن تارتىنىدىكەن، ئۇ بىر سىر ئىمىش، مۇشتەرىلەر ئۆزى تېپىۋالسۇن، جاۋابكارلىقنى ئۆزلىرى ئۈستىگە ئالسۇن دېسە كېرەك. مۇنازىرىدە ئوتتۇرىغا چىققان رەقىبلىرىگە مۇئامىلە قىلىشتا، ئەگەر سوۋېت روسىيىسى بىلەن ئالاقە ئۈزۈلگەن چاغدا بولسا، ئۇلارنى رۇبلى ئېلىۋاتىدۇ دەيدىكەن؛ ئەگەر ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش چاغلىرىدا بولسا، ئۇلار جۇڭگونىڭ ئىچكى سىرىنى ياپونىيىگە سېتىپ بېرىۋاتىدۇ دەيدىكەن. لېكىن، شۇنداق خائىنلىقلارنى قەلەم بىلەن ئاشكارىلىغان ئادەملەرمۇ خۇددى ئاشكارىلىغانلىقى ئۈنۈم بېرىپ، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ھېلىقى رەقىبلىرى ئۆلتۈرۈلسە، ئۇنىڭ جاۋابكارلىقى ئۈستىگە ئارتىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئەسلىي ئىسىم - فامىلىسى ئورنىغا باشقىچە بىرەر ئىسمىنى يازىدىكەن.

ئىنقىلابچىلار زۇلۇمغا يولۇققانلىقى ئۈچۈن يەر ئاستىغا كىرىۋالغانكەن، مانا ئەمدى زالىملارمۇ، ئۇلارنىڭ غالچىلىرىمۇ قاراڭ-

غۇغا مۆكۈژالىدىغان بوپتۇ. چۈنكى، ئۇلار مىلتىق ـ قىلىچنىڭ مۇھاپىزىتى ئاستىدا ژالاقلاپ شىلتىڭ ئاتسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۆزىگە ئۆزى ئىشەنچ قىلالمايدىكەن، ھەتتا مىلتىق ـ قىلىچنىڭ كۈچ ـ قۇۋۋىتىدىنمۇ گۇمانلىنىدىكەن. ئۇلار ھەم ژالاقلاپ شىلتىڭ ئېتىپ، ھەم كەلگۈسىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، ژاقتانۇاقتا بىر ئۆزگىرىش بولۇپ قالسا، ئۇ چاغدا باشقا بىر قىياپەت بىلەن باشقا بىر بايراقنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، باشقىدىن ھەربىكەت قىلىش غەرىزى بىلەن بارغانسېرى تۈگۈلۈپ، قاراڭغۇ يەرگە كىرىۋاپتۇ. مىلتىق ـ قىلىچ تۈتقان كاتتا ئادەملەرنىڭ چەت ئەل بانكىلىرىدىكى پۇلىمۇ ئۇلارنىڭ ئىشەنچىسىنى تەۋرىتىپ قويۇپتۇ. بۇ يېقىن كەلگۈسىنىڭ غېمى ئىكەن. يىراق كەلگۈسى ئۈچۈن قورسىقىغا پۈككەن ئارزۇسى بولسا، تارىختا ئۆچمەس نام قالدۇرۇش ئىكەن. ھىندىلارغا ئوخشىمىغان ھالدا، جۇڭگولۇقلار تارىخنى قەدىرلەيدۇ، لېكىن تارىخقا ئانچە ئىشىنىپ كەتمەيدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن، تارىخقا يۈزلۈك ـ ئابرۇيلۇق يېزىلىشنىڭ قانداق تۇر بىرەر ئوبدان ئامالىنى تاپسام ئىدىم دەپ ئويلايدۇ ۋە شۇنداق تارىخقا ئۆزىدىن باشقا كىتابخانلارنى ئىشەندۈرۈشكە ئۇرۇنىدۇ.

تاسادىپىي ئىشلارغا، پەۋقۇلئادده ئۆزگىرىشلەرگە ھەيران بولمايدىغان تەربىيىنى بالا ژاقتىمىزدىن تارتىپلا ئېلىۋاتىمىز. شۇ تەربىيىنىڭ دەرسلىكى «غەربكە سايا‌ھەت»[480] دېگەن ئەسەر. ئۇ ئەسەر جىن ـ شەيتانلارنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن تولغان. مەسىلەن، كالا دېۋە، سۇن ۋۇكۇڭ مايمۇن ۋەھاكازا. ئاپتورنىڭ كۆرسەتمىسىگە قارىغاندا، شۇ جىنلارنىڭمۇ ياخشى ـ يامىنى بار ئىكەن. لېكىن، ئومۇمەن ئېيتقاندا، ياخشىسىمۇ، يامىنىمۇ جىن ـ ئالۋاستى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئىنسانلار ئۇلارغا ئانچە كۆڭۈل بۆلۈپ كەتمىسەكمۇ بولىدىكەن، بىراق كىتابتىكى گەپ بولماي، ئۆز بېشىمىزغا كەلسە، ئۇ چاغدا ئىش خېلىلا چاتاق بولىدۇ. سۇغا

چۈشۈژاتقىنىنى پەرى ئوخشايدۇ دېسىڭىز، ئەمەلىيەتتە پەرى ئەمەس ئۆمۈچۈك بولۇپ چىقىدۇ، بۇتخانىنىڭ دەرۋازىسى ئوخشايدۇ دېسىڭىز، ئەمەلىيەتتە مايمۇننىڭ ئاغزى بولۇپ چىقىدۇ، بۇنىڭدىن قانداق ئۆتكۈلۈك؟! «غەربكە سايا‌ھەت»نىڭ تەربىيىسىنى ئالغاچقا، قورقانلىقتىن جان چىقىپ كېتىدىغان ھادىسىلەر يۈز بەرمەس. لېكىن ئومۇمەن ئېيتقاندا، ھەرقانداق نەرسە توغرىسىدا گۇمان تۇغۇلماي قالماس.

دىپلوماتلارنىڭ تولىسى گۇمانخور بولىدۇ، لېكىن مەن بولسام، جۇڭگولۇقلار ئومۇمەن گۇمانخور كېلىدۇ، دەپ ئويلايمەن. ئەگەر يېزىغا بېرىپ قالغىنىڭىزدا، بىرەر دېھقاندىن يول سورىماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىسىم ـ فامىلىسىنى، مەھسۇلاتىنى سوراپ قالسىڭىز، ئۇنىڭ راست گەپ قىلىشى ناتايىن. بەزىلىرى ئىككىنچى بىراۋنى ئۆمۈچۈك بولۇۋالغان جىن ئىكەن دەپ قارىماس، لېكىن بىرەر زىيان يەتكۈزۈپ قويمىغىيدى دەپ ئويلىشى مۇمكىن. بۇنداق ئەھۋالدىن نەپرەتلىنىدىغان جانابلار ئۇلارنى «نادان خەلق» دەيدۇ. لېكىن، ئەمەلىيەتتە ئۇلارغا زىيان يېتىدىغان چاغلارمۇ يوق ئەمەس. مەنمۇ تولۇق بىر يىللىق تەجرىبەمگە ئاساسەن، دېھقانلار دىنمۇ بەكرەك گۇمانخور بولۇپ قالدىم، جاناب سۈپەت ئادەملەرنى كۆرسەم، ئۇلارمۇ ئۆمۈچۈك بولۇۋالغان جىن بولسا كېرەك دەپ ئويلايدىغان بولۇپ قالدىم، لېكىن بۇنىڭغىمۇ كۆنۈپ قالارمەن.

نادانلارنىڭ پەيدا بولۇشىغا نادانلاشتۇرۇش سىياسىتى زامىن بولىدۇ. پادىشاھ چىن شىخۇاڭنىڭ ئۆلگىنىگە ئىككى مىڭ يىلدىن ئاشتى، شۇنىڭدىن بۇيانقى تارىخقا قارىسىڭىز، ئۇنداق نادانلاشتۇرۇش سىياسىتى قوللىنىلمىغان، لېكىن نادانلاشتۇرۇش سىياسىتىنىڭ شۇ كەمگىچە تەسىر قىلىپ كېلىۋاتقانلىقى كىشىنى تولىمۇ چۆچۈتىدۇ!

12 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى.

ئىزاھلار:

(1) شاۋ شۇنمېي (1906 — 1968) — جېجياڭلىق. «ئالتۇن ئۆي» تەھرىراتىنى تەسىس قىلىپ، «ئالتۇن ئۆي» نامىلىق ئايلىق ژۇرنال چىقارغان، ئېستېتىزم ئەدەبىياتى دېگەن بىرنېمىنى تەرغىب قىلغان. ئۇ ئۆزىنىڭ بىر «تەھرىر ئىلاۋىسى»دا لۇشۇن زاۋېنلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ، «مەمەدانلىق قىپتۇ»، «مۇلاھىزىسىدىن ئاچچىقى كۆپ، ھەق گەپتىن پىتنە ـ ئىغۋاسى كۆپ» دەپ يازغان.

(2) «ئۇچىنچى خىل ئادەم» — سۇ ژېن، يەنى دۇخېڭ ئۆزىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى بىر ماقالىسىدە ئۆزىنى ئەكسىيەتچى ئەدەبىيات ـ سەنئەت بىلەن سول قانات ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ سىرتىدا تۇرىدىغان «ئۇچىنچى خىل ئادەم» دەپ ئاتاپ، «ئەدەبىيات ۋە سەنئەت ئەركىنلىكى» نى ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ سىياسەتتىن خالىي تۇرۇشىنى تەرغىب قىلغان. سول قانات ئەدەبىيات ـ سەنئەت ھەرىكىتىگە ھۇجۇم قىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن لۇشۇن شۇنداق «ئۇچىنچى خىل ئادەم» لەرنى «پارتىيىدىن خالىي تۇرىدىغانلارمىز دېگەنلەر، ئەمەلىيەتتە ئوڭچىلاردۇر» دەپ كۆرسەتكەن.

(3) شى جېسۇڭ — جياڭسۇلۇق يازغۇچى. ئۇ 1935 ـ يىلى ئاپرېلدا ئېلان قىلغان «ژۇلتىر» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىدە لۇشۇن فېلىيەتونلىرىنى «تەشۋىقات رولى بار، ئەدەبىي قىممىتى يوق نەرسە» دېگەن.

(4) دۇ خېڭ (1907 — 1964) — يەنە بىر ئىسمى سۇ ژېن، ئەسلىي ئىسمى دەي كېچۇڭ، جېجياڭلىق. «ئۇچىنچى خىل ئادەم» لەرنىڭ ۋەكىلى. ئۇ 1935 ـ يىلى 1 ـ نويابىردا ئېلان قىلغان «ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى تىللاش ئادىتى» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىدە مۇنداق دېگەن: «فېلىيەتونىنىڭ ئومۇملىشىشى» ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى ‹مالىمانچىلىق› نىڭ ‹مۇھىم بىر سەۋەبىگە ئايلىنىپ قالدى›، شۇنىڭ ئۈچۈن، ‹قىسقا ئوبزور بولسۇن، فېلىيەتون بولسۇن، بۇلار ئادەم تىللايدىغان ماقالىلەرنىڭ چىرايلىق ئاتىلىشى› غا ئايلىنىپ قېلىۋاتىدۇ، نەتىجىدە، تىللاش ئادىتى كۆپەيىپ، بۇگۈنكىدەك يېغىشتۇرۇۋالغىلى بولمايدىغان بىر ۋەزىيەتنى پەيدا قىلىپ قويدى.»

(5) لىن شىجۇن — گۇاڭدۇڭلۇق، ئۆز ۋاقتىدا شاڭخەيدىكى داشيا ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئىدى. ئۇ 1934 ـ يىلى سېنتەبىردە «ھازىرقى زامان» نامىلىق ئايلىق ژۇرنالدا ئېلان قىلغان «فېلىيەتون ۋە فېلىيەتونچى» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىدا: فېلىيەتون «يازغۇچىنىڭ ئەدەبىياتتا ئەستايىدىل

ئىشلەش ئورنىغا ئۆزىنى بەربات قىلىپ، ھېيلىگەرلىكنى قوللانغانلىقى» ئۈچۈن ئەۋج ئېلىپ كەتتى، دەپ يازغان.

(6) بۇ گەپ ئۆز ۋاقتىدىكى فېلىيەتونىنى چۆكۈرىدىغان سەپسەتىلەرگە جاۋابەن ئېيتىلغان. مەسىلەن، گومىنداڭنىڭ ئورگان گېزىتى «مەركىزىي گېزىت» تا 1933 ـ يىلى 16 ـ نويابىردا مىڭچۈەن ئىمزاسى بىلەن ئېلان قىلىنغان «ئەدەبىيات مۇنبىرى ۋە باتۇرلار سەھنىسى» سەرلەۋھىلىك ماقالىدە: «لۇشۇن ھازىر قېرىپ ـ مۈكچىيىپ قالدى··· (Qئا نىڭ تەرجىمھالى) دىنمۇ چوڭراق ئەسەرلەرنى يېزىشقا تىرىشىپ باققان بولسا بوپتىكەن··· مۇنازىرە ـ مۇجادىلە ماقالىلىرى بىرەر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن كىشىنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىشى مۇمكىن» دېيىلگەن.

(7) «مامات ۋائىزى» — بۇ سۆز بۇ يەردە ئۆلۈمنى، يەنى ماماتنى تەرغىب قىلغۇچى، شۇ ھەقتە ۋەز ئېيتقۇچى دېگەن مەنىنى بېرىدۇ.

(8) داستان — بۇ سۆز بۇ يەردە، بىرەر دەۋرنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئەسەر، دېگەن مەنىدە قوللىنىلغان.

(9) كونس بوتكىسى — لۇشۇن ئۆز ۋاقتىدا شاڭخەيدىكى شىمالىي سېچۈەن كوچىسىدا ئولتۇراتتى. بۇ كوچا «كونسېسىيە دائىرىسىدىن ھالقىتىپ يول ياساش» دائىرىسىگە (جاھانگىرلار كونسېسىيە دائىرىسىدىن ھالقىپ يول ياسايدىغان دائىرىگە) كىرىپ قالغاچقا، يەنى «يېرىم كونسېسىيە» بولۇپ قالغاچقا، لۇشۇن «كونسېسىيە» دېگەن سۆزنىڭ يېرىمىنى، يەنى «كونس» دېگەن قىسمىنى قوللىنىپ، ئۆزى ئولتۇرغان كوچىنى «كونس» دەپ ئاتىغان. بۇ يەردىكى «بوتكا» سۆزى «ئۆي» دېگەن مەنىدە قوللىنىلغان.

(10) لۇشۇن بۇ ماقالىنى ياپونىيە «ئىسلاھات» تەھرىراتىنىڭ تەكلىپى بويىچە يازغان، دەسلەپ 1934 ـ يىلى 3 ـ ئايدا شۇ ژۇرنالدا «ئوت، ھىدايەت، تورمە» دېگەن سەرلەۋھە بىلەن بېسىلغان.

(11) فرومېتىي — فرومېتىئۇس دەپمۇ ئاتىلىدۇ، يۇنان ئەپسانىلىرىدىكى ئىلاھ، رىئايەتلەرگە قارىغاندا، ئۇ باش ئىلاھ زىئۇسنىڭ ھۇزۇرىدىن ئىنسانلارغا ئوت ئوغرىلاپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن جازالىنىپ، كافكاز تاغلىرىغا مىخلاپ، ئۇچار قاناتلارغا يەم قىلىپ بېرىلگەنمىش.

(12) سۇيىرىنشى — خەنزۇ رىۋايەتلىرىدە بۇرۇنقى ئۇچ شاھىنىڭ بىرى، ياغاچتىن ئوت چىقىرىشنى ھەممىدىن بۇرۇن كەشىپ قىلغان ئادەم.

(13) يۇچاۋسى — جۇڭگونىڭ قەدىمكى رىۋايەتلىرىگە قارىغاندا، ئۇ دەل ـ دەرەخلەر ئۈستىگە ئۇۋا ياساپ، ئىنسانلارغا ئۇۋا ـ ماكان تۇتۇپ ئولتۇرۇشنى ئۆگەتكەنكەن.

(14) شېن نۇڭسى — جۇڭگونىڭ قەدىمكى رىۋايەتلىرىگە قارىغاندا، ياغاچتىن سايمان ياساشنى كەشىپ قىلىپ، ئىنسانلارغا دېھقانچىلىق قىلىشنى

ئۆگەتكەن ئادەم. يەنە بىر رىۋايەتتە، ئۇ ھەر تۈرلۈك ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تەمىنى تېتىپ كۆرۈپ، دورا ـ دەرمەكلەرنى تېپىپ، ئىنسانلارغا كېسەللەرنى داۋالاشنى ئۆگەتكەنىكەن.

(15) ئىسپانىيىدە كالا بىلەن چېلىشىدىغان ئادەت بار ئىدى. كالا بىلەن چېلىشىدىغان ئادەم بىر پارچە شەلپەرنى ئېگىز كۆتۈرۈپ پۈلاڭلىتىپ، كالانىڭ چىشىغا تەگسە، كالا ئادەمگە ئېتىلىدىكەن.

(16) ناسارا دىنىدىكىلەر ئىسانى «مەسىھ» (ئاللانىڭ ئەلچىسى، نىجات قىلغۇچى) دەپ ئاتايدۇ ۋە: ئىسا ھازىر بولغان يەردە ئاجايىپ بىر خىل نۇر چاقناپ تۇرىدۇ، دەيدۇ.

(17) جۇڭلى جيېشەن (1885 — 1944) — ياپونىيىنىڭ ئاممىباب ھېكايە يازغۇچىسى.

(18) مەملىكىتىمىزنىڭ چىن سۇلالىسى دەۋرىدە دۆلەت بىرلىككە كەلتۈرۈلۈپ، چەت ئەللەر بىلەن بولغان بېرىش ـ كېلىش كۆچەيتىلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، قەدىمكى ھىندىستان، يۇنان، رىم ئەللىرى جۇڭگونى «چىن» دەپ ئاتاشقان. تاكى جۇڭگونىڭ خەن، چىن سۇلالىلىرىگە قەدەر چەت ئەللىكلەر جۇڭگونى «چىن» دەپ ئاتىشاتتى. كېيىنرەك، جۇڭگو راھىبلىرى بۇددا كىتابلىرىنى تەرجىمە قىلغان. شۇڭا يېقىنقى زامانغا كەلگەندە ياپونلار مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن جۇڭگونى «چاينا» دەپ ئاتىغان.

(19) بۇ ماقالىدە نەقىل كەلتۈرۈلگەن سۆز خۇشىنىڭ 1933 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى بېيجىڭدا مۇخبىرلارغا قىلغان سۆھبىتىدىن ئېلىنغان.

(20) بۇ يەردە لۇشۈننىڭ «جۇڭگو بۇيۇك ئەركىنلىك ھەرىكىتى ئىتتىپاقى» غا قاتناشقانلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(21) قەدىمكى زامانىدىكى فېئودال ھۆكۈمرانلار سىنىپى خەلقئالەمنى «ۋاپادارلىق، دىيانەت» دېگەن نەرسىلەر بىلەن ئىدارە قىلىشنى «ھىدايەت» (ئادىللىق) دەپ ئاتىشاتتى.

(22) بۇ يەردە خەن سۇلالىسىنىڭ بوۋىسى لىيۇ باڭ كۆزدە تۇتۇلىدۇ. «تارىخنامە. گاۋزۇنىڭ تەزكىرىسى» دە: «گاۋزۇ... نىڭ دادىسى تەي گۇڭ؛ ئانىسى لىيۇ ئاۋ. ئىلگىرى لىيۇ ئاۋ دائىم چوڭ كۆل بويىدا دەم ئالىدىكەن. بىر كۈنى چۈشىدە بىر مالائىكە بىلەن ئۈچرىشىپ قاپتۇ. شۇ چاغدا چاقماقلار چېقىلىپ پۈتۈن ئالەمنى قاراڭغۇلۇق بېسىپ كېتىپتۇ. تەي گۇڭ ئىزدەپ بېرىپ قارىسا، لىيۇ ئاۋنىڭ ئۈستىدە بىر ئەجدىھا چىرمىشىپ يېتىپتۇ. كېيىن لىيۇ ئاۋ ھامىلدار بولۇپ، گاۋزۇنى تۇغۇپتۇ» دېگەن رىۋايەتلەر بار. يەنە مۇنداق رىۋايەتلەرمۇ بار: لىيۇ ئاۋ ئۆز يۇرتىدا تۇرغان چاغلىرىدا «ئىش قىلمايتتى. ياش قۇرامىغا يەتكەندە ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ سىشۇيگە مىرشەپ

بېگى بولغان. مىرشەپخانىدىكى ئەمەلدارلارنىڭ ئۇنى خورلىمايدىغىنى يوق ئىدى. چۈنكى ئۇ كەيپ ـ ساپاغا بېرىلىپ كەتكەن».

(23) جۇ پادىشاھى ۋۇۋاڭنىڭ فامىلىسى جى، ئىسمى فا. ئۇ جۇ ئەۋلادىنىڭ داھىيسى ئىدى. مىلادىيىدىن 11 ئەسىر ئىلگىرى جى فا غەربىي شىمال ۋە غەربىي جەنۇبتىكى ئىقلىملار بىلەن بىرلىشىپ، شەرقتىكى يىلىڭ پادىشاھلىقىغا ھۇجۇم قىلىپ، يىلىڭ پادىشاھى بولغان جۇنىڭ قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلىپ، جۇ پادىشاھلىقىنى قۇرغان.

(24) كۈڭزى (مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 551 — 479 — يىللار) — «يىلنامە» دەۋرىنىڭ ئاخىرىدىكى لۇ پادىشاھلىقى (ھازىرقى شەندۇڭ) لىق ئادەم. ئۇ «كۈڭزىچى موللىلار» تەلىماتىنىڭ ئاساسچىسى.

مېڭزى (مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 372 — 289 ـ يىللار) — ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىدىكى جۇ (ھازىرقى شەندۇڭ) لىق ئادەم؛ كۈڭزى تەلىماتىغا ۋارىسلىق قىلغۇچى.

(25) «تارىخنامە. بويىنىڭ تەزكىرىسى» دە يېزىلىشىچە: بويى بىلەن شۇجى يىلىڭ پادىشاھلىقىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى گۈجۇ ھەزرەتنىڭ ئوغۇللىرى ئىكەن. جى فا ئەسكەر باشلاپ پادىشاھى جۇغا قارشى جەڭگە ئاتلانغاندا، بويى بىلەن شۇجى «ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرۇپ مەسلىھەت بېرىپ»، جى فانى ئۇرۇشماسلىققا دەۋەت قىلغان ۋە: «خىزمەتكار» نىڭ «پادىشاھ» قا ھۇجۇم قىلىشى «ۋاپا» سىزلىق بولىدۇ، دەپ قارىغان.

(26) جۇ پادىشاھى ۋۇۋاڭ يىلىڭ پادىشاھى جۇغا قارشى ھۇجۇمغا ئۆتكەندە، جۇنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن مۇيى (ھازىرقى خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ چىشيەن ناھىيىسى) دە قاتتىق سوقۇشقان، بۇ ھەقتە «قانلىرىنى سوقا تېشىنى لەيلىتىۋەتكۈدەك تۆكۈش» دېگەن خاتىرە بار.

(27) «تارىخنامە. يىلىڭ پادىشاھلىقىنىڭ تەزكىرىسى» دە يېزىلىشىچە: جى فا ئۆلگەندىن كېيىن، يىلىڭ پادىشاھى جۇنىڭ ئوغلى ۋۇگېن، گۈەن شۇ ۋە سەيشۇ بىلەن بىرلىكتە ئىسيان كۆتۈرگەن. شۇ چاغدا جۇ پادىشاھى چىلىڭ ۋاڭنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئەسكەر باشلاپ بېرىپ ئۇلارنى يوقاتقان، ۋۇگېن، گۈەن شۇ ۋە سەيشۇنى ئۆلتۈرگەن. «تەرسالار» يىلىڭ پادىشاھلىقىدىن قالغان خەلق ئىچىدىكى جۇ پادىشاھلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا بويسۇنمىغان ئادەملەر.

(28) قەدىمكى زامانىدا كۈڭزى تەلىماتىغا ئېتىقاد قىلىدىغانلار: «رايىش موللا»، مالائىكە ـ ئەۋلىيا بولۇشقا ئىنتىلىدىغانلار: «مۇنەججىملەر» دەپ ئاتىلاتتى.

(29) «مېڭزى. لىياڭ خۇيۋاڭ» خاتىرىسىدە يېزىلىشىچە: چى شۇەنۋاڭ مېڭزىدىن يىلنامە دەۋرىدىكى چى خۇەنگۇاڭ بىلەن جىن ۋېنگۇڭنىڭ خوجايىنلىق تالاشقانلىقى توغرىسىدىكى ۋەقەلەرنى سورىغاندا، مېڭزى جاۋاب

بىرىشتىن ئۆزىنى قاچۇرغان. كېيىنرەك سۇئ سۇلالىسى زامانىدا ياشىغان جۇشىنىڭ «چاھار كىتاب شەرھلىرى» دە ئېيتىشىچە، كۆڭزىنىڭ مۇخلىسلىرى «بەش دەۋر زالىملىقى توغرىسىدا گەپ قىلىشنى ئار - نومۇس دەپ بىلگەن» ئىكەن.

(30) «بەدئىي نىزام» — قەدىمكى دەۋردە ئىمتىھان تۈزۈمى بويىچە بەلگىلەنگەن ئۇسلۇبقا ئاساسەن ماقالە يېزىش «بەدئىي نىزام» دەپ ئاتالغان. مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە بولسا، ئومۇمەن باگۇ ئەدەبىياتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(31) بۇ يەردە 1884 — 1985 - يىللاردىكى جۇڭگو - فرانسىيە ئۇرۇشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. بۇ ئۇرۇش نەتىجىسىدە مەنچىڭ ھۆكۈمىتى فراڭسىيە بىلەن تەڭسىز شەرتنامە تۈزۈشكە مەجبۇر بولغان.

(32) بۇ يەردە چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ھۆكۈمەت باشقۇرغان جياڭنەن ھەربىي قورال زاۋۇتى (شاڭخەي قورال زاۋۇتىمۇ دېيىلىدۇ) كۆزدە تۇتۇلىدۇ. بۇ زاۋۇتتا مىلتىق، توپ ۋە كېمە ياسىلاتتى. بۇنىڭ ئورنى شاڭخەيدە بولۇپ، چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ كۆلىمى ئەڭ زور ھەربىي سانائىتى ئىدى.

(33) بۇ يەردە 1894 - يىلىدىكى جۇڭگو - ياپونىيە ئۇرۇشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. بۇ ئۇرۇشتا مەنچىڭ ھۆكۈمىتى مەغلۇپ بولغان.

(34) بۇ ياپتا گەپ بولۇپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى دېگەن سۆز. شۇ چاغلاردا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى «باسمىچىلار پارتىيىسى» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر بىلەن ھاقارەتلەيتتى.

(35) بۇ يەردە 1933 - يىلى 11 - ئايدىكى فۇجيەن ۋەقەسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. 1932 - يىلى «28 - يانۋار» دىن كېيىن، جياڭ جيېشى شاڭخەيدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۈرەش قىلىۋاتقان 19 - ئارمىيىنى كومپارتىيىگە قارشى ئېچىكى ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن فۇجيەنگە يۆتكىدى. 1933 - يىلى 11 - ئايدا 19 - ئارمىيىنىڭ قوماندانلىرى ۋە ئەسكەرلىرى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش توغرىسىدىكى تەشەببۇسىنىڭ تەسىرى ئاستىدا، گومىنداڭدىكى بىر قىسىم كۈچلەر بىلەن بىرلىشىپ، فۇجيەندە «جۇڭخۇا جۇمھۇرىيىتى خەلق ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى»نى قۇردى ھەمدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا، جياڭ جيېشىغا قارشى تۇرۇش توغرىسىدا قىزىل ئارمىيە بىلەن كېلىشىم تۈزدى. بۇ ۋەقە جياڭ جيېشىنىڭ ئەسكىرىي كۈچىنىڭ بېسىمى ئاستىدا، ئۇزۇن ئۆتمەيلا مەغلۇپ بولدى.

(36) نىۋلان — ئەسلىي ئىسمى پائۇل رىگ. شۇ چاغدىكى خەلقئارا

ئىنقىلابىي تەشكىلاتلارنىڭ بىرى بولغان «پان تىنچ ئوكيان سانائەت ئىتتىپاقى» نىڭ پولشالىق كاتىپى ئىدى. 1931 - يىل 6 - ئاينىڭ 17 - كۈنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شاڭخەيدە ئۇنى ۋە خوتۇنىنى قولغا ئېلىپ، نەنجىڭ تۈرمىسىگە ئەۋەتىپ بەرگەن. 1932 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «مىنگوغا زىيانكەشلىك قىلغان» دېگەن بەتنام بىلەن سوراق قىلغان. نۇۋلان تىز پۈكمەي، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ يولسىزلىق بىلەن قولغا ئېلىپ سوراق قىلغانلىقىغا نارازىلىق بىلدۈرۈپ، 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنىدىن باشلاپ ئاچلىق ئېلان قىلغان. كېيىن سۇئ چىڭلىك، سەي يۈەنفېيلارنىڭ ياردىمى بىلەن تۈرمىدىن قۇتۇلۇپ چىققان.

(37) گەندى (1869 — 1948) — ھىندىستان مىللىي مۇستەقىللىق ھەرىكىتىنىڭ داھىيسى. ئۇ «زورلۇق كۈچى ئىشلەتمەي قارشى تۇرۇش» نى تەشەببۇس قىلغان، بىرقانچە قېتىم قامىلىپ، قاماقتا ئاچلىق ئېلان قىلىش يولى بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكەن.

(38) بۇ ئەسەر دەسلەپتە «خەلقئارا ئەدەبىيات» ژۇرنىلىنىڭ 1934 - يىللىق 3 - ۋە 4 - قوشما سانىغا «جۇڭگو ۋە ئۆكتەبىر» دېگەن ماۋزۇدا بېسىلغان، شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 5 - كۈنى س س س ر نىڭ «پراۋدا» گېزىتىگە كۆچۈرۈپ بېسىلغان.

«خەلقئارا ئەدەبىيات» — قوش ئايلىق ژۇرنال، خەلقئارا ئىنقىلابىي يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئورگان ژۇرنىلى؛ سوۋېت ئىتتىپاقىدا روس، نېمىس، ئىنگلىز، فرانسۇز تىللىرىدا نەشر قىلىنغان.

(39) «زەرەھلى پويىز» — تولۇق ئىسمى «14 - 69 نومۇرلۇق زەرەھلى پويىز»، ئىۋانوفنىڭ ئەسىرى. شىخېڭ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان.

«تارمار» — فادېيېفنىڭ ئەسىرى، لۇشۈن تەرجىمىسى؛ «تۆمۈر ئېقىن» — سىرافىموۋىچنىڭ ئەسىرى، ساۋ جىڭخۇا تەرجىمىسى.

بۇلار سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ۋەتەن ئۇرۇشى يېزىلغان رومان.

(40) ئېرىي — ئەسلىي ئىسمى نې گەنتۇ، يازغۇچى، ئۆز ۋاقتىدا «جۇڭخۇا گېزىتى» نىڭ مۇھەررىرى ئىدى.

(41) «ئاچا - سىڭىل» — 1934 - يىلى فېۋرالدا شاڭخەيدە قويۇلغان كىنو فىلىمى. بۇ فىلىم «ئېسىل خېنىم ۋە گۇناھكار» ناملىق سەھنە ئەسىرىدىن ئۆزگەرتىپ ئىشلەنگەن.

(42) مىڭكې — ۋېي مىڭكې، خوتەنلىك رەسسام، «سول قانات يازغۇچىلار ئىتتىپاقى» نىڭ ئەزاسى.

(43) تاڭ بوخۇ (1470 — 1523) — ئەسلىي جياڭسۇدىن، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان مەشھۇر ئەدەب، رەسسام.

(44) بۇ ئەسەر ئەڭ دەسلەپ 1934 ـ يىلى 6 ـ ئايدا «ئەدەبىيات تارىخى» ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 1 ـ جىلد 2 ـ سانىغا تاڭ سى دېگەن ئىمزا بىلەن بېسىلغان.

(45) يۈەن يىشەن (1190 — 1257) — جىن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن ئەدىب. ئەسلىي ئىسمىي يۈي جۈ، تەخەللۇسى يىشەن، ياردەمچى ۋەزىر قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. جىن سۇلالىسى بەربات بولغاندىن كېيىن قايتا مەنسەپكە ئولتۇرمىغان. ئۇنىڭ «يىشەن مەجمۇئەسى» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار. ئۇ شىمالىي ۋېي بەگلىكى توبباقلىرىنىڭ پۇشتى بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ماقالىنىڭ ئاخىرىدا «ۋېي بەگلىكى توبباقلىرىنىڭ پۇشتى» دەپ يازغان.

(46) شۆھرەتلىك ئەدىب — يازغان ئەسەرلىرى ئەينى ۋاقىتتىكى كىشىلەرنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشكەن ئەدىبلەرنى كۆرسىتىدۇ.

(47) غەيرىي رەسمىي تارىخ — جۇڭگونىڭ قەدىمكى دەۋرلىرىدە شەخسلەر ئۆز ئالدىغا يازغان تارىخلارنى پادىشاھ مەھكىمىلىرى يازدۇرغان رەسمىي تارىخلارغا نىسبەتەن «غەيرىي رەسمىي تارىخ» دەپ ئاتىغان.

(48) ۋاڭ روشۇي (1174 — 1243) — جىن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن ئەدىب، دارىلئۇلۇمنىڭ ئۆلىماسى بولغان، جىن سۇلالىسى بەربات بولغاندىن كېيىن يۈرتىغا قايتىپ ماكانلاشقان.

(49) لىيۇ چى (1203 ـ 1250) — جىن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن ئەدىب، لەقىمى جىڭشۇ. «پىنھانخانا» ئۇنىڭ خاتىرىلىرى. ئۇنىڭدا تولاراق جىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدىكى ۋەقەلەر خاتىرىلەنگەن. «سۇي لى شەنگە نامايەندە تىكلەش ئىشى توغرىسىدا» دېگەن پارچە ئاشۇ خاتىرىلەرنىڭ 12 ـ جىلدىغا كىرگۈزۈلگەن.

(50) لىڭ تىڭكەن (1755 — 1809) — چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن كىتاب ـ نامەشۇناس.

(51) جاڭ دېخۇي — يۈەن شىزۇ (چىڭگىزخاننىڭ نەۋرىسى قۇبلاي-خان) دەۋرىدە سەركەردە بولغان.

(52) توبباق — تارىختىكى سيانپىلار قەبىلىسىنىڭ تىلى. توب — تۇپراق، توپا دېگەن سۆز. باق — ئەۋلاد، ئۇرۇق دېگەن سۆز. شىمالىي ۋېي بەگلىكىنىڭ ئادەملىرى «توبباق» دېگەن فامىلىنى ئىشلەتكەن.

(53) يۇي چۇي (1303 — 1358) — يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن ئادەم، «چىڭ ياڭ ئەپەندى ئەشئارلىرى» ئۇنىڭ شېئىرلار توپلىمىدۇر.

(54) ھاكىم بەگ — يەرلىك ھەربىي، مەمۇرىي ھوقۇقنى ئۆز قولىدا تۇتىدىغان ئەمەلدار.

(55) يەن زىتۇي (521 — 590) — جەنۇب ـ شىمال سۇلالىلىرىدە ياشىغان ئەدىب.

(56) لۇ ژېنچاۋ (1717 — 1795) — چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن كىتاب ـ نامەشۇناس.

(57) بۇ ماقالە دەسلەپ 1934 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى «جۇڭخۇا» گېزىتىنىڭ «ئۇچۇر» نامىلىق قوشۇمچە بېتىگە خوچۇڭ دېگەن تەخەللۇس بىلەن بېسىلغان.

(58) «ئۇلۇغ ئاخشام» گېزىتى 1934 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى بىر خەۋەر بېسىپ، ئۆز ۋاقتىدىكى رەسسام لىيۇ خەيلى ۋە شۇي بېيخۇڭ ياۋروپادا تەسۋىرىي سەنئەت كۆرگەزمىلىرى ئۆتكۈزۈپ، «سوۋېت روسىيىسىدە ئەۋج ئېلىۋاتقان ئىشارەئىزمچە ئەسەرلەرگە ئۇيغۇنلاشماقتا» ۋە مېي لەنفاڭنىمۇ تۇرتكە بولۇش ئۈچۈن ئەۋەتىشكە ھازىرلانماقتا، دەپ يازغان. لۇشۈن ئەنە شۇ خەۋەرگە قارشى ماقالە يېزىپ، شۇ بۇرمىلانغان خەۋەرگە تەنقىد بەرگەن.

(59) نىتشې (1844 — 1900) — گېرمانىيە پەيلاسوپى، «غەيرىي ئىنسان» پەلسەپىسىنىڭ تەرغىباتچىسى.

(60) گومىنداڭ ھۆكۈمىتى 1933 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى ئامېرىكا بىلەن «پاختا، بۇغداي ئۈچۈن قەرز پۇل» (جەمئىي 50 مىليون ئامېرىكا دوللىرى) توختىمى تۈزگەن؛ بۇنى ئامېرىكىنىڭ بۇغداي ۋە باشقا نەرسىلىرىنى، پاختىسىنى سېتىۋېلىشقا سەرپ قىلغانىدى. ئاپتور بۇ يەردە ئەنە شۇ ئەھۋاللارنى كۆزدە تۇتسا كېرەك.

(61) بۇ يەردە شاۋ شۈنمېيغا كىنايە قىلىنىدۇ. ئۇ مەنچىڭ دەۋرىنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان چوڭ دەللال مەنسەپدار. مىليونېر باي شېڭ شۈەنخەينىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپ، قېينىتىسىنىڭ پۇلى بىلەن نەشرىيات قۇرغان، كىتاب ـ ژۇرنال نەشر قىلغان.

(62) بۇ ئەسەر دەسلەپ 1934 ـ يىلى 5 ـ ئىيۇلدا شاڭخەيدىكى «يېڭى گەپ» مەجمۇئەسىنىڭ تۇنجى سانىغا «دۇدېتى» دېگەن تەخەللۇس بىلەن بېسىلغان.

(63) قەلەم زىندانى — ئۆتمۈشتە ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلارنىڭ زىيالىلارغا زىيانكەشلىك قىلىش ئۇسۇلى. ئۇلار قەلەم ئىگىلىرىنىڭ ماقالىلىرىدىن ئايرىم ئىبارىلەرنى ئۈزۈۋېلىپ، شۇنىڭ بىلەن جىنايەت توقۇپ، قەلەم ئىگىلىرىنى زىندانغا تاشلايتتى.

(64) مېڭ سىن (1868 — 1937) — جياڭسۇدىن، تارىخشۇناس، ياپونىيىدە ئوقۇغان، كېيىن بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخ فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسسورى بولغان.

(65) تەيلىك مازىرى — چىك سۇلالىسى يۇڭجېك پادىشاھنىك مازىرى، خېبېي ئۆلكىسىنىك يىشيەن ناھىيىسىدە.

(66) ھەقدار — بۇ يەردە «قەلەم زىندانى» غا ئۇچرىغان كىشىلەر نەزەردە تۇتۇلىدۇ.

(67) يەن ـ خۇاڭ — خەنزۇ رىۋايەتلىرىدە بۇرۇنقى زامانىدىكى پادىشاھ يەندى ۋە خۇاڭدى. بۇلار خەنزۇ مىللىتىنىك بوۋىسى، دېگەن رىۋايەت بار.

(68) بۇ ماقالە دەسلەپ «ياغاچ ئويمىچىلىقنىك تارىخى» غا كىرگۈزۈلگەن.

«ياغاچ ئويمىچىلىقنىك تارىخى» — لۇشۈن تەھرىرلىكىدە يىگىرمە تۆت پارچە ياغاچ ئويما رەسىمدىن تەركىب تاپقان، تۇنجى نەشرىدە بىر يۈز يىگىرمە نۇسخا چىقىرىلغان ئەسەر. 1934 ـ يىلى 6 ـ ئايدا نەشردىن چىقىرىلغان.

(69) ئېلىمىزنىك قەدىمكى ياغاچ ئويما رەسىملىرىدىن ھازىر بارى دۇنخۇاڭدىكى مىڭئۆيدىن تېپىلغان (10 ـ ئەسىردىكى) بۇددا رەسىملىرى بولۇپ، ئۇلار خېلى يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە، شۇ رەسىملەر ياۋروپادا ساقلىنىۋاتقان 14 ـ ئەسىردىكى گېرمانىيە ياغاچ ئويمىلىرىدىن (بۇڭى مەريەم رەسىملىرىدىن) بىرنەچچە يۈز يىل ئىلگىرى ئويۇلغان.

(70) «سەھەر غۇنچىسى» تەھرىراتى — لۇشۈن، رۇشى ۋە باشقىلار تەشكىللىگەن ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەشكىلاتى، 1928 ـ يىلى 11 ـ ئايدا قۇرۇلۇپ، 1930 ـ يىلى ئەتىيازدا تارقالغان.

(71) «سەنئەت گۈلزارلىقىنىك سەھەر غۇنچىسى» — لۇشۈن تەھرىرلىكىدە چىقىرىلغان تەسۋىرىي سەنئەت مەجمۇئەسى، جەمئىي بەش سان چىقىقان.

(72) ياغاچ ئويمىچىلىق كۇرسى — بۇ كۇرس 1931 ـ يىل 8 ـ ئاينىك 17 ـ كۈنىدىن 22 ـ كۈنگىچە شاڭخەيدە بىر قارار ئېچىلغان، لۇشۈننىك تونۇشتۇرۇشى ۋە تەرجىمانلىق قىلىشى بىلەن نىسەنجابى ئىسىملىك بىر ياپون ياغاچ ئويمىچىلىق تېخنىكىسىدىن دەرس ئۆتكەن.

(73) «ئەلچى تاختاي» تەھرىراتى — بۇرۇنقى زامانىدا خەنزۇ ھۆكۈمرانلىرى ھەربىي مەنسەپدارلارغا مېتال تاختىنى، مۇلكىي مەنسەپدارلارغا ياغاچ تاختىنى رەسمىي بۇيرۇق سىمۇولى سۈپىتىدە ئەۋەتەتتى. بۇنداق تاختايلار بۇيرۇق ئەلچىسى رولىنى ئوينىغاچقا، «ئەلچى تاختاي» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ يەردە «تەرغىباتچى» دېگەن كۆچمە مەنىنىمۇ بېرىدۇ.

«ئەلچى تاختاي تەھرىراتى» — 1933 ـ يىلىنىك بېشىدا خاڭجۇدا قۇرۇلغان سەنئەت تېخنىكومى.

«ياۋا رەيھان تەھرىراتى» — 1933 ـ يىلىنىك ئاخىرىدا شاڭخەيدە

قۇرۇلغان تەسۋىرىي سەنئەت تېخنىكومى.

«نامسىز ياغاچ ئويمىچىلىق تەھرىراتى» — 1933 ـ يىلىنىك ئاخىرىدا شاڭخەيدە قۇرۇلغان تەسۋىرىي سەنئەت تېخنىكومى.

(74) M. K — خەنزۇچە «مۇكې» (ياغاچ ئويما) دېگەن ئىككى ھەرپىنىك لاتىنچە قىسقارتىلمىسى.

(75) تەپتىش ئىدارىسى — ئۆتمۈشتە ئەنگلىيە، ئامېرىكا، ياپونىيە جاھانگىرلىرى ۋە باشقا جاھانگىرلار شاڭخەيدە، تيەنجىن قاتارلىق جايلاردىكى كونسېسسىيىلەردە قۇرغان ھۆكۈمرانلىق ئورگىنى.

(76) بۇ ئەسەر دەسلەپ 1934 ـ يىلى 10 ـ ئايدا شاڭخەيدە «ئەدەبىيات» ناملىق مەجمۇئەنىك 3 ـ جىلد 4 ـ سانىغا بېسىلغان.

(77) ژېي سۇيۇەن (1902 — 1932) — ئەنخۇيلۇق، «نامسىز تەھرىرات» نىك ئەزاسى. ئۇ گوگولنىك «شىنېل» يەنى «پەلتو» ناملىق پوۋېستىنى، «ئاخىرقى شولا» ناملىق روسىيە ھېكايىلىرى توپلىمىنى، شىمالىي ياۋروپانىك «سېرىق چېچەك» ناملىق شېئىر، فېلىيەتونلار توپلىمىنى تەرجىمە قىلغان.

(78) لى چيې — ئەنخۇيلۇق، «نامسىز تەھرىرات» نىك ئەزاسى. ئۇ «كۆلەڭگە» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمىنى يازغان، ئاندىرىيېفنىك «سەييارەگە»، «قارا چۇمپەردىلىك ئادەم» قاتارلىق دراملىرىنى تەرجىمە قىلغان.

(79) «نامسىز تەھرىرات» — ئەدەبىيات تەشكىلاتى، 1925 ـ يىلى كۈزدە ھېيجىڭدا قۇرۇلغان؛ ئاساسىي ئەزالىرى: لۇشۈن، ژېي سۇيۇەن، ساۋجىڭخۇا، لى چيې، تەي جىڭنۇڭ. بۇ تەھرىرات ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ «دەشت»، «نامسىز مەجمۇئە» قاتارلىق مەجمۇئەلەرنى چىقارغان. 1931 ـ يىلى ئىقتىسادىي قىينىچىلىق تۈپەيلىدىن تارقىلىپ كەتكەن.

(80) «قۇزغۇنلار مەجمۇئەسى» — «قۇزغۇن» ئەسلىدە «قاغا» نىك يەنە بىر ئاتىلىشى بولۇپ، بۇ يەردە «رەسمىي تەشكىللەنگەن قەلەم ئىگىلىرى» نىك مەجمۇئەسى» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ.

بۇ مەجمۇئەگە لۇشۈننىك «چۇقان»، «تېڭىرقاش»، «ياۋا گىياھ» ناملىق ئەسەرلىرى، شۇ چىڭژېننىك «يۇرتۇم»، گاۋ چاڭخۇڭنىك «يۇرەك تەلپۈنۈشى»، شياڭ پېيلياڭنىك «غۇۋا چۈش ۋە باشقىلار»، گەن خانمىنىك «بۇدۇشقاق» ناملىق ئەسەرلىرى كىرگۈزۈلگەن.

(81) لى شياۋفېك (1897 — 1971) — جياڭسۇدىن، ھېيجىك ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن، «يېڭى دولقۇن»، «تىل رىشتىسى» تەھرىراتلىرىغا قاتناشقان، «شىمال يېڭىلىقلىرى نەشرىياتى» نىك مەسئۇلى بولغان.

(82) دۇەن چىرۇي (1864 — 1936) — ئەنخۇيلۇق، ئەنخۇي

سىستېمىسىدىكى مىلىتارىست، شىمالدا باش ۋەزىر، بېيجىڭدا ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ ھۆكۈمدارى بولغان.

(83) لىن سۈيۈەن — فۇجيەنلىك، بېيجىڭ قىزىل دارىلفۇنۇنىنىڭ دارىلمۇئەللىمىنگە مۇدىر بولغان، 1925 - يىل 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ھەربىي ۋە ساقچىلارنى باشلاپ بېرىپ، قىزىل دارىلفۇنۇنىنى قوراللىق ئۆتۈكۈزۈۋالغان.

گاۋ چاڭخۇڭ — سەنشىلىك، «شاۋقۇن» تەھرىراتىنىڭ ئاساسىي ئەزالىرىدىن بىرى، ئۆز ۋاقتىدا ئىدىيىدە ئىنكارچىلىققا ۋە ھۆكۈمەتسىزلىككە مايىل ياش يازغۇچى.

شياڭ پېيلياڭ (1905 — 1961) — خۇنەنلىك، «شاۋقۇن» چىلارنىڭ بىرى.

(84) نامسىز تەھرىرات پېچەتلەندى — بۇ تەھرىرات 1928 - يىلى باھاردا نەشر قىلغان «ئەدەبىيات ۋە ئىنقىلاب» (تروتسكىينىڭ ئەسىرى، لى چيې ۋە ۋېي سۈيۈەن تەرجىمىسى) جىنەندىكى شەندۇڭ ئۆلكىلىك بىرىنچى دارىلمۇئەللىمنىدە مۇسادىرە قىلىندى. بېيجىڭ ساقچىلىق نازارىتى شەندۇڭ مىلىتارىستى جاڭ زۇڭچاڭنىڭ تېلېگراممىسىغا بىنائەن 3 - ئاينىڭ 26 - كۈنى نامسىز تەھرىراتنى پېچەتلىدى. لى چيې قاتارلىق ئۈچ كىشىنى تۇنقۇن قىلدى، پېچەت 10 - ئايدا يىرتىلدى.

(85) «شىنبل» يەنى «پەلتو» — روسىيە يازغۇچىسى گوگولنىڭ پوۋېستى. ۋېي سۈيۈەننىڭ تەرجىمىسى، 1926 - يىلى 9 - ئايدا نەشر قىلىنغان.

(86) ئىبسىن (1906 — 1928) — نورۋېگىيە دراماتورگى. ئۇنىڭ «برانت» نامىلىق ئەسىرىدە مۇنداق بىر ۋەقە تەسۋىرلىنىدۇ: برانت كىشىلەرنى بۇ دۇنيانىڭ كونا ئادەتلىرىگە قارشى قوزغاش مۇددىئاسى بىلەن بىر توپ مۇرتىنى غايىۋى ماكانىنى ئىزدەپ تېپىش يولىدا تاغقا باشلاپ چىقىدۇ، ئۇلار تاغقا چىقىش جاپاسىغا چىدىيالمايدۇ، برانتنىڭ غايىۋى ماكانىدىنمۇ شەكلىنىدۇ. شۇڭا برانتنى ئۇرۇپ يىقىتىدۇ، برانت ئاخىر قار كۆچكۈنىگە يولۇقۇپ ئۆلىدۇ.

(87) دوستويېۋىسكىي (1821 — 1881) — روسىيە يازغۇچىسى، ئۇ «كەمبەغەللەر»، «خورلانغانلار»، «جىنايەت ۋە جازا» قاتارلىق رومانلارنى يازغان.

(88) لۇشۈن «جۇڭگو ئەركىنلىك ھەرىكىتى ئىتتىپاقى»غا قاتناشقانلىقى ئۈچۈن، 1930 - يىلى گومىنداڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن تەقىب قىلىنغانىدى. ئىككىنچى يىلى رۇشى قولغا ئېلىنىپ كەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىككى قېتىم «ئۆيىنى تاشلاپ قېچىپ چىققان» ئىدى، شۇ چاغدا قولىدىكى

خەت - چەكلەرنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغان.

(89) گوگول (1800 — 1852) — روسىيە يازغۇچىسى، رومان «ئۆلۈك جانلار»، كومېدىيە «رېۋىزور» ۋە باشقىلارنى يازغان.

(90) ئاندرىيېۋ (1871 — 1919) — روسىيە يازغۇچىسى، «قىزىل كۈلكە» قاتارلىق پوۋېستلارنى يازغان.

(91) ۋان ئېيدىن (1860 — 1932) — گوللاندىيىلىك يازغۇچى ھەم دوختۇر. ئۇنىڭ «ئىللون» نامىلىق داستانى، «بۇرادەرلەر» نامىلىق ئوپېراسى، «ھالاكەت ئازگىلى» قاتارلىق رومانى بار. لۇشۈن ئۇنىڭ «كىچىك يۇھاننا» نامىلىق بالىلار چۆچىكىنى تەرجىمە قىلغان.

(92) ئېرىنبۇرگ (1891 — 1967) — س س س ر يازغۇچىسى. ئۇ ئۇزۇن ۋاقىت چەت ئەللەردە مۇھاجىر بولۇپ تۇرغان، «بوران»، «پارىژنىڭ ھالاكىتى» نامىلىق رومانلىرى، «ئادەم، ئاي، كۈن، تۇرمۇش» نامىلىق ئەسلىمىسى ۋە باشقىلىرى بار.

(93) لاۋرېنېف (1892 — 1959) — س س س ر يازغۇچىسى، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن قىزىل ئارمىيىگە كىرگەن. ئۇنىڭ 1924 - يىلى يازغان «قىرىق بىرىنچى» نامىلىق پوۋېستى ساۋ جىڭخۇا تەرىپىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغان.

(94) سۈنفۇ، تولۇق ئىسمى ۋېي سۈنفۇ (1905 — 1978) — ئەنخۇيلۇق، «نامسىز تەھرىرات»نىڭ ئەزاسى. ئۇ دوستويېۋسكىنىڭ «كەمبەغەللەر»، «جىنايەت ۋە جازا» قاتارلىق رومانلىرىنى تەرجىمە قىلغان، «جۇشەن» نامىلىق شېئىرلار توپلىمىنى چىقارغان.

(95) جىڭنۇڭ، تولۇق ئىسمى تەي جىڭنۇڭ — ئەنخۇيلۇق، «نامسىز تەھرىرات»نىڭ ئەزاسى. «زېمىن ئوغلى»، «مۇنار قۇرغۇچىلار» نامىلىق ئىككى ھېكايىلەر توپلىمى چىقارغان.

(96) بۇ ماقالە دەسلەپ 1934 - يىلى 10 - ئايدا شاڭخەيدىكى «يېڭى ياش» نامىلىق ئايلىق ژۇرنالنىڭ 6 - جىلد 3 - سانىغا بېسىلغان.

(97) بەننۇڭ - لىيۇ بەننۇڭ (1891 — 1934) — جياڭسۇلۇق، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا پروفېسسور، بېيپىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قىزىل ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى بولغان. «يېڭى ياش» تەھرىراتىنىڭ تەھرىرلىك خىزمىتىگە قاتناشقان، يېڭى ئەدەبىيات ھەرىكىتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىردىكى مۇھىم يازغۇچىلارنىڭ بىرى. كېيىن فرانسىيىدە ئوقۇپ، فونېتىكىنى تەتقىق قىلغان. «بەننۇڭ فېلىيەتونلىرى»، «قامچا»، «خەنزۇ تىلى گرامماتىكىسى» قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان.

(98) «يېڭى ياش» — 4 - ماي دەۋرىدە يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنى تەرغىب قىلغان، ماركسىزمنى تەشۋىق قىلغان، مۇھىم ئۇنىۋېرسال ئايلىق

ژۇرنال. چېن دۇشيۇنىڭ مەسئۇل مۇھەررلىكىدە، لى داجاۋلارنىڭ مۇ-
ھەررلىكىدە چىقىرىلغان.

(99) سەي جۇېمىن - سەي يۈەنفېي (1868 — 1940) — جېجيائسلىق. يېقىنقى زامان مەرىپەتپەرۋەرى، مەنچىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قار-
شى ئىنقىلابىي تەشكىلاتنىڭ، «قۇتۇلۇش جەمئىيىتى» نىڭ ئاساسچىلىرىدىن
بىرى. مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن مائارىپ مىنىستىرى، بېيجىڭ ئۇنىۋېر-
سىتېتىنىڭ مۇدىرى قاتارلىق خىزمەتلەردە بولغان.

(100) چېن دۇشيۇ (1880 — 1942) — ئەنخۇيلۇق، ئەسلىي
بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، «يېڭى ياش» ژۇرنىلىنىڭ ئا-
ساسچىسى، 4 - ماي دەۋرىدە يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنىڭ مۇھىم تەرغىباتـ
چىسى. 1921 - يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلغاندا باش
سېكرېتار بولغان. بىرىنچى قېتىملىق ئىچكى ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ كېيىن-
كى مەزگىللىرىدە ئوڭچىل تەسلىمچىلىك يولىغا مېڭىپ، ئىنقىلابنى مەغلۇ-
بىيەتكە ئۇچراتقان. كېيىن تروتسكېچىلار بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، پارتـ-
يىمگە قارشى گۇرۇپپا قۇرغان، 1929 - يىلى 11 - ئايدا پارتىيىدىن
چىقىرىلغان.

(101) ۋاڭ جىڭشۇەنىنىڭ ئەيىرەك بىلەن يازغان خېتىگە جاۋاب
خەت — 1918 - يىلىنىڭ باشلىرىدا چېيەن شۇەنتۇڭ جەمئىيەتتىكى يېڭى
مەدەنىيەت ھەرىكىتىگە قارشى سەپسەتىلەرنى توپلاپ، ۋاڭ جىڭشۇەن دېگەن
تەخەللۇس بىلەن فېئودال - كونىلىق تەرەپدارلىرى تەلەپپۇزىدا «يېڭى ياش»
تەھرىر بۆلۈمىگە، خەت يازغان، شۇ خەتكە لېيۇ بەننۇڭ قاتتىق رەددىيە
يازغان.

(102) « 她 tá» ھەرپىنى ئىجاد قىلغان — لېيۇ بەننۇڭ
1920 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى « 她 توغرىسىدا» سەرلەۋھىلىك ماقالە
يېزىپ، « 她 » دېگەن ئالماشنى ئىشلەتكەندە، خەنزۇ يېزىقىنىڭ خۇسۇسـ-
يىتىگە ئاساسەن، چىشى جىنسىنى بىلدۈرىدىغان ئالماش 她 (ئۇ) دىن باشقا،
جانسىز نەرسىلەرنى بىلدۈرىدىغان ئالماش tá (ئۇ) نى قوللىنىشنى تەشەببۇس
قىلغان.

(103) تىل رېشتىسى — ھەپتىلىك ئەدەبىي ژۇرنال، 1924 - يىلى
11 - ئايدا بېيجىڭدا نەشر قىلىنىشقا باشلىغان. لۇشۈن بۇ ژۇرنالنىڭ
ئاساسىي يازغۇچىلىرىدىن ۋە مەدەنىيەت ھەرىكىتىنىڭ مۇھىم تەرغىباتـ
چىسى. 1921 - يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلغاندا باش
سېكرېتار بولغان. بىرىنچى قېتىملىق ئىچكى ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ كېيىنـ
كى مەزگىللىرىدە ئوڭچىل تەسلىمچىلىك يولىغا مېڭىپ، ئىنقىلابنى مەغلۇ-
بىيەتكە ئۇچراتقان. كېيىن تروتسكېچىلار بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، پارتـ-
يىمگە قارشى گۇرۇپپا قۇرغان، 1929 - يىلى 11 - ئايدا پارتىيىدىن
چىقىرىلغان.

(101) ۋاڭ جىڭشۇەنىنىڭ ئەيىرەك بىلەن يازغان خېتىگە جاۋاب
خەت — 1918 - يىلىنىڭ باشلىرىدا چېيەن شۇەنتۇڭ جەمئىيەتتىكى يېڭى
مەدەنىيەت ھەرىكىتىگە قارشى سەپسەتىلەرنى توپلاپ، ۋاڭ جىڭشۇەن دېگەن
تەخەللۇس بىلەن فېئودال - كونىلىق تەرەپدارلىرى تەلەپپۇزىدا «يېڭى ياش»
تەھرىر بۆلۈمىگە، خەت يازغان، شۇ خەتكە لېيۇ بەننۇڭ قاتتىق رەددىيە
يازغان.

(102) « 她 tá» ھەرپىنى ئىجاد قىلغان — لېيۇ بەننۇڭ
1920 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى « 她 توغرىسىدا» سەرلەۋھىلىك ماقالە
يېزىپ، « 她 » دېگەن ئالماشنى ئىشلەتكەندە، خەنزۇ يېزىقىنىڭ خۇسۇسـ-
يىتىگە ئاساسەن، چىشى جىنسىنى بىلدۈرىدىغان ئالماش 她 (ئۇ) دىن باشقا،
جانسىز نەرسىلەرنى بىلدۈرىدىغان ئالماش tá (ئۇ) نى قوللىنىشنى تەشەببۇس
قىلغان.

(103) تىل رېشتىسى — ھەپتىلىك ئەدەبىي ژۇرنال، 1924 - يىلى
11 - ئايدا بېيجىڭدا نەشر قىلىنىشقا باشلىغان. لۇشۈن بۇ ژۇرنالنىڭ
ئاساسىي يازغۇچىلىرىدىن ۋە مەدەنىيەت ھەرىكىتىگە قارشى سەپسەتىلەرنى توپلاپ، ۋاڭ جىڭشۇەن دېگەن
تەخەللۇس بىلەن فېئودال - كونىلىق تەرەپدارلىرى تەلەپپۇزىدا «يېڭى ياش»
تەھرىر بۆلۈمىگە، خەت يازغان، شۇ خەتكە لېيۇ بەننۇڭ قاتتىق رەددىيە
يازغان.

4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى لېيۇ بەننۇڭنىڭ مۇخبىرلارغا قىلغان سۆھبىتىنى
ئېلان قىلدى. سۆھبەتتە لېيۇ بەننۇڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر - بىرىنى «مىس»
دەپ ئاتىشىنى ماقۇل كۆرمىگەن، «قۇل» لۇقنى بىلدۈرىدىغان «مىس» ئاتالـ-
غۇسىنى بىكار قىلىپ، خەنزۇلارنىڭ ئانا تىلىدىكى قىز، خانىم، دېگەن
ئاتالغۇلارنى ئىشلىتىشىنى تەشەببۇس قىلغان.

(105) بۇ ماقالە دەسلەپ 1934 - يىل 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى
«رۇنيۇ» دېگەن تەخەللۇستا ئېلان قىلىنغان.

(106) «18 - سېنتەبىر» ۋەقەسى — ياپونىيەنىڭ جۇڭگونىڭ شەرقىي
شىمال تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق «گۇەندۇڭ ئارمىيىسى» 1931 - يىلى 18 -
سېنتەبىردە شېنيائدىكى جۇڭگو قوشۇنىغا ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم قىلىپ، ئۇ-
زۇن ئۆتمەيلا جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمالدىكى ئۇچ ئۆلكىسىنى بېسىۋالغان.

(107) «جاھانگىرلارنىڭ تاپشۇرۇقىنى ئالغان» — لۇشۈن ئۆزىنىڭ
بىر ماقالىسىدە ئۆز ۋاقتىدىكى يېزىقتا ياۋروپاچە جۈملە تۈزۈشكە قارشى
تۇرۇشنى باھانە قىلىپ تۇرۇپ، جانلىق تىلغا قارشى چىقىۋاتقان كىشىلەرنى
تەنقىدلىگەنىدى. ۋېن گۇڭجى كېيىن رەددىيە ئورنىدا يازغان ئوچۇق خېتىـ-
دە، ياۋروپا جۈملىلىرىنى قوللىنىشنى تەشەببۇس قىلغان كىشى «جاھانگىر-
لارنىڭ تاپشۇرۇقىنى ئالغان» دېگەن.

(108) بۇ ئەسەر 1933 - يىلى يېزىلغان.

(109) بۇ يەردە خەنزۇچە قەدىمكى ئۇسلۇبتا يېزىلىدىغان ماقالە -
ئەسەرلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(110) بۇ يەردە گەپ خەنزۇ يېزىقى ئۈستىدە بارىدۇ.

(111) بۇلار خەنزۇچە قەدىمكى ئەسەرلەر.

(112) بۇ يەردە «يېزىق» سۆزى «يازما نەرسىلەر» دېگەن مەنىدە
قوللىنىلغان.

(113) بۇ يەردە «رەڭلىك قالپاق» دېگەن سۆز «قىزىل پاچاق»،
«كوممۇنىست» دەپ خورلاش، زىيانكەشلىك قىلىش مەنىسىدە قوللـ-
نىلماقتا — تەرجىمانىنىڭ ئىزاھاتى.

(114) بۇ ماقالە 1934 - يىل 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنى «چولپان»
يېرىم ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 1 - جىلد 1 - سانىغا گۇڭ خەن ئىمزاسى بىلەن
تۇنجى قېتىم بېسىلغان.

(115) 1914 - يىلى (مىنگونىڭ 3 - يىلى) يۈەن شىكەي كۆڭزىغا
سېغىنىش پەرمانىنى چۈشۈرگەن ھەمدە كونا نۇسخىدىكى كىيىملەرنى تىكتۇ-
رۇپ، كۆڭزى ھەققىدە نەزىر - نۇزۇرەت ئۆتكۈزۈش ئىشىنى ئەۋج ئالدۇر-
غان. بۇ بىرىنچى قېتىملىق «داغدۇغا كۆتۈرۈش» بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(116) بۇرۇن «ئەجنەبىيلەر»، «ياتلار» دەپ، ئۇلارنىڭ جۇڭگوغا

كېلىپ تۇرغان جايى «ياتلار دىيارى» دەپ ئاتالغان. بۇنىڭدا كەمستىش مەنىسى بار، بۇ يەردە شاڭخەيدىكى كومىسسىيەلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(117) «مۇھاكىمە ۋە بايان» دېگەن كىتابتا قەيت قىلىنىشىچە: «كۇڭزى چى بەگلىكىدە نەپىس مۇزىكىنى ئاڭلاپ ئۈچ ئايغىچە گۆشىنىڭ تەمىنى سەزمەس بولۇپ قالغان، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ: ‹مۇزىكىنىڭ كىشىنى شۇ قەدەر مەپتۇن قىلىدىغانلىقىنى ئويلىمىغان ئىكەنمەن›» دېگەن.

(118) ئۇچ دەۋر — شيا، شاڭ، جۇ سۇلالىلىرى بولۇپ، ئېلىمىزنىڭ قۇلدارلىق جەمئىيىتى ئىدى.

(119) بۇ سۆز مېڭزىنىڭ كۆڭزىغا ئوقۇغان مەدھىيىسى.

(120) بۇ «مېڭزى. تېڭژۇن ھەزرەت» دېگەن كىتابتىكى سۆز بولۇپ، ئۇنىڭدا: «ئېسىلزادىلەر بولمىسا، ياۋايىلار باشسىز قالىدۇ؛ ياۋايىلار بولمىسا، ئېسىلزادىلەر ئاشسىز قالىدۇ» دېيىلگەن.

(121) لۇشۇن «كونس بوتكىسى فېلىيەتونلىرى. قوشۇمچە خاتىرە» دە مۇنداق دەيدۇ: «‹گۆشىنىڭ تەمىنى بىلمەسلىك ۋە سۇنىڭ تەمىنى بىلمەسلىك›نى ‹قۇياش› ژۇرنىلىغا ئاتاپ يازغانىدىم، بېسىلىپ چىققاندا قارىسام كېيىنكى يېرىمى يوق، بۇ ئەھۋال ‹مەركىزىي تەشۋىقات بۆلۈمى كىتاب — گېزىت تەكشۈرۈش ھەيئىتى› نىڭ شەپقىتى بولسا كېرەك. شۇ چاغدا ‹قۇياش› تىكى بۇ ماقالىنى ئوقۇغانلاردىن بىرى مەندىن: ‹يازغىنىڭىز نېمە ئۇ؟› دەپ سورىغان. ھازىر ھەممىسىنى تولۇقلاپ، تەكىتلەش بەلگىلىرىنى قويۇپ قويدۇم. كىتابخانلار مېنىڭ ئەمەلىيەتتە نېمىلەرنى يازغانلىقىمنى ئەمدى بىلىپ قالار.»

(122) بۇ ماقالە دەسلەپ 1934 — يىل 10 — ئاينىڭ 20 — كۈنى «قۇياش» ژۇرنىلىنىڭ 1 — جىلد 2 — سانىغا «گۆشخەن» ئىمزاسى بىلەن بېسىلغان.

(123) خەلقئارا ئىتتىپاق — بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، 1920 — يىلى قۇرۇلغان ھەرقايسى ئەللەر ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ئىتتىپاقى. ئۇ «خەلقئارا ھەمكارلىق، تىنچلىق ۋە خەۋپسىزلىكنى ئالغا سۈرۈش» نى دەستۇر قىلغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئەنگلىيە، فرانسىيە قاتارلىق جاھانگىر ئەللەرنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ كەتكەن ۋە شۇلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىق سىياسىتىگە قورال بولۇپ خىزمەت قىلغان، 1946 — يىلى 4 — ئايدا رەسمىي تارقالغان. 18 — سېنتەبىر ۋەقەسىدىن كېيىن، بۇ ئىتتىپاق ياپونىيىنىڭ جۇڭگوغا قىلغان تاجاۋۇزىنى «توغرا ۋە قانۇنلۇق» دېگەن.

(124) ئۆز ۋاقتىدا بەزى گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى ۋە «يۈرت كاتتىلىرى»، «دۆلەتنىڭ نىجات تېپىشى» ئۈچۈن دۇئا — تەكبىر ئوقۇش دېگەن نام بىلەن بەزى چوڭ شەھەرلەردە روھ — ئەرۋاھلارغا سىغىنىپ، بۇنقا

چوقۇنۇش مۇراسىملىرى ئۆتكۈزگەن.

(125) جۇڭگولۇقلار ئۆز ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويدى — ئۆز ۋاقتىدا جاماەت ئىچىدە شۇنداق مۇقاملار بار ئىدى. مەسىلەن، «مىللىتىمىزنىڭ غۇرۇرى، ئىشەنچىسى ئاللىقاچان تۆگىگەنىدى. دۆلەتمۇ تاشقى دۇشمەن كەلمەي تۇرۇپلا مەنىۋى جەھەتتىن ھالاك بولۇپ بولغان» دېگەندەك.

(126) لۇشۇن «كونس بوتكىسى فېلىيەتونلىرى. قوشۇمچە خاتىرە» دە مۇنداق دەيدۇ: «‹جۇڭگولۇقلار ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويدىمۇ؟›، نېمۇ ‹قۇياش، قا يېزىپ بەرگەن. بۇ ماقالىدىكى روھ — ئەرۋاھلارغا، بۇتلارغا ھۆرمەتسىزلىك قىلىنغان سۆزلەرنىڭ ھەممىسى ئۆچۈرۈپ تاشلىنىپتۇ. بۇنىڭدىن شۇ چاغلاردا بىزنىڭ ‹غوجا›لىرىمىزنىڭ روھ — ئەرۋاھلارغا سىغىنىشنى، بۇتقا چوقۇنۇشنى تەشەببۇس قىلىۋاتقانلىقى مەلۇم بولۇپ تۇرىدۇ. ئەينى زامانىدىكى ئادەتلەرنىڭ خاتىرىسى بولۇپ قالسۇن دەپ، ئۇلارنىمۇ تولۇقلاپ، ئاستىغا تەكىتلەش بەلگىسى قويۇپ قويدۇم.»

(127) رەسمىي تارىخ — بۇرۇنقى زامانىدا پادىشاھ تەرىپىدىن يارلىق بىلەن ئېتىراپ قىلىنغان تارىخ «رەسمىي تارىخ» دەپ ئاتىلاتتى.

(128) بۇ ماقالە دەسلەپ 1934 — يىلى 10 — ئايدا شاڭخەيدە «ھەجۋىي رەسىم» ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 2 — سانىغا بېسىلغان.

(129) زۇڭلى يامۇلى — تارىختا چەت ئەللەر بىلەن ئالاقىدار ئىشلارنى باشقۇرىدىغان مەركىزىي ئورگان، كېيىن «خارجى ئىشلار ۋازارىتى»گە ئۆزگەرتىلگەن.

(130) «كۆرۈپ كېلىش ئۈچۈن چەت ئەللەرگە بېرىش» — ئىلگىرىكى چاغلاردا مىلىتارىستلار، مەنسەپدارلار ئامىتى قولدىن كەتكەندە «كۆرۈپ كېلىش ئۈچۈن چەت ئەللەرگە بارىمەن» دېگەن باھانە بىلەن ۋاقتىنچە كۆزدىن يىراق تۇرۇپ، قايتا باش كۆتۈرۈش پۇرسىتىنى كۈتەتتى. بەزىلىرى «چەت ئەللەر»گە چىقماي، پەقەت شۇ گەپ بىلەن يۈزىنى ساقلاشقا ئۇرۇناتتى.

(131) بۇ يەردە ياپونىيىنىڭ چىڭداۋنى ئىشغال قىلىپ تۇرغان قوشۇنلىرىنى 1922 — يىلى 12 — ئايدا چېكىندۈرۈپ كەتكەنلىكى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(132) بۇ، خۇددى «دەشنەم يېگىنى بەش نان يېگىنى» دېگەندەك، پەرەزلەردىن تېپىك يېگەن دېگەن گەپ.

(133) چاڭگۇ چۈەنرۇشىەن (1875 — 1969) — ياپونىيىلىك ئوبزورچى. «قاراقچىلار بۇلىقى» دېگەن سۆز ئەسلىي جۇڭگو ھېكايىسى بولۇپ، «كۇڭزى... قاراقچىلار بۇلىقى يېنىدىن ئۆتكەندە، بۇلاقنىڭ ئىسمىنى يامان كۆرگەچكە، ئۇسساپ كەتكەن بولسىمۇ سۇيىنى ئىچمەپتىكەن» دېگەن ئىبارىدىن چىققان.

(134) بۇ ماقاله 1934 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى «قۇياش» ژۇرنىلىنىڭ 1 ـ جىلد 5 ـ سانىغا «گۈڭخەن» ئىمزاسى بىلەن بېسىلغان.

(135) نىسەن كىتابخانىسى — ياپونىيىلىك نىسەن ژەنزو (1885 — 1959) شاڭخەيدە ئاچقان، ئاساسەن ياپون تىلىدىكى كىتابلار سېتىلىدىغان كىتابخانا.

(136) ماڭا «خائىن» دەپ لەقەم قويۇپتۇ — زىڭ جىنكې مەسئۇللۇقىدىكى «ئەدەبىي سۆھبەت» نىڭ 1 ـ جىلد 1 ـ سانىدا (1933 ـ يىلى ئىيۇل) بەي يۈشيا ئىمزالىق بىر خاتىرىدە لۇشۈنگە ياپونلارنىڭ جاسۇسى دەپ كىنايە قىلىنغان. يەنە 1934 ـ يىلى 5 ـ ئايدا «سى» ئىمزالىق، «لۇشۈن خائىن بولۇشنى خالايدىكەن» سەرلەۋھىلىك بىر ماقالىدە لۇشۈنگە: «ياپونىيە كىتابخانىسى بىلەن مەخپىي توختام تۈزۈپتۇ... خائىن بولۇشنى خالايدىكەن» دەپ بوھتان قىلىنغان.

(137) بۇ ماقاله ئۆز ۋاقتىدا مەتبۇئات يۈزىگە چىقالمىغان. ئاپتور «كونس بوتكسى فېلىيەتونلىرى. قوشۇمچە خاتىرە» دە مۇنداق ئىزاھلايدۇ: «‹بەشىرە توغرىسىدىكى قىياسلىرىم›نى ‹ھايات› ناملىق ئايلىق ژۇرنالغا يېزىپ ئەۋەتكەنىدىم. ھۆكۈمەت ‹بېسىشقا بولمايدۇ› دەپ بۇيرۇق چۈشۈرۈپتۇ. دەسلەپتە ناھايىتى ھەيران بولدۇم. ماقالىنى قايتۇرۇپ ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن قارىسام، قىزىل قېرىنداش بىلەن سىزىلغان يەرلىرى تۇرۇپتۇ. ‹ئۇچىنچى خىل› جانابلارنىڭ زىتىغا تېگىپ قويغانلىقىمنى شۇ چاغدىلا بايقىدىم. يېڭى يازغۇچىلار ئاگاھ بولسۇن دەپ، بۇ ماقالىدىكى قىزىل سىزىقلارنىڭ ئورنىغا قارا سىزىق تارتىپ قويدۇم.»

(138) سىمۇئولىزم — 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا فرانسىيىدە ئەۋج ئالغان چۈشكۈن ئەدەبىي پىكىر ئېقىمىنىڭ بىر شېخى. سىمۇئولىزمچىلار رېئال دۇنيا ساختا، جەبىر ـ جاپا بولىدۇ، «ئۇ ئالەم» بولسا چىن، راھەت بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. شۇڭا غايىب «ئۇ دۇنيا»نى «خىيالىي تەسەۋۋۇر» بىلەن، يەنى «سىمۇئول» بىلەن چۈشەندۈرۈشكە ئۇرۇنىدۇ.

(139) «تىياتىر» سەھنىسى — شاڭخەيدىكى «جۈڭخۇا گېزىتى»نىڭ 1934 ـ يىلى چىقىشقا باشلىغان ئەدەبىيات بېتى.

(140) «تىياتىر» سەھنىسىنىڭ 1934 ـ يىلى 28 ـ ئۆكتەبىرىدىكى 11 ـ سانىدا بەيخۇڭنىڭ: «س س س ر نېمە ئۈچۈن مېنى لەنغاڭنى چاڭچىلە ئويناپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىدۇ؟» سەرلەۋھىلىك ماقالىسى بېسىلغان. ئۇنىڭدا: «ئاق ‹مەككارلىق›نى، قىزىل ‹سادىق ۋە باتۇر› لۇقنى ئىپادىلەيدۇ.... ‹رەڭ سىمۇولى›، ‹ئاھاڭ سىمۇولى›، ‹شەكىل سىمۇولى›، مۇ ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز ھالدا قوللىنىلماقتا.... بۇلار نەقەدەر ئاددىي، چاكىنا بولسىمۇ ئومۇمەن سىمۇولدۇر» دېيىلگەن.

(141) جەنۇب ـ شىمال سۇلالىلىرى دەۋرىدە يۈزگە نىقاب تارتىپ رولغا چىقىدىغان ئەھۋال مەۋجۇت ئىدى.

(142) زوشۇمىن يىلنامىسىگە ۋە «خەن تارىخى»غا قارىغاندا، تارىختا كىشىلەرنىڭ چىرايىغا قاراپ پال باقىدىغان ئادەتلەر بار ئىدى.

(143) بۇ ماقاله دەسلەپ 1934 ـ يىلى 11 ـ ئايدا «كىتابخانىلار تۇرمۇشى» ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 1 ـ جىلد 2 ـ سانىغا «گۈڭخەن» ئىمزاسى بىلەن بېسىلغان.

(144) «ئىبرەتنامە» — چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ۋاڭ شىيۈننىڭ ئەسىرى، ئىلگىرىكى چاغلاردا مەرپەتچىلىكتە ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل تارىخىي كىتاب.

(145) ھۆسنىخەت ئەندىزىسى — ھۆسنىخەت ئۆگىنىشكە باشلىغان بالىلارغا خاس. بالىلار قىزىل بوياق بىلەن ھۆسنىخەت بېسىلغان قەغەزنىڭ ئۈستىگە نېپىز قەغەز قويۇپ، خەتنىڭ شەكلى بويىچە ھۆسنىخەت يېزىشنى ئۆگىنىدۇ.

(146) «تۆت دىۋان كىتابلىرىنىڭ مەپھۇمى» — جەمئىي 200 جىلد. بۇ چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى يۇڭ رۇڭ بىلەن جى يۈەننىڭ باش مۇھەررىرلىكىدە تۈزۈلگەن بولۇپ، چىڭ سۇلالىسى چېيىنلۇڭ زامانىسىدا تۈزۈلگەن «تۆت دىۋان» كىتابلىرى»نىڭ ماۋزۇلىرىنىڭ شەرھى. 1781 ـ يىلى تامام لانغان.

«قىسقىچە مۇندەرىجە» — يەنى «تۆت دىۋان كىتابلىرىنىڭ قىسقىچە مۇندەرىجىسى»، جەمئىي 20 جىلد.

(147) «مىللىي ئىلىم» — جۇڭگونىڭ قەدىمىدىن بار بولغان ئىلىم ـ مەدەنىيىتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(148) «كۆكتات يەپ، شايانتۇنلارغا سېغىنىش» — بۇ سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە دېھقانلارنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەندە پايدىلىنىدىغان مەخپىي دىنىي تەشكىلاتى «مانى دىنى»نى ھاقارەتلەپ ئېيتىلغان سۆز. چۈنكى بۇ دىنىدىكىلەر شەيتانغا سېغىنماي، مانى «قەدىمكى ئىرانلىقلارنىڭ مانى دىنىنىڭ ئىگىسى» نى ئەۋلىيا دەپ سېغىناتتى، گۆش يېمەيتتى.

(149) «10 ئارسلان، بەش يولۋاس» — بۇنى «بەش يولۋاس، بەش ئارسلان» دەپ ئېيتىش كېرەك. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى جى لىيۇچى يازغان «مىڭ سۇلالىسىنىڭ شىمال تارىخى» دېگەن ئەسەرنىڭ «بەش يولۋاس، بەش ئارسلان» سەرلەۋھىلىك 4 ـ جىلدىدا مۇنداق گەپلەر بار: «ھوقۇقدارلارنىڭ قانىتى ئاستىغا كىرىۋېلىپ ھۆكۈمەتنىڭ ئۇلىنى قازغانلارغا ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن، بەش يولۋاستىن لى شىيىنۇك، ۋۇ چۈنفۇ، لى ژىنخۇەن ۋە تېمەن جىلارنى خىيانەتچى دەپ سۈرگۈن قىلغان؛ بەش ئارسلاندىن

تېمەن ئېرگىن، شۇي شىيەنچۇنگە ئۆلۈم جازاسى بەرگەن؛ سۇي يىگيۇەن، ياڭ خۇەن، سۇڭ يۈڭخېلارنى چېگرىغا سۈرگۈن قىلغان.»

(150) «نائىلاج» — چىڭ دەۋرىدىكى ياڭ گۇاڭشيەن يازغان. ئۇ كاڭشى دەۋرىدە گېرمانىيىلىك كاتولىك دىنىدىكى تاڭ رۇۋاڭ (ئەسلىي ئىسمى يوھان ئادام ئىستال ژون بىل) نىڭ ئورنىدا رەسەتخانا (سەييارىلەر، ھاۋا رايى ۋە باشقىلارنى كۆزىتىدىغان بىنا) باشلىقى بولۇپ، كونا قەمەرىيىنى تىرىلدۈرگەن؛ 1665 ـ يىلى كەبىسەنى توغرا ھېسابلىمىغانلىقى ئۈچۈن تۈرمىگە تاشلانغان. «نائىلاج» — ياڭ گۇاڭشيەننىڭ تاڭ رۇۋاڭغا رەددىيە بېرىش ئۈچۈن يازغان ئەسىرى.

(151) «ئۇلۇغ چىڭىم» — ئۆز ۋاقتىدا ناھايىتى ئومۇملاشقان «ئېلىپبە» كىتابىدىكى ئىبارە. ئايسىن گورلار مەنچىڭ ھۆكۈمرانلىرى جۇڭگوغا كىرىپ ھۆكۈمران بولغاندىن كېيىن، ئادەتتىكى خەنزۇ ئەمەلدارمۇ مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنى «ئۇلۇغ چىڭىم» دەپ ئاتايتتى. لۇشۇن بۇ يەردە بۇ سۆزنى تەنە بىلەن ئېيتقان.

(152) «دۇنيا تارىخىدىن دەستۇر» — بۇنى روسىيىلىك بوچاروف قاتارلىقلار يازغان. خەنزۇچە تەرجىمىسى 1934 ـ يىلى نەشر قىلىنغان، شۇي لۇنيىڭ قاتارلىقلار تەرجىمە قىلغان.

«جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ تارىخى» — ئەسلىي ئىسمى «جۇڭگو تارىخىدىن قوللانما»، روسىيىلىك سافاروف يازغان. خەنزۇچە «جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات تارىخى» دەپ تەرجىمە قىلىنغان. 1932 ـ يىلى نەشر قىلىنغان. لى لىرېن تەرجىمە قىلغان.

(153) بۇ ئەسەر دەسلەپ شاڭخەيدىكى «تۇرمۇش» نەشرىياتى نەشر قىلغان 1935 ـ يىللىق «ئەدەبىيات خاتىرىلىرى»گە كىرگۈزۈلگەن.

(154) ناپولېئون (Napoleon Bonaparte، 1769 — 1821) — فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابى دەۋرىدىكى ھەربىي مۇتەخەسسىس، سىياسىئون، 1799 ـ يىلى جۇمھۇرىيەت ھۆكۈمدارى بولغان، 1804 ـ يىلى فرانسىيە ئىمپېرىيىسى قۇرۇلغاندا ئۆزىگە ناپولېئون I دەپ نام بەرگەن. ئۇ ياۋروپا ئەللىرىگە كۆپ تاجاۋۇز قىلغان.

(155) جېننېر — ئەنگلىيىلىك تېببىي ئالىم، چېچەك ئەملەشنىڭ ئىجادچىسى.

(156) «卐» — گېرمانىيە ناتسىستلار پارتىيىسىنىڭ بەلگىسى.

(157) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1934 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى ھەپتىلىك «تىياتىر» ژۇرنىلىنىڭ 15 ـ سانىغا بېسىلغان. كېيىن ئاپتور تەرىپىدىن «كونس بوتكسى فېلىيەتونلىرى»غا كىرگۈزۈلگەن.

«تىياتىر» ژۇرنىلى — «جۇڭخۇا گېزىتى» (گومىنداڭنىڭ قايتا تەشـ

كىللىگۈچىلەر گۇرۇھىدىن بولغان ژاڭ جىڭۇېينىڭ گېزىتى) نىڭ قوشۇمچىلىرىنىڭ بىرى. 1934 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنىدىن باشلاپ چىققان، يۈەن مۇجى «ئالQ نىڭ رەسمىي تەرجىمھالى»نى سەھنە ئەسىرى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەييارلاپ، «تىياتىر» ژۇرنىلىنىڭ تۇنجى سانىدىن باشلاپ داۋاملىق باسقان.

(158) «چۇقان» — لۇشۇننىڭ 1918 — 1922 ـ يىللىرى يېزىلغان ئون تۆت پارچە ھېكايىسى كىرگۈزۈلگەن توپلىمى.

(159) «ياڭجۇ توغرىسىدا شاڭخو» — يې جۇنزو تەرىپىدىن ياڭجۇ شەھىرى توغرىسىدا يېزىلغان خاتىرىلەر توپلىمى بولۇپ، 1934 ـ يىلى 3 ـ ئايدا «جۇڭخۇا كىتابچىلىق ئىدارىسى» تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان. بۇنىڭدىكى ياڭجۇلۇقلارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالى توغرىسىدىكى تەسۋىرلەر ئۆز ۋاقتىدىكى بىر قىسىم ياڭجۇلۇقلارنى نارازى قىلغان، ئۇلار «بوھتان قىلدى» دېگەن ئەيىبنى قويۇپ ئاپتور ئۇستىدىن ئەرز قىلىپ، ئۇنىڭغا خىزمىتىدىن بوشىتىپ چارە كۆرۈشنى تەلەپ قىلغان. ئۇزۇن ئۆتمەي، «ياڭجۇ توغرىسىدا شاڭخو» دېگەن كىتاب سېتىشتىن توختىتىلغان.

(160) گوگول (1809 — 1852) — روسىيىلىك مەشھۇر يازغۇچى.

«رېۋىزور» — گوگولنىڭ ساتىرىك كومېدىيىسى، ئۇ 1835 ـ يىلى يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا چار پادىشاھ دەۋرىدىكى ئەمەلدارلار ئىچىدىكى ئادەتلەر ۋە مەنسەپدارلارنىڭ، پومېشچىكلارنىڭ چىرىك تۇرمۇشى تەسۋىرلەنگەن ۋە ئۇلارغا ھەجۋ قىلىنغان. لۇشۇن بۇ يەردە نەقىل كەلتۈرگەن بىر جۈملە سۆز شۇ ئەسەردىكى بىر شەھەر باشلىقىنىڭ مونولوگى: «نېمىگە كۈلىسىلەر؟ ئۆزۈڭلارغا كۈلۈڭلار!»

(161) چېجىن — لۇشۇننىڭ «بىسەرەمجانلىق» ناملىق ھېكايىسىدىكى ئادەم. بۇ ئادەم يۈەن جۇڭمۇ ئۆزگەرتىپ تەييارلىغان «ئالQ نىڭ ھەقىقىي تەرجىمھالى» ناملىق سەھنە ئەسىرىدىمۇ بار، «كېمىچى چېجىن» دەپ ئاتالغان.

(162) بۇ ماقالە دەسلەپتە 1934 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى «تىياتىر» ژۇرنىلىنىڭ 15 ـ سانىغا بېسىلغان. كېيىن ئاپتور تەرىپىدىن «كونس بوتكسى فېلىيەتونلىرى»غا كىرگۈزۈلگەن.

(163) بۇ ماقالە دەسلەپ ئىنگلىز تىلىدا چىقىدىغان «ھازىرقى زامان جۇڭگوسى» ناملىق ئايلىق ژۇرنالنىڭ 1 ـ جىلد 5 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان، كېيىن يەنە ئىنگلىز تىلىدىن تەرجىمە قىلىنىپ، نېمىس ۋە فرانسۇز تىللىرىدا چىقىدىغان «خەلقئارا ئەدەبىيات»تا بېسىلغان.

(164) بۇ — خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىكى خۇەينەن پادىشاھى لىيۇئەن توغرىسىدىكى رىۋايەت.

(165) بۇ يەردە لى ۋېسىك، رۇشى، خۇ يېپىك، پېك كېك ۋە بەي ماڭنىك 1931 ـ يىلى 7 ـ فېۋرالدا شاڭخەيدىكى لۇڭخۇا تۇرمىسىدە يوشۇرۇن ئۇلتۇرۇلگەنلىكى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(166) بۇ، خەن سۇلالىسىدە ياشىغان لۇ جيانىك سۆزى، «تارىخنامە. لۇ جيا تەزكىرىسى» گە قارالسۇن. بۇ سۆزنىك ئاساسي مەنىسى مۇنداق: خەن سۇلالىسىنىك ئاساسچىسى لىيۇ باڭ مەدەنىيەت ـ ماۋارىپىنىك رولىنى چۈشەنمىگەچكە، لۇ جيانى: «مەن دۆلەتنى قورال كۈچى بىلەن ئالغان، سەن ھەمىشە نەزمە، تارىخ كىتابلىرى بىلەنلا ھەپىلىشىپ نېمە قىلىسەن؟» دەپ ئەيىبلىگەن. لۇ جيا جاۋاب بېرىش ئورنىغا ئۇنىڭدىن: «دۆلەتنى قورال كۈچى بىلەن ئالغاندىن كېيىن، يالغۇز قورال كۈچى بىلەنلا ئىدارە قىلىپ كەتكىلى بولارمۇ؟» دەپ سورىغان.

(167) «مىللىي ئەدەبىيات» — گومىنداڭ دائىرىلىرى 1930 ـ يىلى 6 ـ ئايدا پىلانلىغان يالغانما ئەدەبىيات. بۇ ھەقتە «ئالا كۆڭۈل، مىللەتپەرۋەرلىك ئەدەبىياتى، نىڭ ۋەزىپىسى ۋە تەقدىرى» گە قارالسۇن.

(168) خاقان — قەدىمكى زامانىدىكى شىيەنبى، تۈرك، موڭغۇل قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانىنىڭ نامى. بۇ يەردە يۇەن سۇلالىسىنى قۇرغۇچى چىڭگىزخاننىڭ نەۋرىسى باتۇخان كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(169) 1931 ـ يىلى «18 ـ سېنتەبىر» ۋەقەسىدىن كېيىن، مەملەكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ۋەتەنپەرۋەر ئوقۇغۇچىلار جياڭ جيېشىنىڭ قارشى تۇرمايدىغان تەسلىمچىلىك، خائىنلىق سىياسىتىگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئارقا ـ ئارقىدىن نەنجىڭغا ئەرزىيەت ئېيتىپ بېرىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىدىن قارشى تۇرماسلىق سىياسىتىنى ئۆزگەرتىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئەسكەر چىقىرىشنى تەلەپ قىلدى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇ 12 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ماۋارىپ ۋازارىتى نامىدىن ئومۇمىي بۇيرۇق چىقىرىپ، مەملىكەت بويىچە ئەرزىيەت ئېيتىشنى مەنئى قىلدى؛ كېيىن يەنە 17 ـ كۈنى ھەربىي ـ ساقچىلارغا ئوقۇغۇچىلارنى تۇتقۇن قىلىش ۋە ئېتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى.

(170) 1932 ـ يىلى ئۆزىنى «ئۇچىنچى خىل ئادەم» دەپ ئاتىۋالغان سۇۋېن «مۇداخىلىچىلىككە قارشى تۇرايلى» دېگەن ئەكسىيەتچىل شوئارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئەدەبىياتنىڭ مەقسىتى «ئىنسان ھاياتى ئۈچۈن مەڭگۈلۈك بولغان ۋەزىپە» نى ئورۇنداش، «مەلۇم سىياسىي كۈچلەرنىڭ مۇداخىلىسىگە قارشى تۇرۇش، دەپ تەرغىب قىلدى. ئەمەلىيەتتە، ئۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ پرولېتارىيات سىياسىيسىغا خىزمەت قىلدۇرۇلۇشىغا مۇشۇ ساختا شوئار بىلەن قارشى تۇرغانىدى.

(171) 1932 ـ يىلى سوۋېن قاتارلىقلار لۇشۈن ۋەكىللىك قىلغان

سول قانات ئەدەبىيات ـ سەنئەت ھەرىكىتىگە ئەدەبىيات ساھەسىنى «ئىگىلىۋالدى» دەپ، سول قانات تەنقىدچىلەرگە «ۋەھشي»، ئۇلارنىڭ دەستىدىن «ئۇچىنچى خىل ئادەم» لەر «قەلەم تەۋرىتىشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ» غان بولۇپ قالدى، دەپ ھۇجۇم قىلغانىدى.

(172) فېدىن — سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رومان يازغۇچىسى.

(173) سترىندبېرگ (1849 — 1912) — شۋېتسىيە يازغۇچىسى.

(174) 1933 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى، لۇشۈن ياۋكېغا يازغان خېتىدە پاش قىلىپ: «بۇنىڭدىن بىرنەچچە كۈن بۇرۇن، بۇ يەردىكى ئەمەلدارلار بىلەن نەشرىياتچىلار ۋە كىتابخانا مۇھەررىرلىرى بىر زىياپەت ئۈتكۈزۈپتۇ. زىياپەتتە ئاۋۋال ئەمەلدارلار ئەكسىيەتچىل كىتابلارنى چىقارماسلىق توغرىسىدا كۆرسەتمە بېرىپتۇ، ئاندىن شى جېسۈن خەۋەرلەرنى تەكشۈرگەنگە ئوخشاش، ژۇرنال ماقالىلىرىنىمۇ ئالدىن تەكشۈرۈشنى ئوتتۇرىغا قويۇپتۇ، ئۇنىڭ ئاقسىسىدىن جاۋ جىڭشىك ياپونىيىدىن ئۇلگە ئېلىپ، قىسقارتىش ياكى ئۇنىڭ ئورنىغا ×× نى دەسسىتىش توغرىسىدا قوشۇمچە قىپتۇ. سولچىل گېزىت ـ ژۇرناللارنى پۈتۈنلەي يوقىتىۋەتسە، كىتابخانىلارنىڭ تاقىلىپ قالىدىغانلىقىنى، شۇڭا سول قانات يازغۇچىلارنىڭ نەرسىلىرىنى يەنىلا چىقىرىشقا، ئەمما ئانچە ـ مۇنچە بىرنېمىگە ئېرىشىش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئومۇرتقىسىنى ئېلىپ تاشلاشقا توغرا كېلىدىغانلىقىنى ئۇلارمۇ بىلىدۇ» دەپ يازغان ۋە مۇنداق كىتاب ـ گېزىت تەكشۈرۈش تۈزۈمى، قورال كۈچىنى بىۋاستە ئىشقا سالغاندىنمۇ بەك ھېيلە ـ مىكىرلىك ۋە خەۋپلىك بولغاچقا، «شەرەپلىك باتۇخانىنىڭ كونا ئۇسۇلى ئەمەس» دېگەن.

(175) بۇ يەردە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قورچاق مەركىزىي كىتاب ـ ژۇرنال تەكشۈرۈش كومىتېتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. بۇ كومىتېت 1934 ـ يىلى 5 ـ ئايدا شاڭخەيدە قۇرۇلغان، يەنى لۇشۈن ئېيتقان «7 ـ ئاي» دىن سەل بالدۇر قۇرۇلغان.

(176) فىرىچې (1870—1929) — سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەدەبىي تەنقىدچىسى. ئۇ «سەنئەت سوتسىيالوگىيىسى»، «20 ـ ئەسىردىكى ياۋروپا ئەدەبىياتى» قاتارلىق كىتابلارنى يازغان.

(177) بۇ ماقالە دەسلەپ 1935 ـ يىلى 2 ـ ئايدا «ئەدەبىيات» ژۇرنىلىنىڭ 4 ـ جىلد 2 ـ سانىغا بېسىلغان، بىرىنچى پارچىسىدىن كېيىنكىلىرى شۇ چاغدا گومىنداڭنىڭ سىنزورچىلىرى تەرىپىدىن ئۆچۈرۈپ تاشلانغان.

(178) شىرازا باغلانغان كىتاب — مىخلاپ ئەمەس، بۆجەپ تۇپلەنگەن كىتاب.

(179) بۇ يەردە گەپ قاتتىق مۇقاۋىلىق كىتاب ئۈستىدە بارىدۇ.

«ياۋروپاچە مۇقاۋىلانغان كىتاب» دېگەن سۆزمۇ قاتتىق مۇقاۋلىق كىتابقا قارىتىلغان.

(180) «يېڭى چىققان كونا گەپلەر» — شەرقىي خەن دەۋرىدىن شەرقىي جىن دەۋرىگىچە ئۆتكەن مەشھۇر ئەدەب ـ ئۆلىمالارنىڭ گەپ ـ سۆزلىرى، لەتىپلىرى بايان قىلىنىدىغان ئۇچ جىلدلىق كىتاب.

(181) رۇەن سىزۇك (210 — 263) — ئەسلىي خېنەنلىك، «ئۇچ بەگلىك» دەۋرىدە ياشىغان شائىر، يامۇلدا ئاددىي خادىم بولۇپمۇ ئىشلىگەن. خاتىرىلەرگە قارىغاندا، ئۇ پىيادە ئەسكەرلەر ئاشخانىسىغا كىرگىنىدە، ئۇلارنىڭ ھاراق چىقىرىشقا ماھىر ئىكەنلىكىنى، 300 كۈپ ھاراق زاپاس ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، پىيادە ئەسكەرلەرگە باشلىق بولۇشنى ئارزۇ قىلغانىكەن.

(182) تاۋ يۈەنمىڭ (تەخمىنەن 372 — 427) — ئەسلىي جياڭشىلىق، جىن دەۋرىنىڭ شائىرى. «جىن دەۋرى تارىخى. تاۋ يۈەنمىڭ تەزكىرىسى» دە خاتىرىلىنىشىچە، تاۋ... پېڭزى ناھىيىسىگە ئامبال بولغان. ناھىيىدىكى پادىشاھلىق يەرلەرنىڭ ھەممىسىگە قوناق تېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن ۋە (دائىم ئىچىپ تۇرسام كۆڭلۈم قانائەت تاپىدۇ) دېگەن. كېيىن خوتۇنى قاتتىق تۇرۇۋالغانلىقى ئۈچۈن، ئىككى يۈز ئەللىك مو يەرگە قوناق، ئەللىك مو يەرگە كەنجى شال تېرىتقۇزغان.

(183) «بۇلۇتقا چىقىۋالىمىز چۈقان كۆتۈرىدۇ» — بۇ ئەسلىي لىن بوتاڭنىڭ 1934 ـ يىلى 5 ـ ئۆكتەبىرىدە ئېلان قىلغان «جانلىق تىلنى ئەدەبىياتقا قانداق پىشۇرۇپ كىرگۈزۈش كېرەك» دېگەن ماقالىسىدىن ئېلىنغان گەپ: «بۈگۈنكى كۈندە جانلىق تىلنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىرنەچچە ئېغىز سۆز بىلەن چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدىغان ئادەم يوق، ئازغىنا جانلىق گەپ بىلەن ئۇلگىلىك بىرەر پارچە ماقالە يېزىپ، بىزنىڭ كۆزىمىزنى ئاچالايدىغان ئادەممۇ يوق، بارى پەقەت بۇلۇتقا چىقىۋالىمىز چۈقان كۆتۈرۈپ، ئاممىغا تېپىشماق پەيدا قىلىپلا يۈرۈپتۇ.»

(184) ژاڭ يىپۇ (526 — 331) — جىن دەۋرىدە ئۆتكەن شەندۇڭلۇق ئادەم، مۇئاۋىن ۋەزىر بولغان. «جىن دەۋرى تارىخى»دا يېزىلىشىچە، ژاڭ يىپۇ خوتۇنىنىڭ ئاچكۆزلۈكىنى يامان كۆرىدىكەن، شۇڭا پۇل دېگەن گەپنى زادىلا ئاغزىغا ئالمايدىكەن. خوتۇنى ئۇنى سىناپ كۆرمەك بولۇپ، خىزمەتكارىنى بۇيرۇپ، ياتىدىغان كارىۋاتنى پۇل بىلەن دائىرىلەپ، ئاتلاپ ئۆتەلمەس قىلىپ قويۇپتۇ. ژاڭ يىپۇ سەھەردە ئويغىنىپ، ھېلىقى پۇللارنى كۆرۈپ، خىزمەتكارىغا: «بۇ پۇللارغا تەگمەڭلار!» دەپتۇ... ژاڭ يىپۇ مۇئاۋىن ۋەزىرلىك ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغان بولسىمۇ، دۆلەتنىڭ غېمىنى يېمەي، پەقەت ئۆزىنىڭلا غېمىنى يەپتىكەن.

(185) «ھەمۇ ـ ھەچى»، يەنى گۈپپاڭچى — بۇ يەردە لىن يۈيتاڭغا

كىنايە قىلىنىدۇ. لىن يۈيتاڭ ئۆزىنىڭ بىر ماقالىسىدە ئەدەبىيات ساھەسىدە مۇنەئەسسىپلىك ئەۋج ئېلىپ كېتىۋاتىدۇ، ئۇلار ژايجان ـ ژايىيەچى، ھەمۇ-ھەچى، ئەدەبىياتتىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسىگە نەپرەت ياغدۇرۇۋاتىدۇ، دەپ يازغان.

(186) «يېڭى چىققان كونا گەپلەر»دە خاتىرىلىنىشىچە، خولۇك جەنۇبتىكى قەبىلىدە تۇرۇشلۇق ھەربىي مۇشاۋىر ئىدى، 3 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنىدىكى مەرىكىدە شېئىر توقۇش مۇسابىقىسى بولۇپ، توقۇيالمىغانلارغا ئۈچ كوزا ھاراق جەريمانە قويۇش شەرت قىلىنغان. خولۇك شېئىر توقۇيالمىغاچقا، جەريمانە قويۇلغان ھاراقنى ئىچىۋەتكەندىن كېيىن، قولىغا قەلەم-نى ئېلىپ: «بېلىجان سۆزۈك سۇدا ئۈينىماقتا پىلتىڭلاپ» دېگەن مىسرانى يازغان. شۇ چاغدا خۇەن ژېن بەگ «بېلىجان» دېگىنىڭ نېمە؟ دەپ سورىسا، خولۇك، جەنۇبتىكى قەبىلە بېلىقنى بېلىجان، دەيدىكەن، دەپ جاۋاب بەرگەن. بەگ، شېئىردا يات قەبىلىنىڭ تىلىنى قوللانغىنىڭ نېمىسى؟ دەپ سوئال قويسا، خولۇك، بەگ جانابلىرى، شۇنچە يىراق يەردىن ئۆزلىرىنى پاناھ تارتىپ كېلىپ، يات قەبىلىدە ھەربىي مۇشاۋىرلىققا قويۇلدۇم، شۇنداق ئىكەن، يات قەبىلە تىلىنى قوللانماي قانداق قىلاي؟ دەپ جاۋاب بەرگەن.

(187) «سىچۈەن شېھىتلىرى» — مەنچىڭ دەۋرىدە پېڭ زۇڭسى يازغان ئەسەر، بۇنىڭدا جاڭ شىيەنجۇڭنىڭ سىچۈەندىكى كەچۈرمىشلىرى بايان قىلىنىدۇ.

(188) سىچۈەنلىك مېھمان — شۇي چىڭۈننىڭ تەخەللۇسى.

(189) «سىچۈەن ئىبرەتنامىسى» — مەنچىڭ دەۋرىدە لىيۇ جىنبو يازغان سەككىز جىلدلىق ئەسەر، مەزمۇنى «سىچۈەن شېھىتلىرى» بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ.

(190) جاڭ شىيەنجۇڭ (1606 — 1646) — شەنشىلىك، مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ داھىيىسى؛ شەنشى، خەنەنلەردە ئۇرۇش قىلىپ، 1644 ـ يىلى چېڭدۇدا «ئۇلۇغ غەرب دۆلىتى» قۇرغان؛ كېيىن يول ئۈستىدە مەنچىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قولىدا ئۆلگەن. كونا تارىخىي كىتابلاردا، ئۇنىڭ قىرغىنچىلىقى توغرىسىدا مۇبالىغە كۆپ.

(191) سۇن كېۋاڭ (؟ — 1660) — شەنشىلىك، جاڭ شىيەنجۇڭنىڭ ئاسراندى ئوغلى ۋە لەشكەر بېشى.

(192) جىنچىڭ — گەنسۇلۇق، پادىشاھ جىيەنۇن زامانىدا ئوردا بېگى بولغان. ئۇ ئەسلىدە مىڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى چېڭزۇ تەختكە چىققاندا، يالغاندىن ئەل بولغان، كېيىن پادىشاھنى ئۆلتۈرۈش قەستى بىلەن تۇتۇپ ئۆلتۈرۈلگەن. بۇ ھەقتە مۇنداق خاتىرە بار: «8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى سەھەردە، پادىشاھقا سالام بېرىش مۇراسىمى ژاقتى. جىنچىڭ قىزىل تون

بىلەن دېۋانغا كىردى... مۇراسىم تۈگىگەندىن كېيىن، جەنچىك دېۋاندىن چىقىپ كېتىۋېتىپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا ئېتىلدى. شۇ چاغدا پادىشاھنىڭ ئەمرىگە بىنائەن، ئوك ۋە سول قول بەگلەر جەنچىكنى تۇتۇپ، يېنىدىكى خەنجىرىنى ئالدى. جەنچىك مەقسىتىگە يېتەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ، قەددىنى تىك تۇتۇپ، پادىشاھقا تىل سالدى. چىشلىرى يۇلۇندى، شۇنىڭدىمۇ تىللاپ تۇردى. ئاغزىدىن چىققان قان پادىشاھنىڭ تونىغا چاچرىدى. بۇيرۇقتا بىنائەن، تېرىسىنى سويۇپ سامان تىقىپ، چاڭئەن دەرۋازىسىغا ئاستى.»

(193) «ئەھلى موللا ئادەم مال بوغۇزلىمايدۇ» — بۇ ئەسلىي «مېڭەزى» ناملىق كىتابتىن چىققان ئىبارە.

(194) كىتاب ئوقۇشنىڭ ياخشى قىياپىتى — 1933 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى خۇاڭ جيايىننىڭ «كىتاب ئوقۇشنىڭ بىرنەچچە ياخشى قىياپىتى» دېگەن سەرلەۋھىلىك بىر گۇرۇپپا سىزما رەسىمى ئېلان قىلىنغان. ئۇنىڭ بىرىدە «پاقىچىلاپ يېتىش» بولۇپ، بىر ئادەمنىڭ دۇم يېتىپ ئوقۇۋاتقانلىقى سىزىلغان. لۇشۈن بۇ يەردە بۇ سۆزنى كىنايە ئورنىدا ئىشلەتكەن.

(195) يۇەن جۇڭلاڭ (1568 — 1610) — خۇبېيلىق، مىڭ دەۋرىدىكى ئەدىبى. ئۇ ئۆز ئاكىسى ۋە ئۇكىسى بىلەن بىللە ئەدەبىياتتىكى كونىلىقا قارشى تۇرۇپ، روھىي دۇنيانى مۇستەقىل ئەكس ئەتتۈرۈشنى، بىرەر قېلىپ بىلەن چەكلىنىپ قالماسلىقنى تەشەببۇس قىلغان.

«گۇاڭجۇاڭ» — يۇەن جۇڭلاڭنىڭ «جۇاڭزى» ناملىق ئەسەر ئۇسلۇبىدا يازغان، داۋاملىق بايان قىلىنغان ئەسىرى.

(196) تەن سىتۇڭ (1865 — 1898) — ئەسلىي خۇنەنلىك، مەنچىڭ دەۋرىنىڭ ئاخىرىدىكى يېڭىلىق ھەرىكىتىنىڭ مۇھىم ئەربابى، ۋۇشۇي سىياسىي ئۆزگىرىشىدە قۇربان بولغان «ئالتە ئەرباب»نىڭ بىرى. «ئۆلۈمدىن قاچقان مەرد ئەمەس» دېگەن سۆز، ئۇنىڭ قۇربان بولۇش ئالدىدا تۇرمىنىڭ تېمىغا يازغان يەتتە مىسرالىق شېئىرىنىڭ بىرىنچى مىسراسى.

(197) چيۈجىن (؟ 1879 — 1907) — جېجياڭلىق، ئايال، مەنچىڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى ئىنقىلابىي تەشكىلاتنىڭ مۇھىم ئەزالىرىدىن بىرى. قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە تەييارلىنىۋاتقانلىقى ئاشكارلىنىپ قالغاندىن كېيىن، 1907 ـ يىلى 7 ـ ئايدا مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قولىغا چۈشۈپ، 15 ـ كۈنى ئۆلتۈرۈلگەن، «چى فىجىن تەزكىرىسى» دە خاتىرلىنىشىچە: «كۆرگەنلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ دەسلەپ ھېچ نەرسىنى ئىقرار قىلمىغان؛ سوراقخانىدا پەقەت ‹غازاڭ پەسلى يېتىپ كەلدى، ئەلەم ئوتى يۈرەكنى داغلىدى› دېگەن بىر مىسرا سۆزنىلا يازغان».

(198) «يېزىق زىندانى» — بۇ سۆز «قەلەم زىندانى»، «يېزىق بالاسى»، «قەلەم بالاسى» دېگەن ئىبارىلەر بىلەن ئوخشاش بىر مەنىدە قوللىنىلىدۇ.

(199) چاپىخانا — ئىلگىرىكى چاغلاردا كىتاب بېسىپ چىقىرىدىغان، ساقلايدىغان، ساتىدىغان ئورۇن.

(200) چۈي داچۈن (1630 — 1696) — گۇاڭدۇڭلۇق، ئەدەب. مەنچىڭ ئەسكەرلىرى گۇاڭجۇغا بېسىپ كىرگەن چاغلاردا، مەنچىڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى پائالىيەتلەرگە قاتناشقان. مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن شەيخ بولۇۋالغان. ئۇنىڭ «ۋىنسەن ئەسەرلىرى» قاتارلىق بىرنەچچە ئەسىرى بار. ۋىنسەن ئۇنىڭ تەخەللۇسى.

(201) سەي شىيەن (تەخمىنەن 1697 — 1767) — شاڭخەيلىك، «مەنچىڭ دەۋرىدىكى يېزىق زىندانى دېلولىرى»نىڭ ئىككىنچى توپلىمىدا مۇنداق خاتىرلەر بار: ئۆز ۋاقتىدىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، سەي شىيەن پادىشاھ يۇڭجىڭنىڭ زامانىدىكى ئالىم، يەتمىش بىر ياش. ئۇ «بىكارتەلەپ بېلىقچى» دېگەن تەخەللۇس بىلەن «بىكار پاراڭ» ناملىق بىر كىتاب يازغان. ئۇ كىتاب بوھتان بىلەن، ئاسىيلىق مەزمۇن بىلەن تولغان. نەتىجىدە سەي شىيەن «كاللىسىنى ئېلىش» جازاسىغا ئۇچرىغان، ئوغلى «كۆزدە ئىجرا قىلىنىدىغان ئۆلۈم جازاسى» بىلەن جازالانغان، مۇخلىسلىرىنىڭ بەزىسى «ئىلى قاتارلىق يىراقرەك قارا ئەمگەكلەرگە سېلىشقا سۈرگۈن قىلىنغان.»

(202) «سەنئەت ئۇچۇن سەنئەت» — دەسلەپ فرانسۇز يازغۇچى ت. گۇتېر (T. Gautier) ئوتتۇرىغا قويغان بۇرژۇئاچە كۆزقاراش بولۇپ، ئۇنىڭچە، سەنئەت ھەرقانداق پايدا ـ زىياندىن خالىي بولۇشى كېرەك، ئىجادىيەتتىكى مەقسەت سەنئەتنىڭ ئۆزىدە، ئۇنىڭ ئىجتىمائىي سىياسەت بىلەن ئالاقىسى يوق.

(203) «چۈنچيۇ» — مىلادىيەدىن 722 يىل ئىلگىرى كۆڭزى يازغان يىلنامە.

(204) جاڭ شىيەنجۇڭنىڭ ئۆلۈشى توغرىسىدا تارىخلاردىكى رىۋايەتلەر بىر ـ بىرىگە ئوخشاشمايدۇ. بىر رىۋايەتتە: جاڭ شىيەنجۇڭ ھەربىي سەپەردە ئوق تېگىپ ئاتتىن يىقىلغان، شۇ چاغدا مەنچىڭ ئەسكەرلىرى تۇتۇۋالماقچى بولغاندا، يەنە بىر رىۋايەتتە: جاڭ شىيەنجۇڭ سىچۇەندە تۇرغان چېغىدا كېسەل بولۇپ ئۆلگەن، دېيىلىدۇ.

(205) «چۈنچيۇ ئۇسلۇبى» — «چۈنچيۇ» ناملىق يىلنامىدە پادىشاھلارغا ياكى يۇرت مۇتەۋەلىرىگە مۇناسىۋەتلىك سۆز ـ ئىبارىلەر «تېگىپ كېتىش»، «خۇددى كىسىرتىپ قويۇش» ئېھتىمالى چىقىپ قالىدىغان سۆزلەر-

دىن خالىي قىلىنغان. «چۇنچىيۇ ئۇسلۇبى» ئەنە شۇنىڭغا قارىتىلغان.

(206) سۇ دۇڭپۇ (1037 — 1101) — سىچۇەنلىك، سۇڭ دەۋرىدە-كى ئەدەب. ئۆز ۋاقتىدا «ۋاڭ ئەنشىنىڭ يېڭى قانۇنى»غا قارشى چىققانلىقى ئۈچۈن، خۇاڭجۇغا سۈرگۈن قىلىنغان.

(207) بۇ رىۋايەت سۇڭ دەۋرىدىكى يازغۇچى يى مۇڭدىنىڭ «تاش ئورمانلىقىدا يازلىغان چاغدىكى لەتىپىلەر» دېگەن ئەسىرىدىن ئېلىنغان.

(208) تېشۇەن (1366 — 1402) — خېنەنلىك، مىڭ دەۋرىدە شەندۇڭغا مۇئاۋىن ۋالىي بولغان، كېيىن ئوردىدا لەشكەر بېشى بولغان، پادىشاھ يەنۋاڭ تەختكە چىققاندا ئۆلتۈرۈلگەن. خاتىرىلەرگە قارىغاندا، «تې-شۇەن پادىشاھ ئالدىغا كەلتۈرۈلگەندە، ئايۇاندا پادىشاھقا دۇمبىسىنى قىلىپ تۇرغان، باش ئەگمەي، ھەق گەپنى قىلغان. پادىشاھ مەن تەرەپكە قارا دەپ بۇيرۇق قىلسىمۇ قارىمىغان. قۇلاق ۋە بۇرنىنى كېسىپ تاشلىسىمۇ قارىغىلى ئۇنىمىغان... پۈت ـ قوللىرىنى كېسىپ تاشلىسىمۇ تاكى جېنى چىققۇچە توختىماي تىللىغان. ئاخىر پادىشاھ ئۇنى ياغ قاينىتىپ تۇرغان داش قازانغا تاشلاتقۇزۇپ، قوماچتەك قورۇتتۇرۇۋەتكەن».

(209) تېشۇەننىڭ ئىككى قىزىنىڭ پاھىشخانىغا تۇتۇپ بېرىلگەنلىكى توغرىسىدا مۇنداق رىۋايەتلەر بار: تېشۇەننىڭ ئىككى قىزى پاھىشخانىغا تۇتۇپ بېرىلگەن بولسىمۇ، ئۇلار ئار ـ نومۇسىنى ساقلىغان. شۇ چاغدا تېشۇەننىڭ بىر خىزمەتدىشى پاھىشخانىغا كەلگەنكەن، ئىككى قىز ئۇنىڭغا ئۆزى يازغان شېئىرلىرىنى تۇتۇپتۇ. پادىشاھ ئۇلارنىڭ بويۇن ئەگمىگەنلىكـ-نى ئاڭلاپ، جازادىن ئازاد قىلىپ، مەنسەپدارلارغا نىكاھلىتىپ بېرىپتۇ.

(210) «نېمەت ئىلاھى» — داۋ دىنىدا رىزىق ۋە نېمەت ئاتا قىلغۇچى پەرىشتە، ئۇنىڭ فامىلىسى جاڭ، ئىسمى يازى.

(211) خاڭ شجۇن (1696 — 1773) — جېجياڭلىق، مەنچىڭ دەۋرىدىكى ئارخېئولوگ. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە قەدىمكى كىتابلاردىكى ساختا ـ يالغان رىۋايەتلەرنى ئېنىقلاپ، ئۇلارغا خاتىمە بەرگەن.

(212) بۇ ماقالە دەسلەپ 1935 ـ يىلى 3 ـ ئايدا «ئەدەبىيات» ژۇرنىلىنىڭ 4 ـ جىلد 3 ـ سانىغا بېسىلغان. ئاپتور «كونس بوتكىسى فېلىيەتونلىرى. قوشۇمچە خاتىرە»دە مۇنداق يازغان:

«كېسەل بولۇپ قالغاندىن كېيىنكى ئۇششاق تەسىراتلىرىمنىڭ داۋامى» نامۇ «ئەدەبىيات» ژۇرنىلىغا بەرگەنىدىم. لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر، تەكشۈرـ گۈچى ئەمەلدارلار بۇ نۇقتە غەلىتە ئىش قىلىپ، يا بېسىشقا بولمايدۇ دەمەپتۇ، يا بېسىشقا بولىدۇ دېمەپتۇ، مۇبارەك قولى بىلەن ئۇچۇرۇپمۇ تاشلىماپتۇ، ئىشقىلىپ ئېنىق بىرنەرسە دېمەپتۇ. باش مۇھەررىر ئىلاج قىلالماي، ئاخىر ئۆزۈمگە بىرئاز ئۆزگەرتتۇردى. لېكىن، ئۇمۇ بولماپتـ-

كەن، ئاخىر باش مۇھەررىرنىڭ ئۆزى قەلەمنى قولىغا ئېلىپ، تەكشۈرگۈچى ئەمەلدارنىڭ ئېيتىپ بەرگىنى بويىچە يەنە ئۆچۈرۈپ، 4 ـ جىلد 3 ـ سانىغا چىقىرىپتۇ. چوڭ ماۋزۇنى «كېسەل بولۇپ قالغاندىن كېيىنكى داۋاملىق تەسىراتلىرىم»غا ئۆزگەرتىپتۇ، «قورساقنى بوشىتىش توغرىسىدا» دېگەن كىچىك ماۋزۇنىمۇ چىقىرىپ تاشلاپتۇ. ئۆزگەرتىلگەن ئىككى جايىنى شۇ ماقالەمنىڭ ئايىغىدا ئىزاھلاپ قويدۇم؛ ئۆچۈرۈلگەن بەش جايىنىمۇ تەكىتلەش بەلگىسى بىلەن كۆرسىتىپ قويدۇم. كىتابخانلار بۇ پەرھىزلىرىنى ئويلاپ باقسىلا ئەجەبلىنىشى مۇمكىن. «سۆزى بىلەن ھەرىكىتى ئوخشاش بولۇشى كېرەك» دېگەن گەپلەرنى قىلىشقا رۇخسەت قىلىنماسلىقنىڭ ئۆزىمۇ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. شۇنى ئېيتىشىم كېرەككى، بۇنىڭغا «ئۇچىنچى خىل ئادەم» لەرنىڭ زىتىغا تەگكەنلىكىم سەۋەبچى بولغان.

(213) «لىجەي خاتىرىلىرى» — فۇجيەنلىك ئۆلىما سۇڭ رۇيى يازغان ئەسەر بولۇپ، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى مەشھۇر ئادەملەر توغرىسىدىكى يادنامىلەرگە ئاساسەن يېزىلغان خاتىرە.

(214) بۇ ئىبارە كۇڭزىنىڭ «ئەدەپنامە» نامىلىق ئەسىرىدىن چىققان.

(215) فۇ ناملىق ئالىم — ئەسلىي سىچۇەنلىك، ئەسلىي ئىسمى فۇ زىڭشياڭ، شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىدە مائارىپ ۋەزىرى بولغان.

(216) «ئەنخۇي مەجمۇئەسى» — جەمئىي تۆت تۇم، ئەنخۇيلۇق يازغۇـ چىلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ مەجمۇئەسى، 1932 ـ يىلىدىن 1936 ـ يىلىغىچە داۋاملىق نەشرىدىن چىققان.

(217) «يىلان يىلى ماقالىلىرى» — مەنچىڭ دەۋرىدە ياشىغان ئەنخۇيـ لۇق موللا يۇي جېڭشىنىڭ ئەسەرلىرىدىن بىرى. يىلان يىلى (1833 ـ يىلى) يېزىلغان.

(218) ۋاڭ شىچېڭ (1526 — 1590) — مىڭ دەۋرىدە ياشىغان جياڭسۇلۇق ئەدەب، ئۆز دەۋرىدە ئەدلىيە بېگى بولغان.

(219) چىتەي — جياڭسۇلۇق، لەشكەر بېشى بولغان.

(220) خۇاڭ زىچېڭ — جياڭشىلىق، ئامبال بولغان.

(221) مودافاڭ — جياڭسۇلۇق، مۇئاۋىن ئوردا بېگى بولغان.

يۇقىرىقى ئۈچ ئادەم پادىشاھ جېەنۇنىغا سادىق كاتتا ئەمەلدارلار ئىدى، لېكىن پادىشاھ يۈنلى تەختكە چىققاندا ئۆلتۈرۈلگەن.

(222) «قورساق كۆپۈكسىز چىقتى» — خەن دەۋرىدە بەن گۇ يازغان ئەسەر بولۇپ، ئوردىنى مەدھىيىلەيدىغان ئىبارىلەر بىلەن تولغان.

(223) ئازاد بولۇش — بۇ يەردە گەپ شىنخەي ئىنقىلابىدا مىنگو قۇرۇلغانلىقى ئۈستىدە بارىدۇ.

(224) خۇاڭ مەي (1123 — 1202) — جياڭشىلىق، ئەدەب.

(225) جاك يۇەنجى (1867 — 1959) — جېجياڭلىق، شاڭخەيدىكى تىجارەت باسمىخانىسى تەلىپ ـ تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى. ئۇ ئۆزىنىڭ «خاتىمە» سىدە: «ئۆز ۋاقتىدا ‹ياۋ، مىللەت، تۆنقۇن› دېگەن سۆزلەر مەنئى قىلىنغانلىقتىن، باسمىخانىمىز تارىخىي كىتابلارنى كۆچۈرۈپ باسقاندا پەرھىزنى بۇزۇپ قويۇشتىن ھەزەر ئەيلەپ، شۇ سۆزلەرنى پۈتۈنلەي چىقىرىپ تاشلىدى» دەپ يازغان.

(226) توبباقلار — تارىختا شىمالدىكى ۋېي خاندانلىقىنى قۇرغان ئاز سانلىق مىللەت.

(227) چاۋ شۇزى (1059 — 1129) — خېبېيلىق ئەدەب، «خاۋ سەن يازمىلىرى» ئۇنىڭ يېگىرمە جىلدلىق شېئىرلار توپلىمى.

(228) «ئەپسۇن» — بۇ سۆز بۇ يەردە لۇغەت مەنىسى بويىچە رەت قىلماق، قوغلىماق، ھەيدىمەك، مۇداپىئە قىلماق دېگەن مەنىدە قوللىنىلدى.

(229) «مېھمان ئەمەلدار» — باشقا ئەل، باشقا يۇرتتىن كېلىپ مەنسەپ تۇتقان ئادەم.

(230) «خۇبېي ئوقۇغۇچىلىرى» — مەنچىڭ خاندانلىقىنىڭ كېيىنكى دەۋرىدە ياپونىيەگە بېرىپ ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار دۆڭجىڭدا چىقارغان ئايلىق ژۇرنال. كېيىن «خەنزۇلار ساداسى» غا ئۆزگەرتىلگەن.

(231) مەنچىڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى چېيەنلۇڭ تەختتە ئاتمىش يىل (1736 — 1795) ئولتۇرغان. جەنۇبىي ئۆلكىلەرگە ئالتە قېتىم چارلاپ بارغان، شۇ سەپەرلىرىدە خەلققە نۇرغۇن ئالۋان سالغان.

(232) ئۇزۇن چاچلىقلار — بۇ يەردە تەيپىڭچىلەر (بوكسچىلار) كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇلار مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇرۇمە چاچ قويۇش بۇيرۇقىغا قارشى بوستان چاچ قويغان، يەنى ئۇزۇن چاچلىرىنى ئۇرۇمەي قويۇۋەتكەن.

(233) «كالتە چاچلىقلار» — مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ چاچلىرىنى چۈشۈرتۈپ يۇرىدىغان ئەمەلدار ۋە ئەسكەرلىرى.

(234) «يېشىل باشلار» — بۇ يەردە فرانسىيە، ئەنگلىيە جاھانگىرلىرىنىڭ قوشۇنلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ، ئۇلار مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تەيپىڭچىلەرنى باستۇرۇشىغا ياردەم بەرگۈچىلەر ئىدى.

(235) «ئاتا مىراس چەۋەنداز بەگ» — ئاتلىق ئەسكەرلەر بېگى، تاك، سۇك، يۇەن، مىك سۇلالىلىرىدە شۇنداق مەنسەپ بار ئىدى. مەنچىڭ ھۆكۈمىتى بۇنى ئاتا مىراس قىلىپ قوللانغان.

(236) بۇ يەردە كۆڭزى نەزەردە تۇتۇلىدۇ. ئۇ: «يېشىم قىرىققا يەتكەندە ئازمايدىغان بولدۇم» دېگەنىدى.

(237) مانجۇ مىللىتىنىڭ كونا ئادىتى بويىچە، ئەركەكلەر چېچىنىڭ ئالدى تەرىپىنى چۈشۈرۈۋېتىپ، ئارقا تەرىپىدىن ئۇزۇن ئۆرۈمە چاچ قوياتتى. مانجۇ ئەسكەرلىرى 1649 ـ يىلى شەنخەيگۇەندىن ېسىپ كىرىپ، بېيجىڭدا تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئومۇمىيۈزلۈك ئۆرۈمە چاچ قويۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن. ھەرقايسى جايلاردا بۇنىڭغا قارشى ھەرىكەتلەر كۆتۈرۈلگەن، شۇنىڭ بىلەن بىرمۇنچە ئادەمنىڭ بېشى كېسىلگەن.

(238) بۇ يەردە تىياتىردىكى قىزىقچى ئارتىس كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(239) ژۇ يۈيرۇ (تەخمىنەن ؟ — 1893) — جياڭسۇلۇق، رەسسام.

(240) بۇ يەردە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تەرەققىيپەرۋەر ئەربابلارغا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن رۇبلى ئالدى، روسلارنىڭ تەلىماتلىرىغا ئېتىقاد قىلدى دەپ بوھتان قىلغانلىقى نەزەردە تۇتۇلىدۇ.

(241) بۇ يەردە سى جېسۇن نەزەردە تۇتۇلىدۇ. ئۇ: «مەن ۋە كونا ئەدەبىي تىل» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىدە: «ئەقىل كىرمىگەن، گۆدەكلىك دەۋرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئوتتۇز يىللىق ئۆمرۈمدە ئۆزۈمگە ئىشەنچ باغلاپ كەلدىم، سۆزۈم بىلەن ئەمەلىيىتىم بىر بولۇپ كەلدى» دەپ يازغان.

(242) بۇ گەپ «كاللىسى كېسىلمىغانلىقىنى بىلمەيدۇ» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ.

(243) 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى — سۇن جۇڭشەن رەھبەرلىكىدىكى شىنخەي (1911 ـ يىل) ئىنقىلابى پارتلىغان ۋە كېيىن «دۆلەت بايرىمى كۈنى» دەپ بېكىتىلگەن كۈن.

(244) جاك شۇن (1854 — 1923) — جياڭشىلىق، شىمال مىلەتارىستى، ئەسلىي مەنچىڭ ھۆكۈمىتىدە لەشكەر بېشى ئىدى. مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۆزى ۋە قول ئاستىدىكى ئەمەلدارلار بىلەن لەشكەرلىرىنىڭ ئۆرۈمە چېچىنى قالدۇرۇپ، مەنچىڭ خانىدانلىقىغا سادىق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن. تەختتىن چۈشكەن پادىشاھ فۇيىنى 1917 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى بېيجىڭدا قايتا تەختكە چىقىرىشقا ئۇرۇنۇپ مەغلۇپ بولغان.

(245) بۇ ئەسەر دەسلەپتە 1935 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى «قۇتۇپ يۇلتۇزى» نامىلىق يېرىم ئايلىق ئەدەبىي سەھىپىسىنىڭ 2 ـ جىلد 1 ـ سانىغا «كونس» تەخەللۇسى بىلەن بېسىلغان.

(246) جۇزى — سۇك دەۋرىدە ئۆتكەن ئۆلىما جۇشى. بۇ يەردە گەپ ئۇنىڭ ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئېچىلغان پاھىشخانىدىكى يەن شىن نامىلىق پاھىشە ئايالغا دەررە ئۇرغانلىقى ئۇستىدە بارىدۇ.

(247) بۇ يەردە گەپ لياك شىچيۇلارنىڭ لۇشۈننى ھاقارەتلەپ ماقالە يازغانلىقى ئۇستىدە بارىدۇ. بۇ ھەقتە «ئۇچ بىكار»، «يېڭى ئاي تەھرىراتىدىكى تەنقىدچىلەرنىڭ ۋەزىپىسى» گە قارالىڭ.

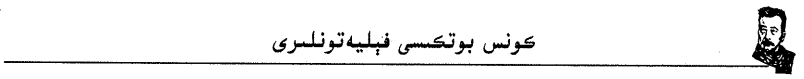

(248) لىن يۈيتاڭ — يازغۇچى. «فايرفىلاي» — ئىنگلىزچە سۆز بولۇپ، ئەسلىي مۇناسىۋەتسىز ئادىل بولۇش كېرەك دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى. ئەنگلىيە بۇرژۇئازلىرى بۇنى ئىجتىمائىي تۈرمۇشقا ۋە پارتىيە - گۇرۇھلار كۈرىشىگە تەتبىقلاشنى تەشەببۇس قىلغان، لىن يۈيتاڭمۇ ئۆز ماقالىسىدە شۇنى تەشەببۇس قىلغان.

(249) لىن يۈيتاڭ ئۆزىنىڭ بىر ماقالىسىدە: «ئىككى ياش يىگىتنىڭ كۆرۈمى، ئاغزىدا سوۋېت روسىيەسىنىڭ تاماكىسى، قولتۇقىدا قايسىبىر-نىڭ تەرجىمە ئەسىرى تۇرۇپتۇ. شۇڭا ئۇلار مېنىڭ «بىكار» چىلىقتا گۇل سەيلىسى قىلىپ يۈرگەنلىكىمنى كۆرۈپ، ماڭا يەنە دۆلەتنىڭ غېمىنى يېمەي-دىكەن، دەپ بەتنام چاپلىمىسۇن دەپ، يالغاندىن روھى چۈشكۈن، غەمكىن، ۋەتەن ئۈچۈن قايغۇرۇپ خاتا يولغا كىرىپ قالغان، گۇل سەيلىسى قىلمىغان قىيابەتتە باغچىدىن چىقىپ كەتتىم» دەپ يازغان.

(250) ساۋ مېڭدى (155 — 220) — يەنى شەرقىي خەن دەۋرىدىكى ۋەزىر. ئۇ ھەرقانداق ئىش ۋە ئادەمگە كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان ئادەم ئىكەن.

(251) رۇبلى تەلىماتى — بۇ سۆز ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ئىلغار مەدەنىيەت خادىملىرىغا سوۋېت روسىيەسىگە سېتىلغان، يارىدەم ئۈچۈن رۇبلى ئالغان دەپ تۆھمەت قىلغانلىقىغا قارىتىلغان. بۇ ھەقتە «ئالا كۆڭۈل مۇقەددەمە» گە قارالا.

(252) بۇ ماقالە دەسلەپ «ئاۋغۇستتا يېزىدا» غا كىرگۈزۈلگەن.

تېەنجۇن — ئەسلىي ئىسمى لىيۇ ۋېتىيەن، يەنە بىر ئىسمى شياۋجۇن، لىيۇجۇن — لياۋنىڭلىق، يازغۇچى. «ئاۋغۇستتا يېزىدا» ئۇنىڭ رومانى، 1935 - يىلى ئاۋغۇستتا شاڭخەيدە نەشر قىلىنغان.

(253) ئېرىنبۇرگ — س س س ر يازغۇچىسى. بۇ يەردىكى نەقىل ئۇنىڭ «ئاخىرقى ئۈزانتىيىلىك ئادەم» دېگەن ئەسىرىدىن ئېلىنغان.

(254) جېەن نىخىڭ (1875 — 1926) — ياپونىيىلىك تارىخشۇناس. ئۇنىڭ «موڭغۇل تارىخىدىن تەتقىقات» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

(255) جەنۇبىي سۇڭ دەۋرىدىكى غەزەل.

(256) سۇي ياڭدى — ئۇ مىلادىيە 604 - يىلى سۇي سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى ۋېندىنى ئۆلتۈرۈپ، پادىشاھلىق تەختىگە چىققان، ئالۋان - ياساق-نى ئېغىرلاشتۇرۇپ، خەلقنى زۇلۇم قىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن 611 - يىلىدىن باشلاپ دېھقانلار جايى - جايدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، پادىشاھلىقنى بىتچىت قىلغان، سۇي ياڭدى ئۆلۈۋالغان.

(257) شىنخەي ئىنقىلابى — 1911 - يىلى سۇن جۇڭشەن رەھبەرلىكىدە مەنچىڭ خانىدانلىقىنى ئاغدۇرۇپ، مىنگونى قۇرغان دېموكراتىك ئىنقىلاب.

قىلاب.

(258) بىزنىڭ ئالىممىز — بۇ يەردە خۇشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(259) رۇمەن لىكىيوي — 265 - ئىزاھاتقا قارالا.

(260) ياۋ جىڭپىڭ — 1935 - يىلى مارتتا گېزىتتە يىگىرمە ياشلىق قىز ياۋ جىڭپىڭنىڭ ئەركەككە ئايلىنىپ قالدىم دەپ يۈرگەنلىكى خەۋەر قىلىنغان. كېيىن دوختۇرلارنىڭ تەكشۈرۈپ كۆرۈشچە، ئۇنىڭ يەنىلا قىز ئىكەنلىكى ئايدىڭلاشقان.

(261) پىرقىۋازلار زىندانى — بۇ يەردە بۇ سۆز گۇرۇھۋازلىق بىلەن ئەيىبلەش دېگەن مەنىدە.

(262) مانجۇرىيە ئىمپېرىيىسى — ياپون جاھانگىرلىرى شەرقىي شىمالدىكى ئۆلكىلىرىمىزنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، 1932 - يىلى مارتتا چاڭچۇندە «مانجۇرىيە دۆلىتى» دېگەن بىرنەمىنى ئويدۇرۇپ چىققان. 1934 - يىلى مارتتا ئۇنى «مانجۇرىيە ئىمپېرىيىسى» دەپ ئاتىغان، ئۇنىڭغا فۇيىنى «پادىشاھ» قىلغان.

(263) بۇ ماقالە دەسلەپ 1935 - يىل 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى «ھوت مەۋسۇمى» ناملىق ژۇرنالنىڭ 6 - سانىغا بېسىلغان، كېيىن «پارچە ماقالە-لەر» ناملىق توپلامغا كىرگۈزۈلگەن.

شۇي ماۋيۈڭ (1910 — 1977) — جېجياڭلىق، «سول قاناتلار ئىتتىپاقى» نىڭ ئەزاسى. ئۇنىڭ «پارچە ماقالىلەر» ناملىق توپلىمى 1935 - يىلى نەشر قىلىنغان.

(264) سۇن گۇيىۋەن — ئۆز ۋاقتىدىكى تەنھەرىكەتچى ئايال.

(265) رۇمەن لىكىيوي (1910 — 1935) — گۇاڭدۇڭلۇق، كىنو ئارتىسى، نىكاھ مەسىلىسى بىلەن بەزى گېزىتلەرنىڭ بوھتانلىرىغا ئۇچراپ ئاخىر ئۆلۈۋالغان.

(266) پەرىزات بىلىق — ئۆز ۋاقتىدىكى سۇ ئۇزگۈچى ئايال ياكى شىۋچۇننىڭ لەقىمى. ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭ خەۋىرى گېزىتتە ھەر كۈنى دېگۈ-دەك چىقىپ تۇراتتى. شۇ قاتاردا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مەمۇرىي پالاتاسىنىڭ باش كاتىپى چۇ مىنيىنىڭ ئۇنىڭغا تېپىشتۇرغۇچىلىق قىلغانلىقى ۋە ھەتتا ئۇنى يەلپۇپ قويغانلىقى توغرىسىدىكى خاتىرىلەرمۇ بېسىلغان.

(267) «زاۋېن» نى شىلىش — بۇ يەردە گەپ لىن شىچۇەن ئۇستىدە بارىدۇ. ئۇ 1934 - يىلى 9 - ئايدا «زاۋېن ۋە زاۋېنچى» («فېلىيەتون ۋە فېلىيەتونچى») سەرلەۋھىلىك ماقالىسىدە: «زاۋېن ماھىيىتى جەھەتتىن تولىمۇ تار... زاۋېنچىلار ئۇنى ئاقلاپ كۆككە كۆتۈرسىمۇ، ئۇنىڭ چۈشكۈن ئىكەنلىكىنى ياپالمايتۇ... روسىيىدە نېمىشقا «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» تەك ئۇلۇغ ئەسەرلەر بارلىققا كېلەلىدى؟... بىزنىڭ يازغۇچىلىرىمىزچۇ، زاۋېن

يېزىش بىلەنلا تولۇق قانائەت ھاسىل قىلىپ ئولتۇرامدۇ؟...» دەپ يازغان.

(268) «دەرۋىشلەر تەزكىرىسى» — مەنچىك دەۋرىدە پېك جىچىك يازغان. ئۇنىڭدا ئۇچ يۈز ئادەمنىڭ تەرجىمھالى بېرىلگەن.

(269) «سول ئايۋان» — «يان ئۆي»، «سول قولدىكى ھۇجرا» دېگەن مەنىدە بولۇپ، يۇەن دەۋرىدە ۋاڭ شىپۇ يازغان چاڭچىلە ئەسىرى.

(270) «شېئىرنامە» — ئېلىمىز بويىچە ئەڭ بۇرۇنقى شېئىرلار توپلىمى بولۇپ، رىۋايەتلەرگە قارىغاندا كۇڭزى رەتلىگەن.

«مۇناجات» — چۈيىۋەننىڭ نادىر ئەسىرى، ئۇنىڭدا چۈيىۋەن ئۆزىنىڭ پادىشاھقا «ساداقەتلىك قىلىپ تۇرۇپ جەبىر - جاپاغا قالغان» لىقىغا ئېچىنىپ ھەسرەتتە قالغانلىقى بايان قىلىنغان.

(271) Essay — ئىنگلىزچە سۆز بولۇپ، پارچە ماقالە، قىسقا مۇلاھىزە، فېلىيەتون دېگەن مەنىلىرى بار.

(272) ئېزوپ (مىلادىيەدىن تەخمىنەن ئالتە ئەسىر بۇرۇن) — رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، قەدىمكى يۇنانۇ مەسەلچىسى، كېيىنكىلەر رەتلىگەن «ئېزوپ مەسەللىرى» نامىلىق ئەسىرى بار.

(273) مارك توللى سىسېرو (M. T. Cicero، مىلادىيەدىن ئىلگىرى 106 — 43) — قەدىمكى رىم سىياسىي ئەربابى ھەم ناتىق.

(274) يامانغا يانتاياق — بۇ يەردە «كونىلىقنى قوغدىغۇچى» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ.

(275) «ھەيران قالدۇرمايدۇ» — شۇي ماۋيۇڭنىڭ فېلىيەتونلار توپلىمى.

(276) «تاڭ شېئىرلىرىدىن 300 پارچە» — بۇ سەككىز جىلدلىق توپلام مەنچىك دەۋرىدە سۇن جۇ تەرىپىدىن رەتلەنگەن. بۇ ماقالىدە بىر پارچە شېئىر تاڭ پادىشاھى لى لۇجى تەرىپىدىن يېزىلغان.

(277) بۇ ماقالە دەسلەپ 1935 - يىلى 6 - ئايدا چىققان يابونچە ئايلىق ژۇرنال «تەمىرات» قا بېسىلغان، خەنزۇچە تەرجىمىسى دەسلەپ 1953 - يىلى 7 - ئايدا «فېلىيەتونلار» نامىلىق ئايلىق ژۇرنالنىڭ 2 - سانىغا «كۇڭفۇزى ھازىرقى زامان جۇڭگوسىدا» دېگەن ماۋزۇ بىلەن بېسىلغان. كېيىن ئاپتور ئاز - پاز تۇزىتىپ، «كونس بوتكىسى فېلىيەتونلىرى» نىڭ ئىككىنچى توپلىمى» غا كىرگۈزگەن.

(278) تاڭداۋ كوچىسى — يابونىيەدە كۇڭزىغا ئاتاپ سېلىنغان كۇڭزى ئىبادەتخانىسى بار كوچا. بۇ ئىبادەتخانا 1923 - يىلى كۆيدۈرۈلگەن، 1932 - يىلى قايتا سېلىنىپ، 1935 - يىل 4 - ئاينىڭ 4 - كۈنى پۈتكەنده گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىللىرى «زىيارەت» قىلىپ بارغان.

(279) بىلانت — ئىبسېننىڭ «بىلانت» نامىلىق داستانىدىكى شەخس.

(280) لياڭ چىچاۋ (1873 — 1929) — مەنچىڭ خانىدانلىقىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە يولغا قويۇلغان يېڭىلاش ھەرىكىتىنىڭ ئاساسىي رەھبىرى بولغان، مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ياپونىيىگە قېچىپ كەتكەن.

«خالىس مۇلاھىزە» — لياڭ چىچاۋ ياپونىيىگە قېچىپ بارغىنىدا چىقارغان، «پادىشاھ (گۈڭشۈي) نى قوغداپ، خانىش (سى شىتەيخۇ) قا قارشى تۇرۇش» نى تەرغىب قىلىدىغان ژۇرنال.

(281) ھېرشېل (1792 — 1871) — ئەنگلىيىلىك ئاسترونوم، فىزىكا ئالىمى.

لېيىل (1797 — 1875) — ئەنگلىيىلىك گېئولوگ.

دەينا (1813 — 1895) — ئامېرىكىلىق گېئولوگ، كانشۇناس.

(282) شۇي تۇڭ — مەنچىڭ خانىدانلىقىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى جاھىل مەنسەپدار، يېڭىلىق ھەرىكىتىگە قارشى تۇرغان. سەككىز دۆلەت بىرلەشمە قوشۇنى بېيجىڭغا بېسىپ كىرگەنده ئۆلۈۋالغان.

(283) خۇڭۇن دارىلفۇنۇنى — مەخسۇسلا جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياپونچە تىل ۋە ئاساسىي دەرسلەرنى ئۆگىنىشى ئۈچۈن دۇڭجىنىڭدا ئېچىلغان تەييارلىق مەكتىپى.

(284) ساقچى ۋازىرى — ياپونىيەدە ساقچىلارنىڭ ئەڭ چوڭ باشلىقى. كۇڭزى لۇ بەگلىكىدە بىر مەزگىل ئەدلىيە - تۈرمە ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدار بولغانىدى، شۇڭا ئاپتور بۇ يەردە ئۇنى «ساقچى ۋازىرى» بولغان دەپ يازغان.

(285) ساكيامونى (Sakyamoni، مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى تەخمىنەن 566 — 486 - يىللار) — بۇددا دىنىنىڭ ئاساسچىسى، بۇددا دىنى غەربىي خەن دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ئېلىمىزگە كىرىشكە باشلىغان.

(286) يۇەن شىكەي — ئۇ 1914 - يىلى 2 - ئايدا پۈتۈن مەملىكەتكە «كۇڭزىغا تاۋاب قىلىش» توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن ۋە بارلىق ۋەزىر ۋە باشقا ھەربىي، مۇلكىي ئەمەلدارلار بىلەن غەلىتە كىيىملەرنى كىيىشىپ، بېيجىڭدىكى كۇڭزى ئىبادەتخانىسىغا بېرىپ، كۇڭزىنىڭ ئەرۋاھىغا ئاتاپ نەزىر - نۇزۇرەت قىلغان.

(287) شىمالىي مىلىتارىستلار — يۇەن شىكەي قۇرغان مىلىتارىستلار گۇرۇھى. ئۇلار شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىن مەركەزدىمۇ، جايلاردىمۇ ھەربىي، مەمۇرىي ھوقۇقلارنى ئۆز چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان؛ 1927 - يىلىدىكى شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشىدا يوقالغان.

(288) سۇن چۈەنفاڭ (1885 — 1935) — شىمالىي مىلىتارىست. ئۇ كونىلىقنى تىرىلدۈرۈش مەقسىتىدە 1926 - يىل 8 - ئاينىڭ 6 - كۈنى نەنجىڭدا لوڭقىغا ئوق چۈشۈرۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزگەن.

(289) لوڭقىغا ئوق چوشۇرۇش — قەدىمكى زاماندا زىيانكەشلىك قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئوق. ساھىبخانامۇ، مېھمانلارمۇ نۆۋەت بىلەن لوڭقىغا ئوقيا ئوقى تاشلايدۇ، يېڭىلىپ قالغانلىرى ھاراق ئىچىدۇ.

(290) جاك زۇڭچاك (1881 — 1932) — شىمالىي مىللىتارىست. ئۇ 1925 - يىلى شەندۇڭدا ھەربىي ۋالىي بولۇپ تۇرغىنىدا، كۇڭزىغا بەيئەت قىلىشنى، قەدىمكى كىتاب - نامەلەرنى ئوقۇشنى تەشەببۇس قىلغان.

(291) كاسايا — ھىندىچە سۆز. بۇددا راھىبلىرى كىيىدىغان يەكتەك.

(292) سۇقرات (Sukrates، مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 469 — 399 - يىللار) — قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپى، مۇتەئەسسىپ قۇلدارلار ئىدىيىسىنىڭ ۋەكىلى.

(293) بۇ ماقالە ئەسلىدە شائىخەيدە چىقىدىغان «ئەدەبىيات» ناملىق ئايلىق ژۇرنال تەھرىراتىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن يېزىلغان، لېكىن گومىنداڭنىڭ كىتاب - گېزىتلەرنى ئەكشۈرۈش ئورگىنى مەنئى قىلغانلىقى ئۈچۈن مەتبۇئات يۈزىگە چىقالمىغان. كېيىن 1935 - يىلى 9 - ئايدا توكيودا «فېلىيەتون» ناملىق ژۇرنالنىڭ 3 - سانىدا ئېلان قىلىنغان.

(294) سۈيفت (1667 — 1745) — ئەنگلىيىلىك يازغۇچى.

(295) بۇ ماقالە دەسلەپ 1935 - يىلى 20 - مايدا «قۇياش» ناملىق يېرىم ئايلىق ژۇرنالنىڭ 2 - جىلد 5 - سانىدا جاۋ لۈنيى ئىمزاسى بىلەن ئېلان قىلىنغان.

(296) رۇمەن لىكيۇي — 265 - ئىزاھاتقا قارالسۇن.

(297) ئەيشيا — كىنو ئارتىسى، 1934 - يىلى 2 - ئايدا ئۆلۈپ كەتكەن.

(298) ۋۇ زېتيەن (624 — 705) — ئەسلىي سەنشىلىك، تاڭ پادىشاھى لى جىنىڭ خانىشى، پادىشاھ ئۆلگەندىن كېيىن ئۆزىنى پادىشاھ دەپ ئېلان قىلغان.

(299) بۇ ماقالە دەسلەپ 1935 - يىلى 6 - ئايدا «ئەدەبىيات» ژۇرنىلىنىڭ 4 - جىلد 6 - سانىغا «جۇن» ئىمزاسى بىلەن بېسىلغان.

(300) «ئەدەبىلەر بىر - بىرىنى ياراتمايدۇ» — لۇن يۈيتاڭ 1935 - يىلى 1 - ئايدا «ماقالە يېزىش ۋە ئادەم بولۇش» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىدە: «ئەدەبىلەر بىر - بىرىنى ياراتمايدۇ، بۇ ئەھۋال خۇددى ئايالالارنىڭ بىرى - بىرىنىڭ غەيۋىتىنى قىلغانغا ئوخشىشىدۇ... دېمەك، جانلىق تىلدا يازىدىغانلار كونا ئەدەبىي تىلدا يازىدىغانلارنى تىللىسا، كونا ئەدەبىي تىلدا يازىدىغانلار جانلىق تىلدا يازىدىغانلارنى تىللايدۇ؛ مىللىي ئەدەبىياتچىلار پرولېتارىيات ئەدەبىياتچىلارنى تىللىسا، پرولېتارىيات ئەدەبى-

ياتچىلار ئۇچىنچى خىل ئادەملەرنى تىللايدۇ، ئۇلار بىر - بىرىنى چىشلەشىپ - تىللىشىپ يۈرىدۇ... لېكىن ئۇلارنىڭ غەرىزى جاھانسازلىق قىلماقتىن باشقا نەرسە ئەمەس» دەپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكىلەرنىڭ مۇنازىرىلىرىنى «ئەدەبىلەر بىر - بىرىنى ياراتمايدۇ» غا چىقىرىۋەتكەن.

(301) بۇ سۆز ئەسلىدە ئۇچ پادىشاھلىق دەۋرىدە ئۆتكەن ۋېي پادىشاھى ۋېندى (ساۋ پېي) نىڭ «يېزىش توغرىسىدا» سەرلەۋھىلىك ئەسىرىدىن ئېلىنغان.

(302) بۇ يەردە لىن يۈيتاڭ نەزەردە تۇتۇلىدۇ.

(303) بۇ يەردە لىن شجۇن كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(304) جىكاڭ (223 — 262) — ئەسلىي ئەنخۇيلۇق. ئۇچ پادىشاھلىق دەۋرىدە ياشىغان شائىر.

(305) «خالاس» نىڭ 189 - ئىزاھاتىغا قارالسۇن.

(306) سىما يى (197 — 251) — ئەسلىي خېنەنلىك، ۋېي پادىشاھلىقىدا باش مىرزا، قوماندان بولغان.

(307) جۇڭخۇينىڭ جىكاڭنى زىيارەت قىلغانلىقى توغرىسىدا «جىن يىلنامىسى. جىكاڭ تەزكىرىسى» دە مۇنداق دېيىلىدۇ: «جىكاڭ كەمبەغەل ئىدى، ئۇ دائىم شياڭشىيۇ بىلەن بىللە چوڭ دەرەخ تۈۋىدە تۇمۇرچىلىك قىلىپ تىرىكچىلىك قىلاتتى. يىنچۇەنلىك جۇڭخۇي ئىسىلزادە ئىدى، قابىلىيەتلىك، سۆزمەن ئادەم ئىدى. ئۇ كۆڭۈل ئېچىشقا ئۇنىڭ يېنىغا بارغان. جىكاڭ ئۇنىڭغا ئىلتىپات قىلماي تۇمۇرنى سوقۇۋەرگەن. جۇڭخۇي ئۇزۇن تۇرغاندىن كېيىن قايتىپ كەتمەكچى بولغاندا، جىكاڭ ئۇنىڭدىن: ‹نېمىنى ئاڭلاپ كېلىپ، نېمىنى كۆرۈپ كەتمەكچى بولۇۋاتسەن؟› دەپ سورىغان، جۇڭخۇي: ‹نېمىنى ئاڭلاپ كەلگەن بولسام، شۇنى كۆرۈپ قايتماقچىمەن› دەپ جاۋاب بېرىپ، يەنە ئەلەم يۈتۈپ قالغان. كېيىن جۇڭخۇي پادىشاھقا: ‹پادىشاھىم، جاھاندا سىلىنىڭ غەم - ئەندىشىلىرى يوق، پەقەت جىكاڭدىنلا ئەندىشە قىلسىلا، بىرەر باھانە تېپىپ، جىكاڭنى يوقاتمىسىلا بولمىغۇدەك› دېگەن. پادىشاھ ئۇنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ كەتكەن، شۇنىڭ بىلەن جىكاڭنى ئۆلتۈرگەن.

(308) يۇنان ئەپسانىسى — ئەرش خۇداسى زىئۇسنىڭ ئوغلى گېركۇلۇس تولىمۇ باتۇر ئەزىمەت ئىكەن؛ يەر خۇداسى غەييانىڭ ئوغلى ئانتىئۇس بولسا ئايىغى يەرگە تېگىپ تۇرسىلا تەڭداشسىز كۈچ - قۇۋۋەت تاپىدىغان باتۇر ئىكەن. بىر قېتىملىق ئېلىشىشتا گېركۇلىس ئانتىئۇسنى مەھكەم قۇچاقلاپ يەردىن ئاجراتقان ۋە شۇنىڭ بىلەن ئۇنى قۇچاقلاپ سىقىپ ئۆلتۈرگەنىكەن.

(309) بۇ ماقالە دەسلەپ 1935 - يىلى 7 - ئايدا «ئەدەبىيات»

ژۇرنىلىنىڭ 5 ـ جىلد 1 ـ سانىغا «گەن» ئىمزاسى بىلەن بېسىلغان.

(310) بۇ يەردە شاۋ شۇنمېيغا كىنايە قىلىنىدۇ.

(311) سېيتسۇالداخۇنلار — بۇ سۆز پۇل ـ مالغا مەنسەپ ـ ئابرۇي سېيتسۇالغانلار دېگەن مەنىنى بېرىدۇ.

(312) «ياڭجۇدا كۆرگەن 10 يىللىق شېرىن چۈش» — بۇ تاڭ دەۋرىدىكى شائىر دۇمۇنىڭ «سېغىنىدىم» ناملىق شېئىرىدىن ئېلىنغان نەقىل.

(313) بۇ يەردە تاڭ دەۋرى شائىرى بەي جۈيىنىڭ «كونا چاپان» ناملىق شېئىرىدىن نەقىل ئېلىنغان.

(314) خەنزۇچە قەدىمكى «تاللانما» ناملىق ئەسەردە بايان قىلىنىشىچە، ژاڭ يۈەن ناملىق بىر كىشى شەرم ـ ھايانى قايرىپ قويۇپ، پۇل ـ مالنى كۆزلەپ، ئۆزىنىڭ قىزىنى ھارامدىن بېيىغان مەن فامىلىلىك بىر كىشىگە ياتلىق قىلغان.

(315) بۇ ماقالە ئەسلىدە «ئەدەبىيات» ناملىق ئايلىق ژۇرنالغا ئاتاپ يېزىلغان بولسىمۇ، گومىنداڭ تەكشۈرۈش ئورگىنىنىڭ مەنئى قىلىشى بىلەن بېسىلماي قالغان، كېيىن 1935 ـ يىلى 9 ـ ئايدا توكيودا چىقىدىغان «فېلىيەتون» ناملىق ژۇرنالنىڭ 3 ـ سانىدا چىققان.

(316) «گۈپپاڭچىلىق ئەدەبىياتى» — ئاپتور 1932 ـ يىلى «يارەەم ئەدەبىياتى ۋە گۈپپاڭچىلىق ئەدەبىياتى» سەرلەۋھىلىك نۇتقىدا مۇنداق دېگەن: «ئۇنى ـ بۇنى ئوقۇغان، شاھمات ـ پاھمات ئويۇنىيالايدىغان، رەسىم ـ پەسىم سىزالايدىغان بەزى ئادەملەر خوجايىنلارغا كىتاب ئوقۇپ بېرىدۇ، شاھمات ئويۇنىشىپ بېرىدۇ، رەسىم سىزىپ بېرىدۇ. گۈپپاڭچىلىق دېگىنىم ئەنە شۇ! شۇنىڭ ئۈچۈن گۈپپاڭچىلىق ئەدەبىياتىمۇ بار.»

(317) چۈيىيۈەن (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى تەخمىنەن 340 — 278 ـ يىللار) — جەنگو دەۋرىدە چۇ بەگلىكىدە ياشىغان شائىر، چۇ بەگلىكىدە ئوڭ قول ۋەزىر بولغان، ئادالەت ۋە ھەققانىيەت ئورنىتىشنى تەشەببۇس قىلغانلىقى ئۈچۈن بەگ ـ تۆرىلەرنىڭ زىيانكەشلىكى بىلەن سۈرگۈن قىلىنىپ، ئاخىر دەريا‌غا سەكرەپ ئۆلگەن.

(318) «چۇ دىيارى شېئىرلىرى» — جەنگو دەۋرىدە چۈيىيۈەن، سۇڭ يۈي قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنىڭ توپلىمى، بۇ توپلام ئېلىممىزنىڭ قەدىمكى ئۇلۇغ ئەدەبىي ئەسەرلىرىدىن بىرى بولۇپ، «ئۇلۇغ كىتاب» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

(319) سۇڭ يۈي — جەنگو دەۋرىدە چۇ بەگلىكىدە ياشىغان شائىر.

(320) سىما شياڭرۇ (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى تەخمىنەن 179 — 117 ـ يىللار) — ئەسلىي سىچۈەنلىك، خەن دەۋرىنىڭ نەزمىچىسى. «تارىخنامە. سىما شياڭرۇ تەزكىرىسى» گە قارىغاندا، سىما شياڭرۇ «كېسەل بولۇپ قالدىم دەپ ئۆيىدە ياتقان، ئەمەل ـ مەنسەپكە ھەۋەس قىلمىغان».

(321) لى يۈي (1611 — 1679) — جېجياڭلىق، مەنچىڭ دەۋرىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدىكى دراماتورگ. ئۇنىڭ جەمئىي ئالتە جىلدلىق «ئىشق ناۋاسى» ناملىق شېئىر ۋە نەسرىي ئەسىرى بار.

(322) يۈەن مى (1716 — 1798) — جېجياڭلىق، مەنچىڭ دەۋرىدىنىڭ شائىرى، جياڭنىڭ ناھىيىسىگە ئامبال بولغان، مەنسەپتىن چۈشكەندىن كېيىن، شەھەرنىڭ غەربىدە «راھەتباغ» ناملىق بىر باغ بىنا قىلغان ۋە ئۆزىنىڭ شېئىرلار توپلىمىغا شۇ باغنىڭ نامىنى قويغان.

(323) بۇ ماقالە دەسلەپ 1935 ـ يىلى 7 ـ ئايدا «ئەدەبىيات» ژۇرنىلىنىڭ 5 ـ جىلد 1 ـ سانىغا بېسىلغان.

(324) يەن يۈيلىڭ (1853 — 1921) — فۇجيەنلىك، مەنچىڭ خانىدانلىقىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى مەرىپەتپەرۋەر، مۇتەپەككۇر، تەرجىمان.

(325) «دۇنيا ئەدەبىياتى خەزىنىسى» — ئەدەبىي مەجمۇئە، شاڭخەيدە جىن جىڭدۇنىڭ مۇھەررىرلىكىدە چىققان، 1935 ـ يىلى 5 ـ ئايدىن تارتىپ ئايلىق ژۇرنال شەكلىدە جۇڭگونىڭ كلاسسىك ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى ۋە چەت ئەللەرنىڭ مەشھۇر تەرجىمە ئەسەرلىرىنى چىقىرىپ تۇرغان، لۇشۈن تەرجىمە قىلغان «ئۆلۈك جانلار» نىڭ بىرىنچى قىسمىمۇ شۇ مەجمۇئەدىن ئېلان قىلىنغان.

(326) ئاسقۇ — ئىلگىرىكى چاغلاردا ساڭگىلاپ تۇرىدىغان ئېلېكتر چىرىغىنىڭ ئېگىز ـ پەسلىكىنى تەڭشەش ئۈچۈن بىر ئۈچىغا ئېغىرراق بىر ئاسقۇ ياكى تارتقۇچ ئېسىپ قويۇلاتتى.

(327) پلۇگ — ئىنگلىزچە plug، توك سىمىنىڭ بېشىدىكى سانجىغۇچ.

(328) بۇ يەردە بۇ گەپ بەزى ئاتالغۇلارنى «بۇ يەردىكىلەر چۈشەنسە، ئۇ يەردىكىلەر چۈشەنمەيدۇ» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ.

(329) بۇ يەردە لۇشۈن س س ر ھېكايىلىرىدىن تەرجىمە قىلغان «بىر كۈنلۈك خىزمەت» سەرلەۋھىلىك توپلامدىكى «تۆمۈردەك چىڭ جىمجىتلىق» دېگەن ماقالە كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(330) «ئەدەبىيات» — 1933 ـ يىلى 7 ـ ئايدىن 1937 ـ يىلى 11 ـ ئايغىچە شاڭخەيدە فۇ دۇڭخۇا، جىن جىڭدو، ژاڭ تۆڭجاۋلارنىڭ مۇھەررىرلىكىدە چىققان ئەدەبىي ژۇرنال.

(331) ماقالىنىڭ سېغىپ چىقىرىلغانلىقى توغرىسىدا لۇشۈن «سايە-

ۇەن. قۇرۇق گەپ ئەمەس(3)»تە مۇنداق يازغان: «نەشر قىلىنغان ئەسەرلىرىم بولسا باشقىلارنىڭ سىقىپ سېغىشى بىلەن كېلىپ چىققان. بۇ يەردىكى ‹سىقىپ سېغىش› دېگەن سۆز سىيىرنىڭ ئەمچىكىنى سىقىپ سۈتىنى سېغىۋېلىشتىكى ‹سېغىش› دېگەن سۆز. مەن بۇ يەردە ‹سىيىرنىڭ ئەمچىكىنى سىقىپ سۈتىنى سېغىۋېلىش› دېگەن سۆزنى پەقەت ‹سىقىپ سېغىش› دېگەن سۆزنى يېشىش ئۈچۈنلا ئىشلىتىۋاتىمەن، ئۆز ئەسەرلىرىمنى قەستەن كالا سۈتىگە ئوخشاتقىنىم يوق، ئۇنىڭ شېشە قاچىلارغا قاچىلىنىپ، ئاتالمىش ‹سەنئەت ئوردىسى› غا ئەۋەتىلىشىنى ئارزۇ قىلغىنىمۇ يوق.»

(332) شاكتيەنجىن (1907 — 1947) — ياپونىيەلىك، تەرجىمان، بىرمۇنچە روسىيە ۋە سوۋېت ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى ياپون تىلىغا تەرجىمە قىلغان.

(333) پەرەڭلەر غالچىسى — ئىلگىرىكى چاغلاردا چەت ئەل ئادەملىرى «پەرەڭ» دەپ ئاتىلاتتى، شۇنداق «پەرەڭ» لەرنىڭ جۈڭگولۇق خىزمەتكارلىرى «پەرەڭ غالچىسى» دەپ كەمسىتىلەتتى.

(334) پەرەڭلەر دىيارى — ئۆز ۋاقتىدا چەت ئەللىكلەر كۆپرەك جايلاشقان شاڭخەي شۇنداق ئاتىلاتتى.

(335) نومۇن — ئىنگلىزچە Nomberone (بىرىنچى نومۇر) دېگەن سۆز، ئۆز ۋاقتىدا شاڭخەيدە گۈڭتۇلار شۇنداق ئاتىلاتتى.

تۇسى — ئىنگلىزچە Toast (ئوتقا قاقلاپ قاتۇرۇلغان بولكا توغرامچىسى، سۇخار).

(336) خۇاڭدى — خەنزۇ رىۋايەتلىرىدە بۇرۇنقى زامانىدىكى پادىشاھ، خەنزۇ مىللىتىنىڭ بوۋىسى.

(337) چوڭلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىش — بۇ ئەسلىي چوڭ دۆلەتلەرگە خىزمەت قىلىش، ئىتائەت قىلىش دېگەن مەنىدە.

(338) ۋېن سۇچېڭ — «بىكارچى بوۋاينىڭ ئاپتاپسىنىپ ئولتۇرۇپ قىلغان گەپلىرى» ناملىق ھېكايىنىڭ باش قەھرىمانى، «بىر ئادەمدىن تۆۋەن، كۆپ ئادەمدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ» غان باش ۋەزىرلىك دەرىجىسىگە ئېرىشكەن ئادەم. ھېكايىدە ئۇنىڭ «مياۋ خەلقىگە ھۇجۇم قىلغان» لىقى، «ياپونلارنى باستۇرغان» لىقى تەسۋىرلەنگەن.

(339) «شاياتۇنلارنىڭ شېئىرىي قۇۋۋىتى توغرىسىدا» — لۇشۈننىڭ 1907 - يىلى يازغان ئەدەبىي ئىلمىي ماقالىسى، كېيىن «قەبرە» ناملىق توپلىمىغا كىرگۈزۈلگەن. بۇ ماقالىدە پولشا شائىرلىرى مىسكىۋىچ، سىلوۋاتسكىي ۋە كراسىنسكىيلارنىڭ ھاياتى، ئاساسىي ئەسەرلىرىدىن تونۇشتۇرغان.

(340) «ئايلىق ئەدەبىي مەجمۇئە» — 1910 - يىلى شاڭخەيدە چىقىش-

قا باشلىغان، 1921 - يىلى 1 - ئايدا 12 - جىلد 1 - سانىدىن تارتىپ شىن يەنبىك (ماۋدۇن)، جېن جىڭدۇلارنىڭ مەسئۇللىقىدا يېڭى ئەدەبىيات ھەرىكىتىنىڭ مۇھىم سەپلىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان؛ 1921 - يىلى 10 - ئايدا «زۇلۇم چەككەن مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتى» ناملىق مەخسۇس سانغا لۇشۈن، شىن يەنبىڭلار تەرجىمە قىلغان پولشا، چېخ قاتارلىق ئەللەرنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى بىسىلغان ھەم تونۇشتۇرۇپ يېزىلغان ماقالىلەر ئېلان قىلىنغان.

(341) «ئالىچىپار بايراق» — ئامېرىكىنىڭ قاتار يۇلتۇزلۇق دۆلەت بايرىقى.

(342) مەنچىڭ خانىدانلىقىنىڭ تۆڭجى يىلى (1862 - يىلى) بېيجىڭدا تەرجىمان يېتىشتۇرۇش مەكتىپى ئېچىلغان، دەسلەپتە ئىنگلىز تىلى بويىچە ئېچىلغان، ئىككىنچى يىلى فرانسۇز تىلى، روس تىلى قوشۇلدى، كېيىن نېمىس تىلى، ياپون تىلى بۆلۈملىرى ئېچىلدى. بۇ مەكتەپ خارجى ئىشلارنى باشقۇرىدىغان يامۇلغا قارايتتى.

(343) 1914 - يىلى سەي يۈەنفېي قاتارلىق كىشىلەر ئىشلەپ تۇرۇپ ئوقۇش جەمئىيىتى قۇرۇپ ياشلارنى فرانسىيىگە بېرىپ «ئىشلەپ تۇرۇپ، پۇل تېپىپ ئوقۇش» قا ئۈندىگەن. شۇ چاغدا فرانسىيىگە ئوقۇشقا بارغانلار خېلى كۆپ ئىدى.

(344) لىن شۇ (1852 — 1924) — يەنە بىر ئىسمى لىن چىڭنەن، ئەسلىي فۇجيەنلىك. ئۇ ياۋروپا، ئامېرىكا ئەدەبىي ئەسەرلىرىدىن يۈز نەچچە خىل مەشھۇر ئەسەرنى باشقىلارغا سۆزلەتتۈرۇپ يېزىۋېلىش ئۇسۇلى بىلەن خەنزۇچە كونا ئەدەبىي تىلغا تەرجىمە قىلغان.

(345) تيەن خەن (1898 — 1968) — ئەسلىي خۇنەنلىك، دراماتورگ. ئۇ 1921 - يىلى شېكېسپېيرنىڭ «رومىئو - جۇلىتتا»، «ھاملېت» ناملىق دراملىرىنى تەرجىمە قىلغان.

(346) بۇ ماقاله باشتا 1935 - يىل 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى «چولپان» يېرىم ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 2 - جىلد 9 - سانىدا يۇي دىك دېگەن ئىمزا بىلەن ئېلان قىلىنغان.

(347) نەن شەن، يەنى چېن ۋاڭداۋ (1890 — 1977) — ئەسلىي جېجياڭلىق، تەتقىقاتچى، «يېڭى ياش» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرى بولغان. ئۇنىڭ «كىتابىي تىلنى ساقلاپ قېلىشنىڭ 3 - تەدبىرى» سەرلەۋھىلىك ماقالىسى 1935 - يىل 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى «چولپان» يېرىم ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 2 - جىلد 7 - سانىدا ئېلان قىلىنغان. ماقالىنىڭ بېشىدىلا: «كىتابىي تىلنى ساقلاپ قېلىشنىڭ بۇرۇن ئىككى تەدبىرى بار ئىدى... مۇشۇ پېقىنىدىلا، جاڭ تەييەن جانلىق تىل بىلەن يېزىش كىتابىي تىل بىلەن

يازغاندىنمۇ قىيىن، دېگەن گەپنى ئوتتۇرىغا چىقاردى، شۇنىڭ بىلەن، ئاران دېگەندە، ئۇچىنچى تەدبىر ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولدى» دېگەن سۆزلەر بار ئىدى. شۇڭا لۇشۈن جاڭ تەييەننىڭ: «تونۇش كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ قالساق، ‹كەيپ ـ ھالىڭ قانداق؟› دەپ ئەھۋاللىشىمىز؛ ‹قانداق› دېگەن سۆز ‹ھالەكۆم› دېگەن سۆز بىلەن ئوخشاش، جاۋاب بەرگۈچى كىشى ‹ياخشى› دەيدۇ؛ ‹ياخشى› دېگەن سۆز ‹ئەلھەمدۇلىللا شۈكۈر› دېگەن سۆز بىلەن ئوخشاش» دېگەن سۆزنىمۇ نەقىل كەلتۈرگەن. بۇ نەقىل توغرىسىدا جاڭ تەييەننىڭ «جانلىق تىل بىلەن كىتابىي تىلنىڭ مۇناسىۋىتى» گە قارالسۇن. بۇ سۆز نەن شەننىڭ «كىتابىي تىلنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ئۇچىنچى تەدبىرى» دېگەن ماقالىسىدىمۇ نەقىل كەلتۈرۈلگەن.

(348) تەييەن — يەنى جاڭ تەييەن، يەنە بىر ئىسمى جاڭ مىڭلىن.

(349) جياڭ كاڭخۇ — جياڭشىدىن، شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىن «جۇڭگو سوتسىيالىستلار پارتىيىسى»نى ئۈيۈشتۇرۇپ، پۈرسەتپەرەسلىك قىلغان، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە خائىن بولۇپ كەتكەن، ۋاڭ جىڭۋېينىڭ قورچاق ھۆكۈمىتىدە ئىمتىھان پالاتاسىغا باشلىق بولغان. ئۇ 1935 ـ يىلى 2 ـ ئايدا شاڭخەيدە «خەنزۇچە خەتنى ساقلاپ قېلىش يولى بىلەن كىتابىي تىلنى ساقلاپ قېلىش مەقسىتىدە» «يېزىقنى ساقلاش جەمئىيىتى» قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغان، بۇ يەردىكى «يېزىق ئىلمىدىن سۆز ئېچىپ» دېگەن سۆز ئۇنىڭ 1935 ـ يىلى 3 ـ ئايدا شاڭخەيدە «لېكسىيە» ئوقۇغان چاغدا قىلغان سۆزلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

(350) «لوقمان ھەكىم» — بۇ يەردە تېبابەتچىلىكنى ناھايىتى ئوبدان بىلىدىغان ئادەملەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(351) ئالتە مىزان — جۇڭگودا قەدىمكى زامانىدا رەسىملەرنى باھالاشتا يولغا قويۇلغان ئالتە ئۆلچەم.

(352) ۋىرشوۋ (1821 — 1902) — گېرمانىيىلىك تېببىي ئالىم، سىياسىي ئەرباب. ئۇ بىئولوگىيە جەھەتتە، ھۈجەيرە بولسا ھاياتنىڭ ئاساسىي ئامىلى، دەپ تەشەببۇس قىلغان؛ كېيىن دارۋىننىڭ ئىرسىيەت نەزەريىسىگە قارشى تۇرغان. ئۇنىڭ ئاساسىي ئەسەرلىرىدىن «ھۈجەيرە كېسەللىكى ئىلمى» قاتارلىقلار بار.

(353) ھايكېل (1834 — 1915) — گېرمانىيىلىك بىئولوگىيە ئالىمى، دارۋىنىزمنى قوغدىغۇچى ھەم تارقاتقۇچى ئىدى.

(354) فابرې (1823 — 1915) — فرانسىيىلىك ھاشاراتشۇناس. ئۇنىڭ «ھاشاراتلار خاتىرىسى» ـ ھاشاراتلارنىڭ ھاياتىنى جانلىق سۆزلەر بىلەن بايان قىلىپ بېرىدىغان كىتاب. شۇ چاغدا بۇ كىتابنىڭ خەنزۇ تىلىغا قىسقارتىپ تەرجىمە قىلىنغان بىرنەچچە نۇسخىسى، مەسىلەن، «فابرىنىڭ

ئىلمىي ھېكايىلىرى»، «ھاشاراتلار توغرىسىدا ھېكايە»، «ھاشاراتلار خاتىرىسى» قاتارلىقلار بار ئىدى.

(355) «تەپسىر» — ئەسلىي ئەسەرنى شەرھلەيدىغان ئەسەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(356) ئاستىغا تەكىتلەش بەلگىسى قويۇلغان بۇ بىرنەچچە جۈملە سۆز ئۆز ۋاقتىدا مەتبۇئاتتا بېسىش ۋاقتىدا قىسقارتىۋېتىلگەن.

(357) 1933 ـ يىلىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن جاڭ تەييەن سۈجۇدا «جاڭ جانابلىرىنىڭ مىللىي ئىلىمدىن لېكسىيە بېرىش جەمئىيىتى»نى قۇرۇپ، مىللىي ئىلىمدىن لېكسىيە سۆزلىگەنىدى.

(358) بۇ ماقالە دەسلەپ 1935 ـ يىلى 10 ـ ئايدا «ئەدەبىيات» ژۇرنىلىنىڭ 5 ـ جىلد 4 ـ سانىغا «جۈن» دېگەن ئىمزا بىلەن بېسىلغان.

(359) قۇياش تەھرىراتى — 1927 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا شاڭخەيدە قۇرۇلغان ئەدەبىي تەشكىلات. ئۇنىڭ ئاساسىي ئەزالىرى جياڭ گۈاڭسى، چېن شىڭتۇڭلار ئىنقىلابىي ئەدەبىياتنى تەرغىب قىلغان. ئىنقىلابىي ئەدەبىيات توغرىسىدىكى مۇنازىرىدە، ئىجادىيەت تەھرىراتىغا ئوخشاشلا لۇشۈننى قېرىپ قالدى دەپ سۆككەن.

(360) 1935 ـ يىلى 8 ـ ئايدا باسەن (ياڭ سۆڭرىن) ئىمزالىق بىر ماقالىدە «ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى ئۈچ ئادەم» توغرىسىدا لۇشۈنگە دادىتىپ: «بۇنداق قەلەم ھەققىچى يازغۇچى ھەم ئابروي قازىنىشتا، ھەم نەپ ئېلىشتا قېرىلىقىنى دەستەك قىلماقتا» دېيىلگەنىدى.

(361) بۇ يەردە شاۋ شۇنمېي كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ بىر ماقالىسىدە، بەزىلەر «قورسىقىغا نان تاپالمىغاچقا ياكى تاپسىمۇ تويمىغاچقا، ماقالە يېزىپ سېتىۋاتىدۇ» دەپ كاپشىغان. لېكىن ئۆزى بولسا قېينىتىسى، بيۇروكرات كاپىتالىست شىڭ شۇنخۇەينىڭ پۇلى بىلەن كىتابخانا ئېچىپ، كىتاب ـ ژۇرنال نەشر قىلغان. لۇشۈن بۇنى ئاشكارىلاپ ماقالە ئېلان قىلغاندىن كېيىن، ئۇ لۇشۈنگە: «تۇلكە ئۇزۇمنى يېيەلمەي، ئۇزۇمنى ئاچچىق ئىكەن دېگەندەك، ئۆزى باي خوتۇن ئالالمىغاچقا، باي قېينىتىسى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسىگە ھەسەت قىلماقتا» دەپ ھۈجۇم قىلغان.

(362) بۇ يەردە ياڭ سۆڭرىن كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇ 1933 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئېلان قىلغان «پارتىيە تۈرمۈشىنىڭ ئاكوپلىرىدىن بىزارمەن» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىدە: «دادام قېرىدى، ئائىلەم كەمبەغەل، ئۇكام بولسا گۆدەك، ئۆمرۈمنىڭ يېرىمى ئۇ يەر ـ بۇ يەردە ئۆتتى، ھېچبىر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالماپتىمەن. ئىنقىلاب قاچان غەلىبە قىلارکىنتاڭ. ئائىلىدىكىلەر ھازىر ئاچارچىلىقتا ئېغىر كۈنگە قالدى... كەلگۈسىدە ئىنقىلاب غەلىبە قىلغاندىمۇ ئاچلىقتىن ئۆلۈشى ياكى قەلەندەر بولۇپ كېتىشى ئېھتىمالدىن

يىراق ئەمەس. پۈت ـ قولۇمدا ماغدۇر بار چاغدا، ئۆز غېمىمنى غەملەيچۇ! كېسەللىكتە تولا ئويلىنىپ، ئاخىر ئەقىل تاپتىم: جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىدىن چىقتىم» دەپ يازغان.

(363) لى مى (224 — 287) — ئەسلىي سىچۈەنلىك. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، شاھ ئۇنى شاھزادىلىكتىكى ئاتلىرىنى يۇيۇش خىزمىتىگە قويماقچى بولغاندا، ئۇ چوڭ ئانىسىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقىنى ھەم يالغۇز ئىكەنلىكىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، خىزمەتكە بارمىغان ۋە بۇ ھەقتە يازغان ئىلتىماستا: «چوڭ ئانام بولمىغان بولسا، پېقىر بۇگۈنكى كۈنگىچە ياشىمىغان بولاتتىم، ئەمدى پېقىر بولمىسام، چوڭ ئانام ئاخىرقىسى كۈنلىرىنى قانداق ئۆتكۈزەر؟» دەپ يازغانىكەن.

(364) گومىنداڭ گۇاڭجۇ شەھەرلىك ھۆكۈمىتىنىڭ باشلىقى لىيۇ جۈەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت يېڭى بىناسىنىڭ پۈتكەنلىكىنى خاتىرلەش ئۈچۈن، سەكسەندىن ئاشقان ئىككى يۈزدەك بوۋاي، مومايىنى خاتىرە يىغىنىغا تەكلىپ قىلغان. شۇ قاتاردا 106 ياشقا كىرگەن جاڭ سۇ ئىسىملىك بىر مومايمۇ يېڭىنگە يېپ ئۆتكۈزۈلەيدىكەن، ئۇنىڭ يېڭىنگە يېپ ئۆتكۈزۈۋاتقان سۈرىتى گېزىتتىكە چىققان.

(365) ۋۇ جىخۇي (1865 — 1953) — جياڭسۇلۇق، گومىنداڭ سىياسەتچىسى. 1935 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى گېزىتتە ئۇنىڭ ھېيپىڭدا مۇنداق بىر سۆھبەت بايان قىلىنغانلىقى خەۋەر قىلىنغان: «جۇڭگو لۇقلارنىڭ يولۋاس ياكى شىرنى دورىغۇسى بار، لېكىن دورىمىقى ئاسان ئەمەس، ئەقەللىيسى ئىتنى دوراپ باقسۇن. چۈنكى بىرەر ئىتنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان ئادەممۇ، ھېچبولمىغاندا ئۆز لايىقىدا چىقىم تارتىشقا مەجبۇر بولىدۇ.»

(366) ما شياڭبو (1840 — 1939) — ئەسلىي جياڭسۇدىن، مائارىپچى. شاڭخەيدە چىنىستان ئىنستىتۇتى، فۇدەن مەكتىپى تەسىس قىلغان. مىنگو دەۋرىدە ھېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا مۇدىر بولغان.

(367) «خەلقىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى» — بۇ گەپ بۇ يەردە «يەرلىك ئەمەلدار» دېگەن مەنىدە قوللىنىلغان.

(368) بۇ سۆز شىن سۇڭۇننىڭ «شاڭخەيدىكى مەتبۇئاتلار توغرىسىدا» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىدىن ئېلىنغان. ئۇ: «بىرمۇنچە ژۇرناللارنىڭ تىرىشىشتىن ھاسىل قىلغان نەتىجىسى شۇ بولدىكى، تىللىغۇچىلارنمۇ، تىللانغۇچىلارنمۇ بىراقلا كەمەك ھەييارغا، قورچاق ئويۇنىدا بىر ـ بىرى بىلەن ياقىلىشىدىغان، كاللا قويۇشىدىغان قورچاققا ئايلاندۇرۇپ قويدى، بۇنىڭ كىتابخانلاردا (تاماشا) كۆرىدىغان ھەۋەسنى يېتىشتۇرۇشتىن باشقا نەتىجىسى يوق...» دەپ يازغان.

(369) بۇ ماقالە دەسلەپ 1936 ـ يىلى 5 ـ ئايدا شاڭخەيدە «تۇمۇ-چۇق» ژۇرنىلىنىڭ 1 ـ جىلد 3 ـ سانىغا بېسىلغان، ئەسلىدە شاڭخەيدە چىقىدىغان ئىنگلىزچە «چىن ساداسى» ژۇرنىلىغا ئاتاپ يېزىلىپ، ئىنگلىزچە تەرجىمىسى شۇ ژۇرنالىنىڭ شۇ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىكى 1 ـ جىلد 6 ـ سانىغا بېسىلغان.

ئاپتور 1936 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ساۋېيگە يازغان خېتىدە مۇنداق دەيدۇ: «بىر ئەدىبنىڭ سۈرىتى مۇناسىۋىتى بىلەن شۇنداق ئازاب چېكىشىنىڭ ئۆزى زور زۇلمەتنى ئىپادىلەيدۇ، بۇ قالتىس كۈلكىلىك بىر-ئىش. بۇ ھەقتە بىرئاز پىرنەرسە يېزىپ، چەت ئەلدە ئېلان قىلماقچىمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، قولغا ئېلىنىشىڭىزنىڭ سەۋەبىنى، ژاقتىنى، سوراققا تارتىلىش ئەھۋالىڭىزنى، قانچىلىك جازا كەسكەنلىكىنى (ئىككى يىل تۆت ئايمۇ؟) ئېيتىپ بەرسىڭىز ئىكەن، تەپسىلىي بولمىسىمۇ بولىدۇ.»

(370) «قۇتۇپ يۇلتۇزى» — 1931 — 1932 ـ يىللىرى شاڭخەيدە دىك لىن مەسئۇللىقىدا چىققان ئەدەبىي ژۇرنال.

(371) كولۇنتس (1867 — 1945) — گېرمانىيىلىك ياغاچ ئويما رەسسامى.

(372) رۇشى (1902 — 1931) — جېجياڭلىق، كوممۇنىست، 1931 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

(373) «خار ۋە زار بولغان» — ئەسلىي روسىيە يازغۇچىسى دوستويېۋسكىنىڭ رومانى. بۇ يەردە بۇ سۆز مەنە جەھەتتىنلا قوللىنىلغان.

(374) ئاندېرزورن (1860 — 1920) — شۋېتسىيىلىك رەسسام.

(375) جۇ تاڭ (1894 — ؟) — خۇنەنلىك، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە قورچاق شىمالىي جۇڭگو تەئلىپ ـ تەرجىمە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان.

(376) دانتې (دانتې ئالگىر، 1265 — 1321) — ئىتالىيىلىك شائىر، مەشھۇر «ئىلاھىي كومېدىيە»نىڭ ئاپتورى.

(377) «DZZ» — نېمىسچە Deutsche ZentraIZ eitung (يەنى گېرمانىيە مەركىزىي ئاخباراتى) دېگەن سۆزنىڭ قىسقارتىلمىسى بولۇپ، ئۆز ۋاقتىدا س س س ر دا چىقىدىغان نېمىسچە گېزىت ئىدى.

(378) بربدىل (1901 — 1964) — گېرمانىيىلىك يازغۇچى.

(379) ھېينې (يەنە بىر يېزىلىشى گېينى، 1797 — 1856) — گېرمانىيىلىك شائىر، سىياسىي ئەنزارچى.

(380) تەسۋىرىي سەنئەت مەكتىپى — خاڭجۇدىكى سەنئەت تېخنىكومى.

«ئون سەككىز ياشلىق بىر ئوقۇغۇچى» — بۇ يەردە ساۋېيې كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(381) «ئىككى ئوقۇغۇچى» — بۇ يەردە خاتىجۇ سەنئەت تېخنىكومىـ نىڭ ئوقۇغۇچىسى خولىچۇن بىلەن يې نەيفىن كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(382) ياغاچ ئويمىچىلىق تەتقىقات جەمئىيىتى — 1933 ـ يىلى خاتىجۇدا ساۋېيې، خولىچۇنلەرنىڭ تەشەببۇسى بىلەن قۇرۇلغان.

(383) CP — ئىنگلىزچە Communist Party (كوممۇنىستىك پارتىـ يە) نىڭ قىسقارتىلمىسى.

CY— ئىنگلىزچە Communist Youth (كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاـ قى) نىڭ قىسقارتىلمىسى.

(384) ×× ئۆلكە — جېجياڭ ئۆلكىسى.

(385) «سوراقچى» — ھونورى داۋمېر سىزغان رەسىم.

(386) رېن فەن — ساۋېيې. ئەسلىي جياڭسۇلۇق.

(387) بۇ ماقالە دەسلەپ 1936 ـ يىلى 8 ـ ئايدا «يازغۇچى» ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 1 ـ جىلد 5 ـ سانىغا بېسىلغان. لۇشۈن شۇ چاغدا كېسەل ياتقانلىقتىن، فېڭ شۆفېڭ بۇ ماقالىنى لۇشۈننىڭ پىكرىگە ئاساسەن يازغان، لۇشۈن تولۇقلىغان ۋە تۈزەتكەن.

(388) باجىن — سىچۈەنلىك، يازغۇچى، تەرجىمان.

خۇاڭ يۈەن — جېجياڭلىق، تەرجىمان، ئۆز ۋاقتىدىكى «تەرجىمىلەر» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرى.

(389) خۇفېڭ — ئەسلىي ئىسمى جاڭ گۇاڭرېن، خۇبېيلىق، ئەدەبـ يات نەزەرىيىچىسى.

(390) «ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى» — 1936 ـ يىلى 6 ـ ئايدا قۇرۇلغان.

(391) بۇ يەردە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىچكى جەھەتتە باستۇرۇش، تاشقى جەھەتتە تەسلىم بولۇش سىياسىتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(392) «ئەدەبىيات ساھەسى» — جۇيۈەننىڭ مۇھەررىرلىكىدە چىققان ئايلىق ئەدەبىي ژۇرنال.

(393) بۇ يەردە خې جياخۇەينىڭ «ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەرنىڭ بىرـ لىشىشى توغرىسىدا مېنىڭ پىكرىم» ۋە جۇ ياڭنىڭ «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبـ ياتى توغرىسىدا» دېگەن ماقالىلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(394) «ئاكىسى، سىڭلىسى»، «قوشماق ئۆردەك، جۇپ كېپىـ نەك» — بۆلار ئۆز ۋاقتىدا شاڭخەيدە دەۋر سۈرگەن، مەخسۇسلا ئەپەندىلەر، نازىنىنلارنى تەسۋىرلەپ يازىدىغان «قوشماق ئۆردەك، جۇپ كېپىنەكچىلەر» ئەدەبىيات ـ سەنئىتىگە قارىتىلغان.

(395) فرانسىيەدىكى خەلق فرونتى — فرانسىيەدىكى فاشىزمغا قارـ شى بىرلىك سەپ تەشكىلاتى.

(396) يەنە بىر ئاپتور — بۇ يەردە جۇ ياڭ كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(397) خەن شىيەن — تىيەنجىنلىك، ئەدەب.

(398) «ئاق يەكتەكلىك موللا» ژاڭ لۇن — «سۇ بويىدا» دېگەن جەڭنامىدىكى پېرسوناژلارنىڭ بىرى. «سۇ بويىدا» نىڭ 19 ـ بابىغا قارالسۇن.

(399) شىڭ رېن — يەنى چېن شىگرېن، گۇاڭدۇڭلۇق، ئۆز ۋاقتىدا توكيودىكى «جۇڭگو سول قانات يازغۇچىلار ئىتتىپاقى» نىڭ ئەزاسى ئىدى.

(400) بۇ يەردە «چىلتەكلىك ئەدەبىيات» كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(401) بۇ يەردە «جۇڭگو ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلىرىنىڭ خىتابنامىسى» غا ئىمزا قويغانلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(402) «بىر مەشھۇر ئادەم» — شىيايەن.

(403) جۇ چىيىڭ — جۇ ياڭ.

(404) يەنە ئىككىيلەن — شىيايەن، ياڭ خەنشېڭ.

(405) تيەن خەن 1935 ـ يىلى 2 ـ ئايدا قولغا ئېلىنىپ، 8 ـ ئايدا كېپىللىك بىلەن تۇرمىدىن چىققان. تۇرمىدىن چىقىپلا، نەنجىڭدا «جۇڭگو سانايىنەپسە جەمئىيىتى»نى تەشكىللەپ، «قايتىپ كەلگەن باھاـ رىم»، «كەلكۇن»، «قوراللىق تۇتۇشۇش» دېگەندەك ئويۇنلىرىنى سەھنـ لەشتۇرگەن. كېيىن پارتىيە تەشكىلاتىنىڭ تەنقىدىنى قوبۇل قىلىپ، بۇ پائالىيەتلىرىنى توختاتقان.

(406) بۇ يەردە 1936 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ئىسپانىيىدە فاشىزمغا قارشى قۇرۇلغان «ئىسپانىيە خەلق فرونتى» نامىلىق بىرلىك سەپ تەشكىلاتىدىكى ئانارخىزمچىلار گۇرۇھىنىڭ كېيىنكى چاغدا ئىختىلاپ تۇغدۇرۇپ، ئىنقىلابـ نى بۇزۇش رولىنى ئويناغانلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(407) فۇ ۋە جېن — ئۆز ۋاقتىدىكى يازغۇچى، ئەدەبىياتشۇناس فۇ دۇڭخۇا ۋە جېن جېڭدۇ.

(408) «21 ماددا» — ياپون جاھانگىرلىكى جۇڭگونى يېگانە ئىشغال قىلىش غەرىزى بىلەن 1915 ـ يىلى شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىنىڭ زۇڭتۇڭى يۈەن شىكەينىڭ ئالدىغا قويغان 21 ماددىلىق مەخپىي شەرتنامە.

(409) سول قاناتلار ئىتتىپاقى — جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىـ نىڭ رەھبەرلىكىدە قۇرۇلغان ئىنقىلابىي ئەدەبىي تەشكىلات، 1930 ـ يىلى مارتتا قۇرۇلۇپ، 1935 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا تارقىلىپ كەتكەن.

(410) «ستالىننىڭ تەرجىمھالى» — فرانسىيىلىك بابىت يازغان، شۇي ماۋيۈڭ تەرجىمە قىلغان خەنزۇچە نۇسخىسى 1936 ـ يىلى «بىر ئادەم ئارقىلىق يېڭى دۇنياغا بىر نەزەر» دېگەن نام بىلەن چىققان.

(411) لۇشۇن ژاپات بولۇشتىن ئون كۈن بۇرۇن يازغان بۇ ماقاله دەسلەپ 1937 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىكى «خىزمەت ژە ئۆگىنىش مەجمۇئەسى» نىڭ «بەزى ئەھۋاللار» دېگەن قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن. لۇشۇن ژاپات بولغاندىن كېيىن، شۇي گۇاڭپىڭ تەرىپىدىن «‹كونس بوتكىسى فىلىيەتونلىرى›، نىڭ 3 ـ توپلىمى» غا كىرگۈزۈلگەن.

(412) تەييەن، يەنى جاڭ تەييەن (1896 — 1936) — جېجياڭلىق، مەنچىڭ دەۋرىدىكى ئىنقىلابچى، ئالىم، «قۇتۇلۇش جەمئىيىتى» نىڭ قۇرغۇ-چىلىرىدىن بىرى.

(413) كىتابىي زۆرۈرىيە — جاڭ تەييەننىڭ بىر ئىلمىي ئەسىرى. ياغاچ مەتبەئە نۇسخىسى 1899 ـ يىلى بېسىلغان؛ 1941 ـ يىلى ئاپتور ئۇنىڭغا ئىككىنچى قېتىم تۈزىتىش كىرگۈزۈپ، ئىسمىنى «ئۆرنەك» كە ئۆزگەرتكەن.

(414) بۇ يەردە «كاڭ يۇۋېينىڭ ئىنقىلاب توغرىسىدىكى خېتىگە رەددىيە» كۆزدە تۇتۇلىدۇ. بۇ ماقالە‘ كاڭ يۇۋېينىڭ «جەنۇبىي ژە شىمالىي ئامېرىكىدىكى جۇڭگو سودىگەرلىرىگە خەت» دېگەن خېتىگە (كاڭ يۇۋېي بۇ خېتىدە جۇڭگودا پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى ئاساسىي قانۇننى يولغا قويۇشقىلا بولىدۇكى، ئىنقىلاب قىلىشقا بولمايدۇ، دەپ قارىغان) قارىتا يېزىلغان. دەسلەپ 1903 ـ يىلى 5 ـ ئايدىكى «جياڭسۇ گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان.

(415) زۆرۈڭ (1885 — 1905) — جېڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان ئىنقىلابچى، ياپونىيىدە ئوقۇغان، جېڭ سۇلالىسىگە قارشى ئىنقىلا-بىي ئىدىيىنى كۆچەپ تەشۋىق قىلغان؛ ژەتـەنـگـە قايتقاندىن كېيىن، 1903 ـ يىلى «ئىنقىلاب قوشۇنى»نى يازغان، ئۇنىڭ «ئىنقىلاب قوشۇنىدە-كى بىر پېشكا» دەپ ئاتىغان، جېڭ ھۆكۈمىتى ئۇنى شاڭخەيدىكى ئەنگلىيە كونسۇلىسىنىڭ ساقچىخانىسى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ قولغا ئېلىپ، ئۇچ يىللىق قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلغان، 1905 ـ يىلى 4 ـ ئايدا تۇرمىدە ئۆلگەن.

(416) «ئىنقىلاب قوشۇنى» — جېڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى جېڭ سۇلالىسىگە قارشى ئىنقىلابنى تەرغىب قىلغان مەشھۇر ئەسەرلەرنىڭ بىرى بولۇپ، جاڭ تەييەن مۇقەددىمە يازغان.

(417) 1903 ـ يىلى 5 ـ ژە 7 ـ ئايدا جاڭ تەييەن بىلەن زۆرۈڭ قولغا ئېلىنغان، مەنچىڭ ھۆكۈمىتى ئەنگلىيە كونسۇلىسىيە دائىرىلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ «جىنايىتى» : «جاڭ بىكلىك ‹كىتابىي زۆرۇ-رىيە› نى ژە ‹ئىنقىلاب قوشۇنى› غا ‹مۇقەددىمە› نى ھەمدە كاڭ يۇۋېيغا رەددىيە بېرىلگەن بىر كىتابنى يېزىپ، ئوردىغا ھاقارەت كەلتۈرگەن، بۇ ئاسىيلىق بىلەن باراۋەر؛ زۆرۈڭ ‹ئىنقىلاب قوشۇنى› دېگەن كىتابنى يە-

زىپ يولدىن چىقىشقا ئۇرۇنغان، ئۇنىڭدىنمۇ ئېشىپ يولسىزلىق قىلغان» دەپ جاكارلىغان.

غەربىي تۈرمە — شاڭخەيدىكى كونسۇلىسىيە تۈرمىسى.

(418) «جېجياڭ ئۆركىشى» — ئايلىق ژۇرنال، جېڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا ياپونىيىدە ئوقۇغان جېجياڭلىق ئوقۇغۇچىلار چىقارغان، 1903 ـ يىلى 2 ـ ئايدا دۇڭجىڭدا نەشر قىلىنغان. ماقالىدە نەقىل كەلتۈرۈلگەن ئىككى شېئىر 1903 ـ يىلى 9 ـ ئايدا مۇشۇ ژۇرنالنىڭ 7 ـ سانىدا بېسىلغان.

(419) شېن يۈيشى — جېڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا جېڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان. 1903 ـ يىلى قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە تاشلانغان، كالتەكلەپ ئۆلتۈرۈلگەن.

(420) «خەلقچىللىق» — ئىتتىپاقداشلار جەمئىيىتىنىڭ نەشر ئەپكا-رى، 1905 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ياپونىيىنىڭ توكيو شەھىرىدە نەشر قىلىنغان. 26 سان چىقىپ توختىغان، 1906 ـ يىلى 7 ـ سانىدىن باشلاپ جاڭ تەييەننىڭ مۇھەررىرلىكىدە چىققان.

(421) جاڭ تەييەن 1906 ـ يىلى 9 ـ ئايدا نەشردىن چىققان «خەلق-چىللىق» نىڭ 7 ـ سانىدا «پەرقلىق ئىرسىيەت» سەرلەۋھىلىك بىر ماقالە ئېلان قىلىپ، ئىجتىمائىي ئىرسىيەت ھادىسىلىرىنى بۇددا تەلىماتى بىلەن شەرھلەپ، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، جاپا بىلەن راھەت «بۇ ئىككى تەرەپ خۇددى جىسىمغا كۆلەڭگە ئەگەشكەندەك بىللە بولىدۇ»، «ئىرسىيەتنىڭ ئەمەلىيىتىنى ئىنكار قىلغىلى بولمايدۇ، ئىرسىيەتنىڭ زۆرۈرىيىتىدىن نەپ ئالغىلى بولمايدۇ» دېگەن.

(422) بۇ يەردە جاڭ تەييەننىڭ باش مۇھەررىرلىكىدە چىقىدىغان «خەلقچىللىق» بىلەن لياڭ چىچاۋنىڭ رياسەتچىلىكىدە چىقىدىغان «يېڭى خەلق مەجمۇئەسى» ئوتتۇرىسىدا دېموكراتىك ئىنقىلاب بىلەن پادىشاھلىق ئاساسىي قانۇننى يولغا قويۇش توغرىسىدا بولغان بەس ـ مۇنازىرە كۆزدە تۇتۇلىدۇ، «يېڭى خەلق مەجمۇئەسى» شۇ چاغدىكى پادىشاھلىق ئاساسىي قانۇننى تەرغىب قىلغان ئاساسىي ژۇرناللارنىڭ بىرى.

(423) بۇ يەردىكى ×× — ژۇ جىخۇي (جىڭخۇەن) نى كۆرسىتە-دۇ. قوش تىرناق ئىچىدىكى ×× «ئەقىل كۆرسەتكەن» دېگەن سۆز بولۇشى مۇمكىن. جاڭ تەييەن «خەلقچىللىق» نىڭ 19 ـ ژە 22 ـ سانلىرىدا ئۇدا «ژۇ جىڭخۇەنگە جاۋاب»، «يەنە ژۇ جىڭخۇەنگە جاۋاب» نى ئېلان قىلىپ، ژۇجىڭخۇەننىڭ 1903 ـ يىلى جېڭ سۇلالىسىنىڭ جياڭسۇنىڭ كاندىدات ۋالىيسى يۇي مىڭجىڭغا «ئەقىل كۆرسىتىپ»، زۆرۈڭ بىلەن جاڭ تەييەنگە خائىنلىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىككىسىنىڭ قولغا ئېلىنىشىغا سەۋەبكار بولغان

جىنايى ھەرىكىتىنى پاش قىلغان.

(424) بۇ يەردىكى ××× — لەن گۇڭۈ (1887 — 1957) نى كۆرسىتىدۇ. ئۇ جياڭسۇنىڭ ژۇجياڭ دېگەن يېرىدىن بولۇپ، «مىللىي ئاخبارات» گېزىتخانىسىغا باشلىق، «ئېقىم مەسىلىلىرىدىن يېڭى خەۋەر» گە باش مۇھەررىر بولغان.

(425) 1908 - يىلى لۇشۈن ياپونىيەنىڭ دۇڭجىڭ شەھىرىدە تۇرغان چېغىدا، جاڭ تەييەن تۇرغان جايىغا بېرىپ يېزىق ئىلمىدىن لېكسىيە ئاڭلىغان.

(426) بۇ 1906 - يىلى 8 - ئايدا «خەلقچىللىق» نىڭ 6 - سانىدا بېسىلغان جاڭ تەييەننىڭ «نۇتۇق خاتىرىلىرى» دىكى سۆز.

(427) «جۇڭخۇا مىنگو توغرىسىدا چۈشەنچە» دېگەن ماقالە دەسلەپ 1907 - يىلى 7 - ئايدىكى «خەلقچىللىق» نىڭ 15 - سانىدا ئېلان قىلىنغان، كېيىن «تەييەن ئەسەرلىرىنىڭ خاتىرىسى. ئالاھىدە خاتىرىلەر» نىڭ 1 - تومىغا كىرگۈزۈلگەن.

(428) «تالىپلار رويخېتى» — ئوقۇغۇچىلار ئىسىملىكى.

(429) بۇ ماقالە 1936 - يىلى 7 - ئايدا «ئەدەبىيات مەجمۇئەسى» نىڭ 4 - سانىغا ۋە «رېئال ئەدەبىيات» نىڭ 1 - سانىغا تەڭلا بېسىلغان: خەت يازغان «چېن ×××» نىڭ تەخەللۇسى «چېن جۇڭشەن»، ئەسلىي ئىسمى چېن چىچاڭ، خېنەنلىك، بەزى تروتسكىيچىلارنىڭ ئەسلىشىچە، ئۇ ئۆز ۋاقتىدا بىر تروتسكىچىلار تەشكىلاتى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ئىكەن.

(430) Reds — ئىنگلىزچە «قىزىل ئارمىيە» دېگەن سۆز.

(431) تروتسكىي 1897 — يىلى «جەنۇبىي روسىيە مەخپىي جەمئىيىتى» گە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن، چار پادىشاھ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن سىبىرىيىگە سۈرگۈن قىلىنغانىدى. بۇ ماقالىدىكى «ئىنقىلابتىن بۇرۇنقى سىبىرىيىدىكى دېشۇارچىلىق» دېگەن سۆز ئەنە شۇنىڭغا قارىتىلغان.

(432) O.V — فېڭ شۇېفېن (1903 — 1976)، جېجياڭلىق، يازغۇچى، ئەدەبىيات نەزەرىيىچىسى.

(433) بۇ ماقالە دەسلەپ 1936 - يىلى 7 - ئايدا «رېئال ئەدەبىيات» ژۇرنىلىنىڭ 1 - سانىغا ۋە «ئەدەبىيات ساھەسى» نىڭ 1 - جىلد 2 - سانىغا بېسىلغان.

(434) بۇ ماقالە دەسلەپ 1936 - يىلى 10 - ئايدا «يازغۇچى» ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 2 - جىلد 1 - سانىغا بېسىلغان.

(435) بۇ يەردە «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىك سەپ» كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(436) بىگانىلەر — بۇ يەردە ھېچ نەرسە بىلەن كارى يوق، «تەپسە تەۋرىمەس ئادەم» دېگەن مەنىدىكى سۆز.

(437) سانكىت بېۋى (1804 — 1869) — فرانسىيىلىك ئەدەبىي تەنقىدچى، يازغۇچى.

(438) ۋ. كىرود (1868 — 1953) — فرانسىيىنىڭ ئەدەبىي تەنقىدچىسى.

(439) مودېل — ئىنگلىزچە model، بۇ يەردە ئەدەبىي ئەسەردىكى پېرسونا ژلارنىڭ ئەسلى سىياقى دېگەن مەنىدە قوللىنىلغان.

(440) بۇ ماقالە دەسلەپ 1936 - يىل 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى «قاينام» ناملىق يېرىم ئايلىق ژۇرنالنىڭ 1 - جىلد 1 - سانىدا ئېلان قىلىنغان.

(441) گۇاڭپىڭ — يەنى شۇي گۇاڭپىڭ (1898 — 1968)، لۇشۈننىڭ رەپىقىسى. ئۇنىڭ «لۇشۈننىڭ ھاياتى توغرىسىدا» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

(442) بۇ يەردە جۇ ياڭنىڭ «دۆلەت مۇداپىئە ئەدەبىياتى توغرىسىدا» دېگەن ماقالىسىدىكى «دۆلەت مۇداپىئەسىدىن ئىبارەت تېما ۋەتەن خائىنلىرىدىن باشقا بارلىق يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ ئەڭ مەركىزىي تېمىسى بولۇشى كېرەك» دېگەن سۆزى نەزەردە تۇتۇلىدۇ.

(443) ۋالدىرسى (1832 — 1904) — يېخېتۇەن قوزغىلىڭى ۋاقتىدا جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلغان سەككىز دۆلەت بىرلەشمە ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى، نېمىس.

سەي جىنخۇا — پاھىشە ئايالنىڭ ئىسمى.

پەرىزات — رىۋايەتلەردىكى ھۆر - پەرى. بۇ ماقالىدە «ۋەتەننى قوغدىغۇچى» دېگەن سۆز شىيايەننىڭ «سەي جىنخۇا» ناملىق سەھنە ئەسىرىدە ۋەباشقا گېزىت - ژۇرناللاردا سەي جىنخۇانىڭ كۆككە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى مەسخىرە قىلىپ ئېيتىلغان.

(444) «خۇشبۇي ھىلھىلە لىباسلىق مەلىكە»، يەنە بىر ئىسمى «پېشقەدەم مەبۇد دەۋرىدىكى مەلىكە» — بۇ، ئايسىن گوردىلىن يازغان كىتاب، ئەسلىي ئىنگلىز تىلىدا بولۇپ، 1933 - يىلى نيۇيوركتا نەشر قىلىنغان، خەنزۇچە تەرجىمىسى 1934 - يىلى 4 - ئايدىن باشلاپ «شەنباۋ» گېزىتىنىڭ «يىلنامە» ناملىق قوشۇمچە بېتىگە بېسىلغان.

(445) بۇ ئەسەر دەسلەپ 1936 - يىل 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنى «قاينام» يېرىم ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 1 - جىلد 2 - سانىغا بېسىلغان.

(446) كەيس كوللىۋىتس (1867 — 1945) — گېرمانىيىلىك، ئويمىچى رەسسام، لۇشۈن ئۇنىڭ ئويما رەسىملىرىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇپ

توپلام چىقارغان، ئۇنىڭ پروفېسسور دېگەن ئۇنۋانى، سەنئەت ئۇستىسى دېگەن پەخرىي نامى بار ئىدى.

(447) سىمېدلېي (1890 — 1950) — ئايال، ئامېرىكىلىق ئىلغار يازغۇچى، مۇخبىر. ژاپات بولغاندىن كېيىن ئۆز ۋەسىيىتى بويىچە جۇڭگودا يەرلىككە قويۇلغان.

(448) دەۋر قىلىپ قايتا تىرىلىش — بۇددا تەقدىرچىلىكىنىڭ پەتىۋاسى. بۇ پەتىۋا بويىچە، ھەممە جانلىق نەرسىلەر ئۆزلىرىنىڭ ياخشىلىق — يامانلىقلىرى، سەۋەب — نەتىجىلىرى بويىچە ئالتە يول [تەڭرى، ئىنسان، ئاسۇرا (ئازازۇل)، دوزاخ، ئاچ ئەرۋاھ، ھايۋان]دا خۇددى ھارۋىنىڭ چاقى ئايلانغانغا ئوخشاش دەۋر قىلىپ ئۆزگىرىپ، تۇغۇلغاندىن كېيىن يەنە تىرىلىپ تۇرارمىش.

(449) باقىي دۇنيا — خۇراپىي تەشۋىقاتلارغا قارىغاندا، ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن ئەرۋاھى ياشايدىغان يەر ئىمىش.

(450) دوختۇر S — ۋەزىپىسىدىن چېكىنگەن ياپونىيىلىك ھەربىي دوختۇر شۇيتسۈگۇ بەيسەن، ئۆز ۋاقتىدا شاڭخەيدە دوختۇرلۇق قىلغان.

(451) بۇ يەردە ئۆز ۋاقتىدا جۇڭگودا تۇرغان ئامېرىكىلىق ئۆپكە كېسەللىكى مۇتەخەسسىسى، دوختۇر توماس دۇن كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(452) «باشقىلارنىڭ چىشىنى تۆكۈۋېتىپ، كۆزىنى قويۇۋېتىپ» دېگەن سۆز باشقىلارغا زىيان سېلىش دېگەن مەنىنى بېرىدۇ.

(453) «ئالQ نىڭ رەسمىي تەرجىمھالى» نىڭ روسچە تەرجىمانى ب. ئا. ۋاسلىيېۋغنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن يېزىلغان. بۇ ماقالە دەسلەپتە 1925 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 15ـ كۈنى «تىل رىشتىسى» نامىلىق ھەپتىلىك ژۇرنالنىڭ 31 ـ سانىغا بېسىلغان.

(454) ژاك شىلى (ب. ئا. ۋاسلىيېۋ) — سوۋېت ئىتتىپاقىدىن. ئۆز ۋاقتىدا ئېلىمىزدە ھەربىي مەسلىھەتچى بولۇپ تۇرغان.

(455) بۇ يەردە ئۆز ۋاقتىدىكى «ئىجادىيەت» تەھرىراتىنىڭ ئەزاسى چېك فاڭۇ نەزەردە تۇتۇلىدۇ. ئۇ لۇشۈننىڭ ھېكايىلىرىنى «تەبىئەتپەرەسلىك»، «پۇچەك»، «چاكىنا» ئەسەر دەپ ئەيىبلەپ يازغان.

(456) بۇ يەردە، لۇشۈننىڭ بوۋىسى جۇ چىڭنىڭ ئىمتىھان مەيدانىدا ئىمتىھان ئالغۇچىغا پارا بەردى دېگەن ئەيىب بىلەن تۇرمىگە تاشلانغانلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(457) دېڭىز ئەسكەرلەر مەكتىپى — مەنچىڭ ھۆكۈمىتى 1890 ـ يىلى قۇرغان دېڭىز ئارمىيىسى مەكتىپى.

(458) ماشىنا بۆلۈمى — دېڭىز ئارمىيىسى مەكتىپىنىڭ پاراخوت گېنېراتورى فاكۇلتېتى.

(459) كان ۋە قاتناش مەكتىپى — كان ۋە تۆمۈريول مەكتىپى.

(460) تەييارلىق مەكتىپى — توكيودىكى شۆبن ناملىق ئىنستىتۇت.

(461) روس ـ ياپون ئۇرۇشى — 1904 ـ يىلى 2 ـ ئايدىن 1905 ـ يىلى 9 ـ ئايغىچە چار روسىيە بىلەن ياپونىيە جاھانگىرلىكى ئوتتۇرىسىدا ئېلىمىزنىڭ شەرقىي شىمال رايونىنى ۋە چاۋشىيەننى تالىشىش يۈزىسىدىن قوزغالغان جاھانگىرلىك ئۇرۇشى.

(462) كېچىككىنە پىلان — بۇ يەردە شۇ شۆتاك ۋە جۇ زورىنلار بىلەن بىرلىكتە «يېڭى ھايات» ژۇرنىلى چىقىرىش ۋە ئېزىلگەن مىللەتلەر ئەدەبىياتىنى تونۇشتۇرۇش توغرىسىدىكى ھازىرلىقلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(463) باشقىلار — بۇ يەردە جۇ زورىن ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسى يۈتەيشەنزى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(464) بۇ نۇتۇق دەسلەپ 1927 ـ يىلى 3 ـ ئايدا (؟) گۇاڭجۇدىكى «خەلق ئاخباراتى» گېزىتىنىڭ «يېڭى دەۋر» سەھىپىسىدە ئېلان قىلىنغان.

(465) «جۇڭگونىڭ ئەھۋالى ئالاھىدە» — 1925 ـ يىلى يۈەن شىكەي پادىشاھ تۇزۇمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ئۇرۇنۇۋاتقاندا، ئۇنىڭ مۇشاۋىرى، ئامېرىكىلىق گولدنور «جۇمھۇرىيەت ۋە پادىشاھلىق» سەرلەۋھىلىك ماقالە سىدە «جۇڭگونىڭ ئەھۋالى ئالاھىدە» بولغاچقا، دېموكراتىيە تۇزۇمىنى يولغا قويۇش يارىمايدۇ، پادىشاھلىق تۇزۇمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش كېرەك، دېگەن.

(466) ژاك ئەنشى (1021 — 1086) — جياڭشىلىق، شىمالىي سۇڭ دەۋرىنىڭ سىياسىي ئەربابى، ئەدەب. ئۇ باش ۋەزىر بولۇپ تۇرغىنىدا ئىسلاھاتنى يولغا قويغان، كېيىن چوڭ مەنسەپدارلارنىڭ ۋە چوڭ زېمىنداركارنىڭ قارشىلىقى سەۋەبىدىن مەغلۇپ بولغان.

(467) يۈەن (موڭغۇللار) سۇلالىسى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى مۇداق تۆت دەرىجىگە بۆلگەن: موڭغۇللار ھەممىدىن كاتتا ئورۇندا تۇرىدۇ؛ خەنزۇلار (قىتانلار، نۇجىنلار، كورىيانلار ۋە شىمالىي جۇڭگودىكى خەنزۇلار) تۆۋەن ئورۇندا تۇرىدۇ، جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىدىن قالغان سارقىنداللار ھەممىدىن پەس ئورۇندا تۇرىدۇ.

(468) مىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇنجى بوۋىسى — يەنى جۇ يۈەنجاڭ (1328 — 1398)، ئەنخۇيلۇق، يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى دېھقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ داھىيلىرىدىن بىرى. 1368 ـ يىلى يۈەن سۇلالىسىنى يوقىتىپ، مىڭ خانىدانلىقىنى قۇرغان.

(469) جيا فۇشى (تەخمىنەن 1592 — 1674) — سەندۇڭلۇق، مىڭ سۇلالىسىدىن سارقىندى بولۇپ قالغان يازغۇچى. ئۇ جۇ سۇلالىسى پادىشاھى جۇ ۋۇۋاڭنىڭ شاڭ سۇلالىسى پادىشاھى جۇ ۋاڭنى يوقاتقانلىقىنى

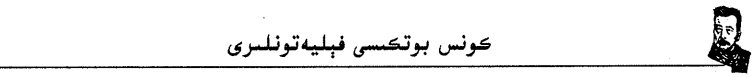

تېكىستتىكىدەك تەسۋىرلىگەن.

(470) بۇ يەردە «سايىۋەن، نىڭ داۋامى» — سەرلەۋھىلىك توپلامغا كىرگۈزۈلگەن «غۇنچىسىز قىزىلگۈل — 2» كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(471) بۇ ماقالە «توپلام سىرتىدىكى توپلام تەرمىلىرى» گە كىرگۈزۈشتىن ئىلگىرى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنمىغان.

«ھېكايىلەردىن تاللانما» — ئامېرىكىلىق يازغۇچى ئىدگار سىنونىڭ تەكلىپىگە بىنائەن لۇشۇن تەرىپىدىن تاللانغان ھېكايىلەر توپلىمى. بۇنىڭغا لۇشۇننىڭ «دورا»، «كىچىككىنە بىر ئىش»، «كۆڭ يىجى»، «بەخت تىلەش»، «لەگلەك»، «(ئاناڭنى!) توغرىسىدا» ۋە «ئاجرىشىش» سەرلەۋھىلىك ھېكايىلىرى كىرگۈزۈلگەن.

(472) يېڭى قىتئە — غەربىي قىتئە، يېڭى دۇنيا دەپمۇ ئاتىلىدۇ، بۇ «ئامېرىكا قىتئەسى» نىڭ ئىككىنچى خىل ئاتىلىشى.

(473) بۇ ھېكايە «جۇاڭزى» ناملىق كىتابتىن ئېلىنغان.

(474) بۇ ماقالە ياپون تىلىدا يېزىلغان، 1934 ـ يىلى 1 ـ يانۋار ياپونىيىنىڭ دابەن شەھىرىدە «سەھەرلىك خەۋەر» گېزىتىگە بېسىلغان، خەنزۇچە تەرجىمىسى 1934 ـ يىلى 25 ـ سېنتەبىردە «ئەدەبىيات يېڭى زېمىنى» نىڭ تۇنجى سانىغا «شىجي» دېگەن ئىمزا بىلەن بېسىلغان.

(475) ياپونىيىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇپ كەتكەن ئەلچىسى، تاشقى ئىشلار ۋەزىرى فاڭزى شەنجى 1933 ـ يىلى 31 ـ مارتتا جۇڭگوغا كەلگەندە، ئۇنىڭ جۇڭگوغا كېلىپ قۇتراشتىكى مەقسىتىنى پەردىلەش ئۈچۈن، تاشقى جەھەتتە «خۇسۇسىي ئىش» بىلەن كەلدى، «سايا‌ھەت ئۈچۈن» كەلدى، «كونا دوستلىرىنى يوقلاپ» كەلدى، «دىپلوماتىيە ۋە سىياسىي ۋەزىپە بىلەن كەلگەن ئەمەس» دەپ ئېلان قىلىنغانىدى. بۇ يەردە ئەنە شۇنداق ئەھۋاللار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(476) گومو تەندۇبۇ ئەسەرلىرى — ياپونىيە يازغۇچىسى گومو تەندۇبۇ (1871 — 1908) نىڭ ھېكايىلىرى توپلىمى، 1927 ـ يىلى 6 ـ ئايدا شىيا گەيزۇڭ خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە ۋە نەشر قىلغان.

(477) ئامىچىس (E. D. Amicis، 1864 — 1908) — ئىتالىيىلىك يازغۇچى. ئۇنىڭ كۈندىلىك خاتىرە تەقلىدىدە يازغان «كۆڭۈل» ناملىق ئەسىرى 1927 ـ يىلى 6 ـ ئايدا خەنزۇچە تەرجىمە قىلىنىپ، «مۇھەببەت تەربىيىسى» دېگەن نامدا نەشر قىلىنغان.

(478) بۇ يەردە شائېخەيدە بەزى كىتابخانىلارنىڭ گومىنداڭ ئىشپىيونلىرىنىڭ ھوجۇمىغا ئۇچرىغانلىقى نەزەردە تۇتۇلىدۇ.

(479) مۇسسولىنى (S. Mossolini، 1883 — 1945) — ئىتالىيە مۇستەبىتى، فاشىستلار سەردارى، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ بالاخورلىرىدىن بىرى.

(480) «غەربكە ساياھەت» — «غەرب ساياھىتى خاتىرىسى» دەپمۇ تەرجىمە قىلىنىدۇ، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ۋۇ چېڭئېن يازغان، جەمئىي 100 باب. ئۇنىڭدا تاڭ دەۋرىدىكى راھىب (شۇەنزاڭ) نىڭ سۇن ۋۇكۇڭلار-نىڭ ھەمراھلىقىدا غەربكە كىتاب ـ نامە ئېلىش ئۈچۈن بارغانلىقى، يولدا جىن ـ شەيتان ۋە دېۋىلەرنىڭ توسقۇنلۇقلىرىنى يەڭگەنلىكى ھېكايە قىلىنىدۇ.

بۇ كىتاب خەلق ئەدەبىياتى نەشرىياتىنىڭ 1981 ـ يىلى 1 ـ نەشرى 1 ـ باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى. (ئىزاھاتلاردا خەلق نەشرىياتىنىڭ 2005 ـ يىلى 3 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىنغان «لۇشۈن فېلىيەتونلىرىدىن تاللانما» دىن پايدىلىنىلدى)

本书根据人民文学出版社 1981 年第 1 版，第 1 次印刷本翻译出版。（注文参照《鲁迅杂文选读》：人民出版社 2005 年 3 月第一版）

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخمەت ئىمىن
پاتىگۈل مىجىت
مەسئۇل كوررېكتورى: ھەببىبۇللا ئېلى
ياسىن زايىدوف
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: مەمەت نەۋبەت

لۇشۈن ئەسەرلىرى (7)

ئاپتورى: لۇشۈن
تەرجىمە قىلغۇچى: توختى باقى ئارتىشى
*
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 2 ـ باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 880×1230 مىللىمېتىر، 1/32
باسما تاۋىقى: 20.875 قىستۇرما ۋاراقى: 2
2006 ـ يىلى 3 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2006 ـ يىلى 3 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى: 1—3000
ISBN 7—228—09896—X
باھاسى: 38.00 يۈەن